

T.C.
FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANA BİLİM DALI

1914-1945 YILLARI ARASI TÜRK-AMERİKAN
İLİŞKİLERİ

DOKTORA TEZİ

DANIŞMAN
Prof. Dr. Erdal AÇIKSES

HAZIRLAYAN
Meral HALİFEOĞLU

ELAZIĞ- 2012

T.C.
FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANA BİLİM DALI

1914-1945 YILLARI ARASI TÜRK-AMERİKAN İLİŞKİLERİ

DOKTORA TEZİ

DANIŞMAN
Prof. Dr. Erdal AÇIKSES

HAZIRLAYAN
MERAL HALİFEOĞLU

Jürimiz 17.09.2012 tarihinde yapılan tez savunması sonunda bu doktora tezini
oy birliği / oy çokluğu ile başarılı bulmuştur.

Jüri Üyeleri

1. Prof. Dr. Erdal AÇIKSES
2. Prof. Dr. Mesut AYDIN
3. Prof. Dr. Rahmi DOĞANAY
4. Prof. Dr. Ömer Osman UMAR
5. Yrd. Doç. Dr. Fatih ARSLAN

F. Ü Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulunun.....tarih ve
.....sayılı kararıyla bu tezin kabulü onaylanmıştır.

Prof. Dr. Enver ÇAKAR
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

ÖZET**Doktora Tezi****1914-1945 Yılları Arası Türk-Amerikan İlişkileri****Meral HALİFEOĞLU****Fırat Üniversitesi****Sosyal Bilimler Enstitüsü****Tarih Ana Bilim Dalı****Türkiye Cumhuriyeti Tarihi****Elazığ- 2012, Sayfa: XV + 570**

Bu çalışma; 1914-1945 yılları arası Türk-Amerikan ilişkilerini ele almakla birlikte, iki ülke arasındaki siyasî, ticarî, kültürel, diplomatik ve eğitim faaliyetlerini içermektedir. İkili ilişkiler ilk olarak Osmanlı Devleti'nin Kuzey Afrika'da bulunan eyaletleriyle ticarî amaçlı olarak 19. yüzyılda başlamıştır. Ticaretle başlayan ilk temaslar diplomatik ve siyasî ilişkilerin başlamasını da sağlamıştır. Akabinde Osmanlı topraklarına Amerikalı misyonerlerin gelişiyle birlikte ikili ilişkiler hız kazanmış, beraberinde de eğitim ve kültür politikaları üzerine belli başlı problemlerin yaşanmasına zemin hazırlamıştır. Ancak Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla bir süre ikili ilişkiler kesilmişse de savaş sonrasında iki devlet arasındaki ilişkiler ticarî faaliyetlerle yeniden başlamıştır.

Birinci Dünya Savaşı sırasında Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu zarurî şartlar nedeniyle çıkarmış olduğu Tehcir Kanunu, Amerikan misyonerlerin tepkisine neden olmuştur. Ermenileri sürekli olarak Osmanlı Devleti'ne karşı kışkırtan Amerikan misyonerleri, Tehcir Kanunu'nun yürürlüğe girmesinden sonra Ermenilere yardım etmek amacıyla Near East Relief adında bir örgüt etrafında faaliyetlerini sürdürmüşlerdir.

Savaştan sonra iki devlet arasındaki ilişkiler özellikle Amerikan misyonerlerin Ermeni faaliyetleri, Osmanlı Devleti'ne karşı düşmanca tutumları nedeniyle olumsuz etkilenmiştir. Bu etkilenme kendini siyasî alanda da göstermiştir. ABD'deki Türk

aleyhtarlığına yönelik lobi çalışmaları, 1923 yılında Lozan'da etkinlik kazanmıştır. İki devlet arasında imzalanmış olan Türk-Amerikan Lozan Antlaşması, lobi çalışmalarının da etkisiyle 1927 yılında Amerikan Senatosu tarafından kabul edilmemiştir.

Anahtar Kelimeler: Amerika, Misyoner, Ermeni, Ticaret, Anlaşma, Savaş ve Diplomasi

ABSTRACT**Doctorate Thesis****Turkish-American Relationships Between The Years 1914-1945****Meral HALİFEOĞLU****University of Fırat****The Institute of Social Science****The Department of History****Republic of Turkey's History****Elazığ- 2012, Sayfa: XV + 570**

This study discusses Turkish- American relationships between the years 1914-1945 and by doing so comprises political, commercial, cultural, diplomatic and educational activities between these two countries. Bilateral relations started firstly in 19th century with commercial purposes with the states of Ottoman Empire in Northern Africa. Initial contacts which started with commerce resulted beginning of diplomatic and political relationships. Soon after the arrival of American missionaries, bilateral relations accelerated and with this it paved the way for the occurrence of certain problems on educational and cultural policies. Even though the bilateral relations got worse for a while with the beginning of the First World War, the relations between those two states started again with the commercial activities in post war era.

During the First World War, the Deportation Law enacted by the Ottoman Empire due to the compulsory conditions that the country was experiencing drew the reactions of the American missionaries. American missionaries continuously provoking Armenians against the Ottoman Empire carried on their activities around an organization named Near East Relief in order to help the Armenians after the enforcement of the Deportation Law.

The relations between these two countries after the war were influenced in a bad way especially due to the hostile attitudes of the missionaries against Ottoman

Empire on Armenian activities. This exposure showed itself also in politics. Lobbying activities in the USA against Turkish opposition became active in Lausanne in 1923. Turkish-American Lausanne Agreement signed between these two countries wasn't enacted by the American Senate in 1927 with the influence of the lobbying activities, as well.

Key Words: America, Missionary, Armenian, Commerce, Agreement, War and Diplomacy

İÇİNDEKİLER

ÖZET	II
ABSTRACT.....	IV
İÇİNDEKİLER.....	VI
ÖN SÖZ	XI
KISALTMALAR	XIV
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

1. 19. VE 20. YÜZYILDA OSMANLI DEVLETİ VE ABD CEPHESİNDE GELİŞEN SİYASÎ VE SOSYAL GELİŞMELER.....	13
1.1. 1830-1917 Yılları Arası Osmanlı-ABD İlişkileri	13
1.1.1. Osmanlı Devleti ile ABD Arasındaki İlk Münasebetlerin Başlaması	13
1.1.2. Birinci Dünya Savaşı'nın Çıkışına Sebep Olan Etkenler	30
1.1.3. Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'na Girişi	30
1.1.3.1. İtilâf Devletleri Arasında Yapılan Gizli Antlaşmalar	40
1.1.3.2. ABD'nin Birinci Dünya Savaşı'na Girişi	44

İKİNCİ BÖLÜM

2. TÜRK-AMERİKAN MÜNASEBETLERİNİ ETKİYELEN UNSURLARDAN BİRİ OLAN AZINLIK MESELESİ	50
2.1. Millî Mücadele Döneminde Amerikalı Yetkililerin Anadolu'daki Faaliyetleri ..	50
2.2. Türk-Amerikan Münasebetlerinde Etkin Rol Oynayan Tehcir Olayının Gerçekleşme Sebepleri.....	50
2.2.1. Tehcir Sırasında Amerikalıların Yaptığı Faaliyetler	61
2.2.2. Amerika Yardım Teşkilatı'nın (The Near East Relief) Millî Mücadele Döneminde Anadolu'daki Faaliyetleri	69
2.2.3. Ermenilere Yardım Kapsamında Amerika Yardım Teşkilatı'nın (The Near East Relief) Faaliyetleri.....	83
2.2.4. Ermeni ve Rumlara Yardım Kapsamında Amerikan Kızılhaç'ın Faaliyetleri.....	96
2.3. ABD'nin Savaş ve Sonrasında Etkin Rol Oynamak İçin Yaptığı Faaliyetler....	101

2.4. Wilson İlkelerinin Ortaya Çıkış Nedenleri	101
2.4.1. Osmanlı Devleti'nin Mondros Mütarekesi'ni İmzalamasında Wilson İlkelerinin Etkisi	108
2.4.2. Wilson İlkeleri'nin Türkiye'deki Algılanışı ve Bununla İlgili Bir Cemiyetin Kurulması	116
2.4.3. ABD'nin ve Müttefik Devletlerin Manda Meselesine Bakışı	136
2.4.3.1. Manda Meselesinin Onayını İsteyen Bazı ABD'li Diplomatların Görüşleri	150
2.5. Paris Görüşmeleri Kapsamında Azınlık İsteklerine Karşı ABD'nin Takındığı Tutum	160
2.5.1. Cemiyet-i Akvam'ın (Milletler Cemiyeti) Oluşumunda ABD'nin Etkisi ...	160
2.5.2. Paris Barış Konferansı Görüşmelerinde Yunan İstekleri, ABD'nin Tutumu ve İzmir'in İşgali.....	166
2.5.3. Paris Barış Konferansı Görüşmelerinde Ermenilerin Oynadığı Rol	177
2.5.4. Sevr Barış Antlaşması ve ABD'nin Bu Husustaki Rolü	181

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. TÜRKİYE'DE BULUNAN AMERİKAN HEYETLERİNİN FAALİYETLERİ VE HAZIRLADIKLARI RAPORLAR.....	191
3.1. Millî Mücadele Döneminde Amerikan Heyetlerinin Osmanlı Devleti İle İlişkileri	191
3.2. Osmanlı Topraklarına Gelen King-Crane Heyetinin Faaliyetleri	191
3.2.1. King-Crane Heyetinin Oluşumu ve Üyelerinin Özellikleri.....	191
3.2.2. King- Crane Heyetinin Suriye'deki Faaliyetleri ve Ermeni Meselesine Yaklaşımları	200
3.2.3. King- Crane Heyetinin İstanbul'daki Fırka ve Cemiyet Liderleriyle Temasları	205
3.3. Osmanlı Topraklarına Gelen Harbord Heyeti'nin Faaliyetleri	216
3.3.1. Harbord Heyeti'nin Oluşumu, Üyeleri ve Ermeni Meselesine Yaklaşımları	216
3.4. ABD ve Osmanlı Devleti ile Kesilen Diplomatik Temasların Yeniden Başlaması	234
3.4.1. Amiral Bristol'un Türkiye'ye Gelişi	234

3.4.2. Amiral Bristol'un Azınlık Meselesine Bakışı	240
3.4.3. İzmir'in İşgali ve Amiral Bristol'un Faaliyetleri.....	252
3.4.4. Amiral Bristol'un Amerikan Müesseseleri ve Çıkarları İçin Anadolu'da Yaptığı Faaliyetler	272

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4. LOZAN KONFERANSI VE SONRASINDA ABD İLE OLAN SİYASÎ VE TİCARÎ İLİŞKİLER (1923-1939)	302
4.1. Lozan Konferansı Öncesi Hazırlıklar ve Lozan'a Gidecek Heyetin Oluşturulması	302
4.1.1. ABD'nin Lozan Konferansı'na ve Azınlık Meselesine Karşı Tutumu	308
4.2. Türkiye ile ABD Arasında Yapılan Antlaşmalar (1923-1927)	319
4.2.1. Chester Projesi'nin Ortaya Çıkışı ve Müttefik Devletlerin Chester İmtiyazı'na Tepkileri	319
4.2.1.1. Lozan Konferansı Sırasında ve Sonrasında Chester Projesi	336
4.3. Lozan'da İmzalanan Genel Antlaşma ve Suçluların İadesine Dair Antlaşma (6Ağustos 1923)	345
4.3.1. Lozan Antlaşması Sonrası Amerikan Kamuoyunun Tepkisi	351
4.3.1.1. Korkunç Türk İmajı'nı Yıkma İçin Yapılan Faaliyetler Işığında Türk Amerikan İlişkileri	356
4.4. Diplomatik ve Konsolosluk İlişkilerinin Kurulmasına Dair Antlaşma (Modus Vivendi 17 Şubat 1927)	366
4.5. Briand- Kellog Paketi (27 Ağustos 1928).....	372
4.6. Geçici Antlaşma Sonrası ABD İle Türkiye Arasında Yapılan İkili Antlaşmalar	375
4.7. Hakem ve Uzlaştırma Antlaşması Çabaları	375
4.7.1. Ticaret ve Serisefain Antlaşması (1 Ekim 1929).....	376
4.7.2. Oturma Antlaşması	382
4.7.3. Tazminat Talepleri Sorunu ve Mütakabil Metalibin Tesviyesine Mütedair İtilâfname (Karşılıklı Taleplerin Düzenlenmesine Dair Antlaşma)	383
4.7.4. Tabiiyet Sorunu	387
4.7.5. Afyon Sorunu	390
4.7.6. Lozan Konferansı ve Sonrasında Boğazlar Konusunda ABD'nin Tutumu.	395

4.7.7. Türkiye-Amerikan Ticarî İlişkileri Üzerine Genel Bir Değerlendirme (1923-1938).....	404
4.8. Eğitim ve Kültürel Meselelerle İlgili Gelişmeler	418
4.9. Amerikan Misyonerlerinin Faaliyetleri Hakkında Genel Bir Değerlendirme (1914–1923)	418
4.9.1. Yeni Türk Devleti’nin Misyonerlere Karşı Aldığı Tedbirler ve Amerikan Okullarının Durumu (1923- 1939)	429
4.9.1.1. Bursa Amerikan Kız Koleji ve Okulun Öğrencilerini Hristiyanlaştırdığı Meselesinin Basına Yansımaları.....	440

BEŞİNCİ BÖLÜM

5. II. DÜNYA ŞAĞAŞI SÜRESİNCE TÜRK-AMERİKAN İLİŞKİLERİ	445
(1939–1945).....	445
5.1. İkinci Dünya Savaşı’nı Hazırlayan Sebepler	445
5.2. Türkiye’nin Savaş Dışı Kalma Çabaları	445
5.3. II. Dünya Savaşı’nda Avrupa’nın Durumu ve ABD’nin Savaşa Katılması.....	457
5.4. Türkiye’nin Almanya’ya Krom Satmasıyla Çıkan Problemler ve ABD’nin Bu Konudaki Tutumu	464
5.5. 1943 Yılı Konferanslar Sürecinde Avrupa’nın Türkiye’yi Savaşa Sokma Çabaları ve ABD’nin Türkiye’ye Yaklaşımı.....	474
5.6. Casablanca Konferansı (14-24 Ocak 1943)	474
5.7. Adana Konferansı (İnönü-Churchill Görüşmeleri 30 Ocak-1 Şubat 1943)	477
5.8. Washington Konferansı (12-26 Mayıs 1943).....	481
5.9. Quebec Konferansı (14-24 Ağustos 1943).....	482
5.10. Moskova Görüşmeleri (19-30 Ekim 1943)	484
5.11. Kahire Görüşmesi (Eden-Menemencioğlu Buluşması 5-8 Kasım 1943).....	487
5.12. Tahran Konferansı (28 Kasım- 1 Aralık 1943)	489
5.13. II. Kahire Konferansı (4- 6 Aralık 1943)	491
5.14. Türkiye ile Almanya Arasındaki Krom İhracının Soruna Dönüşmesi, Türkiye’nin Almanya ile Diplomatik İlişkilerini Kesmesi ve Türkiye’nin Müttefik Zaferine Katılma Çabaları.....	494
5.15. Bretton Woods-Dumbarton Oaks Konferansları (Temmuz-Ağustos 1944) ...	497
5.16. Türk Boğazları Meselesi ve Moskova Görüşmeleri (Ekim 1944)	498

SONUÇ	500
BİBLİYOGRAFYA	516
EKLER	544
Ek 1. Türk-Amerikan İlişkileri Çerçevesinde Chester Projesi ve Amiral Bristol'un İkili İlişkilerde Ortaya Çıkan Sorunlarla İlgili Diplomatik Girişimleri Hakkındaki Belgeler	544
Ek 2. Türk-Amerikan Antlaşmaları ile İlgili Kararnameler	547
Ek 3. Ermeni Meselesi İle İlgili The Near Relief'ın Faaliyetleri Hakkında The New York Times'da Çıkan Gazete Haberi	552
Ek 4. General Harbord ve Heyetinin Ermeni Meselesine Bakış Açısı ve Faaliyetleri Hakkında The New York Times'da Çıkan Gazete Haberi.....	554
Ek 5. Ermeni Meselesinde Türk Amerikan İlişkilerine Yön Veren Önemli Şahsiyetlerle İlgili Resimler	557
ÖZ GEÇMİŞ	570

ÖN SÖZ

19. yüzyılın başlarında varlık göstermeye başlayan Amerikalı misyonerler, zaman içinde arkalarına aldıkları hükûmetlerle siyasallaşmaya başlamışlardır. Etki alanı en kuvvetli olan Amerikalı Protestan misyonerler, Osmanlı Devleti'ndeki Hristiyan tebaa ile ilgilenmeye başlamışlardır. Dolayısıyla Osmanlı hükûmetleri ile sürekli karşı karşı gelmiş ve zaman içinde iki devlet arasında diplomatik krizlerin yaşanmasına da yol açmışlardır.

Araştırmamız, beş ana başlıkta ele alınmıştır. Giriş kısmında yabancı devletlerin, sömürgeci politik amaçlarını gerçekleştirme sürecinde Avrupa'da değişen ve gelişen; siyasî, ticarî, fikrî hareketlerin uluslararası ilişkileri nasıl şekillendirdiğini ortaya koymaya çalıştık.

Birinci bölümde, ABD ile Osmanlı Devleti arasında başlayan ilk resmî temasların nasıl gelişip şekillendiği, Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'na nasıl sürüklendiğini ve büyük devletlerin bundaki amaçlarının neler olduğu belirtilmeye çalışılmıştır.

İkinci bölümde, dünya gündemini meşgul eden ve Avrupa devletlerinin yeri geldiğinde menfaatleri gereği bir koz olarak kullandıkları Ermeni meselesi, genel hatlarıyla anlatılmaya çalışılmıştır. Tehciri doğuran hadiseler, Ermenilere her türlü desteği veren Amerikan Yakındoğu Komitesi'nin teşekkülü ve faaliyetleri, objektif şekilde anlatılmaya çalışılmıştır. Ayrıca Ermeni tehcirinin söz konusu olduğu zaman diliminde, Ermenilere destek veren Amerikan Kızılhaç'ın çalışmalarına da genel hatlarıyla değinilmiştir. Bununla birlikte gerek Amerikan Yakındoğu Yardım Komitesi'nin gerekse Amerikan Kızılhaç'ın gayrimüslimler için yürüttüğü sağlık hizmetlerine de yer yer değinerek, harcanan milyonlarca dolarların nasıl temin edildiği ve bunların ne kadar oturmuş sistematik cemiyetler oldukları da anlatılmaya çalışılmıştır. Amerikan Başkanlarından Woodrow Wilson'un ortaya atmış olduğu ve dünya kamuoyunun nabzını ölçmek amacıyla kendisinin ve ekibinin çabalarıyla geniş yankı uyandıran Wilson İlkeleri'ne ve bu ilkelerin gerek Avrupa'da gerekse Osmanlı Devleti üzerinde bırakmış olduğu etkiler anlatılmaya çalışılmıştır. Özellikle Wilson İlkeleri'nin arkasında yatan devlet politikaları etraflıca anlatılmakla birlikte önemli Amerikalı diplomatların, Avrupalı devlet adamlarının ve Osmanlı Devleti'ndeki kanaat önderlerinin bakış açısı içinde manda meselesine de yer verilmiştir. Paris Barış

Görüşmeleri çerçevesinde Milletler Cemiyeti'nin oluşumuna, ABD'nin İzmir'in işgali sürecinde barış görüşmeleri esnasında Yunan ve Ermeni devletlerinin istekleri karşısındaki devlet politikasına da vurgu yapılmaya çalışılmıştır.

Üçüncü bölümde, yeni Türk devletinin teşekkülü sırasında Anadolu'da Amerikan çıkarlarını belirlemek için Türkiye'ye gelen Amerikan heyetlerinin temas ve faaliyetleri anlatılmaya çalışılmıştır. Bu heyetlerin Türkiye'deki faaliyetleri hakkında dönemin gazetelerinden de yararlanılmıştır. Ayrıca Amerikan İstanbul Yüksek Komiseri Amiral Mark Lambert Bristol'un faaliyetlerine yer verilmeye çalışılmıştır. Bu araştırmamızda; Amiral'in kişiliği üzerinden Amerikalı diplomatların görüşlerine, Ermeni meselesine bakış açısına, İzmir'in Yunanlılar tarafından işgal edilmesi esnasındaki tutumu ve Rum mültecilerin tahliye edilişleri sırasındaki yardımlarına, Osmanlı Devleti'nde yaşayan Amerikalı tüccar ve misyonerlere verdiği siyasî ve diplomatik desteklere değinilmeye çalışılmıştır. Son olarak da adını taşıyan ve İstanbul'da kurulan hastanenin amaçlarına ve faaliyetlerine değinilmiştir.

Dördüncü bölümde, Lozan görüşmeleri sırasında ABD'nin tutumu, Osmanlı heyetinin nasıl ve hangi programlar dâhilinde oluşturulduğu, Ermeni meselesi ve iktisadî ve siyasî münasebetleri içeren anlaşmalar anlatılmıştır. Amerikan misyonerlerin yapılan anlaşmalara yönelik beklentilerine ve Amerikan Meclisi'nde yaşanan gerginliklerin, Türk-Amerikan ilişkilerini nasıl etkilediği ortaya konulmuştur. Ayrıca Lozan Antlaşması sonrasında Türk-Amerikan ilişkilerinde yaşanan ekonomik, ticarî, diplomatik ve siyasî sorunlara da genel hatlarıyla değinilmeye çalışılmıştır. Amerikan misyonerlerinin yeni Türkiye Cumhuriyeti Devleti ile yaşadıkları eğitim sorunlarına, Türk hükûmetinin eğitim programı çerçevesinde almış olduğu tedbirlere ve neticesinde ABD'nin bu gelişmeler karşısındaki tutumu anlatılmaya çalışılmıştır. Misyonerlerin çalışma metodları hakkında da genel bir değerlendirilme yapılmıştır.

Beşinci bölümde, İkinci Dünya Savaşı'na doğru dünyada yaşanan ekonomik dar boğazın sebepleri ve Avrupa ülkelerine etkisi; Almanya ve İtalya'nın saldırgan tutumları karşısında Türkiye'nin vaziyeti; siyasal, ekonomik gelişmelerin ABD'ye yankıları anlatılmaya çalışılmıştır. Oluşturulmak istenen yeni dünya düzeninde Türkiye'nin dış politikasını belirleyen unsurlara da yer verilmeye çalışılmıştır.

Araştırmamız sırasında kaynak temini, incelenmesi, yazımına kadar bütün yönleriyle, yönlendirmeleriyle bu zevkli konuyu belirlememde bana yardımcı olan ve beni destekleyen Sayın Hocam Prof. Dr. Erdal AÇIKSES'e teşekkürü borç bilirim. Fırat

Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri (FÜBAP) Koordinasyon Birimi'ne çalışmalarımızda verdikleri maddî destek için teşekkür ederim. Çalışmalarımda bana destek olan, sevgili Emrah MARAL'a, Millî Kütüphane çalışanlarından başta Mustafa İREN olmak üzere Mikrofilm çalışanlarının hepsine çok teşekkür ederim. Amerikan Büyükelçiliği'nde çalışan ve bana çok yardımcı olan Sayın Figen Şahin'e, ATASE arşiv çalışanlarına, TBMM arşiv çalışanlarına, Türk Tarih Kurumu çalışanlarına teşekkür ederim. İngilizce eserlerde, tercümelerime yardım eden ve desteğini benden esirgemeyen Arş. Gör. Emrah Güleş'e de ayrıca teşekkür ederim. Kaynak temini noktasında çalışmalarına katkıda bulunan Arş. Gör. Melek HALİFEOĞLU'na ve manevi desteğini benden hiç esirgemeyen Sema BAYDOĞAN'a çok teşekkür ederim. Bu uzun ve yorucu süreç içinde her zaman yanımda olan, dönem dönem yaşadığım sıkıntılarımda beni yüreklendiren, destekleyen sevgili babama ve anneme teşekkürlerimi bir borç bilirim.

ELAZIĞ – 2012

Meral HALİFEOĞLU

KISALTMALAR

a.g.e	: adı geçen eser
a. g. g	: adı geçen gazete
a.g.m	: adı geçen makale
a. g. t	: adı geçen tez
American Board	: Amerikan Board Of Commissioners for Foreign Mission
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
ACIA	: American Committe for The Independece of Armenia
ACOTL	: The American Committe Opposed to The Lausanne Treaty
ACRNE	: Yakındoğu Ermeni Yardım Komitesi
ARAMCO	: Californian Arabian Standart Oil Company
ATASE	: Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Arşivi
AÜ	: Ankara Üniversitesi
AÜSBFD	: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Dergisi
AÜDTCFTAD	: Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Tarih Araştırmaları Dergisi
B	: Baskı
BAPCO	: Bahrain Petroleum Company
BCA	: Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi
BOA	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi
Bkz-bkz	: Bakınız
BM	: Birleşmiş Milletler
C	: Cilt
Çev	: Çeviren
D	: Devre
DER	: Derleyen
ED	: Editör
F	: Fon
Haz	: Hazırlayan
IPC	: Iraq Petroleum Company
OADC	: Ottoman American Development Company

OAEC	: Ottoman-American Exploration Company
OTAM	: Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi
MEB	: Millî Eğitim Bakanlığı
MC	: Milletler Cemiyeti
NECA	: Near East College Association
NER	: The Near East Relief
PAÜ	: Pamukkale Üniversitesi
S	: Sayı
s	: Sayfa
SB	: Sovyetler Birliği
SOCONY	: Standard Oil Company Of New York
SOCAL	: Standart Oil of California
SO	: Standart Oil
TBMMZC	: Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi
TC	: Türkiye Cumhuriyeti
TMO	: Toprak Mahsulleri Ofisi
TTK	: Türk Tarih Kurumu
TPC	: Turkish Petroleum Company
vb	: Ve benzeri
vd	: Ve diğerleri
vs	: Vesair
USS	: United States Senate
Y	: Yer
Yay Haz	: Yayına Hazırlayan
YDYK	: Yakındoğu Yardım Komitesi
YMCA	: Young Men's Christian Associations
YWCA	: Young Women Christian Association
WASP	: White Anglo-Saxon Protestant

GİRİŞ

Osmanlı Devleti'nin sahip olduğu geniş coğrafya nedeniyle yaşanan; siyasî, ekonomik, kültürel ve sosyal olayların dünyadaki gelişmelerden bağımsız olarak gelişmesi, değişmesi düşünülemez. Bu düşünceden hareketle Osmanlı Devleti'ni daha sonraki süreçlerde etkileyecek olan Avrupa'daki gelişmeleri, burada ifade etmeyi uygun gördük. Dünyadaki tarihsel süreç ve yansımaların temelinde başta ekonomi ve buna bağılı olarak halk hareketleri gelmektedir.

Osmanlı Devleti'nin ekonomik ve politik anlamda yaşadığı sıkıntılar özellikle 18. yüzyıl içinde kendini iyice göstermeye başlarken, İngiltere ve Rusya arasında yaşanan rekabet, Osmanlı topraklarında kendini fazlasıyla hissettirmiştir. Bu iki devletin politikaları karşısında bunalan ve güven sorunu yaşayan Osmanlı Devleti, kendine yeni bir çıkış yolu bulmak için 19. yüzyılda siyasî birliğini sağlayan Almanya ile yakınlaşma yoluna gitmiştir.

Osmanlı Devleti'ni parçalamak isteyen güçler, bir yandan diplomatik ve siyasî mücadeleler içine girerken, diğer yandan insanî amaçlarla hizmet neferleri olarak ilan ettikleri misyonerleri, Osmanlı Devleti'nin parçalanması için kullanmışlardır. Bu anlamda en etkili misyoner örgütlerinden biri olan Amerikan Board, dünyanın birçok yerinde olduğu gibi Osmanlı ülkesinde de ciddi çalışmalar içinde faaliyet göstermiştir. Faaliyet alanları içinde seçilen Ermeni unsurlar, Osmanlı Devleti'ni meşgul eden sorunlardan biri olmuştur.

Osmanlı Devleti ile ABD arasında özellikle Birinci Dünya Savaşı ve sonrasındaki ilişkiler, Amerikan misyonerlerine ait birçok okul, hastane, bakımevi, ticarethane gibi önemli yatırımların etkisiyle Amerikalı misyonerlerin yönlendirmelerine göre şekillenmiştir. Çok ciddi maddî yatırımlar ve insan emeği anlamına gelen bu girişimleri tehlikeye atmak istemeyen ABD, zaman zaman sivri çıkışlar içerisinde olmuşsa da genel anlamıyla yumuşak ve mesafeli bir diplomatik üslupla Osmanlı Devleti ile olan sorunlarını çözmeye çalışmıştır.

Birinci Dünya Savaşı sonrasında yumuşak bir eksende devam eden ilişkiler, Ermenilerin Anadolu'da yaptıkları taşkınlıklar ve çıkartılan Tehcir Kanunu ile gerilmiştir. Bu süreç içinde Amerikan kamuoyu ve gazetelerinde Osmanlı Devleti'ne karşı yapılan karalama kampanyaları ses getirmiş ve ülkenin iç sorunu, dünya

kamuoyunda yerini almıştır. Ermenilerin faaliyetlerini destekleyen misyonerler, onlara; sağlık, ilaç, barınma, para, iş edindirme gibi konularda da yardım etmişlerdir.

Yeni kurulan Türk Devleti, askerî ve siyasî zaferler neticesinde Lozan Barış Konferansı'na katılması ile bağımlı hale geldiği Batı boyunduruğundan kurtulmuş ve bunu tüm dünyaya göstermiştir. Türkiye, bu anlamda tam bağımsızlık mücadelesi verdiği Lozan'da, ABD ile siyasî ve ticarî ilişkilerin geliştirilmesi yönünde de atılımlarda bulunmuştur. Bu süreç içinde başlayan resmî temaslar, dönem dönem yaşanan sıkıntılar nedeniyle askıya alınmışsa da tamamen de durmamıştır. Görüşmeler sırasında iki ülke arasında da yapılacak anlaşmalara yönelik misyonerlerin yoğun çalışmaları olmuştur.

Olayları inceleyen bir tarihçi için en önemli esas, zaman ve mekân kavramı içinde, olayları tarafsız tahlil edebilmesidir. Bu çalışma metodu ile araştırmacı, eleştirel düşünme fırsatı bulabilmekle birlikte olaylara farklı açılardan bakma ve gerçekleri ortaya koyabilme fırsatı da bulabilecektir. Birinci Dünya Savaşı ile İkinci Dünya Savaşı arasında, Osmanlı Devleti ve daha sonra yerine kurulmuş olan Türkiye Cumhuriyeti Devleti ile ABD arasındaki siyasî, diplomatik, ticarî ve kültürel ilişkiler hakkında, bu çalışmamızda zaman ve mekân kavramlarının daha iyi incelenmesi yoluna gidilmiştir. Böylece olayların iç yüzünü ortaya koymak, iki ülkenin içinde bulunduğu şartlar ve beklentilerin neler olduğunu ortaya çıkarmak, daha net bir bakış açısına sahip olmak için birçok kaynaktan yararlanmayı uygun bulduk.

Daha kısa zaman aralığında ya da daha local konular içinde incelenen Türk-Amerikan ilişkilerini; daha geniş bir zaman aralığında siyasî, diplomatik, ticarî ve eğitim gibi alanlarda inceleme amacı bizi bu çalışmayı yapmamıza sevk eden en önemli âmildir. Özellikle yabancı ve yerel gazetelerle birlikte yabancı tez ve kitapları bir arada yer vermemiz bizce bu çalışmayı orijinal kılan en önemli özelliktir.

Bu konu üzerinde detaylı çalışmalar yapılmakla birlikte birçok yerli ve yabancı kaynağı, eş zamanlı kullanmaya çalışmamız ve özellikle Amiral Bristol'un faaliyetleri hakkında elimizden geldiğince ayrıntılı bir şekilde pek değinilmeyen yönlerini ortaya koyma çabamız, araştırmamızı benzerlerinden farklı kılmıştır. Ancak her biri ayrı çalışma alanı demek olan konuların genel ve farklı yönleriyle ortaya konulmak istenmesine rağmen yinede eksiklerimizin olması da kaçınılmazdır.

Avrupa'daki Gelişmeler

Fransız İhtilâli'nin¹ ortaya çıkmasına neden olan sosyal yapı, bu vakanın gerçekleşmesine yol açmıştır. Geniş ayrıcalıklara sahip olan asiller sınıfı, ortaçağ feodal yapıyı yıkıp yerine merkezi krallıkların kurulmasını sağlamıştır. Feodal sistem, asiller tarafından sürdürülmekte ve onlara ait topraklarda çalıştırılan köylüler, toprağından yeteri kadar faydalanamadığı gibi asiller birçok vergiden muaf tutulmuş, birçok yüksek rütbeli memurluklar da kendilerine verilmişti. İkinci olarak geniş topraklara sahip olan bir diğer grup ise din adamları olmuştur. Halka gelince bu sınıfa; bankacılar, tüccar ve sanayiciler ile zengin kimselerin meydana geldiği büyük burjuvazi ile memur, doktor, avukat gibi aydınların meydana getirdiği küçük burjuvazi ile köylüler girmektedir.²

18. yüzyılda Fransa'yı kilise ve krallık iyi idare edememiştir. Fransa, İngiltere ile giriştiği sömürgecilik mücadelesinde yenilgiye uğramıştır. Fransa'da birtakım bakanların çabalarına rağmen mutlak krallık, iktidar kaygısından dolayı bir avuç ayrıcalıklı sınıfın muhalefetine gerekli direnci ve kararlılığı gösterememiştir. Din ve mezhep kavgaları, mutlak yönetiminin aşırı giderleri, ağır vergiler, savaşlar, kıtlık, halkın sefaleti Fransa'da hüküm süren atmosferin yansımalarıdır.³

18. yüzyıldaki sanayi alanındaki gelişmeler ve inkılâplar tüm Avrupa'yı etkilediği gibi Fransa'yı da etkilemiştir. Üretim arttığı için tüccar ve sanayiciler zenginleşip kapitalist bir sınıf ortaya çıkmıştır. Böylelikle bu sınıf sosyal ve siyasî zeminde nüfuz sahibi olmuş; ancak sosyal yapı, bu grubun iktidar olmasına izin vermemiştir. Fransız ihtilalinin ortaya çıkmasında Amerikan ihtilalinin ve bağımsızlığının da etkisi vardır. Fransızlar, Amerikalıların mücadelelerinde krallara karşı gelinebildiğini görmüşlerdir. Fransa, İngiltere ile olan mücadelesinde İngiltere'ye karşın Amerikalılara maddî destekte bulunmuş ve 7 Yıl Savaşları'nın getirdiği malî yük Fransız hazinesini olumsuz etkilemişti.⁴

¹ Fransız İhtilali'nin 1789 yılında ilan edilmesinden sonra Fransa, bu ihtilalden doğan milliyetçilik ve laiklik fikirleri Osmanlı Devleti'ni de etkilemiştir. Çeşitli milletleri ve azınlıkları bünyesinde barındıran Osmanlı Devleti, bu birliği, dengeyi, ahengi korumak için "ümmeçilik" siyaseti güden ve " millet sistemini" benimseyen, çöküş zamanında da "İslam Birliği" siyasetini kullanmıştır. Bu süreçte Fransa, Osmanlı Devleti'ndeki azınlıkların da aydınların da kafa ve vicdanlarına tesir etme ve düşüncelerini değıştirme yoluna gitmiştir. Osmanlı Devleti tarafından Paris'e Batılâşma uğruna gönderilen öğrenci ve aydınlar, milliyetçilik, hürriyet fikirleriyle ve milli birer devletçilik vaatleriyle geri dönmüşlerdir. Bkz Mustafa Bıyıklı, *Batı İşgalleri Karşısında Türkiye'nin Ortadoğı Politikaları (Atatürk Dönemi)*, Gökkuş Yay., İstanbul, 2006, s. 32-33.

² Fahir Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasî Tarihi (1789-1914)*, T.T.K. Yay., Ankara, 1995, s. 33- 34.

³ Ertuğrul İşler, " Voltaire ve Rousseau Etrafında Aydınlanma Çağı Fransız Yazını'na Bir Bakış", *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, S : 5, 1999, s.50.

⁴ Fahir Armaoğlu, a. g. e., s.35- 36.

Asiller, din adamları ve halk tarafından oluşturulan dayanışma meclisi 1614'ten itibaren toplanamamıştı. Bu meclisin en önemli sorunu vergi sorunuydu. Çünkü halkın bu anlamda rahatsızlıkları bulunmaktaydı. Bu meclisin bir başka sorunu ise oy meselesiydi. Eğer bireysel oy kabul edilirse halk temsilcilerinin oy oranı, asiller ve ruhban sınıfından fazla olacaktı. Fakat bu durum asillerin ve ruhban sınıfının menfaati ile çelişmekteydi.⁵

Kurucu meclis, 28 Ağustos 1789'da “ İnsan ve Vatandaşlık Hakları” demecini kabul etti. Meclis, asillerin ayrıcalıklarını kaldırmakla kalmamış, kiliseyi de ele almıştır. Neticede kilise malları devletin eline geçmiştir.⁶ Böylelikle ihtilal⁷ gerçekleşmiş ve bu durum tüm Avrupa'yı etkisi altına almaya başlamıştır.

Avrupa'yı derinden etkileyen bir başka hadise ise “İngiliz Sanayi Devrimi” olmuştur. Sanayileşmeye sonradan katılan her ülkenin “teknolojiye yetişme ve teknolojik yetkinlik kazanma” gibi sorunları olmuştur. İngiliz Sanayi Devrimi, modern sanayi ile modern teknolojinin doğuşuna kaynaklık etmiştir. Böylelikle ekonomide genişleyen ihrac pazarlarının görülmesi sanayi devriminin temel dinamiği olmuştur. Bu devrimin, İngiltere'ye sağladığı üstünlüğü kavrayan Almanya, İngiltere ve Fransa'nın sanayi gücüne erişmeye ve onlarla aynı seviye de olmaya gayret etmiştir.⁸

İngiltere'de Sanayi Devriminin olması bir tesadüf değildir. İngiltere bir ada devletidir. Bulunduğu coğrafyada bol maden kömürüne sahip olması ve buharın hareket ettirici kuvvet olarak keşfi, İngiltere'de büyük sanayinin doğmasına yol açmıştır. Büyük sanayinin mevcudiyeti, işlenmemiş madenlerin bol miktarda ihtiyaç hissettirmesi, işlenmiş malların ihrac edilmesini gerekliliğini ortaya koymuştur. Bu durum, ticaretin gelişmesine yol açmıştır. Ada devleti olan İngiltere'nin bu özelliği ulaşımın, denizler vasıtasıyla yapılmasına neden olmuştur. İşlenmiş mamullerini deniz yolu ile dünyanın dört bir yanına sevk etmek durumunda kalmıştır. İngiltere'nin dış siyaseti, coğrafi durumu (ada oluşu) ile millî meşguliyetinden (sanayi ve ticaret) meydana gelmiştir.⁹

Sanayi Devriminin yarattığı ortamda burjuvazi güçlenmiş kendini güçlü tutacak devlet anlayışlarını da savunmuştur. Özgürlüğün her alana yayılmasına çalışmıştır. Özel

⁵ Fahir Armaoğlu, a. g. e., s. 37.

⁶ Fahir Armaoğlu, a. g. e., s. 40.

⁷ Genel anlamda, yavaş yavaş gelişme ve dönüşümü ifade eden evrimin karşısı olarak, mevcut bir halin birdenbire sarsılması ve esasların değişmesidir. Bkz. Mahmut Esat Bozkurt, *Atatürk İhtilali I-II*, Kaynak Yay., 2008, İstanbul, s. 33.

⁸ Erol Kutlu- Rana Eşkinat, *Dünya Ekonomisi*, Anadolu Üniversitesi, Eğitim Sağlık ve Bilimsel Araştırma Çalışma Vakfı Yay., No: 150, Eskişehir, 2002, s. 59-60.

⁹ Raif Karadağ, *Şark Meselesi*, Emre Yay., 2005, İstanbul, s. 90.

mülkiyet, serbest girişim, liberalizm için özgürlüğün sağlanmasında temel meseleler olmuştur. Bu ise Sanayi Devrimi'nin ortaya çıkardığı çok yoğun ve aşırı kapitalistleşme, serbest girişim, özel mülkiyet alanlarındaki gelişmelerle liberalizmin ekonomik bir tabana oturmasına sebep olmuştur.¹⁰

İngiltere, sömürgeleri olan Hindistan ve Doğu Akdeniz'e yönünü çevirdikten sonra tüm dikkatini Mısır'a vermiştir. İngiltere'nin en önemli endişesi Mısır'ın Fransız kolonisi olması veya onun himayesi altında girmesi durumunda İngiltere'nin doğudaki varlığı, geleneksel düşman hatlarını kontrol etmesiyle saldırıya açık hale gelmesine neden olmuştur. İngiltere, Akdeniz'de zayıftı ve 1800'de Malta'yı işgal edene kadar Cebelitarık Boğazı'nın doğusunda bir deniz üssü bulunmuyordu.¹¹

İngiltere'nin Fransa'dan daha çok çekindiği devlet Rusya idi. Çünkü Rusya, gerek Asya'da yaptığı fetihler, gerek Çar I. Petro'nun “ Boğazları ele geçirip Akdeniz'e inmek” hayali doğrultusunda Osmanlı Devleti üzerinde gittikçe artan baskısı nedeniyle İngiltere'nin korkulu rüyası olmuştur. Ruslar, Asya'da elde ettikleri topraklarla Hindistan'a oldukça yaklaşmış, Osmanlı Devleti üzerinde kurdukları baskıyla da Hindistan'a giden en kısa yolu tehdit eder hale gelmişlerdi. Hâlbuki İngiltere'nin bölgedeki temel hedefi, Osmanlı Devleti'nin bağımsızlığını muhafaza etmek ve böylece Rusların İstanbul'a ulaşmasını engellemekti. Kırım Savaşı'nda (1853-1856) İngiltere'nin Rusya'ya karşı Osmanlı Devleti'nin yanında yer alması ve 1878 'de Rusya ile savaşın eşiğine gelmesi yine bu politikanın sonucudur.¹²

¹⁰ Halis Çetin, “ Liberalizmin Tarihsel Kökenleri”, *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, C: 3, S : I, 2002, s .89.

¹¹ P. Philip Graves, *Osmanlı'dan Günümüze Türk- İngiliz İlişkileri (1789- 1939)*, Çev. Yılmaz Tezkan, 21. Yüzyıl Yay., Ankara, 1999, s. 1.

¹² H. Bayram Soy, *Almanya'nın Osmanlı Devleti Üzerinde İngiltere İle Nüfuz Mücadelesi (1890- 1914)*, Phoenix Yay., 2004, Ankara, s. 5 ; İngiltere, Liberal Parti'nin lideri W. E. Gladstone'un 1880 tarihinde iktidara gelmesine kadar geçen sürede Osmanlı Devleti'nin varlığını sürdürme politikası izlenmiştir. 1880- 1908 arası dönemde İngiltere'de bulunan gerek Liberal, gerekse Muhafazakar hükûmetlerin Türk karşıtı olmaları iki ülke arasında soğuklukların yaşanmasına neden olmuştur. İngiltere'nin Rusya, Fransa, Almanya, Avusturya- Macaristan gibi devletlerin desteğini almasıyla gerçekleştirdiği müdahalelerin başında özellikle Makedonya'daki Hristiyanlar ve Anadolu'daki Ermeniler için reform yapılması talepleri gelmekteydi. İngiltere, Osmanlı Devleti ile Yunanistan arasındaki meselelerde Yunanistan'ı desteklemiştir. Bu durum II. Abdülhamid'in Alman yanlısı ve İslamcılık siyasetiyle karşıtlık bulunca ilişkiler daha da kötüleşmiştir. Bu politika ile sömürgelerinde çok sayıda Müslüman barındıran İngiltere'nin tepkisine yol açmıştır. Petrol yataklarının zenginliği açısından, gerekse stratejik bakımdan ve Hindistan ticaret yolunun güvenliği için çok önemli olan Arapları, kendi tarafına çekmeye ve onları Osmanlı Devleti'ne karşı kıskırtmaya çalışmıştır. Özellikle Basra Körfezi'nde denetim ve nüfuz sahibi olabilmek için Osmanlı egemenliğini zayıflatmaya çalışmıştır.

İngiltere, diğer büyük devletlerin desteğiyle beraber 1880-1881 yılları arasında Osmanlı Devleti'nin Yunanistan'a toprak vermesini öngören sınır düzenlemelerinin kabul edilmesinde önemli rol oynamıştır. Müttefiki Fransa'nın 1881'de Tunus'u işgal etmesine destek veren İngiltere, 1882 yılında Mısır'ı resmen işgal etmiştir. 1885'te Doğu Rumeli'nin Bulgaristan'a katılmasına da destek olmuştur. Daha fazla bilgi

20. yüzyılın başlarından itibaren Hindistan, İngiltere'nin Doğu Akdeniz ve Ortadoğu'daki siyasetini tespit etmesinde en büyük etken olmuştur. Çünkü İngiltere, doğuya doğru yayılmasında önem arz eden Hindistan yolunu korumak durumundaydı. Bunun en önemli nedeni ise o dönem endüstrisinin temel maddeleri olan hintkenevirinde dünya üretimimin tamamında, çayda dünya üretiminin yarısında, fındık ve pamuk gibi mamullerin Hindistan'da yetiştiriliyor olmasıydı. Ayrıca Hindistan, İngiliz İmparatorluğu ordusunun neredeyse yarısına ücretsiz ev sahipliği yapmada ve insan gücü sağlamakta önem arz etmekteydi.¹³

İngiltere'nin genel politikası böyleyken Avrupa devletlerinden Almanya, 1871 yılında siyasî birliğini tamamlamasından sonra Bismarck, barışçı bir dış politika izlemeye karar vermiştir. Ona göre; savaşlarla kurulan Alman İmparatorluğu'nun en çok barışa ihtiyacı vardı ve böylelikle elindeki toprakları koruyabilirdi. Bu amaçla Fransa'nın Almanya'dan öç alması engellenmeliydi. Fransa, savaşı ancak diğer Avrupa devletleriyle ittifak yaparak gerçekleştirebilirdi Bu amaçla Bismarck, Fransa'yı yalnız bırakacak birtakım ittifaklar yapma yoluna gitmiştir. İngiltere, sömürgeleri ile uğraştığı ve deniz aşırı ülkelerde Fransa ile çatışma halinde olduğundan Avrupa meselelerine dönmeye pek istekli olmamıştır. O halde Almanya'nın aradığı bu devletler Rusya ve Avusturya-Macaristan olabilirdi.¹⁴

Fransa'nın Almanya ile olan en önemli sorunu ise Almanya ile yaptığı savaşı (28 Ocak 1871) kaybetmiş olması ve 1 Mayıs 1872'de imzaladığı Frankfurt Barışı ile Alsas-Loren'i Almanya'ya kaptırmış olmasıdır. Bunun dışında savaş tazminatı ödemeye mahkûm edilmiştir. Fransa, bu değerli topraklarını kazanma yollarına gitmiş ve bunu 1919 yılında Versay Antlaşması ile Almanya'dan geri alarak başarmıştır.¹⁵

Avusturya, Almanya'nın yaklaşmasına kayıtsız kalamamıştır. Çünkü 1815'ten itibaren harcadığı paralara rağmen Almanya ve İtalya'nın kurulmasına engel olamadığı gibi batısında İtalya, güneyinde Almanya bulunmaktaydı. Avusturya bu nedenle diplomatik faaliyetlerini Balkanlara yöneltmek durumunda kalmıştır. Rusya ise Balkanlarda Panislavizm politikası ile meşguldü. Bismarck, bu iki devleti (1871-1890) başbakanlıktan ayrıldığı yıla kadar yanında tutmak için çaba harcamış ve 1879'da

için bkz. Önder Kocatürk, *Balkanlar'dan Ortadoğu'ya Osmanlı İngiliz İlişkileri (1908- 1910)*, IQ Yay., 2009, İstanbul, s. 15-16.

¹³ H. Bayram Soy, a. g. e., s. 4-5.

¹⁴ Rıfat Önsoy, *Türk- Alman İktisadi Münasebetleri (1871- 1914)*, Enderun Kitapevi, İstanbul, 1982, s. 13.

¹⁵ Fahir Armaoğlu, a. g. e., s. 326- 327.

Avusturya ile bir ittifak yapmak durumunda kalmıştır. 1881’de Rusya’nın isteği üzerine bu üç devlet arasında II. Üçlü İmparatorlar Ligi anlaşması yapıldı. Ancak Balkanlar meselesi nedeniyle Rusya ile Avusturya’nın arası açılmıştır. 1878 Berlin Anlaşması ile Osmanlı Devleti’nin muhtar bir eyaleti haline getirilen Bulgaristan’da 1885-1886 yıllarında bazı olayların çıkması ve Avusturya ile Rusya’nın her birinin Bulgaristan’ı kontrol altına almak istemeleri Üçlü İmparatorlar Ligi’nin dağılmasına yol açmıştır.¹⁶

Bismarck’ın görevden ayrılmasından sonra tüm kontrol II. Wilhem’in eline geçmiş ve ona göre; Almanya sömürge yarışına katılmalıydı. Bu amaçla da 1890 yılında Rusya ile 1887 yılında imzalanan garanti anlaşması uzatılmamıştır. Rusya’nın çabalarına rağmen bu antlaşmanın yapılan diğer ittifak anlaşmalarıyla çelişmesi nedeniyle (İngiltere ile olan ilişkilerin zedelenmemesi için) rededilmiştir. Böylece 20 yıl içinde Alman dış politikasında Rus kartı kaybedilmiş oluyordu. Almanya, İngiltere ile yakın ilişkiler kurmasının sömürgelerine yardımcı olacağı düşüncesindeydi. Ama Rusya’nın Almanya’ya böyle bir katkıda bulunabileceği düşünülüyordu.¹⁷

Rusya’nın Almanya tarafından reddedilmesi üzerine Fransa bu durumdan faydalanarak Rusya ile yakın ilişkiler kurmak istemiştir. Bu çabası sonucunda 1892 yılında Almanya- Avusturya bloğuna karşı Fransa- Rusya askerî ittifakı oluşmuştur. 1893’ten sonra Almanya, Rusya’yı kazanmaya çalışmışsa da istediği neticeyi elde edememiştir.¹⁸

Almanya’nın güdümünde oluşturulan Üçlü ittifak bloğunda olduğu gibi Üçlü itilâf bloğu da birdenbire ortaya çıkmamış ve uzun bir süreç almıştır. Bunlar 1894 Fransız–Rus ittifakı, 1904 İngiliz-Fransız Sömürge Anlaşması ve 1907 İngiliz-Rus Sömürge Anlaşması olmuştur.¹⁹

Bismarck, dönemin ittifaklar sisteminin Avrupa güç dengesine barışçıl bir süreç getirmesiyle beraber, Avrupalı güçler bütün enerjilerini kıta dışında yeni kazanımlar elde etmeye yönlendirmişlerdir. Sömürgeleşme hızla artmış, özellikle Afrika ve Asya’da yeni topraklar, pazarlar kazanmak için Avrupalılar arasında kıyasıya yarış başlamıştır. 1890’ların sonlarına doğru sömürgecilik yarışına ABD ve Japonya’da dâhil olmuştur. Afrika’nın sömürgeleştirilmesi konusunda girişecekleri yarışın kurallarını

¹⁶ Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasî Tarihi*, C: I-II, Alkım Yay., İstanbul, 2007, s. 23- 25.

¹⁷ Burak Gülboy, *Birinci Dünya Savaşı Tarihi*, Altın Kitaplar Yay., İstanbul, 2004, s. 27-29.

¹⁸ H. Bayram Soy, a. g. e., s. 51.

¹⁹ Fahir Armaoğlu, *20 Yüzyıl....*, s. 29

belirlemişlerdir. 1876-1915 yıllarında dünya karasının yaklaşık dörtte biri, yarım düzüne devlet tarafından paylaşılmıştır.²⁰

93 Harbiyle (1877-1878)²¹ Osmanlı Devleti, Ruslara yenilmiş ve 1871 yılında Fransa'ya karşı yapılan savaşta gücünü ispat eden Alman ordusuna büyük sempati duyan ve Almanya'nın Osmanlı topraklarında gözü olmadığına inanan II. Abdulhamid, Osmanlı ordusunu düzenlemek amacıyla Almanya'dan subay talebinde bulunmuştur. Böylelikle Osmanlı ordusunda gittikçe artan Alman nüfuzu, etkisini göstermeye başlayacaktır.²²

II. Wilhem izlediği dünya politikası gereğince Osmanlı Devleti ile daha yakın ilişkiler kurmaya karar vermiştir. Amacı; Osmanlı İmparatorluğu'nun Kızıldeniz ve Hint Okyanusu'na kadar uzanan toprakları ile İngiltere'nin imparatorluk yolunu kesmek olmuştur. Bunun içinde Berlin-Bağdat demiryolu projesini ortaya atmış ve Osmanlı toprakları içinde Bağdat'ta kadar uzanan bir demiryolu yaparak Basra Körfezi'ne çıkmak istemiştir.²³

1889'da II. Wilhelm ve eşi, ilk resmî ziyaretini İstanbul'a yapmışlardır. Bu görüşmeden tam iki sene sonra, Anadolu içlerinde bulunan demiryolu²⁴ inşası (önce

²⁰ Burak Gülboy, a. g. e., s. 33-34.

²¹ 1876 yılında Balkanlarda meydana gelen Sırp, Bulgar ve Bosna- Hersek isyanları siyasî ortamı gerginleştirmiştir. Bu tarihte Osmanlı Devleti, İstanbul'da İngiltere, Fransa, Rusya, Avusturya, Almanya ve İtalya'nın katıldığı Tersane Konferansı'na katılmıştır. Aynı gün I. Meşrutiyet ilan edilmiştir. Ancak Osmanlı Devleti, Balkanlarda herhangi bir taviz vermek istemediği için Tersane Konferansı'ndan bir sonuç alamamıştır. Bundan sonra Rusya, 24 Nisan 1877'de Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etmiştir. Bu savaş, Türk tarihinin en ağır yenilgilerinden biri olmuştur. 3 Mart 1878 tarihinde Rusya'nın dikte ettiği Ayestefenos Anlaşması yapılmıştır. Buna göre Sırbistan, Karadağ ve Romanya Osmanlı Devleti'nden ayrılarak bağımsız olacaklardı. Makedonya'yı içine alan, Kuzey'de Tuna'ya, Doğu'da Karadeniz'e, Güney'de Ege Denizi'ne kıyısı olan büyük bir Bulgaristan Prensliği oluşturulacaktı. Bosna Hersek, Avusturya ve Rusya'nın karışacakları bir idare ile yönetilirken, Kars-Ardahan ve Batum Rusya'ya bırakılacaktı. Rusya'nın Osmanlı üzerinde gücünün artması, İngiltere'nin Doğu Akdeniz'deki çıkarlarına ters düştüğü için İngiltere bölgede siyasî dengelerin tek tarafı olarak değiştirildiğini gerekçe göstererek uluslararası bir kongrenin toplanmasını istemiştir. Aslında kendi çıkarları tehlikeye düştüğü için Ayestefanos'un hükümlerini değiştirmek isteyen İngiltere, bu vesile ile Osmanlı Devleti'ne yardım eder gibi görünmüştür. Berlin'de toplanacak kongrede Osmanlı Devleti'ne destek olma karşılığında Kıbrıs'ı istemiştir. Sonunda 13 Temmuz 1878 tarihinde Berlin Anlaşması yapılmıştır. Buna göre Sırbistan, Karadağ ve Romanya bağımsız olmuşlardır. Bulgaristan üç kısma ayrılmıştır. Kars- Ardahan- Batum Ruslara verilmiştir. Bkz. Vahdettin Engin, *II. Abdulhamid ve Dış Politika*, Yeditepe Yay., 2007, İstanbul, 19-23.

²² Bayram Soy, a. g. e., s. 31.

²³ Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl...*, s. 46.

²⁴ 1888 yılında kilometre garantisi veren bir Alman şirketine İstanbul-Ankara hattının imtiyazı verilmiştir. Bu hat, 1893 yılında tamamlanmıştır. 2064 kimlik Konya- Basra hattının imtiyazı ise Bağdat Demiryolu şirketine verilmiştir. Ancak, Almanların doğuya doğru yayılma politikasına hizmet edecek olan bu hattın yapımı, İngiliz, Fransız ve Rus çıkarları ile çatışmıştır. Osmanlı Asya'sını boydan boya aşan ve eski İpek Yolunu demiryolu haline getirmeyi amaçlayan bu girişim, İngilizlerin, Mısır ve Basra Körfezi'ndeki, Fransa'nın Suriye'deki siyasî ve iktisadî emellerini tehdit etmiştir. Rusya, bu demiryolunu Doğu Anadolu ve İran'daki emellerine tehdit olarak görmüştür. Bu imtiyazın verilmesinden sonra İngiliz ve Fransız

İngiliz- Yunan ortaklığına verilmiştir.) Deutzche Bank'a²⁵ verildi. Alman İmparator'un ziyaretinde Osmanlı Anadolu şirketi, Alman sermayedarları tarafından başarılı bir şekilde finanse edilmişti. Her tipten Alman, arkeolog, araştırmacı, tüccar, subay Osmanlı Devleti'nde gittikçe artan oranda görülmeye başlanmıştır.²⁶

II. Wilhelm 1898 yılında İstanbul'u ikinci kez ziyaret etmiştir. Zamanlama iyi seçilmiştir. Zira bu dönemde, Makedonya, Girit ve Ermeni meseleleri söz konusudur. II. Abdulhamid, bu ziyaret vasıtası ile Almanya'nın, Osmanlı Müttefik olduğu izlenimini Avrupa devletlerine vermek istemiştir. II. Wilhelm ise Kudüs'e geçmiş ve orada bir Protestan kilisesi açarak İngiltere'nin nüfuzunu kırmayı amaçlamıştır. Ayrıca, kurmayı düşündüğü İslam ittifakında üç yüz milyon Müslümanın halifesi olan II. Abdulhamid'in, kendisinin dostu olduğunu vurgulayarak, onların sempatisini kazanmaya çalışmıştır.²⁷ Fakat bu durum İngiltere ve Amerika'da bir daha susmayacak olan bir Türk aleyhtarlığını doğurmuştur.²⁸

Bu süreçten sonra Almanya, Osmanlı Devleti üzerinde etkinliğini arttırarak ilişkilerini, dışişleri bürosu, yurtdışındaki büyükelçilik, ortaelçilik ve konsolosluklar, askerî ataşelik gibi siyasî ve askerî kurumlar vasıtasıyla yürütmüştür. Von Bieberstein, Dışişleri Müsteşarı, 1898'de İstanbul'a Büyükelçi olarak atanmış ve Sultana, Deutsche Bank için demiryolu siparişi, Krupp-Konzern için silah siparişleri verdirmiştir. Askerî Ateşe Hauptmann Morgan, orduyu Krupp silahları ile donatmıştır.²⁹ II. Wilhelm, aslında

elçileri Osmanlı Devleti'ni protesto etmişlerdir. Rusya daha da ileri giderek, Osmanlı yönetiminden kendisine, Karadeniz havzasında her türlü ulaşım yolunun yapım ve işletilmesi konusunda, Bağdat demiryoluyla aynı koşullarda ve bu bölgede önceden verilmiş imtiyazların saklı bulundurulması konusunda, bir irade-i seniye alana kadar, Osmanlı Devleti'nin ödemesi gereken savaş tazminatı konusunda baskı yapmıştır. Ancak bu iradenin verilmesi Almanya'nın tepkisine yol açmıştır. Daha fazla bilgi için bkz. Leyla Şen, *Türkiye'de Demir Yolları ve Karayollarının Gelişim Süreci*, Tesav Yay., Ankara, 2003, s. 27.

²⁵ Bu banka, 1870 yılında 21 büyük Alman bankası ve ticaret işletmesi tarafından, 15 milyon marklık bir kuruluş sermayesi ile kurulmuştur. Almanya'nın emperyalist yayılmasında katkıda bulunan, ve başı çeken en önemli Alman bankası olmuştur. Banka, hem büyük Alman gemicilik şirketleriyle hem de Alman sanayisi ile sıkı ilişkilerini sürdürmüştür. Küçük şirketleri kanarıyla ya da bunlara takılan isimleri kullanarak, yıldan yıla daha güçlü bir biçimde sermaye ihracına katkıda bulunmuştur. Bankanın ilk başlardaki misyonu, Alman Dış Ticaretini Avrupa'da ve denizaşırı pazarlarda İngiliz bankalarına olan bağımlılıktan kurtarmak olmuştur. Bkz. Lothar Rathmann, *Alman Emperyalizminin Türkiye'ye Girişi*, Çev. Ragıp Zarakolu, 2001, İstanbul, s. 38.

²⁶ P.Philip Graves, a. g. e., s. 40.

²⁷ Cenk Reyhan, "Türk-Alman İlişkilerinin Tarihsel Arka Planı (1878-1914)", *Belleten*, C : LXIX, S : 254, Ankara, s.229.

²⁸ Rene Grousset, *Asya'nın Uyanışı*, Yayına Haz. Doç Dr. Saadettin Gömeç, Akçağ Yay., 1999, Ankara, s. 9.

²⁹ Cenk Reyhan, a. g. m., s. 230.

Krupp şirketinin hissedarı olmakla birlikte ikinci İstanbul ziyaretinden sonra Alman kapitalistleri memnun eden bir dizi imtiyazlarla ülkesine geri dönmüştür.³⁰

Ayrıca Almanya Osmanlı Devleti'ne tekstil mamulleri, demir ve demir ürünleri, makine, fayans, seramik, deri mamulleri, kimyevi maddeler ihraç etmiştir. Almaya-Osmanlı ticareti hammadde temin etme ve sanayi ürünlerine pazar bulma esasına dayanmıştır. Bu nedenle, Almanya yeterli hammaddeyi temin edebilmek için Konya Ovası'na sulama tesisi inşa etmek, pamuk cinsini ıslah etmek, tarımı modernleştirmek gibi yatırımlarda bulunmuştur. Ancak Alman yatırımları öncelikle demiryolu olmak üzere devlet garantisi olan alanlara yönelmiştir. 1909-1912 yılları arası Alman sermayesi Osmanlı Devleti'nde oldukça etkilidir.³¹

Alman sermayesinin ve hükûmetinin Osmanlı Devleti'nde nüfuz sahibi olmasında;

a) Osmanlı ordusunun eğitilmesi amacıyla bir Alman subay heyetinin gönderilmesi,

b) Alman silah sanayinin Osmanlı Devleti ile yapılan kârlı silah ticareti işine katılması,

c) Deutsche Bank kanalıyla Anadolu demiryollarının yapımı için imtiyaz alınması³² etkili olmuştur.

Yukarıda izah ettiğimiz bloklaşmalar I. Dünya Savaşı'nın patlak vermesiyle sonuçlanacaktır. Almanya, İngiltere'yi yanına alamadığı gibi, 1904 Fransız-İngiliz anlaşmasında gördü ki Fransa dünyanın en büyük deniz gücüne sahip olan İngiltere'yi yanına almayı başarmıştır. Karada güçlü olan Fransa ile Rusya ve denizlerde güçlü olan İngiltere, Almanya'nın karşısında bulunmuştur. Almanya, bu durum karşısında silahlanmaya gitmiştir. Aynı şekilde Almanya'nın Müttefiki Avusturya'nın silahlanmaya başlaması İtilâf bloğunu harekete geçirmiştir. Ayrıca Balkanlarda, Avusturya ve Rusya'nın çıkarlarının çatışması ayrı bir sıkıntı yaratmıştır. Avusturya'nın bir yandan Rusya ve bir yandan Sırbistan ile Balkanlarda çatışması o kadar şiddetli olmuştur ki I. Dünya Savaşı da bu nedenle patlak vermiştir.³³

³⁰ Cenk Reyhan, a. g. m., s. 231.

³¹ Hakan Aykar, *Bismarck ve II. Wilhelm'in Osmanlı Üzerine Düşünceleri*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Muğla Üniversitesi, Muğla, 2003, s. 93.

³² Lothar Rathman, a. g. e., s. 25.

³³ Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl....*, s. 37.

Araştırmamızın Kaynakları

Araştırma sahamız olan 1914-1945 yılları arası Türk-Amerikan ilişkileri adlı konunun tarihçesi ve süreci hakkında yaptığımız çalışmamızı orijinal kılabilmek için Başbakanlık Osmanlı ve Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi'nin konuyla ilgili kısımlarına ait belgeler taranmıştır. Ayrıca Genel Kurmay'a ait Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Arşivi'nde konuyla ilgili olduğu düşünülen belgeler incelenmiştir. Türkiye Büyük Millet Meclisi Kütüphanesi Arşivi'nde çalışma sahamızla ilgili konular incelenmiştir.

Yabancı kaynaklarla araştırmamıza farklı bir bakış açısı kazandırabilmek için; Amerikan Büyükelçilik Kütüphanesi Arşivi'nden mikrofilm ve İngilizce tezlerden yararlanılmıştır. İstanbul'da bulunan Amerikan Board Kütüphanesinden faydalanmak ve çalışmak istememize rağmen bu taleplerimize olumlu bir karşılık bulamadık. Bilkent Üniversitesi'ndeki American Board mikrofilmlerinden bazı olumsuzluklar nedeniyle faydalanamayışımız çalışmamızın en önemli eksiğidir. Ayrıca konumuz ile ilgili olarak, geniş bir zaman aralığı ele alınarak The New York Times gazetesi taranarak incelenmiştir.

İngilizce tezlerden Charles Edward Delgadillo'nun, Barbara Jean Keller'in ve Roger Reed Trask'ın, William Arthur Helseth'in hazırlamış oldukları tezlerine de yer verilmiştir. İngilizce basımlı kitaplardan Ray Stannard Baker'ın, James Barton'un, Thomas A. Bryson'un, Caleb F. Gates'in, Martin Gilbert'in, Robert Lansing'in, Ara Sarafian'ın, Martin Gilbert'in, Francis O. Wilcox –Thorsten V. Kajari'ni'n eserlerine yer verilmiştir.

Araştırmamızla ilgili bilgiler, Ankara Üniversitesi Kütüphanesi, Millî Kütüphane, Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi, Hacettepe Üniversitesi Kütüphanesi, Kayseri Erciyes Üniversitesi Kütüphanesi, Elazığ Fırat Üniversitesi Kütüphanesi'ndeki kaynaklardan elde edilmiştir.

Döneme ışık tutması açısından önem arz ettiğini düşündüğümüz Osmanlıca gazetelerden Vakit, Alemdar, İleri, Sabah, Tasvir-i Efkar, Akşam, İkdâm, Hakimiyet-i Millîye gazeteleri incelenmiştir.

Türk eğitim tarihi ile ilgili tetkik eserlerde, genel hatlarıyla verilmiş olan bilgilerden faydalanmakla birlikte bu eserler arasında Ayten Sezer, Necdet Sevinç, Hidayet Vahapoğlu gibi yazarların tetkikleri örnek gösterilebilir. Bunlara ilave olarak konumuzla ilgisi olduğunu düşündüğümüz doktora ve yüksek lisans tezlerine de yer

verdik. Bunlar arasında Semih Bulut'un basılmış doktora tezi, Hulusi Akar'ın basılmamış doktora tezi, Safiye Kıranlar'ın basılmamış doktora tezi, Sayim Türkman'ın basılmamış doktora tezi, Hasan Özboy'un basılmamış doktora tezi ile Neslihan Öztürk'ün basılmamış yüksek lisans tezi, İsmail Türk'ün basılmamış yüksek lisans tezi, Faruk Taşkın'ın basılmamış yüksek lisans tezi ve Abdulkadir Kaya'nın basılmamış yüksek lisans tezi bunlar arasında sayılabilir.

Oldukça geniş ve teferruatlı olan Türk-Amerikan ilişkilerini, yer yer genel yer yer derinlemesine incelemeye çalıştık. Bu amaçla elimizden geldiğince çok farklı arşivlerden birçok belge, hatıra, gazete, mikrofilm, kitap ve tezlere ulaşmaya çalıştık. Kaynak incelemelerinde zengin tutmaya çalıştığımız dokümanlara rağmen eksiklerimizin olması pek muhtemel bir durumdur. Ancak, ufak da olsa farklı bir açıdan iki devlet arasındaki ilişkiler objektif bir bakış açısıyla değerlendirilmeye çalışılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. 19. VE 20. YÜZYILDA OSMANLI DEVLETİ VE ABD CEPHESİNDE GELİŞEN SİYASÎ VE SOSYAL GELİŞMELER

1.1. 1830-1917 Yılları Arası Osmanlı-ABD İlişkileri

1.1.1. Osmanlı Devleti ile ABD Arasındaki İlk Münasebetlerin Başlaması

Amerika kıtasının 1507 yılında Americo Vespuçi tarafından keşfedildikten sonra bölgeye İspanyollar ve Portekizler gelerek Meksika, Orta ve Güney Amerika bölgelerinde koloniler kurmaya başlamışlardır. Fransızlar, Kanada’da ve İngilizler ise Kuzey Amerika’nın Atlantik kıyılarında 13 koloni kurdular. İngiltere tarafından kurulan koloniler, siyasî bakımdan İngiltere’ye bağlı bulunmaktaydılar. İngiltere, (1756-1763) 7 Yıl Savaşları’ndan sonra Fransız kolonilerini ve Kanada’yı ele geçirmesine rağmen (1764-1765) ekonomik bunalıma girdiği için yeni vergiler koymak zorunda kalmıştır.¹

Amerikalılar, İngiltere’ye “*Bizim görüşümüzü neden almadın, temsilsiz vergi olmaz*” diyerek tepki göstermişlerdir. 1765 yılında, Virginia Meclisi, “*vergiyi ancak kendi meclisimiz alabilir*” yönündeki kararı İngiltere’nin bazı konularda geri adımlar atmasına neden olmuştur. Böylelikle İngiltere, 1776’da *Pul Kanunu* kaldırarak *Şeker Kanunu* değiştirmiştir. 1774’te (Philadelphia’da) ilk Amerikan Kongresi toplanmıştır. Kongrenin hedefi, ticarî ve ekonomik bağımsızlıkken, daha sonra bu durum siyasî bağımsızlığa dönüşmüştür. Bir yıl sonra II. Amerikan Kongresi toplanmış ve Amerikan Ordularının Başkomutanlığına George Washington (1732-1799) atanmıştır.²

4 Temmuz 1776 tarihinde ilan edilen Bağımsızlık Bildirisi, toplum sözleşmesi ve siyasal liberalizm felsefesini (özgürlük içinde eşitlik) içermiştir. Bu topluluğa kuruluş aşamasında WASP³ (White Anglo-Saxson Protestant) unsuru egemendir. İngilizler, İskoçyalılar, Almanlar, Hollandalılar, İskandinavyalılar ve az sayıda Fransız Protestan, Katolik ve Yahudilerden oluşmuştur.⁴ 1776’da Jefferson tarafından

¹ Neslihan Öztürk, *Türk-Amerikan Diplomatik ilişkileri (1870-1930)*, Marmara Üniversitesi, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2005, s. 22.

² Hasan Tahsin Fendoğlu, *Modernleşme Bağlamında Osmanlı- Amerika İlişkileri*, Beyan Yay., İstanbul, 2002, s. 166.

³ Amerikan dış politikası belirleyen egemen gruba verilen isim olup başkalarını yönetmeye muktedir grup olarak da adlandırılır. Bkz. Burcu Bostancıoğlu, *Türkiye ABD İlişkilerinin Politikası*, İmge Yay. Ankara, 2008, s. 355.

⁴ Maxime Lefebvre, *Amerikan Dış Politikası*, Çev. İsmail Yerguz, İletişim Yay., İstanbul, 2005, s. 12-13.

hazırlanan Bağımsızlık Bildirisi sonrası ABD kurulmuş; ancak İngiltere, bunu kabullenmek istememiş ve 1783 yılına kadar yapılan tüm savaşları kaybetmiştir.⁵

ABD ile İngiltere arasında yapılan savaşta, Amerika'nın verdiği bağımsızlık mücadelesinde Fransa, el altından ABD'ye yardım ve gönüllü asker sevk etmiştir. 1777 yılında Amerika, İngiltere'yi yenmiştir. 6 Şubat 1778'de Fransa, Amerika ile anlaşma yapmış ve ABD'nin bağımsızlığını tanımıştır. İspanya, 21 Haziran 1779'da, Hollanda ise 1781 yılında İngiltere'ye savaş ilan etmişlerdir.⁶ İngiltere, 1783'te Paris Anlaşması ile Amerika'da bulunan 13 koloninin bağımsızlığı kabullenmek durumunda kalmıştır. 17 Eylül 1787'de koloniler, Birleşik Devletler şekline getirilmiştir.⁷

Amerikan bağımsızlık savaşı boyunca Fransa, İspanya ve Hollanda İngiltere'ye karşı Amerikalıların yanında yer almışlardır. Gerek İspanya'nın gerekse Fransa'nın amacı İngiltere'den 7 Yıl Savaşları'nın intikamını almak olmuştur. 1793'ten itibaren Fransa'nın bütün Avrupa ile savaşa girmesi üzerine İngiltere'de Fransa'ya savaş ilan etmiştir. Bu durum karşısında başkan Washinton, Hamilton ve Jeferson gibi bağımsızlık liderlerinin Tarafsızlık Bildirisi'nde savaşan taraflarla ticarî münasebetlerinde tarafsız olunacağı bildirilmiştir.⁸

ABD'nin bağımsız bir devlet olduğu 1783 yılından sonra Osmanlı Devleti ile ticarî münasebetleri artmıştır. Bu münasebetleri düzenlemek amacıyla ancak, zahiren Osmanlı idaresinde olan Şimalî Afrika Ocakları ile ABD arasında, Barış ve Dostluk Anlaşması (Cezayir ile 1785'te, Trablus ile 1786'da, Tunus ile 1797'de) imzalanmıştır. Anlaşma gereğince Amerikalılar, Cezayir'e senede 21000 dolar (12000 altın) tutarında vergi ödemek mecburîyetinde kalmıştır. Bu durum ancak 1816 yılında kaldırılabilmiştir.⁹

Uluslararası ticarî faaliyetlere önem veren ABD'nin ticarî faaliyet alanlarından biri Akdeniz bölgesi olmuştur. Akdeniz'de söz sahibi olmak, ABD için oldukça önemliydi. Akdeniz'in ABD için önemli olmasının bir başka sebebi de Amerika'nın temel ihraç ürünlerinin (mısır, tuzlanmış balık vs) satışında Akdeniz ülkelerinin önemli yer tutmasıdır.¹⁰ ABD bu bölgedeki ticarete o kadar önem vermiştir ki güvenliğini

⁵ Hasan Tahsin Fendoğlu, a.g. e., s. 166.167..

⁶ Hasan Tahsin Fendoğlu, a. g. e., s. 168.

⁷ Neslihan Öztürk, a. g. t., s. 22.

⁸ Fahir Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasî Tarihi (1789-1914)*, T.T.K. Yay., Ankara, s. 704.

⁹ Akdes Nimet Kurat, *Türk-Amerikan Münasebetlerine Kısa Bir Bakış 1800- 1959*, Doğu Ltd. Şirketi Matbaası, Ankara, 1959, s. 8.

¹⁰ Orhan Köprülü, "Türk Amerikan İlişkilerinin Tarihsel Kökenleri", *Belleten*, C. LI, S: 200, 1987, s.. 930.

sağlayabilmek için Akdeniz'e donanmasını dâhi yollamıştır. Osmanlı Devleti'nin Garp Ocakları topraklarıyla (Trablugarp Beylerbeyi ve Cezayir Beylerbeyliği) ABD arasında savaşlar olmuş ve bu savaşları (1801-1815) ABD kazanmıştır.¹¹

ABD, Mağrip ülkeleriyle yaptığı anlaşmalara Osmanlı Devleti'ni de dâhil edebilmek için ABD Cumhurbaşkanı John Adams, Lizbon'daki Amerikan Ortaelçisi William Laughton Smith'i İstanbul'a göndermiş ve bir ticaret anlaşması yapmakla görevlendirmiştir. Söz konusu görev, Senato tarafından 11 Şubat 1799'da onaylamıştır. Ancak Osmanlı Devleti, 1798'de Fransa'nın Mısır'a asker çıkarması üzerine İngiltere'nin desteğini alabilmek için, İngiltere'den bağımsızlığını kazanmış bir devlet olan ABD ile dostluk kurmak istememiştir,¹² Fransa'nın Mısır'ı işgal etmesini kendi menfaatine uygun görmeyen İngiltere, Fransız askerlerinin Mısır'dan çıkartılmasında Osmanlı Devleti'ne yardımcı olmuştur.¹³

ABD'nin dış ticaret açılımı, Osmanlı topraklarında kendini göstermeye başlamışken Fransız İhtilali'nin gelişmeleri ve yine Avrupalı devletlerin 1815'e kadar süren savaşlarda ABD'yi Avrupa hengâmesinin içine çekmeye çalışmaları üzerine Birleşik Amerika'nın ilk Başkanı George Washington, 1796 'da başkanlık görevinden ayrılırken Amerikan dış politikasına da veda konuşmasında yer vermiştir.¹⁴

ABD'nin, Avrupa diplomasisinden ve karmaşık oyunlarından uzak kalma politikası 5. Başkan James Monroe tarafından bir doktrin (2 Aralık 1823) haline getirilmiştir. Bu doktrinde;

1. ABD, bağımsızlığını almış olan Amerikan kıtalarının, Avrupa devletleri tarafından sömürülmesine ya da kontrol edilmesine müsaade edemez, bu hareketleri gayrî dostane bir hareket olarak karşılar,
2. Birleşik Amerika'nın, Avrupa devletlerinin sorunları ile hiç ilgisi yoktur ve bu sorunlara da karışmayacaktır. Avrupa devletleri de Amerikan Kıtalarının sorunlarına karışamaz¹⁵ şeklinde ABD dış politikası belirlenmiştir.

Amerikan dış politikası bu doktrin ile belirlenirken, Amerikan ticaret gemileriyle gelen tüccarlar vasıtası ile Osmanlı Devleti'nin ticaret bağlantıları devam etmiştir. İlk

¹¹ Faruk Taşkın, *Amerikan Misyoner Okullarından Merkezi Türkiye Koleji (1876-1914)*, Mersin Üniversitesi, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Mersin, 2007, s. 18-19.

¹² Semih Bulut, *Atatürk Dönemi Türkiye-ABD İlişkileri (1923 -1938)*, Hacettepe Üniversitesi, Basılmış Doktora Tezi, Ankara, 2008, s. 13.

¹³ Çağrı Erhan, *Türk Amerikan İlişkilerinin Tarihsel Kökenleri*, İmge Yay., Ankara, 2001, s. 108-109.

¹⁴ Fahir Armaoğlu, *19. Yüzyıl...*, s. 708.

¹⁵ Fahir Armaoğlu, *19. Yüzyıl...*, s. 712.

ticaret gemileri 1797'de İzmir'e gelmiştir. ABD, Osmanlı Devleti ile ticarî ilişkilerini yürütebilmek için elçi tayin etmek istemiştir. İki ülke arasındaki ilişkiler İngiliz konsolosları vasıtasıyla gerçekleştiğinden, ABD bu durumdan kurtulmak istemiştir. Çünkü İngiltere'nin Amerikan tüccarını himayesi, ABD ekonomisine ağır yük getirmekteydi. ABD, aracılık yapan İngiltere'ye 1799'dan 1811'e kadar 65.00 Amerikan doları konsolosluk masrafı ödemiştir. ABD, ilk olarak 1799 yılında Portekiz elçisi William Smith'i Osmanlı elçisi olarak atamak istemişse de bazı pürüzler nedeniyle gönderilememiştir. ABD, 1802'de William Stewart adlı bir şahsı İzmir'e konsolos olarak tayin edebilmiştir. Ancak bu durumu, iki devlet arasında herhangi bir anlaşma olmadığından Osmanlı Devleti tanımamıştır.¹⁶

1803 yılı sonuna kadar İzmir'de kalan Stewart, Osmanlı ile yapılan ticaretin ABD için önemini belirten raporlar olmuştur. 25 Nisan 1803 tarihli raporunda; Şimalî Amerika, Batı Hint adaları ile yaptığı ticaret sayesinde, Türkiye ve Mısır'a ihracı mümkün olan mallara sahip olduğunu, Türklerin bu malları Avrupa'dan getirdiğini ve Amerikalıların bu gibi malları daha ucuz satabileceklerini ifade etmiştir. Batı Hint şeker, Yemen, Cava ve Batı Hind kahvesi ve türlü baharatların Türkiye'de kolaylıkla satılabileceği dile getirilmiştir. İzmir'den ABD'ye ihraç edilen mallara değinilerek İzmir'in nefis incirleri, üzümü, tiftik ve afyona¹⁷ sahip olduğu belirtilmiştir. Osmanlı Devleti ile ABD ticareti için bir pusula ortaya konmaya çalışılmıştır.

1804 yılından sonra ABD'nin Osmanlı ile ilişkisinin hızla artmaya başladığı görülmektedir. ABD, Türkiye'den ithalata başlamış, başta afyon olmak üzere, pamuk, yün, sünger ve Türk halısı gibi mallar ABD pazarlarına girmeye başlamıştır. Daha sonra ABD Başkanı Adams, Kaptan William Crane ve David Offley'i ikili ilişkileri tanzim etmeleri için memur etmiştir. David Offley başkanlığında 1811 yıllarının sonunda Amerikan Ticaret Evi (Ticaret Odası) adlı gayriresmî bir örgüt İzmir'de oluşturulmuştur. Bu örgüt, Osmanlı Devleti'nde ABD'nin ticarî çıkarlarını korumak için kurulmuştur.¹⁸

Açılan bu ticaret odası bir konsolosluk gibi görev yaparken böyle bir gelişme Kaptan-ı Derya Hüsrev Paşa ve Offley arasındaki dostluk ilişkileri sonucunda olmuştur. Offley, İzmir'e gelişinden itibaren Amerikalı tüccarların yaşadıkları sorunları padişaha

¹⁶ Nurdan Şafak, *Osmanlı Amerikan İlişkileri*, Osmanlı Araştırmalar Vakfı Yay., 2003, İstanbul, s. 36-37.

¹⁷ Akdes Nimet Kurat, a. g. e., s. 9.

¹⁸ Hasan T. Fendoğlu, a. g. e., s. 188-189.

bildirmiş ve bunların hafifletilmesi için resmî olmamakla birlikte hükûmetten ticarî imtiyazlar alabilmeyi de başarmıştır.¹⁹

ABD'nin Osmanlı Devleti ile yakından ilgilenmesinde üç önemli etken;

1. Ekonomik durum ve imkânlar,
2. Politik ve Stratejik konum,
3. Misyonerler ve onlara bağlı eğitim kurumları²⁰ ile bağlantılı gelişmiştir.

ABD,1820'ye kadar resmî sığata sahip bir temsilci göndererek Babîâli ile görüşmelere başlayamamıştır. İlk defa Amerikan Dışışleri Bakanı John Q Adams, New York'lu avukat Luther Bradish'i 1820'de İstanbul'a Osmanlı Hükûmetiyle ticaret anlaşması yapması için görevlendirmiştir. ABD ile Osmanlı Devleti arasında bir ticaret anlaşması ancak 7 Mayıs 1830'da mümkün olabilmıştır. Bu tarihe kadar Washington'nun görevlendirdiği çeşitli Amerikan komisyonlarının Osmanlı hükûmetiyle yürüttükleri müzakereler sonuçsuz kalmıştır.²¹

1830 yılı iki devlet arasında yapılan ticaret anlaşmasının gerçekleşmesinde 1827'de Navarin'de Osmanlı donanmasının yok edilmesi etkili olmuştur. Osmanlı donanmasının güçlendirilmesinde İngiltere'nin dışında başka bir seçeneğin olması gerekmektedir. Aslında anlaşma imzalanmadan önce ABD ile Osmanlı Devleti arasında askerî ilişkiler başlamıştı. Navarin baskınından sonra ABD'den savaş gemisi satın alındığı arşiv belgelerinde kayıtlı olup, II. Mahmud'a ait olan Hatt-ı Hümayun'a göre 1828 yılında ABD'den korvet satın alınmıştır.²²

¹⁹ Neslihan Öztürk, a. g. t., s. 26.

²⁰ Hidayet Vahapoğlu, *Osmanlı'dan Günümüze Azınlık ve Yabancı Okulları*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yay, Ankara, 1990, s. 22.

²¹ Ali İhsan Gencer- Ali Fuat Örenç-Metin Ünver, *Türk Amerikan Silah Ticareti Tarihi*, Doğu Kütüphanesi Yay., İstanbul, 2008, s. 29-30.

²² ABD'nin ticaret anlaşmasını sağlayarak Amerikalı tüccarların Avrupalı meslektaşlarıyla aynı haklardan yararlanmalarını sağlamak istemesi, Osmanlı Devleti'ne yaklaşmasına bir sebepten de bir başka nedenden 19. yüzyıldan itibaren sayıları artan misyoner faaliyetleri ve onlarla ilgili sorunlardır. Bunun dışında, ABD Hükûmeti'nin Yakındoğu, Balkanlar ve Karadeniz bölgesini kapsayan stratejik konumu ile yakın ilişkiler geliştirmek istemesidir. Osmanlı Devleti, diplomatik ilişkilerin kurulmasında çok istekli olmamıştır. Bunun 4 nedeni bulunmaktaydı. Bunlar;

- 1- İki ülke arasındaki coğrafi konumdaki farklılık ve iki ülke arasındaki mesafenin çok fazla oluşu,
- 2- ABD'nin ve Amerikalıların, Osmanlı Devleti tarafından yakından tanınmaması,
- 3- Osmanlı Devleti'nin iki ülke arasındaki ilişkilerin geliştirilmesinden ticarî ve siyasî bir çıkar beklememesi,
- 4- İngiltere'nin iki ülke arasındaki yakınlaşmaya soğuk bakmıştır. Bkz. İsmail Türk, *Atatürk Dönemi Türk Amerikan İlişkileri (1920-1938)*, İnönü Üniversitesi, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Malatya, 2006, s. 27.-28; Ayrıca diplomatik ilişkileri zorlaştıran nedenlerden biri de ABD Dışışleri ve donanma mensupları arasında Türkçe bilenlerin bulunmamasıdır. ABD'nin etnik yapısı nedeniyle içerisinde Batı dillerini bilen çok sayıda elemanın diploması kadrolarında yer almasına karşılık, Doğu dillerini bilenlerinin sayısı sınırlı kalmıştır. İletişim için gerekli olan dil sorunu da anlaşmanın imzalanmasından sonra çözümlenmeye bırakılarak halledilmiştir.

Osmanlı Devleti'nin ABD ile diplomatik münasebetlerini başlatmasında Rusya'da etkili olmuştur. Öncelikle Rusya'nın Osmanlı-ABD yakınlaşmasına sıcak bakması etkili olmuştur. Çünkü Rusya, İngiltere'nin Karadeniz'de tek başına ticareti elinde bulundurmasını istememiş ve bunun önüne geçilmesini de deniz taşımacılığında en az onun kadar donanmada etkin bir diğer devletin bölgeye girmesiyle olabileceğini düşünmüştür. Bu nedenle ABD'nin Boğazlardan geçebilmesi için Osmanlı Devleti ile ticarî ilişkiler kurması gerekmekte ve bu amaçla İstanbul'daki Rus diplomatlar, ABD lehine lobicilik faaliyetleri yürütmüşlerdir.²³

Rusya'nın bu anlamdaki teşebbüsleri ilk olarak 1815 yılında kendini göstermiştir. Sen Petersburg (Leningrad)'ta bulunan Amerikan Maslahatgüzarı Levet Haris, Rus hükûmeti tarafından; Osmanlı Devleti ile ABD arasında ticarî ve siyâsî münasebetlerde her iki tarafa karşı dostça aracı olmaya hazır olduğu yönünde bir teklif almıştır. ABD, istediği takdirde İstanbul'daki Rus elçisine talimat verebileceğini belirtmiştir.²⁴ 7 Mayıs 1830 Anlaşması²⁵ ile ABD, kara sularında ticaret yapabilme hak ve hürriyetine, hatta “ *en ziyade müsaadeye mazhar ülke*” statüsüne kavuşmuştur. Bu anlaşmanın gizli bir maddesi gereğince ABD, Osmanlı donanmasının yeniden inşası için maddî yardımda bulunmayı da kabul etmiştir. ABD, bu anlaşma ile Osmanlı topraklarında gizli olarak yürüttüğü misyonerlik faaliyetlerinde artık daha rahat hareket edebilme imkânı da bulmuştur. 5 Ekim 1831 tarihinde David Porter, İstanbul Maslahatgüzarı olarak atanmıştır. ABD temsilciliği 1839 yılında maslahatgüzarlıktan

Diplomatik ilişkileri yavaşlatan bir başka neden de Osmanlı Devleti'nin Müslüman devlet yapısı ve Amerikan halkına Türk imajının kötü yansıtılmış olmasıdır. Bkz. Şenol Kantarcı, *Amerika Birleşik Devletlerinde Ermeniler ve Ermeni Lobisi*, Aktüel Yay., İstanbul, 2004, s.35-36.

²³ Çağrı Erhan, a.g. e., s. 110-111.

²⁴ Ali Kemal Sunman, “ Türk Amerikan Dostluğunun Tarihi”, *Tarih Mecmuası Dergisi*, S:12, Aralık 1950, s. 457.

²⁵ Söz konusu anlaşmaya göre;

- 1- Amerikan tüccarları, Osmanlı Devleti'nde her hususta en çok müsaadeye nail devletlerin tüccarları gibi muamele görecektir.
- 2- ABD ve Osmanlı Devleti karşılıklı konsolosluklar açacaktır.
- 3- Amerikan tüccarı Türkiye'de simsarlar kullanacaktır. Bu simsarlar her milletten, dinden olabilecektir. Bunların çalıştırılmasına ve kullanılmasına Osmanlı makamlarınca karışılmayacaktır.
- 4- Amerikalılara ait davalar, tercümanları hazır bulunmadıkça görülmeyecek, beş yüz kuruştan fazla davalara ise İstanbul'da bakılacaktır.
- 5- Osmanlı topraklarına gelen Amerikan gemileri yalnız kendi bayraklarını çekecektir. Osmanlı limanlarına uğrayan başka yabancı gemilere ABD bayrağı verilmeyecektir.
- 6- İki devletin gemileri karşılaştıklarında birbirlerini selamlayacak, bunlar ticaret gemileri ise birbirlerine dostça davranacaklardır.
- 7- Amerikan gemileri, yasak olmayan malları Karadeniz'e transit olarak geçirebileceklerdir.
- 8- İki tarafın kazaya uğrayan gemileri birbirlerinin yardımına koşacaklardır. Bkz. Şenol Kantarcı, a. g. e. s. 43.

mukimelçilik düzeyine, 1882’de ortaelçiliğe düzeyine, 1906’da ise büyükelçilik düzeyine çıkarılmış, ayrıca 1830 Anlaşması ile resmîyet kazanan İzmir Konsolosluğu’na ilave olarak İstanbul, Selanik, İstanköy, Bozcaada, İskenderiye, Beyrut, Kudüs, Bursa ve Çanakkale’ye de birer konsolosluk açılmıştır.²⁶

Osmanlı Devleti, Dabney S. Carr’ın elçiliği sırasında, 1845’te ABD’nin Boston kentinde yaşayan Tibgeoğlu Abraham’ı, Osmanlı gemilerinin bu limanla ticaretini düzenlemek ve ABD’de bulunan Osmanlı tebaasının korunması ve ayrıcalıklarını sağlamak üzere (şehbender olarak) görevlendirmiştir.²⁷ ABD tayin edilen ilk Osmanlı Elçisi, 1867 yılında Washinton’da görevlendirilen Fransız asıllı Edne Blacgue²⁸’dır. 1874’te Ligoraki Aristaki, 1884 yılında Tevfik Paşa, 1888’de ise Mavrini Bey, ortaelçi olarak tayin edilmişlerdir.²⁹

Osmanlı Devleti, 1881 yılına kadar New York, Baltimore, Chicago, Boston, Philadelphia, Neworleans şehirlerinde konsolosluklar açmıştır.³⁰ Padişah Abdulmecit zamanında (1850) İstanbul’da bulunan Amerikan elçisi, ABD’ye yakında gidecek olan elçilik baştercümanı ile birlikte devlet tersanesinden bir mühendis veya mimarın da ABD’ye gönderilmesini padişaha teklif etmiştir. Hükûmet tarafından bu teklif olumlu karşılanmış ve padişahın onayı alındıktan sonra da gönderilmiştir. İşte bu şekilde Osmanlı Devleti’nden bir subayın ABD’ye resmen inceleme görevi ile gönderilmiş olması iki devlet arasındaki ilişkiler yönünden önemli bir aşamadır.³¹

Amerikan toprağına ayak basan bu Türk subayı yani Emin Bey’in gelişiyile ilgili olarak “ New York Herald” gazetesinde Türkiye hakkında güzel makaleler çıkmaya başlamıştır. Bu yazılarda Emin Bey, “Türk Büyükelçisi” olarak nitelendirilmiştir. Kendisinin elçilikle hiçbir ilgisi olmadığı halde elçilik muamelesi görmüştür. Amerikan Cumhurbaşkanı Millard Fillmore tarafından, Beyaz Saray’da kabul edilmiştir. Bu suretle Beyaz Saray’da kabul edilen ilk Türk, Binbaşı Emin Bey olmuştur. Emin Bey ABD’deki muhtelif şehirleri gezerek, şehirlerdeki tersane ve fabrikaları, okulları gezmiş ve gittiği her yerde çok iyi karşılanmıştır.³²

²⁶ Adnan Şişman, *XX. Yüzyıl Başlarında Osmanlı Devleti’nde Yabancı Devletlerin Kültürel ve Sosyal Müesseseleri*, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara, 2006, s. 27.

²⁷ Çağrı Erhan, a. g. e., s. 152.

²⁸ Adnan Şişman, a. g. e., s. 28.

²⁹ Hamdi Atamer, “ İlk Türk Amerikan Münasebetleri”, *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, S: 2, Kasım 1967, İstanbul, s. 20.

³⁰ Adnan Şişman, a. g. e., s. 28.

³¹ Hamdi Atamer, a. g. m., s. 20.

³² Akdes Nimet Kurat, a. g. e., s. 27.

Osmanlı Devleti'nin 2. ticaret anlaşması 28 yıl süreli “ *en ziyade müsaadeye mazhar ülke*” prensibinin kabul edildiği bir biçimde imzalanan ve öncekine göre ticarî münasebetleri daha ayrıntılı düzenleyen, 13 Şubat 1862 tarihli anlaşmadır. 1884 yılında Osmanlı Devleti bu anlaşmayı tek taraflı olarak yürürlükten kaldırmış, bunun yerine 1830 tarihli anlaşmaya geri dönmüştür. 1862 tarihli anlaşma Abraham Lincoln ile Sultan Abdülaziz tarafından imzalanmıştır. ABD iç savaşının devam ettiği bir ortamda, ticarî ilişkiler pek verimli olmamışsa da savaştan sonra, bu anlaşma ile iki ülke arasındaki ticaret hacmi büyümeye başlamıştır.³³ Çünkü 1839'dan beri % 8 olarak geçerli olan ihraç gümrüğü resminin, tedricen % 1'e indirileceği, ithal gümrüğü resminin ise % 1 olarak kalacağı belirtilmesi bunda etkili olmuştur. Yine bu anlaşma, Osmanlı Devleti'nin silah ve cephane için koyduğu yasağı da kabul ediyordu.³⁴

Osmanlı Devleti'nin ABD ile imzaladığı 1830 ve 1862 tarihli anlaşmalar Osmanlı'nın en bunalımlı dönemlerine denk gelmiştir. Zira 1830 Osmanlı ABD Ticaret Anlaşması, 1829 yılı Rus yenilgisinden hemen sonra imzalanmıştır. Yine 1838'de İngiltere ile imzalanan sözleşme, Mehmed Ali Paşa'nın ortaya çıkardığı ve Mısır meselesiyle gündemin meşgul olduğu günlerde yapılmıştır. Batılı devletler adeta Osmanlı Devleti'nin güç durumda olduğu zamanı kollamışlardır. Yine 1860- 1861 malî bunalımı ve Lübnan siyasî olayları sonrasında, ABD ile 1862 yıllı ticaret anlaşması imzalanmıştır.³⁵

Osmanlı topraklarına Amerikalıların yaptığı silahların ABD'den ihracatı 1860'larda başlamıştır. Çünkü 1865'te Amerikan iç savaşı sona ermiş ve savaş esnasındaki 4.000.000 askerin terhisiyle elde kalan birçok silahın elden çıkması söz konusu olmuştur. Ayrıca savaş devam ederken büyük paralar kazanan silah tacirleri savaş sonrası üretimleri durdurmak durumunda kalmışlardır. Bu sebeple Amerikan yönetimi, dış elçiliklerinden yardım istemiştir. Bu doğrultuda çalışan ABD elçiliğinin girişimiyle Osmanlı Devleti uygun silah satışından böylelikle haberdar olmuştur.³⁶

Amerikan silah ve mühimmatın Osmanlı Devleti tarafından tercih edilmesinin öncelikli sebebi teknolojik olmasıdır. İkinci sebep ise geleneksel yapıya sahip olan İngiliz silah sanayisine oranla; Amerikan silah endüstrisinin üretim süresinde denetlenmeye olan yatkınlığı da etkili olmuştur. Nitekim Osmanlı Devleti, Providence

³³ Hasan T. Fendoğu, a. g. e., s.197- 199.

³⁴ Orhan Köprülü, a. g. m, s. 934.

³⁵ Nurdan Şafak, a. g. e., s. 44- 45.

³⁶ Çağrı Erhan, a. g. e., s. 175-176.

şirketi ile yaptığı büyük miktarda silah alımı kontratından hemen sonra ABD'ye Tevfik Paşa idaresinde bir uzman ekip göndererek, silah üretim sürecini denetlemek istemiştir. Türk-Amerikan silah ticaretinde daimi bir uzman ekibin, tüfeklerin üretimini doğrudan yerinde izlemesi, denetlemesi, ürün kalitesini kontrol etmesi ve çıkan problemlere doğrudan müdahale edebilmesi ilk defa uygulanan, önemli bir yeniliktir.³⁷

1870'li yıllarda ABD'nin Osmanlı Devleti'ne yaptığı ihracatta görülen büyük artış, Osmanlı Devleti'nin ticaret anlaşmasındaki, ABD'nin Türkiye'ye ateşli silahlar ve cephane satışını men eden hükmü kaldırmasından ileri gelmektedir. Zira 1877 Türk-Rus Harbinde takaddüm eden devrede Osmanlı hükûmeti ordusunu yeniden modern silahlarla donatmak için böyle bir kararı lüzumlu görmüştür.³⁸

Amerikalılar, Osmanlı Devleti ile ticaret yapmaktan memnun kalmışlardır. Çünkü birçok alıcının aksine; içerideki kötü ekonomik duruma rağmen Osmanlı Devleti, alışverişlerini peşin parayla yapmaktaydı. Fakat 1880'lerden itibaren silah ithalatının senetle yapılması ve Babiâli'nin borçlarını zamanında ödeyememesi, Osmanlı Devleti ile çeşitli Amerikan silah şirketlerinin ticarî anlaşmazlıklar yaşamasına neden olmuştur.³⁹ Bu olumsuz gelişmeler, Winchester ve Union Metallic silah şirketlerince 5 milyonu teslim edilen 30 milyon fişeğin parasının ödenmesi konusunda iki şirketle Osmanlı malîyesi arasındaki anlaşmazlıkla başlamıştır. Anlaşmazlık, Amerikan şirketlerinin malîyeyi atlayarak Sultan II. Abdulhamit ile görüşmeleri sonucunda çözülmüş ve borç bütünüyle ödenerek mermiler İstanbul'a ulaştırmıştır.⁴⁰

11 Ağustos 1874 tarihinde her iki ülke karşılıklı olarak *Tabiiyet Anlaşması* sağlanmıştır. Bu anlaşma, 22 Nisan 1875'te karşılıklı teati edilmiştir. Anlaşma, 5 yıl için öngörülmüş, bitimine 6 ay kala taraflardan herhangi birinin itirazı bulunmadığı takdirde 5 yıllık olarak sürmesi kararlaştırılmıştır. ABD, anlaşmanın 2. ve 3. maddelerinin kendi aleyhinde işlediğini belirterek değiştirilmesini talep etmiş, bu talep Osmanlı yönetimince uygun görülmesi de 16 Ocak 1889'da istenilen değişikliklerin kabul edileceği bildirilmiş; fakat ABD hükûmeti, bu anlaşmanın üzerinde fazla durmamış böylece 11 Ağustos 1874 tarihli Tabiiyet Anlaşması hiçbir zaman geçerlilik kazanmamıştır⁴¹. Çünkü ABD Başkanı aradan 15 yıl geçmesi nedeniyle Senatonun

³⁷ Ali İhsan Gencer vd, a. g. e., s. 66.

³⁸ Orhan Köprülü, a. g. m., s. 935.

³⁹ Çağrı Erhan, a. g. e., s. 177.

⁴⁰ İsmail Türk, a. g. t., s.37.

⁴¹ Adnan Şişman, a. g. e., s. 28.

yeniden onayını almak istemiştir. Ama onay belgeleri bir türlü teati edilemediği için Tabiiyet Anlaşması yürürlüğe girememiştir.⁴²

1800'lü yıllara gelindiğinde Osmanlı ekonomik durumu oldukça kötü durumdadır. 1881 yılında yayınlayan Muharrem Fermanı ile emperyalizmin Ortadoğu'daki İleri Karakolu Borçlar Yönetimi (Deyun-u Umumiye İdaresi) kurulmuştur. Borçlar yönetimi, bir yandan Osmanlı Bankası ve Deutsche Bank gibi uluslararası bankacılık kuruluşları ve Anadolu ve Bağdat Demiryolu Şirketleri gibi yabancı girişimler ile diğer yandan da Osmanlı Devleti'nin Avrupalı ve yerli alacaklıları ile yakın bir işbirliği içinde olmuştur.⁴³

II. Abdulhamid, bu zor dönemde ülkenin parçalanmasının önüne geçmeye çalışmıştır. Osmanlı Devleti'nin siyasî ve iktisadî gücünün farkında olarak, her yabancı ülkeyi ayrı değerlendirerek, ona göre bir politika izlemeye çalışmıştır. Abdulhamid; İngiltere, Fransa, İtalya ve Avusturya gibi ülkelerle dış dış bir mücadele içinde olmuştur. Rusya'yı mümkün olduğunca ürkütmemeye çalışırken dayanabileceği bir koz olarak Almanya'yı görmüştür. O dönemde büyük ülkeler arasına girmek isteyen ABD'yi diğer devletlere nazaran pek dikkate almamıştır. ABD'nin İstanbul'da büyükelçilik açma talebini yerine getirmeyerek, bu ülkenin büyük devletlerarasına girebilme çabalarını engellemiştir.⁴⁴

1880'lerden sonra Almanya, küresel bir güç olarak dünya siyasî sahnesinde boy göstermiş ve Osmanlı silah pazarında ABD ile karşı karşıya gelmiştir. Bu rekabette, Amerikan yapımcılarının yenik düştüklerini, Alman şirketlerinin ise Osmanlı silah pazarını denetlediklerini görüyoruz. ABD'nin bu düşüşe girmesine yol açan bazı sebepler vardır. Öncelikle Osmanlı Devleti; Rusya ve İngiltere'ye karşı güçlü bir Müttefik aramış olmasından dolayı Almanya'nın siyasal, ekonomik ve askerî etki alanına girmiştir. Ayrıca Alman yatırımcılığının denetiminde gelişen Avrupa demiryolu ağı, Alman silahlarının gecikmeden ve fazla miktarda İstanbul'a gelebilmesinin maddî temelini oluşturmuştur. ABD'nin coğrafi uzaklığı ve gemi taşımacılığının yavaşlığı, bu rekabette Amerikalı silah yapımcılarının önüne kolay aşamayacakları bir engel olarak çıkmıştır. Son olarak Ermeni sorununun ortaya çıkışı ve Amerikan misyonerlerinin

⁴² Hasan T. Fenöğlü, a. g. e., s. 200.

⁴³ Kurthan Fişek, " Osmanlı Borçları Üstüne Düşünceler", *AÜSBFD*, C: XXII, NO: 3, Ankara, 1968, s. 161.

⁴⁴ Vahdettin Engin, *II. Abdulhamid ve Dış Politika*, Yeditepe Yay., 2007, İstanbul, s. 27.

alışmaları iki ülke arasındaki siyasal ilişkileri gerginleştirmiş ve bu durum öncelikle silah ticaretini olumsuz yönde etkilemiştir.⁴⁵

II. Abdulhamit döneminde ikili ilişkilerin olumsuzluğuna bir başka örnek ise 7 Aralık 1897 tarihinde Amerikan sefirinin, Erzurum’da Amerikan Konsolosluğu açılması için Hariciye Nezaretine başvurmasıdır. Konsolos tayin edilen yerde temsil edilen devlet tebaasının bulunması gerekmekte; ancak ABD’nin Erzurum’da tebaası bulunmamaktaydı.⁴⁶ Osmanlı Devleti’nin böyle bir tutum içine girmesindeki sebeplerden biri de ülkedeki misyoner faaliyetleridir. Çünkü 1879’da Amerikan misyonerlerinin sahip oldukları mülk varlığı, 100 bin dolarken zamanla bu miktar artmıştır. Erzurum’da Amerikan misyonerlerinin faaliyet gösterdiği şehirler arasındaydı. Ayrıca İstanbul’da 1863’te kurulan Robert Koleji, Bulgar komitecilere lider yetiştirirken, Beyrut Amerikan Protestan Koleji Arap milliyetçiliğini aşlamaya çalışmıştır.⁴⁷

ABD ile imzalanan anlaşmalar çerçevesinde, Anadolu toprakları üzerinde açılan konsolosluklar vasıtası ile Amerikan vatandaşların hakkını korumak adı altında misyonerlere hem siyasî ve maddî yardım hem de ülkelerine her türlü bilgiyi gönderme olanağı sağlanmıştır. Konsolosluklar aynı zamanda Protestan Ermenilerinin de koruyucu sığınakları olmuş ve ABD’ye gidip gelme noktasında bir s halini almıştır. Hatta bu konsolosluklar, Ermeniler ve misyonerlerin her türlü ziynet eşyalarını rahatlıkla bırakabildiği bir merkez konumuna da kavuşturulmuştur. Konsolosluklar, misyoner okullarıyla da sürekli bir ilişki içerisinde olmuşlardır. Hatta okulların diploma törenleri konsoloslukların binalarında yapılmıştır. Konsolosluklar, 1900’lü yıllarda, özellikle I. Dünya Savaşı sonrasında da ön plana çıkmış, ayaklanma ve kışkırtma merkezi halini almıştır.⁴⁸

Misyonerlerin durumu ile genel bir değerlendirme yapacak olursak Katolik ve Protestan misyonerlerin 19. yüzyılda Osmanlı topraklarına akın etmeye başladıkları andan itibaren ülkeye iyilikten çok kötölük getirdikleri söylenebilir. Osmanlı Hristiyanlarına sadece kendi dil, tarih ve edebiyatlarını öğretmekle kalmıyor; aynı zamanda onlara liberal ve ihtilalci fikirlerde aşilayarak kendi etkileri altına almaya çalışmışlardır. Osmanlı Hristiyan azınlıkların hamileri kesilen bu misyonerler, hem

⁴⁵ İsmail Türk, a. g. t., s. 37-38.

⁴⁶ Vahdettin Engin, a. g. e., s. 88.

⁴⁷ Hidayet Vahapoğlu, a. g. e., s. 22-24.

⁴⁸ Mehmet Alparslan Küçük, *Türkiye Protestan Ermenileri*, Berikan Yay., Ankara, 2009, s. 88-89.

kendilerini hem de himayeleri altındakileri korumak amacıyla, büyük devletlere, müdahale etmeleri için başvurarak birçok diplomatik sorunun yaşanmasına neden olmuşlardır.⁴⁹

19. yüzyılda Osmanlı topraklarında kendini gösterecek olan Ermeni olaylarında Avrupa devletinin parmağı olduğu gibi Amerikalı misyonerlerin de etkisi olmuştur. Ancak bu konuya temas etmeden önce meselenin başlangıç noktasına değinmekte fayda vardır. Daha önce belirttiğimiz gibi 1877–1878 Osmanlı Rus Harbi ile Balkanlardaki Hristiyan azınlıkların hemen hepsi muhtariyetlerine ve istiklâllerine kavuşmuşlardır. Bu durum, Osmanlı Ermenilerini de umutlandırmış ve Ermenilere siyasî ve diplomatik bir zemin hazırlamıştır.⁵⁰

1878 Berlin Antlaşması'nın 61. maddesi gereğince Ermenilerin yaşadığı bölgelerde Osmanlı Devleti'nin ıslahat yapmasını öngören maddelerin olması Ermenilere siyasî olarak büyük kazançlar sağlayarak bu meselenin uluslararası bir sorun olmasına ve Ermeni örgütlerin etkin hale gelmesine neden olmuştur.⁵¹ II. Abdulhamid, büyük devletlerin tıpkı Balkanlarda olduğu gibi Doğu Anadolu'yu da parçalamak için hazırladıkları oyunların farkındaydı. II. Abdulhamid bu nedenle, adı geçen anlaşmanın ilgili maddelerinin devletin egemenlik haklarına zarar vermeyecek şekilde tatbikini sağlamaya çalışmıştır.⁵²

Osmanlı Devleti'nin egemenlik haklarını zedeleyen reformların yerine getirilmesinde, özellikle İngiltere büyük bir baskı uygulamıştır. Ancak reformların yapılabilmesi için ülkenin ihtiyacı olan parayı İngiltere Osmanlı Devleti'ne vermeye yanaşmamıştır. Bu sırada Rusya, Doğu Hristiyanlarının kurtarıcı rolünden faydalanarak Ermenileri kışkırtmak için devreye ajanlarını sokmuştur.⁵³

Ermenilerin yaşadığı tüm bölgelerde açılan okullarda verdikleri eğitimle Ermeni ulusal bilincinin oluşumuna da katkıda bulunan Amerikalı misyonerler, Ermenilerle ilgili her türlü gelişmeyi, ABD ve Avrupa kamuoyuna aktarmışlardır. Bu aktarımı

⁴⁹ Salahi Sonyel, “ Büyük Devletlerin Osmanlı İmparatorluğunu Parçalama Çabalarında Hristiyan Azınlıkların Rolü”, *Belleten*, C: XLIX, S: 195, Aralık 1985, s. 651.

⁵⁰ Bayram Kodaman, *Sultan II. Abdulhamid Devri Doğu Anadolu Politikası*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yay., Ankara, 1987, s.135.

⁵¹ Dilşen İnce Erdoğan, *Amerikan Misyonerlerin Faaliyetleri ve Van Ermeni İsyanları (1896)*, IQ Yay., İstanbul, 2008, s. 30-31.

⁵² İdris Bal- Mustafa Çufalı, *Dünden Bugüne Türk- Ermeni İlişkileri*, Nobel Yay., Ankara, 2003, s. 256.

⁵³ Salahi Sonyel, *Gizli Belgelerde Osmanlı Devleti'nin Son Dönemi ve Türkiye'yi Bölme Çabaları*, Kaynak Yay., İstanbul, 2009, s. 68.

konuyla ilgili çok sayıda kitap yazarak ya da ABD ve İngiltere konsolosluklarına gönderdikleri raporlar aracılığıyla yapmışlardır.⁵⁴

Özellikle Batı destekli örgütlenmiş Ermeni komitelerinin ülkede ayaklanmalara yol açmaları nedeniyle Osmanlı Devleti bu girişimlere çok sert karşılık vermiştir. Amerikalı misyonerler, Ermenilere arka çıkarken bu durum Osmanlı Devleti'ni karşılıklarına almalarına neden olmuştur. Bu sert duruş karşısında tahrip olan mal ve mülkler için koruyucu tedbirler isteyen Amerikalı misyonerlere 1895 yılında ABD iki zırhlısını Türkiye'ye göndererek destek vermiştir.⁵⁵

Gelişmeler sonucunda Osmanlı Devleti ile ABD ilişkileri, ABD'deki Türk aleyhtarı Ermeni propagandaları sebebiyle gerginleşmiştir. 26 Mart 1898'de Washinton'da Osmanlı Devleti'nin *Fevkalade Murahhas ve Ortaelçisi* sıfatıyla göreve başlayan Ali Ferruh Bey'in, Mabeyin Başkâtibi Tahsin Bey aracılığı ile II. Abdulhamid'e Washington'dan gönderdiği uzun raporlar ve şifreli telgraflar⁵⁶ yukarıda anlattığımız konu üzerinde olmuştur.

Ali Ferruh Bey, ABD'deki basın kuruluşlarıyla arasını iyi tutmaya çalışarak onlara Ermeni meselesinin gerçek yüzünü göstermeye çalışmıştır. Ali Ferruh Bey'in çalışmaları neticesinde Washington Post Gazetesi başyazarı Mr. Richard 1899 yılının mart ayında "*Fesatçı Cemiyeti*" başlıklı bir makale yazmış ve bu makale birçok Amerikan gazetesinde yer almıştır.⁵⁷

20. yüzyılın başlarında American Board adı verilen misyoner örgütünün çalışmaları sonucunda, Osmanlı Devleti sınırları içinde 20 istasyon ve bu istasyonlara bağlı 249 dış istasyon şubesi ile 13 kilise açmıştır. 1893 yılına kadar 3 milyon İncil ve yaklaşık 4 milyon da değişik dinî kitaplar dağıtmış olmaları, Protestan misyonerliğinin Osmanlı topraklarındaki faaliyetlerinin ne kadar yoğun olduğu göstermektedir. 1890'lı yıllarda Osmanlı Devleti bunu fark etmiş ve bazı kısıtlayıcı tedbirler alarak Board misyonu çalışmalarını yavaşlatmıştır. II. Abdulhamid döneminde Almanlara yakın bir politika izlemesine rağmen Almanya, Ermenilere yakın kuruluşların Anadolu'da faaliyette bulunmalarına fırsat vermiştir. Bu kuruluşlar Alman Şark Misyonu ve Şark

⁵⁴ Çağrı Erhan, a. g. e., s. 303-304.

⁵⁵ Seçil Akgün, " Kendi Kaynaklarından Amerikalı Misyonerlerin Türk Sosyal Yaşamına Etkisi (1820-1914)", *X. Türk Tarih Kongresi'nden Ayrı Basım*, T.T.K., Ankara, s.2130.

⁵⁶ Şenol Kantarcı, a. g. e., s. 37.

⁵⁷ Ercüment Kuran, " ABD'de Türk Aleyhtarı Ermeni Propagandası", *Uluslar Arası Terörizm ve Gençlik Sempozyumu Bildirileri (24-26 Nisan)*, Sivas, 1985, s.56.

Hristiyan Şefkati İçin Alman Yardım Birliği, Anadolu'da Protestanlığın canlanmasının yeni sebepleri olmuştur.⁵⁸

İngiltere beliren Alman tehlikesine karşı Rusya ile yakınlaşma politikası güderken; Almanya ise bu iki ülke arasındaki anlaşmazlığı körüklemeye çalışmıştır. İngiltere ve Rusya arasındaki uzlaşma Almanya'nın pastadan alacağı dilimi olumsuz yönde etkileyecekti. Neticede 1895'te İngiltere ve Rusya, Ermeni sorunu üzerinde anlaşmaya çalışırken, İngiliz-Rus uzlaşmasını engellemek isteyen Almanya, Osmanlı Devleti'nden yana bir tavır takınmıştır⁵⁹. Ticarî ilişkilerine zarar vermemek ve lâik görünümüne leke sürdürmemek için ABD, misyonerleriyle ilgili hususlarda başta Osmanlı Devleti'ne pek tepki göstermemiştir.⁶⁰

Ermenilere yönelik Osmanlı topraklarındaki olaylara başlangıçta ABD'nin ilgisiz kalması, Amerika misyonerlerini ve ABD hükûmetini harekete geçirmek için daha çok çalışmaya itmiştir. Basında yer alan haberlerle ABD'nin bu tutumunun Osmanlı Devleti'ni daha çok cesaretlendirdiğini belirtmişlerdir. Misyonerlere göre; Osmanlı Devleti, misyonerlerin ve ABD vatandaşlığına geçen Ermenilerin seyahat ve ikâmet haklarını engellemekte ticarethanelerini kapamakta, mesleklerini icra etmede ruhsat vermemekteydi. İkili anlaşmalardan doğan hakların ihlal edildiğini ortaya koyan misyonerlerin tavırları, ABD'nin Osmanlı Devleti'ne baskı yapması yönünde olmuştur.⁶¹

ABD basınında ve kamuoyunda oluşan tepkiler sonucunda ABD Hükûmeti 1880'lerden itibaren Osmanlı topraklarındaki Amerikan vatandaşların ve Ermenilerin haklarını korumak için Osmanlı sularına donanmalarını yollamaya başlamıştır.⁶² Buna

⁵⁸ Nejla Günay, *Maraş'ta Ermeniler ve Zeytin İsyanları*, IQ Yay., İstanbul, 2007, s.192.

⁵⁹ Tolga Başak, *İngiltere'nin Ermeni Politikası (1830- 1923)*, IQ Yay., İstanbul, 2008, s. 103- 104.

⁶⁰ Erdal Açıkse, "Osmanlı Devleti'ndeki Misyonerlik Faaliyetleri İle ilgili Bir Değerlendirme (İki Merkezden Örnekler)", *Osmanlı*, C : II, Ankara, 1999, s. 195.

⁶¹ Çağrı Erhan, a. g. e., s. 309.

⁶² Ahmet Pekcan, *Osmanlı'dan Günümüze İç Siyaseti Yönlendiren Yabancı Eller (ABD Elçisi Samuel S. Cox'un Elçilik Yılları 1885-1886)*, IQ Yay., İstanbul, 2006, s.100; Samuel Cox, 1885-1887 yılları arasında elçilik yapmıştır. Türk-Amerikan ilişkilerinin kültürel ve siyasî gelişimine katkıda bulunmuştur. Kendisinden önce gelen sefirlerden farklı olarak İstanbul'u ilk defa şahsen 1851'de ziyaret etmiş sonra halefi olduğu General Lewis Wallece'in elçiliği sırasında da İstanbul'da bulunmuştur. Gerek elçi tayin edilmeden önce, gerekse ABD'ye dönüşünden sonra uzun süre kongre azalığında bulunmuş olan Cox, Amerika'da iki devre cumhurbaşkanlığı yapan General Grant'ın yakın dostudur. Cox, İstanbul'a bunduğu sıralarda Amerikan harp gemisi Quinnabaung'da İstanbul'da demirlenmiş bulunuyordu. Bu harp gemisi, padişahın emri ile hiçbir ücret talep edilmeden havuzlanmış ve boyanmıştır. Cox, Rusya'dan ve ABD'den İstanbul'a getirilen petrol ve gaz hakkında bilgiler vermiştir. Belirttiğine göre Bakü'de 1883'ten itibaren petrol çıkmakta olup 1 Ocak 1885'ten aynı yılın eylül ayının sonuna kadar Bakü'den İstanbul (Paşabahçe)'la 13.254 ton gaz getirilmiştir. Osmanlı Devleti'nin ABD'ye ithal ettiği petrol ise 256. 870 gaz tenekesidir. Daha fazla bilgi için bkz. Orhan Köprülü, a. g. m., s..939-941 ; Samuel S. Cox'un

bir örnek olarak Tarsus St. Paul Enstitüsü'nde çalışan öğretmenlere ve öğrencilere yönelik saldırıların olması nedeniyle sorumluların tutuklanmasını isteyen ABD hükûmeti, aksi halde Mersin'e ABD donanmasının yollanacağı belirtmiştir.⁶³

Misyoner eğitim kurumlarından mezun olan Ermeniler, genellikle ABD'ye gitmeyi tercih etmişlerdir. Çoğu buralarda yaptıkları ticarî faaliyetler sonucu zenginleşmiştir. Anadolu'da yaşanan sıkıntı nedeniyle ABD'de yardım kampanyaları düzenlenmiştir. Yapılan haberlerde Ermeniler mazlum gösterilerek daha çok para toplanılmasına çalışılmış ve aktarılan paralar misyoner faaliyetleri için kullanılmıştır.⁶⁴

Tüm bu olayların karşısında Osmanlı Devleti, 1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'ni yayınlamıştır. Misyoner okullarının faaliyetlerine devam edebilmeleri için ruhsat almalarını şart koyan nizamname, misyonerlerin rahat çalışmalarını engellemiş ve resmî makamları devreye sokarak bu konuda ayrıcalık istemişlerdir.⁶⁵ Bu durum, ABD'deki basında yabancı okulları sindirmek amacıyla okullara yönelik kanunların değiştirildiği şeklinde yorumlanmıştır.⁶⁶

II. Abdulhamid, Ermenilere yönelik fikirlerini hatıratlarında dile getirirken: *“Ermeniler, harici tesirlerle isyana sürüklenmişlerdir. Tabaatları itibariyle çekingen ve dünya nimetlerine düşkün olan bu Ermelerin isyana karar vermeleri için bu işin evveliyatı olması lazımdır. İmparatorluğumuzun şarkında Protestan dinini yaymak gayesiyle vaazlar veren Anglo-Amerikan misyonerler, Müslüman halkı tahrik edici tarzda hareket etmişler ve kabahatleri bütün İslam âlemine hakaret şeklini almıştı. Daha sonra Ermeniler de aynı küstahlıkla hareket edebileceklerini zannetmişlerdi.”*⁶⁷ şeklinde, düşüncelerini belirtmiştir. II. Abdulhamid, gerek misyoner okulları gerekse Ermeni meselesine yönelik bir takım önlemler almış; ancak⁶⁸ Batılı devletlerinin

1900'lerde verdiği bilgiye göre de Amerikan Board'un meşgul olduğu köy, kasaba ve şehir sayısı 394, bu faaliyetler için angaje edilen Amerikan vatandaşı 254, Türk tebaası yardımcıları 1049, kolej adedi 35, yatılı kız okulları 27, umumi mektepler 508, öğrenci sayısı 25.171, mabet adedi yaklaşık olarak 100 ve teşkilatlı kiliseler 138'dir. Bkz Nahid Dinçer, *Yabancı Özel Okullar*, Er-Tu Matbaa, İstanbul, s. 53-54.

⁶³ BOA, SADARET EVRAKI, TASNİF KODU: MKT. MHM, DOSYA NO: 616, GÖMLEK SIRA NO:5

⁶⁴ Ahmet Pekcan, a. g. e., s. 95.

⁶⁵ İlknur Polat, “Osmanlı İmparatorluğu'nda Açılan Amerikan Okulları Üzerine Bir İnceleme”, *Belleten*, C : LII, S : 203, s. 635.

⁶⁶ *The New York Times*, 6 January, 1888.

⁶⁷ Süleyman Kocabaş, *Türkiye'de Gizli Tarih III (Misyonerlik ve Misyoner)*, Vatan Yay., İstanbul, 2002, s. 144.

⁶⁸ 1890 yılından itibaren Anadolu'nun çeşitli yerlerinde terör ve isyan hareketleri olmuştur. Taşnak ve Hınçak örgütleri teröre başvurarak Avrupa kamuoyunun ilgisini çekmeye çalışmıştır. Bu amaçla 28 Temmuz 1890'de Hınçak Komitesi tarafından Kumkapı'daki Ermeni Patrikhanesi ve Kilisesi'nin basılması hadisesi yaşanmıştır. Sorumlular tutuklanarak cezalandırılmıştır. Bu olayın ardından Patrikliğe Mateos İzmirliyan gelmiş ve kendisi Ermeni örgütlerinin faaliyetlerini desteklemiştir. Bu amaçla Babilî

yanında bir de Jön Türklerin de muhalefete başlamış olması Amerikan okulları konusunda ileri bir adım atılmasını engellemiştir.⁶⁹

Jön Türkler, ordu içinde örgütlenerek II. Abdulhamid yanlısı (Şemsi Paşa gibi) kumandanlara suikastlar düzenleyerek, ordu içindeki subayları yıldırmaya çalışmışlardır. Sonraları kahramanı hürriyet olarak adlandırılacak olan Enver ve Niyazi Paşa gibi subaylar bununla yetinmeyip askerleriyle birlikte dağa çıkmışlardır. Yıldız Saray'ına, Rumeli'nin dört bir köşesinden tehdit telgrafları gelmiş ve II. Abdulhamid 23 Mayıs 1908'de Kanun-ı Esasi'yi yeniden yürürlüğe koymuştur. II. Meşrutiyet⁷⁰ böylelikle ilan edilmiştir.⁷¹

İstanbul'da bulunan ABD Büyükelçisi John Leisman II. Meşrutiyet'in ilanını oldukça iyimser karşılamıştır. Büyükelçiye göre; Osmanlı Devleti'nin esaslı ıslahat hareketleri neticesinde, kendisine layık bir mevki alabileceğine inanmıştır.⁷²

Meşrutiyet hükûmetinin ilk açıklamaları ülkedeki eğitime verilen önem üzerine olmuştur. Misyoner okullarının üzerindeki kısıtlamaların kaldırılacağına dair işaretler verilmiştir. Öte yandan Amerikan vatandaşlığına geçtikten sonra Osmanlı topraklarına geri dönmelerine izin verilmeyen eski Osmanlı vatandaşlarının, ülkeye dönmelerine yönelik çalışmalar da yapılmıştır. Amerikan misyonerlerinin bastıkları kitapların dağıtılmasının ve misyonerlerinin ülkenin her yerinde rahatça seyahat edebilmesinin

karşı bir gösteri yapılmıştır. Yaklaşık 5 bin kişinin katıldığı gösteri yine Hınçak örgütüne düzenlenmiştir. Alınan tedbirler sayesinde Babiâli'ye saldırımları engellenmiştir. Ermeniler amaçları doğrultusunda Galata'da bulunan birçok yabancı uyruklunun çalıştığı Osmanlı Bankası'na saldırmışlardır. Böylece yabancı devletler de işin içine çekilmek istenmiştir. Suçlular, yabancı devletlerin himayesi ile kurtulabilmiştir. II. Abdulhamid'e ayrıca Ermeniler suikast girişiminde bulunmuş; ancak başarılı olamamışlardır. Daha fazla bilgi için bkz. Vahdettin Engin, a.g. e., s. 45-61.

⁶⁹ Hasan T. Fendoğlu, a. g. e., s. 226.

⁷⁰ Jön Türkler ile başlayıp İttihat ve Terakki Cemiyeti ile devam eden süreçte genel olarak amaç; ülkeyi kötü durumdan kurtarmak olmuştur. Buna son vermek için Batılı devletlerin ilerleyişinin sebebi olarak görülen anayasal sistemini kurmak, gelişmek ve ilerlemek için önemli bir ihtiyaç olarak görülen ifade özgürlüğü amacıyla hürriyet getirilmek istenmiştir. Devletin kötü gidişatına II. Abdulhamid'in ülke içindeki baskıcı yönetimi ve batılı devletlere karşı yumuşak başlı politikası da eklenince, Osmanlı içindeki ve dışındaki Türk aydınları, devleti çöküşten kurtarmak için II. Abdulhamid'in yurt içi ve dışı istihbarat teşkilatına rağmen, en sonunda devletin idare tarzını anayasal meşruti monarşiye çevirmeyi başarmışlardır. İttihat ve Terakki Cemiyeti, Paris'ten idare edilmekle birlikte, cemiyet üyeleri farmasonluk çizgisinde çok gizli çalışmışlardır. Amaçlarına ulaşabilmek için orduyu ele geçirmeleri amaçlamışlardır. Bu cemiyetin fikirleri, Selanik ve Edirne'deki ordu birliklerinde yayılmıştır. Selanik ve Makedonya'nın elverişli bir yer olmasına bakacak olursak Makedonya özel statü dolayısıyla padişahın direkt otorite ve müdahalesi dışında kalmıştır. Avrupalı fikir ve etkilere oldukça açık olmuştur. Makedonya'daki ihtilalciler, zamanın malî bunalımlarını çok şiddetli olarak hisseden Yahudi ve Yahudi dönme tüccarının büyük malî desteğini de görmüşlerdir. Bu durumlar II. Meşrutiyetin ilan edilmesine zemin hazırlamıştır. Daha fazla bilgi için bkz. Halil Ersin Avcı, *İngiliz Gizli Raporu :Türkiye 1908*, Emre Yay., İstanbul, 2005, s. 21-22.

⁷¹ Ömer Turan, *Tarihin Başladığı Nokta: Ortadoğu*, İstanbul, s. 96-97.

⁷² Akdes Nimet Kurat, a. g. e., s. 38.

önündeki engeller de kaldırılmıştır. Böylelikle ABD hükûmeti her iki ülke arasındaki sorunların çözülebileceğine ve bu gelişmelerin Amerikan çıkarlarına olumlu katkıda bulunabileceğine olan inancı artmıştır.⁷³

ABD, II. Meşrutiyet Döneminde (1908-1914) siyasî alanda herhangi bir risk almaktan kaçınmıştır. Devam ettirdiği Monroe Doktrini çerçevesinde, 1911'deki Osmanlı-İtalyan savaşına da arabuluculuk yapması yönünde verilen teklifi geri çeviren ABD, Balkan Savaşları'na da ilgisiz kalmıştır. Büyükelçi Morgenthau, Babıâli nezdinde Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'na katılmaması için temaslarda bulunduğu sıralarda ABD yönetimince kendisine, resmî veya gayriresmî hiçbir telkinde bulunmaması yönünde uyarı yapılmıştır.⁷⁴

ABD, Türkiye'de bulunan Amerikalılar içinde birtakım güvenlik önlemleri almaya çalışmıştır. Bu maksatla Beyrut ve İzmir'de bulunan misyonerlerin güvenliklerini sağlayabilmek amacıyla Beyaz Saray'ın emriyle *Tennessee ve Montana* isimli iki kruvazörün Akdeniz'e gönderilmesi istenmiştir. Bu arada *Scorpion* adında, 7 mürettebattan oluşan küçük bir yat da Amerikan büyükelçisi için İstanbul'da demir almıştır. Ancak tehlike arz eden durumlarda Anadolu'daki misyonerlerin nakillerinin yapılabilmesi için de bu gemilere ihtiyaç duyulmuştur. İstanbul'da bulunan diğer büyük güçlerin savaş gemilerinin varlığı, herhangi bir isyana ya da kargaşaya engel olmak için bulunmaktaydı.⁷⁵

1912 basımlı The New York Gazetesi'nin belirttiğine göre Anadolu'da 750 Amerikan vatandaşının bulunduğu ve 2250 tanesinin de eğitimli yerli yardımcılardan olduğu belirtilmişti. Amerikan misyoner derneklerinin sahip olduğu sürekli demirbaşların değeri 6.000.000 dolardan fazla olmakla birlikte bazı Amerikalı ihracatçılar, birçok şehirde ticarî amaçlı acente kurmuşlardır. Bunların arasında *Amerikan Tütün Şirketi, Vacuum Oil Şirketi, Standart Oil Şirketi ve Singer Manufacturing Şirketi* bulunmaktadır.⁷⁶

Görüldüğü gibi ABD'nin Osmanlı topraklarında bulunan yüzlerce misyoneri ve içerideki destekçileri, Amerika'nın amaçlarına hizmet etmekteydiler. Anadolu üzerinde ticarî beklentileri bulunan ABD'nin Osmanlı Devleti ile olan ilişkilerini daha yumuşak tutması, Amerikan menfaatlerinin korunması için de bir anlamda zorunluluktadır.

⁷³ Çağrı Erhan, a. g. e., s. 376.

⁷⁴ Semih Bulut, a. g. t, s.19.

⁷⁵ *The New York Times*, 9 November, 1912.

⁷⁶ *The New York Times*, 30 November, 1912.

1.1.2. Birinci Dünya Savaşı'nın Çıkışına Sebep Olan Etkenler

1.1.3. Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'na Girişi

1789 Fransız ihtilali, Avrupa'da meydana gelen siyasî ve sosyal devrimler, sanayi ve teknolojiadaki gelişmeler, başta Avrupalıları etkilediği gibi tüm dünyayı etkilemiş, bu etkileşim büyük değişimleri de beraberinde getirmiştir. Dünyayı etkisi altına alan milliyetçilik akımı, imparatorlukları tehdit ederken millî devlet modelinin ortaya çıkmasınada yol açmıştır.⁷⁷

Fransız ihtilalinin imparatorluklar üzerindeki olumsuz yansımaları Osmanlı Devleti'ni etkilerken, Avrupa devletlerinin Osmanlı Devleti üzerindeki politikalarına ana hatlarıyla bakacak olursak;

- a. Rusya, denizlerde serbestlik sağlamakla birlikte İstanbul'a, Boğazlara ve mümkün olursa İskenderun-Yumurtalık mıntıkasına yayılmak istemiştir. Bu nedenle Osmanlı Devleti'nin zayıf kalmasından yana politika takip etmiştir.
- b. İngiltere, Rusya'nın bu politikasından tereddüt etmekle birlikte, hilafet meselesi nedeniyle Osmanlı Devleti'nin manevi nüfuzunu kırmaya çalışmış bu nedenle de Irak ve Arabistan'da Osmanlı Devleti'nin aleyhine entrikalarda bulunmuştur.
- c. Fransa, İngiltere ile Rusya için aynı tereddütleri yaşamakla birlikte, Suriye bölgesini korumaya çalışmıştır.
- d. İtalya, İzmir ve Antalya çevresini istemekte ve bunun için fırsat beklemektedir.
- e. Almanya, Osmanlı Devleti'ni, sermayesi için bir istismar sahası olarak görürken; İngiliz, Fransız ve Ruslara karşı umumî bir siyaset izlemiştir.⁷⁸

Avrupa devletlerinin genel dış politikaları Osmanlı Devleti aleyhine devam ederken Balkan Savaşları, Osmanlı Devleti'nin dağılmasındaki en önemli aşamalardan biri olmuştur. Osmanlı Devleti, uğradığı yenilgiler üzerine Avrupa kıtasındaki geniş ve verimli topraklarını kaybetmiştir. Üstelik askerî manada da oldukça sarsılmıştır. Balkan Savaşları sonunda Osmanlı Devleti'nin yıkım aşamasına geldiğini anlayan Avrupalı devletler, özellikle İngiltere, Fransa ve Rusya kendi aralarında çeşitli anlaşmalar yaparak onu paylaşmaya karar vermişlerdir.⁷⁹

⁷⁷ Ahmet Hurşit Tolon, *Birinci Dünya Savaşı Sırasında Taksim Anlaşmaları ve Sevr'e Giden Yol*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2004, s. 23.

⁷⁸ Yusuf Hikmet Bayur, *Türkiye Devletinin Dış Siyaseti*, T.T.K. Yay., 1995, Ankara, s. 6-7.

⁷⁹ A. Haluk Ülman, *Birinci Dünya Savaşı'na Giden Yol*, İmge Yay., Ankara, 2002, s. 291.

Osmanlı Devleti, 20. yüzyılda birçok toprağını kaybetmiştir. 5 Ekim 1908 günü Avusturya- Macaristan, Bosna-Hersek topraklarını ilhâk etmiş, Bulgaristan bağımsızlığını ilan etmiş, İtalya ise 1911 yılında Trablusgarb (Libya)'ı ele geçirmiş ve 12 Adaları da işgali altına almıştır. 1912-1913 Balkan Savaşları, Osmanlı Devleti'nin Avrupa'daki imajına zarar verdiği gibi Osmanlı Devleti topraklarının % 83'ünü ve bu topraklarda yaşayan nüfusun % 69'unu kaybetmiştir.⁸⁰

Osmanlı Devleti, dış politikada yalnızlıktan kurtulma yolunu seçerek İngiltere ile ilk ittifak teşebbüsünde bulunmuştur. Bu arada İtalya'nın Trablusgarp'a saldırması, Osmanlı devlet adamları arasında Üçlü İtilâfa karşı bir antipati uyandırmıştır. Ayrıca Avusturya'nın Balkan politikası ve Bosna Hersek'i ilhâk etmiş olması da bu antipatide rol oynamıştır. Bu şartlarda Malîye Nazırı Cavit Bey, 1911 ekiminde İngiltere Bahriye Bakanı Winston Churchill'e bir mektup yazarak ittifak talebini bildirmiş; ancak bu teklif İngiltere tarafından reddedilmiştir. Osmanlı Devleti'nin ikinci ittifak teşebbüsü Bulgaristan ile olmuş ve bu teklif Bulgaristan'dan gelmiştir. Osmanlı Devleti, Balkan Savaşları'nın sonunda kaybettiği Limni, Midilli, Sakız gibi adaları Yunanistan'ın elinde bırakmamak için bu teklifi kabul etmiş ve görüşmeler İstanbul'da yapılmıştır. Ancak Bulgaristan bu ittifaka Almanya'nın katılmasını istemişse de Almanya buna yanaşmamıştır. Dolayısıyla Osmanlı Devleti'nin ikinci girişimi de sonuçsuz kalmıştır. Osmanlı Devleti'nin üçüncü ittifak girişimi Fransa ile olmuştur. Ancak Fransız hükûmeti, Bahriye Nazırı ve Türk-Fransız Dostluk Cemiyeti Başkanı Cemal Paşa'ya (1914) verdiği cevapta, Rusya razı olmadıkça bunun gerçekleşmeyeceğini bildirmiştir.⁸¹

Balkan Savaşları sonunda, bugünkü Trakya topraklarımız haricinde Balkanların tümü kaybedilmiştir. Yaklaşık 1400,0 km kare toprak kaybedilmiş ve bu topraklarda yaşayan 6 milyon civarında insan Anadolu'ya zorunlu göçe başlamıştır.⁸² Osmanlı Devleti'nin durumu iç acıcı değilken vaziyetten memnun olmayan bir başka ülke de Bulgaristan olmuştur. Çünkü Güney Makedonya'yı Sırbistan'a ve Kavala'yı da Yunanistan'a kaptırmıştır. Dolayısı ile Bulgaristan'ın en temel amacı, bu devletlerden öç almak istemesine ve Osmanlı Devleti ile işbirliği yapmasına zemin hazırlamıştır.⁸³

⁸⁰ Salahi Sonyel, *Türk Ermeni Çıkmazı*, (Kıbrıs Türk Cemiyetleri Yay: 10), Çev: Hasan Ünsal, Londra, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yay., Ankara, s. 71.

⁸¹ Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasî Tarihi*, C: I-II, Alkım Yay., İstanbul, 2007, s. 107-108.

⁸² ED: Haydar Çakmak, *Türk Dış Politikası 1919- 2008*, Platin Yay., Ankara, 2008, s. 54.

⁸³ A. Haluk Ülman, a.g. e., s. 293.

Birinci Dünya Savaşı öncesinde yaşadığı büyük kayıplar nedeniyle Osmanlı Devleti, Avrupalı devletler tarafından paylaşılmak istenmiştir. Bunu isteyen devletler Rusya, İngiltere, Fransa, Avusturya-Macaristan, İtalya ve Almanya olmuştur. Ancak İngiltere, Osmanlı Devleti'nin stratejik önemi nedeniyle savaş çıktığı takdirde tarafsız kalmasını özellikle istemekteydi.⁸⁴

Osmanlı Devleti, kendisinin tarafsız kalmasını isteyen Avrupalı devletlerden bazı istekleri olmuştur. Bunlar arasında öncelikle kapitülasyonların⁸⁵ kaldırılması, Ege adalarının tekrar kendisine verilmesini, Mısır sorununun çözülmesi sayılabilir. Ancak bu talepler, Avrupalı devletlerce şiddetle reddedilmiştir. Rusya ise Osmanlı Devleti'nin tarafsız kalması halinde toprak bütünlüğünün korunması, iktisadî bağımsızlığın tanınması ve kapitülasyon usulünün kaldırılması ile ilgili isteklerine olumlu bakmıştır. Fakat İngiltere-Fransa savaştan sonra Osmanlı Devleti'ne tam olarak garanti vermek istemişlerdir.⁸⁶

1913-1914 yıllarında İtalya, Osmanlı hükûmetinden Akdeniz bölgesindeki iki büyük demir yolu imtiyazı aldığı için bu durum İngiltere'yi endişelendirmiştir. İtalya'nın Osmanlı Devleti ile olan ticarî politikasının İngiltere çıkarlarına ters gelmesi nedeniyle İngiltere daha sonraki süreçte İtalya'yı yanına çekmek için gizli anlaşma teklifinde bulunmuştur. Çünkü İngiltere, bölgede kontrol edilebilir bir İtalya'dan yana olmuş; ancak bu amacına hizmet edecek olan devlet ise Yunanistan olmuştur.

⁸⁴ Stanford Shaw- Ezel Kural Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, C: II, E Yay., İstanbul, 2002, s. 372.

⁸⁵ Kelime kökeni olarak ferman anlamına gelmektedir. Yaygın anlamıyla, Doğu ve Yakındoğu ülkelerinin tek taraflı olarak Avrupa ve Amerika ülkelerinde tanıdıkları imtiyazlar, “ kapitülasyon” olarak tanınmaktadır. Bu İmtiyazlar, bir devletin egemenliğini belirleyen yasama, yargı ve yürütme organlarının yetkilerini sınırladığından bunu kabul eden ülkeler egemen sayılmamaktadır. Osmanlı Devleti'nde bu anlamda bir ayrıcalık ilk olarak Kanuni Sultan Süleyman tarafından 1535 yılında Fransa'ya verilmiştir. Başlangıçta her Osmanlı padişahı başa geldikçe yenilenmesi gereken kapitülasyonlar, I. Mahmut tarafından devamlı hale getirilmiştir. Zamanla İngiltere, Fransa, Hollanda, Polonya, Ceneviz ve Venedik olmak üzere hemen hemen bütün Avrupa ülkelerine kapitülasyonlar verilmiştir. Birinci Dünya Savaşı'nın patlamasında ve savaş sonunda Türkiye'nin parçalanmasına yol açan eylem ve anlaşmalarının kökeninde sömürge imparatorluklarının yeni sömürgeler edinme istekleri bulunmaktadır. Kapitülasyonlar sayesinde yatırım olanakları bulan Avrupalı sermayedarlar, kurdukları şirketlerle ulaştırma, bankacılık, sanayi, madencilik, kamu hizmetleri ve tarım alanlarında yatırımlar yapmaya başlamışlardır. Hem sermaye kıtlığı hem de kapitülasyonların yabancılara sağladığı ayrıcalıklarla boy ölçüşemeyen yerli müteşebbisler ya geri çekilmek ya da yabancı sermaye ile işbirliği yapmak durumunda kalmıştır. Rumeli ve Ege'deki demiryollarının Fransız ve İngilizlerce, boraks madenlerinin İngilizlerce, Zonguldak ve Ereğli kömür yataklarının Fransız şirketlerince işletilmesi örnek olarak gösterilebilir. İstanbul'un elektrik, su ve tramvay gibi belediye hizmetleri ise Fransız şirketlerince yürütülmüştür. Daha fazla bilgi için bkz. Alptekin Müderrisoğlu, *Kurtuluş Savaşının Mali Kaynakları*, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara, 1990, s. 49-60.

⁸⁶ A. Hurşit Tolon, a. g. e., s. 31.

1914 yılının mayıs ve temmuz aylarında Osmanlı Devleti, Rusya'ya bir ittifak teklifi götürmüştür. Bu amaçla Enver Paşa, Rus elçisi Giers Sazanof'a bir telgraf çekmiştir. Bu telgrafta; Osmanlı'nın Kafkas sınırındaki ordudan bir kısmını çekebileceği gibi Rusya'ya karşı harekete geçecek herhangi bir Balkan ordusunu karşılamak için yardımcı kuvveti Rusya'nın emrine vermeye hazır olduğu buna karşılık, komşularının saldırısından kendini koruyabilmek için Rusya ile 15 yıllık bir savunma ittifakı yapımına ve Batı Trakya ve adaları istediğini ifade etmiştir.⁸⁷ Osmanlı Devleti'nin bu ittifak teklifi de Rusya tarafından reddedilmiştir.⁸⁸

Avrupa devletleri arasındaki ihtilafın özünü, İngiltere ve Almanya teşkil etmekle birlikte Rusya'nın da bu ihtilafın büyümesinde etkisi olmuştur. Öncelikle Rusya, İstanbul ve Çanakkale Boğazı'nı ele geçirmek ve bu suretle daha Büyük Petro zamanında başlayan tarihî emeli gerçekleştirmek istemiştir. Almanya'nın Osmanlı Devleti'nde nüfuz ve üstünlük kazanması, İstanbul yolunun Berlin'den geçtiği kanaatini uyandırması, geleneksel siyasetini gerçekleştirmek isteyen Rusya'nın öncelikle Almanya'nın ezilmesi gerektiği fikrine hükmetmesine neden olmuştur.⁸⁹

Rusya, bir türlü ulaşamadığı emellerine Birinci Dünya Savaşı sırasında ulaşmaya çalışarak bir yandan Müttefikleri olan İngiltere ve Fransa ile Boğazlar hakkında anlaşma yolları ararken, diğer yandan da Boğazlar konusunda alacağı tavizler karşında Almanya ile yakınlaşmaya çalışmıştır. Rusya'yı yanına çekmek isteyen İngiltere ise meseleyi Rusya lehine çözebileceğini; ancak bunun için savaş sonunda Almanya'nın yenilmesi gerektiğini belirtmiştir. Rusya; Fransa ile Suriye ve Filistin karşılığında anlaşmıştır.⁹⁰

Boğazların açık kalması Rusya ve Müttefikleri için ön görülen koşulların başında gelmiştir. Bunun farkında olan Almanya, Osmanlı Devleti'ni kendi tarafına çekmeye çalışarak Rusya'yı Karadeniz'de sıkıştırmayı planlamıştır. Ayrıca Osmanlı ordusunun Kafkasya'ya ve Mısır'a sevki ile yeni cepheler açılmış olması Almanya ordusunun yükünü hafifletmiş olacaktı. Osmanlı Devleti'nin savaşa Almanya ve Avusturya- Macaristan tarafında girmesi, Bulgaristan, Romanya ve Yunanistan'ın da aynı seçimi yapmasını etkileyebilirdi. Bütün bunların yanı sıra Almanya'nın hesabına göre halife sıfatını taşıyan Osmanlı Sultanı yapacağı çağrı ile pek çok Müslüman'ın

⁸⁷ Ergünüz Akçora, *Van ve Çevresinde Ermeni İsyanları (1896-1916)*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 2007, s. 75

⁸⁸ Salahi Sonyel, *Türk Ermeni Çıkmazı...*, s.72.

⁸⁹ Akdes Nimet Kurat, *Rusya Tarihi Başlangıçtan 1917'ye Kadar*, T.T.K Yay., Ankara, 1993, s. 411.

⁹⁰ Sergey Goryanof, *Rus Arşiv Belgelerine Göre Boğazlar ve Şark Meselesi*, Haz. Dr. Ali Ahmet Beyoğlu-Dr. İshak Keskin, Ötüken Yay., İstanbul, 2006, s. 21.

yaşadığı Rus topraklarında, İngiliz ve Fransız sömürgelerinde ayaklanmalar da başlatabilirdi.⁹¹

Osmanlı Devleti'nin Almanya'ya yönelmesinde çok önceden gelen bazı süreçlerde etkili olmuştur. Bunlardan bir tanesi II. Abdulhamid döneminde reform amaçlı Osmanlı subaylarının Almanya'ya göndermesidir. Bu subaylar sonraları Osmanlı ordusunda Almancı akımın öncüleri olmuşlardır. Ayrıca Alman askerî heyetinin talim ve terbiye alanında Osmanlı ordusuna gelmiş olmaları da Alman silah sanayisindeki üretimi artmıştır. Osmanlı Devleti ile Almanya arasında silah ticareti de böylelikle gelişmiştir.⁹²

Bu etkenlerin dışında İttihat ve Terakki'nin⁹³ Almanya'nın yanında yer almasını hazırlayan bir başka sebep kapitülasyonlar ve Düyun-u Umumiye olmuştur. Osmanlı Devleti özellikle Fransa ve İngiltere'nin ekonomik ve malî boyundurukluğu altında olması Osmanlı Devleti'ni oldukça rahatsız etmiştir. İttihatçılar, Almanya ile savaşa girildiği ve Almanya'nın savaşı kazanması durumunda Osmanlı Devleti'nin bu boyunduruktan kurtulabileceğine inanmışlardır.⁹⁴

Osmanlı Devleti'nin Avrupalı devletlerce itilmesinin önemli sebeplerinden biri de Osmanlı ülkesindeki İngiliz ve Amerikalı misyonerlerin Osmanlı Devleti aleyhindeki çalışmalarıdır. Çünkü misyoner faaliyetleri, başlangıçtan itibaren Müslüman karşıtı bir geleneğin içinden yer almıştı. ABD'nin en önemli misyon örgütü olan Amerikan Yurtdışı Misyoner Komiserliği (The American Board of Commissioneries for Foreign Mission) diğer adıyla da American Board, Anadolu'daki Ermenileri kullanmıştır. İngiltere'nin ise savaş boyunca Dışişleri Bakanlığı 1914 yılında Wellington House'de

⁹¹ Burak Gülboy, *Birinci Dünya Savaşı Tarihi*, Altın Kitaplar Yay., İstanbul, 2004, s. 142.

⁹² İlber Ortaylı, *Osmanlı İmparatorluğunda Alman Nüfuzu*, Timaş Yay., İstanbul, 2008, s. 115- 116.

⁹³ Bu cemiyetin kuruluşu hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Nevin Yazıcı, *Osmanlılık Fikri ve Genç Osmanlılar Cemiyeti*, T.C. Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 2002, s.58-62 ; Sina Akşin, *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*, İmge Yay., Ankara, 2009, s. 47-51. II. Meşrutiyetin ilanından sonra itihatçı jön Türkler, Abdulhamid'in istibdat yönetimine Almanya'nın destek verdiğine inandıkları için bu durumu kırmak niyetiyle İngiltere'ye yavaşmışlardır. Dışta, Üçlü İtilaf'ın direği olan İngiltere aracılığı ile Fransa ve Rusya'yı da kazanabileceklerine inanmışlardır. Almanya'nın müttefiki İtalya'nın Trablusgarb'ı işgaline kayıtsız kalmasına duyulan tepkiyi de bu sebeplere ekleyebiliriz. İngiltere'nin Balkanlarda Almanya'yı çemberleme politikası gereğince kurucusu olduğu Balkan İttifakı, Osmanlı ile Balkan devletleri arasında Balkan savaşlarına sebep olmuştur. Osmanlı'nın yenildiği bu savaş sonrasında Balkan devletleri Edirne'ye kadar ilerlemiştir. Büyük devletlerin bu duruma karşı kayıtsız kalmasıyla birlikte İngiltere'den yardım istenmiş; ancak beklenen olmamıştır. İngiltere tarafından bütün ittifak tekliflerinin reddedilmesi ve İngiltere'nin müttefiklerince ittifak tekliflerinin reddedilmesi de İttihatçıların Almanya'ya yaklaşmasına neden olmuştur. Bkz. Cenk Reyhan, "Türk-Alman İlişkilerinin Tarihsel Arka Planı (1878-1914)", *Belleten*, C: LXIX, S: 254, Ankara, s.232-234.

⁹⁴ Ergün Aybars, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi – I (Kuruluş)*, Zeus Yay., İzmir, 2008, s. 49.

Savaş Propagandası Ofisi'ni kurmuştur ve 1915 yılında ilk raporunda 17 dilde yazılmış yaklaşık 2,5 milyon kitap ve broşür yayınladığını belirtmiştir.⁹⁵

Osmanlı ülkesinin her yerine yayılmış olan Katolik ve Protestan misyonerler; kiliseler, eğitim kurumları, bankerler, diplomatlar gibi vasıtaları kullanarak İngiltere ve ABD'nin çıkarları yönünde çalışmışlardır. İngilizlerin kurduğu Archbischof Of Camterbury Misyonu ve bu misyona bağlı eğitim kurumları bulunmaktaydı. Bu teşkilat, Londra'da Başpiskoposluk Misyonu olarak faaliyet göstermiştir. Amerikalıların ise Bible House adını verdikleri İncil Evi de bunun bir başka örneğidir. Başta Avrupa kolejleri olmak üzere Hristiyan azınlık çocukların eğitim ve öğretimi adı altında Osmanlı ülkesinde de olumsuz faaliyetler içeren Young Men's Christian Association (Genç Hristiyan Erkekler Birliği=YMCA) ve Young Women Christian Association (Genç Hristiyan Kadınlar Birliği=YWCA) da bunlar arasında sayılabilir. Bu kuruluşların, Birinci Dünya Savaşı boyunca İtilâf devletlerine büyük hizmetleri olmuştur.⁹⁶

Almanya'nın 1890'dan itibaren dış politikasını değiştirip Osmanlı Devleti'ni nüfuz alanı olarak seçmesi, Almanya için yeni bir denge politikası olarak görülmüştür. Değişen bu denge politikası içinde Almanya, Osmanlı Devleti üzerinde daha etkili olmaya çalışmıştır. Özellikle “Bağdat Demir Yolu Projesi” en çok İngiltere'yi ve sırasıyla Fransa ve Rusya'yı etkileyerek bu devletlerin Osmanlı Devleti'ne daha çok düşman olmalarına yol açmıştır.⁹⁷

Almanya'da eğitim görmüş olan Bahriye Nazırı Enver Paşa⁹⁸'nin amacı öncelikle harp başlamadan önce Rusya ile samimi bir anlaşmaya varabilmek olmuştur. Enver Paşa, Balkan Harbi'nin neticelerini hazmedememiş ve bu maksatla Rus sefiri ve Rus ataşemiliteri ile gizlice görüşmüş ve bu durumdan da Sadrazam Sait Halim Paşa'da haberdar edilmiştir. Alman sefirinin bu haberi alması üzerine vaziyet Almanya'ya da bildirilmiştir. Bunun üzerine Almanya, Osmanlı Devleti'ni yanında savaşa sokabilmenin planlarını yapmaya başlamıştır.⁹⁹

Enver Paşa'nın Rusya ile temasta bulunması, savaşın çıkmasıyla Rusya'nın Osmanlı Devleti aleyhine genişlemeye kalkışması, endişesinden kaynaklanmıştır. Kaldı

⁹⁵ Hasan Celal Güzel, *Osmanlı'dan Günümüze Ermeni Sorunu*, Yeni Türkiye Yay., Ankara, 2001, s. 21-22.

⁹⁶ Kazım Karabekir, *Gizli Harp (İstihbarat)*, Kamer Yay., İstanbul 1998, s. 47- 48.

⁹⁷ Ergün Aybars, a. g. e., s. 44- 45.

⁹⁸ İlber Ortaylı, a. g. e., s. 116.

⁹⁹ Hüsamettin Ertürk, *İki Devrin Perde Arkası*, Sebil Yay., İstanbul, 1996, s. 115-116.

ki Rusya'nın bu tutumunun Ermeni terörünün ve kışkırtmacılığın devam ettiği doğu bölgelerinde uygulayacağı da bilinen bir gerçektir. Rusya, Üçlü Anlaşma içinde olduğundan Osmanlı Devleti'nin İngiltere ve Fransa'dan yardım beklemesi söz konusu olmadığı gibi Ortadoğu'da toprak sorunu olmayan devlet Almanya gözükmemektedir. Ancak Almanya ile olan temasların kamuoyu tarafından tepki ile karşılanmasından endişe de edilmiştir. Bundan dolayı ikili temaslar gizli tutulmuş ve bu durumdan yalnızca Sadrazam ve Dışişleri Bakanı Sait Halim Paşa ve Enver Paşa haberdar bulunmaktaydı.¹⁰⁰

Enver Paşa, Almanya ve Almanya'nın Müttefikleri arasında yer almak istemiştir. İttihat ve Terakki Cemiyeti tarafından da Almanya ile ittifak anlaşması sağlamak amacıyla görevlendirilmiştir. Enver Paşa nezdinde Avrupa'nın en güçlü kara ordusu olan devlet Almanya idi. Daha da önemlisi Osmanlı yöneticileri tarafından İngiltere, Fransa ve Rusya'ya yapılan ittifak teklifleri reddedilmişti. Enver Paşa'ya göre Osmanlı Devleti taraf olsun ya da olmasın savaş sonunda İtilâf devletlerince paylaşılacağından, Osmanlı Devleti Almanya tarafında yer almalıydı.¹⁰¹

Birinci Dünya Savaşı'nın patlak vermesinden (28 Temmuz 1914) üç gün sonra 1 Ağustos 1914 günü, Osmanlı Devleti tarafından paraları ödenmiş ve İngiltere'ye yaptırılmış olan gemilerin (Sultan I. Osman ve Reşadiye) teslimini almak için İngiltere'ye giden Türk personele bu gemiler verilmemiş ve İngiltere gemilere el koyduğunu bildirmiştir. Harbe katılmadığı ve seferberliğini dahi ilan etmediği bir sırada Osmanlı donamasının güçlenebilmesi için son çare olarak görülen bu gemilere el konulması, Osmanlı kamuoyunda İngiltere'ye karşı büyük bir öfke ve hayal kırıklığı yaratmıştır.¹⁰² Bu durum Osmanlı Devleti ibresini Almanya'ya çevirmesine neden olmuştur.

İngiltere, bu gemileri Almanya'ya karşı Kraliyet Ordusu'nun hizmetinde kullanmak amacıyla almıştır. İngiltere'nin bu tutumu, Osmanlı Devleti'nin tarafsızlığından emin olmaması ve Almanya'ya yöneldiği fikriyle açıklanabilir.¹⁰³

¹⁰⁰ Stanford J. Shaw- Ezel Kural Shaw, a. g. e., s. 372-373.

¹⁰¹ Mustafa Çolak, Enver Paşa : *Osmanlı- Alman İttifakı*, Yeditepe Yay., İstanbul, 2008, s. 16.

¹⁰² Figen Atabey, *Karadeniz'de Türk Donanması : Birinci Dünya Harbi ve Milli Mücadele Dönemi*, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara, 2006, s. 5.

¹⁰³ Martin Gilbert, *Winston S. Churchill (The Challenge Of War 1914- 1916)*, Boston, 1971, s.191- 192; Bu gemilerin ücreti Türk halkının bağışlarıyla ödenmiştir. Birçok Türk kadını, bu gemilerin satın alınabilmesi için toplanan paraya katkıda bulunabilmek için ziynet eşyalarını satmıştır. İngiltere'de eski tersanelere, sadece barış zamanlarında yabancı devletler için savaş gemileri inşa etme izni verilebiliyordu. Bir savaş çıkması halinde bu gemiler İngiltere'ye ait olabiliyordu. Adı geçen gemilere savaş krizinin

Birinci Dünya Savaşı'nın 28 Temmuz 1914 tarihinde Avusturya'nın Sırbistan'a taarruz etmesine kadar geçen sürede Almanya, Osmanlı Devleti'nin ittifak tekliflerini geri çevirmiştir. Ancak Savaşın başlamasıyla Almanya Büyükelçisi Wangenheim, Sadrazam Sait Halim Paşa'ya Almanya'nın ittifak yapmak arzusunda olduğunu iletmiştir. Üçlü İttifak bloğuna katılması için Avusturya'dan gelen teklife Osmanlı Devleti sıcak bakmış ve bu bloğa katılmak için 22 Temmuz 1914 tarihinde Almanya'ya başvurmuştur. 27 Temmuz 1914 tarihinde İstanbul'da başlayan ittifak görüşmeleri¹⁰⁴ sonunda 2 Ağustos 1914'te Osmanlı Devleti ile Almanya arasında 8 maddeden oluşan gizli bir ittifak anlaşması yapılmıştır. Buna göre; taraflar Avusturya-Macaristan ile Sırbistan arasında başlayan çatışmaya tarafsız kalacaklar; ancak Rusya bu çatışmaya askerî bir müdahalede bulunur ve bu müdahale Almanya için Avusturya-Macaristan'la olan ittifakın gereklerini yerine getirme nedeni oluşturursa, Osmanlı Devleti de Almanya'nın yanında yer alacaktır. Anlaşmanın imzalandığı gün Rusya, Almanya'ya savaş ilan edince ittifakın geçerliliği Osmanlı Devleti içinde işlemeye başlamıştır.¹⁰⁵

Osmanlı hükûmeti, Almanya ile ittifak anlaşmasının ardından 3 Ağustos 1914'te Genel Seferberlik kararı almış, 4 Ağustos 1914'te tarafsızlığını ilan etmiştir. Ancak Almanya, Osmanlı Devleti'ni harbe sokmaya çalışmıştır. Bu maksatla Akdeniz'de bulunan Goeben ve Breslau zırhlılarını Çanakkale Boğazı'ndan içeri sokma girişimine başlamıştır. Almanya bu gemilerle Osmanlı donanmasını güçlendirmek, Karadeniz'de Ruslara karşı etkili bir silah haline getirmek için, bundan daha uygun bir fırsat olmayacağını düşünmüştür.¹⁰⁶

olması nedeniyle el koymuştur. Bu gemiler, *Aincourt* ve *Erin* isimleriyle İngiltere'nin hizmetine sunulmuştur. Bkz. Mary Mills Patrick, *Son Sultanların İstanbul'unda*, Çev. Ayşe Aksu, Dergah Yay., İstanbul, 2009, s. 268.

¹⁰⁴ Ahmet Hurşit Tolon, a.g.e, s. 29.

¹⁰⁵ Burak Gülboy, a. g. e., s. 143-144.

¹⁰⁶ Birinci Dünya Harbi arifesinde Hayfa limanında bulunan Goeben (Yavuz), kazan borularının değişimi için 10 Temmuz 1914 günü Avusturya'nın Adriyatik'teki harp limanı olan Pola Limanı'na giriş yapmıştır. Bu geminin kazan borularının değişimden sonra 27 Temmuz'da Pola'dan ayrılmış ve 1 Ağustos'ta Brendisi Limanı'nda Breslau (Midilli) ile buluşmuştur. Gemiler, 2 Ağustos 1914 tarihinde İtalya Yarımadası ile Sicilya adası arasında bulunan Messina Limanı'na ulaşmışlardır. Almanya 1 Ağustos'ta Rusya'ya, 3 Ağustosta Fransa'ya harp ilan etmiştir. İngiliz Akdeniz Donanması Başkumandanlığına verilen açık emre göre, şayet Akdeniz'deki Alman filosu tarafından Fransız nakliyatına bir saldırı olursa, harp ilanı beklenilmeden Alman gemilerine ateş açılacaktır. Akdeniz'deki İngiliz Donanması sebebiyle Almanya'ya dönmesi çok zor olan Amiral Souchon komutasındaki Alman filosu zor durumunda kalmıştır Akdeniz'deki İngiliz Donanması, Alman gemilerinin Batı Akdeniz'e doğru gideceklerini, Fransız gemilerine vurmak isteyeceklerini ya da okyanusa çıkacaklarını tahmin ederek gemileri yakın takibe almıştır. Akdeniz'de yalnız kalan bu iki Alman gemisi, Fransızların birlik nakliyatlarına darbe indirmek üzere Cezayir'in Bone ve Philippeville limanlarını bombardıman etmiştir. Bu hadiseden sonrası, Amiral Souchon 4 Ağustos 1914 günü saat 02. 35'te Türkiye ile ittifakın yapılmış olduğu ve derhal İstanbul'a gidilmesi emrini almıştır. Aynı gün İngiltere, Almanya'ya harp ilan etmiştir.

Enver Paşa, Osmanlı Devleti'ni fiilen savaşa sokabilmek için, Almanya'nın Akdeniz donanmasına ait iki savaş gemisinin önce Boğazlardan geçmesine izin vermiş, daha Osmanlı donanmasının Karadeniz'de üstünlüğünü sağlayabilmesi için bu gemilerin Rus limanlarını bombalamasını ve Rusların Karadeniz donanmasına zayıat vermesini 14 Eylül 1914 tarihinde emretmiştir. Ancak kabinede birkaç arkadaşının ve özellikle de Sadrazam Sait Halim Paşa'nın karşı çıkmasından dolayı bu emri, 16 Eylül'de geri almaya mecbur kalmıştır.¹⁰⁷

Osmanlı Devleti, henüz savaşa katılmamışken, savaşın doğurduğu fırsattan yararlanarak 27 Eylül 1914 günü kapitülasyonların kaldırılmasına karar vermiştir. Ancak kapitülasyonların kaldırılmasına ilk karşı koyan; bir ay sonra kendi yanında savaşa katılacağı Almanya olmuştur. Savaşın sonunda ekonomik bağımsızlık umulurken Osmanlı Devleti, savaş giderlerini karşılamak için Almanya'ya borçlanmaya ve ayrıcalıklar vermeye devam etmiştir.¹⁰⁸

Alman gemilerinin Marmara'ya girmeleri karşında, tarafsız görünen Osmanlı Devleti'ne, savaşan taraflardan birinin iki savaş gemisi sığındığından, uluslararası hukuka göre; bu gemilerin ya 24 saat içinde Osmanlı karasularından çıkarılması ya da Osmanlı Devleti tarafından silahsızlandırılarak limanda gözetim altında tutulması gerekmektedir. Her iki işlemin yapılmaması itilâf devletlerinin bu sığınmayı harp ilan sebebi saymalarına imkân vereceğinden Osmanlı Devleti, daha önce Almanya tarafından bu gemilerin kendilerine satılmış olduğunu beyan etmiştir. Ancak İtilâf devletleri bu gemilerin derhal silahsızlandırılarak Boğazlardan çıkarılması yönünde Osmanlı Devleti'ne baskıda bulunmuşlardır. Bu baskı, Rusya'nın tehlikeye girmesinden kaynaklanmıştır.¹⁰⁹

Almanya, Amiral Souchon komutasındaki filonun Ruslara saldırmayacağına dair teminat vermesine rağmen, Amiral Souchon komutasındaki filonun 29-30 Ekim 1914 gecesi Karadeniz'e çıkarak Odesa ve Sivastopol gibi Rus limanlarını topa tutmuştur. Bunun üzerine önce Rusya, daha sonra İngiltere ve Fransa Osmanlı Devletine savaş ilan

Amiral, Osmanlı Hükûmeti'nin Rusya ve İngiltere'ye karşı tarafsızlığını bozmak ve Almanya lehine Osmanlı Devleti'ni savaşa sokmak için iki Alman kruvazörünün Çanakkale'ye girmesinin çok ümit vaat eden bir hareket olduğunu düşünmüştür. Daha fazla bilgi için bkz. Figen Atabey, a. g. e. s. 7-9.

¹⁰⁷ Mustafa Çolak, a. g. e., s. 18.

¹⁰⁸ Alptekin Müderrisoğlu, a. g. e., s. 59.

¹⁰⁹ Figen Atabey, a. g., e., s. 9-10.

etmişlerdir. Buna karşılık Osmanlı Devleti, 11 Kasım'da İtilâf devletlerine savaş ilan etmiştir. Böylelikle Osmanlı Devleti Birinci Dünya Savaşı'na girmiştir.¹¹⁰

Enver Paşa ve arkadaşlarının emelleri kısmen de olsa Almanya ile bir uyum içerisinde olmuştur. Enver Paşa savaş sonunda Makedonya, Trakya, Doğu Anadolu, Mısır ve Kıbrıs'ta toprak alabilmeyi ummuştur. Daha sonrasında da Kafkasya ve Orta Asya'daki Türk halkını Ermeni ve Rus boyunduruğundan kurtarmak halife ve padişahın etkisini tüm Müslümanlar üzerinde yaygınlaştırmak, imparatorluğu Almanlar da içinde olmak üzere tüm yabancı güçlerin ekonomik ve politik egemenliğinden kurtarmak istemiştir.¹¹¹

American Board sekteri James Barton tarafından Dış İlişkiler Komite üyesi Senator Lodge yazılan mektupta; Enver Paşa'nın Berlin'in ajanı olduğu, Sultan'ın bilgisi olmaksızın Osmanlı Devleti'nin savaşa sürüklendiğini ve Almanya'nın gözlerini Doğu'ya diktiği belirtilmiştir. Ayrıca mektupta Berlin-Bağdat demiryolu hattı ile birlikte aynı zamanda söz konusu durumun Alman egemenliği anlamına da geldiği de ifade edilmiştir.¹¹²

Almanya'da bulunan filozof Eucken ve Haeckel ise Almanya'ya yönelik olumsuz haberlere karşı bildirilerde bulunmuşlardır. Bu bilim adamlarına göre; Almanya savaşa zorlanmıştır. Almanya hem varlığını korumak hem de insanlığın kutsallığını korumak için savaşa girmiştir. Avusturya ile Rusya arasındaki gerginliği gidermek için ara buluculuk rolüne soyunmuş ancak; Rusya, Alman sınırına doğru ordusunu seferber etmeye başlamıştır. Bu durum savaşı gerektiren bir sebep olmuştur. Ayrıca Fransa ve İngiltere'nin tavırları da savaşa ortam hazırlamıştır. Ayrıca ülkelerinde eğitim alan Amerikalıların Almanya aleyhine davranmayacaklarının, bunun yanı sıra ilişki halinde oldukları Amerikan Üniversitelerinin Alman kültürünün ne anlama geldiğini bildiklerini ve bu nedenle Amerikalı bilim çevresinin kendilerini destekleyeceklerini belirtmişlerdir.¹¹³

Almanya, savaş öncesi ve sonrası Müttefikleri olan Osmanlı Devleti ile de kültürel ilişkilerini sürdürmeye özen göstermiştir. Bu bağlamda Birinci Dünya Savaşı'ndan önce Türk-Alman Cemiyeti kurulmuştur. Burada izlenen kültürel politika, bir dünya ekonomisini ve politikasını gerekli kılmıştır. 1915'te başta Darülfünun olmak üzere

¹¹⁰ Ahmet Hurşit Tolon, a. g. e., s. 34-35.

¹¹¹ Stanford Shaw- Ezel Kural Shaw, a. g. e., s. 142.

¹¹² *The New York Times*, 17 December, 1917.

¹¹³ *The New York Times*, 25 September, 1914.

Türk Maarifi'nde yapılması gerekli reformlar için Alman eğitimci Prof. Dr. Franz Schmidt ülkemize davet edilmiş ve yaklaşık Türkiye'de 4 yıl kalmıştır. Fransa'ya göre; Osmanlı Devleti ne kadar güçlü ve bağımsız olursa ekonomik ve politik tesirleri bakımından Müttefiki Almanya için o kadar değer taşıyabilecekti. Üstelik Osmanlı Devleti'nin Alman eğitimini örnek alarak uygulaması halinde Fransız ya da İngiliz eğitimine ihtiyaç da duyulmayacaktı.¹¹⁴

1.1.3.1. İtilâf Devletleri Arasında Yapılan Gizli Antlaşmalar

Birinci Dünya Savaşı devam ederken İtilâf devletleri gizli anlaşmalar ile Osmanlı topraklarını kendi aralarında paylaşmışlardır. İngiltere ve Fransa'nın Çanakkale Boğazı'nı geçmeye çalışması Rusya'yı endişelendirmiştir. İki devletin Çanakkale üzerinden İstanbul'a sahip olması, Rusya'nın etkinliğini büyük ölçüde etkileyebilirdi. Ayrıca İngiltere'nin himayesinde bulunan bölgenin Yunanistan'a verilme olasılığı da Rusya'yı rahatsız etmekteydi. Bu olasıklar gerçekleştiği takdirde Rusya yüzyıllardır çabaladığı Boğazları ele geçirme politikasından tamamen vazgeçmek durumunda kalabilirdi. Almanya da Boğazların İngiltere ve Fransa'nın eline geçmesini menfaatlerine uygun bulmadığından, İttifak cephesini bölmek amacıyla bu bölgeyi Rusya'ya teklif etmiştir. Rusya'nın girişimlerinden sonra 1915 Mart'ında **İstanbul Antlaşması** ile Rusya'nın Boğazlar üzerindeki istekleri İngiltere ve Fransa tarafından kabul edildi. Buna karşılık Rusya; İngiltere ve Fransa'nın Osmanlı topraklarıyla Asya'daki çıkar ve emellerini kabullenecekti.¹¹⁵

Böylelikle Rusya, İstanbul Boğazı, Marmara Denizi ve Çanakkale Boğazı'nın batı kıyıları ile Midye Enez hattının doğusunda kalan Trakya, İstanbul Boğazı'nın doğu kıyılarından Sakarya nehrine kadar olan Karadeniz kıyıları ile bu noktadan güneye İzmit Körfezi'nde sonradan belirlenecek bir noktaya kadar uzanacak hattın arasında kalan bölgeyi ilhâk edecekti.¹¹⁶

Bu sırada İngiliz Savaş Kabinesi, Türk Boğazlarından derhal açılıp Rusya'ya yardım etmeye karar vermiştir. Harbi kısa zamanda bitirmek amacıyla Fransız ve

¹¹⁴ Kemal Turhan, “ Osmanlı Son Döneminde Almanya'ya Gönderilen Türk Öğrencileri ve Eğitim Problemleri”, *Türk Dünyası Tarih Kültür Dergisi*, S: 214, Ekim 2004, s. 50-51.

¹¹⁵ Barçın Kodaman, *Sevr ve Lozan'da Ermeni Sorunu*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Isparta, 2002, s. 12 ; Seçil Akgün, *General Harbord'un Anadolu Gezisi ve Ermeni Meselesine Dair Raporu*, İstanbul, 1981, s. 32.

¹¹⁶ Kamil Necdet Ar, *Türk-Amerikan İlişkileri Çerçevesinde Ermeni Meselesi (1918-1923)*, Kaynak Yay., İstanbul, 2011, s. 82.

İngilizler, 18 Mart 1915'te Çanakkale'den geçmek istemişlerdir. Yapılan savaşta ağır kayıplar veren İtilâf kuvvetleri çekilmek durumunda kalmakla birlikte 25 Nisan 1915'te Gelibolu Yarımadası'na çıkarma yapmış ancak burada hezimete uğramışlardır.¹¹⁷

Osmanlı Devleti, Çanakkale'de gösterdiği başarı ile Rus, İngiliz ve Fransız planlarını altüst etmiştir. Müttefikler, Boğazları zorlayamadıkları gibi Rusya'ya yapılması kararlaştırılan askerî yardımı da gönderememişlerdir. Rus ordusunun harbin daha ilk senesinde cephanesinin tükenmesi, askerî kuvvetinin azalması, neticede Rusya'nın yenilmesinde Çanakkale'deki Türk zaferinin etkisi oldukça büyüktür.¹¹⁸

Doğu Cephesinde Ruslarla çetin muharebeler yapılırken İtalya, Avusturya işgalindeki İtalyan bölgelerinin yanı sıra, Adriyatik kıyıları ve Osmanlı Devleti'nin Ege ve Akdeniz'deki bazı topraklarını istemekteydi. Bunları ise İtalya'ya ancak Üçlü İtilâf devletleri verebilirdi. Onun içindir ki 26 Nisan 1915'te İtalya ile İtilâf devletleri arasında **Londra Antlaşması** imzalanmıştır. Bu anlaşma ile İtalya'ya, savaştan sonra Antalya bölgesi ile Uşi Anlaşması gereğince 1912 yılından bu yana işgali altında bulunan 12 Ada'ya sahip olabilecekti.¹¹⁹ İtalya'nın Almanya'nın yanında savaşa girmesini engelleyebilmek amacıyla, Anadolu topraklarının bir kısmı İtalya'ya verildi. Böylelikle İtalya, İtilâf devletlerinin yanında yer alarak yerini belirlemiştir.¹²⁰ Aslında İtalya, Avusturya-Macaristan'a karşı savaş açmış ve Ağustos 1916'ya kadar Almanya'ya düşmanca bir tavır içinde de olmamıştı.¹²¹

İngiltere ve Fransa, Asya topraklarını kendi amaçlarına göre düzenlemeye girişmişlerdir. Arapların ulusal isteklerinin kabul göreceği taahhütleri karşılığı, Hicaz Emiri Şerif Hüseyi'in Osmanlı Devleti'ne karşı yürüteceği savaşta yardımı sağlanmıştı. Bu düzenlemeler için Rusya'nın onayına ilave bazı ödünler karşılığı alındığı **Sykes-Picot** olarak isimlendirilen 16 Mayıs 1916 tarihli anlaşmaya göre;

- Rusya; Erzurum, Trabzon, Van, Bitlis, Muş, Siirt ve Amadiya'yı içeren İran ve sınırına kadar uzanan Karadeniz'den Musul-Urumi'ye kadar 60.000 mil karelik bakır gümüş ve tuz rezervleri açısından zengin bir bölge elde edecekti.¹²²

¹¹⁷ Ergünöz Akçora, a. g. e., s. 71.

¹¹⁸ Akdes Nimet Kurat, a. g. e., s. 420.

¹¹⁹ Haluk Ülman, a. g. e., s. 330.

¹²⁰ Vahdet Keleşyılmaz, " Belgelerle Türkiye'nin Birinci Dünya Savaşı'na Giriş Süreci" *ERDEM*, C: 11, S: 31, Mayıs 1999, s. 140.

¹²¹ Keith Robbins, *I. Dünya Savaşı*, Dost Kitapevi, Ankara, 2005, s. 55.

¹²² Kamil Necdet Ar, a. g. e., s. 83.

- Fransa, Suriye olarak isimlendirilen bölgenin sahil kesimi, Adana, Antep, Mardin vilayetleri ile istikbaldeki Rus sınırına komşu olacak şekilde Kayseri, Zara, Akdağ, Yıldız Dağı, Eğin, Harput'u içine alacak şekilde Kilikya olarak adlandırdıkları bölgeyi elde edecekti.
- İngiltere, Bağdat dâhil güney Mezopotamya ile Akdeniz kıyılarında Hayfa ve Akra limanlarını içeren Filistin bölgesini elde edecekti.
- İngiliz ve Fransız bölgelerinin arasında kalan bölgede, Arap Konfederasyonu veya bir Arap devleti oluşturulacaktı. Fransız nüfus bölgesi Suriye'nin hinterlandı ile Musul vilayetini içerecekti.
- İskendireye serbest liman haline gelecek, Filistin'e uluslararası statü kazandırılacaktı.^{123 124}

Osmanlı Devleti ile ticarî ilişkileri çok eskiye dayanan Fransa; Suriye, Musul ve Çukurova üzerinde özellikle durmuştur. Ayrıca Fransa'nın Osmanlı Türkiye'sinde yaptığı yatırımlar ve alacaklarının oldukça yüksek meblağlara ulaşması da Fransa'nın hassasiyetini daha da artırmıştır. Fransız ekonomisin hammaddeye duyduğu ihtiyaç nedeniyle Suriye, Fransa açısından stratejik önem arz etmiştir. Bu durum, Fransa'nın bu bölgelerde ısrarcı davranmasına neden olmuştur.¹²⁵

Rusya, Doğu Anadolu'da Trabzon, Erzurum ve Van çevresini Ermenilere vermek istemediğini belirtmiştir. Rusya'nın bu talebine olumsuz bakmayan İngiltere, Ermeni meselesini bir süre askıya almıştır. Fakat Irak'ı himayesine almak isteyen İngiltere, Rusya'ya komşu olacağından bir tampon devlet kurmayı amaçlamıştır. Bu devlet ya Ermenistan ya da Kürdistan adı altında olmalı ve İngiltere'nin amaçlarına hizmet etmeliydi.¹²⁶

1915 yılında yapılan uzun müzakerelerden sonra İngiltere ile Şerif Hüseyin arasında 1916 Ocak ayında bir anlaşmaya varılmıştır. Lübnan hariç İngiltere Şerif Hüseyin'in isteklerini kabul etmiştir. Fransa'nın bu durumdan haberi ancak 1915 Kasım'ında olmuştur. Fakat anlaşma şartları içinde Arap devleti, Akka-Kerkük çizgisinin kuzey kısmı Fransız nüfuz alanı olarak güney kısmı da İngiliz nüfuz alanı olarak ayrılmıştır. Ayrıca İskenderun serbest liman ve Filistin de uluslararası bölge

¹²³ Kamil Necdet Ar, a. g. e., s. 84 ;Ali Karakaya, *Milli Mücadelede Manda Sorunu Harbord ve King-Crane Heyetler*, Ankara, 2001, s. 13.

¹²⁵ Derviş Kılınçkaya, *Osmanlı Yönetimindeki Topraklarda Arap Milliyetçiliğinin Doğuşu ve Suriye*, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara, 2004, s. 94.

¹²⁶ Tahsin Ünal, *Türk Siyasî Tarihi*, Kemer Yay., İstanbul, 1998, s. 590.

olarak ele alınmıştır. Bağımsız Arap devletinin nüfuz alanı olması ve Suriye'nin kıyı bölgelerinin Fransa'ya verilmesiyle İngiltere Şerif Hüseyin'e karşı ikiyüzlü bir oyun oynamıştır.¹²⁷

İngiltere'nin bu işbirliğindeki amacı Arapları Türklere karşı kullanmak olmuştur. Bu anlaşma, Arapların aldatıldığı ve daha sonra çıkan anlaşmazlıkların kaynağı olan bir anlaşmadır. Bu hususu Lawrence, 11 Eylül 1919'da Times Gazetesi'ndeki yazısında belirterek İngiltere'nin Fransızlarla işbirliğine girerek Arapların aldattığını dile getirmiştir.¹²⁸

Yapılan gizli anlaşmalardan sonuncusu İngiltere, Fransa ve İtalya arasında 1917 Nisan'ında yapılmış olan **St. Jean de Marurienne** Anlaşmasıdır. İtalya, Rusya'nın onayladığı ve İngiltere ile Fransa arasında imzalanan Skes-Picot anlaşmasının dışında bırakıldığını öğrenince, Müttefikler içinde en az paya sahip olduğunu belirterek yeni yerler istemiştir¹²⁹. İtilâf devletleri İtalya'yı yanlarında tutabilmek için bu isteği kabul ederek Antalya'dan sonra, İzmir-Kayseri-Mersin üçgeni arasında bulunan Güneybatı Anadolu bölgesini de İtalya'ya bırakmışlardır.¹³⁰

Ancak, bu görüşmelere Rusya katılmadığı için anlaşma Rusya'nın onayını aldıktan sonra kesinleşecekti. Fakat bu sırada Rusya'da iç karışıklar çıkmıştır. Rusya'nın devre dışı kalması anlaşmanın yürürlüğe girmesi konusunda sorunların yaşanmasına neden olmuştur. İngiltere, Fransa ve İtalya arasındaki sorunlar Paris Barış Konferansı'nda da devam etmiştir. Bu durum, İtalyanların Kurtuluş Savaşı'nda Millî Mücadeleyi desteklemelerine yol açmıştır.¹³¹

1917 yılına gelindiğinde Rusya'da birçok fabrika kapanmış halkın günlük ihtiyacını gören mamul eşya piyasadan kalkmış, var olan mamullerin fiyatları artmıştır. Karaborsacılar ve harp zenginleri dışında Rus halkının ekonomik, sosyolojik durumu oldukça kötü haldeyken ordu içinde de sıkıntılar ve şikâyetler kendini hissettirmeye başlamıştır. 1917 yılında Rus ordusunda asker kaçağı bir buçuk milyona varmıştır.¹³²

Rusya'nın içinde bulunduğu vahim durum karşısında, Bolşevik ihtilali 1917 yılında gerçekleşmiş ve Rus cephelerinden Rus askerlerinin çekilişi İtilâf devletlerini

¹²⁷ Fahir Armaoğlu, *20. Yüz....*, s.125-126.

¹²⁸ Ömer Osman Umar, *Osmanlı Yönetimi ve Fransız Manda İdaresi Altında Suriye (1908- 1938)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara, 2004, s. 219.

¹²⁹ Barçın Kodaman, *Sevr ve Lozan'da Ermeni Sorunu*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Isparta, 2002, s. 14.

¹³⁰ Haluk Ülman, a.g. e., s. 334.

¹³¹ Barçın Kodaman, a. g. t., s. 14

¹³² Akdes Nimet Kurat, *Rusya Tarihi...*, s. 424.

zor durumda bırakmıştır. 1917 Kasım'ında Bolşevikler, *Pravda Gazetesi'nde* gizli anlaşmaları açıklamışlardır. Gizli anlaşma metinleri İstanbul gazetelerinde de yer almıştır. Bolşevikler, Çarlık Rusya ile yapılan anlaşmaları kabul etmediklerini beyan etmişlerdir¹³³. İtilâf devletlerini kaygılandıran bu duruma karşılık, gizli anlaşmalar *New York Evening Post'ta*, *Manchester Guardian'da*, *London Daily Tribüne'de* yayınlanmıştır.¹³⁴

Bolşevik iktidarı Birinci Dünya Savaşı'ndan çekildiğini 3 Mart 1918 Brest-Litovsk Anlaşması ile dünyaya duyurmuştur. Doğu cephesindeki bu gelişme üzerine Almanya'nın buradaki gücünü Batı cephesine çekmesi Fransa ve İtalya'yı ciddi bir tehlike ile karşı karşıya getirmiştir. Bunun üzerine İngiltere Başbakanı Lloyd George, gizli anlaşmaların açıklanmasıyla İstanbul'un Türklerden alınmak istendiğinin bütün dünyanın öğrenmesi üzerine farklı yaklaşımlar içine girmiştir. Lloyd George, “Biz Osmanlı Devleti'nin ne başkentinden ne de Türklerin çoğunlukta olduğu bilinen Anadolu ve Trakya'daki zengin topraklarından yoksun kılmak için savaşıyoruz. Biz başkenti İstanbul olmak üzere Türklerin anayurdu olan Osmanlı Devleti'ne karşı değiliz” diyerek Türklere barış yolunu göstermeye çalışmıştır.¹³⁵

Ancak Alman ordularının İkinci Marn Meydan Savaşı'nda yenilmesi, 15 Eylül 1918'de Bulgar ordularının yenilgisi ve akabinde 29 Eylül'de imzaladığı ateşkes anlaşması Osmanlı Devleti'nin durumunu kötüleştirmiştir. Bunun üzerine Osmanlı devlet adamları İstanbul düşmeden bir ateşkes¹³⁶ yapma çabası içine girmişlerdir.

1.1.3.2. ABD'nin Birinci Dünya Savaşı'na Girişi

Ekonomik üstünlüğünü yavaş yavaş Avrupa'ya kabul ettirmeye çalışan ABD yeni yayılma yöntemlerini denemiştir. Ucuz ve etkili bir yöntem olan “ insanî değerlere önem veren Amerika” anlayışı yerleştirilmeye çalışılmıştır. Misyonerler ve eğitim kurumlarıyla sessiz sedasız yayılmacı politikasını, Yakındoğu'da etkili bir şekilde kullanma çabasında olan ve bölgedeki ticarî ilişkilerini geliştirebilmek için “ Açık Kapı” politikasını savunan ABD, bir yandan güçlü Avrupa devletlerine karşı doğacak tepkiyi kollamaya çalışmıştır. Açık Kapı politikasında amaç bütün geri kalmış ülkeleri mümkün mertebe ABD'ye ekonomik açıdan bağımlı birimler haline getirmek olmuştur.

¹³³ İzzet Öztoprak, *Türk ve Batı Kamuoyunda Milli Mücadele*, Ankara, 1989, s. 1-3.

¹³⁴ Seçil Akgün, *General Harbord...*, s. 38.

¹³⁵ Seçil Akgün, *Halifeliğin Kaldırılması ve Laiklik (1914-1928)*, Temel Yay., İstanbul, 2006, s. 40.

¹³⁶ Ergünöz Akçora, a. g. e., s. 72.

ABD’de bunu gözeten iş ve ticaret çıkar grupları için önemli olan Açık Kapı politikasının uygulanmasını sağlayacak ortamın yaratılması olmuştur.¹³⁷

Monroe Doktrini, 90 yıldan beri Amerikan kıtasını korumuş ve Amerikan çıkarlarının sağlanması için gerekli amacın elde edilmesini sağlamıştır. Açık Kapı ve Çin İmparatorluğu’nun korunması, Amerikan dış politikasının temelini oluşturmuştur. Avrupa’da yürütülen uluslararası politikanın bir parçası olan Ortadoğu, ABD çıkarlarını doğrudan kapsamadığı için Amerikan politikasınca benimsenmemiştir. Bu nedenle ABD, Ortadoğu sorununa karışmaktan her zaman çekinmiştir.¹³⁸

1912 yılına gelindiğinde güç politikasını reddeden Wilson¹³⁹, Amerikan halkının nasıl hareket edeceğini bilmiş ve politikaya oldukça geç girmiş bir akademisyen olarak, Cumhuriyetçi Parti’den Taft ile Roosevelt arasındaki çekişmelerden yararlanarak seçimleri kazanmıştır. Wilson, Amerikan motivasyonunun temellerini çok iyi bilen biri olarak, ABD’nin kendisini diğer uluslar gibi görmediğini ifade ederek Amerikan halkını özgürlüğün uygulanması ve yayılması gerektirdiğine inandırmıştır.¹⁴⁰

Balkan Savaşları’nın yaşandığı sırada başkan seçilen Wilson, Osmanlı Devleti’nin yıkılacağına kesin gözüyle bakmış; ancak Morgentha’u¹⁴¹ İstanbul

¹³⁷ Osman Ulugay, *Amerikan Basınında Türk Kurtuluş Savaşı*, İstanbul, 1974, s. 15-16.

¹³⁸ Laurance Evans, *Türkiye’nin Parçalanması ve ABD Politikası (1914- 1924)*, Örgün Yay., İstanbul, 2003, s. 12- 13.

¹³⁹ W. Wilson, 1856 yılında doğmuştur. Babası papaz olan Wilson, cumhurbaşkanı olduğunda siyaset hayatına atılabilecek 2 ay bile olmamıştır. Bryn Mawr’da, Wesleyan Üniversitesinde ve Princeton’da siyasî ilimler ve tarih dersleri vermiştir. Başarılı bir profesörlük hayatı olmuştur. Hitabetinin güçlü olmasıyla tanınmıştır. Kongre vasıtası ile idare adında bir tezi ve Amerikan tarihine ait bir eseri bulunmaktadır. 1902’de Princeton Üniversitesi’nde rektör seçilmiş ve siyasî hayata atılmaya başlamıştır. Demokrasiyi müdafaa eden söylemleri olmuştur. Bunun için kulüplerin ve üniversitesinin eski mezunlarının kurmuş olduğu aristokrasi ile mücadele etmiştir. Liberaller Wilson’ı desteklemişlerdir. Demokrat Parti’nin bazı üyeleri 1906’da ondan faydalanmayı düşünmüş ve 1910 New Jersey’de, parti ileri gelenleri şehrin valiliği için adaylık teklifinde bulunmuşlardır. Bu teklifi kabul eden Wilson, siyasî hayatı boyunca doğrudan halka hitap etmiştir. Demokrat Parti’nin liberal üyeleri 1912 seçimlerine Wilson’u aday göstermişlerdir. Kazanmasındaki en önemli öncüller Cumhuriyetçilerin arasındaki anlaşmazlıklar ve hitabet gücünün etkili olmasıdır. Bkz. İlhan Ültem, *Amerika’yı Tanıyalım*, Milli Eğitim Bakanlığı Yay., İstanbul, 1966, s. 134.

¹⁴⁰ Henry Kissenger, *Diplomasi*, Çev. İbrahim Kurt, Türkiye İş Bankası Yay., Ankara, 1998, s. 28-29.

¹⁴¹ Ermeni meselesinde Ermeniler lehine propaganda yapan etkili bir isim olan ABD’nin Büyükelçisi Henry Morgenthau, New York’ta gayrimenkul komisyonculuğu yapan biriydi. Bu kişi Woodrow Wilson’ın seçim kampanyası esnasında Demokrat Parti’nin Mali Komite başkanlığını yapmıştır. Wilson’un başkan seçilmesi sonrasında ilk defa bir Yahudi, büyükelçi olarak atanmış ve bu yolla mükafatlandırılmıştı. ABD’ye göç eden Alman Yahudi bir aileden gelen Morgenthau, Wilson’un telkinleri ve New York şehri Haham’ı Stephen Wise’in çabaları sonucu kendisine Osmanlı Büyükelçiliği verilmiştir. Morgenthau, 27 Kasım 1913’de İstanbul’a gelmiş ve Şubat 1916’da geri dönmüştür. Bkz. Kamil Necdet Ar, *Türk-Amerikan İlişkileri Çerçevesinde Ermeni Meselesi (1918- 1923)*, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı Türkiye Cumhuriyeti Tarih Ana Bilim Dalı, Basılmış Doktora Tezi, İzmir, 2009, s. 112-113.

Büyükkelçiliğine tayin etmeyi de kabul etmiştir.¹⁴² 1913 yılında Osmanlı Devleti ile Balkan devletleri arasında savaş yeniden başladığı sırada Türkiye’de ABD elçisi olarak görev yapan Morgenthau, İstanbul’da Hristiyanlara karşı baskıların yeniden başladığını, bunun önlenmesi için Türkiye’de bulunan uluslararası donanma sayısının çoğaltılması gerektiğini, İstanbul’a bir Amerikan savaş gemisinin gelmemesi durumunda Amerikan vatandaşlarının yabancılarca korunması gerektiğini ABD’ye bildirmiştir. Ancak böyle bir tutumun Osmanlı Devleti’nin politikasına karışmak anlamına gelebileceği endişesiyle ABD dışişleri bunu uygun bulmamıştır.

Morgenthau, Mayıs 1913’te çektiği bir başka telgrafta büyük devletlerin planları olduğunu ve bunların ileri sürdükleri maddî ve manevî yardımlardan neler umduklarını ayrıntılı olarak anlatmıştır. İngiltere’nin Türkiye’ye daha çok borç verdiğini ve buna karşılık Türk-İran sınırı için bir anlaşma ile Mezopotamya’nın güney bölgesinde etkili olmak istediğini dile getirmiştir. Ayrıca Almanya ile daha hafif koşullarla demiryolu ayrıcalığı, kendi çalışma ve işletmeleri üzerinde anlaşmaya varmak ve Fransa’nın, Suriye’deki çıkarlarını korumak istediğinden söz etmiştir.¹⁴³

1914’te ABD, Amerikan kıtasına egemenken askerî alanda çok fazla ağırlığı olmasa da bir dünya gücü haline gelmiştir. Savaşı insanî leştirmeyi ve çatışmaları barışçı yollardan çözmeyi amaçlayan Lahey Barış Konferanslarına (1899 ve 1907) katılan ABD, 1905 Rus-Japon savaşını sona erdirmek için ara buluculuk girişimde bulunmuştur. Ancak kuruluş dönemindeki ilkelerinin aksine emperyalist ve sömürgeci bir güç¹⁴⁴ olarak varlık gösterecektir.

Avrupa politikası dışında kalan ABD, savaşın başlangıcından itibaren Avrupa devletlerine silah ve cephane, gerek yiyecek ve gerekse ham madde sağlayarak ticaretini sürdürmüştür. Ayrıca bu ülkelerin alış gücünü ayakta tutabilmek için büyük ölçüde borç paralar vermiş, krediler açmıştır. İtilâf devletlerine verilen borç toplamı 2.262.821.544 doları bulmuştur¹⁴⁵. Birinci Dünya Savaşı çıktığında savaşa girmek istemeyen ABD’nin ülke nüfusunun büyük bir bölümü Alman kökenli olmakla birlikte Fransa ve İngiltere’yle ittifak içinde olan Çarlık Rusya, Amerikan kamuoyunda da hiç sempatik

¹⁴² Fahir Armaoğlu, “Atatürk Döneminde Türk Amerikan İlişkileri”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C : XIII, S : 38, Temmuz 1997, s. 632.

¹⁴³ Laurance Evans, a. g. e., s. 20.

¹⁴⁴ Maxime Lefebvre, a. g. e., s.19-20.

¹⁴⁵ Seçil Akgün, *General Harb.*, s. 34.

algılanamamıştır. Bu savaş ABD için doğrudan çıkarlarının olmadığı bir Avrupa savaşı olarak görülmüştür.¹⁴⁶

Almanya'nın İngiltere ile birbirlerine uyguladıkları abluka ve her türlü ticaret, ulaşım gibi faaliyetleri denizlerden engelleme çabası denizaltı savaşlarına yol açmıştır. İngiltere, Almanya'nın diğer memleketlerle ticaret yapmasını engellerken, Almanya ise bu durumun önüne geçmeye çalışmıştır. Buna karşılık Almanya, İngiltere'nin ticaret yapan gemilerini batırmıştır. Bu denizaltı savaşlarının sonunda, 1915 Mayıs'ında *Lusitana* ve 1915 Ağustos'unda *Arabic* adlı İngiliz gemileri Almanlar tarafından batırılmış ve birçok Amerikan vatandaşı da hayatını kaybetmiştir.¹⁴⁷

ABD, bu meseleyi görüşmek ve çözmek için Almanya ile temasa geçmiştir. ABD, Almanya'nın kendisinden özür dilemesini, zararların tazminat ile karşılanmasını ve bu gibi durumların yaşanmayacağına dair teminat istemiştir. Görüşmelerde istediğini bulamayan ABD Büyükelçisi :*"Siz Amerika'nın dövüşmeyeceğini sanıyorsunuz. Reis Wilson'u anlamıyorsunuz; O'nun idealist bir sulh adamı olduğunu ve hiçbir şartla silaha sarılmayacağını sanıyorsunuz. Savaşmaya karar verdiği takdirde ölümüne dek savaşacaktır."*¹⁴⁸ diyerek, Almanya'yı uyarmıştır.

Ertesi yıl 1916'da *Sussex* adlı bir Fransız yolcu gemisinin batırılması Almanya ile ABD arasında gerginliğe yol açmıştır. Almanya, ABD ile siyasî ilişkileri çok olmayan Meksika ile temaslarda bulunmuş ve bu siyasî yakınlaşmaya Japonya'yı da katmaya çalışmıştır. Almanya'nın Meksika'yı savaşa girmeye teşvik eden, New Meksika, Arizona ve Teksas eyaletlerini ABD'den alarak kendi topraklarına katılmasını teşvik eden bir şifreli (*Zimmermann*¹⁴⁹) telgrafının İngiltere tarafından çözülmesi, ABD'yi Almanya'nın gücünü kırmak amacıyla savaşın içine çekmiştir.¹⁵⁰

ABD için sorun yalnızca vatandaşlarının hayatlarını kaybetmesi olmamıştır. Aynı zamanda Avrupa ile yaptığı ticareti bu savaşlar nedeniyle de sekteye uğramıştır. Denizlerde güvenliğin kalmaması limanlarda yük dolu gemilerin beklemesine yol açmıştır. Bu durum üreticileri sıkıntıya soktuğu gibi ürettikleri mamullerin karşılığını

¹⁴⁶ Maxime Lefebvre, a. g. e., s. 21.

¹⁴⁷ Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl...*, s.132-133.

¹⁴⁸ Henry Morgenthau, *Büyükelçi Morgenthau'nun Öyküsü*, Çev. Atilla Tuygan, Belge Yay., Ankara, 2005, s. 291.

¹⁴⁹ Maxime Lefebvre, a. g. e., s. 22.

¹⁵⁰ Ali Karakaya, a. g. e., s. 12-13.

alamamalarına neden olmuştur. Ekonomik ferahını İtilâf devletlerinin kaderine bağlamış olan ABD'nin ticarî gelişimini tüm bu yaşananlar olumsuz etkilemiştir.¹⁵¹

Yaşanan ikili gerginlikler üzerine ABD, 6 Nisan 1917'de Almanya'ya savaş açmış ve bu gelişme ABD'nin Ortadoğu politikasını da etki etmiştir. Osmanlı Devleti, Almanya'nın Müttefiki olmakla birlikte ABD'nin 1917 Şubat'ında Almanya ile ilişkilerini kesmiş olması aynı zamanda Osmanlı Devleti ile ilişkilerin kesilmesine yol açmıştır.¹⁵²

ABD, savaşın içine Almanya'nın tutumundan dolayı girmiş ve Osmanlı Devleti ile siyasî ilişkilerin kesilmesine yol açmışsa da Anadolu'da bulunan Amerikan okulları, İstanbul Robert Koleji gibi Amerikan kültürünü yayan bu unsurlardan dolayı Osmanlı Devleti ile ikili ilişkilerini daha yumuşak bir politikada yürütmeye çabalamıştır.¹⁵³

20 Nisan 1917'de diplomatik ilişkilerin kesilmesine rağmen ABD, Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etmemiştir. Bunun en önemli nedeni Osmanlı Devleti'nin ABD'yi gücendirecek bir şey yapmamış olmasıdır.¹⁵⁴ Ancak diplomatik ilişkilerin kesilmesi üzerine ABD, Türkiye'deki Amerikan haklarını koruma görevini İsveç sefareti aracılığı ile sağlamaya karar vermiştir. Böylelikle ABD adına Anadolu'daki misyonerlerin rahat çalışmaları ve eğitim enstitüleri ilgili durumları da İsveç yüklenmiştir.¹⁵⁵

Birinci Dünya Savaşı ile Anadolu'daki okulların birçoğu kapanma durumuna gelmişken bu okullardaki öğrencilerin çoğu Ermeni ve Rumlardan oluşmaktaydı. Bu öğrenciler Antep, Harput, Merzifon, Kayseri, Tarsus, Sivas ve Mardin'deki Amerikan kolejlerindeydiler.¹⁵⁶ ABD, Anadolu'daki misyonerlerinin rahat çalışmalarına ve eğitim enstitülerinin faaliyetlerine oldukça önem vermiştir. Ancak ABD'nin savaşa girmesi ve nisan ayında Osmanlı Devleti ile diplomatik ilişkilerini kesmesi üzerine Amerikalı misyonerlerin çoğu ülkeden ayrılırken, Anadolu'da kalanlar ise yalnızca kırk beş kişi idi.¹⁵⁷

8 Şubat 1917'de ABD'nin Türkiye elçisi Elkus, Osmanlı Hariciye Nezareti ile görüşmüştür. Yaptığı gözlem ve görüşmelerden sonra yazdığı raporda Elkus, Osmanlı

¹⁵¹ Seçil Akgün, *General Har...*, s. 35. Bu şifre Alman Dış İşleri Bakanının adını içermesinden dolayı böyle adlandırılmıştır. Bkz. *The New York Times*, July 27, 1924.

¹⁵² Laurance Evans, a. g. e., s. 28.

¹⁵³ Barbara Jean Keller, *The United States and Armenia, 1914 to 1920: The Armenian Mandate*, Master Thesis, California State College, California, 1969 s. 45.

¹⁵⁴ Akdes Nimet Kurat, *Türk Am...*, s. 42.

¹⁵⁵ Orhan F. Köprülü, "Tarihte Türk-Amerikan....", s. 941.

¹⁵⁶ James L. Barton, *Story Of Near East Relief (1915-1930)*, New York, 1930, s. 61.

¹⁵⁷ Barbara Jean Keller, a. g. t., s. 46.

Devleti'nin savaşa girmesinde Almanların etkisi olduğunu dile getirerek, Osmanlı Devleti ile ilişkilerin dostça yürütülmesin faydalı olacağı yönünde görüş belirtmiştir.¹⁵⁸

ABD'nin savaş kararı üzerine ülkede seferberlik ilan edilmiş ve savaşın sonunda büyük ölçüde Fransız silahlarıyla donanmış 2 milyon askerden oluşan bir ordu oluşturulmuştur. Kendi anakarasının dışında oluşan savaşta ABD, 500,00 askerini kaybetmiştir. ABD'nin savaşa girmesiyle İtilâf devletleri hem moral hem de ekonomik destek bulmuşlardır.¹⁵⁹ İngiltere, ABD'nin tam desteğini alabilmek ve savaşta daha etkili bir rol üstlenmesini istemiş ve İngiliz Dışişleri Bakanı Balfour, gerekli temaslarda bulunmaya çalışmıştır.¹⁶⁰

Başkan Wilson'un güvenilir danışmanı House, İngiliz Dışişleri Bakanı Balfour ile birçok kez görüşmüştür. Gizli anlaşmalardan ilk kez söz edilmekle birlikte hepsine değinilmemiştir. Aslında Amerikalı müşavir, gizli anlaşmaların görüşülmesini hiç istememiştir. Ona göre asıl mesele, Almanya'yı saf dışı bırakılmasıdır. Esasen ABD, savaşa katılmadan önce gizli anlaşmaların varlığından haberdar olmuştur. İtalya'nın İtilâf devletleri yanında savaşa girme koşullarını belirleyen Londra Antlaşması'nın temelleri açıklanmış ve Paris elçisi tarafından Washington'a bildirilmiştir.¹⁶¹

Paris'te Barış Konferansı açılana kadar, ABD, ya doğrudan gizli anlaşmaların varlığının resmen açıklanmasını sağlamak ya da bunların tartışma ve görüşmelerine katılarak dolaylı olarak bilgi edinmek yolunda çok büyük bir merak ve dikkat içinde çalışmıştır. Böyle yapmakla ileride, barışma koşulları içinde bu anlaşmaların uygulanmasını protesto etmek durumuna düşmekten kendini kurtarıyor ve İtilâf devletlerinin, bu anlaşmaların sorumluluk ve yükümlülüklerini üzerlerine almaya zorluyordu. ABD, toprak konusunu barış koşullarının önemli bir parçası olduğunu hiçbir zaman inkâr etmemiş; fakat ABD'nin çıkarlarının korunmadığı herhangi bir görüşme ve kararın ABD açısından haklı olduğunu da katılmamıştı.¹⁶²

¹⁵⁸ Laurance Evans, a. g. e., s.29.

¹⁵⁹ Maxime Lefebvre, a. g. e., s. 22.

¹⁶⁰ Seçil Akgün, *General Harb....*, s. 37.

¹⁶¹ Laurance Evans, a. g. e., s. 55.

¹⁶² Laurance Evans, a. g. e., s. 62.

İKİNCİ BÖLÜM

2. TÜRK-AMERİKAN MÜNASEBETLERİNİ ETKİYELEN UNSURLARDAN BİRİ OLAN AZINLIK MESELESİ

2.1. Millî Mücadele Döneminde Amerikalı Yetkililerin Anadolu'daki Faaliyetleri

2.2. Türk-Amerikan Münasebetlerinde Etkin Rol Oynayan Tehcir Olayının Gerçekleşme Sebepleri

Tehcir kelimesi Arapça olup göç ettirme anlamına gelmektedir. Bu kelime toplama kamplarına yerleştirme manasını ihtiva etmemektedir. Yani İngilizce ve Fransızcadaki “ deportation” kelimesinin anlamını içermemektedir. Bu kelimenin anlamında sürülen kişi tutsaktır ve dünya ile ilişkisi kesilmiştir. Tehcir de ise böyle bir anlam ve uygulama söz konusu değildir. Ermeniler Osmanlı tabiiyetinden olmalarına rağmen Ruslarla işbirliğine girişmişlerdir. Savaş halinde her ülke, düşmanı için çalışan ve savaş gücünü engelleyen kişileri vatan haini sayar ve bu hareketin cezası da idamdır.¹ Böyle bir gerçeğe Osmanlı Devleti, ülkenin huzuru ve halkının can güvenliğini korumak durumunda kalmıştır. Bunun sağlanması için gereken titizliği göstermeye çalışmıştır.

Bu genel tariftten sonra 1905 yılında Avrupa'nın maşalığına soyunan Ermeni ihtilal komiteleri, önlerinde büyük engel olarak gördükleri Osmanlı Sultanı II. Abdulhamid'e suikast düzenlenmiş; ancak başarılı olamamışlardır. Bu hadiseden sonra alınan tedbirler üzerine ihtilalcı Ermeniler, Patrikhane'nin desteği ve çalışmalarıyla İstanbul dışına kaydırılmışlardır. 1912'den itibaren İngiltere'de bulunan henasyonalist-Hınçak² hem de komünist Taşnak³ kuruluşları katliam senaryoları üretmişlerdir.⁴

¹Haluk Selvi, *Birinci Dünya Savaşı'ndan Lozan'a Ermeni Sorunu*, B. 2., Sakarya Üniversitesi Rektörlüğü, Sakarya, 2004, s. 68.

²Hınçak, Ermenice çan, çan sesi, çingirak manalarına gelmektedir. Komite, Avrupa'da eğitim gören, varlıklı ailelerin çocukları olan 7 Rus Ermenisi tarafından 1887 yılında Cenevre'de kurulmuştur. Komitenin siyasî programı Sosyalist-Marksist ve merkeziyetçidir. Komitenin amacı, Doğu Anadolu'da bağımsız bir Ermenistan devleti kurarak bunu Rus ve İran Ermenistanlarıyla birleştirmektir. Bunu başarabilmek içinde propaganda yapmak, gerginlik çıkarmak, terör, örgütlenme ve işçi eylemleri yapma yoluna gitmişlerdir. Bkz. Nejla Günay, *Maraş'ta Ermeniler ve Zeytun İsyanları*, IQ Yay., İstanbul, 2007, s. 204-205; Erdal İltar, *Türkiye'de Sosyalist Ermeniler ve Silahlanma Faaliyetleri (1890-1923)*, Turan Yay., İstanbul, 1995, s. 25, Salahi Sonyel, *Osmanlı Ermenileri*, Çev. Ayden Birerdinç, Remzi Kitapevi, İstanbul, 2009, s. 145-149; Hınçak komitesinin programı için ayrıca bkz. Kamuran Gürün, *Ermeni Dosyası*, Remzi Kitapevi, B. 7, İstanbul, 2005, s. 188-190; Hüseyin Nazım Paşa, *Ermeni Olayları*

Ermeni ihtilalciler, Meşrutiyetin yeniden ilanını gaye edinen Genç Türklerle işbirliğine girmişlerdir. Âdemi Merkezîyet taraftarı Prens Sahabattin'in başkanlığında Paris'te toplanan kongrelere katılmışlar II. Abdulhamid'i devirmek için faaliyet göstermişlerdir. 1908 ihtilalinden sonra, 1909 Nisan'ında Adana'da isyan çıkartmış olsalar da başarılı olamamışlardır. Ermeni ihtilalciler, iktidara gelen İttihat ve Terakki Cemiyeti ile ters düşmüşlerdir. 1914 Kasım'ında Osmanlı Devleti'nin Almanya yanında I. Dünya Savaşı'na katılışı, onları Doğu cephesinde Ruslarla işbirliğine sevk etmiştir.⁵

Osmanlı Devleti, savaşa girmeden önce, Ermeni temsilciler Galatadaki merkez Ermeni okulunda, Gabriel Cevahiryan'ın başkanlığında toplanarak savaş halinde Ermenilerin Osmanlı hükûmetine sadık kalacakları ve herkesin askerî görevlerini yerine getireceği yönünde karar almışlardı. Öte yandan Taşnaklar, 1914 yılının Haziran veya Temmuz ayında Erzurum'da bir kongre düzenlemişlerdir. Osmanlı Harbiye Nezareti tarafından hazırlanmış gizli bir genelge göre; Taşnak Partisi üyesi Osmanlı Ermeni liderlerinden Papazyan ve Vramyan, Erzurum'a giderken İstanbul Kongresi'nden sonra alınmış kararları da yanlarında götürmüşlerdi. Bu genelgede, Kafkasya Taşnak partililerin de katıldığı Erzurum Kongresi'ne değinilmiş ve Osmanlı'dan ayrılacak topraklarda, Ermenilere bağımsızlık verileceğine dair Ruslarla yapılan anlaşmaya değinilmiştir. Rus-Ermeni anlaşmasının onaylandığı bu toplantıda şu kararlar alınmıştır:

1. Savaşın ilan edileceği tarihe kadar Ermeniler sadık uyruk olarak kalmaya devam edecek; ancak hazırlıklarını sürdürecektir,
2. Rus kaynaklı veya yerel olanaklarla elde edilebilecek silahlarla donanmayı sürdürecektir,
3. Savaş ilan edilirse Osmanlı ordusunda görevli Ermenî askerler silahlarıyla birlikte Rus ordusuna geçecek,

Tarihi, C: I, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yay., Ankara, 1994, s. 9-14 ; Esat Uras, *Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi*, B. 2, Belge Yay., İstanbul , 1987, s. 432-438.

³1890 yılında, Tiflis'te, Hınçakların memnun edemediği sosyalist olmayan milliyetçi Ermeniler, “ Troşak (Bayrak)” adı ile bir cemiyet kurarak aynı isimle bir gazete çıkarmışlardır. Daha sonra Troşak Cemiyeti, Rus Çarlığı'na karşı kurulan Rus ve Gürcü örgütlerle birleşerek “ Taşanaksutyun” (Ermeni İhtilalci Federasyonu) adını almıştır. Komitenin amacı Tiflis'teki “ Genç Ermenistan”, Van'daki “ Arnenikan” ve “Hınçak” Ermeni komitelerini birleştirmek, Osmanlı ülkesine çeteler sokmak, buradaki Ermenileri silahlandırmak, köylülere silah kullanmasını öğretmek, çete başlarını yetiştirmek, savunma teşkilatı kurmak ve taraftar toplayarak isyan, ihtilal çıkarmak ve Ermenistan'ın bağımsızlığını sağlamak olmuştur. Bkz. Necla Günay, a. g. e., s. 205-206.

⁴ Sadık Tural, *Ermeni Meselesine Dair*, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yay., Ankara, 2001, s.11-12 ;

⁵ ED: Hasan Cemal Güzel, *Osmanlı'dan Günümüze Ermeni Sorunu*, Yeni Türkiye Yay., Ankara, 2001, s. 44.

4. Osmanlı ordusunun ilerlemesi halinde Ermeniler sadık askerler olarak sükûnetlerini koruyacak ancak Osmanlı ordusunun geri çekilmesi halinde Ermeni çeteler oluşturularak önceden planlanmış olduğu üzere Osmanlı ordusunu arkadan vurulacak.⁶

Avrupa'nın Birinci Dünya Savaşı'na girmesi üzerine aralarındaki ayrılıklarını geçici olarak gömen ve Osmanlı'ya karşı İttifak bloğu kuran Ermeni komitelerini, bu durum harekete geçirmiştir. Osmanlı'nın Almanya'nın yanında mücadeleye girmesi üzerine Osmanlı, Ermenilerin oturduğu vilayetlere komşu olan Rusya ile doğrudan karşı karşıya gelmiştir. ABD ve Fransa'daki Osmanlı Ermenileri, Osmanlı'nın düşmanlarına, Fransa ve Rusya'ya, oldukça kalabalık gönüllü kabileler göndererek yardımda bulunmuşlardır. Yabancı basında bu düşmanlığı oldukça körüklemiştir.⁷

Rusların, 31 Ekim 1914 tarihinde Beyazıt'tan 1 Kasım 1914 tarihinde Erzurum tarafından Osmanlı sınırlarını geçerek ilerlemelerini fırsat bilen Ermeniler, planları gereği bir taraftan çeteler kurmuş, yollar kesmiş, Türk köylerine saldırarak imkân buldukları şehirlerde isyanlar çıkarmışlardır. Savaş sırasında Osmanlı Başkomutanlık Genelkurmay Başkanlığı yapmış olan Alman Generali Bronsart Von Schellendorf yazdığı bir makalesinde Ermenilerin bulundukları her yerde tahrik edici sayısız risalelerinden, silah, cephane, patlayıcı maddelerinden bahsederek bunun uzun zaman önce planlanmış bir eylem olduğunu ve bunun Rusya tarafından finanse edildiğini yazmıştır. Ayrıca eli silah tutan Müslümanların hepsinin Türk ordusunda olması sebebiyle müdafaasız kalan halka, Ermenilerin kolayca katliam yapabildiklerini de belirtmiştir.⁸

⁶ Salahi Sonyel, a. g. e., s. 348-349.

⁷ Ahmet Rüstem Bey, *Cihan Harbi ve Türk Ermeni Meselesi*, B. 2, Çev. Cengiz Aydın, Bilge Kültür Sanat Yay., İstanbul, 2005, s. 63-64; Ahmet Rüstem Bey (Alfred Bielinski) , Leh asıllı olup Osmanlı Devleti döneminde Hariciye Nezareti'nde görev almış, elçiliklerde çalışmış, 1897'de Osmanlı-Yunan Harbi'nde Teselya Ordusu'nda Yunanlılara karşı kazanılan Dömeke Muharebesi'nde fahri yüzbaşı rütbesiyle savaşmıştır. Savaş sonrasında Osmanlı Devleti tarafından Yunan Muharebe Madalyası ile ödüllendirilmiş, Çetine (Karadağ) ve Washington büyükelçilikleri yapmış, Washington büyükelçiliği sırasında Amerikan kamuoyunda Türkiye'nin aleyhine takınılan tutum karşısında Amerikan politikalarına karşı ağır eleştirilerde bulunarak Türkiye'yi savunmuştur. Ancak bu tutumu yüzünden ABD Başkanı Wilson tarafından istenmeyen adam ilan edilmiştir. Washington Büyükelçiliğinden sonra İstanbul'a dönen Ahmed Rüstem Bey, işgaller döneminde İstanbul'dan Anadolu'ya Mustafa Kemal Paşa'nın yanına gitmiş, Sivas'ta Mustafa Kemal Paşa tarafından önce Heyeti Temsiliye İstişare Kurulu Üyesi yapılmış (danışman) , daha sonra Ankara mebusu olarak son Osmanlı Meclis-i Mebusanı'nda görev almıştır. İstanbul'un işgali ve sonrasında Meclis-i Mebusan'ın dağılması üzerine İstanbul'dan Ankara'ya gelen Ahmed Rüstem Bey, I. BMM'ye Ankara milletvekili olarak katılmış, 24 Mayıs 1920 tarihli padişah buyruğu ile Mustafa Kemal Paşa ile birlikte idama mahkûm edilmiştir. Bkz., Şenol Kantarcı, *Ahmed Rüstem Bey*, Doğan Kitap Yay., İstanbul, 2009, s. 13.

⁸ Erdal İlter, a. g. e, s. 70-71.

Ermeni sorunu, Birinci Dünya Savaşı öncesinde, 1914 yazında toplanan Taşnaksutyun Komitesi'nin, İttihat ve Terakki'ye karşı şiddetle mücadele kararını almasıyla yeni bir döneme girilmiştir. Savaşın çıkmasından yaralanmak isteyen Ermeni terör komiteleri ile Osmanlı Devleti dışındaki Ermeniler savaşın, bağımsız Ermenistan'ın kurulması için bir fırsat olduğu noktasında birleşmişlerdir. İtilâf devletleri de isyanları teşvik amacıyla Ermenileri silahlandırması işlerini kolaylaştırmıştır.⁹

Nitekim Ruslar; İran ve Kafkasya'daki Ermenilerden gönüllüler toplamaya ve onlara yardım etmeye başlamışlardır. 1000 kişilik bir silahlı kafileden oluşan gönüllüler, tecrübeli ihtilalci Antranik'in emrine verilmiştir. Antranik'in birliği Kuzey İran'da Rus kuvvetleriyle birleşirken, Ermenilerden oluşan diğer 3 gönüllü alayı da Osmanlı sınırlarına doğru ilerlemeye başlamışlardır. Armen Garo adlı eski Osmanlı mebusunun da yardımcı olduğu General Dro, ikinci alayın başında Iğdır'a girmek üzere hareket etmiştir. Hamazaap ve Keri yönetimindeki üçüncü ve dördüncü alaylar batı istikâmetinde yol alarak Kars'ın işgali için hazırlanmışlardır. Bu gelişmelerden Osmanlı yönetimi rahatsızlık duymuştur. İsyancıları ilki Zeytun'da¹⁰ çıkmış, Kayseri, Bitlis, Erzurum, Elazığ, Adana, Halep, İzmir ve Canik'e sıçramıştır.¹¹

Harbin başlamasıyla Ermeni komitelerinin en küçük Ermeni köy ve yerleşim merkezlerine kadar ilettikleri talimatlara göre, Osmanlı Devleti'nden firar eden ve eli silah tutan diğer Ermenilerden oluşan Ermeni çeteleri, Türk ve Kürt köylerine; yağma, yıkım ve ölüm saçmışlardır. Sadece Müslüman ahaliyi korkutmakla kalmayacaklar, aynı zamanda kendi yakınlarının yardımına koşmak isteyen Türk askerlerinin ordudan firar etmelerine de yardımcı olmuşlardır. Osmanlı Devleti'nin askerî savunmasını ve teşkilatlanmalarını bozmak için, askerî konvoylara saldırmış, ordunun izole birliklerine pusular kurmuş, sınırı geçmeye hazır olan düşman kuvvetleri için casusluk yapmışlardır.¹²

⁹ Berna Türkoğan, *1915'ten Günümüze Tehcir (Türkler ve Ermeniler)*, B. 2, IQ Yay., İstanbul, 2006, s. 81.

¹⁰ Osmanlı döneminden Cumhuriyetin ilanına kadar ki süreçte yaşanan Ermeni olayları için bkz. Yaşar Akbıyık, "Arşiv Belgeleri Işığında Zeytun Ermeni Meselesi", *Belleten*, C: LIV, S: 209, s. 435-461; Ahmet Eyicil, "I. Dünya Savaşı ve Kurtuluş Mücadelesi Sırasında Maraş'ta Ermeni Mezalimi", *Belleten*, C: LXVII, S: 250, Ankara, 2004, s. 911-945; Yusuf Sarıay, "Türk Arşivleri ve Ermeni Meselesi", *Belleten*, C: LXX, S: 257, Ankara, 2006, s. 289-310 ; Necla Günay, a. g. e.

¹¹ Mim Kemal Öke, *Ermeni sorunu 1914-1923*, TTK Yay., Ankara, 1991, s. 192-193.

¹² Ahmet Rüstem Bey, a. g. e., s. 66.

Osmanlı Devleti, Birinci Dünya Savaşı'na girdikten sonra, Ermenilerin aleyhte faaliyetlerini önlemek için bir dizi önlem almıştır. Dahiliye Nazırı Talat Bey, Ermenilerin düşmanla işbirliği yapmamaları için Erzurum mebusu Vartkes Efendi'yi uyarmıştır. Ayrıca Doğu vilayetlerine gönderdiği bir talimatla Ermenilerin eğitimiyle ilgilenen yabancı kuruluşların ve mensuplarının başka bölgelere gönderilmelerinin düşünüldüğünü bildirmiştir. Takip eden günlerde Ermeni isyanlarının devam etmesi üzerine Zeytun, Maraş gibi isyan bölgelerindeki Ermeniler Konya'ya sevk edildiler. Konya'da biriken Ermenilerin burada da tehlike teşkil edeceklerinin görülmesi üzerine, bundan böyle isyan bölgelerinden sevk edileceklerin Halep'in güneydoğusu, Zor ve Urfa bölgelerine gönderilme kararı alınmıştır.¹³

Ermenilerin taşkınlıkları üzerine Umumî Karargâhta Ermenilerin tehciri hakkında bir kanun hazırlanmış ve Heyet-î Vükela'ya takdim edildiği halde Talat Paşa bu kanunun uygulanmasına karşı olduğunu ifade etmiştir. Belirttiğine göre jandarmalar tamamen, polisler ise kısmen ordu hizmetinden alınmış ve yerlerine milis kuvvetler koyulmuştur. Tehcirin bu vasıtalarla yapılması halinde çok çirkin neticelerin olacağını düşünmüş ve çabaları neticesinde bu kanunun uygulanmasını geciktirilmiştir.¹⁴

Askere alınmaya karşı çıktıkları için¹⁵ Ermenilerin isyan ettiği Van şehri, Ermeni gönüllülerin yardımı ve katkısı ile Ruslar tarafından ele geçirilmiştir. Bu eylemle bilinçli olarak Doğu Anadolu'da bağımsız Ermeni devleti kurmak amaçlanmaktaydı. Bu isyan için koşullar ve zaman Ermeni komitelerin lehinedir. Çünkü komitelerin harekete geçmeleri ve Van'ı işgalleri Rus ordusunun Osmanlı topraklarına girmesiyle başlamıştır. 5-9 Şubat 1915 tarihinde Van ve Bitlis vilayetlerinin muhtelif yerlerinde Ermeni çeteleri jandarmaya silah kullanmış ve bazılarını şehit etmiştir.¹⁶

¹³ Hikmet Özdemir, Kemal Çiçek, Ömer Turan, Ramazan Çalık, Yusuf Halaçoğlu, *Ermeniler Sürgün ve Göç*, B. 3, TTK Yay., Ankara, 2005, s. 59-60.

¹⁴ Talat Paşa, *Ermeni Vahşeti ve Ermeni Komitelerinin Amal ve Harekat-ı İhtilaliyesi (İlan-ı Meşrutiyetten Evvel ve Sonra)*, Örgün Yayınevi, B. 2., İstanbul, 2006, s. 154.

¹⁵ Bir Ermeni terörist olan Arşavir Şıracıyan kaleme aldığı eserinde bu olayla ilgili olarak şunları dile getirmiştir. “Askere alınma yaşı 16 yaşındaki çocuklarla 60'ındaki ihtiyarlara dek yaygınlaştırıldı. Başlangıçta binlerce Ermeni itaat ederek orduya katıldılar. Oğullarını askere yollamak istemeyen bazı aileler ise elde avuçta ne varsa paraya çevirmek suretiyle gereken bedeli ödediler. Yine de Jöntürk Hükümeti, milyonlarca lira topladıktan sonra, bedeli mukabilinde askerlikten muafiyet kanununa saygı göstermeyerek, para ödeyenleri de ödemeyenleri de beraber cepheye göndermek veya çalışma taburlarında istihdam etmek üzere silâh altına aldı. Bunlardan bir kısmı Türk ordusunu kırıp geçirmekte olan hastalıklar yüzünden can verdiler. Ama çoğunluğu başlarında Türk subayları tarafından öldürüldüler”. Bkz. Arşavir Şıracıyan, *Bir Ermeni Teröristin İtirafı*, Kastaş Yay., B. 2., Çev. Kadir Mustafa Orağlı, İstanbul, 2006, s. 42.

¹⁶ Kamil Necdet Ar, *Türk-Amerikan İlişkileri Çerçevesinde Ermeni Meselesi (1918- 1923)*, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı, Türkiye Cumhuriyeti Tarih Ana Bilim Dalı, Basılmış Doktora Tezi, İzmir, 2009, s.73.

Şehrin düşmesinden sonra şehir ve civarı baştan başa tahrip edilmiş ve katliamlar yapıp tarif edilmez zulüm ve işkenceler yapılmıştır. Punar'da, Gevaş'da ve Çatak'ta aynı tahribat, katliam ve cinayetler işlenmiştir. Rus Ermenilerinden meydana gelen Ermeni gönüllüleri Beyazıt kasabasını ele geçirmişlerdir. Van'da olduğu gibi her çeşit saldırı, suikast ve tahribatla Zeytun'da¹⁷, Haizan'da ve Kom'da ayaklanmışlardır. Akdeniz kıyı havzasında İtilâf devletlerine casusluk yapmışlardır. Fakat aynı zamanda, Doğu Anadolu'da olduğu gibi, benzer terörist hareketleri de yapmaya devam etmişlerdir.¹⁸

Van'da yaşanan işgal Rus Komutası altındaki Ermeni çetelerin saldırılarıyla gerçekleştiğini belirtmiştik. Bu çetelerin Taşnak Komitesi'nin, Osmanlı Meclisi Mebusanı'nda da üye olarak bulunan Patırmacıyan ve Papazyanın emri altında oldukları sonradan anlaşılmıştır. Van işgalinden kaçamayan İslam halkı öldürülmüş, kadınların şerefleriyle oynanmış ve birçok genç evli kadın ve kızların evlerde toplatılarak kullanılmışlardır. Van'dan kaçan binlerce savunmasız insan, Ermeniler tarafından makineli tüfeklerle taranmıştır.¹⁹

Ermenilerle ilgili olarak Osmanlı Devleti'nin Müttefiki olan Almanya'nın da bu meseleye ilgisi büyük olmuştur. Almanya'nın İstanbul Büyükelçisi Wangenheim'den Alman Şansölyesi Bethmann Hollweg'e yazılmış birçok telgraflar bulunmaktadır. Genel anlamda bu telgraflarda Almanya'nın Ermeniler arasındaki Rus hayranlığından rahatsız oldukları, Ermenileri Almanya'nın yanına çekmeye çalıştıklarından bahsedilmiştir. Ayrıca Türk askerlerinin Ermenilere iyi gözle bakmadıkları ve Ermenileri Rus dostu olarak gördüklerine değinmiştir. Ayrıca Kayseri ilinin Ermenilerin kullandığı bombalar için mir mühimmat yeri olduğu, Ermeni halkının doğu illerinde silahlandırılmaların arkasında Ermenilerin kendilerini savunmak için Kürt çetelerine ve ayak takımlarına

¹⁷ Zeytun'da yaşanan olaylarla ilgili olarak Halep'teki Amerikan Konsolosluğu'nun kendi bakanlığına yolladığı raporuna, bölgedeki Amerikan misyonerlerinin ve Papaz John E. Merill'in bir mektubu da eklenmiştir. Mektupta, Zeytun'da çatışma başlamadan önce Protestan Misyoner Herr Blank ile iki Gregoryenden oluşan bir komitenin hükûmetin izniyle Zeytun'a gidip ahali ile görüştiklerinden bahsetmiştir. Ahalinin kanun kaçaklarının teslim olmaları için çabaladıkları; ancak başarılı olamadıkları ifade edilmiştir. Maraş bölgesinin okumuş ve kabiliyetli Hristiyanların göç ettirilmesinin Amerikan menfaatlerine büyük bir darbe indireceği ve 50 yılı aşkın süren çalışmaların ve harcanan binlerce dolar masrafın tehlike altında olduğu ifade edilmiştir. Bkz. Kamuran Gürün, a. g. e., s. 289 .

¹⁸ Ahmet Rüstem Bey, a. g. e., s. 67.

¹⁹ Talat Paşa, a. g. e., s. 154.

karşı korunmaktan çok bu silahların temininde Ermeni Komitelerinin olduğuna da vurgu yapılmıştır.²⁰

Osmanlı haber alma kaynakları savaşın başından itibaren yaşananları dikkatle izlemiş ve Başkomutanlığın (GenelKürmay Başkanlığı) 25 Şubat 1915 tarihinde askerî ve mülkî makamlara yayımladığı gizli genelgede; Bitlis'te Ermeni asker firarilerin eşkiyalık yaptıkları, Halep'te, Dört Yol'da Ermeni çetelerinin asker ve jandarmaya saldırdıkları, Kayseri'deki Ermeni evlerinde çok sayıda bomba ile Fransızca basılmış ihtilal beyannamelerinin ele geçirildiği, her köyde silah deposunun olduğunun saptandığı bildirilmektedir. Ayrıca Ermeni personelin silahlı hizmetlerde görevlendirilmemesi, komutanların hükûmet emirlerine direnme ve silahlı karşı koyma ile karşılaşmaları halinde bunları bastırmaları; ancak tedbirlerin halkı korkutmaması ve sadık yurttaşlara zarar verilmemesi gibi güvenlikle ilgili hususlar genelde yer almıştır.²¹

Bu tedbirler çerçevesinde Anadolu'nun birçok yerinde görevli Ermeni polis ve memurların birden işlerine son verilmesinin sakıncalı olacağı düşünülmüştür. Fakat bazı olaylara karıştığı tespit edilen Ermeni polis ve memurların münasip bölgelere veya Ermenilerin olmadığı vilayetlere gönderilmeleri için 1 Nisan 1915 tarihinde Dâhiliye Nezareti'nden vilayetlere emirler yazılmıştır.

Ermeni çeteleri, Rus ordusunun sınırlardan geçmesi üzerine 11 Nisan günü Van'da geniş çapta isyana başlamışlardır. Bunun sonucunda geniş çapta katliamlara

²⁰ Ayrıntılı Bilgi için bkz. Kıvanç Galip Öner, *Alman Belgelerinde Ermeni Meselesi 1915*, Kaknüs Yay., İstanbul, 2007, s. 25, 29 ve 61 ; Ayrıca 1915 Ermeni Zorunlu Göçü ile ilgili olarak Almanya, İtilaf devletlerince suçlanmıştır. İlk şiddetli tepki İngiliz siyaset adamı ve tarihçi James Bryce'dan gelmiştir. Toynbee ise Almanların Ermeni kırımını çok kolay önleyebilecekken bunu yapmadıklarını ve Alman basının tutumunun kırımını mazur gördüğünü ifade etmiştir. Ermeni tehcir ve kırımındaki Alman sorumluluğu, 1916 başlarında Fransız resmî görüşlerini yansıtan bir dergide daha açık ortaya konmuştur. “*Alman Metodu, Türk İşçiliği*” adını taşıyan bir makalede, Ermenilerin yok edilmesi Pangermanizm ve Alman çıkarları bağlamında değerlendirilmektedir. Güvenirliği ve tarafsız olduğu tartışılan ve kışkırtıcı propagandalar yapmakta büyük rol sahibi olan Amerikan Büyükelçisi Henry Morgenthau'ya göre; Türkler modern tehcir yöntemlerini Almanlardan öğrenmişlerdi ve yine modern çağlarda halkların kitle olarak sürülmeleri fikri de tamamen Alman buluşuydu. Amerikan Büyükelçisi, İttihatçıları suçlamakla beraber, Ermeni tehcir ve kırımının başmimarı olarak Alman ordusunu görmüştür. Benzer görüşler Amerikalı tarihçi ve misyoner H. A. Gibbons tarafından da savunulmuştur. Gibbons, Alman Hükûmeti'nin tehcir olgusunu, teşvik etmediyse bile en azından bunu iyi karşıladığına inanmıştır. Gibbons'a göre Ermenilerin yok edilmesinden Almanlar sadece faydalı çıkmıştı. Gibbons, Almanların Doğu Anadolu bölgesine hâkim olmak istediklerini dile getiriyordu. Bir diğer ifadeyle bu, Yukarı Mezopotamya'ya hâkim olmak anlamına da gelmekteydi. Şüphesiz bu dağlık bölge, bir geçiş bölgesi olup bu yol doğudan batıya doğru uzanmaktadır. Dolayısıyla bölgenin Türk kalması yani Osmanlı Devleti'nin elinde bulunması Osmanlı Devleti'nin Almanya tarafından desteklenmesini gerektirmiştir. Daha fazla bilgi için bkz. Selami Kılıç, *Ermeni Sorunu ve Almanya (Türk-Alman Arşiv Belgeleriyle)*, Kaynak Yay., B. 2, İstanbul, 2007, s. 67- 70.

²¹Kamil Necdet Ar ,a. g. t., s. 72-73; Berna Türkdoğan, *Türk Ermeni İlişkileri (Tehcirden Günümüze)*, Basılmış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih AnaBilim Dalı, Ankara, 2006, s. 66.

girişmişlerdir. Bu hususta ABD’de yayınlanan bir Ermeni gazetesinde çıkan yazı da Van’da yalnızca 1500 Türk’ün kaldığını iftiharla yazabilmişlerdir.²² Esasen sevk ve iskân kararının alınmasında da Van’da yaşananların etkisi çok fazla olmuştur. Van ‘da Ermenilerin yaptığı katliamlar neticesinde buradaki Müslümanlar, Van Valisi Cevdet Paşa’nın emriyle tehcir edilmiştir.²³

Dâhiliye Nazırı Talat Bey, Ermenilerin çıkarttığı isyan ve katliamlara seferberlik ilanından itibaren 9 ay sabrettikten sonra, bu konuda kalıcı tedbirler almak zorunda kalmıştır. Dâhiliye Nezareti, Van’da özellikle 9 Şubat 1915 tarihinde başlayan isyanlar üzerine bu isyanları başlatan ve Ermenileri silahlandıran komite yuvalarını dağıtmak amacıyla 24 Nisan 1915 tarihinde vilayetlere ve mutasarrıflıklara gizli bir tamim yollamıştır. Bu tamimde, Ermeni komite merkezlerinin kapatılması, evrakına el konulması ve komite elebaşlarının tutuklanması istenmiştir. Başkumandanlığın gönderdiği 26 Nisan 1915 tarihli benzer bir tamim gereğince 2345 kişi tutuklanmıştır.²⁴

Ermenilerin Türk hatlarının gerisinde geniş bir ihtilaf çıkarmaları ve Osmanlı ordusunu iki ateş arasında bırakmalarından dolayı, Osmanlı hükûmeti, Ermenileri düşmana yardım edebilecekleri ve saldırıya maruz kalabilecek nazik, stratejik noktalardan kaldırmak için “*Tehcir Kanununu*” kabul etmiştir. Ancak Batılı devletlerin ve basın organlarının bu göç olayını istismar edeceğini ve Müslümanların Hristiyanlara karşı bir hareketi olduğu yönünde propaganda yapacaklarını düşünen hükûmet, işin uygulama safhalarında her türlü sertlikten kaçınmıştır.²⁵

1915 Mayıs’ına gelindiğinde Osmanlı Devleti’nin içinde bulunduğu duruma baktığımızda; Ruslar, Doğu Anadolu’da ilerlemiş, İngiliz ve Fransızlar Çanakkale’yi zorlamakta, güney bölgesinde Kanal harekâtı yapılmaktadır. Çıkan isyanların yanında ülkenin her tarafı asker kaçaklarıyla dolmuş, birçok yer çete saldırılarına maruz kalmıştır. Devlet bir yandan savaşırken diğer yandan bu karışıklarla uğraşmak durumunda kalmıştır.²⁶

Enver Paşa’nın Talat Paşa’ya yolladığı 2 Mayıs 1915 tarihli yazıda, Ermenilerin isyanlarını sürdürmek için daima toplu halde olduklarına değinerek, ya bunları Rusların

²² Ergünüz Akçora, *Van Çevresinde Ermeni İsyanları (1896-1916)*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yay., İstanbul, 2007, s. 48.

²³ Selma Çetinkaya, *1915- 1923 Yılları Arasında Türkiye’deki Ermeni Yetimleri*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri, 2009, s. 38.

²⁴ İdris Bal- Mustafa Çufalı, *Dünden Bugüne Türk Ermeni İlişkileri*, Nobel Yay., Ankara, 2003, s. 303.

²⁵ Ergünüz Akçora, a. g. e., s. 147.

²⁶ Kamuran Gürün, a. g. e., s. 299.

Müslümanlar için yaptığı şekilde Rus topraklarına sürmek ya da Anadolu içlerine dağıtmak lüzumunu ileri sürmüştür.²⁷

Dâhiliye Nezareti Talat Paşa, durumun nezaketini düşünerek Meclis-i Vükela kararı olmadan ve herhangi bir kanuna gerek duymadan Ermeni tehcirini başlatmıştır. Böylece Talat Paşa, sorumluluğu üzerine almıştır. İlk olarak Van, Bitlis ve Erzurum bölgelerinde bulunan Ermenilerin harp sahası dışına çıkarılmaları için 9 Mayıs 1915'te bu vilayetlerin valilerine emirler göndermiştir. Bu emrinde bu bölgedeki Ermenilerin güneye doğru sevklerini kararlaştırıldığını, kararın derhal uygulanması için valilere yardımın yapılması için Başkumandanlık Vekâleti'nden 3. ve 4. Ordu Kumandanlarına tebligat yazıldığını bildirilmiştir. Ayrıca valilerden ordu komutanlarıyla işbirliği yaparak derhal uygulamaya geçmelerini istemiştir.²⁸ Tehcir Kanunu olarak adlandırılan kanun, meclis tatilde olduğundan, Bakanlar Kurulu meclisten aldığı yetkiye dayanarak “geçici kanun” olarak çıkarmıştır. Takvim-i Vekayide Nu: 2189 sayı ile 27 Mayıs 1915 tarihinde yayınlanmıştır.²⁹

Talat Paşa hatıralarında daha sonra tehciye yönelik bir katliam yapılmadığını şöyle ifade etmektedir: “ *Gerek tehcir ve gerek isyanlar yüzünden Ermeniler zaiyat vermişlerdir. Bunu itiraf etmek lazımdır. Fakat Doğu vilayetlerindeki Müslüman Türklerin de Ermeniler yüzünden daha çok miktarda öldürüldüğü ve ağır kayıplar verdirildiğini unutmamak lazımdır. Ruslar, Erzurum, Van, Muş ve Bitlis'in işgalleri sırasında yapılan bizzat Ruslar tarafından da itiraf olunan zulüm, işkence ve cinayetler o derece de vahşiyane olmuştur ki Türkler evlerinde kalmaya cesaret edemeyerek aç ve çıplak bir vaziyette göçe mecbur olmuştur. Esas itibariyle bir ihtiyat tedbirinden başka bir şey olmayan tehcir, vicdansız ve seviyesiz insanların elinde bir facia şeklini almıştır. Bu bakımdan buna sebep olanların çoğu da idam edilmiş ve cezalara çaptırılmışlardır. Sadece bu olaylardan ötürü bütün Türk hükûmetini suçlamaların haksız ve keyfi bir durum olduğunu belirtmek isterim. Gerçek olarak iddia edebilirim ki olaylara bizzat Ermeniler sebep olmuşlardır*”³⁰

Alınan önlemler Ermenilere karşı özellikle etnik, dinî veya ırkî bir gruba mensup oldukları için uygulanmış değildir. Osmanlı Bakanlar Kurulu, Ermenilerin nasıl yer değiştirecekleri konusunda ayrıntılı ve kesin yönergeler yayımlamıştır. Bu yönergeler

²⁷ Kamuran Gürün, a. g. e., s. 304.

²⁸ Haluk Selvi, a. g. e., s. 73.

²⁹ Kamil Necdet Ar, a. g. t., s. 80.

³⁰ Ergünöz Akçora, “ Ermenilerin Urfa'da Çıkardıkları İsyan ve Talat Paşa'nın Raporu”, *XI. Türk Tarih Kongresi (5-9 Eylül)*, Ankara, 1990, s. 9.

ve Ermenilerin nasıl taşınacaklarını açıklayan nizamlar, Osmanlı belgeleri arasında korunmaktadır. Bu belgelerin hiç birinde kırım veya soykırımdan söz edilmemektedir. Bilakis bu belgelerde Ermenilerin, gidecekleri yerlere güvenlik içinde götürülmeleri ve orada yeni barınaklar kurmalarına izin verilmesi için kesin buyruklar verildiği görülmektedir.³¹

Osmanlı hükûmeti tehcirin düzenli ve güvenli şekilde uygulanması, Ermenilerin can ve mal güvenliğinin temin edilebilmesi için büyük çabalar harcamıştır. Sevkiyat esnasında kanuna aykırı davranışlar hakkında soruşturma yapan Temyiz Mahkemesi ile Şuray-ı Devlet üyelerinden ve Ceza Mahkemeleri başkanlarından bir araya gelen bir Tahkikat Komisyonu oluşturulmuştur. Suçlu bulunanlardan mahkemeye verilen toplam 1397 kişiden büyük bir kısmı idam da dâhil olmak üzere çeşitli cezalara çarptırılmıştır.³² Amaç suçluları masumlardan ayırmak ve Osmanlı Devleti'nin bu konudaki adil ve titiz tutumunu dünyaya göstermek olmuştur.

Osmanlı Devleti'nin almış olduğu tehcir kararına başta Almanya olmak üzere Avrupalı devletlerden de tepkiler gelmiştir. Eylül ayının 1915'inde Almanya, Osmanlı Devleti'ne göndermiş olduğu notasında, alınan tedbirlerin ülkenin iç durumunu kuvvetlendirecek ve olası isyan girişimlerini engellemek amacıyla hizmet ettiği sürece bu tedbirlerin, uygulanmasına karşı olmadıklarını bildirmişlerdir. Ancak katliam ve yağmalama gibi şiddet eylemlerinin olduğu durumlarda masumlar ve suçluları gelişigüzel bir biçimde kapsayan toplu sürgün ve titizlik ortamında yaratılan tehlikeleri görmezden gelemeyeceklerini de belirtmişlerdir. Alman Büyükelçiliği vasıtasıyla iletilen notada, özellikle Adana ve Diyarbakır gibi kırsal şehirlerde ya da başkentte bulunan Askerî Mahkemeler tarafından Ermenilere alınacak ya da alınmış ölüm cezalarının uygulanmasının, bir süreliğine de olsa ertelemenin Osmanlı Devleti adına daha iyi olacağı da belirtilmiştir. Esasında Alman Büyükelçiliği, Osmanlı hükûmetinden Ermeni sürgünlerinin devam ettirildiği kırsal şehirlerde Alman bağış kurumlarının ve bölgede bulunan çok sayıdaki Alman çıkarlarının korunmasını istemiştir. Bunun dışında Avusturya-Macaristan İmparatoru'nun da tepkisi olmuştur. Burada da esas olan Ermeniler değil, bu ülkelerin Osmanlı topraklarında bulunan ekonomik çıkarları ve bunların zararlarının karşılanması olmuştur. Çünkü şehir merkezleri ve başkentte

³¹ Salahi Sonyel, "Türk-Ermeni İlişkileri ve Musevi Soykırımı", *Belleten*, C: LIV, S: 210, T.T.K. Yay., Ankara, 1990, s. 748.

³² Recep Karakaya, *1908-1923 Türk Kamuoyu ve Ermeni Meselesi*, Toplumsal Dönüşüm Yay., İstanbul, 2005, s. 263.

birtakım Ermeni tüccarlara karşı alınan tedbirler ve tehcir nedeniyle Osmanlı Devleti içindeki Ermeni tüccarlardan alacakları olan Alman, Avusturya ve Macar banka ve endüstriyel kuruluşları, sigorta şirketleri bu durumdan fazlasıyla rahatsız olmuşlardır

Hentchakiste isimli Ermeni Partisi'nin merkez komitesi tarafından yapılan ve **Paris Humanite** gazetesinde çıkan bir haberin ardından özellikle **Romen Dimineatza** gazetesinin 11 Haziran tarihli baskısı olmak üzere, farklı ülke gazetelerinde yeniden yayımlanan çağrıda şunlara yer verilmekteydi: *“Şimdilik Avusturya-Alman ordularına karşı 80 bin; Türk ordularına karşı 40 bin Ermeni askeri, Rus bayrağı altında savaşmaktadır. Hepsi bu değil. Dünyanın dört bir yanından gelen 10 binden fazla Ermeni gönüllüsü Müttefik güçlerin başarısı için Rusya; Türkiye ve İran cephelerinde kanlarını dökmektedirler. Bu cephelerde bulunan Türk askerinin psikolojik durumunu, savaşma şeklini ve bölgenin stratejik noktalarını çok iyi bilen Ermeni devrimin deneyimli askerleri Rus ordusunun ileri birliklerine çok hizmetler vermişlerdir ve vermeye de devam edecektir.”* Sonuç olarak Osmanlı Devleti, kamu huzur ve güvenliği için bu tedbirleri almak durumunda olduğunu, bu durumda bazı Ermenilerin masumiyeti ya da suçluluğu değil de ancak Osmanlı Devleti'nin huzurlu nüfusu ve devletin en üst çıkarlarına uyarlanmış genel tedbirlerin söz konusu olduğunu da belirtmiştir.³³

Bu durumla ilgili olarak Papa 15. Benova, 10 Eylül 1915 tarihinde Hariciye Nezaretine, tehcir hakkında bilgilendirilmek istediğine dair, içinde endişelerinin olduğunu belirttiği bir mektup göndermiştir. Osmanlı Devleti'nin genel görüşüne göre; düşman devletlerin her yönden saldırısı ile meşgul olunurken yer değiştirilmenin herkesin faydasına olduğu, bu değişim söz konusu iken halka zarar verecek bir durumun söz konusu olmadığı, aksi davranış gösteren memur ve askerlerin cezalandırılması yönünde kararların alındığı, Ermenilerin sadakatlerinden ayrıldıkları, düşman devletlerle işbirliği içinde oldukları, vatan savunması içinde olan Osmanlı Devleti'nin askerî tedbirler alınmasında geciktikleri, Ermeni ihtilal komitelerinin aleyhte çalışmaları olduğu ve isyan hareketlerini örgütledikleri neticede de tehcir kararının alınması gerektiği olup bu durum Papa'ya iletilmiştir. Ayrıca suçlu kişilerle, olaylarla ilgisi olmayanların tespitlerinin yapıldığı ve yapılan uygulamanın genel bir değişimden başka bir şey olmadığı ifade edilmiştir.³⁴

³³ BOA, HR.SYS. Dosya No: 2873, Gömlek No : 5 ; Almanya'nın ticarî menfaatleri ve kuruluşları hakkında ayrıca bkz. BOA, HR.SYS. Dosya No: 2881, Gömlek No: 11.

³⁴ BOA, HR. SYS. Dosya No: 2799, Gömlek No: 43.

Bütün tedbirlere rağmen bazı kimseler durumdan kişisel olarak yararlanmak istemişler ve birçok cinayetin işlenmesine sebep olmuşlardır. Valiler sorumluluk korkusuyla olayları mümkün olduğu kadar önemsiz göstermeye çalışmışlardır. Bu olayların Dâhiliye Nezareti'ne bildirilmesi halinde Talat Paşa, gerekli tedbirlerin alınmasını ilgili makamlardan istemiştir. Ayrıca sevke tabi tutulanların sağlık durumlarının kontrol edilmesini, hastalara, hamile kadınlara ve bebeklere sevk esnasında gerekli özenin gösterilmesini; hastaların, kadınların, çocukların ve yaşlıların demiryolu ile geri kalanların ise atlarla ve arabalarla sevk edilmelerini, her kafiye yiyecek temin edilmesini ve kafilelere muhafız kişilerin eşlik etmesini de temin etmiştir.³⁵

2.2.1. Tehcir Sırasında Amerikalıların Yaptığı Faaliyetler

Rusların Ermenilere verdiği desteğin dışında İngiltere ve ABD de Ermenilere destek vermiştir. Birinci Dünya Savaşı esnasında anti-Türk propaganda çalışmaları, Amerikan misyoner kuruluşları ve Büyük Britanya propaganda ofisleri tarafından yapılmıştır. 19. yüzyılın sonlarından itibaren Amerikan Yurtdışı Misyoner Komiserliği Masası'nın (The American Board of Commissioners For Foreign Mission) yurtdışındaki misyonerlik çalışmaları bir nevi Ermeni davası haline gelmeye başlamıştır. Amerikan okullarına devam edenlerin çoğu Protestanlığa geçmiş Ermenilerden oluşmaktadır. Uluslararası nitelikteki Osmanlı-Rus Savaşı ile Müslüman ve Ermeni cemaatleri arasında patlak veren çatışmalarda, misyonerler kendi misyonlarının yıkımına da tanık olmuşlardır. Böylelikle misyonerler, Ermeni kayıplarının da güçlendirildiği ve etki yarattığı bir hisle Ermenilere sempati duymaya başlamışlardır. Misyoner kuruluşları, Ermeni-Rus tarafının kazanacağını ummuşlardır. Bu nedenle Amerikan toplumu içindeki nüfuzlarını, Türk karşıtı politikalara ve kamuoyunu etkilemek için kullanmışlardır.³⁶

³⁵ Haluk Selvi, a. g. e., s. 78; Bu tedbirlere örnek olarak Erzurum bölgesinden çıkartılan 500 kişi yolda aşiretlerin saldırısına uğramıştır. Bunun üzerine tehcir edilenlerin hayatlarının korunması için tedbir alınması, tecavüzlere kesinlikle meydan verilmemesi, mütecavizlerin şiddetle tedibi yolunda emirler verilmiştir. 22 Haziran'da ise yalnız kalan 20 yaşına kadar olan kızlarla, 10 yaşına kadar olan erkek çocukların tehciye tabi tutulmaması, çocukların İslam geleneğine göre yetiştirilmeleri, çocuk başına 30 kurşun ödenek verilmesi talimatı verilmiştir. Bkz. Abdurrahman Çaycı, " Türk-Ermeni İlişkilerinde Gerçekler", *Tarihi Gerçekler İçinde Türkiye'nin Sorunları Sempozyumu (Dün-Bugün-Yarın)*, Bildiriler, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, (8-9 Mart), Ankara, 1990, s. 100.

³⁶ ED: Hasan Cemal Güzel, a. g. e., s. 21-22.

ABD, İngiliz propagandasının en önemli odak noktası haline gelmiştir. ABD, iâşe ve moral destek kaynağı ve Almanya'ya karşı potansiyel bir Müttefik olması bakımından önemlidir. İngilizler, ortak dili konuşmanın getirdiği avantaj ve İngiltere'ye duyulan tarihî Amerikan sempatisini kullanmışlardır.³⁷

ABD'nin Osmanlı Büyükelçisi Morgenthau, ezilmekte ve yok edilmekte olan mazlum Hristiyan millet olarak gördüğü Ermenilerin zorunlu göçünü, çok başarılı bir katliam propagandasına dönüştürmüştür. Büyükelçinin asıl raporlarıyla açık çelişkiler taşıyan bir senaryo, Büyükelçinin danışmanı ve tercümanı olan Osmanlı Ermenilerinden Arshang K. Schmavonian, gazeteci Burton J. Hendrick ve Amerika Dışişleri Bakanı Robert Lansing tarafından kaleme alınmış ve Morgenthau adına "*Ambassador Morgenthau's Story*" adıyla hazırlanmıştır.³⁸

Doğu Anadolu'da faaliyet gösteren Hristiyan misyonerlerin -özellikle Amerikalı Protestanların- hedeflerinden biri savaştan sonra Ermenileri bir millet olarak ön plana çıkarmak olmuştur. Bu amaç birliği nedeniyle misyonerler, Ermeni millîyetçileriyle sıkı ilişkiler kurmuşlardır. Savaş esnasında ve sonrasında misyonerlerin sundukları raporlarının içeriği, Ermeni millîyetçilerin görüşlerine göre şekillenmiştir. Bunun dışında Batılı misyonerler nezdinde Ermeniler, herhangi bir millet olmaktan öte, Hristiyanlığı kabul eden ilk milletlerden biri olmaları nedeniyle diğer Doğu halklarından hep farklı görülmüşlerdir. Diğer taraftan İngiltere³⁹ ve Fransa, başlattıkları yoğun propaganda ile İttihat ve Terakki ileri gelenlerinin kendi toprakları üzerinde yaşayan Hristiyanları yok etme, savaştan sonra sadece Müslümanlardan oluşan devlet

³⁷ ED:Hasan Cemal Güzel, a. g. e., s. 23.

³⁸ Hikmet Özdemir, Kemal Çiçek vd., a.g.e., s. 67-68.

³⁹ 1915'in ikinci yarısından itibaren İngiltere'de İngiliz istihbarat ve bilgi servisleri, bazı siyasî ve askerî uzmanlar ayrıca Lord Bryce, Arnold Toynbee ve Aneurin Williams gibi Ermeni taraftarı nüfuzlu şahsiyetler, İngiliz Hükûmeti'nin Ermeni katliam rapor ve bilgilerin yayınlanması yolunda ısrarcı bir tutum izlemişlerdir. İngiliz kamuoyunun, İtilaf devletlerinin küçük müttefikleri olan ve Türklere karşı büyük bir nefret duyan Ermenilere karşı ilgilerini artırmak yolunda iç sebeplerle bağlanabilecek bu girişimin dış etkilerin de oldukça faydalı olacağı düşünülmüştür. Ermeni katliam hikâyelerinin İngiltere'nin Müttefikî Rusya'nın savaş esnasında gerçekleştirdiği Yahudi katliamlarının üzerini örtmek ve bu olaylara yönelik uluslararası ilgi ve heyecanı başka yönlere çevirmek gibi bir misyonu da olmuştur. İngiliz Savaş Propaganda Bürosu (*Wellington House- War Propaganda Bureau*) ve Dışişlerinin ortak bir çalışma ile ürettikleri eser; *The Treatment Of Armenians In The Ottoman Empire, 1915-1916, Miscellaneous, No: 31* adlı çalışmadır. Daha sonraları **Mavi Kitap** veya **Blue Book** olarak ün kazanmıştır. Aslında Wellington House'un yüklendiği misyon, İngiltere'nin düşmanlarını olabildiğince kötü göstermektir. W. House'nin asıl hedefi Almanya olmasına rağmen bu durumdan Osmanlı da nasiplenmiştir. 1915- 1916 yıllarında 7 milyon yayın dağıtılmıştır. Daha fazla ayrıntı için bkz. Tolga Başak, *İngiltere'nin Ermeni Politikası (1830-1923)*, IQ Yay. İstanbul, 2008, s. 210- 212.

kurma peşinde olduklarını iddia etmişlerdir.⁴⁰ Böylelikle misyonerler, savaş sırasında tarafsız kalmış Hristiyan Avrupa devletlerini ve özellikle ABD'yi savaşa sokmaya çalışmışlardır. Bu amaçla Amerikan misyonerlerinin etkin propagandası, ardından İngilizlerin Osmanlı cephelerinde zafiyet yaratma düşüncesi bir araya gelince tehcir “*mazlum Hristiyan Ermenilerin kıyımı ve sürülmesi*” olarak çok daha farklı boyutlarda dünya kamuoyuna duyurulmuştur.⁴¹

Bunların dışında Ermeniler isteklerini broşürler, kitaplar, dostluk ve yardım cemiyetleri aracılığıyla ve nüfuslarının kalabalık olduğu Paris, Marsilya kentlerde düzenledikleri konferanslarla, Yunan propagandası ile işbirliği yaparak kamuoyuna duyurmaya, benimsetmeye uğraşmışlardır. Bununla birlikte ABD’de Ermeni gönüllü ordusunun oluşturulması yönünde çabalar sürerken, Ermenilere yardım eden Yakındoğu Yardım Komitesi de Ermeni cemiyetlerince desteklenmiştir. Amerikan kamuoyu, Ermeniler lehinde tavır alırken, doğu lejyonunun Ermeni güçlerince desteklenmesi sağlanılmaya çalışılmıştır.⁴²

Amerikan okullarının Ermeni milliyetçiğine dolaylı desteği, Ermeni milliyetçisinin ABD’de kurumsallaşmasına ve gelişmesine olanak sağlamıştır. Misyonerler, Ermenilerin ABD’ye gitmesine destek olmuş ve devamlı bir akış sağlanmıştır. Böylece çok sayıda Ermeni ihtilal örgütü faaliyete geçme imkânı bulmuş ve önemli yardımlar toplayabilmişlerdir. ABD’de o dönemde hiçbir Türk cemiyetinin bulunmaması, tek yönlü bu propagandanın kendi amaçlarına hizmet etmesine olanak sağlamıştır. Ayrıca Osmanlı topraklarına ABD pasaportu sahibi olarak dönen Ermeniler, kapitülasyonların sağladığı ayrıcalıkları istismar ederek ülke içinde de amaçları doğrultusunda kolaylıkla faaliyet gösterebiliyorlardı.⁴³

Christian Herald gazetesinin teşvikiyle Ermenilere para yardımında bulunmak üzere bazı Amerikan misyonerleri tarafından Van, Erzurum, Harput, Diyarbakır, Erzincan, Mardin ve Gemerek’te 7 tane yardım komisyonu kurulduğu, Bitlis, Antep, Urfa ve Sivas’ta yakın zamanda yardım komitelerinin kurulmasının beklendiği,

⁴⁰ Osmanlı Devleti’nin İzolasyon yapmak amacıyla Ermenileri temizleme propagandası için bkz. Arşavir Şiracıyan, a. g. e., s. 37.

⁴¹ Mustafa Çolak, “Kaynak Kitiği ve Tehcir Olayı Belge Tahrifatı”, *Belleten*, C: LXVI, S: 247, Aralık 2002, s. 969.

⁴² Suat Akgül, “Paris Konferansı’ndan Sevr’e Türkiye’nin Paylaşılması Meselesi”, C: VIII, S: 23(Mart 1992) ’den ayrı basım, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Ankara, s. 390.

⁴³ Kamil Necdet Ar, a. g. t., s. 104.

yardımların dağıtılması durumunda Amerikalı misyonerlerin Ermeniler üzerindeki nüfuzunun bir kat artacağı yönünde endişeler de artmıştır.⁴⁴

4 Ekim 1915 tarihli The New York Times Gazetesi'nde güçsüz bir halka uygulanan imha politikası adlı yazıda; "Ermeni Zulüm Komitesi'nin" raporundan bahsetmiştir. Raporda Türklerin Ermenilere gerçekleştirdikleri zulmün, son bin yılda eşi görülmemiş bir vahşet olduğu dile getirilmiştir. Ayrıca rapor, Fırat Nehri'nde boğulmak üzerine bırakılan 15 yaşından küçük çocuklardan, bebeklerini terk etmeye zorlanan kadınlardan, haremlere atılan veya en yüksek fiyatı verene satılan kadın ve kızlardan, öldürülen ya da işkence gören Ermeni erkeklerden bahsetmektedir. Bu raporu imzalayan heyet ise;

New York Diocese Protestan Episcopal piskoposu: David H. Greer ,Türkiye eski Büyükelçisi ve eski Ticaret Bakanı: Oscar S. Straus Phelps, Dodge& Company şirketlerinden: Cleveland H. Dodge New York Bağımsız Sinagogu Hahamı: Stephen H. Wise Demokratik Ulusal Komitesi'nin Finans Komite Başkan Yardımcısı: Charles R. Crane Çeşitli demiryollarının, Hanover Ulusal Bankasının, United States Trust Co ve Phelps, Dodge&Company şirketlerinin yöneticisi: Arthur Curtiss James Metodist Episcopal Kilisesi'nin Misyonlar Yönetim Kurulu Üyesi Piskopos Dr.: Frank Mason North Young Men's Christian Association Uluslararası Komitesinden John R. Mott eski Osmanlı ve Rusya Büyükelçisi William W. Rockhill W.& J. Sloane Şirketi Başkanı: William Sloane American Board Yönetim Kurulu üyesi Piskopos Dr. Edward Lincoln Smith New York Peace Society'den Dr. Frederick Lynch Ginn&Company şirketinden, İstanbul Koleji mütevelli heyetinden George A. Plimpton, American Board Yönetim Kurulu Sekreteri Piskopos Dr. James Barton Epworth derneğinin kurucularından olan Piskopos Dr. William J. Haven White Reklam şirketinin Başkanı Stanley White Balkan ilişkilerinde uzman Profesör Samuel P. Dutton'dan oluşmaktadır.

Yirmi bin kelime içeren rapor, 25 bölüme ayrılmıştır. 27 Nisan 1915 tarihli ilk raporda, Tehcir, Siyonist unsurlarda dâhil olmak üzere, Türk olmayan her türlü etnik unsura karşı planlanmış bir hareketin parçası olarak Ermenilere karşı uygulandığı belirtilmiştir. 30 Nisan tarihli raporda, Zeytun ve Maraş kentlerinde yaşanan zulümlere değinilmiş ve 10 Temmuz tarihli bir başka raporda Ermeni nüfusunun sistemli olarak yerlerinden edilmelerinden bahsetmiştir. Raporun Bulgar, Türk, Alman, Yunan, İngiliz

⁴⁴ *Osmanlı Belgelerinde Ermeni-Amerikan İlişkileri (1896-1919)*, T.C Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü , Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yay., Ankara, 2007, s. 21.

ve Ermeni kökenli kişilerin kimlikleri saklanarak elde edilen bilgilere göre hazırlandığı belirtilmiştir. Ermenileri desteklemek adına Büyükelçi Morgenthau'nun girişimleriyle Ermeni Zulüm Komitesi ve Merhamet Komitesi'nin ortak çabalarıyla büyük bir bağış toplama kararı alınmıştır. Bağışlar Büyükelçi Morgenthau'ya verilmek üzere Charles R. Crane kontrolünde 70. Fifth Avenue New York adresine gönderilmiştir.⁴⁵

18 Ekim 1915 tarihli The New York Times Gazetesi'nde Ziya Müfit'e ait bir yazıda şunlara yer verilmiştir: “ *Sözde Ermeni katliamı konusunda Amerikan halkının fikirlerini kıskırtmak için birkaç insan tarafından yapılan kampanyalar öyle çok artmıştır ki bunlar karşısında düşüncelerimi söylemek zorundayım... Ermenistan neresidir? Ermenileri koruyanlar, bütün şehir ve illeri zihinlerinde canlandırabilirlerse Ermenistan, hem Hindistan ve Yunanistan arasındaki bölgeyi kaplamalı ve hem de çok sayıda Ermeni'nin oturduğu New York'u da içermelidir. Ama sorun şu ki bu sayılan topraklardan hiçbirisi, makul bir Ermeni çoğunluğuna sahip değildir... Türkiye'deki Ermeniler Osmanlı vatandaşıdır. Rusya'daki Ermeniler Rus vatandaşıdır, Amerika'daki Ermeniler Amerikan vatandaşıdır. Yani bu ülkeleri yöneten kanunlara Ermeniler riayet etmelidir... Amerikan halkına bir şey hatırlatmak istiyorum. The Outlook Gazetesi'nin son yayınlarından birindeki resimlerde Ermeni gönüllüler siper alıyor ve Osmanlı birliklerine ateş ediyor. Amerikan halkının şunu düşünmesini istiyorum. Amerika yabancı bir güçle savaştayken Ermenilerin siper alıp Amerikan birliklerine ateş ettiklerini görselerdi ne düşünürlerdi... İngiliz Parlamentosu'ndan dağıtılan ve Tiflis'ten gelen beyanlar, Lord Bryce'nin başkanlık ettiği Soruşturma Komisyonu'nun verdiği beyanlar gibi abartılmaktadır. American Board'ın misyonerlerinden Dr. Yarow'un 6 Ekim'de The New York Times'da çıkan yazısında 27 günden beridir 5000 Türk ve Kürd'e karşı 1500 kararlı Ermeni Van'da alı konuldu denilmekteydi. Şunu sormak gerekir. Van, bir Osmanlı şehridir. Dr. Yarow bir suç işledi ki misyon binaları Türkler tarafından el konuldu. Eğer Van'daki ve Türkiye'nin farklı yerlerindeki Amerikan misyonerleri Türklerle savaşmak yerine Amerikan kurulu tarafından Türkiye'ye gönderilme sebebi olan işler konusunda çabalasalardı Osmanlı Devleti, misyonların mülkiyetlerine karışmazdı... Tehcir olayına gelince Ermenilerin Rusya'ya verdiği destekle Ruslar, Van ve çevresini işgal etmede başarılı olmuşlardır. Bu durum,*

⁴⁵ The New York Times, 4 October, 1915.

*hainliğin tekrarını engellemek için ciddi önlemler almayı gerektirmiştir. Elbette tehcir sırasında hastalık, kanunsuzluk gibi durumların yaşanması da kaçınılmazdır”*⁴⁶

7 Şubat 1916 tarihli ABD Dışişleri Bakanlığı'na gönderilen yazıda Türkiye'nin Amerikan Büyükelçisinin 26 Ocak 1916 tarihli telgrafında Ermeni Piskoposu'nun bazı istekleri olduğu ve bunların ABD'deki Ermenilere ulaştırılması istediği yazmaktaydı. Telgrafta ilk olarak Piskoposluk ve Ermeni halkı arasındaki manevi bağların sürdürülebilmesi için piskoposluk ve misyonerler kanallarıyla yardım fonlarının mümkün olduğunca bol miktarda dağıtılması istenmiştir. Fonların İstanbul'daki Amerikan Büyükelçiliği kanalıyla Piskoposluğa iletilmesi talep edilmiştir. İkinci olarak diğer ülkelerde yaşayan Ermenilerin, Türkiye'de yaşayan Ermenilerin hayatlarını tehlikeye atacak hareketlerden kaçınmaları istenmiştir. Son olarak da tüm dünyadaki Ermenilerin, Türkiye'nin Müttefikleri ve tarafsızlara karşı her zaman için insanî duygular beslemeye devam edilmesi ve eski günler gelene kadar Türkiye'deki Ermenilerin yaşamalarına yardımcı olmaları belirtilmiştir.⁴⁷

Türkiye'de bulunan Amerikan okulları da Ermenilere yardım etmekten kaçınmamışlardır. Antep'teki Amerikan okulunun müdürü Mr. Fuller, Dr. Shepard ve arkadaşlarına ait ele geçirilen mektuplarda Ermenileri tahrik edip fesat işlere teşvik ettikleri anlaşılmıştır. Bu olayın akabinde bu şahısların konsolosluk aracılığı ile mahkemeye çağrılarak yargılanmaları hususunda Hariciye Nezareti'ne bilgi verilmiş ve bu yönde nezaretin görüşlerine danışılmıştır.⁴⁸

İstanbul'da Amerikan elçisi olarak bulunan ve Ermenilere yakınlığı ile bilinen Henry Morgenthau'ya Türkiye'de çalışan Amerikalı misyonerlerce devamlı olarak yaşananlar hakkında bilgiler aktarılmıştır. Buna, Harput bölgesinde görev yapan ABD Harput Konsolosu olan Leslie A. Davis'in Amerikan Büyükelçisine yazdığı mektup ve raporlar birer örnektir. Genel anlamda Harput ve civarında sürgün edilen Ermenilerin sefalet ve acı içinde gözyaşlarıyla nasıl terk edilmeye zorlandıklarını, Amerikalı misyonerlerin Ermenilere yardım ettikleri yönünde bilgiler aktarmıştır.⁴⁹ Ancak tek taraflı olarak kaleme alınmış yanlı mektuplar Osmanlı yönetimini oldukça karalamaktadır.

⁴⁶ *The New York Times*, 18 October, 1915.

⁴⁷ **Papers Of The American Board Of Commissioners For Foreign Missions**- Microfilm Reel 505.

⁴⁸ *Osmanlı Belgelerinde Ermeni-Amerikan İlişkileri (1896-1919)*..., s. 19.

⁴⁹ Ara Sarafian, *United States Official Documents On The Armenian Genocide*, Volume III: The Central Lands, Armenian Genocide, Watertown, Massachusetts, 1995, s. 1-145.

Harput Konsolosu Leslie A. Davis, 24 Temmuz 1915 tarihli Doküman Numarası: 6, Numara 71 kayıtlı yazışmasında Büyükelçi Morgenthau'ya gönderdiği raporunda şunları ifade etmiştir: *“Buradan sürülenlerin tamamı hareket ettiklerinin 2. günü tamamen öldürüldüler... Harput'tan 12000 ya da 15000 Ermeni sürgün edildi. Bunların 1000 ya da 1.500 kadarı izinle kalabildi. Binlercesi komşu köylerden gitti. Muhtemelen nüfusun üçte biri bu bölgelerden sürgün edildi. Sürgün planı o kadar zekice hazırlanmıştır ki jandarma ve polis hiç risk almadan planı gerçekleştirdiler. Böylece 15000 veya 20000 Ermeni, birkaç bin görevli tarafından sürgün edildi. Ne kadar Ermeni öldürüldü bunu kestirmek güç; ama bir milyondan az olmadığını tahmin edebiliriz...”* Levis A. Davis, raporunda önce Harput'tan ayrılanların tamamen öldürüldüğünü söylerken, ardından nüfusun üçte birinin sürgün edildiğini bildiriyor. Tamamen öldürülmüş bir belde halkı, nasıl oluyor da üçte birlik oranda sağ kalabiliyor.⁵⁰

Ermeni lobi ve çevreleri, Ermenilerin tehciri sırasında yaşanan kayıpları tek taraflı vermişlerdir. Değinilen koşullarda ölüm kayıtları diye bir şey söz konusu değildir. Kayıplar ancak tahmin edilebilmekteydi. 1914 yılında Osmanlı Ermenilerinin sayısı konusunda değişik kaynaklar arasında çelişkiler büyük boyuttadır. Ayrıca kayıpların yalnızca tehcir kaynaklı olduğu düşünülmemelidir. Çünkü savaş, kuraklık, kıtlık gibi nedenlerle yaşamını yitiren Ermenilerle, tehcir kayıplarını ayırt etmek mümkün olmamaktadır. Öte yandan Ermeni çetelerin doğuda Ruslara verdiği destek sırasında da birçok Ermeni ölmüştür. Ermeni kayıpları hakkında kesin bir bilgi olmamakla birlikte değişik kaynaklara dayanılarak yapılan çalışmalarda, Birinci Dünya Savaşı'ndaki Ermeni kaybının 300 bini geçmediği hesaplanmaktadır. Ayrıca tehcir bölgelerine sevk edilen ile varanlar dikkate alındığında açlık, hastalık, saldırı ve diğer nedenlerle yaşamını kaybedenlerin 50.000 kadar olduğu anlaşılmaktadır. Yani tehcirin Ermeni kayıpları içerisindeki yeri % 18'dir.⁵¹

Yabancı gazetelerde çıkan haberlerin aksine Ermeniler üzerinde özellikle bazı Amerikalı misyonerlerin Anadolu'da yaptıkları gözlem ve raporları daha gerçekçidir. Örneğin; Van'a giden Amerikan Heyeti Başkanı, yollarda bazı Ermeni kiliselerinin fotoğraflarını çekmiş ve harap sandığı bazı Ermeni köylerinin harap olmadığını görmüş

⁵⁰ Ara Sarafian, a. g. e., s. 18-26 ; Hikmet Özdemir ve vd., a. g. e., s. 69-70.

⁵¹ Kamil Necdet Ar, a. g. t., s. 92.

ve Türklerin Ermeni zulmü sebebiyle göç ettiklerini öğrenmiştir.⁵² Ermenilerin yaşadığı yerlerde yapılan gözlemler aynı zamanda Ermeni nüfusun belirlenmesi için de yapılmıştır. Amerikalı misyonerlerden Ermeni köylerini gezerek raporlar tutanlardan biri olan Miss. North, Silvan’da Ermeni köylerini gezerek Ermeni nüfusu ile ilgili bilgi toplamaya çalışmıştır.⁵³

Bu sırada ABD Senatosu, 9 Şubat 1916’da: “*Açlık, hastalık ve anlatılamayan acılara maruz bırakılan Ermenilere yardım için şimdilerde yükseltilmiş olan, tahsis edilen fonlara katkıda bulunmak suretiyle bu ülke yurttaşlarının sempatisini kazanmasının bir ifadesi olarak ABD Başkanı’nın ‘ bir gün’ ilan edilmesini saygın bir biçimde istemiştir*” şeklindeki 12 numaralı kararını kabul etmiştir. Başkan Wilson, Senatosu’nun sunmuş olduğu yukarıdaki kararı kabul etmiş ve aynı zamanda 1915’ten 1930 yılına kadar Amerikan halkının manevi evladı olarak gördüğü 132.000 Ermeni çocuğuna 116 milyon dolar katkıda bulunan bir kongre yasa tasarısını kabul etmiş ve bu tutum Near East Relief Komitesi’ni (NER=Yakındoğu Yardım Komitesi) güçlendirmiştir.⁵⁴

Bununla birlikte Near East Relief adlı yardım kuruluşunun sürgün Ermeniler hakkında verdiği sayılar kesin olmamakla birlikte Osmanlı kaynaklarını da desteklemektedir. Ayrıca, Amerikan Halep Konsolosu’nun verdiği bilgiler de dikkate değerdir. Muhtelif Amerikan kaynakları sürgün edilen Ermeni nüfusunun 480.000-800.000 arasında göstermektedir. Near East Relief’tan Dr. J. K. Marden, 9 Temmuz 1916 tarihli yazısında, sürgünlerle ilgili olarak “ *İstanbul’dan alınan iyi haberlere göre 600.000-800.000 Ermeni evlerinden çıkarılıp sürgün edildiler.*” demiştir. Bu açıklama, Ermeni Protestanlarının vekili Zenop Bezciyan’la uyusmaktadır.⁵⁵

Sadece Amerikalılar değil aynı zamanda İngilizlerde Ermenilere yardım etmiştir. Bununla ilgili olarak birçok istihbarat raporları Türk askerî birliklerine akmıştır⁵⁶. Ayrıca Merzifon’dan gelen İngilizlerin mühimmat getirdikleri ve bunlarla Ermenileri silahlandırmaya çalıştıkları⁵⁷ da gelen istihbarat raporlarında belirtilmiştir. Hatta

⁵² ATASE, ISH, Kutu No: 48, Gömlek No: 105, Belge No: 105-1

⁵³ ATASE, ISH, Kutu No: 48, Gömlek No: 58, Belge No: 58-1.

⁵⁴ Şenol Kantarcı, *Amerika Birleşik Devletlerinde Ermeniler ve Ermeni Lobisi*, Aktüel ay., İstanbul, 2004, s. 149.

⁵⁵ Hikmet Özdemir ve vd., a. g. e., s. 68-69.

⁵⁶ ATASE, ISH, Kutu No: 33, Gömlek No: 30, Belge No: 30-1.

⁵⁷ ATASE, ISH, Kutu No: 206, Gömlek No: 31, Belge No: 31-1.

İngilizler Ermenilere yardım hizmetlerinin daha iyi sunulması için Amerikan hastanelerine de tıbbî malzeme yardımında bulunmuşlardır.⁵⁸

Ermeniler, sadece Anadolu'nun doğu bölgelerinde olduğu gibi batı bölgelerinde de taşkınlıklarına devam etmişlerdir. Bursa ve İzmit bölgesinde on beş ya da yirmi kişilik çetelerle Müslümanlara saldırdıkları ve asayişi bozdukları görülmüştür.⁵⁹

Bugün ABD'deki Ulusal Arşivler, yaklaşık 30 bin sayfalık sözde Ermeni Soykırımı'nı kanıtlar belgelerle doludur. Bu belgeler; mektup, telgraf ve miting kararlarından oluşmaktadır. Bu belgelerin tümü Amerikan misyonierlerin ve konsolosluklarının Anadolu'daki faaliyetlerinin birer ürünüdür. Söz konusu faaliyetler basın aracılığı ile yürütülürken; öte yandan da ABD yönetimi de adeta bombardımana tutulmuştur. Amaç, ABD yönetimini bu işe bulaştırmak ve Osmanlı Devleti'ne müdahale etmesini sağlamak olmuştur.⁶⁰

2.2.2. Amerika Yardım Teşkilatı'nın (The Near East Relief) Millî Mücadele Döneminde Anadolu'daki Faaliyetleri

1915 yılı toplu Ermeni tehciri hakkında birçok ülke farklı yorumlarda bulunmuştur. Avrupa güçleri ve ABD'nin tavırları suçlayıcı olmuştur. İlk tepki İngiliz siyasetçi ve tarihçi James Bryce'tan gelmiş, Osmanlı hükûmetini Ermeni toplumuna karşı sistematik bir katliam yapmakla suçlamıştır. İngiltere'nin dışında Fransa ve ABD de bu olayı katliam olarak nitelendirmişlerdir. Ancak büyük güçler, sistematik katliam fikrinin asıl sahibinin Almanya olduğuna inanmışlardır.⁶¹

Büyükelçi Henry Morgenthau'nun ve Dışişleri Bakanlığı'nın ilk endişeleri 1914'ün sonlarında olası Hristiyan katliamları sorununun ortaya çıkmasıyla başlamıştır. Washington'daki Türk Büyükelçisi Rüstem Bey, bu şüpheler üzerine oluşan bir tartışmada ülkeye geri çağrılmak durumunda kalmıştır. Bir basın bildirisinde, katliam ifadelerinin Türkleri tahrik edebileceğini savunmuştur. 1915 Nisan ayı başında Van'daki çatışmalardan önce, Dışişleri Bakanı Bryan, Morgenthau'ya Ermeni katliamı hazırlıkları olduğuna dair bir duyum aldığını bildirmiştir. Büyükelçi Morgenthau da Türkiye'nin her yerindeki konsolosluklardan ve misyonierlerden aldığı birçok raporu

⁵⁸ ATASE, ISH, Kutu No: 30, Gömlek No: 4, Belge No: 4-1.

⁵⁹ BOA, DH. ŞFR. Dosya No: 55, Gömlek No: 327.

⁶⁰ Şenol Kantarcı, a. g. e., s. 146.

⁶¹ Pınar Özbek, *Missioneries And Near East Relief Society In The US Foreign Policy Towards The Armenian Question, 1915-1923*, A Thesis Submitted To The Graduated School Of Social Sciences of Middle East Technial University, December, Ankara, 2009, s. 46-47.

Dışişleri Bakanlığı'na yollamış ve bu mesele için kişisel olarak büyük bir çaba harcamıştır.⁶²

Haziran 1915'te Bryan'nın yerini alan Dışişleri Bakanı Robert Lansing'e bir bakan yardımcısı, elçi Morgenthau'nun harekât raporlarını tartışıldığı bir not göndermiştir. Robert Lansing ve Mr. Putney (Bakanlığın Yakındoğu Uzmanı), ABD yönetiminin, Ermenilere yardım etmek için aktif adımlar atamayacağını düşündüklerini belirtmişlerdir. Elçi Morgenthau ise Türkiye üzerinde asıl idareci olduğuna inandığı Almanya kanalıyla bir şeyler yapılabileceğini düşünmüştür. Robert Lansing, Almanya'nın ABD elçisi olan Johann Von Bernstorff'a konuya müdahale etmesi için başvurmuştur.⁶³

Daha öncesinde katliam hikâyelerinin uydurma olduğunu beyan eden Almanya'nın ABD elçisi Johann Von Bernstorff, olayı protesto ettiklerini; ancak Türklerin yaptıklarından Almanya'nın sorumlu olmadığı yanıtını vermiştir. Morgenthau'nun baskısıyla ABD'nin Dışişleri Bakanı Robert Lansing, ABD'nin Osmanlı hükûmetine olan iyi niyetlerinin parçalanmakta olduğuna dair bir mesaj yollamıştır.⁶⁴

Tehcir kararının alınmasıyla Büyükelçi Henry Morgenthau, Ermenilere yardım edilmesi için 3 Eylül 1915 tarihinde özel bir telgraf çekerek bir Ermeni komitesinin oluşturulmasını istemiştir.⁶⁵ Amerikan hükûmetine gönderilen şifreli mektupta Ermenilere yönelik ırkçı tutumların artışı ve bu insanların korunması için organize olunması gerektiği ifade edilmiştir. Bu mesaj, Amerikan Board Dış Misyon sorumlusu James Barton'a iletilmiştir. Bunun üzerine 16 Eylül 1915'te Cleveland H. Dodge, James Borton, Charles R. Crane ve Samuel T. Dutton bir araya gelerek bir toplantı düzenlemişlerdir. Yapılan toplantıda ABD'nin durumu ve Osmanlı'da bulunan Amerikan kurumlarının varlığı dikkate alınarak ABD'nin Osmanlı'ya savaş ilan etmesi ya da ilişkilerin kesilmesi yönünde bir durum değerlendirilmesi yapılmıştır.⁶⁶

James Barton, 1915'te 5 önemli Amerikan misyonerinin öldüğünü rapor etmiş ve Türkiye'de ölen binlerce Ermeni ve Hristiyanın içinde bulunduğu profesör,

⁶² Barbara Jean Keller, *The United States and Armenia, 1914 to 1920: The Armenian Mandate*, Master Thesis, California State College, California, 1969, s. 32.

⁶³ Barbara Jean Keller, a. g. t., s. 33.

⁶⁴ Barbara Jean Keller, a. g. t., s. 34.

⁶⁵ Charles Edward Delgadillo, *Facing The New Turkey : The Turco-American Treaty Of Lausanne, 1900-1927*, Master Thesis, California State University, 2001, s. 13.

⁶⁶ James Barton, *Story Of Near East Relief (1915- 1930)*, An İnterpretation, The Macmillian Company, New York 1930, s. 4.

öğretmen, öğrenci, din adamlarıyla birlikte birçok Ermeninin sürgüne gönderildiğini, Harput'taki Fırat Koleji'ne Osmanlı hükûmetinin el koyduğunu bunun dışında Afyonkarahisar ve Adapazarı'ndaki okul binalarının da ele geçirildiğini, Diyarbakır'da bulunan Dr.Smith ve eşinin ülke dışına gönderildiklerini de belirtmiştir.⁶⁷

Bu değerlendirmelerden sonra Henry Morgenthau, Başkan Wilson'un yakın arkadaşı olması sebebiyle talebi göz önünde bulundurulmuş⁶⁸, 16 Eylül 1915 tarihinde **Armenian Relief Committe** (Ermeni Yardım Komitesi) kurulmuştur. Dinî nitelik taşıyan komitenin malî sorumlusu Charles R. Crane, sekreteri Samuel T. Dutton ve başkanlığına da James L. Barton getirilmiştir. Bu komite, Yakındoğu'da yaşamış bölgenin şartlarını bilen misyonerlerin ve Amerikan Board'a bağlı misyonerlerin temsilcilerinden oluşmuştur.⁶⁹

1915 yılı sonlarında Ermeni Yardım Komitesi'nin dışında **Palestiene-Syrian Relief** (Filistin-Suriye Yardım Örgütü) ve **Persian Relief** (İran Yardım Örgütü) adlı iki yardım komitesi daha Yakındoğu'da faaliyet göstermiştir. Aynı amaca hizmet etmek için kurulmuş olan bu üç komite, faaliyetlerini daha etkinleştirebilmek için Kasım 1915'te **American Committe For Armenian and Syrian Relief** (Suriyeli ve Ermeni Amerikan Yardım Komitesi) adını alarak birleşmişlerdir. Yeni örgütlenmenin başına James L. Barton getirilmiştir. Komite 1918 ve 1919 yıllarında tekrar isim değiştirerek **American Committe For Relief İn The Near East** (Yakındoğu Amerikan Yardım Komitesi), daha sonra da **Near East Relief** (Yakındoğu Yardım Komitesi) adını almıştır.⁷⁰

Yardım Komitesi'nin üyelerine baktığımızda Cleveland H. Dodge, Robert Koleji mütevelli heyetinin başkanı iken, İş adamı olan Charles R. Crane, Başkan Wilson'un yakın arkadaşı ve İstanbul Kız Koleji mütevelli heyeti başkanıdır. Colimbiya Üniversitesi'nde Profesör olan Samuel T. Dutton İstanbul Kız Koleji'nin veznedarı⁷¹, Dünya Barış Örgütü'nün sekreteri ve Balkan Komisyonu'nun 1913'teki üyesi durumundaydı. D. Stuart Dodge, Beyrut Amerikan Üniversitesi'nin mütevelli üyelerinden birisi olmuştur. Samuel While, New York Presbyterian Board Misyonunun sekreteri ve İran-Suriye'deki Board'a bağlı kurumlardan sorumlu kişi olup bu bölgeleri

⁶⁷ *The New York Times*, November 3, 1915.

⁶⁸ Pınar Özbek, a. g. t., s. 48.

⁶⁹ James Barton, a. g. e., s. 5.

⁷⁰ Fatih Gencer, *Ermeni Soykırım Tezinin Oluşum Sürecinde Amerikan Yakındoğu Yardım Komitesi*, Alternatif Yay., İstanbul, 2006, s. 45-46.

⁷¹ Fatih Gencer, a. g. e., s. 48.

sürekli ziyaret etmiştir. William I. Chamberlain, Reformed Church'un dış misyon sekreteri olup Arabistan'daki çalışmaları yönlendirmiştir. Smuel Harper'ın çalışma alanı Rusya iken Frank Mason North, Yakınoğu'daki şartlara göre ne yapılması gerektiğini belirleyen Board üyesidir. Bunun dışında kıdemli Amerikan Board misyonerlerinden Thomas D. Christie bulunmakla birlikte William I. Haven, Amerikan Bible Society (Amerikan İncil Birliği) 'nin sekreteri olup Yakınoğu'daki tüm misyoner temsilcileri ile temas halinde olmuştur. Charles S. Macfarland Federal Council of Churches (Bölgesel Kiliseler Konsülü)'ın sekreteri olup ABD'deki Protestan kiliselerinin temsilci konumundadır.⁷²

Bunların dışında iş adamı ve Beyrut Amerikan Üniversitesi mütevelli üyesi olan Curtiss James, Amerikan Board çalışanı Edward Lincon Smith, İran Yardım Komitesi üyesi, Presbyterian Board üyesi ve aynı zamanda işadamı olan Edwin M. Bulkey, YMCA (Genç Hristiyan Erkekler Cemiyeti) 'nın temsilcisi John R. Mott, Yaduhi Acil Yardım Komite Başkanı Rabbi Stephen S. Wise üyeler arasındadır. Ancak Ermeni ve Suriye Yardım Komitelerinin katılımıyla Armenian Relief Komitesinin üye sayısı artmıştır. Bunlar; Arthur J. Brown, John B. Calvert, John D. Crimmins, Charles Eliot, William Ellis, James Cardinal Gibbons, Bishop David H. Greer, Norman Hapgood, Maurice H. Haris, Hamilton Holt, Frederick Lynch, H. Pereira Mendesder, Karl D. Robinson, William W. Rockwell, George T. Scott, Isac N. Seligmen, William Slone, Oscar S. Starus ve Talcott William da bulunmaktaydı.⁷³

Komite üyeleri Arabistan-Suriye-Türkiye-Ermenistan ve İran bölgelerinde Amerikan eğitiminin, dinînin ve hayırseverliğin temsilcisi durumunda olmuşlardır. Bu üyeler 50'den fazla bölgede (İstanbul, İzmir, Merzifon, Trabzon, Sivas, Kayseri, Konya, Bursa, Maraş, Adana, Mersin, Tarsus, Diyarbakır, Mardin, Urfa, Harput, Erzurum, Bitlis, Van, Beyrut, Halep, Şam...vs.) kendilerine verilen görevleri yerlerine getirmeye çalışmışlardır.⁷⁴

Yakınoğu Yardım Komitesi'nin (**The Near East Relief**) kurulmasıyla birlikte çeşitli dinî ve politik Amerikan kurumları Ermenilere yüksek miktarlarda finansal yardımlarda bulunmuşlardır. Komitenin merkezi, New York olup kuruluşunda bir yıl sonra YDYK'lılar, ABD'nin 16 farklı eyaletinde 38 şube açmışlardır. Her bir denizaşırı olan yönetim merkezine, idareci komite tarafından bir yönetim komitesi atanmıştır. Bu

⁷² James Barton, a. g. e., s. 6.

⁷³ James Barton, a. g. e., s. 7.

⁷⁴ James Barton, a. g. e., s. 8.

komitelerin üyeleri bu bölgelerde yaşayan öncü Amerikan yerleşimleri arasından seçilmiş ve üyeler gönüllü olarak çalışılmışlardır. Bu komitelerin yaptığı toplantıların sıklığı bölgeye bağlı olmak üzere farklılık göstermiştir. Mesela; İstanbul'da toplantılar haftada bir yapılırken, Beyrut'ta ayda en az bir kere yapılmıştır.⁷⁵

YDYK, Millî Mücadele yıllarında Anadolu'da faaliyet gösteren bir kuruluş olmakla birlikte Yunan Salib-i Ahmer Cemiyeti ile Fransızların himayesindeki Ermeni Salib-i Ahmer heyetlerinden farklı olarak Müslümanlara da yardımcı olmuştur. YDYK'nın Anadolu temsilcisi Miss. Elen adlı bir misyoner olmuştur. Yakındoğu halklarına din, dil ve millîyet farkı gözetmeden yardım malzemelerini ulaştırmak amacıyla teşkilatlanmış gibi gözüken YDYK'nın, yardımdan çok bölgenin nüfuz yapısı, farklı unsurların birbiri ile ilişkileri, savaş sırasında yapılan mezalim ve yıkımla ilgilendiği gözlenmiştir. Bu durum heyetin, yardım görünümü altında siyasal faaliyetlerle de meşgul olduğunu göstermektedir. Bu faaliyetlerin de Amerikan mandası altında kurulması planlanan Ermenistan projesiyle ilgili olduğu kuvvetle muhtemeldir.⁷⁶

YDYK, Ermenileri; saldırgan ve zalim Müslümanların kurbanları olan, asil ve zulme uğramış Hristiyanlar olarak tanıtmıştır. Bölgede bulunan misyonerler, Ermeni sorunu hakkında istihbarat çalışmaları gerçekleştirmişlerdir. Misyonerler, Amerikan halkının Ermenilere sempati duymasında etkili olmuşlardır. Ermeniler ile kutsal topraklar arasındaki bağ ve Ermenilerin, zamanında Havari Paul tarafından gezilen yerlerde İncil kiliselerinin ilk kurulduğu yerleşimlerde yaşamaları, Amerikalıların Ermenilere ilgisini arttırmıştır. YDYK çalışanları bu ilgiyi fark ettikten sonra Ermenistan'ın bölgedeki en eski Hristiyan devleti olduğu konusuna sürekli vurgu yapmıştır. Ermenilerin kimliğinin ilk Hristiyanlar olarak gösterilmesi ve Ermenilere uygulanan zulme Amerikan misyonerlerinin tanıklığı, Amerikalıları harekete geçirmiştir.⁷⁷

YDYK, Ermenilerin durumu hakkında yayın faaliyetine başlamıştır. 2 Ekim 1915 tarihinde İstanbul'da yayınlanan bir makalede; Yakındoğu'ya gitmek durumunda bırakılan 1,5 milyon Ermeni hakkında bilgilere yer verilerek, Ermenilere yardım edilmediği takdirde ölebilecekleri belirtilmiştir⁷⁸. Başkan Wilson'un yakın arkadaşı ve YDYK'nın da kurucularından olan Cleveland H. Dodge, Ermeniler için kendisine

⁷⁵ Pınar Özbek, a. g. t., s. 49.

⁷⁶ Tuncay Öğün, *Unutulmuş Bir Göç Trajedisi (Vilayet-i Şarkiye Mültecileri 1915-1923)*, Babil Yay., Ankara, 2004, s. 142-143.

⁷⁷ <http://www.rockarch.org/publications/resrep/miglio.pdf>. Erişim tarihi (12.07. 2011).

⁷⁸ Charles Edward Delgadillo, a. g. t., s. 14.

başvurmasından sonra Başkan Wilson, 1916-1917 yıllarının Ekim ayı içerisindeki iki günü Yakındoğu yardım günleri ilan etmiş ve Amerikan halkının bu anlamda bağışta bulunmalarını istemiştir.⁷⁹

Komitenin kurulmasıyla Anadolu'daki misyoner kuruluşları da tüm kadrolarıyla YDYK'nın faaliyetlerine katılmışlardır. Örneğin; Merzifon Anadolu Koleji Müdürü George E White, Minesota'da 3 yıl boyunca YDYK'nın yöneticiliğini yapmıştır. Yine Merzifon Koleji müteveli heyetinden 3 kişi komitenin yönetim organlarında görev almışlardır. Daha da önemlisi komitenin yardım faaliyetleri, savaş yıllarında da Osmanlı toprağında kalmayı başaran misyonerlerce yürütülmüştür.⁸⁰

YDYK'nın yardım çalışmaları; genel, tıbbî, kurtarma, endüstriyel ve yetimhane olmak üzere 5'e ayrılmıştır. Genel yardım, tehcir edilen Ermeniler için yiyecek ve giyecek sağlamakla ilgilidir. Tıbbî yardımlar, daha çok çocuklar için sağlanmış ve bu amaçla hastaneler, klinikler ve dispanserler kurulmuştur. Kurtarma yardımı, Ermeni kadın ve kızlara yönelik bir çalışma alanıdır. Endüstriyel yardım, Ermenileri farklı konularda eğiterek kendilerini geçindirebilmelerini amaçlamıştır. Yetimhane işi en hayati faaliyet alanı olup bu nedenle yardım fonlarının büyük bir kısmı yetimhanelerin kurulmasına ayrılmıştır.⁸¹

YDYK, Ermenilerin ticarî bir şuurı sahip olmasını çok arzulamıştır. Temel amaç Ermenilerin uzun dönem başarılarını sağlayabilmek ve yeniden Ermeni ırkını ihya edebilmek olmuştur. Bu düşünceyle Ermeni kadınlara battaniyeler ördürülmüş ve erkeklere de ayrı işler verilmiştir. Daha sonrasında Ermenilere dokuma tezgâhlarında yün iplerinden işler verilerek hem maddî olarak desteklenirken, mülteciler içinde kıyafetler yaptırılmıştır. Seçilen bir pilot bölgede, 15 bin elbise dokunmuştur.⁸²

21 Kasım 1916'da Robert Lansing'in Wilson'a yazdığı bir notta, Türklerin Ermenilere davranışları hakkında kendi düşüncesini açıklayarak tehcirin haklı olabileceğini söylemiştir. Not şu şekilde: "*Osmanlı hükûmetine olan sadakatsizlikleri ve askerî operasyon bölgelerinde ikâmet etmeleri, evlerinden ayrılmaları konusunda baskı görmelerinin az veya çok haklılaştırılması buna ortam hazırlıyor. Tehcirin karşı gelinebilecek bir yönünün olduğunu düşünmüyorum; ancak bunun yürütülmesi zalimce olmuştur.*" diyerek, düşünlerini ifade etmiştir. Lansing'in Ermenilere yönelik düşüncesi

⁷⁹ Fatih Gencer, a. g. e., s. 49.

⁸⁰ Fatih Gencer, a. g. e., s. 48.

⁸¹ Pınar Özbek, a. g. t., s. 50-51.

⁸² Charles Edward Delgadillo a. g. t., s. 16.

Türklere karşı, basın ya da Morgenthau'nun yaklaşımından daha nazik olmuştur. Müdahale niteliğindeki resmî protestolara nazaran Lansing, Amerikan siyasetinin muhafazakâr yapısını vurgulamıştır. Birinci Dünya Savaşı boyunca Amerika-Ermenistan ilişkilerinde izlenen politika ile Amerikan kamuoyu arasındaki farkı ortaya koymuştur. Resmî politika kamuoyundan daha az Türk karşıtı ve daha az Ermeni yanlısı olmaktan yana tavır sergilemiştir.⁸³

Büyükelçi H. Morgenthau, ABD'nin Osmanlı Devleti'ne karşı savaş ilan etmesini isteyen en sıkı destekçilerinden biri olmuştur. ABD'nin İngiltere'nin Müttefiki olarak savaşa dâhil olmasını istediğinden, Amerikan hükûmetini Yakındoğu'da Ermenilerin gördüğü muameleler hakkında bilinçli olarak yanıltmıştır.⁸⁴

1916 yılında New York Koleji'nin büyük salonunda Morgenthau'nun da katıldığı toplantıda kendisinin Ermeniler adına verdiği mücadele, insanî menfaatlerin korunmasına yardımcı olmaya çalışması, Osmanlı insanların aydınlanma ve yüksek kültürle buluşmalarına katkıda bulunma çabası katılımcılar tarafından takdir edilmiştir. Bu toplantıya Protestan Ekiskopol bölgesinden Piskopos David H. Greer de katılmıştır. Kendisi, Osmanlı Devleti'nde acı çeken insanlar için (Ermeniler) yardım komitesinin oluşmasıyla bu insanların Morgenthau'ya güven içinde sığındıklarını söylemiştir.⁸⁵

1916 yılında The New York Times'da çıkan bir başka haberde de Morgenthau, yaptığı bir konuşmada Amerikan ulusunun iyi niyetini ve samimiyetini dünyaya göstermek için, savaşın lanetine uğramış uluslara yardım sağlamaktan daha iyi bir yöntem olamayacağını ifade etmiştir. Amacının, Türkiye'deki şartları kamuoyuyla paylaşmak olduğunu belirterek Ermenileri takdir ettiğini, çalışmalarının sonucu olarak kamuoyunun kendisine duyduğu güveninden ve özel sekreterinin çok becerikli bir Ermeni olduğundan söz etmiştir. Ayrıca 100 milyon nüfuslu ABD'nin, acı çeken insanlara 30 milyon dolarlık bir yardımda bulunduğu; ancak “*utançla başımızı öne eğmeliyiz*” diyerek ortalama gelirin 1600 dolar olduğu ABD'de her bir vatandaşın 30 sent verdiğini belirtmiş ve yapılan yardımların yetersizliğinden yakınmıştır. Organize olduğu takdirde 500 milyon doların toplanabileceğine de vurgu yapmıştır. Bu konuşmanın yapıldığı toplantıya Cleveland H. Dodge başkanlık etmiştir. Dodge, Ermenilere yardım için 600 bin dolar bağış toplandığını; ancak 1,5 milyon Ermeni için, komitenin 5 milyon dolar daha toplaması gerektiğini ifade etmiştir. Ardından Haham

⁸³ Barbara Jean Keller, a. g. t., s. 38.

⁸⁴ Pınar Özbek, a. g. t., s. 52.

⁸⁵ The New York Times, 27 February, 1916.

Wise, Hristiyanlığı terk etmeyen Ermeniler için yardım çağrısında bulunmuş, Ermeni ve Suriye Yardım Komitesi, dinleyiciler arasında yardım için basılmış broşürler dağıtmıştır.⁸⁶

Diğer taraftan James Barton, tek sayfalık misyoner raporlarını kullanarak, Türklerin Ermenilere karşı barbar olduğunu gösteren kitapçıklar hazırlatmıştır. Bu raporlar, New York Times gibi tanınmış Amerikan gazetelerinde de kullanılmıştır. Ermeniler hakkında 1915 yılına ait New York Times’da yayımlanmış 145 makale bulunmaktadır. Amerikan halkının etkilenmesi için görsel dokümanlar da kullanmışlardır. 15 yıllık faaliyeti süresince YDYK’ların yapmış olduğu toplam bağış 116 milyon dolar olup 25 milyon doları doğrudan devlet tarafından sağlanmıştır. Bu paralar, Türkiye, Kafkasya, İran, Suriye ve Yunanistan’a kullanılmıştır.⁸⁷

James Barton’un çabalarıyla ilk başta bir defada 100.000 dolar toplamışken Birinci Dünya Savaşı sırasında 19.485.000 dolar toplanmıştır. Amerikan Dışişleri Bakanlığı, Osmanlı Devleti’ni Ermeni katliamları yüzünden protesto etmiştir. Ekim 1916’da Türkiye’deki Maslahatgüzar Hoffman Philip, Osmanlı Devleti ile ABD arasındaki diplomatik ilişkilerin kesilmesiyle Osmanlı Devleti’nin Ermeni siyasetinin engellenebileceğini düşündüğünü belirtmiştir. Ancak bu, ABD’nin Ermenilere yönelik yardım çalışmalarına darbe vurabilme ihtimalini ortaya çıkarmıştır. Bu durum Dışişleri’nin ikilem yaşamasına neden olmuştur. Bu arada 1916 yılı Temmuz ayında Morgenthau’nun yerine Büyükelçi olarak Abram Elkus⁸⁸ atanmıştır.⁸⁹

⁸⁶ *The New York Times*, 15 May, 1916.

⁸⁷ Pınar Özbek, a. g. t., s. 52-54.

⁸⁸ Henry Morgenthau, yaklaşan seçimlerde Başkan Wilson’un yeniden seçilebilmesi için daha aktif rol üstlenmek için istifa etmiş, yerine Abram Elkus geçmiştir. Avukat ve sosyal reformcu olan Elkus, New York Eyalet Üniversitesinde okumuş ve Colimbiya Üniversitesi’nde hukuk eğitimi almıştır. 1888’de baroya kabul edilmiştir. 1896’da daha sonra ortaklığın büyük üyesi haline geleceği ve firmanın isminin Elkus, Gleason ve Proskauer şeklinde değiştirileceği, Hames Schnell ve Elkus adlı hukuk bürosunun ortağı olmuştur. Her alanda avukatlık yaparak sosyal çalışmalara da yer vermiştir. Politik olarak bağımsız bir demokrat olan Elkus, Başkan Wilson’un 1912 yılındaki kampanyasını güçlü bir şekilde desteklemiştir. Sahte iflasların araştırılmasında, özel yetkilerle donatılmış ABD savcısı olarak gerçekleştirdiği çalışmalarda, Mr. Elkus’un dikkat çekici başarısı, iflas işlemlerinde yalan beyanların, mahkemeye itaatsizlik olarak cezaya tabi tutulmasını sağlaması ve bu kararın emsal teşkil etmiş olması gösterilebilir. Ticaret Odası Birliğini, hukuken temsil ederken, malların satışı ve depolanması ile ilgili standart kanunların oluşturulması ile ticaretin desteklenmesi için çalışmalar yapmıştır. New York’ta bulunan birçok ticarî grubu temsilen, milyarlarca dolar değerindeki mülklerle ilgili davalarda avukatlık yapmıştır. Mr. Elkus, Baron de Hirsch fonunun mütevelli heyetinin bir üyesi olarak fon tarafından New York’ta desteklenen bir ticaret okulunun direktörlüğünü yapmıştır. Genç kadınların para kazanması için eğitim veren, Yahudi meslek okulunun bir yetkilisi olarak da çalışmıştır. Avukatlığını yaptığı Yasama Meclisi tarafından 1911 yılında atanmış olan New York Fabrika Araştırma Komisyonu’nun çalışmalarına derin bir ilgi duymuştur. Komisyon, eyaletin tüm bölgelerinde, özellikle kadın ve çocuk işçilerin çalışma şartlarını araştırmıştır. 1912 yılında komisyon ait bir rapor ve 35 yasa tasarısı, Mr. Elkus tarafından tasarlanmıştır. Gizli Haciz ve Varsayılan Sahiplik (mülkiyet) konusu ile ilgili bir bilimsel çalışma

Mr. Elkus gibi Osmanlı topraklarında bulunan birçok diplomat, misyoner, doktor, kolej ile hastaneler Ermenilere yardım etmek için çabalamıştır. Hemşirelik eğitimi Merzifon, Konya, Adana, Antep ve Tahran'da verilmekteydi. Amerikan hastaneleri Sivas, Kayseri, Harput, Van, Antep, Adana, Mardin, Konya ve Merzifon'da bulunmaktaydı. Bu bölgelerde görev yapan Amerikalı misyonerler, Ermenilere yardım edebilmek adına YDYK'nın hizmetine de girmişlerdir. İstanbul'da oluşturulan komitenin amacı iç bölgelerin ihtiyaçlarını karşılamak olup üyeleri Büyükelçi Morgenthau, Lewis Heck, William W. Peet (Amerikan Board Sekreteri ve Elçi), George Huntington ve Luther Fowle (Veznedarlar)'dan oluşmuştur.⁹⁰

Konsolosluklar ve misyonerler sayesinde İstanbul'daki yardım komitesi, en uzak bölgelerdeki faaliyetlerden haberdar olabilmıştır. En fazla ödenek New York'tan aktarılmakla birlikte bu komite aracılığı ile ihtiyaç bölgelerine göre ellerindeki paralar dağıtılmıştır. Köylerde terörden kaçan gayrimüslimler, Amerikan binalarına sığınırken, yol kenarlarında toplanan sahipsiz çocuklar da yetimhanelere gönderilmiştir.⁹¹

Bir anlamda Amerikan hükûmeti temsilcileri, tüm yardım kuruluşlarıyla aktif olarak ilgilenmişlerdir. Morgenthau ve Elkus dışında İstanbul'da Amiral Bristol ve Konsolos Ravndal, Yunanistan'da Laughlin ve Skinner, Mısır'da Howell ve Gunther, Kafkasya'da Konsolos Smith, Suriye'de Konsolos Jackson ve İran'da Konsolos Paddoc gibi memurlar da yardım komitelerde görev almış ve yapılan işi teşvik etmişlerdir.⁹²

Türkiye ile ABD arasındaki diplomatik ilişkiler kesilmiş olmasına rağmen Amerikalı eğitimci ve misyonerler, savaş yıllarında yardım faaliyetlerini sürdürmüş ve ateşkese kadar herhangi bir sorun yaşamamışlardır. 15 yıl boyunca Board'ın müteveli

yapmıştır. Getrude R. Hess'le evlenmiştir. Bkz *The New York Times*, 19 July, 1916; Mr. Elkus, Temmuz 1917'de ABD'ye geri döndüğünde yardım işleri hakkında fikirlerini dile getirmiş ve şöyle demiştir: “*Irklarına ve dinlerine bakmaksızın fakir ve hasta insanlara yardım etmede Amerikalıların gösterdiği büyüklük sebebiyle bu ülkede hep takdir edildiler. Türkiye'ye gelen para benim aracılığımla yönlendirildiğinden paranın nasıl harcandığı konusunda sizi bilgilendirmek istiyorum. Para, günlük nafakalar şeklinde fakir insanlara dağıtıldı. Bu insanların ihtiyaçlarını karşılamak için İstanbul ve İmparatorluğun geri kalan kısımlarına da aşıevleri kuruldu... Bu Amerikalılar hayatlarını insanlık hizmetine adadılar. Din ve ırk ayırımı yapmaksızın hasta insanlara baktılar. Amerikan fikri ve ideallerine yönelik genç insanları eğiterek Türkiye'nin geleceğinin kurulmasına yardımcı oldular. Enstitülerin korunmasında geçmişte ve şimdi de katkıda bulunan bu insanlara diyebilirim ki bu hizmetleri desteklemekten ve çalışmalarını devam ettirmekten daha büyük bir insanlık yararı yoktur.*” Bkz. *The New York Times*, 6 July, 1917.

⁸⁹ Barbara Jean Keller, a. g. t., s. 36-37.

⁹⁰ James Barton, a. g. e., s. 17.

⁹¹ James Barton, a. g. e., s. 62.

⁹² Pınar Özbek, a. g. t., s. 56.

üyeleri karşılık beklemeksizin çalışmışlardır. Bu durum yerel komite içinde geçerli olmuştur.⁹³

Yardım trafiğini organize edilmesi için bir organizasyon komitesi kurulmuş ve başına Amerikan büyükelçisi olan Lewis Heck getirilmiştir. Amerikan Kurulu'ndan William W. Peet sekreter olmuştur. Diğer üyeler; George Huntinton, Luther Fowle, Büyükelçi Morgenthau, Robert Kolej'i müdürü Mr. Gates'dir. Bu tür komiteler ayrıca Suriye, İran ve Kafkasya'da da oluşturulmuştur. Anadolu'nun doğusundaki Amerikan misyonerlerine ait binalar Ermenilere yardım istasyonu olarak hizmet vermişlerdir. Bu istasyonlar, savaşın ilk yıllarında gizli olarak faaliyetlerine devam etmişlerse de Rus topraklarında rahatlıkla çalışmışlardır.⁹⁴

Savaş yıllarında Osmanlı hükûmeti, kendi hizmetinde kullanabilmek için Sivas'taki hastaneye, Merzifon ve Talas'taki Amerikan okul binalarının bir kısmına el koymak durumunda kalmıştır. Bunun üzerine Amerikan hükûmeti, Suriye ve Lübnan'da hizmet veren ve tarafsız olan yardım komiteleri için izin almaya çalışmıştır. Ancak Osmanlı hükûmeti, Amerikan misyonerlerinin başlangıçta yardım faaliyetlerine hiç hoş bakmamıştır. 1916 Temmuz'unda Talat Paşa ile yardım faaliyetleri hakkında görüşülmüşse de Suriye ve Lübnan bölgelerindeki faaliyetler için Amerikalı çalışanlar gerekli izni alamamışlardır.⁹⁵ Osmanlı askerlerinin Suriye cephesinde düşmana karşı verdiği mücadele ve yapılacak yardımların ihtiyacı olan insanlardan çok, düşman unsurlarının eline geçmesi endişesi bu tavrın sebepleri arasında aranabilir.

Amerikalı misyonerlerin gizli çalışmaları Osmanlı Devleti'nce 1916 yılında anlaşılmışsa da Osmanlı hükûmeti, bu çalışmaların önüne geçememiş ve YDYK'nın çalışmalarına gerekli resmî izin vermiştir. Böylelikle Osmanlı hükûmeti, Amerikalı misyonerler aracılığı ile Ermenilere ne kadar para verildiğini kendi memurları aracılığıyla kontrol etmeyi amaçlandığı gibi ABD ile ilişkilerinin de bozulmasını istememiştir.⁹⁶

Bağımsız bir Ermenistan isteyen ve Sivas'ta görevli bulunan Mary Graffam, buradaki Amerikan okulunda Ermeni kızların bakımını üstlenmiş ve 55 kişilik bir yetimhanede 110 kişiyi barındırmıştır. Harput'ta görev yapan Henry Atkinson, buradaki hastaneyi Ermenilere yardım merkezi haline dönüştürmüştür. Tifüsle mücadele eden

⁹³ James Barton, a. g. e., s. 19.

⁹⁴ Pınar Özbek, a. g. t., s. 54.

⁹⁵ Charles Edward Delgadillo, a. g. t., s. 20 ve 22.

⁹⁶ Pınar Özbek, a. g. t., s. 55.

Mr. Atkinson, bu yöndeki çalışmaları nedeniyle Enver Paşa tarafından ödüllendirilmiştir. Erzurum'da görev yapan Robert S. Stapleton da evinin kapılarını otuza yakın kadın ve kıza açarak onları evinde barındırmıştır.⁹⁷

1916 yılında bir misyoner hemşirenin Amerikan Board'a gönderdiği yazı da savaşta ortaya çıkan salgınlar nedeniyle, Amerikan hastanelerinin Osmanlı hükûmetinin hizmetine verildiğini, Amerikan mülkiyetlerinin keyfi bir şekilde alındığını ve 24 saat içinde misyonerlerin ülkeyi terk etmelerinin istendiği yazmaktaydı. Yazının devamında Sivas'ta görev yapan bir Amerikalı doktorun Türk ordusundaki 12.000 vakayı tedavi ettiği belirtilmiş ve Merzifon Koleji Müdürü George White'nin misyonerlerin kayıplarını içeren bildirisine de değinilmiştir. Söz konusu bildiride Amerikan mülkiyetleri sıralanmış ve gerek White'nin ve arkadaşlarının Osmanlı hükûmeti tarafından zorla Merzifon'dan ayrılmak durumunda bırakıldıkları hatırlatılmıştır. Bu durum, Amerikan Dışişleri Bakanlığı'na bildirilmiş ve bakanlık Osmanlı hükûmetini protesto etmek için diplomatik yollara müracaat etmiştir.⁹⁸

1916 yılında misyonerlerin yardım faaliyetleri artmış, ABD'den gelen paralar Suriye ve Kafkasya'ya dağıtılmıştır. En geniş yardımlar Halep'e yapılmıştır. Raporlara göre Halep'te bina ve kiliselerde 2 bin çocuğun bulunduğu belirtilmiştir. 1917'de ABD'nin savaşa katılması ve Osmanlı Devleti'yle resmî ilişkilerini kesilmesiyle başlayan süreçte Amerikalı diplomatik temsilcilerin ve misyonerlerin bir kısmı ülkelerine geri dönmüştür. Geriye kalanların bir kısmı da istasyon alanlarında çalışmaya devam etmişlerdir. Osmanlı Devleti'nin 30 Ekim 1918'de Mondros Ateşkesi'ni imzalaması ile Yakındoğu'daki durum değişmek durumunda kalmıştır. İstanbul işgal edilmiş, İttihatçılar ülkeden kaçmıştır. İtilâf devletlerini temsil eden yüksek komiserlikler de İstanbul'da kurulmuştur.⁹⁹

Hükûmet, YDYK tarafından Anadolu'da dağıtılacak olan yardım malzemesinden, ihtiyaç sahibi Müslümanların da yararlanmasını istemiştir. Dâhiliye Nezareti'nce ilgili vilayetlere 8 Mart 1919 tarihli bir talimat gönderilmiştir. Buna göre; ilgili memurlara gizlice emir verilerek, bölgeye gelecek olan Amerikan heyetlerine Müslümanlarında, gayrimüslimler kadar sefalet içinde olduklarının anlatılması istenmiştir. Ayrıca birkaç hafta sonra gönderilen başka bir talimatname ile bölgeye gelen Amerikan heyetlerine her türlü yardım ve kolaylığın sağlanması emri verilmiştir.

⁹⁷ Selma Çetinkaya, a. g. t., s. 77.

⁹⁸ *The New York Times*, 21 July, 1916.

⁹⁹ James Barton, a.g. e., s. 62,63 ve 107.

Ancak YDYK kısmen Müslümanlara yardım etmişse de gayrimüslimleri gözetip korumayı tercih etmiştir.¹⁰⁰

Çok değişik ve etkili isimlerden destek alan bu örgüt, Paris Barış Konferansı'nda yer alan Dörtler Konseyince Kafkasya (Gürcistan, Ermenistan, Azerbaycan) ve Türkiye'nin doğusundaki ekonomik ve yardım faaliyetlerinin koordine edilmesinde görevlendirilen Albay Haskel başkanlığında bir heyet oluşturulmuştur. Yüksek komiser sıfatıyla görev yapan Albay Haskel'in maiyetinde 24 Amerikalı subay atanmış ve bunlar Tiflis'te kendisine katılmışlardır. Bölgedeki bütün Amerikan yardım kuruluşlarını emrine alan "Near East Relief" yönetimi 6 görev bölgesi şeklinde örgütlenmiştir. Bu örgüt, Herbert Hoover başkanlığındaki Avrupa ve Yakındoğu'yu içeren Amerikan İaşe ve Yardım Heyetinin ast unsuru olarak yapmıştır. Karargâhı Tiflis olan kuruluşun, Trabzon ve Erzurum bölge başkanlığına Albay Daley, Kars bölge başkanlığına Yarbay Warren, Erivan bölge başkanlığına Yarbay Francis, Gümrü bölge başkanlığınaq Binbaşı Davis, Karakilise bölge başkanlığına Binbaşı McDonald, Batum bölge başkanlığına Binbaşı Vance MacSweetney getirilmiş diğer subaylara anılan bölgelerde görev almışlardır. Böylece yardım faaliyetleri askerî bir yönetim altında yürütülmüştür.¹⁰¹

Bu arada savaş devam ederken Osmanlı orduları Doğu Anadolu'da eksi 30 derecenin altında yapılan yürüyüşlerde ormanı olmayan köylerden geçerken, donmamak için birtakım köy evlerini yakmıştır. Ayrıca düşman kuvvetlere sığınak teşkil etmemesi içinde bazı köyler tahrip edilmişken, düşman kuvvetler tarafından da tahribat büyük seviyelere ulaşmıştır. Bu durum, bölge halkının terkine neden olduğu gibi Rusların çekilişinden sonrada Türk köyleri kasten Ermeniler tarafından da yakılmıştır.¹⁰²

1919 yılında YDYK adına araştırma yapmak üzere bölgeye gelen Yüzbaşı Emory Niles ile Arthur Sutherland tarafından hazırlanan raporda Erzurum'dan Ermeni sınırına kadar uzanan bölgedeki evlerin üçte ikisinin yıkıldığı ve Müslümanlardan birçoğunun katledildiği belirtmişlerdir. Bu rapora göre; Bitlis'te Müslümanlara ait 6500 evin tamamı yıkılmışken, Ermenilere ait 1500 evden 500'ü yıkılmış ve 1000 ev sağlam kalmıştır¹⁰³. Muş Milletvekili Hacı Hamdi Bey, Ermenilerin en çok zarar verdikleri

¹⁰⁰ Tuncay Ögün, a. g. e., s. 145.

¹⁰¹ Kamil Necdet Ar, a. g. t., s. 125.

¹⁰² **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre: 1, İçtima Senesi: 3, C: 20, 56. İçtima, TBMM Matbaası, Ankara, 1959, s. 465.

¹⁰³ Tuncay Ögün, a. g. e., 94.

Muş, Bitlis ve Van bölgeleri olmakla birlikte, Muş bölgesinde 6000 haneden yalnızca 13 evin sağlam kaldığını belirtmiştir.¹⁰⁴

Aynı raporda belirtildiğine göre tahribatın şehir merkezlerinin dışında köylerin de büyük bir kısmı yok olmuştur. Van'ın 1324 Müslüman köyünden geriye; diğer köylerden sağlanabilen malzeme ile onarılmış 350 köy kalmıştır. Ermeni köylerinin veya Ermenilerin Müslümanlarla yaşadıkları köyler fazla zarar görmemiştir. Van vilayetlerindeki 187 Ermeni köyü ile Ermenilerin Müslümanlarla birlikte yaşadıkları 112 köyden sadece 99'u sadece zarar görmüştür.¹⁰⁵ Görüldüğü üzere YDYK temsilcileri, Ermenilerin ihtiyaçlarını belirlemek için yaptıkları inceleme gezileri neticesinde hazırladıkları raporlarda, Müslümanların durumlarının Ermenilerden daha vahim olduğunu ortaya koymuştur.

YDYK genelde gayrimüslimlere yönelik yardım faaliyetlerinin dışında Osmanlı hükûmetine ait olup para ve nakliye vasıtası yetersizliği nedeniyle sevk edilemeyen malların, halka ulaştırılmasına da katkıda bulunmak istemiştir. Bu amaçla Osmanlı hükûmetince 11 Ekim 1919 tarihli kararname ile YDYK'ya hükûmete ait zahireyi gerekli yerlere taşıma izni verilmiştir. Bunun üzerine YDYK yetkilileri, ülkenin çeşitli yerlerindeki depolarda 1918-1919 yıllarına ait aşar ve iâşe hisselerinden kalmış olan zahirenin, yardıma muhtaçlara ulaştırılmak üzere kendilerine teslim edilmesini istemiştir. Bu istek üzerine Aydın, Sivas, Harput, Konya, Mardin, Kayseri, Samsun, Bolu sancaklarındaki depolardaki ihtiyaç fazlası zahireler, masrafları Amerikalılara ait olmak kaydıyla Amerikan heyetlerine makbuz karşılığında verilmesine yönelik ilgililere talimat verilmiştir. Ancak söz konusu depolarda fazla zahirenin olmadığı anlaşılmış ve bu yardım komitesinin iyi niyetli girişimi karşılıksız kalmıştır.¹⁰⁶

Mütarekeden sonra YDYK¹⁰⁷ Anadolu, Kafkasya, Suriye ve Filistin'de yeniden yapılanmaya gitmiştir. İlk işleri savaş sonrası durum hakkında incelemeler yapmak

¹⁰⁴ **TBMMZC**, Devre: 1, İctima Senesi: 3, C: 19, 31. İctima, TBMM Matbaası, Ankara, 1959, s. 320; Sasonlu Mülteci Rupen'in verdiği beyanata göre; Muş ve çevresinde yaşanan olaylarla ilgili olarak Türk askerlerinin Muş şehrinde olduklarını, Ermenilerin Türkleri püskürttüğünü belirtmiştir. Muş sakinlerinin yarısını Türklerin katlettiklerini belirterek Muş şehrinde 15.000 Ermeni'den yalnız 200'ünün, bütün platoda ise 59.000 Ermeni'den ancak 9000'inin sağ kaldığını belirtmiştir. Detaylı bilgi için bkz. James Bryce-Arnold Toynbee, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Ermenilere Yönelik Muamele 1915-1916*, C: 1, B. 1, Çev. Ahmet Güner, Pencere Yay., İstanbul, 2005, s. 244-247.

¹⁰⁵ Tuncay Ögün, a. g. e., s. 94.

¹⁰⁶ Tuncay Ögün, a. g. e., s. 152-154.

¹⁰⁷ Osmanlı Devleti'ne ait yazışmalarda Amerikan Şark-ı Karib Muavenet Heyeti diye geçen YDYK, Ocak 1925 yılında Temettu vergisi denilen kazanç vergisini Sivas'ta ki YDYK temsilcilerinin bölgeden ayrılmaları üzerine borcun, tahsil edilememesi üzerine, Maliye Bakanlığınca, Hariciye Nezareti'nden verilen talimatla, konunun araştırılması istenmiştir. Bunun üzerine Hariciye Nezareti, durumu Hariciye

olmuştur. Bir kısım misyoner, İtilâf devletleriyle temasa geçerek Londra, Paris ve Roma'ya gönderilmiştir. Bu misyonerlerden biri olan Arthur Curtiss James, Barış Konferansı'na katılabilmek için Paris'te kalmıştır. YDYK 'sı 1919 yılında 4.802.000 dolar harcamış ve bu para 561.970 mülteci için kullanılmıştır.¹⁰⁸

Ocak 1919'da YDYK İstanbul'da bir ofis açmıştır. Bu yardım heyeti yukarıda adlarını zikrettiğimiz bölgelerde organize olmakla birlikte, bu organizasyon doğrultusunda New York'ta Ermeniler ve Süryaniler için 30.000.000 doları hedefleyen yardım kampanyası başlatmıştır. Heyetin bildirisine göre; toplanan para toplamda 4.000.000 kişinin gıda ve giysi ihtiyacını karşılayacaktı. Tüm bunlar 6 ay boyunca ayda toplanacak 5 dolar ile sağlanacaktı. Ayrıca, geçici olarak kullanılmak üzere 50.000 ev inşa edilecekti. Bu, toplamda 2.500.000 dolara mal olacaktı. Ek olarak, 400.000 yetim için yetimhaneler inşa edilecekti. Ülkeye dönenlerden çiftçi olanlar ya da köylere

Nezaretî İstanbul Murahhaslığı'na bildirmiş ve YDYK'nın İstanbul'da şubelerinin olup olmasının araştırılması istenmiştir. Bkz. **BOA**, HR. İM. Dosya: 29, Gömlek N : 27; Yapılan incelemeler sonucu YDYK'nın İstanbul'da Galata'da bir şubesinin olduğu anlaşılmıştır. Bkz. **BOA**, HR. İM. Dosya No: 130, Gömlek No: 70; Bu konuyla ilgili olarak Amerikan Fevkalade Komiser Vekili Frederik Volyer, Sivas'ta bulunan hükûmet memurlarının, kazanç vergisi verilmediği takdirde Ankara'dan gelen emirler doğrultusunda kendilerine vesikalarının verilmemesinden çekindiklerini belirterek bu tutumu eleştirmiş ve Hariciye Nezaretî'nin olay hakkında malumat sahibi olması nedeniyle Sivas'ta bulunan ilgili makamların hızlı emirler vermesini ve Amerikalı çalışanların belgelerinin kendilerine ulaştırılmasını istemiştir. Maliye Bakanlığı, 22 Şubat 1923 tarihli 846/ 9945 numaralı yazıya cevaben Hariciye Nezaretî'ne gönderdiği yazıda konu ile ilgili olarak şu detaylara yer vermiştir: “*Önceden uygulanan tebliğe Sivas Defterdarlığı'ndan alınan cevabi telgrafta Amerika hayır teşkilatlarından, ücretsiz olan hastane ve bunların malzeme ve ihtiyaçlarını karşılayan sanayi kuruluşlarından kazanç vergisi aranmadığı, yalnız bedel karşılığında dışarıda tıbbî malzemeler satan eczaneye bu kuruluşlarda çalışan Amerikalıların ücretlerine göre kanun gereğince Kazanç Vergisi aranıldığı ve 1915 yılından itibaren bu vergi alındığı halde bu yıl vermekten çekindikleri bildirilmiştir. Okulları, hastaneleri devletçe hayır kuruluşları olarak kabul eden 3 Nisan 1917 tarihli kanun gereğince, kazanç vergisinden müstesna ise de bu kuruluşlara bağlı eczaneden dışarıya tıbbî malzeme satanlar ile genel olarak maaş veya ücretli çalışanlar hangi uyruktan olursa olsun şahısları adına kazanç vergisiyle sorumlu olduklarından Sivas'taki Amerika hayır kuruluşları çalışanları hakkında da bu nedenle işlem yapılması gereği, Sivas Defterdarlığı'na cevaben bildirilmiştir. Amerika İstanbul Fevkalade Komiserliğine de bu yolla cevap verilmesi arz olunur.*” denilmiştir. Belgelerini alamayan Amerikalı hayır çalışanları için YDYK Ankara temsilcisi, güvence olarak depozito ettikleri çekin kendilerine geri verilmesini istemiştir. Çünkü kendilerinden kazanç vergisi istenen bu kişilerin hiçbirinin eczanelerde çalışmadıklarını Hariciye Vekaleti'ne bildiren bir yazı göndermiştir. Konuyla ilgili TBMM hükûmeti Hariciye Nezaretî'ne giden yazıda olay hakkında Sivas şubesinde çalışan 4 Amerikalı İstanbul'a dönmek üzere müracaatta bulundukları, şahıslara seyahat ve şubelerinin ancak Kazanç Vergilerini ödediklerine dair belgeleyecekleri makbuzlar görüldükten sonra verilebileceği bildirilmiştir. Bu konu için Ankara'da Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı ile Maliye Bakanlığı'na başvurulmuştur. Yapılan inceleme sonucunda Amerikalı memurların Kazanç Vergisi vermeyeceği; fakat eczanenin dışarıya satışta bulunması üzere kazanç vergisinin alınabileceği belirtilmiştir. Aynı yazıda haberleşme zorluğu ve Ankara'da hükûmet makamlarının Barış görüşmeleri ile çok meşgul olmaları nedeniyle İstanbul'a gitmek isteyen 4 Amerikalı memurun işlerinin aksamaması için ve konu açıklığa kavuşuncaya kadar teminat akçesi olarak 3 bin liralık bir çeki depozito ettiklerini de ifade edilmiştir. Mesele anlaşarak çözüme kavuşturulmuştur. Bkz. **BOA**, HR. İM. Dosya No: 37, Gömlek No: 14.

¹⁰⁸ Pınar Özbek, a. g. t., s. 58-59.

yerleştirilenlerin kendi kendilerini geçindirebilmeleri için gerekli olan zirai araçların ve tohumların temini yapılacaktı. Bu da aynı şekilde 2. 500.000 dolara mal olacaktı.¹⁰⁹

1921 yılında yapılan toplam harcama 60 milyon doları bulmuş ve bu rakam 1922’de 70 milyona ve 1924’te 90 milyon dolara ulaşmıştır. Ermenilere yönelik harcamanın 24 milyonu ve kullanılan toplam miktarın 20 milyonu Anadolu’da harcanmıştır.¹¹⁰ Böylelikle Ermenilerin hayatlarının normalleşmesi ve hayatlarını idame ettirilmiştir. Ermenilerin savaş koşulları nedeniyle yaşanan olumsuzluklarda, hayatlarının bir düzen içinde normale kavuşturulmasında başta Osmanlı Devleti’nin ve kendilerini buna adanmış Amerikan misyonerlerinin, yardım kuruluşlarının katkısı da göz ardı edilemez bir gerçektir.

2.2.3. Ermenilere Yardım Kapsamında Amerika Yardım Teşkilatı’nın (The Near East Relief) Faaliyetleri

Ermeni tehcirinin yaşanması, savaşın geniş bir sahada olması, sivil halka yönelik saldırılar, vur-kaç eylemleri nedeniyle öksüz ve yetim çocuklar sorunu ortaya çıkmıştır. Böylelikle pek çok yerli ve yabancı hayır kuruluşu ortaya çıkmıştır. Mütareke sırasında, tehcir ile Müslüman aileler tarafından el konulduğu iddia edilen Ermeni çocuklarının, Ermeni Patrikhanesi tarafından geri alınması için bir kampanya başlatılmış ve İstanbul’da Patrikhane’nin desteğiyle Müttefik güvenlik kuvvetleri tarafından çocuk avı başlatılmıştır. Sahipsiz çocukları bulma işini ABD’de kendine misyon edinmiş birtakım kuruluşlar üstlenmiştir.¹¹¹

Gayrimüslümlere yardım amacıyla kurulan YDYK, yeni dünya düzenine yönelik bir propaganda heyetinden başka bir şey değildir. Özellikle yardım ettiği tebaa Hristiyanlardan oluşmuştur. Hristiyan halkın kötü olan yaşam koşullarını olabildiğince en iyi hale getirmek komitenin başlıca amacıdır. Rum ve Ermeni cemaat teşkilatları aracılığıyla komitenin olmadığı yerlerde bu gibi teşkilatlar meydana getirilerek; muhtaç Hristiyanlara ulaşıp yardımlara devam edilmiştir. YDYK, misyonerlerle yaptığı işbirliği sayesinde ruhanî ve maddî amaçlar için birlikte çalışmışlardır.

YDYK, himayesinde bulunan 1700 yetimi yetiştirerek yeni bir nesil tanzim etme çabasında olmuştur. YDYK’nın elinde bulunan yetimlerin tahsil ve terbiyeleri ile bizzat

¹⁰⁹ Hacer Çelik, “ Ermeni Tehciri ve Tehcirden Dönen Ermenilerin İskan Sorunu”, *ÇITAD*, VII/ 16-17, 2008/ Bahar-Güz, s. 159.

¹¹⁰ Pınar Özbek, a. g .t., s. 58-59.

¹¹¹ ED: Emine Gürsoy Naskali-Aylin Koç, *Savaş Çocukları Öksüzler ve Yetimler*, Baskı: Umut Kağıtçılık, İstanbul, 2003, s. 119-120.

misyoner eğitimciler ilgilenmiştir. Bunun gerçekleşmesi için YDYK, yıllık 2000.000 dolarlık ödeme yapmayı kabul etmiştir. Bu paralar daha çok kolejlerden gönderilen abartılılarla dolu rapor ve resimler aracılığı ile yapılan propagandalardan elde edilmiştir. YDYK'nın faaliyet alanı içine giren “ *Misyoner Tahsil ve Terbiye*” adında bir komitesi bulunmaktadır. Ellerindeki yetimlerin yaş ortalaması 8 olduğu düşünülürse 8- 12 sene sonra, intikam hisleriyle büyütülmüş 150,000 kişilik anarşist bir ordunun oluşması söz konusudur. “Misyoner Teşkilatı” Hristiyanları ekonomik sosyal ve kültürel olarak uluslararası camiada yüceltmek ve başarıya ulaştırmayı hedeflemiştir.¹¹²

Yetimler, Protestan öğretisi içinde yetiştirilmişlerdir. Çocuklar, 1890'larda başlatılmış ve devam etmekte olan farklı mesleki eğitim programlarına tabi tutulmuşlardır. Cinsiyetleri, becerileri ve bulundukları bölgeye göre yetim çocukların katılacakları programlar düzenlenmiştir. Yaklaşık 50 farklı mesleki eğitim kursu verilmekte ve yetimlerin sorumluluk alabilecek bireyler olarak yetiştirilmesi misyonierlerin temel amacı olmuştur.¹¹³

YDYK'nın yardım kapsamına giren 100,00'den fazla Ermeni yetimi için Ağrı Dağı yakınlarında yer alan Transkafkasya Bölgesi'nde, büyük toplantılar yapılmıştır. Bu çocuklar, muhtaç hale getirilmemek üzere alınmıştır. Ev işlerinde yardım edebilecek veya bir aleti kullanabilecek yaşa gelen her çocuğun; ev, bahçe, tarla ve dükkân işlerinde kendilerine ait bir yeri bulunmakta olup bu işleri yaparken de günlerinin yarısını ilkokulda geçirmişlerdir. YDYK'ya ait 15 Ağustos 1925 tarihli raporda Mısır'da, Asya'dan sürülmüş ve YDYK'nın Yunan yetimhanelerinde eğitilmiş, Mısır'daki Ermenilerce evlat edinilmiş 700 Ermeni kızın temsilcileriyle görüşüldüğü yazılmaktadır. Bunlardan daha büyük 5.000'den fazla çocuk Makedonya'daki çiftliklere ve endüstrilere yerleştirilmiştir. Geri kalanlar ise evlere yerleştirilerek veya çırak yapılarak hayatlarına devam etmeleri sağlandığı belirtilmiştir. Bu yardım faaliyetlerinin, hem YDYK için hem de dünya geleceği üzerinde kaçınılmaz bir şekilde önemli bir nüfuzu olacak olan yararlı eğitim işlerinin stratejik önemine uzun uzun vurgu yapılmıştır. Bu ifadeler ve raporlar Bostan'da bulunan yardım faaliyetleri işlerinden sorumlu olan Enoch F. Bell'e iletilmiştir.¹¹⁴

Kızlar için gözde meslekler öğretmenlik ve hemşirelik olmuştur. Bunun dışında halı yapımı, nakış, terzilik, dantel yapımı, çiftçilik, şeker yapımı, çorap yapımı, tekstil

¹¹² ATASE, ISH, Kutu No: 636, Gömlek No: 3, Belge No: 3-1.

¹¹³ Pınar Özbek, a. g. t., s. 63.

¹¹⁴ **Papers Of The American Board Of Commisioners For Foreign Missions-** Microfilm Reel 504.

dokumacılığı, oyuncak yapımı, hayvancılık, bebek bakımı, fırça yapımı ve sepet dokumacılığı gibi derslerde verilmiştir. Erkelere ise öğretmenlik, marangozculuk, dokumacılık, ayakkabı yapımı ve tamirâtı, terzilik, ressamlık, matbaacılık, çiftçilik, sütçülük, hayvancılık, bakırcılık, kalaycılık, fırıncılık, berberlik, tamircilik, esnafılık, aşçılık, çilingir, makinistlik, elektrikçilik, oto teknisyenliği, tasarımcılık, gümüşçülük, fotoğrafçılık, duvarcılık, eczacılık, ciltçilik, tesisatçılık gibi dersler verilmiştir.¹¹⁵

Ayrıca Türk Askerî İstihbarat raporlarında Hristiyanlar içinde milî ve dinî bilinç uyandırmak için hastaneler, okullar ve daha geniş başka yapılanmalar içinde çalıştıklarını, görünürde dost gibi görünen kurumların Türk-İslam düşmanı fesat ocakları olarak belirtilmiştir. Maksatlarının Osmanlı topraklarında en koyu muhalif unsurları teşkil eden Hristiyanları, bir taraftan millî bir terbiye ile yükseltmek olduğu, en büyük rakipleri olarak kabul ettikleri İslam'a karşı bu muhtelif mezhepteki Hristiyanları bir gaye etrafında topladıkları ve bu suretle Türkleri yıpratmak ve mağlup etmek amacıyla oldukları yine bu raporlarda ifade edilmiştir.¹¹⁶ Ayrıca Ermenilerin, doğuda bulunan Müslüman köylerine işgal edip Allahekbir Dağı'na çekildikleri ve İslam köylerinin Ermenilerin tecavüzleriyle başa çıkmaya çalıştıkları; ancak neticede Müslümanların köylerini terk etmek zorunda kaldıkları da anlaşılmıştır. Öldürme, yağmala olaylarının dışında genç kızların iffetleriyle oynanmıştır. 10 Ağustos 1919 tarihli gelen şifreli telgraflar, olayları doğrulamakla birlikte durum Erzurum, Van, Trabzon vilayetlerine arz edilmiş, Ermenilerin merkezi Erivan olmak üzere iki fırkadan meydana geldikleri, bu fırkalardan diğerinin Kars olduğu belirtilmiştir ve durumun Amerikan mümessilliğine bildirilmesi istenmiştir.¹¹⁷

Bununla birlikte Amerikan yetimhanelerine ve hastanelerine, Ermeniler, topladıkları Ermeni çocukların yanında sahipsiz olan Müslüman çocukları da alarak Amerikalı misyonerlere teslim etmişlerdir. Bu vakalardan bir tanesi 1920 yılında Dereîçi Karakolu'na yapılan bir ihbarda dile getirilmiştir. İhbarda göre; Kars'ta Amerikan Hastanesi'nde adı İbrahim olan Müslüman bir çocuğun olduğu belirtilmiştir. Yapılan tahkikatta Kars'a getirilen Müslüman çocukların, Rusların Trabzon bölgesini işgal ettikleri sırada, Ermenilerce sahipsiz çocukları önce Batum'da topladıkları sonra Tiflis üzerinden Kars'a getirdikleri anlaşılmıştır. Müslüman çocukların Türkçe yazıyı unuttukları da gözlemlenmiştir. Doğu Cephesi Kumandanlığı'ndan, bu tarz çocukların

¹¹⁵ Pınar Özbek, a. g. t., s. 64.

¹¹⁶ ATASE, ISH, Kutu No. 636, Gömlek No:3, Belge No: 3-2.

¹¹⁷ BOA, HR. SYS. Dosya No: 2878, Gömlek No: 1.

Amerikan kurumlarından alınarak Kolordu okullarına yerleştirilmesi yolunda dönemin Kars Valiliğince bazı istekleri olmuştur.¹¹⁸

Kaldı ki Ermeni çete örgütleri ile finansal ve lojistik işbirliği halinde olan YDYK, sürekli olarak azınlıkları savunan, Osmanlı Devleti ve hükûmetini suçlayan yanlış raporlar hazırlamıştır. Misyonerler, Ermenilerin ABD'ye göç etmelerini sağlayarak ABD'deki Ermeni toplumunu genişletmeyi ve bu esnada ABD hükûmetinden daha fazla finansal, siyasî ve diplomatik destek almayı amaçlamıştır.¹¹⁹

Amerikalı misyonerler, Anadolu'nun doğu bölgesine ağırlık vermişlerdir. Çünkü burada Ermeni nüfusu oldukça fazla olduğu gibi Ermenilerin bu bölgede rehabilitasyonu diğer bölgelere kıyasla daha kolay olmuştur. Bunun nedeni Anadolu'nun bu bölgesinin İtilâf güçlerinin denetiminde olmasıdır. Mültecilerin temel ihtiyaçları olan giyim, yerleşim ve yiyecek konularıyla ilgilenilmiştir.¹²⁰

Sağlık ve temizlik konuları misyonerler için hayati bir konudur. Ana amaç Ermeni nüfusun arttırılabilmesidir. Yakındoğu'da pek çok misyoner doktor çalışmıştır. Büyük hastaneler savaş sırasında Erivan, Kars ve Gümrü'de konumlanmıştır. Ancak YDYK'nın bazı hastaneleri savaş neticesinde yıkıma uğramış ve finansal sorunlar nedeniyle bu binaları yeniden tesis etmek YDYK için oldukça zor olmuştur.¹²¹

Mütareke döneminde YDYK hazırlıklarını tamamlayabilmiştir. 36 doktor ve 50 hemşireyle birlikte tıbbî asistanlar Kızılhaç'tan seçilip Yakındoğu'ya gönderilmiştir. 15 tamamlanmamış hastane ünitesi ve yerli tıbbî yardım malzemeleri satın alınmıştır. Bu malzemeler; cerrahi aletler, yataklar, nevresim, porselen eşya, cam eşya, bıçak takımları, havlular, elektrikli aydınlatma üniteleri, buz makineleri, çamaşırhane ekipmanları, hastane kullanımı ve bit temizliği için sterilasyon aletleri, klorlayıcılar, aşılarda ve ilaçlardan¹²² oluşmuştur.

Mütarekenin olası sonuçlarını düşünen YDYK görevlileri bölgedeki en önemli işin, mültecilerin yeniden yurtlarına yerleştirmek olduğuna karar vermiştir. Uzun süren savaş ve hastalık neticesinde misyonerlerin sayısında azalma olmuştur. Bunun giderilmesi için mücadele verilmiştir. Ayrıca Yakındoğu'daki çocuk ve mültecilerin rehabilitasyon ihtiyaçlarının karşılanması için 3.000.000 dolarlık özel bir kampanya

¹¹⁸ BOA, HR. SYS. Dosya No: 2878, Gömlek No: 11.

¹¹⁹ Pınar Özbek, a. g. t., s. 64-65.

¹²⁰ Pınar Özbek, a. g. t., s. 60.

¹²¹ Pınar Özbek, a. g. t., s. 61.

¹²² Pınar Özbek, a. g. t., s. 62.

ABD’de başlatılmıştır. Komite, aynı zamanda Yakındoğu’daki durumun araştırılması için özel bir komisyon kurmuştur.¹²³

Mütareke sonrasında İtalya, Fransa, İngiltere ordularının kontrolü altındaki birçok toprakta yardım komisyonu faaliyetlerini yürütebilmek için; ilk olarak ABD Elçisi Lord Bryce, çeşitli ülkelerde temasta bulunabilmek ve komite üyelerine yardım etmek amacıyla Londra’ya gitmiştir. John W. Dawis yabancı birimlerle temasa geçerek buna ordu ve deniz kuvvetleri de dâhil olmak üzere konferanslar düzenlemekle ilgilenmiştir. İngiltere, Bağdat demiryolunu, Toros tünellerini, İzmit Körfezi’ni, önemli merkezlerdeki iskele ve ambarları elinde bulundurmuştur.¹²⁴

Mütareke sonrasında İstanbul’da 10 Şubat 1919’da ilk Amerikan İaşe Merkezi kurulmuştur. Bu tarihten sonra Amerikalılar, Anadolu’nun dört bir yanını dolaşmışlardır. Anadolu’ya gelen Amerikan heyetleri içinde hiçbirinin çalışmaları YDYK kadar etkili olmamıştır. YDYK, öyle ki 1919 Osmanlı Devleti tarafından iaşe mıntıklarının kaldırılması ve ordunun ambarlarında bulunan malzemenin muhtaç ahaliye verilmeyeceğini ilan etmesi üzerine, özellikle işgale uğrayan bölgelerde muhtaç ahalinin yiyeceğini dağıtma yetkisiyle donatılmıştır.¹²⁵

İngiliz diplomatlarla Londra’da yapılan görüşmelerde; Yakındoğu’da İngiltere’nin kontrolünde bulunan ambar ve iskelelerin Amerikan Yardım Komitesi tarafından kullanılması yönünde anlaşmaya varılmıştır. Bu temaslar, Paris’te de devam etmiştir. Paris Barış Konferansı’nın üyelerine ve Başkan Wilson’a YDYK amaçları anlatılırken Yakındoğu’da bulunan komite üyelerinin resmî makamlarca temaslarının sürdürülmesi noktasında anlaşmaya varılmıştır. Konferansta Fransız diplomatlarla iletişim haline olacak özel bir temsilci YDYK tarafından seçilmiştir. Bu amaçla seçilen Arthur Curtiss James(işadamı), hukukî temaslar için görevlendirilmiştir. Komite Paris’ten sonra Roma’ya giderek İtalyan diplomatlarla müzakerelerde bulunmuş ve güven sözü almıştır. Böylelikle YDYK çalışanları gerekli desteği uluslararası arenada da almış ve yola çıkan Mecurius adındaki ilk gemi, yardım amacıyla New York’tan hareket etmiştir.¹²⁶

¹²³ James Barton, a. g. e., s. 108-109.

¹²⁴ James Barton, a. g. e., s. 110.

¹²⁵ Safiye Kıranlar, *Savaş Yıllarında Türkiye’de Sosyal Yardım Faaliyetleri (1914-1923)*, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, İstanbul, 2005, s. 302-303.

¹²⁶ James Barton, a. g. e., s. 111-112.

Amerikan temsilcisi olarak İstanbul'a gelen Mr. Heck, Derince bölgesine giderek burada YDYK tarafından Anadolu'da muhtaçlara gönderilecek eşya ve muhtelif gereçlerin tahsis edileceği bir binayı ziyaret etmiştir. Amerika'dan gelen yardım vapurları, getirdikleri yüklerini Derince (İzmit) de boşaltmakla birlikte yardım faaliyetlerinin sorunsuz yürütülmesi için iase ve ulaşım oldukça önem vermişlerdir. Yardım faaliyetlerinde kömürsüzlük nedeniyle, trenler bazen işlemez hale gelmiştir.¹²⁷ Bu sorunların önüne geçebilmek için de 1919'un Nisan ayından Eylül ayına kadar 600 ton kömür dağıtımı gerçekleştirilmiştir.¹²⁸

Derince'de ki Bağdat demiryolu depoları, depolama ve yardım malzeme yüklerinin dağıtımı için kullanılmıştır. Hem deniz hem de kara bağlantısı olduğundan Derince önemli bir depolama merkezidir. Yardımın dağıtılması için nakliyat konusu büyük bir problem oluşturmıştır. Çünkü Bağdat demiryolu şartları itibariyle yöredeki tek demiryolu olup ve geniş bir alana yayılmamıştır. İç bölgelere ulaşabilmek için misyonerler uzun ve zorlu kafil yollukları yapmak zorunda kalmışlardır.¹²⁹

YDYK'nın çalışma alanları Anadolu'nun dışında; Kafkasya, Ermenistan, Suriye, Mısır, Filistin ve İran bölgesini içeren geniş bir coğrafyada olup buradaki muhtaçlara yardım edebilmek için 18.000.000 dolarlık yardım yapılmıştır. Yardımların büyük bir kısmı kiliselerden ve Amerikan çocuklarına dinî eğitim verilen Pazar okullarından toplanılmıştır. Komisyon üyeleri içinde Dr. Barton ve Dr. Pitt'ten başka Harvard Üniversitesi profesörlerinden Moore, New York zenginlerinden Mr. Hesck, Grinal Kolej Müdürü Mr. Maryn, Mr. Carman ve Mr. Sterland isminde iki kâtip bulunmaktadır. Tıbbî yardımları Robert Koleji eski müdürü Dr. Woschborn'un oğlu George Woschborn idare etmiştir. Komite adına gıda malzemesi taşıyacak olan vapur, 300 kadar misyonerinde geleceği bildirilmiştir. Bu çalışanlar, birçok yerde yardım teşkilâtı oluşturmakla görevlendirilmişlerdir. Bu görevliler, geniş bilgilerle donatılmış ihtisaslarını yapmış doktor ve hasta bakıcılardan oluşmuştur.

Komite adına yola çıkan üç büyük vapurdan ikisi, birer hafta arayla yüklerini İstanbul'a, üçüncüsü ise yükünü Beyrut'a götürmek için yola çıkmıştır. Bu vapurlarda yüzer yataklı 15 hastanenin levazımı ile bunlara ait bir senelik levazım bulunmaktadır. Tıbbî heyet ve eşyaları, limanlardan ve şimendifer istasyonlarından taşınırken geri kalan

¹²⁷ “Amerikan Muavenet Heyeti'nin Mesaisi”, *Vakit*, 4 Şubat 1335, Numara: 18 (462), s. 1

¹²⁸ Kenan Özkan, *Türkiye ABD İlişkileri (1918-1923)*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir, 2006, s. 285.

¹²⁹ Pınar Özbek, a. g. t., s. 62.

nakliyatlarda 150 inek ve yük otomobilleriyle sağlanmıştır. Bu vapurlarla gelen malzemelerin dışında, İstanbul'a 8 bin ton un gönderilmiştir. Gelen un, zarurî olan iç bölgelere dağıtılmak için yola çıkmıştır. YDYK içinde Amerika'nın en ünlü simaları da bulunmaktadır. Eski Başkan Mr. Taft'nın başkanlık adayı olarak gösterdiği Mr. Hivez, eski Dışişleri Bakanı Mr. Rot, Kardinal Gıybenis, Şikago Üniversitesi Rektörü Mr. Godsen, Harward Üniversitesi eski Müdürü Dr. Eliet, pek çok banker, gazeteci, vaizci de bunlar arasında bulunmaktadır. Yardım toplamaya ait her türlü masraf, komitenin zengin üyelerince karşılanmıştır. Komite, yalnız Ermeni ve Rumlara yardımda bulunurken Amerika Kızılhaç'ın tahsis ettiği meblağlar ve harcama yeri tayin edilmeksizin verilen yardımlar, millîyet ve mezhep ayrımı yapılmayarak ihtiyaç sahiplerine dağıtılmıştır.¹³⁰

YDYK adına İstanbul'da gelen Amerikan İaşe Komisyon Başkanı Mr. Hoover D. Hayntes, bölgedeki yiyecek sıkıntılarının tespiti ve giderilmesini araştırmakla vazifelendirilmiştir. İstanbul'da erzak fiyatlarının pahalı olması dikkatini çekmiş ve bunun en önemli nedeninin nakliye azlığı ve idare eksikliğinden kaynaklandığını tespit etmiştir. Bundan istifade eden tekelticilerin, fiyatlarla istedikleri gibi oynadıklarını ve hükûmetin bunu engellemekte aciz olduklarını belirtmiştir. Bu sorunun önüne geçilmesi için çareler aranmış ve bu heyetin kontrolünde İstanbul Limanı'na getirilmek üzere büyük Amerikan vapurları, Amerikan unları ile yüklenmiştir. Bu unların bir kısmı ABD'deki malîyet fiyatı ile piyasaya sürülmüştür. Bu sayede İstanbul'daki hem ekmek fiyatlarının düşmesi hem de cinsinin ıslah edilmesi amaçlanmıştır.¹³¹

İstanbul'daki depolarda bulunan unların tüccarlara satışı Witol Ticarethanesi aracılığıyla olmuştur. Şimdiye kadar 45,000 çuval un satıldığını belirten ticarethane müdürü, un fiyatlarına 1 lira zam yapmak durumunda olduklarını söylemiş ve bunu da Osmanlı kâğıt parasının yaşadığı değer kaybına bağlamıştır. İstanbul'a yapılan yardımların sıklaşmasıyla Amerikalı tüccarlar da mal getirmek için harekete geçmişlerdir. Amerikalı tüccarlar petrol fiyatlarındaki pahalılığı gördükleri için ilk olarak İstanbul'a gaz sevk edeceklerini ve kahve getireceklerini, böylelikle kahve piyasasının da düşeceğini belirtmişleridir.¹³²

İstanbul, yardım heyetinin merkezi olmasına rağmen YDYK başkanlığı ile ilgili olarak bazı karışıklılar gözden kaçmamaktadır. Daha doğrusu komitenin idarî

¹³⁰ “Amerikan Muaveneti”, *Vakit*, 23 Şubat 1335, Numara: 481, s. 1.

¹³¹ “Amerika İaşe Mümessilinin Beyanâtı”, *Vakit*, 2 Mart, 1335, Numara: 488, s. 1.

¹³² Kenan Özkan, a. g. t., s.279-280.

kadrosunun hiyerarşik durumu açık değildir. Bu yüzden Anadolu'ya gönderilen yardım gruplarının başkanlarının isimlerinin, komitenin İstanbul merkezi başkanıyla karıştırıldığı görülmektedir. Böyle bir karmaşa İstanbul basınının vermiş olduğu bilgilerdeki tutarsızlıklardan kaynaklanmaktadır.¹³³

Amerikan yardım heyeti Başkanı Miralay Komis, heyetlerinin İstanbul ve birçok yerde bulunan muhacirlerin sevk ve iskânı için uğraştıklarını, Anadolu'da 15 hastanelerinin olduğunu, hastaların tedavilerinin yapıldığını, 45 bin kadar kimsesiz ve yetim çocuğa ayrıca 500 bin kişiye yiyecek verildiğini, bu insanlar için sanat ve meslek eğitimi için imalathanelerinin bulunduğunu söylemiştir. Yardım faaliyetlerinde uzak vilayetler de önem verdiklerini, nakliye işlerinde kamyon ve develer kullandıklarını, imalathanelerde yapılan elbiselerin yine muhtaçlara dağıtıldığını, şeker sıkıntısının gerek Rusya'da gerekse ABD'de de yaşandığını, doların artmasının şeker fiyatlarını da etkilediğini de belirtmiştir.¹³⁴

Tiflis'ten gelen resmî bilgilerde Amerikan ordusuna mensup Miralay William Haskell, yarım milyon Ermeni'ye kıyafet ve erzak gönderildiğini belirterek daha fazla hububat gönderildiğini İngiltere hükûmetinin de Ermenilere yardım ettiğini söylemiştir. Ayrıca Haskell, Ermenistan'ın çeşitli şehirlerinde kendi teşebbüsü ile 80 yetimhane ve 36 hastanenin tahsis edilmiş olduğunu ve 4 bin yetim ve 390.000 muhacirin yardım heyetleri tarafından güvenliklerinin temin edildiğini bildirmiştir. Halkın hastalıklara karşı aşılandığını ve Ermenistan'da hiçbir Müttefik askeri bulunmadığı için kendi nüfuzundan istifade ettiğini belirtmiştir. Haskell'in Ermenistan'da bulunmasının ana sebebi; ABD'nin Ermenistan mandaterliğine yönelik inceleme yapması ile ilgili olarak bölgeye gönderilmiş olmasıdır.¹³⁵

Bu arada ABD ordusu **Mercurius** ve **Pensacola** adlı gemilerle Yakındoğu'ya yardım malzemeleri taşımıştır. Savaşın sonları doğru Amerikan hükûmeti doğrudan Yakındoğu ile ilgilenmekle birlikte Amerikan Yardım Heyeti Başkanı Herbert Hoover tarafından 1918 Nisan'ı ile 1919 Kasım arasında 7 bin yoksula ekmek dağıtılmıştır. 1919 Mart'ı ile 1920 Temmuz arası yapılan yardımlarda Amerikan Un Koperatifi, YDYK ile işbirliğine girerek 92.000 ton unun dağıtılmasında katkıda bulunmuştur. Bu

¹³³ Safiye Kıranlar, a. g. t., s. 304.

¹³⁴ “Memleketimizde Amerika Muavenet Heyetleri”, **İkdam**, 10 Nisan 1336, Numara: 8317, s.1.

¹³⁵ “Ermenistan'da Amerika”, **İkdam**, 13 Nisan 1336, Numara: 8320, s. 1.

miktardaki un Ermenilere 6 ile 8 ay için ancak yetebilmekte ve komite çalışanları da 17 yetimhane ve 40 hastanenin hazırlıkları ile ilgilenmişlerdir.¹³⁶

Bunun dışında işgal kuvvetlerinin elinde bulunan Maraş; Amerikalı ve Alman misyonerlerin eğitim faaliyetlerinin merkezi durumunda olup getirilen Ermenilerin sayıca çok olması buradaki hastane ve yetimhanenin işlevini yitirmesine yol açmış ve buna engel olabilmek içinde bu bölgede yardım çalışmaları daha da yaygınlaştırılmıştır. Maraş'taki Amerikan hastanesinde çalışan Dr. Mabel Elliot, Fransızların bölgeden çekilmeleriyle Ermenilerin yok olma tehlikesi içinde olduklarını ve paniklediklerini rapor etmiştir.

Anadolu'nun güneyinde Türk-Fransız çarpışmalarının yaşandığı süreçte bölgedeki Ermeni yetimlerin güvenlikleri nedeniyle ülkeden çıkarılmalarına 1920'de başlanmıştır. İlk olarak 1920 Nisan'ında İngiliz-Fransız işbirliği ile 3 bin yetim Çukurova'dan Kıbrıs'a gönderilmiştir. Ancak kimin nereye gönderileceği konusu Amerika, İngiltere ve Fransa arasında sorunlara neden olmuştur.¹³⁷

Halep ve Beyrut'a doğru yönelen kalabalık Ermeni nüfusları, Suriye sınırında yığılmalara neden olmuştur. Buradaki mülteci kampları derme çatma evlerden ve sağlıksız koşullarından oluşmakla birlikte bu durum 1930'lara kadar sürmüştür. **League Of Nations Settlement Commision** (İskân Ettirme Komisyonu)'nun ödenekleri ile yığılmalardan kaynaklanan sorunlara çözüm aranmıştır. Urfa, Mardin, Mersin, Tarsus, Adana, Antep ve Maraş'tan yetimler Suriye'ye aktarılmışlardır. Bu insanların en büyük sorunu yeni çevre koşullarına uyum sağlamak olmuştur. Çocukların eğitimi İstanbul'dan idare edilmiş ve Harput, Malatya ve Diyarbakır'dan Suriye'ye giden yetim sayısı bir yıl içinde 12 bine ulaşmıştır.¹³⁸

YDYK, sadece Türkiye'de değil birçok ülkede yetim çocukların bakımlarıyla ilgilenmek durumunda olan bir cemiyet olduğu için finansal sorunlarıyla başa çıkabilmek için kiliselerin desteğine de önem vermiştir. Bu nenenle YDYK kendisine yardım etmekte olan kiliselere bazı öneriler sunmuştur. Bu öneriler YDYK'nın çalışmalarını destekleyen Amerikan Kiliseleri ve Kiliseler Arası İlişkiler Komitesi adına John M. Moore tarafından ifade etmiştir. Bunlar;

1. Yardım faaliyetlerinin devamı için fonları tedarik edilmesi ve YDYK'nın taleplerine kiliselerin desteklerini sürdürmeye devam etmesi,

¹³⁶ Charles Edward Delgadillo, a. g. e., s. 25-26.

¹³⁷ Selma Çetinkaya, a. g. t., s. 118.

¹³⁸ James Barton, a. g. e., s. 144 ve 148.

2. Papazların YDYK ve Yakındoğu'ya gösterecekleri ilginin onların yıllık müfredatlarının bir parçası olması,
3. Papazların YDYK saha çalışanlarıyla yapacakları iletişimi kendi insanlarının davası için yapabilecekleri en iyi yöntem olarak karşılamaları,
4. Papazların yerel kilise saha günleri ve kampanyalarında birbirleriyle iletişim halinde olmaları,
5. Kiliselerin, YDYK'nin misyoner derneği ve çocukları liderlik için yetiştirmenin değeri ve gerekliliğine inanması,
6. Federal Kiliseler Konseyi altında YDYK'nin bir temsilcisi olarak Doğu Kiliseleri, Ortadosk, Evanjelik ve Katolik kiliselerine misyonun anlayış ve birliktelik getirilmesi şeklinde olmuştur.¹³⁹

YDYK, insanları din veya ırklarına göre ayırmadıklarını iddia etseler de genel yardımlardan Müslüman nüfusa verilen yardım yalnızca % 2'dir. Ancak bu yüzdenin ardında alınan özel vergilerden muafiyet olma durumu söz konusudur. Ayrıca Türk Kızılay'ı Hilâl-i Ahmer¹⁴⁰ ile de aslında işbirliği içinde bulunmamıştır. YDYK, bu organizasyondan gelen raporlara bazen inanmamakla birlikte bazen de göz ardı etmiştir. Öte yandan Hilâl-i Ahmer, Müslüman ve gayrimüslimler arasında herhangi bir ayırım yapmamış hatta Ermeni ve Yunanlılarla ilgilenen komisyonlardan teşekkür mektupları almıştır.¹⁴¹

Hilâl-i Ahmer Cemiyeti, Rus istilasına uğrayan doğu vilayetlerindeki durumu incelemek ve oradaki muhtaç nüfusa yardım etmek için 1919 yılında bölgeye İmdat Heyetleri göndermiştir. Bölgeye giden heyetler, Trabzon yöresinde karşılaştıkları Amerikalılarla işbirliği içinde çalışmak istemişler; fakat Amerikalılar sürgün ve katliamlara maruz kaldıklarını iddia ettikleri Rumların ve Ermenilerin daha fazla yardıma ihtiyaçları olduklarını ileri sürerek öneriyi reddetmişlerdir.¹⁴²

¹³⁹ **Papers Of The American Board Of Commisioners For Foreign Missions-** Microfilm Reel 504.

¹⁴⁰ Hila-i Ahmer hakkında detaylı bilgi için bkz. Seçil Akgün-Murat Uluğtekin, *Hilal-i Ahmer'den Kızılay'a*, Beyda Basımevi, Ankara, 2000; Tuncay Ögün, a. g. e., s. 153-166.

¹⁴¹ Pınar Özbek, a. g. t., s. 64.

¹⁴² Fatih Genç , a. g. e., s. 122; Behçet Bey'in başkanlığında Trabzon'a ulaşan heyet ilk iş olarak bir aşhane açmıştır. Aşhaneye gelemeyecek durumda olanlara ise aylık 5 kilo hububat ve çamaşır gönderilmiştir. Ayrıca Giresun, Ordu, Tirebolu ve Perşembe kazalarında 30 ton kadar erzak ve eşya dağıtılmıştır. Gümüşhane'ye kadar olan kasaba ve köylerde 12 ton hububat, 3 bin arşın Amerikan bezi, 2 bin don, 2 bin gömlek ve bir miktar da ilaç ulaştırılmıştır. Bölgede uyuz, frengi gibi hastalıklar bulunmakla birlikte bazı yerlerde halkın % 20'si frengi hastalığına yakalanmıştır. Kapanmak üzere olan hastanenin ihtiyaçları sağlanmıştır. Bunun dışında 25 yataklı bir hastane açılmakla birlikte günde ortalama 100 hastaya bakılmıştır. Daha fazla bilgi için bkz. Tuncay Ögün, a. g. e., s. 159-160.

1920 yılında Washington'da YDYK için büyük bir miting yapılmış ve bu mitingde Kardinal James Gibbons, acı çeken Ermenilerin sıkıntılarının giderilebilmesi için Amerikan halkından maddî desteklerini esirgemeleri, YDYK'dan gelen tavsiye ve bilgiler doğrultusunda Ermenilerin durumlarının hiç de acıcı olmadığını ve gerekli desteğin sağlanacağından ümitli olduğunu söylemiştir. Cleveland H. Dodge (Veznedar) (Başkan Wilson'un yakın arkadaşı¹⁴³), Yakındoğu'daki sıkıntı içinde bulunan insanlar için ABD'deki yiyecek fiyatının altında, Yakındoğu'da temin edilebileceğini belirtmiştir. Kişi başına ayda 5 dolar bağış ile bir yetimin yiyecek masrafının karşılanabileceğini, 10 dolarlık bağış ile bir yetimin hem yiyecek, hem giyecek hem de sığınılacak bir yerin temin edilebileceğine vurgu yapmıştır. Amerikan halkının desteğine duyulan ihtiyacına değinerek, Yakındoğu'da 250.000 üzerinde evsiz çocuğun yardım beklediklerini dile getirmiştir.¹⁴⁴

YDYK'nın Anadolu'da muhtaçlara daha rahat ulaşmaları ve yardım götürebilmeleri için Dâhiliye Nezareti tarafından vilayetlere gönderilen yazıda bu komiteye zorluk çıkarmamaları, kendilerine müracaat ettikleri takdirde yardımcı olmaları belirtilmiştir. Osmanlı vilayetlerin depolarında bulunan fazla malzeme YDYK tarafından muhtaç sahiplerine dağıtılmıştır. Ancak YDYK Osmanlı Devleti'ne ait malzemelerin ABD'den geldiğini ifade etmiştir. Bu çelişkiyle birlikte YDYK kendi stoklarından verdiği iaşeyi piyasa fiyatlarına göre daha ucuza; ancak parayla satmışsa da mahallî yönetimlerden aldığı iaşeyi de bedava dağıtmıştır.¹⁴⁵

Buna benzer bir durum yine yardım faaliyetlerinin daha kolay işleyebilmesi için Ankara hükûmeti tarafından YDYK'ya verilen imtiyazlı bir anlaşma ile gerçekleşmiştir. Buna göre;

1. YDYK'nın ilgili olduğu bölgelerde işbirliği ve idarenin etkili olabilmesi için İçişleri Bakanlığı aracılığı ile bir ofis oluşturulacak,
2. Anadolu'daki YDYK çalışanları ile İstanbul ile olan iletişimleri İçişleri Bakanlığı'nca sağlanacak,
3. YDYK tarafından desteklenen yetimhaneler için ruhsatname şartı aranacak,
4. Yetimhane ve hastanelerin denetlenmesi ve bu kurumlar için gerekli sağlık personelinin çalışabilmesi için gerekli ve uygun belgelerin hükûmete sunulması ve izninin alınması gerekecek,

¹⁴³ Fatih Gencer, a. g. e., s. 47.

¹⁴⁴ *The Westfield Leader*, 28 January, 1920.

¹⁴⁵ Safiye Kıranlar, a. g. t., s. 306.

5. YDYK'ya ait bina mülkiyetinin kullanılabilirliği resmî temaslardan sonra serbestçe olabilecek,
6. İstasyon alanlarındaki düzenlemeler, sürekli temaslarla koordineli olacak. Şeklindeki hükümlerden oluşacak (İçişleri Bakanı: Ali Fethi Bey, Yakınoğu Sorumlusu: H. C. Jaquith).¹⁴⁶

Yapılan bu anlaşma karşısında Ankara hükûmetinin gerekeni yapmaktan geri durmaması, kesin tutumu ve aldığı kararlar YDYK'yı rahatsız etmeye başlamıştır. Bu rahatsızlığın en önemli sebebi yetimlere verilmek istenen eğitim faaliyetlerine tam bir serbestliğin verilmemiş olmasından kaynaklanmıştır¹⁴⁷. Aynı zamanda 1921 yılında TBMM çıkartılan kararname gereğince Amerikalılara ait muhtelif mahallerdeki yetimhanelerin bazılarının askerîye alanında olması nedeniyle buralarının askerîye teslim edilmesi yönünde bir karar alınmıştır.¹⁴⁸

YDYK'nın 1921 yıllık raporuna göre; YDYK tarafından yönetilen 124 yetimhanede 64.107 çocuk mevcut bulunmaktadır. Bu çocukların dışında, yetimhanelerde bulunmayan; ancak bakımları YDYK tarafından karşılanan 50,000 çocuk içinde hizmet verilmiştir. 1922 yıllık raporuna göre, yalnızca Anadolu'dan bulunan yetimhanelerde 30.698 çocuğun bulunduğu belirtilmiştir.¹⁴⁹

Mevcut durumu görmek ve ihtiyaçların giderilmesi için İstanbul'a gelen Piskopos James Cannon, 1922'e kadar yaklaşık 60 bin çocuğun evlerde barındırıldığını ve bu faaliyetler için 50 milyon dolardan fazlası harcandığını belirtmiştir. Harcanan paralarla binlerce ev sağlanmış ve gelecek yılın bütçesinin 4 milyon olacağını ifade etmiştir.¹⁵⁰

Komite mensuplarının Amerikan mandasını savunan Türklerle yakın işbirliği içine girmesinin yanında, misyoner örgütlenmesi olması nedeniyle Ankara hükûmeti bu cemiyete karşı temkinli olmuştur. Komitenin üst kadrosuyla da Osmanlı devlet adamlarıyla takındığı iyi ilişkiler dikkate alınmamış ve komitenin Ankara temsilcisi de TBMM hükûmeti tarafından atanmıştır. TBMM hükûmetinin mesafeli tavrı komitenin yetimhanelerdeki çalışmalarını denetleme konusunda ortaya çıkmıştır. Ankara,

¹⁴⁶ James Barton, a. g. e., s. 149-150. Harold C. Jaquith, YDYK üyesi olup Cenova'da Milletler Cemiyeti toplantısına katılmıştır. YDYK kendisinden İstanbul ve Kafkasya'ya bölgesindeki idari işlerden sorumlu olmasını istemiştir. 1921 Martında Yönetim Komitesi'nce direktör olarak atanmıştır. Bkz. James Barton, a. g. e., s. 44.

¹⁴⁷ Selma ÇetinKaya, a. g. t., s. 119.

¹⁴⁸ BCA, F: 030.18.0.0 Y: 4. 37. 20.

¹⁴⁹ Pınar Özbek, a. g. t., s. 63.

¹⁵⁰ *The New York Times*, 2 October, 1922.

yetimhanelerdeki baştercümanın Türk olmasını istemiş ancak komite bunu kabul etmek istememiştir.¹⁵¹

YDYK; yetimlere yönelik rahat çalışamayacağını anlaması üzerine Atina’da bir toplantı düzenlemiş ve merkezini İstanbul’dan Atina’ya taşımaya karar vermiştir. Ayrıca Anadolu’daki yetimlerin yurtdışına çıkarılması gerektiğini ve bu yerinde Suriye olmasına karar vermiştir. YDYK, Ankara’dan nakil konusunda gerekli izni almasıyla Suriye’ye nakiller başlatılmıştır. Amerikalı misyonerler, Adana, Maraş, Urfa, Malatya, Harput, Tarsus, Mersin ve Mardin’deki yetimleri Suriye’ye göndermişlerdir. Malatya ve Harput’tan toplam 5,312 yetimin nakli gerçekleşirken bu sahanın daha aşağı kesiminde 8 bin yetim Suriye’ye gönderilirken Fransızlardan destek alınmıştır.¹⁵²

YDYK’nın dikkat çeken özelliklerinden biri ise yardım edilecek kişilerin belirlenmesinde ölçü olarak kullandığı özelliklerin güvenilirliği olmuştur. Hristiyanları kayırmışsa da yardım yapılacak fakirlerin gerçekten muhtaç olması göz önünde bulundurulmuş ve muhtaçların tespitinde mahalle muhtarları yerine Hilâl-i Ahmer gibi itimat edilen kurumlardan fakir olduğuna dair vesika alınması şart koşulmuştur.¹⁵³

YDYK çoğunlukla Ermeni yetimleri ile ilgilenmekle birlikte sahipsiz Türk çocukları ile de ilgilenmiştir. Bu amaçla 1922 yılında Türk yetimleri ile ilgili çalışmalarını kaleme almıştır. Bu doğrultuda Sivas, Harput¹⁵⁴, ve Samsun’daki Ermeni yetimleri için aylık 100 bin lira ayrıldığı, Türk yetimleri içinse toplam 2,900 lira harcandığı belirtilmiştir. Harcanan paranın % 2’sini Müslümanlara ayırmış olan bu kurumun, Türk yetimleri için kullandığı miktarın bu kadar fazla olması ifadelerin doğruluğuna şüphe düşürmektedir.¹⁵⁵

Bunların dışında Diyarbakır’a gelip Elazığ’a gitmek üzere yola çıkan Amerikan Yardım Komitesi’nin yalnız Ermeni ve öksüz yetim çocuklara verilmek üzere Diyarbakır Ermeni Kilisesine belli bir miktar para vermiş olduğu;¹⁵⁶ ancak asıl görevlerinin yol, arazi keşfi, muhacirlerin iskân ve iâşe gibi hususları tespit olduğu

¹⁵¹ Safiye Kıranlar, a. g. t., s. 310.

¹⁵² Selma Çetinkaya, a. g. t., s. 120.

¹⁵³ Safiye Kıranlar, a. g. t., s. 312-313.

¹⁵⁴ Gerek Harput’ta gerek Elazığ’da bulunan Ermeni okul ve diğer müesseseler hakkında şüpheli durumların söz konusu olması üzerine bu bölgeye mülki ve askerî kanattan oluşan bir inceleme heyeti gönderilmiştir. İncelemede telsiz telgraf gibi cihazlara rastlanılmamış ancak Elazığ Amerikan Hastanesi’nde elektrik üretimi için bir motor ve dinamo olduğu bu cihazlarla yakın merkezlere muhabere amaçlı tesisatta kullanılabileceği belirtilmiştir. **ATASE**, ISH, Kutu No: 632, Gömlek No: 112, Belge No: 112-1.

¹⁵⁵ Selma Çetinkaya, a. g. t., s. 80.

¹⁵⁶ **ATASE**, ISH, Kutu No: 30, Gömlek No:22, Belge No: 22-1.

halde komite üyeleri, özellikle Ermenilerin hukukunu savunmaya bir anlamda onların avukatlığını dahi yapmışlardır ¹⁵⁷. Sadece bununla kalmayıp YDYK'nın birtakım görevlileri, Sivas ve Elazığ bölgesinde yardım amaçlı yola çıktıklarında bu heyetin yanında silah ve makineli tüfek dolu bir sandık olduğu tespit edilmiş; ancak birçok yerin İtilâf kuvvetlerince işgal edilmesi sebebiyle gerekli tahkikatlar da yapılamamıştır. ¹⁵⁸

1922 yılında yetişkinlerden çok çocukların bakım ve ihtiyaçlarına ağırlık verilmiştir. Çünkü çocuklar, yetişkinlere göre durumları daha kötü olmakla birlikte artan malî sorunlar ve eskisi kadar finansal desteğin olması da bunda etkili olmuştur. ¹⁵⁹Yardım faaliyetleri devam ederken mülteci erkeklerin, kadın, dul ve çocukların durumu, uyum sorunu ve finansal destek meselesi karşılaşılan sorunlar arasındadır. ¹⁶⁰Türkiye'deki tıbbî misyon, yıllarca Dr. William F. Dodd'un idaresinde yürütülmüş ve ölümüyle bu misyonu YDYK içinde Dr. Wilfred Past almıştır. ¹⁶¹

1930 yılında Beyrut ¹⁶², Halep ve Selanik'te bulunan mülteci kampları oldukça güvenli alanlardan meydana gelmiştir. ¹⁶³

2.2.4. Ermeni ve Rumlara Yardım Kapsamında Amerikan Kızılhaç'ın Faaliyetleri

YDYK'nın tam aksine, Amerikan Kızılhaç'ın yardım misyonları, dinî ve etnik ayrımcılıktan tamamen uzak olmuştur. Birinci Dünya Savaşı'nda yaşanan krizlerde Kızılhaç tarafından kullanılan bağış toplama taktikleri ve halkla ilişkiler dili, YDYK'nın yöntemleri gibi olmamıştır. Amerikan Kızılhaç'ı, mültecilere yardım edebilmek için Amerikalıları şartlandıracak uydurma hikâyeler peşinde koşmamıştır. Basit bir dille insanî yardım için gerekli olan yardımı yapmaya odaklanmıştır. Bir diğer ifadeyle amaçları uluslararası düzeyde yardım edebilmek olmuştur. ¹⁶⁴

¹⁵⁷ ATASE, ISH, Kutu No: 48, Gömlek No: 112, Belge No: 112-1.

¹⁵⁸ ATASE, ISH, Kutu No: 30, Gömlek No: 43, Belge No: 43-1.

¹⁵⁹ James Barton, a. g. e., s. 156 ve 184.

¹⁶⁰ James Barton, a. g. e., s. 176-177.

¹⁶¹ James Barton, a. g. e., s. 199.

¹⁶² 1925 yılı bu bölgede YDYK başkanı olan Barclay Acheson Suriye ve çevresini inceledikten sonra Beyrut'a dönmüş Suriye'deki durumun işlerini zorlaştırdığını belirtmiştir. Bunun sebebi 30 binden 35 bine yükselen mültecilerin sayılarının giderek artmış olmasıdır. Ayrıca Dürzîlerin Fransızlarla mücadele içinde olmalarına rağmen Amerikan yetimhane çalışanlarının başta Fransızlar, Dürzîler ve Müslümanlarla işbirliği haline girdikleri ve yardım faaliyetlerinden faydalandıklarını ifade edilmiştir. Bkz. *The New York Times*, 7 December, 1925.

¹⁶³ James Barton, a. g. e., 187.

¹⁶⁴ <http://www.rockarch.org/publications/resrep/miglio.pdf>. Erişim tarihi (12.07. 2011).

YDYK, Birinci Dünya Savaşı'nın yaşandığı yıllarda Amerikan Kızılhaç'ı ile de işbirliğine gitmiştir.¹⁶⁵ Amerikan Kızılhaç'ın faaliyetleri, Birinci Dünya Savaşı'ndan önce başlamış ve Türk ordusu ile birlikte çalışan diğer yabancı Kızılhaç örgütlerinden son 5 yılda daha fazla kayda değer işler yapmıştı. Kızılhaç misyonunun faaliyet alanı savaş alanlarının olduğu alanlar ile İstanbul'u içine almaktaydı. Doktor ve hemşireler buraya İngiltere, Fransa, Romanya, Almanya, İtalya, Rusya, Japonya, Avusturya, Hindistan, Hollanda, İspanya, Portekiz, Mısır, Norveç ve Danimarka'dan gelmişlerdi. Amerikan Cemiyeti, Genel G. Bç Rayndal'ın Başkanlığı altında Amerikan Board veznedarı W. W. Peet, Amerikan elçisinin eşi olan Mrs. Rockhill, İstanbul'daki (Yeşilköy) hastaneyi devralıp aynı zamanda genişleyen yardım faaliyetleri içinde mültecilerle ilgilenmişlerdir. Bunun dışında Bursa, Konya, Ankara ve Selanik Amerikan Kızılhaç'ının faaliyet alanları olmuştur.

İstanbul'daki Amerikan Kızılhaç'ı adına tıbbî işlemlerden sorumlu doktorlar Major Ford ve Dr. Dood'tu. Yeşilköy'de bulunan Hoffman Philip, Amerikan elçiliğinin ilk sekreteri olup kolera kampında bulunan hastalar adına çok başarılı işler yapmış ve kampta dezenfekte faaliyetleriyle meşgul olmuştur. Kolera salgınından dolayı İstanbul'a giriş çıkışlar bir süreliğine durdurulmuştur. Bu nedenle şehre girişlerine izin verilmeyen binlerce mülteciye, Mr. Peet'in idaresinde günlük yiyecek ve battaniye dağıtılmıştır. Bursa'da bulunan Amerikan misyonerlerinden biri olan Miss. Jillson 12,000 mültecinin açlıktan ölmesini engellediği için Osmanlı Padişahı tarafından ödüllendirilmiştir. Bir başka misyoner olan Dr. Wilfred Post, Eskişehir ve Konya arasındaki güzergâhta birkaç ayını geçirmiş ve buradaki mültecilere kıyafet ve yiyecek dağıtılmasına yardımcı olmuştur. Trakya bölgesindeki mültecilere de yardım edilmiştir. YMCA'nın¹⁶⁶ sekreteri

¹⁶⁵ Mary Caroline Holmes, *Urfa'da Ermeni Yetimhanesi (1919-1921)*, Çev. Vedii İlmen, Yaba Yay., İstanbul, 2005, s. 46.

¹⁶⁶ Genç Hristiyanlar Cemiyeti (Young Men Christian Association) anlamına gelen bu teşkilat Londra'da William George isminde bir hukukçu tarafından oluşturulmuştur. Amacı İncil ve İsa sevgisini aşlamak olmuştur. 19. asırda teşekkül eden bu cemiyet bir dönem zayıflamış ancak 1850 yılında Amerikalılar bu kuruluşu Amerika'ya aktarmışlardır. Bu nakli Amerika'ya yapan kişi Mak Börni adında bir zattır. Amaçları gençleri fikren ve ruhen yüksek sevilere taşımak olmuştur. 1885 yılında Paris'te toplanan cemiyet esas plan ve programlarını belirlemişlerdir. Cemiyet gençlerin ilgisini çekebilmek için spor faaliyetlerini bünyesinde bulundurarak bu vasıta ile onlara manevi telkinlerde bulunabilecekleri bir konferans salonu teşekkül ettirmiştir. Bu tarz salonlar aynı zamanda kilise vazifesi görmek amacıyla da tasarlanmıştır. Bunlar dışında işsiz gençlerde bu cemiyetin himayesi altında bulunmaktadır. 1890 yılından sonra cemiyet ABD'deki varlığını tüm dünyaya yaymaya karar verdikten sonra 26 farklı ülkeye şubelerini açmaya başlamıştır. ABD'de senede bir ya da iki kez toplanan bu cemiyete Protestan papazlardan oluşan bir komite de katılmaktadır. Misyonerlik teşkilatını tutan muayyen zenginler, maddi yardımlarda da bulunmuşlardır. Bunların başında Rockefeller ve Ford şirketleri gelmektedir. Sosyalizme engel olabilmek için bu şirketler YMCA'yı desteklemişlerdir. Büyük bankalar ve müesseselerde yüksek miktarda yardımda bulunmuşlardır. Bu şirketler, YMCA'ya, yabancı ülkelerin gençlerinin millî duygularını

olan Messrs Davis, Jacob ve Dr. Haskel, Selanik'te 30 bin Türk mülteci ile ilgilenmekle birlikte finansal yönetimi üstlenmişlerdir. Osmanlı yardım örgütü, Amerikan Kızılhaç'ı ile de işbirliği yoluna gitmiş ve Türk sağlık personeli, Amerikan Kızılhaç'ına yardımlarından dolayı da teşekkürlerini iletmıştır.¹⁶⁷

sarsmak amacıyla yılda 4000.000 dolar malî yardımda bulunmuşlardır. Bunların dışında Protestanlığın sözlülüğünü yapmıştır.

YMCA'nın İstanbul şubesi ilk olarak 1912'de Beyoğlu'nda Tepebaşı bahçesinin karşısındaki Fresko hanında kurulmuştur. İlk faaliyetleri eğitim amaçlı olmuştur. İttihat ve Terakki hükûmeti, bu cemiyete hoş bakmamıştır. Cemiyet, ABD'nin İttifak devletleriyle bir olması ve siyasî ilişkilerini kesmesi sonucu bir dönem çalışmalarına ara vermiş ancak 1919 yılında yine aynı binada faaliyetlerine başlamıştır. YMCA'nın faaliyet alanına yetimhaneler de girmiştir. İstanbul'da savaşın getirdiği sefalet içinde sevgi ve şefkate muhtaç olan yetimlere oyun malzemeleri vermekle birlikte hatta bu müesseselere hocalarını yardım etmek amacıyla göndermişlerdir. Cemiyete artan rağbet üzerine 1921 yılında Çarşıkuşu'da İstanbul şubesini açmıştır. 1924 yılında Beyoğlu merkezinde 25.000 liraya bir jimlastik salonu vücuda getirilmiştir. Binada duş, her türlü sıhhi ve fenni eserler kurulduktan sonra gayri Müslimler tarafından rağbet görmüştür. Bu bina basketbol, voleybol gibi spor faaliyetlerinde varlık göstermiştir. Bina açışı için Osmanlı hükûmetinden resmî izinler alınmıştır. YMCA adına çalışan yardımcılarının maaşları ABD'den gelmekle birlikte bu yardımcılarının yetişmesi ve belirlenmesinde etkili olanlarsa Amerikalı misyonerlerdir. Misyonerlerce tespit edilen gençler, lider kadrosunda yer alabilmeleri için ABD'de iki ya da üç yıl eğitilmektedirler. Lider amaçlı seçilenlerin ciddi esaslara göre belirlenmiştir. YMCA, müesseselerinde Fransızca, İngilizce ve ticaret dersleri vermiştir. Derslerden ayda 1,5 lira alınmıştır. Haftada 3 defa birer saat ders verilir. Bu para öğretmene ait olmakla birlikte her salı günü konferans verilmiştir. Kütüphane kısmı da eğitim şubesinin idaresi altındadır. Para toplama işlerinde propaganda, itimat ve emniyet üçlüsü esas alınmıştır. İstanbul teşkilatı 14 kişiden oluşmuştur. Bu azalardan biri Türk olmakla birlikte oy hakkı bulunmamaktadır.

Cemiyete üye olmak isteyen genç, en az 12 yaşında olmak durumundadır. Bir genç teşkilata üye olabilmek için kendisine verilen evrakları doldurmak durumundadır. O zat hakkında heyetler kâtipi, sonra memurlar, icrai kâtip ve en sonra da şube idare heyeti notlarını alırlar. Gençten ruhî, ahlakî, dinî, sosyal ve bedenî yapısı uygun olup olmadığına dair birçok sorular sorulup değerlendirmeler yapıldıktan sonra raporlar heyete sunulur. Bu değerlendirmelerden başarıyla geçenler cemiyete üye olup eğitim alabilme hakkı kazanabilmişlerdir.

İstanbul'daki Robert Koleji, Amerikan Kız Koleji, İngiliz ve Amerikan kurumlarının eğitimcileri, müdürleri YMCA'nın tabii üyeleridir. İstanbul ve Beyoğlu şubelerinin dışında İstanbul'da kızlara mahsus iki şubeleri daha bulunmakla birlikte müdiresi Amerikalı bir bayan misyonerdir. Teşkilatın önemli organları Amerikan misyonerlerin elinde olmuştur. Fakat asıl amaçlarını örtmek için arasından ayrıca teşkilatlar yapmakla birlikte idari heyetlerini seçmektedir. Türk çocuklarının bu cemiyete ilgisi spor faaliyetlerindeki sahip olduğu imkânlar ve başarılarından kaynaklanmıştır. Bunun dışında lisan derslerinden faydalanmak isteyenlerde olmuştur. Ancak bu vasıta ile Türk çocuklarıyla yakın temasa geçmeyi başaramamıştır. Bu nedenle mevcut hükûmetin bu cemiyeti dikkate alınması yönünde raporlar sunulmuştur. Bkz. BCA, F: 490.01 Y: 594.49.2.

Bu cemiyette çalışanların misyoner olması gerekmektedir. Protestanlaştırma faaliyetleri nedeniyle Türk hükûmetinin tutumu sertleşmiştir. Amaçlarını örtmek için isimlerini değiştirerek Lisan Dershanesi adını almışlardır. Kiliselerini de konferans salonlarına dönüştürmüşlerdir. ABD'de 2 milyona yakın üyesi bulunmaktadır. Cemiyetin başında kiliseler bulunmaktadır. Gelirin büyük bir kısmını papazlar yardım toplayarak sağlamışlardır. İstanbul'daki gelirleri 3 başlı olup Birincisi ABD'deki merkez teşkilatıdır. İkincisi Üyelerin verdiği ufak ücretlerdir. Üçüncüsü ise Türklerdir. Cemiyetin her sene 12 ile 25 bin lira açığı olmakla birlikte bunu telafi edebilmek için kendi azlarını İstanbul'un maruf müesseselerine göndererek yardım almaktadır. Bkz. BCA, F: 490.01 Y: 594. 49.21; Ayrıca 24.02.1936 tarihli Hariciye Vekilince, Yüksek Başvekaletine gönderilen yazıda YMCA'nın İskenderiye'de yapmış olduğu toplantısında Mustafa Kemal Atatürk'ün yaptıkları ve şahsiyeti için söylenen güzel ifadelerle yer verilmiş olduğu, Türkiye'deki millî bir uyanışın İtalya ve Almanya'da dahi olmadığı, yapılan reformların ülkenin gelişimi için ne kadar önemli olduğu belirtilmiştir. Bkz. BCA, F: 030. 10 Y: 266. 798 .12.

¹⁶⁷ The New York Times, 13 April, 1913.

ABD'nin Türkiye Büyükelçisi'nin eşi bayan Morgenthau, İstanbul'daki Pera'da bulunan eski Fransız hastanesi devralan Amerikan Kızılhaç'ın 3,000 Türk askerine baktığını, 250 yataklık hastanenin hep dolu olduğunu söylemekteydi. Tedavi edilecek hasta sayısının artmasıyla bir ek bina yaptırılarak yatak sayısı 700'e çıkartılmıştır. Bayan Morgenthau'nun dediğine göre Anadolu'da 13 Amerikan Okulu hastaneye çevrilmiş, Dr. Wilfred'in İstanbul'daki Amerikan Kızılhaç'ından sorumlu olduğunu ve Konya'dan İstanbul'a gelen Dr. Ward'ın kendisine yardım ettiğini de belirtmiştir. Bayan Morgenthau, Kızılhaç'ın Pera'da ki hastanesinde çok vakit geçirmiş ve buradaki Türk askerlerine yardımcı olmuştur. Ayrıca Miss Boardman, İstanbul'daki yardım çalışmalarına katkıda bulunarak tetanos ve kolera için gerekli serumları göndermiştir.¹⁶⁸

ABD'deki merkez Amerikan Kızılhaç'ı Türkiye'deki mevcut kötü durumun giderilmesi için ve ihtiyaçların karşılanması için bir vapur dolusu erzak ve eşya göndermeye karar vermiştir. **İskorpiyon** adlı Amerikan gemisi de hastaların muayyene edilmesi amacıyla dört seneden fazla İstanbul'da bulunarak hizmet vermiştir.¹⁶⁹

Kızılhaç'ın yardımları daha sonra genişleyerek Rusya'da bulunan ve yardıma muhtaç olan Ruslara da uzanmıştır. Bolşevik rejimi altında yok olma tehlikesiyle karşılaşan Rusların birçoğu sınır dışı edilmişti. Rus mülteciler, Polonya ve Türkiye'deki yardım organizasyonlarının yüklerini iyice arttırmışlardı. Rus mültecilere yardım etmek için Amerikan Kızılhaç'ı 400.000 dolar tahsis ettiğini ve Rus mültecilerin acınası durumlarını Amerikan Yüksek Komiseri Amiral Bristol'e bildirerek kendilerine yardım edilmesini istemişlerdir. Bristol, mültecilere yardım etmek için devreye girmiş ve Washington'daki Rus elçiliği aracılığı ile 300.000 dolar kendilerine tahsis edilmiştir. Böylelikle Amerikan Kızılhaç'ı, söz konusu parayı Rus mültecilerin ihtiyaçlarını karşılamak için kullanmıştır.

Bristol tarafından kurulmuş olan Felaket Yardım Komitesi, Rus mültecilere yardım etmek için tahsis edilen fonun idaresini Amerikan Kızılhaç'ından istemiştir. Durumun çok kötü olmasının yanında 139.000 mültecinin ellerindeki stoklar tükenme tehlikesiyle karşı karşıya gelmiştir. İstanbul'daki her hastane yaralılarla dolmuş; ancak mevcut yataklar hasta sayısını karşılayamamıştır. Şehirde Kızılhaç'ın karşılaştığı en önemli sorunlar bulaşıcı hastalıklar ve malî yetersizlikler olmuştur.

¹⁶⁸ *The New York Times*, 15 October, 1915.

¹⁶⁹ "Amerika Mümessil-i Siyasîsi Buraya Gelmek Üzere", **Vakit**, 12 Kânunuevvel 1334, Numara: 409, s.1.

1919 ve 1920 yılında Güney Rusya'dan İstanbul'a gelen mülteci sayısı o kadar çok olmuş ki ABD Kızılhaç yardım gemisi mültecilere daha iyi yaşam koşulları sağlayabilmek için yığınlar halindeki mültecileri, Kuzey Afrika'ya nakletmiştir. Polonya'daki Rus mültecilerin yardımına bölgede bulunan Rus Kızılhaç'ı da yardım etmiş ve malî desteği de Paris'teki Rus Komitesi sağlamıştır. YDYK'nın genel sekreteri olan Charles V.Vickey, Türkiye'de bulunan 110,000 nüfuslu Ermeni ve yetimin bakımından sorumlu olduklarını ve aciliyet gerektiren personel ve parasal durumlarda Amerikan Kızılhaç'ı ile işbirliği içinde olduklarını, ayrıca Amerikan Kızılhaç'ının bu eksikleri İstanbul'dan karşılamakla sorumlu olduğunu da belirtmiştir.¹⁷⁰

Amerikan Kızılhaç'ı ayrıca 1922 İzmir olaylarında aktif olarak rol almış ve bu bölgede YDYK ile işbirliği içine girmiştir. Mültecilerin güvenliklerini sağlamak için ülke dışına tahliyelerine karar verilmiştir. Amerikan misyonerlerine göre bu durumun yaşanmasında Müttefik güçlerin tavırları da etkili olmuştur. Bir diğer ifadeyle Müttefik güçlerinin mültecilerin ve yetimlerin bakımını üstlenmede Amerikalılara yardımcı olmaları umulurken, yapılan yardımların yetersizliği ve ortaya konan tavrın beklentileri karşılamaması bunda etkili olmuştur.¹⁷¹

Amerikan Kızılhaç'ının bakım hizmetlerini en iyi şekilde verebilmek için hemşirelik eğitimi üzerine çalışmaları da olmuştur. Bu anlamda Bakım Hizmeti Müdürü olan Clara D. Noyce hazırladığı raporunda Kızılhaç Bakım Hizmeti üzerine Ulusal Komitenin verdiği tavsiyeler Amerikan Kızılhaç'ı tarafından belirlenmiş kayıt standartları olup standardı karşılayabilen mezun hemşerilerin, kayıt için uygun görülebilecekleri belirtilmiştir. Amerikan Kızılhaç'ı herhangi bir bakım okulu idare etmemekle birlikte kendi gereksinimlerini karşılayan okullardan mezun olmuş olan hemşireleri kabul etmektedir.

Amerikan Kızılhaç'ı ile bağı olan Ulusal Komite, belli günlerde bir araya gelip toplantılar düzenlemiştir. Standartlar ve genel kayıt olunma, eğitimi verilen derslerin içeriği, yatalak hastalara verilen desteğin işlevi ve Kızılhaç Kamu Sağlık Bakımına kabul edilme standartları gibi Kızılhaç bakım aktiviteleriyle alakalı profesyonel ilişkiler hususunda bu komitenin görüşlerine başvurulmuştur. Amerikan Hemşirelik Kurumu, Amerikan Kızılhaç'ının yıllık toplantısına bir delege gönderebilmek için özel bir üye tarafından yetkilendirilmektedir.

¹⁷⁰ *The New York Times*, 1 December, 1920.

¹⁷¹ *The New York Times*, 2 October, 1922.

Amerikan Kızılhaç'ı nezaretinde ve görevdeki hemşire kayıt üyeleriyle birlikte hemşirelik okulları Prag (Çekoslovakya), Varşova Poznan (Polonya), İstanbul (Türkiye), Sofya (Bulgaristan) ve Santa Domingo ile yerel hükûmetlerin nezaretleri altında olmak üzere dünyanın birçok yerinde hemşirelik okulları açılmıştır.¹⁷²

2.3. ABD'nin Savaş ve Sonrasında Etkin Rol Oynamak İçin Yaptığı Faaliyetler

2.4. Wilson İlkelerinin Ortaya Çıkış Nedenleri

1917 yılında Almanya, İngiltere'yi abluka altına almak istemiş, denizaltılarıyla savaşa ağırlık vererek 5 Amerikan gemisini batırmıştır. ABD Başkanı Wilson, Kongreye yaptığı konuşmasında Almanya'ya savaş ilan edilmesini talep etmiştir. Amerikan hükûmeti, askerî destekle birlikte tarım ve sanayisini de Müttefiklerinin hizmetine sunmuştur. Almanya, Amerikan orduların desteğiyle durdurularak savaşın kaderi Müttefik devletlerin lehine değişmeye başlamıştır.¹⁷³

ABD, savaş sonunda büyük ölçüde Fransız silahlarıyla donanmış 2 milyon askerden oluşan bir ordu oluşturarak 50.000 askerini yitirirken Fransa ise 1,4 milyon askerini kaybetmiştir. ABD'nin ekonomisini denetim altına alması savaşta Fransa'nın dört yılda harcadığı parayı bir buçuk yılda harcamasına denk gelmiştir. Washington, Müttefiklerine bol bol paralar vererek onları ekonomik olarak da desteklemiştir.¹⁷⁴

Rusya'daki Bolşevik hükûmeti, St Jean de Maurienne Antlaşmasıyla İtalya'ya İzmir'in verilme şartını kabul etmemiş, tüm gizli anlaşmaları açıklamış ve Müttefiklerden ayrılmıştır. ABD'nin de desteğiyle ortak gizli anlaşmalar dönemi önemli bir ölçüde kapanmıştır.¹⁷⁵

¹⁷² Amerikan Kızılhaç'ının sağlık personelinde çalışabilmesi için bazı koşullar aranmıştır. Buna göre günlük ortalama 50 hastası olan ve tıbbi, cerrahi, gebelikle ilgili ve iki yaşından büyük çocukların bakımıyla ilgili pratik deneyim kazandıran, hastane ile alakalı bir okuldan mezun olmak. Kişinin yaşı ve fiziksel durumu da kabul edilmiş standartlara uyumlu olmalıdır. Buna ek olarak hemşireler, Amerikan Hemşirelik Kurumuna kayıtlı ve üye olmalıdır. Ayrıca mezun olduğu okul kendisine kefil olmalıdır. Eğer kamu sağlık bakımına kayıt oluyorsa kabul edilmiş olunan diğer ek gereksinimleri de karşılıyor olmalıdır. Gereksinimleri destekleyen kâfi ehliyetler ibraz edilmelidir. Amerikan Kızılhaç'ının dünya çapında yardım organizasyonlarına girişmesinden dolayı hemşire eğitimi, kamu sağlık bakımı ve bu gibi işleri yapabilecek eleman sağlayabilmek için ülkelerini hazır hale getiren yabancı hükûmetler ve Kızılhaç dernekleri, Amerikan Kızılhaç'ının tavsiye ve yardımlarına başvurmaktadır. Bkz. *The New York Times*, 24 July, 1923.

¹⁷³ Sayim Türkman, *Amerika Birleşik Devletleri'nin Ortadoğu Politikası ve Türkiye'ye Yansımaları (1919-1973)*, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, 2005, s.17.

¹⁷⁴ Maxime Lefebre, *Amerikan Dış Politikası*, Çev. İsmail Yerguz, İletişim Yay., İstanbul, 2005, s. 22.

¹⁷⁵ Sayim Türkman, a. g. t., s. 17.

Amerikan Başkanı Wilson, gerek kişisel yapısı gerek Amerika'nın çıkarlarıyla uyduğu için daha barışçıl bir dünya ve Avrupa'nın korumacı geleneğine karşın dünya ticaretinde daha fazla serbestlik içeren yeni bir uluslararası rejim düşlemiştir. Gerçekte ne Avrupa alışkanlıklarını terk etmek niyeti taşımış ne de Amerikan Devleti ve kamuoyu, Başkan Wilson'nun kurucusu olmaya çalıştığı bu tür bir dış politika değişikliğine kendini hazır hissetmiştir. Avrupalı devletler, Wilson'un açılımlarına menfaatleri gereği kullanmayı amaçlamışlardır.¹⁷⁶ Wilson'un oluşturmaya çalıştığı açılımlar nedeniyle vardığı sonuç, Boğazların Osmanlı Devleti'nin elinden alınması ve Osmanlı sınırları içerisindeki Türklerden ayrı bir özerklik verilmesi şeklinde olmuştur.¹⁷⁷

Başkan Wilson, Müttefikler mücadeleye girişmeden önce yardımcılarına Barış Konferansı'nda çıkabilecek sorunlar etrafında ayrıntılı muhtıralar hazırlamalarını kendilerinden istemiştir. Başdanışmanı olan Albay Edward M. House, ön çalışmalara başlamış bu amaçla Avrupalı galip devletlerle ön müzakerelere başlamışlardır. House, bu arada esas üyelerini New York City Koleji Rektörü S. Mezes ile genç gazeteci W. Lippmann'ın oluşturduğu bir uzmanlar komisyonu kurdurmuş ve bu komisyon verdiği raporda Almanya'nın Ortadoğu için bir tehlike oluşturması ve bunun engellenmesi için Ortadoğu'nun belli parçalarını (Ermenistan, Filistin, Mezopotamya) güçlü İtilâf devletlerinin denetimine bırakılmasından¹⁷⁸ söz edilmiştir. Bu durum, ABD'nin Ortadoğu'da daha faal olmak istemesinde bir göstergesidir. Demokrasiye, toplumların kendi kendilerini yönetmelerine önem veren ve özgür devletlere inanmakta olan Wilson, bu inancını :“*Dünyanın demokrasi için güven altında olması ve barışın da demokrasinin temeli siyasal özgürlüklerin birinci gereksinmesi olduğunun akıldan çıkmaması gereklidir.*” şeklinde düşüncelerini belirtmiştir.¹⁷⁹

Birinci Dünya Savaşı'nın bitiminden dokuz ay önce ilan edilen 14 maddelik prensipler, görünüşte yenen ve yenilen milletlere eşit haklar tanımış, yeni ufuklar vaat etmişse de mesele Osmanlı Devleti'ne geldiğinde hak eşitliği ortadan kalkmıştır. Savaşın sonunda bütün milletlerin, barış özlediği bir atmosferde adaleti ve sürekli

¹⁷⁶ Vedat Gürbüz, “ Bir İdeal, Bir Amerikan Başkanı ve Onun Başarısızlığı: Başkan Wilson ve Milletler Cemiyeti”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S : 29-30, Mayıs-Kasım, 2002, s. 88.

¹⁷⁷ Fahir Armaoğlu, “ Atatürk Döneminde Türk Amerikan İlişkileri, Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası”, (Makaleler), Atatürk Araştırma Merkezi, Yay Haz.: Berna Türkoğlu, 2002, s.282.

¹⁷⁸ Mim Kemal Öke, *a. g. e.*, s. 145.

¹⁷⁹ Seçil Akgün, *Genaral Harbord'un Anadolu Gezisi ve Ermeni Meselesine Dair Raporu*, Tercüman Tarih Yay., İstanbul 1981, s. 39.

barışın düzenini tespit ve temel prensiplerini teşkil etmek üzere ABD'nin 28. Başkanı Thomas Woodrow Wilson, tarafından 8 Ocak 1918 Salı günü Amerikan Kongresi'nde açıklanan Wilson Prensipleri, 14 maddeden oluşmaktadır.¹⁸⁰

Amerika hükûmeti, 24 Ocak tarihinde Osmanlı Devleti'ne ve diğer muharip devletlere tebliğ ettiği barış notasında şunlara değinmiştir: “ *Akd olunacak barış ve anlaşmalar garanti altına almaya layık bütün beşeriyetin tasvibine uygun bir barış olmalıdır. Yoksa bugün savaşa girmiş olan devletlerin elde etmek istedikleri çıkarları temin edecek bir barış değil. Biz bu şartların ne olduğunu tayin etmek hususunda rey sahibi değiliz... Yeni dünya milletlerini ihtiva etmeyen müşterek bir barış namesi hiçbir zaman istikbali emniyet altında bulundurmaz. Bir de Amerikan ahalisinin iştirak edeceği vakit ve garanti altına alınabileceği yalnız bir türlü barış vardır. Bu barışın şartları Amerika hükûmetlerinin müdafaa ettikleri nazariyata uygun olmalı ve Amerika milletlerinin siyasî kurallarına uygun olmalıdır... Yapılacak barışın daimi olması arzu ediliyorsa bu barışın şartları kararlaştırıldıktan sonra bu şartlar için tekeffül imkânı olup olmadığı anlaşılacaktır... Gelecekte kuvvet dengesi değil ortak kuvvet olmalıdır. Tanzim edilmiş rekabetler değil, müşterek barış olmalıdır... Yalnız eşit heyetler arasında akd olunan bir barış payidar olabilir. Devamlı bir barış için anlaşılmayan üzerinde meselelerin halli, anlaşmazlığa düşülen arazinin millîyet nazariyatına uygun tarzda taksimi ne kadar lazım ise de milletler arasında karşılıklı bir güven ve teveccüh fikirleri de o kadar lazımdır... Deniz yoluna gelince hukuken olduğu gibi maddeten dahi yollar serbest olmalıdır. Barış için eşitlik, ortak hareket için deniz serbestliği gerekli bir şarttır... Benim sözlerim liberal programlar içindir... Bu bahsettiğimiz esaslar Amerika politikasıdır. Biz bundan başka türlü politika kabul etmeyiz.*¹⁸¹ şeklinde idi. Adı geçen tarihin dışında da ileri sürdüğü 14 maddelik barış programının dışında 11 Şubat 1918'de Amerikan Kongresi'nde, 4 Temmuz 1918'de New York'taki Metropolitan - Opena'da söylediği nutuklarda, yeni ve adil bir düzen vaat etmekteydi.¹⁸²

Bu maddeler;

1-Milletler arasında gizli anlaşmalara son verilmesi ve açık diplomasi uygulanması,

2- Karasuları dışındaki denizleri gerek savaş zamanında, gerek barış zamanında gidiş gelişin tam olarak serbestliği,

¹⁸⁰ Fethi Tevetoğlu, *Milli Mücadele Yıllarındaki Kuruluşlar*, T.T.K. Yay., Ankara 1988, s.151.

¹⁸¹ “ Amerika'nın Sulh Telakkileri Hakkında Mühim Bir Vesika”, *Vakit*, 7 Teşrin-ievvel 1334, s.2.

¹⁸² Sabahattin Selek, *Anadolu İhtilali*, C: II, Kastaş Yay.,İstanbul 2004, s. 489-490.

3- Barışı kabul eden ve onun sürekliliği olması için birleşen bütün milletlerarasında iktisadî engellerin imkân derecesinde kaldırılması ve ticarî meselelerde eşit hakların tanınması

4-Her milletin silahlarını kendi iç güvenliğini sağlayabileceği şekilde en aşağı bir miktar ve seviyeye indirmesi hususunda güvence alınması ve verilmesi.¹⁸³Bu ilk dört madde milletlerarası bir teşkilatın vücuda getirilmesi ile ilgilidir. Bu maddelerde açık diplomasi, denizlerin serbestliği, ticaret engellerin kaldırılması ve silahsızlanmanın gerçekleştirilmesi istenmiştir. Bu nutukla ABD siyasî açıdan da yalnızlık politikasını resmen terk etmiş hatta yeni bir dünya yaratıcılığına talip olmuştur. Yeni dünyayı kurarken egemen olan ilke, milletlerin kendi kendilerine hâkim olmaları ilkesiydi.¹⁸⁴

5- Sömürgelere ait bütün isteklerin, hâkimiyet meselesinin hallinde, ilgili ahalinin çıkarlarını da burayı sömürge olarak yönetecek devletin hakkaniyetine uygun istekleri derecesinde dikkate almak suretiyle meselenin geniş ve tamamıyla tarafsız bir yoldan açıkça, serbestçe tartışma sonunda halli ve ayarlanması,

6-Rus topraklarının tamamen boşaltılması,

7- Bütün diğer milletler gibi, haiz olduğu istiklâli hiçbir kayıt altına alınmadan Belçika'nın boşaltılması ve onarılıp eski haline getirilmesi,

8-Fransız topraklarının tamamen boşatılması ve işgal altında olan kısımların onarımı. Alsace-Lorraine hakkında 1871 tarihinde Prusya tarafından Fransa'ya yapılan haksızlık, elli yıla yakın bir süredir cihan barışını boza geldiğinden umumun menfaati barışın tekrar sağlanabilmesi için bu haksızlığın düzeltilmesi,

9-İtalya sınırlarının yeniden tespitinde, millîyetler arasındaki sınır çizgisi açıkça anlaşılacak suretle bir düzenleme yapılması

10- Milletlerarası mevkilerin korunması ve temini istenilen Avusturya ve Macaristan milletlerinin muhtariyete kavuşmaları ve serbest olarak gelişmeleri için gerekli imkânların sağlanması,

11- Romanya, Sırbistan ve Karadağ'ın boşaltılması ve işgal olunan toprakların onarımı; Sırbistan'a denizce serbest çıkış yeri sağlanması. Muhtelif Balkan devletleri arasında dostça yapılacak fikir alışverişi sonucunda ve tarihin oluşturduğu bağlar ve millîyet farkları dikkat nazarına alınarak bir düzenleme yapılması. Bu devletler

¹⁸³ *The New York Times*, 8 February, 1931; Fethi Tevetoğlu, a.g.e., s. 152.

¹⁸⁴ Mim Kemal Öke, a. g. e., s. 146.

hakkında siyasî ve iktisadî istiklâle ve toprak bütünlüğüne ilişkin milletlerarası bir güvence sağlanması,

12- Şimdiki Osmanlı İmparatorluğu'nun Türklerle meskûn kısımlarına tam bir hükümdarlık hakkı tanınması; fakat bugün Türk hâkimiyetinde bulunan diğer milletlere tam bir emniyet içinde yaşama ve kolayca gelişme imkânının güvence altına alınması. Çanakkale Boğazı'nın bir güvence altında bütün milletlerin gemilerine ve ticaret ulaşımına açık kalması.¹⁸⁵

Birinci Dünya Savaşı sırasında Osmanlı Devleti ile ABD, karşı taraflarda yer almışlarsa da birbirleriyle bire bir savaşmamışlardır. Hatta Enver Paşa, iki ülke arasındaki siyasî ilişkilerinin kesilmesinden önce, Amerikan elçisi Morgenthau'ya Türk hükûmetinin Amerikan kurumlarına veya Amerikalılar karşı bir niyeti olmadığı yönünde güvence vermiştir. Wilson'un hazırladığı bu on ikinci madde, çok nazik bir durumun oluşmasına yol açmıştır. İtilâf devletlerinin gizli anlaşmaları ortaya koymak istemesi, bu maddenin etkinliğini yitirmesi anlamına gelmektedir. Bunu sağlayabilmek için ortaya konulan yaklaşım “Manda Sistemi”nin getirilmek istenmesi ile olmuştur. Manda sistemin getirilmesiyle Mondros Mütarekesi'yle İtilâf devletleri, 12. maddeye ters düşseler dahi emellerine kavuşabilme imkânı bulabilmişlerdir.¹⁸⁶

ABD'nin on ikinci maddeyi resmî yorumlayışı da şöyle olmuştur:

“ Açıktır ki Boğazlar ve İstanbul, ad olarak Türk kalsalar bile, milletlerarası kontrol altında tutulmalıdır. Bu kontrol, birlikte de yapılabilir ya da Milletler Cemiyeti'nin görevlendireceği bir mandacı devlet eliyle de olabilir. Anadolu Türklere bırakılmalıdır. Yunanlıların daha çok sayıda bulundukları kıyı bölgeleri, Belki de Yunan Mandası'nda özel bir milletlerarası kontrol altına konulabilir. Ermenistan'a Akdeniz'de bir liman verilmeli ve bir himayeci devlet gösterilmelidir. Fransa bunu isteyebilir; fakat Ermeniler İngilizleri yeğ tutmaktadırlar. Suriye, İngiltere ve Fransa'nın yaptığı bir anlaşma sonucu, şimdiden Fransa'ya ayrılmıştır. Filistin, Mezopotamya ve Arabistan için en uygun mandacının İngiltere olduğu açıktır. Anadolu'daki bütün mandacı devletleri bağlayacak garantileri kapsayan genel bir Manda Yasası, Barış Antlaşması'na eklenmelidir. Manda Yasası, “açık pazar” ve azınlıklar için hükümler getirmelidir. Ana demiryolu hatları, milletlerarası bir yönetim altında konulmalıdır.”

¹⁸⁵ Fethi Tevetoğlu, a. g. e., s. 152.

¹⁸⁶ Seçil Akgün, a. g. e., s. 40.

Görüldüğü gibi Osmanlı Devleti'nin Türk olan kısımlarına güvenilir bir egemenlik sağlanmalı denildiği halde, Akdeniz limanı olan ve Doğu Anadolu'yu kapsayarak Kafkaslara kadar uzanan bölgede bir Ermenistan devleti kurulmak istenmektedir¹⁸⁷.

13- Denizlerde serbestçe açılabilen bir Polonya devletinin kurulması,

14- Küçük ve büyük devletlere siyasal bağımsızlık ve toprak bütünlüğü garantisi vermeyi sağlayan bir Milletler Cemiyeti'nin kurulması¹⁸⁸.

Wilson, on dört nokta prensibiyle ortaya konulan yeni diplomasi kuramıyla savaştan elde edemediği toprak ve materyal kazançları, diplomatik yolla elde etmeyi amaçlamıştır. Özellikle Ortadoğu ve Çin gibi bölgelerde örtülü emperyalist mücadele sürdüren ABD, Wilson İlkeleri ve özellikle uluslara self-determinasyon hakkı tanıyan 12. madde ile bu bölgelerde Avrupa devletleri ile olan rekabette çıkar sağlamayı istemiştir. Bu ilkelerin ve hatta Wilson'un bile başmimarı olan Walter Lippmann, 12. madde ile sömürge ve işgal altındaki milletlere hemen özgürlük ön görmemiştir. 12. maddeye dayanarak, Millî Mücadele döneminde Türkiye'den gelen diplomatik yardım çağrılarını Wilson'un cevapsız bırakması bu gerçeğe işaret etmektedir.¹⁸⁹

Wilson, bu 14 noktayı sadece genel bir barışı göz önüne alarak hazırlamıştır. Onun için en önemli olan esas milletlerarası barış teşkilatının kurulması, toprak sınırlarının milliyetler esasına dayanması olmuştur. Wilson, Avrupa barışının bozulmasını bu ilkenin uygulanmamasında görüyordu. Bu esasların başında denizlerin serbestisi gelmektedir. Bu ilke, ABD'nin bütün dünya ile ticaretini yakından ilgilendirmekteydi. ABD'yi savaşa sürükleyen ana sebep Almanya'nın bu ilkeyi ihlal etmesi olmuştur.¹⁹⁰

Wilson'un barış programına¹⁹¹ yönelik söyledikleri İngiliz¹⁹² kamuoyu, genel anlamda ilan edilen prensipleri kendi menfaatlerine aykırı bulmuş ve özellikle de

¹⁸⁷ Doğan Avcıoğlu, *Milli Kurtuluş Tarihi 1838'den 1995'e*, Tekin Yay., Ankara 2006, s. 308-309.

¹⁸⁸ Maxime Lefebvre, a. g. e., s. 24; " Amerika Nazarında Sulh Esasları", *Vakit*, 26 Kanunuevvel 1334, Numara: 423, s. 1.

¹⁸⁹ Vedat Gürbüz, a. g. m., s. 90.

¹⁹⁰ Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasî Tarihi*, C: 1-2, Alkım Yay., İstanbul 2007, s. 139.

¹⁹¹ Barış Konferansı'nda İtilaf devletlerine bir müddet tabi olan ABD, bu devletlerin kendisinden ayrıldığını ve Wilson şartlarına karşı uzak durduklarını görmüş ve Batı Cephesindeki askerlerini çekeceğini ifade etmiştir. Yani ABD, Wilson'un 14 esasına uygun olarak İtilaf devletlerinin Avrupa merkezli devletlerle barış yapmaktan kaçındıkları takdirde Fransa'da bulunan birliklerini geri alacağını belirtmiştir. Wilson'un prensipleri çerçevesinde her milletin kendi kaderine hâkim olması gibi milletler hukukuna uygun olması istenmiştir. Bkz. " Amerika'nın Müttefiklerden Ayrılması İhtimali", *Vakit*, 22 Teşrin-ievvel 1334, Numara: 358, s. 1.

denizlerin özerkliği konusundaki çekinceler, basında yoğun şekilde eleştirilmiş ve kısmen olsa da hayali bulunmuştur. Fransa ve İtalyan kamuoyunda da benzer eleştiriler yapılmıştır. Wilson prensipleri Arap, Ermeni, Rum, Alman,¹⁹³ Avusturya ve Osmanlı kamuoyunda etkili olmuştur.¹⁹⁴

¹⁹² İngiliz diplomatların Wilson ilkeleri için ilk düşüncesi olumlu gibi gözükmektedir. Savaş süreci boyunca Almanya'nın İngiltere Büyükelçisi Viscount D'Abernon, savaş sonrasında mevcut sorunları barış zamanı sorunlar olarak değerlendirmiş ve bunların çözülmesinde İngiliz hükûmetinin Wilson'un 14 noktasını takip edebileceğini ifade etmiştir. Oxford Üniversitesi'nde öğrencilere yaptığı konuşmasında barışa liderlik eden köklü fikirler hakkında çalışabilmek için ve 14 noktanın dünyaya duyurulmasından sonra Londra'da "Thinking General Staff" adı verilen (Genel Düşünce Kurulu) ekip ile bu 14 noktanın İngiltere için değerlendirilmesinin yapılmakta olduğu bir kez daha belirtmiştir. D'Abernon, bu düşünce kurulunda benzeri iki modelin var olduğu ifade etmiş, bunların da İngiltere Savunma Komitesi ile Japonya'daki Elder Statesmen Konsülü olduğunu ileri sürmüştür. *The New York Times*, 1 November, 1930.

¹⁹³ Almanya ve Avusturya'da Wilson ilkeleri öğrenildikten sonra halk tabakaları arasında barışa karşı bir istek baş göstermiştir. 18 Eylül 1918'de artık Almanya'nın savaşı hali kalmamıştır. Almanya'nın batı cephesi çökmüş ve Alman Genel Kurmay Başkanı Ludendorf, kendi hükûmetine başvurarak savaş gücünün kalmadığını bunun üzerine mütareke yapılmasını talep etmiştir. Almanya, ABD'ye müracaat etmiş ardından Avusturya buna dâhil olmuştur. Bkz. Taylan Sorgun, *Mütareke Dönemi ve Bekirağa Bölüğü*, Kamer Yay., İstanbul 1998, s. 9 ; Ayrıca Almanya'nın yıkılmasındaki olumsuz etki, Wilson ilkelerinin etkisinden çok çaresizliğinden kaynaklanmakta olup, Wilson ilkelerine ümit bağlamak durumunda kalmış ve bu nedenle silahlarını geri çekmiştir. Almanya, içindeki Marksistler ve Yahudiler tarafından da içten içe çökertilmek istenmiş ve bu maksatla Wilson ilkelerini desteklemişlerdir. Bkz. *The New York Times*, 18 June, 1944; *Vakit* gazetesinde çıkan bir haberde de Almanya ile ilgili olarak; Almanya'nın dünyayı sefalet ve sıkıntıya sürükleyecek bir savaşa yeniden girişmeyecek şekilde sulh şartlarının oluşması gerektiği, Belçika'nın iadesi, Alsas-Loren'in Fransa'ya kayıtsız şartsız verileceği gazete satırlarında yer almıştır. Bkz. "Amerika'nın Sulh Şartları", *Vakit*, 31 Teşrin-ievvel 1334, Numara: 267, s.1;

Wilson, 4 Temmuz 1918 tarihinde, ABD'nin ilk Cumhurbaşkanı Washington'un mezarında sunları söylemiştir.

1-Türlü baskıcı hareketleri ortadan kaldırma ve dünyada barışı engelleyen bütün hükûmetler imha edilmelidir. Bunları yok etmek hali hazırda mümkün olmadığı takdirde hiç olmazsa bunlar aciz hale gelmelidir.

2-Toprak hâkimiyeti, iktisat ve siyasetle ilgili bilcümle meseleler ve doğrudan doğruya alakadar bulunan milletlerle halledilmeli, nüfuz genişletmek ve hâkimiyet için bu gibi meselelerin başka suretle hal ve tesviyesini arzu eden diğer birtakım milletlerin maddi menfaatleri esasına kurulmamalıdır.

3-Bütün milletler ilişkilerinde aynı düstur ve hürmet ve itibara ve medenî cemiyetler arasındaki hukuka riayet etmeye muvafakat etmelidir. Bu suretle her türlü kötü niyet ve tecavüzlere veya birtakım mürettep ittifak ve ittihatlarla son verilerek bütün vaatlere ve sözleşmelere tam bir güvenle riayet edilmelidir.

4- Hür milletin hâkimiyetini tamamen temin edecek bir barış teşkilatı oluşturulmalı ve milletlerin hukukuna karşı her türlü tecavüzü görmek ve milletlerarasında zuhur edecek tüm ihtilaflara merci olmak üzere bir hükûm heyeti teşkil edilmelidir. Bu açıklamalarına gönderme yapan Wilson, Alman kuvvetlerinin kanunsuz ve insanlık dışı hareketlerine devam ettiği sürece Müttefik hükûmetlerin Mütarekeyi dikkate almaya rıza göstereceklerine ne ABD'nin ne de kendisinin tamamen emin olmadıkları şeklinde bir beyanatı olmuştur. Bkz. "Amerika'nın Almanya'ya Gayr-ı Muntazar Cevabı", *Vakit*, 17 Teşrin-ievvel 1334, Numara: 353, s.1; Bu 4 madde için ayrıca bkz. "Amerika'nın İstiklali", *Vakit*, 8 Temmuz 1334, Numara:260, s. 1.

Amerikan notası Almanya'da umumi bir memnuniyetsizlik yaratmış, Almanya'daki sağ ve sol gazeteler, bu durumla ilgili olumsuz haberler yayınlamışlardır. Bkz. "Amerikan Notasının Almanya'da Etkileri", *Vakit*, 18 Teşrin-ievvel 1334, Numara: 354, s. 1; Ahmet Emin, "Amerika'nın Vaziyeti" başlıklı yazısında Alman barış notasının, ABD'ye ulaştıktan sonra ABD Ayan Meclisi'nin, Almanya'nın kayıtsız şartsız teslimine kadar savaşa devam kararı aldığını belirtmiştir. Ayrıca ajansların verdiği bilgilere göre barış kelimesini dilinden düşürmeyen ABD basını, Alman barış teşebbüsünün Almanlar tarafından kurulmuş bir tuzak olduğunu yazmıştır. *The New York Times* bu mesele ilgili olarak Almanların amacının Wilson'un şartları çerçevesinde barıştan yana gibi görünerek Alman halkına barış taleplerinin

Bu arada Almanya, İtilâf devletlerinin dayatmaları ile hazırlanan Versay Antlaşması'nı kabul etmek durumunda kalmıştır. 14 Noktaya rağmen, antlaşma, toprak, ekonomik ve askerî konularda cezalandırıcı olmakla birlikte Almanya, savaş öncesi topraklarının % 13'ünü terk etmeye mecbur bırakılmıştır. Ekonomik bakımdan önemli olan Yukarı Silezya, yeni oluşturulan Polonya'ya verilmiştir. Polonya'ya, Doğu Prusya'yı Almanya'nın geri kalan kısmından ayıran "Polonya Koridoru"nu yaratan Posen civarındaki topraklar verilmiş ve ayrıca Baltık Denizi'ne çıkış sağlanmıştır. Eupen–Et-Malmedy adındaki küçük bir toprak parçası Belçika'ya verilmiş ve Alsace-Lorraine Fransa'ya iade edilmiştir.

İtilâf devletleri sonunda ikiyüzlü bir politika olan "Manda Prensibi"nde anlaşmışlardır. Mandanın ne olduğu özel olarak tarif edilmediği gibi Versay antlaşmasının Askerî kısıtlamalarına göre, Alman ordusu yüz bin gönüllü ve donanması da altı kruvazör ve birkaç küçük gemiye indirilmiştir. Almanya'nın denizaltı, uçak, tank ve ağır top gibi saldırı silahlarına sahip olması yasaklanmış ve genelkurmayı da dağıtılmıştır. Almanya'nın silahsızlandırılmasını kontrol etmek için bir İtilâf kuvvetleri Askerî Kontrol Komisyonu kuruldu. Ancak etkili ve otoriter bir komisyon olamadığı zamanla anlaşılmıştır.¹⁹⁵

2.4.1. Osmanlı Devleti'nin Mondros Mütarekesi'ni İmzalamasında Wilson İlkelerinin Etkisi

Osmanlı ülkesinde Wilson ilkeleri ümit verici bir durum yaratmışken cephelerdeki durum hiç de iç açıcı olmamıştır. 1918 Mart'ında Irak'taki İngiliz birlikleri Bağdat'ta neredeyse ulaşmış ve 7 Mayıs' ta Kerkük'ü işgal etmişlerdir. Diğer yandan Mekke Emir'inin oğlu Faysal, Hicaz kuvvetleriyle Amman'ı aldıktan sonra Türk ordusunu arkadan vurmaya başlamıştır.¹⁹⁶

Trakya'dan gelen haberler de endişe vericidir. Çünkü İtilâf kuvvetleri, Yunanistan'dan İstanbul'a doğru harekete geçerek Türklerle Almanlar arasındaki kara

Müttefiklerce kabul olmadığı mesajını kamuoyuna verme çabasında olduklarını da ifade etmiştir. Ahmet Emin yazısının devamında İngiliz ve Fransız gazetelerinde yer alan haberlerde ne ABD'nin ne de Müttefik devletlerin, Almanya ve Avusturya-Macaristan ile olan sorunlarını müzakere yoluyla çözme amacında olmadıklarını yazmaktadır. Bkz. Ahmet Emin, " Amerika'nın Vaziyeti", *Vakit*, 24 Teşrinievvel 1334, Numara: 365, s. 1.

¹⁹⁴ Sayim Türkman, a. g. t., s. 19.

¹⁹⁵ Henry Kissenger, *Diplomasi*, Çev. İbrahim Kurt, Türkiye İş Bankası Yay., Ankara 1998, s. 223;

¹⁹⁶ Ahmet Hurşit Tolon, *Birinci Dünya Savaşı Sırasında Taksim Anlaşmaları ve Sevr'e Giden Yol*, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2004, s. 92.

yolunu kesmiş ve Doğu Trakya sınırına yaklaşmışlardı. 26 Eylül 1918’de Bulgarların İtilâf devletlerine mütareke teklif etmeleri ve 30 Eylül’de Selanik’te bir mütareke imzalamaları Makedonya cephesinin çökmesine yol açmış ve Osmanlı Devleti’nin Almanya ile olan bağlantısı kesilmiştir. Bu nedenle Almanya’dan gelen silah ve cephanelerin Osmanlı Devleti’ne ulaşması engellenmiştir.¹⁹⁷

Bulgarların ve Almanların savaştan geri çekilmeleri üzerine Osmanlı Devleti, savaşa devam edemeyeceğini görmüş ve Talat Paşa Kabinesi İngilizlere başvurarak barış girişiminde bulunmuştur. Osmanlı hükûmeti, Wilson ilkelerinin İtilâf devletlerinin istedikleri misillemeden kendilerini kurtaracağına inanmıştır.¹⁹⁸

Wilson ilkeleri’nin: “ *Türklerin oturduğu yerlerde Türk egemenliğinin tanınması, öbür milletlere bağımsızlık veya kendi geleceklerini seçme hakkı verilmesi, Boğazların uluslararası garanti altına alınması*” Osmanlı Devleti’ni ilgilendiren maddelerin en önemlisidir. Bir diğer madde de “ *devletlerin yeni topraklar alamayacakları, savaş tazminatı alınmayacağı*” ile ilgili olanıdır. Osmanlı Devleti, bu maddelerden yola çıkarak ateşkes istemek durumunda kalmıştır.¹⁹⁹

Atina’daki İngiliz elçisi, Osmanlı Devleti’nin barış teşebbüsünde bulunmak için 5 Ekim 1918’de göndermiş olduğu elçisi ile görüşmek istememiş ve Osmanlı hükûmetinin barış için çok geç kaldığını söylemiştir. Buna rağmen Osmanlı Devleti’nin mütareke istediği Londra’ya ulaştırılmıştır. İngiltere, Osmanlı Devleti’nin mütareke isteklerini tetkik etmek üzere Akdeniz İngiliz komutanı Amiral Sir Somerset Arthur Gaugh Calthorpe’a yetki vermiştir. Tam o sıralarda Osmanlı Devleti’nin İsviçre elçisinin: “*Savaşa sebep olan kabinenin iktidarda kaldığı sürece büyük devletler katında barışa el atmanın olumlu sonuç veremeyeceğini*” bildirmesi ve Yıldırım Orduları Grup Komutanı Mustafa Kemal’in padişaha bir telgraf çekerek Talat Paşa’nın çekilmesini ve onun yerine Ahmet İzzet Paşa’nın getirilmesinin uygun olacağını hatırlatması üzerine kabine, 8 Ekim 1918’de istifa etmiştir. Böylelikle İttihat ve Terakki Fırka’sının on yıllık iktidarı da sona ermiştir.²⁰⁰

Talat Paşa hükûmetinin istifasını kabul eden padişah, yeni hükûmeti kurmakla Tevfik Paşa’yı görevlendirmiştir. Ancak yeni hükûmet kuruluncaya kadar Talat Paşa kabinesi görevde kalmıştır. Talat Paşa hükûmeti, kan dökülmesini engellemek için,

¹⁹⁷ Veli Yılmaz, *Birinci Dünya Harbinde Türk-Alman İttifakı ve Askerî Yardımlar*, İstanbul 1993, s. 37.

¹⁹⁸ Stanford Shaw- Ezel Kural Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, Çev. Mehmet Harmancı, C: II, E Yay., İstanbul 2000, s. 392.

¹⁹⁹ Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi, C: 12, Kombessan Yay., İstanbul, 1989, s. 195.

²⁰⁰ Ahmet Hürşit Tolon, a. g. e., s. 93.

İspanya hükûmeti'ne barış görüşmelerine girişmeye istekli olduklarını bildirerek, Amerika Cumhurbaşkanı katında barışın yeniden kurulmasına ve mütarekenin imzalanması işine aracılık etmesini istemiştir. Fakat bu yolda yapılan bütün teşebbüslere ABD'de cevap vermemiştir.²⁰¹

ABD'nin bu talebe cevap vermesi az önce yukarıda değindiğimiz Wilson ilkelerinin on ikinci maddesine yönelik bakışıyla da ilişkilendirilebilir. Bu madde ile Osmanlı Devleti'nin parçalanması peşinen kabul edilmiştir. On ikinci maddenin yorumuna yönelik üzerinde durulan bir başka hususta Osmanlı Devleti, ne şekilde parçalanırsa parçalansın, kim mandater olursa olsun, bu topraklarda ekonomik ve ticarî bakımdan “açık kapı” veya “fırsat eşitliği” ilkesinin uygulanmak istenmesidir.²⁰²

Ahmet Emin'in 17 Ekim tarihinde kaleme aldığı yazısında da bu meseleye değinmiştir. Ona göre bu cevabın gecikmesinde iki türlü sebep bulunmaktaydı. İlki barış masasına oturulmadan önce her şeyin sağlam bir esasa bağlanmak istenmesi, bir diğeri de Müttefik devletlerarasındaki amaç farklılıklarının olmasıydı. İngiltere ve Fransa istila fikrinde ısrarcıyken ABD ise buna karşı olmakla birlikte bir insanî yet programı takip etmek istemiştir. Ayrıca Ahmet Emin'e göre ABD, Askerî ve malî bakımdan oldukça güçlüydü. O nedenle Türkiye, ABD'nin gölgesinde ortak bir barış masasına oturmalıydı. Böylelikle Türk halkının hayatı, yarı yarıya da olsa kurtulmuş olabilirdi.²⁰³

Tevfik Paşa, kabine'yi kurmak için çok çalışmış olmasına rağmen ittihatçılardan bazılarının da bu kabineye sokulmak istenmemiş olması kabineyi kurmasını engellemiştir. Bunun üzerine Ahmet İzzet Paşa, 14 Ekim 1918'de yeni hükûmeti kurmuştur. İtilâf devletlerinin Talat ve İzzet Paşa kabinelerinin ısrarlı barış görüşmelerine olumsuz cevap vermelerindeki amaç daha çok toprak ele geçirmek çabasıydı. Böylelikle İngiltere, bu geciktirme sırasında birliklerinin Musul ve Halep'i alabilmesi için zaman kazanmayı amaçlamıştır.²⁰⁴

İzzet Paşa, Mütarekenin nasıl hazırlandığını şöyle anlatmaktadır:

“Tabi ilk işimiz Mütareke sözleşmesiydi. Bulgarların çözülmesi ve Mütareke sözleşmesi ile Fransızlar son süratle yürüyerek Almanların Sırbistan'da asker yığınağı yapmalarına vakit bırakmadan kara ulaşımı kesilmiş, Alman cephesi Fransa'ya terk

²⁰¹ Ahmet Hurşit Tolon, a. g. e., s. 93.

²⁰² Fahir Armaoğlu, “Atatürk Döneminde Türk-Amerikan İlişkileri”, S: 38, C: XIII, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Temmuz 1997, s. 633.

²⁰³ Ahmet Emin, “Sulh Meselesinde Vaziyetimiz”, *Vakit*, 17 Teşrin-ievvel 1334, Numara: 353, s.1.

²⁰⁴ Ahmet Hurşit Tolon, a. g. e., s. 94.

etmiş, Avusturyalılar Mütareke görüşmelerine girişmişlerdir. Romanya içinde Almanlar kendi kendilerini zayıf görmeye başlamışlardır. Bizim Suriye ve Irak ordularımız mağlup ve bozulmuş olarak çekilmekte ve kumandanları bir an evvel Mütareke sözleşmesi ihtiyacını bildirmekteydiler...”²⁰⁵ Osmanlı Devleti’nin içte ve dışta gelişen olaylar karşısında Mütarekeye doğru bir gidişat zaruret haline dönüşmeye başlamıştır.

Mütareke önce, Osmanlı Devleti’nin elinde esir olan İngiliz General Townshend* aracılığı ile olmuştur. İngilizlerin daha önceden yaptığı gizli anlaşmalardan haberi olmayan İzzet Paşa, bu generalin araya girmesiyle Osmanlı Devleti’nin bağımsızlığının korunabileceği inancında olmuştur. Townshend, İzzet Paşa ile yaptığı görüşmede daha önceden hazırladığı taslağı göstermiştir. Taslaktaki hususlar;

1. İngiliz donanmasına Boğazların açılması,
2. Irak ve Suriye’nin Osmanlı egemenliği altında muhtariyeti,
3. Kafkasya için de böyle bir durumun kabulü,
4. Irak ve Suriye’den üçlü anlaşma ordularının çekilmesi,
5. Avrupa’da Osmanlı sınırları Londra Anlaşması’ndaki gibi Midye-Enez hattının olması,
6. İngiliz ve Hintli esirlerin geri verilmesi.²⁰⁶

Bu hususları gören Rauf Orbay “*Bunlar benim düşündüklerimden daha hafif*” demiştir. Bu general, Midilliye gitmiş ve 20 Ekim’de İngilizlerin Filosu Komutanı Calthorpe ile görüşmüş; ancak generalin getirdiği teklifler Amiral Calthorpe tarafından kabul görmemiştir. İngiliz amiral, 23 Ekim 1918’de Sadrazam İzzet Paşa’ya telgraf çekerek mütareke için Türk delegelerinin gönderilmesini istemiştir.²⁰⁷

²⁰⁵ Sabahattin Selek, *Anadolu İhtilali*, C: I, Kastaş Yay., İstanbul 2004, s. 42; Mustafa Kemal, Mütareke için şunları söylemiştir: “Ahmet İzzet Paşa Hükûmeti milliyetler esasına müstenit adilane bir sulha nail olmak emeliyle Mütarekeye talip oldu. İstiklali uğrunda namus ve şahametle dövüşen milletimiz 30 Teşrinievvel 1334 tarihinde imza olunan Mütarekename ile silahını elinden bıraktı. İtilaf donanmaları İstanbul’a girdikten sonra Mütarekename ahkâmı bir tarafa bırakıldı. Gün geçtikçe artan bir şiddetle, hukuku Saltanat, haysiyeti Hükûmet, izzetinefsi millimiz taaddiyata uğradı. Heyeti İtilafiyeden gördükleri teşvik ve fiili himaye sayesinde tebaai Osmaniyeden olan anasırı gayrimüslime her yerde küstahane tecavüze başladılar”. Bkz. **TBBMZC**, Devre: 1, İçtima Senesi: 1, C: 1, 2. İçtima, TBMM Matbaası, Ankara, 1959, s. 8.

*Enver Paşa’nın amcası Halil Paşa, Kutulamare’deki elde ettikleri zafer neticesinde İngiliz ordusunu bütün mevcudu ile beraber esir almış ve o ordunun komutasını yürüten General Townshend’i esir olarak İstanbul’a yollamıştır. Büyükaada’da bir köşkte misafir edilmiştir. Bkz. Taylan Sorgun, a. g. e. s. 17; General Townshend’in esir edilmesi hakkında bkz. *The New York Times*, 1 November, 1918.

²⁰⁶ Sina Akşin, *İstanbul Hükûmetleri ve Milli Mücadele*, C: I, Türkiye İş Bankası Kültür Yay. İstanbul, 2004, s. 54.

²⁰⁷ Ahmet Hürşit Tolon, a. g. e., s. 96.

Padişah Vahdettin Mütareke koşullarını ağır bulmuş; ama Sadrazam İzzet Paşa'nın Mondros'tan aldığı 27 Ekim 1918 tarihli iyimser telgrafın suretini kendisine göstermesi üzerine Vahdettin: *“Bu koşullar ağır olmasına rağmen kabul edelim. Öyle tahmin ederim ki İngiltere'nin Doğu'da asırlarca sürmekte olan dostluğu ve lütufkâr siyaseti değişmeyecektir. Biz onların müsamahasını daha sonra elde ederiz”*²⁰⁸ demiştir.

Görüşmeler daha sonra Limni adasının Mondros Limanında Agamennon zırhlısında başlamış ve Osmanlı Devleti adına Bahriye Nazırı Rauf Orbay temasların gerçekleştirilmesi için yapılmıştır.²⁰⁹ Rauf Orbay ile birlikte Harici Nezareti Müsteşarı Reşat Hikmet Bey ve Kurmay Yarbay Sadullah Bey'den oluşan Türk heyeti 30 Ekim 1918'de Mütareke'yi imzalamıştır. Mütareke'nin 7. ve 24. maddeleri Osmanlı Devleti'nin parçalanmasına yol açacak olan maddelerdi. Ayrıca, 4. madde ile de Osmanlılara siyâsî müdahalede bulunuyordu. Bu maddeler şöyleydi;

Madde 4- İtilâf hükûmetlerine mensup harp esirleri ile Ermeni esirleri ve tutukluları İstanbul'da toplanacak ve kayıtsız şartsız İtilâf hükûmetlerine teslim olunacaktır.

Madde 7- Müttefikler, güvenliklerini tehdit eden herhangi bir strateji noktasını işgal hakkına sahip olacaklardır.

Madde 24- Vilayeti Sitte'de karşılık çıkması halinde bu vilayetlerin herhangi bir kısmının işgali hakkını İtilâf devletleri muhafaza ederler.²¹⁰

²⁰⁸ Salahi Sonyel, *Gizli Belgelerde Mustafa Kemal, Vahdettin ve Kurtuluş Savaşı*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2007, s.5.

²⁰⁹ Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi, C : 12, Kombessan Yay., İstanbul 1989, s. 195.

²¹⁰ Sabahattin Selek, a. g. e., s. 45-47; Mondros Mütarekesinin diğer maddeleri,
1-Çanakkale ve İstanbul Boğazlarının açılması, Karadeniz'e serbestçe geçişin temini ve Çanakkale ve İstanbul istihkâmalarının itilaf devletleri tarafından işgali sağlanacaktır.
2- Osmanlı sularındaki bütün torpil tarlaları ile torpido ve kovan mevzilerinin yerleri gösterilecek ve bunları taramak ve kaldırmak için yardım edilecektir.
3-Karadeniz'deki torpiller hakkında bilgi verilecektir.
4-Sınırların korunması ve iç asayişin temini dışında, Osmanlı ordusu derhal terhis edilecek.
5-Osmanlı harp gemileri teslim olup gösterilecek Osmanlı limanlarında da tutuklu bulundurulacak
6-Osmanlı demiryollarından İtilaf devletleri istifade edecekler ve Osmanlı ticaret gemileri Müttefiklerin hizmetinde olacaktır.
7-İtilaf devletleri, Osmanlı tersane ve limanlarındaki vasıtalarından istifade edecektir
8-Toros tünelleri, İtilaf devletleri tarafından işgal edilecektir.
9-İran içinde ve Kafkasya'da bulunan Osmanlı kuvvetleri işgal ettikleri yerlerden geri çekileceklerdir.
10-Hükûmet haberleşmesi dışında telsiz, telgraf ve kabloların denetimi İtilaf devletlerine geçecektir.
11-Askerî, ticarî ve denizle ilgili madde ve malzemelerin tahribi önlenecektir.
12-İtilaf devletleri, kömür, mazot ve yağ maddelerini Türkiye'den temin edeceklerdir. Bu maddelerin hiç biri ihraç olmayacaktır.
13-Bütün demir yolları, İtilaf devletlerinin zabıtası tarafından kontrol altına alınacaktır.

Mondros Mütarekesi öncesi ve sonrasında başta İngiltere olmak üzere Fransa'nın ve ABD'nin tutumları değişmeye başlamıştır. Wilson Prensipleri'nin 12. maddesiyle Mütareke çelişmiştir. 5 Ocak 1918'de Lloyd George, yaptıkları mücadelenin Türkleri ülkelerinden sahip oldukları zenginlikten yoksun bırakmak için yapılmadığını ifade ederek daha iyimser ve sempatik görünmeye çalışmıştır. Curzon ise Türkler, kendi kaderlerini kendileri tayin etmeli ve Anadolu'nun hürriyet ve istikbalinin sağlanması için toprak bütünlüğü garanti altına alınmalıdır. Ancak Avrupa'daki Türklerin Avrupa'dan çıkartılması, İstanbul ve Boğazların idaresinin başkalarına verilmelisi gerektiğine inanmaktadır. Bu fikirleri Fransa Başkanı Clemenceau da paylaşmaktaydı.²¹¹

İngiltere, Mondros Mütareke konuşmalarına, Fransa ve İtalya'yı karıştırmaması ve bu anlaşmada esas prensiplerde Müttefikleriyle birlik halinde olmasının yanı sıra kendi bildiğini yapmıştır. Bu bakımdan Mütareke anlaşmasının bir İngiliz diktası olduğu ortadadır. Müttefiklerin ve özellikle İngiltere'nin birinci derece önem verdiği problem, Boğazların silahlardan tecrit edip işgal etmek ve serbestçe Akdeniz'den Karadeniz'e geçebilmek olmuştur.²¹²

Boğazların silahsızlandırılmasını ve Müttefikler tarafından işgalini kabul eden Türk heyeti, Evliye-i Selase, Kilikya, Sis, Haçin, Zeytun ve Antep, 6 Doğu vilayeti, Toros tünelleri, İstanbul'un işgali ve 7. madde üzerinde mümkün olduğu kadar direnmiştir. Ancak İngilizlerin verdikleri ilk proje ile imzalanan metin arasında, esaslı

14-Hicaz, Asir, Yemen, Suriye ve Irak'taki kuvvetler en yakın İtilaf devletlerinin kumandalarına teslim olunacaktır.

15- Trablus ve Bingazi'deki Osmanlı subayları en yakın İtalyan garnizonlarına teslim olacaktır.

16-Trablus ve Bingazi'de Osmanlı işgali altında bulunan limanlar İtalyanlara teslim edilecektir

17- Asker ve sivil Alman ve Avusturya uyruğu, bir ay zarfında Osmanlı topraklarını terk edeceklerdir.

18-Gerek askerî teçhizatın teslimine, gerek Osmanlı ordusunun terhisine ve gerekse nakil vasıtalarının İtilaf devletlerine teslimine dair verilecek herhangi bir emir derhal yerine getirilecektir.

19- İtilaf devletleri adına bir murahhas, iase nezaretinde çalışarak, bu devletlerin ihtiyaçlarını temin edecek ve isteyeceği her malumat kendisine verilecektir.

20-Osmanlı harp esirleri İtilaf devletleri nezdinde saklı kalacaktır.

21- Osmanlı hükûmeti, merkezi devletlerle bütün ilişkilerini kesecektir.

22- (Müttefiklerle Osmanlı hükûmeti arasında Muhasemat 1918 Senesi Teşrinievvelinin 31. günü vasati saati mahalli ve vakti zuhurda tatil edilecektir) Bkz. Selçuk Ural, *Mondros Mütarekesi ve Doğu Vilayetleri*, IQ Yay., İstanbul 2008, s.32-35; 1 Kasım tarihli The New York Times gazetesindeki habere göre Mütareke kayıtsız şartsız Osmanlı Devleti'nin teslimiyeti anlamına gelmekteydi. Bunun en önemli göstergesi olarak da Türklerin silahlarını bırakmış olmaları gösterilmiştir. İngilizlerin Mezopotamya'daki başarıları sonucu birçok materyal elde ettiklerini ve bölgede 7,000 mahkûm olduğu belirtilmiştir. Bkz. *The New York Times*, 1 November, 1918.

²¹¹ Seçil Akgün, a. g. e., s. 42.

²¹² Tevfik Bıyıklıoğlu, " Mondros Mütareke Anlaşması", *VI.Türk Tarih Kongresi (20-26 Ekim 1961)*, T.T.K. Yay., Ankara 1967, s. 577.

hiçbir hafifleme yoktur. Aksine eklenen kayıtlar, Müttefiklerin davranışlarını kolaylaştıracak niteliktedir.²¹³

Mütarekeden hemen sonra İtilâf devletleri Anadolu'da işgallere başlamışlardır. Bunun dışında bir de İtilâf devletlerinin paylaşım hususunda tam bir anlaşmaya varamadıkları Ege, Doğu Anadolu ve Güney Doğu Anadolu bölgelerinin akıbeti mevzu bahis olmuştur. Zira Ege bölgesi ve özellikle İzmir Limanı ticarî açıdan, Doğu Anadolu ise Ortadoğu ve Kafkas petrolleri açısından önem arz eden bölgelerdir. Bu bölgeleri ele geçirebilen devlet, avantaj sahibi olabilmektedir. Bu nedenle İtilâf devletleri, söz konusu yerlerin paylaşımında kolay kontrol edebilecekleri ve Avrupa'nın güdümüne ses çıkarmayacak olan Rum ve Ermeni azınlıkları seçmişlerdir. Bu durumun Mondros Mütarekesi'ne yansıtılması noktasında mutabakata varılmıştır.²¹⁴

Bu amaçlar doğrultusunda 3 Kasım 1918'de İngilizler, Musul'u işgal etmiş ve 4 Kasım'da Fransızlar, Doğu Trakya'ya gelerek Uzunköprü Sirkeci demiryoluna el koymuşlardır. 6 Kasım'da ise İngiliz savaş gemisi İzmir Limanı'na demir atmıştır. Buradaki Rumlar harekete geçerek Aya Fotini kilisesine Yunan bayrağı çekmişlerdir. 9 Kasım'da İngilizler, Çanakkale Boğazı'nın her iki tarafına Seddülbahir ve Kumkale'ye asker çıkarıp işgal ettiler. 13 Kasım 1918'de İngiliz, Fransız, İtalyan ve Yunan gemilerinin oluşturduğu 61 parçalık İtilâf donanması İstanbul önlerine gelip demirlendi.²¹⁵

Mütareke ile Osmanlı orduları dağılmış, silah, cephane ve ulaşım yolları ile tüm haberleşme araçları, liman ve tersaneler galip devletlerin denetimine bırakılmıştır. Ülkede bunlar olurken Rauf Orbay bunun kendisi ve Osmanlı Devleti için bir başarı olduğu görüşündeydi. İstanbul'a döndükten sonra gazetelere yaptığı açıklamada, İngilizlerin açık kalpli ve samimi davrandıklarını, Mütareke ile devletin istiklâli ve saltanat hukukunun tümüyle kurtarıldığını ileri sürmüştür. Ayrıca Mütareke sırasında İngiliz Amiralın, Rauf Bey'e verdiği gizli mektupta, İstanbul'da asayişin sağlandığı sürece işgal edilmeyeceği, İstanbul ve Boğazlara Yunan askeri sokulmayacağı, İngiltere ve Osmanlı Devleti arasında iyi ilişkiler kurulması için çaba harcanacağı belirtilmiştir.²¹⁶

²¹³ Tevfik Bıyıklıoğlu, a. g. e., s.578- 579.

²¹⁴ Önder Kaya, *Tanzimat'tan Lozan'a Azınlıklar*, Yeditepe Yay., B.2., İstanbul, 2005, s. 144.

²¹⁵ Zeki Çevik, *Milli Mücadele'de Müdafaa-i Hukuk'tan Halk Fırkasına Geçiş (1918-1923)*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2002, s. 2.

²¹⁶ Adil Dağıstan, *Türk-Fransız İlişkileri*, Basılmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Ankara 1992, s. 23.

Yıldırım Orduları Grup Komutanı Mustafa Kemal, Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasını olumsuz karşılamıştır. Mustafa Kemal, Osmanlı hükûmetinin imzaladığı mütareke ile kayıtsız şartsız memleketin düşmana teslim edildiğine inanmıştır. Mütarekenin olduğu gibi uygulanması memleketin baştan sona istilaya ve işgale uğraması demektir.²¹⁷

Mondros Mütarekesi ile Anadolu'da başlayan işgaller, Osmanlı topraklarında “Manda (himaye)” fikrinin filizlenmesine yol açmıştır. Osmanlı yönetimi, İngiliz ya da Fransız himayesine sıcak bakmıştır. Taksim dışında kalarak hiçbir ülkeye göz dikmemiş gibi görünen ABD'ye, Başkan Wilson'a gözlerini çeviren bir grup da ortaya çıkmıştır. Bu kimselerin Aralık 1918'de kurdukları “Wilsoncular Birliği”, Wilson'dan Türkiye'ye 25 yıl süreyle müşavirler gönderilerek malî ve ekonomik alanlarda ülkelerine yardımcı olmasını istemişlerdir.²¹⁸

Mütarekenin ikinci günü İstanbul'da başlayan İngiltere mandaterliği, Amerikan mandaterliği çalışmalarının altında olmak üzere, iktisadî, siyasî, jeopolitik, jeostratejik menfaate yöneliktir. Kafkasya ve Musul petrollerinde ABD, Fransa ve İngiltere arasında büyük iç mücadele başlatmıştır²¹⁹. Mandaterlik düşüncesinin arkasında halklarının kendilerini idare edebilecek bir güce ulaşması ya da insanî ve demokratik boyutlarda halkların yaşaması yatmamaktadır. Devletlerin, zengin Osmanlı topraklarının yeraltı ve yerüstü tüm varlığından faydalanarak dünya dengelerinde önemli güç olma çabası bulunmaktadır. Bu arada 23 Ekim 1918 tarihli haberde, ABD ile ilişkilerin düzeltilmesi için diplomatik girişimlerin olması gerektiği belirtilmiş ve İspanya hükûmeti, Osmanlı Devleti'nin ABD'deki menfaatlerinin sözcülüğünü yapmıştır. Osmanlı Devleti'nin ABD ile doğrudan temasa geçme imkânı bulunmadığı için Alman telsiz telgraflarının yardımına başvurması ve Madrid kanalıyla haber alabilmek için çok beklenilmek zorunda kalınması eleştiri konusu olmuştur. Bu nedenle Osmanlı yetkililerine Sofya'da bulunan Amerikan Konsolosu Mr. Morfi ile temasa geçilmesi tavsiye edilmiştir. Sofya'da Amerikan sefareti bulunmadığı için Atina'daki konsolos, İstanbul Sefareti'ne bağlıydı. Yani diplomatik ilişkiler İstanbul-Sofya arasında yürütmek daha kolay olabilmekle birlikte gayriresmî ilişkiler böylelikle başlatılabilirdi.²²⁰

²¹⁷ Ahmet Hurşit Tolon, a. g. e., s. 113.

²¹⁸ Seçil Akgün, a. g. e., s. 43.

²¹⁹ Zeki Çevik, a. g. e., s. 5.

²²⁰ “Amerika ile İade-i Münasebet”, *Vakit*, 23 Teşrin-ievvel 1334, Numara: 359, s.1.

İlişkilerin iadesi maksadıyla Osmanlı hükûmetinin yaptığı girişimler sonuçsuz kalmamış ve Amerika Sefareti Baştercümanı Mr Lewis. Heck, ABD'nin "Mümessil-i Siyasî"si olarak 4 Aralık'ta Türkiye'ye gelmiş ve 28 Aralık'ta görevine resmen başlamıştır.²²¹ Siyasî temsilci olarak Türkiye'ye gelen Mr. Heck'in durumu diğer İtilâf devletlerinin temsilcilerine benzemektedir. Bununla birlikte Mütareke ile barış arasında geçecek zaman zarfında, Türkiye ile ABD arasındaki diplomatik ilişkilerin iadesi için de şey yapmamıştır. Ancak bu şartların gerçekleşmesi barışın sağlanmasından sonra diplomatik ilişkilerin iadesi ve İstanbul'da bir Amerikan elçisinin gönderilmesi ile mümkün olabilmektedir. Önceki Büyükelçi Mr. Morgenthau'nun savaş sırasında Türkiye yönelik olumsuz yayınlarından dolayı elçi olarak gönderilmesi mümkün görünmezken, Mr. Alkos'un gelmesi muhtemel gibi görünmektedir. ABD'nin savaş kurumlarının Türkiye'ye geniş çaplı yardımda bulunmaları da beklenmiştir.²²²

2.4.2. Wilson İlkeleri'nin Türkiye'deki Algılanışı ve Bununla İlgili Bir Cemiyetin Kurulması

Mondros Mütarekesi, bazı Türk aydın ve idarecilerini başka bir devletin manda ve himayesini istemeye yönelten ilk neden olmuştur. Çünkü anlaşmanın yarattığı ümitsizlik, çaresizlik ve korku, onların kendilerine olan güvenlerini kaybettirmiş, hislerini köreltmıştır. Kimi devlet adamları, mütarekeyi yapmış olan hükûmet vazifesini yapmıştır, dilerim ki yeni hükûmet de mütareke maddelerini iyi tatbik ederek vazifesini yapsın diyebilecek kadar yanlış düşmüşlerdir.²²³

Wilson Prensipleri'nin zuhur etmesi Wilson'un, Ortadoğu halkları arasında büyük bir güven ve saygınlık kazanmasına yol açmıştır. Wilson Prensipleri'ne umut bağlayanlar arasında çok sayıda Osmanlı yöneticisi ve aydını da bulunmaktaydı. Bunlardan bazıları "Türk olmayan unsurlara özerk gelişim olanağının sağlanması" ifadesini kendilerince yorumlayarak, Osmanlı Devleti'ne bağlı Arap topraklarına özerklik tanınmasıyla yetinilebileceğini, yani Osmanlı Devleti'nin savaş öncesindeki toprak bütünlüğünün korunabileceği hayaline kendilerini kaptırmışlardı.²²⁴

²²¹ Metin Ayıışı, *Kurtuluş Savaşı Sırasında Türkiye'ye Gelen Amerikan Heyetleri*, T.T.K Yay., Ankara, 2004, s. 4.

²²² "Amerika ile Münasebetimiz", *Vakit*, 31 Kanun-ievvel 1334, Numara: 428, s. 1.

²²³ Atila Kıray, *Tarihte Manda-Himaye Kavramsallaştırması ve Milli Mücadele'deki Yansımaları*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul 2000, s. 32.

²²⁴ <http://www.atam.gov.tr/index.php?Page=DergiIcerik&IcerikNo=111> (ihsan Şerif Kaymaz, Wilson Prensipleri ve Liberal Emperyalizm), Erişim Tar: (24.11.2010).

Wilson'un dünyaya getireceği huzur ve adalet anlayışı algısı için de Bitlis Vali Vekilliğinden istifa eden Mülkiye'den mezun Ali Suat'ın kaleme aldığı “*Wilson Hazretlerine Açık Mektup*” adlı yazısında; ülke ve idarî yapı hakkında bilgi vererek yönetimin beceriksiz, modern anlayıştan uzak, malî, adlî yapıların bozuk olduğu, Türk halkıyla idarî yapının bir tutulmaması, ceza kesilecekse bunun Türk halkına olmaması gerektiği, idarelerin kötü olması nedeniyle Türk halkının çok sıkıntı çektiğini dile getirmiş, tesis edilmesi planlanan dünya barışının şekillenmesinde adilane davranacağından şüphe etmediğini ve ülkesi adına söylenen kötü görüşlere itibar etmemesi gerektiğini ifade etmiştir.²²⁵

Wilson Prensipleri'nin Türkiye'de oluşturduğu olumlu hava Amerikan basınına da yansımıştır. Wilson Prensipleri Türklerin zararına olamayacak gibi görünmüştür. Amerikan basınının da Başkan Wilson'un Prensipleri, Osmanlı Devleti'ni etkisi altına alıncaya kadar, birçok Türkün, ABD hakkında bazı şeyler duymuş olduğu yönünde haberler çıkmıştır. Yani Türkler, bu gelişmelerden habersiz olmamakla birlikte söz konusu prensipler Türkçe, Arapça, Farsça, Rumca, Ermenice ve Rusça tekrar tekrar basılmıştır.²²⁶

Amerikan mandasının Türkiye'deki savunucularının bazı nedenleri bulunmaktaydı. Ülkenin parçalanmasını engellemek, azınlıkların yabancı müdahalelerine neden olmalarının önüne geçmek, Türklerin tek başlarına adaletli ve sürekli bir rejim kurup ülkelerini idare edebilecek inancın kendilerinde olmaması, kapitülasyonların korunması ve ülkenin ağır borç altında olması gibi nedenler bunların başında gelmektedir. Amerikan mandasının istenmesinde başka etkenlerde söz konusudur. Bir kesim, ABD'yi, Avrupa devletleri gibi sömürgeci bulmamış; aksine bütün ulusların yükselmesini amaç edinmiş bir devlet olarak görmüştür.²²⁷

ABD'nin, Osmanlı Devleti'nin paylaşım planlarını içeren gizli anlaşmaların dışında kalması, Kurtuluş Savaşı sıralarında tarafsızlığını korumaya çalışması Türkler arasında ABD'ye sempati ile bakılmasına neden olmuştur. Aslında Müttefiklerin, ABD'nin savaşa girmemesi konusunda telkinde bulunmalarının asıl nedeni

²²⁵ Ali Suat, *Wilson Hazretlerine Açık Mektup*, Kanaat Kütüphanesi ve Matbaası, İstanbul (Dersaadet), 1919, s. 7-15.

²²⁶ Deniz Bilgen, “ Wilson ilkelerine Türk Kamuoyunun Tepkisi ve Bunun Amerikan Basınına Yansıması”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Dergisi Atatürk Yolu*, C: 5, S: 18, Kasım 1996, s. 124.

²²⁷ İzzet Öztoprak, *Kurtuluş Savaşında Türk Basını*, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., s. 80.

kaybetmesine kesin gözüyle baktıkları Osmanlı Devlet'inin savaş sonundaki paylaşımı sırasında ABD'yi masaya oturtmama çabalarından kaynaklanmıştır.²²⁸

Dönemin gazeteleri incelendiğinde; Tasvir-i Efkâr, Vakit, İstanbul, Tercüman, Tarık, İfham, Yeni Gazete'de Amerikan mandası lehinde yazılar yazılmıştır. Başta Alemdar olmak üzere Peyam ve Türkçe İstanbul gazetelerinde ise İngiliz himayesinin sözcülüğü yapılmıştır. Alemdar zaman zaman örfî idare tarafından kapatılmasıyla "Takvimli Gazete" ve "Teşrih" adıyla neşredilmiştir. Gazete, yazılarıyla Millî Mücadele hareketlerine karşı çıkmış, kurtuluşunu İngilizlere sığınmakta bulmuş ve halkı kışkırtmaya çalışmıştır.²²⁹

19 Mayıs 1919 tarihli Alemdar gazetesinde Refî Cevad "*Kimi İstiyoruz?*" başlıklı başyazısında; "*her gün bir uzvumuz koparılacağına kendimizi doktora teslim edip kurtulalım*" demiş ve İngilizlerin Osmanlı Devleti'ne geçmişte yaptıkları yardımlarından örnekler vermiştir. Devamında "*Anglosaksonlar bulundukları yere öyle bir hayat nefh ederler ki onu hala layık ve istikbale karşı kuvvetli bir namzet olacak bir mevkiye getirirler*" demiştir. İstanbul basınında manda ve himaye üzerine yazı örneklerini çoğaltmak mümkündür.²³⁰

Vakit gazetesi başyazarı olan ve Amerikan mandasını savunanlar biri olan Ahmet Emin Bey 12 Temmuz 1919 tarihli yazısında "...*Türkiye, bağımsız olarak yaşayamaz. Üzerinde yabancı bir idarenin baskısı lazımdır.*"²³¹ demiş, ayakta kalmanın dış bir destekle olabileceğine inanmıştır. Vakit gazetesinde yine Ahmet Emin imzasıyla yayınlanmış olan başyazısında; Türk sorunun esaslı biçimde çözümlenmesi için bir tek yolun olduğunu belirtilmiştir. Bu yolun Türklerin oturmakta olduğu arazinin bütünlüğü sağlamak, onlara özgür gelişme olanakları vermek, bugüne değin içte karışıklıklar ve kötülüklerin oluşmasına, dışta çekişmeler ve şiddetli isteklerin doğmasına neden olan durumun ve koşulların ortadan kaldırılmasını sağlayacak bir hükûmetin kurulmasına yardım etmekle elde edilebileceğini ifade etmiştir. Bütün yabancı sermayedarların ekonomik girişimlerde bulunmaları için gereken güven ve huzuru yerleştirme gücüne sahip bir Türkiye, uluslararası bir kaynak olmaktan kurtulacaktır. Bunun için en temel olarak Wilson ilkeleri kabul edilmelidir²³² şeklinde düşünmüştür.

²²⁸ Hakan Özoğlu, "Mustafa Kemal Atatürk'ün Amerika'ya Mektubu", *Toplumsal Tarih*, S: 150, Tarih Vakfı Yay., Haziran 2006, s. 59-60.

²²⁹ Atilla Kıray, a. g. t., s. 41.

²³⁰ Atilla Kıray, a.g. t., s. 42.

²³¹ Aptülahat Akşin, *Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasisi*, T.T.K. Yay., Ankara 1991, s. 32.

²³² İzzet Öztoprak, a. g. e., s. 82.

Ahmet Emin'in "Çıkamaz Yollarda" adlı makalesinde Wilson Prensiplerini şöyle değerlendirmiştir: " ...Bugün gerek İngiltere'de ve gerek Fransa'da iki muhtelif cereyan vardır. Birincisi harbin neticelerini zahiren olmasa bile hakikaten, eski emperyalizm fikirleri noktayı nazardan telakki etmekte ve ihraz edilen galebenin mükâfatı olmak üzere vasil bir ganimet-i hususi beklemektir. İkincisi Wilson Prensipleri'ni samimiyetle kabul ederek harbin filhâkika eskâr-ı âliye namına yapıldığını galebe neticesinde istila fikirlerine düşmek haiz olmadığı ve her milletin hakkına riayet etmek icap ettiğini ileri sürmektedir. Bizim için bit-tabii ikinci cereyana sarılmak lazımdır. Neticede bu cereyanın galebe edeceği ümit olunabilir. Ne çare ki Almanya'da bile son derece müsait sulh şeraiti teklifine taraftar olan Wilson Prensipleri taraftarları bizim şiddetle aleyhimizde bulunmaktadırlar. Bize düşen vazife bilhassa İngiltere ve Amerika'nın en mümtaz sınıf-ı fikriyesini ihtiva eden liberal cereyanın aleyhimizdeki haksız ve makrut tekliflerini tetkik etmek ve hakk-ı hayat ve inkişafımızı ona kabul ettirmektir. Biz bunu gayrimümkün görmüyoruz..."²³³ diyerek, düşüncelerini belirtmiştir.

Ahmet Emin'in " Amerika'nın Vaziyeti" adlı bir başka yazısında da Amerikan kamuoyunun manda meselesine genelde yanaşmadığı yazmıştır. Şimdiye kadar ki süreçte Türkiye için üç farklı paylaşma planının düşünüldüğü; ilkinin paylaşma, ikincisinin manda, üçüncüsünün de tam bağımsızlık olduğunu belirtmiştir. Eğer Wilson Prensipleri ve tam bağımsızlık esası üzerine barış yapılacaksa bunun asıl mahiyeti hakkında Alman, Avusturya ve Bulgar antlaşmalarından fikir edinmenin mümkün olabileceği düşüncesinde olmuştur. Ancak Türkiye ile ilgili bazı özel meseleler olduğunu belirterek müzakerelerde Hristiyanların geleceği konusu, kapitülasyonların hukukî ve iktisadî yapısı, coğrafi konum, kaynaklar ve etnik durumu ayrıca dinî bakımdan dünya barışı açısından çok önemli bir etken olan Türkiye'de esaslı, sağlam hayat şartlarının tesisi gibi konuların netlik kazanması gerektiğini ifade etmiştir. ABD'nin Wilson Prensipleri'ni ilan etmesi üzerine tüm milletlere karşı olduğu gibi Türkiye'ye karşı da bir yükümlülük altında olduğunu dile getirmiş ve Yakındoğu'da bir manda üstlenildiği takdirde barış müzakerelerinde Türkiye ile ilgili olarak ABD'nin aktif rol oynayabileceğinden ümitli olduğunu yazmıştır. Türkiye'ye ön yargılı gelen yabancıların fikirlerinin müspet şekilde değiştiğini, ülkede düzenli ve ilerici bir hükûmetin kurulabilmesi için paranın gerekli olduğunu bunu da ancak ABD'ye

²³³ Kenan Özkan, a. g. t, s. 177.

dayanarak yapılabileceği ileri sürmüştür. Ona göre Amerikan halkının manda meselesine karşı olması maddî anlamda Türkiye’ye yardım etmesine bir mani değildir. Ahmet Emin yazısının devamında ABD’nin barış görüşmelerinde ümit edilen yardımı Türkiye’ye göstermekten başka barıştan sonrada uzmanlar göndermesi; ancak iktisadî esaslar içerisinde borç para vermek suretiyle yarı resmî bir yardımda bulunabileceğini belirtmiştir. Bunlar olduğu takdirde dünya barışının korunması açısından Yakındoğu meselelerinin hiç olmazsa yarı yarıya çözülebileceğini düşündüğü ifade etmiştir.²³⁴

Yunus Nadi’de “Yeni Gün” gazetesindeki yazılarında Wilson Prensiplerine bağlılığını dile getirmiştir. Bolşevizm hareketinden sonra Wilson’un ortaya koyduğu esasların insanlık adına çok önemli olduğunu vurgulayan Yunus Nadi, şu noktalara dikkat çekmiştir: “...Amerika Başkanı Mösyö Wilson’un devamlı ve hatta müstakrin bir sulhe esas olmak üzere ileriye sürmüş olduğu esasat, cihanın vaziyetini makul ve mantıki suretlerle takdir edecek gibidir. Ne olursa olsun artık dünya bundan sonra bu yolda yürüyecek, hak ve adalet fikirleri yeni bir işleyişe cereyan bulacak ve bu fikrin cereyanı önüne geçmek iddiasında bulunabilecek maniler zaman ile birer birer kaybolup gidecektir.”²³⁵

Vakit gazetesinde çıkan bir yazıda Avrupa’yı yeni esaslar üzerine yeniden inşa edebilmek için gereken birçok siyasetin en önemli gerekçelerinden biri de bu milletlere adil bir şekilde davranılması gerektiği şeklinde olmuştur. Avrupa’nın Müslüman âlemine yaklaşımının şimdiye kadar menfaat ve istila fikirlerine dayandığı belirtilmiştir. Yazının devamında Müslümanların dışarıdaki bütün yabancılara şüphe ve güvensizlik içinde baktıklarını, kendi aralarındaki Hristiyanları da o yabancılardan menfaat ve siyasetlerine hizmet eden unsurlar olarak gördüğü belirtilmiştir. Dolayısıyla Müslüman memleketlerin paylaşılmasından Avrupalı devletlerin vazgeçerek yenilmiş milletleri mahkûm bir millet durumuna düşürmekten kaçınabilen bir siyasetin olması gerektiği vurgulanmıştır.²³⁶

Cenap Şehabettin de Wilson Prensipleri’nden duyduğu ümidi Hadisat Gazetesi’ndeki yazılarında dile getirmiştir: “Ümit var olalım ki Reis Wilson hissiyat-ı

²³⁴ Ahmet Emin, “Amerika’nın Vaziyeti”, **Vakit**, 1 Teşrin-isani 1335, Numara: 718, s.1.

²³⁵ Kenan Özkan, a. g. t., s. 178.

²³⁶ “Müslümanlar Kendilerine Efendi Değil Dost İstiyorlar”, **Vakit**, 8 Kanunisani 1335, Numara: 435, s.1.

nazariyeden kalbini ayırmayacağı gibi medeni Avrupa'da muvazene-i mileli temin için müreffeh ve kavi bir Türkiye'nin ne kadar lazım olduğunu unutmayacaktır".²³⁷

Özellikle Mütareke sonrası başlayan işgallerin Wilson Prensipleri'ne aykırı olduğunu belirten Minber Gazetesi yayımlanan bir yazıda: “ ...Bugün her şeyden evvel şu noktayı nazarı itibara almalıydık ki dünyada tekbir millete meskûn hiçbir vatan yoktur ve binaealeyh millet nazariyesi harfiyen ve yalnız başına tatbik edilecek olursa yeryüzünde hiçbir devlet kalmaz. Millet nazariyesi ancak başka bir milletin vahdet-i coğrafyasını ihlal etmemek şartıyla tatbik edilmelidir. Amerika'nın etnografyasını düşünecek olursak, Wilson nazariyatında bundan başka bir mana olmadığı pek kolay tezahür eder.”²³⁸

2 Haziran 1919 tarihinde manda meselesi ve Amerikan mandası üzerine Ahmet Salahattin yazdığı makalede: “ ...manda denildiği zaman Cemiyeti Akvam Projesi'nin 22. maddesinin açıkladığı maddeden bahsetmek mecburîyetindeyiz...bu madde savaş sonunda önce kendilerini idare eden devletin hakimiyeti altından çıkan ve şimdiki dünyanın özellikle zor şartları içinde kendilerini sevk ve idare edemeyecek durumda olan milletlere meskun bulunan ülkeler ve sömürgeler hakkında aşağıdaki esaslar uygulanır diyor.Bu fıkra göre bir memlekette mandanın tesis edilebilmesi için 1.si savaş sonundan önce kendisini idare eden devletin hakimiyetinden ayrılmış olmak , 2.si kendini sevk ve idare gücü yetmeyen halkla meskun bulunmak .Bu iki esas Anadolu için geçerli değildir. Amerikan mandasından yana olanlar da şu soruları tekrar sormuştur: “Amerika Hükûmeti, tarafımızdan böyle bir teklif olursa yekpare bir vekâlet kabul edecek midir? Amerika kabulden kaçınırsa hal neye varır? Kabul edecek olursa teklif ile kabul arasına geçecek müddet zarfında diğer devletler boş duracaklar mı? Amerika mandayı kabul ettiği takdirde Osmanlı Asya'sının işgal altında bulunan topraklarını işgallerden kurtarıp Türklüğün millî ve coğrafî birliğini temin edebilecek midir? Biz Milletler Cemiyeti Sözleşmesi'nin bahsettiğimiz vekalet ahkamına aykırı olmayan ve o madde ile teyit etmiş görünen Wilson'un bilinen 12. maddesine sürekli tutunarak Türk milletinin mülkiyet sınırları idaresinde İstiklalini talepte sebat edersek memlekete fenalık mı etmiş yoksa bağımsızlığın kaybı için mühim bir fırsat mı eylemiş olacağız?”²³⁹ diyerek, Amerikan mandası konusu ve talebi hakkında etraflıca düşünmek gerektiğinin altını çizmek istemiştir.

²³⁷ Kemal Özkan, a. g. t., s. 179.

²³⁸ Kenan Özkan, a. g. t.,s. 180.

²³⁹ “Mandaların Hukuki Mahiyeti”, **Vakit**, 2 Haziran 1335, Numara: 574, s.1.

Erzurum Kongresi²⁴⁰ 23 Temmuz günü açılmış ve 14 gün sürmüştür. Bu süreçte vatanın kurtuluşu için üç ayrı görüş bulunmaktadır. Bunlardan ilki, padişah ve çevresine göre kadere rıza göstermekten ve ne kurtarılabilirse kabul etmekten başka çare olmadığı yönündeki görüştür. İkincisi, Mustafa Kemal Paşa'nın düşüncesi olan kadere karşı koyabilme mücadelesindeki görüştür. Aydın geçinen ve millîyetçi kanada dâhil bulunan birçok asker ve sivil kimselerin oluşturduğu üçüncü grubun kurtuluş düşüncesi Amerikan mandasına sığınmak olmuştur. Uzun zaman manda meselesi millîyetçi aydınları uğraştırmış ve sert tartışmalara sebep olmuştur.²⁴¹

Temmuz başlangıcından beri Erzurum'da bulunan Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'daki millî hareketin sözcülüğünü yapmaya başlaması ve Erzurum Kongresi'nin devam eden yankıları, İstanbul'daki millîyetçi grubun Mustafa Kemal Paşa ile temasa geçmesine neden olmuştur. Bu grup, Mustafa Kemal Paşa'ya fikirlerini telkin etmek istemiştir. Yakında toplanacak olan Sivas Kongresi, Amerikan mandası isterse, Anadolu'nun da İstanbul'daki manda taraftarı aydınlarla aynı fikirde olduğuna Amerikalılar inandırılmış olacaktı.²⁴²

Kazım Karabekir, anılarında, kongre delegelerine: “ *Hangi devletin mandası gelirse gelsin, ilk iş olarak, Doğu illerinde Ermenistan ve Pontus yapılacaktır*” denilince, delegelerin mandaya şiddetle karşı çıktıklarını yazmaktadır. Hatta Erzurum Kongresi'nin 7. maddesi saptanırken, “...*bir devletin bilim, sanayi, ekonomi alanındaki yardımını hoşnutlukla karşılırsınız*” deyişi, itirazla karşılanmış: “ *Bu ne demek? Bir manda mı kabul ediyoruz?*” sesleri yükselmiştir. Bu itirazlar, “ *Bir devletin*” yerine “ *Herhangi bir devletin*” denilerek karşılanmıştır.²⁴³

Erzurum Kongresi beyannamesi, vatanın her yanında olduğu gibi İstanbul'daki yabancı devlet temsilcilerine de gönderilmiştir. ABD Başkanı Wilson'a, beyannamenin yanı sıra bir muhtıra da yollanmıştır. Bunun sebebi temmuz sonlarında İstanbul'a gelen bir Amerikan heyetinin (King-Crane Heyeti) buradaki tüm siyasî parti ve cemiyetleriyle görüşerek Ermenistan'a bir sınır çizilmesi konusundaki görüşlerini aktarmış olmalarıydı. Bu nedenle Erzurum Kongresi temsilcileri, Amerikalılara bu tarz bir muhtıra göndererek onları uyarmak istemiştir. Söz konusu muhtırada, Wilson'a kendi ilan ettiği ilkeler hatırlatılırken, çoğunluğu Türklerden oluşan İzmir vilayetine yönelik

²⁴⁰ Erzurum Kongresi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Mahmut Goloğlu, *Erzurum Kongresi*, Türkiye İş Bankası Yay., İstanbul, 2008.

²⁴¹ Sabahattin Selek, a. g. e., C:I, s. 286.

²⁴² Sabahattin Selek, a. g. e., C: I, s. 287.

²⁴³ Doğan Avcıoğlu, a. g. e., s. 265-266.

yapılan işgal de kınanmıştır. Ayrıca 600 senelik bir saltanata, 1500 senelik bir hayata sahip olan Türk milletinin, imhadan başka bir mana ifade etmeyen mukadderata boyun eğilmeyeceği de belirtilmiş ve önemli bir uyarı yapılmıştır. Artık yapılması gereken alınan bölgesel kararları bütün ülkeyi kapsayacak hale getirmek ve bunun da Sivas Kongresi ile gerçekleştirilmesi olmuştur.²⁴⁴

Sivas Kongresi'nde ABD mandasını savunacak olan İsmail Hami, Wilson Prensipleri'ne karşı tutumunu Minber Gazetesi'nde dile getirerek cemiyeti; temelsiz bir bina olarak nitelendirmiştir²⁴⁵. Bir başka yazısında da :“ Avrupa Rekabeti Karşısında Amerika'ya İltica Doğru mudur?” başlığını taşımıştır. Yazı da: “ ABD'nin Uzakdoğu'da büyük iktisadî çıkarları olduğu belirtilmiştir. ABD'nin savaşın bütün nimetlerini tekeline alamayacağını oradaki büyük çıkarlarını bırakıp Türkiye'nin kendisine temin edeceği menafî ile yetinemeyeceği dile getirilmiştir. İktisadî çıkarlardan yana yapılacak herhangi bir fedakârlığa karşılık, öte yandan taviz istemekte bir dakika gecikilmeyeceği, ülkenin üretim güçlerini işletmek ve yönetimini düzeltmek için ileri ülkelerden ayrı ayrı yararlanılması gerektiği yazıda yer alan ifadelerdir.²⁴⁶

ABD'nin İstanbul Yüksek Komiseri Amiral Bristol, manda yanlılarını elçiliğine çağırıp onları bu yönde özendirmiştir. Bazı Osmanlı aydınları için Amerika mandasının çekiciliği Suriye ve Irak gibi Arap ülkelerini elde tutabilmek için desteklenmiştir. Bristol'un davranışı pek de dürüst olmamıştır. Çünkü ABD hükûmetinin Türkiye'yi mandası altına almak konusunda her hangi bir fikri bulunmamış ancak Wilsoncu olarak adlandırılan İstanbul aydınlarının, Amerikan mandasının ABD tarafından ciddi karşılanabilmesi için Mustafa Kemal'in desteğine ihtiyaç duyulmuştur. Bunun en önemli sebebi İstanbul'daki Amerikalıların genel fikrinin bu yönde olmasıdır.²⁴⁷

İsmet Paşa (İnönü), Halide Edip (Adivar) ve Refet Bey (Bele) de içinde olmak üzere birçok yurtsever kimseler Anadolu'da kurtuluş savaşı verilebileceğine inanmamış, Amerikan mandası altına girmenin daha iyi bir çözüm olduğunu düşünmüşlerdir. İsmet İnönü'nün Kazım Karabekir'e yazdığı mektubunda “...Eğer Anadolu'da halkın Amerikalıları herkese tercih ettikleri zeminde, Amerika milletine müracaat edilse pek ziyade faydası olacaktır, deniyor ki ben de aynı kanaattayım. Bütün memleketi

²⁴⁴ Mustafa Budak, *Misak-ı Milli'den Lozan'a*, Kure Yay., B: 4, İstanbul, 2008, s. 100.

²⁴⁵ Kenan Özkan, a. g. t., s. 201.

²⁴⁶ Sina Akşin, *İstanbul Hükûmetleri ve Milli Mücadele*, C: II, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 2004., s. 126.

²⁴⁷ Oğuz AYTEPE, “ Milli Mücadele'de Manda Sorunu ve Mustafa Kemal'in Yaklaşımı”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S : 24, Kasım 1999-2003, s. 478-479.

*parçalamadan Amerika'nın murakabesine tevdi etmek yaşayabilmek için tek çare gibidir.*²⁴⁸” diyerek, Wilson Prensipleri'nin ilanından sonraki süreçte gerçekleşen Mondros Mütarekesi sonrası Amerikan himayesinin devletin önemli kişileri üzerindeki etkisini göstermiştir.

Erkan-ı Harp Binbaşısı Hüsrev Bey'in Kazım Karabekir'e Havza'dan yazmış olduğu 7 Haziran 1919 tarihli mektubunda: “...*Rauf Ahmet (İstiklal), Cemiyet-i Akvam'ın murakabesi altında olmak üzere tavsif edilen “manda” usulünü tercih ediyor. İstiklaliyet-i tammenin hiçbir vakit nasibedar olamayacağını, ismen olsa bile bin türlü kuyud ve şurut altında hal-i esaretten farkı bulunamayacağını, binaenaleyh Amerika gibi bitaraf ve prensiplerine sadık bir hükûmetin himaye değil fakat murakebe tarzında olan mandasını ileri sürüyor. Fakat bu fikir en son çare-i halas olabilir*²⁴⁹” demiş ve hislerini paylaşmıştır.

Kazım Karabekir, İstiklal Harbimiz adlı esrinde, Mustafa Kemal'e gelen malumatta bir Amerikan heyetinin İzzet Paşa ile görüştüğünü ve 15-30 senelik Amerikan mandasının kabulü hakkında Vilayat-ı Şarkiye'den talep edildiğini yazmaktadır. Mustafa Kemal'in buna karşılık Erzurum Kongresi kararını verdiğini ve manda lafzının burada iyi telakki edilmediği tarzında münasip bir cevabın Mustafa Kemal tarafından yazıldığı belirtmiştir.²⁵⁰

İsmet Bey'in, Saffet Bey'e Erzurum'a gönderdiği ve Ahmet İzzet Paşa'nın Amerikan mandasını öngören layihası vardır ki bu uzun layihada, Hicaz Krallığı ve Filistin'de kurulacak uluslararası yönetim bir olup bitti olarak kabul ediliyor; ancak Irak ve Suriye'nin Osmanlı egemenliği altında “*kati müddet dâhilinde bir tek mandaya tevdi olunması istikbal ve hayat-ı devleti kafil yegâne suret-i haldir*” denilmiş ve buna karşılık mandanın, Avrupa devletlerinden birine verilmesinin hayırlı olmayacağı, bu umumî mandanın “Amerika Hükûmeti'ne veya Cemiyet-i Akvam'a tevdi olunması uygun görülmüştür.”²⁵¹

Eski valilerden olan Tokatlı Bekir Sami Bey'in manda konusundaki fikirlerini 25-26 Temmuz tarihli telgrafında Mustafa Kemal'e iletilmiştir. Bekir Sami Bey, devlet için tam bağımsızlık istenmesi halinde vatanın bölünebileceğini, mülki bütünlüğü sağlayabilmek için geçici bir mandaterlik sisteminin daha doğru olacağını, en uygun

²⁴⁸ Falih Rıfkı Atay, *Çankaya*, Pozitif Yay., İstanbul, 2009, s. 222-224.

²⁴⁹ Kazım Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, C: I, B. 2, Yapı Kredi Yay., İstanbul 2008, s. 65.

²⁵⁰ Kazım Karabekir, a. g. e., s. 129.

²⁵¹ Deniz Bilgen, *ABD'li Gözüyle Sivas Kongresi*, Kaynak Yay., İstanbul 2004, s. 158-159.

mandaterliğin Amerikan mandaterliği olduğunu, bu konuda İstanbul'daki Amerikan temsilcisi ile görüşüldüğünü, birkaç kişinin istemesi ile sonuç alınamayacağını, bunun milletçe istendiğinin Amerika'ya duyurulması gerektiğini bildirmiştir. Devamında Amerikan temsilcilerine göre; adaletli bir hükûmetin kurulması, maarifin neşir ve tamimi, din ve mezhep özgürlüğünün sağlanması, gizli anlaşmaların ortadan kaldırılması şartıyla bütün Osmanlı ülkesini kapsayan bir mandaterlik için ABD Başkanı'na, Senatosu'na, Kongresi'ne başvurulduğu takdirde bu isteğin kabul edileceğini, Amerikan temsilcisinin ayrıca kongre tarafından seçilecek bir heyeti ABD'ye göndermeyi de kabulleneceğini dile getirilmiştir.²⁵²

Mustafa Kemal'in Bekir Sami Bey'e verdiği cevapta, Erzurum Kongresi'nde tam bağımsızlık istenildiğini, bu sebeple böyle bir kongrede ne olduğu belirsiz bir Amerikan mandaterliğinden söz edilmesinin doğru olmadığını, hatta zararlı olacağını belirtmiştir. Meşrutiyet idarelerinde hükûmetler, yasama organının güvenine dayandıklarına ve onun denetimi altında bulunduklarına göre ABD'den adaletli bir hükûmet sisteminin ne anlama geldiğini, Amerikalıların yalnız Sivas bölgesinde 25 kadar kuruluşları ve bunlardan yalnız birinde 1,500 kadar Ermeni öğrenci bulunduğundan, maarifin; neşir ve tamiminden neyin kastedildiğini, patrikhanelerin mevcut imtiyazları karşısında ayrıca din ve mezhep özgürlüğü istemenin ne demek olduğunu, bütün Osmanlı ülkesi ifadesi içine Arap ülkelerinin de girdiğini ve onlar adına da mandaterlik istemenin yetki bakımından mümkün olmadığını dile getirmiş ve kendisini aydınlatmasını istemiştir.

Bekir Sami Bey, 30 Temmuz tarihli telgrafta, tam bağımsızlık istenmesi halinde memleketin bölünmesine Dörtler Meclisi'nin karar verdiğini, mandaterlikte memleket bütünlüğünün korunacağını, ABD'den adaletli bir hükûmet kurulacağı konusunda teminat verilmesinin yeterli olacağını ve ABD'den sadece kalkınma ve gelişmelere yardımcı olmasının isteneceğini, mandaterliğin bundan ibaret olduğunu belirtmiştir. Maarifin; neşir ve tamiminden maksadın millî ve dinî kültürün yayılıp gelişmesi hususunda yardım istemek olduğunu, din ve mezhep özgürlüğü esasen mevcut olmakla birlikte bu konuda da sadece teminat verileceğini, Amerikan temsilcisinin söz ettiği sınırın, Arap ülkelerini de içine aldığını, bu konuda kongrenin karar yetkisine sahip olması gerektiğini, esasen Suriyeliler ile Filistinlerin, Amerikan mandasını kabullendiklerini dile getirmiştir. Devamında İstanbul hükûmeti, yeni olduğundan siyasi

²⁵² Mahmut Goloğlu, a. g. e., s. 99.

düşüncelerinin bilinmediğini, Türkiye’deki Amerikan heyetinin Ermenistan devleti kurulmasına taraftar olmayarak mandaterlik hakkındaki raporunu vermek üzere olduğunu belirtmiştir.²⁵³

Bunlar devam ederken Sivas Kongresi adına Başkan Mustafa Kemal, Reis Vekili, Hüseyin Rauf ve İkinci Reis adına, İsmail Fazıl Paşa’nın eşliğinde ABD Ayan Meclisi Başkanlığı’na çekilen 9 Ağustos 1919 tarihli telgrafta; Sivas Kongre’nin amacı belirtildikten sonra ABD’nin arasından seçtiği bir komitenin imparatorluğun her köşesine gönderilmesi rica edilmiştir. Ancak bu komitenin yansız ve menfaatle alakası olmayan azalardan oluşması noktasına değinilerek, yapılacak tetkikte Osmanlı İmparatorluğu’na ait nüfusun ve arazinin mukadderatı hakkında bir sulh muahedesi mucibinde keyfi karar verilmesine fırsat verilmeden önce yapılmalıdır, denmekteydi.²⁵⁴

Türk aydın ve yöneticilerin Amerikan mandasındaki telkinleri, Sivas Kongresi yaklaştıkça artmaya başlamıştır. Halide Edip²⁵⁵, bu maksatla Mustafa Kemal’e 13 Ağustos 1919 tarihli kişisel mektubunda: “ *Bir ülkenin ruhunun ne anlama geldiğini ve demokratik bir rejimin nasıl tesis edileceğini bilen ülke yalnızca Amerika’dır. Bunu elde etme konusunda biricik umudumuz, Avrupa sınırlarının dışında kalan ve ondan daha kuvvetli olan ülkedir. Yüz Yüze bulunduğumuz paylaşımın kötülüklerden kurtulabilmek ve dünyanın gözünde davamızı daha büyük bir enerjiyle savunabilmek için, bize destek verecek kadar güçlü bir ülkenin yardımına başvurmamız kaçınılmaz bir zorunluluktur. Bunun için Amerika’yı kendi yanımıza çekebilmeli ve onun önüne bizi emperyalist Avrupa’nın binbir çeşit baskı yöntemlerinden koruyabileceği bir manda formülü koyabilmeliyiz.*²⁵⁶” duygularını ifade etmiştir.

Halide Edip, şahsî yürüttüğü çabalarının yanında, yerli ve yabancı şahısları kullanmak suretiyle Sivas Kongresi’nde Amerikan mandası hakkında müspet bir karar alınması yolunda çok çaba harcamıştır. Aynı çabayı Amerikan kamuoyunda yaratmak için “*Amerikan Halkına Mektuplar*” adı altında risaleler ile Türk meselesini, Amerikan

²⁵³ Mahmut Goloğlu, a. g. e., s. 100-101.

²⁵⁴ *Atatürk’ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri IV*, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara, 1991, s. 65.

²⁵⁵ Halide Edip, uluslararası politikaya aklı eren zeki bir kadın olmakla birlikte Paris’te Dört Büyükler tarafından kurulan King-Crane komisyonunun başkanından Charles R. Crane’yi yakından tanımaktadır. Bu komisyonun görevi daha çok Arap eyaletleriyle ilgili manda sorununu incelemektir. Ancak aynı komisyon, doğrudan doğruya Türkiye içinde bir rapor hazırlamıştır. Raporda biri Ermenistan, biri İstanbul ve bir diğeri de Anadolu’nun kalan kesimi üzerinde olmak üzere üç manda kurulmasını ön görmüştür. Bkz. Lord Kınross, *Bir Milletın Yeniden Doğuşu (Atatürk)*, Altın Kitaplar Yay., B. 21, İstanbul 2009, s. 228.

²⁵⁶ Frances Kazan, *Halide Edip ve Amerika*, Çev. Bernar Kutluğ, Bağlam Yay., İstanbul, 1995, s. 35.

kamuoyuna yansıtmaya çalışmıştır. Mektuplarında Yakındoğu meselesine, Avrupalıların meseleyi nasıl gördüklerine ve nasıl görülmesi gerektiğine değinmiştir.²⁵⁷

13 Ağustos'ta, 12. Kolordu Komutanı Selahattin Bey de Mustafa Kemal'e telgraf çekerek, İstanbul'daki partilerin, Doğu bölgesinden bir miktar arazinin Ermenilere verilmesine karşılık Türklerin ilerlemesi hususunda, ABD'nin Türklere yardımcı olacağını, Milletler Cemiyeti'ne karşı taahhüt etmesi gerektiğine, boşaltılacak yerlerdeki Müslümanların başka yerlere nakli ile Erzincan-Sivas bölgesindeki Ermenilerin de yeni Ermenistan'a nakli hususlarında ABD'nin yardımcı olmasının istenmesine ve bu kararların Amerika'ya duyurulmasına karar verdiklerini bildirmiştir. 14 Ağustos'ta da Ankara'daki 20. Kolordu Komutanı Ali Fuat Paşa, İstanbul'daki aydınların büyük bir çoğunluğunun “büyük bir devletin yardımı” konusunda birleştiklerini ve bu devletin ABD olmasına karar verdiklerini haber vermiştir.²⁵⁸

Mazhar Müfit Kansu, 25 Ağustosta Mustafa Kemal'le konuşurken ona: “*Paşam, Sivas'ta galiba manda meselesi bizi çok üzecek ve yoracak.*” dediğinde, Mustafa Kemal: “*Ahmaklar, memleketi Amerikan mandasına, İngiliz himayesine terk etmekle kurtulacak sanıyorlar. Kendi rahatlarını temin etmek için bütün bir vatanı tarih boyunca devam edip gelen Türk istiklâlini feda ediyorlar.*” diyecektir.²⁵⁹

Mustafa Kemal, baskı altına alınmak istenmiştir. Amerikan mandası üzerine sayısız telgraf ve mektup almıştır. Mustafa Kemal'e göre; İstanbul'dakiler gaflet içindeydiler. Amerikan mandasını isteyenler, düşman işgali altında güçsüz, sinirli, Türk ulusuna inanmayan, umutsuzluk ve bozgun içinde, gerçeklerden uzak yaşayan, ne yapacaklarını, ne yapmakta olduklarını bilemeyenlerdi. Oysa Mustafa Kemal, ulusal hareketin başarısına inanmış, ulusal egemenlik esasına ve ulusal meclisin kararına yer vermeyen hiçbir anlaşmanın, hiçbir taahhüdün kabul edilmeyeceğini, tanınmayacağını belirtmiştir.²⁶⁰

Mustafa Kemal, İngiliz mandasını, Amerikan mandasını ya da bölgesel kurtuluş çaresine yönelik çözüm arayışlarını benimsememiştir. Osmanlı Devleti'nin bir bütün halinde olmasını isteyenler, Osmanlı topraklarının çeşitli devletlerarasında taksim edilmesi yerine tek bir devletin korumasından yana olanlar İngiliz ya da Amerikan mandasını savunmuşlardır. Ancak Mustafa Kemal bu çözüm arayışlarını temelsiz

²⁵⁷ Deniz Bilgen, a. g. e., s. 153.

²⁵⁸ Mahmut Goloğlu, a. g. e., s. 102

²⁵⁹ Oğuz Aytepe, a. g. m., s. 481.

²⁶⁰ Oğuz Aytepe, a. g. m., s. 482.

bulmuş ve tek çözüm olarak ta millî hâkimiyete dayanan kayıtsız şartsız, bağımsız yeni bir Türk Devleti kurmaktan geçtiğine inanmıştır.²⁶¹

Sivas Kongresi'ne gelen murahhasların bir bölümü de Amerikan mandası düşüncesini kongreye kabul ettirmek için gelmişlerdir. Mandacılar, kongrede konuşarak ABD mandasının kaçınılmazlığından söz etmişlerdir. Amerikan mandasına sıcak bakmalarının en temel sebebi; 20. yüzyılın başında Osmanlı Devleti'nin borcunun 500 milyon olması, memleketin harap olması, pek verimli olamayan toprağı ancak 15 milyon geliri olan bir millet için bir dış dayanak olmadan yaşanılmayacağı düşüncesinin hâkim olmasıydı.²⁶²

Manda ve himayenin şiddetle tartışıldığı kongrede Hoca Raif Efendi'nin: *"İstiklaliyet ve manda arasında ne fark vardır?"* sorusuna, İsmail Fazıl Paşa, mandaterliğin bağımsızlığı yitirme anlamına gelmediğini anlatmaya çalışarak: *"...Manda demek, siyaseten olmaktan ziyade iktisaden memleketin imar ve ilası için lazım gelen muavenet(yardım) ve müzaheret (koruma) demektir. Kuvve-i teşriyemiz, siyaset-i hariciyemiz, süferamız, istiklâlümüz baki kalmak şartıyla bir manda kabul edebiliriz."* karşılığını veriyordu. Macit Bey: *"Heyet-i Umumiyece asıl müzakere edilecek mesele, şimdiden sonra yalnız yaşayabilecek miyiz, mandayı ne şekil ve surette anlayarak mandaterle ne suretle görüşeceğiz konusudur"* diyerek, kabul edilecek mandanın biçimi ve sınırı hususunda tartışılmasını önermiştir. Vasıf Bey: *"Bir kere esas itibariyle mandayı kabul edelim de şeriat hakkında bilahare görüşürüz"* diyordu. İsmail Hami Bey ise mandanın kendisinden çok adına takılanların boşuna telaşa düştüklerini ileri sürerek konuşmasını tamamlamıştır.²⁶³

Mustafa Kemal ve Rauf Orbay ilginç bir soru sorarak konuyu atlatmışlardır. Soru, *"Biz belki ABD mandasını istiyoruz; ama ABD bizim mandasına girmemizi istiyor muydu?"* şeklindeydi. Bunun üzerine ABD senatosuna, bu konuda ABD'nin niyetini soran bir mektup yazılması kararlaştırılmıştır.²⁶⁴ ABD Kongresi'nden, ülkeyi incelemek ve gerçek durumu tespit edecek bir heyetin gönderilmesi isteği Mustafa Kemal, Rauf Orbay ve daha birkaç kişinin imzasını taşıyan bir telgrafla Amerikan Senatosu'na iletilmiştir. Bu yazının gönderilmesi, Mustafa Kemal ve arkadaşlarını sorumluluk altına

²⁶¹ Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*, C : I, Kamer Yay., İstanbul, 1999, s.23-24.

²⁶² *Nutuk*, C: I, s. 141.

²⁶³ Atilla Kıray, a. g. t., s. 44.

²⁶⁴ Sina Akşin, *Kısa Türkiye Tarihi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., B. 8, İstanbul, s. 137.

sokmakla beraber, mandadan yana olanları da yatıştırmaya yaramıştır.²⁶⁵ Bu sırada İstanbul'da bulunan ve Amerikan Yakındoğu işleriyle uğraşan C. R. Crane, önemli kararlar alacağı önceden kestirilen Sivas Kongresi'ni incelemek üzere Chicago Daly News'ın Avrupa muhabiri E. L. Browne'i görevlendirmiştir.²⁶⁶

Nutuk'ta Mustafa Kemal, Sivas Kongresi'nde bulunan tek Hristiyan gazeteci Mr Brown ile aralarında Amerikan mandası üzerine geçen konuşmadan söz etmiştir. Mustafa Kemal: “ *Mr. Brown: Ben resmî sıfatla görüşmüyorum. Tamamıyla özel olarak görüşüyorum diyor ve hatta Amerika'nın mandayı kabul edeceğini değil, belki etmeyeceğini söylüyor. Onun için sözleri Amerika adına değil, kendi adınadır. Mandanın ne olduğunu kendisi de bilmiyor. Manda siz ne dersiniz odur*”²⁶⁷

L. E Brown, M. L. Bristol'e gönderdiği raporda: “*Manda sorununa gelince aslında insanlar herhangi bir mandayı gerçekten arzu etmiyorlar. Türkler, dünyadaki herhangi bir yaralı ırk kadar hassas, belki de daha da hassas... Ekonomik ve malî yardım istiyorlar ve Amerikan başkentinden mümkün olan çabuklukla buraya gelmesini istiyorlar. Eğer Türkiye'nin birliği için Amerika'nın mandater olmasının tek yol olduğuna inanılırsa, Amerikan mandasına razı olacaklardır... Bu subaylar bana en üst derecede güven duyuyorlar ve bana her şeyi açıkça anlatıyorlar. Amerika ile dürüstçe ilişki kurmak istiyorlar. Biz de onlara dürüst olmalıyız*”²⁶⁸ şeklinde, düşüncelerini ifade etmişti.

Mustafa Kemal'in Amerikan mandaterliğinden anladığı ile bunu destekleyenlerin anladığı aynı olmamıştır. Mustafa Kemal, ABD ile olan ilişkilerde ekonomik ve sosyal içerikli yardımın olmasına makul bakabilmiştir.²⁶⁹

Türkiye'de görevli olan Amerikan istihbarat subaylarından Robert Dunn, “*Türkler, Amerikan mandası diyince evet diyorlar. Çünkü Türkler, Amerika'nın iş makineleri ile gelişmek istiyorlar.*” diyordu. R. Dunn'a göre; Türkler, ABD'nin Avrupa kıtasından farklı olduğunu biliyorlardı. Çünkü Monroe Doktrini, yeni dünyanın ideallerinin ve çıkarlarının, eski dünyanınkinden farklı olduğu düşüncesine dayanmaktaydı. Avrupa'nın monarşik ve gerici yapısı ABD'nin cumhuriyeti ve liberal

²⁶⁵ Lord Kinross, a.g.e., s. 229.

²⁶⁶ Kemal Arıburnu, *Sivas Kongresi*, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara, 1997, s. 125.

²⁶⁷ *Nutuk*, C: I, s. 136.

²⁶⁸ Deniz Bilgen, a. g. e.,s. 194.

²⁶⁹ Lord Kinross, a. g. e., s. 230.

yapısıyla çatışmaktaydı. Ona göre; Türkiye’deki aydınların gelecek ile ilgili idealleri, yenedünya ilkelerine dayanmaktaydı.²⁷⁰

4-11 Eylül 1919 tarihlerinde toplanan Sivas Kongresi’nde büyük bir tartışma konusu olan manda meselesine yönelik en güzel cevabı Mustafa Kemal vermiş: “*Ya İstiklal ya Ölüm*” demiştir. Sivas Kongresi kararlarıyla Erzurum’da alınan kararlar onaylanmış, bütün Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri bir çatı altında birleştirilmiştir. Temsil Heyeti, bütün vatanın kaderini ele almıştır. Yine bütün sivil ve askerî güçler bir otoriteye bağlanmıştır. Sivas Kongresi’nde; Amasya Genelgesi’yle Erzurum Kongresi’nde hazırlanan nizamnamenin esaslarının daha kapsamlı ve millî bir nitelikte olduğu görülmektedir.²⁷¹

Kurtuluş Savaşı içerisinde Osmanlı Devleti’nin içinde bulunduğu olumsuz durumdan kurtulmak için ülke içinde farklı sesler çıkmıştır. Amerikan mandasını isteyenler, devletin tek başına üzerindeki yüklerle yola devam edebileceğine inanmamaktaydılar. Bu nedenle gerek yerel basında gerekse dış basında belli bir kamuoyu desteği almaya çalışmışlardır. Ancak yeni kurulacak devletin lideri olma yönünde ilerleyen Mustafa Kemal, hem Avrupa devletlerinin hem de ABD’nin Osmanlı topraklarındaki emellerini görmüştür. Osmanlı Devleti’nin parçalanması ve nimetlerinden faydalanmak isteyen yabancı güçlerin himayesine girmeyi reddederek Millî Mücadeleye hız vermiştir.

Tüm bu gelişmelerin ışığında Wilson İlkeleri’nin etkisiyle adını da buradan almış olan bir cemiyet kurulmuştur. Resmî kuruluş tarihi 14 Ocak 1919 olan bu cemiyetin kuruluş tarihi hakkında çeşitli rivayetler vardır. Kuruluş yeri Zaman Gazetesi idarehanesidir. Kurucu ve idarî üyeleri; Halide Edip, Celatettin Muhtar, Ali Kemal, Hüseyin Hulusi, Refik Cevdat, Mahmut Sadık, Ahmet Emin ve Yunus Nadi Bey’dir. Bu cemiyet, Millî Mücadelenin başlarında İstanbul’da gazeteci, yazar, profesör, doktor ve avukatlardan oluşan bir aydın gurubunun ABD’den yardım sağlamak umuduyla kurup faaliyete geçirdikleri bir kuruluştur²⁷².

Amerikan mandasının koyu savunucularından biri olan Halide Edip’in en yakın arkadaşı olan Amerikalı Phillip Marshall Brown, Türk halkını seven ve Woodrow

²⁷⁰ Deniz Bilgen, a. g. e., s. 194.

²⁷¹ Serpil Sürmeli, *Millî Mücadele’de Tekâlif-i Milliye Emirleri*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1998, s. 35.

²⁷² Metin Ayışığı, a. g. e., s. 17.

Wilson'un 14 maddesini destekleyen biri olmakla beraber, Halide Edip'in Wilson Birliğı (Wilsonian League)'ne katılmasında da etkili olmuştur.²⁷³

Cemiyetin kurucu ve mensuplarından çoğu çeşitli faaliyetleri ile iyi niyet taşıdıklarını ortaya koyarak Anadolu'ya geçmiş, Mustafa Kemal'in önderlik yaptığı Millî Mücadele saflarına geçmişlerdir. Bu bakımdan Wilson Prensipleri'nden beslenen Kürdistan Teali Cemiyeti ya da İngiliz Muhipler Cemiyeti gibi Millî Mücadele'ye zarar vermek isteyen kuruluşlar arasında yer almamıştır. Ancak Amerikan mandasını kurtuluş çaresi olarak görüp Türk kamuoyunu ve Sivas Kongresi'ni manda tartışmaları ile oyaladığı da²⁷⁴ bir gerçektir.

Kurucu ve yöneticilerinin kişiliklerinden, Cemiyet'in, İstanbul-Anadolu karışımı bir ideolojiye sahip olmak istediğı anlaşılmaktadır. Siyasî akımlar üstü bir kurtuluş formülü arayışı içinde bulunan bu üyelerin düşüncelerini, Cemiyet'in programında kısmen bulmak mümkündür.²⁷⁵

Vakit gazetesinin 6 Aralık tarihli nüshasında çıkan haberde Cemiyet'in kuruluş amacı şu şekilde dile getirilmiştir: *“Amerika ile İtilâf memleketlerinde bizim hakkımızda belli bazı telakiler mevcuttur. Gerek Amerika gerekse İtilâf devletleri bu telakkilerin etkisi altında kalarak bizim mukadderatımız hakkında kararlar vermekle iştigal etmektedirler. Yakın bir zamanda akdedilecek olan Barış Konferansı, bu kararları tespit ve teyit etmekten başka bir şey yapmayacaktır. Böyle bir vaziyette bizim gafil bulunmamız ve hakkımızda ne karar verileceğini kayıtsız bir surette beklememiz elbette caiz olamaz. Bize düşen vazife hem kendi dâhili ihtiyaçlarımız hem de Avrupa'daki vaziyet açısından en uygun olan suret-i tesviyeyi bulmak ve buna dört elle sarılmaktır... Wilson Prensipleri Cemiyeti, dışarıda heyetin düşüncesini ileri sürmek ve haysiyet ve hayati menfaatlerimizi müdafaa etmek ve içeride fikir birliğinde çalışmak ve gayrimüslim unsurlara mensup düşünürlerle ilişkiler kurmak gibi vazifelerle iştigal edecektir.”*²⁷⁶

Wilson Prensipleri Cemiyeti'nin nizamnamesi;

1- Memleketin Akvam Cemiyetinde müsavi hukuku haiz bir uzuv ve uluslararası mücadelede belli başlı bir amil olabilmesi için ihtisaskar bir hükûmet mekanizmasına mazhar olması, kendi ihtiyaçlarına göre metin ve salim bir surette

²⁷³ Frances Kazan, a.g. e., s. 33-34.

²⁷⁴ Fethi Tevetoğlu, a. g. e., s. 149.

²⁷⁵ Pars Tuğlacı, *Çağdaş Türkiye I*, Cem Yay., İstanbul, 1987, s. 353.

²⁷⁶ “Wilson Prensipleri Cemiyeti”, *Vakit*, 6 Kânunuevvel 1334, Numara: 403, s.1.

inkişaf edebilmesi (Memleketin Akvam Cemiyetine girmesi, Türk haklarını koruyabilecek çapta bir hükûmete sahip olması),

2- Bütün ahalinin Osmanlı vatandaşı sıfatıyla hayat-ı memlekete iştirak hususunda müsavi hukuk ve vazife mazhar olmasına ve istirahat, itimat ve saadetlerinin temin edilmesini kafil bulunacak şerait ihdası (Bütün halkın Osmanlı vatandaşı olarak memleket idaresinde hak ve söz sahibi olması, huzur ve güvenlik),

3- Efkâr-ı umumiyesinin bir kısmında hakkımızda âdem-i itimat ve su'î teveccüh bulunan itilâf Devletleri ile Amerika'ya itimat ilkası (Kamuoyunun bir bölümünde hakkımızda kötü ve yersiz düşünceler aşılarmış olan Avrupa ve Amerika'nın hakkımızdaki menfî düşüncelerinin düzeltilmesi, hakikatlerin anlatılması),

4- Haricen siyasî ve iktisadî istiklâlimizin temini, ecnebi sermayesinin memlekete siyasî değil iktisadî bir esas üzerine girmesi. İktisadî menatık-ı nüfus tefrikine mahal kalmaması ve umur-ı dâhiliyemize müdahale ihtiyatlarına karşı kavi bir sed vücûda getirilmesi (Dışarıda siyasî ve ekonomik istiklâlimizin temini, yabancı sermayenin ülkemize politik amaçlarla değil, ekonomik esaslara girmesi, yabancıların iç işlerimize karışmaması için ciddi ve sağlam tedbirler alınması),

5- Hariçten izzet-i nefsimizi cerihadar edecek murakabe ve vesayet teklifleri serdine mahal bırakmaksızın sırf kendi ihtiyaçlarımızı ve arzularımız nokta-i nazarından haysiyetimize muvafık ve itilâf devletleriyle Amerika için şayan-ı kabul bir millî programla ortaya çıkmak ihtiyacı, müstakil ve asri bir millî sıfatıyla idame-i mevcudiyet etmemiz için temini mutlaka icap eden bu noktayı cami bir tarzı-ı tesviye bulmak maksadı ile ve Avrupa'da bugün mevcut şubat-ı idarede esaslı ıslahat icra etmek üzere memleketimize muayyen bir zaman için Amerikalı mütahassıslardan mürekkep heyet-i ıslahiyeler celbi ve bu nokta-i nazarın sulh müzakeratından evvel Amerika'ya ve Avrupa devletlerine ısmail muvafık görülmüştür (Dışardan haysiyetimizi kırarak karışımara ve telkinlere lüzum bırakmamak için sadece iç ihtiyaçlarımız ve gayelerimizden meydana gelmiş yeterli bir program ile ortaya çıkarılması bunun Avrupa ve Amerikaca kabule değer olması)²⁷⁷.

Görüldüğü gibi bu beyannamede Türkiye'nin ihtisasa dayanan hükûmet sistemine kavuşması sağlam ve emin bir şekilde gelişmesi, Türkiye'nin dünyada itibarlı

²⁷⁷ Mine Erol, *Türkiye'de Amerikan Mandası Meselesi*, İleri Basımevi, Giresun 1972, s. 36-37 ; Cemal Kutay, *Türk Milli Mücadelesinde Amerika*, Boğaziçi Yay., İstanbul 1979, s. 32.

bir mevki edebilmesi²⁷⁸ amaçlanmıştır. Cemiyet, 5 Aralık 1918 Amerikan Başkanı'na bir muhtıra²⁷⁹ yollamıştır.

Muhtırada yer alan maddeler;

1-Saltanat ve meşrutiyet hukuku idare-i mahfuz kalacaktır.

2- Her türlü seçim için azınlıkların hukukunu muhafaza edecek bir temsil oranı kabul edilecektir. Vekiller Meclisi'nin en küçük idarî birimlere kadar bütün idarî faaliyete tüm Osmanlı unsurlar eşit hukuka sahip vatandaş sıfatıyla iştirak edecektir.

3- Umum nezaretlere geniş yetkili bir müşavirin riyaseti altında kendisinin tespit edeceği mütehassıslardan oluşan bir ıslah heyeti temin edilecektir. Islahat heyetleri, ziraat, nafia, sanayi, ticaret, maarif, muavenet-i umumiye işlerini münasip göreceği vesaitle yeni esaslara göre tanzim ederek memleketin maddî mevcudiyet ve inkişafını temin edeceklerdir.

4- Adliye teşkilatının eski karışık ve farklı etkilerden doğan mahzurlarını bertaraf ederek bütün vatandaşlar için çağdaş ve umumi bir şekilde adalet temin edecek ıslahatı memleketimizin istidat ve ihtiyacına göre vücuda getirmek üzere herhangi memlekete mensup olursa olsun bu hususta yetkin hukuk ulemasından mürekkep bir adliye ıslah heyetinin gelecek adliye müşaviri oluşturacaktır.

5- Polis ve jandarma teşkilatı bir müfettiş nezaretinde geniş bir ıslah heyeti tevdi edilecektir. Pek ilkel bir halde olan hapisane teşkilatını, ceza hakkında bugün kabul edilen yeni teori ve esaslar dairesinde ıslah görevini uzmanlardan oluşan bir heyete tevdi edilecektir.

6-Her vilayete geniş yetkili bir müfettişle muhtelif sahalardaki mütehassıslardan mürekkep bir ıslah heyeti bulunacaktır.

7-Umum memleket için müşterek bir mahiyette haiz olan mesailin haricinde her vilayetin şahsi surette inkişafını temin edecek yetkili bir yerel yönetim kabul olunacaktır.

8-Bu lahiyada genel hatları çizilen bir eğitim ve öğretim sistemi asgari on beş; azami yirmi beş sene devam edecektir.

9- Yirmi beş sene için beynelminel tarafsızlığımızı kabul ve temin ettirmek²⁸⁰.

²⁷⁸ Mine Erol, a. g. e., s. 38.

²⁷⁹ Bu muhtıra Amerika'nın Roma ve Paris elçilikleri vasıtasıyla Başkan Wilson'a ulaştırılmıştır. Bkz. "Amerika ile Münasebetimiz", *Vakit*, 31 Kânunuevvel 1334, Numara: 428, s. 1.

²⁸⁰ "Wilson Prensipleri Cemiyeti", *Vakit*, 6 Kânunuevvel 1334, Numara: 403, s.1

Görüldüğü gibi Muhtıraya göre, padişahın hükümdarlığı Türkiye'deki meşruti hükûmetçe korunmalı, ABD yönetimi en az 15 en çok 25 yıl sürmeli, yöresel yönetimler Amerikan yardımı ile yürütülmeli, her ilde vilayette görevi reform yapmak olan Amerikan Baş Müfettişliğine bağlı uzmanlar oluşturulmalı, bütün seçimlerde bakanlıklarında Amerikan komisyonu bulundurulmalı ve reformlar yapılmalı, jandarma ve polis işleri; azınlıklar haklarını korumalı, finans, tarım, endüstri, bayındırlık, eğitim bir Amerikan Genel Müdürlüğü'ne ve onun seçeceği memura bırakılmalı, şeklindeki maddelerden oluşmuştur. Muhtıradaki maddeler ile yönetim hakkı neredeyse ABD'ye bırakılmak istenmiştir²⁸¹.

Muhtıra'da ismi geçenler; Halide Edip, Yunus Nadi (Yeni Gün), Ahmet Emin (Vakit), Dr. Celal Muhtar (Eski Nazır), Velid Ebuzziya (Tasviri Efkâr), Ali Kemal (Sabah), Celal Nuri (İkdam), Necmettin Sadık (Akşam), Mahmud Sadık (Yeni Gazete), M. Cemal(Zaman) 'dir.²⁸²

Wilsoncular, bu hazırlıkları kapsamında, ABD Başkanı'na göndermek üzere bir dilekçeyi imzaya açmışlardı. Buna göre; ABD mevcut koşullarda Türk devleti açısından mahzurları en az olan ülkedir. Bu grubun bir kısmı, ABD'nin Türkiye'ye karşı dostça davranacağı ve her yönden yeterli bir Türk hükûmetinin etkin yönetime kavuşuncaya kadar böyle bir desteğe ihtiyaç olduğuna inanmaktadır. Ancak bu olgunun resmî bir mahiyeti bulunmamaktadır. Bu ve benzeri hususları içeren Wilson Prensipleri Cemiyeti'nin ABD Başkanı'na gönderilmek üzere kaleme aldığı mektup, İstanbul'daki ABD Ateşe'si aynı zamanda Ermenistan ve Suriye Yardım Komitesi malî sorumlusu Luther R. Fowle aracılığı ile ABD Roma Büyükelçiliğine iltis edilmişti. Roma Elçiliği de bunu yazı ile ABD Dışişleri Bakanlığı'na göndermişti. Wilsoncuların, ABD Başkanı Wilson'a hitaben yazdıkları mektupta Türkiye'de yurtseverlerin ve aydınların ulaştıkları kanaate göre Türkler tarafından teşebbüs edilecek herhangi bir sistemin tarihi gelişmeler ve etnik ön yargılardan dolayı bir despotizme dönüşme ihtimali olduğunu ifade etmişler; halkın, devlet idaresinde tecrübeli bir dış gücün belirli bir süre yönlendirilmesine gereksinim duyulduğunu ileri sürmüşlerdir. Bunun da tek bir ülke tarafından gerçekleştirilmesinin yerinde olacağı vurgulanmıştır.²⁸³

²⁸¹ Hüseyin Anıl Şan, *Kurtuluş Savaşında Derneklerin Rolü, Yeterlilik Tezi* (İçişleri Bakanlığı Dernekler Daire Başkanlığı), Ankara, 2008, s. 90.

²⁸² Mine Sümer, "Wilson Prensipleri Cemiyeti'nin Amerikan Cumhurbaşkanı Wilson'a Gönderdiği Bir Muhtıra", *A Ü. D. T. C. F. T. A. D.*, C: III, S : 4-5'den Ayrı Basım,T.T.K Yay., Ankara, 1966, s. 245.

²⁸³ Kamil Necdet Ar, *Türk-Amerikan İlişkileri Çerçevesinde Ermeni Meselesi (1918-1923)*, Kaynak Yay., İstanbul, 2011, s. 178-179.

Cemiyet, 17 Aralık 1918 tarihli bir mektubu da Fransız Başbakanı Clemenceau'ya göndermiştir. Mektupta, Amerikalı uzmanlardan oluşan geniş bir komisyonun belirli bir süre Türkiye'deki reformları gerçekleştireci bir organ olarak çalışması istenildiği bildirilmiştir. Bu sonuca uzun bir düşünce sonunda vardıklarını belirten Wilson'cular, Türkiye'nin sosyal, ekonomik ve siyasî yapısındaki bozukluklar sebebiyle, kendi kendini ıslah edemeyeceği kanısına vardıklarını belirtmişlerdir. Hürriyet ve eşitlik ülkesi saydıkları Fransa'dan anlayış beklediklerini bildirmişlerdir.²⁸⁴

Cemiyet tarafından İtilâf devletlerine gönderilen mektupta Türk aydınlarının ve basın mensuplarının memlekette en iyi şekilde reform yapabilmek amacıyla fikir alışverişinde bulunmak için bir cemiyet meydana getirdiklerini ifade etmişlerdir. Amaçlarının Sulh Konferansı'nın tayin edeceği sınırlar dâhilinde diğer aynı ırktan olan milletler gibi hür olarak Türkiye'yi uygar milletler seviyesine çıkararak reformları gerçekleştirebilmek için bir reform komisyonunun kurulmasını Başkan Wilson'a talep ettiklerini bildirmişlerdir.²⁸⁵

Basında olumlu veya olumsuz eleştirilere maruz kalan Cemiyet, uzun süre yaşayamamakla birlikte, cemiyetin savunuculuğunu yapmış olan Amerikan Koleji'nin ilk Türk kadın mezunlarından olan Halide Edip: *“Doğu Anadolu, daha ilk başlangıcından itibaren bunun aleyhindeydi.”* demek suretiyle cemiyetin etkin olmadığını belirtmiştir. Vahdetti'nin, İngilizlerden yana tercihini yapması, Wilson'a yapılan başvurularda herhangi bir tepkinin alınamaması, Mustafa Kemal'in ve Minber Gazetesi'nin muhalefeti, Doğu Anadolu'luların ABD'nin Ermenistan kurma girişimini hararetle destekleyeceği şüphesi gibi nedenlerle Cemiyet ancak iki ay faaliyet gösterebilmiştir.²⁸⁶

Yukarıda bahsi geçen durumların dışında Cemiyet, tarihî şartların kendi kendini kurtarmayı engellediği bir ülkeye, yabancı bir yardım elinin uzanmasından yana olmuştur. Fakat önerdikleri bir vesayet sistemi olmamıştır. Çünkü böyle bir durum tam bağımsızlığı sınırlamaktaydı. Bu, sürekli bir eğitim ve velilik olmalı ve Türkiye'yi milletler ailesinin haysiyetli bir üyesi durumuna getirmeliydi. Sivas Kongresi'nde uzun tartışmalardan sonra geçirilen bu mesele, Wilson Prensipleri adı altında birleşen kişiler arasında da ortak görüş ayrılıkları yaşanmıştır. Başta Halide Edip, Yunus Nadi

²⁸⁴ Pars Tuğlacı, a. g. e., s. 353.

²⁸⁵ Kenan Özkan, a. g. t., s. 203.

²⁸⁶ Metin Ayışığı, a. g. e., s. 20.

gibi kişiler Anadolu'ya geçmişlerdi. Bununla beraber kurulduğu dönemde kendinden söz ettirmiştir. Cemiyet, mütareke keşmekeşi içinde kaybolmuştur.²⁸⁷

2.4.3. ABD'nin ve Müttefik Devletlerin Manda Meselesine Bakışı

ABD'nin Ortadoğu üzerindeki politikasında etkili olan unsurlar, Osmanlı topraklarında bulunan misyonerler, iş adamları, eğitimcilerdir. ABD, bu uzantıları ile kültürel bir savaşın içinde Amerikanlaştırma faaliyetlerini, ABD menfaatlerine göre düzenlemeye çalışmıştır. ABD, müesseselerinin ve çalışanlarının sıkıntı yaşamamaları için Osmanlı Devleti'ne daha önceden de belirttiğimiz üzere doğrudan savaş ilan etmemiştir. ABD, Suriyelilere ve Ermenilere ayda bir milyon dolara yakın yardımda bulunmuş ve bu yardımları misyonerleri vasıtasıyla yapmıştır. Wilson Prensipleri'yle ABD'nin Türkiye ve Ortadoğu'daki politikası şekillenmiştir.²⁸⁸

Birinci Dünya Savaşı sona erdiğinde ABD'yi meşgul eden en önemli konu Ermenistan mandasının kabul edilip edilmeyeceğiydi. İngiltere, ordusunun Kafkasya ve Doğu Anadolu sınırlarından çekilmesini planlamaktaydı. Fransa ise Skyes-Picot Anlaşması uyarınca Suriye ve “Güney Ermenistan” addettikleri Çukurova'ya asker göndermekle yetineceğini açıklamıştı. İngilizler Kafkasya'dan çekilmiş; Fransızlar, İngilizlerin bıraktığı boşluğu doldurma konusunda uzak durmuşlardı. İngiltere açısından Kafkasya'da Rus iç savaşından galip çıkacağına inandıkları Kızılordu ile karşılaşmak ve bu arada Ermenistan mandaterliğini yüklenmek menfaatleri ile çatışmaktaydı. Keza Ermenistan sınırlarının çizilmesi İtilâf devletleri arasında uyuşmazlık konusu olmuştu. Bu koşullar altında İtilâf devletleri bazı ekonomik menfaatler karşılığında Ermenistan konusunu ABD'ye devrederek sorundan sıyrılma gayreti içerisine girmişlerdi. İtilâf devletlerinin hepsi en azından Başkan Wilson'u Ermenistan sınırlarının çizilmesi hususunda ikna edip Ermeni konusunun içine çekmeye çalışmışlardır.²⁸⁹

30 Ocak 1918'de Onlar Konseyi'nde yapılan görüşmede ABD'nin Türkiye'ye manda olması önerildiğinde Başkan Wilson'un ilk tepkisi “*ABD halkının Asya'da bir askerî sorumluluk almaktan daha az eğimli olacağı başka bir şey düşünemediği*” yönünde olmuştu. Ancak, Wilson'un hem manda²⁹⁰ düşüncesi hem de dünyada gelişen

²⁸⁷ Pars Tuğlacı, a. g. e., s. 354.

²⁸⁸ Mustafa Bıyıklı, *Batı İşgalleri Karşısında Türkiye'nin Ortadoğu Politikaları(Atatürk Dönemi)*, Gökkuş Yay., İstanbul 2006, s. 134.

²⁸⁹ Kamil Necdet Ar, a. g. t., s. 137.

²⁹⁰ ABD'nin manda meselesine bakışı ve ABD ile ilişkiler hakkında bkz. Der: Faruk Sönmezoğlu, *Türk Dış Politikasının Analizi*, Der Yay., B. 3, İstanbul, 2004, s. 91-92.

olaylar karşısında ABD'nin katılımına olan ihtiyacının önemini vurgulamıştır. Nihayetinde Yakınoğu'da bir Amerikan mandasının kabul edilmesini savunmuştur. Wilson, gerekirse manda konusunda ülkesini ikna etmeye çalışmıştır. Wilson, şubat ve mart ayında ABD'ye geri dönüş yolundayken ikna çabalarına başlamış, Fransa'dan Boston'a vardığında, kendisini karşılayan kalabalığa bir konuşma yapmıştır. ABD'nin dünyayı ihmal etmemesi gerektiğini belirterek Ermenilerin çektiği acıları hatırlatıp bunu önlemenin ancak güçlerin birleştirilmesiyle olabileceğini söylemiştir. Bununla birlikte Albay House, bütün olarak manda fikrini savunmuş ve Amerikan halkının²⁹¹ onayını elde etmek için yapılan çalışmalara yardım etmiştir.²⁹²

Bakan Lansing, mandalara karşı olmuş ve bunları Avrupa'nın açgözlülüğünün üstü örtülü bir biçimi olarak görmüştür. Wilson'a 2 Şubat 1919'da mandalara karşı çıkan bir bildiri yollamışsa da asıl itirazı ABD'nin Avrupa'daki çekişmelerinin içine sürüklenmesine olmuştur. Özellikle Ermenistan üzerindeki olası bir Amerikan mandasının getireceği malî yükü onaylamamıştır. Wilson, Lansing'in görüşlerini başta önemsememiş ancak ABD Kongresi daha sonra Lansing'in görüşlerine hak vermiştir.²⁹³

Bu arada İngiltere savaş gemileri 17 Kasım 1919'da Batum'a varmış, Aralık'ta burayı İngiliz askerleri ele geçirmişlerdi. İngiltere, Ermenistan'a doğrudan askerî yardımda bulunmamış ancak Ermenilere bazı malzemeler satmıştır. Ayrıca, İngilizler, Ermenistan'ın büyük ölçüde bağımlı olduğu, Gürcistan ve Azerbaycan'la paylaştığı demiryolu hattının yönetiminde de düzen sağlamışlardır. İstanbul'da Türk işlerini yönetmek için İngiltere, Fransa, İtalya ve ABD'den oluşan bir komisyon oluşturulmuş ve Türk ordusu Kafkaslardan bu sırada çekilmiştir. Ermeniler üzerindeki baskının azalacağını vaat eden bir olay dizisi de Beyaz ya da Bolşevik karşıtlarının, General A. I

²⁹¹ Ahmet Emin, Amerikan halkının düşünce biçimini anlatırken ABD'de maddî ve toplumsal hayatın daima birlikte gitmediğini, bu nedenle de Amerikan halkında müstakil bir fikrî yapı ve sosyal hayat tesisine imkân bulunmadığını söylemiştir. ABD'de idari hayatın sağlam esaslara göre kurulmuş olduğu ve mahalli hayattaki bütün unsurlara tam bir inkişaf imkânı verildiği için ABD'de her şeyin yoluna gittiğini belirtir. Ancak beklenmedik bir buhran devresinde bu mükemmel makinenin en ilkel haliyle işlemeye devam ettiğini yazar. ABD'deki seçimlerin çeşitli sermaye grupları arasında menfaat ve rekabet alanı olduğunu belirtir. Başkan Wilson'un adı geçen gruplarının elinde oyuncak olduğunu yazan Ahmet Emin, Amerikan halkının dünya meselelerine akıllarının ermediğini, kendilerine ne söylenirse ona inandıklarına bu nedenle de Amerikan halkının nabzına göre şerbet çalan İtilaf devletlerinin, ABD'de propagandalarında istedikleri başarıyı yakaladıklarını ifade etmiştir. Bkz. Ahmet Emin, "Amerikalılar ve Sulh", *Vakit*, 23 Eylül 1334, Numara: 329, s.1.

²⁹² Barbara Jean Keller, a. g. t., s. 86.

²⁹³ Barbara Jean Keller, a. g. t., s. 87.

Deniken komutasında Güney Rusya’da sağladıkları görünürdeki başarı olmuştur. Böylelikle Sovyet Rusya’ya tekrar katılmak isteyen Bolşevikler engellenmiştir.²⁹⁴

Wilson’un amacı sürekli bir barışın temeli olacağına inandığı prensiplerden en önemlisi, boyunduruk altındaki milletlerin egemenlik haklarına kavuşmaları ve başka bir deyişle milletlerin kendi kaderlerine sahip olma hakkı olmuştur.²⁹⁵ Paris Barış Konferansı’ndan önce Türkiye mandasının daha sonra da Boğazlar ve Ermenistan mandasını üzerine alması, başta İngiltere, Fransa ve daha sonra İtalya tarafından ABD’ye sunulmuştur.²⁹⁶ Ancak ABD’nin, Türkiye mandası konusunda ne düşündüğü 1919 yılı sonlarına kadar açıklığa kavuşmamıştır. Bu nedenle Amerikan mandası, Paris Barış Konferansı’nda Türk barışının belirlenmesi konusunu geciktiren en önemli nedenlerin başında gelmektedir.²⁹⁷

1919’da ABD Dışişleri Bakanlığı’nın Wilson’a sunduğu raporda “*Trakya’da Midye-Enez çizgisinden Sakarya nehrine kadar olan ve Boğazları da içine alan bölgede milletlerarası statüye bağlı bir İstanbul kurmak ve Orta Anadolu’da bağımsız bir Türkiye Devleti’nin yaşamasına imkân vermek*”²⁹⁸ ifadesi geçmekteydi. 1919 Ocak ayında İngiltere Başkanı David Lloyd George, Ermenistan üzerinde özellikle ABD mandaterliğini istemiştir. ABD Başkanı Wilson, bu talebe çok sıcak bakmakla birlikte Amerikan halkının bu konudaki düşüncesinden emin olamamıştır. İngiltere’nin bölgede Ermenistan’ın hamisi durumunda olmasını istediği ABD’nin varlığı ile Rusya’ya karşı oluşturulmak istenen tampon bir bölge İngiliz menfaatlerine hizmet etmektedir.²⁹⁹ Bir başka ifadeyle İngiltere, Türkiye ile Rusya arasında ABD himayesinde bir Ermeni Devleti’nin kurulmasını istemiştir. İngiltere’nin amacı Küçük Asya’da Britanya İmparatorluğu tesis edecek en doğru devleti belirleyebilmek olmuştur. Bunun nedeni İngiltere’deki iç ve dış baskılardan da kaynaklanmıştır. Amerikan Ulusal Birliği’nin İngiliz Dışişleri Bakanlığı’na baskısı ve İngiliz Parlamentosu’ndaki Ermeni yanlısı üyelerin baskısı, İngiltere’yi Ermenileri desteklemek durumunda bırakmıştır.³⁰⁰

²⁹⁴ Barbara Jean Keller, a. g. t, s. 90.

²⁹⁵ Aptülâhat Akşin, a. g. e., s. 29.

²⁹⁶ Metin Ayışığı, a. g. e., s. 55.

²⁹⁷ İzzet Öztoprak, a. g. e., s. 90 ; *The New York Times*, 14 June, 1919.

²⁹⁸ İsmail Türk, *Atatürk Dönemi Türk Amerikan İlişkileri (1920-1938)*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İnönü Üniversitesi, Malatya, 2006, s. 49.

²⁹⁹ Charles Edward Delgadillo, a. g. t., s. 31.

³⁰⁰ Mehmet Temel, “ Ulusal Çıkar Politikası Açısından İngiltere’nin Osmanlı Devleti’ne ve Milli Mücadeleye Bakışı”, <http://sbe.balikesir.edu.tr/dergi/c1s1/makale/c1s1m8.pdf>. Erişim Tarihi (11. 12. 2010).

John A De'Novo bu konuda şu ifadeleri kullanarak gerçekleri gözler önüne sermiştir: *“Müttefikler Wilson’u Şark Meselesi’ne karıştırırken, ABD’yi daha ağır yükümlülüğe sokmayı ümit ediyorlardı. İzmir operasyonu düzenlenirken Wilson, mandayı kabul etmek için daha baskı altındaydı. Lloyd George, Fransa’nın bu bölgelerde söz sahibi olmasına karşı olduğu için İstanbul-Boğazlar ve Ermenistan üzerinde ABD’nin mandayı üstlenmesini istiyordu. ABD, Ortadoğu’da emperyalist emeller beslemiyordu. Diğer güç odakları, kendilerini bizzat hâkimiyetleri altına alamayacakları için Amerikan mandasını kabul ettiler. ABD’nin bölgedeki varlığı Bolşeviklik akımının yayılmasına set oluşturarak Akdeniz’deki İngiliz çıkarlarını korumada bir araç olacaktı. İngiliz emelleri emperyalist kaynaklara yük olmadan karşılanacaktı ve İngiltere’nin arzu ettiği toprakların gasp edilmesi söz konusu olmayacaktı.”*³⁰¹

Mandaterlik olarak geliştirilen sistem, kapitülasyonların günün koşullarına uyarlanmasından başka bir şey değildir. Mandat (Himaye) yönetimini formüle eden Güney Afrikalı General Jan Christian Smuts’a göre, Osmanlı Devleti’nden ayrılan topraklar ilhâk edilmeyerek Milletler Cemiyeti tarafından görevlendirilecek bir mandater gücün himayesi altına konulmalıydı. Osmanlı Devleti’nden ayrılan Arap topraklarında yaşayan halkların uygar ama örgütsüz olduklarını ve bunların gerektiği gibi örgütlenebilmeleri için bir yüz yıl geçmesi gerektiğini öne süren İngiliz Başbakanı Lloyd George’a göre bu süre zarfında onlara gereken yardım yapılmalıydı. İngiliz Dışişleri Bakan Yardımcısı Leo Amery, İngiltere’nin savaş sonrasındaki yeni emperyal vizyonu Smuts’a yazdığı bir mektubunda: *“İngiltere’nin Ortadoğu’daki varlığı sürekli olmalıdır. Manda sistemi bu sürekliliği engellemeyecek şekilde düzenlenmelidir. Mezopotamya, Filistin ve Arabistan ilerde bağımsız olsalar da imparatorluğumuz içinde kalmalıdır.”*³⁰² şeklinde düşüncelerini paylaşmıştır.

Fransız kamuoyu kendi açılarından Ermenistan’da bir mandaterlik yükümlenilmesini benimseyebiliyordu. 1918 yılı sonları İngiltere ile yaptıkları anlaşma uyarınca işgalleri altında bulunan Güney Anadolu’nun dışında bir askerî girişimde bulunmak niyetinde değillerdi.³⁰³ Yani Fransa için Anadolu’nun güney bölgesindeki Ermeni varlığı şu demkti: Bölgenin stratejik ve ekonomik yapısı gereği, Türklere karşı sürekli maşa olarak kullanabilecekleri Ermenilere devlet vaadinde bulunuyorlardı.

³⁰¹ Atilla Kıray, a. g. t., s. 54.

³⁰² <http://www.atam.gov.tr/index.php?Page=DergiIcerik&IcerikNo=111> Erişim Tarihi (9.12.2010).

³⁰³ İzzet Öztoprak, a.g.e., s. 90.

Bölgede Ermeni devletçığının var olmasını Türk devleti ile Suriye'ye de yaşayan Müslüman Araplar arasında tampon olması nedeniyle desteklemiştir.³⁰⁴ Amerikan mandası denilince Müttefiklerin aklına gelen 2 yer vardı. İstanbul ve Ermenistan'dır. Ermenistan mandaterliğinde, ilk akla gelen devletin ABD olması onun Müttefiklere göre malî ve ekonomik yapısının çok daha iyi olması yatmaktaydı.³⁰⁵

ABD'leri bir Ermeni devletini ve onun manda yönetimini menfaatlerine ve prensiplerine daha uygun gördüğünden bölgede başka bir gücün varlığını istememiştir. Özellikle de İngilizlerin arka çıktığı Kürdistan konusunda ABD'leri, Ermenileri tehdit eden güçlerden birisinin Kürt grupları olduğuna inanmıştır. Ancak buna rağmen Ermenistan sınırına dâhil edileceklerin dışında Doğu Anadolu'daki dört vilayetin Kürt devleti olarak İngilizlere bırakılmasına ses çıkarmamıştır. Bunun en önemli sebebi ABD'nin amaçları için Ermenistan'ı atlama taşı olarak kullanmak istemesidir. ABD sadece hissi yakınlıktan ve kamuoyu baskısından değil, yeni oluşacak dünyada iyi ekonomik çıkar sağlama isteğinden Ermenistan'ın himayesi meselesine büyük önem vermiştir.³⁰⁶

ABD ve Müttefikler, Türkiye'ye yönelik yapılacak bir barış anlaşmasında hem fikir olmuşlardır. Müttefik devletler, İstanbul ve Boğazların kontrol edilmesi, Ermenilerin özgürleştirilmesi ve Osmanlı Devleti içinde bulunan farklı milletlerin ulusallaştırılması görüşünde birleşmişlerdir. Mandaterlik anlayışına göre; Osmanlı Devleti içindeki yerler, galip güçler arasında pay edilme esasına dayandırılmalı ve bu süreç manda olan devletlerin kendilerini yönetebilecek güce ulaşmaları sağlanıncaya kadar sürmeliydi. Kaldı ki Müttefik güçler, Birinci Dünya Savaşı devam ederken Osmanlı Devleti'ni kendi aralarında paylaşmışlardır.³⁰⁷

Wilson'un talimatı ile 14 noktanın nasıl uygulanacağını tespit etmek üzere oluşturulan araştırma ekibinin 12. maddeye yönelik yorumu az önce yukarıda ifade ettiğimiz durumla eşdeğerdir. Yani ABD, dış politikasını buna göre belirlemiştir. İngiltere ve Fransa arasında yapılan 1916 Sykes-Picot Antlaşması ile Suriye Fransa'nın; Mezopotamya, Arabistan ve Filistin İngiliz mandasına bırakılmıştı. Bu şartlar dâhilinde

³⁰⁴ Süleyman Hatipoğlu, *Türk- Fransız Mücadelesi*, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara, 2001, s. 40-41.

³⁰⁵ İzzet Öztoprak, a. g. e., s. 80-81.

³⁰⁶ Suat Akgül, a. g. m., s. 387.

³⁰⁷ Charles. E. Delgadillo, a. g. t., s. 30.

ABD, 12. maddenin yorumu ile Osmanlı Devleti'nin parçalanmasını peşinen kabul etmiştir.³⁰⁸

28 Ocak 1919'dan beri Doğu Akdeniz'deki Amerikan Deniz Kuvvetleri Komutanı sıfatıyla İstanbul'da görevli bulunan Amiral Bristol, ABD'nin Türkiye'deki komiserliğine getirilmiştir. Amiral Bristol 17 Ağustos 1919 tarihli yazdığı raporunda, ileride kesin bir karara varabilmek için Türkiye'nin bir bütün halinde korunması gerektiğini Başkan Wilson'a tavsiye etmiştir.³⁰⁹ Bristol'un raporunda belirtildiğine göre; İngiltere bütün Mezopotamya'yı, Arabistan'ı ve Filistin'i almak istemekteydi. Mezopotamya'daki petrol yataklarının oldukça zengin olması ve İngilizlerin bölgeyi elde tutmak için Bakü'yü İtalyanlara vermek istediğini dile getirmiştir. Raporun devamında İngiltere'nin, petrol yataklarını elinde tutmak amacıyla ve Rus tehdidine karşı Kafkaslarda ABD ile işbirliğine girmek istediğini Başkan Wilson'a iletmiştir. Türkiye'de bir Amerikan manda yönetimi kurulması, Türkiye'nin bölüşülmesinin ABD tarafından onaylanması ve ABD'nin Müttefiklerin sömürgeci amaçlarına karşı çıkmaması anlamına gelmektedir. Bir başka ifadeyle İngiltere Mezopotamya'yı, Fransa Suriye'yi aykırı bir ses çıkmadan alabilme imkânı yakalayabiecekti.

Eski Amerikan Büyükelçisi Morgenthau, manda sorunu için Başkan Wilson'a sunduğu raporda; mandanın tek olamayacağını ve Osmanlı Devleti'nin çeşitli kısımlarının yalnız bir manda ile idare edilemeyeceğini belirtmiştir.

O nedenle de Anadolu 3 kısma ayrılmalıydı:

- A) İstanbul ve hinterlandı
- B) Anadolu
- C) Ermenistan

The New York Times'da bütün bunların yönetimi, idarî işlerin kolaylıkla sağlanabilmesi için tek bir devlete ve tek bir genel valiye bırakılması gerektiği yazılmaktaydı.³¹⁰ Ayrıca Türk Anadolu'nun özel parlamentosu, bir yürütme kuvveti bulunacak ve bu, İstanbul'daki genel valiye bağlı olacaktı. Ermenistan'ın uzun zaman gerçek bir koruyucuya gereksinimi vardı. Cemiyeti Akvam, bu memleketleri kendi kendilerini idareye yetenekli gördüğü zaman, ABD bu mandadan vazgeçecekti.

³⁰⁸ Fahir Armaoğlu, a. g. m., s. 683.

³⁰⁹ Hasan Tahsin Fendoğlu, *Modernleşme Bağlamında Osmanlı Amerikan İlişkileri*, Beyan Yay., İstanbul 2002, s. 224.

³¹⁰ *The New York Times*, 24 May, 1919; Ayrıca bkz. Osman Ulagay, *Amerikan Basınında Türk Kurtuluş Savaşı*, İstanbul 1974, s. 48; Metin Ayışığı, a. g. e., s. 55.

Yukarıda belirtilen 3 manda yöresinin aynı para birimleri, aynı gümrük tarifeleri olacaktır.³¹¹

Manda konusunda Komutan Ranvna'nın 5 Ağustos 1919 İstanbul tarihli tutanağında: *“Türkler için bir manda yönetimi gereklidir. ABD mandası en uygunu olabilir. Bulgaristan'dan İran'a ve Kars'ın kuzeyinden İskenderun'a uzanarak, İstanbul'da, Anadolu'da ve Ermenistan da 3 manda düşünülebilir. Çünkü bu, Türklerin Avrupa politikasını izlemelerine, Rusya ve Yunanistan'la ardı kesilmeden çıkan dertlere karışmalarına neden olur. İstanbul'da bir manda düşünmek yerine burası Cemiyeti Akvam'a verilmiştir. Yönetiminde, ABD'nin de üye olacağı tarafsız ülkeleri temsil eden uluslararası komisyona bırakılmalıdır. Türkiye'de Amerikan Yönetimi, Yakındoğu ve Balkanlarda düzenleyici olup barış getirilir. Savaşa milyarlar harcamak yerine, mandaya milyonlar harcamak daha akıllıcadır. Hükûmet, Konya'ya ya da Ankara'ya götürülebilir. Padişah'a ise İstanbul'da Halife olarak kalma olanağı tanınabilir”³¹²* demiştir.

1919 Ağustos'unda ABD mandası konusunda Türkiye'de bulunan Amerikalılar hız kazanmışlardır. Toplanılacak olan Sivas Kongresi bunun en önemli sebebi olmuştur. Gazeteci L. E. Brown'de “Büyük Zorluk Şudur ki” yazısında bölgede bir dizi mandanın oluşturulabileceğini; ancak bu durumun huzura yol açmayacağına değinmiştir. Ona göre; bu işin ekonomik boyutunda ırkların büyük oranda birbirlerine bağımlılıkları da bulunmaktadır. Onun ifadesiyle Türkler çiftçi; Ermeni ve Rumlar ise tüccar ya da komisyoncuymuş ve ziraatla hiçbir ilgileri bulunmamaktaydı. Bu nedenle ekonomik durum ırkların ayrılmasını imkânsız kılmaktaydı. L. E. Brown, kendisiyle konuştuğu her gözlemcinin de bölünmenin demiryolu naklini ve Boğazlardan geçişi sınırlandıracağını ve ciddi bir şekilde büyümeyi geciktireceğini kabul ettiklerini dile getirdiklerini söylemiştir.³¹³

İstanbul Amerikan Yardım Komitesi Başkanı Binbaşı Arnold, manda hakkındaki fikirleri kendisine sorulduğunda ABD'nin insanî duygular içinde Türkiye adına mandayı isteyebileceğini belirtmiştir. Rumeli ve Anadolu'yu medenileştirmek için 100 bin Amerikalının bunun için yeterli olduğunu dile getirmiştir.³¹⁴

³¹¹ Metin Ayışığı, a. g. e., s. 56.

³¹² Orhan Duru, *Amerikan Gizli Belgeleriyle Türkiye'nin Kurtuluş Yılları*, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 2007, s. 26-27.

³¹³ Deniz Bilgen, a. g. e., s. 164-165.

³¹⁴ “Amerikan Mandası”, *Vakit*, 30 Ağustos 1335, s. 1, Numara: 658, s. 1.

Amerikan Hükûmeti Sekreteri Robert Lansing, savaştan sonraki toprak düzenlemeleri ile ilgili olarak hazırladığı raporunda, Türkiye ile ilgili olarak “*Türkiye, Anadolu’da kalmalı, fakat Avrupa’daki topraklardan yoksun bırakılmamalıdır. İstanbul, uluslararası bir şehir haline getirilmeli ve Boğazlar, uluslararası bir yönetime verilmelidir. Ermenistan ve Suriye mümkün olan en kısa zamanda özerk hale getirilmeli ve açık kapı politikasına uygun olmalıdır. Filistin, uluslararası koruma altına alınmalı ya da büyük güçler tarafından manda tahsis edilmelidir.*”³¹⁵” diyerek düşünlerini ortaya koymuştur.

ABD’nin Osmanlı topraklarında mandası olmasını isteyenlerden biri Robert Koleji Müdürü, Caleb F. Gates’idi. Kendisi, Ermeni devletinin kurulmasından yana olmadığını ve bunun malî açıdan ABD’ye yük getireceğine inanmıştır. Gates, Amerikan mandasını isteyenlerin Wilson Prensipleri Cemiyetini desteklemeleri gerektiğine inanmıştır. Gates’e göre Türkiye iyi niyetini ve ABD’ye olan güvenini 1917 yılında diplomatik ilişkilerin iki ülke arasında kesilmesine rağmen Robert Koleji’nin açık kalmasına izin vererek ortaya koymuştur.³¹⁶

Amerikan kamuoyunun Ermeni meselesi hakkındaki bilgisi o dönem çıkan gazete ve süreli yayınlar sayesinde olmuştur. The New York Times 1915 yılının ilk 3 ayı boyunca Ermenilerle ilgili olarak bir makale yayınlamıştır. Nisan, mayıs ve haziranda 8 yeni makale yayımlamışken bu sayı temmuz, ağustos ve eylülde 35’e çıkmıştır. 1915’in sonlarına doğru Türkiye ile ilgili makale sayısı 28 iken Ermenilerle ilgili olan makale sayısı 57’e ulaşmıştır. 1915- 1916 yılları için Reader’s Guide to Periodical Literature ve International Index tarafından indexlenen dergilerde 1915’te Ermenistan ile ilgili 27 ve 1916’da 23 makale yayımlanmıştır.³¹⁷

Wilson’a göre asıl sorun, Devlet Bakanlığı ya da Senato’nun ne düşündüğünden çok Amerikan halkının ne düşündüğüydü. Times’da ve zamanın süreli yayınlarında Ermenistan’a olan ilgisi giderek artmıştır. New York Times’da düzenli olarak makaleler yayınlanmıştır. Ermenistan’la ilgili olarak 1918’in sonlarına doğru 50 ve 1919’un ilk yarısında 59 tane haber yayınlanmıştır. Bu toplam 109 makalenin 41 tanesi savaş zamanında Ermenilere Türkler tarafından yapılan gaddarlıklar üzerine yazılmıştır. Bu yazılanların çoğu ABD’ye yeni gelmiş mültecilerin anlattıkları hikâyeler, bazen de

³¹⁵ Neslihan Öztürk, *Türk-Amerikan Diplomatik İlişkileri (1870-1930)*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul, 2005, s. 46.

³¹⁶ Caleb F. Gates, *Not to Me Only*, Princeton, 1940, s. 252-253.

³¹⁷ Barbara Jean Keller, a. g. t., s. 35.

yardım bağışlarını canlandırmak için yapılmış yayınlardan oluşmuştur. Bir örneği, Ermeni bir kızın hayatından esinlenerek ortaya konulan “**Gasp Edilen Ermenistan**” adlı filmin Şubat 1919’da tanıtılmasıydı. Resmî sponsoru Yakındoğu Desteği idi. Filmin bir sahnesi, Ermeni kadınların hareme sokulmaları için zorla kırbaçlandıkları üzerineydi. Yardım bağışları için duygusal bir bağ oluşturulmaya çalışılırken, Ermenilerin acıları sürekli taze tutulmuştur. Bu faaliyetler neticesinde Amerikalılar, ABD’nin Ermenistan’a manda olması sorununu görüşmeye başlamışlardır. Bu olasılıktan ilk kez 4 Şubat 1919’da New York Times’da birinci sayfa haberinde bahsedilmiştir.³¹⁸

Times, bu süre boyunca Ermenilerin ABD’de askerî birlikler toplamalarına ve Amerikan ordu fazlalıklarının onlara verilmesi gerektiğini önermişse de manda konusunda editörel açıdan bir yorum yapılmamıştır. Nisan ve mayıs aylarında Times, ABD’nin kaderinde Ermenistan’a mandater olmanın görüldüğünü ve Henry Morgenthau’nun Ermenistan dâhil olmak üzere bütün Türkiye için bir manda oluşturmaya destek verdiğini belirtmiştir. Dergiler de Ermenistan’a ısrarlı bir ilgi gösterilmiştir. 1918’in son yarısı ve 1919’un ilk yarısında 12 aydan biraz fazla olmak üzere 32 hikâye anlatılmıştır Henry Morgenthau’nun elçiliği ile ilgili açıklamaları, **World’s Work**’de seri halinde yayınlanmıştır. Ayrıca Morgenthau, **Independance** ve **Good Housekeeping**’de Ermeni yanlısı ve Türk karşıtı makaleler yazmıştır. Mart ayında **New Republic**, okuyucularına ABD’nin Ermenistan’a yardımcı olması gerekir mi ve olabilir mi, sorusunu sormuş karşılığında olumlu yanıtlar almıştır. Nisanda **Current History**, eski bir diplomat olan Oscar Straus’un ABD’nin asla Avrupa ve Küçük Asya’daki ufak bir devlete mandater olmaması gerektiğini söyleyen alıntısıyla farklı bir bakış sağlamıştır. Aynı ay **World’s Work**, ABD’nin Ermenistan’a mandater olma sorumluluğundan kaçamayacağını tartışmıştır. Editörlere göre bu, Ulusal Birliğe katılmaktan ziyade izolasyon siyasetinin bir testi anlamına gelmekteydi.³¹⁹

Amerikan kamuoyunun Yakındoğu meselesine karşı gösterdiği ilgi 1919 ve 1920 yılı başlarında devam etmiştir. Ocak 1920 sayısında konuya geniş yer ayıran **ASIA** dergisi meselenin çeşitli açılardan incelenmesine imkân sağlamış, dergide yer alan yazılar Amerikan kamuoyunun farklı kesimlerinin bakış açılarını ortaya koymuştur. Söz konusu dergi, ABD’nin bölgede manda yönetimleri kurulmasının

³¹⁸ Barbara Jean Keller, a. g. t., s. 88.

³¹⁹ Barbara Jean Keller, a. g. t., s. 89.

yararlarından söz ederek Ermeni ve Rumların desteklenmesi gerektiği belirtilmiştir.³²⁰ Bütün bunlardan anlaşılan o ki, Amerikan halkının bir kısmı Ermenistan'a sempati duymakta ve yardım etmeye istekli olmuştur. Karşı görüş ise manda fikrini fazla dillendirmemiş ve bunu gerçekçi bulmamıştır.³²¹

Amerikan kamuoyunda manda meselesine olumlu bakanlar kadar olumsuz bakanlarda olmuştur. ABD'nin manda olmasına yönelik Amerikan kamuoyunda ve Senatosu'nda olumsuz fikirler ağırlık kazanmıştır. L.E. Brown, İstanbul'da bulunan Yüksek Komiser Amiral Bristol'e yolladığı mektubunda : *“Amerikan gazetelerinde okuduklarımız ve son günlerde Amerika'ya dönenlerden duyduklarımız doğru ise Birleşik Devletlerin politik dünyasında, herhangi bir mandayı kabul etme ihtimali hemen hemen hiç yok... Manda için savaş verenler kaybetmiş gibi görünüyor”* demiştir.³²²

Paris'te ABD, İngiltere ve Fransa delegeleri arasında manda tartışmalarından sonra İngiltere tren yolu etrafındaki birlikleri tutmaya ve ABD Ermenistan'a yiyecek göndermeye devam etmiştir. Amerikan makamlarının resmî destekleri 1 Temmuz 1919'da durmuş olsa da Albay Haskell, Müttefik hükûmetlerin Yüksek Komiseri olarak 5 Temmuz 1919'da Ermenistan'a varmış, Ermenilere yiyecek ve erzak yardımı yapılmaya devam etmiştir. Ermenistan'ın dışta Gürcistan ve Azerbaycan'la olan sürtüşmeleri, içte Taşnaklar ve Ramgavarlar arasındaki siyasî manevralar, düzenli hükûmetin kurulmasına engel olmuştur. Ermenistan'ın iki büyük komşusu Sovyet Rusya ve Türkiye içinde de Ermenistan'ın bağımsızlığına karşı güçler oluşmuştur. Rusya'da General Deniken'in Beyaz ordusunun zaferleri, Bolşevik Kızıl ordusunun artan gücü karşısında son bulmuştur. Deniken politikaları köylü desteğini kendinden soğutmuştur. Ona karşı isyanlar başlamıştır. Ardı ardına gelen yenilgiler, Mart 1920'de ordunun İngiltere yardımıyla Güney Rusya'yı tahliye etmesine yol açmıştır.³²³

Bu durum İngiltere'nin ABD'ye manda konusunda baskı yapmasına da yol açmıştır. Giderek artan Bolşevik Rusya'nın Kafkaslarda etkin olması, bölgeyi kontrol altına almak istemesi kaçınılmazdı. İngiltere, bu durumdan oldukça rahatsız olmuş ve bölgedeki Rus direncine karşılık ABD'nin desteğini her koşulda aramaya çalışmıştır. Ayrıca İngiltere, uzun ve yorucu bir savaşın ardından birliklerini, Amerikan koruması

³²⁰ İsmail Türk, a. g. t., s.49.

³²¹ Barbara Jean Keller, a. g. t., s. 90.

³²² Deniz Bilen, a. g. e., s. 266.

³²³ Barbara Jean Keller, a. g. t.,s. 98.

altında bölgeden çekmek istemekteydi. Amerikan Devlet Bakanlığı herhangi bir sorumluluk almaktan kaçınır gibi görünmüşse de Ermenistan'a yardım ulaşılmasını sağlamaktan geri durmamıştır. Dışişleri Bakanı Lansing, ABD'nin yaşadığı tereddüdün haklı olduğunu dile getirmiştir. Lansing, ABD'nin, 1876'da Ermenilerin güvenliğini garanti eden Berlin Anlaşması'na İngiltere ve Fransa gibi imza atmadığını dolayısıyla Amerikan siyasetinin herhangi bir yükümlülüğün değil insanî içgüdülerin belirlediğini vurgulamıştır. Lansing, İngiltere'nin bölgeden askerlerini çekmesi halinde ABD'de İngiltere karşıtı hislerin oluşabileceğini söylemiştir. Ayrıca ABD'de her ne kadar Ermenistan'a sempati duyulsa da kamuoyunun tam desteği olmadan ABD'nin de mandater olmayacağını belirtmiştir.³²⁴

Bakan Lansing, 23 Ağustos 1919'da ABD'nin Londra Elçisi John Davis'a yolladığı gizli mesajında: *“Konuyu Başkan’la detaylı olarak konuştum. Durumu kötü buluyorum. İngiltere hükûmetine resmen başvurmak istiyoruz... Finansal olarak yardım göreceklere emin olsunlar; ancak bunun olabilmesi kongreden bir ödenek alınması gerekir... Şuanki durumda bir ödenek alınması için yapılacak hareket, barış anlaşmasının yol açtığı siyasî durumu daha karmaşık hale getirecektir. Belli Senatörlerin öfkesi ve Başkan’a savunduğu her şeye olan düşmanlıkları o kadar yoğun ki böyle bir hareket, onların ateşlerine benzin eklemek olur. Durumun görünüşünde tek bir şey mümkün ve o da İngiltere hükûmetine insanlık namına, katledilen bu insanlara sundukları korumayı devam ettirmeleri için başvurmaktır. ...Britanya güçleri çekilirse, ülke katliamlara, yağmaya ve kanunsuzluğa teslim edilmiş olur.”* demiştir.³²⁵

Başkan Wilson, özel olarak Ermenistan'a yardım için kamuoyunu etkilemeye çalışmıştır. Eylülde, Wilson'un korumasında olan ve Başkan'a birlik meselesinde çok yakın olan Raymond B. Fosdick, John D. Rockefeller Jr'a Ermenistan'da ABD'nin müdahalesini savunan bir yazı yazmıştır. Ayrıca Wilson da ABD'nin mandaterliği için yardım komitelerinin siyasî baskı yapmalarını teşvik etmeye çalışmıştır. Ancak James Barton kişisel olarak mandayı savunmuşsa da kendisi ve Clevelan Dodge, siyasî konular üzerinde kullanılmasına karşıydılar.³²⁶

ABD'nin mandater olması konusundaki baskılara rağmen, Ekim 1919'da ABD'nin, Yakındoğu'da bir manda almaması görüşü ağır basmıştır. Buna bağlı olarak da ABD'nin niçin manda almaması gerektiği üzerine sebepler sıralanmıştır. Amerikan

³²⁴ Barbara Jean Keller, a. g. t., s. 100.

³²⁵ Barbara Jean Keller, a. g. t., s. 101.

³²⁶ Barbara Jean Keller, a. g. t., s. 106.

kamuoyunun ve Amerikan hükûmet yetkililerinin manda aleyhine olan gerekçeleri şunlardır.

- A) Manda, ağır masraflara yol açması, çok sayıda asker gerektirmesi. Bu da Amerikan Ordusu'nun hacmini artırmasına ve Birleşik Devletler bütçesine fazladan yük getirecektir. Yakındoğu'ya giden bu askerler, sıtma, zührevi hastalıklar, göz hastalıkları, cilt hastalıkları ve tifüs ile temas edeceklerdi. Bu durumun maddî manevî kayıplara yol açması. Yakındoğu işlerine karışmak ABD'nin bilinen genel politikasına aykırı olması,
- B) İngiltere ve Fransa büyük güç olmasına rağmen kendisini zora sokmadan büyük kazançlar vaat eden sorumlulukları üstlerine almak istememeleri. İngiltere'nin yönetimi altında bulunan topraklara komşuluğu nedeniyle Türkiye'de mandater güç olmasının uygun bulunmaması. Bunun nedeni İngiltere'nin bu mandayı kabul etmesi durumunda dış politikasından ayrılmamış ve bölgedeki masraflarının daha az olması,
- C) Fransa dış politikasındaki bencilliği nedeniyle hiç düşünülmemeliydi. Çünkü Fransa'nın bir coğrafyayı yönetimi, kendisinin avantajı yönetilenlerinde dezavantajıydı. İngiltere mandayı üstlenmez ise ABD'nin manda yönetimi üstlenmesi gerekcekti ki bu durumda da Yunanlılar, Fransızlar ve İngilizler; ABD'nin bölgeye yerleşmesi için, bu bölgeyi tamamen terk etmesi gerekmekteydi. Pratikte uygulanması imkânsız kılacak sebeplerden en önemli olanları bunlardır.³²⁷

Wilson bir yandan ABD Senatosu'nu ikna etmeye çalışırken ABD Dışişleri Bakanı Robert Lansing, bu konuda pek istekli olmamıştır. Lansing ile aynı görüşte olan Avrupa'daki Amerikan yardım kuruluşunun direktörü Herbert Hoover'a göre Ermenistan, Avrupa'nın fakir evinden başka bir şey değildi. Versaille'daki Amerikan temsilcilerinin bir toplantısında Lansing, böyle bir ABD mandasının 100.000 civarında askerî gücü gerekli kılacağını, tüm bunların ABD'ye her sene en azından yüz milyon dolara mal olacağını ve bu masrafların yıllar boyunca devam edeceği belirtmiştir. Ona göre; Irak, zengin ve verimli topraklardan oluşmaktaydı. İngiltere'nin Irak'ı almak istemesi durumunda Ermenistan'ı da alması gerektiği ve ABD'nin Ermenistan'a gelmesi arzu ediliyorsa da bir vilayetin zenginliğinin fakir olanın masraflarını

³²⁷ Deniz Bilgen, a. g. e., s.271-272.

dengeleyebilmesi için, ABD'nin Irak'ı yönetmesine izin verilmesi gerektiğini ³²⁸ belirtmiştir.

Wilson'un güçlü destekleyicileri olan iki süreli yayın olan **New Republic** ve **Nation** dergileridir. **New Republic**, Mart 1919 gibi erken bir tarihte manda lehine öneride bulunmuş ve Eylül 1919'da bunun yapılmasını savunmuştur. Ancak Mart 1920'de, çalışanlarından Paxton Hibben, İngiltere ve Fransa'nın ABD'den yarar sağlamaya çalıştığına ve ABD'nin bunu fark etmesi gerektiğine karar vermiştir. Mayıs'ta **New Puclic**, “Ermeni Üç Kâğıdı”ndan bahsetmiştir. 1919 Haziranda **Nation** dergisi, manda meselesinde siyasî sorumluluğu almaya karşı olan Lewis Einstein'ın Ermeni mandası üzerine yazdığı bir analizi yayınlamıştır.

Thomas A. Bailey, Amerikan kamuoyunun birlikte katılma ve Ermenistan için manda kurma sorunları üzerinde düşüncelerini incelemiştir. İncelemeler neticesinde çıkan sonuçta ABD'de Mayıs 1920'deki genel düşünce “böyle garip bir yükü omuzlamaya şiddetle karşı” olunması üzerinedir. Mr. Bailey'e göre; temel sebep, Ermenistan'ın zengin kaynaklara sahip olmaması ve ABD'nin “yolunacak kaz” gibi görülebilme endişesidir. Bu incelemenin bulguları Mr. Bailey'i destekler nitelikte olmuştur. ³²⁹

Müttefiklerin isteğiyle Wilson, kongreyi Ermeni mandaterliği konusunda ikna etmeye çalışmıştır. Senato'da yaşanan birkaç olay Başkan Wilson'u cesaretlendirmiştir. Eylül 1919'da Senatör Williams tarafından Ermenistan'a yardım için sunulan bir önerge, Senato Dış İlişkiler Komitesi'nden destekleyici bir öneriyle çıkmıştır. Senatör Lodge, Harbord raporunun özetini istemiştir Senatör King, Ermenistan'ın Türkiye'nin kontrolüne bırakılmasının trajik olacağı yorumunu yapmıştır. 13 Mayıs 1920'de Senato, Ohio'dan Cumhuriyetçi Senatör ve daha sonra ABD'nin başkanı olan Harding tarafından verilen öneriyi onaylamıştır. Harding, Ermenistan'a Senatonun tebriklerini iletmiş ve Başkan'dan Batum'a birer savaş gemisi ve deniz kuvveti gönderilmesini istemiştir. Senatör Harding, bunun görünüşte Amerikalıları korumak, gerçekte ise Ermenistan'a yardım etme amacıyla Erivan'a giden demiryolunun açık tutulması için yapılması gerektiğini açıklamıştır. Benzer bir önerge, Temsilciler Meclisi'ne

³²⁸ Salahi Sonyel, Türk Ermeni Çıkmazı (Barışma Ümitleri), (Kıbrıs Türk Cemiyetleri Yay: 10), Çev. Hasan Ünal, Londra, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yay., Ankara, s. 134.

³²⁹ Barbara Jean Keller, a. g. t., s. 116.

sunulmuştur. 24 Mayıs 1920’de Wilson, iki meclise ABD’nin Ermenistan üzerinde bir manda almasını öneren mesajlar yollamıştır.³³⁰

Wilson gönderdiği mesajla aynı zamanda Türkiye ve Ermenistan arasındaki sınırın belirlenmesi ile ilgili sorunun çözümünün kendisine düştüğünü söylemiş ve bu konuda kongreyi bilgilendirmiştir. Wilson’un planı Ermeni halkının ulusal isteklerini tam olarak yerine getirebilmektir. Neredeyse eş zamanlı olarak, San Remo Konferansı’nda Müttefiklerce çerçevesi belirlenmiş ve ABD’nin Ermenistan üzerinde bir manda idaresi oluşturmayı kabul etmesini açık bir şekilde talep eden, ABD’nin tahkimi ile Ermenistan sınırlarının belirmesi konusunda, Amerikan Başkanı’na bir davetiye gönderilmiştir. Ancak kongrenin iki kanadından herhangi bir tepki gelmemiştir. Kongrenin durumun analizi dikkatli bir şekilde yapmak istemesi Wilson’un manda idaresinin kurulması için yetki talebinin kongre tarafından reddedileceğini göstermektedir.³³¹

Ermenistan üzerinde manda kurulmasına karşı olan muhalefet, General Harbord’un raporundan dolayı bu duruma sıcak bakmamıştır. Manda yanlısı olan diplomatlar ise ABD’nin Ermenistan üzerindeki manda idaresi ile Ermeni kaynaklarını kontrol edebileceklerini düşünmüşlerdir. Böylelikle ABD’nin Ermeni mandaterliğini üzerine alırken yaptığı harcamalara karşılık gelebileceğini savunmuşlardır.³³²

Wilson’un tüm çabalarına rağmen 1 Haziran 1920’de Amerikan Senatosu’nun 23’e karşı 52 oyla mandayı reddetmesi manda meselesinin sonunu getirmiştir. Amerikan Senatosu, daha öncede Versay Barış Anlaşması’nı ve Cemiyeti Akvam’ın Misakı’nı kabul etmemiştir. Mart 1920’de Wilson, Amerikan kamuoyunda kendisine karşı yükselen tepkiyi azaltmak ve kendi düşüncelerini halka kabul ettirmek için çıktığı gezide felç olarak yatağa düşmüştür. Kendisi, ABD’nin dünya politikasında söz sahibi olmasını istemiş, Birinci Dünya Savaşı sonrası ortaya çıkan durumun elverişli olduğuna inanmıştır. Senato’nun aldığı kararlar onun isteklerinin gerçekleşmesine engel olmuştur.³³³

Senato’nun kararına yönelik red cevabı, mecliste bir kısım kişiler tarafından eleştirilmiştir. Bu kararın Başkan Wilson’a “kasti ve hak edilmemiş bir hakaret” olduğuna inanan Dış İlişkiler Komitesi’nin azınlık üyeleri, Senato kararının yerine

³³⁰ Barbara Jean Keller, a. g. t., s. 117.

³³¹ *The New York Times*, 25 May, 1920.

³³² *The New York Times*, 5 June, 1920.

³³³ Atilla Kıray, a. g. t., s. 62.

geçebilecek şekilde, merkezi güçler tarafından barış anlaşmaları imzalana kadar, Başkan'a Ermenistan üzerinde manda kurma yetkisi verilmesi talebinin, kongre tarafından reddedilmemesini sağlayacak yeni bir önergeyi desteklemişlerdir. Kongrenin, konunun tekrar görüşülmesini imkânsız kılacak şekilde bir karar almadan önce, daha ayrıntılı incelenmesi için uzun süre tanınması gerektiğini ifade etmişlerdir.³³⁴ Ancak derin bir saygıyla bağlandıkları, güven duydukları ve kurtarıcı gözüyle baktıkları ABD'nin manda yönetimini kabul etmemesi manda taraftarı olan Türkiye'deki Amerikalıları ve devletin kurtuluşunun ABD mandasından geçtiğine inanan Türkleri hayal kırıklığına uğratmıştır.

2.4.3.1. Manda Meselesinin Onayını İsteyen Bazı ABD'li Diplomatların Görüşleri

ABD'nin eski Almanya Büyükelçisi James W. Gerard'ın Ermenistan mandaterliğinde ABD'nin faal rol oynamasını istemekte ve bunun gerekçelerini maddeler halinde açıklamıştır. Kendisi şöyle ifade etmekteydi:

1-Dünyanın ilk Hristiyan ulusu olan, Hristiyan Ermenistan'ın çağrısına, Hristiyan Amerikan'ın cevap vermesi onun görevidir.

2-Yeni bir devlet kuracak olan, on altı ve daha fazla sayıdaki ulus arasında hiçbiri, Ermenistan kadar acı çekmemiştir ve hiçbiri Ermenistan kadar, bizim amacımızın başarısına katkıda bulunmamıştır. Sadece bu gerekçeler bile Ermenistan'ın sempatimizi ve desteğimizi hak ettiğini göstermektedir.

3-Özgür kurumların yaşamını tehdit etmiş olan, mutlakiyet rejimine dayalı militarizmin durdurulması amacıyla, kaynaklarımızın tümünü teminat olarak vermemiz gerekseydi, benzeri deneyimleri yeniden yaşamamak için, yaptığımız fedakârlıkların sonuçlarının kalıcılığını sağlamak amacına katkıda bulunmamız, kutsal ve zorunlu görevimizdir.

4-Manda idaresi sistemi, zayıf ulusların güçlü uluslarca sömürülmesini engellemeyi ve bu şekilde uluslararasıdaki temel savaş nedenlerinden birini ortadan kaldırmayı amaçlayan, yeni düzen için önemli bir adımdır. Ve büyük uluslarca insanlığın özgürlüğü ve mutluluğu için bu tarihi görevin benimsenmesinde, lider pozisyonunu üstlenmiş olan ABD, kendi çocuğunun bakımı sorumluluğunu onurlu bir şekilde reddedemez.

³³⁴ *The New York Times*, 5 June, 1920.

5-İsviçreli; Kuzey İtalyalılar ve çoğu Yunanlı gibi, bir Alp bölgesi Aryanı olan Ermenilerin, üç bin yıl önce Anadolu'ya göç etmesinden beri Ermeniler, Asyalı işgalcilerinin Batı'ya yönelik saldırılarında, önemli bir engel oluşturmuştur. Ve daha zayıf ulusları ortadan kaldıracak büyük zorluklar içinde, Batı medeniyeti ve Hristiyanlığın ışığının, Yakındoğu bölgesinde sönmemesini sağlamışlardır. Bizim inancımız ve medeniyetimiz için, bu kadar çok şey yapmış olan bir ulusa, yardım eli uzatmayı reddedemeyiz.

6-Ermeniler savaşın kazanılmasına önemli katkıda bulunmuşlardır. Bu katkıları, Ermeni devletinin çerçevesinin oluşturulmasında, yardımlarımızı talep etme hakkını Ermenilere verir. Savaşın başlangıcında, Türk-Alman birliğinin desteklenmesi karşılığında, Türklerin onlara otonom bir idare verme teklifini reddetmişlerdir. Ermeniler Türkleri destekleselerdi, Türkler Rus-Kafkas cephesini ele geçirip, Orta Asya'ya ulaşabileceklerdi ve aynı zamanda Rus güçleri, Avusturya -Alman cephesinden, Kafkas cephesine askerî birliklerini nakletmek zorunda kalacaktı. Yine 1917 yılında Rusya'nın savaştan çekilmesi ile Batı cephesinde durdurulan Almanya dikkatini doğuya yönlendirdiğinde, Ermeniler dışarıdan herhangi bir yardım almadan, Rusların terk ettiği, Gürcülerin ihanet ettiği, Tatar ve Kürtlerin bezdirdiği, iki yüz elli milden daha uzun olan Kafkas cephesini, elli bin kişilik bir askerî birlik oluşturarak, yedi ay boyunca Türk ordusuna karşı savaştılar ve bu şekilde Türk-Alman planının başarısızlığa uğramasını sağladılar. Ermeniler bunları bizim iyi niyetimize ve teminatlarımıza güvenerek yaptılar. Şimdi onların güvenlerini karşılıksız bırakabilir miyiz? Ermenistan'ın bağımsızlığını garanti altına almak için çalışmaya istekli olmadıkça, onların bağımsızlığını istememizin bir anlamı yok.

7-Ermenistan'a yardımcı olmak bizim görevimiz ise, bu görevi yerine getirmek için Uluslar Birliği gibi bir grup ulus tarafından yönlendirilmemiz gerekmediğine dair, bazı Amerikalıların sahip olduğu görüş büyük değere sahiptir. Ancak yeni düzene göre gerekli olan yardımı, manda idaresinin oluşturulması dışında bir başka şekilde sağlayamayız. Ayrıca Ermenistan'daki görevimizin özverili bir şekilde gerçekleştirilmesiyle ve belirli bir süre sonunda geri çekilmemiz sonucunda, diğer manda idareleri için iyi bir örnek teşkil edeceğiz ve manda görevini medeniyetin kutsal bir sorumluluğu yapacağız. Bu sorumluluk, Uluslar Birliği'nin anlaşmasının kutsallığına; güç ve kutsallık sağlayacaktır.

8-Ermenistan üzerinde kurulacak olan manda idaresi, kısa süreli olacaktır ve tercihimiz o yönde ise sorumluluklarımızın sınırını belirleyebileceğiz.

9-Manda idaresi, Ermenistan devletinin kurulma aşamasında, bir danışman olarak Ermeniler ile işbirliği içinde, onlara yardımcı olarak çalışacağımız, dolayısıyla Ermenistan'ın yönetilmesi veya Ermenilerin kendi kendilerini yönetmelerinin öğretilmesi gibi görevleri içermeyen bir pozisyonudur.

10-Manda idareleri listesinde; en güvenli ve en çekici sorumluluk, Ermenistan mandasıdır ve diğer manda idarelerine göre, dünyanın iyiliği için en büyük etkiyi vaat eden mandadır.

11-Ermenistan mandasının sorumluluğunun alınması, Polonya veya Çekoslovakya mandalarının alınmasından bile daha güvenlidir. Ermenistan devletinin barışına ciddi bir şekilde tehlike oluşturacak kadar güçlü hiçbir komşusu yoktur.

12-Anadolu'da bir manda idaresini kabul etmedikçe, Türklerin Ermeniler için her zaman problem teşkil edecekleri ve bu şekilde görevimizi zorlaştıracaklarına dair, bazı çıkar gruplarınca sahip olunan görüş, ön yargılı bir görüştür. Benzer bir delil, otonom Bulgaristan yönetiminin yaratılmasına karşı, 1878'de kullanılabilirdi. Unutulmaması gereken iki ilgili gerçek bulunmaktadır:

A-Almanya ve Avusturya durumlarında olduğu gibi, barış konferansı şüphesiz, Türklerin askerî varlıklarını savunma için gerekli olan sınırlara düşürecektir.

B-Türkler, Ermenilerden daha büyük bir orduya sahip olamayacaklardır. Geçen savaşta deneyimler göstermiştir ki, daha önce de her zaman gördüğümüz gibi, silahlı bir Ermeni silahlı iki Türk'e üstün gelir. Organize oldukları takdirde, Ermenilerin kendi başlarının çaresine bakmaları konusunda endişe duymamıza gerek yok. Ayrıca Ermenistan saldırıya uğrarsa, Uluslar Birliği'nin küçük veya büyük herhangi bir üyesinin saldırıya uğraması durumunda, benzer durumlarda olacağı şekilde, ülkenin savunulması için hep birlikte bir önlem alınması Uluslar Birliği'nin görevi olacaktır.

13-Manda idaresi Amerika'nın uluslararası herhangi bir zorlukla karşılaşmasını gerektirmemektedir. Zira manda idaresi, Ermenistan ve büyük uluslardan gelen çağrıya bir yanittir.

14-Bizim için askerî bir yük oluşturmamaktadır. Çünkü ülkenin işgalini takiben ve silahlı çetelerin ve bireylerin silahsızlandırılmasından sonra, Ermeniler savunma için yetmiş beş bin kişilik bir askerî gücü rahatlıkla oluşturabilirler. Ermeni delegasyonu; Barış Konferansı'nda, Kafkas Ermenistan'ında, Rus ordusunda görev yapmış olan,

gerekli ekipmanın sağlanması halinde, önerilen Ermeni askerî gücünün çekirdeğini oluşturacak, en az yetmiş beş bin askeri olduğunu beyan etti. Bir yılı aşkın bir süredir Kafkasya'da mevcut Ermenistan cumhuriyeti, otuz binin üzerinde bir askerî güce sahiptir. Ermenilerin dünyanın çeşitli yerlerine dağılmış olmaları ve Türk Ermenistan'ı içinde azınlık oluşturdukları dayanakları ile kendilerine özgü nedenlerle, bazı Amerikalıların savunduğu, Ermenistan ve Anadolu üzerinde Amerika'nın birleşik bir manda idaresi kurması gerektiği tezinin, pratik olarak değeri bulunmamaktadır. 1914 yılında Türk Ermenistan'ında bulunan Ermeniler 1.403.000 kişi iken, Türkler 943,00 kişi ve Kürtler 482.000 kişiydi. Yani Ermeniler nüfusun çoğunluğunu oluşturmaktaydılar. Muhtemelen Türk Ermenistan'ındaki Ermeni nüfusunun yarısı Türklerce yok edildi. Türklerin ifadelerine göre; Türk Ermenistan'ındaki Müslüman nüfusun yarısından fazlası, benzer bir şekilde kıtlık ve hastalık nedeniyle yok oldu. Önerilen Ermenistan devletindeki Ermeniler, nüfusun %65'ini oluşturacaklardır. Çünkü önerilen Ermenistan'a, Kafkas Ermenistan'ı da dâhil olacaktır ve burada bir buçuk milyon Ermeni yaşamaktadır. Ayrıca Türkiye'nin diğer bölgelerinde ve Rusya Ermenistan'ının komşu bölgelerinde yaşayan bir milyonun üzerinde Ermeni vardır. Ayrıca bağımsız bir Ermenistan'ın kurulması ile bölgede yaşayan Türklerin büyük bir çoğunluğu, Bulgaristan, Sırbistan ve Yunanistan Türkiye'den ayrıldıklarında yaptıkları gibi buradaki Türkler Türkiye'ye göç edecektir. 1914 yılında Türklerin, Türkiye'nin nüfusunun %25'ini teşkil ettikleri dikkate alınırsa, rakamlar dikkate alındığında Ermenilerin Türklerin olmadığı kadar iyi bir durumda olduklarını göreceğiz.

15-Ermenistan'ın halkı üzerinde muazzam bir düzenleyici etkiye sahip olacak şekilde, Amerika'nın Ermenistan devletinin organizasyonunda sorumluluğunu üstlenmiş olduğunu göstermek üzere, birkaç bin deniz erini Ermenistan'ın Karadeniz veya Akdeniz kıyılarına çıkarmamız gerekebilir. Somut olarak Ermenilere yapacağımız ekonomik yardım, temel görevimiz olacaktır ve bu ekonomik desteği borç olarak vereceğiz. Ermenistan beş yıl içinde kendi kendini destekleyebilecek bir ülke haline gelebilir. Büyük ölçüde bir çöl ülkesi olan Arabistan dışında, yeni oluşturulan devletlerarasında, en kapsamlı bir şekilde ve büyüklüğüne orantılı olarak Ermenistan, doğal kaynaklar açısından, dünyadaki en zengin ülkedir. Sağlıklı ve canlı bir iklimi, her tür tarımsal amaç için uygun mükemmel bir toprağı bulunmaktadır.

16-Amerika olarak biz, açık bir şekilde olmasa bile Müttefik güçlerin ve Ermenistan'ın güvendiği ve bölge ile çıkarsal bir ilgisi olmayan ve bağımsız Ermenistan

idealini gerçekleştirebilecek tek ulusuz. Ermenistan, Avrupa'yı Asya'ya bağlayan en büyük otoyoldur ve Karadeniz ve Akdeniz'de stratejik bir pozisyonu vardır. Ermenistan'da istikrarlı bir yönetim olmaksızın, Yakındoğuda barış olamaz ve Yakındoğuda kargaşa hâkim olduğunda, bu durum bize kaçınılmaz olarak uluslararası problemler yaratacaktır.

17-Almanya dünya savaşını, Türkiye'nin ve özellikle Türkiye Ermenistan'ının hâkimiyetini alma amacıyla başlattı. Çünkü Ermenistan, eski Türk İmparatorluğu'nun en çok istenen bölgesidir. Ermeniler, kendi kendilerini yönetme imkânı olan ve bu topraklarda bizi temsil edebilecek tek halktır. Onlar olmazsa Almanya, doğal olarak doğuda yeni bir maceraya girişmek üzere, Türklerle yeni bir pazarlık yapacaktır.

18-Türklerin Ermenilerden kurtulmaya çalışmalarının temel nedeni, Ermenistan'ın doğusunda kalan yirmi dört milyon veya daha fazla sayıdaki Turan ulusu ile Anadolu Türkleri arasında Ermenistan'ın bir engel teşkil etmesiydi. Türklerin planı, dünyanın kaderini kontrol etme emeliyle, militan bir pan-islamî kampanya başlatmak için, Kafkaslarda ve Hazar Denizi bölgesinde kendi ırkdaşlarıyla bir bağlantı kurabilmektir. Organize bir Ermenistan, Anadolu'nun Türklerini kilit altına alır ve gelecekte ortaya çıkabilecek, pan-turanist tehlikeleri ortadan kaldırır.

19-Ermenistan üzerinde manda idaresini kabul edersek, Ermenistan doğudaki Amerikan medeniyetinin dış karakolu olacaktır. Yakındoğudaki misyonerliklerimiz ve eğitimcilerimiz, Ermenistan vasıtasıyla, medeniyet çalışmalarını devam ettirebilirler ve ticarî işletmelerimiz Ermenistan'da yan kuruluşlarını kurabilirler ve bu şekilde Yakındoğu'da Amerikan ticaretini destekleyebilirler. Ermenistan'ın sınırlarının beş yüz millik çapı dâhilinde, Amerikan düşünce ve yöntemlerini benimsemeleri gereken, yüz milyonun üzerinde insan bulunmaktadır.

20-Ermenistan mandasını kabul etmezsek, başka bir ulus bu manda idaresini üstlenecektir. Bu durumda Amerikan misyoner ve eğitim faaliyetleri, Yakındoğuda kesin olarak kontrol altına gireceği gibi, aynı zamanda manda idaresinin sağlayacağı misyoner ve eğitim çalışmaları, bizim misyoner ve eğitim çalışmalarımızın yerini alacaktır ve söz konusu manda idaresi Anglosakson bir ulus olmazsa, Ermeniler bu durumda doğal olarak Anglosakson medeniyetinden uzaklaşacaklardır. Ve biz de Yakındoğuda Anglosakson medeniyetinin yayılması için büyük bir fırsatı kaçıracağız.

21-Ermenistan, bölgedeki diğer uluslar veya komşu bölgeler ile karıştırılmamalıdır. Aynı zamanda Anadolu üzerinde bir manda idaresini kabul edersek,

bu durum bölgedeki Ermenilerin büyük bir kısmının, Ermenistan'a göç etmesini engelleyecektir. Aynı zamanda bu tip bir manda, süresi belli olmayan bir zaman dilimi için, bizim Anadolu'da kalmamızı gerektirecektir. Çünkü Türklere bir nesillik bir sürede kendi kendilerini yönetmelerini öğretmemiz mümkün değildir. Anadolu bir İslam ülkesidir. Bu yüzden Anadolu üzerinde manda idaresinin sorumluluğunu almak, İslam ile yönetilen büyük bir ulusa düşer. Ermenistan devletinin organizasyonu, bir makinenin dağılmış parçalarının birleştirilmesine, parçaların ilgili yerlere yerleştirilip uyumlaştırılmasına ve bir kere tamir edildikten sonra, sahibine geri iade edilmesine uygun şekilde bir makineye çok benzer. Ermenistan devletinin parçaları bulunmaktadır. Fakat parçalar dağılmış durumdadır ve bazı durumlarda uzman bir teknisyenin bakımına ihtiyaç duymaktadır. Oysa Anadolu'da bu tip bir makine bulunmamaktadır. Makinenin yapılması için materyal de bulunmamaktadır. Benzer şekilde Ermenistan ve Anadolu için birleşik bir manda himayesinin tavsiye edildiği ve endüstriyel ve idarî verimlilik sağlayacağı avantajı gerekçesi ile bazı kişilerin savunduğu görüş, herhangi bir geçerliliğe sahip değildir. Ermenistan dağlar, tepeler, nehirler ve denizler ile açık bir şekilde tanımlanmış, ayrı ve farklı bir coğrafik yapıdır ve bağımsız gelişme için gerekli kaynaklara ve imkânlarla sahiptir. Ermenistan ve Anadolu için önerilen plan, çeşitli azınlıkların onayının alınması garanti edilebilseydi, Balkan yarımadası için iyi bir plan olurdu. Ancak Ermenistan durumunda, kesinlikle gereksiz ve pratik olmayan bir plandır.

22-Biz yardım edersek, Ermenistan bağımsız bir ülke olacaktır. Aksi takdirde özgürlüğü kısa süreli olacaktır ve medeniyet için sonsuza dek kaybedilecektir.³³⁵ şeklinde düşüncelerini sıralamıştır.

Amerika'nın Eski Avusturya-Macaristan Büyükelçisi, **Frederic Courtland Penfield**:

"Ben, Osmanlılarla uzun zamandır yakın ilişkileri olan Avrupalı güçlerin yararına, yanmakta olan kestaneleri Türk ateşinden çekip almamızın ABD'nin görevi olduğunu düşünmüyorum veya yumuşak başlı bir ABD'nin, herhangi bir idarî sorumluluk ile Anadolu'ya gitmesini görmek de istemiyorum. Organize bir Hristiyan devleti olmayı amaçlayan, bağımsızlığı Müttefiklerin garantisi altında olan, Ermenistan için sadece geçici bir süreyle oluşturulacak Amerikan mandasını destekleyebilirim.

³³⁵ James W. Gerard, "Why America Should Accept Mandate For Armenia?", *America As Mandatary For Armenia (Articles and Opinions)*, s. 3- 10. (Basım tarihi ve yılı verilmemiş) <http://www.archive.org/details/americaasmandata00amer>= 21.10.2011

ABD; Ermenistan'da yerel idarenin uygun şekilde organize olmasını ve yeterliliği olan kişilerce kontrol edilmesini sağlamak için gerekecek süreden daha fazla, Ermenistan'da kalmamalıdır. Bu işin gerçekleştirilmesi sekiz ile on yıl arasında sürebilir" şeklinde fikrini ifade etmekteydi.

Senatör John Sharp Williams:

"Eğer Amerika Birleşik Devletleri Ermenistan için manda oluşturmaya davet edilmişse, ABD'nin bunu kabul etmesi gerektiğini düşünüyorum. Manda idaresinin bize büyük bir sorumluluk ve maliyet getireceğini düşünmüyorum ve diğer manda idareleri için özverili bir örnek teşkil ederek, Anadolu'daki manda idareleri için de Ermenistan için de çok anlamlı bir iş başaracağımıza inanıyorum." demiştir.

Harvard'ın Eski Başkanı Eliot:

"Amerika'nın gerekli olan imkânları ödünç vererek, Ermenistan'ın istikrarlı, bağımsız bir devlet yapısını organize etmesini destekleyeceğini ümit ediyorum" derken California Üniversitesi Başkanı **Benjamin Ide Wheeler** aşağıdakileri söylemektedir: "Amerika herhangi bir ulus için sorumluluk üstlenecekse Ermenistan'ın çıkarlarını gözetmek amacıyla, ABD'nin sorumluluk alması gerektiğini düşünüyorum. Müdahalenin çok uzun yıllar sürmesi gerekmemektedir. Ermeniler kendi kendilerini yönetmeyi bilmektedirler ve bu yüzden modern dünyanın gereklerine göre, kendilerini çok hızlı bir şekilde düzenleyeceklerdir. Ermeniler, diğer doğu uluslarına göre, bizce daha iyi bir halk olarak tanınmaktadır ve Ermeniler ve benzer topraklarda yaşayan Yunanlılar için sempati duyuyoruz." demiştir.

Amerikan Savunma Topluluğu Mütevelli Heyeti Başkanı Charles Stewart Davison:

"Ermenistan özgür olacaksa sömürülmemelidir. Geçici yardıma ihtiyaç duymaktaysa, herhangi bir ön şart olmaksızın sağlanmalıdır. Tavsiye, danışmanlık, geçici ekonomik yardım veya destek istiyorsa, bunların Amerika'dan sağlanması en iyi çözümdür. Fakat bu gerçek, herhangi bir şekilde Ermenistan'ın Türkiye ile birleştirilmesi veya şekillendirilmesi amacıyla veya Ermeni ulusu dışında bir güç tarafından yönetilmesi için kullanılmamalıdır. Küba'ya yardımcı olduğumuz gibi, Ermenistan'ın ayağa kalkmasına yardımcı olabiliriz. Ancak yardımımız herhangi bir

ekonomik girişimin, ticarî, politik ve hatta dinî çalışmanın parçası olmamalıdır. Bizim işimiz, Ermenistan'ın insanlarını kurtarmak olmalıdır. Onların üzerinden para kazanmak, onları politik kuklalarımız yapmak veya onların ruhlarını kurtarmak olmamalıdır (konu ile ilgili olarak, ilahi güçlerin bize yetki verdiği varsayımına dayanarak). Türkiye'nin azınlık halklarını elinde tutma amacıyla, kurnaz bir şekilde birleşik bir manda idaresini önermesi, onun son ve umutsuz çabası olarak görünmektedir. Bu yalana inanmaktan veya oyunlarına gelmekten Tanrı bizi korusun.” şeklinde düşünmekteydi.

Harvard'dan Profesör Albert Bushnell Hart:

"Bugün, atalarımızın geçmişte mücadele ettiği şeyler için, mücadele etmekte olan dünya halkları arasında, Ermenilerden daha üstün bir şekilde mücadele eden, hiçbir halk bulunmamaktadır. Kendi kendilerini yönetmek istiyorlar. Bunu yapabilecek güçleri var ve öğrenmeye istekliler. Kendi kendilerini yönetmeleri için, onlara yapabileceğimiz her türlü yardımı yapalım.” diyerek Ermenileri destekleyecekti

Yakındoğu İlişkilerinde Tanınmış Biri Olan, Kongre Üyesi Edward C. Little ise:

"Ermenistan toprakları, Adana'yı içerecek şekilde, Akdeniz'den Kafkaslara kadar uzanmalıdır. Bölgede çok fazlası öldürülmemiş olsaydı, Ermenilerin nüfusu normalde olacağı kadar yoğun değilse de, söz konusu ülkede entelektüel bir güç ve ilerici bir faktördürler ve küçük bir destek ile ülkenin tümünü kontrol edecek duruma geleceklerdir. Ermenilerin gerçekten ihtiyacı olan ve cidden istedikleri, ülkedeki kanunları uygulayacak olan bir polislik görevidir. Geri kalan işleri kendileri yapabilirler. Batı sınırlarındaki deneyimlerimde, her şey eşit olsa da polis olan bir silahlı adamın, kanun kaçağı olan bir silahlı adama, üstün geldiği; çünkü daha iyi bir desteği olduğu ve bunun da diğer adamı savunma pozisyonuna ittiğini öğrendim. Mevcut durumda Türkiye polis rozetine sahip silahlı adam konumundadır. Bunu Ermenistan'a vererseniz, Ermenistan başarılı olacaktır. Buna karşın Amerika bölgede bir manda idaresini nominal düzeyde kabul etse ve Ermenistan'ın Akdeniz kıyılarına

*kısa bir süre için bir alay deniz birliği çıkarsa bile, Ermenistan'ın prestij ve saygınlığına önemli bir destek sağlayacaktır.*³³⁶ " diyerek, düşüncelerini paylaşacaktı.

Profesör William Walker Rockwell'un Ermeniler ve manda meselesine bakışı ise şöyleydi:

Kafkaslardaki mevcut Ermenistan Cumhuriyetinin topraklarının arttırılması amacıyla, eski Osmanlı İmparatorluğu'ndan alınacak olan bölgede, Ermeniler mevcut nüfusun bir azınlığını oluşturmaktadırlar. Savaşın önce bile, biri dışında (Van) Türk illerinin her birinde azınlık durumundaydılar ve sürgünde sayıları giderek azaldı ve katliamlarda büyük bir kısmı yok edildi.

Ermeni Cumhuriyeti, hala savaşın ve kıtlığın acılarını yaşamaktadır. Bu durumda bir manda idaresi altında, Ermenilerin bağımsızlığı nasıl istikrarlı bir şekilde korunabilir? Hepimiz bir manda idaresinde, Batılı bir gücün olmasının gerektiği konusunda hemfikiriz. Soru gücün hangisi olacağıdır? İtalya'yı istiyor musunuz? İtalya'nın bahsi geçtiğinde, istek işaretleri görmemekteyim. Fransa'yı istiyor musunuz? Fransa'nın büyük yüklerini ve gelecek malî yılın bütçesini düşünün. İngiltere'ye güveniyor musunuz? İngiltere'nin devlet adamları, imparatorluğun yeni sorumlulukları ile meşgul ve savaşın fedakârlıkları ile yıpranmış durumdadır.

*Bizim manda idaresini kabul etmemizi, büyük bir istekle karşılıyorlar. Ermeni vatanseverler bizi çağırıyor. Fransa'nın kurtarılması için gittiğimiz gibi, Ermenistan'ı kurtarmaya da gidelim. Savaşın selleri Ağrı Dağı'ndan tamamen çekilene kadar, kahraman Ermeni dostlarımız ile yan yana çalışalım; Ermenistan'ın verimli vadilerinde zengin ve dayanıklı bir barış ortamını temsil eden zeytin dalları her yerde büyüyecektir*³³⁷."

Mayıs 1919 tarihinde, **Senatör Lodge** aşağıdaki yasa tasarısını, ABD senatosuna teklif etmiştir.

Tasarı: Senatonun görüşüne göre; Türk Ermenistan'ında bulunan altı vilayet, Trabzon ve Kikya ve Rus Ermenistan'ı dâhil olmak üzere, Ermenistan'ın bağımsız bir

³³⁶ Frederic C. Penfield, John S. Williams, Charles W. Eliot vd., "Representative Americans Urge American Mandate For Armenia", *America As Mandatary For Armenia*, (Articles and Opinions) s. 11-12. <http://www.archive.org/details/americasmandata00amer/> 21.10.2011

³³⁷ William Walker Rockwell, "American Mandate Alone Can Insure The Independence Of Armenia", *America As Mandatary For Armenia*, (Articles and Opinions), s. 3- 10. (Basım tarihi ve yılı verilmemiş) <http://www.archive.org/details/americasmandata00amer/> 21.10.2011

s. 13.

devlet olması gerektiğine ve Barış Konferansı'nın Ermenistan'ın bağımsız bir cumhuriyet kurmasına yardım etmek amacıyla gerekli düzenlemeleri yapacağını senatonun umut ettiği yönünde karar verilmiştir.³³⁸ şeklindeydi.

Senatörlerin dışında Amerikan kilisenin yetmiş yedi piskoposu, 22 Nisan 1919 tarihinde aşağıdaki telgrafi başkan Wilson'a göndermişlerdir. Telgrafta;

"Başkan Wilson,

Paris.

"Amerikan kilisesinin yetmiş beş piskoposu, aşağıdaki mesajda bize katılmaktadırlar:

"Ermenistan, inancımıza ve amacımıza bağlılığından dolayı, bu savaşta korkunç bir şekilde acı çekmiştir. İnsanlarımız her zaman Ermenistan'ın durumu ile yakından ilgilenmişlerdir. Bu ilginin açık bir ifadesi olarak, Ermenistan'ın acılarını dindirmek amacıyla, bütün kalbimizle yapabileceğimiz her şeyi yaptık. Ordularımızın zaferi, Ermenistan'ın beş yüz yıllık esaretinden kurtardı ve Ermenistan özgür ulusların kardeşliğine katılmak üzere. Ancak devletin çerçevesini oluşturmak için, ona geçici süreyle yardım edecek bir ağabeye ihtiyaç duyuyor. Ermenistan'a duyduğumuz ilginin amacının gerçekleştirilmesi; Ermenistan vasıtasıyla, Yakındoğuya barış ve medeniyetin getirilmesi için, Ermenistan'da Uluslar Birliği'nin manda idaresinin sorumluluğunun alınmasının, Amerika Birleşik Devletleri'nin görevi ve aynı zamanda fırsatı olduğunu düşünmekteyiz.

David H. Greer

Philip N. Rhinelanders³³⁹,

Amerikalı Müttefiklerin ve Ermenilerin bu iş için Amerika'ya yönelmelerinin temel sebebi olarak ABD'nin bölgede çıkarsal isteklerinin olmaması ve bu girişimde başarı için, hayati önem taşıyan mutlak bir faktör olarak görülmeleridir. Ancak diğer Avrupalı devletler hakkındaki görüşler böyle değildir. Mesela; İngiltere manda idaresini üstlenmiş olsaydı, Mezopotamya veya İran bölgesindeki pozisyonunu güçlendirme isteği ile bunu yapıyor olması arasında bir bağ kurulabilecekti. Manda idaresini Fransa üstlenmiş olsaydı, Suriye'deki egemenliğini genişletme isteği ile bu ilişkilendirilebilirdi.

³³⁸ *America As Mandatary For Armenia*, s. 14.

³³⁹ *America As Mandatary For Armenia*, s. 15.

Ya da manda idaresini İtalya üstlenmiş olsaydı, Anadolu'nun güneyindeki taleplerini sağlamlaştırmak istediğinden endişe edilebilirdi.³⁴⁰

Genel bir değerlendirme yapacak olursak; Amerikalı diplomatlar ve ülkede saygın yerlerde bulunan diğer önemli üyeler, Ermenilerin mandaterliği meselesine hem hissi nedenlerle hem de maddî nedenlerle desteklenmesi düşüncesinde birlik olmuşlardır. ABD'nin Ermenileri korumak, onların kalkınmalarını sağlamak ve insanî gerekçeler adına da manda sorumluluğunu üstlenmesi beklenilmekteydi. Ayrıca Rusya ile Türkiye arasında kurulması ve desteklenmesi düşünülen Ermenistan'ın, ABD tarafından mandaterliğe alınmak istenmesinin en önemli nedenlerinden biri de; bölgede bulunan ticarî ve eğitim öncüleri olan misyonerlerin amaçlarına hizmet etmesidir. Bunlarla birlikte bölgede ABD kontrolünde güvenliği sağlayan Ermenistan vasıtasıyla Türklerin yayılmacı politikalarının önü alınmış olunacak, stratejik önemi bulunan Akdeniz ve Karadeniz ABD'nin güdümünde olabilecektir.

2.5. Paris Görüşmeleri Kapsamında Azınlık İsteklerine Karşı ABD'nin Takındığı Tutum

2.5.1. Cemiyet-i Akvam'ın (Milletler Cemiyeti) Oluşumunda ABD'nin Etkisi

Misyoner örgütlerinin ABD'yi Osmanlı Devleti ile savaşa sokmama gayretlerinin yanında Osmanlı yönetiminde de ABD'ye karşı sıcak bir tavır görülmekte ve her iki devlet arasında doğrudan bir çıkar çatışması bulunmaktaydı. Ancak Osmanlı Devleti'nin İttifak devletleri safında savaşa girmesi, ABD karşısındaki Alman savaş gücünü artırmış olduğundan Osmanlı-ABD ilişkileri doğal olarak kopmuş ve sonuçta İtilâf devletlerinin Ortadoğu'ya ilişkin savaş amaçları ABD'nin de Paris Barış Konferansı'na katılmasına yol açmıştır.³⁴¹

Galip devletlerin Paris'te toplanmaları ile birlikte kurulacak yeni dünya düzeninin yapılandırılması ve mandanın tatbik edilebilmesi için öncelikle Milletler Cemiyeti'nin kurulması ön görülmüştür. Böyle bir teşkilatın kontrolü altında ancak manda sistemi yürütülebilirdi. Daha 1915 yılında küçük gruplar arasında Milletler Cemiyeti'nden bahsedilir olmuş ve bu fikri bazı devlet adamları da desteklemişlerdir.

³⁴⁰ *America As Mandatary For Armenia*, s. 23.

³⁴¹ Kamil Necdet Ar, a. g. t., s. 125.

ABD'den Başkan Taft ve İngiltere'den Edward Grey ve Lord Cecil bu fikirlerin destekleyicileri olarak tanınmışlardır.³⁴²

Wilson, 8 Ocak 1918 tarihinde Amerikan Kongresi'ne 14 maddeden oluşan bir söylevde bulunmuştu. Bu söylevin ilk 14 maddesi milletlerarası bir teşkilat kurulması ile ilgili olmuştur. Bu maddelerde açık diplomasi, denizlerin serbestliği, ticaret engellerinin kaldırılması ve silahsızlanmanın gerçekleştirilmesi savunulmuştur. Söylevin 14. maddesinde de Wilson, büyük devletlere olduğu kadar küçüklere de karşılıklı siyasal bağımsızlık ve toprak bütünlüğü güvencesi vermek üzere bir Milletler Cemiyeti kurulmasını istemiştir.³⁴³

Bu fikrin benimsenmeye başlamasından sonra Fransa ve İngiltere hükûmeti çalışmalar yapmak üzere birer komisyon oluşturmuşlardır. Her iki komisyon da birbirinden bağımsız olarak çalışmış ve fikir alışverişinde bulunmamışlardır. İngiliz Komisyonu, raporunu Mart 1918'de Fransız Komisyonu da raporunu 3 ay sonra tamamlayabilmiştir. Söz konusu raporlar, Washington'a gönderilmiş ve Wilson'un müşaviri bulunan Albay House tarafından 16 Temmuz 1918'de tamamlanan bir önsöz ve 3 maddeden oluşan tasarinın hazırlanmasında dikkate alınmıştır. Albay House tarafından hazırlanan tasarıya, İngiliz raporundaki bazı hükümler aynen konulmuştur. Milletler Cemiyeti'nin kuruluşu için yapılan çalışmaların sonucunda da Paris Barış Konferansı'nın toplanması kararlaştırılmıştır.³⁴⁴

Wilson, Milletler Cemiyeti'ni kurmaya çok istekli olmakla birlikte bu cemiyeti, anlaşmazlıkları karara bağlayan, sınırları değiştiren ve uluslararası ilişkilerde ihtiyaç duyulan esnekliği telkin eden bir uluslararası yüksek mahkeme olarak tanımlamıştır. Wilson'un danışmanlarından biri olan Dr. Isaiah Bowman, 1918 Aralık ayında onları Paris Konferansı'na getiren gemide Wilson'un düşüncelerini özetlemiştir. Buna göre; toprak bütünlüğü esas alınarak bir adaletsizlik yapıldığı veya şartların değiştiği kanıtlandığı takdirde, sonradan şartların ve sınırların değiştirilebilmesi esas alınmıştır.³⁴⁵

Savaş sonrası 1919'da Paris'te toplanan Barış Konferansı öncesinde Wilson, kurulacak Milletler Cemiyeti'nin anayasa taslağını hazırlamakla uğraşmıştır. Bu

³⁴² Mine Erol, a. g. e., s. 3.

³⁴³ Hüseyin Taşkın, *Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne Girişi ve Türk Basınındaki Yansımaları (1930-1932)*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Ankara, 2006, s. 17.

³⁴⁴ Hüseyin Taşkın, a. g. t., s. 17-18.

³⁴⁵ Henry Kissenger, a. g. e., s. 218.

bağlamda, Almanya, Avusturya- Macaristan ve Osmanlı İmparatorluklarının dağılması sonrasında ayrılacak toprak parçalarının Milletler Cemiyeti yönetimine alınması içeren bir mutabakat sağlanmıştı. Milletler Cemiyeti'nin yaratılması, barış koşullarını belirlemek durumunda bulunan ve bu örgütü barışın temelleri sayan devletler tarafından görünüşte onaylanmıştı. Bu bağlamda, Milletler Cemiyeti'nin savaşa ele geçirilen topraklar konusundaki yaklaşımı Alman sömürgeleri ile Osmanlı Devleti'nin Türklere ayrılacak kısmı dışındaki toprakların eski sahiplerine verilmeyeceği şeklindeydi. Çünkü bu toprakların halkları kendi başlarına bağımsız devlet kurma olanağına sahip değildi. Bunlar üzerinde manda yönetimleri kurulması düşünülmekteydi. Manda yönetimi için kısaca; anılan ülkelerin ticaret, uluslararası ilişkiler, çalışma, ırklararası eşitlik vb. gibi konularda Milletler Cemiyeti adına görev yapacak devletlerin denetiminde konulması denilebilir.³⁴⁶

Paris Barış Konferansı, 18 Ocak 1919 günü resmen açılmış ve Clemenceau (Fransa) bu açılışın, 1871 yılında I. Wilhelm'in yeni Almanya'da kayzer olarak taç giyişinin yıl dönümüne rastlamasını özenle ayarlamıştı.³⁴⁷

Wilson, Paris'e savaşı sona erdirmiş şartlarını tartışmak veya var olan uluslararası düzeni yeniden kurmak için değil, hemen hemen üç yüz yıldan beri uygulanan bütün uluslararası ilişkiler sistemini değiştirmek düşüncesiyle gelmiştir. Bunu gerçekleştirmek için Wilson, Barış Konferansı açıldığı vakit üzerinde durduğu ilk ve önemli düşüncesi, denizlerin bütün dünya ulusları tarafından ortak olarak ve engellemeden kullanılması, güvencesinin bozulmamasını sağlayacak ve anlaşmalara aykırı olarak uyarmadan ve dünya kamuoyunu nedenleri hakkında bilgilendirmeden çıkarılacak savaşlara engel olacak, bir evrensel uluslar birliği olarak tasarladığı Milletler Cemiyeti'nin anayasa taslağını hazırlamak ve onaylatmak olmuştur.³⁴⁸

Wilson, Paris'te, Milletler Cemiyeti komisyonunun başkanlığını üstlenmekte direnmiştir. Çünkü Wilson'a göre; Milletler Cemiyeti, barış anlaşmalarının çekirdeğini oluşturmuştur. Milletler Cemiyeti'nin teşekkülü sağlandığı takdirde sağlanan barış koşulları mükemmellikten uzak olsa dahi zaman içinde eksikliklerin düzeltilebileceğini düşünmüştür. Almanya'nın kolonileri elinden alınacaktı. Osmanlı Devleti bitmiş ve Milletler Cemiyeti orada tasfiyeden sorumlu olacak, kendini yönetmeye hazır olmayan

³⁴⁶ Kamil Necdet Ar, a. g. e., s. 179-180.

³⁴⁷ Margeret Macmillan, *Paris 1919(1919 Paris Barış Konferansı ve Dünyayı Değiştiren Altı Ayın Hikayesi)*, Odtü Yay., Ankara, 2004, s. 67.

³⁴⁸ İsmail Türk, a. g. t., s. 46.

halklar için mütevellî üstlenecekti. Gelecek kuşaklar için Milletler Cemiyeti, genel refaha ve barışa başkanlık edecek, zayıfları teşvik edecek, yaramazları uyaracak, aykırı tavır gösterenler gerekirse cezalandırılacaktı.³⁴⁹

Barış Konferansı'nda İngiltere, savaşla ele geçirilmiş sömürgelerin kendi topraklarına katılması gerektiğini öne sürmüştür. Wilson ise bu gibi toprakların Milletler Cemiyeti adına manda sistemiyle yönetilmesinin uygun olacağı görüşünü ortaya koymuştur. Wilson'a göre eğer toprak alma ilkesi üstün tutulduğu takdirde daha başlangıçta Milletler Cemiyeti dünyaya güven verme yeteneğinden yoksun kalabilirdi. Yeni doğmuş olan Milletler Cemiyeti'nin bu konularda daha hassas olması gerekmektedir. Ancak İngiltere kendi çıkarları doğrultusunda Wilson'un bu açıklamalarından etkilenmemiştir. Çünkü İngiltere, Milletler Cemiyeti'nin oluşumundan çok kendi ülkesinin gelecekteki güvenliğine ilişkin çareleri bulmak amacıyla konferansta toplanmıştır. İngiltere'nin isteği kendi kontrolü altında manda düzeninin tüm yararlarından faydalanmak üzerine olmuştur.³⁵⁰

Görüşmeler esnasında Amerikalı yetkililerin Paris'ten ayrılmak durumunda kalmaları üzerine Ahmet Emin Vakit Gazetesi'nde, şunları kaleme almıştır: “*Barış Konferansı çevresi bu hareketten son derece üzüntü duymuştur. Bu tutumun sebebi Avrupa işlerinin prensiplere göre haliyle ilgilidir. Paris'teki düşünce itilâfları Amerika'da şiddetli tesirler bırakmıştır... Ne çare ki Avrupa'nın savaş tecrübelerinden hiçbir suretle yararlanmamakta ısrar etmesi ve eski nüfuz siyasetine ve gizli usullere bağlı kalınması Amerika'yı korkutmuştur. Amerika, Cemiyeti Akvam fikrinin istenen gayeleri gerçekleştiremeyeceğini sanmıştır. Amerika'nın Paris'ten çekilmesi bizim düşüncemizden son derece üzücüdür... Bugün gerek bizim ve gerek dünya için yegâne ümit kapısı, Avrupa'nın güçlü bir Cemiyeti Akvam'a olan ihtiyacı takdir ederek Amerika'yı tatmin edecek hareketlerde bulunması ve taksim-i mesuliyet fikirlerinden feregat etmesidir. Mr. Loyd Corç'un mesuliyetlerin taksimi hakkındaki açıklamalarından sonra Londra'da meydana gelen mülakat ile Amerikalıların geri dönme arzuları arasında hakiki bir münasebet bulunması da uzak sayılmaz.*”³⁵¹ diyerek, düşünlerini belirtmiştir.

³⁴⁹ Margaret Macmillan, a. g. e., s. 89.

³⁵⁰ Sayan Ulusan, “ Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne Girişi”, *ÇITAD*, VII/ 16-17, 2008 (Bahar-Güz), s. 238.

³⁵¹ Ahmet Emin, “ Amerika Çekiliyor mu?”, *Vakit*, 16 Teşrinisani 1335, Numara: 733, s. 1.

Bu arada İngiltere, Milletler Cemiyeti'ne teklif edeceği projenin esaslarını belirlemiştir. Bu esaslara göre; Milletler Cemiyeti'nin merkezi Belçika veya Hollanda gibi küçük bir ülke olmalı, her hükûmet bu araya elçi göndermeli ve toplantılar sürekli elçiliklerce yapılmalı, iki millet arasında bir anlaşmazlık çıktığında anlaşmazlıkla ilgisi olmayan bir üçüncü ülke, Cemiyet'in en yüksek mahkemesi, uluslararası elçiler heyetine veya uluslararası mahkemeye hakem olacak, bu yollara başvurulmak istenmezse her iki millet bir hakem seçebilecek; ancak anlaşma sağlanamadığı takdirde Milletler Cemiyeti bir hakem tayin edebilecek ve son olarak da anlaşmazlık halindeki milletler, genel bir surette hakeme başvurmak istememeleri halinde Milletler Cemiyeti'ne dâhil olan hükûmetlerden bir kısmı bunun üzerinde idareyi yürütmekle memur edilebilecekti.³⁵²

İngiltere, Wilson'un ısrarlarına kulak vermiş ve Milletler Cemiyeti'nin teşekkülünü kabul etmek durumunda kalmıştır. Fransa ise savaşa son vermek için uluslararası işbirliğine yönelme konusu derin karamsarlıkla karşılaşmıştır. Fransa, öncelikle Almanya ile sorunlarını çözümlemeyi istemiş; ancak Milletler Cemiyeti'nin önünde bir engelmış gibi görünmek istememiştir.³⁵³

14 Şubata kadar Milletler Cemiyeti Komisyonu 10 kere toplanmıştır. Komisyon 15 kişiden oluşmuştur. Beş büyük devletten (İngiltere, Fransa, ABD, İtalya ve Japonya) ikişer aza ve beşer aza da özellikle ilgili devletlerden seçilecekti. Milletler Cemiyeti nizamnamesi³⁵⁴ hazırlanmış ve bu nizamnamenin 19. maddesi mandaya aittir. 10 ve 11 Nisanda yapılan toplantıda Milletler Cemiyeti'nin bazı maddelerinde değişiklik yapılarak konferansa sunulmuştur. 19. maddeki Alman kolonileri ve Türkiye'nin işgal edilmiş toprakları üzerine vaaz edilecek manda 22. maddede gösterilmiştir. Son tadiller ile bu nizamname 28 Nisan 1919 tarihinde kabul edilmiştir.³⁵⁵

Türk basının da bu konuyu yakından takip etmiştir. Ahmet Emin, Vakit Gazetesi'nde: “ 14-15 Şubat tarihlerinde Cemiyeti Akvam lahiyasının uygulanmasının Versay, Barış Konferansınca kabul edildiğini gösteriyor. Bu takdirde dünya yeryüzünde ilk defa olarak, bütün dünya işlerine hakim manevi bir kuvvet tesis etmiş demektir... Biz Cemiyeti Akvam'a dâhil olsak bile bizi orada tam bir eşitlik bekleyeceğini zannetmemeliyiz. Hukuk eşitliği ile gerçek eşitlik arasında fersah fersah yol vardır.

³⁵² “ Cemiyeti Akvam”, **Vakit**, 25 Kanunisani 1335, Numara: 452, s.1.

³⁵³ Margaret Macmillan, a. g. e., s. 90.

³⁵⁴ Milletler Cemiyeti Yasasını içeren esaslar için ayrıntılı bkz. İsmail Soysal, *Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları (1920-1945)*, C: I, B. 3., T.T.K. Yay., Ankara, 2000, s. 412-423.

³⁵⁵ Mine Erol, a. g. e., s. 4.

*Şimdi biz bugünkü hal ve kıyafetimizle Cemiyeti Akvam'ın huzuruna çıkacak olursak ne yüzle hürmet ve riayet bekleyebiliriz? Burasını biraz insafla düşünelim. Bizim bugün, neremiz muntazam ve güvene layık bir topluma benziyor? Ortalıkta halkım ihtiyaçlarını düşünebilecek bir hükûmet bile yoktur. Hayat-ı umumiye tamamen durmuştur. Kabine birtakım ümitlere bel bağlayarak kamuoyu, millî menfaatler, istikbal hazırlığı gibi kelimeleri manasız bir laf gibi telakki etmekte ve ecnebi devletlerin cömertliğiyle armudun ağzımıza hazır düşeceği düşüncesine ihtimal vermektedir.*³⁵⁶” diye, yazmakta olup iç siyasetteki hoşnutsuzluğa ve Türk yönetiminin Milletler Cemiyeti'ne katılmak istese dahi buna hazır olamadığına değinmiştir.

Bu sırada Başkan Wilson, 15 Şubat günü Amerika'ya doğru yola çıkarken asıl amacı Milletler Cemiyeti projesini Amerikan Senatosu'na kabul ettirmek olmuştur. Amerikan kamuoyu Monroe Doktrini'nin ihlal edileceği gerekçesiyle projeye karşı çıkmıştır. Milletler Cemiyeti aracılığı ile ABD, Avrupa işlerine müdahale etmekte olması karşı çıkılması için bir nedendi. Ayrıca projenin İngiltere tarafından kabul edilmiş olması aslen İrlandalı, Alman ve İtalyan olan Amerikalılar için de reddine yeterli bir sebep olarak görülüyordu. Temsilciler Meclisi ve Senato'nun da tepkisi kamuoyu ile aynıydı. Senato'da muhalefetin başını Cumhuriyetçi Henry Cobat Lodge çekiyordu. Lodge, Wilson'un projesinin kabulü için gerçekleştirdiği ülke genelindeki turunun ardından 14 Mart 1919'da Paris'e dönmesinin ardından yaptığı konuşmasında sert bir dilde Wilson'u eleştirmekteydi.³⁵⁷ Bir anlamda ABD Senatosu Avrupalıların, ABD'yi çürümüş eski bağlantılar ağına düşürmelerinden endişe etmişlerdir.³⁵⁸

Paris Barış Konferansı'nda, 28 Nisan 1919'da Almanya ile Versay Anlaşması imzalamıştır. Wilson, Versay Anlaşmasına, 21. Maddesine Monroe Doktrini'nin yer aldığı Milletler Cemiyeti Misakı'nı ekletmiş ve onaylamak üzere 10 Temmuz'da Senato'ya yollanmıştır. Bu anlaşma kabul edildiği takdirde Milletler Cemiyeti Misakı da onaylanmış olacaktı. Anlaşma ve Misak için üç kez oylama yapıldı. 19 Mart 1920'de Versay ve Misak Amerikan Senatosunca reddedilmiştir. Wilson, bu meseleyi Kasım 1920'deki Başkanlık seçimlerinde tekrar gündeme getirmesine rağmen Cumhuriyetçilerin aday Warren G.Harding'e karşı verdiği mücadeleyi kaybetmiştir.³⁵⁹

³⁵⁶ “ Cemiyeti Akvam ve Biz”, **Vakit**, 17 Şubat 1335, Numara: 475, s. 1.

³⁵⁷ Kenan Özkan, a. g. t., s. 32.

³⁵⁸ Henry Kissenger, a. g. e., s. 222.

³⁵⁹ Kenan Özkan, a. g. t., s. 31.

2.5.2. Paris Barış Konferansı Görüşmelerinde Yunan İstekleri, ABD'nin Tutumu ve İzmir'in İşgali

Birinci Dünya Savaşı devam ederken İtilâf devletleri 12 Nisan 1915'te Yunanlılara savaşa girmeleri şartıyla İzmir'i vermeyi vaat etmişlerdi. Ancak Yunanistan'ın hemen savaşa katılması gerçekleşmemiş ve İtalya'nın İtilâflar safına katılması sonrasında 19 Nisan 1917 tarihli St. Jean de Maurienne Antlaşmasıyla Rusya'nın da onaylaması şartıyla İtalyanlara bırakılmıştı. Mondros Mütarekesi sonrasında İngilizler İzmir'i İtalyanlara bırakmak istememişlerdi. Yunanistan Başbakanı Venizelos 2 Kasım 1918'de Anadolu'nun batı kısmını Yunanistan'a verilmesini istemekteydi.³⁶⁰

İngilizlerin bu tavrına karşılık, mütarekeden sonra Rumlar, Megalo İdea'yı gerçekleştirmek için uygun ortamın oluştuğunu düşüncesine kapılmışlardı. Bu nedenle İzmir'de çıkan Yunan gazeteleri İzmir'in, İstanbul'un, Trakya ve Trabzon'un Yunanistan'a ait olduğundan bahsetmeye başlamışlardı. Rumca gazeteler “*Memlekette asayiş yok, Türkler Rumları öldürmek için silahlanıyorlar.*” gibi iftiralarla kamuoyu oluşturmaya çalışıyorlardı.³⁶¹

Başta İngiltere'nin daha sonra da Fransa'nın İtalya'ya karşı tavır değiştirmelerindeki en temel sebep İtalya'nın Müttefik zaferine pek de fazla katkısı olmadığı düşüncesinden kaynaklanıyordu. Çünkü bu iki devlete göre İtalyan orduları Avusturya-Macaristan'a saldırıyı geciktirmiş ve sonrasında da işi yüzlerine gözlerine bulaştırmışlardı. Akdeniz'de ve Adriyatik'te devriye gezmeleri gerektiği halde İtalyan gemileri limandan pek nadir ayrılmaktaydılar.³⁶²

Bu gelişmeler ışığında Birinci Dünya Savaşı'nı kazanan İtilâf devletleri başarılarının sonuçlarını görüşmek üzere 18 Ocak 1919'da Paris'te³⁶³ toplandılar. Amaç; Asya ve Avrupa'nın yeni bir güç dengesini belirlemek olmuştur.³⁶⁴

³⁶⁰ Adnan Sofuoğlu, “İzmir'in İşgali Sonrasında Yunanlıların Batı Anadolu'da İşgali Genişletmeleri ve Bölgede Oluşan Milli Direniş”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S: 29-30, Mayıs- Kasım 2002, s. 133-134.

³⁶¹ Zafer Çakmak, *İzmir ve Çevresinde Yunan İşgali ve Rum Mezalimi*, Yeditepe Yay., İstanbul, 2007, s. 62.

³⁶² Margaret MacMillan, a. g. e., s. 279.

³⁶³ Paris Barış Konferansı için bkz. Robert Lansing, *The Peace Negotiations A Personal Narrative*, Constaple And Company Ltd, London, 1921; Robert Lansing, *The Big Four and Others Of The Peace Conference*, Houghton Mifflin Company, New York-Boston, 1921; Ray Stannard Baker, *What Wilson Did At Paris*, New York, 1920.

³⁶⁴ Mustafa Albayrak, *Milli Mücadele Dönemi'nde Batı Anadolu Kongreleri*, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara, 1998, s. 18.

Konferans'a 32 devlet katılmışsa da alınan kararlarda etkili olan sadece beş devletti: ABD, İngiltere, Fransa, Japonya ve İtalya. Bu devletlerin başbakan ve dışişlerinden meydana gelen Onlar Konseyi kurulmuş ancak konseye İngiltere ve Fransa hâkim olmuştu. Konferansa şahsen katılan Başkan Wilson için esas mesele Milletler Cemiyeti'nin³⁶⁵ kurulmasıydı. İngiltere ve Fransa, Başkan Wilson'u başlarından savmak için önce Milletler Cemiyeti statüsüne öncelik verdiler ve Şubat 1919'da Milletler Cemiyeti'nin statüsü tespit edildi. Fransa'nın bütün amacı, Almanya'yı ezmektir. İngiltere'nin ise ilk amacı Alman donanmasını kaldırmak ve sonra da Avrupa dengesini bozmasına engel olacak tedbirler almaktır. Japonya, Avrupa ile ilgilenmediğinden pasif rol oynarken, İtalya üvey muamelesi görüyordu.³⁶⁶

Başkan Wilson, İtalya'nın bazı taleplerini desteklemiştir. İtalya taleplerinde Wilson terimlerine değinmiştir. Fakat Adriyatik'in doğu kıyısında, kentler dışında ve sahil boyunda yaşayan halk hemen hemen tümüyle Slavlardan oluşmakta ve bölgede 7500,00 Hırvat, Sloven, Sırp ve Bosnalı bulunmaktaydı. Ancak İtalyanlar eski Avusturya ve Macaristan sınırını 100 km doğuya kaydırarak bugün Slovenya ve Hırvatistan olan yere itmek, güneyde de Dalmaçya kıyısını Split'e kadar indirmek, Pula'daki donanma üssü ve Avusturya-Macaristan'ın büyük limanı olan Trieste ve Fiume'nin de üstüne oturmak istiyorlardı.³⁶⁷

İtalya'ya, Barış Konferansı'nda kendine pek söz hakkı tanınmadığı gibi Başkan Wilson, Londra Antlaşması hükümlerine karşı düşmanca bir tavır takınmış ve İtalya, Alman sömürgelerinden hiçbirinin mandasını alamamıştır.³⁶⁸ Bununla birlikte Yunanlı

³⁶⁵ Milletler Cemiyeti'nin kurulması, bu cemiyetin barış anlaşmalarında yer alması ve sözleşmesinin hazırlanması kararlaştırılmış ve bu amaçla bir komisyon kurulmuştur. Komisyonun hazırladığı sözleşme, 28 Nisan 1919'da kabul edilmiş ve Milletler Cemiyeti kurulmuştur. Cemiyetin amaçları arasında uluslararası işbirliğini geliştirmek, uluslararası barış ve güvenliği sağlamak, savaşa başvurmamak konusunda yükümlülükleri kabul etmek, gizlilikten uzak durmak, adaletli ve haysiyetli uluslararası siyaseti sürdürmek, uluslararası hukuk kurallarına uymak, anlaşmalardan doğan hükümlere saygı duymak şeklindeydi. 26 maddeden oluşmaktaydı. Bu maddelerde Cemiyetin yapısı, üyelik şartları, barışı koruma, anlaşmalar, uluslararası işbirliği, uluslararası yönetim gibi hususlar açıklanmaktaydı. Milletler Cemiyeti Sözleşmesi, yenilen devletlerle yapılan anlaşmanın birinci bölümüne konulmuştur. Sözleşme anlaşmalara bağlanarak yenilen ve yenilen devletleri de barış yükümlülüğü altına sokmuştur. Bkz. Ahmet Eyicil, *Siyasî Tarih (1789-1939)*, Gün Yay., 2. Basım, Ankara, 2005, s. 322-323.

³⁶⁶ Fahir Armaoğlu, 20. *Yüzyıl Siyasî Tarihi...* 2007, s. 145-146.

³⁶⁷ Margaret MacMillan, a. g. e., s. 286.

³⁶⁸ Londra Antlaşması'na göre (26 Nisan 1915) İtalya, Güney Tirol, Trentino, Gorizia, Gradisca, Trieste, İstria, Dalmaçya adalarının en önemlilerini, Saseno ve Avlova'yı alacaktı. Ayrıca 12 adanın tam egemenliğini elde edecekti. Osmanlı Devleti ile ilgili 9. maddesinde şu ifade yer almaktadır: Genel olarak, Fransa, İngiltere ve Rusya, İtalya'nın Akdeniz'de kuvvet dengesini muhafazasında menfaati olduğunu ve Asya Türkiye'sinin tamamen veya kısmen paylaşılması halinde Antalya Vilayeti'ne bitişik Akdeniz bölgesinde haklı pay alması gerektiğini kabul ederler. Antalya'da İtalya, İtalya-İngiliz anlaşmasına konu olan birtakım hak ve menfaatler edinmiş bulunmaktadır. Zamanı gelince, İtalya'ya

temsilciler, Yunan talepleri doğrultusunda hummalı bir çalışmaya girmişlerdir. İfade edildiğine göre Venizelos'un talimatıyla Aleksandros Mazarakis Enian; Kuzey Epir, Trakya ve Anadolu ile ilgili bilgi toplamaya başlamış, harita ve nüfusla ilgili istatistikler hazırlama görevini üstlenmiştir. Venizelos, ilk muhtırayı 2 Kasım 1918 tarihinde Lloyd George'a sunmuştur.³⁶⁹

Yunan hükûmeti asıl muhtırasını Aralık 1918 tarihinde Barış Konferansı'na sunmuştur. Muhtırada; Anadolu'da yaklaşık 2 milyon Rum'un yaşadığı, İstanbul'un bir Rum şehri olduğu, Marmara Denizi'nden Antalya'ya kadar olan Batı Anadolu'da 1 Milyon Rum'un olduğu ve bu nedenle de coğrafik olarak ayrıldığı ve bölgenin Yunanistan'a verilmesi gerektiği belirtilmiştir.³⁷⁰

Venizelos'un 30 Aralık 1918 tarihli muhtırasına Karadeniz (Pontus) Helenizm'ine yer vermediği için Yunan kaynaklarında kendisi eleştirilmiştir. Bu konuya ılımlı bakanlar bunun bir eksiklik olmadığını; ancak kasıtlı yapıldığını ifade etmektedirler. Venizelos, Yunanistan'ın diğer taleplerinin reddedilmemesi için Pontus Meselesi'ni muhtıra kapsamına almamıştır. Kaldı ki Pontus Devleti kurmaya yönelik faaliyetler, Trabzon Metropolit Hrisanthos öncülüğünde gerçekleştirilmekteydi.³⁷¹

3 Şubat 1919'da Venizelos, Yunanistan'ın tutumunu Yüksek Konsey'e sunmuştur. Elinde notlarıyla, istatistikleriyle gelen Venizelos'a göre; Yunanistan, Avrupa'da, Arnavutluk'un güneyine sahip olmalı daha doğuda da Ege ile Karadeniz arasındaki Trakya'yı (en azından batısını), birkaç adayı Anadolu'dan da Marmara'nın güney sahilinin ortasından, yaklaşık 400 mil güneye, İzmir'e inen kısmını alabilmeliydi.³⁷²

Yunan propagandasında vurgulanan noktalar, çoğunluğun Rum olması, bölgedeki Rum (Helen) toplulukların kayıtsız şartsız eski Yunanlıların torunları oldukları ve 3 bin yıldan beridir varlıklarını, ulusal bilinç ve kimliklerini değiştirmeden

tahsis edilecek bölge belirlenecek ve bu yapılırken Fransa ve İngiltere'nin mevcut menfaatleri göz önünde bulundurulacaktır. Savaş sırasında Fransa, İngiltere ve Rusya, Asya Türkiye'sinde herhangi bir yeri işgal ederlerse, Antalya Vilayeti'ne bitişik Akdeniz bölgesi yukarıda belirtilen sınırlar dâhilinde İtalya'ya ayrılacak ve İtalya burayı işgal etmek hakkını haiz olacaktır. Bkz. Sina Akşin, " Paris Barış Konferansı'nın Yunanlıları İzmir'e Çıkarma Kararı", 3. *Askerî Tarih Semineri Bildiriler (Tarih Boyunca Türk-Yunan İlişkileri 20 Temmuz 1974'e Kadar)*, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1986, s. 174 (1. Dipnot).

³⁶⁹ Nilüfer Erdem, *Yunan Tarihçiliğinin Gözüyle Anadolu Harekâtı 1919-1923*, Basılmış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Atatürk ilkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, İstanbul, 2009, s. 120.

³⁷⁰ İsmigül Çankaya, *Milli Mücadele Dönemi Türk Amerikan İlişkileri*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Bilim Dalı, Ankara, 2002, s. 17.

³⁷¹ Nilüfer Erdem, a. g. t., s. 130.

³⁷² Margaret MacMillan, a. g. e., s. 345.

sürdürdükleri yönünde olmasıdır. Türk baskısı altında ezildikleri yönündeki propagandayı yayabilmek için her yolu deneyen Yunanistan, bunun için kişisel görüşmelere, dostluklara, toplantılara özel bir önem vermiştir. Taleplerinin haklılığını ispatlamak için Yunanistan, çeşitli belgeleri bir araya getiren kitaplarla, üniversite ve benzeri salonlarda konferanslar düzenlenmesini de sağlamıştır.³⁷³

Yunanistan çeşitli dostlukları kullanarak Times, Manchester, Guardian, Morning Post ve Wensmister, Temps, Journal des De' bats ve Figaro gibi gazetelerle de ilişki kurmuştur. İngiliz asıllı, Fransız vatandaşı olan Rum asıllı işadamı Zaharoff, Venizelos'un siyasal ve parasal danışmanlığını yapmıştır. Venizelos kadar Lloyd George ve Clemenceau'nun da yakın dostu olan Zaharoff, dolaylı olarak Paris Barış Konferansı'nda uluslararası siyaseti etkilemeyi başarmıştır.³⁷⁴

Venizelos'un elindeki istatistiklerin Rum Patrikhanesi tarafından hazırlandığını öne sürmüştür. Patrikhanenin istatistiklerine göre Batı Anadolu'daki Rum nüfusu 1.700.000 olarak gösterilirken, Venizelos, bu bölgede Rum nüfusun 1.080.000 olduğu, buna yanındaki adaların nüfusu eklenirse 14.500.00'e yükseleceğini belirtmiştir. Buna karşılık Müslüman nüfusun 943.000 olarak göstererek, Rumların 189.000 fazla olduğunu iddia etmiş, bundan dolayı, bu bölgenin Osmanlı Devleti'ndeki Türk bölgelerini teşkil edemeyeceğini ileri sürmüştür. Lloyd George'nin önerisi üzerine Yunan Başbakanı'nın ileri sürdüğü noktaları ve verdiği sayıları inceleyerek fikirlerini konferansa bildirmek üzere uzmanlardan oluşan bir kurul atanması kararını almıştır. Bu kurulda; ABD, İngiltere, Fransa ve İtalya ikiye üye ile temsil edilecekti.³⁷⁵

Konferansın 3 ve 4 Şubat oturumlarında Yunanistan, Trakya'nın ve Anadolu'da Meis Adası'ndan itibaren kuzeye, Marmara denizine doğru çıkan bir hattın (Boğazlar bölgesi hariç) batısındaki araziye istemiş İtalya ise bu bölgenin büyük bir kısmının 26 Nisan 1915 tarihli St. Jean de Maurienne gizli anlaşmaları ile kendilerine vaat edildiğini söylemiştir. İngilizler ise Londra Antlaşması ile yalnızca Antalya'nın İtalya'ya verildiğini, St. Jean de Maurienne Anlaşması'nın, Rusya'nın değişen tutumu karşısında geçerli olamayacağını söylemişlerdir.³⁷⁶

Venizelos'a göre; ayrıca Osmanlı Türkiye'si ile Yunanistan'ın manevi bağı bulunmaktaydı. Truva, Bergama, Efes, Halikarnas Osmanlı Devleti sınırları içinde olup

³⁷³ Nilüfer Erdem, a. g. t., s. 115.

³⁷⁴ Nilüfer Erdem, a. g. t., s. 116.

³⁷⁵ Ahmet Hürşit Tolon, a. g. e., s. 120-121.

³⁷⁶ Pars Tuğlacı, a. g. e., s. 270.

tıbbın babası Hipokrat orada doğmuş, Safo şiirlerini Midilli adasında yazmış, Pisagor geometriyi Sisam adasında icat etmiştir. Bizans İmparatorluğu ve Hristiyanlık da orada kuvvet bulmuş, Rum Ortadosk Patriği İstanbul'da bulunmuştur. Gerçi Venizelos İstanbul'u istemediğini ancak bölgede Amerikan mandasının uygun olabileceğini belirtmiştir.³⁷⁷

Venizelos, konuşmasında on ikinci noktaya da vurgu yapmış; ancak bu kadar geniş isteklerin yapılan toplantıda incelenmesi söz konusu olamadığından konu, kurulan Yunan İstekleri Komitesi'ne devredildi. Komite, İngiliz, Fransız, İtalyan ve ABD delegelerden oluşmaktaydı. Komite, Yunanistan ile ilgili raporunu 6 Mart günü tamamlamış ve ufak tefek değişikliklerle Yunan isteklerini kabul etmiştir.³⁷⁸

Amerikan diplomatlardan İzmir'in Yunanistan'a verilmesine yönelik en kuvvetli tepki Atina Elçisi Droppers Garret'in Paris'teki meslektaşlarına gönderdiği 13 Mart 1919 tarihli mektupta görülmektedir. Mektupta:

“ Venizelos'un amacı, İzmir ve yöresini Elen Krallığı'na katmaktır. Orada çizilecek bir sınır ile Rum ve Türk topraklarının kesinlikle bir birinden ayrılması sonucu Ortadoğu'da mutlak bir barışın sağlanacağına büyük devletleri de inandırmaya çalışıyor. Bu konudaki görüşlerimi iki noktada belirtmek isterim:

1- *Venizelos'un çiziceği sınırlar ne olursa olsun, Rumlar bunlarla yetinmeyecektir. Rumlar yalnız İzmir'i değil, Osmanlı Devleti'nin her kıyı ilinde, Samsun, Trabzon, Adana, İskenderun ve özellikle İstanbul'da oturmaktadırlar. Bu şehirlerde bulunan Rumlar kendilerinin Türk idaresi altında bırakılmalarını haksızlık olarak niteleyeceklerdir.*

2- *Venizelos, memleketin gerçek temsilcisi değildir. Rumlar bütün Anadolu'yu isterler kanısındayım..Böyle bir sınırla birbirinden ayrılacak Rumlar ile Türkler hiçbir zaman iyi komşuluk münasebetinde bulunamazlar. İzmir'in Yunanlılara verilmesindeki tek sebebin, oradaki Türk idaresi altında inleyen soydaşlarımızı kurtarmak iddiasını kabul etmeyeceğim.³⁷⁹”* diyordu.

Paris Barış Konferansı'nda Venizelos ikna çabalarına devam ederken 27 Mart günü İzmir Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin İstanbul temsilci heyeti tarafından büyük devletlerin temsilcilerine birer muhtıra verilmiştir. Muhtıradaki şunlar yazmaktaydı:

³⁷⁷ Margeret MacMillian, a. g. e, s. 343.

³⁷⁸ Laurance Evans, *Türkiye'nin Parçalanması ve ABD Politikası (1914- 1924)*, Örgün Yay., İstanbul, 2003, s. 130.

³⁷⁹ Yuluğ Tekin Kurat, “ Batılı Kaynakların Işığı Altında İzmir'in İşgali Sorunu (15 Mayıs 1919)”, VII. *Türk Tarih Kongresi* , C: II, (25- 29 Eylül, 1970), T. T. K. Yay., Ankara, 1973, s. 844-845.

“ Biz aşağıda imzalı Aydın vilayetiyle Menteşe ve Karesi sancakları halk sınıfları temsilcileri işbu vilayet sancakları dâhilinde yerleşmiş ırk, dil ve asıl olarak Türk olan genel nüfusun beşte dördünden fazla ahali bu vilayet ve sancakların yoğunluk ve tarihi bağları itibariyle Osmanlı Devleti ve Türk vatanının merkez milletini teşkil etmekte olduğunu beyan ederiz. Türk milleti için pek elim olan şu anki durumdan istifadeye ırkımıza düşman olan milletlerin vilayet ve sancaklarımızı istila etmek ve kendilerine yabancı olan milyonlardan oluşan ırkımızı gerekçesiz ve haksız olarak zorbalıkları altına almak istediklerini görüyoruz. Yakındoğu’nun bir barış unsuru olabilmesi için azınlıklarımızın hukukunun kefilî temel ıslahat ve bu vilayet ve sancaklarımızın anavatan bağlılıklarının devamına vabeste olduğundan biz Türklerin bu memleket üzerindeki asırlık hukuk hâkimiyetimizin her türlü zarardan emniyetini talep ederiz.³⁸⁰” şeklindeydi.

Öte yandan bölge ile ilgili rapor hazırlayan Amerikan Kurul üyelerinden Prof. Magie ve Westermann da Başkan Wilson’a, Anadolu’da Yunan istekleri konusunda bir mektup yazarak, kurullarının da görüşlerinin alınması yolunda kendisini uyararak istemişlerdir. Bütün Amerikan Delegasyonu’nun, İzmir’in Yunanlılara verilmesine karşı olan duyguları o kadar sertti ki sonunda Başkan Wilson, Türkiye işlerini Prof. Magie ve Westermann ile tartışmak zorunda kalmıştır. Öte yandan Paris Barış Konferansı’nda kurulan, Yakındoğu Bölgesi Komisyonu Başkanı da, Amerikalı uzmanların görüşlerine katılmış ve Yakındoğu’yu tanıyan ve bölgede çıkarı bulunan Batılıların büyük çoğunluğunun, İzmir’in Yunanlılara hediye edilmesine karşı olduklarını belirtmiştir. Müttefiklerarası Komisyon da Batı Anadolu’da Rumların çoğunlukta olduğu savına karşı çıkmış, İzmir ve Ayvalık şehirlerinin hemen dışında bile Türk unsurunun, Rumlara şüphe götürmez şekilde üstün olduğunu, katışıksız ve basit bir ilhâkla bunun milliyetlere saygı ilkesi ile çatıştığını ifade etmiştir.³⁸¹

Üç Büyükler, İzmir ve çevresinde yaşayan yabancı uyrukların İngiliz Hariciyesi’ne gönderdikleri yazılara önem vermemişlerdir. Bunlardan İzmir’deki Ticaret Odası Başkanı R. W. Whittall ve sekreteri F. S. Mcvittie, Amerikalı misyonerlerden Alexander MacLachlan ve diğerleri, hatta İstanbul’daki İngiliz Yüksek Komiseri Amiral Calthorpe, yardımcısı Amiral Webb, siyasî yardımcısı Deniz Yarbayı Heathcote-Smith, İzmir’deki siyasî memuru Yarbay Ian M. Smith, Amerika Yüksek

³⁸⁰ “İzmir Heyeti’nin Muhtırası”, *Alemdar*, 28 Mart 1335, Numara: 1407, s. 2.

³⁸¹ Mustafa Albayrak, a. g. e., s. 19-20.

Komiseri ve diğer birçok şahsiyet Hariciye yağdırdıkları mektup ve telyazılarında, Yunanların yerli halkı uyruk olarak yönetemeyeceklerini ısrarla belirtmişlerdir. Bu şahsiyetlerden bazıları, Türkiye'nin tümünün ya da bir kısmının İtalya ve Yunanistan'dan başka bir İtilâf devletinin güdümüne verilmesi görüşünü de savunmuştur.³⁸²

Venizelos, Hristiyanları Türkler katlediyor diyerek, dindar yapısıyla tanınan Başkan Wilson'u etkilemeyi başarmıştır. 21 Nisan 1921'de Üçler Şurası (İngiltere, Fransa ve ABD) toplantısında Wilson, İtalyanların Batı Anadolu'da Yunanlılar gibi etnik bir yapıya sahip olmadıklarını açıklamıştır. Bölge ile ilgili rapor hazırlayan ABD'li uzmanlar, buraya Yunanlıların çıkarılması görüşüne kesinlikle katılmamışlardır. ABD'li uzmanların verdikleri raporda Batı Anadolu'daki nüfusun % 32'sinin Rum, % 63'nün Türklerden oluştuğu belirtilmişti. İngiltere ise 1917 Nisan'ında imzalanan Saint Jean de Maurienne Antlaşması gereğince Batı ve Güney Anadolu'nun İtalya'ya verilmesi halinde bölgedeki çıkarlarının tehlikeye girmesinden endişe ediyordu.³⁸³

Fransız kamuoyunda çıkan haberlerde de Türklerin Hristiyanları katlettiği, boğazladıkları, yolcuların soyulduğu, kulaklarının kesildiği yönünde haberler sürekli yapılmaktaydı. Bu haberlerin birinde; Batı Anadolu Rumlarının çok acı çektiği, nüfus olarak yoğun bir kitle teşkil ettikleri, Türk despotluğuna karşı büyük bir direniş gösterdikleri için Türklerin baskısına maruz kaldıkları ifade ediliyordu.³⁸⁴

Yunanistan ve İtalya arasında İzmir meselesi bir rekabet haline dönüşmüşken, İngiltere, ABD ve Fransa da bu iki ülke (Yunanistan ve İtalya) arasındaki çatışmaya taraf olmuştur. İngiltere ve Fransa; Yunanistan'ı desteklerken ABD söz konusu iki ülkeye destek vermiştir. İtalya, konferanstan 24 Nisan'da ayrılmış daha sonra Müttefiklerine rağmen Anadolu'da hareket etmesi İzmir'in Yunanistan'a verilmesini kolaylaştırmıştır.³⁸⁵ Buna karşılık, 2 Mayıs'ta İtalya Fiume'ye bir savaş gemisi ve İzmir'e küçük bir filo göndermiştir. Wilson; İngiltere, Fransa ve kendilerinin de içinde bulunacağı gemilerin söz konusu iki limana yollanmasını önermiştir. Bunun üzerine

³⁸² Salahi Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika I*, T.T.K Yay., Ankara, 1995, s. 56-57.

³⁸³ Muzaffer Tepekaya, " İzmir'in İşgali Fikrine İlk Tepkiler İzmir Müdafaa-i Huku-u Osmaniye Cemiyeti ve İlhakı Red Heyet-i Milliyesi", *PAÜ. Eğitim Fakültesi Dergisi*, S: 1, s. 37.

³⁸⁴ Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919- 1922)*, T.T.K Yay., Ankara, 1998, s.75-76.

³⁸⁵ Mevlüt Çelebi, " İtalyan Arşiv Belgelerinde İzmir'in İşgali", *XIV. Türk Tarih Kongresi*, Kongreye Sunulan Bildiriler (Ankara: 9-13 Eylül 2002), C: III, Ankara, 2005, s. 45.

“Arizona” ve küçük destroyerlerden kurulu küçük bir filo İzmir’e, destroyerler de yalnız Fiume’ye gönderilmiştir.³⁸⁶

İtalyan delegeler, 5 Mayıs 1919 tarihinde konferansa geri dönmüşlerdir. İtalyan kuvvetleri Paris’teki ara dönemde, Antalya’dan başlayarak İzmir’e doğru sahil boyunca uzanan yerleşim merkezlerini işgal etmeye başlamışlardı. Diplomatların geri gelmelerine rağmen işgallerin devam etmesi üzerine diğer devletlerin bölgedeki temsilcileri alarm zillerini çalmakta gecikmemişlerdi. İzmir, Saint Jean de Maurienne Anlaşması’yla İtalya’nın emrine verilmişti. Ancak bölgeden İtalyanları uzak tutmanın yolu onlardan önce davranmaktan geçiyordu. Bunun olabilmesi için de Türkiye ile 30 Ekim 1918’de imzalanan ve İtilâf devletlerine işgal hakkı tanıyan Mondros Mütarekesi’nin 7. maddesi ön görülmüştü.³⁸⁷

Paris’e dönen İtalyanlar, İzmir konusundaki gizli görüşmelere çağırılmadılar. ABD Generali Bliss ve General Wilson’un katıldığı 7 ve 10 Mayıs oturumlarında, bir taraftan İtalyanların müdahalesi, öte yandan İzmir Limanı’na girecek konvoy ile şehre çıkacak Yunan birliklerine Türklerin karşı koymasını önleyecek tedbirler görüşülmüştür. İlk önce İngiliz ve Fransız müfrezeleri karaya çıkarken, körfezde demirli İtalyan gemileri de harekâtı yöneten Müttefik donanması Başamirali Calthorpe’un komutası altına girmiş olacaktı. İşgali yönetecek komutanın denizci seçilmesinin sebebi, İzmir Limanı’ndaki İtalyan gemileri ile işbirliği yapıyor gibi görünerek onları devre dışı bırakmak olmuştur.³⁸⁸

Wilson’a göre çıkarmadan hemen önce Türklere ve İtalyanlara haber verilmeliydi. General Bliss’de aynı düşünceydi. Ancak Venizelos, İtalyanlara haber verilmesine karşı çıkmıştır. Venizelos, İtalyanlara haber verildiği takdirde bu haberin Türklere önceden İtalyanlar aracılığı ile ulaştırılacağını düşünmekteydi.³⁸⁹

Venizelos, Türklere durumun ancak karaya asker çıkarmadan hemen önce bildirilmesini teklif etmiştir. Türkleri çok iyi tanıyan Venizelos, kendileri uyarılmadıkları takdirde olaylara hemen takaddüm eden devre hariç, hiçbir

³⁸⁶ Laurance Evans, a. g. e., s. 166.

³⁸⁷ Arnold Josep Toynbee, *Türkiye’de ve Yunanistan’da Batı Meselesi*, Çev. Dr. Kadri Mustafa Orağlı, Yeditepe Yay., İstanbul, 2007, s. 90.

³⁸⁸ Yuluğ Tekin Kurat, a. g. m., s. 846-847.

³⁸⁹ Kenan Özkan, a. g. t., s. 69.

mukavemette bulunmayacaklarını ifade etmiştir. Az da olsa tehlikenin de olduğunu dile getiren Venizelos'un bu sözlerine Başkan Wilson da hak vermiştir.³⁹⁰

Prof. Jaescke, İzmir ve çevresinin Yunanistan'a verilmesinde başlıca hatanın Lloyd George olduğunu belirterek: “İzmir’de oturan Avrupa kolonisi, İstanbul Yüksek Komiserliği, bu delice kararın doğuracağı tehlikeler üzerine dikkati çektiler. Kabine üyesi Lord Curzon bile 18 Nisan 1919 tarihli muhturasında; Selanik kapılarının 5 mil dışında bile asayişi sağlayamayan, Yunanistan’ın Aydın vilayetinde barış ve güvenlik sağlamakla nasıl görevlendirilebileceğini anlamıyorum.” şeklinde, fikirleri dile getirmiştir. Arnold Toynbee de Yunanlıların sözde sükûn ve düzeni korumak için yaptığı işgalin haksız ve gerçek dışı sebeplerle olduğunu söylemiştir. Amerikalı General Harbord, 16 Ekim 1919 tarihli raporunda: “İzmir’de çıkan karışıklıklardan büyük devletlerin sorumlu olduklarını³⁹¹” yazmaktaydı.

Toplantıda alınan kararlar özetle şöyleydi: Harekât esnasında Amiral Calthorpe, İzmir’de bulunacak, Yunan Kuvvetleri 14 Mayıs’tan önce gelmeyecek, İtalyanlara 12 Mayıs’ta haber verilecektir. Amiral Calthorpe İstanbul’da Türklere şu talimatı verecek:

- a) İzmir’e Yunan askeri çıkmadan 36 saat önce Türklere İzmir’deki tapyaları Müttefik müfrezelerine teslim etmeleri bildirilecek,
- b) İzmir’de Yunan askeri çıkmadan 12 saat önce Türklere Müttefik askerlerinin mütareke hükümleri gereğince karaya çıkacakları, bu hareketin İzmir çevresinde meydana geldiği bildirilen karışıklıklar nedeniyle yapıldığı bildirilecek. Tapyaların sonradan Yunan askerlerine devredileceği bildirilecek.³⁹²

İngiliz General Wilson, 10 Mayıs’ta bu hususla ilgili olarak hatıra defterine: “Bütün bunlar çılğınca ve kötü şeyler...Venizelos, bu üç devlet adamını kendi emellerine alet etmektedir..”. İtalya’nın 12 Mayıs’ta katıldığı toplantıda Clemenceau (Fransa): “Yunanlılar, İzmir’e asker çıkarmaları için bizden müsaade istediler, biz de buna razı olduk. Ortada İzmir’le ilgili bir bölünme yoktur; fakat biz yakın zamanlarda eşine bir hayli rastlanan insan kırımından Yunanlıların ırkdaşlarını koruyabilmelerini istiyorduk.³⁹³ ” demektedir.

³⁹⁰ Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı İle İlgili İngiliz Belgeleri*, Çev. Cemal Köprülü, T.T.K Yay., Ankara, 1971, s. 71- 72.

³⁹¹ Pars Tuğlacı, a. g. e., s. 271.

³⁹² Kenan Özkan, a. g. t. ,s. 69-70.

³⁹³ Gotthard Jaeschke, a. g. e., s. 73.

Çıkarmaya İngiliz, Fransız, İtalyan, müfrezelerin katılması uygun bulunmuştur. Lloyd George, Rumlara yapılan katliamları bastırmak için Yunan işgalinin olmasını önerdiklerini ve Wilson, fikrin Yunanlılardan çıkmadığını belirtmiştir.³⁹⁴ 1919 Mayıs'ında Yunanlıların İzmir'i işgali iki sebebe dayandırılmıştır. İlki İtalyanların İzmir'i işgalini engellemek gayesini gütmekle birlikte, İtilâf Yüksek Konseyi tarafından verilen yetkiyle Anadolu'daki Hristiyan Rum ve Ermeni halkın imhasını önlemek gayesiyle yapılması ön görüldü.³⁹⁵

Venizelos, işgal kararının kendisine bildirilmesinden hemen sonra: "...bildirdiğim askerî kuvvetler derhal İzmir'e gönderilmelidir" diyerek, Yunan genel karargâhına telgraf çekmiş ve hazırlıkları başlatmıştır. Bunun üzerine toplanan Yüksek Askerî Şura, Birinci Yunan Tümeni'e İzmir'i işgal görevini vermiş, tümen komutanı Zafiriu da tümeni derhal hazırlamaya başlamıştır.³⁹⁶

13 Mayıs 1919'da İngiliz Akdeniz Filosu Kumandanı Amiral Calthrope, İzmir Valisi'ne Mütarekenin 7. maddesi gereğince İzmir kışla ve istihkâmlarının 14 Mayıs 1919'da Müttefik devletler tarafından işgal edileceğini bir nota ile bildirmiştir. 14 Mayıs'ta Ali Nadir Paşa, bu hususu, mahiyetine bildirmiş, 14 Mayıs günü öğleden sonra işgalinin başlayacağını, Müttefiklerin istihkâmlara birer müfreze göndereceklerini, bunlara top kamalarının, nişangâhlarının vs. aksamının teslimini, katiyen hiçbir mümanaat gösterilmemesini emretmiştir.³⁹⁷

Bu gönderilen tek nota olmamıştır. Mustafa Kemal'in, Ordu Müfettişi olarak Anadolu'ya gönderileceği günlerde, 14 Mayıs 1919 tarihinde İngiliz Yüksek Komiseri Calthrope, Osmanlı Hariciyesi'ne bir nota göndermiştir. Nota'da: "*Müttefiklerin, İzmir'in Yunanlılar tarafından işgal edilmesine karar verdiklerini, Yunan kuvvetlerini getirecek deniz araçlarının 15 Mayıs 1919, saat 08.00'de limana geleceklerini ve kuvvetlerin bu saatten itibaren karaya çıkacaklarını, işgal sırasında, Türk askerlerinin kışlalarından çıkmamalarını ve Yunan askerî makamlarının emirlerini beklemelerini, olası direnişlere karşı limandaki güçlü Müttefik deniz filosunun caydırıcı etki yapacağına inandığı*"³⁹⁸ belirtilmişti.

³⁹⁴ Sina Akşin, a. g. m., s. 179.

³⁹⁵ Bilge Umar, *Yunanlıların ve Anadolu Rumların Anlatımıyla İzmir Savaşı*, İnkılap Yay., İstanbul, 2002, s. 23.

³⁹⁶ Zafer Çakmak, a. g. e., s. 108.

³⁹⁷ Ali İhsan Sabis, *İstiklal Harbi ve Gizli Cihetleri*, C: 5, Nehir Yay., İstanbul, 1993, s. 59 ; Ayrıca bkz. Falih Rıfkı Atay, a. g. e., s. 192-195.

³⁹⁸ Öner Pehlivanoglu, *Sevr, Lozan Anlaşmaları ve Avrupa Birliği*, Kastaş Yay., İstanbul, 2005, s. 39.

Amiral Webb İtilâf devletleri adına, 14 Mayıs 1919 günü Mondros Mütarekesinin 7. maddesi gereğince İzmir'in Yunanlılar tarafından işgal edileceğini İstanbul hükûmetine (Damat Ferid) bildirmiştir. İzmir'in işgal edileceği haberlerinin duyulması ile işgal olayının meydana gelmesi arasında geçen süre çok kısa olduğu için, bu konuyla ilgili haberler basında fazlaca yer almamıştır.³⁹⁹

İstanbul'da bulunan Amiral Webb, Damat Ferit ile ikinci bir görüşme daha gerçekleştirmiştir. Sadrazam, Yüksek Komiser Calthorpe'un isteğine göre davranılması yönünde İzmir'e telgraf çektiğini Amiral Webb'e belirtmiştir. 15 Mayıs sabahı saat 05. 30'da Vali Ahmet İzzet Paşa tarafından Dâhiliye Nezareti'ne çekilen telgrafta, işgalin mütareke hükümlerine dayandırılması sebebiyle karşı konulmamasını; ancak ne yapılması gerektiği konusunda hükûmetten görüş istediği belirtmiştir. Gönderilen cevapta işgale hiçbir surette karşı konulmaması yönünde talimat verilmiştir.⁴⁰⁰ İstanbul hükûmetinin teslimiyetçi bu tutumu, ne kadar aciz durumda olduğunun en açık göstergesidir.

Kısaca söylemek gerekirse; İngiltere için, bölgenin ekonomik ve stratejik değeri büyüktü. Akdeniz'de kendi donanmasını tehdit edebilecek en büyük güç olan Rus donanmasını, bu bölgedeki egemenliği sayesinde, Karadeniz'e hapsetmekle kalmayacak aynı zamanda ticaretinin % 40'ını İstanbul ve Çanakkale Boğazlarından yararlanarak yapan Rusya karşısında, büyük denge ögesi olmaya devam edecekti. Ayrıca İngiltere, Batı Anadolu'da yaklaşık 80 yıldan beri ekonomik yatırımlar yapmaktaydı. Buradaki İngiliz şirketlerinin çıkarlarının korunması ve yatırımların devamı için, bölgenin denetlenmesinde söz sahibi olması gerekmektedir. Bu olmadığı takdirde İngiltere, Osmanlı pazarını kaybetme tehlikesi ile karşılaşabilirdi.⁴⁰¹

Wilson, İstanbul ve Anadolu meselelerinde de olduğu gibi İzmir meselesinde de İngiliz Başbakanı'nın etkisi altında kalmıştır. Wilson, dünyaya yeni bir şekil vermek için ilan ettiği prensiplerinin 12. maddesini unutarak böyle haksız bir kararın altına Müttefik liderleriyle imza atmıştır. Wilson Prensipleri, Osmanlı Devleti'nin savaştan önce olmasa bile ilan edildiği 8 Ocak 1918 itibariyle mevcut sınırların korunacağı bununla birlikte azınlıklara gelişme hakkının sağlanacağı garantisi veriyordu. Ancak Wilson Prensipleri, üzerinde yaşadığı halkın nüfusu itibariyle büyük bir kısmının Türk

³⁹⁹ İzzet Öztoprak, a. g. e., s. 92.

⁴⁰⁰ Kenan Özkan, . a. g. t., s. 74.

⁴⁰¹ Mustafa Albayrak, a. g. e., s. 21.

olduğu bir Osmanlı toprağının Yunanlılara verilmesi Prensipleri noktasındaki hassasiyeti ile çelişmektedir.⁴⁰²

2.5.3. Paris Barış Konferansı Görüşmelerinde Ermenilerin Oynadığı Rol

Ermeni meselesi ve Büyük Ermenistan hayalleri uluslararası kamuoyuna (1878) 19. yüzyılda mal olmuştu. 20. yüzyıla gelindiğinde 30 Ekim 1918 tarihinde imzalanan Mondros Mütarekesi'nin 24. Maddesi, altı Osmanlı şehrinin İtilâf devletlerince Osmanlı idaresinden alınmak istendiğinin sinyallerini vermekteydi. Bu anlaşma ile Osmanlı topraklarında işgale başlayan İtilâf devletleri, Osmanlı Devleti'nin bölüşülmesini resmîleştirmek amacıyla barış anlaşmasının taslağını hazırlayabilmek için Paris'te toplandılar.⁴⁰³

Dünya haritasının yeniden çizileceği bu kentte, Ermenilerin de dahil olduğu gruplar, savaşın galibi Müttefiklere tezlerini sunmak üzere haritalar, istatistikler vb. dökümanlarla sıraya girmişlerdi. Ermeniler, konferansa iki heyetle katılacaklardı. Bunlardan birincisi, Mısır eski Malîye ve Dışişleri Bakanı'nın oğlu, Mısır Devlet Demiryollarının Müdürü Bogos Nubar Paşa'nın başkanlığındaki Ermeni Ulusal Birliği idi. Müttefiklerce Ermenilerin resmî temsilcisi olarak kabul gören bu heyetin yanı sıra Erivan grubu Taşnak liderlerinden Ermeni Millî Meclisi Başkanı Avetis Aharonian başkanlığında bir diğer Ermeni heyeti de görüşmelere katılacaktı. İki grubun arasında görüş birliği bulunmamaktaydı. Aharonian, Ermenistan Cumhuriyeti'nin taleplerini altı Osmanlı vilayeti ile Karadenize bir çıkış koridoru olarak belirlerken, Bogos Nubar bunlarla yetinmeyerek “ Büyük Ermenistan” kurmak için Çukurova Akdeniz'e çıkış elde etmek konusunda ısrarcı idi.⁴⁰⁴

Bu iki Ermeni Heyeti arasındaki rekabet ve anlaşmazlığa rağmen Ecmiyazin kilisesinin yönlendirmesiyle tek bir grup gibi hareket ediyorlardı. Bu iki heyetten başka çeşitli ülkelerden gelen kırk kadar bağımsız Ermeni Heyeti, konferans esnasında yoğun lobi faaliyeti içindeydiler. ABD Başkanı Wilson, Lloyd George ve Clemenceao ile sürekli temas halindeydiler. Ermeni delegeler, devamlı olarak konferansta Ermenistan'a borçlu olduğunu Akdeniz, Karadeniz ve Hazar Denizi arasında uzanan büyük bir Ermenistan devletinin kurulmasını Ermenilerin savaş sırasında İtilâf devletlerini

⁴⁰² Kenan Özkan, a. g. t., s. 69-71.

⁴⁰³ Süleyman Beyoğlu, “ Sevr ve Lozan'da Ermeni Sorunu”, *Akademik Bakış*, C: 2, S: 3, 2008, s. 125.

⁴⁰⁴ Kamil Necdet Ar, *Türk-Amerikan İlişkileri Çerçevesinde Ermeni Meselesi (1918-1923)*, Kaynak Yay., İstanbul, 2011, s. 185.

desteklediklerini ve galip tarafın yanında savaştıklarını belirtmiş tüm diplomatları etkilemeye çalışmışlardı.⁴⁰⁵

Öte yandan Ermenilerin isteklerini dünyaya duyurmak amacıyla Ermeni Matbuat Cemiyetini de kurulmuştu. Eski Patrik Zaven Efendi de Osmanlı Devleti içinde ve dışında çeşitli faaliyetlerde bulunarak Ermenilerin Barış Konferansı'nda önemli tavizler almasına destek vermiştir. 24 Şubat 1919'da Paris'te Ermeni Birliği Kongresi toplanmış ve bu toplantı iki ay sürmüştür.⁴⁰⁶

Ermeniler 12 Şubat 1919'da konferansta bir memorandum hazırlayıp isteklerini sıralamışlardır. Söz konusu memorandumda toprak taleplerine ilaveten Ermeni devletinin sınırlarının büyük güçlerden oluşturulacak bir komisyon tarafından belirlenmesi gerektiğini, bu devletin varlığının büyük güçler ve Ermenistan'ında üye olacağını Milletler Cemiyeti tarafından garanti edilmesini, hangi ülkenin seçileceği konusunda Ermenistan Millî Konseyi ile görüşülerek karar verileceği ve 25 yılı geçmeyecek olan manda yönetiminin oluşturulmasını, yağmalamalar ve yakıp yıkmalarla ilgili tazminatın Barış Konferansı tarafından belirlenmesini ve bu tazminatların Osmanlı Devleti'ne ödetilmesi gibi istekler sıralanmıştı. Bunun karşılığında Osmanlı devlet borçlarının bir kısmının da Ermenistan tarafından üstlenilmesini, Osmanlı Devleti tarafından el konulan bütün taşınır ve taşınmazların Ermeni sahiplerine iade edilmesini, herhangi bir ülkede yaşayan ve Ermeni kökenli insanlara kendileri ve aileleri için Ermenistan vatandaşlığını seçmeleriyle ilgili olarak 5 yıllık bir süre verilmesini belirten talepleri de sıralamışlardı.⁴⁰⁷

26 Şubatta Müttefiklerin karşısına çıkan Aharonian ve Bogos Nubar isteklerini sıralamışlardır. Bunlar;

- 1- Van, Bitlis, Diyarbakır, Harput, Sivas, Erzurum ve Trabzon(Karadeniz'e açılmak istenmiştir.),
- 2- Maraş, Kozan, Cebel-i Bereket, Adana ve Antakya,
- 3- Kafkasya'daki Ermeni Cumhuriyeti'ni içeren arazi (Erivan, Gümrü ve Kars'ta dâhildir).

⁴⁰⁵ Süleyman Beyoğlu, a. g. m., s. 126.

⁴⁰⁶ Suat Akgül, a. g. m., s. 389.

⁴⁰⁷ Salahi Sonyel, *Türk Ermeni Çıkmazı...* s. 126; Barçın Kodaman, *Sevr ve Lozan'da Ermeni Sorunu*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Isparta, 2002, s. 19

Ermenilerin bu istekleri sağduyulu Ermenileri de rahatsız etmiştir. Ermeni Paramentosu'nda karşı çıkanlar dahi olmuştur. Vahan Minakhoryan, Ermeni şovenizminin tehlikeli olmaya başladığını söyleyerek, Türkiye'nin parçalanması için Ermenilerin kullanılmasının emperyalizme hizmet etmekten başka bir şey olmadığını ifade etmiştir.⁴⁰⁸

İtilâf devletleri Ermeni sorunuyla ilgili belirli bir taahhütte bulunmamakla beraber Anadolu'ya kadar uzanan bir Ermeni devletinin kurulması konusunda hem fikirdiler. Ancak kurulacak Ermeni devletinin sınırları belli değildi. Diğer bir husus ise Ermenilerin hak ettikleri Doğu Anadolu bölgesinde bile Ermeniler nüfus olarak Türklerden azdı; en kalabalık yerde bile nüfusları %30'u geçmemekteydi. Ayrıca Doğu Anadolu'da kurulacak olan Ermenistan devleti için büyük devletler arasında da sorunlar ortaya çıkmıştı. Çünkü Rusların Doğu Anadolu'dan Akdeniz'e inmesini engellemek için bu bölgede Ermenistan devletinin olmasını uygun görmekteydi. Bu arada Fransa'nın işgali altında bulunan Kilikya'yı Ermeniler isteyince, Fransa desteğini Ermenilerden çekmiştir. Böylece Ermenistan konusunda İngiltere yalnız kaldığından yavaş yavaş çekimser kalmaya başlamıştı⁴⁰⁹

Kurulacak büyük bir Ermeni devletinin siyasî, askerî ve ekonomik yardıma ihtiyaç duyacağı, böyle bir devleti açık desteklemenin ise yalnızca Türkleri değil Yakındoğu'daki bütün Müslümanları dışlamak anlamına geleceği hatta bir Ermeni mandasının İngiltere, Fransa veya İtalya tarafından kabul edilmesi, Osmanlı Devleti'nin paylaşımı konusunda yapılmış gizli anlaşmaları sekteye uğratabilirdi. Bu konudaki en kolay çözüm ABD'nin Ermeni mandası sorumluluğunu üstlenmesiydi.

7 Mart 1919'da başkan Wilson'un en güvendiği danışmanlarından biri olan Edward M. House, ABD'nin Ermeni ve İstanbul mandalarını kabul edeceği sinyallerini veriyordu. Ermenilerin konferanstaki isteklerini akim bırakmak için Sadrazam Damad Ferid Paşa, 30 Mart günü İngiliz Yüksek Komiseri Amiral Calthorpe'la görüşerek Osmanlı Devleti'nin İngiltere'ye tabi olarak Ermenistan'ın İngiltere'nin arzusu ve diğer büyük devletlerin mutabakatıyla müstakil ve muhtar bir cumhuriyet olarak ilan edileceğini vaat ediyordu.⁴¹⁰

Mart 1919'da Başkan Wilson olmak üzere Lloyd Georg (İng), Clemancau (Frs) ve Orlando(İtl)'dan oluşan Dörtler Konseyi kuruldu. 25 Mart tarihinde Dörtler

⁴⁰⁸ Mim Kemal Öke, a. g. e., s. 137.

⁴⁰⁹ Barçın Kodaman, a. g. t., s. 21.

⁴¹⁰ Süleyman Beyoğlu, a. g. m., s. 127.

Konseyince sağlanan mutabakat çerçevesinde Osmanlı Devleti'nden ayrılacak örneğin; Filistin, Suriye bunun doğusundaki Arap ülkeleri, Mezopotamya, Ermenistan, Kilikya ile muhtemelen Anadolu'da bunlara ilave edilecek bazı bölgelerin halklarının kalkınmalarını sağlayacak, MC adına hareket eden ülkelerin manda yönetimine bırakılması konferansın bir amacı olarak belirtilmiş ve 30 Ocak 1919'da ABD, İngiltere, Fransa, İtalya ve Japonya tarafından benimsenen kararlar çerçevesinde yerine getirilmesi benimsenmiştir. Bu kararlardan Türkiye'yi ilgilendiren 6. madde, Dörtler Konseyi'nin daha önce Osmanlı yönetimindeki bazı toplumların bir manda ülkesi tarafından kendilerine geçici süreyle yönetsel yardım ve destek sağlandığı takdirde kendi kendilerine yeterli bağımsız devletler olabilecekleri değerlendirilmektedir.” şeklindeydi.⁴¹¹

Ermeni Heyeti'nin kendilerine ait olduğunu ileri sürdükleri topraklarda, Ermenilerin oranı Türk-Müslüman nüfusla kıyaslandığında, oldukça ezici derecede azınlıkta kaldıkları görülmüştür. Ermenilerin aldığı tüm desteklere rağmen Paris'teki konferansta Ermeni talep ve iddialarının fahiş derecede aşırı olduğu konusunda görüş birliği vardır. Ermeni Heyeti ABD, İngiltere'ye ve Fransa'ya Ermenilere olan borçlarını hatırlatarak münasebetsiz tavırlar sergilemişlerdir.⁴¹² Ermenilerin azınlıkta olduklarının farkında olan Dörtler Konseyi, MC adına Osmanlı topraklarında inceleme ve araştırma yapma kararı almıştır. 15 Nisan 1919'da ABD'nin Dışişleri Bakanı Lansing'in önerisiyle H.C. King ve Charles S. Crane yerinde araştırma yapmak için görevlendirilmişlerdir.⁴¹³

Uluslararası sitemde hâkim olan güçler bu aşamada, Ermenilerin talep enflasyonunu olabirlik çerçevesinde oturtmak yerine, bilakis onları körüklemekten kaçınmayacaklardır. Savaşın galipleri Ortadoğu'yu aralarında taksim etme projelerini resmen tahakkuk ettirmelerinin dünya kamuoyunda yaratacağı olumsuz intibaları bir dereceye kadar silmek üzere azınlık haklarını ve self determinasyon ilkelerinin ardına sığınmışlardır. Kendilerini sömürgeci paylaşımın suçlayabilecek olanların eleştirilerine karşı Ermeni meselesi kalkan olarak kullanılmıştır. Propaganda çabalarına uygun olarak başta İngilizler, yeniden dünyaya bu savaşa, Ermenileri “Türk despotluğundan” kurtarmak üzere girdiklerini tekrarlayacaklardır.⁴¹⁴

⁴¹¹ Kamil Necdet Ar, a. g. e., s. 197.

⁴¹² Salahi Sonyel, *Türk Ermeni Çıkmazı...*, s. 129.

⁴¹³ Kamil Necdet Ar, a. g. e., s. 197.

⁴¹⁴ Mim Kemal Öke, a. g. e., s. 138.

2.5.4. Sevr Barış Antlaşması ve ABD'nin Bu Husustaki Rolü

ABD Başkanı Wilson, Osmanlı Devleti'nin devam etmesini istememiştir. Bunda İngiltere gibi İtilâf devletlerinin ve ABD'de bulunan Ermeni ve Rumların olumsuz propagandaları önemli rol oynamıştır. ABD ile imzalan 1830 Ticaret Anlaşması'ndan sonra ABD'ne göç eden birçok Ermeni burada örgütlenerek müstakil bir Ermenistan kurmak için Türkler aleyhine çalışmışlardır. Rusya'nın desteklediği Türkiye'deki Ermeni çetelerinin yaptıkları baskın ve saldırılara karşılık, bunları yapan Ermenilerin tutuklanıp cezalandırılması, ABD'de masum Ermenilerin kitleler halinde öldürülmesi şeklinde yanlış ve yanlış aksettirilmiştir.⁴¹⁵

İşgal devletleri temsilcileri, yapılacak olan barış anlaşmasının taslağını hazırlamak üzere 24 Nisan 1920'de İtalya'nın San Remo kentinde bir araya gelmişlerdir. ABD ise San Remo toplantıları ile temaslarını, Roma Büyükelçisi vasıtasıyla sürdürmüştür. İstanbul'daki İtilâf Yüksek Komiserleri de 20 Nisan'da Osmanlı Devleti'ne gönderdikleri ortak notada barış koşullarını almak için bir Türk barış delegasyonu göndermelerini istemişlerdir. Esasında yapılacak barış anlaşmasının taslak ve hükümleri Aralık 1919'da başlayan İngiliz-Fransız görüşmelerinde ve 1920 Şubat'ında toplanan Londra Konferansı'nda belirlenmiştir.⁴¹⁶

18-26 Nisan tarihlerinde San Remo Konferansı'nda İngiltere'yi Lloyd George, Fransa'yı Millerand ve İtalya'yı Nitti temsil etmişlerdir. Londra Konferansı'nda çözümlenemeyen konuların burada bir sonuca bağlanması istenmekteydi. En önemli sorunlardan biri de Ermenistan sorunuydu. Ancak San Remo'da bulunan devlet başkanları Ermenistan konusu açıldığında durumdan hoşnut olmamışlardı. Fransa ve İtalya ne malî ne de askerî yardımda bulunmayacaklarını hazırlıklı olmadıkları için belirtmişlerdi. Özellikle İtalya, Boğazlar konusu dışında Küçük Asya ile ilgili antlaşmalarda hiçbir şekilde askerî sorumluluk almayı kabul etmiyordu. İngiltere Ermenistan'a asker göndermek konusunda isteksizdi. Bu nedenle ana sorun Ermenistan'ın himaye ve finanse edilmesi olmuştu. Ermenistan meselesinde İtilâf devletleri isteksiz görünüyordu. Çünkü İtilâflar almak istedikleri bölgeleri ele geçirmekle birlikte buralara ulaşmak kolaydı. Ermenistan dışında bütün azınlıkların hepsi deniz kıyısındaki bölgelerdeydi ve onları korumak daha basitti.

⁴¹⁵Sayim Türkman, a. g. t., s. 46.

⁴¹⁶Abdulkadir Kaya, *Sevr ve Lozan'da Sınırlar ve Toprak Meselesi*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Ankara, 2007, s. 20.

San Remo Konferansı ile ilgili ilk haberler İtalyan matbuatından öğrenilmiştir. Roma gazeteleri tarafından neşredilen haberlere göre; Ermenistan meselesi bütünüyle incelenmekle birlikte kesin bir şekilde çözüme ulaştırılamamıştır. Meselenin başlıca zorluğu Ermenistan vekâletinin kabulü meselesi olmuştur.⁴¹⁷

İtilâf devletlerinin Osmanlı toprakları üzerinde menfaatleri üzerine İngiltere ile Fransa; Fransa ile İtalya ve İtalya ile Yunanistan aralarında anlaşamamışlardır. Bu nedenle Osmanlı Devleti ile imzalanacak barış anlaşması sona bırakılmıştır. Fransa ile İngiltere arasındaki anlaşmazlıklar giderildikten sonra İtilâf devletleri, Osmanlı Devleti'ne uygulanacak barış şartlarını 24 Nisan 1920'de San Remo Antlaşması ile belirlemişlerdir. Bu antlaşmaya göre:

- 1- Padişah İstanbul'da kalacak,
- 2- Rumeli ve Boğazlar bölgesini İtilâf devletleri ortaklaşa işgal edecek,
- 3- Denize çıkışı olan Ermenistan devleti kurulacak. ABD'nin koruyuculuğunda kurulacak olan Ermenistan devletinin sınırlarını yine bu devlet belirleyecek,
- 4- Osmanlı Devleti, Suriye, Filistin, Irak, Arabistan ve Ege adalarını İtilâf devletlerine bırakacak,⁴¹⁸
- 5- Osmanlı Devleti, Fransa'nın Fas ve Tunus'taki koruyuculuğu tanıyacak,
- 6- Osmanlı Devleti, İzmir ve çevresinin yönetimini Yunanistan'a bırakacak. Bu bölgede azınlıkların da söz sahibi olacağı bir parlamento kuracak ve beş yıl sonra bu parlamento Milletler Cemiyeti'ne başvurarak Yunanistan'la birleşme isteyebilecek. İmroz, Bozcaada ve Ege Deniz'indeki diğer adalar üzerindeki haklarını Yunanistan'a devredecek,
- 7- Kapitülasyonlar devam ettirilecek,
- 8- Osmanlı askerî gücü sınırlandırılacak.⁴¹⁹ şeklinde hükümler yer almıştır.

Bu hükümler içinde dikkat çeken nokta İngiltere ve Fransa arasındaki daha önce imzalanmış olan Sykes-Picot gizli antlaşmasının hayat bulması ve özellikle Bağdat, Musul ve Basra'nın İngiliz denetimine girmesidir. Ayrıca İngiltere, Hint yolunun güvenliğini sağlarken, bir taraftan da petrol bölgelerini de denetimi altına alma fırsatı da yakalamıştır.⁴²⁰

⁴¹⁷ Recep Karakaya, a. g. e., s. 349; Barçın Kodaman, a. g. t., s. 28.

⁴¹⁸ Ahmet Eyicil, a. g. e., s. 281.

⁴¹⁹ Mustafa Budak, a. g. e., s. 199-200.

⁴²⁰ Tayyar Arı, *Geçmişten Günümüze Ortadoğu Siyaset, Savaş ve Diplomasi*, Mkm Yay., B. 4., Bursa, 2008, s. 142.

San Remo’da bulunan devlet adamları tarafından ufak değişikler neticesinde 30 Nisan 1920 tarihinde hareket eden Osmanlı kuruluna da 11 Mayıs günü barış koşulları resmen tevdi edilmiş ve birkaç ay içinde bu koşullara yazılı cevap verilmesi Osmanlı kuruldan istenmiştir. Kurulun Başkanı Tefvik Paşa, anlaşmanın Osmanlı Devleti’ni ortadan kaldırarak ve devleti sömürgeleştirmek olduğunu ifade etmiştir. 28 Mayıs’ta Damat Ferit, bu kararların hkmeti ve padişahı zor durumda bırakabileceğini ve bunların yumuşatılmasını İngiliz Yüksek Komiserliği’ne bildirmiştir. Bu mitle İstanbul’dan 12 Haziran günü hareket eden Türk Heyeti 19 Haziran’da Paris’e varmıştır.⁴²¹

11 Eylül 1919’da Sivas Kongresi’nde, 12 Ocak 1920’de Osmanlı Meclis-i Mebusan’ında ve 18 Haziran 1920’de Ankara TBMM hkmetince kabul edilen Misak-ı Millî bildirisine rağmen, kendilerini ulusun üstünde gören Saltanat ve Sadrazam Damat Ferit Paşa, 25 Haziran 1920’de İşgal Orduları Komutanlığı’na, Osmanlı Devleti’nin Misak-ı Millî ile çelişen Paris Anlaşma koşullarını kabul ettiklerini bildirmişlerdir.⁴²²

Paris’te görüşmeler devam ederken 17 Haziran 1920’de Osmanlı hükûmetini temsilen Damat Ferid Paşa katılmıştır. Konferansta yaptığı konuşmada Birinci Dünya Savaşı’na katılmakla suç işlendiğini ve bunun sorumlulularının İttihatçılar olduğunu, Osmanlı Devleti’nin parçalanmasının kabul edilemeyeceğini; ancak Ermenistan devletinin kurulmasını görüşmeye hazır olduklarını belirtmişti. Damat Ferit’in bu açıklamalarına konferans başkanı Clemanceau oldukça sert tepki vermişti.⁴²³

Bir broşürde Damat Ferit Paşa ve Clemancua’nın ifadelerine yer verilmişti. Broşürde aynen şu sözler yazmaktaydı: “‘*Türkiye’nin ricası zerine Barış Konferansı, Türk Delegasyonunun Paris’e gelerek, Türklerin bakış açısını anlatmalarına izin verdi. Baş Vezir ve Türk Delegasyonunun Başkanı olan Damat Ferit Paşa, somut olarak, Türkiye’nin savaşa girme sorumluluğunu ve savaş sırasında Türk hkmetince gerçekleştirilen zulümlerin sorumluluğunu, İttihat ve Terakki Komitesi’ne yıkan, Türk Delegasyonu’nun temsil ettiği Sultanı ve Türk Devletini bütün sorumluluklardan kurtaran ve Türkiye’nin bölgesel bütünlüğünün korunmasını savunan bir muhtırayı, 17 Haziran 1919 tarihinde Salı günü Onlar Konseyi’ne sundu. Aşağıdaki metin, 25 Haziran 1919 tarihinde, Müttefik ve Birleşik Güçler’in Damat Paşa’ya vermiş oldukları*

⁴²¹ Abdulkadir Kaya, a. g. t., s. 21.

⁴²² ner Pehlivanoğlu, a. g. e., s. 66

⁴²³ Barçın Kodaman, a. g. t., s. 29.

cevaptır. Barış Konferansı'nın Başkanı, Georges Clemenceau tarafından imzalanmıştır, ancak tarzının zarıflığı ve ifade ettiği görüşlerin kibirliliği açısından belirli bir şekilde, Başkan Wilson'un tarzını taşımaktadır. Bu metin, Türk yönetiminin suçlanması yönünde, kaleme alınmış olan, en büyük belge olarak kalacaktır.”

Cevap aşağıdaki gibidir:

"Müttefik ve Birleşik Güçlerin Konseyi, 17 Haziran tarihinde sunmuş olduğunuz muhtırayı çok dikkatli bir şekilde okumuştur ve vermiş oldukları söze uygun şekilde, muhtırayla ilgili olarak, aşağıdaki gözlemleri sunmayı istemektedir. Türkiye'nin savaşa girişi sırasında, yaşanan politik entrikaların ve bunu takip eden trajedilerin anlatımında, Türk hükûmetinin suçlu görüldüğü eylemleri, haklı kılmak veya mazur göstermek amacıyla çaba göstermemektesiniz. Türkiye'nin Antlaşma Güçleri ile savaşa girmek için, direkt veya dolaylı olarak, haklı bir nedeni olmadığını, Almanya'nın oyuncağı olarak hareket ettiğini ve gerekçe olmaksızın başlayan, merhametsizce gerçekleştirilen savaşın, tarihte eşi benzeri görülmez, hesaplanmış acımasızlıkların görüldüğü katliamlar ile birlikte yaşandığını itiraf etmektesiniz. Ancak bu suçların, Türk halkının sorumlu olmadığı, bir Türk hükûmeti tarafından gerçekleştirildiği, bu suçlarda dinî fanatizmin herhangi bir etkisi olmadığı, Müslümanların da Hristiyanlar kadar aynı suçlardan dolayı açtıkları, Türklerin tarihte azınlıklara karşı uyguladıkları politikaların gösterdiği şekilde, gerçekleştirilen eylemlerin Türk gelenekleri ile uyumlu olmadığı, bu yüzden adil bir politika izlenerek, savaş başladığında Osmanlı idaresi altında mevcut bölgelerin, küçültülmeden olduğu gibi korunarak⁴²⁴ Türk İmparatorluğunun korunmasının, dünyanın dinî dengesi için gerekli olduğu iddia edilmektedir. Konsey bu sonucu veya bu sonuca ulaşılmasını destekleyen argümanları kabul edemez.

Mevcut Türk Hükûmetinin, önceki hükûmetin politikasını ciddi olarak eleştirdiğini bile düşünmemekteyiz. İzlenen politikada, kesin olarak etkisi olduğu halde, ahlaki değerlendirmelerin etkisi olmadığını varsaysak bile, çıkar değerlendirmelerinin belirleyici olduğu açıktır. Bireyler olarak vatandaşların, ülkeleri için felaket ile sonuçlanması kesin eylemleri reddetmek için, her motivasyonu ve hakkı bulunmaktadır.

Ancak genel olarak ifade edersek uluslar, ülkelerini, ordularını yöneten ve dış politikasını yönlendiren hükûmetleri temel alınarak değerlendirilmelidir. Türkiye,

⁴²⁴ “The Peace Conference and Turkey”, America As Mandatary For Armenia” (Articles and Opinion), s. 38. (<http://www.archive.org/details/americaasmandata00amer>= 21.10.2011)

sadece tarihindeki en önemli anlarda, uluslararası ilişkilerinin, acıma duygusu olmayan, başarılı olamamış insanların kontrolüne geçmiş olmasından dolayı, bu doktrinin hukukî sonuçlarından kurtarılmayı talep edemez. Buna karşın görünüyor ki, muhtırada öne sürülen bölgelerin eskisi gibi korunması talebi, Türkiye'nin yöneticilerinin günahlarından dolayı acı çekmemesi gerektiği itirazına dayalı olarak, ortaya konmamaktadır. Daha derin gerekçeleri bulunmaktadır.

Geçmişteki Türk hâkimiyetine ve İslam dünyasındaki ilişkilerin durumuna dayalı bir itirazda bulunmaktadır. Konsey, size ve size eşlik eden delegelere gereksiz yere acı vermek veya gereksiz tartışmalara girmek istememektedir. Türk insanlarına iyi dileklerini sunmaktadır ve mükemmel özelliklerine de hayrandır. Ancak Türklerin bu kapasiteleri arasında, yabancı ırkların üzerinde hâkimiyet oluşturma yeteneği bulunduğunu söyleyemeyiz. Sonuçları ile ilgili olarak herhangi bir şüphenin olmayacağı şekilde, söz konusu deneme çok uzun süre ve sıklıkla yapılmıştır. Tarih bize birçok Türk başarısından ve başarısızlığından- işgal edilen ülkelerden ve özgürleşen ülkelerden- bahsetmektedir.

Muhtıra Osmanlı hâkimiyeti altındaki bölgelerde, yakın zamanlarda gerçekleşmiş olan toprak kayıplarından bahsetmektedir. Ancak Avrupa'da, Asya'da veya Afrika'da herhangi bir ülkede, Türk hâkimiyetinin kurulmasından sonra, o ülkenin refahında ve kültür düzeyinde bir kötülemenin görülmediği bir örnek gösterilemez. Ve benzer şekilde Türk hâkimiyetinin kaldırılmasından sonra, o ülkenin refah ve kültür düzeyinde bir iyileşme görülmediği bir örnek de bulunmamaktadır. Türkler fethettikleri yerlerde, ister Avrupa'nın Hristiyan topluluklarında, ister Suriye, Arabistan ve Afrika'nın Müslüman topluluklarında, yok etmek dışında bir şey yapmamışlardır. Türkler savaş ile kazandıklarını, barış döneminde geliştirme yetenekleri olduğunu, hiçbir zaman gösterememişlerdir. Türklerin yetenekleri bu yönde değildir. Bu gerçeklerden ortaya çıkan açık sonuç göstermektedir ki, herhangi bir mazeret ve kışkırtma olmaksızın, Türkiye Antlaşma Güçlerine kasten ve isteyerek saldırmış ve yenilmiş olduğundan⁴²⁵ çeşitli ırklardan oluşmuş, imparatorluğunun nüfusunun kaderini belirleme sorumluluğu, savaşın kazanan taraflarına geçmiştir.

Müttefik ve Birleşik Güçlerin Konseyi'nin görevi, söz konusu toplulukların isteklerine ve kalıcı çıkarlarına uygun şekilde, bu görevin gerçekleştirilmesidir. Ancak konsey büyük bir üzüntüyle, muhtıranın birbirine ters dinî çekişmelere dayalı olarak,

⁴²⁵ America As Mandatary For Armenia, s. 39.

tamamen değişik bir düzen değerlendirmesini sunduğunu gözlemlemektedir. Türk İmparatorluğu'nun, görüldüğü kadarıyla, değişmeden korunması, Türk boyunduruğunu hiçbir zaman hissetmemiş olan veya bu boyunduruğu taşımak zorunda kalanların üzerindeki yükü unutm ş olan insanların din  hissiyatının, Türk İmparatorluğu'nun korunmasını talep etmesinden dolayı istenmektedir; yoksa sınırları içinde bulunan Hristiyan veya Müslüman toplumlarının avantajına olduğu için istenmemektedir. Ancak gerçeklerin, haklılığını bu denli inkâr ettiği, başka bir hissiyat görülmemiştir. Savaşı tamami, bu düşüncenin anlamsızlığını açıkça ortaya koyar.

Protestan Almanya'nın, Roman Katolik Avusturya'nın, Ortodoks Bulgaristan'ın ve Müslüman Türkiye'nin, komşularını yağmalamak amacıyla, çeteleşme mücadelelerine girişmelerinde hangi din  konu  ne sürülmüştür?". Bu askeri operasyonlarda algılanan tek kasti fanatiklik belirtisi, Türk devleti tarafından Hristiyan Ermenilerin katledilmesidir. Ancak siz, aynı süre zarfında ve aynı yetkililer tarafından, dinî bir ayrımın şüphesinin tamamen yok edilmesi ama lanmasa da azaltılması amacıyla, yeterince büyük sayılarda ve aynı korkunç durumlarda, saldırgan olmayan Müslümanların da katliama tabi tutulduğunu işaret ettiniz. Bu durumda, savaş boyunca tarikatlara yönelik kinle ilgili olarak, Antlaşma G  leri'nin eylemlere giriştiğine dair hiç ve devletlerin herhangi birinin bunu yaptığina dair pek az kanıt bulunmaktadır. O zamandan bu yana bu durumu değiştirecek herhangi bir şey olmamıştır. Herkesin inancına saygı gösterilmiştir. Kutsal anlamı olan yerler dikkatli bir şekilde korunmuştur. Savaştan  nce Müslüman olan devlet ve toplumlar, hala Müslüman kalmışlardır. Din ile ilgili olarak, dinî uygulamaların garanti altına alınması dışında, hiçbir şey değiştirilmemiştir ve bu da Müttefiklerin hâkimiyetinin olduğu yerlerde, iyi yönde bir değişim kaydetmiştir.

Tarih  bir Müslüman devletin, bölgelerindeki toprakların kaybı, o topraklarda İslam amacını zedeleyeceği şeklinde bir cevap verilecekse, görüşümüze göre bunun bir hata olduğunu söylemek isteriz. İstanbul'da egemen olan devletin modern tarihinde yaşananlar, dünyanın düşünen Müslümanları açısından, tatmin veya onur kaynağı değildir. Yukarıda belirtmiş olduğumuz nedenlerden dolayı Türkler, yeterlilikleri olmayan ve bunun sonucunda başarılı olamadıkları bir işi, gerçekleştirmeye çalışıyorlardı. Türkleri daha az karışık ve daha kolay, dehalarına daha uygun ortamlarda enerjilerini kullanmaya, mutlu ortamlarda çalışmaya yönlendiriniz. Bu şekilde Türkler, yozlaşma ve entrikanın kötü geleneğinin zayıflaması ve belki

unutulmasıyla, dikkat çekici bir şekilde ortaya koymuş olduğu disiplin ve eylem dışındaki başka özellikleri ile⁴²⁶ ülkesine ve dolaylı olarak dinine neden bir parıldama getirmesin?" Yanılmıyorsak ümitlerimizi anlayacağınızı düşünüyoruz. Muhtıranızın etkileyici bir bölümünde, ülkenizin misyonunun, kapsamlı bir ekonomik ve entelektüel kültüre kendisini adanmış olduğunu beyan etmektesiniz. Hiçbir değişiklik, bundan daha şaşırtıcı veya etkileyici olamaz; hiç bir değişiklik daha faydalı da olamaz. Eğer Türk ırkının insanlarında, bu büyük gelişim sürecini başlatabilirseniz, size verebileceğimiz her tür yardımı hak edeceksiniz ve kesinlikle alacaksınız."⁴²⁷ şeklinde, ifade edilmiştir. Görüldüğü üzere Paris Konferansı'nda Türklere karşı taraflı olan bu tutum karşısında Ermenilere yönelik istek ve tavırlarda oldukça yanlı bir tutum sergilenilmiştir. Böylelikle Osmanlı hükûmetinin istekleri reddedilmiş oldu.

Türk Heyeti, 7 Temmuz günü Spa'da yapılan konferansa katılmış ve Spa Konferansı'nda Osmanlı istekleri tekrar reddedilmiştir. İtilâf devletlerince 27 Temmuz akşamına kadar barışın yeniden imzalanması için Osmanlı Devleti'ne süre tanınmıştır. Anlaşmanın kabul edilmesinde Türk tarafının tereddüt ettiğini gören işgal devletleri, bu direnci kırmak ve anlaşmanın derhal imzalanması için İngiliz birlikleriyle destekli Yunan kuvvetleri, Bursa-Uşak çizgisine ilerleyerek 8 Temmuz'da Bursa'yı işgal etmişlerdir. Böylelikle 20 Temmuz'da Osmanlı Kabinesi'nde ve padişahın aile meclisinde anlaşmanın imza edilmesine karar verilmiştir.⁴²⁸

Padişah Vahidettin ve Osmanlı hükûmeti, ağır barış koşullarının kabulü sorumluluğundan kaçındıkları ve Osmanlı Meclis-i Mebusan'ı da dağılmış olması nedeniyle konuyu görüşmek üzere Saltanat Şurası'nın toplanmasına karar vermişlerdi. 22 Temmuz 1920'de Padişah eşliğinde toplanan Saltanat Şurasında, Bahriye Nazırı Rıza Paşa hariç Sevr'in⁴²⁹ kabul edilmesine karar verilmiştir. Ardından Paris'e gönderilen Hadi Paşa başkanlığındaki Osmanlı Heyeti (Dr. Rıza Tevfik Bey, Bern Elçisi Reşad Halis Bey) 10 Ağustos 1920'de Sevr Barış Antlaşması'nı imzalamıştır.⁴³⁰

Sevr Antlaşması'nda sadece Ermenilere değil Kürtlere yönelik maddeler (62,63 ve 64) de yer almaktadır. Antlaşma aslında Kürtleri hayal kırıklığına uğratmıştı. Kürtlerin beklentisi bağımsız bir Kürdistan olmakla birlikte 62. madde yerel özerklik

⁴²⁶ *America As Mandatary For Armenia*, s. 40.

⁴²⁷ *America As Mandatary For Armenia*, s. 41.

⁴²⁸ Abdulkadir Kaya, a. g. t., s. 21.

⁴²⁹ Sevr Antlaşması 433 maddeden oluşmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Nihat Erim, *Devletlerarası Hukuku ve Siyasî Tarih Metinleri*, TTK Yay., C: I, Ankara, 1953, s. 525-691.

⁴³⁰ Öner Pehlivanoğlu, a. g. e., s. 66.

öngörmüştü. 64. madde ise Kürtlerin tepkisini hafifletmek için ileride koşullu olarak bir bağımsızlıktan söz etmekteydi. Buna göre Türkiye Kürtleri, bağımsız olmak istediklerini kanıtlayacaklar ve Milletler Cemiyeti'ne başvuracaklar, MC Konseyi de Kürt nüfusun bağımsızlığa yetenekli olduğunu görürse Kürtlere bağımsızlık verecek koşulları içermektedir.⁴³¹

Meclis görüşmelerinde Sevr Antlaşması üzerine gazetelerden alınmış malumatlar sunulmuştu. Bunların içinde Türkiye'nin sınırları, Boğazların durumu, İzmir'in Yunanistan'a terki, Ordunun askerî kuvveti hakkında, jandarma birliklerine getirilen sınırlandırmalardan, Suriye, Filistin ve Irak bölgesindeki mandater sistemden, Merakiş ve Tunus bölgelerinde Fransız himayesi gibi konular yer almaktaydı. Ayrıca Ermenistan meselesine de değinilmiştir.

Osmanlı tarihinin en kara lekesi olan Sevr Barış Antlaşması ile daha Birinci Dünya Savaşı sırasında Osmanlı topraklarını paylaştırmaya yönelik olarak yapılan gizli planlar uygulamaya konulmuş oluyordu. Esasen Sevr Barış Antlaşması, zafer kazanan ülkelere 1914-1918 yıllarındaki Birinci Dünya Savaşı'ndan yenik çıkan ülkelere dayatılan Versailles Barış Antlaşmaları sisteminin ayrılmaz bir parçasıdır.⁴³²

Şark Cephesi Kumandanı Kazım Karabekir'de Sevr'in kabul edilmesine izin verenlerin vatan haini olarak anılmaları yönünde dair isteğini 17 Ağustos 1920 tarihli telgrafi ile dile getirmiştir.⁴³³ Anlaşmaya çok sert tepki gösteren TBMM, neticede anlaşmayı tanımamış ve anlaşmayı onaylayan bütün Osmanlı devlet adamlarını, 19 Ağustos 1920 tarihinde çıkarttığı kararla vatan haini ilan etmiştir. Anlaşmanın imzalanmasından sonra İtalya imza olunan sulh anlaşmasının uygulanmasında tarafsız kalacağını beyan etmiş olduğu gibi İtalyan Kabinesi de kendisine ayrılan yerlerde sulh siyasetinden ayrılmamaya karar vermiştir.⁴³⁴

Sevr Antlaşması, uygulama alanı bulamayan ölü bir anlaşmadır. Türk milletinin bir imha fermanı olarak hazırlanan bu anlaşmanın, millî vicdana, hele aydınların çoğunda uyandırdığı tepkiler millî duyguları tetiklemiştir. Ayrıca İngiliz yüksek çevrelerinde hatta parlamento ve kabinede, Türklere karşı yürütülen siyaseti uygun bulmayanlar da olmuştur. Kars ve İzmir olayları, Yani arkalarını İngiltere'ye dayayarak Ermenilerin ve Yunanlıların giriştikleri toptan öldürmeler, Ermeni ve Rumların İngiliz

⁴³¹ Ed. Haydar Çakmak, *Türk Dış Politikası 1919- 2008*, Platin Yay., Ankara, 2008, s. 58.

⁴³² Abdulkadir Kaya, a. g. t., s. 22.

⁴³³ **TBMMZC**, Devre: 1, İçtima Senesi: 1, C: 3, 53. İçtima, TBMM Matbaası, Ankara, 1981, s. 333.

⁴³⁴ Abdulkadir Kaya, a. g. t., s. 22-23.

hayranlığına layık olmadıkları kanısını doğurmuştur. Öyle ki Ermeni ve Rum dostu olarak Türkiye'ye gelenler Türk dostu olarak ülkeden ayrılmışlardır.⁴³⁵

İtilâf devletlerinin parçalama planlarına karşı girişilen mücadelenin iki yönü bulunmaktadır. Bunlar: savaş ve diplomasıdır. İlki, Yunan ordusuna karşı yürütülen savaş olmakla birlikte ikincisi ise Sevr'in uygulanmasını engel olmak üzere Ankara hükûmetinin vermiş olduğu mücadeledir. Bu nedenle Ankara hükûmetinin ortadan kaldırılması için İngilizler Yunan ordusunu Anadolu içlerine sürmeyi amaçlamışlardır. Ancak bu çabalar neticesiz kalmak durumunda kalmıştır.⁴³⁶

Sevr Antlaşması'nın altıncı bölümünde Ermenistanla ilgili altı madde (88-93) bulunmaktaydı.⁴³⁷ ABD'nin bu anlaşmanın en çok ilgilendiği kısmı Ermenileri ilgilendiren 89. madde olmuştur. Madde 89'da: *"Türkiye ve Ermenistan'ın yanı sıra diğer yüksek sözleşme taraftarları, Türkiye ve Ermenistan arasındaki sınır sorununun Erzurum, Trabzon, Van ve Bitlis vilayetleriyle sabitlenmesi hususu ve kendisinin bunla ilişkili kararının kabulü ile Ermenistan'ın denize ulaşımı hakkında vereceği herhangi bir şart ve bahsi geçen sınıra bitişik olan Türk sınırının herhangi bir kısmının silahsızlandırılması hususlarında ABD Başkanı'nın arabuluculuğuna başvurmuşlardır."* ifadesi yer almıştır.⁴³⁸

Anlaşmanın 226 ve 230. maddeleri de Ermeniler hakkında olup, bu maddeler, Ermeni olaylarından sorumlu olanların İtilâf kuvvetlerinin belirleyeceği mahkemelerde yargılanacaklarını öngörmüştür. Sevr'in 142 ve 144. maddeleri Ermenilerin dönüşü ve bu kimselerin terk edilmiş mülkleriyle ilgilidir. Ancak, Osmanlı hükûmeti bu anlaşma hazırlanmadan önce bu konuyla ilgilenmeye başlamıştır. Dâhiliye Nazırlığı'nın 20 Ekim 1918 tarihli hazırladığı belgeye göre; *"savaş haliyle alınmış askerî kararı takiben ikâmet ettikleri yerlerden alınıp başka yerlere aktarılan tüm kişilere istemeleri halinde dönüş izni verilmiştir."* kararını almıştır. Belgede ayrıca, yiyecek tedariki, konaklama ve güvenlik bakımından bu planın gerçekleşmesi için alınması gereken önlemlere de yer verilmiştir.⁴³⁹

Bu sırada Amerikan Senatosu, King-Crane ve Harbord raporları gereğince ABD'nin Ermenistan üzerindeki mandaterliğini reddetmesine rağmen Başkan Wilson bu hayalinden vazgeçmemiştir. Kaldı ki Sevr'de Doğu Anadolu'dan bazı vilayetlerin

⁴³⁵ Şevket Süreyya Aydemir, *Tek Adam (1919-1922)*, Remzi Kitapevi, C: II, B. 27, İstanbul, 2010, s. 391.

⁴³⁶ Der: Faruk Sönmezoğlu, a. g. e., s. 90-91.

⁴³⁷ Barçın, a. g. t., s. 32.

⁴³⁸ TBMMZC, Devre: 1, İçtima Senesi: 1, C: 2, 19. İçtima, TBBM Basımevi, Ankara, 1981, s. 13.

⁴³⁹ Pınar Özbek, a. g. t., s. 78-79.

Ermenistan'a verilmesini öngörmekte ve Türkiye ile Ermenistan arasında çizilecek sınır Wilson'un hakemliğine bırakılmıştır. Wilson, Senato'nun tavrını bilmesine rağmen bunu kabul etmiştir. Kasım 1920'de Wilson, çizdiği haritayı Milletler Cemiyeti'ne vermeye hazırlandığı sırada, Kazım Karabekir⁴⁴⁰ komutasındaki Türk ordusu Ermenileri püskürtmeyi başarabilmiştir. Böylece, Wilson'un haritası bir fiyaskoya dönüşmüştür. Bu nedenle İngiltere, Wilson'dan haritanın açıklanmamasını istemiştir. Zaten bu gelişmelerin yaşandığı kasım ayı içerisinde seçimleri de kaybeden Wilson'un Ermenistan macerası yenilgiyle sonuçlanmıştır.⁴⁴¹

Sevr, Türkiye içinde geçersiz bir antlaşmadır. Sevr Antlaşması TBMM hükûmetince değil Osmanlı hükûmetince imzalanmıştır. Ayrıca 8 Ağustos 1909 tarihinde Kanun-î Esasi'de yapılan değişikle (7.maddeye) barış anlaşmalarının parlamento tarafından onayı şarttır, hükmü konmuştu. Sevr Antlaşması'ndan önce 1 Mart 1912 tarihinde İtilâf devletince İstanbul işgal edilmiş, parlamento basılmış ve 11 Nisan'da dağıtılmıştı. Kaldı ki 28 Mayıs 1918'de Erivan'da bir Ermeni Cumhuriyeti kurulmuş ve Osmanlı Devleti, Ermenistan'la 4 Haziran 1918'de Batum Anlaşmasını imzalayarak bu devleti tanımıştı.⁴⁴² Dolayısıyla Sevr, hukuken geçersiz olduğu gibi Ermeni meselesi Osmanlı Devleti ve Ermeniler arasında esasında kapanmış bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır.

Özetle bu anlaşma Yunanistan hariç tarafların hiçbirinin meclislerinde onanmamıştır ve bu nedenle de hukukî olarak geçersiz bir antlaşmadır. Buna rağmen bu anlaşma Türkler tarafından onur kırıcı ve haksız bir anlaşma olarak nitelendirilmiştir. Bu anlaşma aynı zamanda Batılı ülkelerin Türklere karşı nedenli düşman, ne kadar acımasız olduklarını ve ellerine fırsat geçtiğinde, Türklere neler yapabileceklerini göstermesi açısından önemlidir. Kendi çıkarları söz konusu olduğunda, hukuk, etik ve diplomasi değer kurallarını nasıl çiğnediklerini gösteren tarihi bir metindir.⁴⁴³

⁴⁴⁰ Kazım Karabekir'in Ermenileri püskürtmesi ve Kasım ayında Ermenilere yönelik çıkan haberler hakkında bkz. "Ermenistan Cephesinde Neler Oluyor", **Vakit**, 24 Teşrin-isani, 1336, Numara: 8518, s.1; "Amerika Ermenistan'ın Yardımına Gelmiyor", **Vakit**, 24 Teşrin-isani, 1336, Numara: 8518, s. 2.

⁴⁴¹ Semih Bulut, *Atatürk Dönemi Türkiye-ABD İlişkileri (1923-1938)*, Hacettepe Üniversitesi, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara, 2008, s. 22-23.

⁴⁴² Barçın Kodaman, a. g. t., s. 37.

⁴⁴³ ED: Haydar Çakmak, a.g.e., s. 56.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. TÜRKİYE’DE BULUNAN AMERİKAN HEYETLERİNİN FAALİYETLERİ VE HAZIRLADIKLARI RAPORLAR

3.1. Millî Mücadele Döneminde Amerikan Heyetlerinin Osmanlı Devleti İle İlişkileri

3.2. Osmanlı Topraklarına Gelen King-Crane Heyetinin Faaliyetleri

3.2.1. King-Crane Heyetinin Oluşumu ve Üyelerinin Özellikleri

Yakındoğu’da hâsıl olan boşluğu doldurmak amacıyla galip devletler arasında türlü paylaşımlar yapıldığı zaman ABD’leri hiçbir arazi talebinde bulunmamıştı. Fakat zaman içerisinde oluşan şartlar nedeniyle Amerikan hükûmeti, Osmanlı ülkesiyle ilgilenmek durumunda kalmıştır¹.

Paris Barış Konferansı’nda Ortadoğu’ya ilişkin düzenlemeler özellikle İngiltere ve Fransa arasında sorun olmuştur. Zira Ortadoğu’da öteden beri üç önemli rekabet bulunmaktaydı. Bunlar İngiliz-Fransız; Rus-İngiliz; Fransız-Rus; Alman-İngiliz rekabetiydi. Bunlardan en eskisi ve savaş sonrası gündemde kalan ilki olmuştur. Çünkü Rusya ve Almanya farklı sebeplerle de olsa savaş sonrasında rekabet dışında kalmışlardı. ABD’nin bölgeye ilgisi “yerli” halkın siyasal bakımdan bir ölçüde temin edilmesiyle sınırlı kalmıştır.²

9 Mayıs 1916’da imzalanan Sykes-Picot Antlaşması’yla Fransa, bütün Suriye’ye, Musul iline, Kilikya, Adana ile Orta Anadolu’nun Sivas’a kadar uzanan parçasına el koyuyor; İngiltere; Musul ve Fransa’ya ayrılanlar dışındaki topraklarla birlikte bütün Irak’ı, Hicaz, Necit ve İran sınırından Kızıl Deniz’e, Akabey’e kadar olan bölgeleri alıyordu. Filistin ise uluslararası bir bölge oluyordu. Fransız ve İngiliz bölgelerinin her biri, iki ayrı alana bölünüyor, bunlardan biri doğrudan doğruya ilgili devletin denetimine girerken, bir diğeri yine ilgili devletin denetimi altında kurulacak olan bir Arap devleti yönetiminden oluşacaktı.

Bu görüşmeler devam ederken İngiltere, Türkiye’ye karşı savaşa katılması için Mekke Şerifi Hüseyin ile pazarlığa girişmiştir. Aralarında yapılan anlaşmaya göre; Şerif

¹ Akdes Nimet Kurat, *Türk-Amerikan Münasebetlerine Kısa Bir Bakış (1800-1959)*, Doğu Ltd. Şirketi Matbaası, Ankara 1959, s. 42.

² Derviş Kılınçkaya, *Osmanlı Yönetimindeki Topraklarda Arap Milliyetçiliğinin Doğuşu ve Suriye*, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2004, s. 112.

Hüseyin kendi kaderini İngilizlere bağlamakla birlikte Türkiye'ye karşı savaş için askerî ve politik bütün güçlerini komutası altında toplayacak, İngilizler de gerekli insan, para ve silah yardımı yapacaktı. İngilizler, Arapların bağımsızlığını ve ayrıca halifelîğe bir Arap'ın getirilmesini de kabul etmişlerdir.³

Atandığı Hicaz valiliği sırasında rahat hareket eden Şerif Hüseyin, oğlu Faysal'ın vasıtasıyla 1915 yılında İngiltere'nin Mısır'daki Yüksek Komiseri Henry Mc Mahon ile temasa geçmiştir. İngiltere, Lawrence gibi İngiliz ajanlarının aktif rol oynadığı Arap ayaklanmasında rahat nefes almıştır. 1917'de ilan edilen Balfour deklarasyonu ve savaş sonunda açıklanan Sykes-Picot ile Şerif Hüseyin'in Arap devleti kurma hayali suya düşmüştür.⁴

Bu gelişmeler içinde devam eden Paris Barış Konferansı'na katılan Faysal, Toros dağlarından Sina'ya kadar olan bölgede müstakil bir Arap devleti kurma talebinde bulunmuştur. Büyük devletler, Faysal'ın tek başına Arap yarımadasına hâkim olma isteğini reddetmişlerdir. 1919'da Şam'da; Filistinli ve Lübnanlı delegelerin katılımıyla Suriye Genel Kongresi toplanmış ve Faysal, Avrupa'da Suriye Devleti için bağımsızlık arayışlarına girişmiştir.⁵

Suriye Delegasyonlarının konuşmalarını izleyen ay boyunca, Fransız ve İngilizlerin konu üzerindeki anlaşmazlıkları ciddi ölçüde artmıştır. Arapların sınırlı ölçüde yerel özerklik hakkına sahip olmalarını kabul eden Fransa, bunun yanı sıra Sykes-Picot Antlaşması uyarınca Fransız nüfusuna tahsil edilen tüm bölgelerin tek bir Fransız mandası olmasında ısrar etmiştir. Clemenceau ne Faysalla görüşmeyi ne de Faysal'ın Suriye meselesinde hukuksal bir kimliği olduğunu kabul ediyordu. İngiltere, Suriye'ye yönelik her hangi bir niyetlerinin olmadığı açıklamış; ancak Arap Delegasyonu'nun taleplerini ve Arapların yardımını, istedikleri gücü özgürce seçme hakkını sonuna kadar desteklediklerini de ifade etmiştir. İngiltere her ne kadar Suriye'deki işgalini sona erdirip bölgeyi Fransa'ya devretmek istiyorsa da bunun ancak Faysal ve Clemenceau arasında bir anlaşma sağlanmasından sonra mümkün olabileceği belirtmiştir.⁶

³ Laurance Evans, *Türkiye'nin Parçalanması ve ABD Politikası (1914- 1924)*, Örgün Yay., İstanbul 2003, s. 110-111.

⁴ Ömer Turan, *Tarihin Başladığı Nokta: Ortadoğu*, İstanbul, s. 111.

⁵ Sayim Türkman, *ABD'nin Ortadoğu Politikası ve Türkiye'ye Yansımaları (1919-1973)*, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Ankara, 2005, s. 79.

⁶ Paul Helmreich, *Sevr Entrikaları, Büyük Güçler, Maşalar, Gizli Anlaşmalar ve Türkiye'nin Taksimi*, Çev. Şerif Erol, Sabah Yay., İstanbul, s. 47.

Ancak Fransa'nın anlamakta zorluk çektiği nokta İngiltere'nin Suriye'de mandaterlik isteğinin olmamasına rağmen İngilizlerin Ortadoğu'da Fransız isteklerine karşı İngiltere'nin açık ya da kapalı neden karşı olduğuydu. ABD'de bu koşullarda mandaterlik yapamayacağını belirtmiştir. Kaldı ki ABD Senatosu daha sonra bunu doğrudan dile getirecektir. Geriye Fransız mandaterliği kalmış ve bundan sonra anlaşmazlıklar su yüzüne çıkmıştır. Çünkü ABD ve özellikle İngiltere, kendileri mandater olmak istememekle birlikte, Fransa'nın güçlü bir konumda olmasını da istememişlerdir⁷.

Faysal, Albay Lawrence ile birlikte 6 Şubat'ta Onlar Konseyi'ne; İskenderun-Diyarbakır arasındaki çizginin güneyinde kalan bölgede geniş bir Arap Konfederasyonu kurulması görüşünü savunmuştur. Şam, konfederasyonun başkenti olmalıydı ve konfederasyon içinde çeşitli bölgeler, ayrı devletlerin mandası altında konulabilecekti. Bu, bir İngiliz planıydı ancak Fransa ile yapılan gizli anlaşma ile çelişmekteydi. Filistin ve Mezopotamya mandalarını almaya çalışan İngiltere, Fransa'yı Suriye'den uzaklaştırmak eğilimindedir. Lawrence, Suriye'de Amerikan mandası istemekteydi. Bu nedenle Faysal; İngiltere ve Lawrence tarafından Fransa'ya karşı ABD'nin ve Siyonistlerin desteğini sağlamaya itilmiştir.⁸

Aslında ortadaki çelişkinin sebebi İngiltere'nin Sykes-Picot Antlaşması'nın iptalini sağlamaya çalışması ve Fransa'nın, Ortadoğu'daki çıkarlarını korumak, sözü edilen anlaşmanın yürürlükte kalmasını istemesinden kaynaklanmıştır. Fransa, Musul petrollerinden önemli payın kendilerine bırakılacağı vaadiyle ikna edilmiştir. 1919 Şubat ayının ortalarına doğru bu şartla Fransa'dan olumlu cevap alabilen İngiltere, Faysal'ın tepkisini yumuşatabilmek için yoğun çaba harcamıştır. Ocak 1919'da Hicaz Heyeti Başkanı olarak Barış Konferansı'na katıldığında Arap isteklerinin gerçekleşmesinin karşısında üç tane sorun bulunmaktaydı. Bunlardan birincisi, Irak ve Filistin üzerindeki İngiliz emelleri; ikincisi, Suriye'ye yönelik Fransız sömürgeci ilgisi ve nihayet Filistin'e dönük Siyonist amaçlardı. İngiltere, Filistin üzerindeki Siyonist isteklerin tanınması için Faysal'a baskı yapmaya başlamıştır.⁹

Fransız kamuoyunda İngiliz aleyhtarlığının artması üzerine İngiltere, Müttefiki Fransızları kaybetmektense Arapları gözden çıkarmayı düşünmüştür. Müttefiklerin

⁷ Kenan Kırpınar, *Ulusal Kurtuluş Savaş Dönemi İngiltere ve Türkiye(1919- 1922)*, Phoenix Yay., Ankara 2004, s. 100.

⁸ Doğan Avcıoğlu, *Milli Kurtuluş Tarihi 1838'den 1995'e*, Tekin Yay., İstanbul, 2006, s. 315.

⁹ Derviş Kılınçkaya, a. g. e., s. 116.

arasındaki bu anlaşmazlık Balfour'un planı ile belli bir noktaya gelmiş ve artık tartışma su yüzüne çıkmıştır. Diğer yandan Balfour Deklarasyonu, Siyonist hareketin en ciddi şekilde Yahudilere vatan sayıldığı toprakları ele alması bakımından İngiliz politikasında değişen bir yükselmeyi de beraberinde getirmiştir. Böylelikle Yahudilerin anayurdu olarak bilinen Filistin toprakları da tartışmaya dâhil edilmiştir.¹⁰

Fransızların Suriye üzerindeki hırslarına karşı Faysal, Barış Konferansı'nda ABD'nin ve Filistin üzerindeki amaçları çatışan (Fransızlara göre Filistin, Suriye'nin güneyi) Siyonistlerin desteğini almaya çalışmıştır. Faysal, Amerikan delegelerini sık sık ziyaret etmiştir. 20 Ocak'ta Faysal, Batı Asya Uzmanı W. L. Westermann ile görüşmüştür. Faysal, Sykes-Picot Antlaşması'nı gerçekçi bulmadığı gibi İngiliz ve Fransızlar arasında çizilen sınırların o bölgedeki ilişkilerin gerektirdiği koşullara uygun olmadığına inanmıştır. Faysal bölgede İngiliz denetimini tercih ettiğini belirtmiştir.¹¹

Amerikan özel ajanı ve Ortadoğu üzerine uzman olan William Yale, iki İtilâf devleti arasındaki açıklığın büyümekte olduğuna dair Dışişleri Bakanlığı'na bir rapor vermiştir. Walter Lipmann'da 18 Aralık'taki en karmaşık toprak konularını gösteren listesinde Küçük Asya'daki en tehlikeli ve acil sorunun Suriye üzerindeki İngiliz-Fransız sorunu olduğunu belirtmiştir. Askerî temsilciler; sade ve uygun bir yol olarak, askerî zorunluluklar nedeniyle Suriye'deki Fransız garnizonun, Barış Konferansı kesin kararını verinceye kadar orada kalmasını tavsiye etmiştir.¹²

İngiltere'nin Ortadoğu'dan askerlerini çektiği bir sırada Fransa'nın bölgeye asker sevk etmesi İngiltere'nin hoşuna gitmemiştir. Bir yandan İngiltere, Ortadoğu'da üstünlüğünü bırakmak niyetinde olmamış, diğer yandan da kendi politikası içinde çelişkiler de yaşamıştır. İngiltere ülkesinden uzakta asker beslenmesinin ekonomik zorluğunu yaşarken, aynı zamanda Ortadoğu'da güç gösterme zorunluluğu hükûmetine kamuoyuna hatta kendi malîyesine anlatmanın güçlüğüne yaşamıştır.

Paris'teki Amerikan Delegesi'nin Başkanı olan Frank Polk anılarında; İngiltere'nin 1 Kasım 1919 yılında Suriye'den ve Kilikya'dan çekilme kararını uygulanacağını belirtmiştir. Bu sınırlara göre Sykes-Picot hattının doğusu Araplara geri verilecekti. Filistin ve Suriye sınırının belirlenmesine kadar söz konusu sınır kesinleşmeyecekti. Bu sınırları ABD Başkanı Wilson'un onaylanması konusunda her iki

¹⁰ Kenan Kırkpınar, a. g. e., s. 101.

¹¹ Laurance Evans, a. g. e., s. 121-125.

¹² Laurance Evans, a. g. e., s. 113.

taraf aynı görüşte olmuştur. Fransa, İngiltere'nin Hatay'dan Mezopotamya'ya kadar olan tren yolu hattı ile petrol boru hattı kurmasına izin vereceğini belirtmiştir.¹³

Eylül 1919'da İngilizler ve Fransızlar arasındaki anlaşmaya Amerikan Delegasyonu içinde karşı çıkanlarda olmuştur. Daha sonra King-Crane Komisyon üyelerinden biri olan Yale, 21 Ekim tarihinde yayınladığı raporunda “ *Araplar bu anlaşmayı kabul etmeyeceklerdir. Suriye'nin bütün sınırlarında Fransızlarla mutlaka çatışma başlayacaktır. Bu çatışmanın getireceği büyük bir tehlike vardır: Şam'da, Hums'da, Hanya'da; Halep'de bulunan bütün Hristiyanlar bir katliamla karşı karşıya kalacaklardır.*” demekteydi. Üstelik bütün gözlemciler bu çatışmanın bütün bölgeye sıçrayacağı konusunda hem fikirdiler. Ayrıca bu çatışmada Arapların Türklerle hareket edeceklerini böylece bütün Ortadoğu haklarının Müttefiklerle çatışmaya girebileceği görüşünde olmuşlardır.

Yale, 27 Eylül'de Amerikan komisyonundaki görevi nedeniyle Londra'ya gittiğinde kişisel olarak üstlendiği rolü gereği Emir Faysal'ın Fransa ve İngiltere tarafından kabul edilmesini sağlayabilmeyi amaçlamıştır. Bu durumu Amerikan kamuoyuna ve hükûmetine anlatabilmek için 8 Ekim 1919'da *The Times*'da yayımlanan mektubunda ortaya koymuştur. Buna göre Ortadoğu'da İngiliz-Fransız-Arap, Siyonist görüşlerini tam yansıtamadığını, bunlardan bazılarının rahatsız olacağını ve çatışma ortamından uzaklaşmak gerektiğini ifade etmiştir. Çözüm için Mezopotamya'nın ikiye bölünmesi gerektiğini, bölgesel hükûmetlerin otomatik bir şekilde yapılanması gerektiğini düşünmekteydi. Suriye'nin ise Fransa'nın danışmanlığı altında bağımsız bir devlet olmasını öngörülmüyordu. Lübnan'ın Fransa'nın kontrolünde kalmasını, Siyonistlerin ise kendi planlarını ön safhada tutmasını ve ona göre hareket edilmesi gerektiğini belirtmiştir. ABD bu plana olumlu baktığı için İngiltere bir ön araştırma yapma gereği hissetmiştir.¹⁴

William Yale, 13 Şubat'ta bütün Arabistan için “*en az çıkar gözetilen millet*” niteliği ile ABD'nin mandaterliğini istediğini; fakat zorunluluk durumunda bir İngiliz mandasının da kabul edilebileceğini ileri sürmüştür.¹⁵ Yine 13 Şubat'ta Onlar Konseyi'nin karşısına çıkan Suriye (Beyrut) Protestan Koleji'nin Başkanı Dr. Howard Bliss, Arap sorunlarını konferans önünde bağımsızlık yönünden savunan tek kişi olmakla birlikte geçen kasım ayında İngiltere ve Fransa'nın birlikte verdikleri

¹³ Kenan Kırkpınar, a. g. e., s. 102.

¹⁴ Kenan Kırkpınar, a. g. e., s. 104.

¹⁵ Laurance Evans, a. g. e., s. 125.

deklarasyona dayanarak Suriye halkının isteklerini doğru olarak öğrenmek için İtilâf devletlerarası bir kurulun Suriye'ye gönderilmesini istemiştir.¹⁶

Howard Bliss'in konuşmasından sonra söylenenlere Fransa sessiz kalmamıştır. Suriye Merkez Komitesi Başkanı Şükrü Ganem, yaptığı açıklamada Suriye ile Fransa'yı çağlar boyunca birbirine bağlayan geleneklerin iki ülke arasındaki coğrafi yakınlık ve yaratılıştan ileri gelen yakınlık ve kültürden kaynaklandığını, Beyrut'taki Amerikan Koleji'nden başka Suriye'deki eğitim sisteminin Fransa ile aynı olduğunu belirtmiştir.¹⁷

Şubat 1919'da James L. Barton ve Howard Bliss misyoner lobilerini yönlendiren önemli kişiler olarak Suriye'nin Fransa'ya bırakılmasını istememişlerdir. Araplar Sykes-Picot Antlaşmasından memnun olmamakla birlikte Araplar, ABD'nin Fransa'nın yerine devreye girmesini istemişlerdir. 26 Şubat 1919'da ABD Delegasyonu'ndan önce Bliss, Suriye'nin, Wilson Prensipleri çerçevesinde ele alınması gerektiğini vurgulamıştır. Bunun olabilmesi içinde bir araştırma komisyonunun gerekliliği söz konusuydu. Geographer Isaiah Bowman ise araştırmanın yalnızca Suriye'de değil aynı zaman da Anadolu ve Ermenistan'ı da kapsamı gerektiğine inanmıştır.¹⁸

Başkan Wilson, konuşmacıları dinlemiş ve kendisine verilen bilgiler; Şam ve Halep'in Fransızlarca işgal edilmesine, Arap halkının karşı çıktığı yönünde olmuştur. Bu durum karşısında Wilson, kamuoyunun görüşünü açıklığa kavuşturmak için bölgeye Müttefik bir araştırma komisyonunun gönderilmesini önermiştir. İlk etapta bir heyetin gönderilmesine karar verilmiştir. Fransa inceleme alanının Filistin, Mezopotamya ve Ermenistan'ı da kapsamını istemiştir. Heyetin görevi ile ilgili taslağı Başkan Wilson hazırlamıştır. ¹⁹ Yakındoğu'daki durumların araştırılması meselesi birçok kez tartışılmışsa da Dörtler Konseyi 25 Mart 1919'da bir soruşturma komisyonun gönderilmesi kararını oturumda kabul etmiştir. İngiltere ve Fransa ilk başta bu soruşturma komisyonuna yeşil ışık yakmışsa da daha sonra bundan vazgeçmişlerdir.²⁰

Sağlanan mutabakat çerçevesinde Osmanlı Devleti'nden ayrılacak bölgelerin (Filistin, Suriye, Arap ülkeleri, Mezopotamya, Ermenistan, Kilikya ile Anadolu'da; bunlara ilave edilebilecek bazı bölgeler) halklarının kalkınmalarını sağlayacak,

¹⁶ Laurance Evans, a. g. e., s. 128- 129.

¹⁷ Derviş Kılınçkaya, a. g. e., s. 118.

¹⁸ Hulusi Akar, *Harbord Military Mission to Armenia: "The Story Of An American Fact Finding Mission and Its Effects On Turkish-American Relations"*, Basılmamış Doktora Tezi, Boğaziçi Üniversitesi, İstanbul, 2005, s. 45-46.

¹⁹ Paul Helmreich, a. g. e., s. 49.

²⁰ Barbara Jean Keller, *The United States and Armenia 1914 to 1920: Armenian Mandate*, California State College, California 1969, s. 93.

Milletler Cemiyeti adına hareket eden ülkelerin manda yönetimine bırakılması konferansın bir amacı olarak belirtilmiş ve bunun 30 Ocak 1919'da ABD, İngiltere, Fransa, İtalya ve Japonaya tarafından benimsenen kararlar çerçevesinde yerine getirilmesi benimsenmiştir. Bu kararlardan Türkiye'yi ilgilendiren 6. madde “ Dörtler Konseyi'nin daha önce Osmanlı yönetimindeki bazı toplumların bir manda ülkesi tarafından kendilerine geçici süreyle yönetsel yardım ve destek sağlandığı takdirde kendi kendilerine yeterli bağımsız devletler olabilecekleri değerlendirilmektedir” şeklindeydi.²¹

İngiltere ve Fransa'nın soruşturmanın can sıkıcı bir şekilde sonuçlanmasından endişe etmekteydi. Fransa, öneriye destek verirken, Suriye'nin İngiliz işgali altında bulunması ve Faysal'ın İngiliz yanlısı tutumu soruşturmanın adil yürütülmesine gölge düşürebilirdi. Balfour, Türkiye ile yapılacak anlaşmayı geciktireceği endişesiyle soruşturmaya karşı çıkmıştı. Üstelik Faysal'ın Suriye için Amerikan mandasını istediği herkes tarafından bilinmekte ve İngiltere benzer düşüncelerin, Mezopotamya gibi bölgelerde de baş göstermesinden endişe etmekteydi.²²

Heyetin gönderilmesine yönelik talebin hemen ardından Charles ve King'in seçilmesine yönelik karar, Amerikan Komisyonu Murahhas Vekilleri'ne danışılmadan verilmiş ve daha sonra Henry White tarafından bu karar kendilerine iletilindiğinde, “*Herhalde Suriye hakkında hiçbir şey bilmedikleri için bu iki kişi Başkan tarafından özellikle göreve uygun bulundu.*” yorumunu, yapmıştır.²³ Ancak birazdan bahsedeceğimiz komisyon üyeleri görevlendirildikleri bölgeler hakkında malumat sahibi ve deneyimli kişilerden oluşmaktaydı. Muhtemelen bu ifade kızgınlıkla Başkan Wilson'a sitem anlamında söylenmiştir.

15 Nisan 1919'da ABD Dışışleri Bakanı Robert Lansing'in önerisiyle görevlendirilen H. C. Kinng ve Charles S. Crane, bu görev için başlangıçta dört ülkenin katılımcılarından oluşan bir komisyon içinde düşünülmüşse de bu gerçekleşmemiştir. Wilson, kurulun bir an önce gitmesinde diretirken Clemenceau, Fransız birlikleri İngiliz birliklerinin yerini almadıkça Fransız kurul üyelerinin adlarını vermiyor, Lloyd George da, Fransızlar göndermedikçe İngiltere'nin kendi kurulunu göndermeyeceğini

²¹ Kamil Necdet Ar, *Türk- Amerikan İlişkileri Çerçevesinde Ermeni Meselesi (1918-1923)*, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Türkiye Cumhuriyeti Tarih Anabilim Dalı, Basılmış Doktora Tezi, İzmir, 2009, s. 151.

²² Paul Helmreich, a. g. e., s. 50.

²³ Paul Helmreich, a. g. e., s. 60 (6. dipnot)

bildiriyordu. Bunun üzerine Amerikan kurulunun yalnız olarak gönderilmesinden başka çıkar yol kalmamıştır.²⁴

Dörtler Konseyi olarak Milletler Cemiyeti adına Osmanlı topraklarında ABD'nin yalnız bırakılması İngiltere ve Fransa'nın tutumuyla ilgili olmuştur. Belirtilen tarihte İngiltere ve Fransa Osmanlı topraklarını çok daha öncesinde aralarında belirledikleri Londra Anlaşması çerçevesinde; Mezopotamya, Filistin İngilizler; Suriye ve Çukurova Fransızlar; Güney Anadolu İtalyanlar arasında işgal edilmişti. Dolayısıyla bu bölgelerin geleceğine ilişkin yapılacak ilave pek bir şey kalmamıştı. Geriye yalnız Ermeniler için Doğu Anadolu ve Çukurova bölgelerinde bağımsız bir Ermenistan kurulması kalmıştı. Bu devletler, işgal ettikleri bölgeler ile Rusya arasında tanpon bir devletin bulunmasını arzu etmekteydiler Ancak bu sunî devleti ayakta tutabilecek güçlerin olmadığının da farkındaydılar. Harp sonrası ordularını büyük ölçüde terhis etmiş, bu ülkelerin Rusya'da giderek güçlenen Bolşevik Devlet'le mücadele etme gibi bir durumları söz konusu değildi. Bu durum ABD'nin ön plana çıkmasına neden olmuştur.²⁵

Suriye ve çevresi hakkında kamuoyunun fikrinin ve beklentilerinin neler olduğunu öğrenmek amacıyla nisan ayının başında komisyon üyeleri atanmıştır.

Başkan Wilson'un atamış olduğu heyet üyeleri;

Dr. Henry Churchill King,

Charles R. Crane

Prof. Albert H. Lybyer

Dr. George R. Montgomery

Yüzbaşı William Yale

Kaptan Donald M. Brodie²⁶

Başçavuş Michael Dorizas-doktor-tercüman,

Mr. Laurance – tercüman, S. Moore- yönetici, Üsteğmen O. Toren²⁷

Komisyon üyelerinden Dr. Henry Churchill King, 1858'de doğmuş ve Oberlin Koleji'nde başkanlık yapmış, ABD'de teoloji, eğitim ve psikoloji alanlarında çeşitli

²⁴ Laurance Evans, a. g. e., s. 150-151.

²⁵ Kamil Necdet Ar, a. g. t., s. 152.

²⁶ Hulusi Akar, a. g. t., s. 46.

²⁷ Ali Karakaya *Milli Mücadele'de Manda Sorunu-Harbord ve King-Crane Heyetleri*, Başkent Klişe ve Matbaacılık Yay., Ankara, 2002, s. 85.

yapımlarıyla tanınmış bir eğitimcidir. 1918-1919 yılları rasında Fransa’da Young Men’s Christian Association (YMCA) adlı bir kuruluşun dinî faaliyetlerinin başkanlığını yürütmüştür. 1919’da Türkiye Manda Komisyonu üyeliğine atanmıştır. Charles R.Crane²⁸, 1858 doğumludur. Dünyaya geldiği Chicago kentinde 25 yıl süreyle imalat sanayinde çalışmıştır. 1917 yılında Başkan Wilson’un Rusya Özel Diplomatik Komisyonu’nun Üyesi olan Crane, 1919’da Türkiye Manda Komisyonu’na atanmış, daha sonra 1920-1921 yıllarında ABD’nin Çin Büyükelçiliğini yürütmüştür.²⁹

Komisyonu teknik konularda yardım eden Illinois Üniv. Profesörü Albert Howe Lybyer idi. Dr. Lybyer, önceden İstanbul Kadınlar Koleji’nin yönetim kurulunda bulunan ve Massachusetts, şehri Woods Hole’deki Deniz Biyolojisinde laboratuvar başkanlığı yapmış, Kolonel House’nin araştırma heyetiyle 1918 yılı Ağustos-Haziran aylarında bakanlarla ilgili Amerikan Komisyonunu üyesi olarak Avrupa’ya gelmiştir. Türkiye’nin güney bölgelerinden sorumlu teknik Danışman Dr. George R. Montgemery’de heyette yer almıştır.³⁰ Danışmanlardan biri olan Montgomery, uzun yıllar İstanbul’da yaşamış, Türkçeyi iyi konuşan Türk halkını yakından tanıma fırsatı bulmuş bir bilim adamıdır. Bir süre Amerikan ordusunda görev yapmıştır.³¹

Mr. King, misyoner lobilerinde etkili biridir. Lybyer, Komisyonun asıl beyni olup final raporunu yazan kişidir. Ayrıcada misyoner geçmişi olan biridir. Yalnızca Robert Koleji’nde öğretmenlik yapmamış, aynı zamanda o da misyoner lobilerinde etkili bir isim olmuştur.1917’de Ermenileri desteklemek için Amerikan askerlerinin İskenderun Körfezi’ne sevk edilmesini öneren kişidir. Albay House’nin idaresi altında Ortadoğu üzerinde uzman biri olarak da hizmet vermiştir. Bunun dışında barış delegasyon üyesi olup 1912-1917 yılları arasında Standard Oil Company’de çalışmıştır. Yüzbaşı Yale de Osmanlı topraklarında çalışmıştır. Mr. Brodie, Maraş doğumlu yıllarca misyonerlik yapmış biridir. 1916 yılında elçi Morgenthau’nun özel sekreterliğini yapmıştır. 29 Mayıs 1919’da Amerikan üyeleri komisyonu; resmî adı “**American Section of İnter-Allied Commision on Mandates İn Turkey (Türkiye Mandaları**

²⁸ YMCA(Young Men’s Christian Association) ‘ın yöneticisi ve ruhani meclis üyesi, kilise adamı olan Crane, Near East Relief yönetiminde bulunmuştur. Komisyon sekreteri olarak Amerikan Barış hareketinin önderlerinden biridir. Ayrıca heyette İstanbul Kız Koleji’i Saymanı Samuel Train, Dutton da görev yapmıştır. Bkz. Hans-Lukas Kieser, *İskalanmış Barış, Doğu Vilayetlerin Misyonerlik Etnik Kimlik ve Devleti 1839- 1938*, Çev. Atilla Dirim, İletişim Yay., İstanbul 2005, s. 515.

²⁹ Kamil Necdet Ar, *Türk- Amerikan İlişkileri Çerçevesinde Ermeni Meselesi (1918-1923)*, Kaynak Yay., İstanbul, 2011, s. 202-203.

³⁰ Ali Karakaya, a. g. e., s. 84.

³¹ Metin Ayışığı, *Kurtuluş Savaşı Sırasında Türkiye’ye Gelen Amerikan Heyetleri*, T.T.K. Yay., Ankara, 2004, s. 77.

Hakkında Milletlerarası Amerikan Komisyonu) ” ise de daha sonra King-Crane komisyonu olarak anılmıştır.³²

Suriye’de manda idaresi kurmanın getireceği yükler ve sağlayacağı çıkarlar konusunda incelemelerde bulunmak üzere görevlendirilen komisyon, aynı zamanda Ermeni meselesinde büyük bir sorumluluk üstlenmiştir. Bu heyet, **American Board of Commissioners for Foreign Missions** ve onun hayırsever evladı olan **Near East Relief** tarafından desteklenmiştir. American Board, Ermenilerin ve Osmanlı Devleti’nin bünyesinde bulunan diğer Hristiyan unsurların eğitimi ile meşgul olmuştur. Near East Relief, Ermenilere yardım sağlamakla birlikte son zamanlarda finansal destek vererek, Ermenileri tahrik edip büyük anti-Türk propagandası yapmıştır.³³

3.2.2. King- Crane Heyetinin Suriye’deki Faaliyetleri ve Ermeni Meselesine Yaklaşımları

Bağımsızlığa giden yolda en önemli itici gücün Arap milliyetçiliğinin uyanışında olduğu görülmektedir. 19. yüzyıldan itibaren Avrupalılar ya da Amerikalılar tarafından idare edilen üniversitelerde eğitimlerini tamamlayan Suriyeli entelektüeller, Arap tarihi, dili ve edebiyatı üzerine yaptıkları çalışmalarda Arap milliyetçiliğinin fikri zemininin oluşmasına katkıda bulunmuşlardır.³⁴ ABD’nin kendi içinde Yakındoğu politikasına yönelik çatlak sesler çıkmaktaydı. Bazı uzmanlara göre ABD’nin çıkarları için Yakındoğu politikasına kayıtsız kalınmamalıydı. Bölge, petrolün bulunması nedeniyle ticarî açısından karlı gelişmelerin olabileceği bir coğrafya olarak görülmekteydi.³⁵ Irak, Suriye ve özellikle Azerbaycan’ı içine alan bölge Bakü petrol yataklarının bulunduğu sahalardı. Buralarda büyük devletlerin yatırımları bulunmakta ve esas meseleler petrol üzerinden yapılan hesaplarla devletlerin siyasî faaliyetlerine yansımaktaydı.³⁶

İngiltere, takip ettiği ustaca politika ile Ortadoğu’daki emellerinin incelenmesini engellemiştir. King-Crane komisyonu Ortadoğu halklarının isteklerini öğrenmeye gittiğinde, İngiltere kontrolündeki Mezopotamya’ya gitmemiştir. İngiltere, Mısır’ın işgalini de ABD’ye kabul ettirerek, Mısır’ı Barış Konferansı’nın gündeminden çıkarmayı başarmıştır. İngiltere ve Fransa Filistin’in İngiltere’ye verilmesinde fikir

³² Hulusi Akar, a. g. t., s. 47.

³³ Metin Ayışığı, a. g. e., s. 76.

³⁴ Mehmet Akif Okur, “Emperyalizmin Ortadoğu Tecrübesinden Bir Kesit: Suriye’nin Fransız Mandası”, *Bilig*, S: 48, Kış 2009, s. 138.

³⁵ Deniz Bilgen, *ABD’li Gözüyle Sivas Kongresi*, Kaynak Yay., İstanbul 2004, s. 272-273.

³⁶ Raif Karadağ, *Petrol Fırtınası*, Truva Yay., İstanbul, 2008, s. 194-195.

birliğine varmış oldukları için komisyon'un gündemindeki tek tartışmalı konu Suriye olmuştur. Araplar bağımsızlık isteklerinden dolayı böyle bir komisyonu memnuniyetle karşılamışlardır. Faysal, Wilson'a yazdığı 24 Mart 1919 tarihli mektubunda komisyonun kurulmasından dolayı memnuniyetini kendisine bildirmiştir.³⁷

King-Crane Heyeti, Suriye'ye yola çıkmak için 10 Haziran'da Yafa'ya ulaşmış ve heyetin Suriye ve Filistin'deki çalışmaları 6 hafta kadar sürmüştür.³⁸ 2 Temmuz 1919'da Şam'a ulaşan heyet; şeyhlerin, siyaset adamlarının, avukatların, tüccarların ve mahallî liderlerin görüşlerini almıştır. Dr. Abdurrahman Şehbender isteklerinin Avrupa ve ABD'de yayınlanmasını istemiş ve bağımsızlık yönünde bir kamuoyu oluşturmak istemiştir. Halid El Hâkim bağımsızlık, Arap ittifakında Suriye birliği, Hilafet işinin Müslümanlara bırakılması yönündeki istekleri sıralamıştır.³⁹

Heyet, Şam'da din alimleri ile görüşerek manda konusundaki fikirlerini öğrenmeye çalışmıştır. Din alimlerinin bir kısmı İngiliz mandası bir kısmı da Fransız mandasından yana olmuştur. Suriye'nin ileri gelen ayanları Fransız okullarında okumalarının etkisiyle, Fransız mandasına genel olarak istemişlerdir. Yeni kuşaklar ise İngiliz mandalığına taraftar olmuştur.

Emir Faysal, King- Crane Komisyonu'na büyük önem vermekteydi. Komisyon Yafa'ya ulaşp, Filistin de dolaşmaya başladığında Suriye Konferansı, 17 Haziran 1919'daki toplantısını yapmıştı. Emir Faysal, Wilson'un sömürgeciliğine karşı oluşunu ve özerk yönetimi kazanan az gelişmiş ülkelerin Milletler Cemiyeti yönetiminde belirli bir süre Avrupa ülkelerinden birinin mandalığını seçme ilkeleri üzerinde durmuştur. Konferansta, Suriye'nin tam bağımsızlığı ve birliği istenmiştir. Eğer mutlaka manda olacaksa, bunun Amerikan mandası olması gerektiğini, kabul edilmezse İngiltere mandaterliğinin istenebileceği; ancak Fransız mandaterliği istenmeyeceği belirtilmiştir.⁴⁰

Emir Faysal, Arap tezlerinin dayanaklarını konferansta açıklamışsa da beklediği desteği bulamamıştır. Oysa aynı dönemde bölgeyi gezen Amerikalı heyet tarafından hazırlanan raporda Suriye'nin Faysal yönetiminde bağımsız olması ya da Amerikan mandasına bırakılması tavsiye ediliyordu. Hayal kırıklığı ile Şam'a dönen Faysal,

³⁷ Ömer Osman Umar, *Osmanlı Yönetimi ve Fransız Manda İdaresi Altında Suriye (1908- 1938)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara, 2004, s. 361.

³⁸ Derviş Kılınçkaya, a. g. e, s. 128.

³⁹ Ömer Osman Umar, a. g. e., s. 362.

⁴⁰ Ömer Osman Umar, a. g. e., s. 363.

Suriye'nin bağımsızlığı için çalışmalarına devam etmiştir.⁴¹ Kaldı ki Suriye nüfusunun büyük bir çoğunluğu Fransa'nın işgalci tutumundan dolayı Fransız mandasını istemezken,⁴² Suriye Komisyonu'nun aldığı kararlar King-Crane'ye heyetine sunulmuştur. Alınan kararlar içerisinde Milletler Cemiyeti'nin manda ilkesini esas alan 22. maddesinin reddi, Amerikan mandasının tercih edilebileceği, Irak'ta tam bağımsızlık; Filistin'de Yahudi Devleti'nin⁴³ reddi, Suriye'nin tam bağımsızlığı gibi hükümler bulunmaktaydı⁴⁴.

Suriye Komisyonu'nun almış oldukları bu karar heyet, tarafından kaleme alınırken Amerikan bağımsızlık bildirisine benzetilmiş, heyete sunulan dilekçelerin % 60'dan fazlası az önce değindiğimiz gibi Fransız mandasını protesto etmekte olup

⁴¹ Mehmet Akif Okur, a. g. m., s. 141.

⁴² *The New York Times*, 20 August, 1919.

⁴³ 1897'den beri Dünya Siyonist Örgütü, Filistin'de bir Yahudi yurdu yaratmayı amaçlamıştır. 1914'de Filistin nüfusunun çoğunluğu Araplardan oluşmaktaydı. Yahudi nüfusu 85.000'in altındayken yaklaşık olarak 600.000 Arap nüfus bulunmaktaydı. ABD'deki Siyonist organizasyonlarında 20.000 Yahudi mevcut olmuş ancak 3.000.000'dan fazla Yahudi nüfusunun içinde bu rakam oldukça az bir orandı. Siyonizm, Amerikan Yahudi toplumu arasında savaşın patlak vermesinden sonraya kadar genişlememiştir. Siyonizm'e geçenler arasında dikkat çekenler; 1916'da Yüksek Mahkeme yargıcı olan Louis Brandeis, Yargıç Julian W. Wack, Haham Stephen S. Wise ve daha sonradan Yüksek Mahkeme üyesi olan Felix Frankfurter'di. Brandeis, 1912'de heyecanlı bir Siyonist olmuş ve Wilson'un Dünya Siyonizmi emellerini yeşertmiştir. Daha sonra Frankfurter ve Haham Wise de Wilson üzerinde etkili olmuşlardır. Savaş'ın patlak vermesinden sonra Kudüs'teki Amerikan Konsolosu Otis Giazebrook, elçi Morgenthau'ya Filistin'deki Yahudilerin çaresizliğini dile getirmiştir. Gıda ve finansal destek için yardım istenmiştir. Elçi Morgenthau, Siyonistlerin çağrısına kulak vermiştir. Bu arada asıl Yahudi sorunu Filistin'deki yaklaşık 50.000 kişilik Rusya Yahudisinin etrafında şekillenmiştir. Rusya'yla savaş durumunda olan Osmanlı Devleti, bu Yahudileri sınır dışı etmek istemiş ve elçi Morgenthau, bu durumu 25 Aralık 1914'te Devlet Bakanlığı'na bildirmiştir. ABD Donanması, Tennessee adlı kruvazörü 6.000 civarında Yahudi'nin İskenderi'ye taşınmasına yardım etmesi için görevlendirmiştir. Geride kalan Yahudilerin çoğu, kovulmaktan kurtulmak için Osmanlı vatandaşlığına geçmeyi kabul etmiştir. Yahudiler için işleri daha kötü yapan bir olay da, Tennessee'nin komutan subayının, Türk milliyetçilerinin Filistin'deki Siyonist hareketi yok etmeye kararlı olduklarına dair yazdığı raporu olmuştur. Bu konuda Ocak 1915'te resmî bir bildiri yayınlanmıştır. Yahudi yardım derneği olan **The American Joint Distribution Committee**, Osmanlı Devleti'ndeki Yahudilerle ilgilenmiştir. Devlet Bakanlığı, Filistinli Yahudilere yardım gemilerinin ulaştırılması için Türklerden, İngilizlerden ve Fransız'dan gerekli izni almıştır. Donanma Bakanı Josephus Daniels, ABD Donanması kömür gemisi olan U.S.S Vulcan da Filistin'e taşımak üzere 700 tonluk yemek taşınması için uğraşmıştır. Ancak bu Yahudilerin fazladan yardıma ihtiyaçları vardı. Çünkü Yahudiler, tarıma başlamışlardı ve portakal mahsulleri tehlikedeydi. 1915'te Siyonistler, ABD Devlet Bakanlığı'ndan, portakal koruluklarındaki sulama pompaların çalışması için ç gerekli olan mazot getirilmesine izin verilmesi için Türklerle ve Müttefiklerle olan iyi ilişkilerini kullanmasını istemişlerdir. Elçi Morgenthau, savaş nedeniyle normal fon hareketlerini durdurduğunda para transferlerinin yapılması sağlamıştır. Devlet ve Donanma Bakanlıkları, sağlık ve gıda malzemeleri konusunda yardımda bulunmuştur. Amerikan Siyonistleri, Wilson'un Filistin'de bir Yahudi yurdu yaratılmasını andını onaylamasında da etkili olmuşlardır. Mart 1917'de Rus Devrimi'ni takiben, İngiliz Siyonist liderliği, İngiltere Dışişleri Bakanlığı'nı Filistin'de Yahudi ulusal yurdunun gerçekleştirilmesini destekleyen bir bildirinin Rus Yahudilerinin desteğini kazanıp onları Bolşeviklerle güç birliği yapmaktan alıkoyacağına ve Amerikan Yahudilerinin sadakatini kazanacaklarına ikna etmiştir. Wilson'unda onay vermesiyle Balfour, Lord Rothschild'e 2 Aralık'ta bir yazı yazmış ve Balfour Deklarasyonu olarak bilinen bildiri bir Yahudi Devleti'nin oluşmasını zemin hazırlamıştır. Daha fazla bilgi için bkz. Thomas A. Bryson, *American Diplomatic Relations With The Middle East (1784-1975): A Survey*, The Scarecrow Press, Metuchen 1977, s. 61-64.

⁴⁴ Ömer Osman Umar, a. g. e.,s. 364.

ABD'nin bölgenin mandaterliğini istemediği takdirde İngiltere'nin mandasında bir kabulün ağırlık kazandığı ifade edilmiştir.⁴⁵

King-Crane Raporunda Ermeni meselesine ilişkin hususlar ilk olarak I. bölüm olan Suriye bölümünde yer almaktadır. Amerikan Komisyonunun Suriye'de gezdiği bölgeler 4 başlık altında rapor edilmiştir. Bunlar sırasıyla:

- a- Güney bölgesi-İngiliz askerî yönetiminin altındaki Filistin ve Batı Ürdün hattı,
- b- Doğu bölgesi-Arap askerî güçlerinin kontrolündeki Suriye'nin tamamı ile Doğu Ürdün hattı ve Lübnan sınırı,
- c- Batı bölgesi- Fransız askerî yönetimindeki Lübnan, Akdeniz sahilinden İskenderun kuzeyine kadar olan bölge,
- d- Kuzey bölgesi- Fransız askerî yönetimindeki Kilikya olarak isimlendirilen bölge.

Suriye'de inceleme yapılan bölgelerde çeşitli heyetler, bölgedeki siyasî yapının alacağı şekil konusunda İngiliz, Fransız, Amerikan mandası veya bağımsızlık, Siyonist programı gibi tercihleri belirten hususlarda komisyonla görüşmeler yapmış ve yazılı müracatlarda bulunulmuştur. Bu bağlamda heyete Kilikya'nın Ermenistan'a bağlanması yönünde üç dilekçe verilmiştir. Ancak heyet, Kilikya'nın Suriye'nin bir parçası sayılamayacağını, konunun eski Osmanlı Devleti'nin Türkçe konuşulan bölümleriyle ilgili bölümde ele alınmasının uygun olacağı belirtilmişti. Kaldı ki Kilikya Türk nüfusun Ermenilere nazaran daha fazla olduğu bir bölgeydi. Araplar tarafından düzenlenen Şam Konferansı'nda Kilikya'yı Suriye'nin bir parçası olarak gösteren iddianın ne tarih ne ekonomi ne de konuşulan dil faktörleri açısından haklı olduğunu gösteren hiçbir bulgu olmadığı heyet tarafından belirtilmişti.⁴⁶

7 Temmuz 1919'da Beyrut'a gelen heyet, burada bir komisyonla görüşmüştür. Komisyon, Amerikan Heyeti'ne bazı isteklerini iletmiştir. Bu istekler arasında Suriye için bağımsızlık, manda ve himayenin kabul edilemeyeceği; Filistin'e Yahudi göçünün yasaklanması, Lübnan ve Filistin'in Suriye'den ayrılamayacağı, Amerikan yardımının belli bir ölçüde kabul edilebileceği, Faysal'ın idaresinde bir Suriye yönetiminin olması yer almaktaydı.

⁴⁵ *The New York Times*, 20 August, 1919.

⁴⁶ Kamil Necdet Ar, a. g. t., s. 157.

Amerikan Heyeti, Lübnan'a geldiğinde; Marunî, Durzi, Grek Katolik ve Grek Ortadosk olan birer üyeden teşekkül bir delegasyon kurulmuş ve delegasyon Lübnan halkının yüzde 90'ı adına bir dilekçe vermiştir. Dilekçede Fransa'nın yardımı ile doğal sınırları içerisinde Büyük Lübnan'ın kurulması istenmiştir.⁴⁷

Fransa ise bölgede etkinliğini ekonomik nedenlerle kaybetmek istememiştir. Fransız Frank'ı, Suriye ekonomisinin merkezine yerleştirilmiş, para mekanizmasının yönetimi de Suriyelilerde değil, Fransız bankerlerinin ellerine bırakılmıştı. Sömürge idarecileri, Kuzey Afrika'da uygulayarak geliştirdikleri yönetim tekniklerini daha yüksek bir hayat seviyesine sahip olan Suriye Arapları, üzerinde uygulamaya çalışmışlardır. Suriye'de hayat neredeyse Fransız kontrolü altına alınmıştı. Ekonomik açıdan önemli olan merkezler Şam ve Halep idi. Osmanlı Devleti'nin çöküşünden sonra Şam'ın en önemli ticarî bağlantıları Filistin ve Beyrut iken, Halep'in ekonomik ard alanı kuzeye ve doğuya, Irak ve Güneydoğu Anadolu'ya kadar uzanmaktaydı. İskenderun Limanı, Halep'in Akdeniz'e açılan kapısı konumundaydı.⁴⁸ Yani Fransa, Emir Faysal'ın etkili olduğu bölgede ticarî menfaatlerini gelecek süreçte koruma ve kollamanın çabası içindeydi.⁴⁹

İngiltere'nin de bölge için düşünceleri ve endişeleri vardı. Bir gazete haberinde Ortadoğu'nun petrollerinin İngiltere için önemine değinilmiş, İngiltere'nin bölgede çok sayıda asker bulundurmasından kamuoyunun rahatsız olduğu, uzun sürecek işgal için bir milyon pound istenmesinin tedirginlik yarattığı, savaş sırasında Arap Ulusal Hareketi'nin bir güç haline geldiğini, Mezopotamya Arap İmparatorluğu'nun veya Hicaz Prensi'nin öncülüğünde Arap Devleti'ne tepkisi olan güçlerle Şam'da Arap egemenliğine dayanan bir Arap yönetiminin kabul edilebileceğini ifade edilmiştir. İngiliz kamuoyunda da bölgede yapılacak işlerin İngiltere'nin menfaatine yönelik olup olmadığına dair çelişkiler yaşanmıştır.⁵⁰

Amerikan Heyeti, 10 Temmuz 1919'da ilk raporunu Wilson'a ve aynı gün benzeri bir raporu Paris'teki Amerikan Barış delegelerine göndermiştir. İki raporun özeti şöyleydi: Faysal, Suriye Kongresi ve Suriye halkı, hep birlikte Fransa'ya karşıdırlar. Marunîler ve Latin grubu dışındakiler Fransız kontrolünü istememekteler. Suriye mandaterliği Fransa'ya verildiği vakit savaş çıkabileceğini ve halkın Siyonistlere

⁴⁷ Ömer Osman Umar, a. g. e., s. 365- 366.

⁴⁸ Mehmet Akif Okur, a. g. m., s. 142.

⁴⁹ *The New York Times*, 5 December, 1919.

⁵⁰ Ergün Aybars, " Milli Mücadele'de İngiliz Basını II-1920-1923 Sevr'den Lozan'a", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C: VII, S: 19, Kasım 1990, s. 47.

karşı olduğunu belirtmiştir. Mandayı ABD'nin kendi üzerine alması gerektiğine dair bir eğilim bulunmadığı ayrıca raporda belirtilmiştir.

King- Crane Heyeti önce Halep'e ardından 13 Temmuz 1919'da da İskenderun Sancağı'na gitmiştir. Buradaki Türkler, Fransız mandasına karşı olduklarını ve Türk yönetimini istediklerini belirtmişlerdir. Heyet, Trablus ve Lazkiye gibi şehirlerde de incelemeler de bulunmuştur. Lazkiye'deki Aleviler, Fransız mandasını isterken, Tarblus'ta ise azınlık bir grup İngiliz mandasını istemiştir.⁵¹

Amerikan Heyeti'nin sürekli Fransa'yı eleştiren ağır ifadelerinden rahatsızlık duyması Fransa Dışişleri Bakanlığı'nı harekete geçirmiştir. Fransız Dışişleri Bakanlığı, amacın Suriye'deki Fransız menfaatlerini azaltmak amacıyla Fransa'nın aleyhine girişim ve propagandaların olduğu, Amerikan Heyeti'nin de İngiltere'nin amaca hizmet ettiği yönünde sert ifadeleri olmuştur. Fransa, Amerikan Heyeti'nin hazırladığı raporun Suriye ile ilgili kısmının değersiz olduğunu açıklamıştır. Fransa, raporda aleyhine olanların Suriyelilerin konuşmalarına dayandırılarak yazılmasından rahatsızlık duymaktaydı.⁵² Fransa ile İngiltere arasındaki gerginlik yaratan anlaşma görüşmelerinden sonra Fransa'nın, Suriye ve Lübnan mandalığını almasına, Filistin, Irak ve Arap yarımadasının İngiltere'ye bırakılması kararlaştırılmıştır.⁵³ İngiltere, böylelikle bölgenin petrol yataklarını elinde bulundurmuş ve bu anlaşmadan kârlı çıkmayı başarabilmiştir.⁵⁴

3.2.3. King- Crane Heyetinin İstanbul'daki Fırka ve Cemiyet Liderleriyle Temasları

İstanbul'a 3 Haziran Salı günü gelen heyet, burada 4 gün kalmıştır.⁵⁵ Heyet Filistin'e 7 Haziran'da gitmeden önce heyet üyelerinden biri gazetecilerden gelen bir soru üzerine, manda meselesi hakkında Amerikan halkının genel düşüncesinin yoklanması gerektiği, meselenin araştırılması için geldiklerini ve bunun güç bir mesele olduğunu söylemiştir. Bu arada İstanbul'da bulunan heyet ile ilgili olarak en hararetli yazıları Rauf Ahmet Bey 4-7 Haziran tarihleri arasında Amerikan mandası lehine yazmıştır.⁵⁶

⁵¹ Ömer Osman Umar, a. g. e., s. 366- 367.

⁵² *The New York Times*, 3 September, 1919.

⁵³ Ömer Osman Umar, a. g. e., s. 367.

⁵⁴ Kenan Kırkpınar, a. g. e., s. 107.

⁵⁵ Ali Karakaya, a. g. e., s. 85.

⁵⁶ Mine Erol, *Türkiye'de Amerikan Mandası Meselesi 1919-1920*, İleri Basım Evi, Giresun 1972, s. 61.

Filistin'e gidip orada gerekli incelemelerde bulunan heyet, Adana ve Mersin'e uğrayarak 21 Temmuz tarihinde bir Amerikan destroyeri ile İstanbul'a gelmiştir.⁵⁷ Amerikan heyetini Sadrazam Damat Ferit Paşa adına sadaret yaveri karşılamıştır. Ancak bunun resmî bir anlamı bulunmamaktaydı. Çünkü resmî bir karşılama yapabilmesi için, devletin devamlılığını sağlayan kesin bir anlaşma yapılmamıştı. Ancak Osmanlı Devleti ve ABD arasında herhangi bir dargınlık olmadığı için, hükûmet özel mahiyette bir yaver göndermiştir. İstanbul'a gelen bu heyeti "Asri Kadınlar Cemiyeti" ile İstanbul'daki Amerikan okulları mezunlarından seçilen bir heyet karşılamıştır. Cemaatleri adına ayrı ayrı çalışan Rumlar, Ermeniler ve Museviler, ulusal menfaatleri ve özel isteklerini bu heyete iletmışlerdir.⁵⁸

Heyet, İstanbul'da bulunduğu sırada devlet erkânından Ahmet İzzet Paşa ile görüşerek kendisine: *"Eğer siz; Erzurum ve Sivas Kongrelerinde Amerika'nın mandasını istetecek olursanız, Amerika da Osmanlı mandasını kabul edecektir."* denilmişti. Ahmet İzzet Paşa bu görevi gönüllü olarak kabul etmiştir. İstanbul'daki çeşitli siyasî kuruluşlar Amerikan mandası alma yolunda kararlar almışlar ve hatta Ermenistan'a doğu illerinden toprak vermeyi bile kabullenmişlerdir. Ancak Anadolu bunu kabul etmedikçe, İstanbul'da alınan bu kararların pek bir değeri bulunmamaktaydı. Bu nedendir ki Erzurum Kongresi günlerinde, Amerikan mandasını isteme yolunda Anadolu ve Atatürk üzerinde İstanbul'daki millîcilerin baskısı başlamıştır.⁵⁹

Heyet, Yakındoğu ve Ermeni meselesiyle ilgili olan Clarence D. Ussher, Walter G. Smith, James L. Barton, William W. Peet, Amiral Bristol ve Konsolos Ravdal gibi uzman ve yetkililerle de görüşmüştür. Ancak heyet, Anadolu'nun iç kısımlarına giderek araştırmaya yapmamamıştır. Buna gerekçe olarak Türk anlaşmasının gecikmesi gösterilmiştir. Bu nedenle komisyon üyeleri, Amerikan ve İngiliz yerel kaynaklarından elde ettikleri bilgileri kendi gözlemleri gibi kabul etmişlerdir. İstanbul'un kozmopolit bir şehir olması ve burada çok çeşitli ve farklı düşüncelerin olmasını, Anadolu'nun her görüşünü yansıttığı düşüncesiyle ellerindeki veriler kendilerince yeterli görülmüştür.⁶⁰

⁵⁷ Mine Erol, a. g. e., s. 62.

⁵⁸ Metin Ayışığı, a. g. e., s. 78.

⁵⁹ Doğan Avcıoğlu, a. g. e., s. 265.

⁶⁰ Deniz Bilgen, a. g. e., s. 70-72.

Robert Koleji Müdürü Dr. Calep Frank Gates, Mütareke yıllarında İstanbul'a gelen bütün Amerikan heyetlerini, Halide Edip, Ahmet Emin ve Rauf Ahmet Bey'le görüştürmüştür. King-Crane Heyeti de bu vasıtaıyla bu üçlü ile temasa geçmiştir.⁶¹

Halide Edip'in tercümanlık yaptığı komisyon, 31 Temmuzdan itibaren çeşitli parti ve cemiyet liderleriyle temasa geçmiş ve Türk temsilcilerden ilk olarak *Millî Ahrar Fırkası* ile görüşülmüştür. Fırka adına görüşmeye katılan Cami Bey, daha sonra basına yaptığı açıklamada Fırka'nın asgari milliyetçi bir parti olduğunu, bütün faaliyetlerini millî sınırlar içinde gerçekleşmesi gerektiğini aksi takdirde gereksiz ve anlamsız millet cereyanları nedeniyle ülke kuvvetinin israfına neden olunacağı ve Fırka'nın buna taraftar olmadığını komisyon üyelerine bildirildiği beyan etmiştir.⁶²

Cami Bey ve İzmir Müdafa-î Hukuku Osmaniye Komitesi'nden Kemal Bey, Ermeni sorunu konusunda Türkiye'nin tek başına düzelebileceğini düşünmemiştir. Kemal Bey, çoğunluğun olduğu yerlerde her millete özgürlüğün tanınması gerektiğini belirtmiştir. Heyetin ikinci olarak görüştüğü *Sulh ve Selamet Partisi* Başkanı Mustafa Arif Bey, Wilson Prensipleri'nden "self determination" ulusların kendi kaderlerini tayin

⁶¹ Dr. Calep F. Gates, (Chiago 1857 Denver, Calorado 1946), 1881-1894 yılları arası Papaz olarak Türkiye'de misyonerlik daha sonrasında 1894 yılında Harput'taki Amerikan Fırat Koleji'nde müdürlük yapmıştır. 1903 ve 1932 yıllarında aralıksız olarak İstanbul'daki Robert Koleji'nde görev yapmıştır. Paris Barış Konferansı'na katılarak başkan Wilson'a, Türklerin kendi başlarına reform hareketlerine girişemeyeceklerini, kötü iradede Türklerinde sıkıntı yaşadıklarını söylemiştir. Gates, ABD'nin Osmanlı Devleti'ni tümüyle mandası altına almasını ve bunun Yakındoğu'ya huzur, güven ve barış getireceğine inanmaktaydı. Bkz. Fethi Tevetoğlu, *Millî Mücadele Yıllarındaki Kuruluşlar*, T. T.K. Yay., Ankara 1988, s. 182- 183; Dr. Gates, 46 yıllık aktif misyonerlik hayatında ilk önce Mardin'de çalışmıştır. Harput'tan sonra 1903'ten beri üniversite düzeyinde Yakındoğu Amerikan Enstitüsü Başkanı ve beraberinde Beyrut Üniversitesi ve İstanbul Kız Koleji'nde görev yapmıştır. Bkz. *The New York Times*, 6 June, 1927; 1919 Nisan ortalarında genel olarak Ortadoğu'nun ve Anadolu'nun durumu oldukça kötüydü. Bu vaziyet üzerine Galep F. Gates 12 Nisan 1919 tarihinde Amerikan King-Crane Komisyon üyesi Prof. Albert Howe Lybyer'e yazdığı mektupta “ *Maalesef söylemeliyim ki burada şartlar kötüdür. Bu ülkenin geleceği hakkında karar verecek olan Barış Konferansı'nın uzayıp gitmesi artan oranlarda acılara, hizişleşmeye ve entrikalara fırsat vermiştir. Fransız hükûmetinin, Ermenileri Kilikya'ya getirerek onları jandarma ve polis olarak görevlendirmesi bütün Anadolu üzerinde çok kötü bir tesir bırakmıştır... Bu Ermenilerden pek çoğu bu ülkeye intikam için geldiklerini açıkça söylemektedirler... Anadolu'da bir Ermeni Krallığı kurulacağını açıklanmasının ülke çapında ciddi karışıklıkların ve katliamların başlatılması için bir sinyal olacağından korkuyorum. Türklerin yenildiklerini ve baş eğmeye hazır olduklarını düşünmek yanıltıcı olur. Türkler, bu iki vaziyette kendilerini görmüyorlar. Barış Konferansı'nın alabileceği en akıllı kararın ülkenin tamamını bir büyük devletin etkili kontrolüne bırakmak.ve Ermenistan veya başka ayrılıkçı devletler oluşturulması işini şartların elverişli olacağı zamana kadar ertelemek olacağına eskiye oranla şimdi daha da çok kaniyim... Bana öyle geliyor ki, Barış Konferansı yeterli bilgi sahibi olmadan hareket ediyor ve kararları çok daha büyük zorluklara sebebiyet verecektir” . Bu görüş İngiltere Dışişleri Bakanlığı'na akla yakın bulunmuştur. Bkz. Salahi Sonyel, *Türk Ermeni Çıkmazı: Barışma Ümitleri*, Çev. Hasan Ünsal, Genelkurmay Askerî Tarih ve Sratejik Etüt Başkanlığı Yay., Ankara, s. 131.*

⁶² Kenan Özkan, *Türkiye- ABD İlişkileri (1918-1923)*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir 2006, s. 149-150.

etme hakkı ile ilgili prensibi kabul etmiş ve doğu vilayetlerinde bir halk oylaması yapılmasını öne sürmüştür.⁶³

Komisyon daha sonra *Vahdet-i Milliye* cemiyeti ile görüşmüştür. Meclis-i Ayan'dan Çürüklü Mahmut Paşa, Ahmet Rıza ve Nabi Beyler temsilci olarak katılmışlardı. Komisyona, Şark meselesinin Wilson Prensipleri dâhilinde çözüme kavuşturulmasını ABD'den daha çok Türklerin istediklerini belirtmişlerdi. Ermeni meselesi içinde, Ermenilerin refah içinde yaşamalarını en çok isteyen milletin Türk milleti olduğunu; ancak Ermenilerin refah ve saadetlerinin Türkler zararına olunmaması gerektiği ve Ermeni hükûmetinin teşekkülünün Türk topraklarının, Ermenistan'a verilmesi anlamına geldiğini belirtiyorlardı.⁶⁴

Hürriyet ve İtilâf Fırkası adına delege olarak seçilen genel merkez üyelerinden Zeynelabidin, Seyfeddin ve Dr. Esat Beyler heyet tarafından kabul edilmiş ve yapılan görüşmelerde, Fırka'nın Amerikan Heyeti ile sıkı bir temasta bulunma arzusunda olduğunu söylemişlerdi.⁶⁵

ABD'de Kolimbiya Üniversitesi'nde doktora yapan Ahmet Emin (Vakit) Bey, Ermeni meselesinde Ermenilere yapılan zulmün hem ordudan hem Osmanlı Devleti'nin baskısından geldiğini, Türklerin her zaman uğraştığı bir konu olmasına rağmen çözüme ulaşacağına inanmadığını ve Ermenilere bağımsız bir bölge verilmesini savunmuştur.

Son saray tarihçisi Abdurrahman Şeref Bey'le Millî Talim ve Terbiye Cemiyeti Başkanı olan Dr. Esat'ın başında bulundukları Millî Kongre⁶⁶ bir parti olmamakla birlikte çeşitli siyasî güçleri bünyesinde bulunduruyordu. Bu gruptan Dr. Esat, Halil, Zeynel Abidin, İrfani Bey; Wilson Prensipleri'nin Türkler için uygulanacak bir yöntem olduğunu ve iyi ilişkilerden söz ettikleri halde Ermeni problemi hakkında hiç konuşmamışlardır. Gazeteci Ali Kemal Bey, Ermenilerin bir tek mandaterlik istediğini Ermenilerin Türklerle uzun yıllar beraber yaşadığını, ekonomik zorluklar dışında Ermenilerin başka bir davranışa tabi tutulmadıklarını ve hükûmetin herkese karşı aynı yanlış tutumu sergilediğini, ifade etmiştir. Vilayet-i Şarkiye Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Başkanı Süleyman Nazif, 27 Eylül 1918'de New York'ta yaptığı bir konuşmayı

⁶³ Ali Karakaya, a. g. e., s. 88.

⁶⁴ Kenan Özkan, a. g. t., s. 152.

⁶⁵ Metin Ayışığı, a. g. e., s. 79.

⁶⁶ 54 cemiyet, heyet ve fırka temsilcilerinden oluşmakta ve Amerikan mandasını desteklemekteydi. Partilerüstü bir organ olduğunu söyleyen Milli Kongre'nin fikirleri, istekleri çok önemliydi. Çünkü Milli Kongre'nin fikri ve isteği, aslında kamuoyunun isteği ve düşüncesi olarak kabul görmeliydi Bu yetkiye sahip olduklarını düşünmüşler ki Amiral Bristol'e verdikleri notada "Osmanlı Devleti'nin rehabilitasyonu için ABD'nin görev almasını" talep etmişlerdir. Bkz. Deniz Bilgen, a. g. e., s. 75.

hatırlatarak tarafsız adaletin ortaya çıkmasını, milletlere aynı koşulların uygulanmasında eşit haklar olması gerektiğini bizzat başkan Wilson'a ait olduğunu söylemiştir.⁶⁷

Millî Mücadeleciler, manda yanlılarının King-Crane Heyeti ile ilişkilerinin ısrarlı takipçisi olmuşlardır. Nitekim 12. Kolordu Komutanı Selahattin Bey'in 13.08.1919 tarihli Afyon Karahisar'dan 15. Kolordu Komutanına yine Mustafa Kemal Paşa için gönderdiği raporunda İstanbul'da çeşitli partilerin birleşerek Amerikan Heyeti'ne bildirmek üzere oldukları fikirleri arz edilmiştir. Bunlar sırasıyla:

1-Ermenistan için Türkiye'nin doğu sınırı üzerinde Ermenilerin işine yarayacak bir toprak parçası vermeye doğu vilayetlerindeki Türkler ve orada iş başında bulunan büyüklerin buranın gelecekte refahı ve serbestçe gelişimini düşünerek razı olabilecekleri fikrinde oldukları, yalnız bu görüşlerini oradaki Kürtlerle işbirliği yapmış olmaları ve Kürtlerin de Ermenilere toprak verme düşüncelerine kesinlikle karşı bulunmaları dolayısıyla açığa vurmamak istemediklerini ve açığa vursalar dahi, oradaki Türk çoğunluğun, aşağıdaki şartları yerine getiremeyeceği konusunda kendilerine güvence verilmedikçe bu düşünce de Kürtlerden ayrılmayacaklarını zannettiklerini tespit etmiştir. Şöyle ki; 1.si Türk-Kürt çoğunluğun ve aralarındaki diğer azınlıkların yaşadıkları toprakların bütünlüğü; 2.si Türk bağımsızlığının tam olarak tanınması ve fiilen garanti edilmesi; 3.sü Türkiye'nin çağdaş medeniyete ulaşabilmesi için gelişmesine engel olan kayıtların kaldırılmasıyla Wilson Prensipleri'nde vaat edilgi gibi, bağımsızlıklardan ve haklardan en güvenli bir şekilde yararlanmasına imkân verilmesi, 4.sü bu hususlarda ve Türklerin gelişmelerinin çabuklaştırılmasında ABD'nin bize yardımcı olacağını, Cemiyet-i Akvam'a karşı üstlenmesi,

2-Boşaltılarak, topraklardan çıkarılacak olan Türk ve Kürtlerin geri gönderildikleri, yeni topraklarda derhal yerleştirilmeleri ve derhal topraklardan faydalanmalarını sağlamak için ABD'nin yardım etmesi,

3-Erzincan ve Sivas arasında yoğun halde bulunan Ermenilerin de yeni Ermenistan sınırı içinde gönderilmesinin temini,

4-Ermenistan adına ve hesabına muhtemel gördüğümüz toprak verme durumu, bağımsız bir Ermenistan adına değil; ancak büyük bir medeni devletin mandası altında gelişerek çağdaş bir devle adına olacağını,

5- Tüm bunlar teklif mahiyetindedir. Memleketteki heyetlerle temas etmek mümkün olursa oraya Amerikan Heyeti'nden birinin gönderilmesi şarttı.

⁶⁷ Ali Karakaya, a. g. e., s. 88- 89.

6- Nihayet konunun meşru hale getirilmesi Osmanlı Millî Meclisi'ne götürülmesi tebliğdir.” şeklindeydi. Mustafa Kemal'in Erzurum'dan gönderdiği 21.08.1919 tarihli cevabında ve 20. Kolordu Komutanlığı'na gönderdiği şifresinde: “İstanbul'da çeşitli partilerin Amerika Komisyonu'na verilmek üzere aldıkları kararlar, burada Heyet-i Temsiliyemizce son derece üzüntü ve esefle karşılandı. Çünkü 1. maddede Ermenistan'a doğu vilayetlerinden bir karış toprağın bile Ermeniler hesabına yazılmasının bugün için tatbikatta mümkün olmayacağı şöyle dursun; unsurlar arasında düşmanlık ve intikam duygusunun dehşet ve şiddeti Osmanlı Ermenilerinin dönmeleri halinde bile vilayetler dâhilinde yoğun bir şekilde yerleştirmeleri tehlike göstermektedir. 3. madde ile Erzincan ve Sivas arasında da yoğun bir Ermeni topluluğunun bulunduğu hayali bilgisizlikten başka bir şey değildir.”⁶⁸ diyerek, tepkisini koymuştur.

Yine 20.KolorduKomutanı Ali Fuat Paşa, 3. Ordu Müfettişliği'ne 14. 08. 1919 da çektiği şifre de Cami, Rauf, Ahmet, Reşit Hikmet, Reşit Sadi Bey'ler ile Halide Edip, Kara Vasıf, Esat Paşa, bütün parti ve derneklerin düşünceleri yoklandıktan sonra büyük çoğunluğun görüşüne göre; basılı bir raporun olduğu, yardıma ihtiyaç duyulduğu ve bu yardımın ABD tarafından yapılmasının en az zararlı yol olarak görüldüğü, Sivas Kongresi'nde bir an önce iş görmek ve Amerikalılar gitmeden önce tebligat yaptırılması gerektiği, bu nedenle de Amerikalıların erken gidişini engellemek için oyaladıklarını bildirmekteydi.⁶⁹.

Komisyon, 1 Ağustos'ta cemaat temsilcilerini Amerika Sefaretnamesi'nde kabul etmiş ve Ermeni Patriki Zevan Efendi'nin başkanlığında Katolik Patrik Kaymakamı Sabahyan, Ermeni Protestan Milletvekili Bezciyan ve Doktor Davidyan ile görüşmüştür. Rumları temsil etmek üzere ise üç heyet oluşturulmuştur. Birinci heyet, Patrik Kaymakamı Dreteos Efendi'nin başkanlığında; İnöz Petropolidi Yuvakim ve Kayseri Metropolidi Nikaola Efendi'den oluşmaktaydı. İkinci heyet; Osmanlı Meclis üyesi Kazanovel, Kara Todori ve Hiralambedi Efendi'den oluşmaktaydı. Üçüncü heyet, Çanakkale Metropolidi İneneos Efendi ile Sabık İzmir'de Eski Mebusu Emanolidi'den oluşmaktaydı.

Görüşmeler sırasında göç ettirildikleri yerlerden memleketlerine dönen muhacirlerin durumu, bunların güvenliği ve taşradaki güvenlik meseleleri konuşulmuştur. Ermenilerin geleceği gündeme gelmiş ve heyet üyeleri, Paris'teki

⁶⁸ Mustafa Kemal , Atatürk, *Nutuk*, C: I, Kamer Yay. İstanbul, 1999, s. 127-130.

⁶⁹ *Nutuk*, C: I, s. 131.

Ermeni murahhasları tarafından konferansa sunulan muhtıradaki talepleri dile getirmişlerdir.⁷⁰

1 Ağustos tarihli ajansta, King-Crane Heyeti'nin İstanbul'daki birçok siyasî fırka ve cemiyetle temas halinde olmalarını ve Ermenistan'a tahsil edilen sınırı kabul edileceği yönündeki haberler doğrultusunda Erzurum Kongre Heyeti'nin, bu cemiyetlerin girişimlerini reddettiğini ve Amerikan Heyeti'ne Wilson Prensipleri'ni hatırlatmak için bir ihtar ve muhtıra hazırladığı belirtilmiştir.⁷¹

4 Ağustos 1919'da *Kürt Teali Murahhasları* ve *Hahamhane Heyeti*, King-Crane Heyeti tarafından kabul edilmiştir. *Kürt Teali Cemiyeti* delegelerinden Doktor Şükrü Mehmet, Ayandan Seyyid Abdulkadir, Babanzade Şükrü Beyler; mahiyeti meçhul bir takım haklardan bahsederek⁷², İngiltere'nin himayesinde bağımsız bir Kürdistan isteklerini belirtirken *Kürt Teavün Cemiyeti* ise Osmanlı camiasından ayrılmamak şartıyla İngiliz mandasını istemişlerdir.⁷³

Komisyon 8 Ağustos 1919'da ise *Sosyalist Fırka* ile görüşmüştür. Ermenilerle ilgili olarak kendilerine yöneltilen soruya cevaben; Ermeni meselesi ile Türkiye meselesinin birbirinden bağımsız olmadıklarını, Türkiye'nin hiçbir yerinde hiçbir ulusun tam çoğunluğa sahip olmadığını bu nedenle de çeşitli unsurların az çok çoğunlukta oldukları bölgelerde, yarı muhtariyete sahip olmaları gerektiğini dile getirmişlerdir.⁷⁴

Komisyon'a İstanbul'dan ayrılmadan önce *Antakyalılar Cemiyeti* namına bir muhtıra sunulmuştur. Antakya ulemasının imzasını taşıyan muhtıra, Wilson Prensipleri'ne atıfta bulunarak Antakya şehri ve çevresinin Türk olduğunu vurgulamış, şehrin 106.000 nüfusa sahip olduğunu; bunun % 75'ini Türklerin, % 10'unu İslam-Arapların meydana getirdiğini, şehir merkezinde 40.000 nüfusun çok büyük kısmını Türklerin, 2000 kadarını Rumların ve 200 kadarında Ermenilerin oluşturduğu Türkiye'den başka hiçbir devletin idaresinin kabul edilemeyeceğini belirtmiştir.⁷⁵

⁷⁰ Kenan Özkan, a. g. t., s. 153-154.

⁷¹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Kazım Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, C : I, Yapı Kredi Yay., İstanbul 2008, s. 109-111

⁷² Bu haklar Kürtlerin geleceği ve ticaret yolları üzerine yönelik olmuştur. Buna göre Osmanlı sınırları içinde 4-5 milyon Kürdün olduğu, ticaret güzergahı olarak da Kürdistan'ın öncelikle Fırat ve Dicle nehirleri vasıtası ile Irak ve Hint Deniziyle; Avrupa ile de İskenderun Körfezi'ndeki Ayaş-Yumurtalık limanları arasını kapsayan kısım içinde hayat bulmasını istemişlerdir. Bkz. Kenan Özkan, a. g. t., s. 155.

⁷³ Metin Ayışığı, a. g. e., s. 80.

⁷⁴ Kenan Özkan, a. g. t., s. 156.

⁷⁵ Kenan Özkan, a. g. t., s. 158.

Halide Edip, heyetin vatansever gruplarla görüşmesine yardımcı olmakla birlikte, Amerikan mandaterliğinin bir anlamda propagandasını yapmıştır. 12 Ağustos 1919'da Amerikan Heyeti'nden Lybyer ve Crane durum değerlendirmesini sonuçlandırıp Mustafa Kemal ile görüşmek istemişlerse de zamanlarının kısıtlı olması nedeniyle görüşme gerçekleşmemiştir. Zaten General Harbord'un hareket ettiği haberini alan heyet, 4 Ağustosta Chiago Daily News'te çalışan gazeteci Louise Edgar Brown'u görevlendirerek Mustafa Kemal ile temasa geçmesi kendisinden istenmiştir. Halide Edip, bu gazetecinin Sivas'a varmasına da yardımcı olmuştur.⁷⁶

King-Crane Heyeti, inceleme raporunu 21 Ağustosta tamamlamıştır.⁷⁷ Heyet, Asya Türkiye'si'nde 39 şehir ve kasabayı ziyaret etmiş ve 1,200'den fazla köy temsilcisi ile görüşmüştür. 40.000 kelimeden oluşmakta olup rapor, 3 yıl saklı tutulmuştur.⁷⁸ Heyet, Yakınoğu'da Başkan Wilson'un 14 noktasının ne kadar yaygın bir şekilde bilindiğine tanıklık etmiş ancak Araplar arasında dahi milliyetçi duyguların kuvvetli olmasına karşı şaşkınlıklarını gizleyememişlerdir. Mr. Crane, Anadolu'da ABD'ye yönelik yaklaşımın ümit verici olması nedeniyle Amerikan barış yardımının reddedilmesi o bölgede yaşayan insanlar için hayal kırıklığı yaratacağını düşünmüştür.⁷⁹ Komisyonun elinde 1,863 dilekçe ve mektup⁸⁰ bulunmaktaydı.

Kolombiya Üniversitesi öğretim görevlilerinden biri olan Richard Gotteil, ABD'nin Yakınoğu'daki menfaatlerinin çok olduğuna değinerek üç büyük kara sahası arasındaki bağa ve İslam coğrafyasında yayılan Amerikan etkisine deyinmiştir. Bu coğrafyada yaşayan insanların özlem ve beklentilerin doğru kaynaklarla belgelendirilmesinin heyetin görevi olduğunu belirtmiştir.⁸¹

Raporda Amerikan mandasının istenme nedenleri arasında İzmir'in işgali, Padişah ve hükûmetin acizliği, kararsız tutumları, İtilâf devletleri tarafından Türkiye'nin parçalanacağı ve geleceklerinin ellerinden alınacağı, İngiliz mandası yönünde yoğun bir propaganda yapılması gibi âmiller rol oynamış, yüksek sivil ve askerî şahsiyetler arasında çok yaygın bir görüş olarak da benimsenmiştir.⁸²

⁷⁶ Hulusi Akar, a. g. t, s. 49.

⁷⁷ Thomas A. Bryson, a. g. e., s. 68.

⁷⁸ *The New York Times*, 20 August, 1919.

⁷⁹ *The New York Times*, 28 August, 1919.

⁸⁰ Hulusi Akar, a. g. t., s. 48.

⁸¹ *The New York Times*, 12 December 1919.

⁸² Mine Erol, a. g. e., s. 65.

Raporda Komisyon'un sunduğu teklifler ise;

1-Kilikya dışında Türkiye'den tamamıyla bağımsız fakat mandaterlik altında kurulacak olan Ermeni Devleti tesisi,

2-Türkiye'den bağımsız mandaterlik altında kurulacak adı; İstanbul Devleti olan bir devlet kurmak,

3-Türk Devleti üzerindeki mandaterlik Türklerin çoğunluğunun kabul ettiği bir düşüncedir. Mandaterlik konusunda ki temel prensiplerine Barış Konferansı ve Milletler Cemiyeti karar vererek, bunların yanında daha sonra ileri öneriler de Türkiye ile mandater devlet arasında belirlenecektir.

4-Yunanlılara bağımsız bölge verilmeyecektir.

5-Anadolu'daki cemiyetler bir toplantıya çağrılarak, bu toplantıda kesin sınırlar belirlenecek ve ilk üç öneri üzerinde çalışmalar yapılacak bunun yanında İzmir'deki "bölgesel bağımsız" bölgelerin sınırları tahmin edilecek ve belirlenecek, Türk Devleti'nin sınırlarının belirlenmesi için Suriye ve Mezopotamya'nın da kuzeyindeki sınırların belirlenmesi gerekmektedir.

6- Mezopotamya ve Suriye'yi içine almasa da Anadolu için öngörölmüş bir mandaterlik olacaktır. Bu mandaterlik içinde Ermenilerin bölgesi de bulunmalıdır. Gelecekteki Türk Devleti de bu mandaterliğin içinde olmalıdır.

7- Türk Devleti'nin, İstanbul Devleti'nin ve Ermeni Devleti'nin mandaterlikleri ABD'ye verilmelidir.⁸³ şeklindeydi.

Bir başka ifadeyle İstanbul ve Boğazlar bölgesinde uluslararası bir yönetim kurulmalı; ancak İstanbul'daki Türk idaresi sona ermeliydi Bütün Ermenistan'ı, Anadolu'yu, İstanbul'u ve Türkiye Devleti'ni kapsayacak tek bir genel manda kurulup Türkiye'de uygulanacak manda yönetimi altında İzmir'e özerklik verilerek⁸⁴ Anadolu'nun parçalanmasına engel olunmalıydı.

Ermenilere yönelik olarak heyet raporunda; Ermenilerin çoğunlukta yaşamadıklarını belirtmiştir. Yakındoğu'ya düzen ve dünyaya barış getirilmek isteniliyorsa Avrupalı güçler, Osmanlı Devleti'ni sömürmemeli ve Türkler, Anadolu'da varlıklarını devam ettirilmeli; fakat Türklerin kötü idareleri, katliamları ve bulundukları

⁸³ Ali Karakaya, a. g. e., s. 95.

⁸⁴ Atilla Kıray, a. g. t., s. 57.

mevkiinin stratejik rolünü kullanmaktaki yeteneksizliği ve başarısızlığı nedeniyle uygun bir bölünme olmak zorundadır.⁸⁵ deniliyordu.

Komisyon üyeleri Ermenilerin iddia ettikleri bir Ermenistan'ın ne tarihi, ne de o dönemin gerçekleriyle bağdaşmadığını anlamış ve Ermenistan adı altında talep edilen bölgelerde Ermenilerin azınlık olduğunu belirtmiştir. Gerçeklerden uzak, azınlığa dayalı bir Ermeni devletinin mandasının ABD tarafından üstlenilmesinin zorluğuna dikkat çekilmiştir. Başlangıçta Ermeni yanlısı propagandanın etkisinde kalarak göreve başlayan King-Crane Komisyonu Ermeni taleplerinin yetersizliğini, siyasî, askerî, ekonomik vb. pek çok nedenden ötürü bunları yerine getirmenin imkânsızlığını saptamıştır.⁸⁶

Heyet, Osmanlı Devleti'nin topraklarını içine alan bütün bölgelerle ilgili raporunu 28 Ağustos 1919'da Paris'teki Amerikan Delegasyonu Başkanı Frank Polk'a vermiştir. Rapor, Türkiye anlaşması görüşülünceye kadar elde tutulacak ve sonra Amerikan Delegasyonu'nca Paris Barış Konferansı'na sunulacaktı. Bu şüphesiz ki yapılamamıştır. Çünkü ABD, Türkiye anlaşmasının incelenmesinden ve görüşülmesinden önce Paris Barış Konferansı'ndan çekilmiştir Rapor, Başkan Wilson'un yayımına izin verdiği 1922 yılına kadar kendisinde kalmıştır. Kopyaları öteki delegasyonlara dağıtılmamıştır. Ancak İngiliz delegelere okuma şansı verilmiştir.⁸⁷ Ancak bu tutum Amerikan kamuoyunda ve aydınlar arasında eleştiri konusu olmuştur.⁸⁸

King-Crane Heyeti, hazırladığı raporu Beyaz Saray'a ise 27 Eylül 1919'da göndermiştir. Ancak aylarca süren bu yoğun çalışma, barış antlaşmasının nihai şekli üzerinde açık bir etkiye sahip olmadığı gibi, bu rapor üç yıla aşkın bir süre ne basılmış ne de yayınlanmıştır. Bu uzun gecikmenin muhtemel nedenleri arasında Heyetin, Fransa'yı aşırı derecede eleştirmiş olması, ABD Dışişleri Bakanı Lansing'in Yakındoğu'da siyasî bir sorumluluk almak istemesi ve Başkan Wilson'un hastalığı gösterilebilir. Wilson hasta olmasaydı bile, Wilson'un, Türklere destek verilmesini isteyen bir programı kongreye sunması mümkün değildi. Ermenistan yanlılarının, Kilikya ve üç doğu vilayetinin yeni kurulacak Ermenistan'dan çıkarılmasını isteyen bu

⁸⁵ Deniz Bilgen, a. g. e., s. 86-87.

⁸⁶ Kamil Necdet Ar, a. g. t., s. 166.

⁸⁷ Deniz Bilgen, a. g. e., 85.

⁸⁸ *The New York Times*, 12 December 1919.

raporu ve aynı mandater devletin idaresi altında olsa bile, Türkiye ile beraberliğin devamını kabul etmeleri beklenemezdi.⁸⁹

Özetle King-Crane Heyeti'nin görevi Yakındoğu'daki azınlıklar hakkında araştırma yapmak olsa da öncelikle Suriye ve Filistin problemine ağırlık vermişlerdi. Rapor, ABD'nin Suriye üzerinde mandasını, Ermeni devletinin kurulmasını, İstanbul ve Türkiye'nin diğer bölümleri için iki farklı hükûmetin kurulmasını tavsiye ediyor ve Filistin'de Yahudiler için kurulacak ulusal bir anayurda Arap ve Hristiyan karşıtlığı nedeniyle karşı geliniyordu. Delegeler King ve Crane, yardıma muhtaç azınlıklara yardım edilmesi için ABD'nin izolasyon ve iktisadî millîyetçilik politikalarını terk etmesi gerektiği düşünmekteydiler. Buna rağmen raporların Paris Barış Konferansı üzerinde bir etkisi olmamıştır. Kaldı ki Amerikan temsilcileri konferanstan ayrılmaya karar vermiş ve önceden de değindiğimiz gibi rapor, 1922 yılına kadar kamuoyuna duyurulmamıştır. Gecikmenin en önemli sebebi; önerilerin İngiliz, Fransız ve Siyonist planlara karşı düşmanca olmasıdır. King-Crane Komisyonu'nun dönüşünün hemen ardından Genaral Harbord Komisyonu bölgeye gitmiştir.⁹⁰

King-Crane komisyonunun manda idaresi için ele aldığı rapora yönelik The New York Times'da çıkan bir yazı da Osmanlı Devleti'nin bütünü üzerinde bir manda idaresinin oluşturulmasının milyon dolarlık borç ile iflas etmiş bir devletin malî sorumluluklarını üstlenmek demek, olduğu yazmaktaydı. Yine Osmanlı Devleti'nin bütünü üzerinde manda kurulması halinde gerekli ordunun çok daha büyük olmak durumunda olduğu ve katliamlara katılan Türklerle Hristiyanların bir arada olacağı ifade edilmekteydi. Bir bütün olarak düşünülen manda idaresinin sadece Osmanlı'daki Hristiyan unsurları için uygun olmayacağını aynı zamanda birleştirilmek istenen Yunanistan'ın, Suriye'de manda idaresi isteyen Fransa'nın ve Filistin'in kendi iradesi altında olmasını isteyen İngiliz menfaatleri ile çatıştığı da vurgulamıştır.⁹¹

⁸⁹ Deniz Bilgen, a. g. e., s. 88.

⁹⁰ Pınar Özbek, *Missionaries Near East Relief Society in The U.S. Foreign Policy Towards The Armenian Ouestion 1915- 1923*, A Thesis Submitted to The Graduate School of Social Sciences Of Middle East Tecnical University, Ankara, 2009, s. 71-72.

⁹¹ *The New York Times*, 25 October 1919.

3.3. Osmanlı Topraklarına Gelen Harbord Heyeti'nin Faaliyetleri

3.3.1. Harbord Heyeti'nin Oluşumu, Üyeleri ve Ermeni Meselesine Yaklaşımları

Başkan Wilson, Paris Barış Konferansı'ndan ayrılmadan önce Ermeni meselesinin gündemde olduğu bir sırada, 22 Haziran 1919'da Charles Evans Huges, Henry Cabot Lodge, Charles W. Elliot gibi politikacıların imzasını taşıyan bir mektup almıştır. Mektupta tüm Amerikan kamuoyunun Ermeni haklarının refahı ile ilgilendiğini ve bağımsız bir Ermenistan'ın kurulmasını arzu ettikleri yazmaktaydı. Bu mektup Paris'te bulunan Amerikan delegelerine de gönderilmiş ve görüşleri istenmiştir. General Harbord'un manda meselesiyle görevlendiren Herbert Hoover'ın⁹² da bulunduğu askerî ve sivil uzmanlarca hazırlanan bir muhtıra⁹³ ile mektuba cevap verilmiştir. Cevapta, Türkiye ve Suriye'de kalan Ermenilerin miktarının 2 milyon olduğu ve bunun bir kısmının Türkiye'den gelen mülteciler olduğu, çoğunluğun ise Rusya Ermenistan'ında bulunduğu belirtilmiştir. Önerilen çözüm yolu; bunların eski evlerine iadesi ve Türklerin işgal ettikleri yerlerden çıkarılmasıydı. Ermenileri yurtlarına döndürmek için 60.000 kişiye, güvenliğin sağlanması içinde 30.000 kişilik güce ihtiyaç olduğu belirtilmekteydi. Yani sorun basit bir mülteci sorunu olmaktan çok uzaktı.⁹⁴

Başkan Wilson Dörtler Konseyi'nin üyeleri olan Lloyd George, Clemenceau ve Orlando'nun önerileriyle manda fikrine sıcak bakarak Paris'ten 27 Haziran günü ABD'ye geri dönmüştür. Wilson, manda işleriyle Yakındoğu İşleri Yöneticisi Herbert Hoover'i görevlendirmek istemişti. Ancak bu yaklaşıma karşı gerek kamuoyunda gerekse senatoda önemli bir direnç söz konusuydu. Hoover'ın kendisi de mandanın

⁹² Transkafkasya adı verilen Ermenistan bölgesinde bulunan Ermenilere yiyecek giyecek işlerinden sorumlu olup, Amerikan Yardım Örgütü Genel Müdürüdür. Bkz. *The New York Times*, 31 July, 1919.

⁹³ Muhtıranın geniş içeriğinde; mültecilerin yaşam sıkıntısı geçtikleri, nedeninde Türkler tarafından topraklarının ellerinden alınmasına, köylerinin yakılıp yıkılmasına bağlanmıştır. Türk kuvvet ve eşkıyanın eski Ermeni bölgelerini, Rusya ve Türkiye Ermenistan'ı arasındaki sınırı işgal altında tutuklarını belirtmişlerdir. Ayrıca Amerikan Gıda İdaresi Doğu Amerikan Yardım Komisyonu ve Kafkasya'daki İngiliz askerî makamları tarafından yapılan yardımların yeterli olamayacağı ifade edilmiştir. Bu muhtıranın altında imzası bulunan, resmî Amerikan Yardım Komisyon Başkanı Heber Hoover da, Amerikan misyonuna, kişisel görüşü olarak, bağımsız Ermenistan'ın ekonomik bakımdan, kendi kendine ayakta durabilmesi için, Ermenistan ile Mezopotamya'nın aynı mandater devletin yönetimine verilmesi gerektiğini bildirmiştir. Böylelikle Ermenilerin "ticarî yeteneklerini" geliştirebilmeleri için bir alan sağlanmış olacaktı. Herbert Hoover'ın Ermenistan ile Mezopotamya'nın aynı mandater devletin yönetimine verilmesine ait tekliflerinin arkasında yatan gerçek, Irak'ın İngiltere'ye daha önceki anlaşmalarla bırakılmış olması ve İngiltere'nin bütün 19. yüzyıl boyunca Rusya'nın Kafkasya'daki varlığından "Hindistan Yolu" açısından endişe duyması hatta Kafkaslarda İngiliz kuvvetlerinin de bulunması noktasından hareket etmesi etkili olmuştur.. Dolayısıyla bu, Ermenistan mandasının İngiltere'ye verilmesi anlamına gelmekteydi. Bkz., Fahir Armaoğlu, " Harbord Misyonu Nasıl Ortaya Çıktı?" , *Belleten*, C: LXI, S: 230-232, Ankara, 1998, s. 704-706.

⁹⁴ Kenan Özkan, a. g. t., s. 129-130.

neden olacağı sıkıntıların farkındaydı. Bu ortamda Herbert Hoover, 27 Haziran 1919 tarihinde Başkan Wilson'a ABD, İngiltere, Fransa ve İtalya hükûmetlerindeden müşterek olarak temsilen defakto Ermeni hükûmeti ile ilişkilerde tam yetki donatılmış, geçici bir komisyonun görevlendirilmesini önermiştir. Yapılan öneriye göre anılan heyetin görev alanı (Rus ve Türk Ermenista'nı olarak adlandırıldıkları) Doğu Anadolu ve Kafkasya bölgelerindeki yardım faaliyetleri, yerlerini terk edenlerin evlerine dönmesi, bölgenin siyasal geleceği gibi konularda gözlemlere dayanarak önerilerin geliştirilmesi amaçlanmıştır. Diğer hükûmetlerin de uzlaşması sonrasında defakto Türk ve Ermeni hükûmetleri, anılan heyetin atanması ve yetkileri hususunda haberdar edilecekti. Bu görev için Herbert Hoover'ın tarafından önerilen General Harbord'un 5 Temmuz'da atanması yapılmıştır.⁹⁵

ABD'nin Yakındoğu'da etkinliğinin artması gerektiği yönündeki eğilim ve baskılar üzerine manda konusunun ve Ermenilere yönelik Amerikan basınına ve kamuoyuna yansıyan haberlerin araştırılması Başkan Wilson tarafından 1 Ağustos 1919'da istenmiştir.⁹⁶ Wilson, 21 Ağustos 1919 tarihinde⁹⁷ İstanbul hükûmetine bir nota göndermiş, Ermenilerin ölümlerinin durdurulmaması halinde Wilson Prensipleri'nin 12. maddesiyle Türk bölgelerine tanınan hakkın, yani bağımsızlığın geri alınabileceği belirtilmiştir.⁹⁸

General Harbord ve Heyeti, Paris Konferansı'nda alınan kararlar doğrultusunda oluşturulan tahkik kurumunun Amerika şubesidir.⁹⁹ Ermeniler hakkında durum çalışması yapmak üzere 15 Ağustos 1919'da Paris'ten ayrılarak¹⁰⁰, resmî adı **American Military Mission to Armenia** olan Harbord Heyeti, **Martha** harp gemisiyle 2 Eylül 1919 tarihinde İstanbul'a varmıştır. İstanbul'a gelen heyetin 15'i asker geriye kalan 31'i sivillerden oluşmak üzere 46 kişiden oluşmaktaydı.¹⁰¹

Ermenilerin ABD mandasını istediklerini bilen General Harbord, Ermenilerin bulundukları memleketlerin durumu hakkında bilgi sahibi olmak istemiştir. Ancak

⁹⁵ Kamil Necdet Ar, a. g. t., 166-167.

⁹⁶ Deniz Bilgen, a. g. e., s. 273.

⁹⁷ Sevil Akgün, *General Harbord'un Anadolu Gezisi ve (Ermeni Meselesine Dair) Raporu* , Tercüman Yay., İstanbul, 1981, s. 63.

⁹⁸ *The New York Times*, 11 September, 1919.

⁹⁹ Neslihan Öztürk, *Türk-Amerikan Diplomatik İlişkileri(1870-1930)*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul, 2005, s. 58.

¹⁰⁰ *The New York Times*, 9 August 1919.

¹⁰¹ Cemal Kutay, *Türk Milli Mücadelesinde Amerika*, Boğaziçi Yay., İstanbul, s. 25 ; Recep Karakaya 24 Ağustos'ta İstanbul'a geldiklerini ifade etmiştir. Bkz. Recep Karakaya, *1908-1923 Türk Kamuoyu ve Ermeni Meselesi*, Toplumsal Dönüşüm Yay., İstanbul, 2005, s. 331.

karşılaştığı manzara karşısında şaşkınlığını gizleyememiştir. Buna en güzel örneklerden birisi de Paris Barış Konferansı'na gelen Millî Ermeni Delege Kurulu'nun Başkanı olan tanınmış ihtiyar Bogos Nubar'a; sözlerinin kendisinin merakını uyandırdığını ve Ermenistan'da ne zaman bulunduğunu sorması üzerine aldığı cevap Harbord'u oldukça şaşırtmıştır. Çünkü adı geçen zat, Ermenistan'a hiç gitmediğini söylemiştir.¹⁰² Ermeniler adına Ermenileri savunan birinin sözü edilen bölgeye gitmemiş olması da ayrı bir çelişkiydi. Dolayısıyla güvenilir bilgi almak isteyen Harbord, bu anlamda sıkıntı yaşamıştır. Gidilecek bölgelerde daha önceleri bulunmuş, barış görüşmelerine katılan heyetlerle ve bireylerle görüşmeler yapmış; ancak tatmin olmamıştır. Harbord, Ortadoğu konusunda karşısına çıkarılan uzmanlarının bilgilerinin, kitap bilgisi ve propaganda ürününden başka bir şey olmadığı konusunda yakınmaktaydı.¹⁰³

Asker ve sivillerden oluşan bu heyet, İstanbul, Batum ve Ermenistan'ın çeşitli bölgelerine, Rus Transkafkasya'sına ve Suriye'ye gitmek üzere, daha önce görüşülmüş olan talimatlara ilişkin olarak yola çıkma kararı almıştır. Bu bölgelerde ABD'nin siyasî, ekonomik, askerî, coğrafi, idarî ve ekonomik açıdan karşılaşılabileceği sorumluluk ve yarar sağlayabileceği hususlar üzerine araştırma yapıp kendilerinden bir rapor istenmiştir.¹⁰⁴

Amerikan heyetindeki bazı üyeler;

Tüm General James G. Harbord – Heyet Başkanı

Tuğgeneral Frank R. McCoy

Tuğgeneral George V. H. Moseley

Piyade Yarbay Edward Bowditch- Filipin'de 15 yıl hizmet vermiştir

Yarbay John Price Jackson- Pensilvanya eski işçi üyesi

Yargıç Yarbay Jasper Brinton

Deniz kuvvetlerinden Wallece Bertholf

Binbaşı Lawrence Martin-Winconsin Üniversitesi üyesi

Yarbay Hamilton V. Baryan

Kaptan D. Loring

Kaptan L. Hill

¹⁰² Kemal Arıburnu, *Sivas Kongresi*, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara, 1997, s.162.

¹⁰³ Seçil Akgün, a. g. e., s. 67.

¹⁰⁴ Seçil Akgün, a. g. e., s. 65.

Sivil üyeler;

William Poland- Belçika Amerikan Yardım Komisyon Başkanı

Arthur Young- Savaş-Ticaret Kurul Üyesi

W. W. Cumberland- Wincounsın Üniversitesi Profesörü- Amerikan Barış Görüşmeleri Komisyonu Malî Danışmanı

Elliot G. Mears-Ticaret Bakanlığı Ticarî Danışmanı

Teğmen Lieutenant Jackadorian- Ermeni Tercüman

Binbaşı Şekerjian-Ermeni Tercüman

Hüseyin Pektaş -Robert Koleji Muallimi¹⁰⁵. (Heyete İstanbul'da katılmıştır.)

Görüşlerinin tek yanlı bilgilerle ile çarpıtılmasına izin vermeyişi Harbord'un açık fikirliğini ve tarafsızlığını gösterir. Heyeti ile Paris'ten Anadolu'ya giderken İstanbul'da geçirdikleri 4 gün boyunca Harbord, sadece Osmanlı yetkililerle değil, aynı zamanda Türk millîyetçilerinin temsilcileriyle görüşmüştür. Görüşmelerdeki tercümelerin daha tarafsız yapılabilmesi içinde yanına Hüseyin Pektaş (Wilson Cemiyeti'nin kurucularından) Bey'i de almıştır.¹⁰⁶

Harbord, malî, ticarî ve sanat gibi alanlardaki incelemeler için komisyonu ikiye bölmüştür. İlk grup ki bu grubun başında, Ermenistan Yüksek Komiseri Albay William Haskell bulunmakta olup¹⁰⁷ önce İstanbul, sonra da Gürcistan'ın başkenti Tiflis, Azerbaycan'ın başkenti Bakü ve Ermenistan'ın başkenti Erivan'a olmak üzere Karadeniz yoluyla hareket etmeleri için onlara yönerge vermiştir. Harbord, 30 kişi kadar olan bir diğer grup üyeleri ile Anadolu'ya geçip Erzurum ile Kars arasından Rus Ermenistan'ına gitmek üzere hazırlık da bulunmuştur.¹⁰⁸

¹⁰⁵Seçil Akgün, a. g. e., s. 66 ; *The New York Times*, 15 August, 1919; Hüseyin Pektaş, Heyet'in Amerika'ya dönüşünden sonra bile General Harbord ile yazışmaya devam etmiştir. Hüseyin Bey, yazdığı mektubunda, ABD'nin Türkiye'deki gelişmeleri lobilerin tesiri altında kalmadan objektif olarak değerlendirilmesini istemiştir. Hüseyin Bey'in inancına göre, "Amerikan Dış Politikası" Türk, Yunan, Ermeni lehine tek taraflı değil, İnsanlık için objektif olmalıydı. Arkadaşı Harbord'dan Amerikan kamuoyunu aydınlatmak için nüfusunu kullanmasını isteyen Hüseyin Bey, Amerika'nın Kemalîstleri Türkiye'deki tek güç olarak tanınması ümidini de vurgulamıştır. Bkz. Dinç Yaylalier, "Amerika'nın Türkiye'de Politika Oluşturma Süreci", *Türk Yurdu*, C: 18, S: 133, Eylül 1998, s. 19.

¹⁰⁶Peter F. Sugar, "General James G. Harbord'ın Misyonunun Önemi Üzerine Yeni Bir Yorum", *Uluslar Arası Atatürk Konferansı Tebliğleri*, C: II, 10-11 Kasım 1980, İstanbul, s. 458.

¹⁰⁷*The New York Times*, 15 August 1919; Tiflis'te görev yapan Albay Haskell, ABD'nin bağımsız bir Ermenistan mandasını üstlenmesinin korkunç bir hata olacağı görüşündeydi. Kafkaslara birlik gönderilmesinin aynı derece hata olacağını belirtmekteydi. Ona göre, ABD'nin Kafkaslara birlik göndermesi bir bütün olarak Türkiye'nin mandasının kabul edilmesi programın bir parçası olmalıydı aksi halde Kafkasya'daki her Amerikalı subay, birlik göndermeye karşıydı. Bkz. Deniz Bilgen, a. g. e., s. 297.

¹⁰⁸Kemal Arıburnu, a. g. e., s. 163-164.

İstanbul'da kalan heyet, dört kısma ayrılarak farklı konularda incelemelerde bulunmuştur. Dört kısma ayrılan heyetin birer başkanı ve kâtibi bulunmaktaydı. Bunlardan Yargıç Yarbay Jasper Y. Brinton'un başkanlığında olup adliye, Şuray-ı Devlet ve maarif işleriyle meşgul olacaktı. İkinci kısım Levazım Yüzbaşı Stanley K. Hornbeck'in başkanlığında Kanun-i Esasi, Meclis-i Mebusan ve Meşrutiyet sonrası siyasî olayları incelemekle görevlendirilmişti. Yüzbaşı Hale'in başkanlığındaki üçüncü kısım, sağlık işleriyle alakadar olacaktı. Ahmet Emin Bey'in yakın dostu ve Wiscounsın Üniversitesi profesörlerinden ve "Amerika Barış Görüşmeleri Komisyonu Malî Danışmanı" olan, W.W. C Cumberland'ın başkanlığındaki dördüncü kısım ise iktisadî işlerle meşgul olacaktı.¹⁰⁹

General Harbord, İstanbul'da Padişah Vahdettin ile Yıldız Sarayı'nda görüşmüştür. Padişah, generale ziyaret sebebini sormuş ve sebebini öğrenince huzur duyduğunu, çünkü birçok iddiaların yalan olduğunu, Ermeniler, Rumlar ve Musevilerin, dinleri ve millîyetleri ne olursa olsun huzur ve şefkat içinde yaşadıklarını söylemiştir. Ayrıca İstanbul'daki Amerikan müesseseleri de Harbord Heyeti ile yakından ilgilenmiştir. General ve heyeti şerefine Robert Koleji'nde bir kabul resmî yapılmıştır.¹¹⁰

Robert Koleji başkanı Gates'e göre Ermeni ve Rumları Türk idaresi altında çıkarmaktan öte Türklere iyi bir yönetim sağlanılmaya çalışılmalıydı. Çünkü nüfuzun yarısından fazlası Türk olan bir Ermenistan devleti kurmanın, eski tipte bir Türkiye varlığını koruması anlamına geldiğinden fayda getirmeyeceğine inanmaktaydı. ABCFM sekreteri ve 1915'ten bu yana Relief'in¹¹¹ nüfuzlu başkanı olan James Barton da aynı görüşteydi. Barton, Ocak 1919'da ilk Paris görüşmelerine katılmış, nisan ve mayıs ayında Relief adına savaştan sonra doğu vilayetlerini ziyaret eden ve yabancılardan oluşan komisyonu yönetmiştir. Bu siyasî araştırma gezisinin sonuçlarını General Harbord'a sunulmuştur.¹¹²

Harbord Heyeti, savaş nedeniyle Amerikan çıkarlarını korumakla görevlendirilmiş olan İsveç elçisi aracılığıyla İstanbul hükûmetinden resmî izin ve korunma talebinde bulunmuş, Millî Parti'nin (Mustafa Kemal yanlıları) İstanbul'daki

¹⁰⁹ Kenan Özkan, a. g. t., s. 133.

¹¹⁰ Cemal Kutay, a. g. e., s. 26-28 ve 29.

¹¹¹ Near East Relief (Yakındoğu Yardım Komitesi) Konya, Kayseri, Harput, Sivas, Diyarbakır ve Halep bölgelerinde araştırmalar yaptığı gibi bu illerdeki Hristiyanlara yardım malzemeleri de dağıtmıştır. Bkz. Hulusi Akar, a. g. t., s. 44.

¹¹² Hans-Lukas Kieser, a. g. e., s. 514.

mümessilleriyle görüşmüş ve yapacakları inceleme keşfinde kendilerine yardımcı olmalarını istemişlerdir.¹¹³

General Harbord, 4 Eylül günü öğleden sonra Ayasofya'yı ve Topkapı Sarayı'nı ziyaret etmiştir. Bu ziyaret, General Harbord'un İstanbul'a ilk gelişi değildir. Bu gelişinden 15 yıl önce de İstanbul'a gelmiş ve bir süre şehirde ikâmet etmiştir. Ayrıca 4 Eylül günü Hariciye Müsteşarı İsmail Bey, Amerika Sefareti'ne giderek Harbord'a iade-i ziyarette bulunmuştur. Aynı gün Ermeni Patriği'yle Katolik ve Protestan Cemaatlerinin ruhanî liderleri de Amerika Sefareti'nde Harbord'u ziyaret etmişlerdir.¹¹⁴

Heyet, İstanbul'da bulunduğu sırada şehrin sağlık durumuyla yakından ilgilenmiştir. 9 Eylül günü Amerika Sefarethanesi'nden İstanbul Sağlık Müdüriyeti Ekrem Bey'e yapılan müracaatla General Harbord'un şehrin sağlık durumu ile ilgili bilgi almak istediği bildirilmiştir. Şehrin Sağlık Müdürü Ekrem Bey, 10 Eylül günü Amerika Sefarethanesi'ne giderek heyetle görüşmüştür.¹¹⁵ Görüşmede İstanbul ve Anadolu'daki sağlık müesseseleri, doktor ve operatörlerin isimleri, hastanelerin kaç yataklı olduğu, savaş öncesi ve sonrası ölüm oranları, ölümlerin hangi hastalıklardan kaynaklandığı ve bu oranları gösteren istatistikler Dr. Ekrem Bey'den istenmiştir.¹¹⁶

İstanbul'dan sonra General Harbord ve Heyeti, trenle Adana'ya geçmişlerdir. Çünkü Adana, Ermeni sorununun bir parçası olarak görülmekle birlikte, Mersin-Tarsus çevresinde yapılan incelemeler heyetin iki gününü almıştır. Akabinde Halep üzerinden Mardin'e gidilmiştir. Mardin üzerinden Diyarbakır'a ve daha sonra oradan Harput'ta gidilmiştir. Heyete eşlik eden Yarbey Kani Bey, bölgede yabancı tahrikleri ile gelişen Ermeni ayaklanması dışında bir istikrarsızlığın mevcut olmadığını heyete bildirmiş ve heyet gittiği her yerde asker ve sivil görevlilerin emirlerini Mustafa Kemal'den aldıklarına tanıklık etmiştir. 15-22 Eylül 1919 tarihleri arasında heyet, Diyarbakır, Harput, Mardin ve Malatya bölgelerinde incelemelerde bulunmuştur.¹¹⁷

Mustafa Kemal, 15. Kolordu Komutanlığı'na 21.09.1919 tarihli göndermiş olduğu yazısında; Sivas'a gelen General Harbord'un yanında iki general (Moseley ve Mac Coy) ve tercüman Hüseyin Bey'in bulunduğunu ve Türk tarafında ise Rauf Orbay, Bekir Sami ve Rüstem Bey olduğunu ifade etmiştir. İkili arasında yapılan görüşmede

¹¹³ Kemal Arıburnu, a. g. e., s. 164.

¹¹⁴ "General Harbord", *İleri*, 5 Eylül 1335, Numara: 215, s. 2.

¹¹⁵ "General Harbord Şehrin Sıhhat-ı Umumiyesini Öğrenmek İstiyor", *İleri*, 10 Eylül 1335, Numara: 217, s. 2.

¹¹⁶ Kenan Özkan, a. g. t., s. 132.

¹¹⁷ Sayim Türkman, a. g. t., s. 42.

General Harbord, Mustafa Kemal'e Kuvay-î Millîye'nin amaç ve mahiyetini, gayrimüslimler özellikle Ermenileri son olarak da muavenet ve müzaheret hakkındaki fikirlerini sormuştur. Mustafa Kemal, ülkelerinde yaşayan gayrimüslimlere karşı saygı duyduklarını, onların haklarına riayet ettiklerini¹¹⁸, Osmanlı Devleti'nin bütünlüğünün tarafsız bir devlet olan ve hepsinden önce ABD'nin yardımı (arkalaması) altında korumak olduğunu, millî savaşın Yunanlıların İzmir'de yaptıkları dehşet yüzünden başladığını General Harbord'a anlatmıştır.¹¹⁹

General Harbord, görüşme sırasında bağımsızlık kavramı çerçevesindeki konuşmalardan, manda kavramı üzerine ayrı görüşlere sahip olduklarını anlamıştır. Bu nedenle Harbord: "...Onların manda sözünden anladıkları bizim görüşlerimizden farklıdır. Onlara göre Manda, ağabeyin kardeşine önerileri gibi bir şey. İçişlerine ve uluslararası ilişkilere karışmadan, herhangi bir otorite koymadan uygulanan bir ilişki demektir"¹²⁰

General Harbord, Mustafa Kemal'e yapılan mücadelenin haklılığı ile ilgili olarak "*Ben Türk olsaydım kesinlikle sizin yanınızda bulunurdum.*" demiştir.¹²¹ Mustafa Kemal, 24 Eylül 1919 tarihinde ABD, İngiltere, Fransa, İtalya, Yüksek Komiserleri ile Hollanda, İspanya, İsveç ve Danimarka elçiliklerine çektiği telgraflarında da ülke içindeki Müslüman olmayan vatandaşların her türlü korumasının güven altında bulunduğunu ifade etmiştir.¹²²

General Harbord, 22 Eylül 1919 tarihinde Mustafa Kemal ile görüşmesini gerçekleştirmiş¹²³ ve ardından bir gün sonra, 12 Ağustos tarihinden itibaren Türkiye'de

¹¹⁸ Kazım Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, C: I, Yapı Kredi Yay., İstanbul, 2008, s. 247.

¹¹⁹ Kemal Arıburnu, a. g. e., s. 170.

¹²⁰ Oğuz Aytepe, "Mili Mücadelede Manda Sorunu ve Mustafa Kemal'in Yaklaşımı" *A. Ü. Türk Tarih İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S: 24, Kasım 1999-2003, s. 485.; Lord Kinross, *Bir Millet'in Yeniden Doğuşu (Atatürk)*, Altın Kitaplar Yay., İstanbul, 2009, s.230.

¹²¹ İsmail Soysal, "Türk-Amerikan İlişkilerinin Ana Çizgileri", *Belleten*, C: XLI, S: 162, Ankara, 1977, s. 258.

¹²² Erdal İlder, "Ermeni İstekleri Karşısında Milli Teşekküllerin Tutumu (1919- 1922)", *A. Ü Türk Tarih İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S: 27-28, Mayıs-Kasım 2001, s. 312; Erdal İlder, *Türkiye'de Sosyalist Ermeniler ve Silahlanma Faaliyetleri (1890- 1923)*, Turan Yay., İstanbul, 1995, s. 121.

¹²³ Salahi Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, T. T. K. Yay., Ankara, 1995, s. 38; Bu görüşmenin ana çizgileri ve Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti adına Mustafa Kemal imzasıyla General Harbord'a verilmiştir. General Harbord da bunun en önemli kısımlarını kendi raporuna eklemiştir. Harbord'a verilen Mustafa Kemal'in andıcında;

1- Mütarekenin imzasında cemiyetimiz henüz kurulmamıştı. Mütareke, Wilson'un milletler prensipleri üzerinde akt olunmuştur. Biz bu prensiplere güvenerek adil bir barış bekledik. İtilaf devletleri ise Mütareke hükümlerini her gün çiğnediler. İstanbul, İtilafların emri altına girdi. Adana ve Antalya'dan Konya'ya kadar olan yerler işgal edildi, İzmir bölgesiyle Trakya'nın Yunanistan'a verilmesi Doğu

ABD Yüksek Komiseri olarak görev yapan Amiral Bristol'e kısa bir rapor göndermiştir. Verilen bu rapor iki nedenle önemlidir. İlki, Bristol'un mesele ile alakalı olarak düşüncelerinin şekillenmesine katkısı olmuştur. İkinci ise Mustafa Kemal ile yapılan ilk resmî Amerikan görüşmesine yönelik rapordur. Bristol'un bildiği ve savunduğu konular Amerikan kamuoyunda bilinmezken General Harbord, 1920'de *The World's Work*'de kendisine verilen görevle ilgili olarak 2 uzun makale yayınlamış ve bu dergi sıradan bir Amerikalının ulaşabileceği tarzda dergilerden biriydi. General Harbord'un tarafsız tutumu, Türk taraftarlığının inandırıcılığı ve haklı bulunması açısından önemlidir.¹²⁴

Heyet görüşmelerini tamamladıktan sonra Sivas'tan ayrılarak Erzurum'da Kazım Karabekir komutasında bulunan 15. Kolordu Komutanlığı'nda misafir edilmiştir.¹²⁵ General Harbord'un Erzurum ve çevresinde yaptığı gözlem ve incelemeler hiç de Ermenilerin anlattığı gibi değildi. General Harbord, özellikle Erzurum'da yaşayan Ermenilerle görüşmüş, kendilerine yönelik herhangi bir katliamın olup olmadığını sormuş; ancak Ermeniler böyle bir hadisenin olmadığını, heyetindeki tercümanlar vasıtasıyla kendisine iletmışlerdir. Harbord, Erzurum ve çevresinde Ermenilerin yaptığı katliamın kalıntılarını kendi gözleriyle görmüş ve Hasankale'de 43 köyün Ermeniler tarafından yerle bir edildiğini tespit etmiştir.¹²⁶ Ermenistan'a gittiğinde yanında bulunan Türk subay kılavuz, Harbord'un Ermeni subayların elini sıkmadığı haberini getirmiştir.¹²⁷

General Harbord, Erzurum Belediye Başkanı'na "*Erzurum'da Ermeniler fazlaymış. Şimdi hiç Ermeni kalmamış*" diyince, Zakir Efendi, "*İşte mezarlıklar burada. Erzurum ölüsü de Türk, dirisi de*" cevabını vermiştir. Ermenistan hükûmet Başkanı

Anadolu'da büyük bir Ermenistan'ın ve Karadeniz kıyılarında bir Pontus devletinin kurulması tartışılmaktadır. Bu şartlar altında Türklerin kaygılanmaları normal karşılanmalıdır.

2- Bu teşekküller ülkede intizam ve barış içinde yayılmaya çalıştıkları sırada Yunan askerleriyle yerli Rumların İzmir bölgesindeki ağır mezalimi vaki oldu. Bu hareket bütün yurttaki Müslüman halkı coşturdu, mitingler yapıldı. İtilaf devletlerine, medeniyet âlemine teller çekildi, yardım istendi. Aldıran olmadı.

3- Türk ulusu anladı ki kurtuluş ancak tam birlik halinde hareket eden genel ve tek bir teşekkülün kurulmasıyla elde edilebilir. 23 Temmuz 1919'da toplanıp 15 gün süren Erzurum ve 4 Eylül 1919'da toplanan Sivas Kongreleri bu düşünceden doğmuştur. Sivas Kongresi'nin beyannamesi ilişiktir. Bu beyannamedeki amaçları gerçekleştirmek için bir Heyet-i Temsili'ye kurulmuştur şeklinde ifadelere yer verilmiştir. Daha ayrıntılı bilgi için bkz. Hikmet Bayur, "Kuvay-ı Milliye Devrinde Atatürk'ün Dış Siyaseti İle İlgili Bazı Görüş ve Davranışları", *Belleten*, C: XV, S: 80, Ankara, 1986, s. 662- 663.

¹²⁴ Peter F. Sugar, a. g. m., s. 459- 460.

¹²⁵ Oğuz Aytepe, a. g. m., s. 485.

¹²⁶ Şenol Kantarcı, *Amerika Birleşik Devletleri'nde Ermeniler ve Ermeni Lobisi*, Aktüel Yay., İstanbul, 2004, s. 149-150.

¹²⁷ Oğuz Aytepe, a. g. m., s. 485.

Hatizof (Hadisyan) 25 Eylül 1919'da Amerikan Heyeti'ne verdiği raporda Ermenistan teşkiline ilişkin minnetini ve umutlarını dile getirmiş ve : “ *Cenab-ı Hakka çok şükür. 7 il Ermenistan'a verildi. Ermeni davası her yerde hüsn-ü kabul gördü. Bu iş Paris'te kararlaştırıldı. Bir emrivakiidir. Askerimiz her yerde âlicenap hamimiz İngilizlerin cesur askerlerince değerli yardım görmektedir. Mesela bir yer askerlerimizce işgal ve anavatana katılacaksa oraya derhal yeterli İngiliz kuvveti giderek, Müslümanları kandırıp ikna ederek bize haber veriyorlar. Askerlerimiz onların açtığı yolda resmî geçit yapıp aniden en zor yerlere kolayca dâhil oluyorlar*” demiştir. Buna karşın General Harbord, Erivan'da Ermenilere Türklerle uzlaşmalarını önermiştir. Onlara “*Paris'e murahhas göndereceğinize Erzurum'a gönderin de Türklerle anlaşın, aksi halde işimiz haraptır.*” demiştir.¹²⁸

Heyetin Erivan'da bulunduğu sırada 30 Eylül günü Ermeni Cumhuriyeti Başkanı Dr. Katissian¹²⁹ ile görüşmüştür. Katissian, General Harbord'dan ABD, Ermenistan idaresine karar verinceye kadar Türk veya Tatar saldırılarına karşı güvenliği sağlamak amacıyla Ermenilerden oluşan bir ordunun kurulmasını istemiştir. General Harbord, Katissian'ın bu isteğine “*Türkiye'den geçip geldiğimiz halde bu yönde bir hareket görmedik.*” şeklinde karşılık vermiştir.¹³⁰ Dinî liderlerle de görüşen General Harbord,

¹²⁸ Sabahattin Özel, *Millet-i Sadıka Ermeniler*, Tasam Yay., İstanbul, 2005, s. 49.

¹²⁹ General Harbord Dr. Katissian ile ilgili görüşmesinde şunları ifade etmiştir: “ *Dr. Katissian, ABD'nin Ermeni işlerine herhangi bir suretle müdahale etmesinin, bizim hükümetimizin icra dairesinden başka makamların da ilgileneyeceği bir mesele olduğunu bir türlü anlayamıyordu. Güya Türkler beynelmilel tayin olunan hudut boyunca asker yığıyorlar ve Ermenistan'ı işgal edip zaten açlıktan ve sefaletten muzdarip olan Ermenileri kılıçtan geçirmek istiyorlarmış. Halbuki biz Türkiye'den geçip geldiğimiz halde hiç böyle bir hareket görmediğimizi söyledik. Biz oraya gittiğimizde Türkiye, Ermenistan Cumhuriyeti'ni tanıyan yegâne devletti. Başvekile İstanbul'a bir diplomatik mümessil gönderip göndermeyeceğini sordum ve kendisi tanıyan yegâne devlet olduğuna göre böyle bir mümessilin gönderilmesinin pek münasip olacağını ileri sürdümse de Türkiye ile diplomatik münasebette bulunmayı düşündükçe tüylerinin ürperdiğini söyledi... Dr. Katissian'ın fikrine göre Ermeni mültecilerin Türkiye'de kalan yurtlarına dönmelerini sağlayacak ne bir söz verilmiştir, ne bir muahede veya muamele yapılmıştır; ancak bu muhacirlerin yurtlarının bulunduğu memleketler Türkiye'den alınıp kendilerine verilmesi gerekir. Başvekil, tabii olarak o ülkelerin Ermenistan Cumhuriyeti'ne katılmasını istiyor. Onun fikrinde bu kan ve din kardeşlerinin tekrar Türk boyunduruğu altına alınması hiç düşünülecek şey bile değildir... Bu yeni Ermeni hükümetinin karşılaştığı en büyük mesele Türkiye'nin Ermeniler ile meskün vilayetlerinin akıbetinin ne olacağı ve şimdi Ermeni Cumhuriyeti ülkesinde bulunan muhacir ve mülteci Ermenilerin bir çeşit kontrol veya manda altında olarak tekrar yurtlarına götürülüp yerleştirilmesidir. Bu yeni cumhuriyet ülkesinin yeni sakinleri henüz normal bir hayata kavuşmuş olmaktan pek uzak bir halde yaşıyor ve birkaç seneden beri hiç ürün alınmıyor. Para pek düşük. Bütün memleket Amerika'nın yardımı ile yaşıyor gibi. Herkes Amerika Birleşik Hükümetinin kendilerini bu suretle sefaletten ve felaketten kurtarmaya çalışacağı ümidine bağlanmış. Bkz. Osman Selim Kocahanoğlu, Ali Fuat Cebesoy'un Arşivinden Askerî ve Siyasî Belgeler, Temel Yay., İstanbul, 2005, s. 105-107.*

¹³⁰ Kenan Özkan, a. g. t., s. 134.

Ermeni Katolikleri Gregoryan Mezhebi Başkanı V. Kevork'un manda konusundaki görüşlerini de dinlenmiştir.¹³¹

Erivan'daki incelemelerden sonra heyet, Tiflis'e gitmiştir. Buradaki temaslarından sonra 6 Ekim 1919 'da Batum'a gidilmiştir. Heyet, bir gün kaldıktan sonra karayoluyla geldiği Kafkasya'yı deniz yoluyla terk etmiştir. Heyet (22 gün içinde 8.000 mil yol almış¹³²)'in toplam seyahati yaklaşık 35 gün sürmüştür. İstanbul'dan başlayan seyahat Batum'da noktalanmıştır.¹³³

General Harbord'un 10 Ekim 1919 tarihli raporunda Türkiye'nin hastalık ve savaşıardan nüfusunun % 20'sini kaybettiği, Ermenilerin yavaş yavaş hiçbir korku duymadan yerlerine döndükleri, gezileri boyunca Türklerin, Ermenileri öldürmek istediklerine dair bir belirtiye rastlanılmadığı, 3 ay önce Ermenilerin tek bir adam kalmayınca kadar kesildiklerini duydukları halde, duyduklarının hiçbirinin doğru olmadığı, kendisinin de bu katliamı kuşkuyla karşıladığı, Fransızların Türkleri manda altına almak istemeleri sebebiyle tüm dünyanın dikkatini Türklerin üzerine çekmek istediklerini belirtmiştir.¹³⁴

12 Ekim 1919 Tasvir-i Efkâr gazetesinde çıkan haberde: “*Amerikan Orduları Erkan-ı Harbiye Umumiye Başkanı General Harbord dün öğleden sonra Martha Washington vapuruyla Batum'dan şehrimize dönmüştür. Bir müddet evvel Barış Konferansı tarafından İtilâf devletlerini temsil etmek üzere Ermenistan'a gönderilen Miralay Haskell de aynı vapurda bulunmakta olup Barış Konferansı'na Ermenistan'ın mevcut durumu hakkında şifahen bazı bilgiler vermesi için Harbord Heyeti'yle birlikte Paris'e gidilecektir. Amerika Sefarethanesi'nde icra ettiğimiz tahkikata nazaran heyet, şehrimize tahsis edeceği bir haftayı vapurda geçirecek ve sonra Marsilya yoluyla Paris'e doğru şehrimizden hareket edecektir.*”¹³⁵ denmekteydi.

1919 yılının Eylül ve Ekim aylarını içeren gezi ve gözlemler sonucunda kaleme alınanlar şöyleydi: “*Türkiye, sınırı Karadeniz'den İran'a kadar gezdik, bu raporların doğru olduğunu ispat edecek hiçbir şey görmedik. Türk ordusu sınır boyunca toplanmış değildi. Ordunun teşkilatı iskelet haline getirilmişti. Memleket, gerek asker, gerekse sivil halkın miktarı bakımından korkunç bir ıssızlık gösteriyordu. İçinden geçtiğimiz*

¹³¹ Sayim Türkman,, a. g. t., s. 43.

¹³² Thomas A. Bryson, a. g. e., s. 70.

¹³³ Kenan Özkan, a. g. t., s. 135.

¹³⁴ Sabahattin Özel, a. g. e., s.50.

¹³⁵ “General Harbord ve Miralay Haskell'in Muvasalatı”, *Tasvir-i Efkâr*, 12 Teşrin-ievvel 1335, Numara: 2868, S.1.

*bazı şehirlerde heyetin reisi, Türk memurlarıyla müzakerelerde, temaslarda bulundu. Hristiyan cemaatlerinde incelemeler yapıldı. Bazılarıyla görüşmeler oldu. Amerika menfaatlerinden kendi misyonerleri ve yerli Hristiyanlar tarafından değişmez bir şekilde daima önem ve ısrarla söz edilmiş ve ileri sürülmüştür. Ermeni sürgünü, katliamları ve sağ kalanların geri dönmesi, Türk memurlarıyla kendilerini uyaracak diğer sorunlar ile birlikte, her yol ile söz edilerek tartışılmıştır.*¹³⁶

General Harbord'un, 16 Ekim 1919 tarihli raporu;¹³⁷ 13 bölümden¹³⁸ ve 44 sayfadan oluşmaktadır. Rapor, Başkan Wilson'a verildikten 6 ay sonra Amerikan Senatosu'na sunulmuştur¹³⁹. General Harbord, Mustafa Kemal ile yaptığı demeçlerin özetini de rapora ekleyerek belgeler, ABD Dışişleri Bakanlığı'na verilmiştir. Bulgu ve önerileri içeren Belge C, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin kuruluşu ve görüşleriyle ilgili özet muhtıradır. Belgeye iliştilen eklerden en önemlisi Erzurum Kongresi tarafından yayınlanan resmî bildirinin kopyasıdır. Sivas Kongresi bildirisi, General Harbord'a Samsun'da verilen belgelerin arasında bulunmaktadır. İngilizce olan bu bildiri, Belge E olarak rapora eklenmiştir. Böylelikle Kemalist harekâtın en önemli belgesi 1919 sonbaharında Amerikan yetkililerin eline ulaşmıştır.¹⁴⁰

Özetle muhtıranın ilk bölümü 3 gerçek olayı dile getirir. Birincisi, Müttefik güçlerin Ateşkes Anlaşması'nı sürekli olarak bozmuş olmalarıdır. İkincisi, İstanbul hükûmetinin hiçbir anayasal yetkisi olmadığı, yeteneksiz kişilerin elinde olduğu ve milletin tümünü değil, sadece işgal kuvvetlerinin düşüncelerini yansıttığı gerçeğidir. Üçüncüsü ise İstanbul hükûmetinin yeteneksizliği ve zayıflığının sonucu milletin kendi kaderini kendi eline alarak hiçbir politik grubu ya da politik hırsı temsil etmeyen ve tek amaçları devlet ve milletin toprak bütünlüğü ve diğer halklarını korumak olan çeşitli komiteler kurulmuş olduğu ile ilgilidir.¹⁴¹

Bu muhtıranın 2. bölümünde Yunanlıların İzmir'de karaya çıkışı ve davranışları, Türk topraklarında mevzilenen İngiliz ve İtalyan kuvvetlerinin hareketleri ve Türk delegasyonuna karşı Paris'teki tavrı vurgulanmaktaydı. 4. bölümde, millî iradenin ateşkes imzalandığı gün Türklerin elinde olan bütün toprakların gelecekteki Türk

¹³⁶ Esat Uras, *Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi*, Belge Yay., İstanbul, 1987, s. 676.

¹³⁷ Selahi Sonyel, *Gizli Belgelerde Osmanlı Devleti'nin Son Dönemi ve Türkiye'yi Bölme Çabaları*, Kaynak Yay., İstanbul 2009, s. 230.

¹³⁸ Haluk Selvi, *Birinci Dünya Savaşı'ndan Lozan'a Ermeni Sorunu*, Sakarya Üniversitesi Rektörlüğü, Sakarya 2004, s.178.

¹³⁹ Kenan Özkan, a. g. t., s. 137.

¹⁴⁰ Peter F. Sugar, a. g. m., s. 462.

¹⁴¹ Peter F. Sugar, a. g. m., s. 463.

devletinin bir parçası olmasını istediğini belirtilmekteydi. Bu açıklamanın hemen ardından Türk ya da Müslüman olmayanlara Türk devletinde tam bir eşitlik vaad edilmekte olduğu, bu isteklerin başka yollardan gerçekleşmemesi halinde Türklerin savaşıacakları belirtilmekteydi. 5. bölümde Damat Ferit Paşa hükûmeti eleştirilirken Malatya bölgesinde İngilizlerin ve özellikle Binbaşı Naivill'in sorumlu tutuldukları Kürt ayaklanmasının uzun ve ayrıntılı kısmı anlatılmıştır. Mustafa Kemal'in memleketinde Bolşevizm doktrine yer verilmediği bildirilmektedir.¹⁴²

Raporun 6. bölümü Mustafa Kemal'in yeni Kafkas-Ermeni devlet konusundaki görüşlerine yer verilmiştir.¹⁴³ Raporun Yakındoğu'da Ermeniler üzerine olan tutanaklarında Türk Ermenistan'ı olarak iddia edilen bölgelerde savaştan önce bile çoğunluk olmadığı, Türklerle Ermenilerin kendi hallerine barış haline yaşadıklarına, Türkiye'ye dönen Ermenilerin hayatlarının tehlikede olduğuna dair bir belirtiye rastlanmadığına; ancak bazı bölgelerde yabancı askerlerin çekilmesi üzerine subaylar tarafından yapılan dengesiz tavsiyeler yüzünden Ermenilerin doğal korkularının epeyce arttığı, Ermenistan ve Transkafkasya'daki mevcut şartların tedavisi için bir tek büyük devlet tarafından mecburî olarak kontrol altında olması gerektiği belirtilmiştir.¹⁴⁴

Harbord heyetinde bulunan askerî ve sivil üyelerin Amerikanın manda meselesine bakış açıları farklıydı. Sivil üyeler mandayı kabul etmekte ve ABD'nin bölgede tam yetkili bir manda olmasından yanaydılar. Onlara göre ABD, Türkiye için tam bir manda almadıkça bunun bir anlam ifade etmeyeceğini de belirtmekteydiler. Çünkü Türkiye toprakları üzerinde Yunanistan'ın, İngiltere'nin, Fransa'nın İtalya'nın emelleri bulunmaktaydı. Heyetteki askerî üyeler ise mandaya karşı çıkmaktaydılar. Onlara göre ABD'nin asıl menfaatlerinin bu topraklarda olmadığı düşüncesi hâkimdi. Osmanlı Devleti'nin yıkılması ve yeni düzenin kurulmasının ABD'nin değil Avrupa'nın sorunu olduğu fikrini taşımaktaydılar. Askerî heyet içinde Uzak Doğu konusunda uzman olan iki kişi özellikle Pasifik ve Çin bölgesindeki sorun ve menfaatlerin Ermenistan ve Anadolu'daki sorun ve menfaatlerden daha acil olduğu görüşünde birleşmişlerdir.¹⁴⁵ Raporda, İstanbul, Trakya ve Anadolu'da güç ve kontrol sağlanmadan

¹⁴² Peter F. Sugar, a. g. m., s. 464.

¹⁴³ Peter F Sugar, a. g. m., s. 465.

¹⁴⁴ Selahi Sonyel, *Türk Ermeni Çıkmazı (Barışma Ümitleri)*, Çev. Hasan Ünsal, (Kıbrıs Türk Cemiyeti Yay, Londra), Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yay., Ankara, s. 138-139.

¹⁴⁵ *The New York Times*, 24 October, 1919.

Ermeniler için çabalamanın anlamsız olduğunu ve manda meselesinin ABD için zorluklar anlamına geldiğini belirtmekteydi.¹⁴⁶

Ülkenin coğrafi şartlarını açıkça belirtmek için, Sivas Kongresi'ne katılanlar, Türk sınırını bildirinin 6. maddesinde açıklamışlar ve bu, *Belge E* olarak Harbord raporuna eklenerek Washington'a gönderilmişti. Manda konusunda Harbord'un önerisi; az önce değindiğimiz gibi bütün Anadolu'yu, Trakya ve İstanbul'u kapsamaktaydı. Kaldı ki Sivas Kongresi'nin 9 Eylül'de Başkan Woodrow Wilson'a gönderdiği telgrafın amacı da bu sınırların tanınmasını sağlamaktı. ABD hükûmeti, Türkiye'ye bir senato komisyonu yerine Harbord Komisyonu'nu göndermiştir. Bu komisyonun önerileri gönderilen telgrafta belirtilen isteklerle aynı doğrultuydu.¹⁴⁷

General Harbord, King-Crane komisyonunun üç ayrı eyalet gibi bir manda önerisine ayrıca karşı çıkarak sınır ayırmadan Küçük Asya, İstanbul, Rumeli ve hatta Transkafkasya'nın aynı mandaya dâhil edilmesi gerektiğini bildirmiş ve tek mandanın olması gerektiğini belirtmiştir. Böylece Ermeniler ve Türklerin birbirine rakip olmayacaklarına değinmiştir.¹⁴⁸

Harbord, ABD'nin Ortadoğu'da mandater devlet olmasının ve olmamasının gerekçelerini oldukça objektif bir şekilde açıklamaya çalışmıştır.¹⁴⁹ Mandanın kabullenilmesini gerektiren gerekçelerde;

- A- Milletler Cemiyeti'nin kurucularından olan ABD, mandater ülke olmanın zorluk ve sorumluluklarını yüklenmek durumundadır.
- B- Tarihin başlangıcından bu yana dünyanın kavşak noktası olan bu bölge, savaş tohumlarının atıldığı yöredir.
- C- Ortadoğu, devrimizin en büyük insancıl atılım imkânını temsil etmektedir. Böyle bir görev için de ABD, en uygun ülkedir. Materyalist gelişmenin yanı sıra, halkın gelişmesini de güçlü politikamız, Küba, Portoriko, Filibinler ve Havai örnekleri ile kanıtlamıştır.
- D- Sözü edilen halkların tümü, ABD'yi tercih etmekte ve ümitlerini ABD'ye bağlamaktadırlar.
- E- ABD; Türkiye ve Transkafkasya'nın açıktan kıvrılan halkına yardım için zaten milyonlar harcamaktadır ve bu yardımı, kontrollü bir şekilde yaptığı

¹⁴⁶ *The New York Times*, 6 April, 1920.

¹⁴⁷ Peter F. Sugar, a. g. m., s. 470-471.

¹⁴⁸ Neslihan Öztürk, a. g. t., s. 59.

¹⁴⁹ Roger Reed Trask, *The Relations Of The United States and Turkey (1927-1939)*, The Pennsylvania State University, August 1959, s. 28.

takdirde daha iyi imkânlar sağlayabilir. Bu bölgede mandater devlet her kim olursa olsun, bizden yine de bu yükümlülükleri sağlamamız beklenecektir ve büyük bir ihtimalle, maddesel gelişmenin sermayesi de tarafımızdan sağlanacaktır.

F- ABD, Ermenilerin tek ümididir. Düşündükleri 2. devlet, İngiltere’den de topraklarında milyonlarca Müslüman barındırması sebebiyle, kendi çıkarlarının, bunlara feda edilebileceği kuşkusu bulunmaktadır. Ötekiler de İngiltere’nin emperyalist siyasetinden ve bayrağını dalgalandırdığı her yerde yerleşmeye kalkmasından korkmaktadırlar. ABD’nin mandaterliği, yalnız bölge halkına değil, büyük devletlerin de tercihidir. ABD’nin kuvveti yeterli, sicili temiz ve harekâtı kuşkuya yer vermeyecek biçimdedir.

G-5 yılı geçirmeyecek bir başlangıç döneminden sonra manda kendi malî yükümlülüklerini yükleneyecektir. Tren yolları yapımı, sermayemize yeni imkânlar yaratacaktır. Ayrıca yalnız manda bölgesinde değil, yakınlığı nedeniyle Rusya ve Romanya ile ticaret çıkarları sağlanacaktır. ABD, Küba ve Panama’ya yaptığı gibi bu mikrop ve kir yatağını temizleyecektir.

H- Bu müdahale, halkımıza bir tür eğitim olacak, dünya siyasetini tanıtacak, yeni ruh ve dinamizm getirecektir.

İ- Hareket, ABD’nin yurtdışında kuvvet ve prestijini artıracak, anayurtta da Ortadoğu’nun yeniden kurulmasına duyulan ilgi alevlenecektir.

J- ABD, misyonerleri ve kolejleri dolayısıyla bölgeye duygusal bağlarla da bağlıdır.

K- ABD, bu bölgede sorumluluk yüklenmezse, Türklerin ağzına alınmayacak kötü yönetimi devam edecek ve uluslararası kıskançlıklar türeyecektir.

L- ABD’nin bunu başaracak para ve insan gücü bulunmaktadır. Kendi halkını da yoksul bırakmayacaktır. Geleneksel kabuğuna çekilme politikası, ABD’yi büyük savaşa katılıp başarmaktan alıkoymamıştır. Ülkemiz için “ABD’ye yeni güç ve görevler yüklenmekten çekiniyor” dedirtmemeli mi?¹⁵⁰ şekilde maddeleyerek açıklamıştır.

Mandanın kabullenilmemesi gerekçelerinde ise;

¹⁵⁰ Atilla Kıray, *Tarihte Manda-Himaye Kavramsallaştırılması ve Milli Mücadele’deki Yansımaları*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, İstanbul 2000, s. 58-59.

1-ABD, hem daha önemli ve yakın dış sorunlarla karşı karşıyadır hem de savaş sonucu ortaya çıkmış olan iç sorunları çözümlmek zorundadır.

2-Yüzyıllardır bu bölge, militarizm ve emperyalizmin savaş alanı olmuştur. İhtirashı ülkelerin bu bölgenin kontrolünü ele geçirmeye çabalayacakları kesindir. Bu çabalara karşı bir atılım, bizim Monroe Doktrinini çiğnememiz, hem de Rusya ile karşı karşıya kalmamız demektir. Bu bölgede manda sahibi olmak ABD'yi eski dünyanın siyasetine karıştıracak, böylece geleneksel Doğu yarımküresi sorunlarına uzak kalma siyasetimize ters düşülecektir.

3-İnsanlık, anavatanda başlamalıdır. Amerikan yarım küresi zaten var olan pek çok sorun, uzun zamandır ABD'nin bunları çözümlmesi için eyleme geçmesi beklenmektedir.

4-ABD, bu bölgenin siyasî, ekonomik ve sosyal çöküşünü ne etkilemiştir, ne de bundan sorumludur. Kendisine yapılan çağrıyı reddetmesi uygundur.

5-Amerikan hayırseverliği ve yardımı dünyaya yayılmıştır. Böylesine bir siyaset gütmek, bu özelliğimizi zorlayıcı boyutlara ulaştıracak ve bizi de karıştıracı duruma getirecektir.

6-Başta İngiltere ve Rusya olmak üzere, öbür güçler, Ermeni sorununa devamlı ilgi duymuşlardır. İngiltere, hem tecrübe hem de hükûmet olarak uygundur ve gerek maddî olanakları gerekse eğitilmiş personeli açısından da yeterlidir. Ermenilerin yüksek emellerine yeterince anlayışlı görünmemekle birlikte yönetimi adalet ve güvenlik sağlayacaktır.

7- Ülkemiz her halde ordu ve deniz gücünü sayıca da geliştirmesini gerektiren pek çok malî külfet yüklenecektir. Tehlikeli ve mikroplu hastalıkların yaygın olduğu bu bölgede, birçok Amerikalı, görev yapacaktır. Demiryollarının da yapımı çok zor olacak, karşılığının alınması ise yıllar sürecektir. Hükûmet garantisi olmazsa, demiryolları için gerekli sermaye, bölgeye gidemez. Rusya ve Romanya ile ticaret ümidiyle harcayacağımız güç ve para bize kendimize yakın ülkelere ticaret yaparsak çok daha büyük karışıklar getirecektir. Yakınlık ve rekabet, bizim şimdi dost olduğumuz ülkelere rakip olmamıza önayak olarak aramızın açılması olasılığını doğrulayacaktır.

8- Enerji ve canlılığımızla hem içişlerimizde hem de güney ve batımızdaki topraklarda yeni silahlar bulabiliriz. Ortadoğu'ya karışmak, bizi Atlantik'te belirebilecek kuvvetlere karşı sahip olduğumuz stratejik avantajlardan yoksun

bırakacaktır. Adillik konusundaki ünümüz zedeleneyecektir. Böylesine uzak yerden manda kontrolü, güç veya olanaksız olacaktır. Ayrıca, dünya sorunları konusunda daha fazla eğitime gereksinmemiz ne de isteğimiz vardır.

9-Büyük devletlerin herhangi birisi de barış ve adalet kurabilir.

10- Amerika kıtasında ve Uzakdoğu'daki çıkarlarımız için saklanması gereken kuvvetimiz harcanacaktır. İstanbul'la bağlantımız, özellikle Cebelitarık ve Malta dolayısıyla İngiliz deniz kuvvetlerinin himmetinde olacaktır.

11- Bu örgütlere gerek savaş sırasında, gerek katliamlarda Türkler bile saygı göstermişlerdir. Dolayısıyla öteki mandacı devletlere de göstereceklerdir

12-Barış Konferansı, Türkiye'yi manda altına girmesi olanağının bulunduğu konusunda uyarmıştır. Milletler Cemiyeti'nin burada, değerini yitirmiş bir hükûmetin yönetiminin süregelmesini hoş görmeyeceği kesindir.

13-ABD'nin birinci derece görevi, kendi milletine ve komşularınadır. Ülkemiz bu maceraya karışırsa, en azından bir nesil bu işle ilgili olacaktır. Malîyeti konusunda da Türk ve Transkafkasya vergilerini karşılayabilecek kadar bir meblağı kongre en azından hazırlıklı olmalıdır.¹⁵¹ diyerek, gerekçekçi bir tablo çizmeye çalışmıştır. (Beş yıllık bir dönem için toplam malîyet 756.014.000 dolar¹⁵².)

Genel olarak Türk-Amerikan ilişkilerine baktığımızda ABD'nin manda talebinde bulunmak istemesinin esasında maddî kazanımlar yatmaktadır. Çünkü 1830 yılından bu yana Osmanlı topraklarında ticarî ve kültürel faaliyetler gösteren ABD, Osmanlı Devleti'ni her iki bakımdan kendine bağımlı hale getirebilmeyi ve özellikle ekonomik alanda bu bölgeden hem kaynak hem pazar olarak tam anlamıyla yararlanmak istemiştir. Osmanlı Devleti'nin stratejik yapısı nedeniyle ABD, diğer devletlerle olan bağlantısı ve ticareti açısından daha avantajlı bir hale gelebilecekti.¹⁵³

Heyet, ayrıca mandater olan ülkenin İstanbul'a egemen olması gerektiğini aksi halde yönetim açısından sıkıntılar yaşanacağını, kentin sağlayacağı ticarî getirilerden yoksun kalınacağını belirtmiştir. Ülkenin sağlık, tarım, haberleşme, ulaşım gibi temel noktalarda şehrin çok geri kaldığını ve halkın büyük çoğunluğunu yaşlı nüfusun oluşturduğunu belirterek bu durum karşısında bölgeye çok sayıda görevlinin gönderilmesi gerektiğini ve uzun süre gönderildikleri alanlarda kalmaları

¹⁵¹ Seçil Akgün, a. g. e., s. 139- 141.

¹⁵² Roger Reed Trask , a. g. t., s. 28.

¹⁵³ Neslihan Öztürk, a. g. t., s. 59.

gerektiğini dile getirerek Osmanlı topraklarında mandater olacak ülkenin hem ekonomik anlamda hem de insan kaynakları açısından büyük yatırımlar yapması gerektiğinin altı çizilmiştir.¹⁵⁴

25 Ekim’de *The New York Times*’da yayınlanan haberde, 24 Ekim günü Harbord ve heyet üyelerinin İstanbul’dan Paris’e gittikleri, herhangi bir hastalıktan kaynaklanan bir rahatsızlıklarının olmadığı gayet iyi göründüklerini ve heyet başkanı General James Harbord’un Amerikan Delegasyon başkanı Franklin L Polk ile Ermenilerle ilgili kısa bir görüşme gerçekleştiği belirtilmiştir. Ayrıca General Harbord ve heyet üyelerinin üç gün içinde Amerikan Delegasyonu’na rapor hazırlamakla meşgul olduklarını ancak asker ve sivil üyelerin Türkiye’ye yönelik Amerikan mandası konusunda ortak görüşlerin olmadığına, raporun genel anlamda politik, ekonomik, sosyal, askerî ve ulaşım ile ilgili olduğu yazılmaktaydı. General Harbord, gazete muhabirlerine kendi fikirlerini ifade etmekten kaçınmıştır. Raporun resmî kanallarla duyurulacağını belirtmiştir. 2 Kasım’da Martha Washington vapuruyla New York’a gidecekleri de gazetede belirtilmekteydi.¹⁵⁵

Rapor, Amerikan başkanı Woodrow Wilson’a, Dışişleri Bakanlığı’na, Senato Başkanlığı’na (Bir kopyası Temsilciler Meclisi’ne olmak üzere üç suret), ABD ordusu Genelkurmay Başkanlığı’na gönderilmiştir.¹⁵⁶ Başkan Wilson kendisine sunulan raporu hemen Amerikan Senatosu’na vermemiştir. Çünkü raporda Kemalist hareketin başarıya ulaşabileceğinden söz edilmişti ve Wilson, herhalde Anadolu’da durumun biraz daha açıklığa kavuşması için, Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin açılışının ertesi gününe kadar beklemek istemiştir.¹⁵⁷

Times, daha sonra raporu, “lehindeki nedenler ve aleyhindeki nedenler” başlığı ile yayınlamıştır. Harbord raporu, geleneksel yerli ilgilerle idealist ve insancıl görünen amaçlar arasında yoğunlaşmış açık bir seçimi yansıtıyordu. İyi organize edilmişti ve her ne kadar Ermenilere karşı sempatikse de durumları değerlendirmede duygusallıktan kaçınmıştır. Türkiye’de herhangi bir ülkenin alacağı bir manda konusunda yaşayacağı sorunlar çok zor olarak resmedilmişti. Rapor, Ermenistan tarihinin izlerini sürüyor, Hristiyanlıklarını korumak adına yapılan fedakârlıklara değiniyordu. Transkafkasya’daki Rus etkisini tartışıyor ve

¹⁵⁴ Neslihan Öztürk, a. g. t., s. 60.

¹⁵⁵ *The New York Times*, 25 October 1919.

¹⁵⁶ Cemal Kutay, a. g. e., s. 121.

¹⁵⁷ Orhan Köprülü, “Türk-Amerikan Münasebetleri”, *Belleten*, C: LI, S: 200, Ankara, 1987, s. 942.

bölgede yapılacak bir referandumun büyük olasılıkla mandater olarak Rusya'yı isteyeceğini söylüyordu. 1915 vakasını yeniden inceliyor ve Ermenilerin azınlık olarak durumlarını analiz ediyordu. Küçük bir azınlığın istediği bölgeyi yönetmesine izin verilmesinin önemli zorluklara yol açacağından bahsediyordu. Türklerle Ermeniler arasında 19. yüzyıldan önce kıyasla barış döneminde birlikte yaşamalarını sağlayan bağların varlığı da yazılıyordu. Sadece Ermenistan değil, bütün bölge için bir manda kurulmasını gerçekleştirmediği takdirde, hiçbir manda girişiminin başarılı olamayacağını söylenerek bitiriliyordu.¹⁵⁸

Raporun sonlarında manda lehine olan nedenler temelde insancıl nedenlerdi. Görevi başarmış olmanın vermiş olduğu tatmin, misyoner çıkarlarının korunması, ticarî genişleme için fırsatlar ve gelecek savaşları engellemekle, Amerikan çıkarlarına hizmet edilmesi gerekmektedir. Bütün bunların üzerine bu olay, insanlığa yapılacak bir hizmetti. Mandaya karşı nedenler, neredeyse müdahale karşıtı doktrinin bildirisiydi. Öncelikle anakaradaki ve Batı yarımküredeki Amerikan yükümlülüklerini listeliyordu. Ayrıca, ABD'nin Avrupa siyasetine karışması ve Avrupa'nın kendi coğrafi durumundan gelen avantajlarını çalması olarak tanımlanıyordu. Rapor, böylesi bir karmaşanın kolayca çatışma doğurabileceğine dikkat çekmiştir.¹⁵⁹

Raporun son cümlesi : *“Eğer mandayı reddedersek sebeplerimiz ne olursa olsun, milyonlarca insan tarafından savaşa girmemize sebep olan şartları bitirememiş ve onların umutlarına ihanet etmiş olarak görüleceğiz.”* şeklinde, bitirilmiştir.¹⁶⁰

Pragmatist ve tüccar Amerikan kafasını taşıyan saf devlet adamı Wilson, Türkiye'nin doğusunda bağımsız Ermenistan kurma çabalarının gerçekleşmeyeceğini, dağılan Osmanlı topraklarının hepsi ya da bir bölümü üzerinde bir manda üstlenmenin Türk tepki ve direnişinden başka, ABD bütçesi için büyük masrafları ve büyük askerî birlikler bulundurmaya gerektireceği gerçeğini anlamış ve bu hayallerinden vazgeçmek¹⁶¹ durumunda kalmıştır.

General Harbord'un Raporu'nun, ABD Senatosu 1 Haziran 1920 tarihinde 23'e karşı 52 oy ile reddettiği manda yönetimlerinin kurulması aleyhindeki kararına

¹⁵⁸ Barbara Jean Keller, a. g. t., s. 110.

¹⁵⁹ Barbara Jean Keller, a. g. t., s. 111.

¹⁶⁰ Barbara Jean Keller, a. g. t., s.112.

¹⁶¹ İsmail Arar, “ Atatürk'ün Amerikan Milleti'ne Seslenişi”, *Belleten*, C: XLV, S: 177, Ankara, s. 108-109.

etki ettiği muhakkaktır. Heyetin gezdiği bölgelerdeki Ermenilerin toplum yaşıyı ve nüfus dağılımları ile ilgili tespitleri doğrudur. Yine General Harbord'un Doğu sorununun kesin bir çözüme bağlanmasına yönelik davranışlarda Millî Mücadele akımının da hesaba katılmasının önemli olduğu fikri tutarlı bir görüştür. ABD, manda tekliflerinin Senato tarafından reddedilmesinden sonra, Monroe Doktrinine dönerek tekrar kendi iç dünyasına çekilmiştir.¹⁶²

3.4. ABD ve Osmanlı Devleti ile Kesilen Diplomatik Temasların Yeniden Başlaması

3.4.1. Amiral Bristol'un Türkiye'ye Gelişı

Türk Amerikan ilişkilerinde önemli isimlerden biri olan Amiral Bristol, iki ülke arasındaki diplomatik, siyasî, ticarî ilişkilerinde etkili olduğu gibi dönemin misyoner kuruluşları ile yakın ilişkisi olması nedeniyle de önemlidir. Bu bölümde kendisine genel hatlarıyla değinerek The New York Times Gazetesi'ndeki çıkan haberleri elimizden geldiğince aktarmaya çalışmakla birlikte olayların değerlendirilmesi açısından da yararlı olacağı kanaatindeyiz.

Mark Lambert ve Rachel Elizabet Bush Bristol'un oğlu olan Mark Lambert Bristol, 17 Nisan 1868'de, New Jersey eyaletinin Glassboro kentinde doğmuştur. 1883 yılında Annapolis'teki Amerika Deniz Kuvvetleri Akademisine başlamış ve buradan 1887 yılında mezun olmuştur. İki yıl sonra deniz kuvvetlerinde asteğmen olarak göreve başlamış ve zaman içinde hızla yükselmiştir. Dünyanın başlıca deniz kuvvetlerinin her birinde görev yapan Bristol, 1891 ve 1894 yılları arasında ilk Uzakdoğu hizmetini yapmıştır. 1898 yılında Santiago Limanında ve USS Teksas gemisinde teğmen olarak görevine devam etmiştir. Nerdeyse 20 yıl ülkesine dönemeyen Bristol 1911-1913 yıllarında Çin sularında eski kruvazör "Albany"yi yönetmiştir.

ABD, Birinci Dünya Savaşı'na girdiğinde Bristol, Newport'ta Deniz Savaş Koleji'nde kaptan olarak çalışmaktaydı. Daha sonra USS Kuzey Karolina Komutan Subaylığı'na getirilmiş ve Avrupa'ya giden birliklere eşlik etmiştir. Sorumluklarının artmasından dolayı 1918 yılında bir süreliğine Tuğamiral rütbesine getirilmiştir. USS Oklahoma kumandanı olarak savaş bölgesinde İngilizlerle operasyonlara katılmıştır. Müttefikler bu arada kendi vatandaşlarını korumak adına İstanbul'a gemilerini ve

¹⁶² Atilla Kıray, a. g. t., s. 60.

birliklerini yollamışlardı.¹⁶³ Savaş sona erdiğinde İngiltere'nin Plymouth kentindeki ABD deniz üssünde komutanlık yapmaktaydı. Kasım 1918' ise Belçika'daki Uluslararası Ateşkes Komisyonu'nun üyesi olarak yer almıştır.¹⁶⁴

1918 Mondros Mütarekesi sonrası Türkiye'de görevlendirilen ilk Amerikan temsilcisi Lewis Heck (ABD'nin İstanbul'daki Komiseri) adlı bir diplomattır. Aralık 1918'de göreve başlamış ve 1919 başında Türkiye'nin iç durumu hakkında raporlar yollamaya başlamıştır. Mayıs 1919'de Lewis Heck'in yerine G. Bie Ravndal (ABD'nin İstanbul'daki Komiseri) adında bir Amerikan diplomat yollanmış; ancak akabinde Aralık 1918'de ABD'nin Doğu Akdeniz donanması komutanı Tuğamiral Bristol, İstanbul'a yollanmıştır. Türkiye'de en yüksek Amerikan görevlisi olan Bristol, Şubat 1919'da İstanbul'daki Amerikan Büyükelçilik binasına yerleşmiş ve 12 Ağustos'ta Yüksek Komiser olarak göreve başlamıştır. Amiral Bristol'un tutumu başlangıçta öteki İtilâf devletlerinden farklı olmamış ve İstanbul hükûmetiyle yarı resmî temaslarda bulunmuştur.¹⁶⁵

ABD Donanması Bristol'u, Dışişleri Bakanlığı'na bir süreliğine atamışsa da kendisi iki başkanlık yönetimi boyunca görevde kalmıştır. İlk yıllarda, komutası altındaki Amerikan gemileri, Yakındoğu sularında, İzmir'de, Ionian'da, Isle'de ve Piraeus'tan Karadeniz'deki limanlara doğru hareket etmişlerdir. Mr. Hughes kendisine :“... geçen süreçte hiçbir temsilci böyle bir görev almamıştır.” diyerek, dönemin şartlarına vurgu yaparken, Ticaret Bakanlığı Sekreteri Mr. Hoover O'nun için: “ Savaş sonrası aktif hizmette, hiçbir Amerikalı kamu hizmetini yaparken daha yüksek bir seviyeye ulaşamadı.”¹⁶⁶ diyerek, Amiralin başarısına dikkat çekmiştir.

Neredeyse sekiz yıl süren hizmeti boyunca Bristol ve eşi, doğru duruşlarıyla kendilerini tanıma şansı bulan birçok kişi tarafından sevilmiştir. Bristol'e temasa geçmek isteyen biri bunu kolaylıkla yapabilmekteydi. Çünkü Bristol'un istekli tutumu buna izin vermemekteydi. Herkese güven veren açık sözlülüğü ve samimi tavrı kendisinin sempatiyle karşılanmasına yol açmıştır. Bristol, bir konunun doğru olduğuna inandığı takdirde kimse onu fikrinden vazgeçiremezdi. Bristol ve eşi, Türkiye'de kaldıkları süre içinde birçok arkadaşlıklar edinmişlerdir. Hem Amerikan cemiyetleriyle hem de diğer cemiyetlerle sıcak ilişkiler kurmuşlardır. Bu sıcak ilişkilerin yansıması da diğer

¹⁶³ *The New York Times*, 14 May, 1939.

¹⁶⁴ *The New York Times*, 6 June, 1927.

¹⁶⁵ Bilal Şimşir, “ Türk Amerikan İlişkilerinin Yeniden Kurulması ve Ahmet Muhtar Bey'in Washington Büyük Elçiliği (1920-1927)”, *Belleten*, C: XLI, S: 162, Nisan 1977, s. 278-279.

¹⁶⁶ *The New York Times*, 15 April, 1932.

cemiyetlere göre İstanbul'daki Amerikan kuruluş ve cemiyetlerinde bir başarı olarak algılanmasına yol açmıştır.

Bristol'un İstanbul'daki hizmetleri oldukça dikkate değerdir. Hizmetinin ilk yıllarında Amerikan gemileri emri altındaydı. Daha sonra detaylı değineceğimiz mülteci nakillerinin güven içinde yapılmasını sağlamaya çalışmıştır.¹⁶⁷ Bristol, Türklere karşı hüsn-i niyeti ve dürüst hareketleriyle Türk halkının sempatisini kazanmıştır. Amiralin Washington'a gönderdiği raporların Türkiye ve Türkler lehine olduğu, Türklerin menfaatleri gözetilerek kaleme alındığı bilinmektedir.¹⁶⁸

New York Times'da çıkan bir habere göre Bristol'un ılımlı tutumu, Ermeni kökenli General Hohannes H. Topakyan tarafından sürekli bir saldırı ve eleştiriye maruz kalmasına neden olmuştur. Topakyan'a göre; Bristol, Yunanlılara, Ermenilere ve Hristiyanlara düşman, Türklere karşı ise dostça tutumlar içindeydi. Ancak ne Dışişleri Bakanlığı ne de Donanma Bakanlığı'nca bu düşünce destek bulmamış ve Bristol'un zor koşullar içinde yapılabileceğinin en iyisini yaptığını ifade etmekteydi.¹⁶⁹

Bu sırada İstanbul'daki mültecilerin durumu ile ilgili sorunlar bulunmaktaydı. Bolşevik rejimi altındaki koşullar yüzünden Rusya'dan kaçan mülteciler, Polonya ve Türkiye'ye o kadar kalabalık gelmiştir ki, onlara yardımcı olmaya çalışan yardım kuruluşları kendi sınırlarını zorlamaya çalışmışlardır. İstanbul ve civarında 130.000 Rus mülteci bulunmakta ve durumlarını felaket olarak tarif eden Bristol'den gelen telgraftaki talebe karşılık, Amerikan Kızılhaç'ı, yardım için 400.000 dolarlık bir fonun ayrılacağını açıklamıştır. Bu toplam, Washington'daki Rus elçiliği tarafından tahsis edilen 300.000 dolarla birlikte, Amerikan Kızılhaç'ı tarafından yönetilecek ve içlerinde çok sayıda kadın ve çocuğun bulunduğu zor durumdaki binlerce insana yardım etmek amacıyla ayrılmıştır.

Bristol'un telgrafında: “*Felaket Yardım Komitesi Kızılhaç Amerikan Merkezine, Rus mültecilere yardım için kullanılacak fonların acil olarak tahsisini istemektedir. Durum felakettir. Kaynaklar hızlı bir şekilde tükenmektedir. 130.000 mülteci bulunmaktadır. İstanbul'daki hastaneler doludur. Yüzlerce hastanın gidecek yeri bulunmamaktadır. Salgın tehlikesi olasıdır. Organizasyonumuz mükemmel bir iş yapıyor; ancak finansal desteğe ihtiyacımız vardır.*” diyerek, acil parasal desteğe ihtiyaç duyduklarını belirtmekteydi.

¹⁶⁷ The New York Times, 6 June, 1927.

¹⁶⁸ Akdes Nimet Kurat, a. g. e, s. 40.

¹⁶⁹ The New York Times, 19 September, 1922.

İstanbul yakınındaki Amerikan donanma güçleri ve Amerikan Kızılhaç'ı küçük topluluklar halinde geçimlerini sağlayabilecekleri yerlere mültecileri götürmek konusunda işbirliği yapmaktaydılar. Mevcut plana göre Kuzey Afrika kıyısında kolonilerin oluşturulmasıydı. Varşova'daki Amerikan elçiliğinden, İçişleri Bakanlığı'na gelen telgrafta, Polonya'daki Rus mültecilerin sayısının çokluğundan dolayı, durumum umutsuz olduğu belirtilmekteydi. Paris'teki Rus komitesinden alınan fonlarla desteklenen ve Polonya'da çalışmakta olan Rus Kızılhaç'ının yerel kolunun, binlerce mültecinin bakımını üstlendiği rapor edilmişti. Elçilik, Polonya hükûmetinin okul, mutfak vs. için yer ve barınma sağlaması açısından büyük yardımlar sağladığını; ancak parasal veya gıda yardımı yapamadıklarını ifade etmekteydi.

Yakındoğu Yardım Örgütü'nün Genel Sekteri Charles V. Vickrey, Türkiye'de ve Kafkaslarda Yakındoğu Yardım Örgütü'nün bakımı altında 110.000 Ermeni ve yetimin bakımı için sahip olduğu fonlardan, İstanbul'daki acil duruma destek sağlayabilmek için, Amerikan Kızılhaç'ına ödünç olarak para, personel ve malzeme sağlamak amacıyla düzenlemelerin yapıldığını belirtmekteydi.¹⁷⁰

İstanbul Boğazı'nda demirlenmiş olan gemilerde tutulan binlerce Rus mültecisiye yardım sağlayacak önlemler, şehirdeki Müttefik temsilcileri tarafından alınmıştır. Türk sularında bulunan Amerikan donanmasını komuta eden Bristol, eşi ile birlikte Ruslar için bağış toplamak amacıyla, ABD elçiliğinde bir dizi çay partisi organize etmişti. İstanbul halkından on binlerce bağış toplandı ve tüm unsurlar yardım kampanyasına katılımda bulunuldu. Fransız yetkilerin çağrısına cevap olarak, Amerikan Kızılhaç'ı İstanbul'daki Kızılhaç yetkilerine, ellerinde 20 milyon franklık malzemenin tümünü, Kırım mültecileri için kullanmaları talimatını vermişti. Kızılhaç, ayrıca aynı amaç için Marsilya'dan İstanbul'a 10 vagon yükü konsantre süt göndermişti. Fransız ordusunun mültecilere sağladığı erzaklar, çocuklar için de özel yiyecekler sağlayacak olan Kızılhaç tarafından desteklenmekteydi. Bununla birlikte mültecilerin götürülmüş olduğu çeşitli noktalarda tıbbî yardım almalarına da katkıda bulunmayı planlamışlardır.¹⁷¹

1922 yılında Yunan bozgunundan sonra İzmir yanarken Bristol, Amerikan vatandaşlarının Amerikan destroyerlerine tahliyesinden sorumluydu. Burada birçok hayatın kurtulmasına öncülük etmiş ve Yunan mültecilerin ABD topraklarına

¹⁷⁰ *The New York Times*, 1 December, 1920.

¹⁷¹ *The New York Times*, 24 November, 1920.

gitmelerine yardımcı olmuş, yiyecek ve tıbbî bakım sağlamıştır. 1922 ve 1923 yılları arasında bir delege olarak Lozan Konferansı'na katıldı. Türkiye ile olan Amerikan ticareti için müzakerelerde bulundu. Birleşik kurul tarafından her hükûmetin vatandaşlarının taleplerinin dikkate alınması için gereken düzenlemeler onun katkısıyla olmuştur. Birinci Dünya Savaş boyunca iki kruvazör yönetmiştir. Amerikan ve İngiliz filolarının koordinesine yardım etmiştir.¹⁷²

Bristol, herkes tarafından güvenilen biri olmuş ve şartlara göre sağlam ve hızlı bir şekilde tavrını belirleyebilmiştir. Mustafa Kemal, güleç yüzlü ve açık sözlü Amerikan Amiraline tam bir güven duymaktaydı. Bu sayede Senato'da daha sonra ölen, Türk-Amerikan Dostluk Anlaşması ortaya çıkmış ve 1929-30 yılları arasında ticarî anlaşmalar gerçekleştirilmiş oldu. Son zamanlarda İstanbul'da Amerikan Hemşirelik Okulu için bağış kampanyası düzenlemiştir.¹⁷³

Türk hükûmetiyle net ama samimi bir diyalog içine girmiştir. Bristol, kabahatlerin üstünü örten biri olmamakla birlikte 1927 yılına gelindiğinde görevden ayrılması birçok kişiyi üzmüştür.¹⁷⁴ 15 Ağustos 1927 tarihinde Emniyet-i Umumiye Müdüriyetine, Dâhiliye Vekilince gönderilen yazıda Amiral Bristol'un "**Skorpiyon**" yatı ile Samsun'dan Merzifon'a gitme arzusunda olduğu ve oraya gidişinde Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Riyaset-i Aliyesince bir mani görülmediğinin 15. Fırka Kumandanlığı'na iletildiği Canik Vilayeti'nden bildirilmiş olduğu ifade edilmiştir.¹⁷⁵

Bristol, Ankara'daki son günlerinde Evkaf Otelde çocuklar için verilen baloya katılmıştır. Aynı baloya gelen Mustafa Kemal, Bayan Bristol'e; eşinin ve İsmet Paşa'nın gayretleri sayesinde iki ülke arasındaki diplomatik ilişkilerin normalleştiğini söylemiştir.¹⁷⁶

Bristol, 1927 yılının Ağustos ayı sonunda Türkiye'den Çin'e¹⁷⁷ gitmiştir. 1929 yılında ABD'ye dönen Bristol, ordunun topçuluk ve uçak alanında otorite bir isim

¹⁷² *The New York Times*, 14 May, 1939.

¹⁷³ *The New York Times*, 15 May, 1939.

¹⁷⁴ *The New York Times*, 6 June, 1927.

¹⁷⁵ BCA, F: 030. 10. Y: 99.639.15

¹⁷⁶ Dinç Yaylalier, "Türk Amerikan İlişkilerinde Amiral Mark Bristol Lambert'un Rolü 1919-1927", *Türk Yurdu*, C: 18, S: 125, Ocak 1998, s. 43.

¹⁷⁷ Çin'de 1912 Ocak'ında cumhuriyetin ilan edilmesinden sonra Dr. Sun Yat sen'in geçici başkanlığı başlamıştır. Ancak yerel askerî komutanlar ve valilerin etkinliği, Çin'i kısa bir sürede siyasal anarşi içinde bırakmıştır. Ülkenin kıyı kentleri büyük sömürgeci devletlerin yönetimi altındadır. Yerel askerî komutanlar ve valiler tarafından kurulan ve sürekli el değiştiren Pekin hükûmetine karşı, Sun Yat Sen Çin'in güneyinde milliyetçi hareket başlatmıştır. Kuomintang Partisinin ön ayak olduğu bu hareketin amacı, Çin'i yabancı sömürgesinden kurtarmak ve ülkeyi tek bir yönetim altında birleştirmek olmuştur. Bu parti, Sovyetler Birliği tarafından savaş malzemesi, malî yardımlar ve danışmanlarla desteklenmiş,

olmasından dolayı Washington'daki donanmanın genel kurulunda görevlendirildi.1930 yılında kurulun başkanı oldu. 1932 yılında ise emekliye ayrılmıştır.¹⁷⁸

Bristol'un muhtemelen Çin'de bulunduğu sırada İsmet İnönü'nün kendisine yazdığı bir mektupta;

“ Azizim Amiral Bristol, Samimi hislerle dolu olan 21 Şubat 1928 tarihli mektubunuzu aldım. Memleketimiz için beslediğiniz iyi niyet, gösterdiğiniz alaka ve muhabbetten ötürü teşekkür ederim. Lozan'da ve burada bulunduğunuz zamanlarda yaptığınız hoş sohbetlerin hatıralarını hiç unutmuyoruz. Görüşme arzunuzu buradaki dostlarınızın şiddetle istediklerinden emin olunuz. Marsilya'dan ta Çin'e ve Japonya'ya yaptığınız seyahatlerden büyük bir zevk duyduğunuza hiç şüphem yok. Oralara ait verdiğiniz bilgilerden müstefid oldum. Biz haber aldığınız gibi her gün yeni adımlar atarak memleketimizi umrana halkımızı refah ve mutluluğa ulaştırmak için çalışıyoruz. Sevgili gazimizin nutukları Tayyare Cemiyeti vasıtasıyla tab ettirilmektedir. Size bir nüshasını takdim fırsatını kaybetmeyeceğim. Samsun-Sivas hattı Amasya'dan itibaren süratle ilerlemekte olduğu gibi diğer demiryolu kısımlarında da hayli terakki vardır. Nüfus tadadında hâsıl olan malum netice atmakta olduğumuz adımların emin olduğuna mühim bir delil daha oldu. Büyükelçiniz Mister Korpoy'un (?) çok nazik ve kibar bir zat olduğunu memleketimiz hakkında hayırhah davranmak istediğini görmekte memnun olduğumuzu bildirmekle siz de memnun olursunuz. Arzularımı, tahassürlerimi tebliğ edecek olan bu uzun mektubum size bizleri tekrar hatırlatacaktır. Sizin ve eşinizin sıhhat ve afiyetlerinden haberdar olmayı daima arzu ediyoruz. Refikamla birlikte tekrar hürmetlerimizi takdim ediyoruz. Pek samimi muhibbiniz. ¹⁷⁹ ” şeklinde bitiyordu. Bristol'un Türkiye'de kurduğu sıkı ilişkilerin göstergesi olan bu mektup Cumhuriyet Türkiye'sin de attığı yeni adımlara örnek teşkil etmesi açısından mühimdir.

Genel olarak şu söylenebilir ki gerek Bristol gerekse eşi, her zaman çalışmaya hazır kişilerdi. Amerikan Hastanesi'nin kurulması, herkesten çok onlar sayesinde

ayrıca Moskova'nın talimatı üzerine Çin Komünist Partisi üyeleri de Kuomintang Partisi'ne katılmışlardır. Ancak bu işbirliği Sun Yat Sen'in 1925 yılında ölümüyle sona ermiş, parti önderliği ve başkomutanlığını Çan Kayşek ele geçirmiştir. Yeni önder, 1927'de partiyi komünist unsurlardan temizlemiş, taraflarına karşı büyük ve kanlı bir harekete geçmiştir. Böylece, komünist hareket Çin'de etkinliğini yitirecek ve parti Mao Zeung tarafından yeniden örgütlenmiştir. Çin'de milliyetçi hükûmetin ülke tümüne hâkim olması, siyasî çıkarları tarafından bölünmüş ve zayıf bir Çin'in sürmesinde yararı olan Japonya'nın işine gelmemiştir. Bkz. Oral Sander, *Siyasî Tarih (1918-1994)*, İmge Yay., B. 14, Ankara, 2005, s. 69-70; Ayrıca Çin hakkında bkz. Fahir Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasî Tarihi (1789-1914)*, T.T.K. Yay., Ankara, 1999.

¹⁷⁸ The New York Times, 14 May, 1939.

¹⁷⁹ BCA, F: 030. 01. Y: 1. 4. 4.

gerçekleşti. Amerikan Kızılhaç'ının başarısında büyük katkıları oldu. Amerikan kolejlerinin, okullarının ve misyonlarının iyi birer dostları oldular ve Bristol, Türkiye'deki Amerikan ticarî çıkarlarını en etkili şekilde korumuş ve desteklemiştir. Böylelikle Amerikalı işadamlarına avantajlar sağlamıştır. Özellikle ateşkes dönemindeki zor, karmaşık ve çok sayıda sorunla baş etmesi gerekmiştir.¹⁸⁰

3.4.2. Amiral Bristol'un Azınlık Meselesine Bakışı

Osmanlı tebaası içindeki Ermenilerin tarihine baktığımızda Osmanlı-Rus çekişmesi içinde kendi arzularını gerçekleştirmeye çalışan Ermeniler, 19. yüzyılda da Amerikalılardan yardım görmüştür. Bu yüzyılda Amerikalı misyonerlerin Ermenilere yakınlık göstermesinde onları Protestanlaştırmak amacı oldukça etkili bir sebeptir.¹⁸¹

Siyasî amaçlarla ABD'ye giden Ermeniler, Osmanlı Devleti'ne yönelik karalamaya kampanyalarına başlamışlardır. ABD basın-yayın organlarında 19. yüzyıldan itibaren gittikçe artış gösteren zararlı neşriyat ve Avrupa basının etkisinin yanı sıra en büyük rolü Amerikalı misyonerler üstlenmişlerdir. Tamamen yanlış haberlerle dolu olan bu neşriyat, Babîâli tarafından sürekli tekzip edilmiştir.¹⁸²

Birinci Dünya Savaşı'nın çıkışı ABD'de Ermeni propagandasını arttırmıştır. 1914'e kadar 60 bin Ermeni Türkiye'den ABD'ye göç etmiştir. İngiltere ve Müttefiklerine karşı Almanya tarafında savaşa katılan Osmanlı Devleti, Rusya ile Kafkas cephesinde harbe tutuşmuştur. Ruslarla anlaşarak Türk ordusuna cephe gerisinden saldıran Ermeni çetelerin yıkıcı faaliyetlerini önlemek isteyen Osmanlı hükûmeti, Doğu Anadolu'da yaşayan Ermenileri güney vilayetlere nakletmek kararı almıştır. Bu kararın 1914-1915 kışında uygulanışı sırasında aksaklıklar yaşanması ABD politikasını da etkilemiştir.¹⁸³

19. yüzyılda Ermeniler üzerine ABD'de yapılan olumsuz yayın ve propagandaların mirasını devralan 20. yüzyılda Osmanlı başkentinde görev yapan Bristol de bu etki altında kalmıştır. Bristol'un Ermeni meselesine bakış açısına

¹⁸⁰ *The New York Times*, 6 June, 1927.

¹⁸¹ İskender Oymak, *Metot ve Çalışma Alanları Açısından Türkiye'de Misyonerlik Faaliyetleri*, Ankara Okulu Yay., Ankara, 2010, s. 170.

¹⁸² Şenol Kantarcı, a. g. e, s. 92.

¹⁸³ Ercüment Kuran, "Amiral Bristol Raporu ve ABD'de Türk Aleyhtarı Ermeni Propagandasının Tarihçesi", *Osmanlı'dan Günümüze Ermeni Sorunu*, Edt: Hasan Celal Güzel, Yeni Türkiye Yay., Ankara, 2001, s. 199-200.

değınmeden önce onun Osmanlı başkentinde bulunduğu sıra içerisinde, yaşanan bazı hadiselerle değınerek bu konuya geçiş yapalım.

Osmanlı hükümetine Bristol, ABD hükümeti adına bir nota tebliğ etmiştir. Bu nota, Osmanlı Devleti'ne karşı uyarılar içermektedir. Buna göre Osmanlı hükümetinde çıkan sorunlar halledilmediğı takdirde ABD hükümeti, Wilson Prensipleri'nin 12. maddesini Barış Konferansı'nda Türkiye meselesi konu olduğu zaman savunamayacağını belirtmiştir.¹⁸⁴ Buradaki karışıklıktan kasıt, milletlerarası tecavüzün önünün alınmak istenmesidir. Osmanlı hükümeti de bu notaya cevap vermiştir.¹⁸⁵

Bu arada ABD'deki Ermenilerin millî cemiyeti tarafından Amerika Ayan Meclisi Hariciye Encümeni Başkanı Mr. Löç'e bir muhtıra sunulmuştur. Muhtıradan, Yakındoğu'nun barışı için bu bölgede Ermeni hükümetine duyulan gereksinim ve Ermenistan'ın dünyanın bir kısmında siyasî denge faktörü olabileceğı, Ermeniler vasıtasıyla İstanbul'dan Hindistan'a kadar Turancılığa engel olunabileceğı gibi Rusya'dan Akdeniz'e kadar da Bolşevizm yayılmasının durdurulabileceğini ifade edilmiştir. Ermeniler, adı geçen bölgede barış, medeniyet ve terakki gibi yüksek insanî menfaatlerine çalışacaklarını belirtmekle birlikte, ABD'nin Ermeni davasını üstlenmekle bütün dünyanın selameti adına hizmet edeceklerini belirtmekteydiler. Ayrıca Fransa ordusuna katılan Ermenilerin çoğunun öldüğü, ABD'den giden Ermeni gönüllülerinden 8 bin kadarının Filistin'de General Allenby'nin kumandasında savaştıklarını, Ermenilerin çok kayıp vermesi sebebiyle yardıma muhtaç oldukları, aksi takdirde Kuzey Ermenistan bölgesine sıkışıp kalan, 2 milyon kişinin yok olma tehlikesiyle karşı karşıya oldukları anlatılmıştı. ABD'nin Ermenistan'a düzeni sağlamak ve varlıklarıyla bir etki yapabileceğini, Amerikalıların Yakındoğu'da iyi tesirler bıraktığı, son olarak da bölge sükûneti ve barışı için ABD'nin bölgede olması gerektiğı ifade edilmişti.¹⁸⁶

¹⁸⁴ Bristol'un Ermeni meselesine dair Osmanlı Hükümeti'ne verilen muhtıranın resmî bir anlamı olmadığı çünkü bunun ABD hükümetince Bristol'e yapmasına dair bir yetkinin verilmediğı belirtilmiştir. Bu mesele ilgili olarak Clemenceau : *"Paris Barış Konferansı'nda ABD, Türkiye ile savaşmamış, Mütarekeye katılmamış olduğu ve Ermeni mandası hakkında net bir şey söylemediğı halde bu uyarıyı büyük güçlerin Yüksek Şurası kanarıyla vermiyor da doğrudan Türkiye ile temasa geçiliyor olmasını anlayamıyorum"* demiştir. İstanbul'da yakın temasta bulunan ve Amiral'in talimatlarını tanıtan hükümetin yüksek derecedeki bir yetkilisi de bu uyarının yapılması için her hangi bir talimatın alınmadığını; ancak Bristol'un bunu insanlık adına bir protesto niyetiyle yaptığını belirtmekteydi. Bkz. *The New York Times*, 28 August, 1919.

¹⁸⁵ Ahmet Emin, "Amerika'nın Notası", *Vakit*, 12 Eylül 1335, Numara: 668, s.1.

¹⁸⁶ "Amerika Ermenilerinin Bir Muhtırası", *Vakit*, 8 Teşrin-isani 1335, Numara: 735, s.1.

Tüm bu yaşananlar, Türkiye'ye Bristol ilk geldiğinde Amerikan kamuoyundaki genel şartlanmanın etkisi altında kalındığını göstermekteydi. ABD'de bir süre bulunduktan sonra Kemalist harekete katılan gazeteci Süreyya Sami Berkem, 1919 Ağustos'unda Bristol'u makamında ziyaret etmiş ve Bristol, 1915 Ermeni olayını protesto etmek amacıyla ellerinde kan olduğu gerekçesiyle Sami Berkem'le tokalaşmamıştır. Amerikan kamuoyunun tek taraflı haberler ile Türkiye aleyhinde nasıl oluştuğunu bilen yazar, olayı olgunluk ile karşılamıştır. Sami Berkem hatıralarında Bristol'un çok kısa zamanda Türkiye'deki gerçekleri objektif olarak görüp Hristiyan azınlıkların da mevcut anarşide büyük rol oynadıklarını belirtmiştir.¹⁸⁷

Aralık 1919 yılında Bristol, Mütareke Komisyonu Başkanı Fahreddin Bey'e iki muhtıra vermiştir. Bu muhtıralarda şu konulara dikkat çekiliyordu:

- 1- Ermenistan'dan gelen haberlere göre, Azeriler, Karabağ üzerinden Türkiye Ermenistan'ın bir bölümüyle mübadele teklif etmek üzere Ermenistan hükûmetine yanaşmak için Ermenistan'a "Türk Muharrikleri" gönderilmiştir. Azerilerin isteği üzerine anlaşmalı bir işgali görüşmek amacıyla, Oltu'ya gönderilen 3 Ermeni memuru, bu Türk muharrikleri tarafından esir alınarak Erzurum'a gönderilmiştir. Halen tutuklu bulunmaktadır. Oltu'da tevkif edilen Ermeni temsilcisi Müslümanlar şunlardır: Heyet Başkanı Kazımof, Dr. Garcıyef ve Buyar Bey. Ayrıca otomobillerine el konulan 5 Ermeni muhafızı vardır.
- 2- Osmanlı Devleti, ülkenin her tarafında bulunan çeşitli unsurlara mensup muhacirlere yardım için gerekli tedbirleri almakla yükümlüdür. Ermenilerle, Rumlar aleyhinde işlenen cinayetlerden dolayı, bu olaylardan muzdarip olanlara yardım etmek zorundadır. "Emlak-ı Metruke" hakkındaki kanuna göre, evlerinden tehcir edilen Ermenilerle, Rumların malları Osmanlı hükûmetinin koruması altındadır. Gayrimüslimlere ait mabet ve manastırlarda bulunan, Osmanlı hükûmeti tarafından müsadere edilen bazı eşya, eski sanat eserleri ve el yazmalarından Osmanlı hükûmeti sorumludur. Osmanlı Devleti, bütün dünyaya karşı ıslahat yapılması konusunda samimi çalışmalar başlatmayı ve geçmişte meydana gelen olayları tamir etmeyi arzu ediyorsa, daha önce söylenen tedbirleri alması şarttır.¹⁸⁸

¹⁸⁷ Dinç Yaylalier, "Türk-Amerikan İlişkilerinde Amiral Mark Bristol'un Rolü 1919-1927",... s. 38-39.

¹⁸⁸ Metin Ayışığı, a. g. e, s. 65-66.

Bristol, kısa bir süre sonra, Fahreddin Bey’le bir görüşme yaparak Amerikan basını aydınlatmak adına vermiş olduğu muhtıranın içeriği hakkında Osmanlı hükûmetinin görüşünü ortaya koyan bir muhtıranın kendisine verilmesini rica etmiştir. Fahreddin Bey’in görüşme sırasında Bristol’e yaptığı açıklamaları şu başlıklar altında toplamak mümkündür:

- 1- Geçmişte yaşananlardan Osmanlı hükûmeti üzgündür. Müsadere edildiği iddia edilen mallara, el konulduğu söylenen “varidatı” hükûmet gizlemiş değildir. Bunlar bazı şahısların elinde yok edilmiş olup, hükûmet bu gibileri cezalandırmakla meşguldür. Şu andaki hükûmeti bundan sorumlu tutmak doğru değildir.
- 2- Hiçbir unsura ayırım yapılmayarak, tüm muhacirlere ve yetimlere yardım yapılması için hükûmet, her türlü tedbiri almışsa da devletin bugünkü geliri ve hazinenin durumu yardım için gereken meblağının sarfına müsait değildir.¹⁸⁹ denilmiştir.

Bristol, Osmanlı hükûmetine karşı herhangi bir sempati beslemekle birlikte böyle bir hükûmetin devam ettirilmesine izin vermenin de bir suç olduğu düşüncesindeydi. Ancak bu düşüncesi, Ermenilerin gayesini desteklediği anlamına gelmemekteydi. Çoğu kez, Ermeni meselesinde ABD’nin yanlış izlenim kazanmasında olumsuz propagandaların etkisi olduğunu dile getirmiştir. Bristol, Ermenilerin hükmetmeye Türklerden daha fazla muktedir olmadıklarını düşünüyordu ve ABD’nin Ermenilere özel ilgi duymaması gerektiğini ısrarla belirtiyordu. ABD’nin tarafsız ve aynı zamanda bütün tarafların yanında olmasını tavsiye ediyorsa da bunun nasıl başarılabileceğine ilişkin bir şey söyleyememişti.¹⁹⁰

Bir başka ifadeyle Bristol’e göre; Türkler yönetmeye uygun olmamakla birlikte Ermenilerde Türklerden iyi değildi. ABD’deki Ermeni propagandasının Amerikan halkını kandırdığını ve Ermeniler lehine yapılan tahriklerin kendi zararlarına işlediğini düşünüyordu. ABD’nin Ermenistan’ı korumasının istendiği ancak yetersizlikten, siyasî entrikalardan ve Ermeni liderler tarafından Müslümanlara yapılan provokasyonlardan bahsedilmediğini söylüyordu. İlk düşüncesinde ABD’nin Türkiye üzerinde manda kurabileceğini düşünmüşse de Mart ayında bir birlik altında Türkiye’ye Amerikan yardımını tavsiye ediyor, ama hangi planın başarılı olabileceği konusunda şüphesini de

¹⁸⁹ Metin Ayışığı, a. g. e., s. 66-67.

¹⁹⁰ Barbara Jean Keller, a. g. t, s. 102.

ortaya koyuyordu. Bristol'un raporu, Türkiye'deki Amerikalılar tarafından hoş karşılanmamıştı. Ermenistan'daki Yüksek Komiser Albay Haskell, Washington'a, Bristol'un bazı ifadelerini yalanlayan ve çıkarımlarını eleştiren kızgın bir mesaj yollamıştı. Ayrıca Halep'teki Amerikan konsolosu da Bristol'un fikirlerine karşı çıktığı gibi Yakındoğu desteğinin bir temsilcisi, Devlet Bakanlığı'na Bristol'un misyoner karşıtı ve azınlık haklarına karşı adaletsiz olacak kadar güçlü bir Türk yanlısı olduğunu belirtiyordu.¹⁹¹

Bu bağlamda Amiral Bristol anılarında ABD'de verdiği konferanslarda gerçekleri yansıtanın imkânsızlığından söz etmiş ve: “ *Yakındoğu'ya ilişkin olarak kim gerçekleri açıklamaya kalkarsa Türk yanlısı olmakla suçlanmıştır.*” ifadesini kullanmıştır. İstanbul'daki Amerikan Kız Koleji Müdürü Mary Patrick de aynı durumla karşılaşmış ve: “ *Amerika'da Türkler lehine tek kelime sarf etmenin imkânsız olduğu, politika uğruna kendisinin de gerçekleri dile getiremediğini ve sessiz kaldığını*” belirtiyordu. Bu tablonun ortaya çıkmasında suçlanması gerekenler, misyonerler ve Yakındoğu yardım kuruluşu çalışanlarıdır. Ancak hem insanî yardım çalışmaları, hem de misyonerlerin arkasında gizlenen esas organize Ermeni lobileriydi. Bu lobiler Ermeni meslesini Batılı ülkelerde organize etmekle birlikte, ABD'nin eski Alman Büyükelçisi James W. Gerard ile işin profesyoneli Ermeni Vahan Cardashian'ın liderliğindeki faaliyetleriyle ağırlıklı olarak ABD'de etkin olmuşlardır.¹⁹²

Ancak Bristol, Ermenistan üzerinde Amerikan mandasına açık bir şekilde karşıydı. ABD'deki Ermeni Kurumlar temsilcisi Topakian 4 Mart 1920'de ziyarete geldiğinde Bristol, kendisine Ermenilerin dürüst olmayan liderler tarafından yanlış yönetildiğini ve Ermeniler hakkındaki ABD'de bulunan raporların gerçek olmadığını söylemişti. Doğu Anadolu'da bir Ermeni devleti kurabilmek için askerî güçlerin ve finansal gereçlerin gerekli olduğunu ve hiçbir Avrupa devletinin askerî veya finansal destek önermeyeceğini eklemişti. 30 Haziran 1920'de İngiltere desteğiyle Kafkasya'da kurulmuş olan Ermenistan Cumhuriyeti Başbakanı Khatissian'la ve İstanbul'daki Ermeni temsilci Tahtadjian'la temasları esnasında Bristol, Türklerle gayriresmî görüşmeler yapmalarını tavsiye etmiştir.¹⁹³

¹⁹¹ Barbara Jean Keller, a. g. t, s. 113.

¹⁹² Kamil Necdet Ar, a. g. t., s. 211-213.

¹⁹³ Ercümen Kuran, “ The Turkish National War of Independence And Admiral Bristol, The US High Commissioner In İstanbul (1919-1923)”, The Eastern Question: Imperyalism And The Armenian Community, *Institute For The Study Of Turkish Culture*, Publication: 74, Serie: III, Number: A. 19, s. 90-91.

Bu arada 15 Nisan 1920 tarihli The New York Times Gazetesi'nde çıkan haberde, Anadolu'nun güney bölgesinde Fransız askerlerinin Antep ve Urfa'da bulunan Amerikan vatandaşlarını kurtarmak için harekete geçtikleri belirtilmekteydi. Yakınoğu Yardım Komitesi'nin Antep'teki müdüründen alınan habere göre; bölgedeki Amerikalıların durumlarının ümitsiz olduğu belirtilmiştir. Söz konusu gazete, Türklerin eline Amerikalı misyoner Dr. Lorina Sheppard'ın geçtiğini ve serbest bırakılma şartının Ermenilerin teslim olması şartına bağlandığını yazmıştır. Ermenilerin bunu kabul etmediği ve Ermenilerin Türkleri rehine olarak ele geçirmeleri üzerine Dr. Sheppard'ın serbest bırakıldığı ifade edilmiştir. Ermenilere Fransızların silah ve cephane verdiğini de yazan gazete, aynı zamanda Yakınoğu Yardım Komite Müdürü Dr. R. A. Lampert'in durumu Bristol'e bildirdiklerini belirtmiştir.¹⁹⁴

Bristol, Ermeniler ile gelen raporlara karşı temkinli tutumunu devam ettirmeyi sürdürmüştür. Bristol'un Washington'a gönderdiği raporda, Ermeni katliamı ve Maraş'ta yaşanan olaylar hakkında verilen bilgilerin politik amaçlarla son derece büyütüldüğünü dile getirmiştir. Bristol'e göre bu tür haberler Türkiye'yi yağma etmek isteyen İtilâf devletlerinin planıydı. Ona göre İskenderun'dan Kafkasya'ya uzanacak bağımsız Ermenistan devletinin altında yatan gerçek Fransızlar tarafından, Arap ülkelerinde İngilizlerin elde ettikleri avantajlara karşılık planlanmıştır. İngiltere ise buna, ABD'nin mandası altında kurulacak küçük bir Ermenistan ile karşılık vermek istemiştir. Ayrıca Bristol, Antep, Maraş, Urfa'daki Amerikan vatandaşlarının güven içinde olduklarını ve kendilerine dokunulmadıklarını belirtmiştir.¹⁹⁵

¹⁹⁴ *The New York Times*, 15 April, 1920; yabancı basın Anadolu'nun güneyinde Ermenilerle yaşanan olaylarda Türkleri kötü göstermesine rağmen 1920 yılında yaşananlar anlatılanlardan farklıdır. ABD'nin Türkiye'ye olan ilgisi, Fransızların Kilikya'da neden olduğu olaylar ve Ermenilerin yaptıklarıyla daha da artmıştır. Çatışmalar 1920 Ocak'ında başlamıştır. Olayların başlaması üzerine Mustafa Kemal, 29 Ocak 1920'de Sivas Merkez Heyeti'ne gönderdiği telgrafla Maraş'ta Ermenilerin yaptıkları katliamların derhal mitingler düzenlenerek ve telgraflar çekilerek protesto edilmesini istemiştir. 13 Şubat günü 3. Kolordu Kumandanlığı'na çektiği telgrafta bu isteğini yinelemiştir. Bu istek üzerine Müdafaa-i Hukuk Dernekleri tarafından Amerikan temsilciliğine protesto telgrafları yağmaya başlamıştır. 28 Ocak'ta Sulukışla'dan çekilen telgraflar 30 Ocak'ta Tortum'dan çekilen telgraflarla devam etmiştir. Çekilen telgrafta Ermenilerin Müslümanların ayaklarını bağlayıp baltayla öldürdükleri, erkekleri bir araya toplayarak yaktıkları, kadın ve çocukların kollarını ve bacaklarını yaktıkları teker teker kesip yarı ölü durumda bıraktıkları belirtilmiştir. Bu telgraflar Bristol tarafından 9 Mart tarihinde hazırlanan bir raporla Washington'a gönderilmiştir. Bunun üzerine Washington'dan gelen bir emirle İstanbul'daki Yüksek Komiserliğe bağlı C. Van H. Engert'in resmî görevli sıfatıyla bölgeye gitmesi istenmiştir. Engert'in 28 Şubat'ta gönderdiği raporda Fransızların ve İtalyanların bölgeye büyük kuvvetler göndermek zorunda olduklarını, bunu yapmazlarsa buradan kovulmalarının kaçınılmaz olduğu, bu durumda yapacakları şeyin bölgeyi terk etmek olacağını belirtmiştir. Engert ayrıca yaşananlardan Amerikan kurumları ile Amerikalıların büyük zarar gördüğünü de belirtmiştir. Bkz. Kenan Özkan, a. g. t., s. 238-239.

¹⁹⁵ Kenan Özkan, a. g. t., s. 240.

Bunun yanı sıra Bristol, ekonomik ve politik gerçeklerin ışığı altında bağımsız Ermenistan talebinin imkânsızlığını da görmüştür. Türkiye’de hiçbir bölgede çoğunlukta olmayan Ermenilere hangi mantık ile bu hak verilebilirdi. Bir telgrafında Bristol şöyle demektedir: “*Türkiye’de bağımsız Ermenistan fikrini kabul etmediğim için Ermeni propagandistleri Türk dostu olduğumu söylüyor.*” Bristol, Washington’a Türkiye’deki Hristiyan azınlıkların Amerikalıların anladığı anlamda Hristiyan olmadığını da çekinmeden bildirmiştir.¹⁹⁶

Bu arada Müttefik Yüksek Komiseri Albay Haskell (Amerikan ordusuna mensup bir asker), Tiflis ve çevresinde üç milyonluk nüfus üzerinde idarî kontrol sağlamakla Paris Barış Konferansı’nda verilen kararlar vazifelendirilmişti. Amerikan ordusuna mensup 40 kişiden oluşan Erkan-ı Harbiye Heyeti kendisine yardım etmekteydi. ABD, yarım milyon Ermeni’ye yetecek kadar erzak yardımında bulunmuştu. Miralay Haskell’in bir çabası da bölgede Bolşevik fikriyatının yayılmasını engellemektir. Ayrıca Miralay Haskell’in çabalarıyla bölgede 80 yetimhane 36 hastane tesis edilmiş, 4 bin yetim ve 39.00.00 muhacirin yardım heyetleri tarafından iâşesi temin edilmiştir. Halk çeşitli hastalıklara karşı aşılanmış ve birçok kişiye elbise yardımı yapılmıştı. Bölgedeki iki Ermeni kumandanlığı, Amerika heyetinin tabiiyetine girmişti.¹⁹⁷

Miralay Haskell, Anadolu’nun kuzey bölgesinde Ermenilere yardım etmiş ve bölgede incelemelerde bulunmuştu. Bu sırada 3.Tabur Komutanı İbrahim Paşa’dan 15. Kolordu Komutanlığı’na gönderilen yazıda Çıldır’ın Keçiyurdu köyüyle yakınında bulunan bir köye iki Ermeni subayının giderek Müslümanları teslim olmaya zorladıkları ancak bu kişilerin halk tarafından öldürüldükleri, Ermenilerin bunun üzerine asker sevk ederek her iki köyü yağmadıkları, yıktıkları, kaçmayı başaramayan yüz kadar kadın ve çocuğun makineli tüfek ile şehit edildikleri, Ermenilerden yüz kadar kişinin fırtınadan donduğu, Akbaba ve Çıldır taraflarında savaşın devam ettiği, Amerikalıların Ermenilere yalnız elbise, un göndermekte olduğu, Amerikalıların Çıldır’da Müslümanların galip gelmesini istedikleri, Miralay Haskell’in bir Ermeni tercümanla Oltu’ya gelecekleri, beş bin Ermeni kuvvetinin olduğu ve bunların yüz kadarının Sarıkamış’ta olduğunu belirtilmiştir.¹⁹⁸

Ermenilerin tüm taşkınlık ve lobi faaliyetlerine rağmen Amerikan Senatosu, 1 Haziran 1920’de Ermenilere yönelik mandayı reddettiği gibi Temsilciler Meclisi de

¹⁹⁶ Dinç Yaylalı, “Türk Amerikan İlişkilerinde Amiral Mark Bristol’un Rolü 1919-1927”, s. 39.

¹⁹⁷ “Ermenistan’da Amerika”, *İkdam*, 13 Nisan 1336, s. 1, Numara: 8320.

¹⁹⁸ BOA, HR. SYS. Dosya No: 2878, Gömlek No: 16.

Senato ile aynı görüşte olmuştur. Ermeni bağımsızlığı için Amerikan garantisi umutları sona ermiş¹⁹⁹ ve Bristol, ABD'nin Yakındoğu'daki bütün ırk ve uluslara karşı tarafsız kalmasını tavsiye etmişti. Müttefik Yüksek Komiseri Albay Haskell, 1 Ağustos 1920'de son İngiliz birliğiyle birlikte Ermenistan'dan ayrılmıştır.²⁰⁰

Manda meselesi Amerikan Senatosu'nda reddedilmiş olsa da Wilson, Milletler Cemiyeti Yüksek Komisyonu'nda Türkiye ve Ermenistan arasındaki sınırları çizmeyi kabul etmiştir. Ancak Wilson'un 2 Kasım 1920'de başkanlık seçimlerini kazanamaması, koşulların Türkiye lehine değişmesine yol açmıştır. Yeni Cumhuriyetçi Başkan Harding, Bristol'un Ermeni politikası onaylamıştır. Bununla birlikte Mustafa Kemal Paşa liderliğinde Nisan 1920'de Ankara'da kurulan hükûmet, Ermenilere karşı askerî eyleme geçmiştir. Kars ve Gümrü'yü alınıp 3 Aralık 1920'de Ermenistan'la barış anlaşması imzalandı. Böylelikle Doğu Anadolu'da bir Ermeni devleti kurnna projesi önlenmiş oldu.²⁰¹

Bristol'un Ermeniler hakkındaki düşüncesinin değişmesinde Kars'tan yeni dönen Amerikan Yardım Örgütü Misyoneri Mr. Fox'un kendisine anlattıkları da etkili olmuştur. Türk kuvvetleri şehri geri aldığıda Mr. Fox Kars'ta olup ve Gümrü'ye geçmiştir. Bu sırada Türkler ilerleyip Oltu'yu ve Sarıkamış'ı geri almış ve Ermeniler, Türklerin barış teklifini reddetmiş, Kazım Karabekir Paşa komutanlığındaki Türk kuvvetleri de Kars'a ilerleyip burayı geri almıştı. Ermeniler kendi kadın ve çocuklarını koruyamayıp Amerikan misyonerlerin yetimhane ve hastanelerine kaçıp saklanmaya çalışmışlardı. Mr. Fox, herhangi bir katliam olmadığını belirterek Amerikan yardım örgütünün mallarını yağma etme girişiminde bulunduklarını söylemiştir. Mr. Fox, Kazım Karabekir Paşa'nın yardımları sayesinde yağmadan kurtulduklarını da ilave etmiştir.²⁰²

Kazım Karabekir Paşa'da bu hadiseyi şöyle anlatmaktadır: “*Bugün Ermeni Hariciye Nazırı Bekzadyan imzasıyla Hariciye Vekâleti'mize bir nota geldi. Esası Gümrü'nün tahliyesi talebi. Türk ordusunun Kars'ın işgalinde üç gün yağma yaptığı, hatta yetimlerin bundan hislendiği, sonra da katliamlar yaptıklarını yazıyor.*” Buna karşılık Kazım Karabekir bir açıklama yapıyor: “*Gümrü'de Ermeni Bolşeviklerinin Amerikalıları yağmalaması ve tevkîfleri gibi fenalıkları unutturmak ve Gümrü'deki*

¹⁹⁹ Barbara Jean Keller, a. g. t., s. 118.

²⁰⁰ Barbara Jean Keller, a. g. t., s. 120.

²⁰¹ Ercüment Kuran, *The Eastern Ques...*, s. 91.

²⁰² Ercüment Kuran, *Osmanlı'dan Günümü...*, s. 192.

*Amerikan müessesatının Kars'a nakline mani olmak için Taşnak Komitesi'nde bulunan Ermeni Taşnaklar, Kars'taki darüleytamında iki talebeye bir mektup tasni ettirerek Amerika ve Erivan'a göndermişler ve bu suretle bize protesto verildiği gibi bilhassa İstanbul'a Amerikan Sefiri Morgenthau'ya yazmışlar. Bunları teşvik eden Ermenileri de hudut harici ettirdim. Amerika heyetlerinden bu hadise üzerine aldığım vesikaların da suretlerini göndererek oradaki Amerikalılar vasıtasıyla Morgenthau'ya iblağını bildirdim*²⁰³.

Kazım Karabekir Paşa, Amerika Şark-ı Karip Muavenet Cemiyeti Kafkasya Şubesi Müdürlüğü'ne bir yazı göndererek, Kars'ın zaptı sırasında Ermenilere kötü davranılmadığı, tecavüz, katliam gibi ibarelerin karalama propagandası olduğunu ayrıca Amerikan müessesesini ve yetimleri koruduklarını bu olay üzerinde tahkikat yaptıracağını belirtmiştir.²⁰⁴

Kazım Karabekir Paşa, 1920 yılına ait Büyük Millet Meclisi'ne gönderdiği yazıda Amerikalıların Kars ve Gümrü çevresinde 20 bin çocuğu müesseselerinde barındırdıkları bunlardan Kars'ın içinde 100 kadar çocuğun Müslüman olduğu gerisinin Ermeni olduğunu belirtmiştir. Ermeni çocukların bir kısmının Anadolu lu olup Gümrü'de ki Amerikalılara ait ambarları gördüğünü içinde un, erzak ve harp paketlerinin olduğunu bildirmiştir. Tesis edilen Ermeni yetimlerine ait ihtiyacı görmek için temin edilen paketler içindeki harp paketlerinin ne amaçla barındırdıkları sordüğünü ve Ermenilere yardım ettiklerinin anlaşıldığını belirtmiştir. Amerikalıların Hristiyanlığın tesisi ve emperyalist terbiyesi içinde bu 20 bin çocuğun yetiştirildikleri ifade edilmiştir.²⁰⁵

Ayrıca Erkan- Harbiye-i Umumiye'den Antalya Mutasarrıflığına gönderilen yazıda: *"Kars'taki Amerikalılar tarafından İstanbul'da bulunan Bristol'e yazılan Fransızca telgrafın İtalyanlar vasıtasıyla sürat ve emniyetle harice neşrinin temini ve inba buyrulması mercudur."*²⁰⁶ denilmekteydi. 21.12.1920 tarihli Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Şube Müdürü tarafından Garp Cephesi ve Cenup Cephesi İstihbarat Şubesi'ne gönderilen bir yazıda da: 9 Kânunuevvel 1920 tarihli Antalya istihbaratından alınan malumatta İstanbul'dan Konya için Antalya'ya gelen Amerikalı Doktor Döt(?) ve

²⁰³ Kazım Karabekir, C: II..., s. 1011.

²⁰⁴ Kazım Karabekir, C: II., s. 1012-1013.

²⁰⁵ BCA, F: 030.10 Y: 54.354.15; Levent Kalyon, *Cumhuriyet Dönemi Savunma Politikaları*, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Ana Bilim Dalı, Ankara, 2008, s. 105.

²⁰⁶ ATASE, ISH, Kutu No: 646, Gömlek No: 34, Belge No: 34-1.

bir Papazın Amerika'ya gittikleri, sebebi bilinmemekle birlikte mumaileyhin ifadesinden Ermeni meselesini halle matuf olduğu istidlal edilmiştir.²⁰⁷ diye yazmaktaydı.

Yukarıda bahsi geçen konu ile ilgili olarak Şark Cephesi Kumandanlığı'na gönderilen 3.11.1920 tarihli bir başka yazıda: Kars'taki Ermeni yetimlere bakan Amerikan Heyeti'nin, İstanbul'daki Amerika mümessilliğine çektiği telgrafın, çeşitli yollarla yerine ulaştığı belirtilmiştir. Devamında *“Bu gibi haberlerin efkâr-ı umumiye ve cihan üzerinde aleyhimizde icray-ı tesir edeceği tabii olduğundan ve buna pek ziyade ehemmiyet verdiğimizden ileri harekâtın devamı esnasında zuhura gelecek bu misillü fırsatlardan istifade buyrulması ve kıtale asla meydan verilmemesi mercudur.”*²⁰⁸ diye, not düşülmüştü. Yine bu mesele ile ilgili olarak Müdafa-i Millîye Vekili tarafından Erkan-ı Harbiye Umumiye Riyaseti'ne gönderilen yazıda;

Ankara 13/ 12 / 36

BMM

Müdafa-i Millîye Vekâleti

M. Z. Dairesi Aded: 7969

Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Riyasetine

Şark Cephesi Kumandanlığından mevrud 8/ 12/ 36 tarih ve 338 numaralı şifreli telgraf name sureti ber vech-i zir maruzdur

Müdafa-i Millîye Vekili/ İmza

Suret

Müdafa-i Millîye Vekâletine

1- Gümrü'de bulunan Amerika İmdad-ı Sıhhiye heyeti yerli Ermeni komünistlerin Amerika itibar ve müesseselerine vaz-ı yed etmek hususunda vaki olan tazyikleri üzerine ikinci maddede mezkûr tahriri müracaatla Türkiye millet ve hükûmetinin muavenet ve himayesini rica etmiş ve talep vaki kabul edilerek Gümrü'den ambarları muhteviyatıyla Amerika eşhasın Kars'a nakil ve azimetine müsaade ve mübaşeret edilmiştir.

²⁰⁷ ATASE, ISH, Kutu No: 646, Gömlek No: 82, Belge No: 82-1.

²⁰⁸ ATASE, ISH, Kutu No: 617, Gömlek No: 59, Belge No: 59-1.

Suret

Şark Cephesinde Türkiye Kuvay-ı Askerîyesi Kumandanlığı'na

2- Şark-ı Karib Amerika İmdad-ı Sıhhi Kafkas Şubesi heyeti vazifesini badema Gümrü'de ika ve devamına imkân göremediğinden Amerika Heyeti namına şahsi emniyetleri için Türkiye millet ve hükûmetinden muavenet ve himaye talep eylerim ve Şark-ı Karib Amerika İmdad-ı Sıhhi heyetinin ve malzeme-i sıhhiye ve ihtiyatıyesinin Kars'a nakli ve orada tesisini istirham ederim. 5/ 12/ 36

Şark-ı Karib Amerika İmdad-ı Sıhhi Kafkas Şubesi Heyeti Müdür-i Umumiyesi

BARYO

Müdafa-i Millîye ve Hariciye ve Dâhiliye Vekâletine yazılmıştır. 8/ 12/36
Şark Cephesi Kumandanı Kazım Karabekir²⁰⁹.

Kars 29/ 1/ 1337

Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Riyasetine

Kars'ta Amerikan Muavenet heyetinin dest-i idaresinde bulunan Ermeni eytamının Gümrü'ye nakil ve iadesi hakkında yazılan tezkere sureti maruzdur.

Ermeni eytamının nakline başlanacaktır. Esasen Amerikan heyeti Ermenistan'daki vazifesini nihayete erdirerek İstanbul'da avdet emrini aldıktan hemen sonra kısmen de Barko? Bir iki yeni haftaya kadar kâmilten gideceklerini bildirirler. Biz Erzurum'daki yetimlerimizden 700 kadarını Kars'a naklettirdik. İhtiyaçlarını da kısmen Amerikan heyetinden temin ettik. Diğerleri İstanbul'a avdetten sonra Erzurum'da bir müessese açmak hususunda fikirlerimizi sordular. Muvafakat olunduğunu söyledim. Bu suretle İslam yetimlerine de muavenetleri dokunmuş olacaktır. Amerikalılardan

²⁰⁹ ATASE, ISH, Kutu No. 617, Gömlek No: 59, Belge No: 59-2.

*ordumuzca iyi tanınan iki zat Trabzon'daki müesseselerini idare etmek için hizmet arzusunda muvafakat ettiğim maruzdur.*²¹⁰ denilmektedir.

Mr. Fox, Ermenilerden tiksindiğini çünkü kaçtıklarını, kadınlarını ve çocuklarını korumak için savaşmadıklarını söylemiştir. Mr. Fox, çok iyi tanıdığı Mr. Yarrow'un Ermenilerden oldukça tiksindiğini, yalnızca Ermenilere değil Türklere de yardım ettiklerini belirtmiştir. Yardım Komitesi'nin orada bulunan Türk yetimleri için Erzurum'a bir tren yükü giysi ve erzak göndermiş olduğunu söylemiştir. Bristol, Mr. Fox'un Türk yanlısı bir tavır içinde olduğunu söylemesi üzerine kendisi, Ermeniler içinde yıllarca çalıştığını ve onların haksız olduğu belirterek Ermenilerin Yakındoğu Yardım malzemelerine el koyma girişiminde oldukları belirtmiştir.²¹¹

Görüldüğü gibi Türk cephesinde bir yandan Ermenilerle savaş faaliyetleri devam ederken; yapılan gözlem ve kumandanlıklara gelen bilgiler, Amerikalıların Ermeni meselesiyle ne kadar yoğun ilgilendiklerini göstermektedir. Bir yandan Ermenilere silah temin eden Amerikalılar, bir yandan insanî yet adına kurdukları yetimhanelerde aciz Ermeni çocuklarını politikalarına alet etmekteydiler. Türk askerlerinin Amerikalı heyete nakilleri konusunda nasıl yardım ettikleri ve mevcut yetimlerin ihtiyaçlarının nasıl karşılandığı da ortadır.

Bristol, sürekli olarak Amerikalılara politikaya bulaşmamalarını tavsiye etmiştir. İşadamları bu isteğe uymuş olsa da misyonerler, özellikle Ermeniler safında politik mücadeleye girmişlerdir. Bağımsız Ermenistan hedefi benimsemediği için misyonerler ve etkilerinde kalan bazı politikacılar, Bristol'un görevinden alınması için yoğun bir kampanya açmışlardır. Ancak Washington, Bristol'u görevinden almamıştır.²¹²

Bristol, Washington'a yolladığı uzun raporların dışında önemli mevkilerde bulunan arkadaşlarını da Türkiye'deki gelişmelerden tarafsız olarak haberdar etmeyi ihmal etmemiştir. Bristol'un gayretleri, misyonerleri Ermeni meselesinde ikna etmeye yetmemiştir. Misyonerler, her sorunda Müslümanları sorumlu görmüşlerdir. Misal; Tarsus bölgesinde görevli olan Mary Rogers, Türkleri kana susamış ve vahşi olarak tanımlarken, Maraş çevresinde görev yapan Evelyn Elliot, bölgedeki çatışmalardan Fransız ve Ermenileri değil, sadece Türkleri suçlamıştır. Fransız askerî üniformasında Müslüman avına çıkan Ermeni çeteleri misyonerlerce kınanmamıştır. Everett Wheeler

²¹⁰ **ATASE**, ISH, Kutu No: 617, Gömlek No: 59, Belge No: 59-3.

²¹¹ Ercüment Kuran, a. g. m., s. 98.

²¹² Dinç Yaylalier, "Türk Amerikan İlişkilerinde Amiral Mark Bristol'un Rolü 1919-1927", ...s. 39.

de Anadolu'da Ermenilerin Türkler tarafından yüzyıllarca ezildiğini yazmış ve ABD'ye her gidişinde kilise kürsülerinden haykırmıştır.²¹³

Bristol'un destekçilerinden olan Calep Frank Gates, Amerikan Kız Koleji Müdürü Mary Mills Patrick ve Robert Koleji'nin mühendislik bölümünü kuran Lynn A. Scipio bunlardan birkaçıydı. Her üç eğitimci de Hristiyan'dı ve Türkiye'ye ilk gittiklerinde Amerikalılara her gün bombardıman edilen propagandanın tesiri altında kalmışlardı. Ancak ülkede bir süre yaşadktan sonra gerçeği görmüşlerdir. Gates, 1940'da yayımlanan hatıralarında, İran topraklarından Türkiye'ye giren Ermeni çetelerin Ermeni köylerini basıp kadın, çocuk, erkek ayırımı yapmadan herkesi öldürdüğünü, sonra Amerikalı misyonerlerinde kendilerine katılımı ile “Barbar Türk” suçlaması yapıldığını yazmıştır.²¹⁴ Hatta Gates, yıllarca Ermenilerle birlikte çalıştığını, onlara karşı dostça duygular beslediğini; ancak bağımsız Ermenistan fikrini desteklemeyi için Ermeni temsilcilerinin kendisini bir düşman gibi gördüğünü ve bu sorunun politik mesele olduğunu da ifade etmiştir.²¹⁵

Görüldüğü gibi Bristol ve Türkiye'de çalışan misyonerlerin bir kısmı, Türkiye'deki Ermenilerin faaliyetlerine şahit olmakla birlikte Türk halkına bir haksızlık yapıldığının farkına varmışlardır. Bristol, Ermeni meselesinde objektif olmaya çalışmış olsa da ABD'deki Ermeniler için yapılan propagandalara tamamıyla karşı koyamamış; ancak tarafsız durmaya çalışarak ABD'nin siyasî, ticarî menfaatlerini korumaya gayret etmiş ve bağımsız Ermenistan fikrine karşı muhalif tutumundan ödün vermemiştir.

3.4.3. İzmir'in İşgali ve Amiral Bristol'un Faaliyetleri

Paris Barış Konferans'ında alınan kararla Yunanistan'ın İzmir'e çıkarma yapılmasına izin verilmişti. Bu durum, İzmir'deki Rumlar arasında sevinç yaratmıştı. Genç kızlar, özgürlük getiricilerine serpmek için gülleri yolmuşlar, hanımlar ikram etmek için tatlılar pişirmiş, yaşlılar da çocuklara kendi soylarının ölümsüz destanını anlatmış ve 14 Mayıs gecesi Rum halkı gece boyunca uyuyamamıştı. Gün doğumu ile birlikte Rumlar, Kordon'da doluşmaya başladılar. Bu sırada İtilâf devletlerinin karaya

²¹³ Dinç Yaylalier, “Türk Amerikan İlişkilerinde Amiral Mark Bristol'un Rolü 1919-1927”, ...s. 40.

²¹⁴ Dinç Yaylalier, “Türk Amerikan İlişkilerinde Amiral Mark Bristol'un Rolü 1919-1927”, ...s. 42.

²¹⁵ Calep Frank Gates, *Not to Me Only*, Princeton University Press, London, 1940, s. 262.

çıkardığı mangalar, Kordun boyunu, çıkarma yapabilmesi için açık tutma çabasında zorluk çekmişti.²¹⁶

Yunan askerleri yerel Rum halkın çalgınca tezahüratıyla, kilise çanları çalınarak, papazlar askerleri öperek, kadın ve erkekler, kurtarıcılarının önünde diz çökerek karşılamışlardır.²¹⁷ Böylelikle 15 Mayıs 1919'da saat 08.00'de İzmir rıhtımına çıkan Yunan askerleri, kışlaya ateş etmişler, elinde beyaz bayrakla çıkan Nadir Paşa'yı tokatlamışlar, subayların kalpaklarını yerlere atarak çiğnemişler, bunları “ Zito Venizelos” diye bağırmaya zorlamışlardır. Kışla kasalarından 231.406 lira 90 kuruş gasp edilmiştir. Yunanlılar, bu subayların kıymetli eşyalarını aldıktan sonra subayların hepsini Patras Vapuru'nun hayvan ambarlarına kapatmışlardır. Hükûmet binası diğer resmî binalar da aynı saldırılara maruz kalmış, memurlar dövülmüş, öldürülmüştür. Subay aileleri de çok ağır hakaretlere ve saldırılara maruz kalmıştır.²¹⁸ İzmir'de idarî ve askerî kontrolün Yunanlılara geçmesi üzerine ev ve dükkânlar talan edilerek yağma faaliyetlerinin yanında katliamlara başladıkları, arşivlerin imha edildiği ve çevre illerle olan iletişimin kesilerek, görevlerini yerine getiremeyen Türk subayların yenileriyle değiştirilmesi gerektiğini ifade eden Jandarma Umum Komutanlığı'nın raporları da²¹⁹ olaylar hakkında yeterince bilgi vermektedir.

Yunan istilasından bir gün sonra, Türk Kurtuluş Savaşı'nın yakın gelecekteki önderi Mustafa Kemal, Bandırma vapuruyla İstanbul'dan ayrılmış, üç gün sonra 19 Mayıs'ta Samsun'a çıkarak Türk ulusal direncini örgütlemeye çalışmıştır. Bu arada İzmir'in Yunanlılar tarafından işgal edilmesiyle zor durumda kalan Damat Ferit, 16 Mayıs'ta görevinden çekilmişse de 18 Mayıs'ta yeni kabineyi kurmakla tekrar görevlendirilmiş ve 19 Mayıs'ta ikinci kabineyi kurmuştur.²²⁰

İtalyan makamlarının bölgedeki olaylar hakkında İstanbul'daki Yüksek Komiserliği'ne yolladıkları raporda;

- 1- Yunan subay ve askerleri ile İzmir Rumları, haksız yere 300 Müslüman'ı öldürmüşlerdir. Kordon'da 100'ü süngülenmiş ve denize atılmıştır.

²¹⁶ Bilge Umar, *Yunanlıların ve Anadolu Rumlarının Anlatımıyla İzmir Savaşı*, İnkılap Yay., İstanbul, 2002, s. 27-28.

²¹⁷ Stanford Shaw-Ezel Kural Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, Çev. Mehmet Harmancı, C: II, E Yay., İstanbul, 2000, s. 408.

²¹⁸ Hüseyin Işık, “ Anadolu'da Yunan Mezalimi”, *Türk Yunan İlişkileri III. Askerî Tarih Semineri*, Genelkurmay ATASE Yay., Ankara, 1986, 380.

²¹⁹ *Osmanlı Belgelerinde Milli Mücadele ve Mustafa Kemal Atatürk*, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayın No: 88, Ankara, 2007, s. 222-226.

²²⁰ Salahi Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz istihbarat Servisi'nin.....*, Ankara, 1995, s. 13.

- 2- Kışladaki bütün Türk subay ve askerler tutuklanarak pek çoğu öldürülmüştür.
- 3- Rıhtımdaki otellerde kalan çoğu tüccar Türklerin kıymetli eşyaları çalınmıştır.
- 4- İşgalin 1. ve 2. günü Yunan askerleri Türkleri, Yunan bayrağı satın alarak dükkânlarına asmaya mecbur etmiştir.
- 5- İşgalin ilk günü meydana gelen yağma faaliyetlerine Yunan askerleri de katılmıştır.
- 6- Bütün tutuklular aç bırakılmıştır²²¹ şeklinde ifade edilip uzayan rapor Yunan vahşetini en açık biçimde ortaya koymuştur.

İzmir'in işgali İtalyan kamuoyu tarafından da tepkiyle karşılanmıştır. Gazeteler bu olayı 17 Mayıs'tan itibaren vermeye başlamıştır. İşgal, Osmanlı Devleti'nin yıkılışı şeklinde yorumlandığı gibi **Avanti** gibi gazeteler “ İzmir Yunanlılara, Fiume Kime?” gibi başlıklarla da atmışlardı. Gazetelerin işgali genelde yorumsuz bildirmelerine rağmen, **Politica** dergisindeki yazılarda Yunanlılara öfke duyulmuştur. Bu, İzmir'in İtalyanlar tarafından işgal edilememesinden kaynaklanmıştır. Ancak Yunan işgalinin haksızlığına da değinilmiştir.²²²

17 Mayıs günü **Alemdar**'da Refi Cevat, Yunanlıların, İzmir'i, İtilâf devletlerinin desteğiyle işgal ettiklerini, asıl işgali Yunanlıların değil, İtilâf devletlerinin yaptığını yazmıştır. Dâhiliye Nazırı Mehmet Ali'ye göre; İzzet Paşa, İzmir'de mülki işlere baktığına göre, işgal yalnızca askerî nitelikliydi. The Times, 16 Mayıs sayısında, işgali bildirmiş ancak işgalin olaylı geçtiğini 23 Mayıs sayısında vererek, Türklerin inatçı bir direnme gösterdiklerinden bahsetmiştir.²²³

Türk halkı bu duruma tepkisiz kalmamıştı. İtilâf devletlerin temsilciliklerine birçok protesto telgrafları çekilmekle birlikte bunlar içinde en önemlisi 18 Mayıs 1919'da İzmir Müdafaa-yı Hukuk-u Millîye Cemiyeti Katib-i Umumiliği tarafından, Amiral Bristol'e çekilen telgraf olmuştu. Cemiyet, İstanbul'daki çeşitli millî kuruluşlar ve Darülfünun namına Amerika siyasî temsilciliğine verdiği muhtırada Osmanlı Devleti ile Yunanistan'ın savaş halinde olmadığı, Mütareke'nin yalnız İtilâf devletleri ile Osmanlı Devleti arasında imzalanmış olduğu halde, İzmir'in işgal kararının,

²²¹ Mevlüt Çelebi, “ İtalyan Arşiv Belgelerinde İzmir'in İşgali”, *XIV. Türk Tarih Kongresi, Kongreye Sunulan Bildiriler*, C: III, (9-13 Eylül Ankara), T.T.K Yay., Ankara, 2005, s. 53-55.

²²² Mevlüt Çelebi, *Milli Mücadele Döneminde Türk-İtalyan İlişkileri*, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara, 2002, s. 102-103.

²²³ Sina Akşin, *İstanbul Hükûmetleri ve Milli Mücadele*, C: I, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 2004, s. 280.

Yunanistan'ın bu vilayet üzerindeki haksız emellerinin Müttefiklerce onaylanmış olduğu anlamına geldiğini belirtmekteydi. Telgrafta İzmir'in işgalinin Türk halkının rızasının dahi alınmadan gerçekleştirildiğine değinilmiştir.²²⁴

Mustafa Kemal, Nutuk'ta: “ *İzmir'in işgal edileceği konusunda mayısın on üçünden beri açık belirtiler görmüş olan İzmir'deki bazı genç vatanseverler, ayın 14-15'inci gecesini kendi aralarında bu acıklı durumla ilgili görüşmeler yapmışlar; bir oldubittiye geldiğine şüphe kalmayan Yunan işgalinin ilhâkla sonuçlanmasına engel olma kararında birleşerek, Redd-i İlhak ilkesini ortaya atmışlardır. Aynı gece, bu ilkenin yaygınlaştırılmasını sağlamak üzere İzmir'de Yahudi Maşatlığına toplanabilen halk tarafından bir gösteri toplantısı yapılmışsa da, ertesi gün Yunan askerlerinin rıhtımda görülmesiyle, bu teşebbüsten beklenildiği ölçüde sonuç alınamamış.*”²²⁵ diyordu.

Mustafa Kemal'in bahsettiği Redd-i İlhak ilkesini içeren bildiri İzmir mahallerine dağıtılmıştı. Bu bildiride: “ *Ey bedbaht Türk, Wilson Prensipleri'nin unvanı insanî yet karanesi altında senin hakkını gasp ve namusunu hetkediliyor; burada Rum'un çok olduğu ve Türklerin Yunan ilhâkını memnuniyetle kabul edileceği söylendi. Bunun neticesi olarak güzel memleket Yunana verildi. Şimdi sana soruyoruz: Rum senden daha mı çoktur? Yunan hâkimiyetini kabule hazır mısın? Artık kendini göster*”²²⁶” denilerek direnmek gerektiği ifade ediliyordu.

Mustafa Kemal, Dokuzuncu Ordu Kıtataı Müfettişi sıfatıyla, 20 Mayıs 1919 tarihli Sadarete çektiği telgrafında: “ *İzmir'in Yunan askeri tarafından işgali hadisesi yakından temasta bulunduğum milleti ve orduyu gayri kabili tasavvur ve tasvir derecede dilhun etmiştir. 19 Mayıs tarihli telgrafnamei alii fehametpenahilerinde bütün milletin ve ordunun tehassüsâtını icmal eden hissiyatı asifaneleri emniyet ve tesliyet bahş olmuştur. Ne millet ve ordu mevcudiyete karşı yapılan bu haksız tecavüzü hazz ve kabul etmeyecektir*”²²⁷... ” demiş ve tepkisini göstermiştir.

Amerikan basınında da olaylara yer verilmiştir. 21 Mayıs 1919 tarihli haberde: “*İzmir şehrini koruyan müstahkem mevkiiler Türk askeri tarafından inatla savunuldu. Bu arada İtilâf kuvvetleri de 300 kayıp verdi. ABD birlikleri şehre çıkartma yaparak*

²²⁴ Kenan Özkan, a. g. t., s. 80.

²²⁵ Nutuk, C: I, s. 11.

²²⁶ Mücteba İlgürel, *Milli Mücadele'de Balıkesir Kongreleri*, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., İstanbul, 1999, s. 27.

²²⁷ Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri, C: IV, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara, 1991, s. 23.

*Amerikan Konsolosluğu ile Amerikalıların güvenliğini sağladılar. ABD birlikleri fiil işgal hareketine katılmadılar.*²²⁸” diyordu.

1919 tarihli Times Gazetesi’nde İzmir sorunu üzerine çıkan bir yazıda Yunanlıların Türk halkına karşı gösterdikleri insanlık dışı davranışlara değinilerek, Yunanistan’ın istediği topraklarda yaşayan halkın çoğunluğunun İslam olduğu belirtilmiş, İzmir Sancağı ile körfezin Kuzey ve Güney’indeki toprağın Yunanlılara bırakılmasına sadece İzmir’deki büyük toprak sahiplerinin değil, bütün Batı Anadolu halkının karşı olduğunu ifade edilmiştir. Yazının devamında İzmir’in coğrafi, iktisadî ve stratejik konumuna dikkat çekilmiştir. Bu konumda İzmir’in Anadolu’nun tek dış satım merkezi olduğu vurgulanıyor, buranın Yunan elinde bulunmasından dolayı Anadolu ticaretin her an sarsıntıya uğratıldığı belirtilmiştir.²²⁹

Bu sırada İstanbul halkı, İzmir’in işgal haberi karşısında şaşkınlıktan donup kalmıştı. Bu şaşkınlık, yerini öfkeyle karışık millîyetçi duygulara bırakmıştır. Yunan işgali, vatansever Türklerin sindiremeyeceği bir durum olmakla birlikte Sultan Ahmet Camii’nin önündeki meydana toplanan halk, tepkisini ellerinde siyah bayraklarla göstermeye çalışmıştır. Burada konuşma yapan Halide Edip, İzmir’in işgali için sonradan “ *...Türkiye bu katillerin elinden, sözüm ona medeni Yunan ordularından temizlenmeliydi. Artık kişisel varlığımı unutmuş, sadece bu olağanüstü millî cezbe içinde bir birim olarak çalışıyor, yazıyor, yaşıyordum.*²³⁰” diyecektir.

Yunan taşkınlıkları öyle çok gürültü kopardı ki 18 Temmuz 1919’da Barış Konferansı, bir Soruşturma Komisyonu kurmak durumunda kalmıştır.²³¹ Bir başka ifadeyle ilk birkaç hafta içinde o kadar çok kan döküldü ki Müttefikler ve kendileriyle birlikte hareket eden hükûmetler, çatışmalara son vermek ve yaşanan vahşetin sorumlusunu tayin etmek için ABD’nin İstanbul’daki Yüksek Komiseri Amiral Bristol başkanlığında üst düzey subaylardan oluşan bir komisyon göndermek durumunda kaldılar. Fakat zarar ziyanı tamir etmek o kadar da kolay olmamıştır. Komiserler, ateşkes hattı belirlediler; ama bu yeni savaşta birbirine karşı silaha sarılan güçleri dağıtmaya muvaffak olamadılar. İşlenen suçları bildirmelerine rağmen yazdıkları rapor, hükûmetleri tarafından yayınlanmadı. Aydın vilayetinde cana kıyan, ırza geçen

²²⁸ Osman Ulugay, *Amerikan Basınında Türk Kurtuluş Savaşı*, Yelken Matbaası, 1974, s. 48.

²²⁹ İzzet Öztoprak, *Kurtuluş Savaşında Türk Basını*, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., s. 93.

²³⁰ Lord Kinnross, a. g. e, s. 192-193.

²³¹ Salahi Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika I*, T.T.K Yay., Ankara, 1995, s. 55.

Yunanlıları, Paris'te kararlar veren devlet adamlarını işe karıştırmadan suçlamak oldukça zor olmuştur.²³²

Sonuç olarak 1919 yılının yaz sonu ve sonbahar başlarında Yüksek Konsey'e bağlı iki yetkili grup İzmir sorununu kontrol altına almaya çalışmıştır. Bunlardan ilki İtalyan ve Yunan işgal bölgelerinin sınırlarını belirlemek üzere General Milne'e²³³ bağlı olarak çalışan heyetti. Bir diğeri de Yunan mezalimini incelemek üzere İzmir'e gönderilecek olan heyetti.²³⁴

13 Ağustos 1919'da İngiliz General Henry'nin başkanlığında bir İngiliz Binbaşı ve subayı İle Mülkiye Müfettişi Ali Bey'den Kurulu bir komisyon Soma'ya gelmiştir. Halktan Balıkesirliler adına Hulusi Bey, Kırkağaçlılar adına Hamidi Ahmet Efendi bu heyetle görüştürülerek, Yunanlıların zulmünü ortaya koyan vesikaları ve Redd-i İlhak Heyetleri tarafından hazırlanan raporları komisyona vermişlerdir. Göçmenlerin yerlerine dönmeleri için Yunanlıların işgal ettikleri yerleri boşaltmaları istediği General Henry'ye bildirilmiş ve kendisi de, halkın bu isteğini, İstanbul'daki temsilcilere ve Paris Barış Konferansı'na sunacağını belirtmiştir.²³⁵

²³² Arnold Josep Tonbee, *Türkiye'de ve Yunanistan'da Batı Meselesi*, Çev. Kadri Mustafa Orağlı, Yeditepe Yay., İstanbul, 2007, s. 91.

²³³ İtalyan ve Yunanistan'ın askerî birliklerini doğrudan karşı karşıya getiren gelişmeler, işgal sahalarını genişletmek istemelerinden ileri gelmiştir. Yunanlılar, İzmir'i işgal ettikten sonra güneye yönelmeleri iki ülke arasında sorun yaşanmasına neden olmuştur. İki devletin askerî birlikleri arasında sürtüşmeler devam etmiştir. Yunan askerleri İtalyan askerlerine ateş açmışlardır. 12 Temmuz'da Konferans'taki İtalyan temsilcisi, Yunanistan'a bir protesto vermiştir. 16 Temmuz'da ise Venizelos, İtalya Dışişleri Bakanı Tommaso Tittoni'ye, Anadolu'da İtalya ile Yunanistan arasında askerî işbirliği yapılırsa her şeyin daha iyi olacağını söylemiştir. İtalya'nın girişimi ile bölgede bir komisyonun kurulması kararlaştırılmıştır. Bu komisyon, İtalya-Yunanistan işgal bölgesinin sınırını belirleyecekti. Sonuçta Anadolu'daki işgal bölgelerini Menderes nehrinin ayırmasına karar verilmiş, nehrin güneyi İtalyan, kuzeyi de Yunan işgal sahası olarak belirlenmiştir. İtalya ile Yunanistan arasındaki balayı kısa sürmüştür. Bu anlaşma gerçek anlamda hayata geçirilmemiştir. Daha sonra Anadolu'daki İtalyan ve Yunan kuvvetleri arasındaki çatışmalara son vermek amacıyla 22 Temmuz 1920'de Ayasuluk Protokolü imzalanmıştır. 6 maddelik protokole göre, oluşturulacak yeni bir askerî komisyon ile iki devlet arasındaki işgal bölgeleri sınırlarının yeniden tespit edilmesi, Yunan askerleri derhal kendi bölgelerine geri çekilmesi ve Yunan askerlerinin İtalyanların izni olmadan İtalya bölgesine geçmeleri karar altında alınmıştır. Ancak sınır tecavüzleri tekrar yaşanmaya devam etmiştir. Daha fazla bili için bkz. Mevlüd Çelebi, a. g. e., s.187-191; General Milne, 2 Ekim günü Londra'ya Türk-Yunan sınırının çizilmesiyle ilgili bir rapor sundu. Bu arada müttefikler arası bir kuvvet fikri başlangıçta büyük rağbet gördü. Ne var ki, İngiliz ve Amerikalılar çok geçmeden böyle bir kuvvete İtalya'nın katılımı konusunda isteksiz davranmaya başladılar. Bkz. Paul C. Helmreich, a. g. e., s. 127; Alaşehir Kongre Heyeti, General Milne'ya gönderdikleri mektupta Yunan saldırıları, işkenceleri ve bunların sonucunda bölgede başlayan göçlerin yarattığı olumsuzluğa değinmiş, bunların önüne geçilmesini istemişti. Kongre tarafından Tahkikat Komisyo'nu üyelerine ve Amerikan, İngiliz, Fransız ve İtalyan generallerine bölgedeki olumsuzlukları anlatan birer mektup göndermişlerdi. Bkz. Mustafa Albayrak, *Milli Mücadele Dönemi'nde Batı Anadolu Kongreleri*, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara, 1998, s. 156.

²³⁴ Paul C. Helmreich, a. g. e., s. 126.

²³⁵ Metin Ayışığı, a. g. e., s. 63.

16 Ağustos 1919 tarihli Tasvir-i Efkâr'da çıkan haberde işgal esnasında İzmir'de meydana gelen olayları araştırmak için uluslararası bir heyetin kesin olarak kurulduğu, Fransa adına General Bunoust, İngiltere adına General Hare, İtalya adına General Dall'olio ve ABD adına da Amiral Bristol'un bu heyete atandıkları yazmaktaydı. Ayrıca gazete, heyetin hazırlıklarını tamamladıktan sonra İstanbul'dan İzmir'e hareket edecekleri de belirtilmiştir.²³⁶ 18 Ağustos 1919 tarihli Alemdar'da çıkan haberde İzmir hadisesi Tahkik Komisyonu'nun göreve başladığı yazılmaktaydı.²³⁷

Bristol heyeti, İstanbul'daki çalışmalarını tamamladıktan sonra 20 Ağustos 1919 akşamı saat 19: 00'da **Scorpion** yatı ile İzmir'e hareket etmiştir. Diğer İtilâf devlet temsilcilerinden Hare, Bunoust ve Dall'olio ise kendilerine tahsis edilen gemilerle aynı gün İstanbul'dan ayrılmışlardır. İngiliz, Fransız ve İtalyan generaller İzmir'e 21 Ağustos'ta varırken Bristol ve heyeti, 22 Ağustosta İzmir'e gelmiştir. Komisyon çalışmalarına 23 Ağustosta başlamıştır. Çalışma yeri Mekteb-i Sultani binası olmakla birlikte İzmir Valisi İzzet Paşa, komisyon tarafından dinlenmiştir. İzzet Paşa, işgal esnasında Yunan birliklerinin zulmünden detaylı olarak bahsetmiştir.²³⁸

The New York Times, Yunanlıların işgal ettikleri ve çoğunluğun Türk olduğu bölgede Yunan askerî gücünün 700,00'i aştığı ancak Türklerin teslim olmamak adına yemin ettiklerini yazıyordu. Bristol'un başkanlığındaki komisyonun Yunanistan'ın Batı Anadolu bölgesindeki faaliyetleriyle ilgili olan raporu, General Harbord'un raporuna eklenerek Washington'a sunulmuştur.²³⁹

Bristol'un başkanlığını yaptığı heyete, oy verme hakları olmamakla birlikte Türklerden Albay Kadri, Yunanlılardan da Albay Mazarakis de katılacaktı. Heyet ilk toplantısını İstanbul'da yapmış, daha sonra İzmir, Aydın, Nazilli, Çine, Ödemiş, Menemen, Manisa ve Ayvalık'ta Türk ve Rumları dinlemiştir. Heyet, facia kurbanlarını, kurtulup kaçabilen Türk göçmen ve köylülerini, Çine'de ve Nazilli'de feryat eden kadınları, yakılan köyleri görmüştür. Millî harekâtı idare eden komutanlarla da temasa geçilmiştir.²⁴⁰ Bristol, 14 Ekim'de konferansa sunduğu raporda suçun büyük bir kısmını Yunanlılara yüklemiş, onlara İzmir'i işgal iznini vermiş olan Barış Konferansı'nı

²³⁶ “ Müttefikler Arası İzmir Soruşturma Heyeti”, *Tasvir-i Efkâr*, 16 Ağustos 1335, Numara: 6814, s.1.

²³⁷ “ İzmir Hadisesi Tahkik Komisyonu”, *Alemdar*, 18 Ağustos 1335, Numara: 1546, s.1.

²³⁸ Kenan Özkan, a. g. t., s. 90.

²³⁹ *The New York Times*, 5 December, 1919.

²⁴⁰ Metin Ayışığı, a. g. e., s. 63-64.

eleştirmiştir. Ancak, Venizelos ve Lloyd George'un müdahalesiyle bu raporun yayımlanmasına izin verilmemiş; ancak rapor basına sızmıştır.²⁴¹

13 Ekim 1919 Vakit Gazetesi'nde Ahmet Emin, bu vakayla ilgili olarak, tahkikat komisyonunun sahte şahitlere kanmayarak büyük bir tarafsızlık gösterdiklerini, her şeyin iç yüzünü esaslı bir surette araştırdıklarını, zaten aşikâr olan hakikati ortaya koyduklarını, araştırma sonucunda da İzmir'de yaşanmış hadiselerin iç yüzünü görerek herhangi bir şüpheye mahal vermediklerini yazmaktaydı. Ayrıca Ahmet Emin, hakikati görmüş olan komisyonunun raporlarındaki tavsiyelerin yerine getirilmesini isteyerek, İzmir'in bir an önce tahliyesi, yapılan fenalıkların tamiri, yüz binlerce mülteciye kış basmadan yurtlarına dönme imkânı verilmesi gerektiğini de yazılmıştır.²⁴²

17 Ekim tarihli Vakit Gazetesi'nde komisyonun, 17 Ekim 1919'da çalışmasını tamamlayacağı, komisyon tarafından hazırlanan rapor ve soruşturma dosyasının bir bütün evrak olarak tayin edilecek bir subay vasıtasıyla acil olarak Paris Barış Konferansı'na gönderileceği²⁴³ haberi yer almaktaydı.

Tahkik Komisyonu'nun raporu 8, 10 ve 12 Kasım tarihli Paris Barış Konferansı'nda yapılan toplantılarda Fransa ve özellikle de İtalya, Yunanistan'ın aleyhinde görüş belirtmiştir. Clemenceau'ya göre Venizelos'a, Yunan askerlerinin işlediği katliam ve konferansın izni olmadığı halde Yunan ordusunun İzmir bölgesindeki faaliyetleri sorulmalıydı. İtalyan temsilci De Martino da benzer düşünceleri paylaşmaktaydı. İngiliz temsilci Sir Eyre Crowe, Yunan haklarının ateşli savunucusu olmuştu.²⁴⁴

Paris Barış Konferansı'na sunulan rapor, Yunan zulümlerini doğruluyor, aynı zamanda Türkler tarafından bazı öç almalarında olduğu belirtiliyordu. Komisyona göre; olayların ana nedeni din düşmanlığıydı. İlk kargaşalıklar, Yunan Yüksek Komutası'nın tutumundan doğmuş ve Yunan hükûmeti de, sorumlu subayları cezalandırarak bunu kabul etmişti. İzmir'deki Türk yetkilileri de bir ölçüde yaşananlardan sorumluydular. İşgalin sınırlarını çizmek ve bu sınırı savaş alanındaki orduya bildirmek yolundaki emre uymamış ve silahlı sivillerin orduya katılmasına izin vermişlerdi.²⁴⁵

Rapor, Lloyd George tarafından 1920 yılının Aralık ayına kadar gizlemeyi başarmıştır. Bristol, Lloyd George'nin bu tavrını eleştirerek anılarında şunları kaleme

²⁴¹ Salahi Sonyel, a. g. e., s. 242.

²⁴² "Komisyonun Kararı", **Vakit**, 13 Teşrin-ievvel 1335, Numara: 699, s.1.

²⁴³ "İzmir Haberleri", **Vakit**, 17 Teşrin-ievvel 1335, Numara: 703, s. 2.

²⁴⁴ Kenan Özkan, a. g. t., s. 103-104.

²⁴⁵ Laurance Evans, a. g. e, s. 185.

almıştır: “*Tahkikat mümkün olan en büyük dürüstlikle yürütülmüştür... Bunlardan daha dürüst ve dört başı mamur bir tahkikat tasavvur edemem. Lloyd George’nin raporu yayınlamamak için bahaneler uydurması basiretsizliktir ve davranışı gerçeklerin aydınlanmasını arzulanmamasının sonucudur.*”²⁴⁶ ” Böylelikle Barış Konferansı’nın siyasî, politik, ticarî, tarihî kaygı ve emelleri üzerine olaylara nasıl yön vermek istedikleri, gerçekleri, kamuoyuyla paylaşmayı ya da paylaşmamayı kendi politikaları doğrultusunda ortaya koymaya çalıştıkları da şüphe götürmez bir gerçektir.

Soruşturma Komisyonu’nun Yunan mezalimine yönelik raporunda;

- 1- Mütarekeden beri Aydın vilayetinde Hristiyanların vaziyeti oldukça iyidir.
- 2- İzmir’de 15 ve 16 Mayıs 1919 tarihlerindeki olayların sorumluları Yunan Askerî Kumandanlığı’na aittir.
- 3- Yunanlıların iç bölgelere yürüyüşleri başlar başlamaz kanlı olayların sorumluluğu Yunan hükûmetine aittir.
- 4- Menderes ovasındaki kanlı olayın sebebi haksız bir surette vuku bulan Yunan işgalidir.
- 5- Menemen kıtalinden yalnız Rumlar mesuldür.²⁴⁷

Raporda İşgalin şeklide anlatılarak şunlara değinilmiştir:

- 1- Aydın vilayetinde ve İzmir’de işgal nedeniyle meydana gelen vaziyet sahtedir. Çünkü;
- A) İşgal esasen intizam ve asayişin korunması maksadıyla icra edilmiş olduğu halde hakikatte tamamen bir ilhâk şeklini almıştır. Müessir bir amiriyet salahiyetini istimal eden yalnız Yunan Başkomiseri’dir. Görev yapmaya devam eden Osmanlı memurları hiçbir kuvvet ve salahiyete sahip değildir. Bu memurlar, İstanbul’dan emir ve talimat alamamakta ve Osmanlı Jandarma ve polis kuvvetlerinin ammesiyle kalkmış olmasından dolayı mezkûr memurlar aldıkları kararları icra edecek vesaitten mahrum bulunmaktadır.
- B) Eğer Yunan kuvvetlerinin işgali geçici ise ve işgalin maksat ve gayesi sırf asayişin korumaksa ise mezkûr işgal Yunanistan için ifasına memur olduğu vazife ile kıyas edilemeyecek derecede azim Askerî fedakârlıkları gerektirmektedir.

²⁴⁶ Kenan Özkan, a. g. t., s. 106.

²⁴⁷ “Sevres’e Karşı Anadolu’nun Bir Yayını”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, No: 1-4, Ocak- Aralık 1979, (Seha Meray’a Atfen), s. 122.

C) Mevcut durumdaki işgal vaki açlık tehdidi altında kalan haletin son derece muhtaç olduğu sükûn ve asayişin avdeti ile gayrı- kabil-i teliftir. İlhak, Millîyet Düsturuna Muhaliftir.

2- Komisyon zan ve tayin eder ki;

A) Eğer memleket askerî işgal altında alınsa asayiş ve intizamın korunmasından başka bir maksada mebni dayalı değilse mezkûr işgal vazifesi yalnız Yunan askerlerine değil, İtilâf Kumandanlığı'nın emri altındaki Müttefik askerlerine verilmelidir.

B) İşgal yalnız başına eğer Barış Konferansı memleketin tamamen ve kesin bir şekilde Yunanistan'a ilhâkını kararlaştırmış ise ancak o vakit verilmelidir. Bu halde Türk kuvvetlerine karşı Yunan Kumandanlığı'na hareket serbestliği icap eder.

C) Burada söz konusu olan tam ve basit ilhâk meselesi milletlere hürmeti ihtiva eden prensibine mugayir olacaktır. Çünkü İzmir ve şehirlerinden başka işgal atına alınmış olan yerlerde Türklerin Rum unsura karşı çoğunluğu itiraz edilemez durumdadır. Komisyon, şu ciheti nazar- dikkate almayı vazifesinden sayar ki bu gün asar-ı mukavemetini izhar etmiş olan Türk vicdan-ı millîyesi böyle bir ilhâkı kabul etmeyecektir. Türkler yalnız kuvvet önünde, yani yalnız başına Yunanistan'ın bir muvaffakiyetiyle neticelendirilmesi mümkün olmayan askeri, askerî sevkîyat önünde itaat edeceklerdir.

Komisyonun Teklifleri

3- Bu ahval ve şeraite göre komisyon, aşağıdaki tedbirleri teklif eder:

A) Mümkün olduğu süratle tamamen ya da kısmen Yunan askerlerini kaldırarak yerine ondan çok daha az miktarda İtilâf askerî ikame etmek.

B) Eğer Yunanistan'ın izzet-i nefsinin korumak için Yunan askerlerinin kısmen işgale katılmasına karar verilirse Türk millî kuvvetleri ile her türlü temastan kaçınmak üzere Yunan askerleri işgal edilen yerlerin iç bölgelerine sevk etmek.

C) Keyfiyeti tahakkuk edince Osmanlı hükûmetinden İtilâf subaylarının emir ve idaresi altında bir jandarma teşkilatı oluşturulmasını talep etmek. Bu jandarma mümkün olduğu kadar hızlı bütün çevrede intizam sağlayacaktır. Bu amaçla mezkûr jandarma İtilâf müfrezelerinin yerine kaim olabilecek bir hale getirilmelidir.

D) Jandarma teşkilatı ile beraber Osmanlı hükûmetine mülki idareyi ıslah etmelidir.

4- Millî kuvvetlerin başları birçok defa mukavemetlerinin ancak Yunan kuvvetlerine karşı olduğunu teyit etmiş oldukları cihetle bunların elinde bulunan her türkü mukavemet esbabını izale etmeli ve İstanbul'da tamamen bir halde bulunan merkezi hükûmetin kuvveti iade edilmelidir. Bundan sonra başı bozuk askerlerin terhisine mani bir sebep kalmamış olur. Aksi halde gerek Kuvvay-i Millîye reisleri ve gerek Osmanlı hükûmeti erkânı tarafından serdedilen sadakat teminatına ne dereceye kadar itimat edilebileceğini İtilâf devletleri anlayacaklardır.

Komisyon üyeleri

Amiral Bristol- Amerika Temsilcisi

General Bunoust- Fransa temsilcisi

General Hare- İngiltere Temsilcisi

General Dall'olio- İtalya Temsilcisi²⁴⁸.

Yani rapor, Barış Konferansı, bu toprakları Yunanistan'a bırakmaya niyetliyse, komisyonun tavsiyesi Yunanlıların bildikleri gibi davranmalarına izin verilmesi yönündeydi. Ama komisyon, bu çözüme bir yandan da Türklerin ezici çoğunluk oluşturmamasından dolayı da karşı çıkıyordu. Bunun yerine çok daha küçük çapta bir Müttefikler arası kuvvet alabilir ve bu birimde bulunup bulunmama Yunanlılara bırakılmalıydı. Bu kuvvet geçici olarak görevde kalmalı, Türk jandarma teşkilatı Müttefik subaylar nezaretinde yeniden oluşturulmalı ve Müttefikler arası kuvvet en kısa süre içinde çekilmelidir.²⁴⁹

Mustafa Kemal, İzmir'in işgali ve gelen inceleme heyeti için şunları söylemiştir: “ *İzmir meselesini mahalinde tetkik eyleyen ve Anadolu'nun menatıkı muhtelifesinde tetkik ve tahlil için seyahatler yapan bütün Amerikalı ve Avrupalı zevat ve heyet, daima lehimizde efakar ile meşbu olarak memleketlerine dönmüşlerdir. Bu zevat ve heyet, Avrupa ve Amerika efkârı umumiyesini milletimiz aleyhine layuad vesait ile temsim ve tahrik eyleyen propagandalara tamamen galebe çalmışlarsa da mukarratı katıyei sulhiyemizin tespitini deruhte eden Sulh konferansı mehafili için az çok bir ehemmiyetle nazarı dikkate alınmaya şayan bir cereyan tevlidine muvaffak olmuşlardı. İşte*

²⁴⁸ “ İzmir Tahkik Heyeti Raporu”, *Tasvir-i Efkar*, 22 Kânunusani 1336, Numara: 2966, s. 1.

²⁴⁹ Paul C. Helmreich, a. g. e., s. 129.

*menfaatlerini, türlü türlü tazyikat ile bütün âlemi hariciyi aleyhimize tahris eylemekte gören bazı mahafıl ve anasır lehimize inkişafa başlayan bu cereyanı temelinden yıkmak ve bütün âlemi haricinin milletimiz lehine tashihi zehabetmesine meydan vermemek için külliye kizbi mahz olan en son Ermeni kıtali saniasını tertip ve ilan eylediler...”*²⁵⁰

Böylelikle Yunanlıların, Rumların katledildiği ve Rum nüfusun Türklerden daha fazla olduğuna dair Paris Barış Konferansı’nda öne atılan istatistik ve savlarla birlikte bunlara dayanarak İzmir ve çevresini işgal eden Yunanistan’ın haksızlığı, Türk olmayan Hristiyan birlikten müteşekkil bir komisyon tarafından belgelendirilmiştir

16 Mayıs 1920 tarihli Tasvir-i Efkâr’da çıkan haberde İzmir vilayetinin nüfus itibarıyla Türk ve Müslüman olduğu, tarihi ve medeniyeti itibarıyla da Türk olduğu, eski devirlerde eski Yunanlıların, Aydın ilinin sahillerinde kendi memleketlerine yakınlığı ve coğrafi durumu itibarıyla bazı şehirler ve ticaretgâhlar kurmuşlarsa da o bölgede sürekli bir hükûmet kuramadıkları yazılmaktaydı. Yazının devamında Aydın’da Müslümanların 1.291.912, Rumların 233.914 ve diğer unsurların 60.581 olup Müslümanların diğer unsurlardan 6 kat fazla olduğu ve son olarak İzmir vilayetinin 580 yıldan beri Osmanlı hâkimiyetinde bir şehir olduğu²⁵¹ ifade edilmiştir.

22 Haziran 1921’de İstanbul’da Yunan Kilise temsilcileri ile yaptığı görüşmede Bristol, soykırımına karışan kim olursa olsun; (Yunan, Türk, Ermeni, Kürt ve diğer milletler) bu konuda herkesi şiddetle kınadığını belirtmiştir. 22 Temmuz 1921’de de Bristol, Yunan Patriği ile İstanbul’da bir toplantı yapmıştır. Patrik, Karadeniz’den çok sayıda Yunanlının Kemalistler tarafından İç Anadolu’ya sürüldüğünü, tedbir alınmadığı takdirde vatandaşlarının, 1915’de Ermeniler gibi öldürüleceğini iddia etmiştir. Bristol, aldığı raporlara göre Marmara bölgesinden Yunanlıların çok sayıda Türk’ü öldürüp köylerini yaktığını söyleyince, Patrik, yüzyıllar boyunca Türklerin Yunanlıları kestiğini, buna kıyasla birkaç yüz Türk’ün öldürülmesinin öneminin olmadığını savunmuştur. Bunun üzerine Bristol, “beş kuruş da, beş dolar çalmak aynı ölçüde kötüdür.” diyerek, karşılık vermiştir. Patrik, Washington’u son Türk cinayetleri hakkında haberdar etmesini isteyince Bristol, devletine hem Türk hem de Yunan suçlarından bilgi verdiğini söylemiştir.²⁵²

Bu arada 7/ 12/ 1921 tarihli Hariciye Vekâleti’ne gelen şifreli yazıda İzmir Baş Papazı’nın Osmanlı memleketlerindeki Hristiyanların himayesi için Amerika Reisi

²⁵⁰ TBMMZC, Devre: 1, İçtima Senesi: 1, C: 1, 2. İçtima, TBMM Matbaası, Ankara, 1959, s. 27.

²⁵¹ “İzmir Kimindir”, *Tasvir-i Efkâr*, 16 Mayıs 1336, Numara: 2727, s.1

²⁵² Dinç Yaylalier, “Türk Amerikan İlişkilerinde Amiral Mark Bristol’un Rolü 1919-1927”, ...s. 39.

Cumhurbaşkanı'ndan ricada bulunduğu yazmakta ve Gelibolu'daki Hristiyan ve Müslümanlara zulüm edilmeyeceğine dair Bristol'den bir teminat istendiği belirtilmiştir.²⁵³

Bristol, İzmir'de mevcut durum ve yardım malzemelerine yönelik durumu içeren telgrafi Amerikan Dışişleri Bakanlığı'na göndermiştir. Bristol raporunda, acil ihtiyaçlar için ellerindeki stoklarının mevcut olduğunu ve İstanbul'daki un durumunun oldukça iyi olduğunu belirtmiştir. Selanik ve Kavalla bölgelerinde mültecilerin alımları için hazırlıkların yapıldığını, 500-600 kadar mültecinin Ege Denizi'ndeki adalara sevk edileceği yazmıştır. Telgrafta yine belirtildiğine göre; yaklaşık 30 Amerikan vatandaşının 21 Ağustos günü İzmir'den Selanik'e tahliye edildiklerini söyleyerek bazılarının isimlerini de vermiştir. Bunlar; Ladopoulus ve eşi, Paul Catentegakis ve 4 kişilik ailesi, Theodore Baltazzi ve eşi, Speropoulo ve Cohen Tsucli ve 6 kişilik ailesi, Yenneay ve 2 kişilik ailesi ve Levy diye yazmaktaydı. Bristol'un belirttiğine göre; 20 Eylül'de adı geçen Amerikalıların İzmir'de olduğu tespit edilmişti. Bunlar; J. King Birge, S. Caldwell, E. C. Jennings, Cass Reed, E. O. Jacobi, Raymond Moreman, Furness Trueblood, Caleb Lawrence, Miss Blackler, J. E. Archbel, William Dortch, Erward Yantis, E. P. Rogers, Chester Griswold, G. D. Hulse, Schellens, Gregory, J. L. Park, Sarantis G. Cathouros, Isaac Bassaldel ve Theodore Callyanis.

24 Nisan günü Dışişleri'ne gelen telgrafa göre İzmir'de çalışan Amerikan Yardım Komitesi'ne ek olarak, özel yardım komitelerinin organize edildiği, Mudanya, Bursa ve Rodos'a bu ekiplerin gönderildiği yazmaktaydı. Mültecilerin Rodos'tan Kavalla ve Selanik'e tahliye edilecekleri belirtilmekteydi. Bristol, İstanbul'da Kemalist temsilci olarak adlandırılan Hamit Beyle görüşerek İzmir'deki mültecilerin güvenliklerini korumaya devam edeceklerini belirtmiştir. Bristol ve Atina'daki Amerikan elçiliğine gönderilen komutlara göre; Amerikan vatandaşlarına yardımdan Konsolos Oscar S. Heizer'in sorumlu olacağı ve yapılacak harcamalara 200.000 dolar ayrıldığı belirtilmiştir.²⁵⁴

Dâhiliye Nezareti ile ayrıca işbirliğinde olan Amerikan Yardım Komitesi, Yunan işgallerinden etkilenen Marmara Havzası muhacirlerine yardım etmek için yerel yönetimlerden bilgi almış ve buna göre yardımları belirlemişlerdir. Bu havzada muhtaç olanların yarısından fazlası Müslümanlardan oluşmuştur. Tespit işlemlerinde belirtilen

²⁵³ BCA, F: 030. 10 Y: 54.354.28.

²⁵⁴ *The New York Times*, 24 April, 1922.

yörelere iyice araştırıldığı anlaşılmaktadır. Muhtaçların bulunduğu mahalleleri de hane hane belirlenmişlerdir.²⁵⁵

9 Eylül 1922’de Nurettin Paşa komutasındaki 1. Orduya mensup Türk orduları İzmir’e girmişlerdi. Rum ve Ermenilerin bir kısmı büyük devletlere ait savaş gemileri arasındaki mavnalar üzerinde toplanmışlardı. İzmir’e Türk ordusu girdiğinde ne Yunan askeri ve subayları esir edilmiştir ne de Rum halka kötü davranılmıştır. İzmir ve havalisi Yunan askerlerinden arındırılmaya çalışılırken 13 Eylül günü İzmir’in Ermeni mahallesinde çıkan yangın yayılarak yabancıların oturduğu diğer mahallelere sıçramış ancak 15 Eylül günü söndürülebilmiştir.²⁵⁶

Başta Kızılhaç ve diğer yardım kuruluşları Nurettin Paşa²⁵⁷ (İzmir) ile görüşerek kendisine mültecilerin evlerinin, mallarının ve canlarının tam koruma altına alınması ve geri verilmesi ile ilgili soru sorduklarını ancak Nurettin’in Paşa’nın bu soruya: “ *Yunan*

²⁵⁵ Safiye Kıranlar, *Savaş Yıllarında Türkiye’de Sosyal Yardım Faaliyetleri (1924-1923)*, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Atatürk ilkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, İstanbul, 2005, s. 307-308.

²⁵⁶ Zafer Çakmak, *İzmir ve Çevresinde Yunan İşgali ve Rum Mezalimi*, Yeditepe Yay., İstanbul, 2007, s. 281-282.

²⁵⁷ Resmî Yunan tarih yazımında İzmir’in Yunan ordusu tarafından işgal edilmesi sürecinde ve İzmir’deki Helenist hareketin karşılaştığı en büyük engel olarak Nurettin Paşa’ya işaret edilmiştir. Nurettin Paşa’nın Türkler üzerinde büyük bir etkiye sahip olduğu söylenmekte, bunun sebebi olarak da kendisinin Küt-ül Amare’de İngilizlere karşı kazandığı zafer gösterilmektedir. İzmir Vali Vekilliği ve aynı zamanda 17. Kolordu Komutanlığı görevlerinde bulunmuş olan Nurettin Paşa, Yunan tarih kitaplarında “Türkler için asıl tehlikenin İtalya değil Yunanistan olduğunu anlayacak kadar zeki”, hızlı hareket eden biri olarak gösterilmekte ve İzmir’deki subayları örgütlemek, bölgelerde silahlı birlikler oluşturmak ve dolayısıyla Yunan işgali sırasında olayların çıkmasına zemin oluşturmakla suçlanmıştır. Nurettin Paşa’ya yöneltilen bir diğer suçlama Metropolit Hrisostomos’un düşmanı olduğu yönündedir. Hrisostomos, Birinci Dünya Savaşı sonrası, zararlı hareketlerinden ötürü Osmanlı hükûmetince İzmir’den uzaklaştırılmıştır. İstanbul Patrikhanesi ve Atina ile devamlı bağlantı halinde olmuştur. Hrisostomos, İzmir Vali Vekili Nurettin Paşa var olduğu sürece amaçlarına erişmenin olanaksız olduğunu bu nedenle de Nurettin Paşa’nın İzmir’den uzaklaştırılması gerektiğini düşünmüştür. Bu düşünce gerçekleşmiş ve Nurettin Paşa İstanbul’a alınarak yerine 17. Kolordu Komutanlığı’na Ali Nadir Paşa getirilmiştir. İzmir Valiliği’ne ise İzzet Bey atanmıştır. Bkz. Nilüfer Erdem, *Yunan Tarihçiliğinin Gözüyle Anadolu Harekâtı 1919- 1923*, Basılmış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, İstanbul, 2009, s. 151-152; Ayrıca İzmir’in işgal edilmesi üzerine Ankara halkı bu durumu protesto etmiş ve protestolarını Meclise sunulmuştur. Belediye Reis Vekili Naşid ve Miting Heyet Reisi Rıfat adıyla 15 Mayıs 1920 tarihli Protestoda Birinci Dünya Savaşı sonrasında imzalanan mübarekeyi ABD Başkanı Wilson’nun göstermiş olduğu maddeye dayanarak imzalandığı ancak bir kandırmaca içinde olduklarını Türklerin sonradan anladıkları ifade edilmiştir. Ayrıca İzmir’in Anadolu’nun kilidi olduğu ve Osmanlı’nın imhası için bölgenin Yunan işgaline bırakıldığı yazılmaktadır. Saruhan Milletvekili Mahmut Celal Bey’de Meclis konuşmasında Wilson Prensipleri gereğince İzmir ve çevresinin işgal edilmeyeceği çünkü nüfusun oranca Türklere çok olduğu ancak bunun bir kandırmaca olduğunu ifade etmiştir. Yine Mersin Milletvekili İsmail Safa İzmir’in işgalinde İzmir’de bulunduğunu yaşayanlara şahit olduğunu ve görevde Nurettin Paşa’nın olduğunu beyan etmiştir. İzmir’in işgalinin nasıl yaşandığını, Avrupa ve Yunan basınına değinerek İzmir’i boş ve savunmasız şekilde bırakıldığını, İzmir limanlarında Amerikan, İngiliz, İtalyan ve Fransız zırhlılarının olduğunu ancak adaletine güvenilir dedikleri medeniyet göstergesi ülke zırhlıların tutumları, Yunan askerlerin rıhtıma ayak bastıktan sonraki yaşananları detaylıca kendisi dile getirmiştir. Daha fazla bilgi için bkz. **TBMMZC**, Devre: 1, İçtima Senesi: 1, C: 1, 16. İçtima, B. 3, TBMM Matbaası, Ankara, 1959, s. 306-310.

orduları geri çekilirken ve mülteciler giderken kentleri tamamen yaktılar, geri vermek ve can güvenliklerini sağlamak bu şartlarda asla mümkün değil.” cevabını, vermiştir. Kızılhaç yetkilileri bunun Türk hükûmetinin bir politikası olup olmadığı hakkında bilgileri olmadığını ancak bunun lehte ve aleyhte yorumlara yol açacağından yardım faaliyetlerinin ortak bir organizasyon ile yapılacağı sonucuna vardıklarını 14 Eylül tarihli bir rapor ile Bristol’e iletmışlerdir.²⁵⁸

Bu arada İzmir’de açlıktan ölmekte olan mülteciler için Yakındoğu Yardım Örgütü tarafından sağlanan un, ve konsantre süt dahil olmak üzere bir güverte dolusu malzeme taşıyan ABD destroyeri **Edsall**, İzmir’e doğru yola çıkmıştır. Destroyer, yiyecek sıkıntısının sebep olduğu birçok isyanla ilgili olarak bilgi veren İzmir’deki Amerikan yardım gönüllülerinden gelen acil çağrılar üzerine yola çıkmıştır.²⁵⁹

15 Eylül 1922 tarihli New York Times’da çıkan bir haberde 14 Eylül gecesi Bristol, Amerikan Dışişleri Bakanlığı’na çektiği telgrafta Amerikan vatandaşlığına kabul edilen on dört kişinin İzmir’de yayılmaya başlayan yangın esnasında kaybolduklarını, İzmir’deki bütün Amerikalıların bir araya getirildiğini Ermenilerin olduğu bölgede başlayan yangının vahametini belirterek Amerikan konsolosluğunun yok olduğunu, limandaki yabancı gemilerin tamamıyla mültecilerle dolu olduğunu bildirmiştir. Ayrıca Bristol’e İzmir’deki Amerikan destroyer filosunun komutanı olan Arthur J. Hepburn’un verdiği bilgiye göre; Yunan bozgunu sonucu açlıkla karşı karşıya kalan birçok mültecinin sayılarının giderek arttığı, bu durum karşısında toplu ölümlerin olabileceği bilgisini de Dışişlerine bildirmiştir. Akabinde Mr. Hepburn, İzmir’deki 300.000 mültecinin ya yiyeceklerinin olmadığını ya da çok az kaldığını dile getirerek limandaki yabancı savaş gemilerince durumun hafifletilmeye çalışıldığı, sevkiyat işlemlerinde gemilerde bulunan mültecilerin çoğunun Yunanlılardan oluştuğunu Bristol’e aktarılmaktaydı.²⁶⁰ 19 Eylül 1922 tarihli Sabah Gazetesi’ndeki haberde on dört kişinin ortada kalmadığı, bunların daha sonradan Amerikan vatandaşlığına geçtiği ve muhtemelen İzmir’den ayrıldıkları yazılmaktaydı.²⁶¹

16 Eylül 1922 tarihli New York Times’da çıkan bir başka haberde de ABD başkanı Harding yönetimi, İzmir ve Anadolu’nun çeşitli bölgelerindeki mültecilere yardımcı olmak için resmî önlemler alındığını aktarmıştır. Bristol’e, Müttefik

²⁵⁸ İbrahim Erdal, “Amerikan Arşiv Belgelerine Göre İzmir’in Boşaltılması ve Rum Göçmenlere Yardım Konusu”, *Karadeniz Araştırmaları*, C: 6, S: 21, Bahar 2009, s. 66.

²⁵⁹ *The New York Times*, 14 September, 1922.

²⁶⁰ *The New York Times*, 15 September, 1922.

²⁶¹ “Amerika Boğazlar Meselesinde Alakadar mı?”, *Sabah*, 19 Eylül 1338, Numara: 11796, s.1.

meslektaşlarıyla İstanbul'daki ordu ve deniz temsilcileriyle müzakerelerde bulunarak, İzmir'e acil yardım yapılabilmesi için kapsamlı ve birleşik bir plan hazırlanması yönünde talimat verilmiştir. ABD'ye göre yapılan yardımlar kalıcı olmadıkça hiçbir mana içermemekteydi. Amerikan hükûmeti, kurtarma işlerinde Amerikan katılımı, yardımdan öteye gitmemeliydi. Çünkü şehir Türklerin kontrolüne girmişti ve insanî boyutta yapılan bir yardımdan öte siyasî bir durumla karşı karşıya gelinmek istenilmemekteydi. Ayrıca Amerikan Dışişleri'ne gönderilen raporda İzmir'de çıkan yangının Türkler tarafından kasıtlı olarak çıkarıldığı belirtilmekteydi.

Diğer taraftan Türk yetkililer, söz konusu yangının İzmir'e giren Türk ordusuyla, ev ve kiliselerden Türklere saldıran Yunanlı ve Ermeniler arasındaki silahlı çatışmadan dolayı çıktığını belirtmekteydi. Türk Askerî Mahkemesi, 1919 yılında Türklerin öldürülmesinde işbirliği yaptıkları gerekçesiyle 200 Yunanlı ve Ermeni'ye ölüm cezası vermiştir. 10 bin Ermeni mülteci 5 gemiyle İstanbul Boğazı'na gönderilmiş ve şehirdeki Ermeni kiliselerinin koruması altında alınmışlardır. On binlerce mülteci, Rodosto (Tekirdağ) ve Marmara Denizi'nin diğer limanlarını doldurmuş; ancak bir kısmı karaya çıkmadan ölmüştür.

Alevleri güneydoğudan gelen ve batıya doğru yönlendiren yangın yüzünden Türk mahalleleri yanmazken, Avrupa ve Ermeni mahallelerinin tamamen yandığını söyleyen raporlar Londra'ya ulaşmış ve Yunanlılar, İzmir'de yaptıkları katliamları gizlemek için, şehrin Türkler tarafından ateşe verildiğini iddia etmişlerdi. Amerikan Konsolosluğu yangın alanı içinde bulunduğundan Konsolos George Horton ve konsolosluk kadrosu, önemli dokümanları alarak ayrıca Amerikan yardım üyeleri ve iş adamları dâhil olmak üzere 400 kişi Pire'ye doğru yola çıkmıştır. Nurettin Paşa, olabildiğince çok Yunanlıyı şehirden tahliye etmelerini istemiştir.

Yangının bilançosuna bakıldığında şehrin yarısından çoğu yanmış, 300 bin kişi evsiz kalmıştı. Maddî kayıp, 12 milyon doları Amerikan kaynaklı olacak şekilde 200 milyon dolar civarındadır. Londra'daki Yakınoğu Yardım Örgütü sekreteri Charles V. Vickney'in aldığı telgrafta Anadolu'dan gelen 340 bin mültecinin olduğu ve yiyeceklerinin olmadığı yazılmaktaydı. Bunun üzerine ABD'den istenen malzemelerin ayrıntılı bir listesi için, İstanbul'daki Yakınoğu Yardım Örgütüne bir telgraf mesajı gönderildi. Yakınoğu Yardım Örgütü; Rusya Ermenistan'ında, Klikeya, Filistin, Anadolu ve diğer bölgelerde, hepsi Amerikalı olan, 200 gönüllü çalışanıyla hizmet

vermeye çalışmıştır.²⁶² Yardım örgütü, mağdur durumda kalan Ermenilere, Amerikalılara ve Yunanlılar da yardım etme çabası içine girmiştir.²⁶³

İzmir'deki Konsolos yardımcısı olan Barnes, yanan Amerikan konsolosluk binası için yeni bir binanın bulunduğunu rapor etmişti. Selanik'teki Amerikan Konsolos'u Leland B. Morris'ten gelen raporda; 14 Eylül tarihinde 600 mülteciyi alan ABD destroyeri **Edsall** gemisinin Selanik'e vardığını yazmaktaydı. Konsolos'un söylediğine göre; yerel yetkililer yaklaşık 8 bin mülteciye yiyecek ve barınma sağlamışlardı ancak giysi, süt ve battaniye yeterli değildi. Amerikan Konsolosu, daha binlerce mültecinin Selanik'e geleceğinden bahsediyordu.

Bristol, İstanbul'da bulunan Müttefik temsilcileriyle yardım çalışmalarında uluslararası işbirliği için uğraşırken Dışişleri, Amerikan Kızılhaç'ı ile her gün temas halinde bulunarak Atina'da zor durumda bulunan Amerikan vatandaşlarına yönelik alınması gereken acil yardım önlemleri için çabalamaktaydı. Dışişleri Bakanlığı, Amerikan Kızılhaç'ının hesabından 25 bin dolar çekmesi için, Bristol'e yetki vermişti. İstanbul eski Amerikan Kızılhaç Müdürü Binbaşı Davis, bölgeye ulaşan Amerikan destroyerinde bulunan tıbbî malzemelere sahip personel ile İzmir'e Türk ordusu gelmeden önce gönderilmişlerdi.

İzmir ve İstanbul'dan farklı ve yetersiz bilgilerin gelmesinden dolayı, Dışişleri İzmir yangınından kimin sorumlu olduğu konusunda açıklama yapmamış, katliam ve yağma ile ilgili raporları da onaylamamıştır. Yetkililer, ellerinde yeterli birlik, ekipman ve deniz araçları olan, İzmir'in ele geçirilmesine kadar olaylarda aktif olarak yer almış Müttefik güçlerin, durumu yatıştırma sorumluluğuna sahip olduklarını ifade etmişlerdir.²⁶⁴

Amerikan hükûmetine sürekli rapor veren Bristol, 18 Eylül 1922 tarihli raporunda İzmir'deki İtalyan, İngiliz, Fransız ve Amerikan donama görevlilerinin toplantı yaptıklarını ve İzmir'de durumun kötüleşmesi üzerine mültecilerin nakillerine karar verildiğini ancak Yunan gemilerinin de mülteci nakline katılması ve Mustafa Kemal'in izninin gerektiğini bildirmiştir. Yine aynı raporda Türk hükûmetinin Yunan gemilerine izin vermemesinden çekinildiği ve yaklaşık 150.000 mültecinin boşaltılmasının tahmin edildiği de bildirilmiştir. Buca Yetimhanesinde bulunanların ABD'nin koruması altında olduğu diğer Amerikan vatandaşlarının şehre gelmekte

²⁶² *The New York Times*, 16 September, 1922.

²⁶³ **ATASE**, ISH, Kutu No: 58, Gömlek No: 73, Belge No: 73-1.

²⁶⁴ *The New York Times*, 17 September, 1922.

olduklarını ve Türk hükûmetinin 18-45 yaş arasında bulunan Rumları savaş esiri olarak tuttuğunu diğer insanların da 1 Ekim'e kadar şehri boşaltılabileceğini bildirilmiştir.²⁶⁵

21 Eylül 1919 tarihli New York Times'da verilen haberde İzmir'de yaşananlara oldukça geniş yer verilmiştir. Habere göre; yangından sonra mülkiyetlerin zararı aşağı yukarı 250.000.000 ile 30.000.000 dolar olup, işgal süresince öldürülenler, yangında kaybolup ölenler dahil olmak üzere tahmini ölü sayısının 1000 ile 5000 arasında olduğu belirtilmiştir. İzmir'deki mülteciler ile ilgili sorunların ilk kıvılcımları Bristol'e ulaştığında en hızlı Amerikan destroyerini kendisi İzmir'e yollamıştır. Telsizden yangının yayıldığı haberi geldiğinde de Bristol, 2 Amerikan gemisi daha yollamıştır. İzmir'e ulaşan ilk destroyerler, içlerinde İstanbul'dan Kızılhaç'ı temsilen başkanlığını Bostonlu Binbaşı Claffin Davis'in yaptığı Amerikan yardım birlikleriyle ve Yakınoğu Yardımı Örgütü'nde yer alan H. C Jacquini'nin eşliğinde gelmiştir. İkinci gönderilen gemilerde alabildiğine kadar un ve yardım malzemesiyle doldurulmuştur.

Bristol, aynı zamanda kendi Genel Kurmay Başkanı Kaptan A. J. Hephurn'u ve yardımcısı olarak da kaptan A. Stanton Merrill'i göndermişti. Her ikisi de karşılaştıkları zorluklar karşısında büyük hizmetleri bulunan kişilerdi. Yangının en şiddetli anında Mr. Merrill, kadın ve çocukları rıhtıma getirerek korkularını dizginlemeye çalışmıştır. Bu arada denizci askerler, Amerikan enstitülerine, Amerikan vatandaşların ve diğer mültecilerin naklinin güvenli şekilde olmasını sağlamaya çalışmışlardır. Amerikalılara bağlı bir grupta donanmayla işbirliği yapmaktaydı. Bu grupta: Standart Oil Şirket Müdürü L. Irving Thomas, F. P Crane, Miller Joplin, Frank L. Polk'un kayınbiraderi ve eyalet eski Sekreteri Chester Griswold ve Gray Tütün Şirketi'nin yetkilisi Edward M. Yantes bulunmaktaydı.

Yangın nedeniyle İzmir'de bulunan İngilizlerde kendi vatandaşlarını tahliye etmeye çalışmış ancak bir kısmına ulaşamamışlardır. Ancak Amerikalıların yardımıyla birçok İngiliz vatandaşın güvenli nakillerinin yapılması sağlanmıştır. The Newyork Times'da İzmir'de ki Ermeni mahallesinde bir Amerikalının 35 ceset saydığını ve 300,00 Yunan askerinin Türk askerince zorla yürütölüp ” *Yaşa Mustafa Kemal Paşa*” diye bağırma zorlandıklarını yazmaktaydı. Amerikan destroyeri **Simpson**, Amerikan vatandaşı olan 150 kişinin ve **Edsall** destroyeri de 650 Yunanlının nakline yardım etmiştir. Alevler, Amerikan Yardım Merkezi'ne, ulaştığında Amerikalıların birçoğu **Litcfield** destroyesine sığınmak durumunda kalmışlardı. Ayrıca yaygın Gary Tütün

²⁶⁵ İbrahim Erdal, a. g. m., s. 67.

Şirketi'nin deposuna doğru ilerlemiş, şirket sorumlusu Yantes, kayıtları kurtarıken nerdeyse canından olmak üzereydi. Alevler rüzgar nedeniyle yayılmış ve tahminen 600,00 mültecinin karşı adalara taşındığı belirtilmiştir. Kurtarma faaliyetleri organize eden ilk Amerikan şirketi, Standart Oil Şirketi oldu. Mustafa Kemal Paşa da bu şirkete bağlı tankların korunması konusunda kendilerine bir güvence vermiştir.²⁶⁶

The Newyork Times'da çıkan bir başka haberde İstanbul Yakınoğu Yardım Örgütü Müdürü olan H. C. Jaquith tarafından gönderilen telgrafta İzmir'de bulunan 100.000 Hristiyan mültecinin tahliyesi için Müttefiklerin sağlayacağı yardım gemisinin geciktiği ve Bristol'un Amerikan hükûmetinin kendisine verdiği yetkiyle yardım işlerine el koyduğu ifade edilmiştir. Buna göre destroyerlerin alacağı kişi sayısının 600 ile sınırlı olmasının yardım ve tahliye işlerini zorlaştırdığı ve daha büyük yardım gemilerinin olması gerektiği belirtilmiştir. **Litchfield** destroyerinin 3000 ekmek ve 10 ton pirinçle İzmir'e döndüğü, Kızılhaç'tan Major Dawis ve Amerikan işadamlarının desteğiyle binlerce kişinin açlıktan kurtarıldığı ifade edilmiştir. Amerikan Sevkiyat Kurulu'nun gemilerinden bir tanesini göndereceği ve İstanbul Ermeni Patrikliği'nin de bot göndereceği, yardım gönüllülerinin birçok fırını 6,000 çuval un stoku ile açtığı yazmaktaydı. Yakınoğu Yardım Örgütü'ne Yunanistan'da dağınık halde bulunan mültecilerin yaptıkları müracaatlar sebebiyle ailelerin birleştirilmesi ve kayıpların bulunması yönünde çalışmaların olduğu belirtilmekteydi. Tüm bunların dışında Yakınoğu Yardım Sağlık Müdürü Dr. Willfred'nin salgın hastalıkların oluşmaması için Türk yetkililerden ölülülerini yakması istenmiş ve Müttefiklerin mültecilere yardım konusunda isteksiz tutumları da eleştirilmiştir.

22 Eylül 1922 New York Times Gazetesi'nde çıkan bir başka haberde de Bristol, Dışişleri'ne verdiği raporda Müttefik hükûmetlerin İstanbul'daki temsilcilerine eksik bilgi göndermesinin, İzmir'deki yardım işlerinde ve Yakınoğu'daki diğer noktalarda uluslararası işbirliği için kapsamlı plan yapmada bu durumun kendisini engellediğini belirtmekteydi. Bristol, İngiliz ve İtalyan Yüksek Komiserleri ile görüştüğünü; ancak hükûmetlerinden gerekli malumatı alamadıkları için mültecilerin tahliyeleri ve yardım işi ile ilgili olarak net bir tavır alamadıklarını yazmıştır. Bristol, kendi bilgisi dâhilinde İzmir'deki mültecilerin tahliyesinde mümkün olan her yolla Amerikan destroyerlerinin yardımcı olduğunu ifade ederek İstanbul'da düzenlenen Amerikan Yardım Komitesi'nin bir toplantısında, İzmir'deki yardım faaliyetlerinin devamına ve 500,00 mültecinin

²⁶⁶ The New York Times, 21 September, 1922.

toplandığı Rodosto bölgesinde bir yardım ünitesinin oluşturulmasına karar verildiğini belirtmiştir. Bristol, Dışişleri'ne verdiği raporda İzmir'de yardım faaliyetlerini yürüten personel hakkında bilgiye yer vererek isimlerini listelemiştir. Bu isimler arasında Dr. Deed, Prof. Laurance, Moremen, Seyiez ve Bourgnin İzmir'de bulunan personeldi. Atina'dakiler; Mrs. Reed ve çocukları, Miss Mills, Miss. Morley, Miss. Gordon, İstanbul'da bulunanlar ise Mrs. Getchell, Miss Way, Dr. ve Mrs. MacLaughlan olup İzmir'deki Uluslararası Kolej'in güvende olduğu eklemiştir.²⁶⁷

25 Eylül 1922 tarihli The Newyork Times Gazetesi'nin verdiği bilgiye göre; Bristol'un Yunan hükûmetini yapılan faaliyetler hakkında bilgilendirdiği, nakil işlerine Yunan hükûmetinin yardım etmesi durumunda İzmir'de kalan 150.000 mültecinin Amerikan destroyerlerince korunabileceği yönünde bir talebin olduğu da belirtilmekteydi. Habere göre Yunanistan, Bristol'un teklifini memnuniyetle kabul etmiş; ancak Amerikan Dışişleri Bakanlığı önceliğin Amerikalılara verilmesi istenmişti.²⁶⁸

Bu arada Yakınoğlu yardım faaliyetlerinin bir temsilcisi olan Mark O. Prentis²⁶⁹ Bristol'un zekâsı ve yeteneğini takdir etmekle birlikte olaylar karşısındaki güçlü sezgilerinin doğru çıktığına da değinmiştir. Mr. Prentis, temsil ettiği yardım örgütü adına İzmir'e gittiğinde diğer milletlere gösterilmeyen bir saygının Amerikalılara gösterildiğini ve Yunan mültecilerin nakline Türklerin nazik bir şekilde izin verdiklerini, Nurreddin Paşa ile bir görüşme yaparak Ermeniler hakkındaki düşünceleri sorduğunu ve Paşa'nın Ermenilere kızgın olduğu ancak İzmir'de yaşananları üzüntüyle karşıladığı ifade etmiştir.²⁷⁰

Türk ordularının İzmir'i kurtarışlarından bir ay kadar sonra, 14 Ekim 1922 günü, Bristol, yazılı olarak Ankara hükûmetine başvurmuş, kendinin delegesi sıfatıyla İzmir'de bir Amerikalı bulundurmak istediğini bildirmiş ve Ankara hükûmetinden müsaade istemiştir. Ankara hükûmeti, Bristol'un bu isteğini geri çevirmiştir. Alınan

²⁶⁷ *The New York Times*, 22 September, 1922.

²⁶⁸ *The New York Times*, 25 September, 1922.

²⁶⁹ 1874 yılında Minnesota'da doğdu. İlk eğitimini devlet okullarında aldı. Çalışma yaşamına Chicago'da Marshall Field & Company ile başladı. Daha sonra ABD Ticaret Odasına girdi ve kamuya hizmet eden kuruluşlar için çalıştı. Demiryolları Sermayedarlar Ulusal Birliği'nin sekreterliğini, Yabancı İlişkiler Konseyi Genel Müdürlüğü ve daha sonra ABD Yabancı Borçlar Temizleme Kurulu'nun başkanlığını yaptı. Bu arada uluslararası bir kredi değerlendirme bürosunu oluşturmaya çalıştı. Aynı zamanda ulusal teminat şirketinin başkan yardımcısı ve hakla ilişkiler müdürüydü. Amerikan Bankalar Birliğiyle ve Ulusal Yabancı Ticaret Konseyi ile de çeşitli ilişkileri bulunmaktaydı. Bkz. *The New York Times*, 18 September 1922.

²⁷⁰ *The New York Times*, 10 December, 1922.

karara göre ABD ile ilişkiler kurulmadan önce İzmir’de bir Amerikan temsilcisinin kabul edilmeyeceği kendisine belirtilmiştir.²⁷¹

3.4.4. Amiral Bristol’un Amerikan Müesseseleri ve Çıkarları İçin Anadolu’da Yaptığı Faaliyetler

Bristol, ABD’nin refahı için elde edilmesi gereken en önemli sorumluluğun, ciddi bir şekilde çalışarak Amerikan ticaretini büyütmek olduğuna inanmıştır. Ayrıca şirket yöneticilerinin etkisinde kalarak kendi hükûmetinin ticarî amaçlarını temsil edercesine hareket etmiştir. Protestan misyonerlerin ve hayırseverlerin Birinci Dünya Savaşı boyunca Ortadoğu’daki Amerikan dış politikasına hâkim olduklarında da farkındadır. Bristol’un görevleri arasında Amerikalı misyoner ve tüccarlar arasında bulunan anlaşmazlıkları çözmek ve Ortadoğu politikasında Amerikalı tüccarların ihtiyaçlarına öncelik verilmesini sağlamaktır.

Açık Kapı Prensibi, Bristol’un asıl amacı olan ekonomik yayılcılığı sağlamak için bir vasıta olmuştur. Bu hedefe ulaşmak için altı aşamalı bir yol izlemiştir. Bunlar;

- 1-Türkiye’nin ABD’ne iyi niyetini artırmak,
- 2-Türkiye’de ekonomik yayılcılığa olanak sağlamak,
- 3-Türk ticaretini tekeline almaya çalışan Müttefiklerin çabalarını yok etmek,
- 4-Ekonomiye nüfuz etmeyi kolaylaştıracak Amerikan alt yapısını oluşturmak,
- 5-Ekonomik yararı artıracak şekilde Amerikan ekonomik sistemini şekillendirerek entegre etmek,
- 6-ABD’nin ticarî şirketlerini Ortadoğu’da yeni pazarlar için ciddi bir rekabete teşvik etmek.²⁷²

Bu amaçlarla İstanbul’da gelen Bristol, Müttefik devletlerin Yüksek Komiserleri²⁷³ ile bazı sorunlar yaşamıştır. Müttefiklerin Yüksek Komiserleri, Osmanlı hükûmetinin kapitülasyonlar ve anlaşmalarla sağladığı Amerikan haklarını çiğnemişlerdir.²⁷⁴ Osmanlı hükûmetinin yeni tüketim vergilerini uygulamak istemesi

²⁷¹ Bilal Şimşir, a. g. m., s. 302-303.

²⁷² Aytunç Ülker, “Türkiye’de Bir Açık Kapı Diplomati: Amiral Mark L: Bristol”, *Tarih Okulu*, S: 1, Sonbahar 2008, s. 108-110.

²⁷³ İstanbul’da bulunan müttefik devletlerin komiserleri özellikle İngiltere-Fransa arasındaki idari rekabet ve sorunlar hakkında daha detaylı bilgi için bkz. Nur Bilge Criss, “ Müttefik İşgali Altındaki İstanbul’dan Bir Kesit: 1918-1920 Yıllarında İngiliz-Fransız Rekabeti ve İdari Sorunlar”, *OTAM*, Yıl: 1, S: 1, Haziran, Ankara, 1990.

²⁷⁴ Laurence Evans, a. g. e., s. 328-329 ; Bristol, Müttefiklerin Türkiye’deki amaçlarından devamlı olarak şüphe duymakla birlikte 1919’un sonuna doğru mesajlarında sık sık İngiltere karşıtı yorumlar yapmıştır.

sorunların başlamasına neden olmuştur. Çünkü Amerikalılar, yeni tüketim vergisini içine alan petrol, şeker kahve ve çayın büyük bir kısmını sağlamaktaydı. Müttefik Yüksek Komiserleri biçimsel olarak bu vergiye karşı çıkmışlarsa da Bristol, doğrudan karşı çıkmıştır. Çünkü Müttefik Yüksek Komiserleri, kendilerini etkileyen vergilere karşı çıkarken Amerikalıları etkileyen vergilere ilgisiz kalmışlardır. Bunun nedeni yeni gümrük vergisi gelirlerinin çoğunun Duyun-u Umumiye'ye kapsamında olması ve gelirlerin % 68'inin Fransızlara, % 20'sinin İngilizlere geri kalanı da Hollanda ve İtalya'ya gitmesiyle ilgisinin bulunmasıydı.²⁷⁵

Bristol, Ortadoğu'da muazzam büyüklükte bir ekonomik imparatorluk inşa etmekte olan İngilizlere şüpheyle bakmaktaydı. Birinci Dünya Savaşı sonrasında denizde ve ekonomik alanda ABD ve İngiltere arasında bazı çekişmelerin yaşandığı görülmüştür. Müttefiklerin politikasını oluşturanlar, ABD'nin Yakındoğu'daki ticaretini üç yolla engellemişlerdi. İlk olarak, ABD'nin Türkiye'ye ihracatına zarar veren Osmanlı Devleti ile ABD arasında hazırlanan anlaşmaya ters olan tüketim vergisiydi. İkincisi, Müttefiklerin Ticarî Danışma Komitesi aracılığı ile Türkiye'deki ticareti kontrol etmeleri ve ABD'nin bu topluluğa katılmasının istenilmemesiydi. Son olarak da Müttefiklerin diplomasi memurları manda sisteminden faydalanarak, ABD'nin Mezopotamya'daki zengin petrol yataklarından adil pay elde etmesini engellemeye çalışmalarıydı. ABD'nin haklarının savunucusu olan Bristol, ayrıcalık yaratan tüketim vergisinin kaldırılmasını sağlamış ve Ticarî Danışma Komitesi'nin eşitlik ilkesine aykırı davrandığı gerekçesiyle ABD'nin bu topluluğa katılmasına çalışmıştır.²⁷⁶

Bristol, istihbarat ağını, Kudüs, Halep, Beyrut, Bağdat, Şam, İzmir ve Samsun gibi yerlerdeki Yüksek Komisyon Ofisi delegelerini ve konsolosluk memurlarını kullanarak genişletmiştir. Bu kanallarla Müttefiklerin hareketlerini Dışişleri Bakanlığı'na iletmeye çalışmıştır. Ekonomik bilgi toplayabilmesi için Doğu'nun Amerika Ticaret Odası Başkanı olarak hareket eden Standart Oil görevlisi Oscar Gunkel, Bristol tarafından sevk edilerek Amerikalı işadamları için her limanda alt komite şubeleri oluşturmuştur. Bristol ayrıca kendi kumandası altındaki destroyer gemilerinin kaptanlarından bilgi toplamış ve destroyerleri Amerikalı işadamlarının

ABD'nin, İngiltere, Fransa ve İtalya için kendi çıkarlarını tehlikeye atmaması konusunda uyarılarda bulunmuştur. Bristol'un İngiltere'ye yönelik şüpheleri ABD'nin Londra Elçisi John W. Davis tarafından kısmen de olsa paylaşılmıştır. Bkz. Barbara J. Keller, a. g. t., s. 102 ve s. 114.

²⁷⁵ Levon Maraşlıyan, *Ermeni Sorunu ve Türk Amerikan İlişkileri*, Çev. Şen Süer, Belge Yay., İstanbul, s. 50.(73. Dipnot)

²⁷⁶ Aytunç Ülker, a. g. m., s. 117-118.

hizmetinde bir bağlantı olarak kullanmıştır. Destroyerler tarafından sağlanan iletişim hizmeti, Bristol'un çoğu kez politik ve ekonomik mesajlar göndermek için kullandığı telsizlerden dolayı oldukça önemli olmuştur.²⁷⁷

ABD Donanma Bakanlığı donanmanın bu rolünü bir raporunda: “1919 başlarında bazı Amerikan muhripleri İstanbul’a gönderildi. İyi savaş gemileri olmakla birlikte, bu görevde yılda 4 milyon dolar harcamaya yol açıyorlar. Üstelik mürettebat da savaş eğitimi göremiyor... Dünya’nın bu bölgesinin ekonomik kaynaklarının geliştirilmesi olanakları Amerikan iş çevrelerinin temsilcileri tarafından inceleniyor. Bu kişilere, Deniz Kuvvetleri de ellerinden gelen yardımı yapıyor. Gidecekleri yerlere taşıt sağlıyorlar. Karadeniz kıyılarına gidip dönen gemilerin subayları, iş adamları için iktisadî konularda bilgiler topluyor. Dünyanın bu bölgesinde ticarî rekabet çok hızlı. Avrupa ülkeleri iş yapabilmek için her türlü çareye başvuruyor. Amerikan Donanması, işadamlarımıza yalnızca bilgi sağlamakla kalmıyor. Samsun’daki Amerikan Tütüncülük Şirketi’nin çıkarlarının korunması için Samsun Limanı’nda sürekli olarak muhrip de bulunduruyor... Amerikalıların bu bölgede iş yapabilmeleri için büyük fırsatlar var. Başarıları da donanmanın bu bölgede sürekli nüfuza sahip olmasına bağlıdır.”²⁷⁸ denilmiştir.

İstihbarat ağı içinde Bristol, Amerikalı on iki dinî ve hayırsever yardım kuruluşundan yararlanmıştır. Bu kurumlar, kültürel emperyalizmin değerli unsurları olarak görülmüştür. Çünkü Bristol, yeni hükûmetin gelişimini Batılı bir çizgide şekillendirerek, gelecekteki liderlerin Batı metotlarıyla yetişmesinin önemli olduğunu düşünmüştür. Bristol, bu misyoner, eğitim ve yardım kuruluşlarının faaliyetlerini ABD’nin ekonomik büyümesine neden olabilecek şekilde düzenlemiştir. Bunun dışında da gazeteciler, Bristol’un teşkilatlanmasında gönüllü olarak sadakatle hizmet etmişlerdir.²⁷⁹

Bristol, İstanbul’da kaldığı süre içinde ABD’nin denizaşırı ticaretini geliştirmek için yapılabilecek her türlü misyoner faaliyetini destekleyeceğinin sözünü vermişti. O’na göre ticarî rekabet bir savaş gibiydi ve dış pazarda ABD’nin yer alabilmesi için bu

²⁷⁷ Aytunç Ülker, a. g. m., s. 119.

²⁷⁸ Doğan Avcıoğlu, a. g. e., s. 357-358.

²⁷⁹ Aytunç Ülker, a. g. m., s. 120.

savaşa işadamlarının hazırlanmış olması gerekmektedir. Bu, bristol'un arzularından biriydi.²⁸⁰

Amerikan ticarî çıkarlarını savaş olarak gören Bristol'un muhalif tavrı İngiliz Yüksek Komiseri'yle yaşanan anlaşmazlık üzerine ortaya çıkmıştır. Bu konu ile ilgili olarak Dışişleri'nin Yakındoğu Şubesi'nden Allen Dulles çağrılmış ve konu hakkındaki görüşleri istenmiştir. Dulles'e göre; anlaşmazlıkların nedeni Müttefik temsilciliklerin önerdikleri önlem ve kararlarda Bristol'u bilgilendirmemiş olmalarından kaynaklanmaktaydı.²⁸¹

İngiliz Yüksek Komiseri Sir Horace Rumbold, ABD'nin politikasının Anadolu'nun doğu kesimlerinde Kafkasya ve İran'da var olduğu bilinen petrol alanlarını ve petrol dünyası hareketinin ABD genel politikasını kapsadığını belirtmiştir. Kaldı ki Bristol'un meslektaşlarıyla sorun yaşamasında iki neden etkili olmuştu. İlki, Standart Oil Company'nin işlerini içine alan petroldeki tüketim vergisi ve bir diğeri de yanıcı maddelerin depolanmasıyla ilgili sorunlardı. Bristol, ABD'nin büyük orandaki petrol çıkarını ve özel olarak da bu şirketin çıkarlarını korumakla ilgilenmiştir.²⁸²

1914 yılında ABD, Türkiye'ye 3 Milyon mal satarken, bu rakam 1919'da 25 ve 1920'de 40 milyon dolara yükselmiştir. İstanbul'da bir şube açan ABD'nin ikinci büyük bankası “ *Guaranty Trust Company*” ticaretin akılları durduracak çapta gelişeceğini belirtmiş²⁸³ ve 4 Ekim 1920'de İstanbul'da faaliyete geçmiştir. Bu tarihe kadar bir ABD bankasının Türkiye'de kurulamamış olması Türk-Amerikan ticareti açısından olumsuz bir durumdu. Türkiye'de şubesi bulunan banka Birinci Dünya Savaşı'nın devam ediyor olması yüzünden ancak iki yıl ayakta kalabilmişti. Bu kuruluş, daha sonra bir İngiliz bankası olan British Loizan Bank'a devredilmiştir. Ancak bu banka da birkaç yıl içinde kapanmış ve bu durum, ABD bankerlerinin Türkiye'deki iş prestijlerine de darbe inmişti.²⁸⁴

1919-1920'de ABD'nin Türkiye'ye olan ihracatı yaklaşık 67 milyon doları bulmuş ve Bristol, Türkiye ile olan ticarete aslan payını almak istemekteydi. Bu durum, Avrupa'nın Türkiye'de tüketim mallarını karşılamada yetersiz kalması, Türk halkının yoksulluğu, Amerikan gemilerinin Yakındoğu civarında bulunması ve hayırsever

²⁸⁰ Levon Maraşliyan, “ Economic And Moral Infulunces On U.S Policies Toward Turkey And The Armenians 1919-1923”, *XI. Türk Tarih Kongresi'nden Ayırı Basım*, T.T.K Yay., Ankara, 1994, s. 1899.

²⁸¹ Laurance Evans, *Türkiye'nin Parçalanması*, s. 330.

²⁸² Leon Maraşliyan, *Ermeni Sorunu*, s. 58.

²⁸³ Doğan Avcıoğlu, a.g. e., s. 356.

²⁸⁴ Neslihan Öztürk a. g. t, s. 129.

kuruluşların Türkiye'ye büyük miktarlarda yardımda bulunmasından kaynaklanmaktaydı.²⁸⁵

ABD ile resmî temasların olmamasına rağmen Türkiye'deki Amerikan misyonerleri oldukça faaldi ve Türk-Amerikan ticarî ilişkilerinde hatırı sayılan bir canlanma yaşamaktaydı. Müttefik Yüksek Ekonomik Konseyi'nin onayı alındıktan sonra Birleşik Devletler Savaş Ticaret Kurulu, 15 Şubat 1919'da Türkiye ile ticaretin devam edilebileceği kararını almıştır. Sonuç ise iki ülke arasındaki toplam ticaret hacmi 1918'de 527,596 dolar iken, 1919 yılı ABD'nin Türkiye ile toplam ticaret hacmi 62.234.724 dolar olmuştur. 1920 yılında ise 82.014.734 dolara yükselmiştir.²⁸⁶ Ancak bu yükseliş 1921 yılında hızlı bir düşüşe geçmiştir.²⁸⁷

Bristol, Osmanlı Sultanı'nın ülkede otoritesinin kalmadığına inandığı gibi savaş bitiminde İstanbul, politik, ekonomik ve askerî açıdan kargaşa içinde olup, hükûmet üç aydır memurlarına maaş verememekteydi. Hazinesin 4 milyon dolar borç içinde olduğuna inanan Bristol, böyle bir ortamda sivil ve askerlerden oluşan koalisyonun İstanbul'da idareye el koyabileceğini düşünmekteydi

Ticarî çıkarlar konusunda hassas olan Bristol, İstanbul hükûmeti yetkilileri ile gayriresmî temaslara geçmiştir. Sivas Kongresi'nde kararlaştırılan, toplanacak olan meclise katılmak üzere, İstanbul'a gelen Kuvay-î Millîye'den parlamento üyeleriyle toplantılar da ayarlamıştır. 1919 sonu 1920 başında Kara Vasıf Bey, Rauf Bey ve Celaledin Bey gibi kişilerin bulunduğu bu görüşmeler boyunca bu zatlar, Wilson'un iyi bilinen 12. maddesine uygun olarak Anadolu ve Trakya'nın Türker'e verilmesini talep ettikleri gibi Osmanlı Devleti üzerinde ABD mandasını önermişlerdi.

Bristol, Ankara hükûmeti temsilcileriyle de sürekli temas halinde olmuştur. 1920 Mart'ında Ali Fuad Paşa da İstanbul'da Bristol'e, Başkan Wilson'un genç ülkelere bağımsızlık tanıyan "14 Prensibi" nedeniyle millîyetçilerin ABD ile dostluk içinde olmak istediklerini söylemiştir. Sözcü, Batılı ülkelerin emperyalist politikaları nedeniyle kendilerine güvenmediklerini eklemiştir. Kemalistlerin daha önce Sivas'ta Amerikalı gazeteci Louis Edgar Browne'ye söyledikleri bu istek şimdi resmî olarak belirtilmiştir.²⁸⁸

²⁸⁵ Aytunç Ülker, a. g. m., s. 124.

²⁸⁶ Roger Reed Trask, a. g. t, s. 32.

²⁸⁷ Aytunç Ülker, a. g. m., s. 124.

²⁸⁸ Dinç Yaylalier, "Amerika'nın Türkiye'de Politika Oluşturma Süreci, 1919-1923", *Türk Yurdu*, C: 18, S: 133, Eylül 1998, s. 18.

16 Mart 1920 İstanbul'daki İngiliz işgali sonrası Osmanlı Parlamentosu'nun çalışmalarının sona ermesiyle Bristol, Ankara'da kurulmuş olan Türk hükûmeti ile ilişkileri geliştirme yolları aramıştır.²⁸⁹ Bursa'da Amerikan Yardım Teşkilatı misyonerlerinden Miss. Annie T. Allen'in görevi icabı 1920 Temmuz ve Ağustos ayında Ankara'ya gidiş gelişlerden faydalanarak Anadolu'nun durumu ve millî hükûmetin tutumu hakkına bilgi edinmiştir. Ankara, halkın desteğine sahipti ve Batı'da Yunanlılara, Güneyde Fransızlara karşı direnme gücü gösteriyordu.

Bu arada Samsun'da bulunan Amerikan destroyerin görevi buradaki Amerikan tütün çıkarlarını korumaktı. Destroyer telsizleri vasıtasıyla ticarî mesajlar geciktirilmeden iletiliyor ve Türk sularında Amerikalı işadamları taşınıyor ve gemilerin depolarında Amerikan malları bulunduruluyordu. Bu arada bir Amerikan destroyeri yeni açılan alana, Amerikalı petrolcileri götürmek için özel seyahat yapmayı amaçlamıştır.²⁹⁰

Bristol, Ankara hükûmeti ile temas kurmak ve Amerikalı tüccarların Anadolu'da iş yapmasına imkân sağlamak için 1920 Kasımında Pinkney Tuck, Jr.'u Samsuna temsilci olarak göndermiştir. Ancak, Samsun'daki millî hükûmet makamları bu Amerikan temsilcilerini tanımamıştı. TBBM hükûmeti, Amerikalıların Anadolu'da seyahat yapmalarını da engellenmişti.²⁹¹ Ankara hükûmeti ile dolaylı biçimde ve usulsüz

²⁸⁹ Ercüment Kuran, "The Turkish National War of Independence And Admiral Bristol, The US High Commissioner In İstanbul (1911-1923)", *The Eastern ...*, s. 93.

²⁹⁰ Leon Maraşlıyan, *Ekonomik And Moral...*, s. 1900.

²⁹¹ Ercüment Kuran, " Amiral Bristol Raporu ve ABD'de Türk Aleyhtarı Ermeni Propagandasının Tarihçesi", *Osmanlı'dan Günümüze Ermeni Soru...*, s. 194; 4 Kasım günü Samsun Mutasarrıf Vekili İsmail Bey, Ankara'ya çektiği telde, burada bir Amerikan mümessili, mevcut ve Samsun'da Lloyd Triestino şirketinin temsilcisi sıfatıyla birlikte bir İtalyanın da bulunduğu ifade etmiştir. Bu kişilerin Samsun'a nasıl ve hangi sıfatla geldiklerine dair bir soruşturma yapmıştır. İtalyan mümessil, Trabzon'daki İtalyan Konsolosluğu tarafından görevlendirildiğini elindeki resmî evrakla ispatlamıştır. Samsun vekili, İtalyan ve Amerikan temsilcisi olduklarını söyleyen bu kişilerle resmî temasa geçmemiş Ankara'dan gelecek talimatı beklemiştir. Bu haber Dışişleri'nin pek hoşuna gitmemiştir. Bir Amerikan Konsolos'u, bir İtalyan görevlisi sessiz sedasız Türkiye'nin her hangi bir yerine yerleşebilmekteydi. Bunların Samsun'a ne zaman gelişleri belli değildi. Burada bir güvenlik ihmalî bulunmaktaydı. Kaldı ki Kıyı ve sınır otoriteleri son derece uyanık olmak durumundaydılar. Bu kişiler, görevlerine başlamak için yalnız kendi resmî makamlarının buyruklarını yeterli görebiliyorlardı. Ankara hükûmeti, bir oldubitti karşısında aciz bırakılmak istenmiştir. Bu yok saymak anlamına gelmekteydi. Osmanlı Devleti'nde eskiden görevli olan yabancılar, Sevr Antlaşması sonrası yeniden görevlerinin başlarına dönüyorlardı. Sevr'e imza koymuş İstanbul Hükûmeti'nce bunların resmî statülerinin tanınması doğal olabirdi. Ancak bu anlaşmayı reddeden Ankara hükûmeti, bu kişileri kabul edemezdi. Dışişleri makamı, İçişlerine görevlilerle ilgili bir uyarı ve bu kişilerle ilgili olarak da olumsuz bir yanıt yazısı göndermiştir. Bunun üzerine İçişleri Bakanlığı, bütün vilayetlere bir genelge yollamıştır. İtilaf devletleri ve Amerika temsilcileriyle hiçbir ilişki kurulmamasını, kuranların ağır sorumluluk altına gireceklerini belirtilerek Samsun'daki Amerikan yetkiliye görevinin Ankara hükûmetince tanınmadığı bildirilmiştir. Bkz. Bilal Şimşir, a. g. m., s. 279-282 ; Samsun'daki Bahriye Müfreze Komutanlığı 21 Temmuz 1920 tarihinde kurulmuştur. Buradaki görevi batıdan gelecek bir saldırıya karşı nakliyat merkezi Trabzon'u korumak, subay ve er eğitimi, kıyı savunması ve Pontus Rum Devleti kurmak isteyen çetelerle mücadele etmek

olarak ilişki kurma yolundaki ilk Amerikan denemesi engellenmiş ve bu durum Bristol'e iletilmişti. Bu olayın ardından Bristol, Ankara'ya dostluk elini uzatarak, Samsun Mutasarrıfı aracılığıyla Ankara'ya yolladığı mesajda Türk dostu olduğunu, Türk dostu olmayan tek bir Amerikalının Anadolu'ya yollanmayacağını, dostluk ve güvence teminatının verilmesini istemişti. Amerikan destroyerinin Samsun'da kalmasına engel olunmamasını ve Amerikan tüccarlarına güçlük çıkarılmamasını da talep etmiştir.²⁹²

Bu arada 1920 tarihli Garp, Cenup, Merkez Cephesi İstihbarat Şubesine gelen yazıda bir İngiliz mümessilinin, Tevfik Paşayı ziyaret ettiği Sevr Antlaşması'nın onaylanmasında ısrarcı olduğu buna cevap olarak da kabine erkânının bu anlaşmayı onaylamayacağı söylendiği, karşılığında mümessilin, İstanbul'un işgal edileceğinin söylendiğini belirtmişti. Son olarak Tevfik Paşa'nın İngiliz mümessile İstanbul'un işgal edilmedik yerinin kalmadığını ve hükûmetin de İstanbul'da bir nüfuzunun olmadığını, kendisi ve hükûmetinin Anadolu'ya gideceklerini söylediği yazılmaktaydı.²⁹³ İngilizlerin İstanbul'da Umur-u Zabıtayı kontrol altına aldıkları gibi Sıhhiye Müdürüyeti işlerini ele aldıklarını²⁹⁴, İstanbul'da yaşananların Damat Ferit Paşa'nın yönetime getirtilerek amacın İstanbul'u tamamıyla İngiliz işgaline hazır hale getirmek olduğunu da belirtilmekteydi.²⁹⁵ Sevr'in kabul edilmesi için özellikle İngiltere'nin İstanbul yönetimine yaptığı baskı işgalle şekillenmişti.

1920 Ocak ayından itibaren Barış Konferansı'nın "Türkiye ile Barış"ı ele alması, 10 Ağustos 1920'de Sevres (Sevr) Antlaşması ile sonuçlanmıştır.²⁹⁶ Bu anlaşma Türk ulusunun gerçek temsilcilerinden değil, İstanbul hükûmeti tarafından imzalanmış ve

olmuştur. Bkz. Figen Atabey, *Karadeniz'de Türk Donanması (Birinci Dünya Harbi ve Milli Mücadele Dönemi)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara, 2006, s. 79.

²⁹² Bilal Şimşir, a. g. m., s. 282-284.

²⁹³ ATASE, İSH, Kutu NO: 649, Gömlek No: 59, Belge No: 59-3.

²⁹⁴ ATASE, İSH, Kutu No: 649, Gömlek No: 59, Belge No: 59-4.

²⁹⁵ ATASE, İSH, Kutu No: 649, Gömlek No: 59, Belge No: 59-5.

²⁹⁶ Fahir Armaoğlu, "Atatürk Döneminde Türk Amerikan İlişkileri" *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C: XIII; S: 38, Temmuz 1997, s.634.

Türk ulusunca da kabul edilmemiştir. Amerikalı tarihçi P.C.Helmreich'a göre Sevr²⁹⁷, akıl almaz bir çalışmanın ürünü²⁹⁸ olarak değerlendirmiştir.

Ankara, Bristol'un yakınlaşma çabalarını önemsemiş ve Bristol'un mesajını ileten Samsun telgrafının altına “*Sevr mevzubahis etmeden Ankara ile sefir teatisine razı olurlar mı*” notunu düşmüştü. 6 Aralık 1920'de Bristol'un Kurmay Başkanı Samsun'a gelerek buradaki Mutasarrıfa görüşmüş ve söylenenler Ankara'ya iletilmiştir. Bu iletinin içeriğinde güvence sözü verilerek Anadolu'daki Amerikalıların siyasete karışmayacağı, karışanların cezalandırılacağı, Ankara hükûmetinin kararlarına uyulacağı ABD'nin Türkiye ile savaşmadığı, Sevr'i imzalamadığı bu nedenle de İtilâf devletlerinden ayrı tutulması gerektiği, Samsun'daki Amerikan mümessilinin tanınmasa bile Amerikan vatandaşı sıfatı ile orda oturması ve Amerikan tüccarların yazışmalarının Türkçe yapabileceği söylenmiştir.²⁹⁹

Bristol, Amerikan menfaatlerini korumaya çalışırken Türkler açısından istikbale giden yolda, yol ayrımları kendini iyice göstermeye başlamıştı. İstanbul'un işgali üzerine Müdafa-i Hukuk ve Heyet-i Temsiliye adına, Mustafa Kemal tüm İslam âlemine hitaben bu saldırının tüm İslam âlemine yapıldığını ifade ederek İslam âleminin bu duruma sessiz kalmamasını istemiştir.³⁰⁰

Bristol'un Ankara'ya yolladığı mesajlar Ankara'yı düşündürmüştür.³⁰¹ 1921 Ocak ayı başlarında Ankara hükûmetinin temsilcilerinden biri, Samsun'daki Amerikan destroyerine gelerek Türk ve Amerikan temsilcilerin Antalya'da buluşmalarını ve iki ülke arasındaki ilişkileri görüşme düşüncesinde olduklarını belirtmişlerdi.³⁰² Tam bu sırada Rusya'dan dönen Hariciye Vekili Bekir Sami Bey, ABD için hiçbir alakası olmayan Antalya'ya ticaret delegelerinin kabulündense Samsun'a kabulünün daha doğru olduğunu ifade etmişti. Ankara, Bekir Sami Bey'in bu görüşüne katılmayarak,

²⁹⁷ Sevr ile ilgili olarak 22. 11. 1920 tarihli Erkan-ı Harbiye-i Umumiye İstihbarat Müdüriyetine çekilen telde şu bilgi paylaşıyordu. “*Henüz doğruluk geçerliliği tespit edilmeyen bir haberde Sevr Antlaşması süresi bitmekte olduğundan cebren tatbik edilemeyeceği takdirde bütün Osmanlı limanlarının tahliyesi için Amerika, Düvevl-i İtilâfiye'ye bir nota vermiş, bu nota İngiliz ve Fransız Meclis-i Mebusan'ında tezekkür ve neticeye karar vermiş ve ibtidar edilmiş ikinci şubenin 1543 numarasıyladır*” denilmekteydi. Bkz. ATASE, ISH, Kutu No: 646, Gömlek No: 50, Belge No: 50-1.

²⁹⁸ A. Öner Pehlivanoglu, *Sevr, Lozan Antlaşmaları ve Avrupa Birliği*, Kastaş Yay., İstanbul, 2005, s. 66-67.

²⁹⁹ Bilal Şimşir, a. g. m., s. 285-287.

³⁰⁰ Levent Ürer, *Mondros'tan Mudanya Mütarekesi'ne Türk Dış Politikası*, Altın Yay., İstanbul, 2005, s. 116.

³⁰¹ Bilal Şimşir, a. g. m., s. 287.

³⁰² Laurance Evans, a. g. e., s. 335.

Karadeniz salihlerinde Rumlardan silah toplanmasına başlanabileceğinden Amerika mümessilinin adı geçen mıntıkada bulunmasını arzu etmediklerini dile getirmişti.³⁰³

Bristol'un uyumlu tavırları neticesinde seyahat kısıtlamaları kalkmış ve Samsun'daki Amerikan destroyerinin kumandanı aracılığıyla Şubat 1921'de Bristol'e TBMM Dışişleri Bakanlığı'nın “ çok gizli genelgesi” sunulmuştur. Bu genelgede Türkler, politik ve ekonomik ilişkilerinin ancak kapitülasyonlar kaldırılırsa ve Misak-ı Millî'de belirtilen sınırlar kabul edilirse gelişebileceği belirtilmişlerdi. Ancak Bristol, Ankara Hükûmeti'nin tekliflerine hemen cevap vermemeyi daha uygun görmüştü.³⁰⁴

Bristol, bu öneriyi de içine alan 9 Şubat tarihli telgrafında, Türkiye'nin ortaya koyduğu isteğin ABD'nin çıkarları için iyi niyetli olduğunu belirtmiş, Amerikan yayın organları ve yazarları, Türkiye'ye geldiklerinde kendilerinin iyi karşılanacağını, okulların yardım göreceğini rapor olarak sunmuştur. Mustafa Kemal'in *United Telegrap Agency*'siye verdiği demecinde ABD'nin özgürlük haklarının koruyucu olarak adlandırıldığı; ancak Türklerin ABD'ye önerdiklerinin bir pazarlık konusu olduğu ve henüz harekete geçilmemesi gerektiğini yazmaktaydı.³⁰⁵

Bristol'un hemen cevap vermemesinde Amerikan okulları ve vatandaşları ile ilgili sorunların olması etkili olmuştur. Merzifon Amerikan Koleji'nde bulunan Yunan öğrenciler edebiyat topluluklarına Pontus adını vermişler ve bu topluluğun çalışmalarına yardım eden Türk öğretmen Zeki Efendi Ketani'nin öldürülmesi hadisesi sonucu okul aranmış ve bu cinayet araştırılmıştır. İncelemeler neticesinde 1921 Mart'ında okulun kapatılması ve Amerikalı hocaların okulu terk etme kararı alınmıştır.³⁰⁶

Bu sırada Londra Konferansı müspet sonuç vermemiş ve 1921 Mart'ı sonunda İkinci İnönü Muhaberesi'nin Türk Ordusunun zaferi ile sonuçlanması Bristol'u TBMM hükûmeti ile temasa geçmeye sevk etmiştir. 1921 Haziranı'nda Ankara'ya gelen Amerikan Yardım Heyeti mensuplarından R. McDowell'e Hariciye Vekili Muhtar Bey'in Şubat ayında İstanbul'a gönderilen muhtıraya cevap beklediklerini söylemesi üzerine 1921 Temmuz'undan itibaren Bristol, Ankara ile ilişkilerini sıklaştırmıştır. Önce İstanbul'da Dr. Emin Bey ile başlayan görüşmeler, ağustostan sonra Hilâl-i Ahmer Reisi ve TBMM hükûmeti İstanbul temsilcisi Hamit Bey ile sürdürülmüştür. Bristol'un Ankara'da devamlı kalmak üzere bir şahsi temsilci gönderme teklifine,

³⁰³ Bilal Şimşir, a. g. m., s. 288-289.

³⁰⁴ Ercüment Kuran, *The Eastern Question...*, s. 93-94; Bilal Şimşir, a. g. m., s. 289-290

³⁰⁵ Laurance Evans, a. g. e., s. 336.

³⁰⁶ George E. White, *Bir Amerikan Misyonerinin Merzifon Amerikan Koleji Hatıraları*, Çev. Cem Tarık Yüksel, Enderun Kitapevi, İstanbul, 1995, s. 245-248.

Ankara hükûmeti bunun karşılılık ilkesine göre ancak Washington'a bir Türk temsilci yollamak şartını ile olabileceğini belirtmiştir. Ancak Bristol, bunun şimdilik mümkün olamayacağını bildirmiştir.³⁰⁷

Dr. Emin Bey ile Bristol arasındaki görüşmeler Dr. Emin Bey tarafından rapor edilmiştir. 31 Mayıs 1921 tarihli Hariciye Vekâleti'ne gönderilmiş olan raporla ilgili olarak bir durum değerlendirilmesi yapılmıştır. Ankara'nın dış siyaseti hakkındaki politikasını içeren kararlara değinilmiştir. ABD ile siyasî münasebetler hakkında;

“1- Amiral Bristol'un mümessili olarak Anadolu'nun bazı yerlerine tayin edilmesi talep edilmiş olan konsolos mahiyetindeki kişilerin tayinine ancak tarafımızdan Amerika'ya tayin edilecek bu gibi kişilerin kabulü şartıyla olunabileceğine,

2- Amerika tebaasının seyahatine kanunlarımıza riayet etmek şartıyla izin verilebileceği ve mektuplarla gazetelerinin sansür edilmek şartıyla İngilizce yazılmasında bir mahsur görülemediği,

3-Merzifon vakası hakkında memurin iadesince yapılan tahkikat, adilane ve kâfi derecede delil ve emareti içerip bu babda ikinci bir tahkikat icrasına ve bahusus meyanında bir Amerikalının da bulunmasına, kapitülasyonların ilgası resmen ilan eden TBMM hükûmetince müsaade edilmesi muvafık olamayacağı,

4- Tahkikat evrakının Miss. Alen'e gösterilmesinde ve kopyasının gönderilmesinde mahzur olmadığı belirtilmekteydi.

Doktor Emin Bey ise şunlara değinmekteydi:

1- Sulh akdine veyahut iki hükûmetin birleşmesine kadar Mümessili-i Fevkaladenin mümessilleri olarak Samsun, Trabzon, Antalya, Ankara vesair mahallelerde konsolos mahiyetindeki haiz mümessiller gönderilerek şimdilik bunlara münesabat-ı siyasîyeyi tesis etmek ve konsolosların Amerika hükûmetinden resmen tayine değin onların yapacakları siyasî umuru mesalihi bunlara yapmakta devam etmek,

2- Akdemce Samsun'a bu maksatla bir mümessil gönderildiği halde Ankara hükûmetince bu zatın mümessili siyasî sıfatıyla kabul edilemeyeceği yalnız basit bir Amerikalı olarak kabul edileceği beyan edilmesi üzerine mumaileyh geriye alınmıştı. Hâlbuki bu defa münesabatı iktisadiye ve ticariye başlayacağına nazaran acaba bu gibi mümessillerin izam ve ne müsaade edilmeyecek mi?

3- Rusumat tarifleri vazı bir surette tespit ve tayin edilmekle beraber Amerikan tabasının seyahatine müsaade ita olmuş ve muamelatı ticariye ve iktisadiye için

³⁰⁷ Ercüment Kuran, *Osmanlı'dan Günümüze...*, s. 195.

tüccarların kendi lisanları olan İngilizce ile defterlerinin tutulmasına ve mektupların yazılmasına müsaade olunması rica olunmaktadır.

4- Gerek siyasî ve gerek iktisadî muamelat ve bu mesail ile Anadolu'da iştilal edecek Amerikalı eşhas, Amiral Bristol'un itimatnamesini hamil olacaklar ve hiçbir zaman memleketin mazarratına aid bir siyaseti takip etmelerine müsaade edilmeyecek ve esasen o karakterde adam gönderilmeyecek bilakis Türklere ve Türkiye'ye muhip adamlar intihap edilecektir.

5-Türkiye'yi temsil eden Anadolu hükûmetiyle Amerika hükûmeti meyanında sui tefehhüm olmasını katiyen arzu etmeyen hükûmet bu kere tahaddüs eden Merzifon vakasından dolayı pek mütesisirdir diyorlar.

6-Bu vakayı yerinde bir defa tahkik edecek heyet tarafından da bir memur bulundurulmasına himmet ve muvafakat buyurulursa mesele tamamıyla tenevvür ve tavazzuh edeceği ve kendilerine bu misyonerlerin siyasete karıştıkları sabit olursa yalnız oradan kaldırılmalarıyla iktifa edilmeyip ayrıca tecziye dahi edileceklerini beyan ediyorlar,

4-Bu tahkik ciheti şayanı kabul edilmeyecek olursa Şark-ı Garip Mümessili olup elyevm Ankara'da Halide Edip hanımefendi nezdinde bulunan Miss Allen'e hükûmetin Merzifon vakası hakkında yaptığı tahkikat dosyası gönderilerek kendisine kanaat geldikten sonra mezkur dosyanın bir kopyası mumaileyha ile kendisine irsal edilmesi rica olunur,

5-Amerika pasaportuyla bir İngiliz Anadolu'ya girerken kemalî teessukka(?) istihbar eden müşarunileyh Amiral cenapları, buna ihtimal vermemekle birlikte şayet böyle bir şey vaki ise bu meyanda(?) pasaportun imza ve tarih ve mümkünse mezkûr pasaportun bir kopyasının itası kemalî ehemmiyetle rica olunur Bütün bu mesaili marufe hakkında muhaberatın ve tarafı acizi vasıtasıyla yapılmasını istirham ile ihtiramatı faikasını kabulünü hassaten rica ederim.

17 Mayıs 1337.

İtimatname-i Resmîyenizi Haiz Doktor Emin

Yine bu belgede verilen müsaade ile ilgili olarak;

Hariciye Vekâletine

31 Mayıs 337 tarihli ve 1466 numaralı tezkere cevabıdır.

“Amerika ile münesabatı siyasîye ve iktisadîyenin tesisi maksadıyla verilen salahiyyete istinaden dersaadetde Amerikan Fevkalade Komiseri Amiral Bristol ile teat-i efkâr eyleyen Doktor Emin Bey'in ol babdaki raporu aciziden dermeyan buyurulan

*müsaadei âlileri icra vekilleri heyetinin 1/6/37 tarihindeki ictimaında muvafık görülmüş ve İnebolu'ya Helen zâtın Ankara Malîye vekilliyle bilmüzakere bankalar muamelatının tesbiti lüzumu tensip kılınmıştır. İcrayı icabımı rica ederim. 2/ 6/ 37*³⁰⁸ denilmekteydi.

Dr. Eminle Bristol arasında geçen süreç ve talepler, verilen raporlarda belirtilmekle birlikte 1921 Temmuz'unda üç kişilik bir Amerikan grubu Ankara'ya gelmiştir. Grup üyelerinden biri General Harbord ile daha önce Doğu Anadolu'yu dolaşmış, bir diğeri New York Tabiat Tarihi Müzesi Müdürü Mr. Brown, üçüncü üye ise Mr Hecktir.³⁰⁹

Mr. Heck, Amerikan Elçiliğinin eski kâtiplerindendi. Bir buçuk yıl önce görevinden ayrılarak General Motor Şirketi'nin İstanbul müdürü olmuştu. Türk-Amerikan ilişkilerinin kurulması konusunda Ankara'nın ne düşündüğünü öğrenmek için görevlendirilmiştir.³¹⁰

Sakarya Savaşı günlerinde Ankara'da iki de Amerikalı bayan bulunuyordu. Miss Annie J. Allen ve Miss Billings adlarındaki bu bayanlar, Amerikan Yakındoğu Yardım Örgütü adına 1921 Haziran başlarında Ankara'ya gelip Hürriyet Oteli'ne yerleşmişlerdi. Kendilerinin siyasal görevleri de var gibi görünüyordular. Miss Allen, görüşmek için 13 Haziran'da Yusuf Kemal Bey'den randevu almış ve üç gün sonrasına kendisine randevu verilmiştir. Sakarya Meydan Savaşı günlerinde Ankara'da bulunan bu bayanlar, Dışişleriyle ilişkilerini sürdürmüşlerdir. Miss Allen, 15 Ağustosta Yusuf Kemal Bey'in kurban bayramını kutlamış ve kendisine içtenlikle teşekkür etmiştir.³¹¹

Bristol'un ısrarlarına rağmen ABD, Ankara ile resmen temasa geçmekten kaçınmıştır. Ancak, Sakarya zaferinden sonra Aralık 1921'de Ankara hükûmeti ile gayriresmî olma şartıyla Ticaret Bakanlığı Memuru Gillepsie Ankara'ya gönderilmiştir. O günlerde bir Türk kurulunun ABD'ye gitmesi ya da resmîlik dışında bir Türk temsilciliğinin Roma, Paris ve Londra'daki gibi Washington'da kurulması söz konusu olunca, ABD Dışişleri Bakanlığı paniğe kapılmıştır. Bu durumda Bristol'e acele emir

³⁰⁸ BCA, F: 030. 10.0.0 Y:267. 80. 1.

³⁰⁹ Mr. Heck'in Beyanâtı ilişkin olarak 1919 tarihli Vakit Gazetesi'nde çıkan haber şöyle diyordu: "Amerikan temsilcisi sıfatıyla şehrimizde bulunan Mr. Heck, Amerika-Türkiye ilişkileri ve Amerika'nın göndereceği yardım heyetleri hakkına sonunda bir açıklama yaptı. Heck, ABD'nin Türkiye ile savaş halinde bulunmadığını, birkaç gün şehrimize gelen Amiral Bristol'un bu mesele Türkiye ait olup bu meseleye karışmayacağını söylemiştir".Bkz. "Amerikan Muavenet Heyetinin Mesaisi", **Vakit**, 4 Şubat 1335, Numara: 18(462), s. 1.

³¹⁰ Bilal Şimşir, a. g. m, s. 295.

³¹¹ Bilal Şimşir, a. g. m., s. 296.

verilerek, bir millîyetçi kurulun gönderilmesinin önlemesi ve bu konuda millîyetçilerin cesaretlerinin kırılması istenmiştir.³¹²

Gillepsie, aldığı emirle Ankara'nın yolunu tutmuş ve ilgililere 40 soruluk bir liste sunmuştur. Soruların başında: “*Türkiye'nin Amerikan işadamlarına karşı tutumunun açıklığa kavuşturulması*” gelmekteydi. Amerikan temsilcisinin bundan kastı her şeyden önce kapitülasyonların sürdürülmesiydi.³¹³

Gillepsie, başta Mustafa Kemal olmak üzere Adnan Adıvar, Yusuf Kemal Tengirşek, Ankara'daki Amerikan grubu önderleri ve Rauf Orbay'la görüşmüştür. Özellikle Rauf Bey'le yakın temasta bulunmuş ve Rauf Bey'de kendisine, Türk Hükûmeti'nin iki amacının olduğundan bahsetmiştir. İlkinin savaşı bitirmek, ikincisinin de Barış Konferansı'nda Türkiye'de bütün ayrıcalıkların şimdi başkalarına ve sözgelişi Amerikalılara verilebileceğinden söz etmiştir. Ayrıca Türkiye'nin Musul üzerindeki isteğinin devam ettiğini ve Van Gölü çevresindeki petrolerin çok önemli olduğunu, bu durumda herhangi bir Amerikan petrol grubunun girişiminin öncelikli işlem göreceğini ifade etmiştir.³¹⁴

Bu sırada, Ankara'da bulunan “Şark- ı Karip Muavenet Heyeti” delegesi Miss. Billings tarafından Amerikalı gazeteci Mr. Price şerefine 27 Aralık 1921'de bir ziyafet verilmiştir. Bu ziyafete Amerikan temsilcisi Gillespie ve Vakıf Gazetesi Başyazarı Ahmet Emin Yalman'da katılmıştır. Gillespie, Ahmet Emin Bey'e verdiği beyanatta Ankara'yı ziyaret sebebi olarak Anadolu'da nakliye araçları, limanlar hakkında incelemeler yapmak, çeşitli yerlerdeki kaynakların işletilmesi imkânlarını araştırmak olduğuna vurgu yapmıştır.³¹⁵

18 Şubat 1922 tarihli Vakıf Gazetesi'nde “Amerika Ticaret Mümessili Gillespi'e ile Mülakat” başlıklı yazıda şunlara değinilmiştir:

“ Savaş Amerika için çok garip neticeler doğurdu. Amerika pek çok mal satmış, bunların bedeli olarak haddinden fazla altın ithal etmiştir. Bütün memleketlerin paraları altına oranla düşerken Amerikan parası altına eşit bir derecede kalmıştır. Paranın yüksek olmasından Amerikan malları, çeşitli merkezlerin yeniden faaliyete geçmesi yüzünden Amerika'da üretime sekte gelmiş, işsizlik baş göstermiş, Amerikalılar için altının çokluğundan dolayı aç kalmak gibi bir tehlike olmuştur... Bu vaziyetin

³¹² Doğan Avcıoğlu, a.g. e., s. 347.

³¹³ Doğan Avcıoğlu, a. g. e., s. 348.

³¹⁴ Laurance Evans, a. g. e., s. 341.

³¹⁵ Metin Ayışığı, a. g. e., s. 71.

neticesi olarak Amerikan sermayesi memleketimize faydalı teşebbüslere girişmek için bir temayül göstermiştir. Mr. Harding'ın başkanlığında Ticaret Nezareti görevini üstlenen Mr. Hovar, Türkiye'deki Amerikan sermayesi açısından anlamak adına İstanbul'da ki Ticaret Mümessili Mr. Gillespi'yi memur kılmıştır... Birkaç ay Ankara'da kalan Mr. Gillespi sabit bir fikirle işe girişmemiş. Ankara'dan sonra Kayseri, Konya ve Adana'ya uğramış hem memleketi görmüş hem de oradaki Amerikalılarla temasa geçmiş, sonra Mersin'den Amerika torpidosu ile önceki sabah şehrimize gelmiştir. Yapılan mülakatta Mr. Gillespi demiştir ki: Ben diplomat değilim. İktisadi bir tetkik seyahati yapmış bir memurum... Raporumda Anadolu'ya derhal Amerika sermayesi girmeye başlayabilir diyeceğim... Genel şartları anlamak, hükûmetin sağlamlık derecesini tetkik etmek istedim. Bir de hükûmetin Amerika ticaret ve sermayedarları hakkındaki düşüncesini anlamak vazifemin bir gereği idi... Bu rapor, İstanbul'daki Fevkalade Komiserle Ticaret Nazırına takdim edilecektir... Bazı tarafların sulama, madenlerin işletilmesi, memleket dâhilinde çimento, pamuk ve yün gibi şeyler için fabrikalar açılması, Amerika ziraat makineleri ithali de Amerikan sermayesi için faydalı bir faaliyet sahası teşkil edebilir. Buna mukabil Türkiye'den Amerika'ya birçok ham eşya ihraç edilebilir. Kliya'dan pekiyi intibalarla ayrıldım. Hamit Bey ve Muhittin Paşa cidden örnek olabilecek bir vaziyet ihdasına muvaffak olmuştur... Asayiş mükemmeldir. Genel olarak Anadolu seyahatim, benim üzerimde pekiyi tesirler bırakmıştır. Büyük imkân ve fırsatlar vardır. Şimendiferler, madenler, ziraat makineleri, sulama işleri, su işleri hususunda yapılacak iş çoktur. Ben bu seyahatimde Türk'ün ne demek olduğunu öğrendim. Meğer bilmiyormuşum."³¹⁶ diyerek, Türkiye'de mevcut asayişten, ticarî olanaklardan, Türk insanı hakkındaki fikirlerini paylaşmış oluyordu.

Gillespie'nin Ocak sonunda Bristol'e verdiği raporunda, Türkler üç nedenle ABD ile sıkı ekonomik ve ticarî ilişkiler kurmak istemektedir diyordu. Birincisi, malî yardım ihtiyacı ve Amerikan malî kurumlarından verilecek ayrıcalıklara karşılık borç alabilme umudu olduğunu dile getiriyordu. İkincisi, Ankara'ya göre, Amerikan malî kurumlarının Avrupalı benzerleri gibi, politik güden amaçlardan uzak olarak yalnızca ticarî çıkar peşinde olduğuna inanmasıydı. Üçüncüsü de Türklere göre, Amerikan firmaları elde edecekleri ayrıcalıklarla dış baskılara maruz kalmayacaklarını

³¹⁶ “Amerika Ticaret Mümessili Glasbi ile Mülakat”, **Vakit**, 18 Şubat 1338, Numara: 1505, s. 1.

düşünmeleri idi. Bunu da kendi hükûmetlerinin bu dış baskılara karşı Amerikan firmalarını koruyacak güce sahip olduğuna inanmalarına bağlamıştı.³¹⁷

Bristol, Amerikalı işadamlarını Türkiye’de yatırım yapmaya teşvik etmek için ön koşul olarak Türk hükûmetinin istikrarı, hukuku, düzeni, insan hayatını ve mal varlığının yasalarla korunması, taşımacılığın geliştirmesi ve iletişim için gerekli araç ve gereçlerin temininin gerçekleştirilmesine inanmaktaydı. Bu koşulların sağlanması halinde Amerikan işadamlarının Türk pazarındaki kazançlarını arttırmak için rekabete gireceklerini ve elde edilen karın Türkiye’nin yeniden kalkınması adına faydalı olacağına inanmıştır. Bristol, istikrarlı bir hükûmetin ve uygun ortamın sadece Mustafa Kemal’in millîyetçi rejimiyle sağlanabileceğinin de farkına varmıştır.³¹⁸

Yeni Türk Devleti’nin ilk Dışişleri Bakanı Bekir Sami Bey’den sonra Dışişleri Bakanlığı’na Yusuf Kemal Tengirşek (Kastamonu Milletvekili) getirilmiş ve görevi Lozan görüşmeleri arifesine kadar devam etmiştir. Ankara’ya gelen Amerikalılar, Mustafa Kemal ile yaptıkları görüşmelerin ardından Türk dış politikasının çerçevesini öğrenmek amacıyla Yusuf Kemal Bey’le görüşme talebinde bulunmuşlardır.³¹⁹

Yusuf Kemal Bey’le yapılan görüşme, deniz aşırı ülkelerde oldukça faal olan Deniz Kuvvetleri’nin istihbaratçısıyla gerçekleştirmiştir. Bu kişi, ABD Deniz Kuvvetleri’ne mensup Teğmen Roberts Dunn idi. Teğmen Dunn, 1 Temmuz 1922’de de Mustafa Kemal ile görüşmüştür.³²⁰

Yunan ileri hareketinin 1921 Eylül’ünde Sakarya durdurulması İngiltere’nin Ankara hükûmetine yeni tavizler vermesine yol açmıştır. Türklerle Yunanlılar arasında anlaşma sağlamak üzere Paris’te toplanması kararlaştırılan konferansa katılacak olan Millî hükûmetin Hariciye Vekili Yusuf Kemal Bey, İstanbul’dan geçerken Müttefik devletlerin Yüksek Komiserlerini ziyaret etmiş ve Bristol ile 18 Şubat 1922’de gayriresmî olarak görüşmüştür. Bu görüşmede Yusuf Kemal Bey, Türkiye’nin ekonomik kalkınmasında Amerikan yardımına ihtiyaç duyulduğunu söylemiş, Bristol’de istenen şartların gerçekleştirilmesi gerektiğini belirtmiştir.³²¹

³¹⁷ Laurance Evans, a. g. e., s. 342-343.

³¹⁸ Aytunç Ülker, a. g. m., s. 115.

³¹⁹ Esat Arslan, “Amerikan İstihbarat Belgelerine Göre Kurtuluş Savaşı’nın Bunalım Dönemindeki Türk Dış Politikası ve Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal Bey’le Yapılan Görüşmeler”, *Belleten*, C: LXII, S: 234’ten Ayrı Basım, Ağustos 1998, s. 496.

³²⁰ Esat Ersan, a. g. m., s. 496.

³²¹ Ercüment Kuran, *Osmanlı’dan Günümüze...*, s. 195.

Fransızlar, TBMM ile Ankara Antlaşmasını 20 Ekim 1921’de imzaladıktan sonra Adana³²² ve civarındaki bölgeleri tahliye etmiş ve Anadolu’da ticarete başlamışlardır. Bu durum Bristol’un harekete geçmesine neden olmuştur. Ticarete *Açık Kapı Politikasına* inanan Bristol’e göre, dünyadaki ve Ortadoğu’daki tüm ülkeler eşit ticaret fırsatlarına sahip olmalıydı. Bu şartlar altında Türk hükûmetiyle ilişkiler geliştirilmeliydi. Ancak bu girişim hemen gerçekleştirilememiştir.³²³ Çünkü Batı cephesini desteklemek amacıyla çeşitli silah, cephane, yiyecek ve giyecek depolarının bulunduğu lojistik nakliyatın yapıldığı Samsun Limanı, 7 Haziran 1922 tarihinde Yunan Filosu tarafından bombardımana tutulmuştu. Yunan Filosu, hedef olarak Rusya’ya ait yakıt depolarını, merkezde bulunan Amerikan tütün depolarını (askerî depo sanılarak) almıştı. Sovyet Rusya, bunun üzerine limanlarında ve karasularında bulunan bütün Yunan bandıralı gemileri zapt ederken, Yunanistan ABD’ye ait tütün şirketinin zararını karşılamayı kabul etmiştir.³²⁴ Samsun’daki yetkili makamlar, şehirdeki Amerikalıların limanda demirlenmiş Amerikan destroyerinde saklanmasına veya şehri terk etmesine izin vermemesi üzerine Bristol, 17 Haziran 1922’de kendisini ziyarete gelen Hamid Bey’e durumu protesto ettiğini bildirmiştir.³²⁵

Samsun’da Amerikalıların şehri terk etmelerine izin verilmemesi üzerine bu durumun Washington’da üzüntü yarattığı, olayın tekrar edilmeyeceğine inanıldığı ve Amerikan vatandaşlarının uğrayacakları haksızlıklardan Ankara yönetiminin sorumlu tutulacağı belirtilmiştir. Bu sırada, ABD Dışişleri Bakanlığı’nın Hukuk Danışmanlarına olay incelenmiş ve Ankara hükûmetinin izin vermemesi hadisesinde hukuk açısından bir şey denilemeyeceği anlaşılmıştır. Fakat Bakanlığın Yakındoğu Şubesi’nin bir yetkilisi, şu sömürgeci görücü ileri sürmüştür: “ *Benim görüşüme göre, Türkler, Amerikalılara karşı davranışlarında kibirli ve yüksekten bakar bir tutum içindeler. Onları ülkeden kovuyorlar; hareket özgürlüklerini büyük ölçüde sınırlıyorlar ve şimdi de bombardıman başlarken şehri bırakmamaya zorluyorlar. Bu gibi davranışlara izin verirsek Türkiye’deki itibarımız ciddi olarak etkilenecektir.*” demekteydi. Ancak Ankara hükûmeti, iyi ilişkiler kurma gayretinden vazgeçmemiştir.³²⁶

³²² Fransızların Adana bölgesindeki faaliyetleri için bkz. Kemal Çelik, *Milli Mücadele’de Adana Havalisi*, T.T.K Yay., Ankara, 1999.

³²³ Ercüment Kuran, *The Eastern Question...*, s. 95.

³²⁴ Figen Atabey, a. g. e., s. 123-124; “ Amerika Yunanistan’dan Tazminat Talep Ediyor”, *Vakit*, 29 Haziran 1338, Numara: 1634, s.1.

³²⁵ Ercüment Kuran, *Osmanlı’dan Günümüze...*, s. 196.

³²⁶ Doğan Avcıoğlu, a. g. e., s. 348-349.

Gillespie'nin geri dönüşü üzerine ABD yönetimi, bu kez Robert W. Imbrie adındaki bir Dışişleri görevlisini Ankara'ya temsilci olarak göndermeye karar vermiştir. Bu temsilcinin Ankara'ya kabulü işi Türk Dışişleri'yle Bristol arasında uzun tartışmalara neden olmuştur. Türk hükûmeti, ABD'ne bir temsilci göndermek istemiştir. Türk temsilci ABD'de kabul edilmedikçe Imbrie'yi Ankara'da kabul etmek istememiştir. Imbrie, doğrudan Washington'dan yollanmışsa da Bristol ise adı geçen şahsı kendi temsilcisi olarak kabul edilmesini istemesi üzerine Hariciye Nezareti, Bakanlar Kurulu'na başvurmuştur.³²⁷

Bakanlar kurulu 1 Haziran 1922 tarihli kararnamesi ile Imrie'yi gayriresmî olarak Ankara'ya kabul etmiştir. Adı geçen kararname;

“ Amiral Bristol tarafından Ankara'ya Mösyö Imbrie isminde bir zatın mümessili olarak gönderilmek istenildiğinden bu babda bir karar ittihazı hakkında Hariciye Vekâleti'nin 31 sMayıs 38 tarihli ve Umuru Siyasîye Müdüriyeti 2706 numaralı teskeresi İcra Vekilleri heyetinin 1/6/ 38 tarihindeki içtimaında kıraat ve keyfiyet tezekkür olunarak sureti gayriresmî kabulü takarrur etmiştir.1/6/ 38 ”³²⁸ denilmekteydi.

Bu olayla ilgili olarak Vakit Gazetesi şöyle demektedir: *“ Ankara ile Amerika arasındaki münasebetlere girişilmesi uzun zamandan beri söz konusu olmaktaydı. Amerika hükûmeti tarafından şimdilik istihbarat ve keşif vazifesiyle meşgul olmak üzere şehrimize gönderilmiş olan Mr. Imbrie, bir müddet şehrimizde kaldıktan sonra Ankara'ya yönelerek hareket etmiştir. Mr. Imbrie İnebolu'ya varmıştır. ”³²⁹*

Imbrie, önce Anadolu'da seyahat etmiş, Birleşik Devletler hükûmeti adına bir Amerikan Konsolosu olarak³³⁰ Haziran sonuna doğru Ankara'ya gelmiştir. Ankara'da kaldığı sıralarda basına verdiği demeçte, Türklerle olan dostane duygularını vurgulayarak, kendisinin, Millî hareketten yana olduğunu ve Türkleri ABD'de tanıtmak için geldiğini belirtmiştir. Imbrie'nin bu tutumu, Amerika Dışişleri Bakanlığı'nı bir hayli olumlu şekilde etkilemiştir.³³¹

Gayriresmî kabulle gelen Imbrie, Ankara'da silik bir Amerikalı olarak kalmıştır. Dört ay kadar sonra, Türk ordularının kesin zaferini de görerek, Ekim 1922'de

³²⁷ Bilal Şimşir, a. g. e., s. 300.

³²⁸ BCA, F: 030.18. 1. 1 Y: 5.17.15.

³²⁹ “ Ankara- Amerika Münasebetleri”, *Vakit*, 21 Haziran 1335, Numara: 1626, s. 2.

³³⁰ Ercüment Kuran, *The Eastern Question...*, s. 95.

³³¹ Fahir Armaoğlu, “Atatürk Döneminde Türk Amerikan İlişkileri”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C: XIII, S: 38, Temmuz 1997, s. 637.

İstanbul'a dönmüştür.³³² Bu dönüşün ardından Ekim 1922 tarihli yazdığı raporunda; “Mahkemelerde parayla iş görüldüğü, rüşvetsiz iş yapılmadığını, ufak memurların rüşvetçi olduğunu, bu durumdan Amerikan girişimcileri için kapitülasyonların zorunlu bulunduğunu” yazmaktaydı.³³³ Ayrıca raporunda Anadolu'daki Hristiyanların baskı altında olmadığını ve Amerikan ticareti açısından tütün dışında Anadolu'da başka önemli ticarî fırsatın bulunmadığını da eklememiştir.³³⁴

Bu arada Anadolu'nun Batı bölgesinde Yunanistan'la savaş devam etmekteydi. 26 Ağustos 1922'de Mustafa Kemal, kuvvetlerine Yunan ordusuna taarruz emri vermiştir. Venizelos taraftarlarıyla monarşi taraftarları arasındaki muhalefet ordusun bölünmesine yol açmıştır. İkiye bölünmüş subaylar heyetince, çok kötü yönetilen Yunan ordusu, Afyon cephesinde hücumu uğramıştır. 30 Ağustosta düşman yenilmiş ve 9 Eylül'de Türk ordusu İzmir'i ele geçirmiştir.³³⁵

Gelişmeleri takip eden Bristol, ABD'nin İzmir Konsolosu'na Yunanlı kaçakların limandaki Müttefik gemilerine bindirilmesine yardım etmesi talimatı vermiştir. Bristol, 7 Eylül 1922'de Dâhiliye Vekili Rauf Orbay Bey'e ulaştırılmak üzere Hamit Bey'e bir yazılı muhtıra vermiştir. Bu muhtırada: “ *Yeni rejimin kurulduğunu ve en yüksek medeniyet ve insanlık prensiplerine başarı ile uyduğunu dünyaya göstermek bakımından Türkiye'nin en büyük fırsata sahip olduğuna inanıyorum.*” diyerek, düşüncelerini belirtmiştir. Bunların dışında Türk Ordu Kumandanlığı idaresine giren bölgelerde halkın emniyetinin sağlanmasını da dile getirmiştir.³³⁶

Sonradan CIA Şefliği yapacak olan ABD'nin Yakındoğu Uzmanı Allen Dulles de 1922 Martı'nda Türk Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal Bey'le görüşmüştür. Dulles, Yusuf Kemal Bey'e Amerikan işadamlarının Türkiye'de ticarî alanda ya da başka konularda işe giriştikleri takdirde Türk mahkemelerine güvenilip güvenilmeyeceğini sormuştur.³³⁷

O sıralarda İstanbul'da bulunan üç Amerikan ticarî temsilcisi, Anadolu'da iktisadî girişimlerde bulunmak üzere beklemekteydiler. Kuvvetli bir güvence verildiği

³³² Bilal Şimşir, a. g. m., s. 301.

³³³ Doğan Avcıoğlu, a. g. e., s. 348.

³³⁴ Ercüment Kuran, *The Eastern Question...*, s. 95.

³³⁵ Erik Jan Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, Çev. Yasemin Saner, İletişim Yay., İstanbul, 2008, s. 232.

³³⁶ Ercüment Kuran, *Osmanlı'dan Günümüze...*, s. 196.

³³⁷ Doğan Avcıoğlu, a. g. e., s. 348.

takdirde, Amerikan ticarî temsilcilerinden birinin Anadolu'da inşa edilecek yeni tren hatları için 100 milyon dolar koymaya hazır oldukları belirtilmiştir.³³⁸

Bahar 1922'de Standart Oil'in dört yetkililerinden Horace Ramler, George Haris, Alfonso L. Walker ve Miller Joblin Samsun'a seyahat etme izni alabilmişlerdi.³³⁹ Ağustos 1922'de bir İngiliz kaynağı, Ankara basınının, Mr. Joblin'in Millîyetçilerle anlaşma sağlayabildiğini rapor etmekteydi Bu anlaşmaya göre Standart Oil, Anadolu'nun her yerinde petrol kurma imtiyazı için 5 milyon pound ödemeyi kabul ettiği belirtilmekteydi.³⁴⁰

1922 kışında Bristol, gazeteci Clair Price ile İstanbul'da görüşmüştür. Aynı yıl Ankara'da ve diğer Anadolu şehirlerinde Kemalistleri yakından tanıma fırsatı bulan ve aylık *Current History* dergisinde olumlu makaleler yazan Price, hükûmetin neden Millîyetçileri resmen tanımadığını sormuştur. Bristol, ülkedeki gelişmeleri takip ettiklerini, Kemalistlerin henüz bütün Türkiye'ye hâkim olmadıklarını söyleyerek, ABD'nin karar vermeden önce ülkede kimin iktidarda olacağını kesinlikle bilmek istediğini söylemiştir.³⁴¹

Bu gelişmelerin ardından Bristol, 7 Ağustos 1924'de ABD Yüksek Komiseri sıfatıyla İsmet Paşa ile görüşmüştür. Türk-Amerikan ilişkilerinin ele alındığı bu görüşmede Bristol, Amerikalı Adampulos vakasına değinmiştir. Bu zatın hakkında suç kanıtı bulunamadığı halde içeride yatmasının Amerikalı vatandaşlara adil ve iyi davranılmadığına dair örnek olarak İsmet Paşa'ya sunmuştur. Bristol, hükûmetin bir parçası olan mahkemelerin adaleti yerine getirmelerini istememiştir. İsmet Paşa, Bristol'un haklılığını kabul etmekle birlikte konuyu not almış ancak bu gibi konuların diplomatik kanallarla ele alınamayacağını belirtmiştir.³⁴²

³³⁸ Aslında Lozan Konferansı görüşmelerinin en önemli düğüm noktası olan Musul Sorunu, Türklerle İngilizler arasında değil, İngilizlerle Amerikalılar yani Royal Dutch-Schell grubuyla Standart Oil Company arasında olmuştur. 1923 Ağustos ve Eylül aylarında Amerikan petrol şirketlerinden birinin temsilcisi Ankara'da temaslarda bulunmuştur. Her şeyden önce Musul'da bir Amerikan petrol imtiyazının çok daha fazla para getireceği ve bununda Lozan'da Amerikan desteğini beraberinde getireceği yolunda Ankara hükûmeti ikna edilmek istenmiştir. Türkiye'deki pek çok Amerikan yardım kuruluşlarının desteğini alan Amerikan petrolcülerinin çabalarında başarılı olduklarını söyleyebiliriz. Bkz. Metin Ayışığı, a. g. e., s. 71-72.

³³⁹ Leon Maraşlıyan, *Ermeni Sorunu...*, s. 62.

³⁴⁰ Levon Maraşlıyan, *Ermeni Sorunu...*, s.67.

³⁴¹ Dinç Yaylalier, “*Amerika'nın Türkiye'de...*”, s. 20.

³⁴² Orhan Duru, *Amerikan Gizli Belgeleriyle Türkiye'nin Kurtuluş Yılları*, Türkiye İş Bankası Yay., İstanbul, 2007, s. 187-190; İstanbul'da bulunan Amerikan mahkemelerinin işleyişine baktığımızda İstanbul'da Birleşik Devletler Başkonsolosluğu'na bağlı bir mahkeme bulunmakla birlikte İstanbul'daki Amerikan Başkonsolosluğu'nda aynı zamanda Konsolosluk mahkemesi yargıcı da görev yapmaktaydı. Yargıcın atadığı iki ayrı Amerikalı yardımcı, duruşmalarda yargıçla birlikte davalara bakmaktaydı. Konsolosluk Mahkemesi, Amerikan vatandaşları arasında meydana gelebilecek her türlü hukuk ve ceza

Bir diğerk vakada Tarsus St. Paul Koleji ile ilgilidir. St. Paul Koleji dâhil tüm yabancı okullardan cumhuriyet kanunlarına uymaları aksi halde kapatılacaklarını bildiren bir kararı imzalamaları istenmiştir. Bu sırada okulun idarecisi olan Paul Nilson, şartları kabul ederek işletme izni için başvurduğu esnada okul kapatılmıştır. Kapatılma gerekçesi olarak da kampüste Hristiyan ayinlerine Türk çocuklarının da katılmış olması gösterilmiştir.³⁴³

Bristol, nisan ayında Tarsus da bulunmuş ve okulun Türk yetkililerle uyum içinde olduğu kanaatine varmıştı. Ziyaretinden birkaç gün sonra uyarı yapılmadan kapatılması Bristol'un tepkisine yol açmıştı. Ona göre bu keyfi bir hareket olmakla beraber Tarsus'taki okul, büyük bir yatırımı da temsil etmekteydi. Bristol'e göre; okul, maddî karşılık beklemeden çalışmış ve işadamlarının da başına benzer sıkıntıların gelmesinden endişe etmekteydi.³⁴⁴

Maraş ve Tarsus okullarından kapatılması meselesi üzerine İsmet Paşa, Maraş'taki Amerikan okullunun zamanında iznini yenilemediğini ve öncesinde yasalara ve yöneticilerine birkaç kez uymadığı için kapatıldığını, Genç Hristiyanlar Örgütü'ne bağlı olan Tarsus Koleji'nin ise dinî propagandayı durdurmayı reddettiği ve Türkiye'nin çıkarlarına aykırı hareket eden bir Arap öğretmeni kullanmakta direnmesiyle kapatıldığını söylemiştir.³⁴⁵

Bu görüşmelerde Ankara Belediyesi yol yapımı işlerinde çalışacak Amerikan Ulen Şirketi³⁴⁶ ile yapılan kontrat yüzünden çıkan uyuşmazlık da ele alınmıştır. Şirketin temsilciyle bir anlaşma yapılmış, sonradan şirketin merkezi birimi, bu anlaşmayı değiştirmek istemiştir. Türk hükûmeti ise, başka öneriler sunmuştur. Belediye bunun

davalarında yargılama yetkisine sahiptir. Bundan başka, ABD, bir Amerikan vatandaşının, herhangi bir ceza davasında, Türk mahkemelerinde davalı olarak görünmesine izin vermemekte; ceza gerektiren bir suçla itham edilen her Amerikalının kendi ülkesinin mahkemesinde yargılanmasında ısrarcı olmuştur. Konsolosluk mahkemesinde görülen davaların çoğunluğu Amerikan vatandaşları arasındaki davalardır. Ayrıca İstanbul limanında sayıları giderek artmakta olan Amerikan gemi taşımacılığı ile ilgili çıkan davalara da bakılmıştır. Konsolosluk Mahkemesi'nde uygulanan kanunlar *District of Columbiya* yasalarını esas almaktadır. Bkz. ED: Clarence Richard Johnson, *İstanbul 1920*, M. A, Çev. Sönmez Taner, Tarih vakfı Yurt Yay., İstanbul, 2008, s. 284-285.

³⁴³ Brian Johnson, *Eğitim Alanında Günümüze Aktarılan Bir Miras*, Çev. Handan Cingi, Sev Yay., 2006, s. 18 ; Bu kolej hakkında detaylı bilgi için bkz. Meral Halifeoğlu, *Tarsus Amerikan Koleji'nin Kuruluşu, Gelişimi ve Faaliyetleri*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Elazığ, 2007, s. 75.

³⁴⁴ Orhan Duru, a. g. e., s. 190.

³⁴⁵ Orhan Duru, a. g. e., s. 191.

³⁴⁶ 1927 yılına gelindiğinde Ulen and Company Of New York ile tekrar görüşmelere girilir. Bu şirket, Ankara'da Belediye inşaatı ile Samsun ve Mersin Limanlarını yapacaktır. Tahvillerin satılması için Türk Hükûmetinden aşırı garantiler istenmiştir. Türk Hükûmeti, devlet gelirlerini bir yabancı şirkete uzun süreli bir anlaşmayla aktarmayı sakıncalı gördüğünden bu işten vazgeçmiştir. Bkz. Doğan Avcıoğlu, a. g. e., s. 366.

üzerine kendi olanaklarını kullanmaya karar vermiştir. Bristol, bu yaşananlar üzerine Mr. Ulen'i kabul etmesi için İsmet Paşa'dan onay istemişse de İsmet Paşa buna yanaşmamıştır.³⁴⁷

İsmet Paşa, bu konu ile ilgili olarak; kontratın şirket temsilcilerince imzalanmış olduğunu ve yetkili temsilcinin Ankara'dan ayrılmasından sonra merkez bürosunun kontratı kabul etmediğini bildirmiştir. Dolayısıyla belediye bir yandan işi başlatırken bir yandan da merkez bürosunun tavrı belli olmadığı için Mr. Ule'nin görüşünü beklemediklerini ve ilk kontratın Bakanlar Kurulu'na sunulduğunu, kurulunda bazı değişiklikleri öngörmüş olduğunu³⁴⁸ ve şirket temsilcisi Mr. Carrel'in bunu kabul ettiğini belirtmiştir. Şirket temsilcileri merkezin yanıtını beklemiş ancak gelen yanıtın bazı noktaları belediyeye güçlükler çıkarmıştır. Asıl sorun bundan kaynaklanması üzerine Bristol, şirketin kabul edemeyeceği bazı değişikliklerin protokolün imzasından sonra belediyeye istendiğine işaret etmiştir. İlk protokol, tahvillere bir Amerikan kuruluşunun güvence vermesine izin vermemektedir. ABD'de bir Amerikan kuruluşunun güvence vermediği tahviller işlem göremezdi. Bu konuda ayrıcalıklı bir uygulama bulunmamaktaydı. Belediye ise Osmanlı Bankası'nın güvence vermesini istemektedir. Amerikan bankalarından alınan kredilerin güvencesini İngiltere'de bile bir Amerikan bankası üstlenmekteydi. Bunun karşısında İsmet Paşa, Türkiye'de Amerikan bankasının bulunmadığını belirtmiş Bristol ise, Amerikan Ekpress³⁴⁹ şirketinin böyle bir banka olabileceğini belirtmiştir. İsmet Paşa da bunun uzmanlarca incelenmesi gereken bir sorun olduğunu ilave etmiştir.³⁵⁰ Dolayısı ile ticarî münasebetlerde istenilen noktaya gelinememiştir.

Lozan görüşmelerine katılan Bristol'un buradaki tutumu ve Chester Projesi ile ilgili meseleyi Lozan görüşmelerinin işlendiği bölümde ayrıntılı olarak işleneceği için bu bölümde bu konulara değinmemeyi uygun gördük.

Bristol'un bir başka çabası da tıbbî çalışmaları desteklemesidir. İstanbul'daki ilk tıbbî çalışmalara baktığımızda; 1904-1905 yıllarında İstanbul Kadınlar Koleji³⁵¹

³⁴⁷ Orhan Duru, a. g. e., s. 194.

³⁴⁸ Orhan Duru, a. g. e., s. 195.

³⁴⁹ The Amerikan Ekpress Bankası (şirketi), 1921 yılında Türkiye'ye yerleşir. Fakat 1933 Yılına gelindiğinde ise yeni Bakanlar Kanunu'na göre 500 bin dolar depozito yatırması istenince, banka, bu kadar sermayeyi bağlayamayacağını belirterek Türkiye'den ayrılır. Bkz. Doğan Avcıoğlu, a. g. e., s. 366.

³⁵⁰ Orhan Duru, a. g. e., s. 196.

³⁵¹ İstanbul'da açılan ilk Amerikan kız okulu olarak kabul edilen okul, 1871 yılında öğretime başlamış ve 1914 yılında Arnavutköy'e taşınarak faaliyetlerini de burada sürdürmüştür. Robert Koleji gibi Amerikan Kız Koleji'de 1927 yılında Near East College Association'a (NECA) katılmış ve 1932 yılında da idarî

bünyesinde Dr. Thomes Carrington tarafından kurulan bir hastane gözümüze çarpmaktadır. Ancak hastanenin masraflarının kolejin bütçesine getireceği yük nedeniyle hastane kapatılmıştır. Daha sonra 1920 yılında Kızılhaç topluluğu ile işbirliği yapan kolej eski bir konak kiralayarak, Amerikan Hastanesi'ni faaliyete geçirmiştir. Hastanede görev yapan Dr. Hoover'in ünü yayılmış ve hastane hastalarla dolmuştur.³⁵²

Esasında Amerikan Hastanesi ilk olarak 1912 yılında düzenlenip faaliyete geçtikten sonra çıkan yangınla yıkıma uğramıştır. Savaş sonunda yeniden açılması engellenmişse de Mütareke sonrasında Amerikan Yüksek Komiseri Bristol, Genel Konsül Ravendahl ve Amerikan misyonunun hazinedarı Dr. W. W. Peet, Kızılhaç ve Yakındoğu Yardım Komitesi'nin yardımlarıyla hastanenin 1920'de yeniden faaliyete geçmesine yardımcı olmuşlardır. Söz konusu hastane, yerleşik Amerikan kolonisine hizmet vermesinin yanı sıra Mütareke sürecinde İstanbul'u Yakındoğu üssü olarak kullanan sayısız denizbirliği tarafından da kullanılmıştır. Hastane ayrıca ABD göçmenlerini de muayene etmiştir.

Savaşın ilk yıllarında Amerikan Kızılhaçı'nın hizmet alanı İstanbul Hastanesi ve savaş alanlarıyla sınırlandırılmıştı. General G. B. Rayndal, Amerikan Board Veznedarı W. Peet ve Amerikan Elçisi'nin eşi Mrs. Rockhill'in yönetimi altında İstanbul'daki hastane işleri devralınmış, yardım faaliyetleri Bursa, Konya, Selanik ve Ankara'ya kadar yaygınlaştırılmıştır. İstanbul'daki Amerikan Kızılhaçı'nın hekimleri Major Ford ve Dr. Dodd idi. Yeşilköy'de bulunan Hoffman Philip, Amerikan Elçiliğinin ilk sekreteri olup, koleralılar için oluşturulan kampta başarılı hizmetler vermiştir. Kolera salgınından dolayı şehre giriş çıkışlara bir süreliğine izin verilmemiştir. Bursa'da Amerikan misyoneri olarak faaliyetlerini yürüten Miss Jillson 12,000 yardıma muhtaç insanın açlıktan ölmesini engelleyebildiği için Osmanlı Sultanınca ödüllendirilmiştir.

Dr. Wilfred Post, Eskişehir-Konya güzergâhı arasında kalan bölgede kalarak burada yardıma muhtaç insanlara kıyafet ve yiyecek vermeye çalışarak yardım etmiştir. Amerikalı misyonerlerce kötü sevk ve idare edildiği söylenen Türk Kızılay'ı yabancı

bakımdan Robert Koleji ile birleşmiştir. Böylece tek müdür idaresine geçen okul, İstanbul Amerikan Koleji adını almıştır. Daha fazla bilgi için bkz. Ayten Sezer, *Atatürk Döneminde Yabancı Okullar (1923-1938)*, T.T.K Yay., Ankara, 1999, s. 72 ; Süleyman Büyükkarcı, *Türkiye'de Amerikan Okulları*, Yelken Yay., B. 2, Konya, 2004, s. 204-207; İlknur Polat Haydaroğlu, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Yabancı Okullar*, Ocak Yay., Ankara, 1993, s. 127-128.

³⁵² Mark M. Patrick, *Bir Boğaziçi Macerası İstanbul Kız Koleji (1871-1924)*, Çev. Şeyma Akın, Tez Yay., İstanbul, 2001, s.134.

yardım örgütlerinden ihtiyaç duyulduğunda yardım almış ve bunun neticesinde yardım örgütlerine bir teşekkür name sunulmuştur.³⁵³

Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra özellikle Rusya'da gelişen 1917 Bolşevik ayaklanmasının arkasından Rusya'daki Bolşevik rejimine dayanamayan Beyaz Ruslar, İstanbul'a gelmişlerdi. Savaşın sonra Rum ve Ermeni mülteciler, Türkiye'ye ve en çok İstanbul'a gelmekteydiler. Bu arada Amerikalılar, İstanbul'da bulunan Müttefik askerleri ile azınlıklara mensup mültecilere ve yerli halk gibi büyük bir grubun sağlık ihtiyaçlarını karşılayacak Kızılhaç Dispanseri meydana getirmişlerdi. Anadolu'nun savaşın sonra Millî Mücadele içine girmesi ve İstanbul'daki doktorların birçoğunun bu mücadeleye katılması İstanbul'da doktor sıkıntısına neden olmuştu.

Türk hemşireler arandığında yeteri kadar hemşirenin de olmadığı fark edilmişti. Üstelik bir hemşirelik okulu da bulunmamaktaydı. Savaşın sonra Kızılhaç Dispanseri'nin işleri azalınca kapatılması düşünülmüş; ancak bazı Amerikalılar bunu istememekteydi. Dispanser, çalışmalarına bir süre daha devam etmiştir. O sırada, Robert Kadınlar Koleji de bir tıp okulu açıp öğrencilerinin pratik uygulama yapmasını istemekteydi. Bu işin organize edilmesi için bir komite hazırlanıp, başkanlığına da İstanbul'un en yüksek rütbeli subayı Airal Bristol getirildi. Komitenin üyeleri arasında Hon. G. Ble Ranvat, Amerikan Konsülü General Dr. William W. Pest, Dr. Mary Mili de bulunmaktaydı. Komite, hastane için bina aramaya başlamış ve Amerikan Hastanesi, Çarşıkapı'da bir paşanın konağında kuruldu. Bu binaın yanındaki yerleşim birimlerinden de yararlanılarak, yatılı hemşire okulunun açılması da gerçekleşti.³⁵⁴

Hastanenin başhekimisi aynı şekilde hemşire okulunun da başhekimiydi. Hastane hizmeti ayakta tedavi ile birlikte iki klinik içinde yapılmıştır. Tıp öncesi sınıf ve hemşire eğitimi ilk olarak 1920 Eylül'ünde gerçekleşmiştir. Amerikan Hastanesi, 20 Ağustos 1920'de İstanbul'da resmen açılmış ve Bristol, hastanenin yönetim komitesinin başkanıydı. Şehirden kişilerin oluşturduğu güçlü bir komite de ana komiteye yardım etmekteydi. Hastanenin teftiş edilmesi, Kızılhaç ile Yakınoğu Yardım Teşkilatı'nın (Near East Relief Society) işbirliği sayesinde gerçekleşmiştir. 78 yataklı hastaneye

³⁵³ *The New York Times*, 13 April, 1913.

³⁵⁴ Gülsevim Çeviker, *Amiral Bristol Hemşirelik Okulu (1920-1999)*, Vehbi Koç Yay., İstanbul, 2012, s. 42.

ihtiyaç duyulduğu zamanlarda Kızılhaç, Amerikalı hemşirelerini geçici bir süreliğine tahsis etmiştir.³⁵⁵

Yakındoğu'da Kızılhaç'ın yardımıyla faaliyetlerini yürüten ve Müdürü Bayan Anne Rothrock'un olduğu bir hemşire okulu açılmıştır. Hastanenin ilk başhekimisi Amerikalı misyoner Dr. Alden R. Hoover'dır. Eğitim alanında önemli oranda bir katkı da İstanbul Kadınlar Koleji'nden gelmiştir.³⁵⁶ Hemşirelik okulunun ilk müdüresi Anna Rothsocj'dur. Okulun araç gereçlerin, Amerikan Kızılhaçı ve Yakındoğu Yardım Komitesi karşılamaktaydı. Hemşirelik Okulunda öğrencilerin yetiştirilmesi amacıyla iki buçuk yıllığına gönderilmiş 5 hemşire Amerikan Kızılhaçı tarafından atanmıştı. Hemşirelik okulu ilk mezunlarını 1923 yılında vermişti. Hemşirelik okulunun öğretim süresi iki buçuk yılıktan, üç yıla 1929 yılında çıkartılmıştı.³⁵⁷

Mevcut hastanenin kurulmasında en büyük rolü Bristol oynamıştı. Amiral Bristol Hastanesi, parasız yatılıdır. Kayıt ve kabul için aranan şartlar içinde; Türk vatandaşı olmak (Türk vatandaşı olmayanlar ancak Sıhhat ve İçtimâî Muavenet Vekâleti veya Maarif Vekâleti'nden özel izin almak şartıyla), bedeni ve ruhî açıdan sağlıklı olmak (hastanenin doktorları tarafından yapılan muayene neticesinde verilen raporla belirlenmiştir), yaşı 15'ten aşağı ve 25'ten yukarı olmamak, en az ortaokul veya o derecede bir öğrenim görmüş olmak, kendisi ve ailesi iyi ahlak sahibi olmak, kayıt ve kabul zamanında evli bulunmamak gibi esaslara dayanmaktaydı. Bunun dışında öğrenciler okul bitirme imtihanlarına girmekteydiler. Okul bitirme imtihanlarını başarıyla tamamlayabilen her öğrenciye Maarif Vekâletince düzenlenmiş diploma verilmekteydi

Dâhiliye Grubundaki Dersler: Dâhiliye hastalıkları, bulaşıcı hastalıklar, tüberküloz, bakteriyoloji, diyet, beslenme, dâhiliye ait hemşirelik bilgisi, ilâçbilim; Hariciye Grubundaki Dersler: Cerrahi hastalıklar, ilk yardım, ortopedi, üroloji, göz, kulak, burun, boğaz, cildiye, ameliyathane tekniği, meşgale tedavisi, Doğum Grubu Dersler: Doğum ve Tatbikatı, kadın hastalıkları ve ameliyat, çocuk bakımı ve Hatalıkları Grubu Dersleri: Sağlam çocuk bakımı ve beslenmesi, ana-çocuk sağlığı ve çocuk hemşireliği; Halk Sağlığı Grubundaki Dersler: Halk sağlığı idaresi, mühit senitasyonu, sosyal meseleler ve okul sağlığı, hemşire tarihi, mesleğe uyum, hastane

³⁵⁵ Hester Donaldson Jenkins, *Robert Kolej'in Kızları*, Çev. Ayşe Aksu, Dergah Yay., İstanbul, 2008, s. 197-198.

³⁵⁶ *The New York Times*, 8 April, 1928.

³⁵⁷ Gülsevim Çeviker, a. g. e., s. 46-47.

idaresi, hemşire psikolojisi, hemşirelik bilgileri, hemşire tekniği, sargı masaj gibi dersler verilmekteydi.³⁵⁸

Amerikan Hastanesi ve Hemşirelik Okulu, Yakındoğu denizlerindeki Amerikan donanma personeline ve Amerikan cemaatine hizmet etmekle kalmamış, aynı zamanda savaştan sonra yeniden hayata döndürülen farklı ırklardan İstanbul halkına da hizmet vermiştir. Buna karşın gerçekleştirilen çalışmaların maddî yükü oldukça büyük olmuştur. Hastane 80.000 doları aşan yıllık işletme bütçesinin 60.000 dolarını gelir kaydetse de ve her yıl Amerikan cemaati cömert yardımlarda bulunsa da, yine de yıllık açık 15.000 dolar civarında olmaktadır.³⁵⁹

Kızılhaç'ın ve Bristol'un katkılarıyla kurulmuş olan hastane kar amacı gütmeyen kurulan ilk özel hastanedir. Hastane ile aynı anda kurulan Bristol Hemşire okulu da, Türkiye'nin ilk hemşirelik okulu olarak, hastanenin ayrılmaz bir parçası haline gelmiştir.³⁶⁰ Bristol Hemşire Okulu'nun 1920'deki öğretim programı iki buçuk yıl kadar sürmekteydi. Türkiye Cumhuriyeti bu anlamdaki açığını 1925 yılında Kızılay Hemşirelik Okulu'nu açarak kapatacaktı.³⁶¹

İstanbul ve çevresinde 130.000 Rus mülteciye yardım edebilmek için 400.000\$'nın tahsis edildiği Amerikan Kızılhaç'na bildirilmiş ve bu mültecilerin durumlarını yakından takip eden Bristol, gerekli yardımların yapılabilmesi içinde çaba göstermiştir. Bu maksatla Bristol tarafından "*Felaket Yardım Komitesi*" kurulmuştur.

Bristol'un çabaları neticesinde Washintong Rus Elçiliği'nden 300.000 \$ elde edilmiş ve elde edilen bu gelir Amerikan Kızılhaç'ı tarafından kullanılmıştır. Savaş yıllarında İstanbul'daki tüm hastaneler dolmuş, hastalar için yatacak yer sıkıntısı baş göstermiştir. Bulaşıcı hastalıkların yaşanması ve Rusya'dan 1919-1920 yıllarında sayıları artarak gelen Ruslar, gemilere bindirilerek nakilleri Kuzey Afrika'ya yapılmıştır.³⁶² Yani İstanbul'daki Amerikan Hastanesi özellikle Rus mültecilerin tedavisi için ilk sene çok faydalı olabilmeyi başarmıştır.³⁶³

1920-1921 yıllarında tıp derslerine başlanılmış ve hastane 1923'te boş olan Alman hastanesinin eski binasına taşınmıştır. Kolej öğrencilerinden 1916 yılında tek

³⁵⁸ Süleyman Büyükkarcı, a. g. e., s. 344-351.

³⁵⁹ *The New York Times*, 25 October, 1931.

³⁶⁰ <http://www.amerikanhastanesi.org/TR/Hakimizda/Default.aspx> (Erişim Tar: 28.02.2011)

³⁶¹ Gülsevim Çeviker, a. g. e., s. 43.

³⁶² *The New York Times*, 1 December, 1920.

³⁶³ Hester D. Jenkins, a. g. e., s. 198.

doktor olarak mezun olan Safiye Ali³⁶⁴, tıbbî araştırmalar için Türk hükûmeti tarafından Almanya'ya gönderilen ve İstanbul'da eğitimini tamamlamış ilk Türk kadın doktordur. 1924 yılına gelindiğinde Türk hükûmeti tıp eğitiminin devlet tarafından yapılacağını ilan etmesiyle Kolejin tıp bölümü kapanmak durumunda kalırken İstanbul Kız Koleji ancak dört mezun verebilmiştir. Amerikan Hastanesi, Yale ve Colimbiya Üniversitelerinden mezun olan hekim ve cerrahlar, Dr. Lorrin A. Shepherd'in yönetimi altında faaliyetlerini sürdürmeye devam etmiştir.³⁶⁵

Hastanede personel ve ekipman ihtiyaçından dolayı bir genişleme olması kaçınılmaz hale gelmiştir. Ekim 1925'te komite, İstanbul'un Müttefikler tarafından işgali sırasında İngiliz Ordu Hastanesi olarak hizmet vermiş, eski Alman Hastanesi'nin daha kullanışlı binasını kiralama şansı bulmuştur. Ancak kısa bir dönem sonra Amerikan Hastanesi yeni bir döneme girmiştir. Çeşitli savaş organizasyonlarının tavsiyesi, Müttefik güçlerin ve Amerikan deniz birliklerinin geri çekilmesi ve ABD'ne olan göçün hemen hemen durmasıyla birlikte finansal zorluklar ortaya çıkmıştır. Amerikan Hastanesi tarafından tedavi edilen göçmen sayısı neredeyse sıfıra inmiştir. Bu askerî ve sivil himayenin geri çekilmesinin ardından iş bunalımı açığa çıkmıştır. İstanbul'daki karışık durum, binlerce Beyaz Rus mültecinin gelmesiyle birlikte da ağırlaşmıştır. Böylelikle hastanenin işleyebilmesi için sürekli; ancak oldukça kazançsız bir hizmet dönemi başlamıştır.

1925'te Dr. Post'un hizmetleri kendisinin ABD'ye dönmesi üzerine bu açık geçici bir süreliğine Çekoslovak konsül hizmetinden Dr. Klemens ile giderilmiştir. Ancak sorumluluk yükü asistanların, Dr. Donikan'ın ve Bayan Mary Nelson'un omuzlarında olmuştur. Bristol'un çabalarıyla ABD ordusundan Dr. Woodward, sağlık alanıyla ilgili sorumluluğu 1927 Nisan ayına kadar üzerine almıştır.

³⁶⁴ Osmanlı İmparatorluğu döneminde çeşitli hizmetleriyle tanınmış bir ailenin kızı olan Safiye Ali, 1891 yılında İstanbul'da dünyaya gelmiştir. Özel eğitiminin yanı sıra Amerikan Kız Koleji'nden mezun olmuştur. Balkan Savaşı günlerinde cepheden getirilen pek çok yaralıyı görüp doktor olmaya karar vermiştir. Ancak; O'nun bu isteğini gerçekleştirmek zor olmuştur. Çünkü o yıllarda bir kadının tıp öğrenimi görmesi olanaksızdı. Oldukça yetenekli ve başarılı bir kişi olarak dikkatleri çeken Safiye Ali, dönemin Maarif Vekili Şükrü Bey'in desteği ile Almanya'ya tıp eğitimine gönderilmiştir. Bu ülkede kadın ve çocuk hastalıkları üzerine ihtisas yapan Safiye Ali, Kurtuluş Savaşı'nın sona erdiği günlerde yurda dönmüş ve hemen işe başlamıştır. Kısa sürede Cağaloğlu'nda açtığı klinikte tedaviye başlayan Safiye Ali, o dönemin ünlü doktorlarından Besim Ömer Paşa, Akil Muhtar ve Operatör Emin Bey'den büyük destek görerek süt ve bakımevlerinde çalışmıştır. Ayrıca Türkiye'yi yurtdışındaki tıp kongrelerinde temsil eden Safiye Ali, bir zaman sonra sağlık nedeniyle eşiyle birlikte Almanya'ya gitmiş ve mesleğini burada sürdürmüştür. Yakalandığı kanserden kurtulamayan Safiye Ali, 1952 yılında yaşamını yitirmiştir. Bkz. <http://www.kimkimdir.gen.tr/kimkimdir.php?id=4593> (Erişim Tarihi=01.03.2012).

³⁶⁵ Mary M. Patrick, a. g. e., s. 135-136.

1927 yılında Türkiye Cumhuriyeti devleti yalnızca Türkiye’de eğitim görmüş ve lisans sahibi olmuş doktorların çalışmasına müsaade ederken 3 Amerikan Misyonu doktorda da lisans almayı başarmıştır. Bunlardan birine haziran ayında çalışma izni verilmişti. Amerikan Kurulunun Türkiye Misyonu da Dr. Shepherd’ın hizmetlerini hastaneye sunması yönünde oy kullanmıştır. Bu sırada Hemşirelik okulunda da kayıtlı 20 öğrenci bulunmaktaydı. Ne var ki, geçmiş 4 senenin getirdiği ağır eksiklikler krizi de beraberinde getirmişti. Yerleşik Amerikan kolonisi konusunda komite tarafından taslağı çizilen yeni malî politika, Türkiye’de faaliyet gösteren daha geniş Amerikan ticarî birimlerinden önemli destek verilmesini ve katkıları oranında bu grupların personeline ücretsiz hastane bakımı sağlanmasını talep etmekteydi. Bireysel fonlar aracılığı ile de ek fonlar sağlanmaya çalışılmış ve bu yolla yıllık 12.000 ile 215.000 doları toplayabilmek amaçlanmıştır. Ancak 25.000 ile 50.000 dolarlık bir açık söz konusuysen Hemşire okulunun yanı sıra hastane hizmetini teminat altına alabilmek için 15.000 doların daha toplanması gerekmiştir.³⁶⁶

Türkiye’deki Amerikan Büyükelçisi Joseph Grew, 25 Ocak 1928 tarihinde İstanbul’daki Amerikan Hastanesi’nin açılışına gelmiş ve altı Türk hemşirenin diplomasını vermiştir. Hastanenin önceki yıl kapanma noktasına gelmesi üzerine Amiral Mark L. Bristol tarafından hastaneye destek verilmiş ve Dr. Lorrin Shepherd başkanlığındaki hastane ayakta kalabilmek için Amerikalıların desteğine ihtiyaç duymuştur. Büyükelçi Grew, hastanenin asli sorumlusu olmakla birlikte hastaneye J. Pierpont Morgan tarafından 6.000 dolarlık yüklü bir bağış yapılmıştır.³⁶⁷

Büyükelçi Grew, Hemşire okulunun genç Türkleri ve Yakındoğlu diğer öğrencileri 3 yıl boyunca eğittiğini ve daha sonrada bu öğrencilerin hastanelere gönderildiğini söylemiştir. Clevelend E. Dodge, hastanenin özel enstitü olduğunu ve Yakındoğu Yardım Komitesi’nden herhangi bir genel yardım almamış olduğunu vurgulamıştır. Amerikan sponsorlar asli başkanlığı olan Tuğamiral Bristol, hastanenin mevcut tesislerin artan talebe cevap veremediğini söylemiştir. 1929 yılında hastaneye yatılı hasta olarak başvuran hasta sayısı 1, 209 olup günlük hasta sayısı 4,374 olarak kaydedilmişti ki bu rakamlara özel gününbirlik hastalar dâhil edilmemiştir. 1929 yılında

³⁶⁶ *The New York Times*, 8 April, 1928.

³⁶⁷ *The New York Times*, 27 January, 1929.

69 Amerikalı hasta, hastaneye kabul edilmiş ve aynı yıl 5 Amerikalı bebek doğmuştur.³⁶⁸

İstanbul Amerikan Hastanesi için Amerikan destekçileri ikinci başkanlığına Vincent Astor kabul edilmiştir. Amaç İstanbul'a gelen Amerikalılarla İstanbul'da yaşayan Amerikalıların ihtiyaçlarını karşılamak ve yeterli hizmeti verebilmek olmuştur. Mr. Astor bu görevi Josep Grew'in ricası üzerine kabul etmiştir. Hastane'nin malî destekçileri arasında William B Miller, John S. Leech, Stephen Baker, Warren E. Bristol, Helen P. Brow, Alfreda P. Carhart, Howard E. Cole, C. Claflin Davis, Allen W. Dulles, Allan Forbes, Fred F. Goodsell, Henry Grew, Clara Noyes, Mary M. Patrick, James A. Thomas, Dr. mark H. Ward, Polk Wardwell, Samuel H. Wolcott, Ruth F. Woodsmall³⁶⁹ gibi isimler yer almıştır.

Bu arada Türkiye'deki kamu sağlığının sürdürülmesi önemli meselelerden biri olmuştur Her geçen yıl daha da azalan salgın dönemleri bu kamu hizmetindeki Amerikan ilgisine atfedilmektedir. Bunun yanında Rockefeller Vakfı'nın doğudaki en güzel sağlık enstitüsünün Ankara'da kurulmasında yaptığı maddî yardımların yanında Yabancı Misyon Kurulu, Amerikan Kadın Hastanesi ve özel şahıslar da bu kamu hizmeti içinde cömert katkılarda bulunmuşlardır. Rockefeller Vakfı, Türkiye'deki yeni sağlık merkezine bilimsel ekipmanların alınabilmesi için 80.000 dolar vermiştir. Bakterioloji ve kimyaya ayrılan ilk bina tamamlanmıştır. Ankara; yeni ve geniş bir hastaneye sahip olup Kızılay'ın hemşire okulunun da çalışmaları devam etmiş ve hemşire öğrencilerinin öğrendiklerini ücra köylerde uygulamalı olarak yapmalarına olanak sağlamıştır. Rockefeller Vakfı'nın daveti üzerine İstanbul'da Belediyede Sağlık Yetkilisi olan Dr. Kutsi Bey, Baltimore ve Boston'da eğitim görmek üzere 1930'da ABD'ye gitmiştir.³⁷⁰

Hastanenin bulunduğu kiralık bina yerine, yeni bir hastane inşa ettirebilmek için 200,00 dolara ve yıllık işletme açığının karşılanması için 500,00 dolar bağışa ihtiyaç duyulmuştur. Bu amaçla New York'ta 1930 yılında bir bağış kampanyası başlatılmıştır. Aynı yıl, Washington'da Donanma Kurulu Başkanı sıfatıyla görev yapan Bristol, yeni hastane ve hemşirelik okulu için başlatılan bu çalışmaya önderlik etmiştir. Sponsorlar olarak kendisini destekleyenler, Yakındoğu'yu tanıyan ve İstanbul Boğazı'nda bu tip bir kurumun önemini bilen Amerikalı liderlerden oluşmaktaydı. Arsa için 800.00 dolar,

³⁶⁸ *The New York Times*, 13 June, 1930.

³⁶⁹ *The New York Times*, 25 July 1930.

³⁷⁰ *The New York Times*, 3 August 1930.

yeni bina ve ekipman için 200.000 dolar bağış hedeflerine ulaşabilmek için İstanbul'daki Amerikan cemaati, 50.000 dolardan fazla bağış yapmıştır ABD'de maddî desteğin en büyüğünü New Yorklu bir Ermeni iş adamı annesinin adına 50.000 dolar vermek üzere birçok bağış toplanmıştır. Amerikan cemaati 1931 yılının 15.000 dolarlık işletme açığı ile uğraşmakta ve sonraki yıl yeni bağış fonundan gelecek yardım ümidi ile yeni bina inşaatın başlanmasının mümkün olması ümit edilmiştir. Binanın inşası ve ekipman için gerekli olan 200.000 doların ancak yarısı toplanabilmiştir.³⁷¹

İstanbul'daki Amerikan Hastanesi'ne adı saklı tutulmuş olan bir hayır sahibi 300.000 dolarlık bir yardımda bulunmuş ve bu meçhul yardım ABD'de Türk Büyükelçisi Ahmet Muhtar Bey onuruna verilen yemekte Bristol tarafından açıklanmıştır. Bristol, hastanenin 70 hasta kapasitesinde olduğunu ve geçen yıl süresince masraflarının % 54'ünün karşılandığını belirtmiştir. Bristol'un Türkiye'deki çalışmalarını öven Muhtar Bey, ABD'nin Türkiye'ye olan tesirinin yalnızca ekonomik anlamda değil kültürel anlamda da olduğunu ifade etmiştir.³⁷²

Bristol, bu yardım kampanyalarına oldukça önem vermiştir. Bristol, Türk halkına olan sevgi ve muhabbetini gösterebileceği uygun bir araç olarak yardım faaliyetlerinin olduğuna inanmıştır. Bir bina için 200.000 dolar ve vakıf içinse 300.000 dolar bağış toplanabilmiş ve 1 Ekim günü Amerikan Hastanesi yeni binasına taşınmıştır. Yönetim kurulunun son toplantısında önceki yaz İstanbul'u tekrar ziyaret etmiş olan Allen Wardwell, Bristol'u takiben kurul başkanı olarak seçilmiştir. New York Oil Şirketi denetçisi ve Yakındoğu'da birkaç yılını geçiren William B. Miller başkan yardımcısı, City Bank Farmer Trust Şirketi Başkanı Lindsay Bradford ise hazinedar olarak seçilmiştir.³⁷³

1931 yılında Amerikan Hastanesi'nin ismi İstanbul Amiral Bristol olarak değiştirildi. Aynı şekilde, okulun 1931 yılına kadar Amerikan Hastanesi Hastabakıcılık Kursu şeklindeki adı da aynı yıl Amiral Bristol Hastanesi Hastabakıcılık Dershanesi olarak değiştirilmiştir.³⁷⁴

Bristol, Washington'daki Türk büyükelçi tarafından Türkiye'ye davet edilmiştir. Davet edilmesinde Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekâleti'nin izni ile Amerikalılar tarafından İstanbul'da inşa ettirilmekte olan hastanenin 1939 ilkbaharında düzenlenmesi düşünülen

³⁷¹ *The New York Times*, 25 October, 1931.

³⁷² *The New York Times*, 26 May, 1931.

³⁷³ *The New York Times*, 15 November, 1939.

³⁷⁴ Gülsevîm Çevîker, a. g. e. S. 47.

merasimde bulunmak üzere adı geçen hastanenin Yönetim Başkanı Bristol ve eşinin gelmek arzusunda bulunmaları, işgal ve mütareke günlerinde daha sonra da Türkiye’den ayrıldıktan sonra göstermiş olduğu iyi niyetin sürmesi etkili olmuştur.³⁷⁵

13 Mayıs 1939’da Bristol’un ölümü üzerine hatırasına uygun olacak şekilde en modern ekipmanların hastaneye sağlanması yönünde hastanenin yönetim kurul üyelerince oylama yapılmıştır. Kurul üyeleri ve Bristol’un pek çok arkadaşı, Bristol’un insanî ideallerinin ölümsüzleştirilmesinde bir pay sahibi olabilmeyi amaçlamışlardır.³⁷⁶

Zaman içinde hastanenin genişleme ihtiyacı üzerine 1972 yılında ek bir bina yapılmıştır. 1987 yılında ikinci bir ek bina yapılmıştır. Amiral Bristol Hastanesi olarak anılan hastane ve hemşirelik okulu, 1995 yılında işletmenin New York’taki ilk sahibi American Hospital Of İstanbul Inc. Şirketi’nin yönetim kurulu kararı ile Vehbi Koç Vakfı’na devredilmiştir. Bina da Koç Üniversitesi Hemşirelik Yüksek Okulu ile Üniversite ve hastanenin birlikte kullanıldığı konferans salonu bulunmaktadır. 1999 Marmara depremi sonrası yaptırılan statik testlerin negatif çıkması üzerine 1939 yılında inşa edilen ana bina ile 1972 yılında yapılan ek bina yıkılarak yerlerine 18.715 metrekaarelik yeni bir bina yapılmıştır. Bu binanın birinci ve ikinci katlarında poliklinikler ve bazı idarî birimler, zemin katında hastane ana girişi, klinik laboratuvar ve acil servis, bodrum katında; atölyeler, genel mutfak, personel yemekhanesi, giyinme odaları ile onkoloji ve radyoloji poliklinikleri yer almaktadır.³⁷⁷

³⁷⁵ BCA, F: 030. 10 Y: 268. 804. 11.

³⁷⁶ *The New York Times*, 15 November, 1939.

³⁷⁷ [http:// www.amerikanhastanesi.org/TR/Hakimizda/Default.aspx](http://www.amerikanhastanesi.org/TR/Hakimizda/Default.aspx) (Erişim Tar: 28.02.2011).

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4. LOZAN KONFERANSI VE SONRASINDA ABD İLE OLAN SİYASÎ VE TİCARÎ İLİŞKİLER (1923-1939)

4.1. Lozan Konferansı Öncesi Hazırlıklar ve Lozan'a Gidecek Heyetin Oluşturulması

Mudanya Mütarekesi görüşmeleri sırasında teati edilen notalarda barış görüşmeleri için Lozan'da bir konferansın toplanmasına karar verilmiştir. Türkiye, konferansın 20 Ekim'de İzmir'de yapılmasını istemiş, bu olduğu takdirde Mustafa Kemal'in şahsen katılabileceği belirtilmiştir. Öte yandan, İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Curzon, Yunanistan'ın bundan incinebileceğini düşünerek bu teklife yanaşmamıştır. Sonuçta konferansın kasımın ilk haftasında, İsviçre'nin Lozan şehrinde yapılması kararı alınmıştır.¹

Mudanya Mütarekesi'nden bir hafta sonra Müttefik olan 3 devlet (İngiltere, Fransa ve İtalya), Japonya adına da yaptıkları bir girişimle Doğu'ya kalıcı bir barış getirmek amacıyla Ankara ve İstanbul hükûmetlerini Lozan'da görüşmeye davet etmişlerdir. Ankara, demokratik bir rejim olarak uluslararası alandaki yetkisini İstanbul Hükûmeti ile paylaşmak istememiş bu nedenle de 1 Kasım 1922 tarihinde Saltanat kaldırılmıştır. Halife'nin durumu ise TBMM tarafından yine Osmanlı Hanedanı arasından seçileceği bir karara bağlanarak kabul edilmiştir.²

Saltanatın kaldırılmasına rağmen İstanbul hükûmeti, kendilerine resmî bir tebliğ yapılmadığını ileri sürerek istifa etmek konusunda kararsızlık göstermiştir. Ancak kararın İstanbul'da duyulmasından sonra İstanbul hükûmetine bağlı olarak çeşitli dairelerde çalışan memurlar aralarında almış oldukları karar gereğince TBMM'ne tabi olduklarını telgraflarla ya da Refet Paşa'ya (Bele) müracaat ederek bildirmişlerdir. Daha fazla direnemeyen İstanbul hükûmeti İstifa etmiştir. Bu istifa, Refet Paşa tarafından 4 Kasım günü Ankara'ya bir telgrafla bildirilmiştir.³

¹ Ali Güler, *Osmanlı'dan Cumhuriyete Azınlıklar*, Türkar Yay., B. 2, Ankara, 2007, s. 166-167.

² Aytekin Çatalçam, *1923-1938 Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası'nda Lozan'ın Etkisi*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı, İstanbul, 2008, s. 7.

³ Abdulkadir Kaya, *Sevr ve Lozan'da Sınırlar ve Toprak Meselesi*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Ankara, 2007, s. 39.

Sadrazam Tevfik Paşa, 5 Kasım 1922’de Sadrazamlıktan çekilerek yerini 19 Ekim 1922’de İstanbul’a gelen TBMM temsilcisi Refet Paşa’ya (Bele) bırakmıştır. Padişah Vahdettin, İstanbul hükûmetinin çekilmesiyle birlikte Türkiye’deki İngiliz İşgal Kuvvetleri Başkomutanı Charles Harington’a gönderdiği mektupla İngiliz hükûmetinin siyasî koruyuculuğuna sığınmak istediğini yazmıştır. Neticede bu isteği kabul edilen Padişah, 17 Kasım günü sarayından gizlice alınarak, İngiliz “Malaya” zırhlısıyla Malta adasına götürülmüştür.⁴

Bu sırada İngiltere’de savaş yanlısı Lloyd George hükûmeti düşmüş, yeni hükûmetin Dışişleri Bakanı olan Lord Curzon, görüşmelere TBMM hükûmetinin katılmasının bir mâni teşkil etmediğini Ankara’ya iletmiştir. TBMM hükûmeti bu çağrıya olumlu bir karşılık vermiştir.⁵ Böylelikle Lozan Konferansı’na iki heyetin katılması sorunu çözülmüştür.

Konferansta Türkiye’yi kimlerin temsil edeceği meselesi önemli bir hal almıştır. Lozan Konferansı, Müttefiklerle Türkiye arasındaki Birinci Dünya Savaşı’nı sonuçlandıracak olan barış antlaşmasını hazırlaması açısından önem arz etmiştir. Konferansa katılacak Türk temsilcilerin bazı önemli vasıflara sahip olması ve seçilen diplomatların yabancı devletlere verilen tavizlerle Osmanlı Devleti’ni yaşatmaya çalışan zihniyetten uzak olması gerekmektedir.⁶ Bir anlamda Mustafa Kemal, Osmanlı geleneğinden yetişmiş bir diplomatın olmasını istememiştir. Bunun sakıncalarını Londra Konferansı sırasında Bekir Sami Bey’in tutumunda görmüştür.⁷

Mustafa Kemal’e göre heyet başkanı oldukça önemli bir meseleydi. Mustafa Kemal’in aklındaki isim İsmet İnönü olmuştur. İsmet Paşa’nın sadık ve kendisini destekleyen biri olması, Başvekil Rauf Orbay’ın İngilizci olarak bilinmesi ve Dışişleri Bakanı Yusuf Tengirşek’in de aşırı Sovyet yanlısı biri olması, İsmet Paşa’nın seçilmesinin sebepleri arasındadır.⁸

Mondros Mütarekesi’ni imzalamış olan Rauf Orbay için Barış Konferansı’na katılmak önemliydi. Çünkü Mondros’u imzalamış olması nedeniyle hakkında çıkan olumsuz eleştirileri böylelikle aklamak istemiştir. Mustafa Kemal Paşa’nın İsmet

⁴ Ali Güler, a. g. e., s. 168.

⁵ Rıza Nur-Josep C. Grew, *Lozan Barış Konferansı’nın Perde Arkası (1922-1923)*, B. 2, Örgün Yay., İstanbul, 2007, s. 8.

⁶ Mehmet GönüBol- Cem Sarar vd., *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1995)*, B. 9, Siyasal Kitapevi, Ankara, 1996, s. 48.

⁷ Der: Faruk Sönmezoğlu, *Türk Dış Politikasının Analizi*, Der Yay., B. 3, İstanbul, 2004, s. 96.

⁸ Erik Jan Zürcher, *Modernleşen Türkiye’nin Tarihi*, B. 22, İletişim Yay., İstanbul, 2008, s. 239.

Paşa'yı tercih etmesinin temel sebeplerinden biri de Rauf Beyin Vekiller Heyeti Reisi görevinde bulunması kendisinin Lozan'a gitmesi için engel teşkil etmiştir. Bunun sebebi Lozan Konferansı, Dışişleri Bakanları düzeyinde toplanacak ve İtilâf devletleri de bu seviyedeki yetkililerini konferansa gönderecek olmaları da⁹ etkili olmuştur.

Esasında Barış Konferansına gidecek heyet ve o heyete verilecek talimat ile ilgili tartışmalar Mudanya Mütarekesi'nden hemen sonra başlamıştı. II. gruba mensup milletvekilleri, hükûmet üzerinde Mustafa Kemal'in etkili olmasından tedirginlik duymuşlardı. Bunun üzerine Malatya milletvekili Sıtkı Bey ve 15 arkadaşı bu meselenin daha iyi müzakere edilmesi için TBMM'de gizli oturum yapılmasını istemiş ve bu yönde Meclise bir önerge vermişlerdi. 18 Ekim 1922 tarihli söz konusu önergede milletvekilleri, gerek heyetin ve gerekse heyete verilecek talimatın esaslarının Meclis tarafından belirlenmesini istemişlerdi. Bu teklifin kabulüyle başlayan TBMM'deki tartışmalarda, söz konusu milletvekilleri Misak-ı Millî ekseninde konuşmuşlardı. Rauf Orbay, Barış Konferansına gidecek heyetle ilgili olarak meclis yerine hükûmetin yetkili kılınmasını istemişti.¹⁰

Rıza Nur, konferansa gidecek delegeleri belirlemek amacıyla ilk toplanıldığında Yusuf Kemal Tengirşek'in, Rauf Orbay'ın başkan olmasını talep ettiğini, İsmet Paşa'yı askerî müşavir olarak tayin edildiğini diğer delege ve müşavirlerin belirlenmesinden sonra celsenin bittiğini yazmıştır. Rauf Orbay'ın hangi işe girdiyse eline yüzüne bulaştırdığını dile getiren Rıza Nur, Mondros Mütarekesi'ni imzalamasını da eleştirmiştir. Rıza Nur, celsenin dağılmasından sonra Mustafa Kemal'in yanına giderek başkan için tayin edilen Rauf Orbay'ın doğru kişi olmadığını yerine İsmet Paşa'nın başkan seçilmesinin daha uygun olduğunu belirtmiştir. Bu olaydan bir gün sonra Mustafa Kemal'in Yusuf Kemal Tengirşek'e çektiği telgrafta Dışişleri Bakanlığı'ndan istifa etmesini istemiş ve yerine İsmet Paşa'nın getirildiğini dile getirmiştir.¹¹

Sonunda yapılan görüşmeler sonucunda Lozan'a gidecek heyet belirlenmiş, İsmet Paşa'nın heyet başkanı sıfatıyla katılmasına karar verilmiştir. Ayrıca Lozan'a gidecek delegeler arasında; Rıza Nur-Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı, Hasan Saka-Eski Maliye Bakanı- Muhtar Çilli Trabzon Mebusu, Seli Saltık Burdur Mebusu, Zülfü Tigrel Diyarbakır Mebusu, Zeki Ayaydın Adana Mebusu, Şefik Başman Maliye Teftiş

⁹ Ömer Karakaş, *Lozan Tutanaklarına ve TBMM Zabıt Ceridelerine Göre Lozan'da Azınlıklar Meselesi*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı, Ankara, 2008, s. 108.

¹⁰ Mustafa Budak, *Misak-ı Milli'den Lozan'a*, Kure Yay., B. 4, İstanbul, 2008

¹¹ Rıza Nur- Joseph C. Grew, a. g. e., s.44-45.

Başkanı, Tahir Taner Adliye Müsteşarı, Şükrü Kaya Mülkiye Müfettişi, Hüseyin Paktaş Robert Koleji ikinci müdürü¹² gibi isimlerin yanı sıra Celal Bayar, Münir Ertegün, Şevket Doruker, Hikmet Bayur gibi önemli şahsiyetlerin bulunduğu 21 kişilik danışman kadrosu, 8 sekreter, 1 mütercim, 2 basın danışmanı, bir danışman, genel sekreter olmak üzere toplamda 33 kişiden oluşmaktaydı.¹³

TBMM’de yapılan görüşmeler sırasında hükûmet, Lozan heyetinin kendileri tarafından seçilmesi gerektiğini savunmuşsa da milletvekillerinin bir kısmı buna karşı çıkarak bu yetkinin TBMM’ye ait olduğu belirtmişlerdir. Ortaya çıkan bu sorun, yapılan oylama neticesinde 121 kabul, 61 red ile Lozan heyetinin, hükûmet tarafından seçilmesi kararlaştırılmıştır.¹⁴

Bu arada gazetelerde de konuyla ilgili birçok yazı da çıkmıştır. Sabah Gazetesi, konferansın 13 Kasım gününe bağlanmasının zor olduğunu belirtirken ihtimaller dahilinde konferansın yaklaşık bir ay süreceğini, yabancı gazetelerin ifadelerine yer vererek, Şark Meselesi’nin çözümü için seçilen şehrin tarafsızlığının uygun bulunduğunu, Boğazların durumunun ayrı bir müzakere teşkil edeceği şeklindeki ifadeler yer verilmiştir.¹⁵

Neticede 2 Kasım 1922’de TBMM, İsmet Paşa’nın baş murahhaslığını onaylamış ve bir gün sonraki oturumda İsmet Paşa söz alarak, konferansta Misak-ı Millî’den ve mevcut anlaşmalardan esinleneceğine dair Meclise güvence vermiştir. Bunu Türk heyetine verilecek direktifler izlemiştir.¹⁶ Başta Başbakan Rauf Orbay olmak üzere, bazı milletvekilleri, Misak-ı Millî koşullarının, özellikle ülke bütünlüğü ve ulusal egemenliğin sağlanması için büyük çaba harcanmasını önermiş, bu öneriler ve ileri

¹² Ali Naci Karacan, *Lozan*, Haz. Hulusi Turgut, Türkiye İş Bankası Yay., İstanbul, 2009, s. 44-45.

¹³ *Türkiye Dış Politikasında 50 Yıl-Lozan (1922-1923)*, T.C Dışişleri Bakanlığı Araştırma ve Siyaset Planlama Genel Müdürlüğü, Ankara, 1973, s. 4-6; Abdulkadir Kaya, a. g. e., s. 41.

¹⁴ Ömer Karakaş, a. g. t., s. 109.

¹⁵ “Lozan Konferansı Etrafında”, *Sabah*, 1 Teşrin-i sani 1338, Numara: 11822, s. 1.

¹⁶ İsmet Paşa Meclisteki konuşmasında şunları söylemiştir. “*Celilenizin itimadına mazhar olarak Konferansına Heyeti Murahhasamız gidiyor. Heyeti Murahhasamızın Avrupa’da, takip edeceği müddeiyatın hututu esasiyesi şimdiye kadar cihanca malumdur. Bu, milletimizin öteden beri metalibi milliye yolunda takip ve tespit eylediği hututtur ki Misakı Milli ile tavih edilmiştir. Binaenaleyh Misakı Milli ve Heyeti Celilenizin siyasetimize esas olarak kabul ettiği mualhedat bizim hattı hareketimizin esasını teşkil eder. Misak-ı Milli ile münakit muahedat dairesinde hukukumuzu müdafaa edeceğiz. Ümit ediyoruz ki hak ve hakikat dünyada o kadar terakki etmiştir ki mutalib atımızı suhuletle izaha muvaffak olacağız. İnşallah Sulh Konferansı insaniyetin, hakkı kabul hususunda çok munsif ve çok müterakki olduğuna burhan olur. Heyetimiz için Meclisi Âlinin daimî müzaheretini tevfikatı ilâhiyenin tecellisine vesile olacaktır*”. Bkz. **TBMMZC**, Devre: 1 İçtima Senesi: 3, C: 24, 32. İçtima, TBMM Basımevi, Ankara, 1960, s. 340 ; konuşmanın sadeleştirilmiş hali için bkz. Ömer Karakaş, a. g. t., s. 110.

sürülen diğer görüşler iki karar halinde kaleme alınarak, Meclis Başkanı tarafından başmuraahhasa verilmiştir.¹⁷

Türk heyetine verilen direktiflerde; Doğu sınırında bir Ermeni yurdunun olamayacağı, olursa görüşmelerin kesileceği, Irak sınırında; Süleymaniye, Kerkük ve Musul'un isteneceği ve İngiltere ile bazı ekonomik ayrıcalıkların (petrol işletmeciliği) görüşülebileceği, Suriye sınırın daha güneye ve güneydoğuya çekilmesi, Adalar konusunda duruma göre davranılması ve Anadolu'ya yakın adaların istenmesi, Doğu Trakya sınırında 1914 sınırı ile Batı Trakya sınırında plebisit yapılması, Boğazlar ve Gelibolu yarımadasında yabancı asker bulundurulmasına itiraz edilmesi, konferansın kesilmesine neden olsa dahi kapitülasyonların kesinlikle kabul edilmemesi, azınlık meselesinde mübadeleye başvurulması, Osmanlı genel borcunun Türkiye'den ayrılan ülkeler arasında paylaştırılması, Yunanistan'dan istenecek savaş tazminatı (tamirâtı), Duyun-u Umumiye idaresinin kaldırılmasının sağlanması ve müşkülât çıktığı takdirde Ankara'ya sorulması, Türk ordu ve donanmasına sınırlama yapılmasına karşı çıkılması, Türkiye'den ayrılan ülkeler için Misak-ı Millî'nin ilgili maddesinin geçerli olması, İslam cemaat vakıflarının haklarının eski anlaşmalara göre belirlenmesi¹⁸ şeklinde olmuştur.

Türk heyeti Lozan'a hareket etmeden önce, konferansın toplantı günü üzerinde bir anlaşmazlık doğmuştur. İngiliz Dışişleri Bakanı Lord Curzon, görüşmelerin 20 Kasımdan sonra olmasını ısrarla istemiştir. Çünkü 15 Kasım 1922'de İngiltere'de yapılan genel seçimlerde Liberal Partili Lloyd George, Bonar Law tarafından yenilgiye uğratılmış, Muhafazakârdan oluşan bir yönetim iş başına gelmiş, Lord Curzon, Dışişleri Bakanı olarak kalmıştır. Yani Lloyd George'nin koalisyon hükûmetinin çekilmesi sonucunda yapılması gereken genel seçim, o tarihe kadar bitmiş olacaktı.¹⁹

Lozan'ın toplanma günü ile ortaya çıkan belirsizliğe rağmen İsmet Paşa, heyeti ile birlikte Lozan'a gitme konusunda kararlı davranmış önce İstanbul'a gidip iki gün kaldıktan sonra 8 Kasım Çarşamba günü saat yarımında, Lozan'a doğru Şark Ekspresi'yle

¹⁷ Salahi Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika II*, B. 3, T.T.K Yay., Ankara, 2003, s. 295-296;

¹⁸ Ebru Gür, *Lozan Konferansı'nın Türk Basınına Yansımaları*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı, Elazığ, 2006, s. 18 ; Ali karakaş, a. g. t., s. 111-112 ; Abdulkadir Kaya, a. g. t., s. 41-42; Ali Güler, a. g. e., s.171-172; Salahi Sonyel, a. g. e., s. 296 ; Mustafa Budak , a. g. e., s. 313-314.

¹⁹ Salahi Sonyel, a. g. e., 296. (32. Dipnot)

hareket etmiştir. Türk Heyeti, ayın 11'nde Lozan'a varacak ve 13 Kasım'da konferansta hazır bulunacak şekilde programını belirlemiştir.²⁰

Bu olay üzerine İsmet Paşa, 13 Kasım için düşünülen müzakere gününün ertelenmesi meselesi üzerine Lozan'a giderken yanına gelen bir gazeteciyle yaptığı röportajda, bu duruma çok üzüldüğünü sitemli bir şekilde belirtmiştir.²¹ İsmet Paşa bu durum karşısında oyuna getirildiğini düşünmüştür. Erken gitmiş olmasını da siyasî tecrübesinin az olmasına bağlamıştır.²²

Görüşmelere bir yandan Türkiye diğer yandan İngiltere, Fransa, İtalya, Japonya, Yunanistan, Romanya ve Yugoslavya katılmıştır. Konferansa, Türkiye'nin isteği üzerine Boğazlarla ilgili sorunların görüşmelerine katılmaları için Sovyet Rusya, Ukrayna ve Gürcistan da davet edilmiştir. ABD, gözlemci olarak katılırken, Bulgaristan ise Ege Denizi'nde bir mahreci bulunması konusu görüşülürken bir temsilcisi de görüşmelere katılmıştır. Malî konular sırasında Belçika, Portekiz, İsveç, Danimarka, Hollanda ve İspanya temsilcileri de görüşmelerde hazır bulunmuşlardır. Konferansın genel oturumuna 21 Kasım 1922 tarihinde başlanılmıştır.²³

İngiltere başdelegesi, Lord Curzon, Başbakan Lloyd George'nin görevinden ayrılmasıyla birlikte ülkesinde siyasî gücü giderek artmıştır. Lord Curzon, İngilizlerin en büyük doğu uzmanı olarak tanınmıştır. Uzun yıllar Hindistan'da kral naipliği yapmış, Türkiye'den Çin'e kadar bütün Asya ülkelerini dolaşmış ve doğu sorunlarına ait pek çok eser yazmıştır. Yunan başdelegesi Venizelos ise Yunan hükûmeti ve Kral adına tam yetkiye sahip birisidir. Konferanstaki bütün delege heyetleri arasında böyle mutlak yetkiye sahip başka hiçbir delege ülkesi bulunmamaktadır. Fransa'yı konferansta Roma Büyükelçisi Baree ile İstanbul eski Büyükelçisi Senatör Bompard temsil etmiştir. İtalya'yı ise Garroni ile Montagna delege olarak temsil etmişlerdir.²⁴ İşte İsmet İnönü, bu diplomatlarla çetin müzakereler içinde Türkiye adına diplomatik bir savaş vermek durumunda kalmıştır.

²⁰ Ali Naci Karacan, a. g. e., s. 50.

²¹ *The New York Times*, 13 November, 1922.

²² İsmet İnönü, *İstiklal Savaşı ve Lozan*, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara, 1993, s. 24.

²³ Pars Tuğlacı, *Çağdaş Türkiye I*, Cem Yay., İstanbul, 1987, s. 294.

²⁴ Pars Tuğlacı, a. g. e., s. 295.

4.1.1. ABD'nin Lozan Konferansı'na ve Azınlık Meselesine Karşı Tutumu

Birinci Dünya Savaşı ile kesilen ilişkiler ancak Başkan Wilson'un 1918 beyannamesi ile Türkiye ve ABD arasında bir yakınlaşmaya neden olmuştur. ABD, Birinci Dünya Savaşı'nda resmen Osmanlı Devleti'ne ve Bulgaristan'a savaş ilan etmemiş; fakat 13 Kasım 1918'de İtilâf devletlerinin İstanbul'u askerî açıdan işgal etmelerine katılmıştır. İstanbul'daki Amerikan Yüksek Komiseri Koramiral Mark L. Bristol, Türkler üzerinde iyi bir intiba bırakırken, 1918'de itibaren YDYK çok yönlü girişimleriyle Amerikan itibarını devam ettirmiştir. Ayrıca ABD, manda sisteminde yer almak istemediği gibi Ortadoğu'da da bir rol almak istemiştir. Bu tarihe kadar ABD'de genel bir Türk aleyhtarlığı bulunmaktadır. Bunun sebebi Türklerin Müslüman olmalarıdır.²⁵

Birinci Dünya Savaşı sonrasında, ABD'nin ekonomisindeki hareket durmuş ve ABD, savaş sonrası en acil sorun olarak ortaya çıkan enflasyon ile mücadelede yetersiz kalmıştır. Bu durum, ABD'de grevlerin başlamasına yol açmış ve Başkan Wilson'un 1920 seçimlerini kaybetmesine yol açmıştır. Yerine yeni ABD Başkanı Warren G. Harding geçmiştir. Başkan Wilson'un güç kaybı aynı zamanda misyonerlerin önem kaybetmesiyle sonuçlanmış ve bölgedeki Amerikalı diplomatik temsilcilerin düşünceleri Amerikan politikası için daha önemli hale gelmiştir. Bu anlamda İstanbul'daki Amerikan Yüksek Komiseri Amiral Bristol oldukça önemlidir. Bu fikrin oluşmasındaki ana etken Yakındoğu'daki Amerikan ulusal çıkarların korunması olmuştur. Bristol, Açık Kapı politikasını kullanarak Osmanlı topraklarında Amerikan ticaret üstünlüğünü kurmaya çalışmıştır.²⁶

Kasım 1922'de Amiral Bristol, Dışişleri Bakanı Evans Huges'e yazdığı mektupta: "*ABD kapitülasyon rejiminin bir tarafı ve geniş bir yararlanıcısı olarak pasif bir tutum takınarak çıkarlarına ilişkin konuları itilâf devletlerinin eline bırakamaz.*" demiştir. Bu görüşler doğrultusunda Dışişleri ABD'nin çıkarlarının korunması için üç aşamalı bir politika izlemiştir. Birincisi, konferansa gözlemci göndererek Amerikan çıkarlarının görüşmelerde olumsuz etkilenmediğinden emin olmak, İkincisi, Avrupalı Müttefiklere Amerikan çıkarlarını içeren bir liste vermek ve üçüncüsü, ABD'nin yeni

²⁵ Ahmet Özgiray, "Türkiye İle Amerika Birleşik Devletleri Arasındaki Siyasî İlişkiler (1923-1938)", C: XV, S: 43, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Ankara, 1999, s. 53-55.

²⁶ Pınar Özbek, *Missioneries And Near East Relief Society In The US Foreign Policy Towards The Armenian Question, 1915-1923*, A Thesis Submitted To The Graduated School Of Social Sciences of Middle East Technial University, December, Ankara, 2009, s. 76-77.

Türk hükûmeti ile uygun bir zamanda ikili anlaşma görüşmelerini başlatmak şeklinde özetlenebilir.²⁷

Lozan'a gidecek heyet ile ilgili olarak The New York Times'ın 15 Kasım tarihli gazetesinde Amerikan Dışişleri Bakanlığı'nın yaptığı açıklamaya göre; konferansa ABD'nin Roma Büyükelçisi Richard Washburn Child, Bern Büyükelçisi Josep G. Grew ve ABD'nin İstanbul'daki Yüksek Komiseri M. L. Bristol'un, gözlemci sıfatıyla katılmaları ve konferansın açılış gününün 20 Kasım olduğu belirtilmiştir. Amerikan katılımcıların izleyeceği Amerikan politikası, daha önceden İngiltere, Fransa ve İtalya'ya gönderilen adına "aide-memoire"²⁸ denilen nota ile paralellik göstermiştir. Bu paralel politikanın unsurları;

- 1- Kapitülasyonların korunmasını sağlayarak Amerikan haklarını savunmak,
- 2- Dinî ve ırksal azınlıkların korunması,
- 3- Amerikan ticarî çıkarlarının korunması, Yakındoğu'da iş fırsatları yakalamak,
- 4- Boğazların serbestîsi²⁹
- 5- Zararların tamiri, 1914'ten sonra Türk makamlarının illegal hareketlerinden doğan zararların temini,
- 6- Milletlerarası malî kontrol, Düyunu Umumiye idaresinden ve bu konudaki milletlerarası komisyondan söz edilerek, Türkiye'nin ABD'den borç istemesi durumunda bu borcun Düyunu Umumiye ile konsolide edilerek, ABD'nin de Düyunu Umumiye Komisyonu'na katılmasının sağlanması,
- 7- Arkeolojik araştırmalar, Türkiye'de arkeolojik araştırmalar yapmaları için Amerikan kurumlarına izin verilmesi,
- 8- Amerikan hükûmetinin Türkiye ile tabiiyet ve posta anlaşmaları da yapmak istemesi.³⁰

Lozan görüşmeleri için verilen talimatın ABD'nin Ermeni meselesinde aktif olamayacağı anlaşılmaktaydı. Ermeni meselesi azınlık haklarının korunması ile ilişkilendiriliyordu. Bu politika Ermenileri tatmin etmiyor ve Başkan Wilson ve Harding

²⁷ Kamil Necdet Ar, *Türk-Amerikan İlişkileri Çerçevesinde Ermeni Meselesi (1918-1923)*, Kaynak Yay., İstanbul, 2011, s. 340-341.

²⁸ Bu nota, 29 Ekim 1922 tarihinde ilgili devletlere verilmiştir. Bkz. *The New York Times*, 14 November, 1922. Ancak birçok kaynakta 30 Ekim diye geçmektedir. Bkz. Fahir Armaoğlu, "Amerikan Belgelerinde Lozan Konferansı ve Amerika", *Belleten*, C: LV, S: 212-214, Ankara, 1991, s. 484.

²⁹ *The New York Times*, 15 November, 1922; Necati Sözüoğlu, *Türk Amerikan İlişkilerine Genel Bakış (1923-1950)*, Fakülteler Matbaası, İstanbul, 1992, s. 17.

³⁰ Fahir Armaoğlu, "Amerikan Belgelerinde Lozan Konferansı ve Amerika", *Belleten*, C: LV, S: 213'ten Ayır Basım, Ankara, 1991, s. 486-487.

tarafından kendilerine verilmiş sözlerin tutulmasını istiyorlardı. Buna bağlı olarak Ermeniler, Lozan görüşmeleri öncesinde kamuoyu oluşturmak ve ABD'yi kendi emellerine hizmet edecek bir politika izlenmesini sağlamak için yoğun propaganda faaliyeti yürütmüşlerdi. Bu amaçla Ermeni dernekleri hemen her şehirde kiliselerin desteği ile toplantılar düzenlediler ve konuyu din meselesine dönüştürmeye çalıştılar.³¹

Yukarıda isimlerini zikrettiğimiz Amerikan heyetinin içine “ İstanbul Geceleri ve Fars Minyatürleri” adlı eserlerin yazarı olarak bilinen H. G. Dwight da Lozan Konferansı'na katılan ABD heyeti içinde yer alacağı The New York Times'da yer alıyordu.³²

İsmet İnönü, basına verdiği demeçte ABD'nin resmî temsilci sıfatıyla katılmamasını üzüntüyle karşıladığını ifade ederek, Türkiye'de kurulan yeni devletin bağımsızlıktan ve barıştan öte bir şey istemediğini ifade etmiştir. Devamında halkının Amerikan bağımsızlığı ve özgürlüğüne çık saygı duyduklarını, Amerikalıların Türkler hakkında çok az bilgiye sahip olduklarını ve Türkler hakkında olumsuz ifadelerin yazılıp çizilmemesi gerektiğini belirtmiştir. Yabancı ülkelerin sınırları içinde bulunan yabancılara davrandıkları gibi kendilerinin de aynı niyet içinde olduklarını belirtmiştir. İsmet İnönü, ABD'de yaşayan yabancılara iş yapış vergi verdiklerini dile getirerek: “*Türkiye'ye geldiğinde neden böyle olmasın*” demiştir. Kapitülasyonlarla ilgili olarak da bağımsız Türkiye içinde Amerikan menfaatlerinin her türlü avantaja sahip olabileceğini vurgulamıştır.³³

ABD'nin tam katılımcı olarak katılmasını isteyen misyonerler, bu amaçla ABD yönetimine başvurmuşlardır. 5 Ekim 1922'de Dışişleri Bakanı Harding'den ABD'nin gözlemci statüsü ile konferansa katılımı sayesinde Amerikan çıkarlarının korunabileceği cevabını almışlardır. Bunun üzerine misyonerlerce, Amerikan Board heyetinden James Barton'un konferanstaki Amerikan delegasyonuna danışman olarak alınması istenmiş ve bu istek kabul görmüştür. Barton, Dışişleri'nin izniyle Amerikan Board'ın İstanbul'daki temsilcisi William W. Peet'i yardımcı olarak almıştır. Ayrıca Lozan'da Calab F. Gates (İstanbul'daki Robert Koleji Müdürü) ve George R. Montgomery misyonerlerle irtibat halinde olan isimlerdir.³⁴

³¹ Kemal Çiçek, “ Amerikan Ermeni Derneklerinin Lozan Görüşmeleri Esnasındaki Faaliyetleri”, 80. Yılında 2003 Pencersinden Lozan Sempozyumu, T.T. K Yay., Ankara, 2005, s. 120.

³² The New York Times, 17 December, 1922.

³³ The New York Times, 16 November, 1922.

³⁴ Kamil Necdet Ar, a. g. e., s. 347.

Near East Relief Örgütü'nün (NER) Başkanı James Barton, Lozan Konferansı'nda Amerikan dinî ve hayır kurumlarını temsil etmiştir. Kendisi çok sonraları yaptığı bir açıklamasında “ *...bir Amerikalı olarak ülkemin konferansa tam katılımcı bir üye olarak davet edilmemiş olmasından üzüntü duymaktayım... Bu bir Amerikan vatandaşı için küçük düşürücüdür. Ben, Amerika'nın Hristiyan ve ahlakî hissiyatının, empatik olarak ABD'nin bu konferansa tam katılımcı olarak yerini alması ve sonuçlarından kaynaklanan sorumlulukları paylaşmasını istediğine inanıyorum.*”³⁵ demiştir.

Görüşmeler, 20 Kasım 1922 tarihinde saat 15.30'da Lozan'da, Casino de Mont Benon'da başlamış ve İsviçre Konfederasyonu Başkanı Robert Haab ev sahibi ülke adına toplantıya başkanlık etmiştir. Haab'ın konuşmasından ardından Lord Curzon, daha sonra da İsmet Paşa bir konuşma yapmıştır. İsmet Paşa konuşmasında masum olarak niteliği milletin yaşama hakkına, çektiği acılara, devletlerin birbirlerinin özgürlüklerine karşı göstermesi gereken saygıya değinerek Yunan işgalinin Anadolu'da yol açtığı mezalimi dile getirmiştir. Bu olumsuzluklar karşısında Wilson İlkeleri'nin 12. maddesine dikkat çekmiştir.³⁶

Açılış oturumu sonrasında konferansın resmî görüşmeleri, 21 Kasım'da Uşi (Ouchy) Şatosu'nda yapılan ilk oturumla başlamış, konferansın resmî dilinin Fransızca olması kararlaştırıldıktan sonra iç tüzük hazırlanmıştır. Hazırlanan iç tüzük gereği, 3 temel komisyon ve bunlara bağlı faaliyet yürütecek olan 12 alt komisyon oluşturularak çalışmalara geçilmiştir. Lozan Konferansı'nın ilk kısmında 124 oturum gerçekleştirilmiştir.³⁷

ABD, gözlemci sıfatıyla konferansa katılmasına rağmen birçok konuda oldukça aktif bir tutum içine girmiştir. Özellikle İngiltere, Türkiye ile anlaşamadığı konularda ABD'nin desteğini almaya çalışmıştır. Amerikan hükûmeti, İstanbul'daki Rum Patrikhanesi konusunda Amerikan heyetine hiçbir talimat vermediği halde, Patrikhane'nin İstanbul'dan çıkarılması konusunda Amerikan delegesi Child, Curzon'u desteklemiştir.³⁸

Bu nedenle başta İngiltere olmak üzere Fransa, İtalya, Türkiye ABD'nin konferanstaki ağırlığını kendi taraflarına çekmeye çabalamışlardır. Bu husus, İsmet

³⁵ *The New York Times*, 22 December, 1922.

³⁶ Ömer Karakaş, a. g. t., s. 114-115.

³⁷ Ömer Karakaş, a. g. t., s. 116.

³⁸ Fahir Armaoğlu, “Atatürk Döneminde Türk Amerikan İlişkileri”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C : XIII, S : 38, Temmuz 1997, s. 638.

Paşa'nın Amerikan delegasyonu ile yaptığı temaslarda çok daha belirgin bir şekilde göze çarpmaktadır. İsmet Paşa, kapitülasyonlar konusundaki hassasiyetine rağmen, ABD'yi kendi yanına çekmek için ayrı bir dostluk ve ticaret anlaşması yapmak istemiş ve ilk günden her türlü fırsatı kollamaya çalışmıştır. İsmet Paşa, ABD'nin zayıf tarafı olan ekonomik imtiyazları ve Açık Kapı ilkesini kullanmaya çalışmıştır.³⁹

Lozan'da Türkiye ve ilgili devlet arasında çözüme ulaşmayan sorunlarla Amerikalı yetkililer, karşılıklı fayda açısından ilgili devletle Türkiye'nin bir anlaşmaya varmaları konusunda yapıcı manada kendi yetkilerini kullanmaya da çalışmışlardır.⁴⁰ Lozan Konferansı'nın birinci döneminde Türk ve Amerikan heyetleri arasında ikili görüşmeler başlamıştır. Ama özel nitelikte bir sonuç alınamamıştır. Amerikan heyeti, İtilâf devletleri ile Türkiye arasındaki barış görüşmelerinin sonuçlanmasını beklemek istemiş, ikili temas ve anlaşmaları bu nedenle ağırdan almıştır.⁴¹

Amerikan delegasyonu, özellikle kapitülasyonlar, yabancı okullar ile misyonerlerin durumu konusunda Türk heyeti ile çalışmıştır. Ancak Amerikalılar, Lozan Antlaşması imzalandıktan sonra da yabancı eğitim kurumlarıyla ilgili maddelere karşı çıkmışlardır.⁴²

Birçok Amerikalı gazeteci konferansta ABD'nin temsil edilmesini memnuniyetle karşılamış, Açık Kapı prensipleriyle Amerikan ticarî haklarının ve azınlıklarının korunabileceği düşüncesinde olmuşlardır. Bunun dışında Lozan'da ABD, Ermeniler için lobi faaliyetlerini sürdürmeye çalışmıştır. Amerikan Board üyesi olan Dr. James Barton, Amerikan Protestan Kiliseleri Federal Konsul Üyesi Dr. W. W. Peet, Ermeni- Amerika Cemiyeti Üyesi George R. Morgomery, Ermenilerin haklarının savunulmasında etkili olmaya çalışmışlardır.⁴³

Ermeniler, konferans öncesinde çeşitli faaliyetler yürütmüştü. Bu bağlamda daha sonra konferansa katılacak olan Ermeni Cumhuriyeti ile Ermeni millî heyetleri, Ermenileri ilgilendiren istek ve iddialarla mutabakata varmışlardı. Ermeniler hakkında kamouoyu oluşturulmuş ülkeler, harekete geçirildi, Türk delegeleriyle müzakere için

³⁹ Fahir Armaoğlu, “Amerikan Belgelerinde Lozan..”, s. 483-484.

⁴⁰ *The New York Times*, 21 November, 1922.

⁴¹ Bilal Şimşir, “Türk Amerikan İlişkilerinin Yeniden Kurulması ve Ahmet Muhtar Bey'in Washington Büyük Elçiliği (1920-1927)”, *Belleten*, C: XLI, S: 162, Nisan 1977, s. 304.

⁴² Pars Tuğlacı, a. g. e., s. 359.

⁴³ Charles Edward Delgadillo, *Facing The New Turkey : The Turco-American Treaty Of Lausanne, 1900-1927*, Master Thesis, California State University, 2001, s. 42-43.

aracılar ve çareler arandı. Ermeni yanlısı bütün yabancı kuruluşların Ermenileri desteklemeleri için temsilcilerini Lozan'a göndermeleri istenmişti.⁴⁴

Ermeni meselesinde Amerikalıların yanlısı düşüncelere kapılmaları ile ilgili olarak Vakit Gazetesi'nde çıkan bir yazıda: “ *Amerikalıya davanın yalnız bir yönü söyleniyor. Hem Rumlar, Ermeniler ve onlara taraftar mutaassıp adamlar tarafından tüyleri ürpertecek bir şekilde anlatılıyor. İthama uğrayan taraf hiçbir suretle nefisini müdafaa etmediği için hiçbir Amerikalı kalkıp onun haklı olup olmadığını düşünmez... Bu cihetle Amerikalıların hakkımızdaki husumetine kızdığımız zaman bunun biraz da bizim kabahatimiz olduğunu unutmamalıyız.*”⁴⁵ şeklinde, haklı bir sitem dile getirilmişti. Çok kez ifade ettiğimiz gibi ABD’de bulunan Ermeni lobileri, kiliseleri, Amerikan Protestan misyoneri Amerikan halkına Türkleri kötü gösteren birçok senaryo hazırlayarak sunmuştur. ABD kamuoyunda Türkiye’ye ve Türklere karşı bir nefret oluşturulmuş, bunun neticesinde kiliselere yapılan binlerce dolar bağışla Anadolu ve Oratdoğu’da emperlayist amaçlar yerine getirilebilmekteydi. Ancak Türkiye, bu propagandalar karşısında etkili olamamıştı. Hristiyan dünyasının maddî ve manevî olanaklarını bir araya getirebilmiş olması bunun en önemli nedeniydi.

Gümrü ve Kars Antlaşmalarıyla Ermeniler, daha önce Sevr Antlaşması’yla Doğu Anadolu’da toprak taleplerinden vazgeçtiklerini kabul etmiş olmalarına rağmen, Erivan hükûmetini temsilen Aharonian ve Hadisyan ile Ermenistan dışındaki Ermenileri temsil ettiklerini iddia eden Osmanlı Devleti’nin Dışişleri eski Bakanı Gabriel Norodukyan ve Leon Paşalyan gibi isimler, İngiltere, Fransa, ABD ve Rusya temsilcilerinin desteğini kazanarak Lozan Konferansı genel görüşmelerine katılma girişiminde bulunmuş; ancak Türk temsilcilerin itirazı üzerine bu genel kurul görüşmelerine girememişlerdir. Ancak Ermeni temsilcileri vazgeçmemiş ve Batılı ülkelerin desteği ile azınlık komisyonunda dinlenme sözü almışlardır. Konferans sırasında katılımcılara muhtıra vererek eski iddialarını abartılı şekilde dile getirmişleridir.⁴⁶

Osmanlı Dışişleri eski Bakanı Noradunkyan ve eski Ermeni İhtilalcilerinden Paşalyan, Lozan Palas’a gelerek İsmet Paşa’yı ziyaret etmişlerdir. İsmet Paşa’ya kendilerine bir yurt vermelerini aksi halde ellerinden geleni yapacaklarını söylemişlerse de İsmet Paşa’da bunun asla olamayacağını belirtmiştir. Daha sonraları Noradukyan,

⁴⁴ Kamil Necdet Ar, a. g. e., s. 337.

⁴⁵ Ahmet Emin, “ Amerika ve Sulh”, **Vakit**, 23 Teşrin-isani 1338, Numara: 1777, s. 1.

⁴⁶ Kamil Necdet Ar, a. g. e., 335; Pars Tuğlacı, a. g. e., s. 297; Kemal Çiçek, a. g. m., s. 123.

İsmet Paşa ile çok kez görüşmek istemişse de İsmet Paşa kesin tavrını koyarak kendisiyle görüşmemiştir.⁴⁷

Lozan Konferansı'nda Ermeni yurdu konusunda Amerikan heyeti, Filistin'de Yahudilerinkine benzer biçimde, Türkiye'de bir Ermeni yurdu kurulması yönünde ısrarlı bir çaba göstermiştir. Konferans'ın 12 Aralık 1922 tarihli Salı günü oturumunda ABD delegesi Child şöyle konuşmuştur: “... *Pek çoğu savaşa katılmamış kadın ve çocuk, Yakındoğu'daki karışıklar yüzünden yurtlarından kovulmuş kimseler olan yüz binlerce insanın rahata kavuşmaları ve güvenlik içinde bulunmaları ABD halkının kendisini son derece önemle ilgili gördüğü bir sorundur... Yurttaşlarımız, gerek tıbbi yardımlar yapmak, gerek deniz kuvvetleri bulundurmak, gerek açları doyurmak gerekse başka yollardan yardımlarda bulunmak üzere, cömertçe büyük paralar harcamışlardır. Yalnız bir tek komitenin aracılığıyla, bu işe 75 milyon dolar yatırmış bulunuyoruz. Olaylar, bütün dünyada bilinmektedir. Bu olaylar dünya için bir utanç olduğu kadar, aynı zamanda uygarlığa karşı da bir meydan okumadır... ABD halkı adına, bu konferansda bunların güvenlik içinde yaşayabilecekleri toprak parçaları elde etme yollarını bulmaksızın Lozan'dan asla ayrılmaması gerektiğini ısrarla belirtmek isterim... ABD temsilcileri, güdülecek amacın, yardımda bulunmaktan çok, önleyici tedbirler almak, azınlıkların yoksulluklarını gidermek yerine, onların güvenliğini sağlayacak garantiler koymak... Memleketimin halkı bu soruna derin bir ilgi duymaktadır, bu davaya yardımda bulunmaya hiçbir zaman ara vermeyecektir.*”⁴⁸

Lord Curzon ise 12 Aralık günü Ermeniler üzerine konuşulurken Türkiye'de azınlık haklarının bulunmadığını ve son dört ay içinde 600 bin ile 900 bin arasında Hristiyanın Türkiye'den sınırışı edildiği belirterek üslubunu oldukça sertleştirmiştir. Bunun üzerine İsmet Paşa, yaklaşık 2 saat kadar süren konuşmasında Ermenilere Fatih Sultan devrinden bu yana Türklerin azınlıklara ve özellikle de Ermenilere karşı iyi muamele yapıldığını geniş hak ve hürriyetler verildiğini belirtmiştir. Gözlemci sıfatıyla ABD adına orada bulunan Amiral Bristol, Lord Curzon'un tavrının sebebini iç politik nedenlere, diplomatik bir oyuna ve dünya kamuoyunu Türkiye'ye karşı kışkırtmak

⁴⁷ İsmet İnönü, *Hatıralar*, B. 3, Bilgi Yay., Ankara, 2009, s. 350-351.

⁴⁸ *Lozan Barış Konferansı Tutanaklar, Belgeler*, C: 1, Çev. Seha Meray, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1969, s. 203-204.

istemmesine bağlamıştır. Bristol, İsmet Paşa'nın ılımlı bir yol izlediğini ve konuşma yapma taktiğini, Curzon'a karşı tavır olarak sergilediğini belirtmiştir.⁴⁹

Lozan Konferansı'nda Ermeniler, ancak Amerikan Board ve NER adlı Amerikan misyoner örgütlerine güvenmişlerdir. Amerikan Board heyetinden James Barton, Londra'da Ermeni heyeti ile görüşmüştür. Ermeni heyetinin konferansa vermeyi düşündüğü talepçe dilekçesinde yer alan bölgeler, Amerikan Başkanı'nın saptadığı sınırlar dâhilindeki kendilerinin Ermeni illeri dedikleri bölge ile Trabzon'dan alınacak yerlerden oluşmuştur. Bu olmadığı takdirde Rus Ermenistan'ını ve Van'ın büyük bir kısmını istemişlerdir. Bu istek, Ermenilerin denize çıkışını sağlamakla birlikte Tatarlar, Gürcüler, Kürtler ve Türkler arasında onların sıkışıp kalmalarının da önüne geçmesi anlamına gelmekteydi. Bunların hiçbirisi olmadığı takdirde Fransa'nın MC'den manda yönetimini aldığı ancak Ankara Anlaşması ile Türkiye'ye iade edilen Maraş, Antep, Urfa ile İskenderun'u içeren bölgenin kendilerine verilmesi öngörülmüştü. Anadolu'da incelemeler yapan General Harbord ve diğer heyetler ile Amiral Bristol'un bağımsız Ermenistan görüşüne karşı olmaları nedeniyle Ermeniler, misyoner örgütleri vasıtasıyla ABD heyetini yönlendirme gayreti içinde olmuşlardır.⁵⁰

Bir Congregationalist Papaz'ı olup King-Crane Komisyonu'nda yer alan George R. Montgomery, 16 Aralık 1922'de Ermenistan için Amerikan Derneği adına Ermeniler için ulusal bir yurt talep eden bir momerandumu konferansa sunmuştur. Buna göre; Ermeniler için en uygun yurt, Suriye'nin kuzey bölgesidir. Çünkü bu bölge ihtilafli bir bölge olup, Türkiye ve Suriye arasında tarafsız bir Ermeni yurdunun oluşturulması amaçlanmakla birlikte bu bölgenin denize çıkışının olması da önemli bir etkidir. Bu bölgenin Sis ve Elbistan'a doğru genişletilmesi Türkiye'nin gelişimini de olumsuz etkilemeyecektir. Montgomery'ye göre ABD, bölgenin MC'nin gözetimi altında özerk bir bölge olmasını beklemektedir. Ayrıca bu Büyükelçi, iddia ettiği bir telgrafi da momeranduma ek olarak sunmuştur. Bu ek belgeye göre, Lozan Konferansı'nda Ermeni ulusal yurdu için yeterli büyüklükte bir toprak parçası ayrılırsa ABD Başkanı 20 milyon dolarlık yardımda bulunmak için yetkili kılınmıştır.⁵¹

29 Aralık 1922'de Amerikan heyeti, geri dönecek Ermenilerin mallarının kendilerine ya da mirasçılarına verilmesini konferansa sunduğu bir bildiri ile istemiştir.

⁴⁹ Mustafa Sıtkı Bilgin, "Lozan Konferansı'nda Ermeni Meselesi", *Belleten*, C: LXIX, S: 254, Ankara, 2005, s. 276-278.

⁵⁰ Kamil Necdet Ar, a. g. e., s. 344-345.

⁵¹ Fatih Gencer, *Ermeni Soykırım Tezinin Oluşum Sürecinde Amerikan Yakındoğu Yardım Komitesi*, Alternatif Yay., İstanbul, 2006, s. 190.

Buna göre; “Amerikan heyeti için açıkça bellidir ki yüz binlerce göçmen, kendilerine uygun bir genel af sağlayacak koşullara içinde yurtlarına dönmek isteyebilir. Bunlardan hala yaşamakta olanlar ya da bunların mirasçıları, mallarından yoksun bırakılırsa, onlara karşı adaletsizlik işlenmiş olacağı da açıkça bellidir. Amerikan Temsilci Kurulu, dünya kamuoyunun bu konuya ilişkin bir bildiri kapsamayan bir barış anlaşmasını uygun bulmayacağını düşünmektedir. Türkiye’nin kendi girişimiyle böyle bir bildiri de bulunması, tutulacak en iyi yol olarak gözükmektedir.” denilmektedir.

30 Aralık 1922 günü, ABD Heyeti, Azınlıklar Alt Komisyon Başkanlığı’na “Ermeni Yurdu” taslağını sunmuştur. ABD heyetince benimsenen bu taslak, Ermeni-Amerikan Derneği temsilcisi George Montgomery tarafından hazırlanmış ve Amerikan Kiliseleri Federal Meclisi Temsilcileri Barton ve Peet’in tam desteğiyle sunulmuştur. ABD delegesi Grew’e göre, bu kişiler Ermeni sorununda ABD kamuoyunu oluşturan başlıca örgütleri temsil etmekteydiler.⁵²

Yukarıda bahsi geçen taslakta, başta Barton, Peet ve Amerikan Protestan Kiliseleri Federal Meclisi Temsilcileri adına ABD Delegasyon Başkanı Richard Washburn Child’a göre Ermeni azınlığın korunması hususunda en iyi çözümün göçmenlerin toplanabileceği bir kara parçasının olması ve bu taslak kabul edildiği takdirde, Amerikan yardım örgütlerince son derece önem arzeden yardım sorununun önündeki birtakım engellerin de kalkabileceği düşüncesi hâkimdi. Amerikan halkı, bu tasarıyı oy birliğince destekleyebileceği ve Ermenilerin yurtsuz bırakılmaları halinde kamuoyunun bu duruma sert tepki vermesi de beklentiler arasındaydı.⁵³

Amerikan heyeti, Amerikan çıkar gruplarının ve ABD’nin diplomatik desteğini almayı amaçlayan yabancı delegasyonların baskısı altına girmişti. Konferans boyunca Child, çeşitli Amerikan misyonerlerinin, yardım örgütlerinin temsilcilerinin ve insanî derneklerin peşini bırakmadığını belirtmiştir. Bu baskının sonucu olarak, Amerikan heyeti açıklamalarında ulusal Ermeni vatanına finansal desteğin Amerikan yardım örgütleri tarafından sağlanabileceğini vurgulayan Birleşik Devletler Protestan Kiliseler Federal Konseyi’nin ifadesine yer vermek durumunda kalmıştı. Amerikan heyetinden Dwight, Ermenilerin ıslah edilmesi, eşyalarının kendilerine geri verilmesi ve Ermeniler

⁵² Doğan Avcıoğlu, *Milli Kurtuluş Tarihi 1838’den 1995’e*, Tekin Yay., Ankara 2006., s. 332.

⁵³ Fatih Gencer, a. g. e., s. 189.

için genel bir af kanununun konferansın ana amaçlarından biri olması gerektiğini savunmuştur.⁵⁴

Joseph Grew, Bu konuyla ilgili olarak Lozan'da Ermenilere yurt tahsis edilmesi yönündeki sundukları açıklamada ilgili olarak: “*Ermenilerin barınmasına hizmet verecek bir otonom bölge tesisine yönelik teklif, ABD’de büyük toplum örgütlerinin derin ve sempatik ilgisine sahip olmuştur. Müttefik güçlerinde muhtelif vesilelerle Ermenilere ulusal yurt verilmesini adalet ve güvenlik açısından makul bir şart olarak kabul ettikleri de unutulamaz. Amerikan cemiyetleri ve organizasyonlarının temsilcilerinden, ulusal Ermeni yurdu olarak teklif edilen bölge ya da toprağın tanımlanması yanı sıra, finansman garantilerini ve ilgili ülkeler arasında bu finansmanın eşit oranda dağıtılması metotlarını, gerekli olan korumayı ve yeni otonom bölgeyi herhangi bir hücum yahut saldırıya karşı garanti altına almak için bu korumanın nasıl teklif edildiğini, öneren bölgeye anında yerleştirilmesi düşünülen Ermenilerin sayısını ve somut bir program olduğunu gösterecek diğer kanıtlarını sunmalarını istedik. Sonuç olarak, delegasyonumuza teslim edilen bilgileri alt komisyona takdim ediyor ve bunların gerekli bir biçimde ele alınmasını istiyoruz.*”⁵⁵ denilmektedir.

Amerikalı Avukat Mr. Rayford V. Alahin (Türk-Amerikan Münesebat Veznedarı) konuya ilişkin olarak: “*Türkiye’deki Amerikan misyonerleri senelerden beri Ermenilerin siyaset ihtiraslarının gün ve gün büyümesine müsaade ettiler ve Amerika’nın da onları bu siyaset ihtiraslarını tasdik ettiğine dair sözler saf ederek Ermenilerin, Türklere karşı nefretini uyandırdılar. Hatta Ermenistan siyasî istiklâlini elde etmek için bizzat Amerika hükûmetinin yardımıda bulunacağı güvenini verdiler. Wilson’un bu kararı Amerika hükûmeti müttahidesi ya da meclisi tarafından kabul görmemiştir. Ermeni halkının bizim tarafımızdan idaresi için yapılan teklif de reddedilmiştir.*” demiştir.⁵⁶

Müttefiklerce de tam destek gören Ermeni Yurdu önerisi, Türk heyetinin çok sert biçimde karşı çıkmasıyla önlenebilmiştir. İsmet Paşa, 31 Aralıkta şöyle konuşmuştur: “*Türkiye, ülkesinin parçası olan bir toprağın Ermeni Yurdu kurulmak üzere Türkiye’den ayrılmasını, Türkiye’nin bölünmesine yeni bir girişim saymak zorundadır. Şu var ki bu gibi girişimlerin meşru olmadığı ve gerçekleşmeyeceği, bol bol*

⁵⁴ Pınar Özbek, a. g. t., s. 82-83.

⁵⁵ Joseph Grew, *Lozan Günlüğü*, Çev. Kadri Mustafa Orağlı, Multilingual Yay., İstanbul, 2001, s. 65-66 (51. Dipnot)

⁵⁶ BCA, F : 030. 10.Y: 267. 801.3.

*kanıtlanmış bulunmaktadır. Türkiye'nin Doğu illerinde ya da Kilikya'da Türk çoğunluğun bulunmadığı ve her ne yoldan olursa olsun, Anayurt'tan ayrılabilen bir karış toprağı yoktur.”*⁵⁷ İsmet Paşa devamında da “ *Kaldı ki Türkiye, zaten var olan Ermenistan'la (Erivan Sovyet Cumhuriyetiyle) devletler hukuku ve yürürlükteki kurallar uyarınca anlaşmalar yapmış ve iyi komşuluk ilişkileri kurmuş bulunmaktadır. Bundan başka bir Ermenistan'ın var olduğunu düşünmek, Türkiye'nin anlaşmalarına aykırı düşer.”*⁵⁸

Konferans süresince Amerikan heyeti, mülteci sorunları, azınlık hakları gibi insanî meselelerle ilgili olduklarını ifade etmişlerdi. Türkiye, konferanstan önceki dönemde ABD ile dirsek temasına geçip işbirliği yapmayı düşündüyse de konferans sırasında Amerikan heyetinin azınlık hakları üzerinde çok durmaları, misyonerlerin ve Amerikan basınının yaptığı Türk aleyhtarı propagandalar Türkler ile Amerikalılar arasında oluşan güveni sarsmaya yetmişti. Ancak konferansta başta İngiltere olmak üzere diğer Müttefiklerin tavrı, Türkiye'ye karşı; azınlıklar, kapitülasyonlar, Boğazlar olmak üzere birçok konuda sert olmuşken, Bristol; daha yumuşak ve sabırlı bir yol takip edilmesini savunmuştur.⁵⁹

The New York Times, konuyla ilgili olarak “ *...tahmin edilmelidir ki, dünyanın çeşitli yerlerinden kendi veya temsilcilerinin imzalarıyla, yaklaşık 5 milyon insan, Lozan Konferansı'nın Ermenistan'a haklarını vermesi için talepte bulunmuşlardır. Fakat Müttefik devletler, Lozan Konferansı'nın kesin ve son anlaşmayı teşkil etmeyeceğini düşünerek Türklerin Ermeniler ile ilgili red cevabını kabul etmişlerdir. Ermeni sorununu dikkate almamış ve çözümü, şu anda Yakındoğu'nun politik ufkunda kendi kendini şekillendiren olayların kaçınılmaz mantığına bırakmışlardır...*”⁶⁰

Dolayısıyla 24 Temmuz 1923'de imzalanan Lozan Antlaşması'nda Ermenilerle ilgili özel hükümler yerine genel nitelikte hükümler bulunmaktadır. Bunlardan 31. madde Türkiye'den ayrılan yerler ahalisinin 2 yıl içinde Türk vatandaşlığını tercih edeceğini, böylece ayrılan Ermenilerden isteyenin Türkiye'ye dönebilmesi imkânı tanınmıştır. Genel Af Deklarasyonunun 6. maddesi, dağılmış aileleri bir araya getirmek ve meşru hak sahiplerine mallarına kavuşmak imkânı vermektedir. 65. maddede, savaş

⁵⁷ Doğan Avcıoğlu, a. g. e., s. 333.

⁵⁸ *Lozan Barış Konferansı Tutanaklar, Belgeler*, C: 1, s. 211.

⁵⁹ Mustafa Sıtkı Bilgin, a. g. m., s. 281-282.

⁶⁰ *The New York Times*, 1 March, 1927.

başladığında, yabancı uyruğu olanlardan mallarına el konulan kişilerin mallarının iadesi ön görülmüştür. 95. maddede bunun için belirli bir başvuru süresi tanınmıştır.⁶¹

Ermeni Cumhuriyeti Heyeti Başkanı A. Ahoryan, 9 Ağustos 1923 tarihinde MC'ne başvurarak Lozan Barış Anlaşması'nda Ermenilerin varlıklarının kabul edilmediğini söylemiş ve Ermeni sorununun MC'nin gündemine alınmasını istemiştir. Yine Ermeniler, aynı tarihte (9 Ağustos 1923) Müttefik devletlerin temsilcilerine birer protesto mektubu göndermiş, Lozan Barış Antlaşması'nda Ermenilerin dikkate alınmadığından ve sanki Ermeniler yokmuş gibi anlaşmanın imzalanmasından yakınarak anlaşmaya karşı olduklarını belirtmişlerdir.⁶² Bu sırada Lozan Antlaşması 24 Temmuz 1923'te imzalanmış ve 21 Ağustos'ta onaylanmak üzere yeni seçilen BMM'ye sunulmuştur. Uzun görüşmelerden sonra 14 aleyhte oya karşı 213 oyla onaylanmıştır.⁶³

Görüşmeler sırasında Türk heyeti, Ermeni yurdu meselesinde hiç taviz verilmemiştir. Eğer verilmiş olsaydı, Ermeni talepleri, Lozan'a dayandırılarak kanayan yara halinde her gün dünya kamuoyunun önüne getirilmiş olacaktı. Netice olarak, Lozan'da azınlıkların himayesi bölümünde görüşülen Ermeni yurdu meselesinin tarihe karışması, azınlık kavramının "Gayrimüslim Azınlıklar" ile sınırlandırılması, İstanbul dışındaki "Rumların Mübadelesi", Patrikhane'nin siyasî işlevinin sona erdirilmesi ve azınlık haklarında mütekabiliyet ilkesinin getirilmesi, yeni Türk devletinin başarısı olarak değerlendirilmelidir.⁶⁴

4.2. Türkiye ile ABD Arasında Yapılan Antlaşmalar (1923-1927)

4.2.1. Chester Projesi'nin Ortaya Çıkışı ve Müttefik Devletlerin Chester İmtiyazı'na Tepkileri

19. yüzyılın sonu ve 20. yüzyılın başlarında hızlı bir emperyalist çaba içine giren, bu arada Osmanlı Devleti'ne el atan, ancak Ortadoğu petrollerine yönelik arzuları Irak petrollerinden dolayı İngilizlerle ve Bağdat demiryollarından dolayı da Alman

⁶¹ Abdurrahman Çaycı, " Türk- Ermeni İlişkilerinde Gerçekler", *Tarihi Gerçekler İçinde Türkiye'nin Sorunları Sempozyumu (Dün-Bugün-Yarın)*, Bildiriler, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, (8-9 Mart), Ankara, 1990, s. 106-107.

⁶² Berna Türkoğlu, *Türk Ermeni İlişkileri (Tehcirden Günümüze)*, Basılmış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı, Ankara, 2006, s. 167.

⁶³ Salahi Sonyel, C: II, s. 356.

⁶⁴ Der: Max Schweizer, *Ankara ve Lozan Arasında*, Phoenix Yay., Ankara, 2005, s. 94-95.

çıkarlarıyla çatışan ABD'nin çıkarları; maden yatakları, petrol ve tütün üzerinde yoğunluk kazanmıştır.⁶⁵

ABD, 1908'li yıllardan itibaren demiryolu ulaşım projeleriyle ilgilenmiştir. 1908'de bir Amerikan demiryolu yapım ortaklığının temsilcisi Dr. Glaskow,'un başvurusu üzerine Osmanlı hükûmetinden 99 yıllığına demiryolu hattının çevresindeki 40 kilometrelik alan içindeki petrol dâhil tüm maden yataklarının, demiryollarının işletme imtiyazıyla birlikte yapımçı demiryolu şirketine bırakılması kararlaştırılmış, ancak ön anlaşma Osmanlı Meclis-i Mebusan'ında görüşülürken daha uygun koşullar önerisiyle başka destekleyenler ortaya çıkmıştır. İşte Dr. Glaskow'un dışındaki 6 istekliden birisi de Amiral Colby M. Chester olmuştur. 1870'li yıllardan sonraki Ermeni olayları sırasında zarar gören Amerikalıların mallarıyla ilgili tazminatı almak için 1900 yılında İstanbul'la gelen Amerikan gemisinin de ayrıca kaptanlığını yapmıştır.⁶⁶

Proje, bir yandan geri kalmış Doğu ve Güneydoğu bölgesinde iktisadî hayatı canlandırmayı, diğer yandan Askerî amaçlar için ulaşım imkânlarını geliştirmeyi amaçlıyordu. Kilometre garantisi bulunmamayı esas alan proje, madenlerin işletilmesinden sağlanan gelirle yapılmayı öngörüyordu. Bunlara karşılık Meşrutiyet yönetimi Doğu Anadolu'da bazı ek hatların projeye dâhil edilmesini istemişti. Böylelikle Chester imtiyazı için kurulan Ottoman American Development Company (OADC), Dr. Glasgow'un önderliğindeki J. G. White Şirketi'ni saf dışı bırakmıştı. Aynı zamanda Erzurum milletvekili Pastırmacıyan da, ABD'deki Ermeni lobisinin de etkisiyle Chester lehine içeride kamuoyu oluşturmaya çalışmıştır.⁶⁷

Hükûmetin onayına sunulan projede şirketin istekleri doğrultusunda önemli değişiklikler yapılmıştır. Eleştirilere yol açan bu değişiklikler arasında normal genişlikteki hat, dar hatta dönüştürülmüş; Van'a gidecek hat Sivas yerine, Harput'tan başlayarak Van Gölü kenarındaki bir iskeleye ulaştırılıp, Osmanlı Anonim Şirketi'nin kurulması için belirtilen 3 aylık sürenin 6 aya, keşif süresinin 2 seneye çıkartılarak, Harput'tan Yumurtalık'a incek demiryolunun her kilometresi için yılda 160 bin franklık işletme teminatı verilmesi gibi esasları içermiştir. Ayrıca bir hattı Gölcük mevkinden 25 sene süre ile sahile veya sahile bakan bir hatta bağlamak üzere 20 kilometre sağındaki ve

⁶⁵ İsmail Yıldırım, *Cumhuriyet Döneminde Demiryolları (1923-1950)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara, 2001, s. 26.

⁶⁶ Bilge Sükan Yavuz, "Fransız Arşiv Belgelerinin Işığında Chester Demiryolu Projesi", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S: 24, Kasım 1999-2003, s. 529.

⁶⁷ Erdal Açıkşes-Rahmi Doğanay, *Amerika'nın Yüz Yıllık Ortadoğu Hayali Chester Projesi*, Fırat Üniversitesi Basımevi, Elazığ, 2010, s. 55-56.

solundaki maddelerden başka bütün Sivas ve Elazığ vilayetleri dâhilindeki madenler şirkete bırakılmıştır.⁶⁸

Bir başka ifadeyle Chester, Amerikan çıkarlarına hizmet edecek bir proje hazırlamıştır. Hazırlanan bu projeye, hazırlayanın adından dolayı Chester Projesi denilmiştir. Proje, Türkiye'nin Doğu Anadolu ve Güney Anadolu bölgesinde yapılacak demiryollarının finansmanı için gerekli kaynağın nasıl bulunacağı üzerine kurulmuştur. Amiral Chester'ın Projesine göre: Türkiye'nin doğusu ve Musul-Kerkük bölgesini Karadeniz ve Akdeniz'de birer limana bağlayacak 4.400 kilometrelik demiryolu ve iki liman yapımı karşılığında, hatların, limanların ve demiryolu güzergâhlarının her iki yanında 20 kilometreyi kapsayan alan içinde kalan petrol dâhil her türlü yeraltı kaynağının işletmesi 99 yıllığına Amerikan sermaye grubuna bırakılacaktı. Projeyi yürütecek grup, Türkiye'de birçok vergiden muaf olmanın yanında kendisine sağlanan özel kolaylıklardan da faydalanacaktı. Garip bir tesadüftür ki Chester Projesi'nin demiryolu hatlarını geçirmeyi öngördüğü Sivas'tan Güneydoğu'ya uzanan ana hat üzerindeki Sivas, Hekimhan, Harput, Ergani ve Diyarbakır çevreleri Türkiye'nin ve dünyanın en önemli demir, krom, bakır ve petrol yataklarıdır. Maden yataklarının tamamı Chester Projesi'nin 40 kilometrelik imtiyaz şeridi içinde kalmaktadır.⁶⁹

Mart 1910'da Osmanlı yöneticileri ile Chester grubu arasında bir ön protokol imzalanmıştı. Şirket bir iyi niyet göstergesi olarak bir İstanbul bankasına 20.000 Osmanlı lirası depozito yatırmıştı. Ancak dönemin sadrazamı Hakkı Paşa'nın bu anlaşmayı imzalamak için 3 ay kadar geciktirmesi şirketin başarısına gölge düşürmüştü. Böylece Heyet-i Vükela ve daha sonra da Meclis tarafından onaylanması gereken anlaşma, bir yerde takılıp kalmıştır. ABD, bu duruma tepki koymuş ve Türkiye'ye giren mallara uygulanan gümrük oranlarının % 8'den, % 11'e çıkarılması, Türkiye'ye silah satımı, bazı idarî kapitülasyonların ABD tarafından kaldırılması veya yumuşatılması gibi konuları pazarlık konusu etmişti. Osmanlı hükûmetinin anlaşmayı imzalaması dâhilinde Türkiye'nin gümrük oranlarını arttırmasına ABD'nin razı olacağı da belirtilmişti.⁷⁰

⁶⁸ TBMMZC, Devre: 1, İçtima Senesi: 4, C: 28, 20. İçtima, TBMM Matbaası, Ankara, 1961, s. 439.

⁶⁹ Turgut İleri, "Amerika Birleşik Devletleri'nin (ABD) Türkiye'deki Yer altı Kaynakları İle İlgilenmesi ve Türk Madenciliğin Geliştirilmesine İlişkin Hazırlanan Raporlar", *Turkish Studies*, Volume: 5/ 2, Spring 2010, s. 1148-1149.

⁷⁰ Bilmez Bülent Can, *Demiryolundan Petrole Chester Projesi (1908-1923)*, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, 2000, s. 136.

Bu arada İngiltere, Fransa ve özellikle Almanya Türkiye’de yapılacak bu ve bu gibi ABD yatırımlarının gerçekleşmemesi için tedbirler aramaya başlamışlardır. Almanya, Bağdat demiryolu imtiyazına ters düştüğü için, İngiltere Musul petrollerine göz koyduğu için Rusya ise Samsun-Sivas hattının kendine yakın olduğunu ileri sürerek ABD imtiyazına karşı çıkmışlardır. Osmanlı Devleti ise ABD’den daha fazla taviz elde edebilme düşüncesi ile bir takım engeller çıkarmıştır. Bu nedenlerle ABD Dışişleri Bakanlığı devreye girerek Chester Projesi’ni desteklemeye başlamıştır.⁷¹

Osmanlı idaresi, demiryolları için söz konusu hiçbir imtiyaz talebine kesin olumsuz cevap vermeyerek sürüncemede bırakmıştır. Bu durum, devlet içerisindeki karar mekanizmalarının farklı dış güçlerin etkisi altında olmalarıyla birlikte Osmanlı Devleti’nde, oyalama taktiği ve ertelemelerin Abdulhamid devrinden miras kalmasıyla açıklanabilir.⁷²

Bir başka ifadeyle imtiyaz sahibi şirket, hiçbir km garantisi veya ücret almadan Anadolu’da yaklaşık 4.400 km uzunluğunda demiryolu hattı, Akdeniz ve Karadeniz kıyılarında 3 liman inşa ederek ve karşılığında inşa ettiği demiryolu hatlarıyla birlikte limanları işletme hakkına sahip olabilecekti. Ayrıca, demiryolu ve liman yapımı ve işletmesi konusunda şirkete sağlanan her türlü ithalat ve iç alımla vergi bağışıklığı ve arazinin ücretsiz olarak şirketin kullanımına sunulması gibi yasal, malî ve idarî kolaylıklar, bu yeraltı kaynaklarının çıkarılması ve işletilmesi için de geçerli olabilecekti.⁷³

Her ne kadar bir ön sözleşme imzalanmışsa da proje, 1911’de kesin onay için Meclis-i Mebusan’a gönderilmiştir. Yukarıda bahsi geçen devletlerin rahatsızlıklarının yanı sıra Osmanlı hükûmetinin kapitülasyonların kaldırılması konusunda Amerikan hükûmetini ikna etme arzusu, imtiyaz sözleşmesinin Meclis-i Mebusan’da görüşülmesini geciktirmiştir. Ne var ki 1911 Haziran’ında Meclise gönderilen proje, zaman sıkışıklığından ötürü incelenmeyeceği gerekçesiyle başka bir zamana ertelenmiştir. Bu arada kendi içinde sorunlar yaşayan OADC, 1911 Eylül’ünde Trablusgarb Savaşı’nı bahane ederek yatırdığı teminatı geri almış, şirkette dağılma ve kopmalar yaşanmıştır.⁷⁴

⁷¹ Yaşar Semiz, *Türk-Amerikan Münasebetleri Işığında Chester Projesi*, Basılmış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Ankara, 1987, s. 39-40.

⁷² Bilmez Bülent Can, a. g. e, s. 125.

⁷³ İsmail Türk, *Atatürk Dönemi Türk Amerikan İlişkileri (1920- 1938)*, İnönü Üniversitesi, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Malatya, 2006, s. 116-117.

⁷⁴ Bige Sükan Yavuz, a. g. m., s. 530.

Tüm olumsuzluklara rağmen Mr. Chester, 1912-1913 yıllarında inatla projeyi sürdürmeye çalışmıştır. Ancak şirket, dağılmaktan kurtulamadığı için Chester, daha sonra Ottoman-American Exploration Company adlı yeni bir şirket kurmuştu. Eski projede bazı değişikliklere yapmasına rağmen, 1913 yılı Haziran'ında Mahmut Şevket Paşa suikastı sonrası yeni yöneticilerin projeye sıcak bakmamaları nedeniyle kendisi istediği sonuca ulaşamamıştır.⁷⁵

Chester Projesi diye anılan ve birçok girişimde bulunan şirketin, göz diktiği alanlardan biri de İngilizlerin sömürü ve ticarî sahası olan Musul petrolrolleridir. Bununla beraber, Osmanlı Devleti'nin sonunu ilan eden Mondros Mütarekesi'ne kadar yapılan temas ve müzakerelerden hiçbir netice elde edilememiştir.⁷⁶

ABD diplomatlar, her ne kadar Ortadoğu'da İngiltere'nin konumuna vurgu yapmışsa da Ortadoğu petrol sahalarına hâkim olma konusunda İngiltere ile sıkı bir rekabete girmiştir. ABD Devlet Bakanlığı, Amerikan petrol şirketlerinin, Türk Petrol Şirketi'nin Mezopotamya'da petrol sahaları üzerinde özel haklara sahip olduğunu ve İngiltere mandası altında bulunan Irak'ta ayrıcalık hakları elde edilmesi için Açık Kapı siyasetini uygulamaya koymuştur. Yani Açık Kapı'nın amacı petrol sahalarında ABD'nin etkinliğinin artırılması için her yolun denenmesi demektir. Ortadoğu'da Amerikan petrol ilgisinin hızlı artışıyla birlikte, ekonomik düşünceler Ortadoğu'daki Amerikan çıkarları hiyerarşisinde daha yüksek bir konuma gelmişti. 1919 ile 1939 yılları arasında Ortadoğu'daki petrol gelişim ve mülkiyet kayıtları hatırı sayılır bir biçimde artmıştır. II. Dünya Savaşı öncesi Amerikan petrol nüfuzu, Irak Petrol Şirketi'nin (Türk Petrol Şirketi'nin yeni adı) 4'te birini, Suudi Arabistan ve Bahareyn'de üretim monopolisi ve Kuveyt'te bazı mülkiyetlerle birlikte Ortadoğu'da önemli miktarda mülkü yönetmekteydi.

Birinci Dünya Savaşı, ulusların savaşma şekillerinde bir devrimi ifade etmişti. Sadece alanlarında bazı yeni silahların kullanılması değil aynı zamanda savaş gemilerine ve araçlarına petrol ürünlerini uygulamaya koymuştur. Bu amaçla jeologlar, Ortadoğu'da petrol kaynakları aramaya girişmişlerdir.⁷⁷

Birinci Dünya Savaşı'nda ABD, savaş motorlarını ateşlemek için geniş miktarda petrol ve petrol ürünleri kullanmıştı. Amerikan savaş gücü, yerel kaynaklarını o kadar

⁷⁵ Bige Sükan Yavuz, a. g. m., s. 531.

⁷⁶ Fahir Armaoğlu, *Belgelerle Türk-Amerikan Münasebetleri*, T.K.Y Yay., Ankara, 1991, s. 30.

⁷⁷ Thomas A Bryson., *American Diplomatic Relations With The Middle East (1784-1975): A Survey*, The Scarecrow Press, Metuchen 1977, s. 96.

hızlı tüketmiştir ki hükûmet yetkilileri yerel kaynakların gelecekte ABD'nin ihtiyaçlarını karşılayamayacağından endişe etmişlerdi.. 1919-1920'de Amerikan Senatosu, Devlet Bakanlığı'nın önceki hükûmetler tarafından petrol aramak için konulmuş kısıtlamalarını kaldırmak istemiş, bunun üzerine Harding ve Coolidge tarafından takip edilen Wilson yönetimi, Ortadoğu petrol sahalarına Amerikan nüfuzunun girebilmesi için Açık Kapı politikasından yararlanmıştı. 1919'da Standard Oil Company Of New York⁷⁸ (SOCONY), İngilizlerin SOCONY'nin ayrıcalık edindiği Filistin'deki petrol arama çalışmalarını engellediklerinden şikâyet etmiştir. Ancak Amerikan Dışişleri Ofisi, Filistin'in askerî işgal altında bulunmasından dolayı hiçbir petrol arama faaliyetine izin vermeyeceğini belirtmiştir. 1920'de San Remo Konferansı yapılmış ve Osmanlı Devleti'nin parçalanması esas alınmıştı. İngiltere ve Fransa arasında yapılan anlaşmaya göre; Fransa, İngiltere'ye Suriye üzerinden Akdeniz'e çıkan bir boru hattı sağlaması karşılığında Mezopotamya petrollerinden bir pay alabilecekti. ABD, bu anlaşmanın kopyalarını eline geçirmiş ve İngiliz-Fransız anlaşmasının Açık Kapı prensibini ve Paris Barış Konferansı'nda ortaya konulan eşit fırsat kavramını ihlal ettiği gerekçesiyle Mayıs ve Temmuz 1920'deki notalarla protesto etmişti.⁷⁹

ABD'nin dikkate alması gereken üç önemli etken vardı. Bunlardan bir tanesi, Musul sorunuuydu. Türkiye, Musul bölgesindeki petrollerde haklarının olduğu belirtmişti. Diğer iki etkende petrol ayrıcalığı arayan Chester grubu ile Sultan Abdulhamid'in varisçi olduğunu söyleyen gruptur (Samuel Untermyer⁸⁰). Bunun dışında bölgede Amerikan Dışişleri'nin desteğini isteyen bir başka grup vardı ki oda

⁷⁸ ABD ve İngiltere'nin Ortadoğu'daki petrol arama mücadelesinde odak noktalarından birisi de Filistin olmuştur. Savaş öncesi girişimleriyle bölge petroleri üzerinde hak sahibi konumuna gelen SOCONY, 1913 yılından beridir görevlendirdiği jeologları vasıtasıyla çalışmalarını sürdürmüştür. Savaş'ın patlak verdiği yıl, Filistin'de 7 ayrı bölge için petrol arama ve çıkarma imtiyazı alan şirket, 1914 yılında Osmanlı Hükûmeti'nin çıkardığı bir kararname ile bu imtiyazlarını bir süreliğine askıya almak durumunda kalmıştır. Bkz. Bilmez Bülent Can, a. g. e., s. 203; Standard Oil Company Of New York şirketinin Türkiye'deki faaliyetleri için bkz. **BOA**, HR. İM. Dosya No: 37, Gömlek No: 8.

⁷⁹ Thomas A Bryson., a. g. e., s. 97.

⁸⁰ 29 Aralık günü II. Abdulhamit'in mirasçılarını temsil eden Untermyer, İsmet Paşa'yı ziyaret etmiştir. Amerikalı iş adamı, temsil ettiği grup adına şu bilgileri vermiştir. Abdulhamit'in Makedonya'dan Irak'a kadar Osmanlı topraklarının çeşitli bölgelerinde arazi ve mülkleri olduğunu, bunların 1909 yılında Hazine-i Hassa'dan Maliye Nezareti Hazinesi'ne devredildiğini ancak; mirasçıların başvuruları üzerine, Şer'i Mahkeme ve Şeyhü'l İslam'ın bu aktarma işlemlerini haksız bulduğunu belirtmiştir. Ayrıca alınan mal varlığının büyük bir kısmının Türkiye dışında kalması nedeniyle mirasçıların ve devletin bu emlak üzerindeki haklarının zarar gördüğünü ifade eden Untermyer, hem mirasçıların hakkını korumak ve hem de Türk hükûmetinden pay sağlama arzusunda olmuştur. Bkz. Hikmet Uluğbay, *İmparatorluktan Cumhuriyet'e Petropolitik*, Deki Yay., Ankara, 2008, s. 291.

Turkish Petroleum Compay (TPC⁸¹) ile ortaklık görüşmelerini sürdürmekte olan Amerikan petrol şirketleridir. Bunun üzerine mevcut karışıklık ve İngiltere'nin ağırlığı nedeniyle Musul konusunda ABD tarafsız kalmayı uygun bulmuştur.⁸²

ABD'nin Ortadoğu'da etkin olmasını istemeyen, İngiltere ve Fransa, Lozan görüşmelerinin yapıldığı ilk bölümünde imzalanacak anlaşma ya da anlaşma protokollerinin birine, savaştan önce Osmanlı hükûmetiyle yapılmış, uygulanmasına başlanmış olan bütün ayrıcalık sözleşmelerinin hatta resmî formaliteleri tamamlanmamış olsa bile, şimdiki Türk hükûmetince de geçerli sayılması gerektiğine ilişkin bir madde koyma hazırlığı içinde olmuşlardır. İsmet Paşa, bu talepleri kabul etmeleri yönünde Müttefik devletlerce sıkıştırıldığını hukukî bir sorunun politik bir sorun haline getirildiğini belirtmiştir. ABD temsilcisi Grew, anlaşmaya konulmak istenen madde konusunda 15 noktalık bir itiraz name hazırlamıştır. ABD'nin ağırlığını koymasıyla ilgili madde Müttefiklerce anlaşma metninden çıkarılmıştır.⁸³

Esasında İngiltere ve Fransa'nın imtiyazlarla ilgili bir maddeyi anlaşma metnine koymalarındaki amaçları Musul meselesi tartışılırken İngiliz-Fransız şirketi olan Turkish Petroleum Company'nin (TPC) eski imtiyazlarının geçerli hale getirmesidir. Bu

⁸¹ Irak petrollerine ilişkin olarak 1912'de çok sayıda şirketin bir araya gelerek kurdukları ve daha sonra TPC adıyla anılacak olan şirketin hissedarları, İngiliz, Alman şirketleri ile birlikte Ermeni asıllı petrol uzmanı Gulbenkiandır. Yapılan işbirliğinde taraflar bölgedeki petrol alanlarını tek başına değil TPC aracılığı ile yapabileceklerdi. Anlaşmanın imzalanmasından kısa bir süre sonra 28 Haziran 1914'te Musul ve Bağdat petrol alanlarının imtiyazı TPC'ye verilmiştir. Ancak Birinci Dünya Savaşı'yla ortaya çıkan yeni durum, Irak petrol alanlarının paylaşımını büyük ölçüde etkilemiştir. Dolayısıyla Savaş, İngilizlerin bölgede üstünlük sağlaması ve Almanya'nın bölgedeki petrol alanlarının kullanımını dışında kalmasıyla sonuçlanmıştır. 1916 yılında yapılan ve Osmanlı topraklarının İngiltere ile Fransa arasında paylaşımını ön gören Sykes-Picot Antlaşması'na göre; Osmanlı toprakları Arap Devletleri Federasyonu'na ayrılan bölge ve Fransa ile İngiltere'nin nüfuz alanlarına giren bölgeler olarak ayrılmıştır. Akka-Kerkük hattının kuzeyinde yer alan Musul, Fransız nüfuz bölgesinde kalmıştır. Ancak, 1918'de yapılan bir başka anlaşmayla, İngiltere'nin savaş sonrası Avrupa'daki düzenlemelere ilişkin olarak bazı taleplerinden vazgeçmesi ve Musul petrollerinden Fransa'nın da pay alması koşuluyla, Musul'un İngiliz nüfuz alanına girmesi kararlaştırılmıştır. 1920 yılı San Remo Konferansı ile Irak'ın İngiliz manda yönetimine bırakılması sonucu Musul petrol alanları da Fransa'nın da pay alması şartıyla resmen İngiltere'nin denetimine girmiştir. Bkz. Tayyar Arı, *Geçmişten Günümüze Ortadoğu*, B. 4., Mkm Yay., Bursa, 2008, s. 144-146 ; TPC hakkında bkz. Nevin Yazıcı, *Petrol Çerçevesinde Musul Sorunu (1926-1955)*, Ötüken Yay., İstanbul, 2010, s. 45-53.

⁸² Thomas A Bryson., a. g. e., s. 99-100; İsmet Paşa, Lozan Konferansı'nın ikinci bölümünde Abdulhamit'in mirasçılarını temsil eden Amerikalı işadamları Utenmayer ile görüşmüş, Utenmayer, mirasçıların Türk uyuşuğu onaylandığı takdirde petrol alanları Türkiye'den koparılsa dahi bazı Türk uyrukluların faydalanacağını ve bir kısım şirket hissesini ve gelirden bir miktarını Türkiye'ye vermeyi kabul ettikleri belirtmiştir. İsmet Paşa da bu yolla Musul meselesinde ABD'nin desteğinin alınabileceğini düşünmektedir. Bkz. Erdal Açıksees-Rahmi Doğanay, a. g. e., s. 112 - 113(346. ve 348. Dipnot) ; Dışişleri Bakanı Hughes, bu gruplara karşı Bakanlığın tutumunu şu şekilde açıklamıştır: “ Bu 3 teklifle ilgili olarak Bakanlık, Amerikan vatandaşlarına ve çıkar gruplarına uygun diplomatik desteği verecektir. Ancak, diğer Amerikan kuruluşlarını dışlayan hiçbir şirkete özel ayrıcalıklar tanımayacağı gibi destek de olmayacaktır.” demiştir. Bkz. Hikmet Uluğbay, a. g. e., s. 289.

⁸³ Joseph Grew, *Gazi ve İsmet Paşa-Çalkantılı Dönem (1922-1932)*, Çev. M. Aşkın-N. Uğurlu, B. 3, Örgün Yay., İstanbul, 2005, s. 85-89.

nedenle de Müttefikler başta İsmet Paşa ve Türk Heyeti'ne baskı yapmışlardır. Fransızlar, Chester imtiyazları nedeniyle haklarının çiğnendiği noktasında da İsmet Paşa'ya baskı yapmışlardır. Bu nedenle İsmet Paşa, Lozan'dan Ankara'ya Fransızların rahatsızlıklarını belirterek Chester Projesi ile ilişkilerin ağırdan alınması noktasında tavsiyede bulunmuştur. Ancak tüm tepkilere rağmen, Ankara'nın, Chester grubu ile işbirliği yapmakta kararlı olduğunu görülmektedir. Avrupalı devletlere göre, Amerikalıları daha az zararlı gören Ankara, bu durumu siyasî manevralar için bir koz olarak kullanmaya çalışarak ülkenin kalkınmasına da katkıda bulunabileceği inanmıştır.⁸⁴

1921 Aralık ayında Ticaret Bakanlığı'nın temsilcisi olarak Ankara'ya gelen Gillespie, Yusuf Kemal Tengirşek, Adan Bey, Başbakan Rauf Orbay, Mustafa Kemal ile görüşmüştür. Yapılan görüşmeler sırasında Gillespie ile Chester ayrıcalığı konusunu da değinilmiş ve Amerikan hükûmetinin bu projeye yönelik tutumu da öğrenilmek istenmiştir. Gillespie, Washington'a gönderdiği ayrıntılı raporunda petrolle ilgili olarak şunları ifade etmiştir: Ankara'da Chester projesini canlandırma yönünde arzular olduğu gibi, Musul petrollerinin işletilmesine Amerikan şirketlerinin katılmasını görüşme yönünde istek de mevcuttur.⁸⁵

Bu sırada Amerikan petrol firmaları aralarında bir korsorsium kurarak, Türk petrol şirketinin ortakları ile yürütecekleri görüşmelere 1921 yılı sonlarında başlamışlardır. Amerikan Dışişleri Bakanlığı buna sıcak bakmıştır. ABD Dışişleri Bakanlığı, İngiliz nezdinde zemin yoklamasına girişmiş ve gerek İngiliz hükûmeti çevreleri gerek İngiliz petrolcülerin uzlaşıcı bir yaklaşım içinde oldukları görülmüştür. İngiliz hükûmeti, konuya sıcak baktığını uzun süredir izin vermediği Standart Oil Şirketi'nin jeologlarına Filistin'de izin vererek göstermiştir.⁸⁶

Aradığı desteği ABD Dışişleri Bakanlığı'ndan bulamayan Chester, 1922 yılında girişimlerine devam ederek aralarında bankerler, gazeteci, işadamı vb. bulunan bazı şahısları projeye katılmaya ikna etmeye çalışmıştır. Bunların arasında geniş bir çevresi olan Kanadalı K. E. C. Kenedy de bulunmakta ve yeniden organize edilen şirketin temsilciliğini üstlenmiştir. İlk iş olarak Amiral'in oğlu Arthur Chester Ankara'ya gönderilerek görüşmeler tekrar başlatılmıştır. Bunda ABD'nin Ankara temsilcisi

⁸⁴ Erdal Açıkşes-Rahmi Doğanay, a. g. e., s. 113-114.

⁸⁵ Hikmet Uluğbay, a. g. e., s. 264.

⁸⁶ Hikmet Uluğbay, a. g. e., s. 266.

Gillespi'nin etkisi olmakla birlikte Amerikan hükûmeti, İstanbul'daki yüksek komiserden şirketin desteklenmesini istemiştir.⁸⁷

Amiral Chester'ın oğlu Arthur Chester, Ocak 1922'de Ali Rana Bey'e demiryolu projesi ile ilgili bir mektup yazmıştır. Arthur Chester ile Ali Rana Bey'in tanışıklıkları Gemiler İdaresinde (Sefain) birlikte bir süre çalışmaları ile başlamıştır. Arthur Chester, İstanbul'da kaldığı bir buçuk yıllık zaman zarfında Amerika Deniz İşletmeleri Adalar Denizi Akdeniz Limanları Müdüriyetinde çalışmıştır. Bahsi geçen mektupta:

“ ...Ankara; projemizi, yalnız Fransız uzlaşmasıyla bağdaşmayan yönden bağlayarak, kabul ederse yalnız bizi değil, hükûmetimizi de İngilizlerin Irak'taki dava ettiklere şeylere engel olmak konusunda kuvvetlendirmiş olur. Babam, konuyu Dışişleri Bakanlığı ile görüştü. Fakat ayrıcalığın kesinlik kazanmaması bir zayıf nokta oluşturuyor. Böylece buradaki işlerimi tamamlar tamamlamaz Ankara'ya gitmek ve mümkün olduğu kadar kısa bir müddet içerisinde konuyu halletmek niyetindeyim. Buranın resmî ve iktisadî görüşülecek olan yerlerinde “CHESTER” adı Türkiye işleriyle o derece birleşmiş sayılmaktadır ki sermaye sahiplerine faydalanma ümidi verebilecek her hangi bir girişimi düşünceden, geçerleştirmeye geçmeye gücümüz yeteceği gibi, memleketlerini bayındır hale getirmek ve diriltmek isteyen Türklere düşündüklerinin üstünde kıymetli yardımda bulunabiliriz. Korkuyorum ki İngilizler, Türklerin istediklerinden çoğunu kabul etmiş görünerek Irak petrol sahalarına hâkim kalmak isteyecekler ve Türklerde Amerika'dan hiçbir yardım beklemeyecekleri korkusuyla kandırılıp kabul edecekler; fakat bu gerçekleşirse Amerika'nın Türkiye'ye yardımda bulunması için hiçbir ihtimal kalmayacak ve bizi ikinci defa reddetmekle, Near East Relief'in Amerika'da Türklerin aleyhlerine yaptığı dehşetli propagandaya karşı mevcut tek tesirli itibarı öldürmüş olacaklardır. Maksadım Fransızlarla birleştirilerek Bağdat yolunu Musul'a ve İran sınırına birleştirmek ve Mardin'den Harput'a bir kol ve Van'a bir kol inşa etmek ve mümkün olduğu takdirde Harput'u Sivas yoluyla Samsun'a bağlamaktır... Elverişli görülebilecek her türlü limanı da inşa etmeye hazırız. Umut ve tasavvurlarımı ve Amerikalıları kendileriyle iş göremeyecek bir duruma sokacak bağlar ile ellerini bağlamamaları dileğinde bulunduğumu Ankara'ya ulaştırabilir misiniz?”⁸⁸ şeklinde, bitmiştir. Ali Rana ise, cevabında; “Amerika gerçekten İngilizlerin Irak siyasetine karşı ise ve bu konuda Türklere yararlı bir siyaset

⁸⁷ Yaşar Semiz, a. g. t., s. 42.

⁸⁸ BOA, HR. İM. Dosya No: 60, Gömlek No: 16.

takip etmek istiyorsa bunu artık göstermesinin zamanı gelmiştir.” diyerek, düşüncelerini açıklamıştır.

Amiral’in oğlunun Ankara’da temaslarda bulunduğu sıralarda Amiral’de ABD’de Dışışleri’nden destek istemiş; ancak gerekli alakayı görememiştir. Bunun üzerine savaş öncesi kurmuş olduğu OAEC adlı şirketini dağıtarak bu kez %50 payla Kanada-İngiliz ortaklığının sahipleri olan Clayton ile Kennedy’yi dâhil etmiştir. Amiral, şirketin başına da Panama Kanalı yapımı ile ünlenen General George Goethal’sı getirmiştir.⁸⁹

Yeni adıyla kurulan şirketin en büyük sorunu kendi içlerinde yaşadıkları iç çekişmeler olmuş ve bu durum Amerikan Dışışleri Bakanlığı’nca takip edilmiştir. Nitekim 3 Eylül 1922’de Arthur Chester ve Clayton-Kennedy Ankara’ya yapacakları ziyarette yetki kavgasına girmişlerse de bunu bir kenara bırakıp birlikte hareket etmeye karar vermişlerdir. Görevleri 1909’da Osmanlı makamlarına sunulmuş olan demiryolu ve maden projesini Ankara’ya sunmak ve anlaşılmaya varmak olmuştur. Eylül sonuna kadar süren görüşmeler sonunda Arthur Chester, Ankara’da kalırken, Clayton-Kennedy İstanbul’a dönmüştür. Ankara’daki görüşmelerin olumlu geçtiğini söyleyen şirket yetkililerinden Clayton-Kennedy hakkında İstanbul’da ki yetkililer şüpheye düşmüşlerdir. Çünkü Amiral Chester, 2 Ekim’de İstanbul Denizcilik Birimi’ne gönderdiği yazıda onları sahtekâr olmakla suçlamıştır. Bunun üzerine Bristol, 7 Ekim 1922 tarihli bir yazıyla Dışışleri’nden bu kişilerin şirketteki konumları hakkında bilgilendirilmesini istemiştir. Bristol, Clayton-Kennedy’i desteklemekle birlikte adı geçen şirketin Başkanı Gothals’da Amiral Chester’in tavrının yarattığı olumsuz havayı dağıtmak adına Dışışleri’ne bir yazı yazarak Clayton-Kennedy’nin şirket içindeki yetkisini onayladığını belirtmiştir.⁹⁰

Bu sırada Mezopotamya petrollerinden pay almak için TPC’den hisse almaya çalışan Standard Oil of New Jersey’in özellikle 1922 yazından itibaren önemli temaları olmakla birlikte İngiliz ve Fransızlarla pazarlık masasına oturulmuştur. 1922 Kasımına gelindiğinde söz konusu olan şirket, TPC’ye ortaklığı konusunda belli bir mesafe kaydetmiştir. Buna göre Amerikalılar, %24 hisse ve ortaklık noktasında anlaşmışlardır.⁹¹ Bu ön anlaşma karşılığında İngiliz ortaklar, ABD’nin Lozan’da TPC’nin haklarını savunması istemişlerdir. Amerikan Dışışleri Bakanlığı, bu talebe

⁸⁹ Hikmet Uluğbay, a. g. e., s. 266.

⁹⁰ Bilmez Bülent Can, a. g. e., s. 236-239.

⁹¹ Thomas A. Bryson, a. g. e., s. 100.

karşılık vermemiştir. TPC'nin yasal durumu kesinleşmeden bir tercih yapmayı ve bir grubu desteklemeyi reddetmiştir.⁹²

Amerikalıların katılımıyla ilgili düzenlemelerin İngiliz ve Fransız hükûmetlerinin işbirliği ile tamamlanmak üzere olduğuna dair Amerikan basınında haberler çıkmaya başlamıştır.⁹³ The New York Times'da çıkan bir haberde Amerikalı diplomatların çok daha etkili olması nedeniyle Standard Oil'in, Chester grubuna göre desteklenmesi gerektiği yönünde bir not düşülmüştür.⁹⁴

Ankara'nın Chester Projesi'ne sıcak bakmasındaki en önemli öncül, girişimcilerin Amerikalı olmaları ve İngiltere'nin işgal yıllarındaki Yunan yanlısı tavırlarından dolayı Türkiye'de bir İngiliz düşmanlığının hâkim olmasıydı. Ancak Clayton-Kennedy'nin İngiliz ajanı olabileceği yönünde çıkan söylentiler üzerine bu şahısların Anadolu'ya dönmek için yaptıkları müracaat üzerine Türkiye, ABD'nin Ankara temsilcisi İmbre'ye başvurarak adı geçen şahıslara kefil olup olmayacağını sormuştur. İmbre'e cevaben Clayton-Kennedy'nin Kanada vatandaşı olması sebebiyle böyle bir yetkinin olmadığını belirtmiştir. Ancak Anadolu'ya izinsiz geçmek üzere yakalanan Clayton-Kennedy daha sonra serbest bırakılmışlardır.⁹⁵

Amerikalı diplomatların ve Dışişleri'nin problemleri çözme sürecinde yaşananlar, Ankara'nın projeye yaklaşımında bazı endişelere kapılmalarına neden

⁹² Erdal Açıkşes-Rahmi Doğanay, a. g. e., s. 114.

⁹³ Bige Sükan Yavuz, a. g. m., s. 544-546.

⁹⁴ The New York Times, 14 April 1923.

⁹⁵ Bilmez Bülent Can, a. g. e., s. 241; Chester, Kennedy ve yanlarında bulunan Suphi Ziya Bey'in Aralık ayının 1922 yılında Ankara'ya gelme talepleri üzerine İçişleri Bakanlığı'na başlayan yazışmalar neticesinde kendilerine izin verilmiştir. İstanbul'da bulunan Refet Paşa'nın İcra Vekilleri Heyeti Reisi Rauf Bey'e Kennedy ile ilgili olarak yazdığı yazıda şunlara yer verilmiştir. “...kendisi hakkındaki ihbarın sabık Hariciye Vekili Yusuf Kemal Bey'in kaim biraderi Orhan Bey tarafından yapıldığı ve Orhan Bey de bu malumatı Amerikalı gazeteci Clayton ve Amerika sefarethanesi Ticaret Müsteşarı Glaypi'nin beyanatından ibaret bulunduğu anlaşılmıştır. Amerika Sefarethanesi, Kennedy hakkında yeni bir malumat sahibi değildir. Sefarethane, Kennedy'nin elindeki vesika ve temsil ettiği malî grubu teşkil eden eşhasa nazaran şayan-ı emniyet ve itimat telakki etmekte devam ediliyor. Halen Lozan'da bulunan ve binaenaleyh malumatına müracaat mümkün olamayan Ticaret Ataşesi Glaypi'nin Kennedy elindeki mektupları ve Ankara'daki İmbri'ye hitaben yazılan tavsiyeleri de bu merkezde gazeteci Clayton'un Amerika Sefarethanesi'nde verdiği ifade-i tahririye de kendisinin Orhan Bey'e Kennedy hakkında bu tarzda ifade de bulunduğunu tekzip ediyor. Burada bulunan Orhan Bey'in ifadesinde Clayton'un kendisine bu yolla beyanatta bulunduğunu tekrar teyit olunuyor. Kennedy'in Kanadalı olduğu zaten daha ilk defa Ankara'ya geldiği zaman kendi tarafından bana söylenmişti. Benim burada anladığıma göre bu zat, Amerika'da herhalde mühim bir malî grubu temsil ediyor. Bu grubun, hem Amerika'da hem de İngilizler arasında kavi muhalifleri var. Bu ihbaratın daha ziyade iktisadî bir rekabet olacağını ihtimal veriyorum. Bu adam İngiliz casusu olsa bu kadar gürültüden sonra Ankara'ya gitmekte ısrar edeceğini kabul güç olur. Casus olsa bile iş meydana çıktıktan ve Ankara'da tarassut altında bulundurulduktan sonra büyük bir şey yapabileceğini bittabi zannedemem. Buna nazaran meselenin memlekete faidesi nokta-i nazarından keyfiyetin tahkik olunarak oraya gelmesi faydalı ise artık beklenmeyerek hemen oraya gelmesine müsaade edilmesi aksi halde kendisine kati cevab-ı red verilmesi zarurîyeti hâsıl olduğu arz ve süratle cevap verilmesini rica ederim” demiştir. Bkz. BCA, F: 030. 10. Y: 206. 410. 3.

olmuştur. Amerikan hükûmetinin diplomatik destekten kaçınması, Kennedy hakkında ortaya atılan iddialar ve şüpheler, Kennedy'in tutuklanması, Arthur Chester'in da İstanbul'a gitmesi üzerine, Ankara hükûmeti çevrelerinde Chester grubu ile ilgili güvensizlik yaratmıştır. Chester grubu, bir kısım Amerikan resmî çevrelerinde sermayesi olmayan maceracılar olarak görülmüş ve uluslararası güçlerin tepkilerinden de korkulmuştur.⁹⁶

Lozan Konferansı'nda yaşanan soruların temelinde ekonomik menfaatler yaratması kaçınılmaz bir gerçektir. Konferans, başladığı günden Aralık ayı ortasına kadar bir dizi sorunun gözden geçirilmesi ve Boğazlar ile Türkiye'nin sınırları sorununun temel ilkelerinin çözülmesi için çaba harcanmıştır. 1922 Aralık ayı ortasından 1923 Ocak ayı ortasına kadar, ekonomik, malî sorunların ayrıntılarıyla meşgul olunan konferansın üzerinde bir de Musul sorunun gölgesi düşmüştür. Türkiye ile Müttefik devletlerin yaşadığı görüş ayrılıkları nedeniyle anlaşmanın temel sorunları üzerinde uzlaşmaya varılmadan 4 Şubat 1923 tarihinde konferansın kesintiye uğramamıştır.⁹⁷

İsmet Paşa bunun üzerine Türkiye'ye dönmüş, konferans hakkında Bakanlar kuruluna etraflıca bilgi vermiş ve kendisine yeni talimat verilmesini istemiştir. 21 Şubat'ta TBMM'de Lozan'la ilgili görüşmeler başlamıştır. Buna göre, Musul sorunu ertelenecek, Karaağaç'tan vazgeçilecek ve ekonomik sorunlarla ilgili maddeler anlaşmadan çıkarılacak, tüm diğer noktalarda Misakı Millî illerinde ısrar edilmesine yönelik talepler bulunmuştur. TBMM'de 6 Mart günü yapılan toplantıda, Saruhan milletvekili Reşat Bey'in sunduğu önerenin çoğunlukla kabul edilmesi üzerine görüşmelere son verilmiştir. Bu münasebetle yayınlanan bildiride, İtilâf devletlerince hazırlanmış olan anlaşma tasarısında Türk bağımsızlığını zedeleyici hükümler içermesi nedeniyle kabul edilemeyeceği; fakat barış görüşmeleri sürdürülerek, belirli bir süre içinde Musul sorununun çözümlenmesi, malî, iktisadî ve idarî sorunlarda Türkiye'nin hayati haklarını ve işgal altındaki Türk topraklarının, barışın imzalanmasından hemen sonra boşaltılmalarını sağlaması için, TBMM tarafından hükûmete yetki verildiği açıklanmıştır. Böylelikle 8 Mart günü Müttefik devletlere Türk notası iletilmiştir. Bunun üzerine Müttefikler, 31 Mart 1923'te İsmet Paşa'nın notasına cevap vererek görüşmeye hazır olduklarını bildirmişlerdir. Konferansın Lozan'da 23 Nisan 1923

⁹⁶ Erdal Açıkses-Rahmi Doğanay, a. g. e., s. 107-108.

⁹⁷ Abdulkadir Kaya, a. g. t., s. 44.

tarihinde yapılması kararlaştırılmış ve Ankara görüşmelerin yapılacağı yeri ve gününü kabul ettiğini belirtmiştir.⁹⁸

İkinci dönem Lozan görüşmelerine gidilmeden önce, TBMM yönetimi, OADC'yi temsil eden Deniz Yarbayı Arthur Chester ile Albay Kennedy'ye 9 Nisan 1923'te TBMM'nin onayı ile bir ayrıcalık hakkı tanımıştır. Amerikalılar, geniş bir bölgede demir yolu kurmak ve yol boyunca, iki yanda, 20 km genişliğindeki sahada tüm maden kaynaklarını işletmek ve her yıl Türkiye'ye 1,5 milyon İngiliz sterlini tutarında tarımsal makineler ithal etmek hakkını kazanmıştır. TBMM yönetimi, bu imtiyazla, Lozan'ın 2. döneminden önce ve konferans sırasında, Amerikalıları Müttefiklere karşı kullanma amacını gütmüştür.⁹⁹ Bu arada da ABD adına da Lozan'ın 2. dönem müzakerelerine katılması amacıyla sadece Josep Grew yetkili kılınmıştır.¹⁰⁰

ABD'li gözlemciler, petrol meselesinde İngiltere'nin tutumunu önemsemişlerdir. Musul birçok devletin iştahını kabartmakta¹⁰¹ ve İngiltere, ABD'nin Açık Kapı politikasını desteklemiştir. Musul meselesinde dikkate alınan en önemli etken Sevr Antlaşması olmuştur. Esasında Musul petrol alanları ya da Musul, Türkiye'nin bir parçası olmakla birlikte bu zengin topraklarda yabancılara petrol imtiyazı verilme durumu söz konusu olduğunda Dr. Rıza Nur, bunda ilk şansın Amerikalılara ait olduğunun sinyalini vermiştir. Rıza Nur, bir röportajında Musul'un çok uzun yıllar Osmanlı Devleti tarafından yönetildiğini belirterek Musul üzerinde egemenlik haklarının olduğunu ve bunu konferansta savunacaklarını belirtmiştir. Mütarekeden sonra İngilizlerin Musul'u işgal ettiklerini ve Türkiye'nin ABD ile işbirliği niyetinde olduklarını, amaçlarının Türkiye'yi çağdaşlaştırmak olduklarını dile getirmiştir. İngiliz yetkililer, Musul konusunda ABD ile bir uyum içinde olduklarını, Büyükelçi Child'ın bildirisinde bir anlaşmazlık ifadesinin görülmediğini ve İngiltere'nin Musul'dan çekilmeyeceği fikrinde olmuşlardır.¹⁰²

Chester imtiyazı olarak bilinen bu tasarı, daha önce Osmanlı hükûmetince Fransızlarla İngilizlere tanınmış olan bazı ayrıcalıkları içermiştir. Ancak 1914'te Fransız firması Regie Generale ve İngiliz firması TPC'ye verilen ayrıcalıklarla

⁹⁸ Salahi Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika II...*, s. 334-339 ; İlgili bölüm için bkz. İsmet İnönü, *Hatıralar...*, s. 375-376 ; Cemal Kemal, "Birinci Dünya Savaşı ve Sonrasında Musul Sorunu", S: 40, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Kasım 2007, s. 676.

⁹⁹ Salahi Sonyel, *Gizli Belgelerle Lozan Konferansı'nın Perde Arkası*, T.T. K Yay., Ankara, 2006., s. 172.

¹⁰⁰ Joseph Grew, a. g. e., s. 100.

¹⁰¹ *The New York Times*, 25 November, 1922.

¹⁰² *The New York Times*, 28 November, 1922.

çelişmiştir. İstanbul'da bulunan Fransız Yüksek Komiseri Pelle, Birinci Dünya Savaşı'ndan önce Fransızlara verilen haklara aykırı olduğu gerekçesiyle itiraz etmiştir.¹⁰³ Türklere göre ise Fransızlara tanınan hakların TBMM'ce akdedilmemiş olması nedeniyle bir hükmü kalmamıştır. Öte yandan Osmanlı Parlamentosu da bunları onaylamamıştı. Söz konusu durumdan İngilizlerde memnun kalmamış, hatta konferansa ABD'yi davet etmemeyi düşünmüşlerse de Müttefik çıkarlarına karşında ABD'nin cephe almasından endişe ettikleri için ABD'yi davet etmek durumunda kalmışlardır.¹⁰⁴

Konuyla ilgili olarak The New York Times'da çıkan bir haberde; Türkiye'nin doğal kaynaklarının Müttefik güçler arasındaki temel yarışın sebebi olduğu yazılmaktaydı. İngilizlerin Musul üzerindeki çıkarlarından ve Fransızların Osmanlı borçları ile ilgili çıkarlarından söz edilmiştir. Esasında Türkiye'nin geniş maden kaynaklarının pay edilmesi, demiryolu ve liman inşa imtiyazları, Türk dış ticaretinin kontrolü gibi konuların ortada kaldığını belirten haberin devamında *“1914 yılında alınmış olan bir Fransız demiryolu imtiyazı ve Ankara'da (20 Ekim 1921) M. Franklin Bouillon ile gerçekleştirilen Fransız-Türk ticaret anlaşması ile sağlanan imtiyazlar, demiryolu inşası, demiryolunun her iki yakasındaki maden hakları ve yeniden yapılanma programları ile Amiral Chester başkanlığındaki bir Amerikalı gruba verilen birleşik imtiyazlarla çatışmaktaydı. Bu anlaşmazlık tam olarak çözülemedi; ancak Fransız ve İngiliz demiryolu haklarını ihlal ettiği durumlarda, Chester imtiyazlarında değişiklik yapılması düşünülmüyor.”* diye yazmaktaydı.¹⁰⁵

20 Ekim 1921 Türk-Fransız Ankara Anlaşması'nın 10. maddesine göre; TBMM hükûmeti, Pozantı ile Nusaybin arasındaki Bağdat demiryolu kesimine ilişkin imtiyaz hakkının ve Adana ilinde yapılmış bulunan kolların bu imtiyaz haklarına bağlı tüm hak, izin ve avantajlar ile birlikte Fransız hükûmetinin seçeceği bir Fransız grubuna devredilmesi şartını içermiştir. Dolayısıyla Ankara hükûmeti, Bağdat demiryolunun

¹⁰³Yeni Türkiye gazetesinde çıkan bir haberde; Samsun-Sivas demiryolunu bitirmesi için Amerikalı bir grupla anlaşma imzalandığı, ihalenin Bakanlar Kurulu'na kararlaştırıldığı ve bu proje sözleşmesinin bekletilmeden TBMM'ne sunulacağı şeklinde bir ifade yer almıştır. Çıkan bu haber üzerine İstanbul Yüksek Komiserliği, Dışişleri Bakanlığı ile temasa geçmiş ve bir muhtıra verilmiştir. Muhtırada, Fransız şirketine önceden verilen hakların (1914 senesine ait) saklı olduğuna dair teminat verildiği, hatta Şubat 1922 yılında bu konuya aracılık etmesi için kendisine başvuru Hamid Bey'den hükûmet adına güvence aldıkları dolayısıyla bu belirsiz durumun açıklığa kavuşturulmasının istendiği yazılmıştır. Ayrıca sözü edilen imtiyazlı Fransız Şirketinin idaresini yapan Dumas'ın İstanbul'a geleceği ve temaslarda bulunmak istediği de yazılmıştır. Bkz. **BOA**, HR. İM. Dosya No: 234, Gömlek No: 81.

¹⁰⁴ Adil Dağıstan, *Türk-Fransız İlişkileri*, Basılmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Ankara, 1992, s. 62-63; Salahi Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika II*, ... s. 340-341,

¹⁰⁵*The New York Times*, 29 July, 1923.

Kilikya girişı ile Nusaybin arasındaki kısmının imtiyaz hakkını Fransızlara vermeyi kabul etmiştir.¹⁰⁶

Konferansın ikinci dönemi başlamadan, imtiyazlar konusunda devletlerin farklı bakış açılarının ilk işaretleri kendini göstermeye başlamıştır. İngiliz, Fransız ve Amerikan basınında Chester imtiyazı ve Müttefik devletlerin kendilerince öne sürdükleri sebepler ve daha önceden kendilerine verilen imtiyazlar konusunda hem fikir olamadıkları ve menfaatlerinin çakıştığına dair yazılar çıkmıştır. İngiliz gazetesi Daily Herald'da meselenin Türk-İngiliz meselesi olmaktan öte Fransız-Türk meselesi olduğu, 1914'te Fransızlara verilen Harput-Erzurum-Samsun-Sivas demiryoluna Rusya'nın karşı olduğu ve Chester Projesi'nin Fransız imtiyazlarıyla kesiştiği yazılmıştır.¹⁰⁷

Chester Projesi hakkında Fransız Yüksek Komiseri tarafından yapılan protesto¹⁰⁸ İsmet Paşa'ya iletilirken, İsmet Paşa, İstanbul'dan geçerken bu meseleyi Fransız Yüksek Komiseri ile konuşacağı belirtmiş.¹⁰⁹ Fransız Yüksek Komiseri Pelle, bir Fransız gazetesine verdiği beyanatında, Türkiye'nin 1914 yılında verdiği imtiyazların konferansta müzakere edileceğini ve gerek görüldüğü takdirde Chester Projesi'nin ele alınabileceğini ifade etmiştir.¹¹⁰

12 Nisan 1923 tarihli The New York Times'da çıkan haberde Chester imtiyazının, Amerikan kapitalinin; Türkiye içinde oldukça kazançlı olduğu, Türkiye'nin Amerikan sermayesini istediği, İngiltere, Fransa ve Almanya'nın tutumlarıyla birçok olumsuz deneyimi yaşayan Türkiye'nin kendinden çok uzaklarda olan ABD ile daha yakın ilişkiler kurma çabasında olduğu belirtilmiştir. Chester grubuna, Amerikan hükûmetinin diplomatik destek verdiği, imtiyaz alan şirkete yaklaşık 750 mil (1200km) tren yolu yapım hakkı tanındığı, yol yapımının olduğu güzergâhlarının bir kısmının petrol ve bakır açısından zengin olduğunun düşünüldüğü ve ABD'nin Açık Kapı politikasına uygun olduğu belirtilmiştir. Chester imtiyazı içerisine giren Musul'un Türkiye ile Müttefikler arasında bazı ihtilaflara yol açtığı ve bu durumun söz konusu topraklar üzerinde bir belirsizliğe yol açtığı dile getirilmiştir. Bunun sebebi olarak da Musul'un statüsü üzerindeki İngiliz tezinin Türk heyeti tarafından Lozan'da kabul edilmemesi gösterilmiştir. Chester imtiyazı, bir ana hat ve yapılması opsiyonel olan birçok yan hatta sahip olmakla birlikte tren yolunun her iki kenarındaki 20 km'lik

¹⁰⁶ Bige Sükan Yavuz, a. g. m., s. 533-534.

¹⁰⁷ *Hâkimiyet-i Milliye*, 7 Mart 1339, Numara: 757, s. 1

¹⁰⁸ *İleri*, 5 Nisan 1339, Numara: 1859, s. 1.

¹⁰⁹ *İkdam*, 20 Nisan 1339, Numara: 9374, s. 2.

¹¹⁰ *İkdam*, 21 Nisan 1339, Numara: 9375, s. 1.

(yaklaşık 12 mil) dar bir alandaki maden yatakları üzerinde işletme hakkının verildiği yazılmıştır.¹¹¹

The New York Times’da çıkan bir başka haberde Chester petrol imtiyazına karşı Fransızların tepki gösterdiği ve 1914 yılında Osmanlı hükûmetinden Fransız şirketine verilen imtiyazların ne olacağı noktasında bir açıklama arayışının olduğuna değinilmiştir.¹¹²

Fransızları şiddetlendiren meselenin aslı şuydu: 1914 yılında o zamanın Malîye Nazırı Cevdet Bey, para bulmak için Reji Generale¹¹³ (Reji Jeneral) adlı Fransız şirketiyle bir anlaşma yapmıştır. Bu borç anlaşması, 800 milyon frank üzerine yapılmıştır. Paranın 500 milyon frankı birinci, 300 milyon frankı ikinci kısım olarak yazılmıştır. Anlaşmaya göre; bu şirket, Samsun-Sivas ve ekleri Karadeniz demiryolu hattı adlı bir ayrıcalık almış ve Cavit Bey’in 800 milyonluk borçlanmasından çıkarmayı başaramadığı 300 milyonluk ikinci tertip bu demiryoluna karşılık kabul edilmiştir. Fakat bu ikinci borçlanma imzalanmadan kalmıştır. Parafe edilen taslak üzerine asıl sözleşmeyi yapmak için Padişahın onayı alınmışsa da sözleşmeyi hükûmet tamamlamamıştır. Meclis de bunun yapılmasını istemez bir hal almıştır. Taslağın parafe edilmesinin sebebi, dönemin Fransız hükûmeti, parafe edilmedikçe Paris borsasında bunları kimse almıyor diye Babiâli’yi telgraflarla sıkıştırmış olmalarından kaynaklanmıştır. Bunun üzerine Osmanlı hükûmeti, parayı alabilmek için sözleşmeyi parafe etmiş; ancak sözleşmelerin parafe edilmesi demek, akdin tam olmadığı anlamına gelmektedir. Çünkü parafe edilen sözleşmelerde taraflar arasında anlaşmaya varılamayan durumların olması da söz konusudur.¹¹⁴

Matin adlı gazetenin verdiği habere göre; Fransa, Washington’da bulunan elçisini, Lozan’da Chester Projesi’nin bazı maddelerine karşı yapacakları itirazları, Amerikan hükûmetine bildirmekle görevlendirmiştir. Söz konusu gazetede konferansın birinci döneminde Amerikan delegesi Child’ın, Açık Kapı ilkelerinin önemine vurgu yaparken bu ilkelerin tatbikinin savaş öncesinde ecnebilere zarar vermemesi gerektiğine dair sözlerine atıfta bulunulmuştur. Amerikan hükûmetinin Kenny ve Chester’a destek vermeyeceği ümidinde oldukları belirtilmiştir.¹¹⁵

¹¹¹ *The New York Times*, 12 April, 1923.

¹¹² *The New York Times*, 18 April, 1923.

¹¹³ Reji Generale şirketi hakkında bkz. İsmail Yıldırım, a.g.e., s. 124.

¹¹⁴ Ali Naci Karacan, a. g. e., s. 273-274 ; *The New York Times*, 27 April, 1923.

¹¹⁵ *İkdam*, 22 Nisan 1339, Numara: 9376, s. 1.

Adı geçen *Matin Gazetesi*'ne göre, Osmanlı Devleti döneminde Fransızlardan alınan paralar karşılığında verilen imtiyazların şimdiki hükûmetçe geçersiz sayılması üzerine Fransızların paralarının bir kısmının kullanıldığı ve Fransızlara haksızlık yapıldığına değinilmiştir. Yine adı geçen gazeteye göre Türkiye'deki Fransız menfaatlerini temsil etmekle görevlendirilen eski Büyükelçi Laurent'in acil olarak Chester imtiyazının kabulüyle ortaya çıkan durumu inceleyeceği belirtilmiştir.¹¹⁶

Ahmed Cevdet'in *İkdam Gazetesi*'nde yer alan haberinde; Amerikan Delegasyonu'nun Chester Projesi nedeniyle ilk konferansa göre daha aktif olacağını, J. Grew'in beyanatında ABD'nin Türkiye'deki çıkarlarını ve Açık Kapı siyasetini savunacağını ve gerekirse tartışmaya daha fazla katılma hakkını koruyacağını söylediğini belirtmiştir. Bu beyanat, ABD'nin konferansa kesin bir dille katılacağı ve Chester Projesi'ni savunacağı şeklinde yorumlanmıştır.¹¹⁷ Yabancı basında eleştirel yazılar yazılmasına rağmen, Türk kamuoyundaki genel kanı, Amerikalıların, projelerinin tercih edilmesinin ABD'nin Türkiye üzerinde siyasî gayeler taşımaması ile ilgisi bulunduğu yönünde olmuştur.¹¹⁸

Fransız basınında yer alan bir Chester Projesi ile Avrupalı devletlerle ABD arasında bir düşmanlık yaratılmak istendiği, bu sorunun çözümlenebilmesi içinse karşı karşıya getirilmek istenen devletlerin aynı tarafta olması gerektiği belirtilmiştir. Projenin çok sağlam esaslarla oturtulmadan Türk Meclisi'nde onanması eleştirilmiştir.¹¹⁹

Hâkimiyet-i Millîye Gazetesi'nin 10 Mayıs gününe ait haberinde Chester grubuna verilen imtiyaz neticesinde hem petrol hem de demiryollarının inşası nedeniyle ABD'nin konuyla pek alakadar oldukları, Standard Oil şirketinin Musul'daki petrolleri işletecek sermayeye sahip oldukları, şirketin Fransız ve İngiliz Türk Petrol Şirketi tarafından verilen % 2'lik hissesiyle yetinmek istemediği belirtilmiştir. Bu şirketin, Musul bölgesinde Chester'a verilen hukukun aynı olduğu ve ABD tarafından desteklendiği de belirtilmiştir.¹²⁰

The Newyork Times'da çıkan bir başka haberde, Chester'ın Türkiye'de 8.000.000.000 varillik bir potansiyeli olan sahalara katkıda bulunabilmesi için Federal Petrol Koruma Başkanı ile görüşerek herhangi bir Amerikan grubuna dâhil olacakları ve

¹¹⁶ *The New York Times*, 11 April, 1923.

¹¹⁷ *İkdam*, 25 Nisan 1339, Numara: 9378, s.1.

¹¹⁸ *İkdam*, 28 Nisan 1339, Numara: 9381, s.1.

¹¹⁹ *Hâkimiyet-i Milliye*, 9 Mayıs 1339, Numara: 799, s. 2.

¹²⁰ *Hâkimiyet-i Milliye*, 10 Mayıs 1339, Numara: 800, s. 2.

onların petrol alanlarını güvence altına alma garantisinin şirket adına verileceği belirtilmiştir. Gazetenin verdiği habere göre; Henry Woodhouse'nin başkanı olduğu bir komitenin hazırladığı rapora değinilerek, dünyanın toplam petrol kaynaklarının 49.000.000.000 varil olup bunun 8.000.000.000 varillik kısmının Chester imtiyazı tarafından idare edilecek olan, Türk petrol sahalarını kapsadığı ifade edilmiştir. Devamında Türk petrol sahalarının 4'te 5'nin yabancıların kontrolü altında olduğu ve bölgenin 99 yıllığına imtiyaz kazanan Chester şirketine ait olduğu, Chester'in, Petrol Koruma Kurulu Başkanı'na yazdığı mektubunda da ABD'nin ileride muhtemelen yaşayacağı petrol kıtlığına engel olabilmek için kendilerini desteklemelerini ve uyum içinde olabileceklerine değinilmiştir. Söz konusu gazetede petrol ile alakalı olan Amerikan şirketlerine de yer verilmiştir. Bunlar; Standard Oil Company of New Jersey, Texas Company, Sinclair Oil Corporation, Standard Oil Company of California, Gulf Refining company ve Standard Oil Company of Indiana şirketleri olarak geçmektedir.¹²¹

ABD gazetelerinden Washington Post'da 14 Nisan tarihli sayısında, Albert Fox'un bir yazısını yayınlamıştır. Yazar, Beyaz Saray'ın, Child, Grew ve Bristol'un yeniden başlayacak olan Lozan Konferansı'nda ABD'yi temsil edeceğine dair yapmış olduğu resmî açıklamaya değiniyor ve şöyle diyordu: “ *Türkiye yönetiminin Chester imtiyazını Amerikalılara vermesine neden olan önemli ve olağanüstü gelişmelere ve İngiltere ile Fransa'nın buna karşı çıkmasına karşın, durumda pek değişiklik olmamıştır.*”¹²² denilmiştir.

Görüldüğü üzere Ortadoğu'da yaşanan petrol savaşları bunlarla ilgili olan petrol şirketleri ve devletleri karşı karşıya getirmiştir. Dolayısıyla petrol rezervlerinin bulunduğu Musul bölgesinde ABD'nin etkin hale gelmesinden Fransa ve İngiltere endişe etmişlerdir. Başlatılan diplomatik savaş, basın aracılığı ile de sürdürülerek kamuoyu da etki altına alınmaya çalışılmıştır.

4.2.1.1. Lozan Konferansı Sırasında ve Sonrasında Chester Projesi

Lozan görüşmeleri ikinci dönem müzakereleri için 18 Nisan'da hareket eden Türk heyeti, 21 Nisan'da Lozan'a varmıştır. Görüşmelere, 23 Nisan 1923 tarihinde Uşi'de Şato Oteli'nde başlanılmıştır.¹²³ Konferansta Fransa adına, İstanbul Yüksek

¹²¹ *The New York Times*, 28 June, 1925.

¹²² Salahi Sonyel, *Gizli Belgelerle Lozan..*, s. 173-174.

¹²³ Rıza Nur-Josep Grew, *Lozan Barış Görüşmelerinin Perde Arkası...*, s. 383-389.

Komiseri General Maurice Pelle, İngiltere adına Yüksek Komiser Sir Horace Rumbold, İtalya adına Atina elçisi Sinyor Montagna ülkelerini temsilen görevlendirilmişlerdir.¹²⁴

Lozan Konferansı'nda ikinci döneme başlarken 3 komisyon kurulmuştur. Bazı arazi sorunlarına ve yabancılara karşı uygulanacak adli rejim konusuna bakacak olan birinci komisyona Rumbold, malî ve sıhhi konularla ilgilenecek olan ikinci komisyona Pelle, ekonomik sorunlarla uğraşacak olan üçüncü komisyona; Montagna başkanlık etmiştir. Çok geçmeden kesin barışın, genellikle Türk-Yunan ve Bağlaşık savaş tazminatı, Osmanlı genel borcu, kapitülasyonlar, yabancının Türkiye'den hak iddia ettikleri imtiyazlar ve Bağdaşıkların işgallerinde bulunan Türk ülkelerinin boşaltılması sorunların çözümüne dayandığı açıkça görülmüştür.¹²⁵

Nisan 1923 yılında yapılan anlaşmada Türkiye'nin beklentileri içinde Anadolu'da siyasî denge demiryolları ile daha iyi sağlanabilecek ve görülmemiş çapta bir kalkınmasının olması sayılabilir. ABD'nin beklentileri arasında Erzurum, Bitlis, Van ve Musul bölgesi petroleri işletilebilmesi Ergani bakırı dâhil, bölgenin zengin hammadde kaynaklarından faydalanabilmesi, demiryolu ve limanların yapımında Amerikan mallarının kullanılabilmesi, vergi muafiyeti sayılabilir. Ayrıca TBMM hükûmeti de ABD'nin Türkiye'de siyasî çıkarları peşinde olmadığı inancındadır. Bu inanç, 1923 Nisan'ında, TBMM üyelerinden Dr. Fuat Bey'in¹²⁶ ABD'ye yaptığı resmî ziyaretinde ABD ile yaptıkları işbirliğinin Türkiye'nin egemenliği ve siyasî çıkarlarına zarar vermeyeceği yönündeki sözlerinde oldukça iyi görülebilmektedir.¹²⁷

Konferansın ilk gününün en önemli olayı ABD'nin Bern elçisi Grew'in konuşması olmuştur. Bu konuşmayla ABD, Lozan'da anlaşma imzalanır imzalanmaz Türkiye ile barış görüşmelerine başlayacağını sinyallerini vermiştir. İki ülke arasında

¹²⁴ Joseph Grew, *Lozan Günlüğü...*, s. 101.

¹²⁵ Salahi Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika II*,... s. 342-343.

¹²⁶ Dr. Fuat Bey, Türkiye Cumhuriyeti Bolu Milletvekili olup, İstiklal Harbi şehitlerine malî yardım sağlamak için ABD'ye gönderilmiştir. 6 Nisan-11 Temmuz 1923 yılında yaklaşık 3 aydan fazla bir zaman ABD'de kalmıştır. Seyahati, Türkiye Cumhuriyeti hakkında sempati topladığı gibi yetimler içinde 152 bin Türk lirası kadar meblağ toplayarak amacına ulaşmıştır. Sonradan Umay soyadını alan Fuad Bey, uzun yıllar Kırklareli Milletvekilliği ve Çocuk Esirgeme Kurumu Başkanlığı yapmıştır. Bkz. Orhan Köprülü, "Türk-Amerikan Münasebetleri", *Belleten*, C: LI, S: 200, Ankara, 1987, s. 943(56. Dipnot) ; The New York Times'da Dr. Fuad Bey ile ilgili olarak siyah saçlı, bıyıklı, duraksayarak konuşan biri olduğu ifade edilmiştir. Chester Projesi ile ilgili olarak Türklerin Amerikan sermayesine sıcak baktıklarını; çünkü ABD'nin politik ve emperyalist amaçlar içinde olmadığına inandıklarını bu anlamda Avrupa devletlerinin yerel kaynakları geliştirmek için verdikleri yardımın akabinde hemen politik işbirliği içine girdiklerini ve Türklerin çok sıkıntı yaşadıklarını dile getirdiğini belirtilmiştir. Bkz. *The New York Times*, 21 April, 1923.

¹²⁷ Edward Mead Earle, *Bağdat Demir ve Petrol Yolu Savaşı (1903-1923)*, Örgün Yayınevi, İstanbul, 2003, s. 308-309.

özel bir ticaret ve dostluk anlaşması imzalanacak ancak Chester Projesi'ne gelince Amerikalılar, Türk hükûmetinin bir Amerikan şirketiyle aralarında yapılmış özel ticaret anlaşmasının uluslararası bir konferansta nasıl konuşulabileceğini bir türlü anlamamışlardır.¹²⁸

23 Nisan'da Rumbold'u ziyaret eden Grew, barışa ulaşmak adına Müttefik devletlerle ve Türkiye'ye arasında uzlaşmacı bir tutum içine girebileceklerini; ancak kapitülasyonlar konusunda menfaatlerin bir olması nedeniyle müzakerelerde Türklere karşı Müttefiklerin yanında yer alacaklarını belirtmiştir. 24 Nisan'da J. Grew, Pelle'yi de ziyaret etmiş ve Pelle, Chester meselesini dile getirerek ekonomik maddelerin tartışılması ile bağlantılı olarak konferansa bu konunun getirilmesi gerektiğini Grew'e söyleyerek ABD'nin tutumunun ne olacağını sormuştur. Grew, nihaî metnin Washington'a ulaşmamış olması nedeniyle Amerikan hükûmetinin bu meseleye ilişkin olarak bütün ayrıntılarını tetkik etme imkânlarının olmadığını ama geleneksel Amerikan politikasının kendisinin de çok iyi bildiğini belirtmiştir.¹²⁹

ABD, sürekli olarak petrol sahası dışında tutulmaya çalışılmıştır. Yapılan düzenlemelerin manda yönetimindeki ülkelerde, tüm ülkelerin yurttaşlarına herhangi bir ayrıcalık tanımaksızın eşit muamele yapılmasını ve bu ülkelerde elde edilen ekonomik imtiyazların tekeldi bir nitelik kazanmamasını öngören Açık Kapı ilkesiyle bağdaşmadığını ileri süren ABD, Amerikan şirketlerinin de diğerleriyle aynı haklara sahip olması gerektiğini savunmuştur. Nitekim Lozan Konferansı esnasında Musul bölgesinde Amerikan şirketlerine imtiyaz verilmesi konusunda, Türkiye nezdinde girişimde bulunması üzerine bundan endişelen İngiltere-Amerikan şirketler grubu ile temasa geçmiştir.¹³⁰

Açık Kapı politikası gereği, ABD, Birinci Dünya Savaşı'ndan önce Osmanlı yönetimi tarafından İtilâf devletlerine verilen imtiyazlar sorunda Türkiye'den yana tavır almıştır. Türk heyeti, TBMM tarafından onanmış yeni imtiyazların geçerli olduğunu savunmuştur. İngiliz ve Fransız temsilcileri, Türklerden İngiliz Vickers Armstrong ve Fransız Regie Firmalarının imtiyazlarını onaylamaları yerine yenilerini kopyalamalarını ya da onlara 10 yıl süre ile tercih hakkı tanıyarak tazminat ödemelerini, ayrıca TPC'nin haklarını tanımalarını talep etmişlerdir. Ancak, bu imtiyazlar hem Chester imtiyazına hem de Amerikan çıkarlarına aykırı olması nedeniyle Grew, İtilâf

¹²⁸ Ali Karacan, a. g. e., s. 276.

¹²⁹ Joseph Grew, *Lozan Günlüğü...*, s. 106.

¹³⁰ Tayyar Arı, a. g. e., s. 146-147.

devletlerine imtiyaz tanıyan maddelerin antlaşmadan çıkarılmasını istemiş ve ABD'nin Türkiye ile ayrı bir ticaret anlaşması imzalayacağını belirtmiştir.¹³¹

İsmet Paşa, önceden vermiş olduğu sözü Amerikan baskısı altında değiştirdiğine dair kendisine yöneltilen suçlamalara karşı, TPC'yi tanımayı ya da Regie ve Vickers firmalarına tercih hakkı vermeyi kabul etmemiş, bunları kabul ederse Türkiye'de nüfuz bölgelerinin doğmasına yardımcı olacağını belirtmiştir. Sonuçta İtilâf devletleri imtiyazlar konusunda ödünler vermek durumunda kalmışlardır. İsmet Paşa, Chester imtiyazıyla ters düşen TPC'yi tanımamıştır. Türk heyetinin gerekirse konferansı terk edeceği ve savaş için hazırlığı tamamlanmış bir ordunun beklemekte olduğu yönünde gelen bilgiler ışığında Rumbold, bir uzlaşmaya varılması için TPC ile ilgili hükmü antlaşmadan çıkarmıştır. Bu durum ise İngiltere'yi hiç memnun etmemiştir.¹³²

Türkiye, Lozan Konferansı öncesinde Amerikan sermayedarlarıyla anlaşmış olmasına rağmen, konferansta ABD'den aradığı desteği bulamamıştır. Mezopotamya petrollerinden pay almaya çalışan bu sebeple de TPC ile temaslarda bulunan SOCONY Şirketi'nin lobi faaliyetleri daha güçlü olmuştur. Dolayısıyla ABD, Musul konusunda Türk tezine vereceği desteğin karşılığında yalnızca Chester Projesi ile sınırlı bir avantaj elde ederken, İngiltere ile ters düşmek durumunda kalmayı göze alamamıştır. Kaldı ki Chester şirketi petrol konusunda birikimli bir şirket olmaması şirket aleyhinde gelişen bir durumdur.¹³³

Bir taraftan daha güçlü olan Standard Oil (SO), Chester Projesine karşı muhalif çalışmalarını sürdürürken, diğer yandan projenin gelişim safhasında Chester grubuna ait hisseleri ele geçirmek içinde mücadele etmiştir. Ancak SO'nin temsillerini geri çeviren Amiral Chester, gerekçe olarak da kendisine önerilen koşulların kabul edilemeyecek düzeyde olmasına bağlamıştır. Aynı zamanda Türkiye'de Chester grubuna karşı oluşan ön yargıların da bu kararında etkili olduğunu belirtmiştir. Ayrıca Ulusal Basın Kulübü'nde bir demeç veren Amiral; SO temsilcilerinin Türk yetkililerle temasa geçerek Chester Projesi'ni desteklemeyeceklerini belirttiklerini dile getirmiştir.¹³⁴

Musul'u da¹³⁵ içine alan Chester Projesi İngiltere'yi ilgilendiren bir mesele olmuştur. Musul'u vermek istemeyen İngiltere, Osmanlı Mebusan Meclisi tarafından 28

¹³¹ Bige Sükan Yavuz, a. g. m., s. 549.

¹³² Salahi Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika II*,... s. 354-355.

¹³³ Erdal Açıkse- Rahmi Doğanay, a. g. e., s. 166.

¹³⁴ *The New York Times*, 4 May, 1923.

¹³⁵ Musul üzerine Amerikan gazetelerinde yer alan propagandalarla ilgili olarak bkz. **BOA**, HR. İM Dosya No: 172, Gömlek No: 34.

Ocak 1920’de kabul edilen Misak-ı Millîyi asla kabul etmemiştir. Dolayısıyla Musul meselesi, İngilizlerin olumsuz tutum izlemeleri nedeniyle Lozan Konferansı’nda çözümlenememiş, 9 ay içinde iki ülke arasında yapılacak anlaşmaya bırakılmıştır. Belirlenen süre içinde taraflar herhangi bir çözüme ulaşamadıkları takdirde anlaşmazlığın MC’ne havale edilmesi kararlaştırılmıştır.¹³⁶

TBBM gizli oturumunda Dışişleri Bakanı Şükrü Kaya, İngiltere’nin Musul politikasını anlatırken, Türkiye’nin Güneydoğu’sunda Türkiye’ye düşman olacak bir kitlenin yaratılmak istenildiğini, bu düşman kitlenin Bakü’ye kadar götürülebileceğini ve petrol kaynaklarına hâkim olunarak İran petrollerini de sahip olunmak istendiğine değinmiştir.¹³⁷

Chester Projesi grubunda yer alan General Goethals ABD Dışişleri Bakanlığı’na başvurarak Yakındoğu Şubesi Başkanı Allen Dulles ile bir görüşme yapmıştır. Dulles’a ABD Dışişleri’nin Chester imtiyazını destekleyeceğini umduğunu ve Musul konusunda Türkiye lehine sonuç beklediğini belirtmiştir. Dulles devamında bunun Türkiye’nin Musul üzerindeki, Türkiye-Irak sınırlarının belirlenmesine bağlı olduğunu, sorunun Lozan Antlaşması’na göre Türkiye ile İngiltere arasında çözüme bağlanacağını ifade etmiştir. Böylelikle ABD, İngiltere ve Türkiye arasındaki Musul sorununda tarafsız olmayı seçmiştir.¹³⁸

Irak petrollerinin Türkiye dışında kalması, projenin hayata geçirilmesi için umut bağlanan Amerikan sermaye çevrelerinin cesaretini kırmıştır. İngilizlerle işbirliği içinde olan SO, Chester Şirketi’nin alternatifi olarak görülmüştür. Amerikan hükûmeti de Chester’a verdiği desteği çekmiştir.¹³⁹ 3 Temmuz 1923 tarihinde ABD Dışişleri Bakanlığı, bu projenin görüşmelerinde yer almadıklarını ve imtiyazın, ticarî imkânların, eşitliğinin yani Açık Kapı politikasının korunması ile ilgili olduklarını bildirmişlerdir.¹⁴⁰

Müzakereler sonrasında “*Osmanlı Devleti’nde Birtakım Ayrıcalıklara İlişkin Protokol ve Bildiri*” başlığıyla ek bir protokol olarak anlaşmaya eklenecek olan düzenlemeye, İngiliz hükûmetinin “TPC’nin Musul Petrolleri İmtiyazına” sahip olduğu şeklinde, bir madde koydurmak istemesi üzerine ABD ve İtalya buna itiraz etmiştir. ABD Dışişleri Bakanı Hugles, 10 Temmuz’da Grew’e çektiği telgrafta; düzenleme ile

¹³⁶ Cemal Kemal, a. g. m., s. 676-678.

¹³⁷ Sayim Türkman, *Amerika Birleşik Devletleri’nin Ortadoğu Politikası ve Türkiye’ye Yansımaları (1919-1973)*, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara, 2005, s. 94.

¹³⁸ Sayim Türkman, a. g. t., s. 95.

¹³⁹ Erdal Açıkses-Rahmi Doğanay, a. g. e., s. 166.

¹⁴⁰ *The New York Times*, 20 July, 1923.

Amerikan vatandaşlarının kazanılmış haklarının ihlal edildiğini dile getirmiştir. Konferansın 17 Temmuz 1923 tarihinde yapılan son oturumda “ TPC” ile ilgili yukarıda sözünü ettiğimiz protokolün 2. maddesinde düzenlemeye gidilmiştir. ABD’nin son anda yaptığı bu muahede sonucunda anlaşmazlık giderilmiştir.¹⁴¹

Nihayet, Temmuz ortalarında konferans sona ermiştir. 24 Temmuz 1923’te Lozan’da Rumin Sarayı’ndaki Üniversite’nin tören salonunda, İsviçre Cumhurbaşkanı M. Şurer’in başkanlığında yapılan tören ile Lozan Konferans’ı sona ermiştir. Törende İtalya, Japonya, Romanya, Bulgaristan, Belçika, Portekiz, ABD’nin yetkili murahhasları hazır bulunmuştur. Varılan anlaşmalarla, Türkiye ile Batı devletleri ve Yunanistan arasındaki harp hali son bulmuştur. Lozan Antlaşması bir sıra ahitname, mukavelename, beyanname ve anlaşmalardan oluşmuştur. Bunlar bir anlaşma ile 17 ek, 16 vesika halinde olup esas bölüm 5 bölüm içinde 143 maddeden oluşmuştur. Bu maddelerin 45 maddesi toprak, uyrukluk ve azınlıklarla ilgili hükümlerdir. 18 madde malî hükümlere, 36 madde de diğer iktisadî hükümlere ayrılmıştır. Geriye kalan 44 madde de ulaştırma yolları, sağlık işleri ile ilgili maddelerdir. Her biri ilgililer tarafından imzalanmıştır.¹⁴²

Musul konusunun Lozan’da çözümlenememesi şirketin iki büyük sermayedarı Chester ve Kennedy’nin arasını açmıştır. Çünkü Chester Grubunun asıl amacı Irak petroleri olmuştur. Ayrıca Amerikan sermayesinin cesaretini kıran başka etkenlerde bulunmaktadır. Bunlar arasında Osmanlı Devleti ile ABD arasındaki ticaretin neredeyse tamamını yürüten Ermeni ve Rumların, ABD’de yürüttükleri propaganda ile Millî Mücadele’den sonra Türk tarafının, ABD’nin kapitülasyonlar döneminde yararlandığı ayrıcalıklara son verilmiş olmasıdır. Neticede 29 Ağustos 1923’te Chester Grubu; elindeki imtiyazı, 300 bin dolar ücretle ve bu işte elde edilecek kardan % 10 kadar bir paya karşılık Kanada Grubu’nu temsil eden Kennedy’ye satmıştır.¹⁴³

Bu durumda malî sıkıntı çeken Kennedy, Regie Şirketi’nin Başkanı Kont Vitali’ye Samsun-Sivas demiryolu hattını devretmeyi önermiş; fakat Kont Vitali, Osmanlı Bankası’nın da görüşlerini aldıktan sonra bu öneriyi kabul etmemiştir. Daha sonra, Amerikan şirketinden ümidinî kesen Ankara hükûmeti, Regie Şirketi’ne Samsun-Sivas demiryolu hattının yapım ve işletme İmtiyazını önermiştir. Ancak Fransız şirketine göre, bu öneri 1914’te imzalanan sözleşmelere aykırı olduğu gibi mevcut

¹⁴¹ Kenan Özkan, *Türkiye ABD İlişkileri (1918-1923)*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir, 2006, s. 264.

¹⁴² Şevket Süreyya Aydemir, *Tek Adam*, , Remzi Kitapevi, C: III, B. 24, İstanbul, 2008, s. 125.

¹⁴³ Yaşar Semiz, a. g. t., s. 63- 64.

koşullarda da gerçekleşmeyeceği yönünde olmuştur.¹⁴⁴ Kennedy, malî destek bulma adına Amerika, Kanada, İngiltere, Fransa ve İsviçre’de destek arayışlarına girmiş; ancak başarılı olamamıştır. Ankara hükûmetinin anlaşmayı iptal etmemesi için oyalama politikası uygulamış ve Samsun-Sivas hattının başlama süresi 10 Ekim 1923 tarihine ertelenmiştir.¹⁴⁵

İleri Gazetesi: “Chester Projesi Suya Düşmek Üzere” başlıklı yazısında Chester Projesi’ni eleştirilmiştir. Yazıda; her şartı kabul eden şirketin ciddiyetle karşılanmayıp kuşku uyandırdıklarını, kabul edilen şartlarla ciddi bir iş görülemeyeceği, sermayedarların dolayısıyla Kennedy’ye destek çıkmadıkları, Chester ile Kennedy arasındaki uyuşmazlıklarına yer verilmiştir. Proje baştan aşağı hata olarak görülmüştür. Sebepleri arasında projenin tamamını Chester Grubu’na vermektense çeşitli şirketlere dağıtılarak yapılması gerektiği, verilen imtiyazın daha ciddi araştırılarak verilmesi gerektiğinden, Amerikalıları memnun etmek adına diğer sermaye gruplarının gücendirildiği, Chester Projesi’nin Lozan Konferansı’ndan sonraya bırakılması gerektiği, böylelikle barış görüşmelerinin daha kısa sürede bitebileceği ve İtilâf devletlerinin daha az düşmanlıklarına maruz kalılabileceği şeklinde sıralanmıştır.¹⁴⁶

Chester Grubu’nun tüm çabalarına rağmen, malî destek bulamaması projesinin zamanında başlamasına engel olduğu gibi şirket hakkında güvensizlik durumunun da oluşmasına yol açmıştır. Diğer yandan, ABD Dışişleri Bakanı, Ankara’nın Chester Grubu’nun işe başlamamasından duyduğu rahatsızlığı kendilerine ileten İstanbul’daki Amerikan Yüksek Komiseri’ne verdiği 12 Kasım 1923 tarihli yanıtta, Sivas-Samsun demiryolu için hiçbir Amerikan şirketi veya grubunun kredi vermek konusunda istekli olmadığını bildirmiştir. Ankara ise bu haberi aldıktan sonra bir süre daha bekleyecek ve sonuçta TBMM hükûmeti 18 Aralık 1923’te anlaşmayı feshettiğini açıklamak durumunda kalacaktır.¹⁴⁷

1924 yılına gelindiğinde Şubat ayının 21’nde Hariciye Bakanlığı, ABD Yüksek Komiseri Bristol’e gönderdiği yazıda; OADC’ye ait kontratın icra edilmesi için 25 milyon dolarlık bir taahhüt listesinin alındığını temsil eden söz konusu mektupla ilgili Türk hükûmetinin bilgilendirilmesi istenmiştir. 28 Nisan 1924 tarihli Bristol tarafından verilen cevapta; “*Sayın Scotten’in Washington’daki Devlet Birimi ait kayıtlarda sözü*

¹⁴⁴ Bige Sükan Yavuz, a. g. m, s. 550 (64. Dipnot).

¹⁴⁵ Erdal Açıkşes-Rahmi Doğanay, a. g. e., s. 169.

¹⁴⁶ *İleri*, 11 Ekim 1339, Numara: 2026, s. 1.

¹⁴⁷ Bige Sükan Yavuz, a. g. m, s. 552.

edilen taahhüt listesine ilişkin alındığıyla ilgili verilerin bulunmadığı ve bu konuyla ilgili olarak kısa bir süre önce kendileriyle yapılan görüşmede bu görevin ilk sekreteri olan Sayın Scotten tarafından bulunulan beyanları onayladığı” ifadelerine yer verilmiştir. Yani Chester Grubu’nun sermayesi ile ilgili gösterdiği belgenin Hariciye Bakanlığı’nca bilinmediği ve bu konunun araştırılması Amerikan Temsilciliğince istenmiştir.¹⁴⁸

Gerek ABD Dışışleri Bakanlığı’nca gerekli desteği bulamayan ve yeterli sermayeye sahip olamayan Chester Grubu, kendi içinde yaşadığı sorunlar nedeniyle Türkiye tarafından kendilerine gösterilen desteği tamamıyla kaybetmiştir. Bu mesele Amerikan kamuoyunda yer almış ve Muhalefet bu olayı büyüterek, ABD’nin Ermeni davasını bu proje için sattığını ileri sürmüştür. Bu tartışmalar, anlaşmanın Mayıs 1924’de Senatoya Cumhurbaşkanı tarafından gönderilmesine kadar devam etmiştir. Özellikle Demokrat Partili Senatörlerin muhalefeti bu neticeyi doğurmuştur. Sonbaharda yayımlanan parti platformu “Chester Petrol Sözleşmesi” uğruna Ermenilere ihanet ettiği gerekçesiyle anlaşmayı reddederken, Başkan Wilson’un 1920’de tespit ettirdiği sınırlar içinde Doğu Anadolu’da bağımsız Ermenistan talebini yenilenmiştir. Senato’daki bu engel nedeniyle anlaşma 3 yıl daha oylamaya sunulmazken kamuoyundaki tartışmalar tüm şiddetiyle devam etmiştir. Utah Senatörü William King, her fırsatta Ermenileri bu anlaşma için feda ettiklerini söylerken Dışışleri Bakanı Charles Huges, Lozan görüşmeleri sırasında Washington’un Chester konusuyla asla ilgilenmediğini belirtmiştir. ABD’nin azınlıkları bu proje uğruna sattığını saçma bulan bakan, Türkiye’de eğitim ve ticaret işleri ile uğraşan Amerikalıların anlaşmayı onaylamayı desteklediklerini belirtmiştir.¹⁴⁹

1924-1925 yılları boyunca ABD’de Chester imtiyazı hakkında yazılar çıkmıştır. Amerikan petrol şirketlerinden oluşan grupla Chester grubunun uzlaştırılması yönünde yapıcı yazılar çıkmıştır. Musul meselesinin MC’de görüşüldüğü sıralarda Amiral Chester, Türk-Amerikan Dostluk Derneği aracılığıyla yeniden ortaya çıkacak imtiyazı canlandırmak istemiş; ancak başarılı olamamıştır.¹⁵⁰

İstanbul’daki Amerikan Yüksek Komiseri Bristol ise girişimler hakkında, 10 Mart 1925 tarihinde, Türk hükûmetinin fikirlerini değiştirmedeğini bildirmiştir. TPC de

¹⁴⁸ BOA, HR. İM. Dosya No: 101, Gömlek No: 89.

¹⁴⁹ Dinç Yaylalier, “ Lozan Konferansı’ndan Sonra Türk Amerikan İlişkileri 1923-1927”, *Türk Yurdu*, C: 19, S: 144, Ağustos 1999, s. 37.

¹⁵⁰ Erdal Açıkşes-Rahmi Doğanay, a. g. e., s. 182.

1925 yılı Mart ayında Irak hükûmeti ile imzaladığı imtiyaz anlaşmasıyla bölge petrolleri üzerindeki haklarını sağlamlaştırmıştır. Amerikan elçisi Sheldon Crosby, 16 Ağustos 1927 tarihinde Amerikan Dışişleri'ne yazdığı yazıda; Chester Grubu'nun yatırdığı teminata el koymak istediğini yazmış, Kennedy ise teminata ancak yasal işlemler tamamlandıktan sonra mahkeme yoluyla el konulabileceğini iddia etmiştir. Bu işlemlere 1928 yılında başlanmış; ancak 10 yıllık bir süreçte mesele sonuçlanmıştır. 1932 yılında Kennedy'nin Chester imtiyazı haklarının hala OADC'ye ait olduğunu ve Musul bölgesinin İngiltere'ye bırakılmasının imtiyazın geçerliğini etkilemediğini ifade etmesine rağmen, Türkiye açısından Chester imtiyazı artık kapanmış bir mesele olarak kalmıştır.¹⁵¹

Chester imtiyazı kapanmakla birlikte ABD, Irak'taki Amerikan çıkarlarını korumak için 1926 yılından itibaren İngiltere ile diplomatik temaslarına devam etmiştir. 13 Temmuz 1926 tarihinde ABD Dışişleri Bakanlığı'nın İngiltere'de görevli Amerikan Büyükelçisi Hounhton'a yazdığı mesajda, ABD'nin Irak'taki millî çıkarları için İngiltere ve Irak yönetimini de kapsayacak şekilde bir anlaşmanın yapılması yönünde çabaların arttırılmasını talep etmiştir. 9 Ocak 1930'da ABD, İngiltere ve Irak arasında bir anlaşma yapılmıştır. Anlaşmanın 3. maddesine göre; ABD'nin Irak'taki mülklerine hiçbir surette zarar verilmeyeceği ve bunların Irak yönetimi tarafından himaye edileceği kararlaştırılmıştır. 4. maddeye göre ise ABD'ye ait vakıf okullarında serbestçe eğitim yapılmasına devam edeceği ve eğitimde İngilizce dil kullanımının serbest bırakılacağı hükme bağlanmıştır. 7 Haziran 1934'de ABD ve Irak arasında imzalanan bir diğer anlaşma ise suçluların iadesiyle ilgilidir. Buna göre; Suçluların iadesi için suçun açık delillerle işlenmiş olması şartı konulmuştur. Suç çeşidi olarak; cinayet, kaçakçılık, organize suçlar bu kapsama alınmıştır. 7 Aralık 1938'de de ABD ile Irak arasında Ticaret ve Denizcilik Anlaşması yapılmıştır.¹⁵²

1930 ile 1939 yılları arasında Basra Körfezi'nden başlayarak Bahreyn, Suudi Arabistan, Kuveyt, Katar, Umman, Dubai, Şerce ve Res'ül-Hayman ve son olarak Abu Dabi'de önemli petrol imtiyazlarının verilmesiyle Arabistan Yarımadası'nda hızlı bir

¹⁵¹ Bilmez Bülent Can, a. g. e., s. 328-330 ; Kennedy'in ortaya koyduğu ancak yerine getirmediği sözleri üzerine Chester İmtiyazının fesh edileceğine dair basında dolaşan haberler üzerine Kayseri Mebusu Hamdi Bey, Türk milletini ilgilendiren bu konuda Chester Anlaşmasının ilk safhasından meselenin sorun haline kadar gelen kısmı ile ilgili olarak Nafia Vekaleti'nden bir açıklama yapılması gerektiğini yönünde bir talebi 1923 Kasım ayında gerçekleşmiş ve mesele hakkında aydınlatılmak istenmiştir. Bkz. BCA, F: 030. 10. Y: 6. 32. 11.

¹⁵² Sayim Türkman, a. g. t., s. 99-100.

iktisadî değişim süreci başlamıştır. Bu imtiyazların çoğu, daha önce bahsettiğimiz Amerikan şirketi Standart Oil of California (SOCAL) ve Iraq Petroleum Company (IPC) arasında paylaştırılmıştır. Bu şirketler daha sonra arama ve geliştirme amacıyla tamamı kendilerine ait yan şirketlerin kurulmasına girişmişlerdir. Böylelikle SOCAL, Bahrain Petroleum Company (BAPCO olarak tanınan BPC) ve Californian Arabian Standart Oil Company (ARAMCO)'yi kurmuştur.¹⁵³

Bir anlamda ABD Ortadoğu petroleri için kendine alternatif olarak gördüğü Chester Projesi'ni başta desteklemiş; ancak köklü bir şirket olmaması, güçlü sermaye gruplarından destek görmemesi, SO'nin güçlü muhalif çalışmaları nedeniyle tüm desteğini yitirmiştir. Ancak bu olumsuz gibi görünen durum, ABD'nin dış politikasında ya da ticarî faaliyetlerinde bir olumsuzluk olarak yansımamıştır. Çünkü SO gibi güçlü bir petrol şirketi, ABD'nin Açık Kapı politikası sayesinde başta Irak olmak üzere Ortadoğu'da varlığını göstermiş ve petrol çalışmalarını, ticarî faaliyetlerini sürdürmüştür

4.3. Lozan'da İmzalanan Genel Antlaşma ve Suçluların İadesine Dair Antlaşma (6Ağustos 1923)

Lozan Konferansı, Türkiye ile Müttefikler arasında bir barış anlaşması değil, Osmanlı Devleti'nin egemen olduğu çok geniş bir bölgenin yeni bir siyasî düzenlemesidir. Amerikan Senatosu'nun, 1919 Versay Antlaşması'nı reddetmesinin sebebi bu anlaşma ile Avrupa'nın yeni bir düzeni inşa etmesine kadar MC Paktı'nı da barış anlaşmalarının bir parçası haline getirerek ABD'yi dünya politikasının içine çekmesinden başka bir şey değildir. Bu ise Monroe Doktrini'ne aykırı olmakla birlikte ABD'nin Lozan'ı imzalaması kendisini Yakındoğu düzeninin bir tarafı haline getirmesi demektir. Dolayısıyla Amerikan Senatosu'nun Lozan'ı imzalamayacağı bilindiğinden Amerikan heyeti, daha ilk günden Türkiye ile ayrı bir anlaşma imzalama kararlığında olmuştur.¹⁵⁴

1 Mayıs 1923 tarihine J. Grew, Türkiye'ye ve İtilâflar devletlerine ABD'nin Türkiye ile müzakerelere başlayacağını bildirmiştir. Türkiye, kapitülasyonların kaldırılmasına ilişkin olarak ABD'nin desteğini ararken Grew, Amerikan kurumlarına gerekli saygının gösterileceği yönünde Türkiye'den söz almıştır. Mayıs sonunda

¹⁵³ Roger Owen-Şevket Pamuk, *20. Yüzyılda Ortadoğu Ekonomileri Tarihi*, Çev. Ayşe Edirne, B. 2, Sabancı Üniversitesi Yay., İstanbul, 2002, s. 116.

¹⁵⁴ Fahir Armaoğlu, "Amerikan Belgelerinde Lozan ve...", s. 524-524.

görüşmeler bitmiş ve görüşmelerdeki kararların onanması için konsensus kararı gerekmiştir. Kararların çoğu Charles E. Huges, Allen W. Dulles ve diğer birim arasında oluşan işbirliğine bağlı olarak şekillenmiştir. İlk mesele Türkiye'deki yardım çalışanlarının ve azınlıkların durumu olmuştur. Görüşmelerin başında ABD, azınlıkların haklarını garanti altına almaktan vazgeçerek bu hakları Türkiye'nin tanımamasını istemiştir. Türkiye'deki Amerikan vatandaşlarının durumu ve mülkiyet haklarının korunması, delegelerin karşılaştığı en temel sorun olmuştur.¹⁵⁵

ABD ile devam eden görüşmelerde Türk Heyeti Ankara'nın talimatı ile hareket ederken¹⁵⁶ müzakereler esnasında bazı sıkıntılar da yaşanmıştır. ABD, İtilâf devletlerinin tebaasına verilen teminat gibi kendi vatandaşlarına da aynı teminatın verilmesini istemiştir.¹⁵⁷ Türkiye'den ayrıca Birinci Dünya Savaşı esnasına zarar gören Amerikalıların zararlarının ödenmesine yönelik bir talepleri olmuştur. Fakat savaş sırasında iki ülke arasında savaş olmamış yalnızca siyasî ilişkiler kesilmiştir. Dolayısıyla Türk heyetince bu tamirat ya da tazminat meselesi kabul edilir bir durum olmamıştır.¹⁵⁸ Ayrıca Amerikan heyeti, malî ve adlî bir takım imtiyazlar ile hastane ve okullarına muktezi levazımın gümrük resimlerden muaf tutulmasını, Amerika tebaasının ikâmet hakkı, tebaasının hareketlerinde serbest olabilmeleri için kendilerine bahşedilecek hukuk meselelerinde iki tarafın temsilcileri ciddi sorunlar yaşamışlardır.¹⁵⁹

Temmuz başında Türkiye ticarî, endüstri ve diğer iş alanlarında Amerikan vatandaşlarının faaliyetlerde bulunmalarını kabul etmiştir. 2 Ağustos 1923 tarihinde Grew, anlaşma metninin imzalanması için emir almıştır. Amerikan hükûmeti, Türkiye'deki okulların statülerine dair İsmet Paşa'nın mektubunun bir kopyasını istemiştir. Mektup'ta; 30 Ekim 1914'ten önceki var olan tüm okulların tanınacağı belirtilmiştir. Ayrıca Türk hükûmeti, 5 yıldan beridir devam eden hukukî sorunlar için Batılı gözlemci komisyonlarının oluşturulmasını şart koyduğu yazmaktadır.¹⁶⁰

Konferansın başından itibaren İsmet Paşa, Amerikan heyeti ile yakın ilişki içine girerek Avrupa cephesine karşı ABD'yi yanına çekmek istemiştir. İsmet Paşa, bu siyasetin uzantısı olacak şekilde ABD'ye bazı tavizler vermekten kaçınmamıştır. Ancak ABD, Türkiye'ye öncelikle İngiltere, Fransa, İtalya ile sorunlarını çözmesini istemiş ve

¹⁵⁵ Charles Edward Delgadillo, a. g. t., s. 52-54.

¹⁵⁶ *İleri*, 29 Temmuz 1339, Numara: 1967, s.1

¹⁵⁷ *Hâkimiyet-i Milliye*, 30 Temmuz 1339, Numara: 876, s. 1.

¹⁵⁸ *İleri*, 8 Ağustos 1339, Numara: 1977, s. 1.

¹⁵⁹ *İleri*, 1 Ağustos 1339, Numara: 1970, s. 1.

¹⁶⁰ Charles Edward Delgadillo, a. g. t., s. 55, 66 -67.

bloklara ayrılmaya pek yanaşmamıştır. ABD ile Türkiye arasındaki anlaşma Amerikan heyetinin kaldığı otelin toplantı salonunda imza edilmiştir.¹⁶¹

6 Ağustos 1923 tarihinde 32 maddeden oluşan bir anlaşma yapılmıştır.¹⁶² İsmet Paşa, Dr. Rıza Nur ile Amerika delegesi Grew tarafından Türkiye ile ABD arasında “Dostluk ve Ticaret Antlaşması” ile “İade-i Mücrimin(Suçluların İadesi) Antlaşması “ imzalanmıştır.¹⁶³

Bu anlaşma 4 bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm, siyasî ilişkilerin tesisidir. Buna göre kesilen siyasî ilişkilerin devletler hukuku esasî dâhilinde yeniden teşekkülüdür. İkinci bölüm, konsolosluk münasebetleri ile ilgili olup tarafların konsolosluk münasebeti ve konsolosların hukuk ve görevlerini içermiştir. Üçüncü bölüm, ticarî ilişkileri içine alan tarafların ülkelerinde tabii olacağı gümrük rüsumuna ilişkin olan kısımdır. Son bölüm ise tarafların tebaasının mütekabiliyet esasına göre muamelesi şartıdır. Buna göre, iki ülke tebaasının ve şirketlerinin birbirlerinin memleketlerinde ikâmet, tesis ve muamelelerine tamamıyla mütekabiliyet esasına bağlı bulunması ile ilgilidir.¹⁶⁴ Bunların dışında suçluların ülkelere gönderilmesi için 1834’te akd edilip taraflarca onandığı halde, fiilen terk edilmiş bulunan esirlerin iadesi mukavelesi, yeni baştan ve yeni ihtiyaçlara göre düzenlenmesini esas almıştır. Kapitülasyonların her bakımdan ilgası da anlaşmada özel bir maddeyle açıkça bildirilmiştir.¹⁶⁵

J. Grew, anlaşma ile ilgili olarak kendilerince verilmiş birçok tavizin anlaşması olarak yorumlamıştır. Verilen tavizler arasında vatandaşlığa geçiş, tazminat talepleri, hukukî deklarasyon ve azınlıklara ilişkin bir madde koyduramamak olarak sıralamıştır. Bu anlaşmanın Amerikan kamuoyunda yaratacağı hayal kırıklığına değinirken bu tavizlerin verilmemesi durumunda Amerikan çıkarlarının tehlikeye düşeceğini belirtmiştir.¹⁶⁶

Josep Grew, ele aldığı günlüğünde Antlaşma maddeleri ile ilgili olarak;

- 1- Taraflar, Türkiye’deki kapitülasyonlar rejimini tamamıyla kaldırılmış olduğu noktasında hem fikirlerdir. Medeni hal, aile içi ilişkiler ve veraset işlemlerinde şu ana kadar Amerikan konsolosluk mahkemelerinin yargı alanı

¹⁶¹ Sayim Türkman, a. g. t., s. 72.

¹⁶² Pars Tuğlacı, a. g. e., s. 359.

¹⁶³ Ebru Gür, a. g. t., s. 259.

¹⁶⁴ *Hâkimiyet-i Milliye*, 8 Ağustos 1339, Numara: 883, s. 1.

¹⁶⁵ *İkdam*, 8 Ağustos 1339, Numara: 9478, s. 1.

¹⁶⁶ Joseph Grew, Lozan Günlüğü..., s. 149-150.

içinde bulunmakta olan Türkiye'deki Amerikan vatandaşları bundan böyle sadece Türkiye dışındaki Amerikan mahkemeleri ve makamlarının tasarrufu altında bulunacaklardır. Amerikan vatandaşları, Müttefik ülkeler uyruklarıyla eşit biçimde, Türkiye'den adalet mekanizmasının işleyişine ilişkin deklarasyonda belirtilen uygulamalardan istifade edeceklerdir.

- 2- 30 Ekim 1914 tarihi öncesinde tanınmış olan Amerikan eğitim, din ve hayır kurumları, Türk makamları tarafından tanınmaya devam edecek ve 24 Temmuz 1923 itibariyle mevcut olan ama henüz tanınmamış durumda bulunan böylesi kurumlar ise durumlarına uygunluk kazandırılması amacıyla yetkili makamlar tarafından yararlarına olacak şekilde incelenmeye alınacaklardır. Bu kurumlar, vergi yükümlülükleri yönünden benzeri Türk müesseselerinin tabi olduğu uygulamalara aynen tabi olacaklardır. Türk müesseseleri ile eşit biçimde, Türk kanun ve yönetmelikleri ile kamu karakterindeki idarî düzenlemelere tabi tutulacaklardır.
- 3- Anlaşmaya imza koyan taraflarının her birinin vatandaşları, muhaceret işlemleri de dâhil olmak üzere, mahalli kanun ve yönetmelikle uygun olacak şekilde, diğer tarafın toprağına girerek yerleşme konusunda mutlak serbestliğe sahip olacak ve söz konusu topraklar üzerindeyken, genel manada kabul edilen uluslar arası kanunlar çerçevesinde, can ve mal emniyeti yönünden daima korunma halinden istifade edecektir. Mahalli kanun ve yönetmeliklere uygun olacak şekilde genel manada düşünce ve ibadet özgürlüğü, adli mahkemelere serbestçe başvuru hakkı, menkul kıymetlerin satın alınması, kullanılması ecnebilere müsaade edildiği kadarıyla müteakabiliyet esasına dayanarak gayrimenkullerin satın alınması, kullanılması, mahalli kanunların ecnebilere yasak getirmediği her tür mesleki, sınaî ve ticarî faaliyette bulunma hakkı teminat altına alınacaktır.
- 4- En çok kayrılan ülke muamelesi, ticaret ve seyrüsefer serbestîsi, ithalat ve ihracat rüsumları, tüketim ve satış vergileri, transit geçiş rüsumları ve reddi rüsumlar ile patent ve telif haklarının korunması hususları da karşılıklı olarak teminat altına alınmıştır.
- 5- ABD'ye ait ticaret ve savaş gemileri ile uçaklar, Müttefik devletler ile Türkiye arasında yapılan Boğazlar konvansiyonunda tarif edilen kurallara uygun olarak, en çok kayrılan yabancı ülkeye ait benzer gemi ve uçaklar ile

eşitlik esası içinde, Boğazlardan seyrüsefer ve geçiş serbestliğinden tümüyle istifade edeceklerdir.

- 6- Konsolosluk görevlilerinin hak ve vazifeleri, uluslararası hukuka ve ABD ile diğer ülkeler arasındaki mevcut anlaşmalarda belirtilen maddelere uygun olacak şekilde tanımlanmıştır.
- 7- Vergiler konusunda, anlaşmaya taraf ülkelerden birinin uyruğu olan; ama diğer ülkenin toprağında bulunan kişiler, ülkenin yerli halkına uygulanan muameleye tabi olacaklar ve diğer ülkenin toprağında bulunan öbür ülkeye ait şirketler ise benzeri yabancı şirketler ile aynı muameleden istifade edeceklerdir.
- 8- Antlaşmaya taraf ülkelerden birinin uyruğu olan; ama diğer ülkenin toprağında bulunan kişiler askerlik hizmetinden ya da bunun yerine alınacak herhangi bir bedelden muaf tutulacak, bunun yanı sıra hem kişi hem de kuruluşlar mecburî istikrazlardan ve mülk üzerinden alınan diğer istisnai vergilendirmelerden muaf olacaklardır.
- 9- Antlaşmaya taraf ülkelerden her birine mensup kişi ve kuruluşlara ait ev ziyaretleri ve yine bunların mülkiyetindeki mesken ve diğer binaların aranması; ancak bu binaların yer aldığı ülkelerin uyruklarına eşit biçimde tatbik olunan kanun, yönerge ve yönetmeliklere uygunluk içinde yapılabilecektir.
- 10- Merkezi teşkilatlarını anlaşmaya taraf ülkelerden herhangi birinde organize ve istihdam eden ticarî, sınaî ve malî kuruluşlar diğer ülkede de tanınacak ve o ülkenin vatandaşlarının yararlandığı korumadan aynı şekilde istifade edeceklerdir.¹⁶⁷ diye, not düşmüştü.

Bir diğer ifade ile anlaşma diplomatik memurların değişimini, kapitülasyonların tamamen iptalini, karşılıklı eşit muamele temelinde iş kurulmasını, en gözde ulus ilkesine bağlı olmak üzere serbest ticaret ve dolaşımı, vergiler, ithalat, ihracat, gümrük ve Boğazlar bölgesindeki ABD gemilerinin hakları, konsolosluk ofislerinin hak ve görevleri ilgili olmuştur.¹⁶⁸

¹⁶⁷ Joseph Grew, *Lozan Günlüğü...*, s. 151-153.

¹⁶⁸ Pınar Özbek, a. g. t., s. 84 ; Bu arada daha sonraki yıllarda anlaşmaya ilgili olarak 10 Mayıs 1934 yılı çıkartılan kararnamede “*Türkiye Cumhuriyeti ile ABD arasında Lozan’da 6 Ağustos 1923 tarihinde akt ve imza edilip ihtiva ettiği hükme göre İstanbul’da teatisi icap eden İadesi Mücrimin Muahedesinin (Suçluların İadesi) İstanbul’da teatisi için İstanbul Valisi Muhiddin Beye salahiyyet verilmesi, Hariciye*

Suçluların İadesi Antlaşması, 12 maddeden oluşmaktadır.

I. maddesinde iki tarafın prensipte iade etmeyi kabul ettikleri,

II. maddesinde işlendiği takdirde iadenin gerçekleşeceği suçlar,

III-V ve VIII. maddesinde iadenin cezalandırmanın yapılamayacağı özel durumlar,

VI. maddesinde iade isteği yapılırken hazırlanacak evrak,

VII. maddesinde taraflardan herhangi birisinin geçici yakalama talebine yapılacak işlem,

IX. maddesinde suçlunun yakalandığı sırada yanında bulunan malzemenin de istek yapan ülkeye verilmesi,

X. maddesinde iade edilecek kişinin tutuklanma ve yol masraflarının istek yapan ülke tarafından karşılanması,

XI. maddesinde anlaşmanın nasıl yürürlüğe gireceği ve ne kadar yürürlükte kalacağı,

XII. maddesinde anlaşmanın Fransızca, Türkçe ve İngilizce metnlerinin onaylanması ve bir sorun çıktığı takdirde, Fransızca metnin esas alınması hükmedilmiştir.¹⁶⁹

Söz konusu anlaşma gereğince 1930 yılında çıkartılan kararnamede; iki ülke arasında akti teklif olunan İade-i Mücrim Mukavelesi'nin görüşmelerine Hariciye Müsteşarı Menemenli Numan Bey'in murahhas ve I. Daire Umum Müdürü Mehmet

Vekilliğinin 9. 5. 1934'te tarih ve 60124/ 346 sayılı tezkeresi üzerine İcra Vekilleri Heyetince 10. 5.1934'te tasvip ve kabul olunmuştur"Çıkartılan kararname hakkında bkz. BCA, F: 030. 18. 01.02. Y: 44. 29.15.

¹⁶⁹ Suçluların İadesi Antlaşması, ABD Başkanı Coolidge tarafından Amerikan Lozan Antlaşması'yla birlikte 3 Mart 1924'te Senato Dış İlişkiler Komitesi'ne havale edilmiştir. 18 Ocak 1927'de Senato, Türk Amerikan Anlaşması'nı reddetmiş ve Suçluların İadesi Antlaşması'nın da aynı akıbete uğramaması için anlaşma, Senato Dış İlişkiler Komitesi'nde bekletilmiştir. 1930'da ABD Dışişleri Bakanlığı, Büyükelçi Grew'den Amerikan Senatosu, Suçluların İadesini onayladığı takdirde Türkiye'nin de tutumunun ne olacağını öğrenmek istemiştir. Bu anlamda Türkiye, Grew'e söz konusu durum için bazı değişikliklerin yapılmasını istediklerini iletmıştır. Şöyle ki Türkiye, işlendiği takdirde iadenin gerçekleşeceği suçların listelenmesini istememiştir. Türkiye için önemli olan suçun kendisinden çok alınacak cezanın ehemmiyet taşıması olmuştur. Ayrıca tutuklama, gözaltına alınma ve nakil işlemleri masraflarının iade talebinde bulunan tarafça karşılanmasını istemiştir. Türkiye'nin bu talepleri ABD tarafından kabul edilmemiştir. Türkiye'nin de ılımlı tutumu üzerine ABD, 6 Mayıs 1933'te Türkiye'ye 6 Ağustos 1923 tarihli Suçluların İadesi Antlaşmasını karşılıklı olarak onaylama çağrısında bulunmuştur. ABD'nin bu çağrısının bir başka nedeni de Chicagolu batık milyoner Samuel Insull'ın Haziran 1932'de Avrupa'ya gitmiş ve ABD bu şahsın iadesini istemiştir. Insull, bunun üzerine ABD'nin suçluların iadesine yönelik bir anlaşması olmayan Yunanistan'a kaçmıştır. Bu şahsın Yunan yetkililerce 1934'te sınır dışı edilmesi üzerine İstanbul'a gelmiştir. Türk makamlarınca alınarak Sulh Ceza Hâkimi önüne çıkarılmıştır. Henüz Türk-Amerikan Suçlularının İadesi Antlaşması yürürlükte olmamasına rağmen mahkeme, Türk Ceza Kanunu'nun IX. maddesi gereğince bu şahsı ABD'ye iade edilmesine karar vermiştir. Bu durum ABD'nin anlaşmayı onaylamasında etkili olmuştur. Bkz. Semih Bulut, *Atatürk Dönemi Türkiye-ABD İlişkileri (1923 -1938)*, Hacettepe Üniversitesi, Basılmış Doktora Tezi, Ankara, 2008, s. 180-182.

Esat ve Hukuk Müşaviri Emin Ali Beylerin müşavir olarak iştirakleri; Hariciye Vekâleti'nin 8/11/ 1930 tarih ve 97716/ 575 numaralı tezkeresiyle yapılan teklifi üzerine 31/ 12 / 1930 tarihli içtimanda tasvip ve kabul edildiği beyan edilmiştir.¹⁷⁰

Lozan'da imzalanıp Kongre'den geçmeyen Suçluların İadesi Antlaşması'nın hükûmetlerce bir an önce onaylanması öngörülmüş, ayrıca bir de Uyrakluğa Alınma sözleşmesi imzalanması için görüşmelere girişilmesi kararlaştırılmıştır. Ancak 1923'te Lozan'da imzalanan Suçluların İadesi Antlaşması ancak 1934 yılında yürürlüğe girmiştir. 1931 Oturma Anlaşması'ndan sonra ayrıca Uyrakluk Anlaşması yapılmasına gerek kalmamıştır.

Bu antlaşma, Lozan Konferansı'nın esaslarına paralel olarak imzalanmış bir anlaşma olmakla birlikte, Türkiye'deki Amerikan kültürel ve dinî müesseselerin Türkiye Cumhuriyeti tarafından tanınması sağlanmıştır. Ancak Anlaşma, Ermeni meselesinin ortadan kalkması ve kapitülasyonların ilgasına yer verdiği için büyük itirazlara ve patırtılara yol açmıştır.¹⁷¹

4.3.1. Lozan Antlaşması Sonrası Amerikan Kamuoyunun Tepkisi

Yukarıda sözünü ettiğimiz 6 Ağustos 1923 tarihli anlaşmaya Ermeni ve Yunan lobileri, Türkiye ve ABD arasında yakın ilişkilerin kurulmasına şiddetle karşı çıkmıştır. Karşı çıkan kişi ve kurumlar ABD'nin politikasını etkilemek için çeşitli organizasyon ve örgütlenmiş protesto hareketleri kurma yoluna girmişlerdir. Bunlardan en bilineni **Ermenistan'ın Bağımsızlığı için Amerikan Komitesi'nin (American Committe for The Independece of Armenia= ACIA)** yeni versiyonu olan **Lozan Antlaşması'na Karşı Amerikan Komitesi (The American Committe Opposed to The Lausanne Treaty= ACOTL)** dir. Diğer etkili bir başka grup da propagandalarında Osmanlı Devleti'nin azınlıklara karşı kötü muamelede bulunduğunu belirten Piskopos kilisesinin 110 piskoposudur. Böylesi organizasyon üyelerinin hükûmet seviyesindeki pozisyonlarından dolayı ABD politikası üzerinde etki yapabilmişlerdir.¹⁷²

Lozan Antlaşması'na karşı Amerikan Komitesi Örgütü, bütün hazır kadrosu, organları, gazeteleri ve etkisi altındaki çevresiyle Lozan Antlaşması'na açtığı savaş ile yıllarca sürecek yeni bir kampanyanın fitili ateşlemiştir. Kampanyaya Amerikan iç

¹⁷⁰ BCA, F: 030. 01.02. Y: 16. 85. 11.

¹⁷¹ Orhan Köprülü, a. g. m., s. 943-944.

¹⁷² Pınar Özbek, a. g. t., s. 84; Charles Edward Delgadillo, a. g. t., s. 71-75; Şenol Kantarcı, *Amerika Birleşik Devletleri'nde Ermeniler ve Ermeni Lobisi*, Aktüel Yay., İstanbul, 2004, s. 151.

politikasında yer alan Muhalefet Parti'si olarak bilinen Demokrat Parti'nin ileri gelenleri de eşlik etmişlerdir. Böylelikle Amerikan kamuoyu ile Kongresi'nin baskı altına alınması kolaylaşmıştır. Yeni kampanyanın elebaşlarından ve Türk düşmanlığı ile tanınan James W. Gerard gelmiştir. Washington Büyükelçiliğine daha sonra atanan Ahmet Muhtar Bey, Gerard'ın Ermeni örgütüne satın alındığını, Türkiye'yi hiç tanımadığını, aşırı İngiliz yanlısı biri olduğunu ifade etmektedir. Ayrıca ABD'deki Ermeni örgütleri, Türkiye'ye karşı kampanyalarında İngilizlerce kışkırtılmakta ve paraca beslenmektedirler. Gerard'dan başka bir önemli isimde Ermeni avukatlarından Vahan Kardaşyandır. Bu ikilinin dışında Ermeni Komitesi'nde David Hunter Miller, Albert Bushnell Hart, Güney Metodist Piskoposu James Cannon, James M. Cox, Homer S. Cummings, Abraham I. Elkus, Oscar S. Straus ve Ray Lyman Wilburn adlarında kişiler Amerika'da oldukça iyi tanınmış kişilerdir.¹⁷³ Ermeni-Amerikan lobisi Başkanı Gerard, Dışişleri Bakanlığı'na savaş ilan ederek bağımsız Ermenistan istediklerini, hükûmetin Hristiyan Ermeniler için sorumluluklarını yerine getirmesini, Senato'da Lozan Antlaşması'na karşı mücadele edeceklerini belirtmiştir.¹⁷⁴

Eski İstanbul Büyükelçisi olan Morgenthau, Avrupa'nın içinde bulunduğu karışık durumdan yararlanan Türkiye'nin dünya barışını tehdit ettiğini, Lozan'ın tam bir fiyasko ile sonuçlandığını belirtmiştir.¹⁷⁵ Dolayısı ile Morgenthau da anlaşmaya sıcak bakmayan isimler arasında yerini almıştır. Morgenthau'nun dışında Osmanlı Devleti'nde ABD adına Büyükelçilik yapmış olan Abraham I. Elkus ve Oscar S. Straus da anlaşmanın onanmasını red eden kampanyanın içinde olmuşlardır. Bu kişilere göre; Ermeniler yalnızlığa terk edildikleri için, Amerikan okulları ve misyonerlerin etkili bir biçimde korunacağına dair net bir teklifin sunulmaması ve kapitülasyonların kaldırılması ile Amerikan vatandaşlarının haklarının korunacağına dair bir hükmün olmaması sebebiyle Lozan'a hayır sloganını desteklemişlerdir. Kampanya çalışmaları içinde Batı dünyasında “Tehlikeli Türkler” imajı oluşturulmaya çalışılmıştır.¹⁷⁶

Türkiye'nin bu imajı 1920'lerde ABD'de devam etmiştir. Amerikan halkının çoğunun Türkleri tehlikeli olarak düşünmesindeki en önemli âmil, Türklerin Ermenilere yönelik tutumlarıyla ilişkilendirilmiştir. Bu düşünce biçimi Lozan'dan önce ağırlık

¹⁷³ Bilal Şimşir, “Türk-Amerikan İlişkilerinin Yeniden Kurulması ve Ahmet Muhtar Bey'in Washington Büyükelçiliği”,....., s. 307-308.

¹⁷⁴ Dinç Yaylalı, a. g. m., s. 37.

¹⁷⁵ Salahi Sonyel, *Gizli Beledilerle Lozan Konferansı'nın...*, s. 212.

¹⁷⁶ Rifat Bali, *The Saga Of A Friendships Asa Kent Jennings And The American Friends of Turkey*, Libra Yay., İstanbul, s. 89.

kazanmış Türk düşmanlığının önderliğini yapan Ermeni-Amerikalı Avukat Vahan Kardashian, Türk-Amerikan ilişkilerin gölgelenmesinde etkili bir isim olmuştur. Ancak bu imajı yıkmak içinde Amiral Bristol ayrı bir savaş açmış ve mücadele etmiştir.¹⁷⁷

Antlaşmanın onaylamasını düşünen J.Grew, Senatör Charles Curtis'e yazdığı mektupta; Türkiye ile yapılan eski anlaşmaların süresinin dolduğunu, Amerikan çıkarlarının korunması gerektiğini, ABD dışındaki tüm güçlerin kapitülasyonların kaldırıldığını kabul ettiklerini, anlaşmanın onaylanmaması durumunda bu işten Yunan ve Ermeni azınlıkların zarar göreceği belirtmiştir. Ayrıca anlaşmanın Türkiye ile anlaşmalar yapan diğer ülke yurttaşlarına uyan muameleyi, eşit şekilde Amerikalılara da verdiğini ifade etmiştir anlaşmanın onaylanmasını isteyen gruplar olmakla birlikte önceleri Ermeni devletinin kurulmasını isteyen ancak Lozan Antlaşması'ndan sonra bunun olamayacağını gören misyonerler, bunların başında gelmektedir. Misyonerler, anlaşma onaylandığı takdirde, statüleri tam diplomatik tanıma ile yasallaşmış olacağına inanmışlardır. Robert Koleji Celeb Frank Gates, bunun onanmasını isteyenler arasında olmuştur. Misyonerler, Mustafa Kemal'in Türkiye'sine hayranlık da duymaya başlamışlardır. Yani Mustafa Kemal'e duyulan hayranlık ve Türk sınırlarında kendi çıkarları için endişe etmeleri misyonerleri anlaşmanın onaylanması yönünde hareket etmeye itmiştir.¹⁷⁸

Misyonerler, Lozan'dan sonra Amerikan Board için yeni bir dönemin açıldığının farkında olmuşlardır. Amerikan okulları, yeni Türk devletinin kurallarına uymak zorunda olup Türkiye'de yaşayan işadamları, misyonerler ve Amerikalılar, ikili ilişkilerin yolunda gidebilmesi için Amerikan Senatosu'nun Türk-Amerikan ilişkilerini içeren anlaşmayı imzalaması gerektiğine inanmışlardır.¹⁷⁹ Bu olduğu takdirde misyonerlerin ve işadamlarının konumları daha resmî bir hale bürünebilecektir. 1923 Türkiye'sinde artık Ermenilerin varlığı söz konusu olmadığından bu konudaki faaliyetlerini geri çeken misyonerler, Amerikan hükûmetine anlaşmanın neden onaylanması gerektiği anlatma yoluna gitmişlerdir. İstanbul Yüksek Komiseri Bristol'de misyonerlerin ve Amerikan ticarî menfaatlerinin temini için anlaşmanın onaylanması gerektiğine inanan isimler olmuş ve Washington ile temas halinde olmuştur.¹⁸⁰ Bu amaçla hazırladığı bir raporu Senatör Lodge ve Başkan Warren G. Harding'e

¹⁷⁷ Rıfat Bali, a. g. e., s. 405-411.

¹⁷⁸ Pınar Özbek, a. g. t., s. 84-85.

¹⁷⁹ Rıfat Bali, a. g. e., s. 87.

¹⁸⁰ Rıfat Bali, a. g. e., s. 88.

sunmuştur. Bir ticarî şirketin temsilci olan aynı zamanda İstanbul'daki Amerikan Hastanesi'nin de müdürlüğünü yapan Dr. Wilfard M. Past ile Yakındoğu'da ABD gemicilik temsilcisi Arthur E. Willis'te Bristol ile aynı görüşteydiler.¹⁸¹

Anlaşmanın onanmasının gerektiğini savunanlar arasında Amerikan Board Dış ilişkiler Sekreteri James Barton, John R. Mott (YMCA Uluslar Arası Komite Üyesi ve Genel Sekreter), Elbert Crandall Stevens (YMCA Özel Sekreteri) ve 106 Amerikalı misyoner yer almıştır.¹⁸² Ayrıca Amerikan Ticaret Bakanlığı, Federal Kiliseler Birliği, Genç Adamlar Hristiyan Birliği (YMCA), Amerikan Board Yakındoğu Ticaret Başkanlığı, Ulusal Konsil Topluluğu (National Congregational Council), İstanbul Kadın ve Erkekler Cemiyeti (The Men's and Women's Assosiation of Costiantople), Foreign Policy Assosiation of New York City ve Chicago Council on Foreing Relation'da ve Chicago Council on Foreign Relationdur.¹⁸³ Ayrıca American Red Cross, The Costantinople Disaster Relief Committir, The American Navy Relief Group, Near East Relief, American Joint Distribution Committee, Near East College Association, Robert College, American Chamber of Commerce for The Levant, The General Motor Export Conpamy, Nash Clothing Company Cincinnati, The American Hospital of Constantinople, The Alston Tobacco Company, The Gary Tabocco Company, American Foreign Trade Corporation, Standard Commercial Trading Co., Mac Andrews and Forbes Co gibi ticaret ve sağlık kuruluşları da anlaşmanın onaylanmasını istemişlerdir.¹⁸⁴

Yukarıda da görüldüğü gibi isimlerini andığımız Amerikan ticaret grupları ile petrol, kuruyemiş, tütün ve ziraat makineleri gibi büyük şirketler de anlaşmanın onaylanmasını istemişlerdir. Yakındoğu Yardım Örgütü olmak üzere Türkiye'de bulunan Amerikan dinî ve kilise gibi müesseseler de anlaşmanın onaylanmasını istemişlerdir. Ticaret grupları, ticarî işlemlerinin sekteye uğramaması için şiddetle anlaşmanın savunucuları oldukları gibi Türkiye'nin içindeki politikalara karışılmaması gerektiğine inanmışlardır.¹⁸⁵

Senato'nun anlaşmayı onaması için çabalayan isimlerin başında Bristol gelmektedir. Bristol bu amaçla reform sürecini hızlandırmaları için Kemalistleri teşvik etmiştir. Ona göre Türkiye'de lâik bir toplum oluşturmaya yönelik çabalar

¹⁸¹ Charles Edwar Delgadillo, a. g. t., s. 82-83.

¹⁸² Rıfat Bali, a. g. e., s. 91.

¹⁸³ Charles Edward Delgadillo, a. g. t., s. 89.

¹⁸⁴ Semih Bulut, a. g. t., s. 60 (131. Dipnot).

¹⁸⁵ BCA, F: 030. 10.Y: 267. 801. 3

kurumsallaştıkça ABD'deki muhalefetin işi zorlaşmış olacaktı. Bristol, Senato'daki gecikmenin Ankara'da yarattığı hoşnutsuzluğu kişisel çabalarıyla yumuşatmaya çalışmıştır. 1924'te ABD'ye giderek Amerikan Ticaret Odası'nın New York Commodore Otel'de katıldığı toplantıda Türkiye'nin azınlıklara diğer vatandaşlarıyla eşit muamele yaptığını ve modernleşmeye çalışan Türkiye'ye ABD'nin yardım etmesi gerektiğini söylemiştir. 1926 seçimleri yaklaştıkça birçok politikacıyı uyarak mektuplar yazmış ve anlaşmanın onaylanmasının ne kadar önemli olduğunu izah etmeye çalışmıştır.¹⁸⁶

Bristol ile aynı düşüncede olan Robert Koleji Müdürü Caleb Frank Gates, 1926 baharında ABD'de konuşmalar yapmıştır. Ankara hükûmetinin kurduğu hukuk düzeninin azınlıklar için tek güvence olduğunu beyan etmiştir. Aynı yılın nisan ayında Senato, Türkiye'de yaşayan eğitim ve ticaret ile uğraşan Amerikalılardan bir dilekçe almıştır. Anlaşmanın Ermenileri ezen hiçbir maddesi bulunmadığını vurgulayan imzacılar, onaylamanın gecikmesinin faaliyetlerine son derece zarar getireceğini bildirmişlerdir. Bu sırada, TBMM'nin çıkardığı kanunla, Türkiye ile resmî ticaret sözleşmesi olmayan ülkelerden gelen mallara % 60 gümrük vergisi koymuştu. Ancak Bristol'un gayretleri ile Amerikan malları 6 ay daha bu kuralın dışında kalmıştır.¹⁸⁷

Amerikalılarla yapılan anlaşmanın İtilâf devletleriyle yapılan anlaşmalardan her hangi bir farkı bulunmamıştır. Lozan Sulh anlaşması Amerikan Senatosu'na aralık sonuna kadar onaylanmadı. Türkiye ise eninde sonunda anlaşmanın onanacağını düşünmekteydi. Ancak Ortadosk Fener Rum Patriği'nin İstanbul'dan çıkarılacağı Türk hükûmeti hükmüne bağlanınca Kongrenin anlaşmayı onaylama umudu büyük bir ölçüde yok olmuştur. Tüm bunlar olup biterken Anadolu'daki Amerikan misyoner okullarının çoğu Türk yönetiminin kurallarına uyulmadığı gerekçesiyle kapatılmıştı.¹⁸⁸

Antlaşmanın onaylanması isteyenlerin çoğu, basını da kullanmışlardır. Bu anlamda the New York Times, The New York Herald Tribune, The New York World, The Boston Herald, The Boston Transcript, The Chicago Daily New, The Baltimore Sun, The Baltimore Evening Sun ve WASHINGTON Post anlaşmanın onanmasını destekleyen basın kuruluşlarıydı.¹⁸⁹

¹⁸⁶ Semih Bulut, a. g. t., s. 62.

¹⁸⁷ Dinç Yaylalı, a. g. m., s. 39.

¹⁸⁸ Ahmet Özgiray, a. g. m., s.59.

¹⁸⁹ Semih Bulut, a. g. t., s. 63.

1926 yılı Aralık ayı sonu Uzlaşmazlıklar Komisyonu Başkanı Senatör King, Senato'ya uzlaşma önergesi vermiştir. Fakat King, Türkiye'yi Ermeni, Hristiyan, Nasturi ve Yunanlıların mallarını müsadere etmek ve onları öldürmekten mesul tutmuştur. Amerikan Kongresi, bu iddiaları göz önüne alarak, Lozan Antlaşması'nı bir daha onaylamayı reddetmiştir.¹⁹⁰

İmzalanan anlaşmanın onaylanması sürecinde muhalefet sürmüş ve Başkan Harding'in ani ölümü de anlaşmanın Senato'ya sevkini 9 ay geciktirmiştir. Senato'ya sevk sonrası 1927'ye kadar konuya ilişkin müzakereler ve terimlere ilişkin karşı görüşler sürmüşlerdir. Anlaşmaların karşıtları 3 noktada yoğunlaşmışlardır. 1.si kapitülasyonları yeniden canlandıracak düzenlemelerin yapılmadığı ve Türklerden yeterli ödünün alınmadığı gerekçesiyle Grew ve Dışişleri'ni Türklere karşı yumuşak olmakla suçlamışlardır. 2. si antlaşmanın Türkiye'deki Hristiyanların korunması ilişkin açık hükümler içermemesi ve onların namına bu korumayı gerçekleştirecek yabancı müdahalesine imkân sağlamamış olası yönünde olmuştur. 3. sü antlaşmada Amerikan çıkarlarının korunduğu; ancak bunun için ABD'nin Hristiyanlara karşı manevi yükümlülüklerinden ödün verildiği şeklindeydi.¹⁹¹

1923 Ağustos ayından 1927 yılının Ocak ayına kadar sürüp giden tartışmalar içinde 3,5 yıl geçmiştir. Amerikan Senatosu 18 Ocak 1927'de yaptığı gizli oturumunda 84 Senatörün katıldığı oylamada 50 lehte oya karşılık 34 aleyhte oy kullanılmıştır. Onay taraftarı olan 2 Demokrat Senatör, parti liderlerinin emirleri doğrultusunda aleyhte oy kullanmışlardır. Çoğunluğun olumlu oy vermesine rağmen anlaşmanın onaylanması için gerekli olan 2/3'lik çoğunluk sağlanamamıştır. Böylece anlaşma, onay yeter sayısından sadece 6 oyluk farkla reddedilmiştir.¹⁹²

4.3.1.1. Korkunç Türk İmajı'nı Yıkma İçin Yapılan Faaliyetler Işığında Türk Amerikan İlişkileri

19. yüzyılın sonu ve 20. yüzyılın başlarında Ermenilere yönelik uygulamalar nedeniyle Türkler kötü olarak gösterilmiştir. Türkiye düşmanları ABD'nin Türkiye ile ilişkilerin tekrar kurulmasına engellemek için korkunç Türk sembolü üzerinde sıkı bir propaganda yapmışlardır. Mesela Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra ABD'ye giden

¹⁹⁰ Ahmet Özgiray, a. g. m., s. 60.

¹⁹¹ Kamil Necdet Ar, a. g. e., s. 353.

¹⁹² Semih Bulut, a. g. t., s. 67.

Selma Ekrem, yaşadıkları için: “ *Burada kandan ve gökgürültüsünden yapılmış bir efsane yaşamış. Korkunç Türk, Amerikalıların zihinlerini yönetmiş*”¹⁹³ demektedir.

Her iki taraftaki engellere rağmen, ünlü kişilerin gayretleri ve artan ekonomik ilişkilerle beraber Türkiye’de yapılan reformların etkisi, bu problemlili dönemin ardından dostane ilişkilerin yeniden kurulmasına katkıda bulunmuştur. Savaş sonrası dönemde Türk-Amerikan ilişkilerini etkilemiş olan başlıca faktörlerinden biri de, Mustafa Kemal’in önderliğinde Türkiye’de vukû bulan kapsamlı reformlardır.¹⁹⁴

Türk-Amerikan ilişkilerinin olumlu yönde gelişebilmesi için 1924’te New York’da Türk-Amerikan Cemiyeti adıyla bir dernek kurulmuştur. Derneğin Başkanı Rayford W. Alley, Sekreteri İbrahim Safa Bey ve üyelerinden Dr. John Kinsley Birge, ABD’de Türkiye’yi tanıtmak için büyük çaba harcamışlardır.¹⁹⁵

Türkiye ile ABD arasında artan ekonomik ilişkilerde Türkiye’nin imajının artmasına yardımcı olmuştur. Bu bağlamda, 1929 Ticaret Antlaşması’nın imzalanması, diplomatik bağların kopmasından bu yana ilk defa resmî bir ticaret çevresi sağlamasından dolayı bir kilometre taşıdır. ABD’nin müdahalesizlik politikası, Avrupalı güçlere karşı şüphe içinde olan Türkiye’yi ideal bir ekonomik ortak yapmıştır. Bundan dolayı, Türkiye, tarımdan eğitime pek çok konuda ABD’den teknik yardım istemiş ve Amerikan yatırımlarını hoş karşılamıştır.¹⁹⁶

1927 Şubatında *Ryndam* adlı bir gemi 600 Amerikan öğrencisini İstanbul’a getirmiştir. Öğrencilerin Türkiye’deki gözlemleri, ABD’deki Türkler aleyhine olanlardan oldukça farklı olmuştur.¹⁹⁷ Daha az etki yapan bir başka ziyarette Bayan Evangeline Lindenbergh’in 1928 Eylülünde İstanbul Kadınlar Koleji’ne öğretmenlik yapmak amacıyla gelişi olmuştur. Türkiye’de bulunduğu sırada kendisine oğlu adına Türk Havacılık Birliği’nden bir madalya verilmiştir. Grew, kendisine, ziyaretinin Türklerin ABD’ye karşı dostça tutumunu geliştirmesine katkıda bulunduğunu belirtmiştir.¹⁹⁸

Türk-Amerikan dostluğu için çabalayanlardan biri olan Halide Edip, 1928 Ağustos’unda Williamstown, Massachusetts, Institute Of Politic’te konuşmalar yapmış

¹⁹³ Roger Reed Trask, *The Relations Of the United States And Turkey 1927-1939*, The Pennsylvania State University, Agusts 1959, s. 109-110.

¹⁹⁴ Şuhnaz Yılmaz, “ Challenging The Stereotypes-Turkish American Relations İn The İnter-War Era”, *Middle Eastern Studies*, Volume : 42, Issue: 2, March 2006, s. 225.

¹⁹⁵ Pars Tuğlacı, a. g. e., s. 359-360.

¹⁹⁶ ¹⁹⁶ Şuhnaz Yılmaz, a. g. m., s. 231.

¹⁹⁷ Roger Reed Trask , a. g. t., s. 115.

¹⁹⁸ Roger Reed Trask, a. g. t., s. 114.

ve Türkiye’deki hızlı gelişimi tanıtmak adına iyi bir izlenim bırakmıştır.¹⁹⁹ Avrupa’nın 140 gazetesine yazı yazan Amerikalı kadın Gazeteci Miss Gladys Baker ve ABD’nin genç kadın şairlerinden Miss Henderson Hay, 18 Haziran 1929 günü İstanbul’a uğramışlardır. Bayan Baker, İstanbul’da 3 gün kaldıktan sonra 20 Haziran günü Ankara’da Atatürk ile görüşmüştür.²⁰⁰

1930 yılında Viyana’da 16 ülkenin katıldığı Uluslararası Kadın Birliği Kongresi’nde aldıkları karara göre konuk heyet, Türk kadınları ile daha yakından tanışmak ve onların da yukarda adı geçen Uluslararası Birliğe dâhil olmaları konusunda temaslarda bulunmak için Türkiye’ye gelen Amerikalı kadınlar, aynı gün Tokatlıyan Otel’inde Türk Kadın Birliği üyeleri onuruna bir çay ziyafeti düzenleyerek amaçlarını anlatan bir konferans vermişlerdir.

Uluslararası İş ve Meslek Kadınları Birliği üyelerinden 20 kişilik bir Amerikalı kadınlar grubu 9 Ağustos 1931 günü *Romanya* vapuruyla İstanbul’a gelip Perapolis Oteline konuk olmuşlardır. Kendilerini, Türk Kadınlar Birliği adına başkan Lütfiye Bekir, üyelerden Meliha Avni, Efsayış Suat, Nebahat Hamid, Emine Saffet Hanımlarla Amerikan Kız Lisesi Müdürü Miss White ve gazeteciler karşılamışlardır.²⁰¹

Türkiye’yi tanıtmak için ABD’den gelen pilotlar, (Russell Boardman ve John Polando), Temmuz 1931’de yeni bir dünya rekorunu kırmak için New York’tan İstanbul’a 49 saat boyunca durmaksızın uçmuşlardır. İstanbul’daki 9 günlük misafirliklerinde ilgi odağı olan pilotlara Başbakan İsmet İnönü madalya vermiş ve pilotlar Atatürk tarafından kabul edilmiştir.

Grew (1927-1932) bu uçuşun, Türkiye’nin ABD’ye olan sevgisini yıllarca sürecektik dikkatli diplomasinin başarabileceğinden daha fazla sağlamlaştırdığını, uçuşun Türk-Amerikan ilişkileri ve Amerikalıların Türkiye’deki işleri üzerinde faydalı etkileri olduğuna inanmıştır. Grew, pilot Boardman’na yazdığı mektupta şunları söylemiştir : *“Türkiye’nin ülkemiz için iyi niyetlerini güçlendirmeye ve böylece buradaki işimize son derece ve yüksek ölçüde katkıda bulundunuz. Şimdi, kendi insanlarımıza Türkiye’nin ne başarmaya çalıştığı ve Türk’ün aslında öyle kötü bir kişi olmadığı ve kamuoyunun desteğini ve dostluğunu hak ettiği hakkında birkaç yalın gerçeği vererseniz, zaten*

¹⁹⁹ Roger Reed Trask , a. g. t., s. 122.

²⁰⁰ Pars Tuğlacı, a. g. e., s. 362.

²⁰¹ Pars Tuğlacı, a. g. e., s. 363.

başarmış olduğunuz müthiş işin üstüne eklemiş olursunuz. Gerçek Türk, ülkemizde hiçbir zaman anlaşılmamış ve gerçekten bilinmemiştir.”²⁰²

Atatürk, iki Amerikalı genç ile hemen görüşmek istemesi, ABD’ye gösterilen dostluğun nişanesi olarak değerlendirilebilir. Atatürk, pilotlarla görüşükten sonra Başkan Hoover’e şu telgrafi göndermiştir : “ *Amerikalı kahramanlar Türk ulusunun kalbini sevinçle doldurmuştur. Başarmış oldukları harikulade işin sonunda bu cesur gençlerin yüzlerinde gördüğüm neşe ve azim ifadesi bana şu inancı verdi ki, insanlık için kazandıkları bir büyük zafer onlar için bir başlangıçtır. Asil ve muhterem şahsiyetiniz aracılığı ile bu büyük kahramanları şanlı ulusunuzu kutlamak benim için büyük bir zevktir.*” Başkan Hoover’da Atatürk’e cevaben: Amerikalı pilotlara karşı gösterilen nezaketten dolayı kendisine takdirlerini ileten bir telgraf yollamıştır.²⁰³ Hâlbuki bu olaydan kısa bir süre önce, 2 Fransız havacısı, durmaksızın Fransa’dan Çin’e uçmuşlar ve Fransa propaganda amacı ile bu 2 havacısını Türkiye’ye gönderdiği halde Atatürk ve hükûmet, bu kişilere hiç ilgi göstermemiştir.²⁰⁴

Pilotlar, ABD’ye döndükleri zaman Washington’da Ahmet Muhtar Bey ve Başkan Herbert C. Hoover’da dâhil olduğu bir komite tarafından Beyaz Saray’da karşılanmışlardır. Duraksız transatlantik uçuşlarını takiben bu iki pilot, sayısız demeçlerinde Türk misafirperverliğini ve modern Türkiye’nin etkileyici aşamalarını övmüşlerdir.²⁰⁵

Türkiye’nin Amerikan Büyükelçisi Grew, George Washington’un 200. yıl dönümünde vurguladığı gibi, modern Türkiye ve lideri Atatürk hakkında çok olumlu düşünceleri olmuştur. İki lider arasındaki benzerliklere vurgu yaparak şunları söylemiştir. “*Şuan üzerine ayak bastığımız, şanslı liderlerin cesaretli eylemleri ve görkemli vatanseverliğiyle uğruna daima savaşılmış, kan dökülmüş ve kutsanmış bu Türk topraklarında 1775’teki Amerikan devrimi ile 1920’deki Türk devrimi arasındaki paralelliği görmemek, George Washington ile Mustafa Kemal arasındaki benzerliği görmemek, yeni kurulmuş bir ulusun her yurttaşının ilerleyişine kattığı vizyonu, ileri görüşlü hükmünü, emsalsiz cesaretini ve vatansever bağlılığını görmemek imkânsızdır.*”²⁰⁶

²⁰² Roger Reed Trask, a. g. t., s. 113.

²⁰³ Ahmet Özgiray, a. g. m., s. 66.

²⁰⁴ Fahir Armaoğlu, “Atatürk Döneminde Türk-Amerikan İlişkileri”...s. 642.

²⁰⁵ Şuhnaz Yılmaz, a. g. m., s. 228.

²⁰⁶ Şuhnaz Yılmaz, a. g. m., s. 227.

Ticarî ilişkilerin daha verimli yürüyebilmesi için Türkler ve yeni Türkiye hakkındaki olumsuz imajında silinmesi gerektiğinden, bu yönde Amerikalı diplomatlarca bazı çalışmalar yapılmıştır. Grew, Atatürk'ü modern çiftliğinde filme aldirmiştir. Grew'den sonra yerine atanan (New Yorklu seçkin Cumhuriyetçi liderlerin tavsiyesi üzerine) Büyükelçi Charles Hitchcock Sherill (17 Mart 1932)'in edebi eseri olan *Year's Embassy to Mustapha Kemal*, “Korkunç Türk Fikrini” yıkmak için yazılmıştır.²⁰⁷ Ayrıca Sherill, yaklaşık 8 ay kadar görev yapmış ve 1932 sonbaharında ABD'den ayrılırken, Mustafa Kemal ve Türkiye'deki etkileyici gelişmeler hakkında bazı konuşmalar yapmıştır.²⁰⁸

1932 yılına kadar geçen süre içindeki Amerikan başkanlarına baktığımızda 1921 seçimleri Woodrow Wilson kaybetmiş, sırayla yerine Calvin Coolidge (1923-1929), Herbert C. Hoover (1929-1933) başkan olarak geçmişlerdir. 1932 seçimlerini kazanan Franklin D. Roosevelt 1933 Ocak ayında başkanlık görevine başlamıştır.²⁰⁹ 1932 yılında ABD'de seçim mücadelesi sürerken Türkiye, Sovyetlerle ilişkilerini geliştirmek amacıyla Başbakan İsmet İnönü ve Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras mayıs ayı içinde Moskova'ya bir ziyarette bulunmuşlardır. Amaç iki devlet arasında iktisadî ve siyasî münasebetleri geliştirmek olmuştur. Bu temaslar neticesinde Türkiye 8 milyon sterlinlik krediyi Sovyet hükûmetinden almayı başarmıştır. Moskova görüşmelerinden kısa bir süre sonra²¹⁰ Türkiye 18 Temmuz 1932'de MC üye olmuştur. Bu süreçten sonra Türk-Amerikan ilişkileri daha da iyi bir düzeye gelmiştir.

25 Eylül 1932 tarihinde, Amerika Genel Kurmay Başkanı General Douglas Mac Arthur, İstanbul'a gelmiş burada askerî törenle karşılanmış ve bazı ziyaretlerde bulunduktan sonra Ankara'ya geçmiştir. Ankara'da kendisini Genelkurmay Başkanı Mareşal Fevzi Çakmak ve bazı yetkililer karşılamıştır. Buradaki temaslarından sonra 27 Eylül günü İstanbul'a dönen Mac Arthur, akşamüstü saat 17.00'de Dolmabahçe Sarayı'na gelerek Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal tarafından kabul edilmiştir.²¹¹

Bu kabulle başlayan görüşmeye değinmeden önce Mac Arthur'un göreve başladığı yıl (1930 ve Cumhuriyetçi Başkan Hoover tarafından atanmıştır.) ABD

²⁰⁷ Roger Reed Trask, a. g. t., s. 100 ve 112 .

²⁰⁸ Şuhnaz Yılmaz, a. g. m., s. 227.

²⁰⁹ Fahir Armaoğlu, “ Atatürk Dönemi Türk-Amerikan İlişkileri”..., s. 642; Amerikan başkan seçimleri hakkında bkz. Türkkaya Ataöv, *Amerikan Başkanları*, İleri Yay., İstanbul, 2009.

²¹⁰ Cüneyt Akalın, *Atatürk- Mac Arthur Görüşmesinin İç Yüzü (Bir Soğuk Savaş Yalamı)*, Kaynak Yay., İstanbul, 2006, s. 27-28.

²¹¹ Pars Tuğlacı, a. g. e., s. 364.

ekonomik, toplumsal sıkıntılar içinde kıvranmıştır. ABD yönetimi şaşkınlık içinde, krizden çıkmanın yollarını ararken, bir yandan da devleti, ekonomiyi, orduyu yeniden tanımlamaya çabalamıştır. Mac Arthur, ordunun büyütülmesi ve modernize edilmesi yönünde girişimlerde bulunmuştur. Bir yandan ABD Kara Harp Okulu öğrenci sayısını arttırırken diğer yandan da silahlanma ödeneklerini arttırmak için uğraşmıştır.²¹²

Mac Arthur, 1931 yılı ilk Avrupa gezisinden sonra ertesi yıl ikinci Avrupa gezisini, Polanya, Avusturya, Çekostavakya, Macaristan ve Romanya'ya yapmıştır. Bütün ülkelerde askerî liderler, bir sonraki savaşın manevra ve hareket kabiliyetine dayanacağını öngörmüş ve Hitler Almanya'sının kontrolü ele almasıyla çatışmanın kaçınılmaz olacağını söylemişlerdir. Mac Arthur'un Türkiye'yi de gezisine dâhil etmesinde ilk akla gelen nedenler, o sıralarda Avrupa'da yoğunlaşan silahsızlanma görüşmeleri ve Sovyetler Birliği'ne karşı önlem alma çabalarıdır. Ziyaret edilen ülkelerin hepsinin Sovyetlere komşu olmaları bu olasılığı güçlendirmiştir. Ayrıca Mac Arthur'un gezisinin Sovyetlerle alakalı olabileceğini akla getiren bir başka etkende zamanlamasıdır. 1932 Eylül ayı F. D. Roosevelt'in seçim kampanyasının en sıcak günleri olmuş ve Demokrat Parti'nin Başkan adayının dış politika konusundaki en önemli ve radikal önerisi ise Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'ni resmen tanımış olmasıdır.²¹³ Bu olasılığı güçlendiren bir başka etken de, o sıralarda Sovyet hükûmetinin dış politika değişikliğine gitmiş olmasıdır. Yeni Dışişleri Bakanı Litvinof, kendi adıyla anılan "Litvinof Protokolü" ile silahsızlanma arayışını desteklerken, aslında Batı Avrupa ülkeleriyle ilişkilerini düzeltme arayışı içinde olmuştur. Almanya'nın yükselen Hitler tehdidi karşısında, Sovyet diplomasisi Batı Avrupa ile ilişkileri geliştirmeye yöneltmiştir.

ABD'nin Fransa'daki Askerî Ataşesi General Stanley Ford'a göre; Mac Arthur'un ziyareti basit bir askerî denetim değil aksine o sıralarda yoğunlaşan silahsızlanma ve silahların kontrolü tartışmaları ile alakalandırılmıştır. Cumhurbaşkanı Hoover'in Cenevre'deki silahsızlanma görüşmelerine katılması önerisini geri çeviren Mac Artur, savaşları sonlandırma yolunun silahsızlanmak olmadığı aksine onları gayrimeşru kılmak gerektiğini başkana iletmiştir.²¹⁴

Dönemin siyasî olayları dikkate alındığında bu ziyaretin sıradan olmadığı ortadadır. Atatürk, Mac Arthur arasındaki görüşmeye geri dönersek Atatürk, kendisine

²¹² Cüneyt Akalın, a. g. e., s. 33-34.

²¹³ Cüneyt Akalın, a. g. e., s. 36-37.

²¹⁴ Cüneyt Akalın, a. g. e., s. 37-38.

Almanya'nın İngiltere ve Rusya hariç olmak üzere bütün Avrupa kıtasını işgal edebilecek bir orduyu kısa bir sürede oluşturabileceğini, dolayısıyla de savaşın 1940-1946 yılları arasında başlayacağını, Fransa'nın kuvvetli bir ordu yaratmak için gerekli özellikleri artık kaybettiğini ve İngiltere'nin adalarını savunmak için, bundan sonra Fransa'ya güvenemeyeceğini belirtmiştir. Atatürk, ABD'nin bir önceki savaşta olduğu gibi bu savaşta da tarafsız kalamayacağını ve Almanya'nın ancak bir Amerikan müdahalesi ile yenilebileceğini de sözlerine eklemiştir.²¹⁵ İkili arasındaki görüşmeye ilişkin olarak Atatürk, tam bir görüş birliği içinde olduklarını belirtmiştir. Daha sonra Mac Arthur, gece ekspresle Paris'e giderken kendisini uğurlayanlara Türk ordusunun gücünden ve Türk askerinin mükemmeliyetinden söz etmiştir.²¹⁶

Kültürel ilişkiler kapsamında ABD ve Türkiye arasındaki ilişkilere baktığımızda 1932 yılında Maarif Vekili Ragıp Nureddin Bey'in yoğun çabaları sonucu, 1933'te ABD'de bir Talebe Müfettişliği kurulmuş ve ABD'nin zirai bölgelerindeki üniversitelere öğrenci gönderilmesi yönünde karar alınmıştır. O tarihlerde Amerikan kamuoyu Türkiye hakkında olumlu duygular beslemediği halde, Ragıp Nureddin Bey, Türkiye'nin Washington Büyükelçisi ve New York Konsolosu'nun da yardımlarıyla Cumhuriyet'in 10. Yıldönümü münasebetiyle New York'un ünlü otellerinden biri olan Waldrof Astoria Oteli'nde, Columbia Üniversitesi'nin profesörlerini ve ABD'nin ünlü isimlerini davet ederek bir tören düzenlemiştir. Prof. John Dowey'in yardımı sayesinde de Türk öğrencilerin üniversite programları hazırlanmıştır.²¹⁷

Ancak Türk Amerikan dostluğunu geliştirmek adına en etkili çaba Türkiye'nin Amerikan Dostları (*The American Friends of Turkey*) tarafından verilmiştir. Türkiye'deki Genç Hristiyan Birliği Uluslararası Komitesi Sekreteri ve çeşitli Amerikan yardımı projelerinin örgütleyicisi olan Asa K Jennings,²¹⁸ bu grubun itici gücü olmuştur. 1922 ve 1930 yılları arasında Jennings, Türkiye'de yetimhane, oyun bahçeleri ve gece okulları gibi projeler üzerine çalışan Türk Amerikan Klüpleri olarak bilinen kuruluşları oluşturmuştur.²¹⁹

Jennings, Türk hükûmeti ile işbirliğine girerek 6 Türk ve 3 Amerikan üyeden oluşan ve ortaklığın işlerini koordine edecek olan bir karma komisyon kurmuştur. Bu

²¹⁵ Pars Tuğlacı, a. g. e., s. 364.

²¹⁶ İsmail Türk, a. g. t., s. 143.

²¹⁷ Pars Tuğlacı, a. g. e., s. 365.

²¹⁸ Asa K. Jennings hakkında bkz. Rıfat N. Bali, *The Saga Of A Friendships Asa Kent Jennings And The American Friends of Turkey*, Libra Yay., İstanbul.

²¹⁹ Roger Reed Trask, a. g. t., s. 115.

komisyona Amerika elçiliğinden G. Howland Shaw da dâhil olmuştur. Türk Hükûmeti, Hayır İşlerine Yardım Cemiyeti'ni kurarak Amerikan grubuyla paralel çalışmıştır.

Türkiye'nin Washigton Büyükelçisi olan Ahmet Muhtar Bey, 1930 yılında Hariciye Vekâleti'ne Jennigs ve (*The American Friends of Turkey*) cemiyetinin çalışmaları ile ilgili olarak: “ *Din ve siyaset haricinde ve sırf hars mevzularında 2 memleketi birbirine tanıtip daha ziyade yaklaştırmak gayesindedir... Teşkilatın mensupları arasında Amiral Bristol gibi maruf ve mühim zevat vardır. New York'ta masrafı kendilerine ait olmak üzere mükellef bir daireyi merkez yapmışlardır. Mr. Jennings, işin amilleri arasındadır. Memleketimizde dahi mukabele ve muzaheret gördüğü ve hüsnü idare olunduğu takdirde lehte neşriyat, konferansçı ve erbabı ilmi davet ve buna Daru'l-Fünunlarına meccanen talebe kabulü gibi hususlarda dahi cemiyetin faaliyetlerinden istifade memuldur. Bu suretle bir muarefe ve muhadenet takviye olunduğu takdirde Amerika sanayi ve sermayesinin dahi memleketimize daha büyük alaka göstereceği bedihidir.*”²²⁰ demiş ve bu zatın ve cemiyetin Türk-Amerikan ilişkilerine muhtelif alanlarda katkıda bulunabileceğinden söz etmiştir.

1935 yılına gelindiğinde Türkiye'nin Amerikan Dostları, model oyun bahçeleri, doğum öncesi bebek ve diş klinikleri, erkekler kulübü, spor sahaları ve kütüphaneler de dâhil olmak üzere birçok projeyi üstlenmiştir. Yaygın eğitimi iyileştirmek için yeni alfabeedeki eserleri çevirip yayımlama, ABD'ye öğrenci gönderme ve Ankara'da ilerici eğitim metotlarına göre bir ana okul ve ilkokul kurmak için Türk Eğitim Kurumu ile işbirliğine girilmiştir. Son proje, New York Üniversitesi'nden Dr. Beryl Parker tarafından yöneltilmiştir. Türkiye'nin Amerikan Dostları tarafından sponsorluk edilen bir diğer projesi, 6 safkan sığırın Atatürk'e sunulması, bir Türk takımına ABD'de bir tur ayarlanması ve genç suçlular için bir okul organizasyonu olmuştur.²²¹

Türkiye'nin Amerikan Dostları grubunun prestiji, 1932 yılında yapılan seçimlerde Bristol'un seçilmesiyle artmıştır. Bu yıllarda temel proje, ABD'ye Türkiye'den öğrenci getirmek olmuştur. Ancak en önemlisi Türk-Amerikan dostluğunu artırmaya yönelik tanıtım kampanyaları olup 1932'de Türkiye Cumhuriyeti'nin 9. yıldönümü olan 29 Ekim kutlamaların da yaşanmıştır. Grubun, New York'ta Town Hall Kulüp'te düzenlediği etkinlikte konuşmacılar arasında Türk Elçisi Ahmed Muhtar Bey ve Devlet Bakanlığı Yakındoğu Bölüm Başkanı Wallace Murray'ın da katılmışlardır.

²²⁰ BCA, F: 030. 10. Y: 267. 801. 11.

²²¹ Roger Reed Trask, a. g. t., 117.

10. yıldönümü olan 1933'te çok da özenli bir kutlama yapılmış, eski elçi Abraham I. Elkus önderliğindeki büyük heyet, New York'taki Waldorf Astorica Hotel'de ihtişamlı bir akşam yemeği düzenlemiştir.²²²

Yapılan bu toplantı da Roosevelt ve Atatürk'ten gelen mesajlar okunmuştur. Grubun, eğitimsel ve halkla ilişkiler çalışmaları, ABD'deki anlayışın yeşermesine ve Türk-Amerikan dostluğunun güçlendirilmesine katkıları pek çok olmuştur. Türkiye'nin bu grupla işbirliği içinde olması, ABD'deki itibarını artırmak istemesinden kaynaklanmış olsa da en önemli 2 âmil bu ümitlerin yeşermesine engel olmuştur. 1927'ye kadarki süreçte özellikle yer alan finansal eksiklik ve diplomatik temsilcilerin yokluğu Türkiye'nin çabalarını sınırlamıştır.²²³

1927 ve 1939 yılları arasında ABD'de Türkiye'yi temsil eden 2 elçi olmuştur. Bunlardan ilki Ahmet Muhtar Bey, ikincisi Münir Ertegündür. Bu 2 elçi Türkiye'nin ABD'deki işlerini sonuçlandırmaya muktedir olabilmışlerdir. 1930'lar boyunca Türkiye'nin halkla ilişkilerini geliştirmeye çabalamışlardır. Ancak Türk davası için çalışan Amerikalılar kadar fazla etki yapamamışlardır.²²⁴

Asa Jennings 1937 yılında Türk-Amerikan dostluğu üzerine değindiği yazısında: *“Türkiye'nin ABD'de yanlış anlaşıldığı bir dönem vardır. Ancak, Türk hükûmeti, bu ülkede hiçbir zaman herhangi bir propagandaya girişmemesine rağmen, Amerikalılar, Cumhuriyet'in ilanından bu yana Türkiye'de meydana gelen büyük değişikliklerin şu anda tam olarak idrakine varmışlardır. ABD'de, Türkiye Cumhuriyeti'nde meydana gelen başarıların daha iyi bir biçimde anlaşılabilmesi için her türlü çabayı harcamaktayız.”*²²⁵ şeklinde, fikirlerini paylaşmıştır.

Türk hükûmetinin, ABD'de Türkiye hakkında saptırılmış bilgilerin yayınlanmasını engellemek adına bazı çalışmaları olmuştur. En çarpıcı olanı da Franz Werfel'in romanı olan “The Forty Days Of Musa Dagh” adlı eserin filminin durdurulması yönündeki çabası örnek gösterilebilir.²²⁶ Türkiye, Ermenilere yapılan kötü muamele hakkında bir Amerikan şirketinin film çekme girişiminden haberdar olmasıyla 1934 Kasımı'nda harekete geçmiştir. ABD Devlet Bakanlığı, Türk Elçisi ve Dışişleri Bakanı'yla temasa geçtikten sonra film yetkilerine Werfel'in romanının filme çekilmesinin iki halk arasındaki yakın ilişkilere zarar vereceğini belirtmiştir. Baskılar

²²² Roger Reed Trask, a. g. t., 118.

²²³ Roger Reed Trask, a. g. t., s. 119.

²²⁴ Roger Reed Trask, a. g. t., s. 120.

²²⁵ Şuhnaz Yılmaz, a. g. m., s. 229.

²²⁶ Roger Reed Trask, a. g. t., s. 121.

neticesinde Metro-Goldwyn Mayer Şirketi filmi yapmaktan vazgeçmiştir. Bu sırada, Türk basını Amerikan filmlerini boykot etme tehdidinde bulunmuştur. İstanbul'daki Amerikalılar da Türklerden gelebilecek bir misillemeden endişe ederek, Werfel'in kitabını ve resmini kiliselerinde yakmışlardır. Atatürk'ün ölümünden sonra filmin tekrar çekileceği üzerine bazı söylentilerin dolaşması üzerine film şirketi benzer baskılara maruz kalmıştır.²²⁷

Büyükelçi Sherrill'in halefi olan Peet Skinner, Türkiye'de görev yaptığı (1933-1936) süre içerisinde başlıca yaptığı vurgu ticaretin geliştirilmesi üzerine olmuştur. Uzun süreli Türk-Amerikan tazminat ihtilafının 1934 yılında çözümlenmesine katkıda bulunmuştur. Skinner'i takiben büyükelçilik görevine 24 Ocak 1936'da John Van Antwerp MacMurray atanmıştır. Devlet departmanının önde gelen Yakındoğu uzmanlardan biri olarak görülen Büyükelçi MacMurray, sekreter Hull'a özel yardımcı olarak Washington'a döndüğü 1942 yılında dek Türkiye'de kalmıştır. MacMurray, kendinden önceki halefleri için: “ *Yüksek temsilci olarak Amiral Bristol ve yeni Türk rejimindeki ilk büyükelçimiz Grew tarafından yaratılan özel dostluğun ışığında benim yaptıklarım yalnızca kısa bir gözlem olarak adlandırılabilir.*” demiştir. Bu dönemde Büyükelçi'nin başlıca başarısı, karşılıklı ticaret anlaşmasının görüşülmesi ve dostane ilişkilerin artırılması yönünde olmuştur.²²⁸

Türkiye, ABD'de Atatürk hakkında çıkan makaleler hakkında da oldukça hassas davranmıştır. 1938 Nisanı'nda Ken Dergisi “Atatürk, Kahraman Haydut” başlıklı bir makale yayınlamış, ikili ilişkiler açısından Devlet Bakanlığı'na da hoş karşılanmayan bu makale, Türk elçisi tarafından da protesto edilmiştir. Başkan Roosevelt, başsavcıyı dergiye kovuşturma açılması için görevlendirmiştir. Türk elçisi, Atatürk'ün Roosevelt'in olayı kişisel olarak takibine müteşekkik olduğunu; ancak herhangi bir yasal yaptırımın uygulanmamasını istemiştir. Atatürk hakkında bir Washington Gazetesi ve Life Dergisi'nde yayınlanan eleştirel makalelerde benzer tepkiler almıştır.²²⁹

Teknik ve eğitim alanında ABD'den alınan destek ilişkilerin gelişmesi açısından da önemli olmuştur. Bu amaçla, Amerikalı uzmanlardan yardım alınan başlıca alanlar genellikle ekonomik gelişim, eğitim, pamuk kültürü, kamu sağlığı ve mineral araştırmalar üzerine olmuştur. Mustafa Kemal, cahilliğin önüne geçmek, modern bir toplum oluşturmak ve bu amaca hizmet edecek eğitim kadrosunun oluşabilmesi için

²²⁷ Roger Reed Trask, a. g. t, s. 122.

²²⁸ Şuhnaz Yılmaz, a. g. m., s. 227-228.

²²⁹ Roger Trask, a. g. t., s. 123.

İngiltere, Almanya, Fransa ve ABD'den birtakım uzmanları Türkiye'ye davet etmiştir. Bu uzmanlardan biri de Columbia Üniversitesi Öğretmenlik Fakültesi'nden John Dewey (1924) olmuştur. Anaokulu ve İlkokul eğitiminde Türkiye'de pek çok yıl hizmet etmiş bir diğer önemli Amerikalı eğitmen ise Dr. Beryl Parker'dir. Bu iki şahıs, yeni kurulan eğitim sistemine damgalarını vurmuş ve 1930'ların teknik uzmanları dalgasının önderleridir.²³⁰

İlişkilerin geliştirilmesi amacına hizmet eden politikalardan biri de Türk öğrencilerin ABD'ye gönderilmeleridir. Böylelikle hem ikili ilişkilerin geliştirilmesine katkı sağlanmakla birlikte yüksek kaliteli eğitim alarak yurda dönen öğrencilerin, bilgi ve deneyimlerinden de yararlanılmak istenilmiştir. 1939 yılında daha önce Almanya'da ve Fransa'da tahsil gören öğrencilerin dönemin kaos ortamı nedeniyle Türkiye'ye dönmeleri üzerine bu öğrencilerin ABD'de tahsile gönderilmeleri ve masraflarının karşılanması yönünde kararlar alınmıştır.²³¹ 1941 yılında ABD'de Michigan Üniversitesi'nde yüksek mühendislik tahsili yapmak için 30 Türk subay gönderilmiştir. İstanbul'daki Amerikan Konsolosluğu vasıtasıyla gelen bilgilerde öğrencilerin gayretlerinin takdirle karşılandığı ve tahsil durumları hakkında malumatlar dönemin Genelkurmay Başkanı Mareşal Fevzi Çakmak'a iletilmiştir.²³²

Korkunç Türk imajını yok etmek ve Türkiye'nin ABD'deki itibarını artırmak için yürütülen çabalar, Amerikan kamuoyunda 1927-1939 yılları arasında yaşanan önemli bir değişimi göstermiştir. Bu imajın bazı izleri devam etmiş olsa da, çoğu Amerikalı Türkiye'nin modern ve ilerici bir ülke olma yolundaki çabasına saygı duymuş ve takdir etmiştir. Atatürk'ün ölümü üzerine Amerikan basını onun emsalinin az rastlanır bir lider olduğu yönünde yayınlara yer vermiştir.²³³

4.4. Diplomatik ve Konsolosluk İlişkilerinin Kurulmasına Dair Antlaşma (Modus Vivendi 17 Şubat 1927)

Türk-Amerikan Lozan Antlaşması'nın onaylanmaması üzerine oluşan olumsuz havanın bir nebze dağılması iki yılı almıştır. ABD'deki antlaşma karşıtı lobilerin heyecanına karşılık, Türkiye soğukkanlı ve sabırlı bir yaklaşım izlemiştir. Türk basını yaşananlara daha kısa ve yumuşak bir tepki göstermiştir. Türkiye Amerikan

²³⁰ Şuhnaz Yılmaz, a. g. m., s. 232.

²³¹ BCA, F: 030. 10 Y: 142. 13. 21.

²³² BCA, F: 030. 10 Y: 57. 386.12.

²³³ Roger Reed Trask, a. g. t., s. 124.

hükûmetinin anlaşmanın imzalanmasından yana olduğunu biliyor ve Senato'nun kararını Amerikan iç politikası olarak değerlendirmiştir. Amerikan Dışişleri, engelleri aşarak Ankara'ya gönderilmiştir.²³⁴

Bu arada 2 Ocak 1926'da yukarıda da zikrettiğimiz gibi Türk Gümrük Yasası değiştirilmişti. Yeni yasa, Türkiye ile ticaret anlaşması olmayan ülkelerden yapılacak ithalatın gümrük tarifelerini yükseltmeyi öngörmüştü. Bu hüküm, öncelikle Amerikan ticaretini ilgilendirdiği gibi aynı zamanda tehdit de ediyordu. Yasa uygulandığı takdirde ABD, en çok gözetilen ülke statüsünden yararlanamayacak ve Amerikan tüccarından daha çok gümrük vergisi alınacaktı. Bundan endişelenen Amerikan Mümessili Bristol'un çabaları sonucu yasanın uygulanması 20 Şubat 1926'ya kadar ertelenmiştir. Sürenin bitimine iki gün kala 18 Şubat'ta Bristol ile Hariciye Vekili Dr. Tefik Rüştü Aras arasında, nota değişikliği ile bir *Modus Vivendi* yapılmıştır. Bu anlaşma 6 ay olup, 20 Ağustosta sona erecekti. 20 Temmuz 1926 günü, *Modus Vivendi*, 6 ay süreyle uzatılmıştı. Bu son uzatmaydı. Türkiye Harici Vekili'nin ancak bir yetkisi bulunmakta ve bu zaman zarfı içinde Türk-Amerikan Anlaşması onaylanmazsa, ABD en çok gözetilen ülke statüsünü kaybediyordu.²³⁵

Lozan'da imzalanan antlaşma ABD'de adeta iç politika konusu olmuştur. Ülkede bu anlamda zıt kutuplaşmalar yaşanmıştı. İktidardaki Cumhuriyetçi Parti hükûmet, Dışişleri Bakanlığı, Ticaret Odaları, Türkiye'deki Amerikalılar ve misyonerler (özellikle misyonerler ilk zamanlarda bu anlaşmanın reddinî istemişlerse de sonradan Türkiye ile bağlantılarının kopacağı endişesiyle) anlaşmanın kabulünü istemişlerdir. Muhalefetteki Demokrat Parti, kilisenin bir bölümü, Ermeniler ve Rumlar ise anlaşmanın reddinî istemişlerdir.²³⁶ Ayrıca, ABD'nin yıllardan beri her anlaşmada tek taraflı kazanmaya alışmış olduğu imtiyazlar ve eşit şartlarda imzalanan bu anlaşmayla karşılıklı menfaatlerinin korunması ile geçmişte elde ettikleri kapitülasyonları kaybetmeleri de anlaşmanın reddedilmesindeki bir başka etken olmuştur.²³⁷

Antlaşmanın Amerikan Senatosu tarafından reddedilmesinden sonra anlaşma yanlıları Türkiye resmî ilişkilerin tesisi için yeni çözümler aramaya başlamışlardır.

²³⁴ Erdal Açıkşes-Rahmi Doğanay, a. g. e., s. 183.

²³⁵ Bilal Şimşir, a. g. m., s. 316.

²³⁶ Erdal Açıkşes-Ebru Gür, "Türkiye İle ABD Arasında Yapılan 17 Şubat 1927 Tarihli *Modus Vivendi*", *Türk Dünyası Araştırmaları*, S: 180, Haziran 2009, s. 15.

²³⁷ Erdal Açıkşes, *Lozan'da Türkiye ile Amerika Birleşik Devletleri Arasında İmzalanan 6 Ağustos 1923 Tarihli Anlaşma*, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Dergisi, Yıl: 11, S: 21'den Ayrı Basım, Ankara, 2000, s. 6.

Dışışleri Bakanı Kellogg, anlaşma yerine notaların alışverişiyle resmî ilişkilerin yeniden kurulması için Amiral Bristol'u görevlendirmiştir.²³⁸

Amiral Bristol, 20 Ocak 1927'de Ankara'ya hareket etmiş, 22 ve 24 Ocak günü Dışışleri Bakanı Tefik Rüştü Bey ile 25 Ocak günü de İsmet Paşa ile görüşmüştür. Bristol, 22 Ocak günü Dışışleri Bakanı ile yaptığı görüşmede, 6 Ağustos 1923 Antlaşmasının reddi karşısında Amerikan hükûmetinin düşünce ve iyi niyetini belirten bir muhtıra da vermiştir. Türk hükûmeti de söz konusu anlaşmanın Amerikan Senatosu tarafından onaylanmadığı sürece kendisi de onay yoluna gitmemiştir. Bu nedenle anlaşma, TBMM Dışışleri Komisyonu'nda bekletilmiştir. Neticede uzun görüşmelerden sonra karşılıklı nota teatisi ile ve notalarla belirtilen şartlar içinde, Türkiye Cumhuriyeti ile ABD arasında diplomatik ilişkiler kurulmuştur. Nota teatisi şu şekilde olmuştur: Dışışleri Bakanı Tefik Rüştü Bey, 17 Şubat 1927'de²³⁹ Amiral Bristol'a bir nota vermiş ve Amiral Bristol de aynı gün ve aynı metinli bir nota ile buna cevap vermiştir. Notaların bir özelliği de, 6 Ağustos 1923'teki Lozan Antlaşması'na atıfta bulunmuştur. Buna göre, 1 Haziran 1928 tarihine kadar 6 Ağustos 1923 Türk-Amerikan Lozan Antlaşması'nın Amerikan Senatosu tarafından onaylanması ihtimaline gönderme yapılmıştı.²⁴⁰

6 Ağustos 1923 tarili Türk Amerikan Lozan Antlaşması'nın Amerikan Senatosu tarafından onancağı ihtimaline atıfta bulunan ve nota teatisi suretiyle ABD-Türkiye arasında yapılan anlaşmaya Modus Vivendi denilmektedir. Bu görüşmeler sırasında Amerikan tarafı, Başkan'ın 6 Ağustos 1923 Antlaşması'nı hararetle desteklediği, Türkiye ile münasebetlerini geliştirmek istediğini ve Amerikan Anayasası'na göre Başkanın bu anlaşmayı onay için tekrar Senato'ya gönderme yetkisinin bulunduğundan söz edilmişti. Bu nedenle de Türk tarafı, anlaşmanın tekrar Senato'ya gönderilmesinde ısrarcı olmuştu. Hâlbuki görüşmeler sırasında Dışışleri Bakanı Kellogg, Amiral Bristol'e Senato'nun o günkü kompozisyonu ve mevcut atmosfer nedeniyle, bir kere müzakere edilse bile, anlaşmanın onaylanması ihtimalinin bulunmadığını söyleyecekti. Türk hükûmeti ise, diplomatik münasebetlerin kurulmasını, Türkiye'yi "resmen tanıyan" bir

²³⁸ Pınar Özbek, a. g. t., s. 85-86.

²³⁹ Adı geçen anlaşmanın ve düzenlemenin Osmanlı tam metni için Bkz. T. C Hariciye Vekâleti, *Türkiye İle Amerika Hükûmat-ı Müttehidesi Beynindeki Münasebatın Tanzimi Zimmında Hariciye Vekili Doktor Tefik Rüştü Beyefendi Hazretleriyle Amerika Mümessil-i Siyasîyesi Amiral Mark L. Bristol Arasında Te'atî Olunan Notalar*, Ankara, 1927, s. 1-11; ayrıca 17 Şubat 1927 tarihli anlaşma gereğince Amerika ile yapılan geçici ticaret anlaşmasının hükümleri 1928 yılında 3 ay daha uzatılması yönünde Türk makamlarınca bir kararname çıkartılmış ve kabul edilmiştir. Bkz. BCA, F: 030. 18. 01.01 Y: 027. 76. 2.

²⁴⁰ İsmail Türk, a. g. t., s. 124.

anlaşmaya dayandırmak istediğinden, notalarda 6 Ağustos 1923 Anlaşması'na atıfta bulunulmasını istemiştir. Notalar, Ankara'da 17 Şubat 1927 tarihinde Fransızca olarak teati edilmiştir.²⁴¹ Ayrıca parlamentoların onayını gerektirmeyen bu düzenleme, imza günü yürürlüğe girmiş, düzenleme geçici olduğu içinde "Modus Vivendi" denilmiştir.²⁴²

Değişilen notalara göre ABD ve Türkiye en kısa sürede diplomatik ve konsolosluk ilişkilerini tesis edecek, büyükelçiler atayacak, iki ülke ticarî ve konsolosluk ilişkileri ve anlaşma veya mukavelelerle yapılacak ilgili sınırlardaki yerleşimlerin kurulmasını (oturma haklarını) düzenleyecek, Lozan'da imzalanan antlaşmanın onaylanması için her iki ülke hükûmetlerine yeniden sunulacak ve 6 ay içerisinde vatandaşlığa kabul mukavelesi için görüşmeler başlayacak şeklinde olmuştur. Notaların teatisi hayatidir. Çünkü yaklaşık 10 yıllık bir aranın ardından resmî diplomatik ilişkiler kurulmuştur. Bu süre boyunca Amerikan Yüksek Komisyonu, Amerikan hükûmetinin Türkiye'deki tek aracı durumundadır ve bir büyükelçi ihtiyacı, Amerikan enstitüleri ve ticarî çıkarların korunması için şart olarak görülmüştür. Ancak ABD ile Türkiye arasındaki resmî temasların 1927 yılında kurulmasında Amerikalı misyonerlerin de etkilerinin olduğu yadsınamaz bir gerçektir.²⁴³

Karşılıklı nota teatisi sonucunda; konsolosluk ve siyasî münasebetlerin uluslararası hukuk kuralları ilkeleri doğrultusunda kurulmasına ve elçiler atanmasına karar verilmiştir. Anlaşmanın imzalanmasında, gerek Türkiye'nin anlayışlı tavrı, gerekse Amiral Bristol'un Türkiye'deki kişisel ve dostluk ilişkilerinin rolü büyük önem taşımıştır. Lozan'da yapılan anlaşmaya karşı olan cenah, ABD'de bu anlaşmaya karşı olmuştur. Karşı olanlar, Türk-Amerikan anlaşmasının Senato'dan geçirilmediği için Amerikan Anayasası'na aykırı olduğunu iddia etmişler, mitingler düzenleyerek Amerika Dışişleri Bakanlığı'na protesto telgrafları çekmişlerdir.²⁴⁴

Dışişleri Bakanı Kellogg, Türk-Amerikan ilişkilerine yönelik fikirlerini beyan etmiş ve "*Birleşik Devletler hükûmeti, Türkiye hükûmetiyle ilişkilerine artık ay ekseninde değil yıl ekseninde bakmaktadır. Mümkün olduğunca kısa sürede Türkiye hükûmetiyle dostça resmî bağlar kurmak ve sonunda da bu bağları Birleşik Devletler'le Türkiye arasında kapsamlı anlaşma ilişkilerini geliştirmek ciddi bir arzudur. Senato'nun 6 Ağustos Anlaşması'nı onaylamamasına rağmen Türkiye'nin daha*

²⁴¹ Fahir Armaoğlu, *Belgelerle Türk-Amerikan Münasebetleri*,....., s. 110-111.

²⁴² İsmail Soysal, *Türkiye'nin Siyasal Anlaşmaları (1920-1945)*, C: I, B. 3., T.T.K., Yay., Ankara, 2000, s. 329.

²⁴³ Pınar Özbek, a. g. t., s. 86.

²⁴⁴ Erdal Açıkşes-Ebru Gür, a. g. m., s. 17.

anlayışlı yaklaşmasında son birkaç ayda çok yol kat edilmiştir. Amerikan kamuoyu, Senato'nun hareketleri bağlamında Türkiye tarafından gösterilen iyi duygulardan sorgulanamaz biçimde etkilenmiştir."²⁴⁵

Amiral Bristol, 10 yıllık bir sürenin ardından imzalanan bu anlaşma sonrasında ABD ile Türkiye arasında resmî temasların sağlanabilmesi için bir elçi gönderilmesi gerektiğine inanmıştır. Bu 10 yıllık süre içinde ABD'nin Türkiye'deki yegâne aracı Yüksek Komiserlik makamı olmuştur. Amerikan kurumları ve ticareti açısından işlerin düzenli işleyebilmesi için elçilik gerekiyken The New York Times, anlaşmayı Brisyol'e övgü ve dostluk ilişkilerinin tekrar uzatılması şeklinde yorumlamış ve Türk otoritelerine duyulan güvenin bir yansıması olarak değerlendirmiştir.²⁴⁶

27 Mayıs 1927'de Josep Grew, ABD'nin Ankara Büyükelçiliğine atanmıştır. Grew, Lozan'da Türk Amerikan anlaşmalarını imzalamış olan kişidir. Meslekten yetişme, tecrübeli bir diplomattır.²⁴⁷ Son görevi Dışişleri Bakan Yardımcılığı olan Grew'in Ankara'ya Büyükelçi olarak atanması Türk yetkililerince, Türkiye'deki Amerikalılarca da olumlu karşılanmıştır. Kimi Türk gazeteleri, Grew'un Musevi asıllı Amerikalılardan olmadığına ve ABD'nin artık Türkiye'ye Yahudi elçiler gönderme geleneğinden ayrıldığına da değinmişlerdir. Eylül 1927'de Ankara'ya gelen Grew, 12 Ekim'de de Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal'e güven mektubu sunmuştur. Grew, Türkiye'de iyi karşılanmış, saygı görmüş biri olarak Türk-Amerikan ilişkilerinin yakınlaşmasında katkı da bulunmuştur.²⁴⁸

Grew'in Türkiye'ye atanmasına karşın bazı Amerikan gazeteleri Senato'nun diplomatik ilişkileri onarmak için tasarlanan bir anlaşmayı (6 Ağustos 1923) reddetmesinin ardından bir elçinin gönderilmesini sorgulamıştır. Grew'e karşı en saldırgan tutum Vahan Cardashian'dan gelmiştir. Dışişleri Bakanı Kellog'a bir mektubunda yakınan Cardashian, Grew'in atanması manasız bulmuştur. Lozan Antlaşmasına karşı Amerikan Komitesi'ni temsil eden James W. Gerard da Kellog'a yazdığı bir mektupta; 1927 Şubat ayında imzalanan anlaşmayla Senato'nun otoritesinin

²⁴⁵ Roger Reed Trask, *The Relations Of The United States And Turkey 1927-1939*, The Pennsylvania State University, August 1959, s. 63.

²⁴⁶ Roger Reed Trask, a. g. t., s. 64.

²⁴⁷ Grew, 1904'te Kahire Başkonsolosluğu'nda çalışmıştır. Daha sonra Meksiko City, St. Petersburg, Berlin ve Viyana'da hizmetleri bulunmuştur. Batı Avrupa İlişkileri Bölümünde ve Versay Konferansı'ndaki Amerikan Heyeti'nde çalıştıktan sonra 1920'de Danimarka ve 1921'de İsviçre elçisi olarak görev yapmıştır. İsviçre'de görev yaptığı sırada Lozan Konferansı'na ABD adına gözlemci olarak katılmıştır. 13 Mart 1932'de Japonya Elçisi olarak Türkiye'den ayrılmıştır. Bkz. Roger Reed Trask, a. g. t., s. 97-99.

²⁴⁸ Bilal Şimşir, a. g. m., s. 326.

görmezden gelindiğini belirtmiştir. Ayrıca Gerard, sitemlerinde Avusturya’da bulunan Amerikan elçiliğinin temsilcilik düzeyine getirilmişken Türkiye gibi 5 milyon nüfuslu ilkel bir Asya ülkesine bir elçi atanmasını anlayamadığını dile getirmiştir.²⁴⁹

Bu arada 17 Şubat 1927 tarihli anlaşma ile diplomatik ilişkilerin gelişmelerine katkıda bulunan Amiral Bristol Türkiye’de uzun yıllar verimli hizmetlerde bulunduktan sonra Washington’un Bristol’u Ankara’ya elçi olarak ataması bekleniyordu. Ancak Bristol, Çin sularındaki gemilere komuta etmek için Deniz Kuvvetleri’ne geri gönderilmişti. Bristol ve eşi Ankara’dan ayrılmadan önce Efka Otel’de çocuklar için verilen hayır balosuna katılmışlardır. Mustafa Kemal ile karşılaşmışlardır. Mustafa Kemal, Bayan Bristol’a, eşi ve İsmet Paşa’nın gayretleri sayesinde iki ülke arasında ilişkilerin resmen normalleştirildiğini söylemiştir.²⁵⁰ Ayrıca bir grup misyoner ve bağış kurumu eksenli lobinin 1923’teki Türk-Amerikan Anlaşması’nı engellemesi karşısında Türkiye ile Amerikan ticaretinde ortaya çıkan tehlike Bristol’un gayretleri ile önlenmiş ve bu süreçte kendisi geçici anlaşmalarla Amerikan ticarî ilişkilerinin sürekliliğini sağlamıştır.²⁵¹ Bristol, 19 Mart 1927’de Türkiye’deki işlerini 1 Haziran’a kadar sonuca bağlaması yönünde bir talimat almış ve 24 Mayıs’ta, Grew’in varışına kadar Sheldon L. Crosby’yi maslahatgüzar olarak bırakarak Türkiye’den ayrılmıştır.²⁵²

Nota teatisi sonusunda Ankara’ya Amerikan Büyükelçisi olarak Josep Grew atanmıştır. Kasım 1927’de Türkiye’nin Washington Büyükelçiliğine de atanan Ahmet Muhtar Bey²⁵³, 5 Aralık 1927 günü güven mektubunu ABD Başkanı Calvin Coolidge sunmuştur.²⁵⁴ Türkiye Büyükelçisi Ahmet Muhtar Bey’in ABD Cumhurbaşkanı’na güven mektubunu sunmasıyla, Türk-Amerikan diplomatik ilişkilerin yeniden kurulması işi tamamlanmıştır. İlişkiler çok geç ve güç kurulabilmiştir. Bu gecikmede, ABD’de Ermenilerle Rumların ve onların Amerikalı yandaşlarının sistematik Türk düşmanlığı

²⁴⁹ Roger Reed. Trask, a. g. t., s. 71-72.

²⁵⁰ Dinç Yaylalı, a. g. m., s. 42.

²⁵¹ Kamil Necdet Ar, a. g. e., s. 353-354.

²⁵² Roger Reed Trask, a. g. t., s. 76-77.

²⁵³ Erdal Açıkşes-Rahmi Doğanay, a. g. e., s. 183; Ahmet Muhtar Bey (1870-1934), İstanbul’da hukuk okuduktan sonra Osmanlı hükûmetinde Dışişleri’nde çalışmıştır. I. Dünya savaşından sonra Milliyetçilerin yanında yer almış, 1921-1922 Yıllarında Dışişleri Bakanı olarak hizmet vermiş daha sonra da Türkiye’nin Sovyetler Birliği elçisi olmuştur. TBMM II. İcra Vekilleri Heyeti Hariciye Vekili Bekir Sami Bey’in (Kunduk) 12 Şubat 1921-12 Mart 1921 Londra Konferansı’na katılmak üzere yurtdışında bulunduğu sürede bu göreve vekâlet etmiştir. Bekir Sami Bey’in İtilaflarla imzaladığı bazı anlaşmalar sonrası yurda dönüşünde eleştirilerin hedefi haline gelmesi ve 8 Mayıs 1921’de istifa etmesi üzerine, bu tarihten II. İcra Vekilleri Heyetinin lağvedildiği 18 Mayıs tarihine kadarki ara dönemde asaleten Hariciye Vekilliği görevini yürütmüş Türk hariciyesidir. Bu nedenle Dışişleri Bakanlarından sayılır. Bkz. Roger Reed Trask, a. g. t., s. 78.

²⁵⁴ Bilal Şimşir, a. g. m., s. 336.

propagandası birinci dereceden etkili olmuştur. Bu düşmanlık, Türk Kurtuluş Savaşı yıllarında yarı resmî sıfatla dahi bir Türk temsilcisinin ABD'ye gönderilmesini engellenmiştir. Yeni Türkiye'nin ilk Büyükelçisinin ABD'ye varışında da Amerikan kamuoyunu ayağa kaldırmıştır. Sonunda, güç bela normal ilişkiler kurulabilmiştir.²⁵⁵

Ahmet Muhtar Bey, ABD'ye gittiğinde Türkiye aleyhtarı çevrelerin protestolarına maruz kalmıştır. New York'tan ayrıldığından beri sürekli gizli servis koruması altında bulunan Muhtar Bey, Washinton'a vardığında da korumalar eşliğinde geçici konaklama yeri olarak belirlenen, Wardman Park Oteli'ne yerleştirilmiştir. J. Grew ise Ahmet Muhtar'a yönelik tehditlerden endişe duymuş ve 13 Kasım 1927 tarihli günlüğünde *“eğer ABD'deki Ermeniler Muhtar Bey'i ellerine geçirirlerse, hükûmet hiçbir vaka beklemeden benden geriye kalanları alması için hemen bir savaş gemisi yollamalı; çünkü bu olayın olması fazla uzun sürmeyecektir.”* demiştir. Muhtar Bey'in 30 Kasım günü sağ salim Washington'a varması üzerine rahat bir nefes aldığını belirtmiştir.²⁵⁶

Ahmet Muhtar Bey, Washigton'da bulunduğu süre boyunca kendisine yaklaşanlardan yararlanmaya çalışmıştır. Washington Post Gazetesi'nin Genel Müdürü Mr. Benett, gazetesinin Türkiye'yi savunacağını açıklamıştır. Bu durum yeni Türkiye'ye karşı Amerikan kamuoyunun ilgisini arttırmıştır.²⁵⁷ 7 yıllık görevi sürecinde ABD'deki Türkiye aleyhtarı havayı yumuşatabilmiştir.²⁵⁸

ABD'deki yaygın Türk imajının değiştirilmesi için ABD Devlet Bakanlığı birçok şey yapmıştır. Bu düşünde de olan bir grup Türk dostu kişilerde kitaplar, dergiler, gazeteler ve kamu konuşmalarıyla bu kampanyada kendilerine düşen payı üstlenmişlerdir. Bu ABD'nin Türkiye ile ilişkilerini daha sağlam temellere oturtulması ve Lozan Antlaşması'nın yenilmesine yol açan ön yargıların tekerrür etmesini önlemek için gerekli görülmüştür. Bu amaçla da Grew, Türk görevlilerinin ABD'de makaleleri yayınlattırır.²⁵⁹

4.5. Briand- Kellog Paktı (27 Ağustos 1928)

Birinci Dünya Savaşı'nın yol açtığı yıkımın sonucunda yeni bir düzen kurma ve bir daha bu tür bir savaş yaşamama düşüncesi çeşitli uluslararası düzenlemelerin ve

²⁵⁵ Bilal Şimşir, a. g. m., s. 338.

²⁵⁶ Roger Reed Trask, a. g. t., s. 80.

²⁵⁷ Pars Tuğlacı, a. g. e., s. 362.

²⁵⁸ Erdal Açıkşes-Rahmi Doğanay, a. g. e., s. 184.

²⁵⁹ Roger Reed Trask,, a. g. t., s. 111.

fikirlerinin ortaya atılmasına neden olmuştur. Bu amaçla iki savaş arası dönemde uluslararası güvenliğin sağlanması yönünde 1927 yılında Fransız Dışişleri Bakanı Briand, ABD Dışişleri Bakanı Kellog'a iki taraflı bir saldırmazlık paktı önermiştir.²⁶⁰

Fransız Dışişleri Bakanı bu öneriyi diplomatik kanalarla değil, Amerikan basını kanalıyla iletmış ancak Kellog, başta yetersiz gördüğü bu anlaşmaya pek sıcak bakmamıştır. Türkiye devam eden müzakereleri yakından takip etmekle birlikte, Türk Dışişleri Tevfik Rüştü Aras, Türkiye'deki Associated Press Muhabiri Dorothy Ring'e 28 Nisan 1928'de verdiği röportajda anlaşmaya tarafsızlık maddesinin eklenmesi gerektiğini belirtmiştir. Aras, bu teklifi Washington'daki Ahmet Muhtar Bey vasıtasıyla Kellog'a iletmeyi düşünmüştü; ancak Grew, Tefik Rüştü Aras'a bu teklifin, zaten karmaşık olan müzakereleri daha da karmaşık hale getirebileceğini iletmesi üzerine, T. R. Aras bu niyetinden vazgeçmiştir.²⁶¹

23 Mart 1928 tarihinde Kellog, Türkiye'nin böyle bir anlaşmaya dâhil edilmesi yönündeki düşüncesini Türkiye'deki Amerikan Büyükelçisi Grew'e iletmıştır. Kellog, ABD'nin bu tip anlaşmaları müzakere etme isteğini göstermesinin, Grew'in Şubat 1927 tarihli geçici anlaşmasının süresini uzatma çabalarını kolaylaştıracağına da inanmıştır. Grew, Türk hükûmetinin bunu olumlu karşılayacağını düşünmekle birlikte Türk Dışişleri Tevfik Rüştü Aras'a teklifi götürmeden bir süre önce Tevfik Rüştü Aras, konuyu Grew'e açmıştır. Akabinde ABD, Türkiye'nin Washington Büyükelçisi Ahmet Muhtar Bey'e anlaşmaların bir taslağını göndermiştir. Kellog, Türk Büyükelçisi'ne gönderdiği yazıda: “*Kanımca böyle anlaşmalar yaparak bizler, sadece iki ülkenin hakları arasındaki dostça ilişkileri artırmakla kalmıyoruz, aynı zamanda uluslararası anlaşmazlıkların barışçıl ve arabuluculukla çözülmesi davasında maddî olarak da ilerliyoruz.*”²⁶² diye, düşüncelerini belirtmişti.

Bu arada Fransa ile ABD arasında savaş son derece ufak bir olasılık olduğu için, esasında bu öneriyi pek anlamlı bulmayan ABD Dışişleri Bakanı Kellog, daha gerçekçi davranarak, savaşı ulusal politikanın bir aleti olmaktan çıkarma yükümlülüğünün çok taraflı anlaşmalarla sağlanması önerisinde bulunmuştur. Kellog'un bu önerisini

²⁶⁰ ED: Baskın Oran, *Türk Dış Politikası (1919-1980)*, C: I, İletişim Yay., İstanbul, 2009, s. 307-308.

²⁶¹ Roger Reed Trask, a. g. t., s. 334.

²⁶² Roger Reed Trask, a. g. t., 329.

kapsayan Kellog-Briand Pakı, 27 Ağustos 1928'de Paris'te²⁶³ ABD, İngiltere, Fransa, Almanya, İtalya, Japonya, Polonya, Belçika ve Çekoslovakya arasında imzalanmıştır.²⁶⁴

Türk-Amerikan ilişkilerinin ilerlemesi için yollar arayan Grew, Kellog'a Türkiye'nin asıl imzacı ülkelere eklenmesini gerektiğine dair önerisini sunmuştur. Grew, bu hareketin, Türkiye'deki Amerikan prestijini artırmakla birlikte aynı zamanda Orta ve Yakındoğu'nun öncü gücü Türkiye'nin eklenmesinin dünya açısından önemli olduğunu düşünmüştür. Bunun dışında Grew, Türkiye'deki Batılılaşma hareketlerini hızlandıracağına ve Türkiye'yi Sovyet etkisinden uzaklaştıracağını da düşünmüştür. 27 Ağustos 1928 tarihinde Grew, Tefik Rüştü Aras'a pakı imzalaması yönünde bir teklifte bulunmuştur. Tefik Rüştü Aras, 6 Eylül Türkiye'nin pakı anlaşmaya niyetli olduğunun sinyallerini verirken, aynı heyecanı Türk basını göstermemiştir. Cumhuriyet gazetesi pakı için :“ *Tıpkı tiyatrodaki aktörün aşkına ya da gözyaşlarına inanmadığımız halde sadece yeteneğini alkışladığımız gibi, barışın iyiliği için, bu barış sahnesinde oynanan siyasî aktörleri de ciddiye almadan söyledikleri güzel sözlerden ötürü alkışlayalım.*”²⁶⁵

Amerikan Senatosu, 16 Ocak 1929'da Pakı'ı onayladıktan tam üç gün sonra da TBMM aynı eylemi gerçekleştirmiştir. Pakı, 24 Temmuz 1929'da Beyaz Saray'da yapılan törenden sonra yürürlüğe girmiştir.²⁶⁶ Grew, günlüğünde Tefik Rüştü Aras'ın hasta yatağından kalkıp gerekli konuşmayı yapmak için gittiğini ve tekrar hasta yatağına geri döndüğü yazmıştır. Ayrıca günlüğünde :“ *görünüşe göre ABD'den sonra anlaşmayı onaylayan ilk ülke olmak istiyordu ve tahminimce de başarılı da oldu...Sanıyorum ki Türk hükümetinin bu hızından dolayı gururlu olmasının sebebi, küçük ölçüde, benim Bakanla yaptığım konuşmalardan kaynaklanmakta.*”²⁶⁷ diyerek, bu olaydaki katkısını da dile getirmiştir.

Türkiye, bu pakta imza atarak uluslararası barışın korunmasındaki iyi niyetini de ortaya koymuştur. Türkiye, ABD ile ilişkilerini dostane tutmaya çalışırken, 25 Aralık 1929 tarihinde Sovyet Rusya ile Dostluk ve Tarafsızlık Anlaşması'nı 2 yıl uzatan protokolü imzalamış ve ABD bu durumdan memnun olmamıştır. Grew, bu anlaşmanın Türk-Amerikan ilişkileri için engel teşkil etmediğini ifade etmiştir. 1931 yılına gelindiğinde Mançurya Muden'de Çin-Japon savaşı başlamış, Fransa, İngiltere, İtalya,

²⁶³ ED:Haydar Çakmak, *Türk Dış Politikası (1919-2008)*, Platin Yay., Ankara, 2008.

²⁶⁴ Oral Sander, *Siyasî Tarih (1918-1994)*, İmge Yay., B. 14, Ankara, 2005, s. 38-39.

²⁶⁵ Roger Reed Trask, a. g. t., s. 335.

²⁶⁶ Semih Bulut, a. g. t., s. 99.

²⁶⁷ Roger Reed Trask, a. g. t., s. 336.

Türkiye, Kellogg-Briand Paktını onayladıklarına dikkat çeken notalar göndermişlerdir. Ancak bu pakt ve MC'nin baskıları, Çin ve Japonya arasında 1945'e kadar süren çatışmayı engelleyememiştir.²⁶⁸

Bu yaşananlar barışın korunması için yapılan girişimlerin anlamını yitirmesine neden olmuştur. Ancak, ABD'nden sonra bu paktı imzalayan ilk devlet olması hasebiyle Türkiye'nin, Lozan'dan sonra, dünya devletleri arasında yapılan bir anlaşmaya ilk kez girmesi açısından oldukça önemlidir. Aradan geçen zaman içinde anlaşmaya imza atan devletlerin hemen hepsi, bu pakt misakını hiçe sayan davranışlar içine girdikleri halde, Türkiye, orada belirtilen hususlara sadık kalmayı başarabilmiştir.²⁶⁹

4.6. Geçici Antlaşma Sonrası ABD İle Türkiye Arasında Yapılan İkili Antlaşmalar

4.7. Hakem ve Uzlaştırma Antlaşması Çabaları

1928 yılına gelindiğinde ABD hakemlik ve uzlaşma anlaşması için Türkiye ile temasa geçmiştir. Büyükelçi Grew, en son 20 Şubat 1927'den itibaren 15 ay daha uzatılan Ticarî Modus Vivendi'nin geçerlilik süresinin bitmek üzere olduğu, 1928 Nisan ayında Tefik Rüştü Aras'la görüşmüştür. ABD elindeki anlaşma teklifi ile Türkiye'nin Ticarî Modus Vivendi'nin uzatılmasını kabul etmesini kolaylaştıracağı inancında olmuştur. Ancak Aras, ABD'nin anlaşmayı Ermenilerle ilgisi olan herhangi bir mesele uygulamasını imkânsız hale getirecek bir formülün bulunması halinde anlaşmanın kabul edilebileceğini söylemiştir. Söz konusu şart, ABD hükûmeti tarafından reddedilmiştir. Türkiye, ABD'ye ait anlaşma metnini inceleyerek talebini daha özellikli hale getirmiştir. Şöyle ki sözleşmenin ikinci maddesinde: *“Bu anlaşma tarafların yerel yetki sahasına giren hususlara uygulanmayacaktır.”* şeklindeydi. Türk tarafı, bu yerel yetki²⁷⁰ ifadesinin tam olarak açıklanmasını istemiştir.

Türkiye, ABD'nin bu genel ifadeyi istismar ederek, Türkiye'den ABD'ne göç edip Amerikan vatandaşlığına geçen Ermenilerin, Türkiye'den tazminat talepleri konusunda, üçüncü bir devlet ya da kuruluşun hakemliğine soyunmasından endişe etmiştir. Ayrıca Türkiye ABD'nin öne sürdüğü yerel yetki sahası gibi muğlâk bir ifadeyi kabul ettiği takdirde, Avrupa devletleriyle yapacağı hakemlik ve uzlaştırma

²⁶⁸ Roger Reed Trask, a. g. t., s. 338-339.

²⁶⁹ Mehmet Gönübol, “Atatürk'ün Dış Politikası: Amaçlar ve ilkeler”, *Tarihi Gelişmeler İçinde Türkiye'nin Sorunları Sempozyumu (Dün-Bugün-Yarın) Bildiriler*, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Ankara, 8-9 Mart 1990, s. 45.

²⁷⁰ Semih Bulut, a. g. t., s. 95.

anlaşmalarında da aynı ibareyi kabul etmek durumunda kalmaktan da endişe duymuştur. Müzakereler, Türkiye'nin yeni bir teklif sunmasıyla 20 Ocak 1929'da tekrar başlamıştır. Buna göre Hakemlik ve Uzlaştırma Anlaşması imzalandığı tarihten itibaren meydana gelecek meseleler için geçerli olacaktır. Çünkü ABD, henüz Türkiye'deki Amerikan vatandaşlarına imtiyazların verildiği 1830 Osmanlı-Amerikan Anlaşması'nın yürürlükten²⁷¹ kaldırıldığını resmîyette kabul etmemiştir. Bu nedenle Türkiye, tehcir edilen Ermenilerin, mallarından kaynaklanan meselelerin gündeme getirilmesinin önünü tıkamıştır. Ancak 1932 yılına bu anlamda bazı girişimler söz konusu olmuşsa da böyle bir anlaşma yapılmamıştır.²⁷²

4.7.1. Ticaret ve Serisefain Antlaşması (1 Ekim 1929)

1920'li yılların ortalarından itibaren ABD'nin Türkiye'deki yatırımları sadece 10-15 milyon dolar civarındadır. 1929'a kadar Türkiye ile ABD arasındaki ticarî münasebetler 1926 Şubat ayında imzalanmış olan geçici bir ticaret anlaşması ile sürdürülmüştür. Ancak, TBMM'den geçen bir kanunla, geçici anlaşmaların, 1 Haziran 1930'dan sonra geçerli olmayacağı hükme bağlanınca J. Grew ABD adına 1929 yazında, yeni bir ticaret ve denizcilik anlaşması yapmak adına görevlendirilmiştir.²⁷³

Anlaşma ile ilgili görüşmeler, 8 Eylül ile 1 Ekim 1929 tarihleri arasında ABD'nin sunduğu taslağın, anlaşma metni olarak ele alınmasıyla devam etmiştir. Türkiye'nin ılımlı davranmasında ABD'den birçok malı ihraç etmesi, Amerikan sermayesini ve şirketlerinin Türkiye'ye gelmesini sağlamaktaki çabaları, anlaşma yapıldığı takdirde Türkiye'nin artan prestiji, Senato'nun anlaşmayı reddetmemesi ve anlaşmayı tehlikeye atmamak gibi sebepler gösterilebilir. Müzakereleri ABD adına yürüten J. Grew, anlaşma ile ilgili olarak hatıratında: *“Temel olarak bütün görüşmelerimiz gayri resmîydi ve bütün üyelerin hazır bulunduğu açılış bölümü dışında stenograf bulunmamıştı. Bir madde sözlü olarak kabul edildiği zaman, istenildiği kadar gayriresmî olsun, hemen bir kenara koyuyor ve nihai anlaşma metninde bunu aynen*

²⁷¹ Semih Bulut, a. g. t., s. 96.

²⁷² Semih Bulut, a. g. t., s. 97.

²⁷³ Orhan Köprülü, a. g. m., s. 944; Ekim 1929 yılında Ticaret ve Seyrisefain anlaşmasına ilişkin olarak Gazi Mustafa Kemal'in imzasıyla çıkartılan kararname *“ Amerika Müttehit Cumhuriyetleri hükûmetiyle akt edilmiş olan Modüsün 10 / 4/ 1929 tarihinde müddeti hitam bulunacağı cihetle kati bir ticaret ve seyrisefain muahedesi aktine kadar tarihi inkızasından itibaren mer'i ve en ziyade mazharı müsaade millet muamelesini kafil olmak üzere 1 /4/ 1929 tarih ve 1410 numaralı kanun mucibince 12 aylık bir Modüs akti, Hariciye Vekaleti'nden yazılan 2 Nisan 1929 tarih ve 61835 / 151 numaralı tezkeresiyle yapılan teklifi üzerine İcra Vekilleri Heyeti'nin 3/ 4/ 1929 tarihli içtimasında tasvip ve kabul olunmuştur.”* denilmiştir. Bkz. BCA, F: 030. 18. 02. Y: 3. 21. 6.

görüyoruz...”²⁷⁴ diye, düşüncelerini paylaşmıştır. Müzakereler olumlu sonuç vermiş ve 5 maddelik bu anlaşma 1 Ekim 1929 tarihinde imzalanmıştır.²⁷⁵

ABD Dışişleri Bakanlığı yetkileri, Lozan Antlaşması’nın da olduğu gibi bu anlaşmanın Senato tarafından onanmamasından endişe duymuşlardır. J. Grew Yakındoğu Bölüm Başkanı G. Howland Shaw’ a gönderdiği mektupta: “ *Dua edelim. Eğer Senato, bu anlaşmayı reddederse, Türk hükûmetiyle görüşmeye nasıl devam edebileceğimi bilmiyorum ve bunu yapabileceğimi de sanmıyorum.*”²⁷⁶ demiştir. Bu endişeler üzerine Ticaret Bakanlığı ile temasa geçilerek gerektiğinde yardım alabilmek için Türkiye’deki Ticaret Ateşesi Julian E. Gillespie 29 Aralık 1929’da bu amaçla ABD’ye gelmiştir. Amerikan Dışişleri Bakanlığı, anlaşma ile ilgili olarak Senato’yu bilgilendirmiştir. Senatoda bu anlaşmaya muhalif olanların başında Virginia Senatörü Claude A. Swanson ve arkadaşı Vahan Cardashian gelmektedir.²⁷⁷

Anlaşma metnine ait imzalar, Türkiye Cumhuriyeti adına Diyarbakır Mebusu, Sabık Vekil ve Büyükelçi Zekayi Bey ile Hariciye Vekâleti Müsteşarı Orta Elçi Menemenli Numan Bey ile ABD adına tayin edilen J. Grew arasında atılmıştır. Bu anlaşmada ile taraflar birbirlerine *en ziyade müsaadeye mazhar millet* muamelesini bahşetmişlerdir.²⁷⁸

5 maddeden oluşan Antlaşma;

1.maddesine göre; iki ülke birbirlerine, ithalat ve ihracat vergileri ile ticareti etkileyen diğer vergi ve yükümlülükler konularında en ziyade müsaadeye mazhar millet statüsünü uygulayacaklardır.

2.maddeye göre; ithalat ve ihracat konusunda iki ülke birbirlerine, diğer ülkelere uyguladıklarıyla eşit miktarda yasak ve sınırlama getireceklerdir.

3.maddeye göre; Türk gemileri Amerikan denizlerinde ve Amerikan gemileri de Türk denizlerinde millî gemilere yapılan uygulamadan faydalanacaklardır. Kabotaj, ticarî gemilere verilen teşvik primleri ve karasularda yapılan dalgıçlık, balıkçılık, kılavuzluk gibi faaliyetler için bu madde uygulanmayacaktır.

²⁷⁴ Roger Reed Trask, a. g. t., s. 155.

²⁷⁵ Orhan Köprülü, a. g. m., s. 944.

²⁷⁶ Roger Reed Trask, a. g. t., s. 157.

²⁷⁷ Roger Reed Trask, a. g. t., s. 158-159.

²⁷⁸ T. C. Hariciye Vekâleti, *Türkiye Cumhuriyeti ile Amerika Müttahit Devletleri Arasında Ticaret ve Seyrisefain Muahedenamesi*, Ankara, 1929, s. 1-2.

1.maddeye göre; anlaşmadaki hiçbir kelime, iki ülkenin insan, hayvan ve bitki hayatını korumaya yönelik sıhhi mahiyette yasaklar ve kurallar koyma hakkını sınırlayacak şekilde yorumlanamayacaktır.

Buna göre; tasdiknameler Ankara’da teati edilecek ve anlaşma en az 3 sene yürürlükte kalacaktır. Bu sürenin bitiminde taraflardan biri anlaşmayı fes etmek istediği takdirde, bu niyet açıklanacak ve anlaşmanın geçersiz hale gelmesi için bir sene daha beklenecektir.²⁷⁹ şeklinde, hükümlerden oluşmuştur

Bu antlaşmanın Türkiye için esas nedeni, Türkiye’nin ekonomik kalkınmasına yardım edecek Amerikan yabancı sermayesinin Türkiye’ye çekilmek istenmesidir. Türkiye’nin Amerikan kredilerine ihtiyacı bulunmakla birlikte Türk ekonomisini canlandırmak ve yeni yatırımlara girişmek için Avrupa devletleri ile kredi almak için diyaloga girmiştir.²⁸⁰ Türkiye ticarî ilişkilerini kuvvetlendirmek adına sözü ettiğimiz anlaşma, 12 Nisan 1930 tarihinde TBMM tarafından kabul ve tasdik edilmiştir. 21 Nisan 1930 tarihli ve 1477 sayılı Resmî Gazete’de yayınlanmıştır.²⁸¹ 18 Şubat 1930 tarihinde Senato’nun oy birliği ile kabul ettiği bu anlaşma 25 Nisan 1930 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Bu, Yeni Türk devleti ile ABD arasında yapılan ilk ticarî anlaşma olmuştur.²⁸²

1931 yılına gelindiğinde Türkiye, Dışişleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu başkanlığında bir heyeti ABD’ye göndermiştir. Amerikan sermaye piyasası ile temasların sağlanması amaçlanmıştır. Türk Heyeti, Amerikan Maliye Bakanlığı yetkilileri ile görüşmüş ve Türkiye’nin ihtiyacı olan 50-100 milyon dolarlık kredi isteği ABD göre uygun görülmemiştir. Ayrıca özel Amerikan şirketleri ve sermaye piyasası, Türkiye’de yatırım yapmak konusunda pek de istekli olmamışlardır.²⁸³ Giden Türk heyetinin bir başka amacı da Türkiye’de pamuk endüstrisini tesis etmek için Amerikalı pamuk uzmanlarının Türkiye’ye gelişini sağlamak ve ABD’nin finans ve ekonomi sistemi üzerine incelemeler yapmak olmuştur.²⁸⁴ Bu süreçte 1932 yılına gelindiğinde 15

²⁷⁹ Semih Bulut, a. g. t., s. 131-132.

²⁸⁰ Necati Sözüöz, *Türk Amerikan İlişkilerine Genel Bakış (1923-1950)*, Fakülteler Matbaası, İstanbul, 1992, s. 19.

²⁸¹ Fuat Köprülü, *Belgelerle Türk Amerikan Mümase....*, s. 113.

²⁸² Orhan Köprülü, a. g. m., s. 944.

²⁸³ Necati Sözüöz, a. g. e., s. 19.

²⁸⁴ Cavidan Mordoğan, *Türk-Amerikan İlişkilerinde Kriz Diplomasisi*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Atılım Üniversitesi Uluslar Arası İlişkiler Ana Bilim Dalı, Ankara, 2010, s. 63 (177. Dipnot) ; ABD’nin sermaye sahiplerinin kredi verme konusunda Türkiye’ye yeşil ışık yakmamalarında 1929 Dünya Ekonomik Buhranı’nın da etkisi vardır. 1920’li yıllarda hisse senetleri piyasası oldukça canlı olmuştur. 1929 yılında Amerikan borsalarındaki yatırımcı sayısı 1.548.707’ye ulaşmıştır. 1929 Ekim ayında tüm

Şubat 1932 tarihinde yürürlüğe giren ikinci bir ticaret anlaşması yapılmıştır. II. Dünya Harbi'ne kadar geçen devrede Türkiye ticareti bakımından, ABD'nin tek önemi bütün piyasasında oynadığı rol olmuştur.²⁸⁵

ABD, Türkiye ile olan ticarî ilişkileri geliştirmek ve pürüzleri ortadan kaldırmak için Ankara'ya bir heyet göndermiştir. Giden heyet üyeleri, Dışişleri Bakanlığı Ticaret Anlaşmaları Departmanı'ndan Henry J. Wadleigh ve Gümrük Komisyonu'ndan Norman R. Burns, Gillespie ve Robert F. Kelley olup görüşmeler 29 Mart 1938'de başlamış ve ticaret anlaşmasının yapıldığı 1 Nisan 1939 tarihine kadar sürmüştür. Görüşmelerde en çok tartışılan konular bütün ve kilim üzerine olmuştur. Türkiye, görüşmelerde başta karşı çıkmışsa da daha sonra bütün vergisindeki % 5'lik düşüşü kabul etmiştir. Başbakan Celal Bayar ve Türk Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreteri Numan Menemencioğlu kilim vergisinde indirimle gidilmesini, Amerikalı yetkililerden talep etmişlerdir. Sonunda ABD, 13 Aralık 1938'de bu talebi kabul etmiştir.²⁸⁶

Müzakerelerde yapılacak ticaret anlaşmasıyla ilgili olarak belirli ürünler üzerinde konulan gümrük vergisindeki indirimler oldukça önem arz etmiştir. ABD'nin tarife imtiyazları, toplamda Türkiye'den, 1938'de yapılan ithalatın % 91,6'sını oluşturan 21 ürün üzerinde sağlanmıştır. En önemli indirim % 14'ün üzerinden bütün yaprağı üzerinden yapılmıştır. Türk hükûmeti, 44 ürün üzerinde indirim uygulamış ve bunlardan 20 tanesinin oranı % 50'den fazla olmuştur. İndirim yapılan ürünler, Türkiye'nin ABD'den yaptığı ihracatın % 44'ünü temsil etmiştir.²⁸⁷ Ayrıca ABD

sistem çökmüştür. Piyasalarda oluşan değerli kâğıtların oluşturduğu hayali sermaye ile gerçek sermaye arasındaki büyük fark, sistemi kilitlemiştir. Her türlü teminatın karşılıksız çıkmasıyla büyük iflaslar yaşanmıştır. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra ABD ekonomik dengesini yabancı ülkelere borç vererek sağlamıştır. O yıllarda Avrupa ülkeleri ise ekonomik dengelerini borç alarak sağlamışlardır. ABD'de yaşanan kriz nedeniyle Avrupa'ya ve diğer bölgelere sermaye akışı kesilmiş bu da krizin ülkeler arasında yayılmasına yol açmıştır. İşletmeler, yatırım şirketleri kredi açmaktan sakınmışlardır. Bu kriz sadece ABD'deki hisse senetlerinde yaşanan sert düşüşle anlatılamaz. Aynı zamanda bu bunalımdan bağımsız olarak gelişen tarımsal krizin etkilerinin de göz önünde bulundurulması gerekmektedir. 1931 yılında en üst seviyeden krize dönüşen tarımsal alanda sıkıntıyı unutmamak gerekir. Tarımsal alandaki üretim artışı fiyatları düşürmüştür. Bu durum, kar oranlarını düşürmüştür. Böylelikle oluşan kriz beraberinde işsizliği ve üretimin ciddi boyutlarda düşmesine neden olmuştur. Daha fazla bilgi için bkz. Abit Cengiz, *1929 Ekonomik Krizi'nin İstanbul'a Etkisi*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Ana Bilim Dalı, İstanbul, 2008, s. 37-40.

²⁸⁵ Orhan Köprülü, a. g. m., s. 944.

²⁸⁶ Roger Reed Trask, a. g. t., s. 165-167.

²⁸⁷ Roger Reed Trask, a. g. t., s. 171-172.

sanayi malları için %12 ile % 88 arasında değişen oranlarda gümrük indirimleri içine almıştır.²⁸⁸

ABD ile Türkiye arasında 1 Nisan 1939 tarihinde yeni bir ticaret antlaşması imzalanmıştır. Bu anlaşma, TBMM tarafından 16 Haziran 1939 tarihinde 3646 sayılı kanunla onaylanmış ve 26 Haziran 1939 tarihli ve 4242 sayılı Resmî Gazete’de yayınlanmıştır. Bu anlaşmanın bazı özellikleri bulunmaktadır. Birincisi, 1 Ekim 1929 tarihli *Ticaret ve Seyrisefain Anlaşması*’nı mahfuz tutup, yürürlükten kaldırmamış olmasıdır. İkincisi, 1 Ekim 1929 Anlaşmasını yürürlükten kaldırılmamış olmakla, Seyrisefain’e ait hükümlerin, bu anlaşma çerçevesinde devam etmesine karar verilmiştir. Son olarak da iki ülke arasındaki ticarî ve ekonomik münasebetlerde, bundan sonra 1 Nisan 1939 Anlaşması’nın daima temel olarak kabul edilmesidir. 1 Ekim 1929 Anlaşması’nda olduğu gibi 1 Nisan 1939 Anlaşması’nın da esas ve hayatî ilkesinin, ABD’nin önem verdiği “*en ziyade müsaadeye mazhar millet*” ilkesi olmasıdır.²⁸⁹

1939 yılında yapılan anlaşma aynı zamanda Türkiye için de önemlidir. Çünkü Türkiye bu dönemde ekonomik kalkınmasına hız vermiştir. Bu nedenle de yabancı sermayeye daha fazla ihtiyaç duymuştur. Türkiye’nin ABD nezdindeki sermaye arayışları olumlu neticelenmiştir. Sonuçta 1 Nisan 1939 tarihinde imzalanan. Türk-Amerikan Ticaret Anlaşması’nda iki devlet karşılıklı olarak aralarındaki ticaret, gümrük ve ticaret gemilerine ait yeni düzenlemeler getirmişlerdir. Bu anlaşmanın bir diğer özelliği de Amerikan şirketlerinin Türkiye’ye kredi açmaları için yaptıkları girişimler olmuştur.²⁹⁰

1920-1939 yıllarına bakacak olursak iki ülke arasındaki ticaret politikası Atatürk döneminde belirlenmiştir. 1929 Ekonomik Buhran nedeniyle 1930-1931 yıllarında Türkiye, ekonomisini dışarıya kapatarak, devlet eliyle sanayileşme yoluna gitmiştir. ABD, Türkiye’deki endüstriyel ticarî firmalar kurup devletin teknik eleman ihtiyacına katkıda bulunmuştur. Her iki ülkenin geliştirilen ilişkilerden farklı beklentileri olmuştur. 1920-1939 yıllarında iki ülke arasındaki ticaret devamlı dengelenmiştir. İlk bakışta Amerikan özel şirket ve firmaları Türkiye’ye yatırım yapmaya pek sıcak bakmamışlardır. Ancak Türkiye’nin kalkınma hızı o kadar da kötü bir durumda değildir.

²⁸⁸ Çiğdem Avcı Kanat, *Türk Amerikan İlişkileri ve Basındaki Yansımaları (1945-1952)*, Basılmamış Yüksek Lisan Tezi, İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Anabilim Dalı, İstanbul, 2006, s. 23.

²⁸⁹ Fuad Köprülü, a. g. e., s. 117.

²⁹⁰ Necati Sözüoğlu, a. g. e., s. 19-20.

1929 ve 1939 yıllarında yapılan ticarî anlaşmalar, diplomatik ilişkileri ve ticareti bir düzene sokmuştur. Görüşmeler nezdinde Türkiye, 1929'dan itibaren borç almak girişimlere başlanmış ve yapılan görüşmeler neticesinde ABD'den 31 Ekim 1931'de borç para alınmıştır.²⁹¹

1 Nisan 1939 tarihli ticaret antlaşmasına ilişkin olarak Washington Post, Nazi Almanyası'nın Türkiye ile yeşillenen ihracat işlerine bir çentik atması bekleniyor, şeklinde, bir yorumda bulunmuştur. Tarife oranlarının düşürülmesi ve Türkiye'ye karşılıksız olarak en çok gözetilen ulus ayrıcalığının verilmesindeki amaç Almanyası'nın Türk piyasasını tekelleştirme çabalarının önüne geçebilmektir. Ancak ticaret anlaşması beklenildiği gibi uygulanamamıştır. Bu, Türkiye'nin ABD'ye ithalatlarının kesilmesi ile alakalı bir durumdur. Buna yol açan nedenler arasında;

1-Almanyası'nın Türk ham maddelerine daha yüksek fiyatlar sunması, Amerikan alıcılarının piyasa dışına itilmesi ve Türkiye'ye gelen Amerikan döviz miktarının düşmesi,

2-Türkiye'nin ticaret anlaşmasında yapılan indirimleri genelleştirmesi ve böylelikle Alman ihracatçıların Türkiye'de daha fazla mal satabilmesi,

3- Türk tüccarların, Amerikan mallarını alabilmek için, dolar kuru üzerinden resmî oranın % 40'ının üzerinden prim ödemeleri gösterilebilir.²⁹²

Karmaşık döviz sorunu, Türk-Amerikan ticaretini yavaşlatan etkenlerden biridir. Sadece Türk nüfuzlarının prim ödemek zorunda kalması değil aynı zamanda bakiyeler durumu da ticaret anlaşmasından beklenileni verememiştir. Elçi MacMurray, anlaşmanın yürürlüğe girmesinden bir ay sonra, Türkiye'nin 1938'den 350.000 dolarlık bir ithalat borcunun durduğunu ve Türk hükûmetinin yeni ithalat için döviz ayıramadığını bildirmiştir. ABD, Türkiye'nin tütün dışında kalan alımlar için yapılan ödemelerde Türkiye'ye gönderilecek döviz oranının daha iyileştirilmesini reddetmiştir. Türkiye'nin yapılan ticaret anlaşması gereğince belirtilen takvime göre döviz ödemesini yapamaması, ABD Dışişleri Bakanlığı'nın bu durumdan rahatsız olmasına yol açmıştı. Döviz sorunu, Eylül 1939'da II. Dünya Savaşı'nın patlak vermesiyle daha da karmaşık hale gelmiştir.²⁹³

Sonuç olarak 1937-1939 yılları arasında Türkiye'ye yapılan Amerikan ihracatında, % 45'lik bir düşüş görülmüştür. İki ülke bu sorunu, 1 Nisan 1939 anlaşması

²⁹¹ Cavidan Mordoğan, a. g. t., s. 68-69.

²⁹² Roger Reed Trask, a. g. t., s. 173.

²⁹³ Roger Reed Trask, a. g. t., s. 174-175.

ile çözmeyi denemiş; ancak başarılı olunamamıştır. Ticarî düzenlemeleri içine alan 1929 tarihli “Ticaret ve Denizcilik Anlaşması” ve 1939 tarihli karşılıklı “Ticaret Anlaşması”ndaki temel amaç, ticaret hacmini arttırmak olmuştur. 1929’da yapılan anlaşma, Türk-Amerikan ilişkilerinde iki ülke arasında yapılan ilk resmî anlaşma olması nedeniyle önemlidir. 1939’da yapılan anlaşma, ABD’nin dünyanın tansiyonunu düşürmek ve ekonomik engelleri kaldırarak refah artırma programının bir parçası olmakla birlikte, Ortadoğu’daki Alman etkisini kırmak için atılmış bir adım olarak da değerlendirilebilir.²⁹⁴

4.7.2. Oturma Antlaşması

Türkiye Cumhuriyeti ile Amerika Müttehit Devletleri, Bağlı Yüksek Taraflardan her birinin uyrukları ve ortaklıklarının öteki taraf ülkesinde oturabilme ve iş yapabilme koşullarının çağdaş devletler hukukuna uygun olarak belirlemek isteği ve yargı işleri ile vergilere ilişkin sorunları da ona göre düzenlemek amacıyla bir anlaşma yapmayı kararlaştırmışlardır. Yetkili temsilci olarak Türkiye adına Millî Savunma Bakanı Zekai Bey, ABD adına Büyükelçi J. Grew arasında imzalanmıştır.²⁹⁵

Anlaşma iki maddeliktir:

1.maddede; her iki ülkenin uyrukları ve ortaklarına öteki ülkede uygulanacak yerleşme ve oturma koşulları ile vergi ve yargı yetkisi konularında, Türkiye ABD’ye ve ABD Türkiye’ye her durumda en çok gözetilen üçüncü bir devlete tanınan ya da tanınacak olan işlemin özdeşini tanıyacaktır. Anlaşmada yer alan hükümlerden hiçbirisi, iki ülkeden her birinin yabancıların göçüne ilişkin yürürlükte yasa ile yönetmeliklerini, ya da herhangi birinin bu gibi yasaları çıkarmak hakkını zedeleyecek biçimde yorumlanmayacaktır.

2.maddede de Anlaşmanın onaylanması ve onay belgelerinin en kısa zamanda Washington’da ulaştırılması, onay belgelerinin verişim tarihinden itibaren başlayarak yürürlüğe girmesinden ve anlaşmanın 3 yıl geçerliği kalacağı hükmü yer almıştır.²⁹⁶

ABD ile Türkiye arasında 28 Ekim 1931 tarihinde imzalanmış olan Oturma Anlaşması’nın Washington’da teatisi için Washington Büyükelçisi Ahmet Muhtar Bey’e yetki verilmesine yönelik HariciyeVekilliği’nin 26/11/ 1932 tarihli ve 22825/ 904

²⁹⁴ Roger Reed Trask, a. g. t., s. 179.

²⁹⁵ T.C Hariciye Vekâleti, *Türkiye Cumhuriyeti ile Amerika Müttehit Devletleri Arasında İkamet Muamelesi*, Ankara, 1931, s. 1.

²⁹⁶ Salahi Sonyel, *Türkiye’nin Siyasal Antlaşmaları...*, s. 335-336 ; T.C Hariciye Vekaleti, *Türkiye Cumhuriyeti ile Amerika Müttehit Devletleri Arasında İkamet...*, s. 2.

sayılı tezkere de İcra Vekilleri Heyeti (Bakanlar Kurulu) tarafından 2/ 12 / 1932 tarihinde kabul edildiğine dair bir kararname çıkartılmıştır.²⁹⁷

1931’de ABD ile Türkiye arasında geçici olarak imzalanan kuruluş ve ikâmet antlaşması iki ülkenin göçmen yasaları gaile olunmaksızın imza edilmiştir. Çünkü ABD, Avrupa’dan göçmen almayı durdurmuştur. Bu anlaşma ile iki ülke, en fazla mazhara sahip ülke muamelesini, karşılıklı olarak uygulamayı yükümlenmişlerdir.²⁹⁸

Yani bu anlaşma ile iki devlet birbirlerine; yerleşme, oturma, iş yapma, yargı yetkisi ve vergi bakımından olan hükümleri içermiştir. Bu anlaşma yapıldığı sırada, 1923’te Lozan’da Türkiye’nin diğer Batılı devletlere oturma ve yargı yetkisi konusunda Lozan Antlaşması’na bağlı bir sözleşme gereğince tanıdığı olağanüstü haklar, bu sözleşmenin 7 yıl sonra ortadan kalması nedeniyle yok olmuştur. Böylece Türkiye’nin söz konusu alanlarda, diğer Batı devletleriyle, karşılıklı olma ve eşit işlem ilkelerine göre yürütmeğe başladığı ilişkilere, ABD de 1931 Anlaşması ile uymuştur. Türk-Amerikan Anlaşması’nda göç konusunda ortaya konulan çekince ile ABD, kendi ülkesine göçü düzenlemekteki serbestliğini korumuştur. Oturma Anlaşması, onay belgelerinin 15 Şubat 1933’te Washington’da verildiği gün yürürlüğe girmiştir. Anlaşma taraflarca ortadan kaldırılmadığı için yürürlükte olan bir anlaşmadır.²⁹⁹

4.7.3. Tazminat Talepleri Sorunu ve Mütakabil Metalibin Tesviyesine Mütedair İtilâfname (Karşılıklı Taleplerin Düzenlenmesine Dair Antlaşma)

Büyük çoğunluğu Amerikan vatandaş ve şirketlerinden oluşan bazı kişi ve gruplar Türkiye’yi 1914-1922 yılları arasındaki savaş ortamında meydana geldiğini iddia ettikleri bazı olaylardan sorumlu tutmuşlardır. Bu olaylar başlıca 4 kısımdan oluşmuştur:

I. Türk askerî ve sivil makamları tarafından bedeli tam olarak ödenmeden bazı mülklere el konulması.

II. Türk askerinin orantısız güç kullanarak bazı mülklere zarar vermesi ve kimi münferit hırsızlıkların yapılması.

III. Türk askerî ve sivil makamlarının bazı kişileri haksız yere hapse atması.

²⁹⁷ BCA, F: 030. 18. 01. 02. Y: 32. 74. 9.

²⁹⁸ Ahmet Özgiray, a. g. e., s. 65.

²⁹⁹ Salahi Sonyel, a. g. e., s. 330.

IV. Türk yetkililerin bazı kişilere halk tarafından yapılan kötü muameleyi engellemek için gerekli tedbirleri almaması ve buna neden olanları cezalandırmaması yönünde olmuştur.³⁰⁰

7 Kasım 1923 yılında Amiral Bristol Başkanlığındaki G. Howland Shaw ve Edgar W. Turlington'dan oluşan Amerikan heyetiyle Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı İstanbul Temsilcisi Dr. Adnan Adıvar Bey Başkanlığındaki Münir ve İbrahim Bey'lerden oluşan Türk heyeti arasında, tazminat taleplerini, çözüme bağlamayı amaçlayan müzakereler başlamıştır.³⁰¹

Amiral Bristol tarafından Ankara hükûmeti'nin İstanbul'da Dışişleri temsilcisi olan Dr. Adnan Bey'e 24 Aralık 1923 tarihli gönderdiği notasında: “ ABD ve Türkiye tebaalarının karşılıklı şikâyetlerinin tartışılacağı bir sonraki görüşmeyi düzenlemek için, 6 Ağustos 1923 tarihinde Lozan'da yapılan yazışmalara uygun olarak, 10 Ekim 1923 tarihinden bu yana İstanbul'da gerçekleştirilen ardından hükûmetim tarafından aşağıda belirtilenleri, siz Ekselanslarının bilgisine sunmak ile yetkilendirildiğimi sizlere bildirmekten şeref duyarım: Türkiye ve ABD arasındaki ilişkiler ile ilgili olarak, 6 Ağustos 1923 tarihinde Lozan'da imzalanan anlaşmanın karşılıklı onaylanmasından 6 ay sonra, İstanbul'da toplanacak olan komitelerin üyeleri olarak 2 temsilci atanması konusunda T.C. ile anlaşmaya varılmıştır. Bu komite oluşturulmasından itibaren 6 aylık bir süre içerisinde hükûmetlerden herhangi biri tarafından sunulan şikâyetlerin incelenmesinde bu ülkelere verilen çözüm yollarının belirlenmesi amaçlanmıştır. Şikâyet dosyaları sunulan her iddianın içeriği, kaynağı ve temelini belirten belgeler içerecektir.” denilmekteydi.³⁰²

Bu mesele ilk olarak Lozan Antlaşması'nın müzakereleri sırasında gündeme gelmiştir. ABD, bu meseleyi çok önemsiyor ve konunun kendi lehindeki çözümünü, mutlaka Türk-Amerikan Antlaşması'na dâhil etmek istiyordu. Türkiye, ortak bir noktaya varılamadığı takdirde, meseleyi, anlaşma yapıldıktan sonra müzakere etmek niyetindeydi. ABD, Türkiye'nin bu anlamda kararlılığını görünce tazminat meselesinin çözümünü sonraya bırakmış ve Türk-Amerikan Lozan Antlaşması'nın imzalanmasından 20 gün sonra bu meseleyle ilgili olarak müzakerelerin başlaması karara bağlanmıştır.³⁰³

³⁰⁰ Semih Bulut, a. g., t., s. 170.

³⁰¹ Semih Bulut, a. g., t., s. 172.

³⁰² BOA, HR.SYS. Dosya No: 2878 Gömlek No: 16.

³⁰³ Semih Bulut, a. g., t., 171.

Türk-Amerikan Lozan Antlaşması'nın Senato'da reddedilmesinden sonra diplomatik ilişkileri başlatmaya yönelik Modus Vivendi'nin 2-c maddesi tazminat taleplerini içermiştir. Buna göre; anlaşmayı Senato onaylamamayı sürdürdüğü takdirde, 24 Aralık 1923'te teati edilen tazminat talepleriyle ilgili notalar, ticaret anlaşması ile yerleşme ve ikâmet anlaşmalarının tasdiknamelerinin teatisinden 6 ay süre yürürlüğe girecek ve bunun gereği olarak da bir komisyon toplanacaktır.

Ticaret ve Seyrisefain (Denizcilik) Antlaşması'ndan sonra Yerleşme ve İkâmet Anlaşması'nın tasdiknamelerinin de 15 Şubat 1933'te teati edilmesiyle, 1927 Modusunun 2-c maddesi gereğince 15 Ağustos 1933'te İstanbul'da 2 ülkeden de 2'şer üyenin bulunduğu bir komisyon toplanmıştır. Komisyonda Türk tarafını; Şevki ve Esat Beyler, Amerikan tarafını; G. Howland Shaw ve Julian E. Gillespie temsil etmekteydiler.³⁰⁴

1933 yılında iki ülke arasında Türkiye'de bulunan Amerikalıların zararlarının telafisi için müzakereler devam etmiştir. Bu arada Türkiye'de faaliyet gösteren Gerry Tabacco Company'nin esas sahipleri Yunan asıllı Amerikalılar olup 13 Eylül 1922'de başlayan İzmir yangınından büyük zarar gördükleri iddiasıyla Türkiye'den para koparmaya çalışmışlardır.³⁰⁵

ABD'nin zararlara yönelik isteği 1934 yılında çözülebilmiştir. ABD, vatandaşlarının Türkiye'de uğradığı zarara karşılık 55 milyon dolar götürü ödeme istemişken, zarara uğrayan kişi ve kurumların tek tek isimlerini vermekten kaçınmıştır. Buna karşılık ABD, 5 milyon dolar bir götürü ödemeye rıza göstermiş; ancak Türkiye 500 bin dolar verebileceğini açıklamıştır. ABD hükûmeti, kongreden sağlanan 75 bin dolar ödenekle Nielsen adlı bir avukatı, tazminat sorunlarını çözmekle görevlendirmiştir. Nielsen, Türkiye ile sıkı bir pazarlığa girmiş ve Türkiye, 12 taksitte 1 milyon dolar ödemeyi kabul etmiştir. Akabinde Türkiye'nin ödeyeceği mebla faizsiz 1,2 milyon dolara çıkartılmıştır. ABD Dışişleri Bakanlığı, 1,5 milyon dolara inerek, 12 yıl % 3 faiz ödendiği takdirde 1, 2 milyon dolara razı olacağını bildirmiştir. Fakat Türkiye, 28 Eylül 1934 tarihinde 13 taksitte faizsiz 1,3 milyon dolar ödemeyi kabul etmiştir.³⁰⁶

³⁰⁴ Semih Bulut, a. g. t., s. 172-173.

³⁰⁵ Ahmet Özgiray, a. g. m., s. 69.

³⁰⁶ Doğan Avcıoğlu, a. g. e., s. 364.

Tazminat talepleri meselesinin çözümü için Türkiye ve ABD adına kurulan komisyon, anlaşmayı 13 Ekim 1934'te imzalamışlardır.³⁰⁷ Türkiye adına Şevki ve Esat Bey, ABD adına Fred K. Nielsen ve John W. Connelly imzalamışlardır. Komisyonun imzaladığı bu anlaşmayı temel alarak 25 Ekim 1934'te Mütakabil Metalibin Tesviyesine Mütedair İtilâfname (Karşılıklı Taleplerin Düzenlenmesi Dair Anlaşma) imzalanmıştır. Türkiye adına Tefik Rüştü Aras, ABD adına F. K. Nielsen'in imzalamış olduğu bu anlaşmanın I. maddesine göre; Türkiye, ABD'ye 1.300.000 doların 100.000 dolarlık 2 yıl taksitini 1 Haziran 1936 tarihinde ödeyecektir. II. maddeye göre; Türkiye'nin ABD'ye bu rakamı ödemesiyle 24 Aralık 1923 Anlaşması'nın kapsamına giren bütün tazminat talepleri çözüme bağlanacağı şeklindedir. III. madde ise anlaşma TBMM'nin onaması üzerine yürürlüğe gireceğine dair bir hüküm içermektedir. Bundan sonra ABD hükûmetinin hangi taleplere ödeme yapılması gerektiğini beyan etmesi gerektiği sıradaki bir diğer aşama olmuştur.³⁰⁸

Türkiye'nin ödemeye başladığı paraları Nielsen hak sahiplerine vermeye başlamıştır. Ancak 1937 yılına gelindiğinde Nielsen 33 hak sahibinin olduğunu ve bunlara ödenecek tutarın ancak 899 bin dolar olduğunu açıklamıştır.³⁰⁹ Yapılacak bu ödemeden aslan payını MacAdrew and Forbes, American Board ve Socony Vacuum Oil Company adlı kuruluşlar almıştır.³¹⁰ Türkiye 400 bin dolar fazladan para ödemek durumunda kalmıştır. Ödenen bu paralar, Türkiye'ye geri verilmesi gereken ve haksız yere alınmıştı. ABD hükûmeti, 13 taksitte ödenen borcun, 1948 yılında değil de 1944 yılında sona ereceğini Türkiye'nin ABD'de bulunan Büyükelçisi Münir Ertegün'e bildirerek yapılan hatayı telafi etmeye çalışmıştır.³¹¹

³⁰⁷ 13. 10. 1934 tarihli ve Cumhurbaşkanlığı imzasınca çıkan kararname: “ 15. 2. 1933 tarih ve 15330 sayılı kararnameye ektir. Türk-Amerika tebaasının karşılıklı zarar ve ziyanlarının tespiti için Amerika heyeti murahhasları ile cereyan eden müzakereler neticesinde götürü olarak istenilen 5 milyon dolara mukabil her sene 100 bin dolar tediyesi suretiyle 13 senede ödenmek ve hiçbir faiz mevzuu-bahis olmamak şartıyla hükûmetimiz tarafından 1 milyon 300 bin doların tediyesi hususunda itilâf hâsıl edilmiş olduğundan bu itilâf dairesinde hazırlanacak mukaveleyi Ankara'da Amerika delegesi ile imza için Hariciye Vekilliği'ne salâhiyet verilmesi, Sofya elçisi Şevki Beyefendinin İş'arına atfen Hariciye Vekilliği'nin teklifi üzerine heyetin 13. 10 1934 toplanışında tasvip ve kabul olunmuştur.” Bkz. BCA, F: 030. 18. 0 Y: 48. 70. 2.

³⁰⁸ Semih Bulut, a. g. t., s. 178.

³⁰⁹ Doğan Avcıoğlu, a. g. e., s. 364-365.

³¹⁰ Semih Bulut, a. g. t., s. 178.

³¹¹ Doğan Avcıoğlu, a. g. e., s. 365.

4.7.4. Tabiiyet Sorunu

Uyrukluk meselesi iki ülke arasındaki en önemli sorunlardan biri olmuştur. Osmanlı Devleti ve ABD arasında imzalan 1830 tarihli Ticaret Antlaşması ile ABD'ye giden ve Amerikan tabiiyetine geçen Osmanlı vatandaşlarının sayısı giderek artmıştı. Osmanlı ülkesine dönen bu kişiler, Amerikan vatandaşlarına tanınan ticarî ve hukukî tüm haklardan faydalanmışlardır.³¹²

11 Ağustos 1874 tarihinde her iki ülke karşılıklı olarak Tabiiyet Anlaşması sağlanmıştı. Bu anlaşma 22 Nisan 1875 tarihinde karşılıklı teati edilmişti. Anlaşma 5 yıl için öngörölmüş bitimine 6 ay kala taraflardan herhangi birinin itirazı bulunmadığı takdirde 5 yıllık olarak sürmesi kararlaştırılmıştı. Anlaşmanın 2. ve 3. maddelerine ABD kendi aleyhinde işlediğini belirterek değiştirilmesini talep etmişti. Bu talep Osmanlı yönetimince uygun görülme de 16 Ocak 1889'da istenilen değişikliklerin kabul edileceği bildirilmiş; fakat ABD hükûmeti, bu anlaşmanın üzerinde fazla durmamış böylece 11 Ağustos 1874 tarihli Tabiiyet Anlaşması hiçbir zaman geçerlilik kazanmamıştı.³¹³ Çünkü ABD Başkanı aradan on beş yıl geçmesi nedeniyle Senato'nun yeniden onayını almak istemiştir. Ama onay belgeleri bir türlü teati edilemediği için bu Tabiiyet Anlaşması yürürlüğe girememiştir.³¹⁴

1900-1924 yılları arasında ABD'den Türkiye'ye yaklaşık 75 bin kişi geri dönmüştür. Esasında iki ülke arasında Jun Sanguinis* ve Jun Soli* prensipleri noktasında çatışma yaşanmıştır. İlki, çeşitli nedenlerle sürekli göç veren Türkiye gibi ülkelerin lehine iken ikinci ABD gibi sürekli göç alan ülkelerin lehine bir durumdu. Ancak, iki ülke kendi vatandaşlık politikalarına katı bir şekilde bağlı kalmışlardır.³¹⁵

Bu sorun, 1923 yılında imzalanan Türk-Amerikan Lozan Antlaşması'nın dışında bırakılmıştır. Amerikan hükûmeti, sorunu, Türk-Amerikan Lozan Antlaşması Senato'ya gelmeden çözmeye çalışmış ancak, Amiral Bristol'un tavsiyeleri üzerine müzakereleri ertelemeyi kabul etmiştir. Bristol, bu tür tartışmaların, Türklerin Lozan Antlaşması üzerindeki kararlarını geciktirebileceğini ve iki ülke arasındaki ilişkilerin normale dönüşmesinden sonra bu konuda anlaşmaya varılma ihtimalinin yüksek olduğunu

³¹² Çağrı Erhan, *Türk Amerikan İlişkilerinin Tarihsel Kökenleri*, İmge Yay., Ankara, 2001, s. 226.

³¹³ Adnan Şişman, a. g. e., s. 28.

³¹⁴ Hasan T. Fendoğlu, *Modernleşme Bağlamında Osmanlı- Amerika İlişkileri*, Beyan Yay., İstanbul, 2002, s. 200.

*Jun Sanguinis, Kan bağına bağlı vatandaşlık bkz. http://tr.wikipedia.org/wiki/Jus_sanguinis (Erişim Tarihi=20. 11. 2011)

* Jun Soli, her vatandaşın istediği ülkenin vatandaşlığına geçmesi. Bkz. Semih Bulut, a. g. t., s. 162.

³¹⁵ Roger Reed Trask, a. g. t., s. 282.

düşünmüştür. Bristol, Türkiye'deki Amerikan vatandaşlarının korunması için Lozan Antlaşması'nı hemen onaylanması gerektiğine inanmıştır. Ancak, 18 Ocak 1927'de Senato'nun Türk-Amerikan Lozan Antlaşması'nı (6 Ağustos 1923) reddetmesinin sebeplerinden biri de tabiiyete alınmaya dair bir maddenin bu anlaşma metni içinde olmamasıydı.³¹⁶

Türk-Amerikan Antlaşması'nın reddedilmesinden kısa bir süre sonra 17 Şubat 1927'de iki ülke imzaladıkları Modus İvendi ile aralarında diplomatik ilişkileri tesis etmişlerdir. Bu Modus İvendi'nin 2-c maddesine göre; tabiiyete alınma sözleşmesinin görüşmeleri, Türk-Amerikan Lozan Antlaşması'nın ya da yapılacak konsolosluk, yerleşme ve ikâmet sözleşmelerinin yürürlüğe girmesinden itibaren 6 aylık süre içinde başlatılacaktı.³¹⁷

Mayıs 1928'de Türk hükûmeti, eski prensipleri koruyan yeni bir vatandaşlık kanunu çıkarmıştır. 1 Ocak 1929'da yürürlüğe girmesi kararlaştırılan bu kanun, Türkiye'de ya da yabancı bir ülkede, bir Türk babadan ya da Türk anneden olan her çocuğun Türk vatandaşı olduğunu ve Türkiye'de doğan her çocuğun, ebeveynlerinin uyruklarına bakılmaksızın Türk vatandaşı olduğunu belirtmiştir. Ancak 9 Nisan 1929'da bazı değişiklikler yapılarak Türkiye'de doğan çocukların, 18 yaşına gelindiğinde ebeveynlerinin uyruğu olduğu ülkenin vatandaşlığına geçme ayrıcalığını öngörülmüştür. Bu kanun ayrıca, vatandaşlıktan çıkmayı Bakanlar Kurulu'nun iznine bağlamıştır.³¹⁸

Türk kökenli olup Amerikan vatandaşlığına alınan ve Türkiye'ye dönemeyen çoğu kişinin yaşadığı zorluklar, bu anlaşmaya olan ihtiyacı ortaya koymuştur. Kimileri sıkıntı yaşarken kimileri de sıkıntı yaşamamıştır. Bunlardan bir tanesi Amerikan vatandaşlığına geçen Morris Schinasi'dir. Eşi, 1929 yılında bir hastanenin yapımı için bazı düzenlemeleri yapmak maksadıyla Türkiye'ye gelmek istemiştir. Amerikalı yetkilere eşi, uyrukluğunu yüzünden bir sorun yaşayıp yaşamayacağını sormuştur. Kendisine, sıkıntı yaşamamasına yönelik bir garantinin verilmesi konusunda Washington'daki Türk Büyükelçisi'yle temasa geçilmesi söylenmiştir. Türkiye'ye giden Bayan Schinasi bir sorunla karşılaşmamıştır. Ancak aynı yıl, Türkiye'ye gelen ve ABD'de Türk ebeveyninden olan George Bitar'ın pasaportuna el konulmuştur. Yabancı bir ülkenin pasaportunu kullandığı için yargılanmıştır. Çünkü 1928 yılına ait kanun gereğince kendisi Türk vatandaşı sayılmış, neticede mahkeme beraat kararı vermiştir.

³¹⁶ Roger Reed Trask, a. g. t., s. 283.

³¹⁷ Semih Bulut, a. g. t., s. 163.

³¹⁸ Semih Bulut, a. g. t., s. 164 ; Roger Reed Trask, a. g. t., 284.

Türkiye bu konuda ısrarcı davranmış olsaydı; Bitar, vergi ödemek ve askerî hizmete alınmak durunda kalabilirdi. Bu olay, vatandaşlık statülerinin farklılığından kaynaklanan yasal sıkıntıları göstermiştir.³¹⁹

1937 yılına gelindiğinde vatandaşlık meselesi iki ülke arasında önemli bir hal almıştır. 1923'teki Müttefik Lozan Antlaşması'na göre Suriye ve Lübnan Fransız mandalarının yerli hakları, Suriye ya da Lübnan vatandaşlığını seçebilirdi. Bunu yapmayanları Türk hükûmeti, Türk vatandaşı olarak kabul edecekti. 29 Mayıs 1937'de Türkiye ile Fransa arasında yapılan teati ile bu insanların vatandaşlık seçeneklerini değerlendirmeleri için süre bir yıl uzatılmıştır. Bunun üzerine, Suriye ve Lübnan asıllı birçok Amerikan vatandaşı, Suriye ve Lübnan'daki veraset haklarını kaybetmemek için asıl tabiiyetlerine geri dönmek istemişlerdir. Ancak Amerikalı yetkililer, bu kişilere, asıl tabiiyetlerine dönmelerinin Amerikan vatandaşlıklarını tehlikeye atabileceği uyarısında bulunmuşlardır.³²⁰

Fransa'nın, Suriye ve Lübnan asıllı Amerikan vatandaşlarının veraset haklarını kabul etmesi sorunun, Fransa ayağını çözmüştür. Fakat Fransa'nın bunu kabulü, Türkiye açısından bu kişilerin statüsünü belirlemek için yeterli olmamıştır. ABD, bu kişilerin Suriye ya da Lübnan vatandaşlığını seçmemesi durumunda; Türkiye'nin bu kişileri Türk vatandaşı olarak kabul edeceğini bildiği için, Türkiye ile bir anlaşma gayreti içine girmiştir. Şubat 1938'de ABD, Türkiye'yi 1923'te Lozan'da kaybedilen Osmanlı topraklarının, bütün yerli hakları üzerinde Türk vatandaşlığı iddia etmemesi karşılığında, Türkiye'nin eski Türk vatandaşlarını (ABD'de yaşayan Ermenileri) ülkesine sokmamasını gayriresmî olarak kabul edeceğini belirtmiştir. Ayrıca bundan sonra olabilecek tazminat taleplerinde Türkiye'yi destekleyeceğini beyan etmiştir.³²¹

Amerikan Büyükelçisi, MacMurray, önerilen anlaşmayı Türk yetkililerle 1940-1941 yılları arasında dönemsel olarak tartışmış olsa da pek bir netice alınamamıştır. II. Dünya Savaşı'nın bastıran sorunları, Türk Dışişleri'ni fazlasıyla meşgul etmiştir. Türk-Amerikan ilişkilerinde yer alan vatandaşlık sorunu, iki ülkenin diplomatik ihtilafların çoğunun çözülebildiği bir dönemde çözümlenememiştir.³²²

Bu arada kısaca değinmek isteğimiz bir mesele var ki Hatay sorunu çerçevesinde ABD'nin kendi çıkarlarını gözetmek durumunda kalmıştır. Bunlardan birincisi, ABD'li

³¹⁹ Roger Reed Trask, a. g. t., 285-286.

³²⁰ Roger Reed Trask, a. g. t., s. 286-287.

³²¹ Semih Bulut, a. g. t., 164-165 ; Roger Reed Trask, a. g. t., s. 287-288.

³²² Roger Reed Trask, a. g. t., s. 289.

bilim adamlarının, Hatay’da yaptıkları arkeolojik kazılarla ilgilidir. Hatay’da Fransız yönetimi döneminde başlayan, arkeolojik kazıların Hatay yönetimince durdurulmasından endişe eden ABD Dışişleri Sekreterliği’nin bu anlamda başlattığı diplomasi olumlu sonuç vermiş ve Türk hükûmeti Princeton Üniversitesi Kazı Heyeti’nin çalışmaları için ABD’ye güvence vermiştir.³²³

4.7.5. Afyon Sorunu

Haşhaş, günümüzden 5.000 yıl önce Sümer medeniyetinin yaygın olduğu bölgelerde rastlanılan ve ziraatı yapılan bir bitkidir. Sümer tabletlerinde, bunun ilaç olarak kullanıldığı ve “GİL” ismiyle, keyif verici bir madde olarak anıldığı kayıtlıdır. Eski Yunan medeniyetinde de ilaç olarak kullanılan afyon, 8. ve 9. asırda İslam tacirleri tarafından Uzakdoğu’ya götürülmüştür. Ancak afyon, buralara İslam tüccarları tarafından sadece tıbbî bir bitki olarak götürülmüş ve hiçbir zaman insanların zararına kullanmamıştır. Afyon, ilk defa Hindistan’da siyasî amaçlarla kullanılmaya başlanmıştır. Gerek Hindistan’daki bu tatbikat gerekse Hindistan’dan başlatılıp Uzakdoğu’ya, bu sefer siyasî gayelerle afyon sevkî, bugün dünyayı saran ve özellikle Amerikan sosyetesini tehdit eden afyon alkolikleri alışkanlığının da başlangıcı olmuştur.³²⁴

Zamanla Çin’de de kullanımı artan afyonun, sigara gibi içilerek tüketilmesi, bölgeye 16. ve 17. yüzyıllarda gelen Portekiz, İspanyol ve Venedikli tüccarlar sayesinde olmuştur. Afyon kullanımının milyonları bulması üzerine Çin İmparatorluğu birçok yasaklama kararı almış olmasına rağmen özellikle 17. yüzyılda Hollanda ve 19. yüzyılda İngiltere’nin baskıları ile kullanım, 20. yüzyıla kadar devam etmiştir. İngiltere’nin Çin’e yönelik baskıları 1839-1842 yılları boyunca iki ülke arasında savaşa dönüşmüş ve savaşın çıkış nedeni dolayısıyla “Afyon Savaşı” olarak adlandırılmıştır.³²⁵

Türkler, 11. yüzyılda Anadolu’ya yerleşmeleriyle birlikte İç Anadolu ve Ege bölgelerinde yaşayan yerel halktan, haşhaş yetiştirmeyi öğrenmişlerdir. Osmanlı döneminde Anadolu’da Türklerin yanı sıra Rumlar ve Ermeniler de haşhaş tarımını yoğun biçimde yapmışlardır. Haşhaş ekimi yapan köylüler, bu bitkiden elde ettikleri yağı; yemek yapımında, tohumlarını hayvan yemi olarak ve saplarını ise kerpiç yapımında

³²³ Gül İnanc Barkay, *ABD Diplomasinde Türkiye (1940-1943)*, Buke Yay., İstanbul, 2001, s. 19.

³²⁴ Ayhan Songar, *Haşhaş Meselesi ve Türkiye*, Hareket Yay., İstanbul, 1974, s. 17-19.

³²⁵ Çağrı Erhan, *Beyaz Savaş: Türk-Amerikan İlişkilerinde Afyon Sorunu*, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 1996, s. 27.

kullanmışlardır. Osmanlı döneminde Anadolu’da üretilen afyon, yoğun biçimde içilmemekle birlikte 16. ve 17. yüzyıllarda bazı dergâh ve tekkelerde kullanılmış; ancak 4. Murat döneminde getirilen sert yasaklamalarla bu alışkanlığın önüne geçilmeye çalışılmıştır. Anadolu’da üretilen afyon, bu yüzyılda, Rum, Ermeni ve Yahudi tüccarlarca toplanarak Venedikli tüccarlara satılmıştır. Onların aracılığıyla Avrupa, Hindistan ve İran’a taşınmaya başlanmıştır. 19. yüzyıl başlarında Çin’de afyon kullanımının artması sonucu, ihtiyaç karşılanamamış ve 1810’dan itibaren Anadolu afyonu, İngiliz ve Amerikan gemileriyle Çin sahillerine taşınmıştır.³²⁶

19. yüzyılın sonu ve 20. yüzyılın başında afyon, Osmanlı Devleti’nin temel ihraç malları arasında çok önemli bir yere sahip olmuştur. Üzüm, İncir ve zeytinyağından sonra en fazla ihraç, afyondan sağlanmıştır. Ancak Anadolu’da afyonun uluslararası ticaretini Türkler değil, İngiliz ve Amerikan şirketleri yapmışlardır. Bu nedenle asıl geliri yabancılar almakta ve bu durum, iki sebepten ötürü ileri gelmektedir. Yabancı şirketlerin gelirlerini en üst düzeye çıkarmak için afyona gerçek değerinin altında fiyat vermeleri ve devlet tarafından tam bağımsız bir gümrük politikasının izlenememesi bunda etkili olmuştur.³²⁷

ABD’ deki duruma baktığımızda afyondan elde edilen morfin ve eroinin kullanılması söz konusudur. Morfin öncelikle Amerikan iç harbi sırasında ağrı giderici bir ilaç olarak harp yaralılarına uygulanmıştır. 1867’de Prevase’in hipodermik şırıngayı keşfetmesinden sonra bütün harp yaralılarına, ağrıyı gidermek için geniş şekilde morfin enjekte edilmiştir. Amerikan iç savaşı bittiği zaman, iç savaşta yaralananlar, uzun seneler kendi kendilerine morfin kullanmışlardır ve böylelikle morfine bağımlı bir toplum varlık göstermiştir.³²⁸

1909 yılında afyon ve türevlerinin tıbbî amaçlar dışında ABD ve sömürgelerine sokulması yasaklanmıştır. ABD aynı yıl Şangay’da, 1911 ve 1913’te Lahey’de kaçak afyon üretimini ve ticaretini engellemeyi amaçlayan uluslararası konferanslar düzenlemiştir. Osmanlı Devleti bu konferanslara katılmadığı gibi, I. Lahey Afyon Konferansı sonunda (1912) hazırlanan Afyon Sözleşmesi’ni de imzalamamıştır. Ancak Sevr Antlaşması’nın 280. maddesi gereği bu sözleşmeye uymayı taahhüt etmek zorunda kalmıştır.³²⁹

³²⁶ Çağrı Erhan, a. g. e., s. 29.

³²⁷ Çağrı Erhan, a. g. e., s. 35-36.

³²⁸ Ayhan Songar, a. g. e., s. 19-20.

³²⁹ Semih Bulut, a. g. t., s. 183.

1916 yılına gelindiğinde “Harrison Narcotic Act (Harrison Uyuşturucu Maddeler Yasası) ” adı verilen kanunla, nihayet, uyuşturucu madde olan morfin ve eroin ABD içinde satışı, dağıtımı ve kullanımı birçok kısıtlama ve kontrollere bağlanmıştır. Bu kayıtların dışındaki her türlü kullanımlara cezai müeyyideler konmuştur.³³⁰

ABD’nin bu çabaları I. Dünya Savaşı’ndan sonra kurulan MC tarafından desteklenmiştir. MC Misakı’nın 23. maddesine göre; afyon ve diğer uyuşturucu maddelerinin ticarete ilişkin anlaşmalara uyulup uyulmadığını denetleme yetkisi MC’ne verilmiştir. Bu çerçevede 15 Aralık 1920’de “*Afyon ve Diğer Uyuşturucu Maddelerin Kaçakçılığı Danışma Komitesi*” adıyla sürekli bir organ kurulmuştur. Bu komite, Çin, İngiltere, Fransa, Hindistan, Japonya, Hollanda, Portekiz ve Siyam temsilcilerinden ve 8 uzmandan meydana gelmiştir. Daha sonra komiteye, ABD ve Yugoslavya temsilcileri de katılmıştır. Komitenin çalışmaları neticesinde, Kasım 1924’te Cenevre’de bir konferans toplanmıştır. İngiltere, Çin, ABD, Fransa, Hindistan, Japonya, Hollanda, Portekiz ve Siyam’ın katılımıyla toplanan konferansın ana teması Lahey Sözleşmesi’nde yer alan, afyon kullanımının azaltılması yönündeki düzenlemenin işler hale getirilmesi üzerinedir. Ancak, Japon gemilerinin (Formoza’dan Hon Kong’a) taşıdığı uyuşturucu maddeler konusunda Japon ve İngiliz delegeler arasında çıkan anlaşmazlıklar nedeniyle konferansın I. bölümünden netice alınamamıştır.

Uluslararası camiada bunlar olurken 1922 yılında Amerikan Dışişleri, Hazine ve Ticaret Bakanlıkları’nın bünyesinde “Narcotic Control Board” (Uyuşturucu Maddeler Kontrol Organı) adlı bir teşkilat kurulmuştur. Bu teşkilatın amacı, ülkeye sokulan maddelerin uygun olarak kullanıp kullanılmadığının saptanmasına yöneliktir. Bu teşkilat zamanla genişlemiştir.³³¹

Lozan Antlaşması’nın 100. maddesiyle de yeni Türk Devleti Lahey Afyon Sözleşmesi’ne taraf olmayı kabul etmiştir.³³² Ancak Türkiye, Lozan’da kabul ettiği halde afyon üretimi ve ticareti konularında herhangi bir düzenleme yapamamıştır. Bunun nedeni, yıllar süren savaşlar sonrasında büyük bir darboğaz içinde bulunan Türk ekonomisi için afyonun önemli bir gelir kaynağı olmasıdır. Dolayısıyla Türkiye, Lozan Antlaşması ile çeşitli düzenlemeler yapmayı üstlendiği için açıkça 1912 Sözleşmesi’ni

³³⁰ Ayhan Songar, a. g. e., s. 19-21.

³³¹ Çağrı Erhan, a. g. e., 46.

³³² Semih Bulut, a. g. t., s. 183.

tanımadığını bildirememiştir. Bunun yerine, MC'den gelen çağrılara cevap vermeme yoluna gitmiştir.³³³

MC bünyesinde oluşturulan *Afyon ve Diğer Uyuşturucu Maddelerin Kaçakçılığı Danışma Komitesi*'nin Cenevre'de düzenlediği konferansın I. bölümüne katılmayan Türkiye, 2. Cenevre Konferansı'na 41 ülkeyle birlikte katılmıştır. Görüşmeler sonucunda, 19 Şubat 1925'te Cenevre Afyon Sözleşmesi imzalanmıştır. Türkiye'nin imzalamadığı sözleşme ile her ülkenin uyuşturucu maddeler ajansı kurması, uyuşturucu maddelerin satılmasında hükûmet tekellerinin kurulması, eroin kullanımının yasaklanması, MC bünyesinde uyuşturucu maddeler konusunda sürekli bir organ kurulması, MC Sekreteryası'nın, dünya tıbbî ve bilimsel afyon ihtiyacına yönelik yıllık istatistikler yayımlanması, sözleşmenin kapsadığı uyuşturucu maddelerin “ en ziyade müsaadeye mazhar millet” anlaşmalarının kapsamından çıkarılması konularını düzenlemiştir. Ayrıca sözleşmenin 19. maddesinde, afyon ve diğer uyuşturucu maddelerin üretim ve ticaretini düzenleyecek, “ Merkezi Sürekli Afyon Masası” adlı bir organın kurulmasına ilişkin bir düzenleme yer almıştır.³³⁴

Afyonu sınırlamayı amaçlayan yeni bir uluslararası girişim, 1927 yılında Amerikan hükûmetince başlatılmıştır. Buna göre emniyet güçleri arasında uyuşturucu kaçakçılığı konusunda istihbarat paylaşımında bulunulması amaçlanmıştır. Görüşmeler sonucunda, içlerinde Türkiye'nin de bulunduğu 17 ülkeden söz konusu işbirliğinin gerçekleştirilmesi için gerekli iç düzenlemeleri yapmaları istenmiştir. 1928 yılında bu doğrultuda bir protokol imzalamışlardır.³³⁵

1928 yılından beri uyuşturucu maddelerle mücadele hususunda ciddi girişimlerde bulunan Türkiye, uluslararası sözleşmelerden doğan yeni koşulları karşılamak için birçok kanun çıkarmıştır ve bu kanunlar güncelliğini korumaktadır. Uyuşturucu maddelerin tekele alınmasına dair kanun, bunlardan biridir. Uyuşturucu madde ticaretinin özel ellere bırakıldığı takdirde, meşru olmayan yollara sapacağını öğrenmiş olan Türk hükûmeti, herkesten önce uyuşturucu yapımı, ithal, ihraç ve satışını tekel altına koyan bir kanun yaparak meclise sunmuştur. Böylece afyon ekimi, hükûmet denetimi altında sınırlı bir miktara indirilmiştir.³³⁶

³³³ Çağrı Erhan, a. g. e., s. 66.

³³⁴ Çağrı Erhan, a. g. e., a. 56-58.

³³⁵ Çağrı Erhan, a. g. e., s. 67 ; Semih Bulut, a. g. t., s. 185.

³³⁶ Doğan Avcıoğlu, a. g. e., s. 372.

Uyuşturucu madde kullananların sayısının bütün önlemlere rağmen azalmaması üzerine ABD, 1930'da MC'den yeni bir konferans düzenlemesini ve konferansa Türkiye'nin de davet edilmesini istemiştir. Bu çağrı üzerine Türkiye, afyon politikasında yeni bir dönemin başlangıcı sayılabilecek Londra Konferansı'na katılmayı kabul etmiştir. Türkiye'nin amacı, büyük çatışmaların olduğu bir dönemde MC ve Batılı devletlerle olan uyuşmazlıkları sona erdirmeye ve MC'ye üye olmak istemesidir. Türkiye 8 yıldır onaylamakta direndiği Lahey Sözleşmesi'ni yakında yürürlüğe sokacağının ilk sinyallerini, konferansta göstermiştir. İkinci olarak, ham afyonu işleyen Almanya, Fransa ve İsviçre'deki firmaların 1928'de birleşip kartel oluşturmalarıyla düşen afyon fiyatları, Türkiye'yi olumsuz etkilemiştir. Hükûmet, afyon ticaretinin devlet tekeline alınması için gerekli ön çalışmalara başlamıştır. Esasen devlet tekeli, kaçakçılığın ve ihtiyaç fazlası üretimin önlenmesi açısından 1912 ve 1925 sözleşmelerinde ülkelere tavsiye edilen bir durum olmakla birlikte, Türkiye, afyon fiyatlarının düştüğü bir ortamda, afyon ticaretinden daha fazla pay almak istemiştir. Ancak görüşmelerde Türk istekleri tepkiyle karşılanmıştır.³³⁷

1930'lı yıllar ABD'de Türk aleyhtarlığının hızla arttığı yıllar olup Amerikan basınında, ülkeye giren uyuşturucunun büyük bir kısmının Türkiye kaynaklı olduğuna dair haberler sürekli çıkmaya başlamıştır. Ankara'daki Amerikan Büyükelçisi Josep Grew, uyuşturucu meselesi için Dışişleri Bakanı Tefik Rüşti Aras ile görüşmüş ve uluslararası düzenlemelerin bir an önce onaylanmasını istemiştir. 1931 başında ABD, kendi limanlarına giren uyuşturucu maddelerin çıkış noktası olduğu gerekçesiyle Türkiye'yi sert bir nota ile protesto etmiştir. Bu durum karşısında, Türk hükûmeti, 16 Şubat 1931'de Türkiye'de faaliyet gösteren tüm uyuşturucu madde fabrikalarını kapatmıştır. Afyon alım, satım ve nakliyesine sınırlamalar getirilmiştir. Büyükelçi Grew, 29 Şubat 1932'de bir başka göreve atanırken, Türk Dışişleri'ne yaptığı veda ziyaretinde, iki ülke ilişkilerinde talihsiz bir unsur olarak Türkiye'den ABD'ye yapılan afyon kaçakçılığını gördüğünü söyleyerek, bir anlamda Türkiye'nin aldığı önlemlerin yeterli olmadığını belirtmiştir.³³⁸

Grew'in yerine atanan yeni Büyükelçi Charles H. Sherill, Cumhurbaşkanı Atatürk'ün İngilizce biyografisini hazırlaması sayesinde, Atatürk ile doğrudan temas kurabilme imkânı bulabilmiştir. Bu temaslarda afyon sorunu, Atatürk ile doğrudan

³³⁷ Çağrı Erhan, a. g. e., s. 68.

³³⁸ Çağrı Erhan, a. g. e., 70-71.

görüşen Sherill, kendisini ikna edebilmek için ABD’de yakalanan kaçak afyonun önemli bir bölümünün Türkiye’den gelmesinin Türk imajına zarar verdiğini belirtmiştir. Nitekim Kasım 1931’de Türkiye’den gelen bir gemide 240 kilo kaçak afyon yakalanmıştır. Büyükelçinin çabaları neticesinde, Aralık 1932’de Türkiye’nin, 1912 Lahey, 1925 ve 1931 Cenevre Sözleşmelerine taraf olması kararlaştırılmış ve 14 Ocak 1933’te kanunlaştırılmıştır. Bu kanun, 26 Ocak 1933’te Resmî Gazete’de yayımlanmış ve 8 Haziran 1933’te yürürlüğe girerek, ham afyonun ihracatı devlet tekeline alınmıştır. Böylelikle Türkiye’nin bu tavrı yalnız ABD’de değil aynı zamanda diğer ülkelerle olan ilişkilerine de olumlu yansımıştır.³³⁹

1935’te çıkartılan kanun gereğince, Türkiye’de afyon üretimi ve satışı tamamıyla devlet tekeline alınmıştır. 24 Haziran 1938’de 3491 sayılı kanunla Toprak Mahsulleri Ofisi kurulmuş ve bu kanuna göre; afyondan elde edilebilecek olan maddelerin ihracı ile afyon alkaloidlerinin ithalatı tamamıyla Ofise ait olmuştur. Sadece afyonun iç ticareti serbest bırakılmıştır. Fakat iç ticarete nihaî satış yeri mecburî olarak TMO idi ve aracı tüccar üretici köylüden topladığı afyonu, TMO’ya satmak mecburiyetinde bırakılmıştır. Ancak üretim fazlası afyonun, kaçak olarak aracı tüccarın elinde birikmesine de yol açmıştır.³⁴⁰

II. Dünya Savaşı sırasında ABD’de uyuşturucu madde kullanımı en alt seviyeye düşmüştür. 1942’de ruhsatsız haşhaş ekiminin yasaklanmasıyla afyon ve türevlerinin üretiminde bir azalma yaşanmıştır. Savaş koşulları nedeniyle dışarıdan gelen afyon miktarı da azalmıştır. Arzdaki bu azalmaya etkin polisiye ve yasal önlemler de eklenince, 1940-1945 döneminde ABD’de başta morfin ve eroin olmak üzere çeşitli uyuşturucu maddelerin bağımlısı olanların sayısı 30 binin altına düşmüştür.³⁴¹

4.7.6. Lozan Konferansı ve Sonrasında Boğazlar Konusunda ABD’nin Tutumu

Lozan Barış Konferansı’nda Boğazlar ile ilgili ortaya atılan tezler uzun tartışmalara yol açmış ve katılımcı devletlerin bu konuda ortak bir görüşte birleşmesi uzun zaman almıştır. İngiltere, Sovyetler Birliği ve Türkiye’ye ait üç tez tartışmaların odağı olmuştur. Yaklaşık sekiz ay süren konferansta, bu üç farklı tez üzerinden uzlaşma sağlanmaya çalışılmıştır. Lozan Konferansı’nda Boğazlara ilişkin görüşler 4 Aralık

³³⁹ Semih Bulut, a. g. t., s. 186.

³⁴⁰ Ayhan Songar, a. g. e., s. 33.

³⁴¹ Çağrı Erhan, a. g. e., s. 75-76.

1922 tarihinde Boğazlar Rejimi Komisyonu'nda görüşülmeye başlanmıştır. İngiliz Delegasyon Lord Curzon'un Boğazlar sorununun önemine dikkat çeken konuşmalarının ardından söz hakkı Türkiye'ye verilmiştir. Konferansın Türkiye temsilcisi İsmet İnönü, Rusya, Ukrayna ve Gürcistan'ın bu görüşmelere katılmasından duydukları memnuniyeti dile getirmiş ve Boğazlar konusunu içeren Misâk-ı Millî maddesini okuyarak, Türkiye'nin bu konudaki düşüncelerini yansıtmaya çalışmıştır. Lord Curzon, İnönü'nün yaptığı ilkesel açıklamaların, toplantıya katkı sağlamayacağını belirterek İnönü'yü eleştirmiştir. Türk temsilcileri bu eleştirilere cevap vermemiş ve oturumun akışını değiştirecek bir konuşmada bulunmaktan kaçınmışlardır.³⁴²

Konferans esnasında Rus delegasyonu Boğazlarda tam ve sürekli ticarî serbesti isterken, savaşta ve barışta Boğazların Türkiye dışındaki bütün ulusların savaş gemilerinin geçişine kapanması üzerinde ısrar etmiştir. Bu öneri, Türk Delege İsmet Paşa'nın ileri sürdüğü anlaşma teklifinden daha fazla Türkiye yanlısı görünmüştür. Bunun nedeni Boğazların, Rusya'nın savunma sistemi içinde Yakındoğu'daki en hassas noktası olmasıdır. Kırım Savaşı'ndan başlayıp Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Bolşevik İhtilali'ni bastırmayı amaçlayan, Müttefik müdahalesiyle biten tatsız tecrübeler, Rusların, Boğazların güvenliği konusunda aşırı titizliğine neden olmuştur. Fakat Müttefikler Boğazları kapamanın, Karadeniz'de sınırsız bir Rus egemenliğine yol açacağını düşünmüşlerdir. Bu şekilde Rusların Lozan'da Boğazlarla ilgili görüşmelerde hazır bulunmaları, Türk tezini teyit etmeleri yönünden faydalı olmuştur.³⁴³

Oturumda yapılan açıklamaların ardından söz alan İngiliz temsilci Curzon, Rus temsilcisinin yaptığı açıklamaları Türkiye'nin haklarını savunan açıklamalar olarak kabul etmiş ve Rusya'nın Türkiye'ye olan bu yakınlığından duyduğu rahatsızlığı ima etmiştir. Curzon, ayrıca Türkiye'nin kendi görüşlerini açıklamak yerine, Rusya'nın ortaya attığı düşünceleri onaylamakla yetinmesini de eleştirmiştir. Curzon'a göre Rusya bu oturumda sadece kendisini değil, aynı zamanda Türkiye, Ukrayna ve Gürcistan'ı da kendi politik çıkarları doğrultusunda destekleyip temsil etmektedir. İngiltere, Rusya'nın diğer Karadeniz Devletleri'ni kendi çıkarlarına araç olarak kullandığını ima etmiştir. Curzon, Türkiye'nin kendi fikirlerini ortaya koymayışını eleştirerek, bu tutumun

³⁴² Kazım Ökten, *Montreux Boğazlar Sözleşmesi*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Tarih Ana Bilim Dalı, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne, 2008, s. 45.

³⁴³ <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/45/810/10302.pdf> (Erişim Tarihi = 22. 11. 2011).

konferansın ertelenmesine neden olacağını belirtmiş ve Türkiye'yi kendi görüşlerini açıklama noktasında baskı altına almaya çalışmıştır.³⁴⁴

İngiltere, Türkiye ve Rusya'nın görüşlerine baktığımızda: Müttefikler; Boğazların sadece ticaret gemilerine açık olması, bu açıklığın teminatı olarak Boğaz'ın iki yakasının askersizleştirilmesi; milletlerarası bir idarenin bu işi kontrol ve idare etmesini savunmuşlardır. Rusya; Boğazların sadece ticaret gemilerine açık olması, bütün savaş gemilerine kapalı olması ve Türkiye'nin Boğazları tahkim etmesini savunmuştur. Türkiye ise Misakı Millî'nin dördüncü maddesine göre; İstanbul ve Marmara'nın güvenliği şartı ile Boğazlardan geçiş serbestisini savunmuştur.³⁴⁵

Amerikalılar ise savaş ve barış zamanlarında Boğazların açıklığı prensibini savunmuş ve: " *Biz Karadeniz'de ticaret istikbalinin bu deniz kenarındaki milletlere hasredilmesi nazariyesini kabul edemeyiz. Biz bütün dünya milletlerinin bu haktan faydalanması fikrindeyiz. Herhangi bir milletin, coğrafi bir imtiyazla, diğer milletleri haklarından mahrum etmek iktidarını haiz olması iddia olunamaz. Bir milletçe Boğazlara ve Karadeniz'e hudutsuz bir surette tahakküm edilmesi dünya siyasetine muzdarittir.*" diyerek, tam serbestliği savunmuşlardır.³⁴⁶ Ancak, Müttefik devletlerin Boğazlar konusundaki görüşlerinde ısrarcı olmaları üzerine Amerikan heyeti, Müttefiklerin tarafında bulunmaya karar vermiştir. Müttefiklerin tarafına geçmiş olan Amerikan heyeti, ABD'nin dâhil olamayacağı bir komisyonun kurulmasının ve Boğazların askersizleştirilmesinin sözcülüğünü yapmıştır.³⁴⁷

Neticede Lozan Konferansı'nda imzalanmış olan Boğazlar Sözleşmesi'ne göre; Boğazlardan serbest geçişin güvenliğini sağlamak amacıyla Çanakkale ve İstanbul Boğazlarının her iki kıyıları ile Marmara Denizi'ndeki adalar gayriaskerî hale getirilmiş ve bu bölgelerde tahkimat yapmak ve asker bulundurmak yasaklanmıştır. Buna karşılık, bu bölgelerin herhangi bir saldırıya karşı güvenliği de sözleşmeyi imza eden devletlerle MC'nin garantisi altına konulmuştur. Türkiye, Boğazlar egemenliğinin sınırlandırılması demek olan bu hükümler, istemeyerek kabul etmekle beraber, kolektif güvenlik

³⁴⁴ Lozan Barış Konferansı Tutanaklar, Belgeler, C: 1, Çev. Seha Meray, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1969, s. 139-140.

³⁴⁵ Beytullah Kazancı, *Lozan ve Montro Anlaşmalarında Türk Boğazlarının Durumu*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih AnaBilim Dalı, Ankara, 2007, s. 73.

³⁴⁶ <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/45/810/10302.pdf> (Erişim Tarihi = 22. 11. 2011).

³⁴⁷ Semih Bulut, a. g. t., s. 109.

alanında; MC'nin etkili rol oynayacağı ve silahsızlanmanın gerçekleşeceği ümidini taşımış; ancak her iki konudaki beklentisi de gerçekleşmemiştir.³⁴⁸

Boğazlardan geçiş konusu, 6 Ağustos 1923 tarihli Türk-Amerikan Lozan Antlaşması'nın 10. maddesi gereğince; ABD'nin 23 Temmuz 1923'te Lozan'da imzalanan Boğazlar Sözleşmesi hükümlerine uymak şartıyla Çanakkale ve İstanbul Boğazı ile Marmara Denizi'nden en ziyade müsaadeye mazhar millet sıfatıyla, dünya ülkelerinin gemi ve uçakları ile eşitlik prensibi çerçevesinde serbest geçiş ve dolaşım hakkına sahip olduğu öngörülüyordu. Ancak söz konusu anlaşma, Amerikan Senatosu'nda onaylanmayınca iki ülke arasında diplomatik ilişkileri başlatmaya yönelik olan, 17 Şubat 1927 tarihli Modus İvendi imzalanmıştır. ABD, Boğazlardan, en ziyade müsaadeye mazhar millet statüsündeki serbest geçişi, söz konusu anlaşmanın 3. paragrafındaki ibare ile elde etmiştir. Bu ibarede: “ *yerleşme ve ikâmet sözleşmesi ve konsüler sözleşme imzalanıncaya kadar, 6 Ağustos 1923'te imzalanan Türk-Amerikan Lozan Antlaşması'nın başlıca maddeleri, 2 ülkenin birbirlerinin vatandaşlarına yapacakları muameleyi teşkil edecektir.* ” 1929'da imzalanan Türk-Amerikan Ticaret ve Denizcilik Anlaşması'nın 3-a maddesiyle, Türk sularında Amerikan gemilerine, bazı istisnalar olmak şartıyla, Türk gemileriyle aynı haklar verilmiştir. 18 Ekim 1930'da iki ülke arasında bir yerleşme ve ikâmet anlaşmasına yönelik müzakereler başladıktan sonra Amerikalı yetkililer, 1927 tarihli Modus İvendi ile Boğazlardan, en ziyade müsaadeye mazhar devlet olma sıfatıyla elde ettikleri bu hakkı, kaybedeceklerini düşünmüşlerdir. Bu nedenle ayrıca bir Boğazlar Sözleşmesi yapılması gerektiğini düşünmüşlerse de Grew, bunun Türkleri şüphelendireceğini belirterek karşı çıkmıştır.³⁴⁹

Esasında Modus İvendi'nin hükümsüz kalabilmesi için sadece bir yerleşme ve ikâmet anlaşmasını imzalamak yeterli olmamakla birlikte iki ülke arasında aynı zamanda bir konsolosluk sözleşmesinin de yapılması gerekmektedir. Bu durumun sonradan farkına varan Amerikalı yetkililer, yapılacak bir konsolosluk sözleşmesini öteleyerek, 1927 Modus'unu yürürlükte tutarak, Boğazlar konusundaki haklarını korumayı başarmışlardır.³⁵⁰

Türkiye, İngiltere ile Musul anlaşmazlığına son verip Türk-Irak sınırını belirleyen 1926 Anlaşması'nı, İtalya ile 1928 Dostluk ve Tarafsızlık Anlaşması'nı, Fransa ile, Suriye ve Lübnan için 1928 Sözleşmesi'ni ve 1930 Dostluk ve Tarafsızlık

³⁴⁸ Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasî Tarihi*, C: I-II, Alkım Yay., İstanbul, 2007, s. 343.

³⁴⁹ Semih Bulut, a. g. t., s. 109- 110.

³⁵⁰ Semih Bulut, a. g. t., s. 111.

Anlaşmasını, Yunanistan ile 1930 Dostluk Antlaşması'nı imzalaması dönemin en önemli dış politik gelişmeleridir.³⁵¹

Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra uluslararası barışın korunması için savaş galibi devletlerin önderliğinde kurulan MC'nin amacı Versay Antlaşması ile kabul edilen barış düzenini korumak olmuştur. Türkiye, savaş galibi olmadığı için başlangıçta MC'ne alınmamıştır. Ancak uluslararası ilişkilerde meydana gelen gelişmeler etkilerini Cemiyet için de göstermiş, savaşta yenilen devletler de örgüte üye olmaya başlamışlardır.

Türkiye'yi örgüte yaklaştıran çeşitli gelişmeler olmuştur. Türkiye, 1930'lara doğru uluslararası çalışmalara aktif olarak katılmaya başlaması, kısa zamanda MC'ne gireceğini göstermiştir. Örgüt içinde statükocuların etkili olması Türkiye'nin girmesini kolaylaştırmıştır. Türkiye'nin MC'ne girmesinde en etkili sebep; Sovyetlerin örgüte karşı tutumunu değiştirmiş olmasıdır. Kurtuluş Savaşı'ndan beri süregelen dostluk ilişkileri, Cemiyete girerken, Türkiye'nin, Sovyetlerin örgüte karşı tutumunu göz önünde bulundurmasına neden olmuştur. Türkiye, MC'nin daveti üzerine 18 Temmuz 1932'de üye olmuştur.³⁵²

MC'nin gerçek anlamda uluslararası sorunlarla karşılaşması 1930 yılından sonra başlamıştır. Eylül 1931'de Japonya, Çin askerlerinin iki ülke arasındaki demiryolu hattını sabote ettiği bahanesiyle, Çin toprakları dâhilinde kalan Güney Manchurya demiryolunu işgal etti. Demiryolu ve civarı, iki ülke arasında önemli ticarî güzergâh niteliğindedir. Artık dünya Japonya'nın bir hak koruma peşinde değil, işgal amacının olduğunun farkındaydı. Japonya MC üyesi olmakla birlikte MC Sözleşmesi'nin 11. maddesi gereğince; olay yerine bir inceleme komisyonu göndermesi gerekmekteydi. Japonya bu kararı veto etmişse de Çin, sözleşmenin 25. maddesini esas göstererek, soruna taraf olan ülkelerin alınan kararları bloke edemeyeceklerini belirtti. Japonya ile alınacak zorlayıcı tedbirlere ABD destek vermeyeceğini beyan etmiştir. Komisyon, olayların başlamasından ancak 7 ay sonra Manchurya'ya varabilmişti. Bu arada Japonya işgal harekâtını tamamlamış³⁵³ ve işgal ettiği bölgede kukla bir devlet kurmuştur.

³⁵¹ İsmail Soysal, “ Türkiye'nin Batı İttifakına Yönelişi (1934-1937)”, *Belleten*, C: XLV, S: 177, Ocak 1981, s. 95.

³⁵² Mehmet Gönlübol, a. g. m., s. 46.

³⁵³ Abdullah Kıran, “ Milletler Cemiyeti ve Önlenemeyen Savaş”, *GAU J.Soc& App. Sci (Girne Amerikan Üniversitesi)*, 3/ 6, Girne, 2008, s. 27-28.

ABD'nin Japon saldırısına karşı tepkisi, kurulan yeni devleti tanımamak şeklinde olmuştur.³⁵⁴

Japonya, 1933 yılında MC'den ayrılmış ve İtalya, Habeşistan'ı ele geçirme hazırlığında olmuştur. Almanya, Versay Barış Antlaşması ile bağlarını koparmaya çalışırken, ABD 1921'den beri silahsızlanma konuları dışında, dünya işlerine karışmamaktadır. Sovyetler, Almanya'nın Doğu Avrupa'da genişlemesinden endişe duymaktadır. Bu durumda, Versay Anlaşması ve onu bütünleyici nitelikteki 1925 Locarno Antlaşmalarına,³⁵⁵ savaşı yasaklayan 1928 Briand-Kellog Paketi'ne saygıyı sağlamak, dolayısıyla MC'nin toplu güvenlik sistemini ayakta tutma sorumluluğu İngiltere ve Fransa'ya düşmekteydi. Kaldı ki her ikisinin kamuoyu yeni bir savaşada karşıydı.³⁵⁶

³⁵⁴ Maxime Lefebvre, *Amerikan Dış Politikası*, Çev. İsmail Yerguz, İletişim Yay., İstanbul, 2005, s. 29

³⁵⁵ Uluslararası barışın korunması yönünde MC'nin garantisinde olmasına rağmen Fransa'nın Almanya'ya karşı emniyetini sağlama konusunda endişeleri devam etmekteydi. Fransa, Almanya'nın ilk fırsatta Versay Antlaşması'na karşı geleceğini çok iyi biliyordu. Bu nedenle Fransa, İngiltere ile 1922'de bir ittifak yapma girişiminden bir sonuç alamayınca durumu MC'ye iletti. MC, silahsızlanma ile güvenlik meselesi arasında sıkı bir bağlantı kurarak karşılıklı yardım anlaşması hazırladı ve üye devletlerin onayına sundu. Buna göre; MC'ne üye devletler, saldırıya uğrayan tarafa yardım edeceklerdi. Fransa ve müttefikleri bunu kabul ederken İngiltere, İskandinav devletleri ve Hollanda üzerinde taahhütlerini arttıracakları gerekçesiyle antlaşmayı kabul etmedi. Yani İngiltere, Almanya ile Fransa ve Belçika arasındaki batı sınırlarını korumayı garanti altına alırken, aynı garantiyi Polonya ile Almanya ve Çekoslovakya ile Almanya arasındaki sınırlar için vermedi. İtilaf devletleri tarafından Almanya'nın batı sınırlarının güvenliği kesin olarak garanti edildi. Bunun yanı sıra; Almanya da, doğu sınırlarını silahlı kuvvete başvurarak değiştirmemeyi taahhüt ediyordu. Karşılıklı güven ortamının gelişmesi üzerine Fransa, Almanya'nın MC'ye üye olması şartını ileri sürünce Almanya bu teklifi kabul etti.

MC'nin güvenliği sağlama konusundaki girişimleri olumlu biçimde sonuçlanmayınca, Fransa, Almanya'nın 1922 yılında teklif ettiği savaşa başvurmama prensibine döndü. Almanya, Fransa ile ilişkilerin düzelmesini istemekteydi. 1924 Ağustos ayında Londra'da imzalan Dawes Planı, Fransız-Alman ilişkilerinin yumuşamasına neden olmuştur. Bu plana göre; Almanya'ya 200 milyon dolarlık borç verilecekti ve bunun yarısını ABD üstlenecekti. Bu planın uygulanmasından sonra Mark'ın değeri yükselmeye, üretim artmaya başladı. Dünya ticaretinde Alman malları itibar görmeye başladı. Böylelikle Fransa-Almanya ilişkileri düzeldi ve Locarno'ya giden yol açıldı.

İngiltere, Avrupa güvenliğinin bozulmasını istemiyordu. Almanya da tamirat ve tazminat sorununda Fransa ile iyi ilişkiler kurmak istiyordu. Bu nedenle Alman Başbakanı Stresemann, Şubat 1925'te Fransa'ya bir nota göndererek karşılıklı güvenlik paketi kurulmasını önerdi. Bu gelişmeler üzerine Fransa, İngiltere, İtalya, Almanya, Belçika, Polonya ve Çekoslovakya delegeleri, İsviçre'nin Locarno şehrinde hazırlanan konferansa katıldılar. Bu konferansta hazırlanan Locarno Antlaşması, 1 Aralık 1925'te Londra'da imzalandı. Bu antlaşmaya göre;

- 1- Almanya Versay Antlaşması ile belirtilen Fransa ve Belçika sınırlarını yani batı sınırlarını kabul etti. Bu konu anlaşmazlık çıkarsa mesele MC'ne götürecek ve İngiltere ile İtalya bu statüyü korumaya kefil olacak,
- 2- Bütün anlaşmazlıklar barış yoluyla çözülecek,
- 3- Bu antlaşma Almanya'nın MC'ne üye olması şartı ile yürürlüğe girecekti.

Bu antlaşma, Fransa'nın Alman'ya karşı güvenliğini sağlama girişimidir. Almanya bu antlaşma ile batı sınırlarına güvence verirken doğu sınırları ile ilgili bir garanti verilmemiştir. Çünkü bu sınırlarında Polonya ve Çekoslovakya bulunuyordu. Almanya, 1926'da MC'ne üye olmuş oldu. Bu antlaşmadan en çok Fransa memnun kalmıştır. Bkz. Ahmet Eyicil, *Siyasî Tarih 1789-1939*, Gün Yay., Ankara, 2005, s. 324-327.

³⁵⁶ İsmail Soysal, a. g. m., s. 97.

Almanya, Versay Antlaşması'nı tanımadığı ortaya koyduğu icraatlarla gösterdi. Almanya, 1934'ten itibaren silahlanmaya başladı. Bu icraatlarını, Ekim 1933'ten itibaren Silahsızlanma Konferansı ve MC'den çekilerek yaptı. 1936 yılına kadar asker sayısını 100.000'den üç katına çıkarmaya ve 26.000 tonluk kruvazörlerin yapımına karar vermişti. 1935 Mart ayında mecburî askerlik kanununu ilan etti.³⁵⁷

Almanya'nın sınır değişikliğinden bahsetmeye başlaması, İtalya ile işbirliğini artırması ve Boğazlar konusundaki olumsuz tavrı Türkiye'yi rahatsız etmiştir. Ancak Türkiye, Almaya ile iktisadî işbirliğinden de vazgeçmemiştir. Bu dönemde dış ticaret politikasını siyasî, askerî ve ekonomik amaçlarına uygun olarak düzenleyen Almanya ise Türkiye üzerinde önce iktisadî sonra siyasî nüfuz kurarak, Türkiye'yi Batı bloğundan ayırıp Berlin Roma Mihveri'ne çekmeye çalışmıştır. Almanya ve İtalya'nın yayılmacı tavrı, Akdeniz'de bir denge unsuru olarak İngiltere'nin yakınlığını aramasına yol açmıştır.³⁵⁸

Türkiye, İtalya'nın öteden beri gizlemeye çalıştığı genişleme emeli nedeniyle, bir İtalyan saldırısına karşı hazırlıklı olmayı ve İtalya'ya karşı güvence sağlayıcı tertipler oluşturmayı dış politikanın temeli saymıştır. O nedenle ki Sovyetler Birliği ile dayanışma politikası gütmeye önem vermiş, MC'nin içinde toplu güvenlik ilkesinin savunucusu olmuş ve Balkan Paketi'nin bir an önce gerçekleşmesine çalışmaktadır. Avrupa'da tehlike çanlarının duyulması nedeniyle Türkiye, Boğazları silahlandırmanın çarelerini aramıştır. Bu nedenle Türk Dışişleri Bakanı Aras, 1933 Mayıs'ında Cenevre Silahsızlanma Konferansı'nda Lozan Boğazlar Sözleşmesi'ndeki Boğazların askerlikten arındırılmasına yönelik hükümlerin değiştirilmesini istemiştir. Böyle bir değişikliğin, Türkiye'nin güvenliğini güçlendireceğini belirtmiştir.³⁵⁹

1934 yılında dış basında Türkiye'nin Boğazlar konusundaki tutumuyla ilgili haberler çıkmıştır. Temmuz 1934'te Current History adlı gazetenin: "Türkiye Emniyet İstiyor" başlıklı haberinde "*İtalya'nın iktisat ve kültür sahasında Asya'ya yayılması için Mussoli'nin sarf ettiği sözler Türkiye'yi endişeye sevk etmiştir. Her ne kadar Mussolini özellikle Türkiye'ye karşı tecavüzkar bir niyeti olmadığını temin etmişse de Türk basını, bu teminatı yeterli görmemiş ve emniyetin artırılması hakkında neşriyata başlamıştır. Türkiye, hava, deniz ve karayoluyla hücumu maruz kalabileceğini biliyor. Uluslararası*

³⁵⁷ Ahmet Eyicil, a. g. e., s. 342.

³⁵⁸ Mücahit Özçelik, " II. Dünya Savaşı'nda Türk Dış Politikası", *Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S: 29, Yıl: 2009, s. 254.

³⁵⁹ İsmail Soysal, a. g. m., s. 99.

*vaziyete bakarak MC'nin gücünün sarsılmış olduğu, Silahsızlanma Konferansı'nın hiçbir semere vermediğini görüyor... Bir hakikat vardır ki büyük devletlerin harp hazırlığı içinde olduğudur... TBMM tarafından 31 Mayıs'ta tasdik edilen bütçenin müdafaa kısmı % 32 oranında arttırılmıştır. Özellikle hava kuvvetleri çoğaltılacaktır...*³⁶⁰

Bu arada 1934 yılında ABD Dışişleri Bakanlığı, Boğazlar konusundaki haklarını korumak adına Türkiye Büyükelçisi Robert P. Skinner'i olası Türk-Amerikan Boğazlar Sözleşmesi konusunda Türkiye'nin görüşmelerini almak üzere görevlendirmiştir. 27 Ekim 1934'te Tefik Rüştü Aras ile yapılan görüşmede Aras, ABD'nin Boğazların ortak savunulması sorumluluğunu almaya razı olması halinde bir sözleşme yapılabileceğini ifade etmiştir. Ancak bu teklif, ABD'nin Monroe Doktri'ne ters düştüğü için kabul edilmemiştir.³⁶¹

Japonya'nın Çin'e saldırması karşısında MC hiçbir şey yapamamış ve güvenlik konusunda yetersizliğini ortaya koymuştur. 1934'ten itibaren Almanya'nın silahlanmaya başlaması ve 1935 Mart ayında mecburî askerlik sistemini hayata geçirmesi Türkiye'nin bu meseleyi ısrarla ele almasına yol açmıştır. Almanya'nın silahlanması üzere olağanüstü toplanan MC Konseyi'nde (17 Nisan 1935) Tefik Rüştü Aras, tekrar Boğazlar meselesini dile getirmiştir. Ancak, İngiltere, Fransa ve İtalya temsilcileri meselenin konuyla dorudan ilgisi olmadığını dile getirmişlerdi. Ancak Sovyetler Birliği, Türkiye'yi desteklemiştir.³⁶²

İtalya'nın Habeşistan'ı işgali ve 12 Ada'yı silahlandırması, Almanya'nın Ren Bölgesi'ni silahlandırması üzerine Türkiye, Lozan Boğazlar Sözleşmesi'ne imza atan İngiltere, Fransa, İtalya, Japonya, Yunanistan, Romanya, Yugoslavya, Sovyet Birliği ve Bulgaristan'a 10 Nisan 1936'da birer nota vermiştir. Notada, Boğazlar konusundaki endişelerini ve ilgili hükümlerin değişmesi talebini tekrarlayan Türkiye, bu devletlere bir konferansta toplanma çağrısında bulunmuştur.³⁶³

Türkiye'nin bu davetinden 12 gün sonra Amerikan Büyükelçisi MacMurray, Dışişleri Bakanı Tefik Rüştü. Aras ile ABD'nin Boğazlar üzerindeki hakları konusunda görüşmüştür(1936). Büyükelçi'nin bu görüşmeden edindiği izlenim, 1923'te imzalanmış olan Boğazlar Sözleşmesi'ni toplanacak olan konferansta Türkiye,

³⁶⁰ BCA, F: 030. 10. Y: 221. 490. 13.

³⁶¹ Semih Bulut, a. g. t., s. 112-114.

³⁶² Fahir Armaoğlu, a. g. e., s. 343.

³⁶³ Semih Bulut, a. g. t., s. 107.

hükümsüz hale getirse dahi, ABD'nin Boğazlardaki ticaret özgürlüğünün devam edeceğini yönünde olmuştur.³⁶⁴

Türkiye'nin bu notası üzerine 22 Haziran-22 Temmuz 1936 tarihleri arasında (İsviçre) Montrö şehrinde, Montrö Konferansı yapılmış ve söz konusu sözleşme 20 Temmuz 1936 tarihinde Türkiye, İngiltere, Japonya, Romanya, Sovyetler Birliği, Fransa, Yunanistan, Bulgaristan ve Yugoslavya arasında imzalanmıştır. Sözleşme 26. maddesi gereğince Türkiye de dâhil olmak üzere en az 6 onay belgesinin Fransız hükûmetine Paris'te sunulmasıyla 9 Kasım 1936 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Sözleşmeye ekli protokolün 2. maddesi uyarınca da Türkiye, 15 Ağustos 1936 tarihinde Boğazlardan yeni geçiş rejimini uygulamaya başlamıştır.³⁶⁵ ABD'nin ise bu önemli konferansta bulunamayışının nedeni, Lozan imzacılarından olmamasından kaynaklanmıştır.³⁶⁶

Her şeyden önce Atatürk Türkiye'sinin milletlerarası anlaşmalara son derece saygı göstererek, o vakitlerde moda olduğu üzere oldubitti yoluna girmemesi ve söz konusu mukavelenameyi değiştirmek için dayandığı ciddi sebepleri hukukî, askerî ve siyasî bakımlardan açık ve sarîh olarak belirterek bütün ilgilileri ikna etmeyi başarması ve bütün bu faktörlerin doğurduğu samimiyet ve ferahlık içinde bütün imzacı devletlerin bir araya gelmiş olmaları, belirtilmesi gereken olan bir husus olmuştur. II. Dünya Savaşı'nın üç yıl sonra patlak vermesi, Türkiye'nin yalnız kendisinin değil; fakat bütün Balkanlar'ın ve Ortadoğu'nun güvenliği bakımından bir kilit taşı olan Boğazların savunulmasına büyük önem vermek noktasında ne kadar haklı olduğunu da göstermiştir.³⁶⁷

Bu anlaşma gereğince Boğazlar hakkındaki silahsızlanma kayıtları kaldırılmış ve Türkiye'nin Boğazlar üzerindeki egemenliği tam olarak kurulmuştur. Öte yandan, 1923 Sözleşmesi'ne oranla, hem Türkiye hem de Karadeniz devletleri lehine değişiklikler de getirmiştir. Özellikle savaş gemilerinin Boğazlardan geçmesi meselesinde, Türkiye, tarafsız ya da savaş dışı ise savaşan tarafların savaş gemileri Boğazlardan geçemeyecektir. Türkiye, bir savaşa girerse ya da kendisini bir savaş tehlikesi altında görürse, diğer devletlerin savaş gemilerinin Boğazlardan geçmesi, Türkiye'nin isteğine bırakılmıştır. Karadeniz'e kıyısı olmayan devletlerin Karadeniz'e geçirebilecekleri ve

³⁶⁴ Semih Bulut, a. g. t., s. 112.

³⁶⁵ Necati Sözüoğlu, a. g. e., s. 21.

³⁶⁶ İsmail Soysal, a. g. m., s. 129.

³⁶⁷ Aptulihat Akşin, *Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasisi*, T.T.K. Yay., Ankara, 1991, s. 293.

bu denizde bulundurabilecekleri savaş gemilerinin cinsi, büyüklüğü ve toplam tonajı sınırlandırılmakla birlikte, bu hüküm Karadeniz devletlerinin güvenlikleri açısından önemlidir. Karadeniz devletlerinin savaş gemilerinin Boğazlardan geçişi için de bir hayli geniş bir serbestî tanınmıştır. Sözleşme 20 yıl için imzalanmakla birlikte, şimdiye kadar hiçbir imzacı devlet tarafından feshedilmemiş olduğundan yürürlükte devam etmektedir.³⁶⁸

Sonuç olarak, görüşmelere katılmayan ABD, Montrö Boğazlar Sözleşmesi'ne imza atan ya da atamayan bütün devletlerin, Boğazlardan ticarî ve transit geçiş özgürlüğünü onaylayan; ancak savaş gemilerinin geçişini sınırlayan ve Karadeniz'e kıyısı bulunan ülkelere Boğazlar konusunda diğer devletlerden daha fazla haklar veren Montrö Boğazlar Sözleşmesi'ni kabul etmekte bir sakınca görmemiştir.³⁶⁹

4.7.7. Türkiye-Amerikan Ticarî İlişkileri Üzerine Genel Bir Değerlendirme (1923-1938)

Anadolu'da çeşitli çıkar, dinî, politik ve finansal gruplar için önemli bir pazar haline gelmiştir.³⁷⁰ Bu anlamda ABD'nin de Anadolu'da büyük çıkarları olmuştur. Savaşın devam ettiği yıllarda Osmanlı-Amerikan ticaret hacmi artmıştır. Osmanlı Devleti ile toplam ticaret hacmi 1919'da 62.234.724 dolar iken, 1920'de 82. 014.734 dolara yükselmiştir. 1920 yılında ABD'nin Osmanlı Devleti'ne ihracatı 42.247. 798 dolar, ithalatı ise 39. 766.936 dolara ulaşmıştır.³⁷¹

Savaşın önce Amerikan mallarının İstanbul piyasasında büyük bir yeri olmamıştır. Amerikan bayrağı taşıyan gemiler İstanbul Limanı'nda pek seyrek görülmekteydiler. ABD Dışişleri Bakanlığı'ndan Açık Kapı politikasının uygulanmasını isteyen İstanbul Amerikan Ticaret Odası, Yakındoğu'daki Amerikan çıkarlarının geliştirilmesi için sınırsız fırsatların olduğunu ve bunun içinde özel teşebbüsün, Açık Kapı politikasıyla birçok fırsatı yakalayabileceği belirtmiştir. Bu anlamda Amerikan işadamlarıyla birlikte ABD sermayesinin hizmetinde olan donanma Türkiye'ye gelmiştir. Ufak bir filonun başında bululan Amiral Bristol'un İstanbul'daki en büyük çabası ticareti geliştirmek ve yeni pazarları açabilmek olmuştur.³⁷²

³⁶⁸ Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasî...*, s. 345.

³⁶⁹ Semih Bulut, a. g. t., s. 112-113 .

³⁷⁰ *The New York Times*, 1 March 1927.

³⁷¹ Pars Tuğlacı, a. g. e., s. 358.

³⁷² Doğan Avcıoğlu, a. g. e., s. 357.

ABD Deniz Kuvvetleri Akademisi'nde bir öğretmen de şöyle demiştir: *“İstanbul'da üslenmiş birkaç muhribimizin yardımıyla, iş çevrelerimizin temsilcileri gittikçe bu ülkeye yerleşiyorlar. Bir Amerikan muhribi, Amerikan petrolcülerini, yeni bulunan bir petrol kaynağına herkesten önce yetiştirdi.”* Amerikan Donanması ticaretin yanı sıra Türk petrol kaynaklarını ele geçirme çabası içine girmiştir. Bu amaçla Chester Projesi, donanma tarafından desteklenmiştir.³⁷³

28 Mayıs 1921'de Ankara hükûmeti, Amerikan silah yapımcılarına başvurarak 500.000 adet mavzer tüfeği ve 600.000.000 fişek için fiyat istemiştir. Amerikan Dışişleri Bakanlığı Yakınoğu Dairesi, Bakanlık Müsteşarı'na gönderdiği notta, yeni Türkiye hükûmeti ifadesinin açık olmadığını; ancak Ankara'daki milliyetçi hükûmet demek isteniyorsa bu silahların, dolaylı olarak Rus Bolşeviklere gidebileceği görüşünü savunmuştur. Bu yazı üzerine, Amerikan Dışişleri Bakanlığı, Winchester Silah Şirketi'ne 27 Haziran 1921'de önerdiği talimatta, Türk-Yunan savaşının sürmesi yüzünden taraflara silah satılmasına izin vermeyeceğini bildirmiştir.³⁷⁴

Bu arada Ankara hükûmetinin gümrük tarifeleri üzerine yaptığı değişiklikler üzerine de Fransa, İngiltere ve İtalya, Yüksek Komiserlikleri aracılığı ile TBMM hükûmet Temsilcisi Refet Bey'e 7 Kasım 1922 tarihli birer nota sunmuşlardır. Tarifelendirmenin çok kısa bir zamanda uygulanması, yasaklanan malların gümrükten çekilmesi için 1 aylık gibi kısa bir sürenin verilmesi ve bunun ticaretlerine ağır hasar vereceğine dair sıkıntılardan, uygulamanın uluslararası kullanımlara ters olduğu, notalarda belirtilen şikâyetlerden bir kaçıdır.³⁷⁵

1923 yılına gelindiğinde ABD'nin Türkiye'ye toplam ihracatı 3.464.034 dolar, ithalatında 2.888.636 dolar olmuştur. 1923 yılına gelindiğinde iki ülke arasındaki düşük ticaret hacminin sebebi olarak, misyoner faaliyetleri olarak gösterebiliriz. Çünkü savaş bitiminde ABD'de herkes Ermeni Soykırımı'ndan Türkleri sorumlu tutmuştur. Misyonerler, NER üyeleri, basın, Ermeni ve Yunan lobileri ile seçim bölgelerinin baskısıyla seslerini yükselten bazı politikacılar, tek taraflı bu çirkin propagandayı Amerikan kamuoyuna yerleştirmişlerdir. Bu karalama kampanyası, 1919-1944 yılları arasında olmasına karşın Türkiye, dünya ticaretinde bölgesinde lider olabilmenin mücadelesini vermiştir.³⁷⁶

³⁷³ Doğan Avcıoğlu, a. g. e., s. 358.

³⁷⁴ Pars Tuğlacı, a. g. e., 358-359.

³⁷⁵ BOA, HR. İM Dosya No: 62 Gömlek No: 8.

³⁷⁶ Dinç Yaylalier, a. g. m., s. 24-25.

Türkiye ile ABD arasındaki en temel sorun kapitülasyonlar olmuştur. Lozan'da İtilâf devletleriyle az çok bir anlaşmaya varıldıktan sonra ABD ile ayrı bir anlaşma yapmak isteyen Amerikan Heyeti Başkanı Josep Grew, kapitülasyonların kaldırılmasını kabul etmediklerini İsmet Paşa'ya belirtmiştir. Kamuoyunda kapitülasyonlardan yana tavrını dile getiren Grew, bu anlamda Türkiye'nin Amerikalı işadamlarına, eğitimcilere yeterli düzeyde güven ve garanti vermesi gerektiğini ifade etmiştir.³⁷⁷

Bristol ise, ücretlerin düşük olması ve seçiliş biçimi yüzünden Türk hâkimlerine güvenemediklerini, kanunların yetersiz ve cezaevlerinin kötü olduğunu dile getirmiştir. ABD, kapitülasyonları sağlayan 1830 Ticaret Anlaşması'nın yürürlükte olduğunu ve kapitülasyonların 1914 kaldırdığını kabul etmediklerini belirtmiştir. Bu yüzden ABD ile bir yerleşme ve konut edinme sözleşmesi yapmakta güçlüklerle neden olmuştur. 1930'da böyle bir sözleşme için görüşmeler yapılırken Ankara hükûmeti'nin Türkiye ve ABD arasında benzer nitelikteki geçmiş anlaşmalar son bulmuştur, hükmünün yer almasını istemesine Büyükelçi Grew, 1830 Anlaşması yürürlükte, gerekçesiyle karşı çıkmıştır. Görüşmeler bir ara çıkmaza girse de Grew, bir açıklama yapmak için Dışişleri Bakanlığı'nın iznini istemiştir. Açıklama, ABD Dışişleri Bakanlığı, son yıllarda Türkiye'de gerçekleştirilen değişikliklerin tamamen farkındadır, diye yapılmıştır. Dışişleri Bakanlığı, son yıllar ifadesinin, 1914'ü tanıma anlamını içerir endişesinden dolayı bunu cumhuriyetin ilanından beri ifadesiyle değiştirmiştir. Çünkü Osmanlı hükûmeti 1914 yılında kapitülasyonları kaldırmasıyla yabancı kişi ve kurumları vergilendirmiştir. Dolayısıyla ABD, bu vergileri ve öteki hükümleri tanımasını anlamına gelebileceğinden, ifadesini değiştirmiştir.³⁷⁸

Bristol, İstanbul'da bulunan Amerikalı işadamlarının ve ticarî şirketlerin takipçisi olmuştur. Mesela 1926 yılına İstanbul'da bulunan Alston Tütün Şirketi, 7,500 lira değerinde olan askerî nakliyat vergisini ödememiş ve şirkete ait eşyalara tahsil memurlarınca el konulmuştur. Şirket sahiplerinin yurtlarında çalışma imkânlarının olmaması, Amerikan şirketinin zarardan korunması ve söz konusu verginin kaldırılması için 9 Mart 1926 tarihinde Hariciye Vekâleti'ne bir yazı hemen gönderilmiştir. Bu olumsuzlukların ortadan kaldırılması gereğinin yerine getirilmesi ve neticenin Amerikan temsilciliğine bildirilmesi istenmiştir.

³⁷⁷ Doğan Avcıoğlu, a. g. e., s. 362.

³⁷⁸ Doğan Avcıoğlu, a. g. e., s. 363.

Ankara hükûmeti adına İstanbul Dışışleri temsilci Nusret Bey, 9 Mart 1926 tarihli notaya karşılık vermiştir. Bunun üzerine Bristol'de 21 Nisan 1926 tarihli cevabında, söz konusu Alston Tütün Şirketinin 26 Ocak günü Maliye Bakanlığı'na ait memurların askerî taşıma vergisini ödemedikleri bahanesiyle büroların mühürlenmesi üzerine, ticarî ilişkilerin olumsuz etkileneceğini noktasında Nusret Bey'in dikkatini çekmek istemiştir. Bristol'un devreye girmesi üzerine bu konuda Dışışleri Bakanlığı şirkete ait mühürlerin kaldırılması noktasında Maliye Bakanlığı'na talimatname vermiştir. Ancak Bristol, İstanbul'daki Maliye Bakanlığı temsilcilerinin böyle bir talimatname almadıklarını ve bu duruma çok şaşırdığını beyan etmiştir. Bu nedenle bu aksaklığın derhal giderilmesini ve bu talebin bir ikaz mahiyetinde algılanmasını gerektiğini ifade etmiştir.³⁷⁹ Ayrıca American Tobacco Company Of the Orient tarafından kiralanan depo konusunda da çıkan sorunlar üzerine şirket itirazda bulunarak temyize gitmiş ve Bristol, konunun takipçisi olacaklarını Türk yetkililere belirtmiştir.³⁸⁰

2 Ocak 1926'da Türk Gümrük Kanunu değiştirilmiştir. Yeni kanun, Türkiye ile ticaret anlaşması olmayan ülkelerden yapılacak ithalatın gümrük tarifelerini yükseltmeyi öngörmüştür. Türk-Amerikan Dostluk ve Ticaret Antlaşması onaylanmadığı takdirde; yeni Gümrük Kanunu gereğince ABD artık en çok gözetilen ülke statüsünü kaybetmiş olacaktır.³⁸¹

Değiştirilen kanunla ilgili olarak Amiral Bristol, 5 Ocak 1926 tarihli ve 74 numaralı notayı Türk Dışışleri Bakanlığı adına Nusret Bey'e göndermiştir. Dışışleri Bakanlığı adına Nusret Bey'in Bristol'e gönderdiği yazısında: “ *Gümrük hakları ile ilgili olarak kısa süre önce ilan edilen yasanın Türkiye'nin henüz ticarî bir sözleşme imzalamadığı devletleri ile olan ticarî geçici uzlaşmanın tamamlanmasının gerektiğini belirtmesinden dolayı, Türk hükûmeti, bu konuda bir anlaşmaya varmak amacıyla ABD hükûmeti ile müzakerelere hazır olduğunu belirtmektedir. Söz konusu kanun kapsamında olduğu gibi, bu geçici uzlaşma uygulamaya konmasından 6 aylık süre için geçerli olabilir, hükûmetim Lozan Antlaşması'nın bu süre bitiminden önce onaylanmasını ummaktadır. ABD vilayetlerinde, hiçbir taahhüt olmaksızın, Lozan Antlaşması'nı imzalayan devletler ile aynı anlaşmalara geçici olarak tabi tutulmaya devam ettikleri ve yukarıda belirtilen geçici uzlaşmanın ivedilikle bir sonuca*

³⁷⁹ BOA, HR. SYS. Dosya No: 181 Gömlek No: 37.

³⁸⁰ BOA, HR. İM. Dosya No: 165 Gömlek No: 82.

³⁸¹ Pars Tuğlacı, a. g. e., s. 360.

bağlanmasını beklediğimizi ekleme gereği duymaktayım.” diye, düşüncelerini belirtmiştir.

Bristol, 25 Ocak 1926 tarihli Nusret Bey tarafından gönderilen notayı aldığını belirterek cevabında: “ *Kısa bir süre önce ilan edilen yasanın Türkiye’nin henüz ticarî bir anlaşma imzalamadığı devletler ile 6 ay süreli bir geçici uzlaşmanın tamamlanmasını sağlayacağı ve Türkiye ile ABD arasında daha önce imzalanmış olan anlaşmanın onaylanması beklerken siz Ekselansları, hükûmetimin geçici bir uzlaşma gereğince Lozan Antlaşması’nı imzalayan devletlere gösterilen muamelenin ABD’nin vilayetlerine de verilmesine hazır olduğumuz sonucu çıkar.”* demiştir. Bristol, Türkiye’nin ılımlı tutumunu da oldukça hoş karşılamıştır ³⁸²

Türk-Amerikan ilişkilerine önem veren ve Amerikan çıkarlarını daima koruyan Bristol, Dışişleri Bakanı Tefik Rüştü Aras’a 15 Ocak 1926 tarihli bir yazısında: “*Hükûmetim, Türk tarife katsayılarının artışı konusunda İstanbul’da bulunan Ekselansları Nusret Bey’e gönderdiğim 5 Ocak 1926 tarihli notanın içeriği ile ilgili olarak bilgilendirilmiştir ve Ekselansları, Nusret Bey tarafından 16 Mart 1925 tarihinde tarafıma verilen sözlü güvenceyi düşünerek bu sorunun mevcut durumu ile ilgili olarak bilgilendirilme taleplerini ifade etmişlerdir. Hükûmetim, sözü geçen güvencelerin geri çekilip çekilmediğini öğrenmek istemektedir. Olumsuz karar verilmesi durumunda, siz Ekselanslarının dikkatini bu kararın ABD adına ve Türkiye’deki mevcut ticarî ilişkiler üzerinde oluşturabileceği olumsuz izlenime çekmek cüretini gösteriyorum... İki ülke arasındaki samimi ilişkilerin sürdürülmesi istediği konusunda benimle hem fikir olduğunuzu ve Türk-Amerikan ilişkilerinde oluşabilecek mevcut haksız ve zararlı etkileri göz önüne alarak, faydasız gecikmeler olmaksızın uygun bir çözüm yolu bulmak amacıyla siz Ekselanslarının bu soruna tam güvence vereceğinize kalpten inanıyorum.”* ³⁸³ Kısacası TBMM’nin çıkardığı kanun, Türkiye ile resmî ticaret

³⁸² BOA, HR. İM. Dosya No: 172, Gömlek No: 66; Daha önceden 1922 yılında yapılan gümrük tarifeleri üzerine Amiral Bristol, bu kararı protesto etmiştir. Yazısında şunları dile getirmiştir: Sonradan İstanbul’da meydana getirilen ve hiçbir sözleşme veya anlaşma ile tanınmayan gümrük usulü ile birçok eşyanın ithalinin tamamıyla yasaklanmasından rahatsızlığını dile getiren Bristol, bu uygulamaya geçilmeden önce kendilerinin bilgilendirilmeleri gerektiğini dile getirmiştir. Bunun yapılmamasının İstanbul’daki iktisadî hayata darbe vurmasına yol açacağını ve Amerikan çıkarlarını son derece etkileyeceğini belirtmiştir. Türk Dışişleri’nin bu itiraza verdiği cevapta: “ *İstanbul’da yeni bir Gümrük usulü uygulaması konulmayıp yalnız idaremizin İstanbul’da kurulması üzerine Türkiye’nin bütün gümrüklerinde geçerli olan tarife usulünün İstanbul’da uygulanmasına başlanmıştır...*” bir ifadeye yer verilmiştir. Bkz. BOA, HR. İM. Dosya No: 62, Gömlek No: 8.

³⁸³ BOA, HR. İM. Dosya No: 172. Gömlek No: 45.

sözleşmesi olmayan ülkelerden gelen mallara % 60 gümrük vergisi koymuştur. Ancak Bristol'un gayretleri ile Amerikan malları 6 ay daha bu kuralın dışında kalmıştır.³⁸⁴

Bristol'un uzlaşmacı tavrını Türkiye'ye yeni elçi olarak atanan J. Grew de sürdürmeye çalışmıştır. Ancak Bristol, Amerikan sermayesini Türkiye'ye çekmek konusunda Büyükelçi Grew'e göre çok daha fazla çaba harcamıştır. Yine de Ulen Corporation, Kuhn Loeb ve The Fox Corporation özel olarak Türkiye'ye temsilcilerini göndermişlerdir. Bunların arasında Ulen Corporation'dan Kuhn Loeb, Türkiye tarımı üzerine incelemeler yapmıştır. Ulen Corporation Henry Ford'a serbest bölge inşaatı için malî destek sağlaması yolunda teşebbüste bulunmuştur. Bu serbest bölgede Ford, otomobil fabrikası kuracak ve üretimini Yakın ve Uzakdoğu'da ihraç için dağıtım merkez oluşturmayı planlamışlardır.³⁸⁵

1928 yılında çıkartılan kararnamede; Amerika Ford Motor şirketini temsil eden William J. Colis ile akt edilmek üzere ihzar ve Malîye Vekâleti'nden tevdi olunan mukavelename, Bakanlar kurulunun 25/11/ 1928 tarihli içtimasında okunarak 10. maddenin Kabotaj Kanunu'na tevkifi suretiyle mukaveleye imza için Malîye Vekâleti'ne izin verildiği beyan edilmiştir.³⁸⁶ Böylelikle söz konusu şirket ile yapılan anlaşma gereğinde Türkiye'de faaliyetlerde bulunabilme hakkına sahip olmuştur.

ABD'nin Türkiye'deki Büyükelçisi J. Grew, Türk Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras'a 25 Ağustos 1928 tarihinde bir mektup göndermiştir. 30 Ağustos günü bazı motorlu taşıtlar için yol testi yapılacağını ve bu teste Amerikan malı kamyonlarının da katılacağını bildirmiştir. Büyükelçi, çok kısa bir sürenin olması ve Amerikan kamyonlarının Ankara'ya varmasının güç olduğundan bahsederek, testin 20 Eylül tarihine ertelenmesini istemiştir. Bu istek üzerine test, 30 Eylül'e ertelenmiştir. 1928 kışında İstanbul Limanına gelen *Raleigh* savaş gemisinin uçaksavar topları, gemiyi gezen Türk Askerî Kurulu'nca çok beğenilmiş ve Amerikan silahlarına ilgi iyice artmıştır. Ancak Türkiye'ye uçak satmak isteyen Driggs Şirketi, süresi içinde teminat mektubu ve teminat parasını yatıramamıştır. Türkiye'ye uçaksavar satmak girişimde bulunan bu şirketin çabaları neticesiz kalmıştır.³⁸⁷

Ticarî ilişkilerde bir takım sıkıntılar yaşanmıştır. Türkiye'ye gönderilen malların, ülke olarak menşei belirten kaynak sertifikaları hakkındaki düzenlemeler

³⁸⁴ Dinç Yaylalı, a. g. m., s. 39.

³⁸⁵ Ahmet Özgiray, a. g. m., s. 61.

³⁸⁶ BCA, F: 030. 18. 01.02. Y: 1. 5. 12.

³⁸⁷ Pars Tuğlacı, a. g. e., s. 362.

nedeniyle, New York'taki Türk Başkonsolosluğu sıklıkla Amerikalı ihracatçıların öfkesini çekmiştir. Bu sertifikalara, Türk Başkonsolosluğu tarafından izin verilmediği takdirde, yüklenen malların ABD'ye nerede yapıldığına bakılmaksızın, Türk gümrük yetkilileri tarafından kabul edilmesi örnek olarak gösterilebilir. Bunun dışında Amerikan ürünlerinin aynısı olan Türk taklitleri de yaşanan sıkıntılardan bir tanesi olmuştur. Kolyos Diş Macunu Şirketi'ne ait markanın ihlal edilmesi üzerine, Türkiye'de bunun üzerine söz konusu şirket dava açmıştır. Ancak mahkeme, (1927-1928 yılları) şirketin, mallarının Türk taklitlerinin yapıldığına dair bir delili olmadığı yönünde karar vermiştir. Bu tür uygulamalar karşısında Amerikan şirketleri Türkiye'deki faaliyetlerini genişletememişlerdir.³⁸⁸

İzmir bölgesinde yetişen incirler için yapılan Amerikan hijyen düzenlemeleri, Türkiye ile ABD arasında sorunların yaşanmasına neden olmuştur. ABD Tarım Bakanlığı, 1927'de ABD'ye ithal edilen kurutulmuş meyvelerdeki kurtçuk ya da böcek toleransının % 10 oranında olacağını açıklamıştır³⁸⁹. Türk Dışişleri Bakanlığı, Amiral Bristol'e bu düzenleme uygulandığı takdirde incir ticareti üzerinde çok büyük etki yapacağını belirterek, bu durumu protesto etmiştir. Ancak daha önceden de, Amerikan Konsolosluğu, İzmir'de han denilen incir paketleme kuruluşlarındaki hijyen ölçütlerinin sağlanmasına yardımcı olması için bir Türk-Amerikan danışma kurulu oluşturmuştur. Paketleme işini yapan Türkler, hanların soruşturulmasına çok içerlemişlerdir. İzmir basını da kapitülasyonların devamı olarak gördükleri, düzenlemelerin uygulanmasındaki yöntemleri eleştirmiştir. Büyükelçi J. Grew ve İzmir Konsolosu Herbert S. Burnley, neden oldukları öfkenin dinmesi için soruşturmaların durdurulmasını önermişlerdir. Ancak ABD Tarım Bakanlığı Ataşesi olan Louis G. Micheal soruşturmaların devam etmesi yönünde karar almıştır.³⁹⁰

1929 yılı Türk-Amerikan ilişkileri açısından gerginliğe yol açacak bir durum yaşanmıştır. Türkiye'nin Sovyetlerle imzaladığı, 1925 yılı Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması'nın süresini 1929 yılında sona ermesinden dolayı 1929 Aralık ayında söz

³⁸⁸ Roger Reed Trask, a. g. t., s. 130.

³⁸⁹ ABD'nin % 10'a kadar müsaade ettiği kurtçuğun, incir üzerinde yol açtığı hastalığa Efetiya Kotalla denilmektedir. Incirlerin en önemli müşterileri ABD'nin dışında Almanya ve İngiltere olmuştur. Incir piyasası üzerine oluşan rekabete ilişkin olarak Amerikalı alıcıların akıllarını karıştırmak için Türk incirlerinin gayrisihhî ortamlarda işlendiği yönünde propagandalar yapılmıştır. ABD'nin Kaliforniya eyaleti de incir üretiminde etkili bir bölge olması nedeniyle incirlerin daha iyi korunabilmesi için sıhhi kayıtlarına ağırlık vermiştir. Bu şartları göz önünde bulunduran Türkiye, gerekli şartların ve önemlerin alınması için çalışmalara hız vermiştir. Bkz. İlhan Tekeli-Selim İlkin, *1929 Buhranında Türkiye'nin İktisadi Politika Arayışları*, Bilge Kültür Sanat Yay., İstanbul, 2009, s. 310-311.

³⁹⁰ Roger Reed Trask, a. g. t., s. 131.

konusu anlaşmanın süresi 2 yıl uzatılmıştır. Bu uzatma işi ABD'nin hiç hoşuna gitmemişse de bunu bir sorun haline de getirmemiştir. ABD, Rusya'daki komünist rejimden hoşlanmamakla birlikte 1932'de Roosevelt'in başkan seçilmesiyle ABD'nin Rusya'ya karşı tutumu değişmiştir.³⁹¹

Türk ürünlerine olan Amerikan talebi çok büyük olmamakla birlikte Amerikan uygulamalarından farklı olan Türk iktisadî siyaseti, istemeden olsa da ticarî ilişkilerin ivme yapmasına engel olmuştur. Ağustos 1929'a kadar Türk Dış Ticareti, Lozan Antlaşması'nın ticarî hükümlerine bağlı olmak durunda kalmıştır. Türk hükûmeti, 1 Ekim 1929 tarihinden geçerli olmak üzere gümrük tarife kat sayılarını artırıp tarife oranlarını yükseltmiştir. Ancak bu durum, Amerikalı işadamlarının tepkisine yol açmıştır. Bunun nedeni; yeni tarife oranları yürürlüğe girmeden önce gönderilen Amerikan mallarının, yeni tarife üzerinden Türkiye'ye sokulacağı yönünde bir tutumun olmasıydı.³⁹²

1929 yılında TBMM, The Ford Motor Company'ye verilen imtiyazı onaylamıştır. Buna göre Ford, İstanbul'da bir serbest bölgede inşa edeceği montaj tesisine getireceği malzemeler, ülkeye vergisiz gireceği yönünde Türkiye tarafından sağlanan kolaylığa rağmen firma, her şeyi tamamlanmış otomobil getirmekten kaçınmıştır. Parçalar gelecek, montaj serbest bölgede yapılacak ve çok sayıda Türk personel çalıştırılacak buna karşılıklı serbest bölgeden Türkiye'ye ithal edilecek her otomobil için Türk hükûmeti Ford Firması'na 30 dolar prim ödeyecekti. Montaj fabrikası 1930 başında çalışmaya başlamışsa da bir süre sonra Ford, Türkiye'de yapımı durdurmuş ve tamamlanmış otomobil ithaline yönelmiştir. Curtiss Wright Şirketi, Kayseri Uçak Fabrikası ile ilgilenmiştir. Ahmet Emin Yalman'ın Tatko Şirketi vasıtasıyla Curtiss Wright Türkiye'ye gelmiştir³⁹³ 1928 tarihinde söz konusu şirketin (Türk Hava Kurumu ve Alman Junkers Tayyere İşbirliği ile kurulmuş; ancak ortaklar arasındaki anlaşmazlıklar nedeniyle üretim durdurulmuştur. Bu tarihe kadar Alman Junkers lisansı ile A-19 ve A-20 uçakları üretilmekte, bakım ve onarımı yapılmaktaydı.) işlerliğini sağlamak amaçlanmıştır. 3 Kasım 1931 tarihinde Amerikan Curtiss Wright

³⁹¹ Fahir Armaoğlu, "Atatürk Döneminde Türk Amerikan İlişkileri",...s, 641.

³⁹² Roger Reed Trask, a. g. e., s. 132.

³⁹³ Türkiye'deki hava hatlarının tesisi için söz konusu şirket ile bir senelik tecrübe mukavelesi yapılmıştır. Bu anlaşma gereğince ABD'den getirilen hava hatları uzmanı aracılığı ile uçak ve hava hatları üzerine araştırmalar yapılmıştır. Araştırmalar İstanbul, Eskişehir, Ankara, Kayseri, Diyarbakır, Adana, Antep, Urfa, Mardin ve İzmir sahasını teşkil etmiştir. Bu hakkında Başvekâlete gönderilen 17. 2. 1932 tarihli yazı için bkz. BAC, F: 030. 10 Y: 59. 398. 6.

Şirketi ile sözleşme yapılmasına ilişkin Millî Savunma Bakanlığı'na yetki verilmiş ve fabrikanın inşaat işleri söz konusu şirkete emanet usulü verilmiştir. 1932 yılında Amerikan Curtiss Hawk ve Fledgling uçakları imal etmiştir.³⁹⁴

1932 yılında söz konusu olan şirket, Türkiye'ye imal ettiği 18 uçağı satmasına karşılık montaj fabrikasına bir miktar yatırım yapabilmiştir. Curtiss Uçak Filosu'nun hazin sonu için Ahmet Emin Yalman anılarında: “ *Ne yazık ki Hava Kuvvetleri'ndeki görüş ayrılıkları ve Fransız fabrikalarının entrikaları ile özellikle Hava Mühendisi Selahittin Bey'in ve ona güvenen eski demiryolu müteahhidi ve yeni uçak fabrikacısı Nuri Demirağ'ın kendi uçaklarımızı kendi icatlarımıza göre bizzat yapmak yolundaki iddiaları araya girdi... Bu şirketle işbirliği yolundaki yaman fırsat elden çıkarıldı.*” demiştir.³⁹⁵

Bir anlamda 1930 yılında Türkiye ile ABD arasındaki ilişkiler daha iyi olmakla beraber politik açıdan ABD'nin, Türkiye basınında da iyi bir itibarının olduğu bir dönemdir. 1930 sonbaharında Chester'in iş amacıyla Türkiye'yi ziyaret etmesi ve daha önce değindiğimiz Curtiss Uçak Filosu'nun Ankara'ya gelmesi ikili ilişkileri devam ettirmek amacıyla yapılmıştır.³⁹⁶

Türkiye'de 1931 yılında bütün ithal ürünler için aylık kota uygulaması getirilmiştir. Bu uygulamadaki amaç, Türk lirasının değerini, istikrara kavuşturmak şeklinde, lehte bir ticaret dengesi sağlamak olmuştur. Ancak yeni sisteme göre, kota listelerinin yürürlüğe girmeden 20 gün önce yayınlanmış³⁹⁷ ve bu kısa zamanda mallarını, Türkiye'ye getiremeyecek olan Amerikan şirketleri bu durumu protesto etmişlerdir. Grew'in, Tefik Rüştü Aras ile gayriresmî temasları sonucunda listelerin 90 gün önceden yayınlanması sağlanmıştır.³⁹⁸

Büyükelçi Grew, Türk Dışişleri Bakanı Tefik Rüştü Aras'a ABD hükûmetinin Türkiye'deki değişikliklerin farkında olduğunu ve değişen koşullar çerçevesinde ikili ilişkileri geliştirme arzusunda olduklarını belirten bir mektup göndermiştir. Bu bir

³⁹⁴ Levent Kalyon, *Cumhuriyet Dönemi Savunma Politikaları*, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Ana Bilim Dalı, Ankara, 2008, s. 83-84.

³⁹⁵ Doğan Avcioğlu, a. g. e., s. 366-367; Ayrıca Curtiss Wright Şirketi hakkında yapılan tahkikat, şirket hakkındaki güvensizlik havasının yaratılmaya çalışıldığı, ecnebi girişimcilerin ve rakip firmaların Türk havacılığını olumsuz yönde etkileme faaliyetleri, LUFT – HANZA adlı Alman şirketinin Asya hava yolları hakkında gösterdiği alaka ve Curtiss Wright'ın Türkiye hesabına yaptırdığı uçakların titizlik içinde yapıldığına dair yazışmalar için bkz. BCA, F: 030. 10. Y: 59. 398.10

³⁹⁶ Ahmet Özgiray, a. g. m., s. 64.

³⁹⁷ Roger Reed Trask, a. g. t., s. 133.

³⁹⁸ Roger Reed Trask, a. g. t., s. 134.

anlamda ABD'nin kapitülasyonlardan vazgeçtiği anlamına gelmekle birlikte anlaşma 1932 Mayıs ayında Senato tarafından onaylanmışsa da bu durum Türkiye'ye 15 Şubat 1933'te bildirilmiştir.³⁹⁹ Böylelikle ABD 1932 yılında resmen kapitülasyonların kaldırıldığını kabullenmiştir.

1932 yılında ABD'nin Türkiye'ye atadığı yeni Büyükelçi Jeneral Sherrill, Arjantin'de görev yaptığı zaman ABD ile Arjantin arasında tesis ettiği ticarî ilişkileri Türkiye'de de tesis etmek isteğini dile getirmiştir.⁴⁰⁰ Sherrill, kota sisteminin ticareti ikiye katlama, açık amacını baltalayacağına inanmıştır. Türk yetkililerle yaptığı konuşmalarda, ABD'den gelen malların kotalarında gevşeme yapılması yönünde girişimleri olmuştur. Temaslar neticesinde Ocak 1933 yılında Amerikan mallarının kota kısıtlamaları, Türk ürünlerinin Amerikan alımları değerine eşit olarak kaldırılmıştır. Ancak karar, Türk-Amerikan ticaretinin hacminde önemli bir etki yapmamıştır.⁴⁰¹

1933 yılının Ekim ayında Mr. Sherril'in yerine atanan yeni Büyükelçi Mr. (Robert P.) Skinner olmuştur.⁴⁰² Skinner'in Türkiye'de satılan Amerikan mallarını arttırmaya yönelik kararı, ABD tarafından desteklenmiştir. Büyükelçi, ticaret dengesindeki uyuşmazlıklar ve Amerikan firmalarının aksine Avrupa şirketlerinin Türkiye ile ticaret yapmak için aktif olarak çalışmaları üzerine yıpranmıştır. Skinner, 1930'ların ortalarında Türkiye'deki askerî modernleşme programının Amerikan firmaları için bir fırsat olduğunu düşünmüştür. Temmuz 1934'te Ahmet Emin Yalman'ın ABD'ye ziyareti, Amerikan silahlarına olan Türk ilgisini vurgulamıştır. Ancak Devlet Bakanlığı, Skinner'in önerilerine sıcak bakmamıştır. Springfield, Vermont'taki Jones ve Lamson Machine Company'nin Başkanı Ralph E. Flanders, ufak silahların tamiri ve bakımı için Türkiye'ye makine satılması noktasındaki projesini Devlet Bakanlığı reddetmiştir.⁴⁰³

Skinner'in Türkiye'de ordu modernleştirme projesinden Amerikan firmaları için kârdan bir pay sağlama konusundaki kampanyası, Kuzey Dakota Senatörü Gerald P. Nye'nin başkanlık ettiği heyetin, Amerikan savaş malzemeleri endüstrisi hakkında

³⁹⁹ Doğan Avcıoğlu, a. g. e., s. 364.

⁴⁰⁰ BCA, F: 030. 10. Y: 267. 801. 27.

⁴⁰¹ Roger Reed Trask, a. g. t., s. 136.

⁴⁰² İsmail Türk, a. g. t., s. 145 ; Litvanya ve Estonya'da ABD Orta Elçisi olan Robert Peet Skinner'in Ankara Büyükelçiliğine tayinini Amerikan Başkanı tarafından istenilmiştir. Bu tayine Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal'in nasıl baktığı, Hariciye Bakanlığı tarafından gönderilen yazıda kendisine sorulmuştur. Bkz. BCA, F: 030. 10 Y: 131. 937. 11.

⁴⁰³ Roger ReedTrask, a. g. t., s.137- 138.

soruşturma başlatmasıyla aynı zamana denk gelmiştir. Bu nedenle Devlet Bakanlığı, Skinner'ı desteklememiştir.⁴⁰⁴

Gerald Nye'nin yönettiği Senato Soruşturma Komisyonu 1934 ve 1935'te ABD'nin Birinci Dünya Savaşı'na karışmasının nedenlerini araştırmak için kurulmuştur. Sonuçta komisyon, Amerikan bankerlerinin ve işadamlarının savaşan Avrupa devletleriyle aşırı bir angajman içinde oldukları sonucuna varmıştır. Dolayısıyla Amerikan siyaseti böyle bir çarkın yeniden dönmeye başlamasını engellemek zorunda kalmıştır. ABD'den savaş sırasında aldıkları borçları, 1929 Dünya Ekonomik Krizi ve devletlerin gümrük resmî duvarlarını ithalata karşı yükseltmeleri nedeniyle birçok ülke borçlarını ABD'ye ödeyememiştir. Bu nedenle 1934 yılında ABD, savaş borçlarının ödenmemesinden ders çıkararak, eski borçlarını ödemeyen ülkelere borç verilmesini yasaklamıştır. 1935-1937 arasında kabul edilen tarafsızlık yasaları savaş halindeki devletlere silah satışını yasaklamış ve silah alan devletlere peşin ödeme ve nakliye zorunluluğu getirmiştir.⁴⁰⁵

Türkiye'nin ticaret politikası döviz kontrolü ve bir telafi sistemini içermiştir. Yabancı şirketlerin Türk lirasını kendi para birimlerine dönüştürebilmeleri için Türk hükûmetinin izni gerekmişse de birçok Amerikan firması bu döviz kontrolünden rahatsız olmamıştır.⁴⁰⁶ Türk hükûmeti, 1932 ve 1935 yılında döviz değişimi kurallarını esnetmiştir. Kur politikaları, 1937 yılına kadar Amerikan çıkarları için önemli bir sorun teşkil etmemiştir. Türkiye tarafından 1932'de başlatılan telafi sistemi, ABD hariç birçok ülkeyle ikili anlaşmalar serisiyle sonuçlanmıştır. Telafi sisteminde, Türkiye ve ticarî partnerleri arasındaki döviz değişimini kontrol etmek için ticarî hesapların, hükûmet denetimini içeren açıklayıcı anlaşmalar eşlik etmiştir. 1937'ye kadar iki ülke ticareti Türkiye'nin aleyhine olmadığından bu sistem ABD'ye uygulanmamıştır.⁴⁰⁷

1932 ve 1933 yıllarında altın madeni endüstrisi için Matthew Van Siclen, Jeoloğ ve metalürji uzmanı Sidney Paige, demiryolu uzmanı Charles E. Bell, gümrük uzmanı Robert H. Volfeld, Türkiye'ye gelmişlerdir. Daha önce, Siclen, ABD Maden Bürosu Başkan Yardımcılığı görevini yapmış, Paige ABD, Panama ve Nikaragu'da çeşitli jeolojik araştırmalar yürütmüş Bell, ABD demiryolu idaresinde 40 yıl çeşitli hizmetlerde bulunmuş, Volfeld ise; ABD Gümrük Komisyonu Uluslararası İlişkiler

⁴⁰⁴ Roger Reed Trask, a. g. t., s. 140.

⁴⁰⁵ Maxime Lefebvre, a. g. e., s. 27-28.

⁴⁰⁶ Roger Reed Trask, a. g. t., s. 134.

⁴⁰⁷ Roger Reed Trask, a. g. t., s. 135.

Bölümü'nde çalışmıştır.⁴⁰⁸ Bu anlamda 1933 yılında Türkiye ile ABD arasındaki ilişkiler oldukça iyidir. Türk yöneticileri, Türkiye dışında komşusu Rusya ile iyi ilişkiler içinde olmak isterken, yönetim yönünden de ABD'ye imrenmektedirler. Yukarıda zikrettiğimiz gibi 1933 yılı boyunca çeşitli bakanlıklarda; havacılık, madencilik, gümrük işlerinde ve demiryollarında danışmanlık yapmak üzere çok sayıda Amerikalı aileleriyle birlikte Ankara'ya yerleşmişlerdir.⁴⁰⁹

Bu gelişmeler, Amerikan sermayesinin Türkiye'ye yavaş yavaş girmesi anlamına gelirken bir başka ifadeyle de ABD'nin Türkiye'deki etkisinin artmasına yol açmıştır. Çünkü Amerikalılar, Türkiye'de sosyal, kültürel ve hayır çalışmalarıyla da etkili olmuşlardır. Tıbbî işler, arkeolojik kazılar, öğrenci değişimleri, yardım ve bağış konuların yanı sıra yasa dışı narkotik trafiğinin yok edilmesine de yardımcı olmuşlardır. Tüm bunlar Türk-Amerikan dostluğunun gelişmesini sağlayan çeşitli yan kollarıdır.⁴¹⁰

Türkiye'ye gelen başlıca Amerikan sermayesi, kibrit sanayidir. Türkiye, 1925 yılında bir Belçika grubuna kibrit tekeli tanımıştır. Ciddi bir yatırıma girişemeyen bu grubun hisseleri, kibrit kralı Grueger'in İsveç "İnternational Match" şirketine geçmiştir. Grueger, kibrit tekeli ABD'deki bir firmasına devretmiştir. Türk hükûmeti, Belçika'nın hileli yollara saptığını düşünerek kibrit imtiyazına son vermiştir. Grueger'in kibrit imparatorluğuna bağlı Turkish-American Investment Corporation (Türk-Amerikan Yatırım Ortaklığı) ile yeniden görüşmeler yapılmış ve 1930'da bir anlaşmaya varılmıştır. Buna göre, şirket, Türkiye'de 25 yıl süreli ve % 6,5 faizli, 10 milyon dolar kredi açarak kibrit tekeli elde etmiştir. Fakat kredinin tamamını söz konusu şirket getiremediği için Türkiye'de borcun ödenmesini durdurmuştur.⁴¹¹

Turkish-American Investment Corporation kredinin tamamını getirememesinde Türk hükûmetinin 1932'den beri Türkiye'den döviz transferini sınırlayan sıkı düzenlemeler getirmesi de etkili olmuştur. Buna rağmen Amerikan firmaları, Türkiye'deki ticarî faaliyetleri sonucu biriken parayı ülkeden dışarı çıkarmada, 1937'ye kadar büyük bir sorun yaşamamışlardır. Bu tarihe kadar Türkiye'nin ABD'ye ihracatı, ithalatından fazla olmuş, ABD'den Türkiye'ye giren döviz Türkiye'den ABD'ye giden dövizden fazla olduğu için Türk hükûmeti, Amerikan firmalarının Türkiye'den döviz çıkarmasına engel olmamıştır. Ancak 1938 yılında Turkish-American Investment

⁴⁰⁸ Semih Bulut, a. g. t., s. 136.

⁴⁰⁹ Ahmet Özgiray, a. g. m., s. 68.

⁴¹⁰ Roger Reed Trask, a. g. t., s. 126.

⁴¹¹ Doğan Avcıoğlu, a. g. e., s. 367-368.

Corporation sermayesinden 10 milyon doları ABD'ye transfer etmek için Türk yetkililerden izin alabilmenin mücadelesini vermiştir.⁴¹² Sonunda Türk hükûmeti, daha süresi dolmadan verilen imtiyazı kaldırmayı uygun görmüştür.⁴¹³

Başbakan Herbert C. Hoover yönetiminde, (1923-1933) dışarıdan gelen mallara karşı yüksek gümrük tarifesi uygulanmıştır. Başkan Franklin D. Roosevelt yönetiminde (1933-1945) dış ticaret konusundaki bakış açısı farklı olduğu için mütekabiliyet esasına göre yabancı mallara kapıları açma yönünde önemli bir adım atılmıştır. 1934 yılında çıkartılan kanunla Başbakana, Amerikan mallarının yabancı memleketlerde karşılaştığı gümrük vergileri ve kontenjan sınırlamalarının hafifleştirilmesini sağlayacak ticarî anlaşmaları imzalamak ve bu sırada elde edilecek imtiyazlara karşılık olarak Amerikan gümrük tarifesinde indirim yapmak hususlarında yetki verilmiştir. ABD'nin yüksek gümrük vergileri 2 ülke ticaretin artmasının önündeki en büyük engeli teşkil etmiştir. Türkiye'nin gümrük vergileri ise ABD'ye göre çok daha düşük olmakla birlikte, Türkiye'nin de 1929'dan itibaren gümrük vergilerini yükseltmeye başlaması, bu durumu pekiştirmiştir.⁴¹⁴

Amerikalı uzmanlarca 1934 yılında Türk ekonomisiyle ilgili olarak hazırlanan raporda; Türkiye'nin geçmişten o güne kadar ki bütün ekonomik faaliyetleri anlatılmıştır. Ayrıca raporda, I. Dünya Savaşı'ndan sonra Türk ekonomisinin elde ettiği başarılar övülürken, Türk adet ve alışkanlıkları eleştirilmiştir. Rapora göre: Türkiye'nin en büyük ihtiyacı, üretimde etkinliği arttırmak olmalı ve bunun içinde ulaşım, iletişim, sağlık ve finans sistemlerinin düzeltilmesiyle sağlanabileceği belirtilmiştir. Mussoli'nin Türkiye'de yarattığı gergin ortam ve Türkiye'nin Sovyet tipi ekonomik planlamaya yönelmesi nedeniyle ("Hines-Dorr- Kemmerler Raporu" olarak bilinen 1800 sayfadan oluşmaktadır.) uygulamaya konulamamıştır.⁴¹⁵

1934, 1935 ve 1936 yıllarında düzenli bir şekilde artan ticaret hacmi 1937'de birdenbire 1936'daki değerinin 2 katına çıkmıştır. Bunun nedeni ise 20 Kasım 1936'da kota uygulamasının kaldırılmış olmasıdır.⁴¹⁶ Bunun yerine Türk ithalatını 5 bölüme ayıran yeni bir kararname çıkartılmıştır. Bunlar;

1-Serbest liste,

⁴¹² Semih Bulut, a. g. t., s. 122.

⁴¹³ Doğan Avcıoğlu, a. g. e., s. 368.

⁴¹⁴ Semih Bulut, a. g. t., s. 121.

⁴¹⁵ Semih Bulut, a. g. t., s. 137.

⁴¹⁶ Semit Bulut, a. g. t., s. 124-125.

2- Türkiye'nin ithalatının % 65 kadarını oluşturan ve ticaret dengesi sürekli olarak Türkiye lehine olan ya da Türkiye ile açık bir anlaşması bulunan ülkelerden gelmesi halinde kota kısıtlamalarına takılmadan giriş yapabilen mallar,

3- Türk Bakanlığınca uygun görüldüğünde özel izin verildiği takdirde ithal edilecek mallar (ABD'den ithal edilen malların listesinde böcek ilaçları, traktörler tarımsal aletler ve pamuk ipliği) ,

4- Türk hükûmeti ile ikili anlaşma çerçevesinde ithalat için yetkilendirilmiş mallar,

5- İthalata açık olmayan malların bir listesi şeklindedir.

Kotaların kaldırılması, Amerikan ürünlerinin Türkiye'ye her hangi bir engel olmadan girebileceği anlamına gelmekle birlikte bu durum ancak, ticaret dengesi Türkiye'nin lehinde olduğu sürece geçerli olmuştur.⁴¹⁷

ABD'ye 13 yılda ödenilecek 23.824.86 doların sureti tesviyesi hakkındaki kanun, 9 Haziran 1936 tarihinde kabul edilirken, Resmî Gazetede 15 Haziran 1936 günü yayımlanmıştır. Söz konusu kanuna göre; Madde 1- 1914-1917 seneleri zarfında muharip devletler nezdinde bulunan Osmanlı tebaasının, menafini himaye hususunda sarf edilip henüz tediye edilemeyen 23.824.86 doların, 2670 numaralı kanunla tasdik edilen itilâfnamenin 1. maddesindeki esaslar dairesinde ve 13 taksitle ABD'ye tediyesi kabul edilmiştir. İlk taksit, 1 Haziran 1936 tarihinde Düyün-u Umumiye bütçesinin 230. faslına konulan tahsisattan tediye edilmek üzere her sene tediye edilecek miktarda tekabül eden tahsisat taalluk ettiği seneler bütçelerine konulur şeklindeydi. Bu kanunun hükümlerini icra etme görevi Hariciye ve Malîye Bakanlıklarına verilmiştir.⁴¹⁸

Krom cevheri, Türkiye'den ithal edilen en önemli mamul olmuştur. 1930 yılında çeşitli Amerikan şirketleri, Türkiye'deki krom rezervlerine karşı ilgileri giderek artmıştır. Amerikan Smelting ve Refining Company, Türkiye'de ki krom madenleri üzerinde uzun yıllar çalışmışlardır. 1937 yılında Türkiye'deki maden gelişiminden sorumlu olan Etibank, ABD'ye krom cevheri satma çabalarını yoğunlaştırmıştır. 1935'ten sonra ABD'nin Türkiye'ye olan ihracatının genişlemesi;

1- Otomotiv ürünlerine, dikiş makinelerine ve buzdolaplarına artan talep,

2- Bazı durumlarda Türkiye'nin anlaşmaların uygulanmasında tatminsizlik yüzünden genelde Avrupa ülkelerine verilen siparişlerin ABD'ye yöneltilmesi,

⁴¹⁷Roger Reed Trask, a. g. t., s. 142.

⁴¹⁸**Düstur**, 3. Tertib, C: 17, s. 1277-1278.

3-Avrupa ülkelerinin üretimlerinin silah malzemelerine doğru kaymasıyla birlikte, Türkiye'nin Amerikan pamuk ipliği, giyim, demir-çelik malları ve petrol ürünlerine olan bağımlılığın artması gibi etkenlerle açıklanabilir.⁴¹⁹

1937 yılı Ağustos ayından itibaren Türkiye'nin ABD ile olan ticareti önceki yıllara göre; Türkiye aleyhinde büyük ölçüde açık vermeye başlamıştır. Bu nedenle ABD'den ithal edilen malların parasını ödemede gözle görülür bir zorluk ve ödemelerde belli bir gecikme olmaya başlanmıştır. Bu durum karşısında ABD, Türkiye ile arasındaki Clearing Anlaşmasını gözden geçirmek zorunda kalmış ve bu kararını 2 Kasım'da Türkiye'ye bildirmiştir.⁴²⁰

Diğer yandan, Türkiye ile ABD arasında uzun zamandan beri müzakere edilen Ticaret Anlaşması 8 Aralık 1938'de imzalanmıştır. Bu anlaşmaya göre; gümrük tarifeleri mümkün olabilen en alt dengeye indirildi ve Türkiye'nin ABD'den ithal edeceği malların bedelini serbest dövizle ödenmesi kararlaştırılmıştır.⁴²¹

Türk-Amerikan ticaretinin Türkiye için önemi, ABD'den daha fazla olmuştur. 1927 yılında Türk ithalatının % 3,9'u ABD'den sağlanmıştır. Bu rakam, 1938'de ise % 10,5 çıkmıştır. Diğer yandan ihracat yüzdesel olarak düşmüştür. 1927 yılında Türkiye, ihracatının % 15,5'ini ABD'ye gönderirken, 1938 yılında bu sayı % 12,3'e düşmüştür. Ancak, ABD'nin Türkiye'yle ticareti, toplam Amerikan dış ticareti içinde çok ufak bir parçadır.⁴²² Türk-Amerikan ticaret hacminin ABD'nin toplam ticaret hacmindeki yeri 1923-1938 dönemi boyunca hep % 0,5'in altında kalmıştır.⁴²³

4.8. Eğitim ve Kültürel Meselelerle İlgili Gelişmeler

4.9. Amerikan Misyonerlerinin Faaliyetleri Hakkında Genel Bir Değerlendirme (1914–1923)

19. yüzyıl Anadolu'da misyonerlerin altın çağını yaşadığı bir dönemdir. Osmanlı'nın ekonomik, siyasal ve askerî açıdan zayıflamasına paralel olarak, Avrupa devletlerine tanınan haklar, bu devletlerin himayesinde çalışan misyoner örgütleri için bulunmaz bir fırsat olmuştur. ABD himayesinde Anadolu'nun muhtelif bölgelerinde açtıkları okulları üs edinen misyonerler, Hristiyanlığı yaymaya çalışmışlardır. Bu yüzyılda kapitalizm, emperyalizme dönüşmüştür ve misyonerlik buna yardımcı

⁴¹⁹ Roger Reed Trask, a. g. t., s. 148.

⁴²⁰ Ahmet Özgiray, a. g. m., s. 72.

⁴²¹ Ahmet Özgiray, a. g. m., s. 72-73.

⁴²² Roger Reed Trask, a. g. t., s. 150.

⁴²³ Semih Bulut, a. g. t., s. 127-128.

olmuştur. Misyonerliğin en tezatlı yanı başka şeylerin aracı iken, ulvi bir amaç gibi ortaya konmasıdır. Misyonerlik; okul, matbaa, kitap, hastane ve benzeri yollarla, siyasî, kültürel, iktisadî, ticarî çıkarların aracı olmuştur. Misyonerlerin gayret ve amacı uhrevî gözükmekle beraber neticeleriyle birlikte dünyevi sonuçlara yol açmıştır.⁴²⁴

Misyonerliğin başlangıçtaki amacı kitlelere iyi bir dinî eğitim vermek olmuştur. Bu amaçla gelen papazlar hemen İncil'i anlatmaya başlamışlardır. İlerleyen süreçte İncil'i Türkçeye ve başka dillere çevirmişlerdir. Türkiye'deki misyonerlerin hedef kitleleri Ermeniler olmuştur. Tüm bu faaliyetler Amerikan Board tarafından yollanan misyonerlerce yürütülmüştür. Bu örgütün, en etkili teşkilat olmasının nedeni elinde bulundurduğu maddî yeterlilik ve gelen desteklerin çokluğudur.⁴²⁵

Misyonerlik çalışmalarını kolaylaştırmak, hızlandırmak ve resmîleştirmek amacıyla başta Sivas olmak üzere İstanbul, İzmir, Erzurum, Harput, Van, Diyarbakır ve Musul gibi şehirlerde Osmanlı Devleti ile imzalanan anlaşmalar çerçevesinde konsolosluklar açılmıştır. Bu konsolosluklar vasıtası ile Amerikan vatandaşlarının haklarını korumak adı altında misyonerlere hem siyasî hem de maddî yardım sağlanmış hem de ülkelere her türlü bilgiyi gönderme olanağı sunulmuştur. Konsolosluklar, aynı zamanda, Protestan Ermenilerin de koruyucu sığınakları olmuş ve ABD'ye gelip gitme noktasında bir üs halini almışlardır. Hatta konsolosluklar, Ermenilerin ve misyonerlerin her türlü ziynet eşyalarını rahatlıkla bırakabildiği bir merkez konumuna kavuşturulmuştur. Konsolosluklar, misyoner okullarıyla da sürekli ilişki içerisinde olmuşlardır. Hatta okulların diploma törenleri bile konsoloslukların binalarında yapılmıştır. Okullar ile ilgili her türlü bilgi ve belgeler de konsolosluklarda saklanmıştır. Konsolosluklar, 1900'lü yıllarda, özellikle I. Dünya Savaşı sonrasında da ön plana çıkmış, ayaklanma ve kışkırtma merkezleri halini almışlardır.⁴²⁶

ABD, Türkiye'ye ticaret ve kültür kanallarını kurarak ülkeye sokulmak istemiştir. Ticareti burjuvazi yönetirken kültür işlerini de kiliselere bırakmıştır. Barış gönüllüleri olarak Anadolu'nun çeşitli yerlerine gönderilen misyonerler ve açılan okullar sayesinde Amerikan hayranı, Hristiyanlaşmış, kendine bağlı bir kuşak yetiştirilmek istenmiştir. Amerikan okullarına genellikle burjuva çocukları alınırken bu

⁴²⁴ Şinasi Gündüz-Mahmut Aydın, *Hristiyan Misyonerler, Yöntemleri ve Türkiye'ye Yönelik Faaliyetleri (Misyonerlik)*, Kaknüs Yay., İstanbul, 2002, s. 38-63.

⁴²⁵ Mustafa Akyul, *Osmanlı Devleti'nin Yıkılması'nda Misyonerlik Faaliyetlerinin Etkileri (1839-1923)*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı İslam Tarihi Bilim Dalı, Ankara, 2007, s. 43.

⁴²⁶ Mahmut Alparslan Küçük, *Türkiye'de Protestan Ermenileri*, Berikan Yay., Ankara, 2009, s. 88-89.

çocuklara ABD'nin ne kadar insalcıl bir ülke olduğu öğretilmiştir. Anadolu'daki birçok kolej, kimi zaman zararına çalışarak ABD'den öğretmenler getirerek güya Anadolu'nun içlerinde okur-yazar yetiştirmeye çabalamışlardır. Bu okullar sadece Türkiye'de değil dünyanın birçok yerinde bulunmakla beraber birbirleriyle de sıkı ilişkiler içinde olmuşlardır. Bu okulların hepsi de ABD'den yönetilmiştir.⁴²⁷

Osmanlı Devleti'nin büyük sarsıntılar içine düştüğü 19. yüzyıl bitiminde bütünyle değişik kavramlarla sahip olmuş Ermenilerin devlete karşı ayaklanmaları baş göstermiştir. Huzursuzluğun arttığı sırada Türkiye'nin doğusundaki Amerikan kolonisinin zarar görmemesi için çeşitli tedbirler alınmış, Müslüman halkın onlara karşı tavır takındıkları ifade edilmiş, bu nedenle de konsolosluk kadrolarının silahlandırılması için girişimlerde bulunulmuştur. Amerikalı misyonerler, Türkler tarafından Ermeni meselesine katkıları nedeniyle suçlanmışlardır.⁴²⁸

Misyonerler, gidecekleri yerlerin özelliklerine göre yetiştirildikleri için çok hünerlidirler. Bir anlamda maskeli çalışmaktadırlar. Çalışma metotları arasında kültüre uyarılma en etkili yöntemlerden biridir. Yani, Hristiyanlığın bir kültür değil bir kültür olduğu, bu nedenle de yalnızca Avrupa ve Kuzey Amerika gibi Hristiyan geleneğinin hâkim olduğu bölgelerde değil, tüm dünyada yerel geleneklere ve adetlere göre uyarlanmasıydı.⁴²⁹ Bu anlamda Protestan misyonerler, Osmanlı topraklarında propaganda yaptıkları insanları değiştirmeyi, düşüncelerine, yaşam tarzlarına müdahale etmeyi düşünmüşlerdir. Kurdukları okullarla, bastırdıkları kitaplarla bütün propaganda çalışmalarında insanları değiştirme umudunu taşımışlardır.⁴³⁰

Misyonerlik faaliyetlerinin Anadolu'ya yönelik temel amacı Müslümanlardan ziyade, Şark Hristiyanlığını Protestanlaştırmak olmuştur. Bu anlamda Bursa'ya gelmiş olan bir Amerikalı misyoner yazdığı mektubunda: “...*Bu Hristiyanlar gerçek dinî inançtan, gönülden iman etmekten bihaber. Ve bilgisizliklerinin yanı sıra pek çoğunun ahlaki değeri de tamamen bozulmuştur. Büyük çoğunluğunda yüzeysel bir dindarlık hâkim. Çok azı hakikatin bilincinde.*” şeklinde, düşüncelerini ifade etmiştir.⁴³¹

⁴²⁷ Nevzat Üstün, *Türkiye'deki Amerika*, Var Yay., İstanbul, 1967, s. 14-15.

⁴²⁸ Erdal Açıkses, “Türk Amerikan Münasebetlerinin Değerlendirilmesi”, *Türkler*, C: 13, Ankara, 2002, s. 548.

⁴²⁹ Gürkan Kenan Ateş, *Türk Toplumunda Sosyo-Kültürel Çözüm ve Misyonerlik*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Ana Bilim Dalı Din Sosyolojisi Bilim Dalı, Konya, 2006, s. 50.

⁴³⁰ Gürkan Kenan Ateş, a. g. t., s. 75-76.

⁴³¹ Eliza Cheney Abbot Schneider, *Bursa Mektupları (Bir Osmanlı Kentinde Müminler ve Kafirler)*, Dergah Yay., İstanbul, 2009, s. 5-56 ve 57.

Misyonerlerin açmış oldukları okullar, Batılı devletlerin emellerini gerçekleştirme yolunda kullandıkları en güçlü silah olmuş ve Osmanlı Devleti'ni yıkma yolunda en verimli şekilde kullanılmıştır. Köylere kadar uzanan misyoner okulları bulundukları bölgelerde etkili oldukları gibi Müslüman-Türk düşmanlığı fikrini benimsetmeyi amaçladılar. Böylelikle yıllarca bir arada yaşamış, kültürel yönden birçok değer geliştirmiş toplulukları birbirine düşman yapılmış, Osmanlı toprakları, bağımsızlık mücadelelerinin verildiği kamplar diyarına dönüştürülmüştür.⁴³²

Misyoner okullarına köylü, kasabalı ve şehirli sakinlerinin çocukları kabul edilmiştir. Fakir ya da zengin ayırımı yapılmadan kaydedilen bu çocuklardan zengin olanlar, Avrupa okulları usulünde yapılan Protestan okullarındaki yaşam tarzından bir fark görmemişlerdir. Ancak söz konusu okullar, köylerden gelen kız ve erkek öğrenciler üzerinde ciddi tesirler bırakmıştır. Derslerde halkın yaşam tarzıyla uyuşmayan Avrupa yaşam tarzı, kız çocuklarına anlatılmış ve öğretilmiştir. Bir başka ifadeyle kız öğrencilere; evlerinde Avrupalı gibi giyinmeyi, Avrupa modasını takip etmeleri, kendi aralarındaki ilişkilerde Avrupa yaşam tarzına uygun olarak hareket etmeleri aşılanmıştır. Yeni yaşam tarzını benimseyen Protestan çocuklar, hukukî, mülki, idarî ve siyasî alanlarda köklü değişiklikler yapılmasını savunmuşlardır. Kolejlerden mezun olduktan sonra köylerine geri dönen fakir çocuklar, köy yaşamı ve zor koşullar içinde barınamayarak okuldaki yaşam tarzlarına dönmek durumunda kalmışlardır. Okulda edindikleri ve benimsenen yaşam modeline dönen kolej çocukları, Ermenilerin kurdukları örgütlere katılmaya hazır hale gelmişlerdir.⁴³³

Misyonerler, bildikleri çeşitli diller vasıtasıyla hem halkla daha kolay anlaşma yoluna gitmişlerdir hem de ellerindeki grupları azınlık psikolojisiyle toparlayarak kendilerine daha kolay bağlayabilmişlerdir. Böylelikle bu grupları, Osmanlı Devleti'ne karşı bir koz olarak kullanmışlardır. Misyonerler, özellikle cemaatlerin ihtiyaç duyduğu müesseseler de açarak daha fazla cemaat üyesi sağlama ve misyonun sahasını daha genişletme amacıyla olmuşlardır.⁴³⁴ Bu amaçla misyonerlerin, cemaatleri arasında yalnızca Ermeniler değil aynı zamanda Rumlar, Yahudiler, Süryaniler, Nesturiler de

⁴³² Mustafa Akyul, a. g. t., s. 86.

⁴³³ Yahya Bağçeci, "Osmanlı Devleti'nde Amerikan Misyonerlerin Ermenilere Yönelik Faaliyetleri", *Turkish Studies*, Volume: 3/ 4, Summer 2008, s. 179-180.

⁴³⁴ Erdal Açıkses, "Osmanlı Devleti'ndeki Misyonerlik Faaliyetleri ile İlgili Bir Değerlendirme (İki Merkezden Örnekler)", *Osmanlı C: II*, Ankara, 1999, s. 194-196.

bulunmaktadır. Bu kitlelere ulaşmanın en etkili yolu eğitim, yayın ve sağlık faaliyetleri olmuştur. Bunlar, misyonerlere özgü yöntemlerdir.⁴³⁵

Açtıkları tüm okullarında verdikleri eğitimle bir taraftan Ermeni millî bilincinin oluşmasına katkıda bulunan misyonerler bir taraftan da bağımsız bir devlet olmalarına inandırdıkları Ermeni hakla ilgili her türlü gelişmeyi ABD ve Avrupa kamuoyuna aktarmışlardır. Misyonerlerin açtıkları okullarda Ermeni bağımsızlık hareketine yönelik çalışmalar içinde olmaları Osmanlı hükûmetini ve Müslüman halkı rahatsız etmiştir. Ermeni isyanlarının çıktığı yerlerde bulunan Amerikalı misyonerlere ait binalar ve evlerinin saldırıya uğraması sonucunda maddî hasarlar meydana gelmiştir. Osmanlı hükûmeti, ABD'nin tazminat taleplerini reddetmiştir. Gerekçe olarak da binalara verilen hasarların Ermeni isyancılarca yapıldığını belirtmiştir. Bu durum iki ülke arasında uzun yıllar süren bir sorun haline gelecektir. Ancak Ermenilere yönelik sürekli ıslahat yapılması yönünde baskılara direnemeyen Osmanlı hükûmeti (II. Abdulhamit Dönemi) Amerikalıların talebini yerine getirerek, Harput ve Maraş'ta bulunan Amerikan binalarına verilen zarardan dolayı 19 bin İngiliz Sterlini tazminat ödemiştir.⁴³⁶

Amerikan Board, 20. yüzyılın başlarına gelindiğinde, Anadolu'daki (İngiliz, Alman ve Amerikan) Protestan örgütleri arasında eğitim ve sağlık kurumları, misyon merkezleri, toplam misyoner sayısı ile açık bir üstünlüğe sahip olmuştur. Tüm çabaların neticesinde Protestanlığı benimseyenlerin sayısı yine de mütevazıdır. 1914 yılına ait Osmanlı nüfus istatistiklerine göre; Protestan Ermenilerin toplam sayısı 67. 838'dir. Aynı dönemde Ermeni cemaatinin toplam nüfusu 1 ile 1,5 milyon arasında olduğu tahmin edilmektedir. Bu durumda Protestan Ermeniler toplam nüfusun ancak %2 ile %6 gibi önemsiz bir oranı oluşturmaktadır.⁴³⁷

Amerikan misyonerler, özellikle Ermeni okullarını kullanarak Millî Mücadele Dönemi'nde Osmanlı Devleti aleyhinde faaliyette bulunmuşlardır. Bunun en çarpıcı özelliği Tarsus'taki Amerikan Koleji'dir. Okul, Millî Mücadele döneminde cephanelik haline getirilmiştir. 1914'de öğrenciler tamamen silahlandırılmıştır. Nitekim Tarsus, Fransız kuvvetlerince işgal edildiğinde, işgal kuvvetleri komutanlık merkezlerini

⁴³⁵ Rahmi Doğanay, "Amerikalıların Antep Misyonunun Kuruluş ve Faaliyetleri Hakkında Bir Deneme", *History Studies*, Volume: 1/ 1, 2009, s. 19.

⁴³⁶ Necla Günay, "Amerikan Misyonerlerine Anadolu Halkının Tepkisi ve Bunun Osmanlı- Amerikan İlişkilerine Etkisi", *Akademik Bakış*, C: I, S: 2, Yaz 2008, s. 111-117 ve 118.

⁴³⁷ Esra Danacıoğlu Tamur, "Karşılaştırmalı bir Perspektiften 19. Yüzyılda Çin ve Osmanlı İmparatorluğu'nda Protestan Misyoner Faaliyetleri", *ÇTTAD*, V: 12, Bahar 2006, s. 7.

Kolej'in tam karşısına kurmuşlardır. Bu durum, Kolej'in işgal süresi boyunca Fransız kuvvetlerine danışmanlık yapması anlamına gelmektedir.⁴³⁸

Birinci Dünya Savaşı'nın başladığı 1914 yılında kapitülasyonlar, Osmanlı Devleti'nce kaldırılmıştır. Bu, yabancılara verilen ikâmet özgürlüğü, mesken dokunulmazlığı, seyahat ve ticaret özgürlüğü, belli teminatlar mucibince yerel mahkemelerden muafiyet, aynı millîyete mensup yabancılara münhasır, kendi kanunlarını başka memleketlerdeki vatandaşlarına uygulama hakkı gibi hakların ortadan kalması anlamına gelmiştir. Bu haklar Türkiye'de çalışan Amerikalılar ve işadamları için de oldukça önemliydi. Dolayısıyla bu karara oldukça tepki gösterilmiştir. Ayrıca ülke içindeki yabancı postaneler kapatılmış, haberleşmenin İngilizce yapılması yasaklanmıştır.⁴³⁹ Kapitülasyonların kaldırılması, Amerikan kamuoyunda Türkiye'deki Amerikan okullarının tehlikede olduğu ve Amerikan vatandaşlarına kötü davranıldığı noktasında fikirlerin oluşmasına yol açtı.⁴⁴⁰ Ancak Osmanlı Devleti, Amerikan kurumlarıyla herhangi bir düşmanca tavır içinde olmamış aksine müesseselere zarar verilmeyeceği noktasında sürekli teminat vermiştir.⁴⁴¹

Osmanlı hükûmetinin aldığı bu önlemlerin dışında yabancı okullar ile ilgili birtakım düzenlemeler yapılmıştır. Bu amaçla 20 Ağustos 1915 tarihinde Özel Okullar Yönetmeliği çıkartılmıştır.⁴⁴² Buna göre;

- 1- Bütün öğrencilere Türk dili öğretilecek,
- 2- Öğretim müfredatı Maarif Vekâleti'nin kontrolünde olacak,
- 3- Dinî ayinlere katılma mecburiyeti ortadan kaldırılacak,
- 4- Bir okulun sahip olabileceği mülkiyet miktarına hükûmet karar verecektir, diye belirtilmekteydi.⁴⁴³

Osmanlı hükûmetinin yönetmelik kararlarına Amerikan kolejlerinin riayet ettiği söylenemez. Mesela Antep'te bulunan Merkezi Amerikan Koleji, Türkçe ders kitapları okutmak yerine okul yönetimi, 1914-1915 eğitim yılında ilk kez detaylı Ermeni edebiyatı okutmuş, Ermenice ders saatlerini arttırmış, üst sınıflara başka dillerde

⁴³⁸ Mustafa Akyul, a. g. t., s. 88.

⁴³⁹ Hester Donaldson Jenkins, *Robert Kolej'in Kızları*, Çev. Ayşe Aksu, Dergah Yay., İstanbul, 2008, s. 203-206.

⁴⁴⁰ “ Amerika Tahkikatı Neden Kabul Etmiş”, *Vakit*, 9 Haziran 1338, Numara: 1614, s. 1.

⁴⁴¹ Erdal Açıkse, *Amerikalıların Harput'taki Misyonerlik Faaliyetleri*, T. T. K Yay., Ankara, 2003, s. 296.

⁴⁴² Faruk Taşkın, *Amerikan Misyoner Okullarından Merkezi Türkiye Koleji*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, (1876-1914), Mersin Üniversitesi, Mersin, 2007, s. 213.

⁴⁴³ Hester Donaldson Jenkins, a. g. e., s. 203.

Ermeniceye çeviri dersler vermiştir. Yine hükûmet politikaları uyarınca kolej arazi ve binaları 1914'e kadar vergiden muaf iken, 1914'te vergiye tabi tutulması üzerine Amerikan Sefareti devreye girmiş ve vergiler tehir (ertelenmiş) edilmiştir. Yine söz konusu okula politik meseleler derslerde işlenmekle birlikte, okul kütüphanesinde Türkçe ve Arapça kitaplar % 11, 3, Ermenice kitaplar %17,6, İngilizce ve Fransızca kitaplar % 71'lik dilimi oluşturmuştur. Okulun sıkıntı çektiği savaş yıllarında Amerikan Board, malî desteğini esirgememiştir.⁴⁴⁴

Hemen savaşın akabinde çevredeki Ermenilerin İtilâf devletleri lehine harekete geçmesi üzerine, Osmanlı ordusu iç düzeni sağlamak, isyan eden veya işbirliği yapan Ermenilerin bu durumlarına engel olmak amacıyla faaliyete geçmiştir. Bu defa yıllardan beri Ermenilerin hamisi rolünü üstlenen Hristiyan devletlerin misyonerleri faaliyete geçmiş, kaçakları saklama vb. faaliyetleriyle işbirliği yapmaya başlamışlardır. ABD'de oturan Ermeniler, savaş döneminde Türkiye'deki Ermenilere dağıtılmak üzere, Amerikan hükûmetinin de desteğini alarak devamlı para yardımında bulunmuşlardır. Özellikle Amerikalı Misyonerlerin yönettiği Philadelphia'da bulunan *Devamlı Yardımlaşma Cemiyeti* vasıtasıyla toplanan paralar, Amerikan kuruluş ve misyonerlerince, çoğu zaman gizli dağıtılmıştır.⁴⁴⁵

Savaş yıllarında Amerikan okulları ciddi finansal sorunlar yaşamışlardır. Bu okullardan biri Amerikan Kız Koleji'dir. Okulun finansal sorunlarını kısmen de olsa gidermek amacıyla New Yorklu kadınlar bir araya gelerek piyano resitali düzenlemişlerdir. Aynı zamanda Türkiye'nin Amerikan Büyükelçisi Morgenthau da koleje gerekli desteği vermeye çalışmıştır.⁴⁴⁶ Bu dönemde misyonerlerin ülkeyi terk etmesiyle Talas'taki Amerikan Koleji de kapanmak durumunda kalmıştır. Okulun yeniden açılması için Amerikan Board, hükûmet ile temaslara geçmiştir.⁴⁴⁷

Birinci Dünya Savaşı'nın patlak vermesiyle ülkesine dönen Amerikalı misyoner oldukça azken 1917 yılına gelindiğinde, ABD ile Osmanlı Devleti arasında diplomatik ilişkilerin kesilmesiyle misyonerlerin birçoğu Türkiye'yi terk etmiştir. Savaşın sonlarına doğru Türkiye'de kalan misyoner sayısı yalnızca 38 olmakla birlikte Amerikan enstitülerinin çoğu savaş nedeniyle zarar görmüş ya da Türk askerî birliklerince

⁴⁴⁴ Bülent Çukurova, "Antep'te Ermeni Ulusçuluğunun Doğuşunda Amerikalılar ve Kolejin Etkisi", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S: 40, Kasım 2007, s. 618-619.

⁴⁴⁵ Erdal Açıkse, *Amerikalıların Harput'taki Misyonerlik Faaliyetleri*, ..., s. 299.

⁴⁴⁶ *The New York Times*, 22 February, 1916.

⁴⁴⁷ Ahmet Öztürk, "Amerikan Protestan Misyonerlerinin Talas'ta Eğitim Faaliyetleri", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C: 18, S: 1, s. 349.

müesseselere el konulmuştur. İstanbul'da bulunan Robert Koleji ve Amerikan Kız Koleji 1914 ve 1917 yıllarında Türk otoritelerince yardım almayı sürdürebilmiştir. Bu, Osmanlı Devleti'nin ABD ile ilişkilerini iyi tutma arzusunda olma gayretinden başka bir şey değildir.⁴⁴⁸

Birinci Dünya Savaşı boyunca Amerikalılara dokunulmamıştır. Ancak, Amerikalı misyonerler, düşmanla işbirliği yapan Ermenilerle ilgilenmeye, onlara yardımcı olmaya ve onları korumaya çalışmışlardır. Hatta sefalet düşen Türk çocuklarını himayeleri altına alarak Hristiyan yapmaya çalışmışlardır. Aynı zamanda misyonerler, Urfa'da olduğu gibi isyan çıkaran Ermenilerle işbirliği içine girerek Amerikan yetimhanesini karargâh haline getirmişlerdir. Binadan teslim ol çağrısına, ateşle karşılık vermişlerdir. Ermenilerin yaptığı terör hareketini görmezden gelen misyonerler, tehciye de karşı çıkmışlar ve yanlış raporlarla dünya kamuoyunu etkilemeye çalışmışlardır. Misyonerler, düzenli bir şekilde göç ettirilen Ermenileri, adeta soykırım yapıyormuş gibi göstermişlerdir. Misyonerlere tehcir sırasında Anadolu'da bulunmaları nedeniyle tehciri takip edebilme imkânı verildiği halde tutulan raporlar anlattılar şeklinde kaleme alınmıştır.⁴⁴⁹ 1918 yılında Vahan Kardashian tarafından The New York Times'da Amerikan misyonerleri ile ilgili bir yazı çıkmıştır. Söz konusu yazıda: “ *Türkiye’de son 86 yılda gerçekleştiren Amerikan misyoner faaliyetleri, ABD’nin Türkiye’deki temel çıkarsal unsuru olduğu için, Türkiye ile ilgili konularda tavsiyeler alma konusunda misyonerlere güvenmekteyiz.*” demiştir.⁴⁵⁰ Bir anlamda misyonerlerin ifadelerinin ne kadar önemli olduğu gerçeğini de ortaya koymaktadır.

Amerikan Board, savaştan sonra, kayıplarını toplamaya çalışmış; fakat eski duruma dönmesi pek de kolay olmamıştır. Bu durum, Ermeni Protestanların % 95 ülkeden gitmesine, Türkiye'nin doğusunda misyoner kalmamasına, kapanan birkaç okul ve kilisenin tekrar açılmasına ve milyonlarca zararının olmasından kaynaklanmıştır.⁴⁵¹

Misyoner müesseseleri inceleme altına alınmıştır. Elazığ ve Harput bölgesinde bulunan Ermeniler ve misyonerler ait müesseselerle ilgili olarak Müdafa-ı Millîye Vekâleti'ne (Savunma Bakanlığı) Elcezire Cephesi'nden 1/ 12/ 1336 (1920) gönderilen şifreli telgrafta; adı geçen bölgelerde yapılan tahkikatta telsiz telgrafa ya da başka bir

⁴⁴⁸ William Arthur Helseth, *Turkey And The United States*, Princeton University, Washington, 1957, s. 59-60.

⁴⁴⁹ Erdal Açıkse, “Türk Amerikan Münasebetlerinin Değerlendirilmesi”, *Türkler*,...s. 549.

⁴⁵⁰ *The New York Times*, 23 June, 1918.

⁴⁵¹ William Arthur Helseth, a. g. t., s. 61.

cihaza tesadüf edilmediği, Elazığ (Elaziz) Amerikan Hastanesi'nde yapılan incelemelerde de şüphe uyandıracak bir cihaza rastlanılmadığı, sadece hastane adına bir röntgen cihazının bulunduğu bildirilmiştir.⁴⁵²

Dâhiliye Nezareti'nce, Müdafa-ı Millîye Vekâleti'ne gönderilen yazıda Elcezire Cephesi Kumandanlığı'ndan gelen 27/2/ 1920 tarihli yazı açıklanarak; Urfa'da Amerikan Okulu'nun idarî bir şekilde kaldırılmasının münasip olmadığı ve bunun Türk-Amerikan ilişkilerinin idamesi nedeniyle gerektiğini belirtilmiştir. Söz konusu yazıda: “ *Yalnız mevkiin tahkim edileceğinden bahisle ve zaruter-i katiye-i harbiye neticesi olarak olmak üzere mektebin muvakkaten tahliyesine ciheti askerîyece teşebbüs olunursa daha muvaffak olur.*” şeklinde, ifade edilmiştir.⁴⁵³

Amerikalı misyonerlere ait olan Merzifon Amerikan Koleji de ülke bütünlüğüne aykırı hareketler içine girmiştir. Söz konusu okulun Türk hocalarından biri olan Zeki Ketani Efendi, Türk öğrencilerin edebiyat topluluğunun toplantısından sonra evine giderken öldürülmüştür. Okul çalışanları, bu cinayetin Amerikan ve Hristiyan bir okulda kendilerine yardım ettiği gerekçesiyle Türkler tarafından işlendiğini düşünmüşlerdir.⁴⁵⁴

Bu olayın ardından, Amasya Merkez Komutanı Nurettin Paşa, Erkan-ı Harbiye Umum-i Riyaseti'ne (Genel Kurmay Başkanlığı'na) 12. 02. 1337 (1921) tarihinde gönderdiği telgrafında, söz konusu Kolejde ve Merzifon Hastanesi'nde yer altında gizli geçitlerin ve depoların olunduğuna, silah, bomba, top, tüfek gibi cephaneliklerin bu okulda saklandığına dair ihbar aldıkları belirtmiştir. Okulda yapılacak aramada memurların okul çalışanlarına nazik olmalarının, bunun da ABD ve Türkiye ilişkileri açısından önemine değinmiştir. Yapılan aramalarda silah, bomba bulunamamış; ancak 1904'ten beri kurulmuş Yunan bayraklarıyla donatılmış bir Pontus Klubü ortaya çıkmıştır.⁴⁵⁵ Pontus Rum Devleti'nin haritaları, Pontus arması ile Osmanlı silahları ile donanmış kişilerin fotoğrafları bulunmuştur. Burada ele geçen 2 misyonere ait mektupta; kolejin yakınında Rumlarla ortak hareket edileceği ve karargâh olarak kullanılacağı bildirilmiştir. Yunanistan'dan gelmiş, diğer mektup, kolejle irtibatın

⁴⁵² ATASE, ISH, Kutu No: 571, Gömlek No: 62, Belge No: 62-2.

⁴⁵³ ATASE, ISH, Kutu No: 571, Gömlek No: 137, Belge No: 137-2.

⁴⁵⁴ George White, *Bir Amerikan Misyonerinin Merzifon Amerikan Koleji Hatıraları*, Çev. Cem Tarık Yüksel, Enderun Kitapevi, İstanbul, 1995, s. 246.

⁴⁵⁵ Sadi Bayram, “ Amerikalıların Eğitim Faaliyetleri (Merzifon Anatolia Kolej IV)”, *Tarih Kültür Dergisi*, S: 232, Nisan 2006, s. 51.

olduğunu ispatlamıştır.⁴⁵⁶ Fotoğrafları olan kişilerin kim olduğu sorulduğunda ise kolej çalışanlarından tutarsız yanıtlar alınmıştır. Sonunda elde edilen bilgi ve belgelere dayanarak 6 kişi tutuklanmıştır. Bakanlar Kurulu kararı ile okul, 21 Mart 1921’de kapanmıştır.⁴⁵⁷

Yine buna benzer bir başka ihbarda 1920 yılında Talas⁴⁵⁸ ve çevresindeki mıntıka için yapılmış ancak bazı elektrikli alet ve edevatın telsiz telgrafına ait olmadığı anlaşılmıştır.⁴⁵⁹ Ertesi yıl, Talas’ta bulunan Amerikan Koleji için tekrar gelen ihbar üzerine yapılan incelemelerde, herhangi bir silah ya da benzeri bir alete rastlanılmadığı; ancak evvelce adı geçen kolejın hak olan enkazından yanmış bir miğfer tüfek elde edilmiş olduğu Dâhiliye Nezareti’nce İcra Vekiller Heyeti’ne 1 Haziran 1921 tarihli gönderilen yazıda belirtilmiştir.⁴⁶⁰ Maraş Amerikan Okulu, Maraş’ın işgal günlerinde Fransızlarla işbirliği yaptığı için faaliyetten men edilirken benzer bir sebeple 1923’te Tarsus Amerikan Okulu’nun kapısına da kilit vurulmuştur. Antep Amerikan Koleji, İstiklal Harbi yıllarında Fevzi Çakmak Paşa’nın gönderdiği müfreze tarafından topa tutulduktan sonra halk tarafından yerle bir edilmiştir.⁴⁶¹

Mondros Mütarekesi’nin imzalanmasından sonra geri dönen misyonerler halktan yeterli ilgiyi bulamamışlardır. Anadolu’nun perişan bir halde olması misyonerlere yeni bir çalışma alanları oluşturmuş ve yardım faaliyetlerine hız vermişlerdir. Yardım adı altında Ermenilere ulaşmayı amaçlamışlardır. ABD’den gelen milyon dolarlık malzemeleri dağıtmaya başlamışlardır. Bu malzemeler içinde röntgen makineleri dahi bulunmakla birlikte Amerika Şark-Karib Yardım Heyeti (Near East Relief) TBMM ile temasa geçerek Ankara bir temsilcilik dahi açmıştır. Misyonerlerin en çok faaliyet halinde oldukları yerlerden biri olan Merzifon’da şartlara uymak kaydıyla, Ermeni ve Rum çocukların barınabilmeleri gayesiyle yetimhane açılması için meclis kararı dahi alınmıştır. Bu yardım heyetlerine, TBMM tarafından insancıl duygularla binalar tahsis

⁴⁵⁶ *Türkiye’de Misyonerlik Faaliyetleri*, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., B. 3, Ankara, 2003, s. 34.

⁴⁵⁷ Dilşen İnce Erdoğan, “ Merzifon’da Amerikalı Misyonerler ve Ermeniler”, *Çağdaş Türkiye Araştırma Dergisi*, C: 4, S:11, 2004-2005, s. 38-39.

⁴⁵⁸ Talas Amerikan Koleji hakkında bkz. Hasan Özboy, *Kayseri’de Amerikan Misyoner Faaliyetleri ve Talas Amerikan Koleji*, Basılmamış Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri, 1995.

⁴⁵⁹ **ATASE**, ISH, Kutu No: 571, Gömlek No: 62, Belge No: 62-3.

⁴⁶⁰ **BCA**, **F**: 030. 10. **Y**: 206. 406. 4.

⁴⁶¹ Necdet Sevinç, *Osmanlı’dan Günümüze Misyoner Faaliyetleri*, Milenyum Yay., B. 4, İstanbul, 2004, s. 353.

edilmiştir. Bu hassasiyete rağmen, ABD, meclisle doğrudan temas etmeye yanaşmamış hatta Ermeniler için bir yurt arama çabalarını sürdürmeye devam etmiştir.⁴⁶²

Öte yandan, Türkiye'deki Amerikan diplomatların en önde görevi, Amerikan misyonerlerinin ve yatırımlarının ABD'ye sağladığı çıkarların korunması olmuştur. ABD'deki Amerikalılarında Türkiye'ye ve Türklere ilgisi, tarihin hiçbir döneminde olmadığı kadar artmıştır. Üstelik Ermeni olanları başta gelmek üzere pek çok olumsuz gelişmelere rağmen birçok misyonerde Türkiye'de gördükleri hoşgörü ve kendilerine sunulan iyi davranışlar nedeniyle Türkiye'yi olumsuz tanıtmak istememişlerdir. Özellikle 20. yüzyıl başlarında Türk hükûmetinin Amerikalı misyoner için aldığı koruyucu önlemler, beğeniyle raporlara yansıtılmıştır. Halkın misyonerlere bakışı onların davranışlarıyla iniş çıkışlar izlemişse de sağlık açısından ülkeye getirdikleri faydalar yadsınmamıştır.⁴⁶³

ABD, Millî Mücadele boyunca, özellikle bölgedeki ekonomik ve siyasî beklentileri sebebiyle Türkiye'ye karşı yumuşak bir politika izlemiştir. Bundan dolayı ABD, Millî Mücadele içinde, bir taraftan ekonomik ve siyasî menfaatleri için Türkiye'yi gözden çıkarmazken, diğer taraftan Ermeni ve Rumlar ve onların hamisi olan misyonerlerin baskısıyla, Türkiye ile sıkı bir işbirliğine girmemiştir.⁴⁶⁴

Misyonerlerin Anadolu'daki çalışmaları cumhuriyetin ilanına kadar geçen süre içinde 3 bölümde incelenmiştir:

1. Yerli kiliselerle iyi ilişkiler içinde oldukları ve İncil'in tanıtılmasına yönelik çalışmaların ön planda olduğu dönemlerdir.
2. Yerli kiliselerle misyonerlerin arası açılmış, bu kiliselerden dışlanmış olanların oluşturduğu kiliselerin misyonerler işbirliği içinde olduğu dönemdir.
3. Misyonerlerin sayılarının azaldığı I. Dünya Savaşı sırasında ve sonraki dönemlerde Osmanlı Devleti'nin aleyhine olan yıkıcı hareketlere de karışmış olmalarıdır. Ancak, bu durum çok uzun sürmemiş ve savaş sonrasında misyonerler eski yerlerine dönmeye başlamışlardır.⁴⁶⁵

Misyoner faaliyetleri, 1922 yılında Mustafa Kemal'in bütün Amerikalıların Türkiye'den kovulması emrine kadar devam etmiştir.⁴⁶⁶ Bu kararın verilmesinin ana

⁴⁶² Erdal Açıkse, "Türk Amerikan Münasebetlerinin Değerlendirilmesi", *Türkler*,...s. 550.

⁴⁶³ Seçil Akgün, "Kendi Kaynaklarından Amerikalı Misyonerlerin Türk Sosyal Yaşamına Etkisi (1820-1914)", *X. Türk Tarih Kongresi'nden Ayrı Basım*, T.T.K., Ankara, s. 2140.

⁴⁶⁴ Erdal Açıkse, *Amerikalıların Harput'taki Misyonerlik Faaliyetleri*..., s. 307.

⁴⁶⁵ Gürkan Kenan Ateş, a. g. t., s. 76.

⁴⁶⁶ Erdal Açıkse, *Amerikalıların Harput'taki Misyonerlik Faaliyetleri*..., s. 307.

sebebi olarak, Protestan misyonerlerin ülkedeki Ermeniler, Süryaniler ve Kürtler gibi Türk olmayan unsurlarla aktif bağlantıları olduğu yolunda genel bir kanaatin oluşmasından kaynaklanmıştır. Misyonlar için bundan sonraki dönemler sıkıntılı olmuştur.⁴⁶⁷

Protestan misyonerler özellikle cumhuriyetin ilanından sonra Cumhuriyet hükûmetinin politikaları ve II. Dünya Savaşı nedeniyle uzun süre gerileme içinde olmuşlardır. Bu gerileme döneminde misyonerlik çalışmaları ağırlıklı olarak yerli Protestanlar tarafından yürütülmüştür. Kurumsal çabalar olmaktan çok bireysel çabalar gösterilmiştir.⁴⁶⁸

4.9.1. Yeni Türk Devleti'nin Misyonerlere Karşı Aldığı Tedbirler ve Amerikan Okullarının Durumu (1923- 1939)

Osmanlı döneminde yoğun olarak faaliyette bulunan misyonerler, bunu Cumhuriyet Türkiye'sinde de sürdürmek istemişlerdir. Ne var ki, Osmanlı'nın kozmopolit yapıya sahip olması ve azınlıklara tanıdığı geniş haklarla, gösterdiği hoşgörü yanında yabancı devletlere verilen kapitülasyonlar sayesinde rahatça hareket eden misyonerler, yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nde aynı ortamı bulamamışlardır. Zira tam bağımsızlık ilkesinden hareket eden yeni Türkiye Devleti, millî ve lâik özellikler taşımaktadır. Bu nedenle söz konusu faaliyetlere izin verilmemiştir.⁴⁶⁹

Kaldı ki Atatürk, misyoner okulları için; “*Bunlar mektep değil, memleketimizde düşmanın işgali altındaki kaleleridir.*” ifadesini, kullanmıştır.⁴⁷⁰ Atatürk, Maurice Pernot (Amerikalı) ile görüşmesinde: “ *Biz istiyoruz ki okullarınız kalsın. Ancak, oralardaki dinî propagandalardan da şüphe edebiliriz. Türkiye’de bizim okullarımızın elde edemediği imtiyazlara, yabancı okulların malik olmalarını kabul edemeyiz. Kuruluşlarınız, aynı nitelikteki Türk kuruluşlarına konulmuş kanun ve düzenlere uydukça yerinde kalabilir.*” diyerek, bu konudaki tavrını ortaya koymuştur.⁴⁷¹

⁴⁶⁷ İskender Oymak, *Metot ve Çalışma Alanları Açısından Türkiye’de Misyonerlik Faaliyetleri*, Ankara Okulu Yay., Ankara, 2010, s. 111-112.

⁴⁶⁸ Gürkan Kenan Ateş, a. g. t., 77.

⁴⁶⁹ Ayten Sezer, “ Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Misyonerlerin Türkiye’deki Eğitim ve Öğretim Faaliyetleri”, *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Osmanlı Devleti’nin Kuruluşunun 700. Yıl Özel Sayısı, Ekim 1999, s. 178.

⁴⁷⁰ Mustafa Akyul, a. g. t., s. 88.

⁴⁷¹ Faruk Taşkın, a. g. t., s. 253.

ABD, eğitim kuruluşlarını siyasî ve dinî amaçlarını gerçekleştiren önemli bir vasıta olarak görmüş ve Türk Amerikan görüşmelerinde de bu konunun takipçisi olmuştur. Amerikan heyeti başından beri bu konuyla ilgili olarak Türkiye’den bir teminat mektubu almak istemiştir. Nihayet, 4 Ağustos’ta İsmet Paşa, Grew’e Türkiye’nin Müttefiklerin bu kuruluşlarına verdiği hakları aynen ABD’ye de verdiğini beyan eden bir mektup yazmıştır. Bu mektuba göre; Türkiye, ABD’nin 30 Ekim 1914’ten önce faaliyet gösteren eğitim, din ve hayır kuruluşlarının varlığını tanıyacak ve faaliyet göstermelerine izin vermiştir. Söz konusu kuruluşların hepsine, Türk kuruluşlarıyla aynı muamele yapılacağı belirtilmiştir.⁴⁷²

24 Temmuz 1923 tarihinde imzalanan Lozan Antlaşması ile kapitülasyonlar kaldırılmış ve yeni Türk Devleti’nin siyasî ve hukukî varlığı Batılı emperyalist güçler tarafından tanınmıştır. Azınlıkların ayrılması üzerine daha homojen bir yapıya sahip olan Türkiye Devleti’nde köklü inkılâp hareketlerine girilmiştir. Özünde medenileşmek ve Batılaşmak bulunan bu hareketlerin amacı, toplumu muasır medeniyet seviyesine yükseltmek olmuştur.⁴⁷³ Bu sırada misyonerleri ilgilendiren önemli bir durum söz konusu olmuştur. 1923 yılında yayımlanan bir kararla hekim ve öğretmenler, Türk tarafınca kabul edilen diploma almaları halinde ülkede hizmet verebilme imkânına sahip olabilmişlerdir.⁴⁷⁴

1923 yılında Lozan’da imzalanan Dostluk ve Ticaret Antlaşması’na göre Amerikalı misyonerlerin eğitim ve hayır kurumları, Türk kurumlarına uygun olmak kaydıyla çalışmalarına izin verilmiştir. Ermeni ve Rumların, tehciri ve mübadelesi nedeniyle, bazı Amerikalı misyonerle Ermeni ve Rumlar olmadan Türkiye’de çalışamayacaklarını öne sürmüşlerdir. Ancak Amerikan Board Yönetim Kurulu, 11 Eylül 1924 tarihinde Türkiye’de kalma kararı almıştır.⁴⁷⁵

Türkiye’de kalmaya karar veren Amerikan Board, tüm tahribatlara rağmen çalışmalarını sürdürerek ilgisini Müslüman Türk halkına yöneltmiştir. Amerikan Board, Türkiye’de kalma kararını sessiz Hristiyan etkisi stratejisi ile açıklamıştır. Bu stratejinin anahtar kavramları içerisinde “anonim Hristiyanlık”, “kişisel yakınlaşmalar”, “hayat meselelerine dair sohbetler”, “aile yaşamı” ve “ahlaki üslup” gibi ifadeler, yer almıştır. Amerikan Protestanları İstanbul, Tarsus, Adana, Merzifon’da ortaöğretim kurumlarına,

⁴⁷² Semih Bulut,, a. g. t., s. 143.

⁴⁷³ Ayten Sezer, a. g. m., s. 178.

⁴⁷⁴ İskender Oymak, a. g. e., s. 111.

⁴⁷⁵ Gürkan Kenan Ateş, a. g. t., s. 76.

İzmir ve Tarsus'ta kolejlere, ayrıca Antep ve Kayseri-Talas'ta birer hastaneye sahiptiler. Bunların dışında İstanbul'da Robert Koleji ve Amerikan Kız Koleji, İzmir'deki Uluslararası Kolej, misyonlara yakın kurumlar olarak varlığını koruyabilmiştir.⁴⁷⁶

Amerikalı misyonerlerin eğitim kurumlarının yöntemleri ile ilgili uygulanacak metotla ilgili olarak farklı yaklaşımlar içinde olanlarda olmuştur. Onlara göre; Amerikan müesseseleri kendi yapısını bozmadan mı kalmalı yoksa Türkiye'nin bir parçası mı olmalı, fikri en temel sorun olmuştur.⁴⁷⁷ Bu karşı iki görüş Türk Devleti bünyesinde olup olmama karmaşasını yaşarken Cumhuriyetin ilk yıllarına ait eğitim programı cumhuriyetçi, lâik, halkçı ve inkılâpçı anlayış içinde Türk halkını medeniyet safında en ileriye taşımayı amaçlamıştır.⁴⁷⁸

Türkiye'nin eğitim politikası, batı normlarına yüzünü Batı'ya çeviren ilkeler çerçevesinde oluşturulmak istenmiştir. Bu politika, azınlık ve yabancı okulların politikasına paralel olduğu için, misyonerler açısından sevindirici bir gelişme olarak değerlendirilmiştir. Türkiye Cumhuriyeti'nin gelenekçi anlayıştan arınarak Batı değerleri ve Batı eğitim anlayışı aleyhindeki fikirleri hafifletmek amacıyla dünyayla bütünleşmek, Avrupa seviyesine çıkmak ve modernleşme için Batı medeniyetini takip etmenin yararlı olduğu görüşü sürekli dillendirilmiştir. Bu çalışmaların başında Ziya Gökalp gelmektedir. Bu durum misyonerleri memnun etmekle birlikte, lâik bir anlayışla dinî eğitim ve öğretime yer verilemeyeceği konusu da misyoner eğitimcileri kaygılandırmıştır.⁴⁷⁹

Bu anlayış içinde 3 Mart 1924'te yürürlüğe giren Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile azınlık okulları dâhil, bu okulların dinî kurumlarla ilişkileri kesilmiştir. Kanunlara göre; bütün yabancı ve azınlık okulları Millî Eğitim Bakanlığı'na yapılacak teftişe açık olacak ve ilgili kanun ve yönetmeliklere uymak durumundaydılar. Türkçe, coğrafya, tarih, edebiyat gibi derslerin Türk öğretmenler tarafından verilmesini ve bu derslerin tüm öğrencilere okutulması şartı konmuştur. Aynı yıl yayınlanan bir genelge ile yabancı ve azınlık okullarından aşağıdaki şartlara uymaları istenmiştir. Bunlar;

1-Dinî esaslara dayalı eğitim ve din propagandası yapılmayacaktır.

2-Okul binalarında dinî semboller ve işaretler bulundurulmayacaktır.

⁴⁷⁶ İskender Oymak, a. g. e., s. 111.

⁴⁷⁷ *The New York Times*, 11 November, 1922.

⁴⁷⁸ Özkan İzgi, "Atatürk'ün Eğitim ve Üniversitelere Bakış Açısı", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C: 1, S: 1, Kasım 1984, s. 271.

⁴⁷⁹ Halit Ertuğrul, *Kültürümüzü Etkileyen Okullar*, Nesil Yay., B. 9, İstanbul, 2005, s. 248-249.

3-Okul kitaplarındaki Hristiyanlıkla ilgili din büyüklerinin resimleri kaldırılacaktır.

4-Okul binalarındaki haçlar indirilecektir.

İngiltere, Fransa, İtalya bu genelgeye tepki göstermişse de 26 Eylül 1925 tarihli ve 3965 sayılı genelge ile yabancı okullar hakkında şu esaslar belirlenmiştir.

1-Hiçbir okulda Türk ve Türk Devleti aleyhine derslerde veya ders dışında ifade kullanmayacaktır.

2- Türklerin bu gününü ve dününü kötüleyen, Türk ve Türk Devleti aleyhine yazılmış kitaplar bulunmayacaktır.

3-Ders kitaplarında ve duvar panolarında Türk tarih ve coğrafyasına ilişkin en ufak bir yanlış bulunmayacaktır.

4-Ders kitaplarında hiçbir ülkenin propagandası yapılmayacaktır.

5-Bütün yabancı okullarda haftada 5 saat Türk Dili, Türk Tarih ve Coğrafyası okutulacaktır.

6-Okullarda her türlü dinî sembol bulundurulmayacak ve dinî propaganda yapılmayacaktır

7- Türk Dili, Türk Tarihi ve Coğrafyası'nın öğretmenleri Türk olacak ve MEB tarafından seçilecektir.⁴⁸⁰

Medreselerin de kapatıldığı bu kanunla eğitim ve öğretimde millîlik ve lâiklik esasları benimsenmiştir. Bu uygulamalar varlıkları Lozan Antlaşması'na ekli mektuplarda, Türk kanunlarına uymaları ve dinî telkinde bulunmamaları kaydıyla tanınan yabancı okullar üzerinde de uygulanmıştır. Merzifon Amerikan Koleji'nin Pontus'çu Rumlara yardımlarda bulunması, Maraş ve Antep'teki kolejlerin ise Ermeniler için çalışması gibi olumsuz durumların söz konusu olması Türkiye'nin eğitim politikalarını da belirlemiştir.⁴⁸¹

Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nun ilan edildiği mart ayı içinde Robert Koleji'nde tarih ve sosyoloji öğretmeni olan Edgar Jacob Fisher, **S. S. Reliance** adlı bir turistik gemide, İstanbul'un tarihçesiyle ilgili olarak vermiş olduğu konferansta Türk milletine hakaret etmiştir. Türk hükûmetinin baskısıyla uzaklaştırılan Fisher, Amiral Bristol ve kolej yetkilerinin çabalarıyla 1924 yılının Ekim ayında görevine iade edilmiştir. Ancak

⁴⁸⁰ Necdet Sevinç, a. g. e., s. 341-342.

⁴⁸¹ Ayten Sezer, a. g. m., s. 178.

ABD'deki bir dergiye Türkiye'yi aşağılayan bir yazı göndermesi üzerine Türk yetkililerce bir daha dönmek üzere görevine son verilmiştir.⁴⁸²

Türkiye Cumhuriyeti eğitim alanında, Avrupalaşma ve modernleşme kararını verdikten sonra 1924'ten itibaren Türkiye'ye birçok yabancı eğitimciler çağırılmıştır. Türkiye'ye gelen yabancı eğitimcilerin büyük çoğunluğunun misyoner teşkilatları kanarıyla gelmesi dikkat çekici olmuştur. Bu alandaki çalışmalarıyla bilinen Ford Vakfı, Türk eğitiminin problemlerine gönüllü olarak el atmış, finansman sağlaması, araç ve gereç tedarik edilmesine yardımcı olmuştur. Ford Vakfı, eğitim uzmanlarından Philip H. Coombs, F. Champion Vard ve Louis Smith'i Türkiye'ye göndermiştir. Bu şahısların çalışmaları ve bütün giderleri Vakıfça bizzat karşılanmıştır.⁴⁸³

1925 takip süreçte Ermeni ve Yunanlıların yoğun olarak yaşadığı İstanbul olmak üzere 16 küçük kilise ile 820 kilise üyesi, Antep, Adana ve Talas bulunan 3 hastane ve Amerikan Board'dan bağımsız olarak İstanbul'da bulunan Amerikan Hastanesi ile 9 okul faaliyetlerini devam etmişlerdir.⁴⁸⁴

1926 Şubat ayında MEB, yabancı okulların iyi denetlenmesi hakkında Maarif Müdürlüklerine bir genelge yayınlamıştır. Böylelikle Osmanlı dönemindeki zararlı faaliyetleri ile dikkatleri çeken azınlık ve yabancı okullar denetim altına alınmıştır.⁴⁸⁵ Ayrıca bu genelge ile önceden kapatılan yabancı okulların faaliyetlerine izin verilmeyeceği de belirtilmiştir.⁴⁸⁶

22 Mart 1926'da da çıkartılan kanunla öğretimi birleştirme yasası ile MEB'e verilmiş olan tüm eğitim hizmetlerinin nasıl ve ne biçimde yürütüleceği bir esasa bağlanmıştır.⁴⁸⁷ 1926 Mart ayında Bakanlık, yabancı okulların kapitülasyonlar döneminden beri uyguladıkları bazı gelenekleri kaldırmıştır. Buna göre, yabancı okulların, son sınıf öğrencilerinin sefaretlerde sınava alınmaları yasaklanmıştır. Son sınıf sınavların okullarında müfettiş denetiminde yapılması kararı alınmıştır. Ayrıca başarılı öğrencilere verilen yabancı devletlerin bayrakları ve başak işaretlerin bulunmaması şartı da getirilmiştir. Bu arada bazı yabancı okullar, Maarif Müdürlüğü'nce atanan Türkçe öğretmenleri kabul etmedikleri için kapatılmıştır.

⁴⁸² Semih Bulut, a. g. t., s. 152.

⁴⁸³ Halit Ertuğrul, a. g. e., s. 251-252.

⁴⁸⁴ William Arthur Helseth, a. g. t., s. 66.

⁴⁸⁵ Asım Arı, "Tevhid-i Tedrisat ve Laik Eğitim" *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, C: 22, S: 2, 2002, s. 189-190.

⁴⁸⁶ İknur Polat, "Atatürk ve Milli Eğitim", *Atatürk Yolu*, Yıl: 2, S: 3, Mayıs 1989, s. 443.

⁴⁸⁷ Galip Karagözoğlu, "Atatürk'ün Eğitim Savaşı", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C: II, S: 4, Kasım 1985, s. 198.

Bunlardan birkaçı İstanbul Kız Ortaokulu ve Zapyon Mektebi'dir. Yabancı ve azınlık okullarında Türkçe öğretmenleri de denetlendiği gibi Türkçeden geçemeyen öğrenci bir üst sınıfa geçememe şartı da getirilmiştir.⁴⁸⁸

Bu arada ABD Senatosu, Türk-Amerikan Lozan Antlaşması'nı onamaması üzerine ikili ilişkileri geliştirmek amacıyla 17 Şubat 1927'de imzalanan Modus İvendi'nin son paragrafında geçen: *"Konsolosluk, kurumlar ve ikâmet sözleşmeleri yapılıncaya ya da Türk-Amerikan Lozan Antlaşması'nın hükümleri yürürlüğe girinceye kadar, yukarıda sıralanan ilkeler ile Türk-Amerikan Lozan Antlaşması'nın hükümleri, karşılıklı olarak Türkiye'de ABD uyruklarına ve ABD'de Türkiye uyruklarına yapılacak muamelenin temelini oluşturacaktır."* ibaresiyle İsmet Paşa'nın 4 Ağustos 1923'te Josep Grew'e yazdığı mektubu, hukukî geçerlilik kazanmıştır.

Bundan istifade etmek isteyen Josep Grew, 1927 sonbaharında göreve başlayınca, ilk olarak Amerikan Board'ın Birinci Dünya Savaşı nedeniyle kapatılmış okullarının tekrar açılmasını istemiştir. Amerikan Board, Sivas, Maraş, Antep, Talas ve Kayseri'de bulunan okulların faaliyete geçmesi için ilk olarak Mayıs 1925'te Türk hükûmetine başvurmuş; ancak reddedilmiştir. 1927'de yaptığı ikinci müracaatında ise resmî bir cevap almamıştır. Bunun üzerine Josep Grew, 3 Kasım 1927'de Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği muhtırada, Amerikan Board'a ait bahsi geçen okulların açılmasını, personel kadrosu hazır olduğu için Talas ve Maraş'takilere öncelik verilmesi gerektiğini gayri resmî olarak bildirmiştir. Tevfik Rüştü Aras bu muhtıraya verdiği cevapta; adı geçen okulların açılıp açılmaması ile ilgili kararı, MEB'in vermesi gerektiğini, kararın olumlu olması halinde müzakere edilebileceğini belirtmiştir. Ancak Bursa'da meydana gelecek bir olay, dikkatleri bu konudan uzaklaştırmıştır.⁴⁸⁹

Türk-Amerikan ilişkilerini etkileyen bir diğer olay ise 1927'den sonra Türk hükûmeti tarafından konulan Amerikan okullarına getirilen vergiler olmuştur. Kanun, Amerikan eğitim kurumlarına ilk kez 1927 yılında, Türk hükûmetinin İstanbul'da bulunan, Erenköy'deki Amerikan Koleji'nin 1500 lira vergi borcunu haczettiği zaman uygulanmıştır. Söz konusu kolej, verginin bir kısmını ödemiş; ancak çeşitli mahkemeler aracılığı ile Ankara'da Danıştay'a itirazda bulunmuştur. Amerikan kolejleri ve Amerikan Board, ABD'den gelen fonların kendilerinin doğrudan aidatları olması ve

⁴⁸⁸ Mustafa Ergün, *Atatürk Devri Türk Eğitimi*, Ocak Yay., Ankara, 1997, s. 72-73.

⁴⁸⁹ Semih Bulut, a. g. t., s. 143-145.

okulların yatırım gelirleri için kullanılması nedeniyle vergi kapsamına girmediklerini düşünmüşlerdir.⁴⁹⁰

1928 yılına Arnavutköy Amerikan Kız Koleji'nde biri Rum diğeri Maltalı iki yabancı öğrenci, Türkiye haritası üzerinde delikler açarak sınıf içinde bu eylemlerini teşhir etmiş ve Türkiye'yi küçük düşüren sözler sarf etmeleri üzerine okuldan atılmışlardır.⁴⁹¹

Amerikan ve yabancı okullara getirilen vergiler nedeniyle ekonomik kriz içinde bulunan ABD, bu vergileri fazla bulmuş ve ikili ilişkilerin zarar göreceğini belirtmiştir.⁴⁹² Robert Koleji Müdürü Dr. Walter L. Wright mahkemeye başvurursa da bir netice alamamıştır. Fakat bir Amerikanokulu mezunu olan ABD'deki Türkiye Büyükelçisi Münir Ertegün'ün telkinleri sonunda okullar, vergi kanunu kapsamı dışında kalmıştır.

Münir Ertegün'ün 2 Mart 1938 tarihinde Şükrü Kaya'ya gönderdiği hususi mektubunda: “ *Robert Koleji'ne karşı bir antipati olmasına hiçbir sebep görmediğimi ve böyle bir vaziyet yüzünden Amerika Efkâr-ı umumiyesinde yanlış fikir hasıl olması çok şayanı teessüf olacağı... Hükûmetimizin kültür siyaseti ve bu siyaset ikazınca ecnebi mekteplerin idami mevcudiyetinin hoş görülmesi caiz olup olmadığı meseleleri tamamıyla hükûmetin yüksek ve basiretkar olan takdirine bağlı bir iştir. Bittabi bu hususta hiçbir şey diyemem. Fakat memleketimizde ecnebi müesseseleri kaldıkça bunlar içinde en son dokunulması caiz olan Amerika müesseseleri olması lazım geleceği kanaatindeyim. Amerika efkâr-ı umumiyesinin ve hükûmetinin yeni Türkiye'ye karşı umumiyetle gösterdiği sempati ve muhabbet gerçektir... Bizzat Amerikan hükûmetinin sempatisine gelince, herhangi bir teşebbüsümüzün gayet dostane telakki edile gelmesi, Amerikalılar metalibi meselesinde bizim vermeyi kabul ettiğimiz bir paranın tevziyatını gayet sıkı bir hakkaniyet terazisine vurarak bu paradan tasarruf edilen yarım milyon lira gibi önemli bir meblağının hükûmetimiz hesabına matlup kaydedilmesi, velhasıl Cumhurbaşkanı Mr. Roosevelt'in Atatürk ve yeni Türk demokrasisine pek müstesna bir alaka ve muhabbet göstermesi hususlarıyla sabittir... Bütün dünyada sempatisine hususi bir kıymet verilen bu memleketin efkâr-ı umumiyesine dokunmak hükûmetimizce tasvip edilmeyeceğine şüphem yoktur... Bütün ecnebi müesseselerin memleketten*

⁴⁹⁰Roger Reed Trask, a. g. t., s. 232-233.

⁴⁹¹Semih Bulut, a. g. t., s. 153.

⁴⁹²Şaban Ulusoy, *Robert Koleji ve Yabancı Okullara Yönelik Atatürk Döneminde Yapılan Düzenlemeler*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı, Van, 2005, s. 23-24.

bilaistisna çıkarılacağı güne kadar Amerika mektepleri ve özellikle Robert Kolej'ini hükûmetimizin mümkün olduğu kadar okşamasını çok lüzumlu görmekteyim. Esasen Vergi vs. meselelerin bunların bezdirmek için alınmış kasti bir hareket olacağı inancında değilim. Şu meselenin tatlı bir şekilde temin edilmesini hükûmetimizin takdirine arz ederim".⁴⁹³ Türk hükûmetinin vergi muafiyeti 1938 ve sonrası için geçerli olup hükûmet, 1931-1937 yıllarına ait vergilerin toplaması kararını almıştır. Sonuç olarak Türk hükûmetinin muafiyet kararı Amerikan okullarını Türkiye'den atmaktan öte acilen ihtiyaç duyulan gelir artırma çabasıyla ilgilidir. Vergilerin toplanamayacağı ve aynı zamanda okulların açık kalamayacağı belli olması üzerine geri adım atılmıştır. Bunda Amerikan diplomatik yetkilerinin ve okulların kapanmasının Türk-Amerikan ilişkilerinde yaratacağı ters etki bu kararın alınmasında etkili olmuştur.⁴⁹⁴

23 Mart 1931'de 1778 sayılı kanunu yürürlüğe sokulmuş buna göre; Türkiye'de ilk tahsillerini yapmak üzere mektebe gidecek Türk vatandaşı çocukların, tahsillerini ancak Türk okullarında yapabileceği öngörülmüştür. Kanunun yürürlüğe girmesinden sonra, çok sayıda yabancı ilkokul, öğrencisi olmadığı gerekçesiyle kapanmak durumunda kalmıştır. Bundan en çok Fransız ve İtalyan okulları zarar görmüştür.⁴⁹⁵ Bu dönemde faaliyetine devam eden Amerikan okulları İstanbul'daki Robert Koleji, Üsküdar Amerikan Kız Koleji, Tarsus ve İzmir Göztepe'deki Amerikan Kolejleri'dir.⁴⁹⁶

İlk okular üzerine kanun, 29 Mart 1931 tarihinde yürürlüğe girmekle birlikte Türkiye'de bulunan Amerikalı diplomat G. Howland Shaw, Amerikan Dışişleri'ne 6 Nisan 1931 tarihli gönderdiği yazıda şunlara değinmiştir: “ *Bu Türkleştirme programının bir parçası olarak açıklanabilir. Gelecek nesillere devrimin sonuçlarını ve yeni rejimin ideallerini daha iyi anlatabilmek için ilköğretimi ulusallaştırmaya karar vermişlerdir. Bu eylemin belirlenmesinde yabancı okulların kendilerine emanet edilen çocuklar üzerinde yapabileceği dinî etkiden korkulmasının hatırı sayılır bir etkisi olduğu kesindir. İsmet Paşa tarafından Lozan'da verilen mektuplar, Türkiye'deki yabancı eğitim kurumları hakkındaki statükonun genel olarak 1931 Ağustosuna kadar sürdürüleceğini belirtmişti. Mevcut kanunun bu statükoya aşılacak ilk değişikliktir. Bu kanundan doğrudan etkilen Amerikan enstitüsü İstanbul'daki Gedik Paşa Okulu olmuştur. Yunan, Ermeni ve Yahudi (Azınlıklar) okulları belirgin bir şekilde Lozan*

⁴⁹³ BCA, F: 030. 10. Y: 268. 804. 11.

⁴⁹⁴ Roger Reed Trask, a. g. t., s. 237

⁴⁹⁵ Necdet Sevinç, a. g. e., s. 345.

⁴⁹⁶ Ayten Sezer, a. g. m., s. 178-179.

Antlaşmasınca korunmaktadır ve Türkler bu okulları Türk okulu olarak düşünmektedirler. Sonuç olarak yeni kanun onları etkilememiştir. Aksine bazı yabancı kurumlara katılan öğrencilerin de eklenmesiyle onların etkisini arttırmıştır.

En çok etkilenen Fransız ve İtalyan okullarıdır. İstanbul ve İzmir’de Fransızların 34 ilkokulu vardır. İlköğretim bölümünde yaklaşık Türk uyruklu 4.275 öğrenci bulunmaktadır. 1000 Türk öğrenci ilköğretim sınıflarında olmak üzere İtalyan okullarının sayısı 17’dir. Bunlardan 14’ü dinî enstitü olup 3’ü yatılı okullardır. Eğitim Bakanlığı, İstanbul’da yabancı enstitülerde eğitim alabilecek öğrenci sayısını 3,000 olarak hesaplamıştır. Bunlardan 1,500’ü azınlıklara geriye kalanı Müslüman Türklere ayrılmıştır...”⁴⁹⁷

1931 yılının Nisan ayında Amerikan okulları üzerine gelişen bir başka olayda Adana’daki Amerikan Kız Kolej’inde meydana gelmiştir. Okulun öğretmenlerinden Miss. Grace Towner, Türkiye Cumhuriyeti Devleti’ni aşağılamakla suçlanmış ve yerel mahkemeye sevk edilmiştir. Okuldaki birkaç öğrenci, Amerikalı öğretmenlerin Hristiyanlık propagandasını sürdürme, kırmızı, beyaz ve mavi üniformaları zorla giydirdikleri yönündeki söylemleri protesto etmişlerdir. Okul yönetimi, üniforma renklerinin öğrencilerin seçimi olduğunu belirtmiştir. Kızı da Amerikan Okulu’nda okuyan bir avukat, Bayan Towner’i savunma konusunda istekli olmakla birlikte Amerikan Board, dinî kampanya meselesi üzerine, Türkiye’deki Amerikan Board üyelerinin, Türk hükûmetinin dinî eğitim konusunda getirdiği düzenlemelere uyduklarını dair bir açıklama yapmıştır. Bu olaya rağmen okul, kapatılmamıştır.⁴⁹⁸

1932 yılında TEMPS’de çıkan bir makaleye karşılık olarak Falih Rıfkı Bey cevaben 12 Mart 1932 tarihli Hâkimiyet-i Millîye Gazetesi’ndeki yazısında: “ *Eğer çocukların bolca Türkçe öğrenmesini sağlamasaydık, ülkemizde iş hayatlarını buradan sürdüren yabancılar yalnızca yakınmaya sebebiyet verebilirdi. Onlara böyle bir fırsat verdiğimiz için minnettar olmalıdırlar. Türkiye’de kurulmuş pek çok kurumun başarısızlığı ve ülke liderlerini Türkiye hakkında yanlış varsayımlara yönlendirmiş olmaları Türkiye hakkındaki cehaletlerindendir. Eğer yabancı çocuklar, Türkiye’nin dili, tarih ve coğrafyası hakkında iyi bir bilgiye sahip olmak için geliyorlarsa şüphesiz kendi ülkelerini Türkiye’yi ifade ettiklerinden daha iyi ifade edebilirler. Bizler, Osmanlı Devleti’nin hatalarını düzelttik. Dost hükûmetlerin basını, bu gibi hatalardan elde*

⁴⁹⁷ **National Archives Microfilm Publications**, Records Of The Department Of State Relating To Internal Affairs, Microfilm Publication M1224, Roll 12.

⁴⁹⁸ *The New York Times*, 5 April, 1931.

ettikleri avantajları ve tadına vardıkları hazzı, henüz unutmamış kimselerin nefret ve yozlaşma dolu fikirlerine sütunlarını kolaylıkla kapayabilirler.” şeklinde, fikirlerini beyan etmiştir.⁴⁹⁹

Müsteşar G. Howland Shaw’un Amerikan Dışişleri Bakanlığı’na gönderdiği 25 Mart 1932 tarihli raporunda Türkiye’deki Amerikan kurumlarının eğitim sorunlarına değinmiştir. Raporda iki temel sorunun olduğu; bunlardan ilkinin, yabancı öğrencilerin Türk dilini çalışmaya devam etmesi ve sonraki yıl Tarih Araştırma Komitesi tarafından zorunlu kılınan ders kitaplarında, Türk tarihinin bu çalışmaya dâhil edilmesi olmuştur. İkincisi ise Amerikan Kolej mezunlarının, daha yüksek derecedeki eğitimlerini, İstanbul Üniversitesi’nde sürdürebilmeleri için Türk Bakalorya (Üniversite Giriş Sınavı) sınavını almalarının zorunlu hale getirilmesi olmuştur. Raporda ayrıca, Türklerin eğitim politikalarında eğitimin birleştirilmesi ve millileştirilmesi yönündeki kararlılıkların basında yer aldığını; ancak Amerikan eğitim kurumlarının bu kararlara adapte olmalarında yaşanan sıkıntılara da yer verilmiştir.⁵⁰⁰

1935 yılında MEB’ce yayınlanan Yabancı Okullar Yönergesi’yle Türkçenin öğretilmesi, yabancı okullara ilişkin öğretim programlarının ve ders kitaplarının bir komisyonca incelenmesi, Türkçe kitaplarının Türk okulları için bastırılanlarla aynı olması, Türkçe derslerini Türk öğretmenlerin vermesi, tarih ve coğrafya derslerinin de Türkçe olarak ve Türk öğretmenlerce okutulması gibi çok önemli esaslar getirilmiştir.⁵⁰¹

1935 yılında Hariciye Vekilliği’nden Yüksek Başvekâlet’e gönderilen 12/ 2/ 1935 tarihli yazıda; aynı yılın 24 Eylül günü İstanbul’da toplanan 30. Uluslararası Parlamentolar Konferansı’na katılan Amerika Grup Başkanı ve Demokrat lideri Mr. Robenson konuşmasında, Türkiye’deki tekâmül ve ilerlemelere değindiği ifade edilmiştir. Yazıda 11 senelik Cumhuriyet devrinde Türkiye’deki büyük değişiklikler, takdirle karşılanmakla birlikte, eğitim politikalarındaki şark tesirinin terk edilip Batı normlarında düzenlemelere gidilmesinin, liberal ve demokratik devlet anlayışından ileri geldiği de ifade edilmiştir. Bunların dışında, ABD’nin yapılan tüm inkılâp hareketleri dikkatle izlediği, birçok Amerikalının yeni Türkiye hayatının muhtelif safhalarında bağlantıları olduğunu belirtilmiştir. Ayrıca, Paul Monroe’nin yönetimi altında bulunan Robert Koleji ile Miss. Eleanor L. Burns’ın yönetimi altındaki Amerikan Kız

⁴⁹⁹ **National Archives Microfilm Publications**, Records Of The Department Of State Relating To Internal Affairs, Microfilm Pblcation M1224, Roll 12.

⁵⁰⁰ **National Archives Microfilm Publications**, Records Of The Department Of State Relating To Internal Affairs, Microfilm Publication M1224, Roll 12.

⁵⁰¹ Necdet Sevinç, a. g. e., s. 345.

Koleji'nin, bir süre önce Beynelmilel Amerikan Koleji adı altında birleşerek uluslararası anlaşma için önemli bir istasyon oldukları da ifade edilmiştir. Ek olarak Dr. Lorrin A. Shepard'ın idaresinde bulunan İstanbul Amerikan Hastanesi'nin icraatlarıyla Amerikan ruhunu Türklere en iyi tanıtan müessese ve Türkiye'deki sınaî hayatıyla ilgilenen birçok Amerikalı işadaminin olduğu belirtilmiştir. Son olarak, ABD'nin gerek diplomatik gerekse konsolosluk memurlarının (Elçi Skinner ile Müsteşar Shaw gibi.) yaklaşımları ve müesseseler aracılığıyla ABD-Türkiye ilişkilerine katkılarından söz edilmiştir.⁵⁰²

1938 yılına gelindiğinde Atatürk'ün ağır hastalığı, dünya ekonomisinin yaşadığı buhranlı yıllardan sonra Avrupa'da Nasyonal Sosyalizm'in başkaldırışı, İsmet İnönü'nün başkanlıktan alınması ve yerine iktisat vekilliği yapmış Celal Bayar'ın atanmış olması, ülkenin nasıl yönetileceği konusunda tereddütlerin yaşanmasına yol açmıştır. 10 Kasım 1938 günü Atatürk'ün ölüm haberi Türk ulusunu mateme boğmuştur.⁵⁰³

1939 yılında açık olarak eğitim faaliyetlerine devam eden okullar, İstanbul'daki Amerikan Kız Akademi Okulu, İzmir'de ki Amerikan Kız Koleji, Tarsus'taki Tarsus Amerikan Koleji (erkekler için) ve Talas'taki Talas Amerikan Koleji (erkekler için) olmak üzere dört tanedir. Bu döneme bu okullara yapılan kayıtlar oldukça yüksektir. Amerikan Board bünyesinde olan Robert ve İstanbul Kız Kolej (Woman's College) leri Amerikan müesseseleri içinde yüksek eğitimlerine devam etmişlerdir. Sağlık faaliyetleri de 1939 yılında devam etmekte Antep'teki hastanesi ile Talas ve Adana'daki dispanseri klinikleri sağlık hizmeti vermeyi sürdürmüşlerdir. Yedi istasyon sahasında 60 misyoner faaliyetlerine devam etmişleridir.⁵⁰⁴

1939 yılında Amerikan misyonerlerinin yan kuruluşu olan YMCA yasalara uymadığı gerekçesiyle kapatılmıştır. Bu durum, Türk yasalarına bağlılık gösterilmesi gerektiren bir örnek olmuştur. Misyon okulları, kapasitelerini doldurmuş ve iki savaş arası dönemde binlerce genç Türk'ü eğitmiştir. Ancak, Türkiye'de ki Hristiyan sayısındaki artış bununla orantılı olmamıştır. ABD Devlet Bakanlığı, eğitim kurumlarının bu kısıtlamalara ayak uydurmaları gerektiğini düşünmekle birlikte gayriresmî desteğini Amerikan okullarından esirgememiştir. Ancak okulların varlığı iki ülke arasındaki dostane ilişkileri etkilemiştir. Diğer yandan, okullar, Batılı kültür ve ideallerinin yayılmasını temin ederek Amerikalılar ve Türkler arasında az sayıdaki

⁵⁰² BCA, F: 030. 10.Y: 230. 545. 9.

⁵⁰³ Can Kırac, *Anılarımla Patronum Vehbi Koç*, B. 12, Milliyet Yay., İstanbul, 1995, s. 75.

⁵⁰⁴ William Arthur Helseth, a. g. t., s. 66.

bağlantılardan birini sağlamıştır. Eğitim, 19. yüzyıldan sonraki süreçte olduğu gibi Türkiye’deki Amerikalıların önde gelen eylemlerinden biri olmaya devam etmiştir.⁵⁰⁵

4.9.1.1. Bursa Amerikan Kız Koleji ve Okulun Öğrencilerini Hristiyanlaştırdığı Meselesinin Basına Yansımaları

Bursa Amerikan Kız Koleji, 1854- 1928 yılları arasında Bursa’da hizmet veren lise düzeyinde bir okul olup, Amerikalı misyonerler tarafından kurulmuştur. Başlangıçta gayrimüslim azınlıkları eğiten okul, Cumhuriyetten sonra daha çok Türk öğrencilere hizmet vermeye başlamıştır. 5 sınıflı küçük bir okul olarak eğitim hayatına başlayan kolej, ülkedeki diğer Amerikan okulları arasında büyük bir öneme sahip olmamıştır.⁵⁰⁶

1923 yılında 38’i Türk, toplam 47 öğrenci bulunmakla birlikte 1924’te 120’ye çıkmıştır. 1926’da 195’e çıkan öğrenci sayısı 1927’de 120’ ye inmiştir. 1928 yılına gelindiğinde Protestanlık ilkelerinin öğrenimi için okul çalışmalarını sürdürünce sorunlar yaşanmıştır.⁵⁰⁷

Okul öğrencilerinden Kamran, Nemika, Muadelet ve Seniha adlı kızların Biyoloji Öğretmeni Lucille Day, Jimlastik Öğretmeni Edith Sanderson ve Müdüre Jeannie Jilson tarafından Hristiyanlaştırılması üzerine konuya duyarlılık gösteren öğrenciler, “ *Uyanık Yavrular Kulübü*” isminde gizli bir grup kurmuşlardır. Bu gruptan İzmirli Vedia ve 2 arkadaşının olaydan, Bursa İl Millî Eğitim Müdürü Sıtkı Bey’e birer dilekçe vermeleri üzerine Millî Eğitim Müfettişi Necip Bey olayı soruşturmakla görevlendirilmiştir.⁵⁰⁸

Büyükelçi Grew’in olayın açıklandığı 22 Ocak günü Washington’a gönderdiği telgrafta, Türk kanunlarının okullarda din propagandasını yasaklamış olması nedeniyle, MEB’in Bursa’ya müfettiş gönderdiği ve kendisinin de Amerikan Board’ın Türkiye Sekreteri Goodsel ile temas ettiğini ve Goodsell’in, Amerikan okullarının antipropaganda kanununa titiz bir şekilde uymakta olduğunu söylemiştir.⁵⁰⁹

Kız öğrencilere neden Hristiyanlığı seçtikleri sorulmuştur. Cevaplarında bu dinî sevdiklerini ve rahibelerinde bunu onayladıklarını söylemişlerdir. Bu kızlardan birinin

⁵⁰⁵ Roger Reed Trask, a. g. t., s. 247-250.

⁵⁰⁶ http://www.turkcebilgi.com/ansiklopedi/bursa_amerikan_k%C4%B1z_koleji (Erişim Tarihi= 19. 11. 2011.)

⁵⁰⁷ Ayhan Öztürk- Özgür Yıldız, *Amerikan Protestan Misyonerlerinin Türkiye’deki Faaliyetleri (1820-1938)*, ArkaOda Yay., Kayseri, 2007, s. 82.

⁵⁰⁸ Semih Bulut, a. g. t., s. 144-145.

⁵⁰⁹ İsmail Türk, a. g. t., s. 161.

babası, ABD’de kurduğu bir fabrikada gece bekçisi olarak çalışırken, bir diğerinin babası yüzbaşı, bir diğerin babası emekli yarbay ve sonuncu kızın babası da İzmir’de varlıklı bir matbaa sahibi biriydi. Kızların babalarına bu durum hakkında fikirleri sorulduğunda, kimi fakirliğini dile getirip zor geçindiğini, cahil olduğunu, kimi işleri nedeniyle çok yoğun olduğunu ve ilgilenemediğini, kimi de kızının verdiği karara saygılı olduğunu belirtmiştir. Kızların babaları, açılan soruşturmalar neticesinde beraat etmiş ancak matbaa işiyle meşgul olan gazeteciye, basın yayın işleriyle ilgilenmeme cezası verilmiştir.⁵¹⁰

Bursa hadisesini Büyükelçi Grew’e haber veren Associated Press muhabiri Miss. Ring, Amerikan Board Türkiye Sekreteri Goosell ve ABD’nin İstanbul Yardımcı Konsolu Raymond A. Hare, olayı araştırmak üzere Bursa’ya gitmişlerdir. Edindikleri bilgileri Büyükelçi Grew’e aktarmışlardır. Bu bilgilere göre; öğretmen Edith Sanderson’un, kızlarla Hristiyanlık konusunda sohbetler yaptığını ve sorumluluğun kendisine ait olduğunu söylemekten kaçınmadığını belirtmişlerdir.⁵¹¹

Türk basını, olayın detaylarını öğrendikçe Amerikan okullarına karşı oldukça sert bir tutum sergilemiştir. 2 Şubat 1928 tarihli Hayat Gazetesi’nde “Hristiyanlaştırma Olayı” başlığı ile yayınlanan makalede bazı önemli sorular sorulmuştur. Söz konusu yazıda: “*Neden Bursa’da bir tane bile Amerikan ailesi yokken bir Amerikan okulu var? Çok iyi bilinir ki okulun görevi eğitim vermektir. Eğitimin işlevi ise genç nesilleri ait olduğu toplumun düşünceleri, duyguları, arzuları ve idealleriyle aşılacaktır. Bir anlamda bu okullar dersleri, uygulamaları ile Türk gençlerini kendi toplumlarından uzaklaştırıp başka topluma yöneliyor ve yabancı bir ideal taşımalarına neden oluyolar.*” denilmektedir.

İstanbul Cumhuriyet Gazetesi, dinin “kişisel bir konu” olduğunu, “modern toplumun” gençlerin bilinçlerine yabancı dini sokmayı kınayacağını ve bunun, dünyadaki en utanmaz şey ve ayrıca, korkunç bir suç olduğunu, toplumun da bunu önlemesi gerektiğini yazmıştır. Büyükelçi Grew, Türk basınının Amerikan kurumlarına sert eleştiriler yapmasından memnun olmamakla birlikte eleştirilerin, Amerikan kamuoyu üzerindeki etkilerinden endişe oldukça endişe etmiştir.⁵¹²

Okulda meydana gelen bu olay üzerine, o zamanının en hızlı Marksistlerinden olan Zekeriya Sertel ve eşi Sebiha Sertel de Sovyetlere duydukları sevgi yanında,

⁵¹⁰ Erdal Açıkses, *Türkiye’de Misyonerlik Faaliyetleri*..., s. 73-74.

⁵¹¹ İsmail Türk, a. g. t., s. 162.

⁵¹² Roger Reed Trask, a. g. t., s.221.

ABD’de besledikleri kin nedeniyle, bu şahısların çıkardıkları Resimli Ay Dergisi’nde misyonerlere karşı bir kampanya başlatmışlardır.⁵¹³

Grew’in endişeleri sadece ABD’nin bu olay nedeniyle sert bir tutum sergilemesi değil, aynı zamanda İstanbul’da bulunan Robert Koleji ve İstanbul Kadınlar Koleji ile ilgilidir. Dışişleri Bakanı Kellog’a bu kurumların; “Olayın bütün Amerikan eğitim kurumları üzerindeki olası etkilerinden hayıflandıklarını” bildirmiştir. ABD, Washington’daki Türk Büyükelçisi’ne Bursa’daki olayın ABD Türk düşmanlarına malzeme olacağını ve öğretmenlerin duruşmalarının Amerikan kamuoyunda Türkiye’nin hâlâ fanatik Müslüman tavrını sürdürmesine yardımcı olacağını, bu hadiseden kongre çevrelerinin etkilenebileceğini ” bildirmiştir.⁵¹⁴

Büyükelçi Josep Grew, okullar konusundaki düşüncelerini kaleme almış ve “Ankara’ya her gidişimde Türk hükûmetinin bir amacım olduğunu düşünmesini ya da benim konumunda onların isteklerine karşılık, ABD’de skolâstik ya da eğitim kurumlarına her çeşit hak talep etmek için kullanacağımı düşünmelerini istemiyorum. Eğer, Amerikan okulları ve diğer kurumlarını istemiyorlarsa boğazlarını sıkarak kabul ettirmek bize göre değil, kapitülasyon günleri artık sona erdi.” diye, düşüncelerini belirtmiştir.

Dışişleri Bakanı Frank B. Kellog, Bursa olayı ile ilgili olarak Türk yetkililerle gayriresmî görüşmesini Büyükelçi Grew’e önermiştir. Bunun üzerine Grew, 7 Şubat 1928’de Tevfik Rüştü Aras’la buluştuğunda, Türkiye’de bu sert tutum ve eleştirilerin önüne geçilmediği takdirde bunun, Türk-Amerikan ilişkilerine zarar verebileceğini belirtmiştir. Grew, Aras’tan, Türk basınının saldırılarını durdurmasını, öğretmenlerin davalarını önlemesini, okulun tekrar açılmasını, olayın münferit olduğunu ve diğer Amerikan okullarını tehlikeye atmadığını belirtmesini istemiştir. Dışişleri Bakanı Aras, öğretmenlerin suçlarının düşürülmesi haricinde, bütün tavsiyeleri uygulayacağına söz vermiştir. Fakat daha sonra Bursa’daki Amerikan oklunun çalışmalarına devam edemeyeceğini; ancak diğer okulların yeniden açılmasını düşüneceğini açıklamıştır.⁵¹⁵

Bu görüşmeden sonra Grew, 8 Şubat’ta İstanbul’a dönmüştür. Bir gün sonra, Tevfik Rüştü Bey, Ankara Amerikan I. Kâtibi Ernest L. Ives ile görüşerek kendisine, Grew’e iletmek üzere bir mektup vermiştir. Mektupta: Millî Eğitim Bakanı Mustafa

⁵¹³ Ayhan Öztürk- Özgür Yıldız, a. g. e., s. 171.

⁵¹⁴ Roger Reed Trask, a. g. t., s.222.

⁵¹⁵ Roger Reed Trask, a. g. t. S. 223.

Necati Bey ile yaptığı görüşmeden sonra, 7 Şubat'taki toplantıdaki ifadeleri değiştirmek zorunda kaldığını bildirmiştir. Buna göre;

- 1- Bursa'daki Amerikan Okulu açılmayacağı,
- 2- Hükûmetin diğer Amerikan okulları hakkında da aleyhte delillere sahip bulunmasına rağmen, MEB'in okullar hakkında iyi niyetli bir tutum sergileyeceğini
- 3- Talas ve Maraş'taki Amerikan okullarının açılması olumlu bir şekilde ele alınmakla birlikte MEB'in bu iki okulun açılmasına izin vermediği takdirde başka iki okulun açılmasının muhtemel olacağı belirtilmiştir.⁵¹⁶

Bursa hadisesinden birkaç ay sonra Josep Grew, Türk yetkililere, kapatılan okullardan bir ya da daha fazlasının yeniden açılmasına izin verilmesi halinde ABD'de yaratılan ters etkinin yok olabileceğini belirtmişti. Bunun üzerine hükûmet, 26 Şubat 1928'de Sivas'taki erkek okulunun ve Merzifon'daki okulun mesleki bölümünün açılmasına izin vermiştir.⁵¹⁷

Yapılan tahkikatta Hristiyanlaşan kızlara ait günlükler ele geçirilmiştir. İddiaların delili olan günlükler neticesinde okul kapatılmıştır. Din propagandası yapmakla Türk kanunlarına muhalefetle suçlanan öğretmenler, Bursa yerel mahkemesince yargılanıp 30 Nisan 1928 tarihinde mahkûm edilmişlerdir. Ağustos 1928'in sonlarına doğru, bir temyiz mahkemesinin kararı bozması üzerine, yeni bir mahkeme kurulması istenmiştir. Bursa mahkemesi, 3 öğretmeni tekrar mahkûm etmiş ve karar en yüksek mahkeme olan Yargıtay tarafından da 5 Mart 1929 tarihinde onanmıştır. 2'si ülkeyi çoktan terk etmiş bulunan öğretmenler için verilen cezalar; 3 günlük ev hapsi ve 3'er lira para cezasıdır. Verilen bu hafif cezalar, Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin öğretmenleri esas almaktan öte dinî propaganda yapma yasağının uygulanmasındaki kararlılığını göstermiştir.⁵¹⁸

Sonuçta bu önemli olay üzerine kapatılan Bursa'daki Amerikan Koleji, yerine Türk-Amerikan toplumundaki gerginliği azaltmak amacıyla bir başka Amerikan okulunun açılması için çaba sarf eden Amerikalı yetkililer, bunda başarılı olmuşlar ve 1928'de Talas'taki erkek okulunu tekrar açtırmışlardır. Ancak bu izin, eğitimin Türkçeleştirilmesi, Türkçe derslerin Türkler tarafından öğretilmesi yanında okul müdürünün yanında yardımcı bir Türk müdür bulunması şartı ile gerçekleşmiştir.⁵¹⁹

Grew, Talas ayrıcalığının uzun süreli bir konudaki açık zaferi olarak olayı yorumlamıştır. Bu jest, gerek Grew'i gerekse Amerikan Board'ı tatmin etmeye yetmiş;

⁵¹⁶ Semih Bulut, a. g. t., s. 149-151.

⁵¹⁷ Roger Reed Trask, a. g. t., s. 230.

⁵¹⁸ Roger Reed Trask, a. g. t., s. 220.

⁵¹⁹ Ayten Sezer, *Atatürk Döneminde Yabancı Okullar (1923- 1938)*, T.T.K Yay., Ankara, 1999, s. 53.

ancak Türklerin gerçekten ayrıcalık tanımak konusunda istekli olmadıklarını düşünmüşlerdir. Çünkü Talas, 1927'den sonra yeniden açılmasına izin verilen tek bina idi. Birçok Amerikan gazetesi, Talas olayını “ Türkiye Cumhuriyet’inin Amerikan eğitimcilere karşı olan minnettar tutumuna ve Elçi Grew’in daha yakın bir Türk-Amerikan anlayışı yaratmaktaki kabiliyetine” bağlamıştır.⁵²⁰

Amerikan okullarının Osmanlı döneminden itibaren yıkıcı ve bölücü tutumları, yeni kurulan Türk devleti tarafından çeşitli kanun, yönetmelik ve talimatlarla kontrol altına alınarak büyük ölçüde başarı elde edilmiştir.

⁵²⁰ Roger Reed Trask, a. g. t., s. 231.

BEŞİNCİ BÖLÜM

5. II. DÜNYA ŞAĞAŞI SÜRESİNCE TÜRK-AMERİKAN İLİŞKİLERİ (1939–1945)

5.1. İkinci Dünya Savaşı'nı Hazırlayan Sebepler

5.2. Türkiye'nin Savaş Dışı Kalma Çabaları

1930'lerden sonra Batılı devletlerle ilişkilerine bir düzen veren ve Sovyetlerle dostluğu da sürdüren Türkiye'nin 1930-1938 yılları arası dış politikasını etkileyen en önemli unsur, İtalya'nın Balkanlar ve Doğu Akdeniz'de yarattığı tehlike olmuştur. Bu tehlikeye karşı Türkiye; Balkanlarda, Balkan Antantı'nı (1934), Ortadoğu'da Sadabat Paktı'nı (1937) kurmuştur. Ayrıca, İtalyan tehlikesine karşı 1936 yılında, bir yanda İngiltere, öte yanda Yugoslavya, Yunanistan ve Türkiye arasında, bir İtalyan saldırısına karşı, karşılıklı garantiler verilmiş ve böylece bir de Akdeniz Paktı kurulmuştur.¹

II. Dünya Savaşı süresince Türk hükûmetinin başında 3 Nisan 1939 - 8 Temmuz 1942 tarihleri arası Başbakan Refik Saydam ve 8 Temmuz 1942 - 7 Ağustos 1946 tarihleri arasında Başbakan Mehmet Şükrü Saraçoğlu bulunmuştur. Aynı dönemde İsmet İnönü, Millî Şef olarak Türkiye Cumhuriyeti'nin Cumhurbaşkanı'dır. Bu dönem ayrıca Atatürksüz olarak Türk devletinin geçirdiği ilk dönem olması nedeniyle oldukça önemlidir.²

II. Dünya Savaşı'nın başlamakta olduğu günlerde Türkiye Sovyetler Birliği ile olan ilişkilerine önem vermeye devam etmiştir. Öyle ki İtalya 1939'un Nisan ayında Arnavutluğu işgale başladıktan sonra Akdeniz'in ve Balkanların statüsünü korumak amacıyla Romanya ve Yunanistan'a yardım sözü veren İngiltere, aynı amaçla Ankara hükûmetine de karşılıklı yardım anlaşması teklifinde bulunmuştur. İtalya'nın bu hareketi karşısında kendi güvenliği bakımından büyük endişe duyan Türkiye, 17 Aralık 1925 Anlaşması'nda da görüldüğü gibi, Sovyetler Birliği'nin kesin durumunu öğrenmeden, hiçbir yükümlülük altına girmek istememiştir.³

¹ Oral Sander, *Türk-Amerikan İlişkileri 1947-1964*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yay., Ankara, 1979, s. 7.

² Bekir Cihan Özcan, *II. Dünya Harbinde (1939-1945) The New York Times'a Göre Amerikan Kamuoyu'nun Türkiye'ye Bakışı*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Ankara, 2007, s. 24.

³ Haluk Ülman, *İkinci Cihan Savaşı'nın Başından Truman Doktrine Kadar Türk-Amerikan Diplomatik Münasebetleri 1939-1947*, Sevinç Matbaası, Ankara, 1961, s. 23.

Türkiye, yayılmacı Alman ve İtalyan politikalarının görüldüğü ve savaşın henüz başlamadığı 1939 yılı başlarında İngiltere ile olan ilişkilerini hızlandırmış ve 12 Mayıs 1939’da Türk-İngiliz Ortak Deklarasyonu’nu yayınlamıştır. Bu bildiride; iki devlet, hiçbir devlete karşı olmayacaklarını açıklayan bir bağlaşma anlaşması imzalayacaklarını ve bu anlaşma imzalanıncaya kadar Akdeniz güvenliği tehlikeye düştüğü takdirde, işbirliğini öngörmüşlerdir. Fransa ile Hatay meselesini halleden Türkiye, 23 Haziran 1939’da Türk-Fransız Deklarasyonu yayınlamıştır.⁴

Alman ve İtalyan tehlikesi karşısında Batılı devletlerin yanında yer almak isteyen Sovyetler Birliği, İngiltere ve Fransa ile temaslarda bulunurken Türkiye, Sovyet hükûmetinin kesin görüşünü öğrenmeden kesin bir söz vermekten kaçınmıştır. Ancak 1939’un Ağustos ayında, Sovyetler Birliği’nin Almanya ile bir Saldırmazlık Paktı imzalaması, Türk dış politikasını açısından yeni bir sayfa açılmasına neden olmuştur. Çünkü Türkiye, İngiltere ile görüşmelere girerken, Sovyetler Birliği’nin Batılı devletlerin yanında yer alacağını ummuştur. Ancak Sovyetler Birliği, Almanya ile anlaştıktan sonra Türkiye’ye karşı takip ettiği politikayı değiştirmeye başlamıştır. Bu sürece kadar Türkiye’yi İngiltere ve Fransa ile anlaşmaya teşvik eden Sovyetler Birliği, tam tersi bir politika içine girmiştir.⁵

Sovyetler Birliği’nin bu tutumu, İngiltere’nin Almanya’nın yayılmacı politikasına karşı gerekli tepkiyi göstermekte gecikmesiyle ilgilidir. Çünkü Sovyetler Birliği, Batılıların Alman saldırganlığını, Doğu Avrupa’ya Sovyetlere doğru yönelttikleri inancını güçlendirmiştir. Hele Almanya’ya karşı bağlaşma içinde yer alma yolundaki Sovyet önerilerin İngiltere ve Fransa tarafından reddedilmesi, bu inancı daha da pekiştirmiştir. Sovyetler Birliği ile Almanlar arasında imzalanan Saldırmazlık Paktı, Türkiye’yi zor durumda bıraktığı gibi Türkiye, Sovyet-İngiliz dostluklarını bağdaştırmaya çalışmıştır. Türkiye, İngiltere ve Fransa ile imzalamak üzere olduğu bağlaşma anlaşmasını Sovyetler Birliği’ne açmış ve bu devletin onayını almak istemiştir. Ancak, Sovyetler Birliği, Boğazların ortaklaşa savunulması, Montrö Sözleşmesi’nin değiştirilmesi gibi isteklerle Türkiye’nin karşısına çıkmıştır. Bunun üzerine iki devlet arasında bir uzlaşma sağlanamamıştır.⁶

⁴ Ahmet Aras, *Amerikan Belgelerinde II. Dünya Savaşı Sonrası Türkiye (1945-1950)*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Ankara, 2007, s. 8-9.

⁵ Haluk Ülman, a. g. e., s. 24-25.

⁶ Mücahit Özçelik, “ II. Dünya Savaşı’nda Türk Dış Politikası” , *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S: 29, Yıl: 2010, s. 256-257.

İngiltere-Fransa ve Türkiye arasında 19 Ekim 1939 tarihinde Üçlü İttifak Anlaşması Ankara’da imzalanmıştır. Anlaşmayı Türkiye adına Başbakan ve Dışişleri Bakan Vekili Refik Saydam ve İngiltere ile Fransa adına da, bu iki ülkenin Ankara’daki Büyükelçileri imzalamıştır.⁷ Türkiye’nin böyle bir ittifaka yönelmesi, Sovyetler Birliği’nce hoş karşılanmamıştır. ABD’den aldığı büyük askerî yardımlarla kendini muhakkak bir yıkımdan kurtarmış olan Sovyetler Birliği, ileriki süreçte Çarlık Rusya’nın yayılma politikasını benimseyerek, tekrar Boğazlar Meselesi’ni ele alma yoluna gidecektir.⁸

Anlaşma gereğince, İngiltere ve Fransa, Türkiye’nin herhangi bir Avrupa ülkesinin saldırısına maruz kalması halinde Türkiye’ye her türlü aktif desteği sağlayacaklarını taahhüt etmişlerdir. Ancak, bu devletlere aynı desteği, otomatik olarak sağlama hükmüne ve yükümlülüğüne Türkiye yanaşmamıştır. Ayrıca anlaşmanın 4. maddesine göre; İngiltere ve Fransa’nın bir Avrupa devletinin saldırısına uğramaları halinde, Türkiye sadece müsamahakâr bir tarafsızlık uygulayacaktır. Bunlara ek olarak anlaşmanın 2 numaralı protokolüne göre Türkiye, Sovyetler Birliği ile savaşa meydan verebilecek her durumda anlaşmayı vurgulamaktan muaf tutulacaktır. Parasal konulara değinen özel bir protokol çerçevesinde İngiltere ve Fransa, Türkiye’ye savaş malzemesi kredi olarak 25 milyon sterlin, 16 milyon sterlin değerinde külçe altın ve 3,5 milyon sterlinlik bir kredi transferi yapmayı ön görmüştür. Türkiye, dış politikasına uygun bir anlaşma sağlamakla birlikte doğrudan saldırıya uğradığı takdirde çarpışacak, bu arada büyük çaplı maddî destek alacak, yoğun bir şekilde silahlanacak ve Müttefikler, Batı’da saldırıya uğrarlarsa da sadece “müsamahakâr tarafsızlık” uygulayacaktı.⁹

Yukarıda izahat etmeye çalıştığımız Sovyet-Alman Paktı ve İngiltere ile Türkiye arasındaki anlaşma ile ilgili olarak İngiltere Donanma Bakanı S. Churchill yazdığı hatıratında: “1939 yılının sonuna doğru aramıza katılmış bir Müttefik yoktu. ABD her zamandan daha soğuk bir tutum takınmıştı. Başkan Roosevelt ile haberleşmeye devam ediyordum. Fakat daha fazla bir ilgi ile karşılaşmıyordum. Maliye Bakanı, dolar birikimimizin gittikçe azaldığından dolayı şikayetçi idi. Türkiye ile karşılıklı bir yardım

⁷ Melih Esenbel, *Türkiye’nin Batı İle İttifaka Yönelişi*, İsis Yay., İstanbul, 2000, s. 28.

⁸ Akdes Nimet Kurat, *Türk-Amerikan Münasebetlerine Kısa Bir Bakış 1800- 1959*, Doğu Ltd. Şirketi Matbaası, Ankara, 1959, s. 47.

⁹ Selim Deringil, *Denge Oyunu-İkinci Dünya Savaşı’nda Türkiye’nin Dış Politikası*, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, 1994, s. 95-96.

paktı imzalamıştık. Kendi araçlarımız zaten çok sınırlı olduğuna göre Türklere neler verebileceğimizi düşünüp duruyorduk. Sovyetlere olan ilişkilerimiz zaten kötüydü..."¹⁰

II. Dünya Savaşı'nın başlangıcındaki Türk-Amerikan politikası arasında önemli benzerlikler bulunmaktadır. Türkiye, Almanya'nın tutumuna ABD'den göstermesi gerekenden daha fazla dikkat göstermek durumunda kalmışsa da iki ülke de İngiltere ve Fransa'ya karşı belli bir yakınlık duymuştur. İki ülkede resmî olarak tarafsız kalmaya çabalamış ve Türkiye, savaşın büyük bir bölümünde bunu yapmayı başarmıştır. 1939 yılında Türkiye'deki Alman etkisi özellikle ekonomik alanda kendini hissettirmiştir. ABD ile Türkiye arasında, Türkiye'deki Amerikan diplomatların, eğitimcilerin, teknik danışmanların, doktorların ve arkeologların çalışmaları vasıtasıyla Türkiye'deki Amerikan etkisi artmıştır. ABD'nin 1939'da Türkiye'nin pozisyonunu belirlemedeki dolaylı rolü, Batı'nın etkisinden kaynaklanmıştır. Eski elçi John V. A. MacMurray, II. Dünya Savaşı boyunca Türkiye'nin tavrını belirlenmesindeki ABD ve Avrupa ülkelerinin etkisi hakkında “ *Ben ABD'nin bir etki yaptığına inanmıyorum. Baştan itibaren Türkler Almanya'dan şüphelenmeye başladılar ve İngiltere'ye yakınlaştılar. İngiltere ise, bu dostça tarafsız tutumu genel olarak onaylamıştır. ABD ise, Ankara'da ya da Washington'da benim bildiğim kadarıyla, tabi ki İtilâfların davasına sempati duyduklarını saklamamışlarsa da Türkleri bu konuda etkilemek için çaba harcamamıştır.*” fikirlerini, ifade etmiştir.¹¹

1939 yılında Müttefiklerle yapılan ittifaklar sonucunda Almanya basını, Türkiye'yi yeren sert açıklamalar yapmıştır. Alman faşist yönetiminin Hitler döneminde Türkiye'yi politik yönden etkilemek için basını kullanmıştır. İstanbul'daki Alman kitapçıları Alman gazetelerini satarken, Almanca yayımlanan **Türkische Post** en etkili olan gazetesi finansmanını Alman Merkez Bankası aracılığı ile sağlamıştır. Ayrıca Alman şirketleri verdikleri ilanlarla Türk gazetelerini ayakta tutabilme ya da bunun tersi olarak güç duruma sokma imkânlarına sahip olmuşlardır. Öte yandan, kâğıt gereksinimi bakımından büyük ölçüde Türkiye, Almanya'ya bağımlı bir durumda olup Alman

¹⁰ Winston S. Churchill, *II. Dünya Savaşı Hatıraları Savaşın Alaca Karanlık Dönemi 1939-1940*, Örgün Yay., İstanbul, 2004, s. 231.

¹¹ Roger Reed Trask, *The Relations Of The United States And Turkey 1927-1939*, The Pennsylvania State University, August 1959, s. 357-369.

propagandasının başarılı olması için gazete sahiplerine ve bazı gazetecilere de rüşvetler verilmiştir.¹²

Bu sırada 1940 yılından itibaren Almanların Balkanlara olan ilgisi artmıştır. Çünkü Almanya'yı Ortadoğu petrollerine götürecek en kısa yol Balkanlardan gelen ve Türkiye üzerinden geçmekte olan yol olmakla birlikte, 28 Ekim 1940'da İtalya'nın Rusya'ya saldırması, Türkiye'yi rahatsız etmiştir. İngiltere de Balkan ülkeleri arasında bir birliğin oluşmasını istemiştir. Bu modeli uygulayabilmek için başta Türkiye, Yunanistan, Yugoslavya ve Bulgaristan'ın bir araya gelmesi gerekmiştir. Türkiye, böyle bir birliğin kurulmasıyla Sovyetler Birliği'nin katılmasını ve ABD'nin bunu desteklemesini istemiştir.¹³

Söz konusu durum, Balkan devletlerini rahatsız ettiği gibi Balkan Antantı'nı imzalayan devletlerin 2 ile 4 Şubat 1940 tarihinde Belgrad'da toplanacakları, Akşam Gazetesi'nin manşetlerinde yer almıştır. Habere göre; amaç 4 Balkan devletinin bitarafılığı üzerine dayanan sulh arzularını ve işbirliğini tekrar teyit etmek olduğu belirtilmiştir.¹⁴ Söz konusu konferansa Türkiye adına Dışişleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu, Yugoslavya adına Dışişleri Bakanı Markovoç, Yunanistan adına Başvekil ve Dışişleri Bakanı Metaksas ve Romanya adına Dışişleri Bakanı Gafenko katılmıştır. 3 gün süren görüşmeler 4 Şubat akşamı neticelenmiştir. 7 maddeden oluşan tebliğ, 4 Balkan devletin, sulhu korumak adına gösterdikleri alakayı ortaya koymuştur. Tebliğde 4 devletin, Doğu ve Güney Avrupa'sında barış, nizam ve güvenliğin korunmasındaki ortak menfaatlerine, söz konusu devletlerin aleyhte tavır içine girmeden birbirlerinin hak, istiklâl ve toprak bütünlüklerini korumada ortak hareket etmelerine, komşu devletlerle dostluk münasebetlerini devam ettirilmesi, ticarî münasebetleri artırılarak Balkan devletleri arasındaki ekonomik bağı güçlendirilmesi, söz konusu paktın 9 Şubat 1940 tarihinden itibaren 7 senelik bir devre için uzatılması gibi kararlar alınmıştır. Son olarak da daimi konseyin Şubat 1941'de yapılacak olan gelecek içtimasına kadar bu 4 devletin aralarında temaslarını sıkı tutmaları yönünde bir karar alınmıştır. Ayrıca gazeteye göre; Türkiye'nin İngiltere ve Fransa ile yaptığı anlaşma üzerine, Balkan

¹² Mustafa Alpay Ercan, *XX. Yüzyılın İkinci Çeyreğinde Türkiye Almanya İlişkileri (1923-1945)*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih AnaBilim Dalı, Kars, 2006, s. 30-31.

¹³ Necati Sözüoğlu, *Türk Amerikan İlişkilerine Genel Bakış (1923-1950)*, Fakülteler Matbaası, İstanbul, 1992., s. 26-27.

¹⁴ *Akşam*, 30 Kanunisanı, 1940, s. 1-4.

Antantı'nın dağılacağı yönündeki Alman propagandaların da asılsız olduğu yapılan bu görüşmelerle ortaya konulduğu şeklinde, ifade edilmiştir.¹⁵

İngiliz Dışişleri Bakanı Eden, 1941 Aralık ayında Moskova'da Stalin ile görüşmüştür. Bu görüşmede, Stalin, Avrupa'nın yeniden düzenlenmesinde Türkiye'nin, bazı istisnalarla, 12 Ada'yı ve Bulgaristan ile Kuzey Suriye'den toprak alması gerektiğini belirtmiştir. Görüşmenin içeriği şubat ayında Ankara'da duyulmuş; ancak Ankara, Moskova'dan emin olamamıştır. Çünkü Sovyetler Birliği'nin Türkiye'ye yönelik bu cömert tavrın arkasında neler yattığı anlaşılamamıştır. Ankara'nın bir başka endişesi ve belirsizliği bu görüşmede Türkiye'ye yönelik bir anlaşmaya varılıp varılmadığı ile ilgili olmuştur. Bu nedenle de, konuya ilişkin olarak İngiltere'nin tüm iyi niyet girişimleri sonuçsuz kalmaya mahkûmdur. Bu önerinin, Türkiye'nin toprak taleplerinin, yalnızca Mihver güçleri tarafından değil, Müttefikler tarafından da karşılanabileceği inancını oluşturarak, Ankara'nın, sadece bu nedenle yani sınır genişletme taleplerini karşılayabilmek için Mihver saflarına katılmasına engel olabilmek gayreti ile ortaya atıldığı da düşünülebilir. Önerinin ardında yatan düşünce, Türkiye'nin bu aşamada tarafsızlığının sağlanması olmuştur.¹⁶

Bu arada Churchill 31 Ocak 1941 tarihinde Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'ye bir mektup göndererek, Almanya'nın ilerlemesini durdurmak amacıyla İngiliz uçaklarını ve uçaksavar toplarını Türkiye'ye göndermeyi önermiştir. İnönü, bu mektuba 11 Şubat'ta cevap vermiştir. İngiliz önerisi Türkiye'yi savaşa sokma anlamına gelmekle birlikte, Türkiye bunu kabul edecek durumda değildir. İngiliz ise ısrarlı davranmış ve 26 Şubat 1941'de Dışişleri Bakanı Eden Türkiye'ye gönderilmiştir. Eden, Almanya'nın Yunanistan'a saldırması durumunda, Türkiye'nin Almanya'ya savaş açmasını istemiştir. Ancak Türkiye buna karşı çıkarak bir Alman saldırısı olduğu takdirde direneceği beyan etmiştir.¹⁷

Yukarıda bahsi geçen anlaşmayı Almanya, tehdit edici bir unsur olarak görmüştür. Ancak bunda İngiliz propagandasının da payı olmakla beraber Almanya, anlaşmanın kapsamını daraltmaya çalışmıştır. 14 Mart 1941'de Alman Büyükelçisi Von Papen, İnönü'ye bir Türk-Alman anlaşma önerisi götürmüş ve tasarıya göre Türkiye tarafsızlığını Müttefiklere karşı “silah zoruyla olsa dahi” korumayı öngörmüştür.

¹⁵ *Akşam*, 5 Şubat, 1940, s. 1-10.

¹⁶ Cemil Koçak, *Türkiye'de Milli Şef Dönemi (1938-1945)*, C: I, İletişim Yay., İstanbul, 1996, s. 704.

¹⁷ Onur Öymen, *Silahsız Savaş Bir Mücadele Sanatı Olarak Diploması*, B.6, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2007, s. 43

Almanya, Türkiye'nin savaşın dışında kalsa bile Müttefiklere Trakya, Boğazlar ve Kafkaslarda bir takım kolaylıklar sağlamasından çekinmiştir.¹⁸

ABD, bir Balkan birliğinin kurulmasına kayıtsız kalamamış ve 1941 Şubat'ında ABD özel temsilcisi Albay William Donovan çeşitli temaslarda bulunmak için Ankara'ya gönderilmiştir. Fakat Donovan, bu gezi sırasında, Yugoslavya ve Türkiye'nin İngiltere'nin düşündüğü gibi bir Balkan Pakti'na hevesli olmadıklarını görmüştür. Çünkü zaman içinde Yugoslavya ve Bulgaristan Almanya'ya doğru kaymaya başlaması ve Sovyetler Birliği'nin de Almanya ile işbirliğine devam etmesi, bunda etkili olmuştur. Türk devlet adamları Albay Donovan'a Türkiye bir saldırıya uğradığı takdirde bütün güçleri ile buna karşı koymaya kararlı olduklarını ve Bulgaristan'ın kendini savunmaya istekli görünmedikçe Balkanlarda bir birlik kurarak Almanya'yı tahrik etmekten kaçınacaklarını belirtmişlerdir.¹⁹

ABD Dışişleri Bakanı Cordell Hull, 9 Şubat 1941'de Türk Dışişleri Bakanlığı'na bir nota göndermiştir. Söz konusu notada; ABD'nin İngiltere'yi desteklediğini ve Almanya'nın tehdit veya işgaline maruz kalmış ülkelerin savunulması için ABD'nin gerekli yardımda bulunacağı belirtilmiştir. Türkiye, Balkan devletlerinin geleceğinden şüpheli olduğu için her hangi bir yaptırıma girmek istemediğini cevaben dile getirmiştir.²⁰

1940 Haziran'ında, İtalya'nın harbe girmesiyle savaş Akdeniz'e sıçramıştır. Müttefikler, Türkiye'nin harbe girmesini istemiş ancak, İngiltere ve Fransa Türkiye'nin harp malzemesi eksikliğini tamamlaması yönündeki yükümlülüklerini yerine getiremediklerinden, Türkiye bu isteği kabul etmemiştir. Türk hükûmetine göre Türkiye'nin tarafsız kalması hem kendi güvenliği hem de Müttefiki İngiltere'nin stratejik çıkarları açısından gerekli olduğu yönünde olmuştur. Bu anlamda Türkiye, Müttefiklerin isteklerine direnme yoluna giderek tarafsızlık politikasında ısrarcı davranmıştır. Bu politikasına kuvvet kazandırmak isteyen Türkiye, 18 Haziran 1941'de Almanya ile Saldırmazlık Pakti imzalamıştır. Ancak mevcut taahhütlerini de saklı tutan Türkiye, Türk-İngiliz ittifakından doğan yükümlülüklerine sadık kalmıştır. Almanya'da bunu kabul etmiştir.²¹

¹⁸ Selim Deringil, a. g. e., s. 100.

¹⁹ Haluk Ülman, a. g. e., s. 31.

²⁰ Necati Sözüoğlu, a. g. e., s. 27.

²¹ Fahri Çeliker, "Birinci ve İkinci Dünya Harplerinde Türk Savaş Politikaları", *Askerî Tarih Bülteni*, S: 17, Yıl: 9, 1984, s. 83-84.

ABD'nin Türkiye'ye ilgisi 1940 yılından itibaren giderek artmıştır. ABD'nin II. Dünya Savaşı'na katılmadığı dönemde, Japonya'nın 27 Eylül 1940 tarihinde Mihver devletlerle ittifak yapması ve Mihver devletlerin Avrupa'da hızla ilerlemesi üzerine bazı tedbirler almaya karar vermiştir. Bu amaçla ABD Kongresi "Millî savunmanın menfaati için ve savunmaları Amerikan savunmasında hayati önem arz eden ülkelere" yardım etmek için bir kanun çıkarmaya karar vermiştir.²²

Bu durum, 1940 Eylül ayından sonra ABD'nin İngiltere'ye destroyer vermesi ile Müttefikler ve ABD arasında başlayan askerî işbirliği giderek 1941 yılı Mart'ında **"Kiralama ve Ödünç Verme= Lend and Lease"**²³ kanununun çıkmasına varmış ve

²² Yavuz Güler, "II. Dünya Harbi Sonrası Türk-Amerikan İlişkileri(1945-1950)", *Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi* , C: 5, S: 2, 2004, s. 211.

²³ Başkan Roosevelt, 29 Aralık 1940'ta Beyaz Saray'dan tarafsız ülkelere karşı Kiralama Yardımı'nın genişletilmesi hakkında bir konuşma yapmıştır. Bu konuşmanın akabinde Türkiye, ABD'den askerî yardım talebinde bulunmuştur. Türkiye'ye Kiralama Yardımı 23 Mart 1941'de Başkan Roosevelt'in içeriğinde Türk hükûmetinin ABD savunması için hayati olduğunu belirttiği mektubu Savaş Bakanlığı'na gönderilmiştir. ABD Başkanı'nın Türkiye'nin Birleşik Devletler ulusal güvenliği için hayati bir gereklilik hususunu belirttiği bildirisi Türkiye üzerindeki Amerikan çıkarlarını artırıp Amerikan yardımını da beraberinde getirmiştir. Karar savaş koşullarından dolayı alınmışsa da yardım projesi uzun vadeli askerî ve ekonomik çıkarlar nedeniyle iki ülke arasında sıcak ilişkilerin başlamasına yol açmıştır. İkili ilişkiler tamamiyle askerî nitelikte olmuştur. ABD, Türkiye'ye ulaşacak bir saldırı durumunda bu ülkeyi savunmak adına Türk ordusunu güçlendirmeyi amaçlamışken Türkiye'de güvenlik kaygıları nedeniyle ABD ile yakın temaslarda bulunmayı tercih etmiştir.

14 Şubat 1941'de ABD Başkanı, Programın saldırı tehdidi altında bulunan ülkelere karşı savaş malzemesi tedarikinde bulunabilmesine izin vermiş olduğunu söylediği mesajı Türkiye Başbakanı Refik Saydam'a iletilmiştir. Refik Saydam bu mesajın alınmasından sonra tarafsız bir ülke olarak Türkiye'nin tehdit altında olduğunu ve Türkiye'nin askerî eksikleri nedeniyle Müttefikler yanında yer almadıklarını belirtmiştir. ABD, Türkiye'ye Yardım etmeye karar vermesi Türkiye'yi Müttefikler yanında görmek istemesiyle ilgili olmuştur. 19 Mayıs 1941'de Türkiye'deki Amerikan Büyükelçisi Mac Murray, Dışişleri Bakanı'yla temasa geçmiştir. Bu sırada İngiltere, daha önce Türkiye'ye savaş malzemesi vereceği yönünde taahhütte bulunup bunları gerçekleştiremeyeceğini beyan etmesi Türkiye'nin İngiltere'den şüphe duymasına yol açmıştır. Amerikan Büyükelçisi Mac Murray, İngiltere'nin Türkiye'ye teslim etmesi gereken savaş malzemelerini teslim etmek yerine Yunanistan'a yaptığı büyük miktardaki yardımları eleştirmiştir. Büyükelçi, İngiliz politikalarının başarısızlığı yüzünden ve Alman yanlısı milliyetçilerin Müttefikler pahasına büyük bir ivme kazanabileceğinden dolayı Türk hükûmetinin halk önündeki güvenilirliğini kaybedeceği konusunda endişelenmiştir.

Bunun üzerine İngiltere, planlanan Birleşik Devletler Kiralama Yardımının kendisi aracılığı ile yapılması talep etmek üzere Washington'a yaklaşmıştır. İngiltere, Ortadoğu'da üstünlüğü olduğundan ve Karşılıklı Yardım Anlaşmasının bir gereği olarak Türkiye'ye yardım etmek zorunda olması nedeniyle bölgedeki prestij ve nüfuzunu devam ettirebilmek için Amerikan yardımlarını Türkiye'ye getirmenin yararlı olacağına inanmıştır. Ancak İngiltere, askerî gereçleri tesliminde güçlükler yaşamışlardır. İngiltere'nin (Fransız-İngiliz-Türk Karşılıklı Yardım anlaşması gereğince) Türkiye'nin bir saldırıya karşı koyabilmesi için 25 milyon pound değerinde savaş malzemesini sağlama yükümlüğü bulunmaktaydı. Fransa'nın çökmesi üzerine belirli malzemelerin teslimatı durdurulmuştur. İngiltere'nin Türkiye'nin ihtiyaçlarını karşılayamaması durumunda ABD, Türkiye'ye yapılacak yardımlar konusunda İngiltere'ye katılmıştır. İngiliz hükûmeti, daha sonra ABD'den Türkiye'ye 50 havan topu, top ve 18.500 top mühimmat vermesini rica etmiştir. ABD, bu teklifi olumu karşılamıştır. ABD hükûmeti, Kiralama Anlaşması ile ilgili görüşmelere Türkiye davet edilmiştir. Bu süreç sırasında ABD, Türkiye'nin Almanya ile Saldırmazlık Paktı imzalamak üzere temas halinde olduğunu öğrenmiştir. İngiltere, ABD'ye bu anlaşmayı imzalamaması için Türkiye'ye baskı uyguladı. ABD, buna uygun olarak Türk hükûmetini yardımları kesmekle uyarmıştır. Ancak Amerikan Büyükelçisi Mac Murray, yardımların kesilmesi

durumunda Türklerin Almanların ellerine terk edileceği ve Müttefiklere karşı güvensizliğin artacağı düşüncesindeydi.

Bu uyarıların üzerine ABD, Kiralama yardımlarının devam etmesi yönünde bir karar almıştır. Türkiye, doğrudan Kiralama Yardımı almış olan Batı Yarım Kürenin dışındaki tek tarafsız ülke idi. Türkiye'ye yapılacak yardım listesinde Amerikan hükûmeti, 50 adet 155-milimetre Howitzer silahı, 1.290.000 dolar değerinde mühimmat göndermişti. Buna ek olarak 500.000 dolar değerinde olmak üzere 200 kamyon, Howitzerler için 50 traktör ve 1500 balyoz Türkiye'ye ücretsiz olarak gönderilmiştir. Ayrıca 15.000.000 dolar değerindeki Howitzerler için tam atımlık mühimmat, 67.00 tahkim edevatı, 406 ağır hizmet kamyonu, 50 su tankı kamyonu, 7.000 sahra telefonu, yaklaşık 65.000 mil ağır sahra kablosu, 900 kamyon ve araba lastiği, 1200 paket yatak ve mühimmatla birlikte eyer dâhil olmak üzere Türkiye'ye ileride yapılacak milyonlarca dolar değerindeki 35 başvuru da gönderilme yolundaydı. Bu yardımın karşılığı olarak da Amerikan hükûmeti, Türkiye'den tam bir sadakat istemiştir. Türk hükûmeti, İngiltere ile olan ittifakına tam bir sadakat içerisinde kalacağını ve ihtiyaç duyulduğu her an Mihver ülkelerle savaşma konusundaki kararlılığını Amerikalı diplomatlara iletmiştir. Amerikan ve İngiliz temsilcilerden oluşan geniş bir grup 4 Kasım 1941'de yaptıkları toplantıda Türkiye'ye yapılacak yardımın İngiltere aracılığı ile gerçekleştirilmesi yönünde karara varılmıştır. Bu müzakereden çok daha öncesinde yardımların doğrudan ABD aracılığı ile yapılması söz konusu olmuş ve İngiltere Ortadoğu'daki prestijinin sarsılması endişesiyle buna şiddetle karşı çıkmıştır. ABD'den giden malzemelerin Türkiye'ye gelişi 90 gün sürmekteydi Eylül 1941'e kadar 50 Howitzer, 50 limber, 50 traktör, 18.500 komple top mermisi ve 200 geniş kamyon Türkiye'ye gönderilmiştir. Ancak son 10 kamyon Aralık ayında Türkiye'ye ulaşmıştır. Aralık ayının ortasına dek 1.500 balyoz, 5 ton trisodyum fosfat, 11 makara demirleme kablosu, 420 tekerlek ve tüp, 760 ton çelik güçlendirme demiri ve 2440 ton çelik çubuk da nakliye edilmiştir. 27 Kasım-17 Aralık arasında Türkiye için ilave Kiralama Yardımları da Türkiye'ye aktarılmak üzere İngiliz Hükûmetine gönderilmiştir. Bu yardımlar 300 ton ferro-silikon, 10 ton ferrotungsten, 4 ton krom nikel çelik, 85 ton tungsten çubuk, 10 ton kobalt çubuk, 17 ton karbon çelik, 10 ton krom kurşun çeliği, 1 ½ ton takım çeliği, 1 ton dökme uç, 200 oksijen silindiri, 110 mikrometre, 2520 öğütücü taş, 9325 zımpara taşı, 15 ton alüminyum oksit zımpara ve çeşitli tıbbi malzemeleri içermiştir. 16 Aralık'ta Washington'da ki Türk Büyükelçisi Kiralama Ofisine acil olarak ihtiyaç duyulan malzemelerin bir listesini sunmuştur. Böylece ilk defa Türk Büyükelçisi Kiralama Ofisi'ne doğrudan bir talep sunmuştur. Liste çok sayıda sahra topunu, Howitzerleri, tankları, uçaksavar ve uçaksavar silahlarını, makineli tabancaları, kamyonları, pikap kamyonları, ambulansları, su tankı kamyonlarını, gaz-tank kamyonlarını ve tamirat kamyonlarını içermiştir.

Savaş sırasında ABD, Türk Hava Kuvvetlerine hatırı sayılır bir sayıda doğrudan ya da dolaylı katkıda bulunmuştur. 1942'den 1945'e kadar Türkiye, İngiltere'den toplam 57 bombardıman uçağı ve ABD'den 24 PP- 40D Kitty Hawk Fighters ve 72 Martin Baltimore-187 bombardıman uçağı satın almıştır. Türkiye bazı Amerikan uçaklarını da dolaylı olarak almıştır. Romanya'daki petrol sahaları bombalandıktan sonra 4 Amerikan uçağı Türkiye'ye iniş yapmıştır. Uluslararası hukuka göre Türkiye tarafsız ülke konumunda olduğundan uçakları teslim etmemiştir. İngiltere'nin savaş nakliyesinde yaşadığı sıkıntılar bulunmaktaydı. İngilizlere göre Türkler, yardım malzemelerinin nakliyesi için yalnızca 4 gemi sağlamıştı ve bu yeterli bulunmamaktaydı. Ancak Türk yetkililerinde yardım malzemelerin nakliyesi sırasında İngiltere'nin tutumu ile sıkıntıları bulunmaktaydı. Amerikalı yetkililer, Türk hükûmet makamlarının tüm İngiliz yardım malzemelerinin masraflarının İngiltere tarafından sağlanmış olan kredilerden tahsis edildiğini ve İngiltere'nin bu şekilde Amerikan kiralama yardım malzemeleri için Türklerden iki kez tahsisat yaptığını Dışişleri Bakanlığı'na bildirmişlerdir. Washington'daki Türk Büyükelçisi de İngiltere'nin teslimatını yaptığı Amerikan Kiralama malzemeleri için tahsisat yapmış oldukları noktasında Dışişleri Bakanlığına bildirmiştir. Dışişleri Bakanlığı, ABD tarafından Türkiye'ye tahsis edilen yardımlar için Türkiye'nin İngiltere'ye ne para ne de mal olarak bir ödeme yapma zorunluluğunun olmadığını Londra'daki Amerikan Büyükelçisi'ne bildirmiştir. Buna karşılık İngiliz makamları da Türkiye'nin yalnızca nakliye ve sigorta masraflarını ödediğini zira bu yardım malzemelerinin İngiliz gemileri tarafından yapıldığını belirtmişlerdir. 16 Mart 1943 tarihli bilimde Yakındoğu meseleleri biriminden George V. Allen Türk Kiralama prosedüründe çıkan aksaklıklarla ilgilenmiş ve İngiltere'nin Amerikan politikalarını kendi avantajına dönüştürmesinden rahatsızlık duymuştur.

Özet olarak, ABD Hükûmeti savaş sırasında başlıca askerî yardımı Türkiye'ye yapmışsa da bu yardımlar yeterli olmamıştır. Mayıs 1944'te ABD, Türkiye'den Mihver devletleriyle olan ticaretini kesmesini istemiştir. Türkiye'nin ticaret açığının kapanması için ABD ve İngiltere ticaretlerini artırmaya söz vermişlerdir. ABD, Türkiye'nin Almanya'ya yaptığı krom nakliyatını durmasını istemiştir. Türkiye'nin İngiltere ile olan krom anlaşmasına göre; Türkiye tüm krom çıktısını İngiltere'ye satıyordu

Türkiye, dolaylı olarak da olsa sınırlı bir ölçüde bu yardımdan yararlanmıştır. Ancak 1941 Haziran'ında Türkiye-Almanya arasında imzalanan Saldırmazlık Paketi neticesinde, Türkiye'ye bu anlaşmaya dayanılarak verilen pay kesilmiştir.²⁴ Bu sırada Almanya'ya karşı Türkiye'nin direncini artırmak isteyen Sovyetler Birliği, 1925 tarihli Türk-Sovyet Dostluk ve Tarafsızlık Paketi'ne sadık kalacağını teyit ettiğini belirtmiştir. Türkiye'de buna aynı nitelikte bir beyanda (25 Mart 1941) bulunarak mukabele etmiştir.²⁵

ABD'nin Türkiye'ye yönelik maddî yardımları kesmesindeki etken sadece Türkiye Almanya ile bir Saldırmazlık Paketi'ni imzalamış olması değildir. Bu kararın alınmasında Ortadoğu'nun durumu da etkili olmuştur. Çünkü Almanya bir yandan Balkanlara tamamen hâkim olurken diğer yandan Kuzey Afrika'da da İngiliz kuvvetleri karşısında büyük başarılar elde etmiştir. İngiltere'nin Ortadoğu'yu daha fazla elinde bulundurması şüpheli bir hal almışken bu bölgelerin hepsinin Almanya'nın eline geçmesi durumunda, Türkiye'nin Alman baskısına karşı koyamayacağından artık yardım etmenin gereği de kendiliğinden ortadan kalkmıştır.²⁶ İngiltere'nin aracılığı ile Türkiye, 1941-1944 yılları ABD'ne bu yardımı almaya devam etmiş ve söz konusu kanun gereğince toplamda 95 milyon dolarlık savaş malzemesi almıştır.²⁷

Alman baskısının Balkanlarda artması üzerine Türkiye, İstanbul ve bazı illerde sıkıyönetim ilan edip sınır boyunca güvenlik tedbirleri almıştır. Ancak bu tedbirlerin kendisine karşı olduğunu zanneden Bulgaristan'ın endişesini ortadan kaldırmak için Ankara'da 17 Şubat tarihinde Türkiye ile Bulgaristan arasında bir demeç imzalanmıştır. Bu demeçle Türkiye ile Bulgaristan birbirlerine saldırmamayı yükümlenmekteydiler. Bu

ancak bu anlaşmanın 8 Ocak 1943 tarihinde vadesi dolmuştu. Türkiye'nin kromu Almanya'ya sağlamaya başladığı Nisan 1944'ten sonra Türkiye Almanya'ya göndermiş olduğu aylık teslimatlarda ayda % 50'lik bir azaltıma giderken İngiltere'ye yaptığı teslimatları arttırmıştır. Son olarak, Türkiye'ye yapılan Amerikan Kiralama yardımları herhangi bir üst anlaşma veya ülkeler arasında karşılıklı yardım anlaşması imzalamadan önce dahi durdurulmuştur. Eylül 1944'te Dışişleri Bakanlığı kiralamanın amacının savaş koşullarına yönelik olduğunu ve bunun amacının da Avrupa'daki Amerikan birliklerini korumak olduğu konusunda Türk hükûmetini bilgilendirmiştir. Toplamda Amerikan hükûmeti, Kiralama programı süresince Türkiye'ye 125 milyon dolarlık sevkiyat gerçekleştirmiştir. Bkz. Mehmet Vedat Gürbüz, *An Overview Of Turkish- American Relations And Impact On Turkish Military, Economy, Economy And Democracy, 1945-1952*, Doctor Of philosophy(History), University Of Wisconsin-Madison, 2002, s. 46-63.

²⁴ Çiğdem Avcı Kanat, *Türk Amerikan İlişkileri ve Basındaki Yansımaları (1945-1952)*, Basılmamış Yüksek Lisan Tezi, İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Anabilim Dalı, İstanbul, 2006, s. 23 ; Oral Sander, a. g. e., s. 8 ; Maxime Lefebvre, *Amerikan Dış Politikası*, Çev. İsmail Yerguz, İletişim Yay., İstanbul, 2005, s. 30.

²⁵ Melih Esenbel, a. g. e., s. 29.

²⁶ Haluk Ülman, a. g. e., s. 35-36.

²⁷ Yavuz Güler, a. g. m., s. 211.

saldırmazlık anlaşmasını İngiltere hoş karşılamıştır. Çünkü İngiltere'ye göre artık Türkiye'den endişesi kalmayan Bulgaristan'ın, Almanya'ya kapılarını kolaylıkla açabileceğini düşünmüştür. Fakat Bulgaristan'ın Alman ilerlemesine karşı duracak gücü esasında bulunmamaktadır.²⁸

1941 kışında Alman orduları Balkanlarda hızla ilerlerken, Sovyetler Birliği Moskova'da İngiltere ile görüşmelere başlamıştır. Sovyetler Birliği, Türk toprakları üzerindeki emellerini İngiltere'ye kabul ettirmeye çalışmıştır. Bu arada Stalin'in 12 Ada'nın ve Bulgaristan ile Kuzey Suriye'den bazı toprakların Türkiye'ye verilmesini, Türk hükûmetine bildirmesi endişeleri artırmıştır. Çünkü bu toprakların Türkiye'ye verilmek istenmesi karşılığında Türkiye'den Boğazların verilmesi yönünde düşünceler oluşmaya başlamıştır. Türkiye'nin duyduğu endişe; ancak İngiliz-Sovyet ittifakının 12 Mayıs 1942'de imzalanması ve metnin açıklanması ile azalmış; ama 1942 yılının sonunda tekrar ve daha çok artmıştır.²⁹

22 Haziran 1941'de Almanya'nın Sovyetler Birliği'ne saldırması, Türk diplomasisi için yeni bir durum doğurmuştur. Türk yöneticileri, İngiltere'nin Birinci Dünya Savaşı'nda olduğu gibi Rusya'ya Türk Boğazları ve toprakları üzerinde taviz verebileceği endişesine kapılmışlardır. Bunun üzerine Sovyetler Birliği, 10 Ağustos'ta İngiltere ile Türkiye'ye bir nota vererek Montrö Sözleşmesi'ne ve Türkiye'nin toprak bütünlüğüne saygı göstereceğini ve Türkiye bir saldırıya uğrarsa elinden geleni yapacağını teminatını vermiştir. Bu dönemde, Sovyetler Birliği ve İngiltere, Türkiye'nin savaş dışı kalmasını ve Almanya'nın Boğazlardan geçerek Ortadoğu'ya inişini engelleyen bir unsur olarak varlığını korumasını yeterli görmüşlerdir. Türkiye ise Almanya'nın Sovyetler Birliği'ne saldırması üzerine, Almanya ile Sovyetlerin ortak işgaline uğramaktan kurtarmış ve her iki ülkeye Türkiye, tarafsızlığını ilan etmiştir.³⁰

İngiltere 26 Mayıs 1942'de ve ABD ise aynı yılın 11 Haziran'ında Sovyetler Birliği ile ittifak anlaşması olmuştur. Türkiye de İngiliz-Sovyet ittifak anlaşmasında gizli bir yön olup olmadığı konusunda emin olamamıştır. İngiltere'nin bu yönündeki güvenceleri, memnuniyet yaratmakla birlikte, Türkiye'nin kuşkularını, endişelerini ve tereddütlerini tamamen ortadan kaldırmaya da yetmemiştir.³¹

²⁸ Oral Sander, *Siyasî Tarih 1918-1994*, B. 14, İmge Yay., Ankara, 2005, s. 150-151.

²⁹ Oral Sander, *Siyasî Tarih 1918...*, s. 153.

³⁰ Mücahit Özçelik, a. g. m., s. 259.

³¹ Cemil Koçak, a. g. e., s. 707.

1942 yılı 7-10 Eylül tarihleri arasında ABD Başkanı Roosevelt'in özel temsilcisi W. Willkie, Ankara'yı ziyaret etmiştir. Ziyaretin amacı, Alman ordusunun olası bir zaferinin Türkiye için doğuracağı olası sakıncaları, güçlükleri ve zararları konusunda Türk hükûmetini uyarmak olmuştur. Willkie'nin ziyareti, Orta ve Yakındoğu'da başlayan ve savaşın sonuna doğru gittikçe hızlanacak olan, İngiliz-Amerikan rekabetinin ve nüfuz mücadelesinin bir parçası ve önemli göstergesi olarak değerlendirilmelidir. ABD, daha savaş yıllarında, savaştan sonra Yakın ve Ortadoğu'da ortadan kalkması çok muhtemel olan, İngiliz-Fransız nüfuzunun yerine geçme planları ve hesapları yapmıştır. Bu alandaki İngiliz-Amerikan rekabeti, çatışması ve çekişmesi, 1942 yılı sonundan itibaren gözle görülür hale gelmiştir. Aynı rekabet ve çatışma Türkiye için de geçerli olmuştur. Ankara'da, savaş dışı tutumunu sürdürebilmek için bu rekabet ve çatışmadan, en küçük fırsatlara varıncaya dek yararlanmıştır. Türkiye, tıpkı Müttefik güçlerle Mihver güçleri arasında olduğu gibi, bu noktada da, İngiltere ve ABD arasında bir denge politikası izlemeye başlamıştır.³²

Türkiye oluşabilecek her türlü taarruzun önüne geçmeye çalışırken, harp dışı tutumunu sürdürürken, vatanın savunulması içinde askerî önlemlerini de almaya çalışmıştır.³³ İngiltere ve Fransa ile sağlanan ittifak anlaşmasıyla başlayan ve savaş süresince devam eden Müttefiklerinden yana ama Almanya ile ticaretini de doludizgin devam ettirerek savaş dışı kalmayı başaran Türkiye, ülkeler arasındaki ayrışmaları ustaca kullanarak, denge politikasını bu dönemde de sürdürmeyi bilmiştir. Kuşkusuz bunda en büyük pay, ihtiyatlı ve dengeli tavrı ile Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'dür. Cumhuriyetin ilk yıllarındaki kalkınma öncelikleri sonucunda, silahlı kuvvetleri zayıf kalan Türkiye, bu ve benzeri gerçeklerle dışında kaldığı savaşın sona ermesiyle bölgesindeki sorunlarıyla birlikte tek başına kalmıştır.³⁴

Genel olarak denilebilir ki İkinci Dünya Savaşı, birçok memleketi etkilediği gibi Türkiye'yi de etkilemiştir. Türkiye, harbe hazır durmanın bütçeye yüklediği ağır yük, birçok masrafı kısarak çoğu işini durdurmak durumunda kalmıştır. Ancak bu sıkıntılı süreçte su, ziraat, demiryolu işleri ve özellikle eğitim sahası, harpte önceki yıllara oranla daha ileriye götürülmeye çalışılmıştır³⁵. Savaşın yaşandığı yıllarda Türkiye'nin

³² Cemil Koçak, a. g. e., s. 708-709.

³³ *Akşam*, 3 Haziran, 1940, s. 1.

³⁴ Ahmet Aras, a. g. t., s. 9.

³⁵ Amerikan bütçesinin harp masrafları için ayırdığı para 73 milyar dolar tutmuş ve Başkan Roosevelt'in belirttiğine göre ek olarak da 13 milyar dolar ayrıldığını söylemiştir. 73 milyar dolarlık tutar, bir önceki yıl 96.000 uçak ve 1600 ticaret gemisinin üretimini mümkün kılan ve 5.000.000 askerın denizasıırı yerlere

uyguladığı devletçilik politikası, varlıklı kişilerin sermaye sahiplerinin yaratılmasına olanak sağlamıştır. Bu durum sınıflar arası ekonomik uçurumun giderek artması³⁶ sonucu, ekonominin getirdiği darboğaz ile memur, işçi ve dar gelirli vatandaşlar ağır vergiler altında ezilmeye başlamıştır³⁷. Savaşın yarattığı ekonomik güçlükleri, halk derinden hissederek “karneye” bağlanan gıda maddeleri, yokluk, karaborsa gibi sıkıntılar yaşamıştır. Öte yandan Savaş sonrasında, Sovyetler Birliği’nin Doğu Avrupa’ya Balkanlara egemen olması Türkiye’yi güç durumda bırakmıştır³⁸.

5.3. II. Dünya Savaşı’nda Avrupa’nın Durumu ve ABD’nin Savaşa Katılması

1933 yılından itibaren Almanya ve İtalya bütün kuvvetleri ile yeni bir dünya harbinin hazırlıklarına giriştikleri zaman Birinci Dünya Savaşı’nda çekilen gıda sıkıntısını dikkate alarak her şeyden önce, gıda vaziyetlerini emniyet altına almak istemişlerdir. Bunun neticesi olarak 1936-1937 yıllarında Almanya ve İtalya’nın deniz aşırı memleketlerden aldıkları hububat miktarı oldukça fazla olmuştur. Bu, Almanya ve İtalya’nın hububat stoklarının çok olması anlamına gelmektedir. Birinci ve İkinci Dünya Savaşı arasında hububatın önemini fark eden ABD ve Kanada müthiş buğday stokları yapmıştır. Öyle ki ABD, Kanada, Arjantin, Avustralya gibi belli başlı dört buğday ihracatçı memleketin buğday hacmi, 1943 yılı ortalarında 7 milyar 694 milyonu bulmuştur. Ancak bu dört ülkenin buğday hacmi 1939 yılında ancak 634 milyondur. Hatta harbin bitmesine rağmen Avrupa ülkelerine buğday sevkiyatı yapılamadığı için aç Avrupa halkının, şiddetle aradığı bir mahsul olmasına rağmen buğdayın elden çıkmaması her iki tarafı da olumsuz etkilemiştir. Elde patlayan buğdaylar, hayvan yemi olarak kullanılmıştır. Altı yıl süren İkinci Dünya Harbi gerek ABD’de gerekse Avrupa’da hayvan ihtiyacını da artırmıştır. Ancak buğday stoklarının fazlalığı nedeniyle stoklardaki buğdayın alkol yapımında kullanılmasına karar verilmiştir.³⁹

Birinci Dünya Savaşı sonrası Almanya’nın önceleri bir parçası olan Danzig, yeni kurulan Polonya’ya Baltık Denizi’ne çıkış sağlamak amacıyla, 32x112 kilometrelik bir

gönderilmesini temin eden harp masraf programının devamı için bütçeye konulmuştur. Bkz. *Akşam*, 10 Ocak 1945.

³⁶ Ahmet Aras, a. g. t., s. 87.

³⁷ Türkan Başyigit, “ Türk Mizah Dergiciliğinden Bir Örnek: Bizim Köylü”, ÇITAD, V: 13, Güz-2006, s. 190.

³⁸ Cüneyt Akalın, *Soğuk Savaş ABD ve Türkiye-1 (1945-1952)*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2003, s. 179.

³⁹ Hasan A. Ediz, “ İaşe Durumunun Savaşa Tesirleri”, *Son Posta*, 27 Haziran, 1945, s. 5.

koridorla Almanya'nın geri kalanından ayrılmıştır. Bu bölge, Polonya sınırları içinde, MC egemenliğinde, serbest kent statüsünü almıştır. Bu durum Almanların tepkisine neden olmuştur. Mart 1939'da Almanya, Danzig'in kendilerine verilmesini istemiştir. Polonya, İngiltere ve Fransa'nın desteğiyle bu talepleri reddetmiş ve bunun üzerine Almanya Eylül 1939'da Polonya'ya saldırarak II. Dünya Savaşı başlatmıştır.⁴⁰

II. Dünya Savaşı çıktığı zaman Amerikan kamuoyu, Birinci Dünya Savaşı'ndakinden farklı olarak, Almanya'ya karşı olmuştur. Hitler'in totaliter rejimi, saldırı politikası, Yahudilere karşı tutumu, demokratik rejimleri "çürük" olarak nitelendirmesi ve antlaşmaları çiğnenmesi, Amerikan kamuoyunu kötü etkilemiştir. Ayrıca Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra yürütülen soruşturmalarda, ABD'nin savaşa girmesinde bazı silah fabrikalarının ve özel girişimlerinin payı olduğu anlaşılmış ve bunun üzerine⁴¹ Amerikan Kongresi tarafından 1935-1937 yılları arası "Tarafsızlık Yasaları" ad verilen üç yasa kabul edilmiştir. Bu yasalar savaşın nedeni ne olursa olsun, savaşanlara kredi veya malî yardım yapılmasını yasaklıyor, kurbanların kimliğine bakılmaksızın taraflara, silah ambargosu konulmasını öngörmüştür.⁴²

ABD'nin Sovyetler Birliği'ne tutumu zamanla değişmiştir. Başkan Franklin Delano Roosevelt, kendinden önceki başkanlar gibi denizaşırı genişlemenin çıkar yolu olduğu inananlardan olmuştur. 1917 Ekim-Kasım devresinden 1933'e kadar tanınmayan Sovyet hükûmetinin, bu tarihten itibaren tanınmasının asıl nedeni de Uzakdoğu'da militarist eğilimler gösteren Japonya ya da iktidara gelen Alman Nazizmi'ne karşı ağırlık bulmak değil, Amerikan sınırları içinde sıkışıp kalan mamul madde ve sermayenin yeni pazarlara aktarılma ihtiyacı içinde Rusya'yı deneme isteğinden kaynaklanmıştır. Böylelikle ABD, 30 Mart 1939'da Sovyet rejimini tanımıştır.⁴³

1939 yılına gelindiğinde ABD Başkanı Roosevelt, Tarafsızlık Yasaları'nın kaldırılması için kongrede bulunmuş; ancak üç kez yenilmiştir. İngiltere'nin Almanya'ya savaş ilan ettiği gün, Roosevelt kongreyi bu kez özel bir oturuma davet etmiş ve burada başarılı olmuştur. 4 Kasım 1939 tarihli 4. Tarafsızlık Yasası adı verilen yasa, duruma göre savaşan taraflara silah ve cephane satılmasına olanak sağlamıştır.⁴⁴

The New York Times Gazetesi'nin verdiği habere göre; ABD'nin harbe girmemiş olmasına rağmen yaşananlara kayıtsız kalamayacağını ve ABD'nin devamlı

⁴⁰ ED: Baskın Oran, *Türk Dış Politikası (1919-1980)*, C: I, İletişim Yay., İstanbul, 2009, s. 409.

⁴¹ Oral Sander, *Siyasî Tarih 1918...*, s. 160.

⁴² Cüneyt Akalın, a. g. e., s. 41.

⁴³ TürkKaya Ataöv, *Amerika, Nato ve Türkiye*, Aydınlik Yay., Ankara, 1969, s. 17.

⁴⁴ Cüneyt Akalın, a. g. e., s. 43.

bir sulh için çaba göstereceğini belirtmiştir.⁴⁵ ABD Başkanı Roosevelt, 76. kongrenin 3. içtima devresini açarken yaptığı konuşmasında; ABD'nin harbe girmesinin söz konusu olmadığını; ancak dünyada hürriyetin yok olması durumunda kendilerini güvende hissetmeyeceklerini dile getirmiştir.⁴⁶

ABD Dışişleri Müsteşarı B. Welles, 17 Şubat 1940 tarihinde Avrupa'ya hareket edecektir. Sırasıyla İtalya, Fransa, İngiltere ve Almanya'yı ziyaret edecektir. Amacın, bu memleketlerin bulunduğu vaziyetin ne olduğunu tespit etmek olduğu, ABD Cumhurbaşkanı Roosevelt tarafından açıklanmıştır. Bu arada, Japonya'nın Çin'e müdahalesi ve bölgedeki etkisi ABD'yi endişelendirmiştir. Çünkü ABD'nin Çin ile ticarî münasebetleri bulunmaktadır. Bu ticaret denizyolu ile yapılabilmektedir. ABD'nin son 20 yıl içinde 500 milyon doları aşan büyük yatırımları olmuş ve gelecekte de bölgeden büyük ticarî kazançların beklentileri içine girmiştir. ABD denizyolunun emniyeti ve idamesi için Japon tehlikesi karşısında, Amerikan Deniz Donanması'nı, Japon Donanmalarına göre daha kuvvetli kılma çabası içine girmiştir.⁴⁷

ABD Dışişleri Bakanı Hull, dünyada barışın tesisi hususundaki arzuya binaenaleyh haberleşme mahiyetinde olmak üzere bitaraf devletlerle, siyasî müzakerelere giriştiğini belirterek, bu müzakerelerin bir plan gereğince yapılmadığını, enternasyonal yeni bir ekonomi sistemi hususunda, bilgi toplama amaçlı olduğunu da ilave etmiştir. Bu arada yukarıda değindiğimiz ABD Dışişleri Müsteşarı B. Wells'in yaklaşan Avrupa seyahati için Amerikan kamuoyundan tepkiler almaya başlamıştır. Cumhuriyetçi Kaliforniya Ayanı'ndan Johnson, bu kararı doğru bulmayarak ABD'nin kendi iç meseleleri ile meşgul olması gerektiğini dile getirmiştir. Ancak The New York Times, bu müzakerelerin bitaraflarla yapılmasının sulhun gerekliliği için doğru olduğunu vurgularken, harbin tesiri nedeniyle ABD ve bitaraf ülkelerin aynı sorunlarla karşı karşıya geldiklerini sütunlarına taşımıştır.

ABD Dışişleri Bakanı Hull'un müzakereleri uluslararası ticaret ve silahları azaltmaya yönelik olup, bu iki noktada bir anlaşma yapılabilmesi için barışı tehdit eden tehlikenin ortadan kaldırılması gerektiği görüşü de hâkimdi. Bu amaçla Avrupa'da harp çıkaran Almanya'nın önüne bir set çekilmedikçe silahların azaltılmasının imkânsızlığına da vurgu yapılmıştır.⁴⁸

⁴⁵ *Akşam*, 2 Kanunisanı (Ocak), 1940, s. 2.

⁴⁶ *Akşam*, 4 Kanunisanı, 1940, s. 2.

⁴⁷ *Akşam*, 10 Şubat, 1940, s. 2- 4.

⁴⁸ *Akşam*, 12 Şubat, 1940, s. 1-4.

Gelişen olaylar karşısında da bütün bitaraf olan devletler ciddi tedbirler almaya başlamıştır. Yugoslavya kısmi seferberlik ilan etmiş, silâh altında bulunan kuvvetleri yarım milyonu bulurken, 300 bin azası bulunan gençlik teşkilatı da ülkeyi savunmaya hazırlamıştır. Bunun dışında Romanya, Hollanda, İsviçre, Belçika gibi ülkelerde gerekli tedbir hazırlığı içine girmişlerdir.⁴⁹

ABD Cumhurbaşkanı Roosevelt, millî müdafaa hakkında kongrede verdiği mesajında Amerikan menfaatlerine karşı her türlü saldırıya karşı koymak üzere gerekli olan askerî malzeme için 1 milyar 182 milyon dolarlık askerî kredi istediğini beyan etmiştir. ABD'nin ayrıca yılda 50 bin uçak çıkaracağını sözlerine eklemiştir. Almanya'nın Hollanda ve Belçika'ya saldırmasından sonra bütün kuvvetleriyle İngiltere ve Fransa'ya yüklenmesinin endişe verici olduğu da ifade etmiştir. Ayrıca Amerikan gazeteleri, ABD'nin süratle karar verip Almanya'ya harp ilan etmesi gerektiğini ve bu kararın İtalya'ya üzerinde yaratacağı tesire değinilerek İtalya'nın harbe girmekten men edilebileceği üzerinde durmuşlardır.⁵⁰

ABD'nin savaşa girip girmemesi konusunda yabancı basına yansıyan haberlerde; Almanya'nın İngiltere üzerine giriştiği harp hazırlığı ve İngiltere'nin Almanya'ya karşısında bir mağlubiyetinin söz konusu olması durumunda, Alman istilasının bölgeyi çevreleyeceği yazılmıştır. İngiltere'nin mücadelesinin, donanması aracılığı ile Kanada sularına uzanacağı ve bu durumun, harbin ABD'nin yanı başına sirayet edeceği anlamına geleceği basında yer almıştır. Böyle bir vaziyet karşısında da ABD'nin seyirci kalamayacağı belirtilmiştir. ABD, İngiltere ve Fransa'nın mağlup olmaları karşısında, Almanya'nın hedefindeki ülke olarak birçok önlem almaya çalıştığı gazete manşetlerine yansımıştır. ABD Cumhurbaşkanı Roosevelt, Dışişleri Bakanı B. Cordell Hull ve Müsteşar B. Sumner Welles'i kabul ederek kendileriyle görüşmüştür. Avrupa devletleri ile yapılan ziyaretler neticesinde kendisine verilen raporları incelemiştir. Ayrıca ABD'nin Müttefiklerine savaş malzemesi gönderilmesi ve yardımda bulunulması yönünde kararlar alınmıştır.⁵¹

1940 yılında Fransa'nın bozguna uğraması, tam bir travmaya sebep olmuştur. Yeniden bir deniz kuvvetleri silahlanma programı başlatılmış, askerlik hizmeti yeniden düzenlenmiş ve ABD, İngiltere'ye Atlantik'teki askerî üslerini boşaltması karşılığında 50 eski destroyer vermiştir. Amerikan kamuoyu ikiye bölünmüş durumdadır. 1940

⁴⁹ *Akşam*, 6 Mayıs, 1940, s. 4.

⁵⁰ *Akşam*, 17 Mayıs, 1940, s. 1-4.

⁵¹ *Akşam*, 6 Haziran, 1940, s. 1-4.

Kasım başkanlık seçimlerinden önce Roosevelt, Amerikalılara: “ *Çocuklarınız hiçbir yabancı savaşa gönderilmeyecektir.*” şeklinde, vaatlerde bulunmuştur. Seçildikten sonra ABD’yi demokrasi atölyesine çevirerek Ödünç Verme Yasası ile her ülkeye borç verme ya da ürün satma imkânı vermiştir.

Bu sırada ABD bazı endişeler içine girmiştir. Çünkü ABD güvenliği büyük ölçüde İngiliz deniz gücüne bağlı olmakla birlikte, İngiltere yenilir ya da Almanya ile barış yaparsa, İngiliz donanmasının, Amerika üzerindeki koruyuculuğunun ortadan kalkması söz konusuydu. ABD’nin İngiltere’ye yardım etmesindeki temel sebep endişelerinden kaynaklanmaktaydı.⁵²

Fransa’nın yenilgisinden sonra Almanya için başlıca mesele İngiltere’nin barışa zorlanması olmuştur. Almanya, bu anlamda birtakım tedbirlere başvurmuştur. Bunlardan ilki; İtalya, Japonya ve Almanya arasında 27 Eylül 1940’da Üçlü Pakt denen İttifak Anlaşması’nı imzalanmıştır. Bu pakt ile Avrupa’da “Yeni Düzen”in kurulması görevi Almanya ve İtalya’ya, Doğu Asya’da ise Japonya’ya verilmiştir. Yeni düzen denilen şey istilaya dayanan egemenlikten başka bir şey değildir. Ayrıca Pakt’a göre, taraflardan biri Avrupa savaşına veya Çin-Japon anlaşmazlığına katılmamış bir devletin saldırısına uğrarsa diğerleri bütün güçleriyle ona yardım etmeyi hükmetmiştir. Bu arada söz konusu devlet ABD’dir. Bu suretle pakt, ilk planda ABD’yi tehdit ederek savaş dışı tutmayı amaçlamıştır. ABD’nin savaş dışı kalması İngiltere’nin yalnız olması anlamına gelmekteydi. Bir diğer yandan ABD’nin savaşa katılması durumunda karşısında Japonya’yı da bulacağı da belirtiliyordu.⁵³

Bu Pakt Sovyetler Birliği’nin hiç hoşuna gitmemişti. Romanya’ya yerleşmek isteyen Sovyetler Birliği’ni kızdıran sebepler arasında Romanya’nın parçalanmaya başlaması, başından beri Almanya’nın izinden giden Macaristan Transilvanya’yı Romanya’dan istemiş olması, Romanya’nın direnmesi, İtalya ve Almanya’nın aracılığı ile (30 Ağustos 1940 Viyana Anlaşması) Romanya’nın Transilvanya’nın üçte ikisini Macaristan’a vermek durumunda kalması sayılabilir. Almanya, Sovyetler Birliği’ni Üçlü Pakt’ın içine almak istemiş; ama yapılan müzakereler netice vermeyince iki devlet arasındaki gerginlik hat safhaya çıkmıştır.⁵⁴

1941 yazında Alman-Sovyet savaşının başlaması ve Japonya’nın Çinhindi’ni işgal etmesi, ABD’nin savaşa girmesini hızlandırmıştır. Söz konusu yasadan Sovyetler

⁵² Oral Sander, *Siyasî Tarih 1918....*, s. 161.

⁵³ Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasî Tarihi*, C: I-II, Alkım Yay., İstanbul, 2007, s. 371.

⁵⁴ Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl....*, s. 373.

Birliği de yararlanmıştır. Amerikan Deniz Kuvvetleri Atlantik ötesi ticareti engelleyen Alman denizaltılarına savaş açmıştır. Öte yandan Japonya'ya petrol ve hammadde ambargosu ABD tarafından uygulanmıştı. ABD, Japonya'nın 1931'den sonra girdiği bölgelerden çıkmasını istemiştir. Japonya, yeniden silahlanmakta olan ABD'yi engellemek için ABD ile mücadele içine girmiştir.⁵⁵

Pear Harbor baskınından dört ay önce, Ağustos 1941'de Terre Neuve Körfezi'nde, Prince of Wales adlı İngiliz muharebe gemisinde Başkan Roosevelt ile Başbakan Churchill arasında yapılan toplantıda 2. Birleşmiş Milletler fikri şekillenmiş ve "Atlantik Beyannamesi" ile milletlerin kendi hükümet tarzlarını intihap etme hakkı ve arzuları hilafına aykırı sınır değişikliğinden yana olmayacakları üzerinde durulmuş ve 24 Eylül'de Sovyetler Birliği de bu beyannameyi Londra da imzalamıştır.⁵⁶

Atlantik Beyannamesi 8 maddeden oluşmaktaydı. Bu maddeler;

- 1- Savaştan sonra toprak kazanılmayacak,
- 2- İlgili halkın onayı alınmadan toprak değişiklikleri yapılmayacak,
- 3- Uluslar kendi geleceklerini kendi belirleyecekler,
- 4- Temel ham maddelerden eşit biçimde faydalanılacak,
- 5- Uluslararası işbirliği geliştirilecek,
- 6- İnsanlar korku ve açlıktan kurtarılacak,
- 7- Açık denizlerde ticaret serbestliği gerçekteştirilecek,
- 8- Mihver devletleri silahtan arındırılacak ve savaştan sonra topyekûn silahsızlanmaya gidilecek.⁵⁷

Bu beyanname bir bakıma, Wilson'un 14 Noktasına benzetilebilir. Aralarındaki en önemli fark, Atlantik Demeci'nin, ABD daha savaşa girmeden önce yayımlanmasıdır. Bu demeçle ABD artık tarafsızlık politikasını terk ettiğini belirtmiştir. Demeçteki maddeler daha sonra BM Anlaşması'nın içine alınmıştır. Ancak burada önemli olan yeni kurulacak olan dünya düzeni hakkında büyük devletleri yönetenlerin ileri sürdükleri görüşlerin çoğunluğunun gerçekteşmediğidir.⁵⁸

7 Aralık 1941 tarihinde Pasifikte rakipsiz kalmak isteyen Japonlar önceden herhangi bir uyarı yapmadan ABD'nin Pearl Harbor'da (Hawaii Adaları) demirli donanmasına saldırmışlardır. Bu saldırı bir Avrupa savaşı olarak başlayan mücadelenin

⁵⁵ Maxime Lefebvre, a. g. e., s. 30.

⁵⁶ Sezai Orkunt, *Nato ve Milli Güvenlik*, Sosyal Demokrat Yay., Ankara, 1970, s. 9.

⁵⁷ ED: Baskın Oran, a. g. e., s. 413.

⁵⁸ Oral Sander, *Siyasî Tarih 1918....*, s. 163.

dünya savaşına dönüşmesine yol açmıştır. Almanya'nın ABD'ye savaş ilan etmesiyle birlikte de o zamana kadar Müttefiklere yakın tarafsızlık izleyen ABD, artık resmen Müttefiklerin safında savaşa katılmıştır.⁵⁹

Aralık 1941'de ABD harbe girdikten sonra, Almanya, İtalya ve Japonya ile harpte bulunan milleteler arasında Atlantik Beyannamesi'ndeki maksat ve prensibler benimsenerek “Birleşmiş Milletler Beyannamesi” adıyla bugünkü milletler topluluğunun fikri esasları kurulmuştur.⁶⁰ ABD'nin İngiltere, Fransa ve Sovyetler Birliği safında II. Dünya Savaşı'na girmesi ile savaşın boyutları değişmiş, kuvvetler dengesinde Müttefiklerin durumunun daha ağır basmasına neden olmuştur.⁶¹

ABD'nin savaşa girmesinden sonra BM Beyannamesi, 26 ülke tarafından 1 Ocak 1942 tarihinde kabul edilmiştir. Öte yandan ABD Başkanı kolektif güvenliğin savaştan sonra “Dünyanın 4 Jandarması” arasında yararlı bir işbirliğine dayanacağına da inanmaktadırlar: Bu devletler, ABD, İngiltere, Sovyetler Birliği ve Çin olup dolayısıyla barışın sağlanması için ABD açısından büyük ittifakın (en büyük kapitalist güç, en büyük komünist güç, en büyük sömürgeci güç) sağlanması gerektiğine inanmışlar.⁶²

Bu arada 1940-1945 yılları arasına savaşan ülkelerin mutlak harcamalarına baktığımızda ABD 206, Almanya 156, Sovyetler Birliği 114, Japonya 15.45 ve İngiltere 78 milyar dolarlık bir askerî harcamada bulunmuştur. Askerî harcamaların miktarları ülkelere göre değişiklik arz ederken ABD ile Almanya'nın başını çektiği, Sovyetler ile İngiltere'nin aralarında belirgin bir farkla bunları izlediği, Japonya'nın ise çok daha gerilerde olduğu görülmektedir. Bu harcamalar savaşın ilk yıllarında hızla artıktan sonra Japonya hariç yavaşlayarak, Almanya'da sabitleştiği ve İngiltere de dâhil sonradan giderek azalmıştır. Savaşa katılan bu ülkeler harcamaları karşılayabilmek için vergilere ağırlık vermişlerdir.⁶³

⁵⁹ ED: Baskın Oran, a. g. e., s. 413.

⁶⁰ Sezai Orkunt, a. g. e., s. 9.

⁶¹ Necati Sözüöz, a. g. e., s. 30.

⁶² Maxime Lefebvre, a. g. e., s. 33.

⁶³ Cemal Özkan, “II. Dünya Savaşı'nın Finansmanı”, *Askerî Tarih Bülteni*, S: 23, Yıl: 12, Ağustos 1987, s. 130-133.

5.4. Türkiye'nin Almanya'ya Krom Satmasıyla Çıkan Problemler ve ABD'nin Bu Konudaki Tutumu

Bilindiği gibi işlenmiş krom, savaş sanayinin önemli maddelerinden biridir. Türkiye krom rezervleri açısından zengin bir ülke olduğu için Türk kromu üzerinde gerek Müttefik devletler gerekse de Almanya arasında bu anlamda büyük bir rekabet yaşanmıştır. Cumhuriyet döneminde Türkiye, Almanya'ya krom satmaya başlamış;⁶⁴ ancak Almanya'nın giderek saldırgan tutum içine girmesi Türkiye'yi endişelendirmiştir. Bununla beraber Türkiye'nin Almanya ile ticarî ilişkilerini hemen kesmemiştir. Bu endişe verici durumla birlikte, Alman Ticaret Bakanı Funk'un Türkiye'yi ziyaret sonucu, 1938 Temmuz ayında, Almanya ile Türkiye arasında 150 milyon marklık bir kredi anlaşması imzalanmıştır. Almanya'nın Türkiye'yi ekonomik nüfuz altına alma çabalarının yanında kültür propagandası da geniş bir şekilde devam etmiştir. Almanya'nın amacı Türkiye'yi Batı'dan ayırmak Berlin-Roma Mihverine çekmek olmuştur. Bu olduğu takdirde Almanya, Sovyetler Birliğine karşı Boğazlarda ve Anadolu'da üstün bir duruma geçerek, İngiliz ve Fransız sömürgeciliğinin dayanaklarından olan Ortadoğu'da hâkimiyet kurmak olmuştur.⁶⁵

ABD'nin Türkiye'deki kromla ilgilenmesi esasında 1930'lu yılların başında özel şirketler aracılığı ile başlamıştır. Özellikle Amerikan Eritme ve Rafine Şirketi (American Smelting and Refining Company) uzun yıllar Türkiye'deki olası krom rezervleri üzerinde çalışmıştır. 1937 yılında Etibank, ABD'ye krom satmak için yoğun girişimlerde bulunmuş, ABD'nin artan krom ihtiyacı ile birlikte, Türkiye'den yapılan krom ithalatı artmıştır. ABD, 1929 yılında Türkiye'den 17.819 dolarlık krom alırken bu değer, 1937 yılında 750.000 dolara yükselmiştir.⁶⁶

Türkiye Almanya'ya 1925 yılında 5.000 Alman markı satarken, bu değer 1939 yılında 3.048.000 Alman markı olmuştur. Türkiye'nin toplam ihracatında Almanya'nın payı, 1933 yılından 1938 yılına kadar % 20'lik orandan %44'e ulaşmış, Almanya'nın Türkiye'ye toplam ithalatında payı ise 1933 yılında %27 iken 1938 yılından %48 olmuştur. 1939 yılında Türkiye Almanya'ya 115.000 ton civarında krom ihraç ederek, Almanya'nın ihtiyacını %60 oranında karşılamıştır. Anlaşılacağı üzere, Türkiye ekonomisi büyük ölçüde Almanya'ya bağımlı hale gelmiştir.⁶⁷

⁶⁴ Necati Sözüöz, a. g. e., s. 29.

⁶⁵ Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasî Tarihi.....*, s. 353.

⁶⁶ Gül İnanc Barkay, *ABD Diplomasisinde Türkiye (1940-1943)*, Buke Yay., İstanbul, 2001, s. 27.

⁶⁷ Gül İnanc Barkay, a. g. e., s. 25-26.

Türkiye, her ne kadar daha savaş başlamadan siyasî açıdan Alman karşıtı ve statüko yanlısı devletler grubuna dahil olmuşsa da savaş sırasında mümkün olduğunca tarafsız kalma arzusu çerçevesinde her iki tarafla da ticarî ilişkilerini yürütmeye çalışmıştır. Ancak Almanya'nın Türkiye ile olan ticarî ilişkilerini yıllık minimum 60.000 ton krom teslimatına bağlaması ve aksi davranışları “ tarafsızlıkla bağdaşmayan, dostça olmayan” tavır olarak nitelendireceğini bildirmesi, Türkiye'yi köşeye sıkıştırmıştır. Çünkü Türkiye'nin toplam krom üretimi tüm ülkelerin taleplerini karşılamaya yetmiyor, Türkiye'de krom üretimini taraflar arasında paylaşırma yolunu tercih etmiştir. Bu şekilde tüm alıcılarla bağlantılarını sürdüren Türkiye, hiçbir tarafın tekel alıcı durumuna gelmesine de izin vermemeye çalışmıştır. Ancak savaşta silah teknolojisinde önemi artan Türk kromu üzerine, bütün savaşan tarafların talepleri ve karşı tarafın bunu elde etmesine engel olma yolundaki baskılar giderek artmıştır.⁶⁸

Türkiye ile Almanya arasındaki ödeme anlaşması, 31 Ağustos 1939'da sona erdiği zaman Türk hükûmeti, İngiltere ve Fransa arasında ticarî ilişki kurduğu için Almanlarla olan anlaşmayı uzatmayı kabul etmemiştir. 19 Ekim 1939 tarihli üçlü Türk-İngiliz-Fransız anlaşmasına eklenen malî anlaşma, üç ülke arasındaki ticarî ilişkileri arttırmıştır. Ticarî konularla en önemli konu krom olup İngiltere-Türkiye ile hemen temaslara başlamıştır. Türkiye, İngiltere'nin 2 yıl içinde yılda 200.000 ton krom alması yönünde direktirken karşılığında Almanya'ya hiç krom ihraç etmemeyi üstlenmiştir. İngiltere bu teklifi kabul etmiştir. Türkiye daha sonra başka bir teklifle İngiltere'nin karşısına çıkmıştır. Buna göre; Türkiye, Almanya'ya krom ihraç etmemesi karşılığında İngiltere'nin Türkiye'den incir, fındık, üzüm ve tütün ürünlerini ithal etmesini istemekteydi. İngiltere bu teklife sıcak bakmamıştır. Çünkü Türkiye pazarından Alman etkisini silecek kadar çok Türk ürünü satın alabilecek durumda değildi. Bunun üzerine Türkiye, ihraç edilmeyi bekleyen üretim fazlalıklarını elden çıkarmak adına Almanya'ya krom satmayı sürdüreceğini belirtmiştir.⁶⁹

1939'de İngiltere ve Türkiye arasındaki anlaşma müzakereleri neticesinde İngiltere ancak 2 yıllık bir kontrata razı olmakla birlikte Almanya ve İngiltere arasındaki krom rekabeti Türkiye için büyük bir kazanç olmuştu. Türk tarafı ancak savaş malzemesi karşılığında krom satışına razı olmuştu. Bu konuyu konuşmak üzere, Türkiye'ye gelen Alman heyetinin Başkanı Clodius Ankara'dan Berlin'e yolladığı

⁶⁸ Ed:Baskın Oran, a. g. e., s. 424.

⁶⁹ Edward Weisband, *II. Dünya Savaşı'nda İnönü'nün Dış Politikası*, Çev. M. Ali Baykal, Milliyet Yay., 1974, s. 100-111.

mesajında: “*Bu konuda ilk izlenimim krom ve bakır satışları konusunda Türklerin son derece inatçı olduklarıdır. Bu cevherlerin satışına ancak savaş malzemesi karşılığında razı olacağı benziyorlar.*” demişti. Türkiye’nin ısrarı üzerine Almanlar krom karşılığında ağır top satışına razı olmuşlardı. Türkiye sevkiyatın ancak 1943’ten önce başlanabileceğini zira o tarihe kadar krom ihracatının tümünün İngilizlere verildiğini belirtmişti.⁷⁰

Türkiye 19 Ekim 1939 tarihli İngiltere, Fransa ve Türkiye’nin imzaladığı üçlü anlaşmanın uzantısı olarak, 8 Ocak 1940 tarihinde Batılı devletler arasında bir krom anlaşması imzalamıştır. Bu anlaşma uyarınca; İngiltere ve Fransa 1940 ve 1941 yılları için Türkiye’de üretilen ve elde bulundurulmuş krom stokunun tamamının (ABD’ye satılan krom dışında) satın alınmasını kararlaştırılmıştı. Türkiye tarafından yıllık üretimi 250.000 tonla sınırlandırılan ve İngiltere ile Fransa arasında on bir dört oranında paylaşılacak olan krom karşılığında; Batılı devletler, Türkiye’den kurutulmuş meyve alacaklarını garanti etmişlerdir. Bu anlaşma ile Türkiye Almanya ile olan krom ihracatını durdurmuştur. Ancak Türkiye’den Almanya’ya yapılan krom ihracatı meselesi, savaşın ileriki yıllarında tekrar gündeme gelmiştir.⁷¹

1940 yılında Fransa’nın Almanya karşısındaki yenilgisi üzerine, Fransa’nın krom payının ne olacağı sorusu gündeme gelmiştir. ABD ve İngiltere bu paya sahip olmak için diplomatik girişimlerde bulunmuşlardır. İngiliz yetkililer, Fransa’nın payının dolar karşılığında ve İngiltere’nin aracılığı ile Türkiye’den alınıp ABD’ye verilmesinin en pratik çözüm olduğunu düşünmüşlerdir. Bu miktar 100.000 ile 150.000 ton civarında olacak, İngilizler bu alımı Londra Metal Borsası’nın belirlediği fiyat bazında gerçekleştireceklerdir. Bu fiyat kuşkusuz, Türkiye’nin ABD’ye daha önceden önerdiği ton başına 23 dolarlık fiyattan daha ucuz olması anlamına gelmekteydi. İngilizlere göre; Türkiye bu yeni düzenleme ile her ne kadar ABD için belirlediği fiyatı düşürmek zorunda kalacaksa da hem döviz kazanacak, hem de bir pazara sahip olabilecekti. İngilizler, istenilen bu düzenlemenin gerçekleşmesi halinde, yine de ABD’ye krom satabileceklerini; fakat bunun çok zor şartlar altında olacağını, elde bulunan Rodezya kaynaklı krom stokunun sadece 100.000 ton olduğunu, Amerikalı yetkililere bildirmişlerdir.⁷²

⁷⁰ Selim Deringil, a. g. e., s. 157.

⁷¹ Gül İnanc Barkay, a. g. e., s. 26.

⁷² Gül İnanc Barkay, a. g. e., s. 27.

Rodezya'daki krom üretimin verimliliğin düşmesi üzerine ABD, Türkiye'den krom satın alma işine daha sıcak baktı. İngiltere, ABD'nin Türk hükûmeti ile temasa bir an önce geçmesini istemiştir. ABD'nin Türkiye ile diplomatik temasları başlamış ve Türkiye'deki krom fiyatını oldukça yüksek bularak alım yapamayacağını belirtmişti. Bu arada ABD Savunma Komisyonu ve Hazine Satın Alma Bölümü'nün alternatif kaynak bulma çabaları sonuç vermemiş, her iki kurum da bir an önce Türk kaynaklı krom alınmasını dile getirmişlerdi. Çünkü ABD'nin acilen ve yüklü miktarda kroma ihtiyacı bulunmaktaydı. Türkiye'de bulunan 100.000 tonluk krom, gizli krom anlaşması ile İngiltere'ye devredileceğinden İngiltere bu hakkını ABD'ye satmak istemişti. Ancak gizli anlaşmada yer alan bir maddeye göre; İngiltere, Türkiye tarafından verilecek kromun Türkiye'nin izni olmadan başka bir ülkeye satılamayacağı önemli bir sorundu.⁷³

Temaslar devam ederken İngiltere için en büyük sorun, İngiltere aracılığı ile ABD'ye satılacak Türk kromundan elde edilecek gelirin nasıl ve ne şekilde kullanacağı olmuştu. Çünkü Türkiye'nin İngiltere'ye borçları nedeniyle krom satışından elde edilen gelir Türk hükûmetine nakit döviz olarak verilmemiştir. ABD'ye satılacak kromdan elde edilecek gelir ise ancak Türkiye'ye ihracat geliri ile ödenebilirdi. Türk hükûmeti, ABD'ye krom satışının İngiltere aracılığı ile olmasının uygun olacağını belirtmiştir. Hükûmet bu kararı ile İngiltere'ye krom için tekrar satım izni vermiştir. Karar 15 Ekim 1940 tarihinde resmîlik kazanmıştır.⁷⁴

15 Ekim 1940 tarihinde Türk hükûmetince verilen resmî izinle, İngiltere aracılığı ile ABD'ye Türk kromu sevkiyatı başlamıştır. Bu resmî izne bağlı olarak ABD Hazine Satın Alma Bölümü, Amerikan Maden Rezerve Şirketi ve İngiliz Ekonomik Savaş Bakanlığı arasında birtakım anlaşmalar imzalanmış ve bu anlaşmalar gereğince; kromun Türkiye'den ABD'ye taşıma işlemlerini İngiltere üstlenmiştir. İngiliz Ticaret Donanması'na ait gemiler, 1941 Mayıs ayına kadar 50.000 ton kromun 25.000 tonunu doğrudan ABD limanına, geri kalanını ise ABD gemilerine yüklemek üzere Doğu Afrika'ya taşımışlardır. İngiltere, savaşın artan yoğunluğu üzerine bu yükümlüğü daha fazla devam ettiremeyeceğini, ABD ve Türkiye'ye bildirmiştir. Krom sevkiyatı konusunda Fethiye'de bulunan kromun, Amerikan gemilerine aktarılacak üzere Türk gemilerine yüklenmesi ve bu gemilerin Kızıl Deniz'e açılması yönündeki İngiltere'nin sunduğu yeni ulaşım önerisi Türk yetkililerce hoş karşılanmamıştır. Çünkü krom yüklü

⁷³ Gül İnanc Barkay, a. g. e., 29.

⁷⁴ Gül İnanc Barkay, a. g. e., s. 30-31.

gemilerin Mihver donanmasınca batırılma ihtimali söz konusu olmuştur. İngiltere’de bu endişeyi paylaşmakla birlikte, kromun ABD’ye nasıl ulaştırılabileceği yönünde temaslar devam ederken ABD tarafından krom sorunu boyutu değişerek yeni bir konu gündeme gelmiştir. Bu, Türkiye’den Almanya’ya krom ihracatı meselesi olmuştur.⁷⁵

Sovyetler Birliği’ne karşı girişeceği saldırıdan önce Balkan cephesini tümüyle güvenli görmek isteyen Hitler, Türkiye’de bir saldırmazlık paktı önermiş ve Türkiye ile Almanya arasında 18 Haziran 1941’de bir Saldırmazlık Pakt’ı imzalanmıştır.⁷⁶

Bu pakt ile aynı zamanda iki ülke arasında ekonomik ilişkilerin karşılıklı olarak geliştirilmesini de içermektedir. 1941 Haziran ayı itibarıyla Almanya’nın Türk dış ticaretindeki payı savaş öncesiyle kıyaslandığında beşte bir oranında gerilemiş, İngiltere bu alanda Almanya’nın savaş öncesi konumuna yükselmiştir. İthalat olanakları kısıtlı, ihracat koşulları tıkalı olan Türkiye, dış ticaretini Almanya ile imzalanacak olan ticarî bir anlaşma ile yeniden düzenlemek istemiştir. Almanya ise savaş sanayi için ham maddeye ihtiyaç duymuş, Türkiye’nin dış ticaretinde önemli bir paya sahip olan İngiltere’ye darbe vurmayı planlamıştır. Türk-Alman ticaret anlaşmasının ön görüşmeleri iki ülkenin teknik danışmanları arasında Dostluk Antlaşması’nın imzalanmasının hemen akabinde başlamıştır. Almanların Türkiye’den krom talep etmeleri konusunda ABD ise oldukça rahatsız bir tutum içine girmiştir. Bu endişesini ABD, Türkiye’ye bildirmiş; ancak Türkiye, bunun yersiz olduğunu ve Müttefik yanında yer aldığını belirtmiştir.⁷⁷

ABD’nin bu anlamdaki endişeleri devam etmiştir. Çünkü ABD Türkiye Büyükelçisi MacMurray 24 Temmuz tarihinde ABD Dışişleri Sekreteri Hull’a yolladığı raporunda: “ *Her ne kadar Türk Dışişleri Bakanlığı’nca yapılan açıklamalara güven duyulabileceğini*” belirtmişse de Türk Ticaret Bakanlığı bünyesinde görevli Alman teknik danışmanların etkisinin bakanlıkta fark edilir düzeyde olduğu ve iki ülke arasında imzalanacak olan anlaşma kapsamında, krom satışının gündeme geleceğine yönelik duyumlar aldığını ifade etmiştir.⁷⁸

Yeni bir ticaret anlaşmasının imzalanması için Türk-Alman ekonomik görüşmeleri 11 Eylül 1941 tarihinde başlamıştır. Clodius’un başkanlık ettiği Alman heyeti ile görüşmeler hayli zor geçmiştir. Müttefikler bu yakınlaşmadan hoşnut

⁷⁵ Gül İnanc Barkay, a. g. e., s. 66-67.

⁷⁶ Mücahit Özçelik, a. g. e., s. 259.

⁷⁷ Gül İnanc Barkay, a. g. e., s. 67-68.

⁷⁸ Gül İnanc Barkay, a. g. e., s. 68-69.

olmamışlardır. Ama asıl sorun Müttefiklere krom sevkini sağlayan ve güvence altına alan anlaşmanın 8 Ocak 1942 sona erecek olmasıydı. Almanya, bu aşamada kromun kendisine sevk edilmesini istemiştir. Ancak, Müttefiklerle 8 Ocak 1940'da yapılan gizli krom anlaşması gereğince, Türkiye, bütün krom üretimini İngiltere ve Fransa'ya sevk etmek zorundaydı. 1941 Ağustosun'da, İngiltere'nin talebi üzerine, söz konusu anlaşma, 8 Ocak 1942 tarihinden başlamak üzere, bir yıl süreyle ile yani 8 Ocak 1943 tarihine kadar uzatıldı. Bu durumda, Almanya'nın krom ihtiyacı karşılanamamış oldu. Almanya, krom stoku azaldığından, Türkiye ile derhal bir anlaşma yapmak istemişti. Almanya, Türkiye'nin Müttefiklerle imzaladığı krom anlaşmasından ilk başta haberi olmamıştı. Türkiye adına Numan Menemencioğlu Alman Clodius'u bu gizli krom sevkiyatından haberdar etmiş ve Türkiye'den yapılacak krom sevkiyatının 1943'te başlayacağına belirtmişti. Sonuç olarak, Türkiye, İngiltere ile imzaladığı anlaşmayı yürürlükten kalkmadan Almanya'ya krom satamayacaktı.⁷⁹

11 Eylül 1941 tarihinde başlayan Türk-Alman Ticaret Anlaşması'nın resmî görüşmeleri ABD tarafından dikkatle izlenmiştir. ABD Dışişleri Sekreteri Hull, ABD'de bulunan Türk Büyükelçisi Münir Ertegün ile aldığı talimat üzerine 22 Eylül 1941 tarihinde görüşmüştür. Görüşmede Hull, gizli krom anlaşmasının süresinin uzatılması gerekliliğini ve Almanya'ya az miktarda olsa krom satılmasının, iki ülke arasındaki ilişkileri olumsuz etkileyeceğini belirtmiştir. Ayrıca Ertegün'e ABD'nin Türkiye'ye gerek ihracat ruhsatnameleri gerekse Ödünç Verme-Kiralama Yardımı Kanunları'nda sağladığı kolaylıkları hatırlatmıştır. Bu gelişmeleri Ankara'ya ileteceğini belirten Ertegün ile yapılan görüşme olumlu bir havada geçmiştir. Ancak 23 Eylül günü MacMurray-Saraçoğlu görüşmeleri olumlu geçmemiştir. Büyükelçi MacMurray, Almanya'ya krom satılması ile ABD'nin duyduğu endişeyi belirtmiş ve ABD'nin sunacağı yeni öneriler ışığında Türkiye'nin karar tarihini ertelemesini istemiştir. Saraçoğlu; ABD'nin, Türkiye'nin acil ihtiyaçlarını göz ardı ettiğini, bencilce ultimatomlar yağdırmakta olduğunu ve kromu, iki ülke ilişkisindeki, Türkiye ve ABD arasında kromla ilgili yasal bir anlaşmanın bulunmadığını belirtmiştir.⁸⁰

Yani ABD, Türkiye'ye yaptığı silah, askerî malzeme ve teçhizat sevkini koz olarak kullanmaya çalışıp Türkiye'yi etkilemeye çalışırken, Türkiye ise mümkün olduğu kadar çok askerî malzeme ve teçhizat elde edebilmek bakımından, Almanya ile

⁷⁹ Cemil Koçak, a.g. e., s. 630-631.

⁸⁰ Gül İnanc Barkay, a. g. e., s. 71-72.

Müttefikler arasında geniş bir hareket serbestisine sahip olmakla birlikte bir tarafın kestiği sevkıyatı, bir diğer taraf doldurabilme durumuna sahip olmuştur.

Almanya'nın krom sevki konusunda ısrar etmesi ve Türkiye'nin de görüşmelerin kesilmesinden duyduğu endişe karşısında bir uzlaşma çabası başlamıştır. Menemencioğlu, 29 Eylül'de, Clodius'a, Türkiye'nin imzaladığı anlaşmalar gereğince, Almanya'ya krom satma olanağının bulunmadığını gerekçeleriyle açıklamış, Müttefiklerin krom sevkıyatı karşılığında, Türkiye'ye silah sevk ettiğini ve krom bedelinin bu şekilde karşılandığını, belirterek bir uzlaşma yolunun bulunması imkânından bahsetmiştir.⁸¹

İngiltere ile imzalanan 1939 tarihli Krom Anlaşması'nın süresi 1942 yılında sona ereceği için Almanya, yoğun çabalar harcayarak Türkiye ile 9 Ekim 1941 (I. Clodius Anlaşması⁸²) tarihli ticarî bir anlaşma imzalanmıştı.⁸³ Bu anlaşma ile iki ülke arasında 31 Mart 1943 tarihine kadar yapılması öngörülen dış ticaret saptanmıştı. Her iki ülke de birbirlerine 200.000.000 Alman Markı (RM) değerinde ihracat yapabilecek ve Almanya, Türkiye'ye askerî malzeme, demir-çelik, ulaşım araçları, makine gibi ürünler satacak ve karşılığında; çeşitli ham maddeler ve gıda maddeleri alacaktı. Almanya, bu anlaşma ile yeni ve önemli bir başarı elde edecekti. Bu suretle, Almanya, Türkiye'nin dış ticaretinde I. sırayı bıraktığı İngiltere'yi yeniden geçecek ve 1941 ortalarından ilişkilerin kesildiği 1944 yılının Ağustos ayına kadar Türk dış ticaretinde yeniden I. sırayı alabilecekti. 1940 yılında Türkiye'nin toplam ihracatında Almanya'nın payı sadece % 8,6 iken bu oran, 1941 yılında % 21.8' yükselmişti.⁸⁴

Almanya aynı gün (9 Ekim 1941), Türkiye ile karşılıklı nota değişimi ile başka bir anlaşma yapmıştır. Bu anlaşma ile gelecekteki krom sevkıyatı belirlenirken anlaşmaya göre; Almanya, Türkiye'ye 36.000.000 Alman Markı (RM) değerinde askerî malzeme ve başka mallar sevk edecek, buna karşılık; Türkiye'de, Almanya'ya, 15 Ocak 1943 tarihinden itibaren, 45.000 ton krom, 12.000 ton bakır, 7.000 ton pamuk ve 8.000 ton da zeytinyağı ihraç etmeyi öngörmüştür. Böylelikle Almanya, kendisine yapılacak krom sevkıyatını denetim altına alabilmiştir. Ancak anlaşma, bir silah kredisi için, yeni bir anlaşmayı da öngörmüştü. Fakat anlaşma ile Almanya'ya, 1 Nisan-31 Aralık 1943 tarihleri arasında, daha önce sevk edilmesi öngörülmüş toplam 45.000 ton krom dışında,

⁸¹ Cemil Koçak, a. g. e., s. 632-633.

⁸² Edward Weisband, a. g. e., s. 115(76. Dipnot)

⁸³ Necati Sözüöz, a. g. e., s. 29.

⁸⁴ Cemil Koçak, a. g. e., s. 633.

bir kez daha 45.000 ton krom ve 1944 yılı için de 90.000 ton krom, yani bir yıl içinde toplam 180. 000 ton krom sevk edilmesini öngörecekti. Toplam 135.000 ton krom karşılığında Almanya, Türkiye'ye askerî malzeme sevk edecekti.⁸⁵

Bu anlaşma, Almanları pek mutlu etmemişti. Çünkü Almanya, ihtiyacı olan kromunun tamamını Türkiye'den alabileceğini ummuş; ancak yanılmıştı. Söz konusu anlaşma İngiltere'nin de hoşuna gitmemişti. Çünkü İngiltere, Türklerin ekonomik yönden Almanlara daha bağlı kaldığı düşüncesine kapılmıştı. Bunun üzerine İngiltere ile ABD, Almanya ile yapılan anlaşmayı engellemeye çalışmışlardı.⁸⁶

Alman Hükûmeti Ekim ayında imzalanan bu anlaşma dâhilinde gerek Türkiye'den gelecek ham maddeyi elde etmek gerekse silah siparişlerini karşılama yolunda yoğun bir çaba göstermişti. Öyle ki Hitler 3 Mart 1942 tarihinde, karşılığında derhal krom teslim edilmesine gerek kalmadan, anlaşma listesinde ye alan 20 sahra topunun, hemen teslim edilmesini onaylamıştı. Almanya'nın Türkiye'ye silah sağlama konusunda takındığı bu cömert tavrın altında ise 1943 yılında Türkiye'den daha fazla krom sağlama isteği bulunmaktaydı.⁸⁷

Bu yaşanan gelişmeler ABD'nin hiç hoşuna gitmemişti. Ancak, İngiltere'nin tekrar devreye girmesiyle ABD, Türkiye'yi kendi savunmaları için çok önemli olduğunu kabul etmiş ve 4 Aralık 1941'de Türkiye'ye tekrar yardım edeceğini resmen açıklamıştır.⁸⁸

Türkiye-ABD ilişkileri 1942 yılı başlarından itibaren yakınlaşmanın başladığı bir süreç olmuştur. ABD'nin Ankara Büyükelçisi MacMurray'ın yerine atanan Steinhardt, 10 Mart 1942 tarihinde İnönü'ye güven mektubunu sunarken, İnönü, kendisine Sovyetler Birliği'nin Orta Avrupa, Orta, Yakındoğu ve Boğazlar üzerindeki saldırgan ve yayılmacı amaçlarından söz etmiştir. Steinhardt, 6 ve 11 Mart tarihlerinde İnönü ve Saraçoğlu'na yaptığı ziyaretlerinde, kendisine, Müttefik askerî yardımın yetersizliğinden söz edilmiştir. Ankara'ya göre, ABD'nin Türkiye'ye sevk ettiği askerî malzemeler ve silahlar İngiltere üzerinden teslim edildiğinden, malzemelerin büyük bir kısmına İngilizler el koymuştur. Örneğin; 50 obüs topu, çekim aracı olmaksızın teslim edilmiş ve 200 kamyon dan 190'nı, İngilizler ihtiyaçları için ayırmışlardır. Aslında ABD, Türkiye'ye askerî malzeme ve silah yardımı yapılmasını istemiştir. Ancak,

⁸⁵ Cemil Koçak, a. g. e., 634.

⁸⁶ Edward Weisband, a. g. e., s. 115-116.

⁸⁷ Gül İnaç Berkay, a. g. e., s. 88.

⁸⁸ Necati Sözüöz, a. g. e., s. 29.

İngiltere buna karşı çıkmıştır. Bu tartışmalar 1942 yılı boyunca devam edecek ve nihayet bir uzlaşma ile sonuçlandırılarak, yaz aylarında “İngiliz-Amerikan Koordinasyon Komitesi” kurulacaktır. Türkiye, askerî malzeme ve silah ihtiyacını bu komiteye bildirmiştir. Bu koordinasyon komitesi Mersin-İskenderun limanlarını genişletmeye katkıda da bulunacaktır. Sonunda, Türkiye’ye yapılan Müttefik askerî malzeme ve silah yardımı, bu limanlara gelmekle birlikte limanların kapasitelerin geniş olmaması, ulaşım gibi sorunlar sevkiyata sıkıntı yaratmıştır. Bu sorunları çözmek için İngiliz mühendis ve teknikerlerden yardım alınmıştır.⁸⁹

1942 Ekim’inde İngiltere ve ABD, Türk kromunun Almanya’ya ihracını engellemek için mücadele etmişlerdir. Menemencioğlu, 18 milyon lira değerindeki Alman askerî malzemesi alınmadıkça, bu miktarın Mihver’e ihraç edilmeyeceği konusunda Müttefiklere güvence vermişse de Türkiye’nin Almanya’ya vaat ettiği kromu göndermesini imkânsız kılacak ihracat izinlerini İngiltere’ye tanımaya da yanaşmamıştır.⁹⁰

ABD’nin Türkiye’ye askerî malzeme ve silah yardımı sevkiyatı 1941-1945 yılları arasında, 90.000.000 doları bulacaktı. Ancak, Müttefiklerin, 1942 yılında, Türkiye’ye yaptıkları askerî malzeme ve silah yardımı, Ankara’nın talep ettiği miktarın altındaydı. Oysa Türkiye bu yardıma karşılık, ABD’ye 1941’de 80.000 ton, 1942 yılında da, 120.000 ton krom satmıştı. Diğer yandan, ABD’nin, Türkiye’nin Almanya’ya krom sevkini durdurma çabası ve Türkiye’de üretilen kromun tamamının Müttefiklere satılması yönünde Ankara nezdinde ki girişimleri de sonuçsuz kalmıştır.⁹¹

31 Aralık 1942’de Türkiye ile Almanya arasında Türk-Alman Kredi Anlaşması imzalanmıştır. Anlaşmaya göre; Almanya, Türkiye’ye 1943 yılında, bu yılın Şubat ve Ağustos ayları arasında, 100.000.000 Alman Markı (RM) değerinde askerî malzeme sevk edecekti. Kredi Anlaşması 10 yıllık olup kredi borcu, Türkiye tarafından 1934-1944 yıllarına Almanya’ya yapılacak krom sevkiyatı ile ödenecekti. Yılın son günü imzalanan Kredi Anlaşması ile Türkiye, denge politikasını sürdürüyor ve savaşın her iki tarafından da askerî yardım almayı başarıyordu.⁹²

Türkiye, her iki yanla yaptığı ekonomik anlaşmalara hiç şaşmadan bağlı kalmaya çalışmıştır. Tıpkı Müttefikler gibi, Almanya’da söz verilen malları almıştır. Türkiye,

⁸⁹ Cemil Koçak, a. g. e., 705.

⁹⁰ Edward Weisband, a. g. e., s. 125.

⁹¹ Cemil Koçak, a. g. e., 706.

⁹² Cemil Koçak, a. g. e., 641.

1943'ten önce Almanlara krom satmamıştır. Ancak Türkiye, Müttefiklere de Almanya'ya ihracat yapılmasını imkânsız duruma getirecek ihraç izinlerini vermeye yanaşmamıştır.⁹³

1943 yılına gelindiğinde Almanya ile Türkiye arasında 18 Nisan 1943 (2. Clodius Anlaşması) tarihli yeni bir ticaret anlaşması imzalanmıştır. Ticaretin gelişmesi yanında, 1943 yılı sonuna kadar Almanya, daha önce vaat ettiği silahları Türkiye'ye teslim etmiş; Türkiye'de Almanya'ya ihraç ettiği krom miktarını yükseltmiştir.⁹⁴

Türkiye, Almanların en çok ihtiyaç duyduğu maddeleri verme görüşünde olmuştur. Çünkü Türkiye, Almanya'ya ihraç edilmek üzere geniş mal stokları bulundurmaktaydı. Türkiye, anlaşmanın imzalanmasını izleyen 14 ay içinde yani 1944 yılı Mayıs'ına kadar, Almanya'ya 40 milyon lira tutarında stratejik değeri olan mal ihraç etmeyi kabul etmişti. Türkiye'nin, bu anlaşmayı harfi harfine uygulayabilmesinde İnönü ve Menemencioğlu'nun çabaları etkili olmuştur. Türkiye, İngiltere ve ABD'ye Türk ürünlerini yüksek fiyatlara satmışlardı. Bu durum, Almanya'nın, bazı Türk ürünlerini elde edebilmek için olağanüstü fiyatlar önermesinden doğan fiyat yükselişleri ile açıklanabilir. Böylece, birinci Türk-Alman ticaret anlaşması ile 1944 yılı Nisan ayında Türkiye'nin Almanya ile ekonomik ilişkilerinin bozulmaya başladığı zamana kadar geçen dönemde, Almanların Türkiye'ye vaat ettikleri mamulleri gönderememesinin, Türk ürünlerinin Almanya'ya ihracını önleme bakımından, İngiliz-Amerikan tercihli, Amerikan programından daha etkili bir unsur olduğu söylenebilir.⁹⁵

Sonuç olarak, 9 Ekim 1941 tarihli Türk-Alman ticaret anlaşması gereğince; 31 Mart 1943 tarihine kadar Almanya, 18 milyon lira değerindeki silahlardan ancak çok az bir bölümünü Türkiye'ye gönderebilmişti. Bunun karşılığında da Almanya, Türkiye'nin Mihver için ayırdığı 45.000 ton kromun tamamını alamamıştı. 15 Ocak ile 31 Mart 1943 tarihleri arasında Almanya'ya ancak 1.000 ton krom gönderilebilmişti. 2. Clodius Anlaşması ise Almanlara, vaat ettikleri askerî malzemeyi göndermeleri için 31 Aralık 1943'te sona erecek son bir süre tanımaktaydı. 1943 Haziran ayından sonra ticaret, Türkiye-Almanya arasında hızla gelişti. Bunun akabinde Türkiye, yıl sonuna kadar Almanya'ya ihraç edilen krom miktarını 46.783 tona çıkarmıştı. Bu hızlı artış, İngiliz ve Amerikalıların, Türk hükûmetine bir dizi uyarıda bulunmalarına neden oldu. 1944 yılı

⁹³ Edward Weisband, a. g. e., s. 118.

⁹⁴ Mücahit Özçelik, a. g. m., s. 263.

⁹⁵ Edward Weisband, a. g. e., s. 119-121.

Nisan ayında Türk hükûmeti, Müttefik baskılarına direnemeyerek Almanya ile ekonomik ilişkilerini kısıtlamak durumunda kaldı.⁹⁶

5.5. 1943 Yılı Konferanslar Sürecinde Avrupa'nın Türkiye'yi Savaşa Sokma Çabaları ve ABD'nin Türkiye'ye Yaklaşımı

1943 yılı II. Dünya Savaşı'nın dönüm noktasını teşkil etmiştir. Şubat ayında Almanya'nın Stalingard muharebesini kaybetmesi, bütün doğu cephesinde genel bir gerilemenin başlangıcını teşkil ederken, Mayıs ayında da Kuzey Afrika'nın Müttefiklerin eline geçmesi de İtalya'nın çökmesini çabuklaştırmış ve bu olayın sonunda da Alman işgali altındaki memleketlerde millî kımıldanışlar başlamıştır. Bu durum Müttefiklerin lehine dönmesi anlamına gelmekle beraber, bir an önce savaşı sona erdirmek için gerekli askerî tedbirleri almak ve savaş sonrası düzenin tespitini yapabilmek için Müttefikler arasında bir dizi konferanslar yapılmıştır.⁹⁷

5.6. Casablanca Konferansı (14-24 Ocak 1943)

1942 yılın sonuna doğru İngiltere'nin, Türkiye üzerindeki baskısının arttırılmasından yana olduğu ABD tarafınca bilinmekteydi. 7 Ocak 1943 tarihinde, Roosevelt ve Kuvvet Komutanlarının Beyaz Saray'da yaptıkları toplantıda bu konu General Marshall tarafından gündeme getirilmiş, Roosevelt, "ABD Dışişleri Sekreterliğinin, Suriye'ye yeterli askerî yardım sağlanmadan Türkiye'nin savaşa girmesine neden olduğunu" belirtmiştir.⁹⁸

İngiltere ve ABD adına Churchill ile Roosevelt bir araya gelerek Almanya, İtalya ve Japonya'ya karşı 1943'ten beri devam eden süreçte, savaş stratejisini belirleyebilmek için toplanmışlardır. 10 gün devam eden müzakereler, günde 2 ya da 3 saat devam etmiştir. Görüşmelere Sovyetler Birliği adına Stalin davet edilmiş; ancak ordusun başında bulunması nedeniyle ülkesini terk edecek durumda olamadığını belirterek görüşmelere katılamamıştır.⁹⁹

Konferans, Casablanca'nın (Fas) birkaç kilometre uzağında bulunan Anfa'da yapılmıştır. Konferansın merkezi, Anfa'daki Anfa Oteli olarak belirlenmiştir. Toplantılar, iki salonda yapılmıştır. Aralarında: George Marshall, Amiral Ernest J King,

⁹⁶ Edward Weisband, a. g. e., s. 127.

⁹⁷ Fahir Armaoğlu, a. g. e., s. 389.

⁹⁸ Gül İnanc Barkay, a. g. e., s. 118.

⁹⁹ Francis O. Wilcox-Thorsten V. Kalıjarvı, *Recent American Foreign Policy (1941-1951)*, 1952, New York, s. 4.

Henry H. Arnold, Mark W. Clark, Albert C. Wedemeyer ile İngilizlerden filo komutanı Amiral Sir Dudley Pound, Sir John Dill, İngiltere Genelkurmay Başkanı General Alan Brook, Hava Mareşeli Charles Portal, Sir Harold Alexander, Hastings Ismay, Lord Mountbatten ve Lord Leather bulunduğu askerî şefler yer almıştır.¹⁰⁰

Görüşmelerde belli başlı konulardan biri de Türkiye olmuştur. Konferansta İngiliz Genel Kurmayı: “ Türkiye’nin savaşa girmesi ile birlikte Romanya’da bulunan Mihver petrol sahalarının bombalanabileceği ve Sovyetler Birliği’ne Karadeniz yolunun açılabilmesi fikrini savunmakla birlikte, bunun gerçekleşebilmesi için Türkiye’ye acil askerî yardımın sağlanması gerekliliği belirtiyor, bu yardımın İngiltere tarafından belirlenmesi ve yine İngiltere aracılığı ile sağlanmasının üstünde ısrarla durmuştur. Ayrıca Türkiye’nin Almanya ve Rus çekincesi, ekonomisi ve sınırları ile teşvik edici garantiler, Türkiye’ye öncelikli sağlanacak olan hava, deniz, kara malzemeleri ve askerî teknik personelin özellikleri, Türkiye’den yapılması öngörülen saldırı planları, Türkiye’nin savaşa katılmaması durumunda takip edilecek politikalar, tüm detaylarıyla ele alınmıştır.¹⁰¹

İki lider, Türkiye’nin savaşa girmesini temin için gerekli teşebbüslerde bulunulmasını kararlaştırdılar. İki ülke adına bu girişimi, doğrudan İngiltere’nin yapmasına karar vermiştir. Her ne kadar açıkça belirtilmese de Casablanca’da, Çin’le meşgul olma işinin tamamen ABD’ye bırakılması karşılığında, Türkiye ile meşgul olma işi İngiltere’ye bırakılmıştır. Hatta Türkiye’nin savaşa girmesini sağlamak için yapılacak Amerikan yardımı da İngiltere aracılığı ile gerçekleştirilmesi kararlaştırılmıştır.¹⁰²

Casablanca Anlaşması’nın sonuçları, askerî araç ve gereç yardımıyla Kiralama ve Ödünç Verme Anlaşmaları’nı yürüten taraflar için oldukça açıktır. 22 Ocak 1943’te, Askerî Gereçler ve İkmal Dairesi Ortak Sekreterliği’nden, Kiralama ve Ödünç Verme Dairesi’ne gönderilen memorandumda, Casablanca Anlaşması’nın gereği olarak Türkiye’nin her türlü donatım isteklerinin karşılanıp gönderilmesinden, İngiltere sorumlu olacaktır, denilmiş ve böylelikle ileride yapılacak yardımlarla donatım araçlarının teslimi, Ortadoğu’daki İngiliz Askerî Komutanlığı’na verilmiştir. Bu direktif üzerine, ABD Dışişleri Bakanlığı temsilcileri 29 Ocak’ta Türk elçiliğine gelecekte

¹⁰⁰ Edward Weisband, a. g. e., s. 135-136.

¹⁰¹ Gül inanç Barkay, a. g. e., s. 119.

¹⁰² ED: Baskın Oran, a. g. e., s. 451.

Türklerin askerî donatımla ilgili isteklerini İngiliz askerî makamlarının Askerî Araçlar İkmal Dairesi'ne aktarmaları gerektiğini bildirmiştir.¹⁰³

22 Ocak tarihli Askerî Gereçler İkmal Dairesi'nin direktifi, Ankara'da derin yankılar uyandırmıştır. Türkiye'ye göre, Amerikan politikasını çizenler, güneydoğu Avrupa'da oynayacak rolleri olmadığını düşünmekteydiler. Böylelikle İngiltere'nin Türkiye ile ABD'nin ise Çin ile istediği gibi oynayabilme fırsatına kavuşabileceği düşüncesi Ankara'da hâkim olan bir görüş olmuştur. Türkiye, güneydoğu Avrupa'da Amerikan varlığından yana olmak istemiştir. Bu biraz da Rusya'nın savaştan sonra Avrupa'yı "Bolşevikleştirmeye" kalkışmalarından kaynaklanmıştır. Türkiye, İngiltere aracılığı ile değil doğrudan ABD ile temas halinde olmak istemiştir.¹⁰⁴

Konferansta, ayrıca Almanya ve İtalya'nın teslim olma koşulları da görüşülmüştür. Buna göre; Mihver devletleri kayıtsız şartsız teslim olmaları kararlaştırılmıştır. Bunun başıca iki nedeni bulunmaktadır. Birincisi, Almanya, I. Dünya Savaşı'nın sonunda teslim olurken, Wilson'un 14 noktasına göre teslim olduğunu ileri sürmüş ve bu da Almanya'nın Versay'ın ağır maddelerine karşı çıkmasına yol açmıştır. Şimdi Almanya'nın bu gibi gerçeklere dayanarak savaş sonrasında sorunlar yaratması engellenmek istenmiştir. İkinci olarak da bu karar alındığı takdirde, Alman halkının Hitler'e karşı ayaklanması umulmuş; ancak bu gerçekleşmemiştir.¹⁰⁵

Almanya için koşulsuz teslimiyet ilkesini, Müttefiklerin benimsemesi Türkiye'nin pek hoşuna gitmemiştir. Bu durumun gerçekleşmesi halinde, Avrupa'da tek ve en güçlü devlet durumuna gelebilecek olan Sovyetler Birliği, Türkiye için önemli olan denge unsurunun ortadan kalması söz konusu olmuştur. Avrupa'da barış ve dengenin varlığı ancak güçlü bir Almanya ile gerçekleştirilebilirdi.¹⁰⁶

Ayrıca, konferansın Türkiye'yi ilgilendiren bir diğer yanı da Churchill'in Cumhurbaşkanı İsmet İnönü ile Adana'da yapacağı görüşmenin, bu görüşmelerde kararlaştırılmış olmasıdır.¹⁰⁷ Alınan karar üzerine her iki lider, 25 Ocak'ta İnönü'ye ayrı birer mesaj göndererek Churchill'in kendisiyle buluşma teklifini kabul etmesini istemişlerdir. İnönü bu isteği kabul etmiştir.¹⁰⁸

¹⁰³ Edward Weisband, a. g. e., s. 143-144.

¹⁰⁴ Edward Weisband, a. g. e., s. 146-147.

¹⁰⁵ Oral Sander, a. g. e., s. 188-189.

¹⁰⁶ Selim Deringil, a. g. e., s. 189.

¹⁰⁷ Melih Esenbel, a. g. e., s. 31.

¹⁰⁸ ED: Baskın Oran, a. g. e., s. 451.

5.7. Adana Konferansı (İnönü-Churchill Görüşmeleri 30 Ocak-1 Şubat 1943)

Churchill, Adana'ya gelmeden önce İngiliz Kabinesi ile Başbakan arasında yapılan yazışmalardan, kabinenin o sırada Churchill'in Türk idarecileriyle doğrudan görüşmeye girişmesine taraftar olmadıkları anlaşılmaktadır. Kabineye göre Türkiye henüz savaşa katılmaya istekli değildir. Bu bakımdan Churchill'in girişimi başarısızlıkla sonuçlanabilme durumu söz konusudur. Churchill, Kabineye verdiği cevapta, Adana'ya Türkiye'yi savaşa sokmak için değil, Türk idarecileriyle Türkiye'nin güvenliğinin nasıl korunabileceği konusunda görüşmeler yapmak üzere gideceğini söylemiştir.¹⁰⁹

Churchill'in Adana'ya doğru yola çıkarken sadece kendi ülkesi adına değil ABD adına temsilen hareket etmesi, bizzat ABD Başkanı Roosevelt tarafından istenmiştir. Türkiye, ABD'nin artık dış politikasında oldukça önemli yer almıştır. Cumhurbaşkanı İnönü, Başkan Roosevelt'in yapılacak olan bu toplantıyı desteklemesinden dolayı, Churchill'e teşekkür etmiştir. Ankara'daki Amerikan Büyükelçisi Steinhardt'a göre; Başkan Roosevelt'in bu öneriyi desteklemesi İnönü'nün olumlu cevap vermesinde önemli rolü olmuştur.¹¹⁰

Görüşmeler, 30 Ocak - 1 Şubat 1943 tarihinde Adana-Yenice istasyonunda, Cumhurbaşkanı'nın özel vagonunda yapılmıştır. İnönü olmak üzere Başbakan Şükrü Saraçoğlu, Dışişleri Bakanı Numan Menemencioğlu, Genel Kurmay Başkanı Mareşal Feyzi Çakmak ve bazı askerî danışmanlar, Türk heyetini temsil etmişlerdir.¹¹¹

Adana görüşmeleri başlamadan önce Churchill İnönü'ye, müzakerelere temsil etmek üzere yazılı bir metin vermiştir. Bu metinde Churchill, Türk ordusunun modern silahlardan yoksun bulunduğunu gördüğünü, bu nedenle Türkiye'nin şimdiye kadar izlediği politikayı anladıktan sonra Türkiye'nin savaşa girmesi gerektiği takdirde, İngiltere ve ABD'nin Türkiye'ye en aşağı 25 uçak filosu gönderebileceği belirtilmiştir. Aynı zamanda, ABD ve İngiltere'nin Türkiye'yi, savaş sonrası meselelerin konuşulacağı barış konferansında, tam ortak olarak görmek istediklerini de ifade etmiştir. Bilindiği gibi 1942 Ocak ayında yayınlanan BM Beyannamesi'ne göre; barış

¹⁰⁹ Haluk Ülman, a. g. e., s. 39.

¹¹⁰ Melih Esenbel, a. g. e., s. 31.

¹¹¹ ED: Baskın Oran, a. g. e., s. 451.

konferansına katılabilmek için Almanya'ya karşı savaş açmak zorunluluğu getirilmiştir.¹¹²

Türk heyeti Adana görüşmelerinde, savaş sonunda Sovyetler Birliği'nin yayılma olasılığına karşı, İngiltere'nin ne gibi tedbirler alabileceğini anlamaya çalışmıştır. Churchill, Almanya'nın Orta ve Yakındoğu'ya inmek için, Türkiye'ye saldırı olasılığından söz etmiştir. Almanya'nın kesin yenilgisi için, Romanya petrollerinin havadan bombalanması gerektiğini vurgulamıştır. Bunun olabilmesi için Türkiye'nin hava üslerine ihtiyaç duyulmakla birlikte, Sovyet tehlikesine karşı Türkiye'nin korunabilmesinin en etkili yolunun savaşa katılmasından geçtiğini ve savaş sonrası Türkiye'nin güvenliğinin BM tarafından sağlanacağını belirtmiştir.¹¹³

Görüşmelerde iki tarafta birbirini ikna etmeye çabalamıştır. İnönü, Churchill'i savaştan sonraki Rus tehlikesine karşı uyardı ve Türkiye'ye yollanacak savaş mühimmatının sevkini hızlandırmak noktasındaki isteğini dile getirmiştir. Öte yandan, Churchill'de Türkiye'yi seferber etmek, savaşa katılma zamanının geldiği konusunda, İnönü'ye taleplerini ifade etmiştir. Toplantının ikinci gününde Churchill, Boğazlarda İngiltere'ye üs verilmesini konu etmiş; ancak Dışişleri Bakanı Menemencioğlu, bunun Montrö'ye aykırı olduğunu belirtmiştir.¹¹⁴

İnönü ve Menemencioğlu'nun yıl boyunca ortaya koyacakları tezleri Churchill'in bu zirvede kaleme aldığı “*Morning Thoughts*” adlı belgeye dayandırmaları ve Türkiye sınırları içinde yapılan, sadece Türkiye ile ilgili meselelerin görüşüldüğü bir zirve olması bakımından önem taşımaktadır.¹¹⁵

Türkiye'ye göre Almanya'nın Sovyetler Birliği karşısındaki yenilgisi, Avrupa'nın yarısının Sovyet egemenliği altına girmesi olarak yorumlanmıştır. Dolayısıyla, Churchill'in Ankara'ya verdiği güvenceler, bu gerçeği değiştirmemiş ve kâğıt üzerinde verilen garantiler ciddiye alınmamıştır. Sovyetler Birliği'nin yayılmacı amaçlarına karşı, Müttefiklerin askerî yardımı kesin ve açık olmadıkça Türkiye savaşa katılmaya yanaşmamıştır. Diğer yandan, İngiliz Hava Kuvvetleri'nin Türkiye'de üslenmesi ve harekete geçmesi, Alman Hava Kuvvetleri'nin kendiliğinden bir karşı saldırısını doğurabilir. Churchill, Adana görüşmelerinde, Türk heyetini ikna

¹¹² Mehmet Gönlübol- Cem Sar vd., a. g. e., s. 165.

¹¹³ Cemil Koçak, *Türkiye'de Milli Şef Dönemi (1938-1945)*, C: II, İletişim Yay., İstanbul, 1996, s. 148-149.

¹¹⁴ Selim Deringil, a. g. e., s. 190-191.

¹¹⁵ ED: Haydar Çakmak, *Türk Dış Politikası (1919- 2008)*, Platin Yay., Ankara, 2008.s. 351.

edememiştir. Oysa Churchill'in amacı Türkiye'nin 1943 yılının ikinci yarısında, Müttefikler safında savaşa katılması için bir temel hazırlamak olmuştur.¹¹⁶

Bu görüşmelerin Türk basınına yansımalarına baktığımızda, konferansın ABD-İngiltere ve Türkiye arasında gerçekleşmiş geniş çaplı bir Müttefik konferansı olarak kamuoyuna yansıtılmaya çalışılmıştır. Türkiye ile İngiltere arasında gerçekleşen görüşmelere, ABD'yi dâhil etmeye çalışan basında, Türk-Amerikan dostluğunu ifade eden yazılar mart-nisan aylarında sıkça yer almıştır. Basının bu tutumu iki nedenle açıklanabilir:

1- Savaşın ilk günlerinde İngiltere'nin yönlendirmesi ve çıkarları doğrultusunda başlayan bu ilişkiyi, (Türk-Amerikan) Türkiye'nin yakın dostluğuna dönüştürme çabaları,

2- İngiltere ve ABD'nin Türkiye'nin yanında olduğunu dünya kamuoyuna duyurması olarak açıklanabilir.¹¹⁷

Alman basınında da Adana görüşmeleri yer almış ve tepkilere neden olmuştur. Çünkü Türkiye'nin savaş dışı durumunu sürdürmesi, bu dönemde Almanya'ya karşı Balkanlarda yeni bir cephenin açılmasını engellemektedir. Aksi halde, Türkiye'nin savaşa sokulması Müttefiklerin, Balkanların işgali için atacakları ilk adım anlamına gelmiştir. Almanya'da bu anlamda yapılan değerlendirmelere göre; şimdilik Türkiye'nin tarafsızlığını koruyacağına; ama çeşitli cephelerde savaşın Almanya aleyhine gelişmesi durumunda konumunu yeniden değerlendireceği sonucuna varılmıştır.¹¹⁸

Adana'da iki askerî karar alınmıştır. Müttefikler, Türkiye'nin savunma güçlerinin bir yıllık yedek ihtiyacını karşılayacak olan silah stoklarının hemen gönderilmesidir. Bir diğeri de Türkiye savaşa katıldığı takdirde, İngiltere, aralarında İstanbul ve İzmir'de olan bazı özel bölgelerin korunması için hava savunma gücüne katkıda bulunmasına yöneliktir. Ayrıca İngiltere, bazı kara birliklerini göndereceğini vaat etmiştir. Türkler savaşımaya başladıktan sonra, İngiliz komutası altındaki bağımsız bir hava filosuyla, Türk komutası altına verilecek birer İngiliz tanksavar ve uçaksavar birliği de Türkiye'ye gönderileceği belirtilmiştir.¹¹⁹

¹¹⁶ Cemil Koçak, C: II, s. 150.

¹¹⁷ Gül İnanc Barkay, a. g. e., s. 123-124.

¹¹⁸ ED: Baskın Oran, a. g. e., s. 452- 453.

¹¹⁹ Edward Weisband, a. g. e., s. 160; Bu kararların şekli ve uygulama biçimine bakarsak; Adana görüşmelerinden hemen sonra, Türk-İngiliz askerî işbirliğinde bir yakınlaşma olmuştur. 26 Şubat'ta Ankara'da, Genekumay İkinci Başkanı Orgeneral Asım Gündüz'ün başkanlığındaki bir Türk askerî

Bu arada, Türk ordusunun modern askerî malzeme, teçhizat ve silah ihtiyacı Londra'ya bildirilmiştir. Bu liste ileride “Adana Listesi” olarak anılacaktır. Ankara'nın hazırladığı liste üzerinde uzlaşmaya varılmıştır.

Churchil, Adana görüşmesinin hemen ardından, ertesi günü, 1 Şubat'ta Stalin'e yazdığı mektubunda, görüşmelere ilişkin bilgi vermiştir. Mektupta: Ankara'nın Moskova ile ilgili kuşkuları olduğunu açıklayarak, Stalin'den Türk-Sovyet ilişkilerinin düzeltilmesi yolunda bazı dostluk girişimlerinde bulunmasını istemiştir. Stalin, 6 Şubat tarihinde cevaben yazdığı mektubunda: Sovyet hükûmetinin, Türk-Sovyet ilişkilerinin düzeltilmesi yolunda birkaç kez açıklama yaptıklarını; ancak karşılık alamadıklarını yazmıştır. Stalin, Türkiye'nin kendileriyle tarafsızlık ve dostluk anlaşması yaptıklarını, İngiltere ile olan ittifaka ve Almanya ile de saldırmazlık ve dostluk anlaşmalarını yaptığını belirterek, bu koşullar içinde Türkiye'nin bu devletlere karşı yükümlülüklerini nasıl bağdaştırabileceğini bilmediğini, dile getirmiştir. Stalin'e göre Türk-Sovyet ilişkilerinde olumlu yönde bir düzelme Ankara'ya bağlı olduğunu yazmıştır.¹²⁰

11 Şubat günü Churchill, Avam Kamarası'nda yaptığı açıklamada Türkiye'yi sıkıntılı bir duruma sokma niyetleri olmadığını ve Türkiye'nin o ana kadar en karanlık günlerinde bile kararlı tutumu sayesinde, ne taraftan gelirse gelsin baskılara direnerek savaşın yayılmasını önlediğini ve bu şekilde Müttefiklere paha biçilmez hizmetlerde bulunduğunu ifade etmiştir.¹²¹

heyeti ile İngiliz subayları arasında toplantı ve görüşmeler başlamıştır. Bu toplantılarda alınan karara göre, İngiltere'nin Türkiye'ye askerî malzeme ve silah sevkiyatı 4 aşamada gerçekleştirilecektir. Bunlar;

1. Aşama: Türkiye'deki hava üslerinin ve havaalanlarının savunulması için, İngiltere'den 25 uçak filosu ile uçaksavar topların getirilmesi
2. Aşama: Aynı türde silahlarla, 25 uçak filosu daha getirilmesi
3. Aşama: iki ağır, iki hafif uçaksavar bataryası ve iki de tanksavar taburu sevk edilmesi
4. Aşama: iki zırhlı alay daha getirilmesi

Ankara, İngiltere'nin sevkiyat önerisini yetersiz bulmuştur. Ancak, yetersiz kabul edilen bu sevkiyat, yetersiz ulaşım imkânları nedeniyle, zaten oldukça zor yapılabilmektedir. Bu durumdan İngiliz subaylar da oldukça rahatsız olmuşlardır

Bunun sebeplerine gelince, Türkiye'ye sevk edilen Müttefik askerî yardımının askerî malzemelerin ve silahların limanlara boşaltılması ayrı, limanlardan askerî birliklere dağıtılması da ayrı bir sorun teşkil etmiştir. Çünkü Mersin ve İskenderun limanlarını Anadolu'ya bağlayan demiryolu hattı ve kapasite oldukça düşüktür. Bu hatta günde 1.200 ton malzeme taşınması gerekmekte ve yeterli sayıda vagon bulunmamaktadır. İngiltere, 1943 yılının Mart ayında, Türkiye'ye 100 lokomotif ile 2500 vagon sevk etmek isteyecektir. Ancak bu yardımlar bile sevkiyat sorununu çözmekten oldukça uzaktır. Çünkü, yakıt sorunu da sevkiyatı etkileyen bir başka sorundur. Kömür olmadığı takdirde trenlerin çalışması söz konusu değildir. Zonguldak'ta kömür bulunmasına rağmen, yeterli sayıda ulaşım aracı ve gemi olmadığından, bu kömürün güneye, limanlara taşınması da mümkün olamamıştır. Bkz. Cemil Koçak, C:II, s. 161.

¹²⁰ Cemil Koçak, C: II, s. 152.

¹²¹ ED: Baskın Oran, a. g. e., s. 453.

Bu arada Almanya'nın Ankara Büyükelçisi Von Papen, Adana görüşmesi ile ilgili olarak 2 Şubat'ta Berlin'e yolladığı raporunda; Casablanka Konferansı'nın başarısızlıkla sonuçlandığı, Mihver'in durumunun bozulması halinde Türkiye'nin tarafsızlığını koruyacağını belirtmiştir. Ancak, Almanya Dışişleri Bakanı Ribbentrop, 3 Şubat'ta Ankara'ya gönderdiği telgrafta Büyükelçi ile aynı düşünmediğini ortaya koymuştur. Ribbentrop Von Papen'e gönderdiği ikinci telgrafta ise (6 Şubat) Türkiye'nin tarafsızlığını korumak adına her şeyin yapılması gerektiğini ve Sovyetler Birliği'ne karşı Türkiye'yi güven altına alan gücün Almanya olduğunu belirtmiştir.¹²²

Churchill'in, Türkiye ile Sovyetler Birliği arasındaki ilişkilerin tamirine yönelik düşüncesi sandığından daha zor olmuştur. Bu sıralarda başlayan görüşmeler neticesiz kalmıştır. Türkiye Dışişleri Bakanı Menemencioğlu, 13 Şubat'ta Sovyetler Birliği'nin Ankara Büyükelçisi ile yaptığı görüşmede, Ankara'nın iki ülke arasındaki ilişkilerin düzeltilmesi için Moskova'da görüşmelerde bulunmaya hazır olduğunu belirtmiştir. Ancak, 12 Mart'ta Türkiye'nin Moskova Büyükelçisi Cevat Açıkalın ile Molotov arasında gerçekleşen görüşmede, Moskova, ortak bir bildiri yayınlamaya dahi yanaşmamıştır. 24 Mart'taki görüşmede de somut bir ilerleme sağlanamayacaktır.¹²³

5.8. Washington Konferansı (12-26 Mayıs 1943)

Adana Konferansı'ndan sonra Türkiye'nin savaşa katılması konusunda İngiliz idarecileri ile Amerikalılar arasında bir görüş ayrılığı belirmiştir. Gerçekten bu sıralarda, Müttefikler Sicilya'ya çıkarma yapmaya hazırlanmaktaydılar ve İngiliz Genelkurmayı Sicilya'ya yapılacak bu çıkarma ile Balkanlarda Türkiye üzerinde açılacak ikinci bir cepheyi, bundan sonraki savaş planlarının temeli kabul ederken, Amerikan Genelkurmayı Akdeniz hareketinin mümkün olduğu kadar ufak tutulmasına ve Almanya'ya asıl darbenin Balkanlardan değil, ancak Kuzey Fransa'da açılacak ikinci bir cepheden vurulmasını taraflar görüşmüştür.¹²⁴

Taraflar arasında bu fikir alışverişleri sürerken şifre adı; Trident olan Washington Konferansı, Churchill ile Roosevelt'in bir araya tekrar getirmiştir. Bu konferansta ele alınan temel karar, ikinci cephenin nerde açılacağı üzerine olmuştur. Buna göre; ikinci cephe, Fransız topraklarında açılacak ve bu olay 1944 ilkbaharında

¹²² Mehmet Gönlübol-Cem Sar vd., *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1995)*, B. 9, Siyasal Kitapevi, Ankara, 1996,s. 168-169.

¹²³ Cemil Koçak, C: II, s. 154.

¹²⁴ Haluk Ülman, a. g. e., s. 40-41.

tamamlanması yönünde ve İtalya'nın savaş dışı kalabilmesi içinde bu ülkenin işgaline karar verilmiştir. Savaş sonrası düzeni koruma sorumluluğu ABD, İngiltere, Sovyetler Birliği ve Çin tarafından üstlenilecekti ve Roosevelt'in geliştirdiği bu uluslararası sisteme, günlük dile "4 Polis" denilmiştir.¹²⁵

Konferansta, savaşın genel stratejisi, Japonya'ya karşı savaşın hızlandırılması, Birmanya'da Japonya'ya karşı bir saldırının başlatılması, havadan Çin'e yardım ve Almanya'nın işgali için gereken tedbirler de görüşülmüştür.¹²⁶

Türkiye'nin savaşa girme meselesinin tekrar gündeme geldiği konferansta Churchill, İtalya'nın Müttefiklere yenilmesi durumunda, Türkiye'nin savaşa katılma olasılığının artacağını belirtmiştir. İki ülkenin Genelkurmay heyetinin düzenlediği ortak toplantıda ise İngiliz General Portal, Türkiye'nin savaşa katılmayı kabul etmesi durumunda, saldırı amaçlı hava üslerinin ancak eylül ayında hazır duruma gelebileceğini söylemiştir. Bu anlamda konferansta, Türkiye'ye İngiltere aracılığı ile yapılan yardımın devam etmesi yolunda bir karar alınmıştır. Alınan kararda, yardım malzemelerinin Amerikan orijinali olması halinde, bu konuda Türklerin kesin olarak bilgilendirileceğinin altı çizilmiştir.¹²⁷

5.9. Quebec Konferansı (14-24 Ağustos 1943)

Quebec Konferansı, Sicilya hareketinin tamamlanmasında ve Sicilya'nın tamamen Müttefiklerin işgali altına girmesinden sonra¹²⁸ Kanada'nın Quebec kentinde yapılmıştır. Roosevelt ve Churchill'in katılımıyla gerçekleşen toplantının amacı; İtalya'nın düşüşünden sonra oluşacak askerî sorunları çözümleyebilmek olmuştur.¹²⁹ İtalya'nın Müttefikler karşısında düşüşü ile ortaya çıkan yeni durumu belirlemenin dışında, Almanlara karşı açılacak "2. Cephe" için uygulanacak savaş stratejisinin belirlenmesi de konferansın toplanma amaçlarından biri olmuştur. Bu toplantıya Amerikan ve İngiliz Genelkurmay yetkilileri de katılmışlardır.¹³⁰

Churchill, ısrarla 2. cephenin Balkanlarda açılmasını gerektiğinden söz ederken, Sovyetler Birliği ve ABD'nin bu teklife sıcak bakmadıklarına değinmiştik. Nitekim

¹²⁵ Cüneyt Akalın, a. g. e., s. 55.

¹²⁶ Oral Sander, a. g. e., s. 189.

¹²⁷ Gül İnanc Barkay, a. g. e., s. 124-125.

¹²⁸ Cemil Koçak, C:II, s. 170.

¹²⁹ Francis O. Wilcox-Thorsten V. Kalıjarvı, a. g. e., s. 5

¹³⁰ Necati Sözüöz, a. g. e., s. 32.

zirvede “ *Operation Overlord*” 2. cephe operasyonunun Fransa’nın Normandiya kıyılarında başlatılmasına karar verilmiştir.

Konferansta iki ülkenin askerî yetkililerinin ortak düzenledikleri toplantıda, Türkiye’nin savaş dışı konumu ele alınmış ve Generall Marshall, bu konuya ilişkin olarak (gerçekte Overlord harekâtına kaynak sağlamak için) Türkiye’ye gönderilen askerî malzemenin azaltılması yolunda bir teklifte bulunmuştur. Marshall’ın bu teklifi, İngiliz meslektaşları Sir Alan Brooke tarafından onaylanmıştır; ancak Churchill’in bu onaya verdiği cevapta: “ *Türkiye’ye yapılan yardımla ilgili kararlar İngiliz hükûmeti tarafından alınır.*” diyerek, tepkisini belirtmiştir. Fakat Türkiye ile ilgili alınan kararlarda askerî bir komite olan ADHOC Komitesi’nin hazırladığı rapor etkili olmuştur. Raporda yer alan maddeler;

- 1- Türkiye’den, Montrö Anlaşması hükümlerine sıkıya bağlanmasını istemek, (Alman gemilerinin Boğazlardan geçişine engel olmak.)
- 2- Havaalanlarının inşasını tamamlama ve haberleşme ağını geliştirmeye devam etmek,
- 3- Türk ordusunun saldırı amaçlı gücünün arttırılmasını sağlamak,
- 4- Almanya’ya ile yaptığı krom satışını durdurması yönünde Türkiye’yi uyarmak.

Türk hükûmeti, Müttefiklere Quebec Konferansı’nda kararlaştırıldığı biçimde, askerî yardımın sürdürülmesinden duyduğu memnuniyeti açıklamış ve Boğazların sıkı bir denetim altına alınabileceğini açıklamıştır.¹³¹

Bu kararların alınmasında Türk-Alman ilişkileri etkili olmuştur. Zira Türkiye, Müttefiklerle işbirliğinde olmasına rağmen Almanya’ya krom ihraç ediyor ve Alman gemilerinin Boğazlardan geçişlerine mâni olmamıştır. Churchill, savaş sonrası düzeni de düşünerek, Balkanları Sovyetler Birliği’ne bırakmak istemediğinden Türkiye savaşa katılmasa dahi havaalanlarını Müttefik devletlerin kullanımına açabileceğini ve böylece Romanya ve Bulgaristan’ın kontrol altına alınabileceğini ortaya koymuştur. Türkiye’nin tarafsızlığı, savaşın ilk yıllarında her iki tarafa da yaramış; ancak Mihver’e fayda sağlamaya başlaması Churchill’i endişelendiren bir mesele olmaya devam etmiştir.¹³²

Türk hükûmeti, Almanya’ya yapılan krom sevkiyatını durdurma talebini reddetmiştir. Ankara’ya göre, bu yönde alınabilecek bir karar, Türk-Alman iktisadî

¹³¹ Gül İnanc Barkay, a. g. e., s. 125-126.

¹³² ED: Haydar Çkamak, a. g. e., s. 352.

ilişkilerinin sonu anlamına gelmekte ve Türkiye, bu sonuçları göze alamayacağını belirtmiştir. Diğer yandan, Türkiye, Boğazlardan geçen ve Müttefiklerin iddialarına göre; ticaret gemisi biçiminde kamufle edilmiş; ancak askerî malzeme taşıyan Alman gemilerini, Boğazlardan geçişleri sırasında, bundan böyle daha sıkı bir incelemeye tabi tutulabileceğini ve gerektiğinde bu tür gemilerin geçişine izin verilmeyeceğini dile getirmiştir.¹³³

Türkiye, Almanya ile 1941 yılında imzaladıkları anlaşma gereğince 1943 yılından itibaren yasal yollarla Almanya'ya krom satmaya başlamış; ancak İngiliz ve Amerikalı yetkililer krom sevkiyatını yavaşlatmak için çabalamışlardır. İngiliz ve Amerikalıların bu çabalarına zaman zaman destek veren Türk hükûmeti, Almanya ile yaptığı krom sevkiyatını ancak 1944 yılının Nisan ayında durdurmuştur.¹³⁴

5.10. Moskova Görüşmeleri (19-30 Ekim 1943)

Alman saldırısına uğradıktan sonra Sovyetler Birliği'nin Türkiye'ye karşı dostça bir tavır içine girdiğine değinmiştik. Fakat Stalingrad Savaşı'ndan sonra Sovyetlerin tutumu tekrar değişmiştir. Almanya yenilgiye doğru gittikçe Sovyetler Birliği Türkiye'nin savaşa katılmamasını eleştirmeye başlamıştır. Sovyetlerin propaganda organı olan "*Harp ve İşçi Sınıfı*" dergisi, 2 Eylül 1943 tarihli sayısında, Türkiye'nin tarafsızlığını, Balkanlardaki kanadından emin olan Almanya'nın bütün kuvvetini Rus cephesine yaptığını yazmıştır.¹³⁵

3 Eylül 1943'de Müttefik orduları İtalya'ya çıkarma yapmışlardır. İtalya 8 Eylül'de teslim olmuş, Almanya ise 10 Eylül'de Romanya'ya girmiş ve Kuzey İtalya'yı işgal etmiştir. Müttefik işgali altında bulunan Güney İtalya, 13 Ekim'de, Almanya'ya savaş ilan etmiş ve İtalya, böylelikle fiilen ikiye ayrılmıştır. Churchill'in emriyle İtalya'nın egemenliğinde bulunan Ege adalarına, İngiliz birlikler 18 Eylül'de çıkarma yapmışlardır. Söz konusu adalara çıkarma yapan İngiliz birliklerin iaşesi, Türkiye'den sağlanmıştır. Bu birliklerin ikmalî, Suriye'den Türk topraklarındaki demiryolları kullanılarak yapılmıştır Türkiye'nin izniyle gerçekleşen bu ikmal, Almanya'nın bilgisi dışında olmasına özen gösterilmiştir.¹³⁶

¹³³ Cemil Koçak, C:II, a. g. e., s. 170.

¹³⁴ Gül İnanc Barkay, a. g. e., s. 126.

¹³⁵ Haluk Ülman, a. g. e., s. 41.

¹³⁶ Cemil Koçak, C: II, s. 171.

Eylül-ekim aylarında, Moskova, Türkiye'nin bir an önce savaşa katılmasını istemiştir. Sovyetler Birliği, Türkiye'nin tarafsızlığının sadece Almanya'nın lehine olduğunu ileri sürmüştür. Türkiye'nin tarafsızlık politikası, Moskova'nın gözünde, Alman yanlısı bir politika olarak değerlendirilmiş ve sertçe eleştirmiştir. Ankara savaş sonrasında, Balkanlar'da olası bir Sovyet yayılmasından ve nüfuzundan endişe etmiştir.¹³⁷

Bu endişe ve eleştiri süreci içinde Amerikan Dışişleri Bakanı Cordell Hull, İngiliz Dışişleri Bakanı Anthony Eden ve Sovyet Dış İlişkiler Halk Komiseri Vyacheslav Molotov'un katılımıyla 19 Ekim 1943'te Moskova'da toplanmışlardır.¹³⁸ Konferansın ana konuları içinde Türkiye ile ilgili meseleler yer almasa da görüşmeler sırasında Türkiye'nin savaşa giriş zamanı gündem oluşturmuştur. Balkanlarda yeni bir cephenin açılmayacağını netlik kazandığı konferansta, Sovyet Bakan Molotov, Türkiye'nin bir an evvel savaşa katılmasına yönelik güçlü tezler sunmuştur. Molotov'a göre; Türkiye'nin katılımı ile savaş önemli ölçüde kısılacak; ancak 2. cephe için zaten büyük miktarda askerî güç kullanacak olan İngiltere ve ABD, Türkiye'nin savaşa katılmasını istememişlerdir. Bunun üzerine Molotov, Türkiye'ye yapılacak askerî yardımların kesilmesini istemiştir. Bu savaş sonrası Sovyetlerin güneyde güçlü bir Türkiye istemediği izlenimini uyandırmıştır.¹³⁹

İngilizlere göre; Türkiye'yi savaşa sokmanın sadece, Türklerin o anda karşılanamayacak oranda malzeme istemelerine neden olacağı ve bu nedenle bir süre daha savaş dışı kalmasının daha doğru olduğu yönünde bir görüş hâkim olmuştur. Amerikalılara göre ise Türkiye'nin savaşa zorlanması halinde, bunun malîyetinin İtalya cephesinden ve hazırlıkları sürdürülen Manş çıkarmasından önemli miktarda savaş malzemesinin Türkiye'ye aktarılacağı anlamına geldiği yönünde olmuştur. Fakat Türkiye'den tarafsız bir ülke olarak, hava üslerini kullanmayı isteyebilecekleri şeklinde de bir düşünce söz konusu olmuştur. Sonunda 1 Kasım gecesi Eden ve Molotov, Hull'ın imza yetkisi olmadığı gerekçesiyle katılmadığı bir anlaşma imzalamışlardır.¹⁴⁰

Bu gizli protokole göre;

¹³⁷ Cemil Koçak, C: II, s. 172.

¹³⁸ Francis O. Wilcox-Thorsten V. Kalıjarvı, a. g. e., s. 7.

¹³⁹ ED: Haydar Çakmak, a. g. e., s. 352.

¹⁴⁰ ED: Baskın Oran, a. g. e., s. 456.

1-Türkiye'nin BM arasında yerini alması ve Hitler Almanya'sının yenilmesi için İki Dışişleri Bakanı, Türkiye'nin 1943 yılı sonundan önce BM'nin yanında savaşa katılmasını istenmeye değer görmektedir.

2- İki Dışişleri Bakanı, İngiltere ve Sovyet hükûmetleri adına, Türkiye'ye en yakın ve uygun zamanda savaşa katılması konusunda anlaştıklarını, buna göre 1943 yılı bitmeden önce Türkiye'nin savaşa girmesi gerektiğini bildireceklerdir.

3- Ayrıca Türkiye'den, Türk havaalanlarını kullanma ve iki hükûmetin gerekli göreceği öbür kolaylıkları tanıyarak, Müttefik kuvvetleri emrine verip BM'ye yardımcı olmasını hemen isteme konusunda, anlaşmaya varılmıştır.¹⁴¹

Bu protokolün içeriğinden Cordell Hull, konferansın kapanmasından sonra Moskova dönüşü yolda öğrenmiştir. Türk hükûmeti ile müzakere görevi İngiltere'ye verilmiştir.¹⁴²

Bu protokol tam destek gördüğü takdirde, Türkiye sadece İngiltere'nin baskısıyla savaşa girmeyecektir. Çünkü Türkiye sadece İngiltere ile yaptığı anlaşma gereğince savaşa itilirse, kendisine söz verilen savaş malzemesini talep edecek, İngiltere bunu sağlayamadığı takdirde, Türkiye anlaşma gereğince savaş dışında kalmaya başaracaktır. Dolayısıyla bu İngiltere'nin işine gelmemiştir. Eden, ABD'nin Moskova Büyükelçisi Harriman'a Türk Dışişleri Bakanı ile görüşmek üzere yakında Kahire'ye gideceğini ve orada Türk hava üslerinin derhal kullanımlarına açılması üzerinde duracağını söylemiştir. 4 Kasım'da ABD Başkanı Roosevelt, Churchill'e Türkiye'den derhal hava üssü istenmesi ve yıl sonundan önce savaşa girmesi konusunda Türkiye'ye baskı yapılması konusunda hem fikir olduğunu bildirmiştir. Ancak Roosevelt, Normandiya çıkarması operasyonu (*Overlord*) ve İtalya'da sürdürülen hareket için Türkiye'ye hiçbir kaydırma olmaması yönündeki çekincesini de ortaya koymuştur.¹⁴³

Moskova Konferansı'nda alınan kararların uygulanması sırasında ekim ve kasım aylarında Alman Ordusu, Ege Adaları'nı İngiliz birliklerden geri almayı başarmıştır. Bu gelişme, Ankara'da Alman Ordusu'nun yeni bir askerî başarısı ve Türkiye'nin dengeli dış politikasının temelsiz olmadığına da yeni bir kanıtı olarak değerlendirilebilir.¹⁴⁴

¹⁴¹ Edward Weisband, a. g. e., s. 211-212.s

¹⁴² Melih Esenbel, a. g. e., s. 34.

¹⁴³ Selim Deringil, a. g. e., s. 207-208.

¹⁴⁴ Cemil Koçak, a. g. e., s. 177.

5.11. Kahire Görüşmesi (Eden-Menemencioğlu Buluşması 5-8 Kasım 1943)

İngiliz Dışişleri Bakanı Eden, Moskova Konferansı'nda alınan ilke kararlarının uygulanması amacıyla Kasım 1943'te Kahire'de, Türkiye Dışişleri Bakanı Numan Menemencioğlu ile görüşmüştür. Bu görüşme daha sonra I. Kahire Konferansı diye adlandırılmıştır.¹⁴⁵

Eden, Türkiye'nin savaşa katılmasını istediklerini dile getirerek öncelikle Türkiye'nin SB ile ilgili endişelerini gidermeye çalışmıştır. Bu amaçla Eden, SB'nin Balkanlarda yayılmacı bir amaç içinde olduğuna inanmadığını söylemiştir. Menemencioğlu ise; SB'nin savaşı kısaltmak için değil, belki de Türkiye'yi askerî açıdan zayıflatmak için bir an önce savaşa çekmeye çalıştığı konusundaki şüphelerinde ısrar ederek, Türkiye'nin savaşa girebilmesi için SB'nin savaştan sonra da İngiltere ve ABD ile yakın ilişkiler sürdüreceğine ve bu devletlerin engel olamayacağı hareketlere girişmeyeceğine ikna olması, gerektiğini söylemiştir. Eden, SB'nin yayılmacılığına dair hiçbir işaret olmadığını vurguladıktan sonra: “ *Eğer yayılmacı arzuları varsa bile Türkiye savaş dışında kalarak bunları değiştiremez.*” diyerek, gözdağı vermeyi de ihmal etmemiştir.¹⁴⁶

Eden, Kahire'de Türkiye'den hava üslerinden faydalanmak istediklerini belirtmiştir. Alman Hava Kuvvetleri'nin Ege'deki üstünlüğünü kırmak için İngiltere'nin Güneybatı Anadolu'daki hava alanlarına şiddetle ihtiyaç duyduğunu söyleyerek, Türkiye'nin savaşa katılmasından doğacak avantajları anlatmıştır. Eden, bu önerinin reddedilmesi halinde İngiltere'nin Türkiye'ye gönderdiği yardımı keseceğini belirtmiştir.¹⁴⁷

Türkiye'nin savaş dışı kalma politikasına sıkı sıkıya bağlı kalan Menemencioğlu, üç gün süren görüşmeler sonunda ülkesinin hava üslerinin kullanımına izin verilmesinin Türkiye'nin savaşa katılmasıyla eş değer olduğunu belirtmiştir. Dolayısıyla bu Müttefik istekleri, Menemencioğlu tarafından reddedilmiştir. Eden, Türkiye'nin faaliyetinin gerekliliğine ilişkin olarak, ABD ile mütalaa ettiklerini belirtip ısrarlarına devam etmişse de verilen olumsuz cevap Türk-İngiliz ilişkilerin de gerginliğe yol açmıştır.¹⁴⁸

¹⁴⁵ Cemil Koçak, C: II, s. 178.

¹⁴⁶ ED: Baskın Oran, a. g. e., s. 458.

¹⁴⁷ Oral Sander, a. g. e., s. 191.

¹⁴⁸ William Arthur Helseth, *Turkey And The United States*, Princeton University, Washington, 1957., s. 145.

Menemencioğlu, Ankara'ya döndükten sonra, 13 Kasım günü Amerikan Büyükelçisi Steinhart ile görüşmüş ve kendisine Eden'le yaptıkları görüşmeleri anlatmıştır. Bu görüşme de Eden'le anlaşamadıkları sekiz noktaya değinmiştir. Bunlar;

- 1- Türk hükûmeti, hava üsleri verme konusu yerine, Türkiye'nin savaşa katılması sorununu tartışmayı tercih etmektedir; çünkü Müttefiklere hava üsleri verilmesinin Türkiye'yi savaşa sürükleyeceği kaçınılmaz bir gerçektir.
- 2- Eden, Türkiye'nin savaşa katılıp eyleme girişmesini önerirken Türklerin Müttefiklerden yardım beklenip beklenmeyeceğini belirtmemiştir.
- 3- Türk ordusu saldırı için hazırlıklı değildir ve İstanbul ve İzmir şehirlerinin yıkılmasına yol açacak, demiryolu şebekesi felce uğrayacak, ulaşım sisteminin yok edilmesi sonucunda; yokluk ve sıkıntı başlayacaktır.
- 4- İngilizlerin Ege adalarını istila edip buralara tutunmak için yeteri kadar kuvvet göndermemeleri, Türkiye'nin savaşa katılmak için hazır duruma gelmesini olumsuz yönden etkilemiştir.
- 5- Müttefiklerin özellikle, kuvvetli bir hava gücünü Türkiye'de bulundurmak için hemen göndermesi karşısında Türk hükûmeti, onlara üs verdiği için Mihver'in şiddetli bir tepkisiyle karşılaşma ihtimalini göz önünde bulundurmak zorundadır ve Almanlar, prestijlerini kurtarmak için kolay bir zafer kazanmak isteyeceklerdir.
- 6- Eden'in 3 Aralık tarihine kadar Türkiye'nin hava üsleri vermesi ya da savaşa katılması konusundaki isteği, gerekli askerî hazırlıkları yapmak ve kamuoyunu savaşa hazırlamak için yeterli değildir.
- 7- Eden'in, Müttefiklerin Yakındoğu ve Balkanlarla ilgili askerî planları üzerine hiç olmazsa kısmi bir açıklamada bulunmadan, Türkiye'den üs istemesi ya da savaşa katılmasını önermesi, mantıklı bir davranış olmamıştır.
- 8- İngiliz-Amerikan kuvvetleri eğer Balkanlara çıkarlarsa bu, Türkiye'yi destekleyecek yeterli gücü sağlayacağından, Türk hükûmeti savaşa katılmakla en küçük bir duraksama göstermeyecektir.¹⁴⁹

Amerikan Büyükelçisi Steinhardt 14 Kasım tarihli Washington'a sunduğu raporunda; Menemencioğlu'nun bu açıklamalara yürekten inandığını belirtecektir.¹⁵⁰

¹⁴⁹ Edward Weisband, a. g. e., s. 227-228.

¹⁵⁰ Gül İnanc Barkay, a. g. e., s. 128.

Türkiye'nin bu isteklere resmî cevabını, Menemencioğlu'nun Kahire dönüşü verdiği raporu değerlendiren hükûmet tarafından 17 Kasım'da İngiltere Büyükelçisi'ne verilen nota ile vermiştir. Bu notada: Prensip olarak Türkiye'nin savaşa girmesi kabul ediliyor;¹⁵¹ ancak üs talebi, Almanya ile Türkiye arasında kaçınılmaz bir şekilde savaşa neden olacağı için reddediliyor, genel olarak savaşa girme konusunda ise istenen fedakârlığın Türkiye'nin maddî imkânlarının çok üstünde olduğu ve mevcut şartlarda savaşa girmenin hiçbir tarafa fayda getirmeyeceği belirtilmiştir.¹⁵² Bu tarihten itibaren Türkiye ve İngiltere-ABD-SB arasında savaş hazırlıkları meselesi görüşülmeye başlanacaktır.¹⁵³

5.12. Tahran Konferansı (28 Kasım- 1 Aralık 1943)

Tahran Konferansı, savaş zamanında Roosevelt, Churchill ve Stalin'in birlikte katıldığı ilk konferans olması açısından¹⁵⁴ ve bu üç büyüklerin Yalta'dan önce düzenledikleri en önemli toplantıdır. Öte yandan Tahran, Müttefikler arası ilişkilerin en iyi olduğu buluşmadır. İran'ın başkentinde bir araya gelen bu üç lider, şifre adıyla *Eureka* olarak bilinen Tahran Konferansı'nda savaş sonrası düzeni, ayrıntılarıyla ele alınmıştır.¹⁵⁵

Dört gün süren toplantının her gününde Türkiye gündeme gelmiştir. Türkiye'nin savaşa katılması üzerindeki ısrarın nedeni, Müttefiklere bazı avantajlar sağlayabilmesidir. Türkiye'nin savaşa girmesi öncelikle Boğazlar üzerinden SB'yi ulaşım olanağı doğuracaktır. Böyle bir durumda, Akdeniz'den Boğazlar yoluyla Karadeniz'e ulaşabilmek için sadece hâlâ Almanya'nın denetiminde bulunan, Türk kıyılarına yakın birkaç adanın alınması yeterli olacaktır. Karadeniz bağlantısının sağlanması ile hem SB rahatlayacak hem de SB'ye giden yollar kısılacığından gemilerin bir kısmı serbest kalabilecektir. Ayrıca Türkiye'de kurulacak hava üslerinden Alman denetimindeki bazı hassas bölgelere, özellikle Romanya'daki petrol tesislerine hava saldırıları düzenlenebilirdi. Bu da Romanya ve Bulgaristan savaştan çekilme ihtimalini doğurabilirdi.¹⁵⁶

¹⁵¹ ED: Haydar Çakmak, a. g. e., s. 353.

¹⁵² ED: Baskın Oran, a. g. e., 458.

¹⁵³ ED: Haydar Çakmak, a. g. e., s. 353.

¹⁵⁴ Francis O. Wilcox-Thorsten V. Kalıjarvı, a. g. e., s. 13.

¹⁵⁵ Cüneyt Akalın, a. g. e., s. 56-57.

¹⁵⁶ ED: Baskın Oran, a. g. e., s. 460.

Konferansta Türkiye'nin durumu genel olarak Müttefik stratejisi açısından söz konusu olmuştur. Churchill, Türkiye'den savaşa konusunda üçlü daveti reddettiği takdirde, İngiltere'nin artık Türkiye'nin toprak bütünlüğü ve özellikle Boğazlardaki hakları konusunda ilgi duyamayacağını belirtmiştir. İngiltere'nin istediği gerçekleşmesi halinde, yani Türkiye savaşa katılmadığı takdirde, barış konferansı masasına oturma şansını kaybedecektir. Kendisine diğer tarafsız ülkelere yapılacağı gibi davranılacak, meselelerine ilgi gösterilmeyecek ve İngiltere, Türkiye'ye olan silah yardımını kesecektir. Türkiye, savaşa girdiği takdirde kendisine ne ölçüde yardım göndereceği 1 Aralık'ta müzakere edilirken, Churchill, Mısır'da İngiliz-Amerikan komutasında bulunan 17 hava filosunun mevcut olduğunu, bunların Türkiye'nin savunmasında kullanılabileceğini ve 3 uçaksavar alayının verilebileceğini söylemiştir.¹⁵⁷

Churchill, SB'nin desteğini alabilmek için konferansta Boğazlar meselesini gündeme getirmiş ve Stalin'e, Boğazlar rejiminde (Montrö Anlaşması'nda) değişiklik yapılmasını önermiştir.¹⁵⁸ Ancak, Roosevelt, Türkiye savaşa katılsın ya da katılmasın Boğazların tüm dünya ticaret gemilerine serbest olması için savaş sonrasında bu meselenin ele alınacağını belirtmiştir. Böylelikle ABD, savaş sonrasında Boğazlar ile ilgili tutumunu sergilemiştir.¹⁵⁹

Stalin, Moskova Konferansı'nın aksine Tahran'daki görüşmelerde Churchill'e Türkiye'nin savaşa katılımı ile ilgili gerekli desteği vermemiştir. Stalin, Türkiye'nin savaşa katılması halinde (Müttefiklerden alacağı askerî yardımla bağlantılı olarak) Overlord Harekâtı'nın sekteye uğramasından endişe etmiştir. Ayrıca, Churchill'in Balkan planının altında yatan gerçek niyetin (Balkanların İngiliz nüfusu altına girmesi) bilincinde olan Stalin, Türkiye'nin savaşa katılımı konusunda ısrarcı bir tutum sergilememiştir. Gerçekte ise Stalin, Türkiye'nin savaşa katılarak siyasî askerî ve ekonomik açıdan yıpranmasını istemiştir.¹⁶⁰

Roosevelt, bir Balkan ve Ege harekâtına, hele Türkiye'nin savaşa katılmasına, İtalya'daki askerî harekâtı ve Kuzey Fransa sahillerine yapacağı çıkartma hareketini geciktireceği gerekçesiyle, karşı çıkmıştır. Bu nedenle Roosevelt, Churchill'in önerilerini reddetmiştir. Roosevelt, Türkiye'nin savaşa katılabilmek için büyük miktarda askerî malzeme ve teçhizat talep edeceğini, bunun da Müttefiklerin ileri

¹⁵⁷ Mehmet Gönül Bol-Cem Sar vd., a. g. e, s. 175.

¹⁵⁸ Cemil Koçak, C: II, s. 186.

¹⁵⁹ Gül İnanc Barkay, a. g. e., s. 129.

¹⁶⁰ Gül İnanc Barkay, a. g. e., s. 128.

tarihlerde gerçekleştirmeyi planladıkları büyük ve önemli askerî harekâtları geciktireceğini ileri sürmüştür. Tahran Konferansı'nda İngiltere'nin aksine ABD ve SB'nin politikalarının bu anda paralellik gösterdiği açığa çıkmıştır. Konferans sonunda Churchill'in Balkan planı artık ortadan kalkıyor ve Müttefik savaş planları kesin şeklini almaya başlamıştır.¹⁶¹

Sonuçta, “Türkiye’nin yıl sonundan evvel (1 ay içinde) hazırlıklarını tamamlayıp savaşa girmesi çok istenmektedir” ve “Türkiye saldırıya uğrarsa (özellikle Bulgaristan) SB, Türkiye’yi desteklemek suretiyle saldırgan devlete savaş ilan edecektir” kararları alınmıştır. Har şeye rağmen Stalin’in güvenceyi vermesi, İngiltere ile ABD’nin Türkiye ile görüşmelerde başvuracağı en önemli teminat olmuştur. Konferans sonunda ayrıca, Kahire’de bir zirve gerçekleştirilmesi ve İnönü’nün bu zirveye davet edilmesi kararlaştırılmıştır.¹⁶²

5.13. II. Kahire Konferansı (4- 6 Aralık 1943)

İnönü, kendisine yapılan Kahire davetini, Roosevelt ve Churchill ile tamamen eşit statüde olmak kaydıyla kabul etmiştir. Roosevelt, İnönü’ye bu güvenceyi vermiş ve eşitler arasında, özgür tartışma ortamında, toplantının geçeceğini bildirmiştir. İnönü, Müttefiklerin arasındaki görüş ayrılıklarını ve özellikle Amerikalıların Churchill’in Ege projelerini desteklemediklerini ve Pasifik Savaşı’nı bir saplantı haline getirdiklerini bilerek Kahire toplantısına gitmiştir.¹⁶³

Türkiye’nin hava sahalarının hazırlanmasının, askerî yönden diğer hazırlıklarını tamamlamasının ve bir an önce savaşa girmesinin talep edildiği zirvede, SB yer almamıştır. Bu durum, SB’nin Müttefikler ile de özellikle de Türkiye ile savaştan sonra ortak politikalar izlemeyi düşünmediği, şeklinde yorumlanmıştır. Öyle ki SB’nin ABD ve İngiltere’den farklı siyaset izlemesinin yanı sıra, ABD ve İngiltere arasında da en başından beri görüş farklılıkları olduğu bilinmektedir. Zira İnönü’yü Kahire’ye götürmek için birbirinden habersiz iki özel uçak, iki ülkeyi temsilen Ankara’ya ulaşmış, ABD ve İngiltere Cumhurbaşkanı, İnönü’yü Konferans’a ayrı ayrı davet etmişlerdir.¹⁶⁴

Kahire’ye Roosevelt’in oğlu Elenor Roosevelt’in kullandığı uçakla gelen İnönü, konferans başlamadan görüşmelere “ABD’ye güvenerek” katıldığını kanıtlamıştır.

¹⁶¹ Cemil Koçak, C: II, s. 186-187.

¹⁶² ED: Haydar Çakmak, a. g. e., s. 353-354.

¹⁶³ Selim Deringil, a. g. e., s. 220.

¹⁶⁴ ED: Haydar Çakmak, a. g. e., s. 354.

Nitekim Roosevelt, İnönü'nün kendisine olan güvenini boşa çıkarmamış, her ne kadar İnönü ile baş başa yaptığı görüşmede, savaştan sonra tek başına kalmak istemiyorsa, Türkiye'nin savaşa girmesi gerektiğine dair baskıda bulunmuşsa da İnönü'nün konferans boyunca Türk ordusunun donanımının ve havaalanlarının inşasının bir tarih belirtmeksizin tamamlanması gerekliliği tezine destek vermiştir.¹⁶⁵

Roosevelt, her ne kadar Türkiye'nin savaşa girmesiyle ilgili olarak İngiliz ve Sovyet devlet adamları ile anlaşmışsa da Roosevelt'in çevresindekiler Türkiye'nin savaşa katılmasının Müttefiklerin işini kolaylaştırmaktan çok zorlaştıracığı düşüncesinde olmuşlardır. Çünkü onlara göre; Türkiye savaşa katılmak için gerekli hazırlığa sahip olamamış ve savaşa katıldığı takdirde Müttefik kuvvetlerin bir kısmının bu devletin yardımına gitmesi gerektiğine inanmışlardır. Dolayısıyla Roosevelt, Kahire'de yeter derecede hazırlıklı olmadığını söyleyerek savaşa girmeye pek istekli görünmeyen Türkiye'nin görüşünü sempati ile karşılamıştır.¹⁶⁶

Bu görüşmede Churchill, Türkiye'nin hemen savaşa katılmasını, ilk iş olarak da Türk havaalanlarının İngiliz uçaklarına açılmasını istemiştir. İnönü, bu öneriyi ilke olarak kabul ettiğini söyledi; ama kayıtsız şartsız olmadığını dile getirmiştir. Çünkü Adana görüşmesinde öngörüldüğü gibi, Türk ordusu modern silahlarla teçhiz edilerek, hava sahasının savunmasında da İngiliz uçakları, Türk hava kuvvetlerini takviye etmesi gerekmektedir. Kaldı ki Roosevelt, İnönü ile yaptıkları ikili görüşmede Churchill'in Adana'da vaat ettiği yardımın ne kadarını fiilen gerçekleştirdiğini sormuş ve İnönü % 10 cevabını vermiştir. Menemencioğlu bir düzeltme yaparak % 24 demiştir. ABD Başkanı İnönü'ye, İngiltere'nin ne yapmak istediğini tam olarak anlayamadığını ve sürekli planlarının değiştiğini belirtmiştir.¹⁶⁷

Tartışmalar özellikle Türk-İngiliz heyetleri arasında hazırlık safhasının ne şekilde tanımlanacağı yönünde olmuştur. Türkiye, hazırlıktan ordunun ve hava kuvvetlerinin donanımının ve eğitiminin tamamlanmasını anlarken, İngiltere Türkiye'nin hazır olması konusunu sadece havaalanlarının hazır olması olarak görmekte, ayrıca uçakların gönderilmesini hazırlık olarak kabul etmiştir. Türkiye ise uçakların gönderilmesinin savaş ilanı anlamına geleceği, şimdiye kadar sürekli olarak "önleyici savaş" yapan Almanların saldırısına yol açabileceği kanısını taşımıştır. Kısaca İngiltere, İngiliz uçaklarının yerleşeceği havaalanlarının 15 Şubat 1944'e kadar hazır

¹⁶⁵ Gül İnanc Barkay, a. g. e., s. 130.

¹⁶⁶ Haluk Ülman, a. g. e., s. 43-44.

¹⁶⁷ Onur Öymen, a. g. e., 86-87.

olacağını belirterek, Türkiye'nin de bu tarihte savaşa girmesini isterken, İnönü İngiliz uçaklarının gelmesinin Türk ordusunun hazırlığı anlamına gelmediğini, ordunun hazır olmadan aylarca Alman kuvvetleri karşısında yalnız kalabileceğini ve bu nedenle Türkiye'nin anladığı anlamda hazırlıklar bitirildikten sonra savaşa girmesi gerektiğini vurgulamıştır. ¹⁶⁸ Churchil, İnönü'nün ordunun gerekli donanımına sahip olmadıkça savaşa katılmayacakları, yönündeki isteğini kabul etmiştir. ¹⁶⁹

Roosevelt, 7 Aralık'ta, Churchil ve İnönü, bir gün sonra hiçbir kesin karara varmadan 8 Aralık'ta Kahire'den ayrılmışlardır. ¹⁷⁰ Belirli bir sonuç vermemesine rağmen II. Kahire Konferansı, savaş yıllarındaki Türk diplomasinin I. döneminin sona erip II. dönemi başlatması açısından önemlidir. I. dönem, özellikle Sovyetler ve Nazilerden gelebilecek askerî bir tehdide karşı düşünülmüştür. II. dönem ise Rusya'nın Doğu Avrupa üzerindeki emellerini engelleme amacı gütmüştür. Bu konferans, Türk dış politikasının askerî tehlikeleri uzakta tutmayı hedef alan savaş dönemi stratejisinden, savaşın son aşamalarına ve savaş sonrası dünyasında doğabilecek siyasal çatışmalara karşı yöneltilmiş bir politikaya dönüşmesine başlangıç olmuştur. ¹⁷¹

1944 Ocak-Şubat aylarında Ankara'da Türk-İngiliz askerî heyetleri arasında bu konuda görüşmeler yapıldı. Görüşmeler şubat başında kesilmiştir. İngilizlere göre Türkiye çok fazla şey istemiştir. İstenen silah ve malzeme verildiği takdirde, bunların sevkıyatı savaş sonuna kadar devam edecek ve bu arada Türkiye'de savaş dışında kalmış olacaktır. Askerî görüşmelerin kesilmesi, Türkiye ile İngiltere ve ABD münasebetlerini gerginleştirmiştir. ¹⁷²

İngiliz askerî heyetinin Türkiye'yi (3 Şubat 1944) terk etmesinden bir gün sonra İngiliz Dışişleri Amerikan Dışişleri'ne gönderdiği bir telgrafta görüşmelerin kesildiğini ve Türk-İngiliz ilişkilerinin dondurulduğunu bildirerek, ABD'nin de aynı şekilde davranmasını istemiştir. 7 Şubat 1944 tarihinde ABD'nin Ankara Büyükelçi'si Steinhardt'a ilişkileri soğutma talimatı gönderilmiştir. 2 Mart'ta İngiltere, 1 Nisan'da ABD Türkiye'ye yaptıkları silah ve malzeme yardımını durdurmuşlardır. Böylelikle ilişkiler en alt düzeye indirilmiştir. ¹⁷³

¹⁶⁸ ED: Baskın Oran, a. g. e., s. 462.

¹⁶⁹ Fahir Armaoğlu, a. g. e., s. 413.

¹⁷⁰ ED: Baskın Oran, a. g. e., s. 463.

¹⁷¹ Edward Weisband, a. g. e., s. 266-267.

¹⁷² Fahir Armaoğlu, a. g. e., s. 413.

¹⁷³ ED: Baskın Oran, a. g. e., s. 465; Necati Sözüöz, a. g. e., 35.

5.14. Türkiye ile Almanya Arasındaki Krom İhracının Soruna Dönüşmesi, Türkiye'nin Almanya ile Diplomatik İlişkilerini Kesmesi ve Türkiye'nin Müttefik Zaferine Katılma Çabaları

ABD'nin Ankara Büyükelçi'si Steihardt, Türkiye'nin Almanya'ya krom sevkiyatı ile ilgili olarak, 18 Şubat 1944 tarihinde kaleme aldığı raporunda; Ankara'nın Berlin'e sevk ettiği krom miktarında büyük artış görülürken, Londra'ya yapılan sevkiyatın azaldığını ve ABD'nin, Türk hükûmetine tıpkı 1943 yılının Ekim ayında yapıldığı gibi Almanya'ya krom sevkiyatının kesilmesini önerdiğini bildirmiştir. Büyükelçi, Almanya'ya krom sevkiyatını durdurabilmek için, Meriç nehri üzerindeki köprülerin havaya uçurulması gerektiği yönünde tavsiyede bulunmuştur.

Roosevelt, 18 Mart'ta Stalin'e yazdığı mektupta; Türkiye'den sevk edilen kromun Almanya için taşıdığı önemi vurgulamak için mektupta, Berlin'in Türkiye'den sevk edilen kromdan daha fazla yararlanmasını engellemek için, Ankara'nın dikkatini çekmek ve sorunun çözümü için İnönü'nün tercih edeceği bir yöntem önerilmesi gerektiği yazmaktadır. Stalin, 20 Mart'ta verdiği cevapta; Başkan'ın önerisinin yerini bulmayacağı; ancak yine de bu yönde bir girişimin yapılmasından yana olduğunu dile getirmiştir.¹⁷⁴

Bu arada Almanlarla 1 Haziran 1942'de yapılan krom antlaşması 30 Nisan 1944 tarihinde sona erecek olmasından dolayı Mart 1944'te bir Alman heyeti Türkiye'ye gelerek antlaşmanın uzatılması görüşmelerine başlamışlardır. ABD Dışişleri Bakanı Cordell Hull 9 Nisan 1944'te yaptığı konuşmada tüm tarafsız ülkelerin Almanya ile ticarî ilişkilerini kesmelerini istemiştir. 14 Nisan 1944'te Ankara'daki İngiliz ve Fransız Büyükelçileri Türkiye'ye bir nota vererek, Almanya'ya stratejik ürünler satmaya devam ettiği takdirde, diğer tarafsız ülkelere uyguladıkları abluka tedbirlerini Türkiye'ye uygulayacaklarını belirtilmiştir. Ayrıca bu iki ülkenin Büyükelçiliklerine Türkiye Almanya'ya krom satmaya devam ettiği takdirde, Türk-Bulgar sınırındaki Meriç ırmağı üzerindeki köprünün yıkılmasını istediklerini istihbarat eden Türk yetkililer, zaten savaşın sonlarına yaklaşıldığını görmekteydiler.¹⁷⁵

Sonunda, Türkiye'nin Almanya'ya krom sevkiyatını önce ayda 4.200 tona indirmeyi kabul etmesi ve ardından “Türkiye'nin tarafsız bir devlet olmadığı” gerçeğini

¹⁷⁴ Cemil Koçak, C: II, s. 238-239.

¹⁷⁵ ED: Haydar Çakmak, a. g. e., s. 366-367.

göz önünde bulundurması üzerine¹⁷⁶ 20 Nisan günü Türk hükûmeti, Mihver devletlerine bütün krom sevkiyatını durdurduğunu bildirmiştir.¹⁷⁷

Bundan başka ayrı bir sorun ise, Türkiye ile Mihverden yana olan Macaristan ve Romanya arasında yapılan stratejik mal alışverişi olmuştur. 3 Mayıs 1944'e kadar Müttefikler, Türkiye'nin Macaristan'la yeni bir ticaret anlaşması imzalanmasına engel olmuşlardır. 10 Mayıs'ta İngiltere (Hugessen) ve ABD(Steinhardt) tekrar Türkiye'ye protesto mektupları yollamışlardır. Türk Dışişleri Bakanı Menemencioğlu, ülkesinin Mihverle ticarî ilişkilerini kesmek gibi bir lüksü olmadığını belirtmiştir. Bunun yerine ABD ve İngiltere'nin, Türkiye'nin Mihver ülkelerinden aldığı malları sağlayarak stratejik malzemelerin ihracatını her zaman için önleyebileceklerini ifade etmiştir. Sözgeşi, ABD ya da İngiltere, Mihverce sağlanan oranda akaryakıt verebilmiş olsalardı; Türkiye, Romanya'ya bir ton bile stratejik madde göndermek durumunda olmayacaktı.¹⁷⁸

Almanya'ya krom sevkiyatının durdurulmasından sonra Müttefikler, bu sefer de Türkiye'den tüm stratejik madde ihracatını tamamen durdurmasını talep etmişlerdir. Yapılan görüşmeler neticesinde mayısın sonuna doğru İngiltere, ABD ve Türkiye arasında bir ticaret anlaşması imzalanmıştır. Buna göre, İngiltere ve ABD'nin ticaret azaldıkça ithalat ve ihracat ihtiyaçlarını mümkün olduğunca karşılamayı taahhüt etmeleri karşılığında Türkiye Mihver'le olan ticaretini %50 oranında azaltacağını belirtmiştir.¹⁷⁹

Almanya ile krom sevkiyatının kesilmesi, Almanya'nın Türkiye'ye krom karşılığı askerî malzeme sevkinin durmasına neden olmuştur. Mihver devletlerle ekonomik alandaki yakın ilişkiler göz önüne alındığında, Türkiye'yi bu konuda büyük güçlüklerin beklediği kendiliğinden ortaya çıkmaktadır. Çünkü Mihver devletlerden artık yeterli ölçüde mal gelemeyeceği gibi, Türkiye'nin ihracatı da, takasa dayanmış olduğu için, büyük ölçüde bu durumdan olumsuz etkilenecektir. Dolayısıyla bu açığın Müttefiklerle kapatılması, Türkiye tarafından istenmişse de Müttefiklerin bunu ne ölçüde başarabileceği de şüphelidir. İngiltere, 1944 yılında Türkiye'nin ürettiği tüm kromu almaya hazırsa da ertesi yıl için herhangi bir vaade bulunmamıştır. ABD, 1944

¹⁷⁶ ED: Baskın Oran, a. g. e., s. 466.

¹⁷⁷ Melih Esenbel, a. g. e., s. 36.

¹⁷⁸ Edward Weisband, a. g. e., s. 324-325.

¹⁷⁹ ED: Baskın Oran, a. g. e., s. 466.

yılında 150.000 ton almayı kabul etmiştir. Ancak yeni müşteriler, kroma Almanya kadar yüksek fiyat ödemeye yanaşmamışlardır.¹⁸⁰

5 Haziran'da da İngiltere'nin Boğazlardan ticaret gemisi sayılan bazı silahlı Alman gemilerinin geçtiğini iddia etmesi üzerine Türkiye-İngiltere ilişkileri gerilmiş ve bunun sonucunda istifa eden Menemencioğlu'nun yerine Dışişleri Bakanlığı görevine Hasan Saka getirilmiştir.¹⁸¹ Menemencioğlu'nun istifa etmesindeki sebep ise kendisinin son dönemde izlediği politikaların hükûmetçe desteklenmesidir. Alman yenilgisinin kesin olarak görüldüğü bu dönemde "*Alman Sempatizanı*" olarak bilinen Menemencioğlu'nun, Müttefikler ve SB ile yakınlaşmak isteyen hükûmet tarafından görevden alınmış olduğu da düşünülebilir. Kendisi, daha sonra Kasım 1944'te Paris Büyükelçiliği görevine atanmıştır.¹⁸²

Müttefikler 6 Haziran'da Normandiya'ya (2. cephe) çıkarma yapmışlardır. İngilizler Türkiye'nin Müttefiklere daha ziyade yardımcı olmalarını istemişlerdir. Eden, Cordell Hull (ABD Dışişleri Bakanı) Türkiye nezdinde müşterek girişimde bulunmayı önermişlerdir. İstekleri Türkiye'nin Almanya ile siyasî ve iktisadî ilişkilerini kesmeleri yönünde olmuştur. Haziran ayında Ankara'da bu girişimi yapan Müttefiklere Türkiye'nin cevabı olumlu olmuştur (3 Temmuz 1944). Başbakan Saraçoğlu bu olumlu yanıtı verirken, İngiltere ve ABD'nin Türkiye'ye tam Müttefik muamelesi yapacakları hakkında teminat istemiştir. Bunun yanında Türkiye;

- 1- Silah ve malzeme sevkiyatı,
- 2- Türkiye'nin dış piyasalara satamadığı ihraç maddesi fazlasının tavsiyesi,
- 3- Türkiye'nin önemli ithalat ihtiyacının karşılanması konusunda azami nispette kendisine yardım yapılmasını önermiştir.¹⁸³

Bu sırada Türkiye'nin Almanya ile diplomatik ilişkilerinin kesilmesi noktasında SB ile Müttefikler arasında anlaşmazlık çıkmıştır. 11 Temmuz 1944'te Churchill, Stalin'e yazdığı mektupta; Türkiye'nin Almanya ile ilişkilerinin kesmesinin Müttefiklerin çıkarına olduğu ve moral yönünden de Almanya üzerinde kötü bir etki yapacağını yazmakta ve Türkiye'nin savaşa katılmaya zorlamanın faydasız olduğunu belirtmektedir. Zira bu takdirde, Türkiye, Müttefiklerin veremeyecekleri miktarda yardım isteyecekti. Stalin ise 15 Temmuz'da verdiği cevapta artık Türkiye'yi

¹⁸⁰ Cemil Koçak, C:II, s. 243.

¹⁸¹ ED: Haydar Çakmak, a. g. e., s. 271.

¹⁸² Barış Ertem, " Türkiye Üzerindeki Sovyet Talepleri ve Türk-Sovyet İlişkileri (1939-1947)", *The Journal of International Social Research*, Volume: 3 / 11, Spring 2010, s. 263.

¹⁸³ Melih Esenbel, a. g. e., s. 36.

zorlamanın faydasız olduğunu; fakat savaştan sonra Türkiye'nin çeşitli isteklerinin ve iddialarının dikkate alınmayacağını belirtmiştir. Bundan sonra SB, 27 Temmuz'da Amerikan hükûmetine, Türkiye'nin Almanya ile ilişkilerini kesmesi tedbirinin çok geç olduğunu ve bunun SB'yi tatmin etmeyeceğini ifade etmiştir.¹⁸⁴

Görüldüğü gibi, Türkiye'nin, savaşın bu aşamasında savaşa katılıp katılmaması ya da ilişkilerini kesip kesmemesi gibi siyasî ve askerî sorunlarla, daha ziyade, Londra yakından ilgileniyor buna karşılık, Moskova, bu tür gelişmelerle hiç ilgilenmediği gibi, hatta Türkiye'nin bu yöndeki yaklaşımlarına karşı soğuk durmuştur.¹⁸⁵

İngiltere ve ABD'nin önerisi üzerine Türkiye, 2 Ağustos 1944'te TBMM'nin onayı ile Almanya ilişkilerini kestiğini açıklamış ve karşılığında İngiltere ve ABD'den barış konferansına tam bir Müttefik muamelesi göreceğinin teminatını almıştır.¹⁸⁶ Türk hükûmetinin bu kararı, Müttefikler tarafından olumlu karşılanmıştır.¹⁸⁷

5.15. Bretton Woods-Dumbarton Oaks Konferansları (Temmuz-Ağustos 1944)

Bretton Woods'da Temmuz 1944 yılında düzenlenen toplantıda, Dünya Bankası'nın ve uluslararası ödemelerdeki kısa vadeli ve tıkanıkları aşmak üzere Uluslararası Para Fonu'nun (IMF) kurulması, ulusal paraların dolaylı olarak dolara endekslenmesi kabul edilmiştir.¹⁸⁸

BM Teşkilatı'nın kuruluşuna ait çalışmalar, Ağustos 1944 yılında Washington'da Dumbarton Oaks'da yapılmıştır. İlk görüş ayrılığı, hangi milletlerin BM kurucusu olabileceği yönünde olmuştur. 28 Ağustos'ta konferansta, Sovyet temsilcisi Gromyko, şaşırtıcı yeni bir öneri getirmiştir. ABD tarafı, BM Deklarasyonu'nu imzalayan bütün devletlerin kurucu üye olması gerektiğine inanmıştır. Ayrıca Mihvere karşı savaş ilan etmemekle birlikte, savaşın yürütülmesine önemli katkı getiren sekiz ayrı devletin kurucu üyelere dâhil edilmesi ABD tarafından istenilmiştir. Bunlar altı Latin Amerika ülkesi, İzlanda ve Mısır'dır.

Sovyetlerin istekleri ise, kurucu üyeliğin sadece BM Beyannamesi'ni imzalayan ilk 26 devlete ait olması biçimindedir. Bundan sonra imzalayan ve imzalayacak olanlar ise “ Ortak Ülkeler” sayılmalı ve yukarıda değinilen sekiz ülkenin kurucu üyeliği de

¹⁸⁴ Mehmet Gönübol-Cem Sar vd., a. g. e., s. 182-183; William Arthur Helseth, a. g. t., s. 153.

¹⁸⁵ Cemil Koçak, C:II, s. 261.

¹⁸⁶ ED: Haydar Çakmak, a. g. e., s. 271.

¹⁸⁷ Necati Sözüöz, a. g. e., s. 36.

¹⁸⁸ Cüneyt Akalın, a. g. e., s. 58.

kabul edilmemektedir. Gromyko, SB'ye dâhil 16 cumhuriyetin de kurucu üye sayılmasını önermiştir. Bu SB'nin BM'de 16 oyunun olması anlamına gelmektedir. Öneri Roosevelt'e iletildiğinde Başkan şiddetle reddetmiştir ve Dışişleri Bakanı Stettinius'e verdiği talimatla bu durumda ABD'nin 48 eyaletinin de kurucu üye olmasını talep edeceğini kaydetmiştir.¹⁸⁹

Konferansta anlaşma sağlanamayan bir başka meselede Güvenlik Konseyi'ndeki oylama konusunda anlaşmaya varılamamıştır.¹⁹⁰ ABD ve İngiltere, konseyin herhangi bir üyesinin, kendisiyle bağlantılı olan bir konunun oylamasına katılmaması gerektiğini ileri sürmüştür. Daimi üyeler için de aynı olması gerektiğini düşünmüşlerdir. Bir başka ifadeyle veto hakkı bu gibi hallerde geçersiz olacaktı. SB ise tam tersi düşünmektedir. Ne maksatla olursa olsun veto hakkının kullanımında herhangi bir taviz verilmesine yanaşmamıştır. Aslında ABD, güvenliği ilgilendiren durumlarda konseyde oy birliği sağlanması işinde, SB kadar ısrarcı olmuştur. Kuvvet kullanılması veya zorlayıcı tedbir tatbiki bahis konusu olduğunda, veto hakkı kesinlikle işlenmeliydi. ABD'nin BM organizasyonunda yer almasını kongre ancak bu şartla kabul edebilirdi. Böylelikle bu sorun bu şartlara bağlanarak çözümlenmiştir.¹⁹¹

ABD, İngiltere ve SB arasında sorun çıkan bir diğer konu da, gerektiğinde üyelerin BM emrine kuvvet tahsisi meselesidir. SB, kuvvet verme imkânı olmayan küçük ülkelerin, üs olarak kullanılmak üzere, BM'ye toprak tahsis etmelerinin istenilmesini önermiştir. İngiltere ve ABD buna karşı çıkmışlardır. Bu, küçük ülkelerin egemenlik haklarına tecavüz olmakla birlikte, toprak tahsisinin isteğe bağlı olması gerektiğini belirtmişlerdir. Bunun üzerine SB, küçük ülkelere BM'nin üs talep etmesi teklifini geri almış; ancak SB'nin birden fazla üyelik talepleri ve veto hakkının kullanılması konusu¹⁹² Yalta Konferansı'na bırakılmıştır.¹⁹³

5.16. Türk Boğazları Meselesi ve Moskova Görüşmeleri (Ekim 1944)

1944 yılına gelindiğinde artık Türk-Sovyet ilişkileri iyice soğumuştur. Türkiye üzerinde artık belirli bir Sovyet tehlikesi ortaya çıkmıştır. Onun için 1944 sonbaharında İngilizler, Yunanistan'a asker çıkardıkları vakit, Türkiye bundan hoşnut kalmıştır. 1945 yılına girme arifesinde, Türkiye'nin en başlıca endişesi Sovyet tehlikesi olmuştur.

¹⁸⁹ Melih Esenbel, a. g. e., s. 45.

¹⁹⁰ Oral Sander, a. g. e., s. 193.

¹⁹¹ Edward Weisband, a. g. e., s. 371.

¹⁹² Melih Esenbel, a. g. e., s. 46.

¹⁹³ Cüneyt Akalın, a. g. e., s. 58.

Çünkü bütün Orta Avrupa ve Balkanlar şimdi Sovyetlerin Askerî işgali altına girmiştir.¹⁹⁴

Savaşın sonu yaklaşırken Türkiye'ye karşı giderek sertleşen Sovyet tavırlarını gören Türkiye, İngiltere ve ABD'nin artık kendisine ihtiyaçlarının kalmamasından büyük kaygı duymuşlardır. Bu dönemde Türkiye, giderek artan Sovyet kaygıları karşısında tek güvence unsuru olarak; Ekim 1939 Üçlü İttifakını görmüştür. Ancak 9 Ekim 1944 yılında Churchill'in Moskova ziyareti ve buradan sızan haberler Türkiye'nin kaygılarını daha da arttırmıştır.¹⁹⁵

Churchill, 1944 Ekim ayında Moskova'dayken, Stalin, Montrö Mukavelenamesi'nin yeniden gözden geçirilmesi meselesini açmıştır. 1936 Temmuz'unda SB, İngiltere, Türkiye, Fransa, Japonya ve dört Balkan ülkesi tarafından imzalanmış bulunan bu mukavelename, ticaret gemileriyle harp teknelerinin Çanakkale ve İstanbul Boğazlarından geçişini düzenlemiştir. Stalin, mukavelenamenin, Rus harp teknelerinin her zaman serbestçe geçişine müsaade edecek şekilde değerlendirilmesini istediğini belirtmiştir. Stalin ve Churchill, Sovyet hükûmetinin, diplomatik yollardan ABD ve İngiltere'ye tafsilatlı tekliflerini bildirmesi noktasında anlaşmışlardır. Churchill, Stalin'in görüşünü, ABD Başkanı Roosevelt'e iletmış ve Sovyet teklifine kendisinin karşı çıkmadığını; çünkü Japonya'nın da imza sahiplerinden biri olmasının yeniden gözden geçirmeyi kesinlikle gerektiğini belirtmiştir.¹⁹⁶

Türkiye'nin savaşa katılmasının, savaşın sonucu ve süresi üzerinde etkisi olamayacağını düşünen Churchill, Stalin ile yaptıkları bu görüşmede ikili arasında savaş sonu nüfuz bölgelerinin de tespit edilmesiyle birlikte SB'nin Boğazlar üzerindeki talepleri, Yalta ve Potsdam Konferansları'nda daha da netleşmiştir.¹⁹⁷

¹⁹⁴ Fahir Armaoğlu, a. g. e., s. 414.

¹⁹⁵ Barış Ertem, a. g. m., s. 265.

¹⁹⁶ Metin Toker, *Türkiye Üzerinde 1945 Kabusu*, Akis Yay., Ankara, 1971, s. 13.

¹⁹⁷ Barış Ertem, a. g. m., s. 265.

SONUÇ

Amerika'nın keşfinden sonra İngiltere tarafından bu bölgede kurulan koloniler, siyasî olarak İngiltere'ye bağlı olmalarına rağmen; Fransa ile İngiltere arasında öncesinde var olan savaşlar nedeniyle İngiltere'yi ekonomik anlamda sıkıntıya sokmuştur. Ekonomik açığını kapatmak isteyen İngiltere'nin giderlerini kapatmak için yeni vergiler koymak istemesi, kolonilerin tepkisine yol açmış ve siyasî bağımsızlık mücadelesi, dünyanın yeni bir döneme girdiğinin de habercisi olmuştur. 1776'da ilan edilen Amerikan Bağımsızlık Bildirisi bir anlamda özgürlük içinde, eşitlik felsefesini savunmaktaydı.

Bir toplumda giderek artan eşitsizlik, ekonomik buhranlar, devletlerin varlıklarını devam ettirebilmeleri için halkın taleplerine kulak vermesini sağlamıştır. Devletlerarası menfaatler zaman ve mekân içinde devletlerin dış politikalarını belirlemektedir. ABD'nin kurulmasından sonra ABD ile İngiltere arasında yaşanan savaşta, Fransa'nın el altından ABD'yi desteklemesi buna örnek gösterilebilir. Fransa'nın bundaki asıl amacı 7 Yıl Savaşları'nın intikamını almak olmuştur.

Fransız İhtilali'nin ortaya çıkmasındaki etkenlerden biri ve belki de en önemlisi ülkenin içinde bulunduğu maddî koşulların kötü olmasıdır. Fransa, İngiltere ile girdiği sömürge yarışını kaybetmişti. Ülkedeki asiller ile köylü arasındaki uçurumun yanı sıra din ve mezhep kavgaları, yönetimin aşırı giderleri, ağır vergiler, Fransa halkının sefaleti anlamına gelmekteydi. Amerikan İhtilali, sefalet içinde olan Fransızları oldukça etkilemişti. Tarihte bir olayın neticesi, başka bir olayın başlangıcı olabilmektedir. Dolayısıyla Fransızlar, Amerikalıların mücadelelerinde krallara karşı gelinebildiğini görmüş, daha insanî boyutlarda hak, eşitlik, özgürlük çerçevesinde yaşama talepleri için savaşmayı göze almışlardır. Böylelikle 1789'da ilan edilen ve dünyayı etkileyecek olan Fransız İhtilali ilan edilmiş oldu. İhtilal içinde en dikkat çeken “millet sisteminin” özellikle azınlıklar üzerinde etkisidir. Burada dikkat çeken nokta, Avrupa halklarının memnun olmadıkları ekonomik ve idarî yapının iyileştirilmesi için verdikleri insanî gayretlerin, emperyalizm politikası içinde daha sonra kullanılacak olmasıdır.

18. yüzyıl ile varlık gösteren Fransız İhtilali ve sonrasındaki Sanayi Devrimi, dünyanın yeni bir döneme girildiğinin habercisi olmuştur. Sanayi Devrimi beraberinde özel mülkiyet, serbest girişim, liberal ticaret anlayışı ve bunların olması için de özgürlüğün sağlanmasını desteklemiştir. Bu anlayış, Avrupalıların mallarının serbest

piyasa ağında daha çok yer almasına ve devamında kapitalizm doğmasına neden olmuştur. Dolayısıyla Batılı devletler sömürgeci anlayışla hareket ederek zengin topraklar üzerine kurulmuş olan Osmanlı İmparatorluğu'nu hedef olarak seçmişlerdir.

Osmanlı toparaklarında emperyalist amaçlar güden devletler, özellikle İngiltere, Fransa ve Rusya olmuştur. İngiltere'nin sömürgeleri Hindistan ve Doğu Akdenizken; Rusya, sıcak denizlere inme politikası içinde olmuştur. İngiltere, sömürgelerine Rusya'nın uzanmasını, dış politikası gereği, istememiştir. Bu nedenle İngiltere, büyük ekonomik kaygıları nedeniyle zaman zaman Osmanlı Devleti'nin yanında yer almıştır. Kırım Savaşı'nda (1853-1856) Rusya'ya karşı İngiltere Osmanlı Devleti'ni desteklemiştir. İngiltere, aynı zamanda giderek güçlenmesinden endişe ettiği Fransa'yı da devre dışı bırakmaya çalışmıştır. İngiltere, Osmanlı topraklarındaki sömürgeleri nedeniyle kontrolün kendisinde olmasını istemiştir.

İngiltere'nin Osmanlı Devleti'ni koruma ya da destekleme politikası 1800'lerin sonlarına doğru değişmiştir. İngiltere giderek Rusya'ya yaklaşmaya başlamıştır. Bunda Osmanlı Devleti'nden Yunanistan'ın kopararak, İngiliz güdümünde bağımsız olması etkilidir. Akdeniz bölgesinde stratejik önemi olan Kıbrıs'ın İngiltere'nin eline geçmesi, Rusya'nın sıcak denizlere inme hayalinin önünde bir set anlamına gelmekteydi. Bir diğer ifadeyle kendini garantiye alan İngiltere, Rusya ile hasmane tavır içine girmektense dostane tutum içinde Rusya'nın hareket manevralarını yakından kontrol etmeye ve Rusya'yı kendi yanına çekmeyi seçmiştir.

Fransa'nın İngiltere, İngiltere'nin Rusya ile olan güç yarışlarının içine Avrupa'da siyasî birliğini sağlayan Almanya da katılmak istemiştir. Fransa'nın Almanya ile olan en önemli sorunu ise Almanya ile yaptığı savaşı (1871) kaybetmesi ve Frankurt Barışı ile Alsas-Loren'i Almanya'ya kaptırmış olmasıdır. Fransa, bu değerli topraklarını almak için mücadele etmiş ve 1919 yılında Versay Antlaşması ile bu toprakları Almanya'dan geri almayı başarmıştır. Almanya'dan sonra sahneye siyasî birliğini tamamlayan İtalya girmiştir. Böylelikle devletlerarası mücadele kendini daha da hissettirmeye başlamıştır.

Osmanlı Devleti, içinde bulunduğu çöküntüden kurtulabilmek için başta askerî, malî, eğitim gibi alanlarda ıslahat hareketlerine girişmiştir. Ancak bu ve bunun gibi alanlardaki eksiklerini kapatabilmek için Batılı devletlerden yardım almıştır. Bu yardımlar kendini yenilemeyi sağlarken; çöküşe doğru giden Osmanlı Devleti'ne yabancı unsurların tüm varlıklarıyla birlikte nüfuz etmesine neden olmuştur.

Osmanlı Devleti ve ABD arasındaki ikili ilişkiler, ilk başta ticarî amaçlı başlamışsa da emperyalist politikalar; ikili ilişkilerin siyasî, diplomatik, eğitim ve kültür yoluyla da zaman içinde ilerlemesine neden olmuştur. Batılı devletlerden çok daha sonra Osmanlı topraklarında varlık göstermiş olan ABD, zaman içinde en güçlü nüfuz eden devlet olmayı başarmıştır. Bunun en etkili aracı ise siyasî ve ticarî gayelerle Amerikan menfaatlerine hizmet eden misyonerlerdir.

Osmanlı Devleti'nin dinî hoşgörüsü sayesinde, hızla büyüyen misyoner grupları içinde en etkili olan grup Amerikan Board'a bağlı Protestan misyonerleridir. Müslüman unsurlar üzerinde pek fazla etkili olmayı başaramayan Protestan Misyonerler, amaçlarını Ermeniler üzerinde gerçekleştirmeyi başarmışlardır. Amerikan okullarında eğitim gören Ermeniler, zaman içinde Osmanlı Devleti'nden ayrılma ve Osmanlı'ya karşı bağımsızlık mücadelesi verme yolunu seçmişlerdir. Bunun oluşmasına zemin hazırlayan süreç, Amerikan okullarında verilen derslerdir. Ders müfredatlarında Ermeni tarihi ve coğrafyası ağırlıklı olarak işlenmiştir. Ermeni dili ve tarihi yaşatılarak; Ermeni milliyetçiliği, derslerde Ermeni öğrencilere aşılanmıştır. Amerikan müesseseleri ve konsolosluklarının Ermenileri koruması ile güçlenen Ermeniler, dünya kamuoyuna mazlum ve masum olarak gösterilmiştir. Ermenileri Amerikan menfaatleri için kullanan misyonerler, bu amaçla yardım kampanyaları başlatmıştır. Bunun yanı sıra Amerikan kamuoyunu etkilemek için neşriyat faaliyetlerini de kullanan misyonerler, birçok Amerikan diplomatında desteğini almayı başarmışlardır.

Osmanlı Devleti tarafından Avrupalı devletlere verilen kapitülasyonlar yüzünden birçok misyoner daha rahat hareket edebilmiştir. Kaldı ki Amerikan okullarına ya da misyonerlerine karşı alınan tedbirler sonrasında, bir Amerikan savaş zırhlısının Osmanlı deniz sularında görülmesi, Osmanlı Devleti'nin bu unsurlara olan yaptırım gücünü de olumsuz etkilemiştir.

Anadolu'da bulunan misyoner örgütleri içinde, Protestan misyonerlerin daha etkili olmasındaki ana sebep; bağlı bulundukları Amerikan Board'ın ekonomik yapısının oldukça güçlü olmasıdır. Amerikan Board'ın malî yapılanması, başta Protestan kiliselerin bağışları yoluyla daha sonra zengin işadamları, önemli Amerikan şirketlerinin de önemli katkılarıyla giderek büyümeye başlamıştır. Ortadoğu'da menfaatleri olan Amerikan şirketleri, bu topraklarda Amerikan hayranı toplumların oluşmasını desteklemiştir. Bu amaçla Amerikan okullarının mütevelli heyetleri içinde

varlıklı isimleri görmek mümkündür. Amerikan hayranı, Ermeni millîyetçisi bu Ermeni gençler, bu okullardan beş dil bilerek mezun oldukları için zaman içinde Ermeniler içinde elit bir sınıf da yaratmıştır. Ermeniler, ABD dış politikasında kullanılan bir unsur oldukları için ABD hükûmeti tarafından da Amerikalı misyonerler giderek destek görmeyi başarmışlardır.

20. yüzyılda Ermeni ihtilal örgütlerinin arkalarına aldıkları Batılı devletler, Osmanlı Devleti'nin parçalanması için Osmanlı tebaası olan ve öncesinde Osmanlı Devleti ile barışık olan Ermenileri düşmanca duygular içinde beslemişlerdir. Bu nedenle bağımsız Ermenistan fikri hep canlı tutulmaya çalışılmıştır. Esasında hiçbir Batılı devletin Ermenilerin bağımsızlıklarına kavuşması gibi bir sorunu olmamıştır. Asıl sorun, Osmanlı Devleti'nin sahip olduğu zenginliklere ulaşabilmek olmuştur. Bu nedenle başta İngiltere ve Fransa arasında yapılan Sykes-Picot Antlaşması, Osmanlı zenginliklerinin paylaşım planı olmuştur. Şekillenmeye başlayan 20. yüzyıl sömürge yarışına, Çarlık Rusya'nın da dâhil olması, Osmanlı Devleti'nin Almanya yanında savaşa girmesi, tarafların belirlenmesine neden olmuştur. Bu süreçte de Ermeniler, Batılı devletlerin emelleri doğrultusunda desteklenmiştir. Savaş sırasında Osmanlı Devleti'nde Başkomutanlık, Genelkurmay Başkanlığı yapmış olan Alman General Schellen Dort'un belirttiği gibi Rusya, Osmanlı Ermenilerine silah, cephane, patlayıcı madde vermekten geri durmamıştır.

Ermenilerin Ruslarla sıkı temas halinde olmaları, Ermenilerin Balkan milletleri gibi denize çıkışlarının olmamasından kaynaklanmaktadır. Osmanlı tebaası olan Bulgarların, Yunanlıların bağımsızlıklarına kavuşmalarındaki coğrafi etken; deniz yoluyla alabildikleri yardımlardır. Ancak Ermenilerin bulundukları coğrafyada, böyle bir durum söz konusu değildir.

Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla Osmanlı toprakları İngiliz, İtalyan, Fransız ve Rus saldırılarına açık hale gelmiştir. Bu sıkıntılı dönemde bağımsızlık ümidiyle hareket eden Ermeniler, önce Zeytun daha sonra Kayseri, Bitlis, Erzurum, Elazığ, Halep, İzmir ve Canik'te isyanlar başlatmışlardır. Ermenilerin ihtilal hazırlığı içinde oldukları görülmüş ve bu nedenle Osmanlı hükûmeti, Ermenilerin silahlı hizmetlerde kullanılmaması yönünde önlemler almıştır. Ermenilerin cephe gerisinde çıkardıkları taşkınlıklar, köy basma, can ve mala tecavüz, yağma faaliyetleri Osmanlı Devleti'ni Ermenilere karşı daha sıkı önlemler almaya itmiştir. Müslümanları hunharca öldürmekten geri durmayan Ermeniler, Osmanlı savunma hattını kırmak için kendi

yakınlarının yardımına koşmak isteyen ve firar eden Türk askerlerine de yardımlarda bulunmuşlardır.

Çıkan isyanlarda, koşulsuz destek gören Ermenilerin, Osmanlı Devleti içerisinde de işbirlikçileri olmuştur. Ermeni çetelerin arkasında, Taşnak Komitesi'nde ve Osmanlı Meclis-i Mebusanı'nda üyeliğı bulunanlar, Ermenilere desteklerini vermekten çekinmemişlerdir. Osmanlı Devleti karşısında, Ermeni kozunu kullanan Batılı devletlerin yanında Osmanlı Devleti'nin Müttetikisi olan Almanya'da, Ermeni meselesine kayıtsız kalmamıştır. Almanya'nın İstanbul Büyükelçisi Wangenheim notlarında, Ermenilerin Rus hayranı olmalarının kendilerini rahatsız ettiğini belirterek, Ermenilerin Alman safhına geçirilmesi gerektiğine vurgu yapmıştır. Görüleceğı üzerine Osmanlı toprakları hem içeriden hem de dışarıdan işgal edilmiştir. Her devlet amaçlarına ulaşmak için Ermenileri maddi ve manevi olarak desteklemektedir. Bu durum, Osmanlı Devleti'nin uluslararası arenada yalnızlaşmasına neden olmuştur. Bu şartlar dâhilinde Osmanlı Devleti'nin geçmişte sorun yaşamadığı ve dünyada güç dengelerini etkileyebilecek olan ABD'yi arkasına alma çabaları da daha anlaşılır bulunabilir.

İtilâf devletlerinin empyalist politikalarının bir parçası olan Ermeni meselesini sürekli gündemlerinde tutarak ve bunun için de broşür ve gazeteler bastırarak, makaleler yayınlarak, toplantılar düzenleyerek, bedava dağıtılan kitaplarla uluslararası arenada kamuoyu desteğinin Ermenilere karşı artmasına yol açmıştır. Bunların dışında Avrupa toplumlarında, toplumları kitleler halinde etkileyecek kanaat önderleri de Ermeniler hakkında felaket tellallığı yapmıştır. Batı toplumlarında hâlâ varlığını sürdüren ve her yıl Türkiye'nin önüne getirilen Ermeni meselesinin tohumları, Birinci Dünya Savaşı sırasında yoğun propagandalar sonucunda atılmıştır. İtilâf devletlerince bu çerçevede, Ermeni tehcirinden öncelikle Almanya sorumlu tutulmuştur. Ancak Ermenilerin katledildiğı yönündeki en etkili sözcülüğü can-ı gönülden üstlenen isim, ABD'nin Türkiye Büyükelçisi Henry Morgenthau'dır. Bir başka isim de Amerikalı tarihçi ve misyoner Gibbons'dur.

Ermenilerin Türk hatlarının gerisinde geniş bir ihtilaf çıkarmaları, Osmanlı ordusunu iki ateş arasında bırakmaları ve Anadolu'nun İtilâf askerlerince işgal edilmesi nedeniyle Osmanlı hükûmeti, Ermenileri düşmana yardım edebilecekleri endişesiyle dönemin şartları gereğince Tehcir Kanunu'nu çıkarmıştır. Avrupalı devletler, tehciri sadece Ermenilerin katlinin gerçekleşmesi ve Ermeni unsurunun Anadolu'dan silinmesi için bilerek çıkarıldığı inancında olmuşlardır. Esasında buna kendilerini inandırmak

istemişlerdir. Hangi ülke işgal altında olup içinde barındırdığı unsurlar ayrılıkçı, anarşist tavırlar içine girer de o devlet bunlar için önlem almaz ki? Batılı devletler tarafından işgale uğrayan ve kendi tebaası olan Ermenilerin hain davranışlarına maruz kalan Türkiye olmasına rağmen; dünya kamuoyunda zalim, barbar gösterilen de Türkiye'dir. Bu tablo emperyalizmin; ticarî, iktisadî, malî menfaatlerinin kimlerle ve hangi topraklarla ilişkili olduğu ile yakından alakalıdır. Bu da bize göstermektedir ki haklı olmanız önemli değil, büyük devletlerin menfaatleriyle örtüşüp örtüşmediğiniz önemlidir.

Osmanlı hükûmetinin tehcir kararı sonrası aldığı yoğun tepkiler, devletlerarası olduğu kadar; Ermeni lobilerinin, bunları destekleyen basın-yayın organlarının da tepkisine neden olmuştur. Bu tepkiler o kadar çok büyümüştür ki 1915-1918 yılları arasında, Avrupa neşriyatı bu konuya yoğun bir mesai harcamıştır. Ermenilerin arkalarında; kendilerini destekleyen devletler, sivil toplum kuruluşları, kiliseler, misyonerler olmasına rağmen Osmanlı Devleti'nin bu karalama kampanyasına karşı kuvvetli bir manevra yaptığı söylenemez. Osmanlı hükûmeti tehcirin Ermenilere yönelik çıkarılmadığını ve bu kanunun gerekliliklerini ifade etmeye çalışmışsa da Avrupa'daki yoğun neşriyat ve propaganda Osmanlı Devleti için bir dezavantajdır.

Osmanlı Devleti'nin Müttefikleri olan Almanya'ya göre; tehcirin alınma gerekçelerini haklı görmekle birlikte katliam ve soykırım gibi insanlık dışı tutumların sergilenmemesi noktasında Osmanlı hükûmetini uyarmıştır. Daha önce değindiğimiz gibi mesele Ermenilerle ilgili değildir. Ermeniler bir vizyon konumundadır. Ermenilerin arkasında olan devletler, savaş sırasında maruz kaldıkları malî kayıplarının peşindeydiler. Çünkü Osmanlı'nın, birtakım Ermeni tüccara karşı başkentte ve şehir merkezlerinde aldığı tedbirler ve tehcir nedeniyle; Ermeni tüccarlardan alacakları olan Alman, Avusturya-Macar bankaları ve endüstriyel kuruluşlar ya da sigorta şirketleri, bu durumdan fazlasıyla rahatsız olmuşlardır.

Savaş sırasında ve sonrasında Amerikan misyonerlerin, ABD Dışişleri'ne ve kendi birimleri olan Amerikan Board'a gönderdikleri raporlar; Ermeni millîyetçilerin görüşlerine göre hazırlanmıştır. Bunun dışında, Batılı misyonerler nezdinde Ermeniler, herhangi bir millet olmaktan çok, Hristiyanlığı kabul eden ilk milletlerden biri olmaları sebebiyle diğer Doğu milletlerinden farklı görülmüşlerdir. Bu nedenle misyonerler, savaş sırasında tarafsız kalmış, Hristiyan Avrupa devletlerini ve özellikle ABD'yi savaşa sokma çabası içinde olmuşlardır. Dolayısıyla Ermeni Meselesi Türk-Amerikan

ilişkilerinin bir parçası olmuştur. Çoğu zaman ikili ilişkilerin bozulmasında, Amerikalı misyonerlerin Ermenilerle olan diyaloglarının Osmanlı Devleti'nin ülke bütünlüğüne zarar verecek boyuta ulaşması da etkili olmuştur.

Birinci Dünya Savaşı'na katılarak, savaşın seyrini değiştiren ABD, 19. yüzyıldaki dünya siyasetinden uzak durma politikasını değiştirerek daha etkin bir rol oynamak istemiştir. Bunun en temel sebebi ABD'nin ticarî, malî beklentileridir. İlk başta ABD resmî makamlarınca daha mesafeli yaklaşılan misyonerler, temsil ettiği devletin amaçlarını gerçekleştirebilmesi ve temsil ettiği devletten gerekli desteği alabilmesi için Osmanlı topraklarında, sızma politikasını başlatmışlardır. ABD, zengin Osmanlı topraklarında kendine pazar oluştururken, misyonerler aracılığıyla sağlık, eğitim, kültür hizmetleriyle birlikte daha sevimli bir devlet olma çabasına girmiştir. İngiltere, Fransa, İtalya ve Rusya'nın, Osmanlı topraklarındaki emperyalist amaçları silahlar eşliğinde gerçekleştirmiştir. Dolayısıyla ABD, daha ucuz; ama etkili bir yol olan, misyonerlerini ve eğitim kurumlarını bu amaç noktasında değerlendirmiştir.

Savaş sırasında ABD ile bire bir savaşa girilmemesi, Osmanlı Devleti'nin bu devletle tarih boyunca hiç savaşmaması, Türk toplumunun bazı kesimlerinde olumlu etki yaratmıştır. Bu nedenle içinde başta Halide Edip'in bulunduğu Türk aydınları; savaşın hezimetinden kurtulmanın en iyi yolunun, Amerikan mandası olduğuna inanmışlardır.

Osmanlı Devleti'nde sayıları ve müesseseleri giderek artan misyonerler, Osmanlı Devleti'nin iç meselelerinin, dış müdahaleye uğramasına neden olmuşlardır. Bulundukları misyon bölgeleri ile ilgili tuttukları detaylı raporları Amerikan Dışişleri'ne sunan misyonerler, adeta devletlerinin nüfuz edecekleri alanlar hakkında da ön hazırlık yapmışlardır.

Misyonerlerin var olduğu bölgeler; zengin petrol ve maden yataklarının bulunduğu ya da jeostratejik yapısı oldukça önemli bölgelerdir. Birinci Dünya Savaşı sonrasında İtilâf devletlerinin işgal ettikleri tüm alanlar, petrol bölgeleri üzerinde olmuştur. İşgal edilen; Musul, Irak, Kerkük, Suriye, Doğu ve Güneydoğu gibi bölgeler stratejik önemi olan sahalardır. Bu nedenle bu topraklardaki paylaşımlarda en etkili rol oynayan unsurlar; misyonerler ve petrol şirketleridir. Dolayısıyla bu bölgelerde, emperyalist devletlerin isteklerine hizmet edecek yerel vasıtalarla; Ermeni ve Araplar kullanılmıştır.

Savaş sonrasında yenilen devletlerin kaderlerini belirlemek üzere toplanan Paris Barış Konferansı'na, savaşın seyrini değiştirmesi nedeniyle ve yeni dünya düzeni üzerinde söz sahibi olması gerektiğine inanılan ABD de katılmıştır. ABD, konferansta öncelikle Milletler Cemiyeti'nin kurulması yönünde ısrarcı olmuştur. Paris Barış Konferansı'na katılan Ermeni heyeti, görüşmeler boyunca, savaş sırasında İtilâf devletlerinin yanında yer aldıklarını ve yaptıkları fedakârlıkların karşılığı olarak da Ermenistan ile ilgili toprak talebinde bulunmuştur.

Ermeni Meselesi'nin görüşüldüğü Paris Barış Konferansı'nda, misyonerlerinde etkisi söz konusu olmuştur. Misyonerler, Ermenilerin sürekli zulme uğradığını ve yardıma muhtaç olduğunu belirten raporlarla ABD Başkanı Wilson'ı etki altına almaya çalışmıştır. İngiltere ve Fransa bu süreçte, savaşın getirdiği malî yıpranmışlıklarla Ermeni mandasını üstlenmek istememiştir. Rusya'ya karşı tampon bölge durumuna getirilmek için destek gören bağımsız Ermenistan'ın, kendini idare edebilecek güce kavuşması için ABD mandaterliği ısrarla istenmiştir.

Wilson'un 12. maddesi gereğince; Ermeniler devlet kurup kendi kendilerini idare edebilecek bir nüfusa da sahip olamamışlardır. Manda formülü ile Osmanlı topraklarını kendi aralarında pay etmek isteyen İtilâf devletleri, ABD'ye de Ermeni mandaterliğini, İstanbul ve Boğazlar üzerinde düşünülen mandaterliği de bırakmak istemişlerdir. Ermeni mandaterliğini yapacak olan devletin ekonomik olarak güçlü olması beklenmekte ve bundan dolayı, özellikle İngiltere, Amerikan mandasını desteklemiştir. Paris Barış Konferansı'nda çıkan karar gereğince; Osmanlı topraklarının, bazı parçalarının manda sistemine uygun olup olmadığını açıklığa kavuşturmak için araştırma yapmak üzere heyetlerin gönderilmesine karar verilmiştir.

ABD Başkanı Wilson, Amerikan mandasının, Ermenistan için gerçekleşip gerçekleşmeyeceğini anlayabilmek amacıyla Paris Barış Konferansı sırasında bölgeye; King-Crane ve General Harbord heyetlerini göndermiştir. King-Crane heyeti tarafından yapılan incelemeler neticesinde; Karadeniz'den Akdeniz'e uzanan bölgede, Ermenilerin yaşama durumlarının olmadığı görülmüştür. İncelemelerde Kilikya'nın, Suriye'nin bir parçası olamayacağı; Ermeni nüfusunun, Türk nüfusuna nazaran çok aşağılarda olduğu görülmüştür. Kurulacak olan Ermeni devleti için gerekli nüfusun olmaması, Paris Barış Konferansı'nda Ermeni nüfusunun bu bölgelerde çok olduğunu iddia eden çevrelerin tezini çürütür mahiyettedir. King-Crane heyetinin ilettiği raporlar, büyük devletlerin politikalarına ters düştüğü için uzun süre kamuoyu ile paylaşılmamıştır.

Başkan Wilson tarafından, bölgeye ikinci bir heyet olarak gönderilen Harbord heyeti, Ermenistan üzerindeki mandaterliğe karşı çıkmıştır. Açıkcası, ABD'nin manda meselesine bulaşmasını istememiş ve bunu da makul görmemiştir. Bir başka ifadeyle Harbord Heyeti, King-Crane komisyonunun üç ayrı eyalet gibi bir manda önerisini benimsememiş; aksine sınır ayırmadan küçük Asya, İstanbul ve hatta Taranskafkasya'nın aynı mandaya dâhil edilmesini belirtmiştir. Böylelikle Türkler ve Ermenilerin birbirlerine rakip olmadan, huzur içinde yaşayabilecekleri yönündeki kanatlerini belirtmiştir. General Harbord'un, King-Crane komisyonundan farklı düşünmesinde; asker kökenli olması ve olayları duygusallıktan ayırarak değerlendirmesi de etkili olmuştur. Ayrıca General Harbord'un, Sivas'ta Mustafa Kemal ile yapmış olduğu görüşme, gerçeklerin ortaya çıkması açısından etkili olmuş ve Harbord Heyeti, Batılı devletlerin, araştırılan bölgelerdeki emperyalist amaçlarını iyi sezmiştir. Bu devletlerin, Osmanlı Devleti'ni parçalamak gayesiyle mandater yönetimi istediklerini ve parçalanmış toprakların, ABD'nin mandaterliği açısından büyük bir sorun teşkil edebileceğini, bu devletler fark etmişlerdir. Harbord Heyeti'nin dile getirdiği bölgelerin bütünsel mandaterliği, ABD'nin sahip olacağı çıkarlar bütünüyle eş değer görülmesi; aksi bir durumun büyük sıkıntıların yaşanmasına sebep olabileceğini belirtmişlerdir.

Harbord Heyeti'nin yaptığı incelemeler doğrultusunda; Amerikan mandasının ABD'ye oldukça fazla malî yük getireceği ve bu durum karşısında Amerikan kamuoyunun tepkisinden çekinileceğinden dolayı manda fikrinden vazgeçilmiştir. Amerikan kamuoyunda; gazete manşetleriyle, konferanslarla, yardım çalışmalarıyla destek verilen ve ihya edilmek istenen Ermeniler, dolayısıyla ABD'nin ekonomik amaç ve menfaatleriyle eşleşmediğinden yarı yolda bırakılmıştır. Bu tablo, emperyalist amaçlar için Ermenilerin kullanıldığının da göstergesidir.

Amerikan kamuoyunda, Ermeniler üzerinde Amerikan mandasının olması gerektiği yönünde fikir birliği bulunmamaktaydı. Amerikan mandasını isteyen kesimler, Türklerden nefret eden, zulme uğrayan dindaşlarına, yardımların ulaşması için Amerikan varlığının olduğuna inanan bir gruptu. Bundan dolayı Ermeniler, bağımsız olmalı ve Türklerden ayrılmalıydılar. Ermeni meselesiyle ilgilenen misyonerler ve onlara bağlı yan kuruluşlar, bu mesele sayesinde ciddi paralar toplamışlardır. Bundan dolayı da Ermeniler, misyonerler tarafından desteklenmiştir. Ermeni sorunu ile ilgili kitaplar basılmakta ve halka satılmakta, yayınevleri, matbaalar, kiliseler, Amerikan

okulları finansmanın canlı tutulmasını sağlamaktadır. Bunların karşısında yer alan muhalif kesim ise ticaret ve iş çıkarlarına önem veren bir gruptan öteye gidememiştir.

Tehcir sırasında ve sonrasında başta Amerikalı misyonerler ve diplomatlarca destek gören Ermeniler; Amerikan yardım örgütleri ve sağlık örgütleri tarafından korunmuşlarsa da Anadolu'da varlık gösteren yeni millî iradeye de kayıtsız kalamamışlardır. 1915 yılında, Near East Relief adı ile kurulan Amerikan Yardım Örgütü, yardımlarının çoğunu Ermenilere yapmıştır. Bu yardımların finansmanı; Amerikan halkının, kiliselerinin bağışları ile gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. Bu yardımlar sayesinde birçok gayrimüslüm açlıktan kurtulmuş, tedavi edilmiş, savaş şartlarında; okullarda, yetimhanelerde ve hastanelerde barındırılmıştır.

Osmanlı Ermeni ve Rumları, Osmanlı Müslümanlarıyla kıyaslandığında çok daha iyi durumda oldukları kolaylıkla görülebilir. Amerikan Yardım Örgütü'nün temel amacı, savaşta yardıma muhtaç olan her insana yardım etmek olsaydı; Müslümanlara yaptığı yardımlar %2'lik bir oranla sınırlandırılmazdı. Kaldı ki savaşın devam ettiği yıllarda, Amerikan yetimhanelerinde, Ermenilere verilmek üzere saklanmış silah ve cephaneliklerin olduğu, Türk Askerî İstihbarat raporlarında görülmektedir. Amerikalı misyonerlerin birçok sıkıntıya rağmen insanî duygularla çeşitli yardım faaliyetlerini yürütmesi, Amerikan sevgisinin yayılmasına da neden olmuştur. Savaş ve açlık bunun oluşması için gerekli olan koşulları fazlasıyla Amerikalı misyonerlere sağlamıştır.

İstanbul Yüksek Komiseri Bristol, kesilen diplomatik ilişkileri düzeltmek ve Amerikan menfaatlerini korumak adına daha yumuşak bir politika uygulamayı uygun görmüştür. Onun bu tutumu, Türkler arasında sevilmesini sağlamıştır. Türkler için başta çok olumsuz düşüncelere sahip olan Bristol, Türkiye'de bulunduğu yıllarda, bu düşüncesinden ayrılmış, yumuşak diplomasi dilinden yana olmuştur. Bununla birlikte Amiral Bristol, Amerikan menfaatlerinin en önemli savunucularından biri de olmuştur. Amiral Bristol, Türkiye'de bulunduğu 1919-1927 yılları arasında İtilâf devletlerinin tutumlarından rahatsız olduğunu, Washington'a defalarca rapor etmiştir. Özellikle İtilâf devletlerinin desteği ile İzmir'in Yunanlılar tarafından işgalini yerinde inceledikten sonra bu düşüncesi netleşmiştir. Ayrıca itilâf devletleri arasındaki emperyalist paylaşımına karşı çıkmış, fırsat eşitliği ve Açık Kapı diplomasisini savunmuştur.

Bristol'e göre; Türkiye ve Türk insanı hakkında yazılıp çizilenler yanlıştır. Kendisi de Türkiye'ye gelmeden önce Türkler hakkında olumsuz yargılara sahip olmasına rağmen Türkiye'ye gelmesi ile bu kanısı zaman içinde değişmiştir. Bristol'e

göre; Türkiye parçalanmamalı ve bir bütün olarak kalmalıydı. Parçaları ayrılmış imparatorluk topraklarının kontrolü, bir bütünü kontrol etmekten daha zordu. Ayrıca bu durum, kendi içinde sürekli çatışmalara neden olabiliyordu. Amiral Bristol, ulus çatısı altında yaşayan farklı etnik milletlerin, huzur içinde yaşayabileceğine inanmaktaydı. O nedenle kontrol altına alınacak ve parçalanmamış Osmanlı topraklarında, Amerikan mandasını bir bütün olarak desteklemiştir. Bu yönüyle General Harbord'la hem fikir olduklarını söyleyebiliriz. Osmanlı topraklarında bulunan farklı etnik yapıların, bir çatı altında kalmasından yana fikirlerini beyan eden Amiral Bristol, Türk dostu ya da yanlısı olarak görülmüş ve bu durum kendisine yönelik muhalif bir tutumun oluşmasına neden olmuştur. Bununla birlikte, Bristol'un değerlendirmelerinin diğer Amerikalılara göre daha gerçekçi ve kabul edilebilir olduğunu da söyleyebiliriz. Bristol, Türkiye'nin bütünlüğünün Amerikan menfaatleri için gerekliliğine inanmış biri olmasına rağmen Türk dostu olarak algılanması da kendisini zaman zaman üzmüştür. Çünkü gerçekte anlaşılamadığını düşünmektedir. Bu algının muhalifler tarafından değişmemesindeki en önemli sebep; Avrupa ve ABD'de Ermeni lobilerince çok uzun yıllar yapılan olumsuz propagandaların tesiridir. Bristol, Batı'da anlatıldığı gibi Ermenilerin suçsuz ya da masum oldukları düşüncesinde olmamıştır. Türkiye'de bulunduğu sekiz yıl içinde belki de General Harbord gibi asker kökenli olması ve dürüst kişiliği nedeniyle olayları daha gerçekçi değerlendirebilmiştir.

Paris Barış Konferansı'nda Başkan Wilson, Yunanistan'ın İtilâf devletlerinin desteğiyle İzmir'e çıkarma yapmasına razı olmuştur. Bu tutumuyla Wilson, savunuculuğunu yaptığı prensipleriyle ters düşmüştür. Bu da göstermektedir ki emperyalizmin öncüleri, kendi çıkarları noktasında var olan hukuku çiğneyip haksızlıklara çanak tutabilmektedirler. İngiltere'nin Yunanistan'a verdiği desteğin arkasında, Akdeniz'deki çıkarları yatmaktadır. Yunanistan'ın kontrolü altında olacak İzmir, Akdeniz'e inen deniz yolunun, İngiltere'nin kontrolüne geçmesi anlamına gelmekteydi. Ayrıca Rusya'nın sıcak denizlere inme hayalinin önünde de bir engel teşkil edecekti. Yunanlıların İzmir'de yaptığı insanlık dışı katliamlar, ilk başta dünya kamuoyunun dikkatini çekmemişse de bir süre sonra yaşananlar, İtilâf güçlerini bile rahatsız etmiş ve mesele dünya gündemine düşmüştür. Bölgede Türklerin Rumlara zulmettiği çoğu kez beyan edilmişse de durumun teşhisinin yapılması için bölgeye, başında Amiral Bristol'un bulunduğu bir heyet gönderilmiştir.

Bristol başkanlığındaki heyet, İzmir ve çevresinde yaptıkları incelemelerde, Türklerin, Rumlara zulmettiğinin şişirilmiş bir yalan olduğunu tespit etmiştir. Türklerin, Rumlardan çok daha kötü bir durumda olduğunu gören heyet, Amiral Bristol raporu olarak tarihe geçen belge ile Türklerin haklılığını ortaya koymuştur. Bristol gerek Ermeni meselesinde olsun gerekse Rumların katledildikleri yönündeki yanlış bilgilerin ve propagandanın etkisinde kalmayarak, gerçekleri dile getiren bir irade ortaya koymuştur. Ancak bölgede mülteci durumunda olan Rumların, Yunan Adaları'na güvenli bir biçimde tahliye edilmelerinde, Amiral Bristol, Amerikan Yardım Örgütü ve Kızılhaç'ı ile birlikte koordineli çalışmış ve olayları yakından takip etmiştir.

Millî Mücadele'nin başarıyla kazanılmasından sonra kurulan yeni Türk Devleti, eskimiş Osmanlı kurumlarından kurtulmaya çalışmış; çağdaş ve millî değerler üzerine oturtan politikaları amaçlamıştır. Bu amaçla yeni Türk Devleti eğitimde de ikiliği ortadan kaldıran, Türk kültürü, tarihi ve dili üzerine ağırlık veren kanunlar çıkarmıştır. Bu net tutum, azınlık ve yabancı okulları etkilemiş ve bu okulların kadrolarında yer alan misyonerlerin tepkisine yol açmıştır. Zaman zaman alınan kararlara uymayan azınlıklar ve yabancı okullar kapatılmış ve bu durum neticesinde birçok Amerikalı misyoner de Türkiye'yi terk etmek durumunda kalmışlardır. Geriye kalan Amerikan okulları da Amerikan Board'ın aldığı kararlar neticesinde, yeni Türk devletiyle uyum içinde çalışmaya çabalamıştır.

Lozan görüşmelerine gözlemci sıfatıyla katılan ABD, gelişmelerin dışında kalmak istemeyerek, Amerikan menfaatlerinin görüşmelerde olumsuz etkilenmesinin önüne geçmeyi amaçlamıştır. İlk fırsatta Türk hükûmeti ile uygun zamanda ikili anlaşma görüşmelerinin hayata geçmesini isteyen Amerikan Heyeti, Ermeni meselesinde, Türk Heyeti'nin kararlı tutumu karşısında İtilâf devletleri ile uyumlu bir tavır içine girmiştir. Lozan'da Ermenilerin savunuculuğuna soyunan Amerikan Heyeti, Amerikan menfaatlerini dikkate alarak, Ermeni meselesini azınlık görüşmeleri sırasında bırakmak durumunda kalmıştır. Ermeni lobilerinin ve misyonerlerinin baskı ve nabız yoklama faaliyetlerine rağmen Lozan'a katılan Türk Heyeti, Ermeni konusunda taviz vermemiştir. Bu, Türkiye'nin dış politikasında bir başarı olmakla birlikte bu konuda verilebilecek en ufak taviz yeni kurulmuş ve ülkesini kalkındırmak isteyen Türkiye'nin başını ciddi manada ağrıtabilirdi. Müttefiklerin ve Amerikan Heyeti'nin Ermeni meselesinden ziyade çıkarları konusunda ısrarcı olmaları, Ermeni lobilerini hayal kırıklığına uğratmış.

Gözlemci sıfatı nedeniyle Lozan Antlaşması'nı imzalamayan ABD, iki ülke arasındaki sorunlara ağırlık vererek, ikili anlaşmalarla diplomatik temaslarda bulunmak istemiştir. Bu nedenle Lozan Antlaşması sonrası Amerikan ve Türk Heyetleri arasında yapılan görüşmeler neticesinde 6 Ağustos 1923 tarihli “ Dostluk ve Ticaret Anlaşması” imzalanmıştır. Bu anlaşmayla ABD, kapitülasyonların kaldırıldığını ve bunun yerine yeni ticarî, diplomatik ve hukukî düzenlemelerin getirildiğini, kabul etmiştir. Böylelikle Türkiye ve ABD arasında ticarî ve diplomatik temaslar kurulabilecekti.

6 Ağustos 1923 tarihli antlaşma, ABD içinde pek memnuniyet yaratmamış, muhalefet anlaşmanın 1927 yılına kadar Amerikan Senatosu'nda tartışılmasına neden olmuştur. Bunun en önemli nedeni; anlaşmanın, kapitülasyonların kaldırıldığını onaylaması, Amerikan çıkarlarını tam korumaması ve Ermeni lobilerin baskı ve tesiri altında kalınarak Lozan'ın bağımsız Ermenistan'ı içermemesi, neden olarak gösterilebilir. Anlaşmanın Senato'dan geçmemesi, Türkiye'yi rahatsız etmekle birlikte Amiral Bristol'un gayretleri neticesinde ABD ve Türkiye arasında yapılan 1927 tarihli Modus Vivendi ile diplomatik temaslar yeniden başlamış ve iki ülke arasındaki pürüzler giderilmeye çalışılmıştır.

Türk-Amerikan ilişkilerini meşgul eden Lozan ve sonrasında da belli bir gündem yaratmış olan bir konu da Chester Projesi'dir. Chester Projesi, 1908 yılında demiryolu ulaşım projesi olarak gündeme gelmiştir. Bu imtiyaz projesi, Andolu ve Ortadoğu'yu da içeren demiryolu projesi olup askerî ulaşım olanaklarına, kolaylık getirmesi açısından Osmanlı yöneticileri tarafından önemli görülmüştü. Ancak İngiltere, Fransa, Rusya ve Almanya bu projenin hayat bulmasını istememekle birlikte, projeyi engellemeye çalışmışlardır. Almanya, Bağdat demiryolu imtiyazına ters düştüğü için, İngiltere, Musul petrollerine göz koyduğu için, Rusya ise Chester Projesi kapsamında olan Samsun-Sivas hattının kendisine yakın olmasından ve Fransa ise daha önceden kendisine verilen imtiyazlara ters düştüğü için karşı çıkmıştır. Dolayısıyla 1908-1912 yıllarında bu muhalefetlerle baş edemeyen Chester grubu, 1921-1923 yıllarında mücadeleye yeniden devam etmeye çalışmıştır.

Osmanlı idaresi, demiryolları için hiçbir imtiyaz talebine kesin olumsuz cevap vermeyerek, bu projenin muammada kalmasına neden olmuştur. Bunun nedenleri arasında, devlet içindeki karar mekanizmalarının farklı dış güçlerin etkisinde olması ve devletin II. Abdulhamit döneminden kalan oyalama ve denge siyaseti gösterilebilir.

Birinci Dünya Savaşı sonrasında, ABD'nin özellikle Musul petrollerine göz dikmesi, Amerikan-İngiliz rekabetini beraberinde getirmiştir. Bu nedenle İngiltere ABD'nin Ortadoğu'da etkin rol oynamasını istememiş, gerekli koşullarda ABD'nin gücünden faydalanma yolunu seçmiştir. Mondros Mütarekesi sonrasında, İngiltere'nin Musul-Kerkük bölgesinde hâkimiyeti söz konusuydu. Türk Heyeti, Lozan'da Musul'un Misak-ı Millî sınırları içinde olduğunu savunmuş ve İngiliz-Amerikan çekişmesi nedeniyle Amerikan Heyeti, bu konuda Türkiye'yi desteklemişti. Çünkü ABD, bölgenin zengin petrol yataklarını, İngiliz şirketlerinin işletmesini istememiş, Açık Kapı politikası gereğince fırsat eşitliğinin tanınmasını istemiştir. Yani ABD, Osmanlı topraklarında Amerikan çıkarlarının artırılmasını istemekte ve desteklemekteydi.

Lozan'da çözümlenmeyen Musul meselesi, 1926 yılında İngiltere'nin lehine çözümlenmiştir. Bunun en önemli nedeni Musul meselesinde, hakem konumunda bulunan MC'nin İngiliz yanlısı olmasıydı. Ancak İngiltere'nin lehine gelişen Musul, ABD'nin bölgede İngiliz hâkimiyetini kabul etmesine neden olmuş ve Chester Projesi de ABD'nin gözünde eski cazibesini kaybetmiştir. Ayrıca Ortadoğu'da etkili, büyük ve güçlü bir şirket olan Standart Oil'in, Chester grubuna muhalefeti ve İngiliz şirketleriyle temas halinde olması, Chester grubunun ilerlemesinin önündeki en önemli engellerden biriydi.

Chester Projesi'nin hayat bulamamasındaki en önemli etken şirketin, Avrupalı devletlerin menfaatlerine ters düşmesi ve petrol şirketlerinin tutumudur. Ancak bu tek başına yeterli bir sebep değildir. Chester grubu, büyüyüp güçlü bir şirket olamamıştır. İlk başta Amerikan hükûmetinden gerekli desteği ve ilgiyi bulamamıştır. Ancak 20. yüzyılla birlikte savunma sanayisinde petrolün önem arz etmesiyle birlikte, Amerikan hükûmetinden gerekli destek ve ilgi görmeye başlayan şirket, Amerikalı ve Kanadalı ortakları arasında başlayan anlaşmazlıklar yüzünden güç kaybetmiştir. Dolayısıyla söz konusu şirket ortakları, şirketle olan yollarını ayırmayı tercih etmişlerdir.

Devletlerarası ilişkilerde, çok fazla öneme sahip stratejik mamuller, yüzyılların getirdiği ihtiyaca göre değişse bile devletlerin dış politikalarını olumlu ya da olumsuz etkilemektedir. Osmanlı Devleti'nin stratejik önemi olan zengin topraklar üzerinde olması, önemli ticaret yolu ağlarına sahip olması, birçok devletin iştahını kabartmıştır. Sanayi Devrimi ile gelişen Avrupa'nın gerisinde kalan Osmanlı Devleti, emperyalizm politikalarına ayak uydurmakta zorlanmıştır. Sürekli savaşlar nedeniyle ekonomik sıkıntı içinde olan Osmanlı Devleti, Avrupalıların Osmanlı topraklarında sebep

oldukları etnik düşmanlık ve karışıklıklarla da mücadele etmek durumunda kalmıştır. Osmanlı Devleti'nin bütünlüğüne karşı oynanan bu oyunlar, etkili olmuş ve birçok millet, misyonerlerin tahrikleri ve millîleştirme politikalarıyla Osmanlı Devleti'nden ayrılmıştır. Batılı devletlerin amacı, Osmanlı topraklarını çıkar ve menfaatlerine göre küçük parçalara ayırarak daha rahat sömürebilmektir.

Birinci Dünya Savaşı'nda, tercihini Almanya'dan yapan Osmanlı hükûmeti savaşı kaybetmiş ve savaştan yenik çıkmıştır. Daha sonra Mustafa Kemal ve arkadaşlarının ve isimsiz birçok vatan evladının çabaları ile kurulan yeni Türk Devleti de Batılıların, emperyalist amaçlarının dışında kalamamıştır. Emperyalizm, amacına ulaşmak için her yolu denemektedir. Bu nedenle Türkiye, içindeki Rum, Ermeni, Kürt, Süryani vb. unsurları kullanmaktan vazgeçmemiştir. Bu nedenle gerek ülke içinde gerekse uluslararası arenada, ayrılıkçı hareketlerin önüne geçecek sağlam politikalar belirlenmelidir. Türkiye'nin önüne getirilen azınlık haklarıyla ilgili meselelere karşı, özellikle Ermeniler, Türk tezini savunan tez ve kitapların birçok yabancı dile çevrilmesi, objektif film ve belgesellerin çekilmesi, konferans, panel, toplantı vb. faaliyetlerin yapılması ve Türkiye, uluslararası nitelikte medya desteğini elde etmelidir.

1923'ten sonra Türkiye Cumhuriyeti, ülke içinde kalkınma hareketlerine hız verirken, komşularıyla ve Avrupalı devletlerle barışçıl ikili ilişkilere girmeye çalışmıştır. Bunda da oldukça başarılı olmuştur. Ancak Birinci Dünya Savaşı sonrasında Paris Barış Konferansı'nda Almanya'ya imzalatılan Versay Antlaşması, Alman halkına oldukça ağır gelmiştir. Bu anlaşmayı oldukça ağır bulan Almanya, 1930'lu yıllardan itibaren saldırgan tutumlar içine girmiştir. Bu sürece İtalya'nın da katılması, başta İngiltere ve Fransa'yı rahatsız etmiştir. Dünya yeni bir savaşa doğru sürüklenmekte ve devletlerin, çıkar ve menfaatlerine göre devletlerarasında yeniden bir kutuplaşmayı da başlatmıştır.

Türkiye'nin başlayacak bir yeni savaşta tarafsız olmasını isteyen İngiltere, giderek artan Almanya ve İtalya tehlikesine kayıtsız kalamamıştır. Türkiye'nin stratejik konumu nedeniyle tavrını değiştiren İngiltere, Türkiye'nin II. Dünya Savaşı'na katılması yönünde baskılar yapmaya başlamıştır. Genel olarak denilebilir ki; İkinci Dünya Savaşı, birçok memleketi etkilediği gibi Türkiye'yi de etkilemiştir. Türkiye, harbe hazırlanmanın bütçeye getirdiği ağır yük, içeride de birçok sıkıntı ile yüz yüze gelmek durumunda kalmıştır. Ancak bu sıkıntılı süreçte; su, ziraat, demiryolu işleri ve özellikle eğitim sahası, önceki yıllara oranla daha da ileriye götürülmeye çalışılmıştır.

Diğer yandan İngiltere'nin de etkisiyle ABD, Türkiye'nin taraf dışı tutumundan rahatsızlık duymaya başlamıştır. Belli bir denge politikası içinde Almanya ile ilişkilerini sürdüren Türkiye, görüntü itibarıyla de olsa II. Dünya Savaşı'nda İngiltere ve ABD'nin yanında yer almıştır. Ancak Türkiye'nin savaşın içinde bire bir olmaması, Türk dış politikasının bir başarısı gibi gösterilse de Almanya ve İtalya tehlikesine karşı ABD'den aldığı yardımlar, daha sonraki yıllarda Türk dış politikasının ABD eksenine girmesine neden olmuştur.

Tüm bunları özetleyecek olursak; tarihi geçmişi çok eskilere dayanan bu topraklar, önemli stratejik enerji koridoru üzerinde bulunmaktadır. Aynı zamanda çok farklı etnik ırk ve dinde birçok insana ev sahipliği yapmaktadır. Dolayısıyla Batılı devletlerin temsilcileri olan birçok yabancı şirket, bu topraklar üzerinde söz sahibi olmak ve bu zenginliklerden faydalanmak isteyecektir. Özellikle Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde yoğun olarak hissedilen yabancı işgali, farklı biçimlere bürünerek kendini güncellemiştir. Yabancı işgali sadece savaş ya da silahların gölgesinde olmamıştır. Kimseyi ürkütmeden, sızma politikalarıyla da gerçekleşmiştir. Bu işgaller; ticaretle, misyonerlerle, büyük şirketlerin hissedar olmasıyla ve milliyetçilik çalışmalarıyla olmuştur. Dolayısıyla Anadolu ve Ortadoğu'da sürekli bir barış ortamından söz etmemiz ne yazık ki mümkün olmamıştır. Amerikalı birçok misyonerin, Washington'a gönderdikleri raporlarda, Anadolu ve Ortadoğu'daki idarenin oldukça kötü olduğunu belirtmiş, bu zaafıtan da faydalanma yoluna gitmişlerdir. Irklar arasında etnik kargaşa yaratılarak oluşturulan kaostan faydalanan emperyalist güçler, bu oyunu hep kullanmışlardır. İçinde bulunduğumuz yüzyılda da ırklar üzerinde etnik ayrımcılık yapılarak Ortadoğu rezervlerine hakim olunmak istenmektedir.

Bu nedenle eğitim, ticaret, diplomasi vb. konularda uzun süreli belirli bir dış politika seçilmelidir. Yabancı misyonerlerin ve özellikle Ermeni lobilerini destekleyen ABD ve birçok Batılı Devlet, Avrupa kamuoyunda Türklerin kötü algılanmasına neden olmuştur. Bu nedenle Türkiye'nin olumlu bir şekilde tanıtılması konusunda; günümüzde büyükelçiliklerimize, diplomatlarımıza da ayrıca önemli işler düşmektedir. Türkiye; Avrupa'da güçlü Türk şirketlerine olan desteğini arttırarak, Türk lobisi çok daha fazla güçlendirmelidir.

BİBLİYOGRAFYA

I-ARŞİVLER

A-T. C. Başbakanlık Osmanlı Arşivi

BOA. Sadaret Evrakı. Tasnif Kodu: MKT. MHM, 616/ 5.

BOA, DH. ŞFR. 55/ 327.

BOA, HR. SYS. 2878/16. 2878/11. 2878 /1. 2799 / 43. 2873/ 5. 2881/ 11. 181/ 37.

BOA, HR. İM. 37 / 8. 29/ 27. 172 / 45. 130 / 70. 37/ 14. 60 /16. 234 / 81. 165/ 82. 172/ 34. 172/ 66. 101/ 89. 62 / 8.

B-T. C. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi

BCA, F: 030. 10. **BCA, F:** 030. 01. **BCA, F:** 030. 10.0.0. **BCA, F:** 030. 18. 1. 1.

BCA, F: 490. 01. **BCA, F:** 030.18.0.0. **BCA, F:** 030. 18. 01.02. **BCA, F:** 030. 18. 01.01. **BCA, F:** 030. 18. 01. 02. **BCA, F:** 030. 18. 02. **BCA, F:** 030. 18. 0. **BCA, F:** 030. 01.02. **BCA, F:** 180. 09.

C- Genel Kurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Arşivi

ATASE, ISH . 48 /105-1. 48 / 58-1. 33/30-1. 206/ 31-1. 30 /4-1. 571/ 62-2. 571 / 62-3. 636 / 3-1. 636 / 3-2. 632/ 112-1. 30 / 22-1. 48 / 112-1. 30 / 43-1. 646/ 50-1. 646 / 34-1. 646/ 82-1. 58 / 73-1. 617/ 59-1. 617/ 59-2. 617/ 59-3. 649 / 59-3. 649 / 59-4. 649 / 59-5.

D-Amerikan Arşivi

1-ABCFM Arşivi

Papers Of The American Board Of Commisioners For Foreign Missions-
Microfilm Reel 504.

Papers Of The American Board Of Commisioners For Foreign Missions-
Microfilm Reel 505.

2- American National Archives

National Archives Microfilm Publications, Records Of The Department Of State Relating To Internal Affairs, Microfilm Pblcation M1224, Roll 12.

II-Resmî Yayınlar

A-Düstur

B-TBMM Zabıt Ceridesi

Devre: 1, İçtima Senesi: 1, C: 1, 16. İçtima, TBMM Matbaası, Ankara, 1959.

Devre: 1, İçtima Senesi: 1, C: 2, 19. İçtima, TBMM Basımevi, Ankara, 1981.

Devre: 1, İçtima Senesi: 3, C: 19, 31. İçtima, TBMM Matbaası, Ankara, 1959.

Devre: 1, İçtima Senesi: 1, C: 3, 53. İçtima, TBMM Matbaası, Ankara, 1981.

Devre: 1, İçtima Senesi: 3, C: 20, 56. İçtima, TBMM Matbaası, Ankara, 1959.

Devre: 1, İçtima Senesi: 3, C: 24, 32. İçtima, TBMM Basımevi, Ankara, 1960.

Devre: 1, İçtima Senesi: 4, C: 28, 20. İçtima, TBMM Matbaası, Ankara, 1961.

Devre: 1, İçtima Senesi: 1, C: 1, 2. İçtima, TBMM Matbaası, Ankara, 1959.

III- YAYINLANMIŞ ARŞİV BELGELERİ

Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri IV, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1991.

Hüseyin Nazım Paşa, *Ermeni Olayları Tarihi*, Cilt: I, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 1994.

Osmanlı Belgelerinde Ermeni-Amerikan İlişkileri (1896-1919), Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2007.

Osmanlı Belgelerinde Millî Mücadele ve Mustafa Kemal Atatürk, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayın No: 88, Ankara, 2007.

Türkiye Cumhuriyeti Hariciye Vekâleti, *Türkiye ile Amerika Hükümet-i Müttehidesi Beynindeki Münasebatın Tanzimi Zimmında Hariciye Vekili Doktor Tevfik Rüştü Beyefendi Hazretleriyle Amerika Mümessil-i Siyasîyesi Amiral Mark L. Bristol Arasında Te'ati Olunan Notalar*, Ankara, 1927.

Türkiye Cumhuriyeti Hariciye Vekâleti, *Türkiye Cumhuriyeti ile Amerika Müttahit Devletleri Arasında Ticaret ve Seyrisefain Muahedenamesi*, Ankara, 1929.

Türkiye Cumhuriyeti Hariciye Vekâleti, *Türkiye Cumhuriyeti ile Amerika Müttehit Devletleri Arasında İkamet Muamelesi*, Ankara, 1931.

IV-GAZETELER

A-Türkçe Gazeteler

Vakit, İkdâm, Alemdar, Tasvir-i Efkâr, Sabah, İleri, Hâkimiyet-i Millîye, Akşam, Son Posta

B- Yabancı Gazeteler

The New York Times, The Westfield Leader

V- TETKİK ESERLER

A- Tezler

AKAR, Hulusi, *Harbord Military Mission to Armenia: “ The Story Of An American Fact Finding Mission and Its Effects On Turkish-American Relations”*, Basılmamış Doktora Tezi, Boğaziçi Üniversitesi, İstanbul, 2000.

AR, Kamil Necdet, *Türk-Amerikan İlişkileri Çerçevesinde Ermeni Meselesi (1918-1923)*, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı, Türkiye Cumhuriyeti Tarih Ana Bilim Dalı, Basılmış Doktora Tezi, İzmir, 2009.

ARAS, Ahmet, *Amerikan Belgelerinde II. Dünya Savaşı Sonrası Türkiye (1945-1950)*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Ankara, 2007.

AYKAR, Hakan, *Bismarck ve II. Wilhelm’in Osmanlı Üzerine Düşünceleri*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Muğla Üniversitesi, Muğla, 2003.

AKYUL, Mustafa, *Osmanlı Devleti’nin Yıkılması’nda Misyonerlik Faaliyetlerinin Etkileri (1839-1923)*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları Ana Bilim Dalı İslam Tarihi Bilim Dalı, Ankara, 2007.

- ATEŞ, Gürkan, *Türk Toplumunda Sosyo-Kültürel Çözülme ve Misyonerlik*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Ana Bilim Dalı Din Sosyolojisi Bilim Dalı, Konya, 2006.
- BULUT, Semih, *Atatürk Dönemi Türkiye-ABD İlişkileri (1923 -1938)*, Hacettepe Üniversitesi, Basılmış Doktora Tezi, Ankara, 2008.
- CENGİZ, Abit, *1929 Ekonomik Krizi'nin İstanbul'a Etkisi*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Ana Bilim Dalı, İstanbul, 2008.
- ÇANKAYA, İsmigül, *Millî Mücadele Dönemi Türk Amerikan İlişkileri*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Bilim Dalı, Ankara, 2002.
- ÇATALÇAM, Aytekin, *1923-1938 Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası'nda Lozan'ın Etkisi*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı, İstanbul, 2008.
- ÇETİNKAYA, Selma, *1915-1923 Yılları Arasında Türkiye'deki Ermeni Yetimleri*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri, 2009.
- DAĞISTAN, Adil, *Türk-Fransız İlişkileri*, Basılmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Ankara, 1992.
- DELGADİLLO, Charles Edward, *Facing The New Turkey: The Turco-American Treaty Of Lausanne, 1900-1927*, Master Thesis, California State University, 2001.
- ERCAN, Mustafa Alpay, *XX. Yüzyılın İkinci Çeyreğinde Türkiye Almanya İlişkileri (1923-1945)*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı, Kars, 2006.
- ERDEM, Nilüfer, *Yunan Tarihçiliğinin Gözüyle Anadolu Harekâtı 1919-1923*, Basılmış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Atatürk ilkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, İstanbul, 2009.
- GÜR, Ebru, *Lozan Konferansı'nın Türk Basınına Yansımaları*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı, Elazığ, 2006.

- GÜRBÜZ, Mehmet Vedat, *An Overview Of Turkish- American Relations And Impact On Turkish Military, Economy, Economy And Democracy, 1945-1952*, Doctor Of Philosophy(History), University Of Wisconsin-Madison, 2002.
- HALİFEOĞLU, Meral, *Tarsus Amerikan Koleji'nin Kuruluşu, Gelişimi ve Faaliyetleri*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Elazığ, 2007.
- HELSETH, William Arthur, *Turkey And The United States*, Princeton University, Washington, 1957.
- KANAT, Çiğdem Avcı, *Türk Amerikan İlişkileri ve Basındaki Yansımaları (1945-1952)*, Basılmamış Yüksek Lisan Tezi, İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Ana Bilim Dalı, İstanbul, 2006.
- KARAKAŞ, Ömer, *Lozan Tutanaklarına ve TBMM Zabıt Ceridelerine Göre Lozan'da Azınlıklar Meselesi*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı, Ankara, 2008.
- KAYA, Abdulkadir, *Sevr ve Lozan'da Sınırlar ve Toprak Meselesi*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Ankara, 2007.
- KAZANCI, Beytullah, *Lozan ve Montrö Anlaşmalarında Türk Boğazlarının Durumu*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı, Ankara, 2007.
- KELLER, Barbara Jean *The United States and Armenia, 1914 to 1920: The Armenian Mandate*, Master Thesis, California State College, California, 1969.
- KIRANLAR, Safiye, *Savaş Yıllarında Türkiye'de Sosyal Yardım Faaliyetleri (1914-1923)*, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, İstanbul, 2005.
- KIRAY, Atila, *Tarihte Manda-Himaye Kavramsallaştırması ve Millî Mücadele'deki Yansımaları*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul, 2000.
- KODAMAN, Barçın, *Sevr ve Lozan'da Ermeni Sorunu*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Isparta, 2002.

- MORDOĞAN, Cavidan, *Türk-Amerikan İlişkilerinde Kriz Diplomasisi*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Atılım Üniversitesi Uluslar Arası İlişkiler Ana Bilim Dalı, Ankara, 2010.
- ÖZBEK, Pınar *Missionaries And Near East Relief Society In The US Foreign Policy Towards The Armenian Question, 1915-1923*, A Thesis Submitted To The Graduated School Of Social Sciences of Middle East Technial University, December, Ankara, 2009.
- ÖZBOY, Hasan, *Kayseri 'de Amerikan Misyoner Faaliyetleri ve Talas Amerikan Koleji*, Basılmamış Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri, 1995.
- ÖZCAN, Bekir Cihan Özcan, *II. Dünya Harbinde (1939-1945) The New York Times'a Göre Amerikan Kamuoyu'nun Türkiye'ye Bakışı*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Ankara, 2007.
- ÖZKAN, Kenan, *Türkiye ABD İlişkileri (1918-1923)*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir, 2006.
- ÖKTEN, Kazım, *Montreux Boğazlar Sözleşmesi*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Tarih Ana Bilim Dalı, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne, 2008.
- ÖZTÜRK, Neslihan, *Türk-Amerikan Diplomatik İlişkileri (1870-1930)*, Marmara Üniversitesi, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2005.
- SEMİZ, Yaşar, *Türk-Amerikan Münasebetleri Işığında Chester Projesi*”, Basılmış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Ankara, 1987.
- ŞAN, Hüseyin Anıl, *Kurtuluş Savaşında Derneklerin Rolü*, Yeterlilik Tezi (İçişleri Bakanlığı Dernekler Daire Başkanlığı), Ankara, 2008.
- TAŞKIN, Faruk, *Amerikan Misyoner Okullarından Merkezi Türkiye Koleji (1876-1914)*, Mersin Üniversitesi, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Mersin, 2007.
- TAŞKIN, Hüseyin, *Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne Girişi ve Türk Basınındaki Yansımaları (1930-1932)*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Ankara, 2006.
- TRASK, Roger Reed, *The Relations Of The United States And Turkey 1927-1939*, The Pennsylvania State University, August 1959.

- TÜRK, İsmail, *Atatürk Dönemi Türk Amerikan İlişkileri (1920-1938)*, İnönü Üniversitesi, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Malatya, 2006.
- TÜRKDOĞAN, Berna, *Türk Ermeni İlişkileri (Tehcirden Günümüze)*, Basılmış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı, Ankara, 2006.
- TÜRKMAN, Sayim, *Amerika Birleşik Devletleri'nin Ortadoğu Politikası ve Türkiye'ye Yansımaları (1919-1973)*, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara, 2005.
- ULUSOY, Şaban, *Robert Koleji ve Yabancı Okullara Yönelik Atatürk Döneminde Yapılan Düzenlemeler*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı, Van, 2005.

B- Kitaplar

- AÇIKSES, Erdal, *Amerikalıların Harput'taki Misyonerlik Faaliyetleri*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2003.
- AÇIKSES, Erdal-DOĞANAY, Rahmi, *Amerika'nın Yüz Yıllık Ortadoğu Hayali Chester Projesi*, Fırat Üniversitesi Basımevi, Elazığ, 2010.
- Ahmet Rüstem Bey, *Cihan Harbi ve Türk Ermeni Meselesi*, Baskı 2, Çeviren Cengiz Aydın, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul.
- AKALIN, Cüneyt, *Atatürk- Mac Arthur Görüşmesinin İç Yüzü (Bir Soğuk Savaş Yalanı)*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2006.
- _____, *Soğuk Savaş ABD ve Türkiye-1 (1945-1952)*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2003.
- AKÇORA, Ergünüz, *Van ve Çevresinde Ermeni İsyanları (1896-1916)*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul, 2007.
- AKGÜN, Seçil, *General Harbord'un Anadolu Gezisi ve Ermeni Meselesine Dair Raporu*, İstanbul, 1981.
- _____, *Halifelik'in Kaldırılması ve Lâiklik (1914-1928)*, Temel Yayınları, İstanbul, 2006.
- _____, ULUĞTEKİN, Murat, *Hilâl-i Ahmer'den Kızılay'a*, Beyda Basımevi, Ankara, 2000.

- AKŞİN, Aptülâhat, *Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasisi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1991.
- AKŞİN, Sina, *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*, İmge Yayınları, Ankara, 2009.
- _____, *İstanbul Hükûmetleri ve Millî Mücadele*, Cilt: I, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2004.
- _____, *İstanbul Hükûmetleri ve Millî Mücadele*, Cilt: II, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2004.
- _____, *Kısa Türkiye Tarihi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Baskı 8, İstanbul.
- AKYÜZ, Yahya, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1998.
- ALBAYRAK, Mustafa, *Millî Mücadele Dönemi'nde Batı Anadolu Kongreleri*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1998.
- AR, Kamil Necdet, *Türk-Amerikan İlişkileri Çerçevesinde Ermeni Meselesi (1918-1923)*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2011.
- ARI, Tayyar, *Geçmişten Günümüze Ortadoğu Siyaset, Savaş ve Diplomasi*, Mkm Yayınları, Baskı 4, Bursa, 2008.
- ARIBURNU, Kemal, *Sivas Kongresi*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1997.
- ARMAOĞLU, Fahir, *19. Yüzyıl Siyasî Tarihi (1789-1914)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- _____, *20. Yüzyıl Siyasî Tarihi*, Cilt: I-II, Alkım Yayınları, İstanbul, 2007.
- _____, *Belgelerle Türk-Amerikan Münasebetleri*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1991.
- ATABEY, Figen, *Karadeniz'de Türk Donanması: Birinci Dünya Harbi ve Millî Mücadele Dönemi*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2006.
- ATAÖV, Türkkaya, *Amerikan Başkanları*, İleri Yayınları, İstanbul, 2009.
- _____, *Amerika, Nato ve Türkiye*, Aydınlik Yayınları, Ankara, 1969.
- ATATÜRK, Mustafa Kemal, *Nutuk*, Cilt: I, Kamer Yayınları, İstanbul, 1999.
- ATAY, Falih Rıfkı, *Çankaya*, Pozitif Yayınları, İstanbul, 2009.
- AVCI, Halil Ersin, *İngiliz Gizli Raporu: Türkiye 1908*, Emre Yayınları, İstanbul, 2005.
- AVCIOĞLU, Doğan, *Millî Kurtuluş Tarihi 1838'den 1995'e*, Tekin Yayınları, Ankara 2006.

- AYBARS, Ergün, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi – I (Kuruluş)*, Zeus Yayınları, İzmir, 2008.
- AYDEMİR, Şevket Süreyya, *Tek Adam (1919-1922)*, Remzi Kitapevi, Cilt: II, Baskı 27, İstanbul, 2010.
- _____, *Tek Adam*, Remzi Kitapevi, Cilt: III, Baskı 24, İstanbul, 2008.
- AYIŞIĞI, Metin, *Kurtuluş Savaşı Sırasında Türkiye'ye Gelen Amerikan Heyetleri*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2004.
- BAL, İdris-ÇUFALI, Mustafa, *Dünden Bugüne Türk Ermeni İlişkileri*, Nobel Yayınları, Ankara, 2003.
- BALİ, Rıfat N., *The Saga Of A Friendships Asa Kent Jennings And The American Friends of Turkey*, Libra Yayınları, İstanbul.
- BAKER, Ray Stannard, *What Wilson Did At Paris*, New York, 1920.
- BARKAY, Gül İnanc, *ABD Diplomasisinde Türkiye (1940-1943)*, Büke Yayınları, İstanbul, 2001.
- BARTON, James L., *Story Of Near East Relief (1915-1930)*, An Interpretation, The Macmillan Company, New York, 1930.
- BAŞAK, Tolga, *İngiltere'nin Ermeni Politikası (1830- 1923)*, IQ Yayınları, İstanbul, 2008.
- BAYUR, Yusuf Hikmet, *Türkiye Devletinin Dış Siyaseti*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1995, Ankara.
- BİLGİN, Deniz, *ABD'li Gözüyle Sivas Kongresi*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2004.
- BIYIKLI, Mustafa, *Batı İşgalleri Karşısında Türkiye'nin Ortadoğu Politikaları (Atatürk Dönemi)*, Gökkuşbu Yayınları, İstanbul, 2006.
- BOSTANCIOĞU, Burcu, *Türkiye ABD İlişkilerinin Politikası*, İmge Yayınları, Ankara, 2008.
- BOZKURT, Mahmut Esat, *Atatürk İhtilali I-II*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2008.
- BRYCE, James-TOYNBEE, Arnold, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Ermenilere Yönelik Muamele 1915-1916*, Cilt: 1, Baskı 1, Çeviren Ahmet Güner, Pencere Yayınları, İstanbul, 2005.
- BRYSON, Thomas A., *American Diplomatic Relations With The Middle East (1784-1975): A Survey*, The Scarecrow Press, Metuchen 1977.
- BUDAK, Mustafa, *Misak-ı Milli'den Lozan'a*, Kure Yayınları, Baskı 4, İstanbul, 2008.

- BÜYÜKKARCI, Süleyman, *Türkiye’de Amerikan Okulları*, Yelken Yayınları, Baskı 2, Konya, 2004.
- CAN, Bilmez Bülent, *Demiryolundan Petrole Chester Projesi (1908-1923)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2000.
- CHURCİL, Winston S., *II. Dünya Savaşı Hatıraları Savaşın Alaca Karanlık Dönemi 1939-1940*, Örgün Yayınları, İstanbul, 2004.
- ÇAKMAK, Zafer, *İzmir ve Çevresinde Yunan İşgali ve Rum Mezalimi*, Yeditepe Yay., İstanbul, 2007.
- ÇELEBİ, Mevlüt, *Millî Mücadele Döneminde Türk-İtalyan İlişkileri*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2002.
- ÇELİK, Kemal, *Millî Mücadele’de Adana Havalisi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1999.
- ÇEVİK, Zeki, *Millî Mücadele’de Müdafaa-i Hukuk’tan Halk Fırkasına Geçiş (1918-1923)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2002.
- ÇEVİKER, Gülsevim, *Amiral Bristol Hemşirelik Okulu (1920-1999)*, Vehbi Koç Yay. İstanbul, 2012.
- ÇOLAK, Mustafa, *Enver Paşa: Osmanlı- Alman İttifakı*, Yeditepe Yayınları, İstanbul, 2008.
- DER: SCHWEİZER, Max, *Ankara ve Lozan Arasında*, Phoenix Yayınları, Ankara, 2005.
- DER: SÖNMEZOĞLU, Faruk, *Türk Dış Politikasının Analizi*, Der Yayınları, Baskı 3, İstanbul, 2004.
- DERİNGİL, Selim, *Denge Oyunu-İkinci Dünya Savaşı’nda Türkiye’nin Dış Politikası*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1994.
- DİNÇER, Nahid, *Yabancı Özel Okullar*, Er-Tu Matbaa, İstanbul.
- DURU, Orhan, *Amerikan Gizli Belgeleriyle Türkiye’nin Kurtuluş Yılları*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2007.
- EARLE, Edward Mead, *Bağdat Demir ve Petrol Yolu Savaşı (1903-1923)*, Örgün Yayınevi, İstanbul, 2003.
- ED: ÇAKMAK, Haydar, *Türk Dış Politikası (1919- 2008)*, Platin Yayınları, Ankara, 2008.
- ED: GÜZEL, Hasan Celal, *Osmanlı’dan Günümüze Ermeni Sorunu*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2001.

- ED: NASKALİ, Emine Gürsoy-Aylin Koç, *Savaş Çocukları Öksüzler ve Yetimler*, Baskı: Umut Kâğıtçılık, İstanbul, 2003.
- ED: JOHNSON, Clarence Richard, *İstanbul 1920*, M. A, Çeviren Sönmez Taner, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2008.
- ED: ORAN, Baskın, *Türk Dış Politikası (1919-1980)*, Cilt: I, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009.
- ENGİN, Vahdettin, *II. Abdulhamid ve Dış Politika*, Yeditepe Yayınları, İstanbul, 2007.
- ERDOĞAN, Dilşen İnce, *Amerikan Misyonerlerin Faaliyetleri ve Van Ermeni İsyanları (1896)*, IQ Yayınları, İstanbul, 2008.
- ERGÜN, Mustafa, *Atatürk Devri Türk Eğitimi*, Ocak Yayınları, Ankara, 1997.
- ERHAN, Çağrı, *Türk Amerikan İlişkilerinin Tarihsel Kökenleri*, İmge Yayınları, Ankara, 2001.
- _____, *Beyaz Savaş: Türk-Amerikan İlişkilerinde Afyon Sorunu*, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 1996.
- ERİM, Nihat, *Devletlerarası Hukuku ve Siyasî Tarih Metinleri*, Cilt: I, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1953.
- EROL, Mine, *Türkiye 'de Amerikan Mandası Meselesi*, İleri Basımevi, Giresun, 1972.
- ERTUĞRUL, Halit, *Kültürümüzü Etkileyen Okullar*, Nesil Yayınları, Baskı 9, İstanbul, 2005.
- ERTÜRK, Hüsamettin, *İki Devrin Perde Arkası*, Sebil Yayınları, İstanbul, 1996.
- ESENBEL, Melih, *Türkiye 'nin Batı İle İttifaka Yönelişi*, İsis Yayınları, İstanbul, 2000.
- EYİCİL, Ahmet, *Siyasî Tarih (1789-1939)*, Gün Yayınları, Baskı 2, Ankara, 2005.
- EVANS, Laurance, *Türkiye 'nin Parçalanması ve ABD Politikası (1914- 1924)*, Örgün Yayınları, İstanbul, 2003.
- FENDOĞLU, Hasan Tahsin, *Modernleşme Bağlamında Osmanlı- Amerika İlişkileri*, Beyan Yayınları, İstanbul, 2002.
- FIFE George Buchanan, *How the American Red Cross Met The American Army In Great Britain The Gateway To France*, New York, 1920.
- GATES, Caleb F., *Not to Me Only*, Princeton, Londra, 1940.
- GENCER, Ali İhsan-Ali Fuat Örenç-Metin Ünver, *Türk Amerikan Silah Ticareti Tarihi*, Doğu Kütüphanesi Yayınları, İstanbul, 2008.
- GENCER, Fatih, *Ermeni Soykırım Tezinin Oluşum Sürecinde Amerikan Yakındoğu Yardım Komitesi*, Alternatif Yayınları, İstanbul, 2006.

- GİLBERT, Martin, *Winston S. Churchill (The Challenge Of War 1914-1916)*, Boston, 1971.
- GOLOĞLU, Mahmut, *Erzurum Kongresi*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2008.
- GORYANOF, Sergey, *Rus Arşiv Belgelerine Göre Boğazlar ve Şark Meselesi*, Hazırlayan Dr. Ali Ahmetbeyoğlu- Dr. İshak Keskin, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2006.
- GÖNLÜBOL, Mehmet- SARAR, Cem vd., *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1995)*, Siyasal Kitapevi, Baskı 9, Ankara, 1996.
- GRAVES, P. Philip, *Osmanlı'dan Günümüze Türk- İngiliz İlişkileri (1789-1939)*, Çeviren Yılmaz Tezkan, 21. Yüzyıl Yayınları, Ankara, 1999.
- GREW, Joseph, *Lozan Günlüğü*, Çev. Kadri Mustafa Orağlı, Multilingual Yayınları, İstanbul, 2001.
- _____, *Gazi ve İsmet Paşa-Çalkantılı Dönem (1922-1932)*, Çeviren M. Aşkın-N. Uğurlu, Baskı 3, Örgün Yayınları, İstanbul, 2005.
- GROUSSET, Rene, *Asya'nın Uyanışı*, Yayına Hazırlayan Doç Dr. Saadettin Gömeç, Akçağ Yayınları, 1999, Ankara.
- GÜLBOY, Burak, *Birinci Dünya Savaşı Tarihi*, Altın Kitaplar Yayınları, İstanbul, 2004.
- GÜLER, Ali, *Osmanlı'dan Cumhuriyete Azınlıklar*, Türkar Yayınları, Baskı 2, Ankara, 2007.
- GÜNAY, Nejla, *Maraş'ta Ermeniler ve Zeytin İsyanları*, IQ Yayınları, İstanbul, 2007.
- GÜNDÜZ, Şinasi-Mahmut Aydın, *Hristiyan Misyonerler, Yöntemleri ve Türkiye'ye Yönelik Faaliyetleri (Misyonerlik)*, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2002.
- GÜRÜN, Kamuran, *Ermeni Dosyası*, Remzi Kitabevi, Baskı 7, İstanbul, 2005.
- İLGÜREL, Mücteba, *Millî Mücadele'de Balıkesir Kongreleri*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, İstanbul, 1999.
- İLTER, Erdal, *Türkiye'de Sosyalist Ermeniler ve Silahlanma Faaliyetleri (1890-1923)*, Turan Yayınları, İstanbul, 1995.
- İNÖNÜ, İsmet, *Hatıralar*, Bilgi Yayınları, Baskı 3, Ankara, 2009
- _____, *İstiklal Savaşı ve Lozan*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1993.

- HAYDAROĞLU, İlknur Polat, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Yabancı Okullar*, Ocak Yayınları, Ankara, 1993.
- HATİPOĞLU, Süleyman, *Türk- Fransız Mücadelesi*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2001.
- HELMREICH, Paul C., *Sevr Entrikaları Büyük Güçler, Maşalar, Gizli Anlaşmalar ve Türkiye'nin Taksimi*", Çev. Şerif Erol, Sabah Kitapları Yayınları, İstanbul, 1996.
- HOLMES, Mary Caroline, *Urfa'da Ermeni Yetimhanesi (1919-1921)*, Çeviren Vedii İlmen, Yaba Yayınları, İstanbul, 2005.
- JENKİNS, Hester Donaldson, *Robert Kolej'in Kızları*, Çeviren Ayşe Aksu, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2008.
- JAESCHKE, Gotthard, *Kurtuluş Savaşı İle İlgili İngiliz Belgeleri*, Çeviren Cemal Köprülü, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1971.
- JOHNSON, Brian, *Eğitim Alanında Günümüze Aktarılan Bir Miras*, Çeviren Handan Cingi, Sev Yayınları, 2006.
- KANTARCI, Şenol, *Amerika Birleşik Devletlerinde Ermeniler ve Ermeni Lobisi*, Aktüel Yayınları, İstanbul, 2004.
- _____, *Ahmed Rüstem Bey*, Doğan Kitap Yayınları, İstanbul, 2009.
- KARABEKİR, Kazım, *Gizli Harp (İstihbarat)*, Kamer Yayınları, İstanbul, 1998.
- _____, *İstiklal Harbimiz*, Cilt: II, Yapı Kredi Kültür Yayınları, İstanbul, 2008.
- KARACAN, Ali Naci, *Lozan*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2009.
- KARADAĞ, Raif, *Şark Meselesi*, Emre Yayınları, 2005, İstanbul, 2005.
- _____, *Petrol Fırtınası*, Truva Yayınları, İstanbul, 2008.
- KARAKAYA, Ali, *Millî Mücadelede Manda Sorunu Harbord ve King- Crane Heyetleri*, Ankara, 2001.
- KARAKAYA, Recep, *1908-1923 Türk Kamuoyu ve Ermeni Meselesi*, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul, 2005.
- KAYA, Önder, *Tanzimat'tan Lozan'a Azınlıklar*, Yeditepe Yayınları, Baskı 2, İstanbul, 2005.
- KAZAN, Frances, *Halide Edip ve Amerika*, Çeviren Bernar Kutluğ, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1995.
- KEMAL, Mustafa, *Nutuk*, Cilt: I, Kamer Yayınları, İstanbul, 1999.

- KIESER, Hans-Lukas, *Iskalanmış Barış, Doğu Vilayetlerin Misyonerlik Etnik Kimlik ve Devleti 1839- 1938*, Çeviren Atilla Dirim, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005.
- KILINÇ, Selami, *Ermeni Sorunu ve Almanya (Türk-Alman Arşiv Belgeleriyle)*, Kaynak Yayınları, Baskı 2, İstanbul, 2007.
- KILINÇKAYA, Derviş, *Osmanlı Yönetimindeki Topraklarda Arap Milliyetçiliğinin Doğuşu ve Suriye*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2004.
- KINROSS, Lord, *Bir Milletin Yeniden Doğuşu (Atatürk)*, Altın Kitaplar Yayınları, Baskı 21, İstanbul, 2009.
- KIRAC, Can, *Anılarımla Patronum Vehbi Koç*, Milliyet Yayınları, Baskı 12, İstanbul, 1995.
- KIRPINAR, Kenan, *Ulusal Kurtuluş Savaş Dönemi İngiltere ve Türkiye (1919-1922)*, Phoenix Yayınları, Ankara, 2004.
- KISSENGER, Henry, *Diplomasi*, Çeviren İbrahim Kurt, Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara, 1998.
- KOCABAŞ, Süleyman, *Türkiye’de Gizli Tarih III (Misyonerlik ve Misyoner)*, Vatan Yayınları, İstanbul, 2002.
- KOCAHANOĞLU, Osman Selim, *Ali Fuat Cebesoy’un Arşivinden Askerî ve Siyasî Belgeler*, Temel Yayınları, İstanbul, 2005.
- KOCATÜRK, Önder, *Balkanlar’dan Ortadoğu’ya Osmanlı İngiliz İlişkileri (1908-1910)*, IQ Yayınları, İstanbul, 2009.
- KOÇAK, Cemil, *Türkiye’de Millî Şef Dönemi (1938-1945)*, Cilt: I, İletişim Yayınları, İstanbul, 1996.
- _____, *Türkiye’de Millî Şef Dönemi (1938-1945)*, Cilt: II, İletişim Yayınları, İstanbul, 1996.
- KODAMAN, Bayram, *Sultan II. Abdulhamid Devri Doğu Anadolu Politikası*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1987.
- KURAT, Akdes Nimet, *Türk-Amerikan Münasebetlerine Kısa Bir Bakış 1800- 1959*, Doğu Ltd. Şirketi Maatbası, Ankara, 1959.
- _____, *Rusya Tarihi Başlangıçtan 1917’ye Kadar*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1993.
- KUTAY, Cemal, *Türk Millî Mücadelesinde Amerika*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1979.

- KUTLU, Erol- EŞKİNAT, Rana, *Dünya Ekonomisi*, Anadolu Üniversitesi, Eğitim Sağlık ve Bilimsel Araştırma Çalışma Vakfı Yayınları, Nu: 150, Eskişehir, 2002.
- KÜÇÜK, Mehmet Alparslan, *Türkiye Protestan Ermenileri*, Berikan Yayınları, Ankara, 2009.
- LANSİNG, Robert, *The Peace Negotiations A Personel Narrative*, Constaple And Company Ltd, London, 1921.
- _____, *The Big Four and Others Of The Peace Conference*, Haugton Mifflin Company, New York-Boston, 1921.
- LEFEBVRE, Maxime, *Amerikan Dış Politikası*, Çeviren İsmail Yerguz, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005.
- Lozan Barış Konferansı Tutanaklar, Belgeler*, Cilt: 1, Çeviren Seha Meray, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1969.
- MACMİLLAN, Margaret, *Paris 1919 (1919 Paris Barış Konferansı ve Dünyayı Değiştiren Altı Ayın Hikâyesi)*, Odtü Yayınları, Ankara, 2004.
- MARAŞLIYAN, Levon, *Ermeni Sorunu ve Türk Amerikan İlişkileri*, Çeviren Şen Süer, Belge Yayınları, İstanbul.
- MORGENTHAU, Henry, *Büyükelçi Morgenthau'nun Öyküsü*, Çeviren Atilla Tuygan, Belge Yayınları, Ankara, 2005.
- MÜDERRİSOĞLU, Alptekin, *Kurtuluş Savaşının Malî Kaynakları*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1990.
- NUR, Rıza- GREW, Josep C., *Lozan Barış Konferansı'nın Perde Arkası (1922-1923)*, Örgün Yayınevi, Baskı 2, İstanbul, 2007.
- ORKUNT, Sezai, *Nato ve Millî Güvenlik*, Sosyal Demokrat Yayınları, Ankara, 1970.
- ORTAYLI, İlber, *Osmanlı İmparatorluğunda Alman Nüfuzu*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2008.
- OYMAK, İskender, *Metot ve Çalışma Alanları Açısından Türkiye'de Misyonerlik Faaliyetleri*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2010.
- OWEN, Roger- PAMUK, Şevket, *20. Yüzyılda Ortadoğu Ekonomileri Tarihi*, Çeviren Ayşe Edirne, Sabancı Üniversitesi Yayınları, Baskı 2, İstanbul, 2002.
- ÖĞÜN, Tuncay, *Unutulmuş Bir Göç Trajedisi (Vilayet-i Şarkîye Mültecileri 1915-1923)*, Babil Yayınları, Ankara, 2004.
- ÖKE, Mim Kemal, *Ermeni Sorunu (1914-1923)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1991.

- ÖNER, Kıvanç Galip, *Alman Belgelerinde Ermeni Meselesi 1915*, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2007.
- ÖNSOY, Rıfat, *Türk- Alman İktisadî Münasebetleri (1871-1914)*, Enderun Kitapevi, İstanbul.
- ÖYMEN, Onur, *Silahsız Savaş Bir Mücadele Sanatı Olarak Diplomasi*, Remzi Kitabevi, Baskı 6, İstanbul, 2007.
- ÖZEL, Sabahattin, *Millet-i Sadıka Ermeniler*, Tasam Yayınları, İstanbul, 2005.
- ÖZDEMİR, Hikmet, Kemal Çicek, Ömer Turan, Ramazan Çalık, Yusuf Halaçoğlu, *Ermeniler Sürgün ve Göç*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Baskı 3, Ankara, 2005.
- ÖZTOPRAK, İzzet, *Türk ve Batı Kamuoyunda Millî Mücadele*, Ankara, 1989.
- _____, *Kurtuluş Savaşında Türk Basını*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- ÖZTÜRK, Ayhan – YILDIZ, Özgür, *Amerikan Protestan Misyonerlerinin Türkiye'deki Faaliyetleri (1820-1938)*, ArkaOda Yayınları, Kayseri, 2007.
- PATRİCK, Mary Mills, *Son Sultanların İstanbul'unda*, Çeviren Ayşe Aksu, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2009.
- _____, *Bir Boğaziçi Macerası İstanbul Kız Koleji (1871-1924)*, Çeviren Şeyma Akın, Tez Yayınları, İstanbul.
- PEHLİVANOĞLU, Öner, *Sevr, Lozan Anlaşmaları ve Avrupa Birliği*, Kastaş Yayınları, İstanbul, 2005.
- PEKCAN, Ahmet, *Osmanlı'dan Günümüze İç Siyaseti Yönlendiren Yabancı Eller (ABD Elçisi Samuel S. Cox'un Elçilik Yılları 1885-1886)*, IQ Yayınları, İstanbul, 2006.
- RATHMANN, Lothar, *Alman Emperyalizminin Türkiye'ye Girişi*, Çeviren Ragıp Zarakolu, İstanbul, 2001.
- ROBBINS, Keith, *I. Dünya Savaşı*, Dost Kitapevi, Ankara, 2005.
- RÜSTEM, Ahmet Bey, *Cihan Harbi ve Türk Ermeni Meselesi*, Çeviren Cengiz Aydın, Bilge Kültür Sanat Yayınları, Baskı 2, İstanbul, 2005.
- SABİS, Ali İhsan, *İstiklal Harbi ve Gizli Cihetleri*, Cilt: 5, Nehir Yayınları, İstanbul, 1993.
- SANDER, Oral, *Siyasî Tarih (1918-1994)*, İmge Yayınları, Baskı 14, Ankara, 2005.
- _____, *Türk-Amerikan İlişkileri 1947-1964*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1979.

- SARAFİAN, Ara, *Unites States Official Documents On The Armenian Genocide*, Volume III: The Central Lands, Armenian Genocide, Watertown, Massachusetts, 1995.
- SCHNEİDER, Eliza Cheney Abbot, *Bursa Mektupları (Bir Osmanlı Kentinde Müminler ve Kâfirler)*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2009.
- SELEK, Sabahattin, *Anadolu İhtilali*, Cilt: I, Kastaş Yayınları, İstanbul 2004.
- _____, *Anadolu İhtilali*, Cilt: II, Kastaş Yayınları, İstanbul 2004.
- SELVİ, Haluk, *Birinci Dünya Savaşı'ndan Lozan'a Ermeni Sorunu*, Sakarya Üniversitesi Rektörlüğü, Sakarya, 2004.
- SEVİNÇ, Necdet, *Osmanlı'dan Günümüze Misyoner Faaliyetleri*, Milenyum Yayınları, Baskı 4, İstanbul, 2004.
- SEZER, Ayten, *Atatürk Döneminde Yabancı Okullar (1923-1938)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1999.
- SHAW, Stanford - SHAW, Ezel Kural, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, Cilt: II, E Yayınları, İstanbul, 2002.
- SONGAR, Ayhan, *Haşhaş Meselesi ve Türkiye*, Hareket Yayınları, İstanbul, 1974.
- SONYEL, Salahi, *Gizli Belgelerde Osmanlı Devleti'nin Son Dönemi ve Türkiye'yi Bölme Çabaları*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2009.
- _____, *Gizli Belgelerle Lozan Konferansı'nın Perde Arkası*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2006.
- _____, *Gizli Belgelerde Mustafa Kemal, Vahdettin ve Kurtuluş Savaşı*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2007.
- _____, *Türk Ermeni Çıkmazı (Barışma Ümitleri)*, (Kıbrıs Türk Cemiyetleri Yay: 10), Çeviren Hasan Ünsal, Londra, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara.
- _____, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika I*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1995.
- _____, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika II*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Baskı 3, Ankara, 2003.
- _____, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1995.
- _____, *Osmanlı Ermenileri*, Çeviren Ayden Birerdinç, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2009.

- SORGUN, Taylan, *Mütareke Dönemi ve Bekirağa Bölüğü*, Kamer Yayınları, İstanbul, 1998.
- SOY, H. Bayram, *Almanya'nın Osmanlı Devleti Üzerinde İngiltere İle Nüfuz Mücadelesi (1890- 1914)*, Phoenix Yayınları, 2004, Ankara.
- SOYSAL, İsmail, *Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları (1920-1945)*, Cilt: I, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Baskı 3, Ankara, 2000.
- SÖZÜÖZ, Necati, *Türk Amerikan İlişkilerine Genel Bakış (1923-1950)*, Fakülteler Matbaası, İstanbul, 1992.
- SUAT, Ali, *Wilson Hazretlerine Açık Mektup*, Kanaat Kütüphanesi ve Matbaası, (Dersaadet) İstanbul, 1919.
- SÜRMELİ, Serpil, *Millî Mücadele'de Tekâlif-i Millîye Emirleri*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1998.
- ŞAFAK, Nurdan, *Osmanlı Amerikan İlişkileri*, Osmanlı Araştırmalar Vakfı Yayınları, İstanbul, 2003.
- ŞEN, Leyla, *Türkiye'de Demir Yolları ve Karayollarının Gelişim Süreci*, Tesav Yayınları, Ankara, 2003.
- ŞIRACIYAN, Arşavir, *Bir Ermeni Teröristin İtirafı*, Çeviren Kadir Mustafa Orağlı, Baskı 2, Kastaş Yayınları, İstanbul, 2006.
- ŞİŞMAN, Adnan, *XX. Yüzyıl Başlarında Osmanlı Devleti'nde Yabancı Devletlerin Kültürel ve Sosyal Müesseseleri*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2006.
- TALAT Paşa, *Ermeni Vahşeti ve Ermeni Komitelerinin Amal ve Harekât-ı İhtilaliyesi (İlan-ı Meşrutiyetten Evvel ve Sonra)*, Örgün Yayınevi, Baskı 2, İstanbul, 2006.
- TEKELİ, İlhan- İLKİN, Selim, *1929 Buhranında Türkiye'nin İktisadi Politika Arayışları*, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul, 2009.
- TEVETOĞLU, Fethi, *Millî Mücadele Yıllarındaki Kuruluşlar*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1988.
- TOKER, Metin, *Türkiye Üzerinde 1945 Kâbusu*, Akis Yayınları, Ankara, 1971.
- TOLON, Ahmet Hurşit, *Birinci Dünya Savaşı Sırasında Taksim Anlaşmaları ve Sevr'e Giden Yol*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2004.
- TOYNBEE, Arnold Josep, *Türkiye'de ve Yunanistan'da Batı Meselesi*, Çeviren Dr. Kadri Mustafa Orağlı, Yeditepe Yayınları, İstanbul, 2007.

- TUĞLACI, Pars, *Çağdaş Türkiye I*, Cem Yayınları, İstanbul, 1987.
- TURAL, Sadık, *Ermeni Meselesine Dair*, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2001.
- TURAN, Ömer, *Tarihin Başladığı Nokta: Ortadoğu*, İstanbul.
- TÜRKDOĞAN, Berna, *1915'ten Günümüze Tehcir (Türkler ve Ermeniler)*, IQ Yayınları, Baskı 2, İstanbul, 2006.
- Türkiye Dış Politikasında 50 Yıl-Lozan (1922-1923)*, Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı Araştırma ve Siyaset Planlama Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 1973.
- Türkiye'de Misyonerlik Faaliyetleri*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Baskı 3, Ankara, 2003.
- ULUGAY, Osman, *Amerikan Basınında Türk Kurtuluş Savaşı*, Yelken Matbaası, İstanbul, 1974.
- ULUĞBAY, Hikmet, *İmparatorluktan Cumhuriyet'e Petropolitik*, Deki Yayınları, Ankara, 2008.
- UMAR, Bilge, *Yunanlıların ve Anadolu Rumların Anlatımıyla İzmir Savaşı*, İnkılâp Yayınları, İstanbul, 2002.
- UMAR, Ömer Osman, *Osmanlı Yönetimi ve Fransız Manda İdaresi Altında Suriye (1908- 1938)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2004.
- URAL, Selçuk, *Mondros Mütarekesi ve Doğu Vilayetleri*, IQ Yayınları, İstanbul, 2008.
- URAS, Esat, *Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi*, Belge Yayınları, İstanbul, 1987.
- USHER, Clarence D. Usher, KNAPP Grace H. *An American Physician In Turkey*, Boston and New York, 1917.
- ÜLMAN, A. Haluk, *Birinci Dünya Savaşı'na Giden Yol*, İmge Yayınları Ankara, 2002.
- _____, *İkinci Cihan Savaşı'nın Başından Truman Doktrine Kadar Türk-Amerikan Diplomatik Münasebetleri 1939-1947*, Sevinç Matbaası, Ankara, 1961.
- ÜLTEM, İlhan, *Amerika'yı Tanıyalım*, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1966.
- ÜNAL, Tahsin, *Türk Siyasî Tarihi*, Kamer Yayınları, İstanbul, 1998.
- ÜRER, Levent, *Mondros'tan Mudanya Mütarekesi'ne Türk Dış Politikası*, Altın Yayınları, İstanbul, 2005.
- ÜSTÜN, Nevzat, *Türkiye'deki Amerika*, Var Yayınları, İstanbul, 1967.

- VAHAPOĞLU, Hidayet, *Osmanlı'dan Günümüze Azınlık ve Yabancı Okulları*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1990.
- WHITE, George E., *Bir Amerikan Misyonerinin Merzifon Amerikan Koleji Hatıraları*, Çeviren Cem Tarık Yüksel, Enderun Kitapevi, İstanbul, 1995.
- YAZICI, Nevin, *Osmanlılık Fikri ve Genç Osmanlılar Cemiyeti*, Türkiye Cumhuriyeti Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2002.
- _____, *Petrol Çerçevesinde Musul Sorunu (1926-1955)*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2010.
- YILDIRIM, İsmail, *Cumhuriyet Döneminde Demiryolları (1923-1950)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2001.
- YILMAZ, Veli Yılmaz, *Birinci Dünya Harbinde Türk-Alman İttifakı ve Askerî Yardımlar*, İstanbul, 1993.
- WEISBAND, Edward, *II. Dünya Savaşı'nda İnönü'nün Dış Politikası*, Çeviren M. Ali Baykal, Millîyet Yayınları, 1974.
- WHITE, George, *Bir Amerikan Misyonerinin Merzifon Amerikan Koleji Hatıraları*, Çeviren Cem Tarık Yüksel, Enderun Kitapevi, İstanbul, 1995.
- WILCOX, Francis O. – KALIJARVI, Thorsten V. *Recent American Foreign Policy (1941-1951)*, 1952, New York.
- ZÜRCHER, Erik Jan, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, İletişim Yayınları, Baskı 22, İstanbul, 2008.

C- Makaleler

- AÇIKSES, Erdal, “Osmanlı Devleti'ndeki Misyonerlik Faaliyetleri İle ilgili Bir Değerlendirme (İki Merkezden Örnekler)”, *Osmanlı*, Cilt: II, Ankara, 1999.
- _____, “Lozan'da Türkiye ile Amerika Birleşik Devletleri Arasında İmzalanan 6 Ağustos 1923 Tarihli Anlaşma”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Dergisi*, Yıl: 11, Sayı: 21'den Ayrı Basım, Ankara, 2000.
- _____, “ Türk Amerikan Münasebetlerinin Değerlendirilmesi”, *Türkler*, Cilt: 13, Ankara, 2002.
- AÇIKSES, Erdal- GÜR, Ebru, Türkiye İle ABD Arasında Yapılan 17 Şubat 1927 Tarihli Modus Vivendi, *Türk Dünyası Araştırmaları*, Sayı: 180, Haziran 2009.

- AKBIYIK, Yaşar, “ Arşiv Belgeleri Işığında Zeytun Ermeni Meselesi”, *Belleten*, Cilt: LIV, S: 209.
- AKGÜL, Suat, “ Paris Konferansı’ndan Sevr’e Türkiye’nin Paylaşılması Meselesi”, Cilt: VIII, S: 23(Mart 1992) ’den ayrı basım, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Ankara.
- AKGÜN, Seçil, , “ Kendi Kaynaklarından Amerikalı Misyonerlerin Türk Sosyal Yaşamına Etkisi (1820-1914)”, *X. Türk Tarih Kongresi’nden Ayrı Basım*, Türk Tarih Kurumu, Ankara.
- AKÇORA, Ergünöz, “ Ermenilerin Urfa’da Çıkardıkları İsyan ve Talat Paşa’nın Raporu”, *XI. Türk Tarih Kongresi* , (5-9 Eylül), 1990, Ankara.
- AKŞİN, Sina, “ Paris Barış Konferansı’nın Yunanlıları İzmir’e Çıkarma Kararı”, 3. *Askerî Tarih Semineri Bildiriler (Tarih Boyunca Türk-Yunan İlişkileri 20 Temmuz 1974’e Kadar)*, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1986.
- ARAR, İsmail, “ Atatürk’ün Amerikan Milleti’ne Seslenişi”, *Belleten*, Cilt: XLV, Sayı: 177, Ankara.
- ARI, Asım, “ Tevhid-i Tedrisat ve Lâik Eğitim” *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Cilt: 22, Sayı: 2, 2002
- ARMAOĞLU, Fahir, “Atatürk Döneminde Türk Amerikan İlişkileri”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt: XIII, Sayı: 38, Temmuz 1997.
- _____, “ Atatürk Döneminde Türk Amerikan İlişkileri, Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası”,(Makaleler), *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Yayına Hazırlayan: Berna Türkdoğan, 2002.
- _____, “ Harbord Misyonu Nasıl Ortaya Çıktı?” , *Belleten*, Cilt: LXI, Sayı: 230-232, Ankara, 1998.
- _____, “ Amerikan Belgelerinde Lozan Konferansı ve Amerika”, *Belleten*, Cilt: LV, Sayı: 212-214, Ankara, 1991.
- _____, , “ Amerikan Belgelerinde Lozan Konferansı ve Amerika”, *Belleten*, Cilt: LV, S: 213’ten Ayrı Basım, Ankara, 1991.
- ARSLAN, Esat, “ Amerikan İstihbarat Belgelerine Göre Kurtuluş Savaşı’nın Bunalım Dönemindeki Türk Dış Politikası ve Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal Bey’le Yapılan Görüşmeler”, *Belleten*, Cilt: LXII, Sayı: 234’ten Ayrı Basım, Ağustos 1998.

- AYBARS, Ergün, “ Millî Mücadele’de İngiliz Basını II-1920-1923 Sevr’den Lozan’a”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt: VII, Sayı: 19, Kasım 1990.
- AYTEPE, Oğuz, “ Millî Mücadele’de Manda Sorunu ve Mustafa Kemal’in Yaklaşımı”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı: 24, Kasım 1999-2003.
- ATAMER, Hamdi, “ İlk Türk Amerikan Münasebetleri”, *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, Sayı: 2, İstanbul, Kasım 1967.
- BAĞÇECİ, Yahya, “ Osmanlı Devleti’nde Amerikan Misyonerlerin Ermenilere Yönelik Faaliyetleri”, *Turkish Studies*, Volume: 3/ 4, Summer 2008.
- BAŞYŞĞİT, Türkan, “ Türk Mizah Dergiciliğinden Bir Örnek: Bizim Köylü”, *Çağdaş Türkiye Tarih Araştırmaları Dergisi (ÇTTAD)*, Volume: 13, Güz-2006.
- BAYRAM, Sadi, “ Amerikalıların Eğitim Faaliyetleri (Merzifon Anatolia Kolej IV)”, *Tarih Kültür Dergisi*, Sayı: 232, Nisan 2006.
- BAYUR, Hikmet, “ Kuvay-ı Millîye Devrinde Atatürk’ün Dış Siyaseti İle İlgili Bazı Görüş ve Davranışları”, *Belleten*, Cilt: XV, Sayı: 80, Ankara, 1986.
- BEYOĞLU, Süleyman , “ Sevr ve Lozan’da Ermeni Sorunu”, *Akademik Bakış*, Cilt: 2, Sayı: 3, 2008.
- BİLGİN, Deniz, “ Wilson ilkelerine Türk Kamuoyunun Tepkisi ve Bunun Amerikan Basınına Yansıması”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Cilt: 5, Sayı: 18, Kasım 1996.
- BİLGİN, Mustafa Sıtkı, “ Lozan Konferansı’nda Ermeni Meselesi”, *Belleten*, Cilt: LXIX, Sayı: 254, Ankara, 2005.
- BIYIKLIOĞLU, Tevfik, “ Mondros Mütareke Anlaşması”, *VI. Türk Tarih Kongresi (20-26 Ekim 1961)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1967.
- CRİSS, Nur Bilge, “ Müttefik İşgali altındaki İstanbul’dan Bir Kesit: 1918-1920 Yıllarında İngiliz-Fransız Rekabeti ve İdari Sorunlar”, *Osmanlı Tarih Araştırmaları Merkezi(OTAM)*, Yıl: 1, Sayı: 1, Haziran, Ankara, 1990.
- ÇAYCI, Abdurrahman, “ Türk-Ermeni İlişkilerinde Gerçekler”, *Tarihi Gerçekler İçinde Türkiye’nin Sorunları Sempozyumu (Dün-Bugün-Yarın)*, Bildiriler, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, (8-9 Mart), Ankara, 1990.

- ÇELEBİ, Mevlüt, “ İtalyan Arşiv Belgelerinde İzmir’in İşgali”, *XIV. Türk Tarih Kongresi*, Kongreye Sunulan Bildiriler (Ankara: 9-13 Eylül 2002), Cilt: III, Ankara, 2005.
- ÇELİKER, Fahri, “ Birinci ve İkinci Dünya Harplerinde Türk Savaş Politikaları”, *Askerî Tarih Bülteni*, Sayı: 17, Yıl: 9, 1984.
- ÇETİN, Halis “ Liberalizmin Tarihsel Kökenleri”, *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Cilt: 3, Sayı: I, 2002.
- ÇOLAK, Mustafa, “ Kaynak Kritiği ve Tehcir Olayı Belge Tahrifatı”, *Belleten*, Cilt: LXVI, Sayı: 247, Aralık 2002.
- ÇUKUROVA, Bülent, “ Antep’te Ermeni Ulusçuluğunun Doğuşunda Amerikalılar ve Kolejin Etkisi”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı: 40, Kasım 2007.
- DOĞANAY, Rahmi, “ Amerikalıların Antep Misyonunun Kuruluş ve Faaliyetleri Hakkında Bir Deneme”, *History Studies*, Volume: 1/ 1, 2009.
- ERDAL, İbrahim, “ Amerikan Arşiv Belgelerine Göre İzmir’in Boşaltılması ve Rum Göçmenlere Yardım Konusu”, *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 6, Sayı: 21, Bahar 2009.
- ERDOĞAN, Dilşen İnce, “ Merzifon’da Amerikalı Misyonerler ve Ermeniler”, *Çağdaş Türkiye Tarih Araştırmaları Dergisi(ÇTTAD)* , Cilt: 4, Sayı:11, 2004-2005.
- ERTEM, Barış, “ Türkiye Üzerindeki Sovyet Talepleri ve Türk-Sovyet İlişkileri (1939-1947)”, *The Journal of International Social Research*, Volume: 3 / 11, Spring 2010.
- EYİCİL, Ahmet, “ I. Dünya Savaşı ve Kurtuluş Mücadelesi Sırasında Maraş’ta Ermeni Mezalimi”, *Belleten*, Cilt: LXVII, Sayı: 250, Ankara, 2004.
- FİŞEK, Kurthan, “ Osmanlı Borçları Üstüne Düşünceler”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Dergisi (AÜSBFD)*, Cilt: XXII, No: 3, Ankara, 1968.
- GÖNLÜBOL, Mehmet, “Atatürk’ün Dış Politikası: Amaçlar ve ilkeler”, *Tarihi Gelişmeler İçinde Türkiye’nin Sorunları Sempozyumu (Dün-Bugün-Yarın) Bildiriler*, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri e İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Ankara, 8-9 Mart 1990.
- GÜLER, Yavuz, “II. Dünya Harbi Sonrası Türk-Amerikan İlişkileri(1945-1950)”, *Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, Cilt: 5, Sayı: 2, 2004.

- GÜNAY, Necla, “ Amerikan Misyonerlerine Anadolu Halkının Tepkisi ve Bunun Osmanlı- Amerikan İlişkilerine Etkisi, *Akademik Bakış*, Cilt: I, Sayı: 2, Yaz 2008.
- GÜRBÜZ, Vedat, “ Bir İdeal, Bir Amerikan Başkanı ve Onun Başarısızlığı: Başkan Wilson ve Milletler Cemiyeti”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı: 29-30, Mayıs-Kasım, 2002.
- İLERİ, Turgut, “ Amerika Birleşik Devletleri’nin (ABD) Türkiye’deki Yer altı Kaynakları İle İlgilenmesi ve Türk Madenciliğin Geliştirilmesine İlişkin Hazırlanan Raporlar”, *Turkish Studies*, Volume: 5/ 2, Spring 2010.
- İLTER, Erdal, “ Ermeni İstekleri Karşısında Millî Teşekküllerin Tutumu (1919- 1922)”, *Ankara Üniversitesi Türk Tarih İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı: 27-28, Mayıs-Kasım 2001.
- İŞLER, Ertuğrul, “ Voltaire ve Rousseau Etrafında Aydınlanma Çağı Fransız Yazını’na Bir Bakış”, *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Sayı: 5, 1999.
- İZGİ, Özkan, “ Atatürk’ün Eğitim ve Üniversitelere Bakış Açısı”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt: 1, Sayı: 1, Kasım 1984.
- IŞIK, Hüseyin, “ Anadolu’da Yunan Mezalimi”, *Türk Yunan ilişkileri, III. Askerî Tarih Semineri*, Genelkurmay ATASE Yayınları, Ankara, 1986.
- KARAGÖZOĞLU, Galip, “ Atatürk’ün Eğitim Savaşı”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt: II, Sayı: 4, Kasım 1985.
- KELEŞYILMAZ, Vahdet, “ Belgelerle Türkiye’nin Birinci Dünya Savaşı’na Giriş Süreci” *ERDEM*, Cilt: 11, Sayı: 31, Mayıs 1999.
- KEMAL, Cemal, “ Birinci Dünya Savaşı ve Sonrasında Musul Sorunu”, Sayı: 40, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Kasım 2007.
- KIRAN, Abdullah, “ Milletler Cemiyeti ve Önlenemeyen Savaş”, *GAU J.Soc& App. Sci (Girne Amerikan Üniversitesi)*, 3/ 6, Girne, 2008.
- KÖPRÜLÜ, ORHAN, “Türk Amerikan İlişkilerinin Tarihsel Kökenleri”, *Belleten*, Cilt: LI, Sayı: 200, 1987.
- _____, “ Türk-Amerikan Münasebetleri”, *Belleten*, Cilt: LI, Sayı: 200, Ankara, 1987.
- KURAN, Ercüment, “ ABD’de Türk Aleyhtarı Ermeni Propagandası”, *Uluslar Arası Terörizm ve Gençlik Sempozyumu Bildirileri (24-26 Nisan)*, Sivas, 1985.

- _____, “ Amiral Bristol Raporu ve ABD’de Türk Aleyhtarı Ermeni Propandasının Tarihçesi”, *Osmanlı’dan Günümüze Ermeni Sorunu*, Editör: Hasan Celal Güzel, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2001.
- _____, “ The Turkish National War of Independence And Admıral Bristol, The US High Commissioner In İstanbul (1919-1923)”, *The Eastern Question: Imperyalism And The Armenian Community, Institute For The Study Of Turkish Culture*, Publication: 74, Serie: III, Number: A. 19
- KURAT, Yuluğ Tekin, “ Batılı Kaynakların Işığđ Altında İzmir’in İşğali Sorunu (15 Mayıs 1919)”, *VII. Türk Tarih Kongresi*, Cilt: II, (25- 29 Eylül, 1970), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1973.
- MARAŞLIYAN, Levon, “ Economic And Moral Infulunces On U.S Policies Toward Turkey And The Armenians 1919-1923”, *XI. Türk Tarih Kongresi’nden Ayrı Basım*, Türk Tarih KurumuYayınları, Ankara, 1994.
- OKUR, Mehmet Akif, “ Emperyalizmin Ortadoğđ Tecrübesinden Bir Kesit: Suriye’nin Fransız Mandası”, *Bilig*, Sayı: 48, Kış 2009.
- ÖZÇELİK, Mücahit, “ II. Dünya Savaşı’nda Türk Dış Politikası” , *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 29, Yıl: 2010.
- ÖZGİRAY, Ahmet, “ Türkiye İle Amerika Birleşik Devletleri Arasındaki Siyasî İlişkiler (1923-1938), Cilt: XV, Sayı: 43, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Ankara, 1999.
- ÖZKAN, Cemal, “II. Dünya Savaşı’nın Finansmanı”, *Askerî Tarih Bülteni Dergisi*, Sayı: 23, Yıl: 12, Ağustos 1987.
- ÖZOĞLU, Hakan, “ Mustafa Kemal Atatürk’ün Amerika’ya Mektubu”, *Toplumsal Tarih Dergisi*, Sayı: 150, Tarih Vakfı Yayınları, Haziran 2006.
- ÖZTÜRK, Ahmet, “ Amerikan Protestan Misyonerlerinin Talas’ta Eğitim Faaliyetleri”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 18, Sayı: 1
- POLAT, İlknur, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Açılan Amerikan Okulları Üzerine Bir İnceleme”, *Belleten*, Cilt: LII, Sayı : 203.
- _____, “ Atatürk ve Millî Eğitim”, *Atatürk Yolu*, Yıl: 2, Sayı: 3, Mayıs 1989.
- REYHAN, Cenk, “Türk-Alman İlişkilerinin Tarihsel Arka Planı (1878-1914)”, *Belleten*, Cilt: LXIX, Sayı: 254, Ankara.
- SARINAY, Yusuf, “ Türk Arşivleri ve Ermeni Meselesi”, *Belleten*, Cilt: LXX, Sayı: 257, Ankara, 2006.

- SEZER, Ayten, “ Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Misyonerlerin Türkiye’deki Eğitim ve Öğretim Faaliyetleri”, *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Osmanlı Devleti 700. Yıl Özel Sayısı, Ekim 1999.
- “ Sevres’e Karşı Anadolu’nun Bir Yayımları”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, No: 1-4, Ocak- Aralık 1979, (Seha Meray’a Atfen).
- SOFUOĞLU, Adnan, “İzmir’in İşgali Sonrasında Yunanlıların Batı Anadolu’da İşgali Genişletmeleri ve Bölgede Oluşan Millî Direniş”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S: 29-30, Mayıs- Kasım 2002.
- SONYEL, Salahi “ Büyük Devletlerin Osmanlı İmparatorluğunu Parçalama Çabalarında Hristiyan Azınlıkların Rolü”, *Belleten*, Cilt: XLIX, Sayı: 195, Aralık 1985.
- _____, “Türk-Ermeni İlişkileri ve Musevi Soykırımı”, *Belleten*, Cilt: LIV, Sayı: 210, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1990.
- SOYSAL, İsmail, “ Türk-Amerikan İlişkilerinin Ana Çizgileri”, *Belleten*, Cilt: XLI, Sayı: 162, Ankara 1977.
- _____, “ Türkiye’nin Batı İttifakına Yönelişi (1934-1937)”, *Belleten*, Cilt: XLV, Sayı: 177, Ocak 1981.
- SUGAR, Peter F. “ General James G. Harbord’ın Misyonunun Önemi Üzerine Yeni Bir Yorum”, *Uluslar Arası Atatürk Konferansı Tebliğleri*, Cilt: II, İstanbul, 10-11 Kasım 1980.
- SUNMAN, Ali Kemal, “Türk Amerikan Dostluğunun Tarihi”, *Tarih Mecmuası Dergisi*, Sayı:12, Aralık 1950.
- SÜMER, Mine, “*Wilson Prensipleri Cemiyeti’nin Amerikan Cumhurbaşkanı Wilson’a Gönderdiği Bir Muhtıra*” *Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Tarih Araştırmaları Dergisi (A. Ü D. T. C. F. T. A. D)*, Cilt: III, Sayı: 4-5’den Ayı Basım, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1966.
- ŞİMŞİR, Bilal, “ Türk Amerikan İlişkilerinin Yeniden Kurulması ve Ahmet Muhtar Bey’in Washington Büyük Elçiliği (1920-1927)”, *Belleten*, Cilt: XLI, Sayı: 162, Nisan 1977.
- TAMUR, Esra Danacıoğlu, “ Karşılaştırmalı bir Perspektiften 19. Yüzyılda Çin ve Osmanlı İmparatorluğu’nda Protestan Misyoner Faaliyetleri, *Çağdaş Türkiye Tarih Araştırmaları Dergisi (ÇTTAD)*, Volume: 12, Bahar 2006.

- TEPEKAYA, Muzaffer, “ İzmir’in İşgali Fikrine İlk Tepkiler İzmir Müdafaa-i Huku-u Osmaniye Cemiyeti ve İlhakı Red Heyet-i Millîyesi”, *Pamukkale Üniversitesi (PAÜ) Eğitim Fakültesi Dergisi*, Sayı: 1.
- TURHAN, Kemal “ Osmanlı Son Döneminde Almanya’ya Gönderilen Türk Öğrencileri ve Eğitim Problemleri”, *Türk Dünyası Tarih Kültür Dergisi*, S: 214, Ekim 2004.
- ULUSAN, Sayan, “ Türkiye’nin Milletler Cemiyeti’ne Girişi”, *Çağdaş Türkiye Tarih Araştırmaları Dergisi(ÇTTAD)*, VII/ 16-17, 2008 (Bahar-Güz)
- ÜLKER, Aytunç, “Türkiye’de Bir Açık Kapı Diplomati: Amiral Mark L: Bristol”, *Tarih Okulu*, Sayı: 1, Sonbahar 2008.
- YAYLALIER, Dinç, “ Türk Amerikan İlişkilerinde Amiral Mark Bristol’un Rolü 1919-1927”, *Türk Yurdu*, Cilt: 18, Sayı: 125, Ocak 1998.
- _____, “ Amerika’nın Türkiye’de Politika Oluşturma Süreci, 1919-1923”, *Türk Yurdu*, Cilt: 18, Sayı: 133, Eylül 1998.
- _____, “ Lozan Konferansı’ndan Sonra Türk Amerikan İlişkileri 1923-1927”, *Türk Yurdu*, Cilt: 19, Sayı: 144, Ağustos 1999.
- YAVUZ, Bilge Sükan “Fransız Arşiv Belgelerinin Işığında Chester Demiryolu Projesi”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı: 24, Kasım 1999-2003.
- YILMAZ, Şuhnaz, “ Challenging The Stereotypes-Turkish American Relations İn The Inter-War Era”, *Middle Eastern Studies*, Volume: 42, Issue: 2, March 2006.

VI- ANSİKLOPEDİLER

Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi, C: 12, Kombessan Yay., İstanbul, 1989.

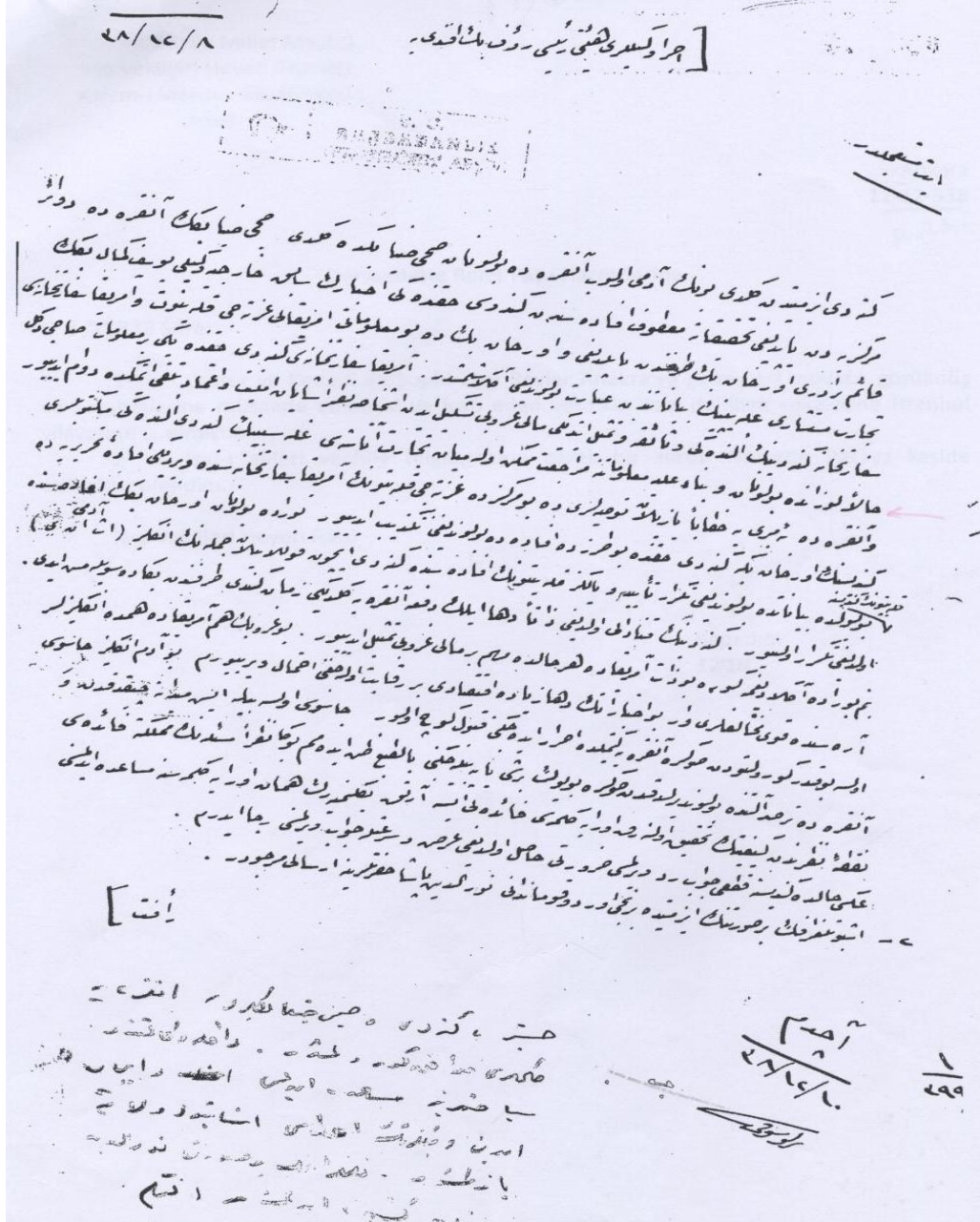
VII- İNTERNET BAĞLANTILARI

- [http:// www. atam. gov.tr/ index. Php? Page=DergiIcerik&IcerikNo= 111](http://www.atam.gov.tr/index.php?Page=DergiIcerik&IcerikNo=111) (İhsan Şerif Kaymaz, Wilson Prensipleri ve Liberal Emperyalizm), Erişim Tarihi (24.11.2010).
- [http:// www. atam. gov.tr/ index.php?Page=DergiIcerik&IcerikNo=111](http://www.atam.gov.tr/index.php?Page=DergiIcerik&IcerikNo=111), Erişim Tarihi (9.12.2010).

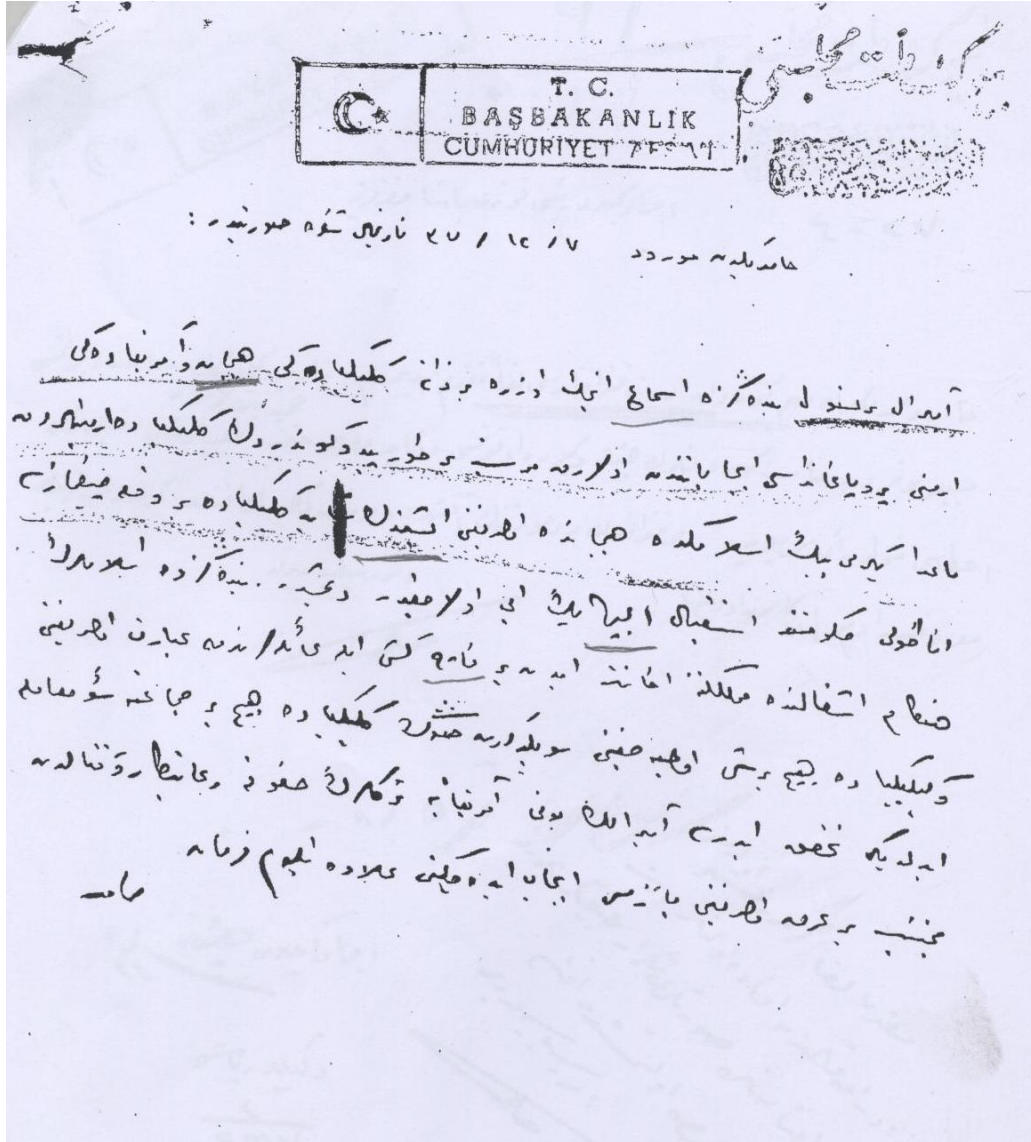
- Mehmet Temel, “ Ulusal Çıkar Politikası Açısından İngiltere’nin Osmanlı Devleti’ne ve Millî Mücadeleye Bakışı”, [http:// sbe. balikesir. edu. tr. /dergi/c1s1/makale/c1s1m8.pdf](http://sbe.balikesir.edu.tr/dergi/c1s1/makale/c1s1m8.pdf). Erişim Tarihi (11. 12. 2010).
- [http // www.amerikanhastanesi.org/TR/Hakkimizda/Default.aspx](http://www.amerikanhastanesi.org/TR/Hakkimizda/Default.aspx), Erişim Tarihi (28.02.2011).
- <http://www.rockarch.org/publications/resrep/miglio.pdf>. Erişim Tarihi (12.07. 2011).
- GERARD, James W., “ Why America Should Accept Mandate For Armeniaa?”, *America As Mandatary For Armenia* (Articles and Opinions). (<http://www.archive.org/details/americaasmandata00amer>, Erişim Tarihi (21.10.2011)
- ROCKWELL, William Walker Rockwell, “ American Mandate Alone Can Insure The Independence Of Armenia”, *America As Mandatary For Armenia*.(Articles and Opinions). <http://www.archive.org/details/americaasmandata00amer>, ErişimTar (21.10.2011)
- PENFIELD, Frederic C., John S. Williams, Charles W. Eliot vd., “ Representative Americans urge American Mandate For Armenia”, *America As Mandatary For Armenia*”, (Articles and Opinions). <http://www.archive.org/details/americaasmandata00amer>, Erişim Tarihi (21.10.2011)
- “ The Peace Conference and Turkey”, *America As Mandatary For Armenia*” (Articles and Opinion). <http://www.archive.org/details/americaasmandata00amer>, Erişim Tarihi (21.10.2011).
- http://tr.wikipedia.org/wiki/Jus_sanguinis, Erişim Tarihi (20. 11. 2011).
- http://www.turkcebilgi.com/ansiklopedi/bursa_amerikan_k%C4%B1z_koleji, Erişim Tarihi (19. 11. 2011.)
- <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/45/810/10302.pdf> , Erişim Tarihi (22. 11. 2011).
- <http://www.kimkimdir.gen.tr/kimkimdir.php?id=4593> , Erişim Tarihi (01.03.2012).

EKLER

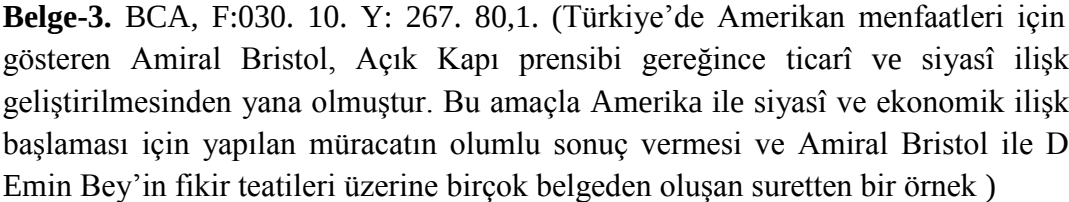
Ek 1. Türk-Amerikan İlişkileri Çerçevesinde Chester Projesi ve Amiral Bristol'un İkili İlişkilerde Ortaya Çıkan Sorunlarla İlgili Diplomatik Girişimleri Hakkındaki Belgeler

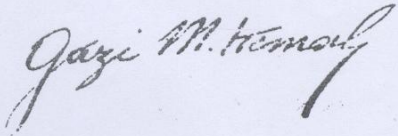
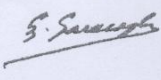
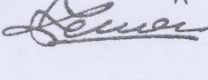
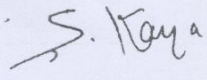
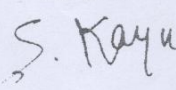
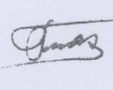
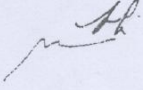
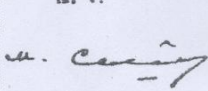
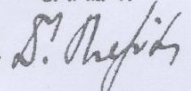
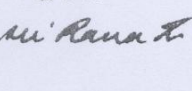
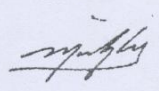
Belge-1. BCA, F: 030.10. Y: 260. 410.3. (1908 yılında demir yolu ulaşım projesi olarak gündeme gelen Chester imtiyaz projesi, Anadolu ve Ortadoğu'yu içeren demiryolu projesi olup askerî ulaşım olanaklarına kolaylık getirmesi açısından, Osmanlı yöneticelerince oldukça önemli görülmüştü. Bu projenin hayata geçirilmesi için oldukça büyük çaba harcayan Chester Şirketi'nin ortağı olan Kennedy'nin Ankara'ya gelişleri hakkında)

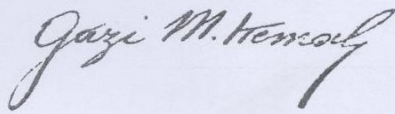
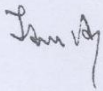
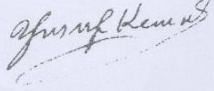
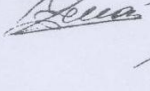
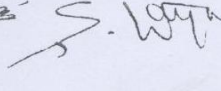
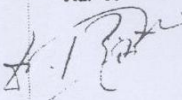
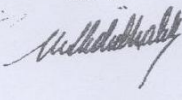
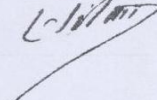
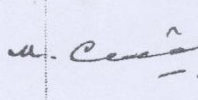
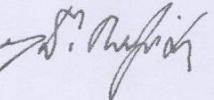
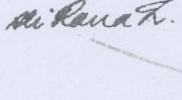
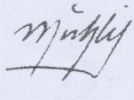
Belge-2. BCA; F: 030. Y: 54. 354. 28 (1919-1927 yılları arasında ABD'nin İstanbul Yüksek Komiseri olarak Türkiye'de bulunan ve Amerikan menfaatlerini savunan Amiral Bristol'un gayrimüslimlere kötü muamele yapılmadığına dair kendisine verilen teminat hakkında)

Ek 2. Türk-Amerikan Antlaşmaları ile İlgili Kararnameler

T. C. BAŞVEKÂLET Kararlar Müdürlüğü Sayı: <u>595</u>	KARARNAME	T. C. BAŞBAKANLIK CUMHURİYET ARŞİVİ	
Türkiye Cumhuriyeti ile Amerika Birleşik Devletleri arasında Lozan'da 6. ağustos. 1923 tarihinde akt ve imza edilip ihtiva ettiği hükme göre İstanbul'da teatisi icap eden İade-i Mücrimin Muahedesinin İstanbul'da teatisi için İstanbul Valisi Muhiddin Bey'e salâhiyet verilmesi; Hariciye Vekilliğinin 9/5/934 tarih ve 60124/346 sayılı tezkeresi üzerine İcra Vekilleri Heyetince 10/5/934 te tasvip ve kabul olunmuştur.			
10/5/934			
REİSİCÜMHUR			
			
Bş. V.	Ad. V.	M. M. V.	Da. V.
			
Ha. V. V.	Ma. V.	Mf. V.	Na. V.
			
İk. V.	S. İ. M. V.	G. İ. V.	Zr. V.
			

Belge-4. BCA, F: 030. 18. 01.02. Y: 44. 29. 15 (Lozan Antlaşması sonrası Amerikan ve Türk heyetleri arasında yapılan görüşmeler neticesinde 6 Ağustos 1923 tarihli “Dostluk ve Ticaret Antlaşması” imzalanmasıyla ABD, kapitülasyonların kaldırıldığını ve bunun yerine yeni ticarî, diplomatik ve hukukî düzenlemelerin getirildiğini kabul etmiştir. Türk delegesi İsmet Paşa, Dr. Rıza Nur ile Amerika delegesi Josep Grew tarafından Türkiye ile ABD arasında imzalan 6 Ağustos 1923 tarihli “Dostluk ve Ticaret Antlaşması”nın imzalandığı gün “İade-i Mücrimin (Suçluların İadesi) Anlaşması da imzalanmıştır. Bu anlaşma gereğince; İstanbul’da teatisi edilmesi maksadıyla İstanbul Valisi Muhiddin Bey’e selahiyet verilmesi hakkında)

T. C. BAŞVEKÂLET MUAMELÂT MÜDÜRLÜĞÜ	 T. C. BAŞBAKANLIK CUMHURİYET ARŞİVİ		
Şube: Sayı: 18553	KARARNAME		
Amerika birleşmiş devletleri ile 28 birinci teğrin 931 de akit ve imza edilerek Büyük Millet Meclisince tasdik edilmiş olan ikamet muahedenamenin Vasingtonda teatisi için Vasington Büyük Elçisi Ahmet Muhtar Beyfendiye selâhiyet verilmesi ; Hariciye Vekillığının 26/II/932 de yazılan 22825/904 sayılı tezkeresi üzerine İcra Vekilleri Heyetince II/12/932 de kabul olunmuştur.			
II/12/932			
REİSİCÂLUR			
			
Bş. V.	Ad. V.	M. M. V.	Da. V.
			
Ha. V.	Ma. V.	Mi. V.	Na. V.
			
İ. V.	S. İ. M. V.	G. İ. V.	Z. V.
			

Belge-5. BCA, F: 030.18.01. 02. F: 32.74.9. (Türkiye Cumhuriyeti ile Amerika Müttehit Devletleri, Bağlı Yüksek Taraflardan her birinin uyrukları ve ortaklıklarının öteki taraf ülkesinde oturabilme ve iş yapabilme koşullarının çağdaş devletler hukukuna uygun olarak belirlemek isteği ve yargı işleri ile vergilere ilişkin sorunları da ona göre düzenlemek amacıyla bir anlaşma yapmayı kararlaştırmışlardır. Türkiye adına Millî Savunma Bakanı Zekai Bey, ABD adına Büyükelçi J. Grew arasında imzalanmıştır. Bu anlaşmanın Washington'da teati edilmesi için Türkiye'nin Washington Büyükelçisi Ahmet Muhtar Bey'e salâhiyet verilmesi üzerine çıkartılan kararname)

Türkiye Cumhuriyeti BAŞVFKÂLET Muamelât müdürlüğü Şube 1 Sayı 7858	T. C. BAŞBAKANLIK CUMHURİYET ARŞIVI	
KARARNAME		
Amerika müttehit Cumhuriyetleri Hükümetiyle akte edilmiş olan Mo - düsün 10/4/929 tarihinde müddeti hitam bulacağı cihetle kat'î bir ticaret ve seyrisefain muahedesi aktına kadar tarihi inkızasından itibaren mer'i ve en ziyade mazharı misaade millet muamelesini kâ- fil olmak üzere 1/4/929 tarih ve 1410 numaralı kanun mucibince On iki aylık bir Modüs akti, Haricîye vekâletinden yazılan 2/Nisan/929 tarih ve 61835/151 numaralı tezkeresiyle yapılan teklifi üzerine İcra vekilleri Heyetinin 3/4/929 tarihli içtimaında tasvip ve ka- bul olunmuştur .		
3/4/929		
REİSİCÜMHUR		
<i>Gazi M. Kemal</i>		
M.M.V.	Ad.V.	Bş.V.
<i>M. Abdülhalim</i>	<i>M. İsmet Paşa</i>	<i>İsmet</i>
Ma.V.	Ha.V.	Da.V.
<i>E. Sarıoğlu</i>	<i>H. Rıza</i>	<i>S. İsmet</i>
S.İ.M.V.	İk.V.	Na.V.
İçtimada bulunmadı	<i>M. Rahim</i>	<i>H. Vankı</i>

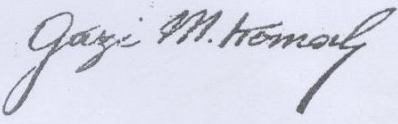
Belge-6. BCA, F: 030. 18. 01.02. Y: 3. 21. 6. (Lozan Antlaşması sonrasında Türk Heyeti Başkanı İsmet İnönü ve Amerikan Heyeti Başkanı Josep Grew arasında imzalanan 6 Ağustos 1923 tarihli Dostluk ve Ticaret Antlaşması, Amerikan menfaatlerini koruyamadığı gerekçesiyle 1927 yılında Amerikan Senatosu'nda onaylanmamış ve bunun üzerine ikili ilişkileri sıcak tutmak amacıyla Amiral Bristol'un gayretleriyle iki ülke arasında imzalanan Modus İvendi'nin süresinin uzatılması hakkında çıkarılan kararname)

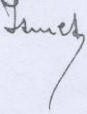
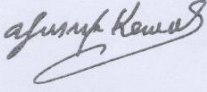
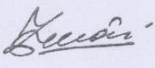
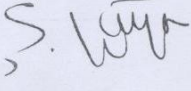
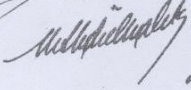
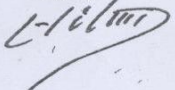
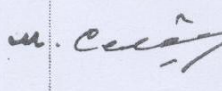
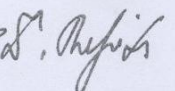
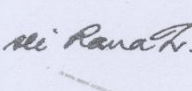
T. C. BASVEKÂLET MUAMELÂT MÜDÜRLÜĞÜ	 T. C. BASBAKANLIK CUMHURİYET ARŞIVI
Şube: Sayı: 11703	KARARNAME

Vaşingtonda ikinci teşrin 1927 tarihinde akit ve imza edilip 1627 numaralı kanunla tasdik edilen Beynelmilel Telsiz Telgraf Mukavelename tasdiknamesinin Amerika Hükûmetine verilmesi için Vaşington Büyük Elçisi Ahmet Muhtar Beyfendiye selâhiyet verilmesi; Hariciye Vekilliğinin 24/12/932 de yazılan 24895/999 sayılı tezkeresi ile yapılan teklifi üzerine İcra Vekilleri Heyetinin 2/1/933 tarihli toplantısında kabul edilmiştir.

2/1/933

REİSİCÜMHUR

Bş. V.	Ad. V.	M. M. V.	Da. V.
			
Ha. V.	Ma. V.	Mi. V.	Na. V.
			
İk. V.	S. İ. M. V.	G. İ. V.	Zr. V.
			

Belge-7. BCA, F: 030. 18. 01.02. Y: 33. 2. 8. (Lozan Konferansı sonrasında Türkiye ve ABD arasında imzalanan 6 Ağustos 1923 tarihli Dostluk ve Ticaret Antlaşması çerçevesinde daha sonra iki ülke arasında imzalan Uluslararası Telsiz Telgraf Anlaşması hakkında çıkartılan kararname)

T. C.
BAŞVEKÂLET
MUAMELÂT MÜDÜRLÜĞÜ

KARARNAME

Şube:
Sayı: 2
1404

15/II/933 tarih ve 15330 sayılı kararnameye ektir .

Türk ve Amerika tebaasının karşılıklı zarar ve ziyanlarının tesbiti için Amerika heyeti murahhasasile cereyan eden müzakereler neticesinde götürü olarak istenilen beş milyon dolara mukabil her sene yüz bin dolar tediye suretile on üç senede ödenmek ve hiç bir faiz mevzuu-bahsolmamak şartile hükümetimiz tarafından bir milyon üç yüz bin dolar tediye hususunda itilâf hasıl edilmiş olduğundan bu itilaf dairesin de hazırlanacak mukaveleyi Ankarada Amerika delegesile imza için Hariciye Vekilligine salahiyyet verilmesi , Sofya Elçisi Şevki Beyfendinin iş'arına atfen Hariciye Vekilliginin teklifi üzerine İcra Vekilleri x Heyetinin 13/10/934 toplanışında tasvip ve kabul olunmuştur .

13/10/934

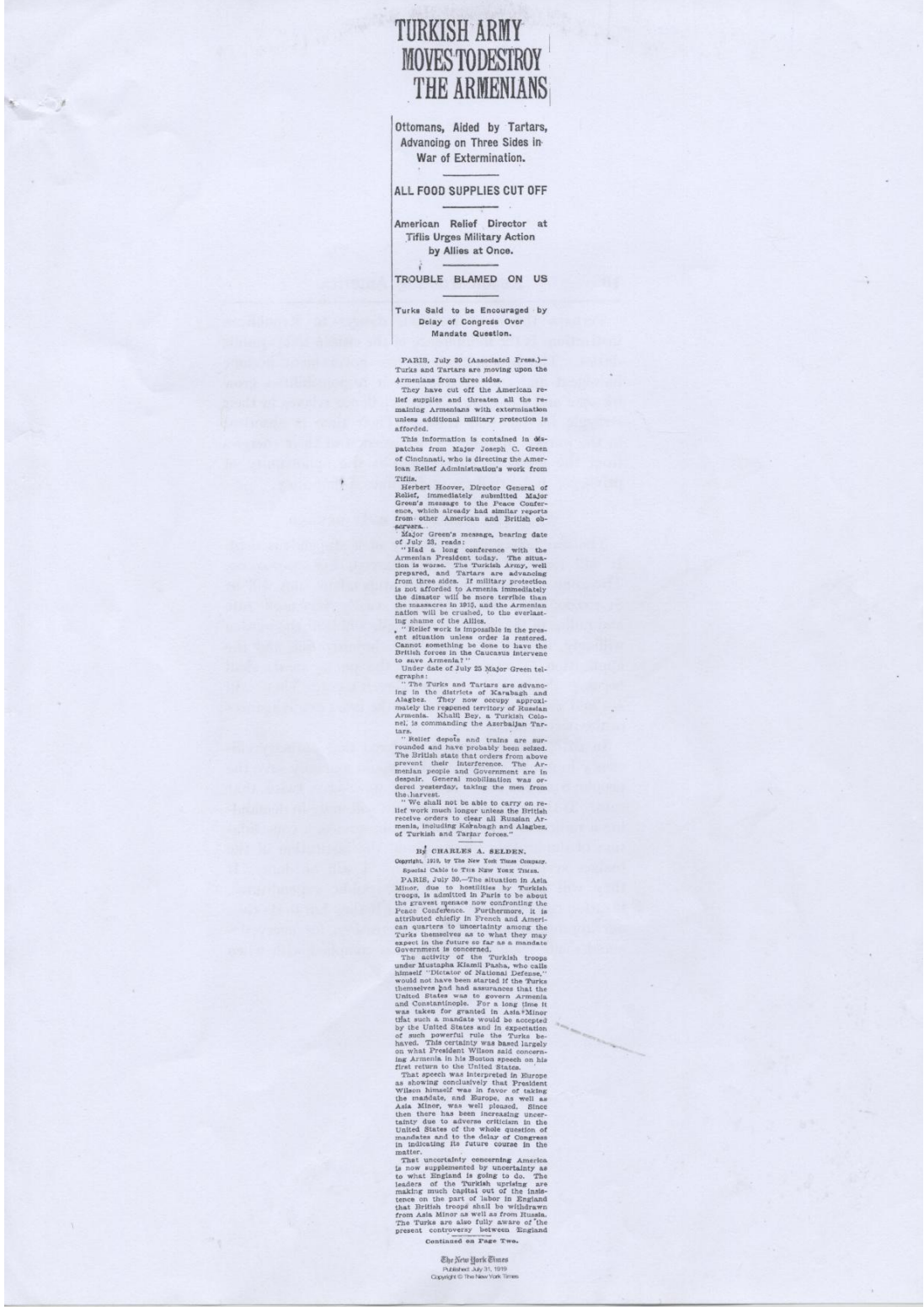
REİSİCÜHUR
Gazi M. Kemal

Bş.V. <i>[Signature]</i>	Ad.V. <i>[Signature]</i>	M.M.V. <i>[Signature]</i>	Da.V. <i>[Signature]</i>
Ha.V. <i>[Signature]</i>	Ma.V. <i>[Signature]</i>	Mf.V. <i>[Signature]</i>	Na.V. <i>[Signature]</i>
İk.V. <i>[Signature]</i>	S.M.V. <i>[Signature]</i>	G.l.V. <i>[Signature]</i>	Zr.V. <i>[Signature]</i>

Fors

Belge-8. BCA, F: 030. 10. 18.02. Y: 48.70. 2. (Amerikan vatandaşı ve şirketlerinden oluşan bazı kişi ve gruplar Türkiye'yi 1914-1922 yılları arasındaki savaş ortamında meydana geldiğini iddia ettikleri bazı olaylardan sorumlu tutmuş ve bu zararların karşılanmasına yönelik 6 Ağustos 1923 tarihli Türk-Amerikan Lozan Antlaşması sonrası imzalan anlaşma hakkındaki kararname)

Ek 3. Ermeni Meselesi İle İlgili The Near Relief'ın Faaliyetleri Hakkında The New York Times'da Çıkan Gazete Haberi

Belge-9. The New York Times, 31 July 1919.(Kafkasya'da bulunan Ermenilerin durumu ve Ermenilere yardım etmek için kurulan Amerikan Yardım Örgütü'nün bölgedeki faaliyetleri hakkında)

TURKS MOVE TO DESTROY ARMENIANS

Continued from Page 1, Column 4.

and France over the limits of their respective zones in Central Asia Minor as provided for in the agreement of 1916.

The net result of all this is that the Turks see a repetition of their traditional opportunity to make capital for themselves while the European powers fail to agree among themselves on Turkish policy.

The most effective thing that could happen to put an end to the present menace of disorder which is involving the Kurds and threatening Armenian extinction would be, according to opinion in Paris, a declaration from leaders of the American Congress that they intended when the time came to authorize the American Government to take the mandates for Constantinople and Armenia.

Such a declaration would quell the fighting Turkish troops much more quickly and effectively than the allied forces now in Asia Minor seem able to do. Actual acceptance of the mandate or formal action by Congress at this moment is not essential, but merely some sign of action in the future that would convince the Turks.

If America is not to take the mandate certain knowledge of that fact would also be far better than the present uncertainty, for with the United States definitely eliminated from the situation the European powers could at least make an attempt to agree among themselves and settle the mandate on one of their own number, thereby removing the present vagueness which gives the Turks their excuse and chief opportunity for starting a new war.

President Wilson's reference to Armenia in his speech in Boston, alluded

to in the above dispatch, was made on February 26. Mr. Wilson said:

"Have you thought of the sufferings of Armenia? You poured out your money to help succor the Armenians after they suffered; now set your strength so that they shall never suffer again."

CHRISTIANS IN DIRE NEED.

SALONIKI, July 30.—The Rev. James Levi Barton, President of the American Commission for Relief in the Near East, and Secretary General of the American Board of Commissioners for Foreign Missions, has just arrived in Saloniki to visit the missionary schools after a journey of more than 5,000 miles in Turkey, Asia Minor, Armenia, Syria, and Mesopotamia. He said:

"I found the Christian populations in an extremely deplorable condition. Hundreds of thousands of persons who had been deported found themselves in Turkey, forced to live on charity."

Mr. Barton said that the Christian population at Smyrna was living in complete tranquillity, without fear of terrorism.

TURKS PARBOILED 250,000.

Charges that Turkish officials decimated the Greek population along the Black Sea coast by 250,000 men, women, and children living between Sinope and Ondou without the shedding of blood, but by "parboiling" the victims in Turkish baths and turning them out half-clad to die of pneumonia or other ills in the snow of an Anatolian Winter, are made in a letter from Dr. George E. White, representative of the American Committee for Relief in the Near East, made public yesterday.

Dr. White said that in the Province of Bafra, also, where there were more than 29,000 village Greeks, now less than 13,000 survive, and every Greek settlement has been burned. The number of orphans, including some Armenian and Turkish children, in the entire district, it was said, aggregated 60,000. Since the armistice, the doctor wrote, many of the deportees have been returning to their ruined homes.

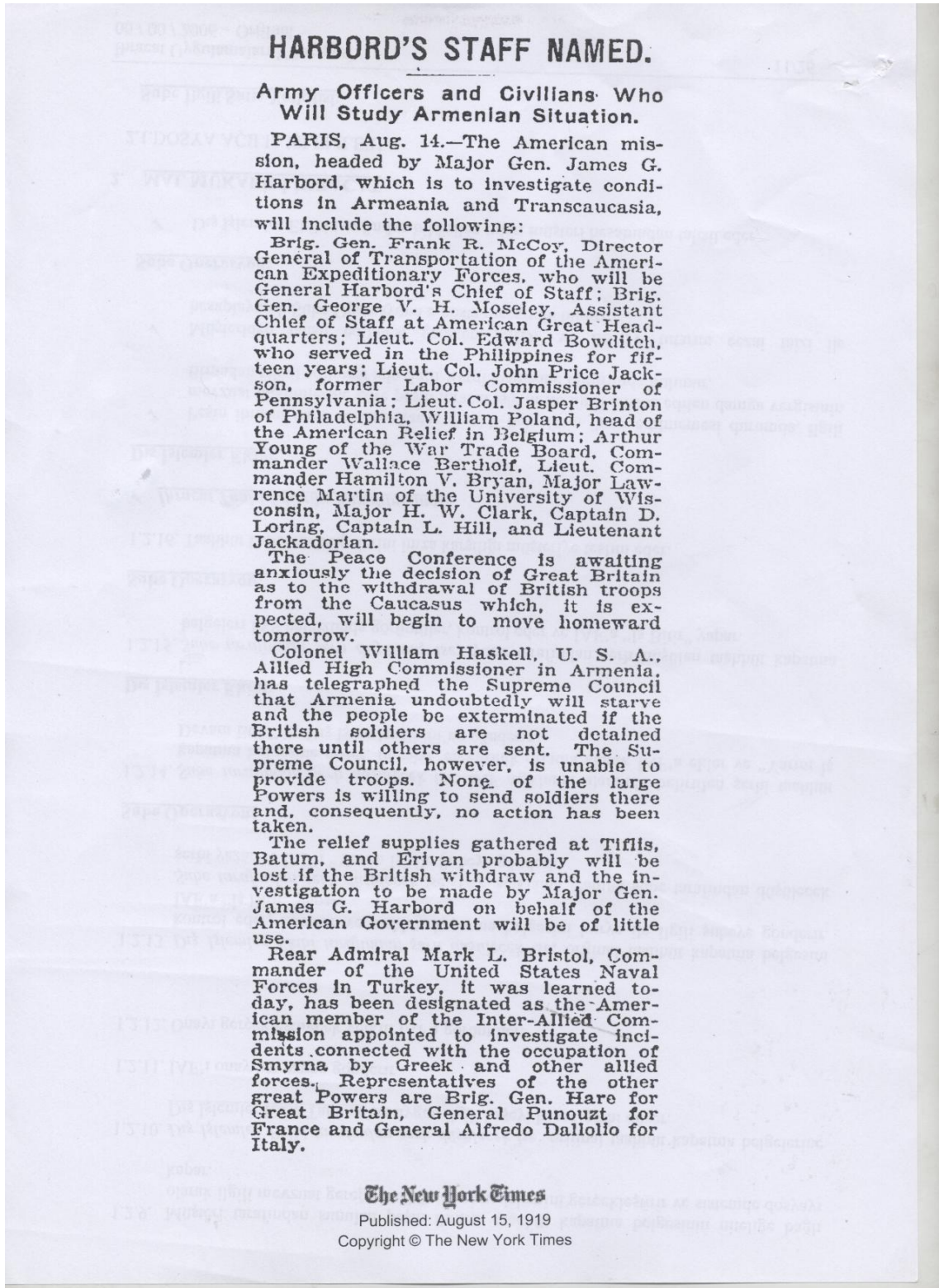
The New York Times

Published: July 31, 1919

Copyright © The New York Times

Belge-9.1 (Belge-9'un devamı, Amerikan Board'un Genel Sekreteri ve Amerikan Yardım Örgütü'nün Başkanı James Barton'un İzmir Rumları ile Amerikan Yardım Örgütü temsilcilerinden Dr. George E. White'nin Karadeniz'deki Rumlar üzerine değerlendirmeleri hakkında)

Ek 4. General Harbord ve Heyetinin Ermeni Meselesine Bakış Açısı ve Faaliyetleri Hakkında The New York Times'da Çıkan Gazete Haberi

Belge-10. The New York Times, 15 August 1919. (Paris Barış Görüşmeleri sırasında görevlendirilen Genel Harbord ve heyeti hakkında)

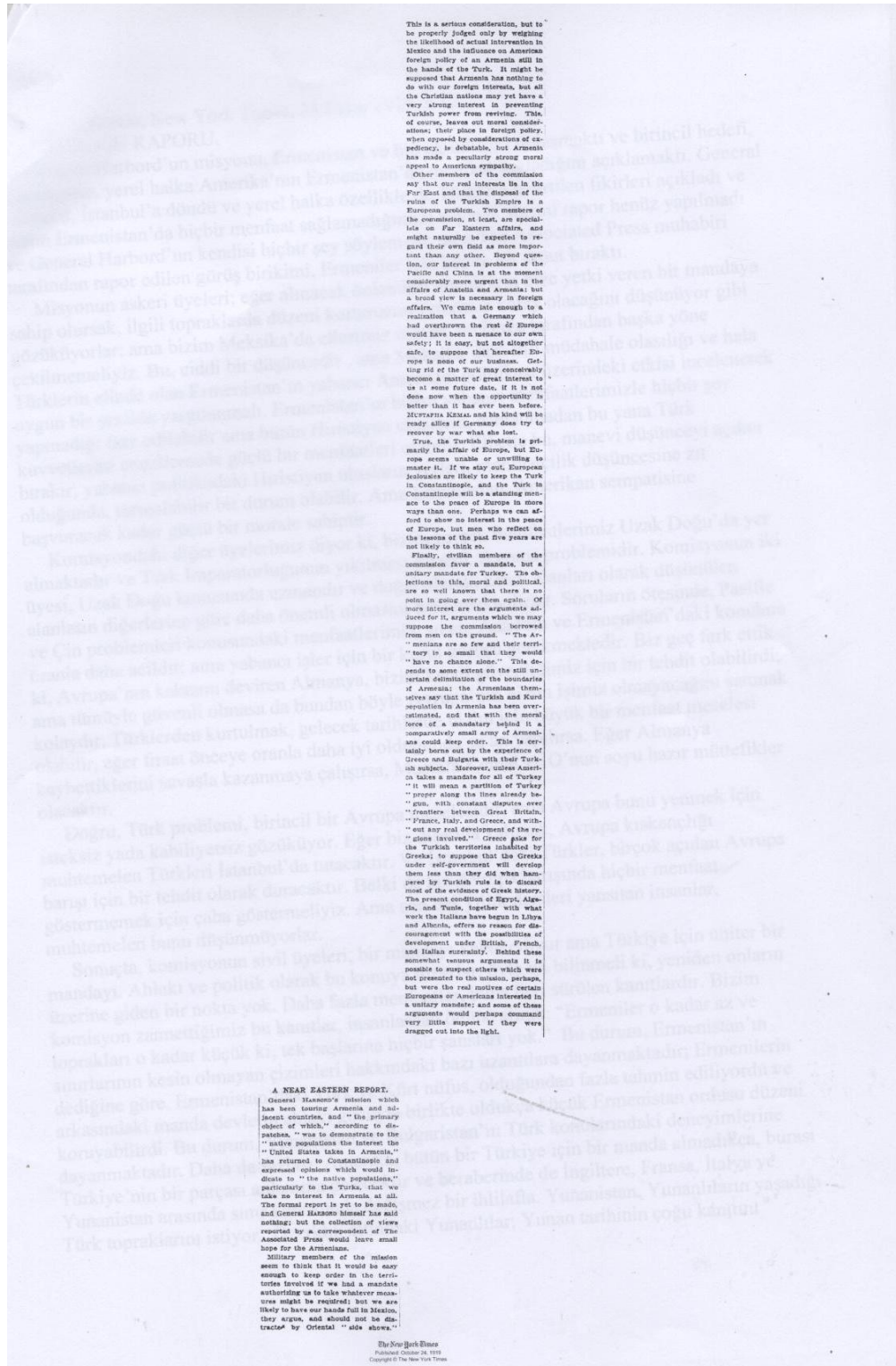
Ex-Head of Pershing's Service of Supply Says at Least Fifty Million Dollars Is Required to Save Half a Million Destitute in the Near East

[illegible]

The feed ration for the minimum number of cows is 100 pounds of dry matter and 18 pounds of protein. The feed ration for the maximum number of cows is 120 pounds of dry matter and 22 pounds of protein. The feed ration for the average number of cows is 110 pounds of dry matter and 20 pounds of protein. The feed ration for the minimum number of cows is 100 pounds of dry matter and 18 pounds of protein. The feed ration for the maximum number of cows is 120 pounds of dry matter and 22 pounds of protein. The feed ration for the average number of cows is 110 pounds of dry matter and 20 pounds of protein.

Typical Bezzer Alerts the Budget

have denied their lives to the interests of three people and who is an authority on them and their needs, estimate that it will cost \$40 per head to repatriate the deported refugees, move them to their former homes, rebuild their homes.

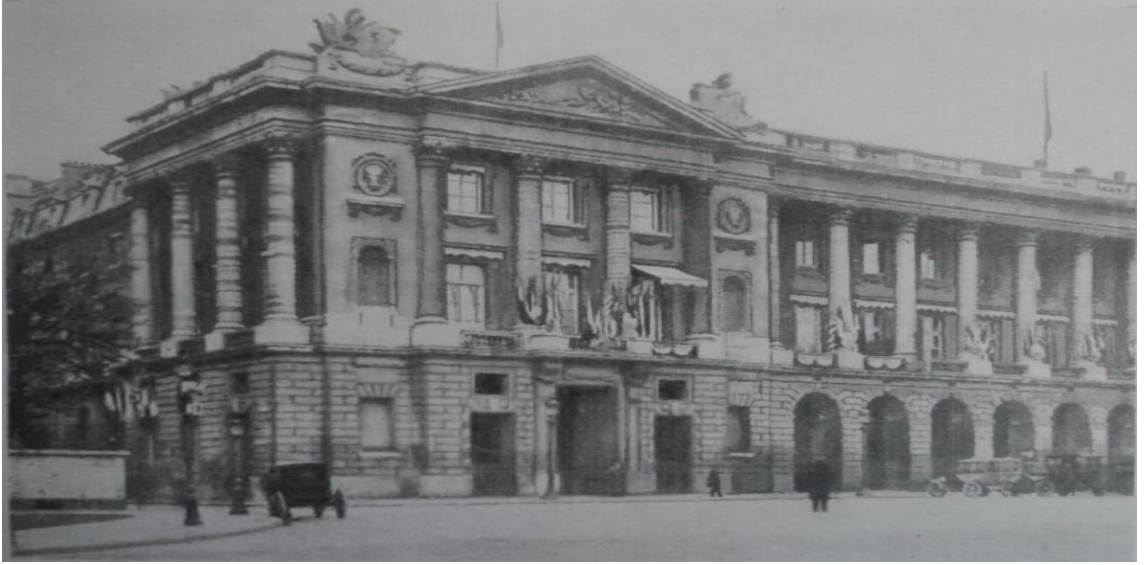

Belge-12. *The New York Times*, 24 October 1919. (Paris Barış Konferansı sırasında görevlendirilen ve Ermeni mandası hakkındaki görüşleri dikkatte alınan General Harbord'un Yakındoğu Raporu üzerine *The New York Times*'da çıkan bir haber hakkında)

Ek 5. Ermeni Meselesinde Türk Amerikan İlişkilerine Yön Veren Önemli Şahsiyetlerle İlgili Resimler

Res. 1- *The New York Times*, 25 September, 1934 (18 Mayıs 1914'te Osmanlı Devleti'nin ilk Washington Büyükelçisi olarak atanan, Ermeni soykırımı konusundaki tepkileri nedeniyle kısa süre sonra Washington'da istenmeyen kişi ilan edilip ABD'yi terk etmesi ile tanınan, Sivas Kongresi'nde Mustafa Kemal Paşa'nın dış politika danışmanı olarak bilinen, IV. dönem Osmanlı Meclisi Mebusanı'nda ve TBMM birinci dönemde Ankara Mebusu olarak yer alan Türk diplomat Ahmet Rüstem Bey'e ait bir resim)

Res.2- Harry Hansen, *The Adventures Of The Fourteen Points*, The Centruy Co., 1919, New York, (Paris Barış Konferansı sırasında Paris'te Amerikalı heyetin sürekli kaldığı Coislin Oteli)

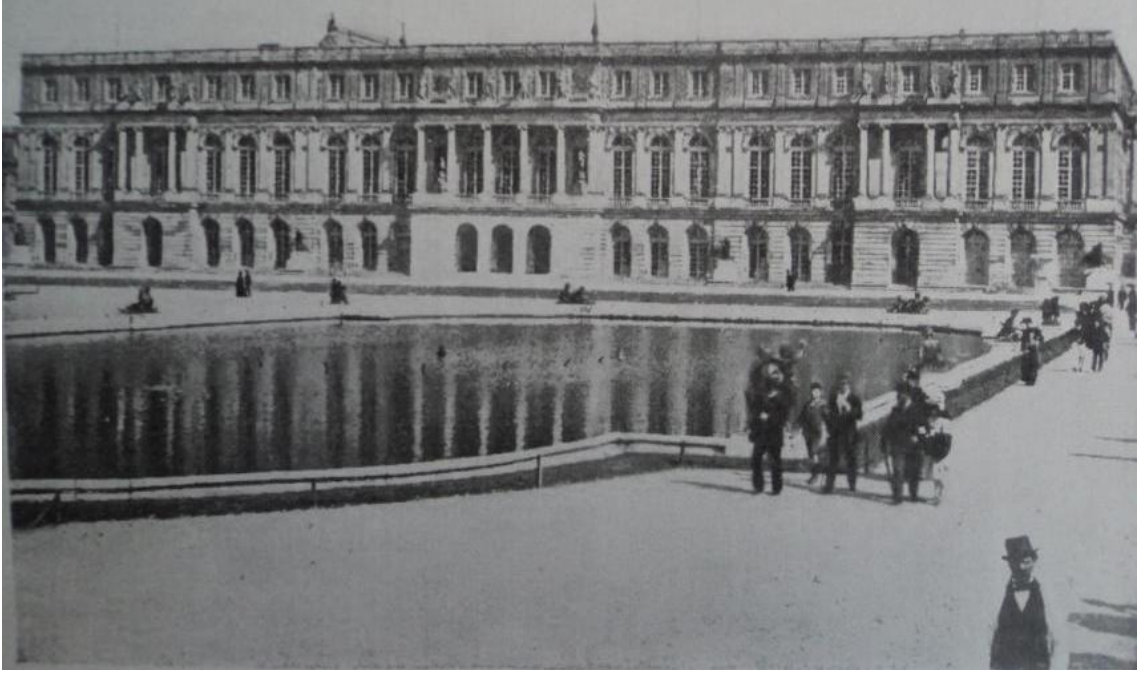
Res.3- Harry Hansen, *The Adventures Of The Fourteen Points*, The Centruy Co. 1919, New York (Paris Barış Konferansı sırasında ABD tarafından görevlendirilen King-Crane heyetinin Suriye bölgesinde görevlendirilmesiyle ABD mandasına sıcak bakan; ancak İngilizlerle de teması bulunan Emir Faysal, İngiliz Albay Edward Lawrence ve birtakım subaylar)

Res. 4- Harry Hansen, *The Adventures Of The Fourteen Points*, The Centruy Co., 1919, New York (Soldaki İngiltere Başkanı David Lloyd George- Sağdaki Balfour deklarasyonunun mimarı İngiltere Dış İlişkiler Sekreteri Arthur James Balfour)

Res.5- Harry Hansen, *The Adventures Of The Fourteen Points*, The Centruy Co., 1919, New York (Paris Barış Konferansı sırasında çekilmiş bir resim: Soldan sağa M. Clemenceau, Mr. Lloyd George, Orlando ve Baron Sonnio)

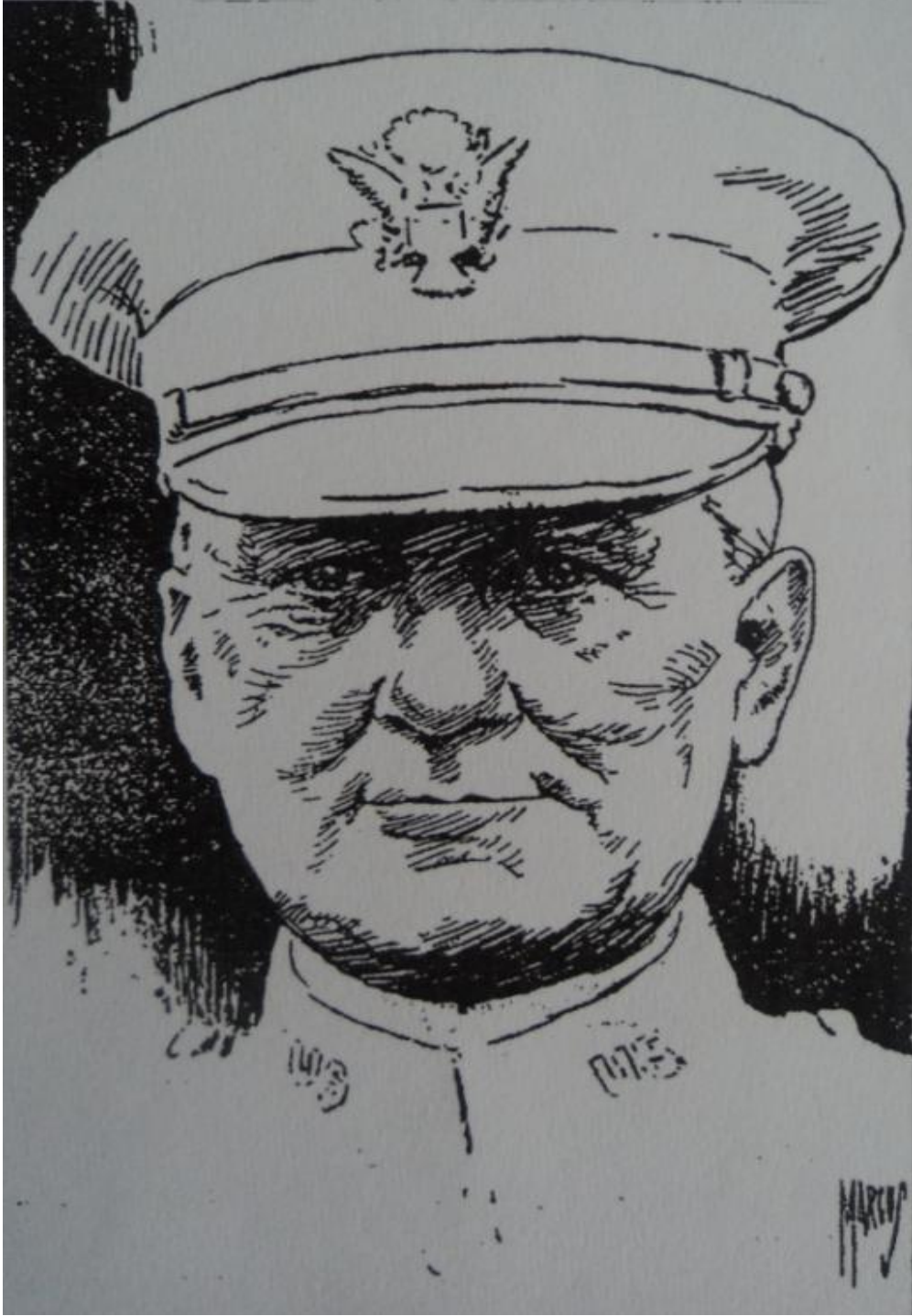
Res.6-Harry Hansen, *The Adventures Of The Fourteen Points*, The Centruy Co. 1919, New York (Paris Barış Konferansı sırasında Almanya'nın memnun olmadığı ve II. Dünya Savaşı'nın da başlamasında etkili olan meşhur Versay Anlaşması'nın imzalandığı binanın ön cephesinden çekilmiş bir resim,1919)

Res.7- Harry Hansen, *The Adventures Of The Fourteen Points*, The Centruy Co. 1919, New York (Birinci Dünya Savaşı sonrasında Paris Barış Konferansı çerçevesinde yenilen devletlerden biri olan Almanya'nın durumunun belirlenmesi için Versay'daki Alman temsilciler ile yapılan müzakareler sırasında çekilmiş bir resim)

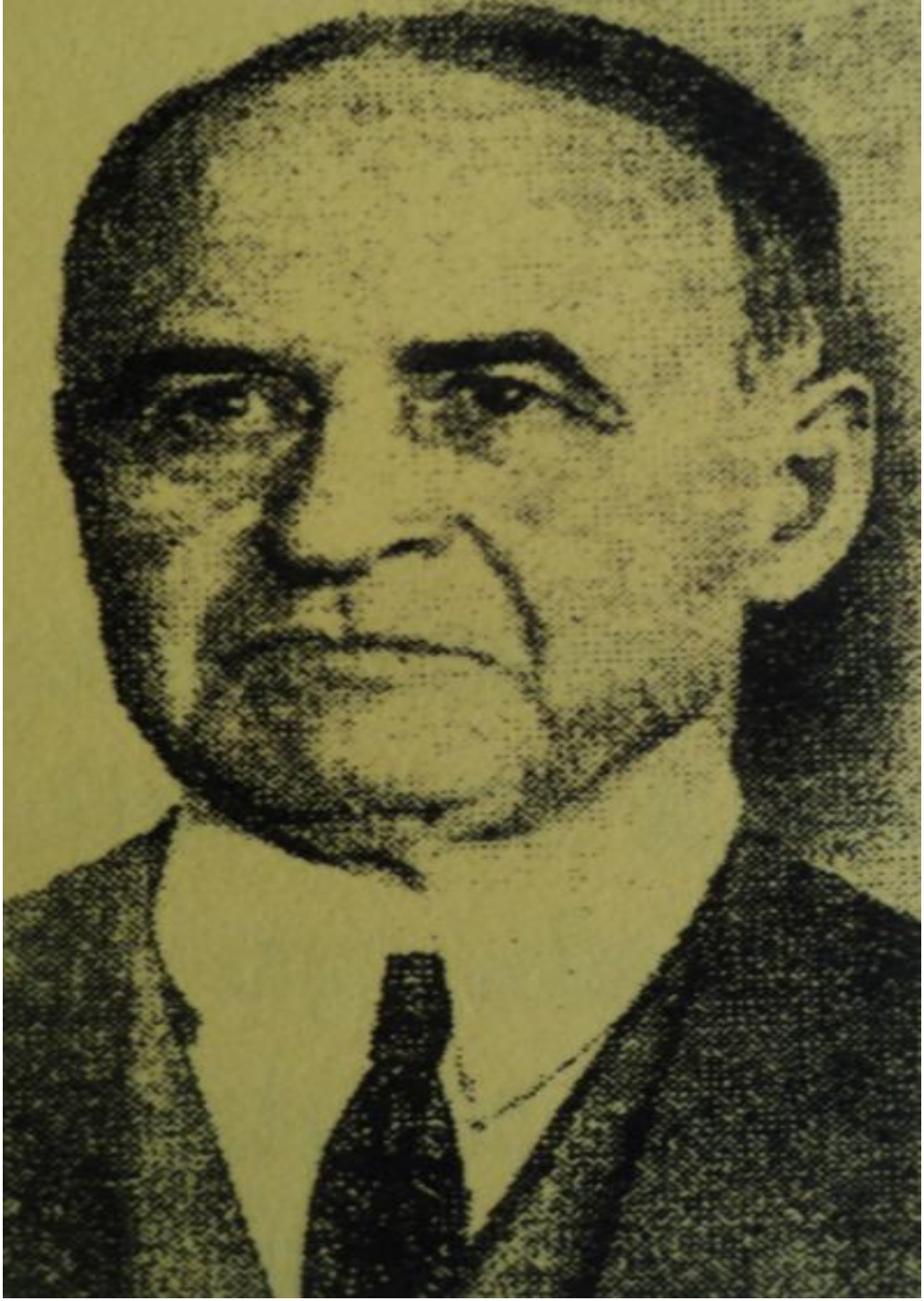
Res. 8- Harry Hansen, *The Adventures Of The Fourteen Points*, The Centruy Co., 1919, New York (ABD Başkanı Thomas Woodrow Wilson'un kalabalıklar içinde çekilmiş bir resmi)

Res.9- *The New York Times*, 22 February 1920. (ABD'nin Ermenistan üzerinde bir mandaterliğinin mümkün olup olamayacağının araştırılması için Paris Barış Konferansı'nda Başkan Wilson tarafından görevlendirilen General J. G. Harbord)

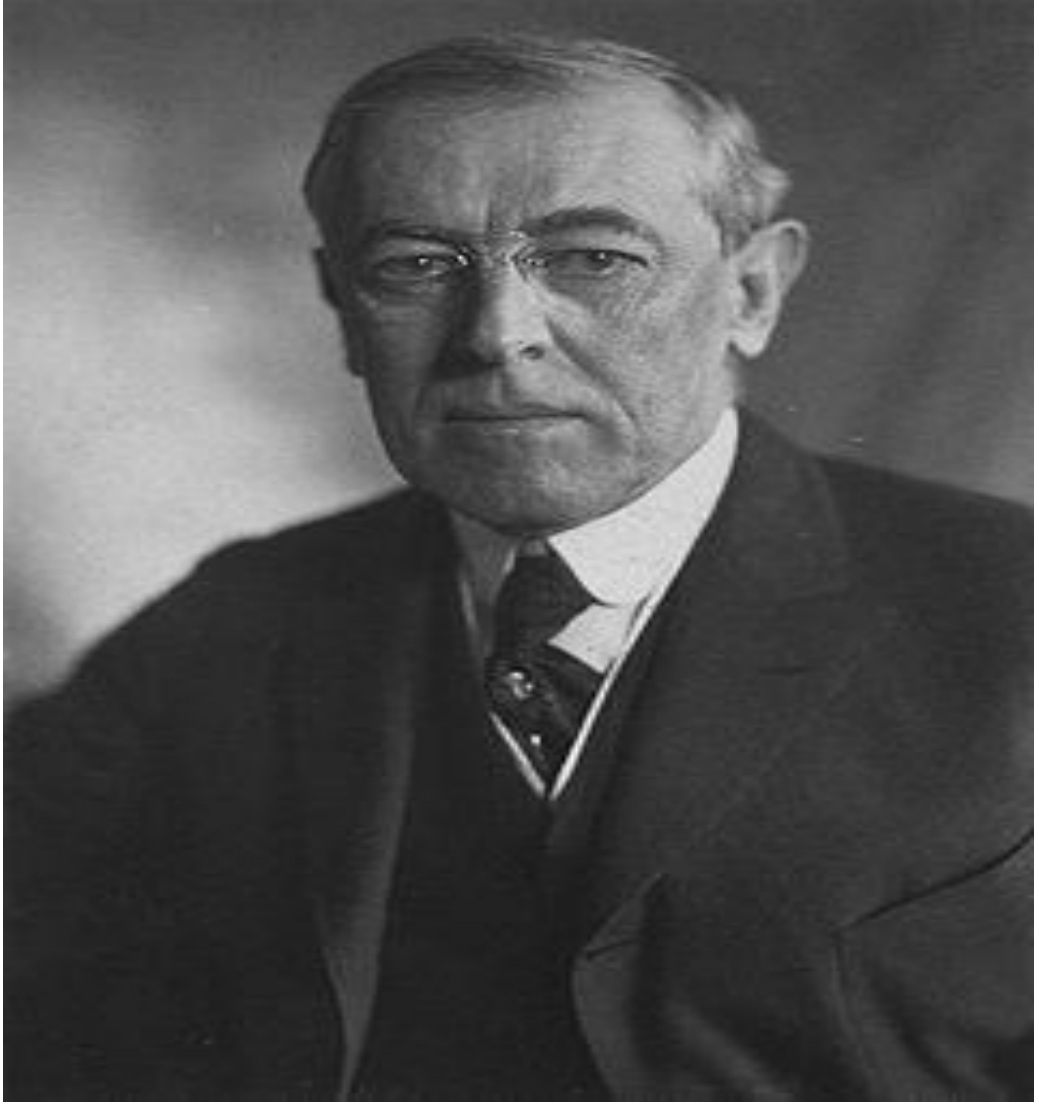
Res. 10- Robert Lansing, *The Big Four And Others Of The Peace Conferance*, Boston And New York, Houghton Mifflin Company, The Giberside Press Cambridge, 1921 (Paris Barış Konferans'ında bulunan Dört Büyükler: Önden; soldan sağa-Sıgnor Orlando (İtalya), Lloyd George (İngiltere), M. Clemenceau (Fransa), Thomas Woodrow Wilson (ABD)

Res. 11- *The New York Times*, 14 May 1939. (Türk-Amerikan ilişkilerinde oldukça önemli yer tutan, ABD'nin Açık Kapı Politikasını başarılı bir şekilde yerine getiren, dürüst kişiliği ile tanınan ve Türk dostu olarak bilinen Amiral Mark Bristol)

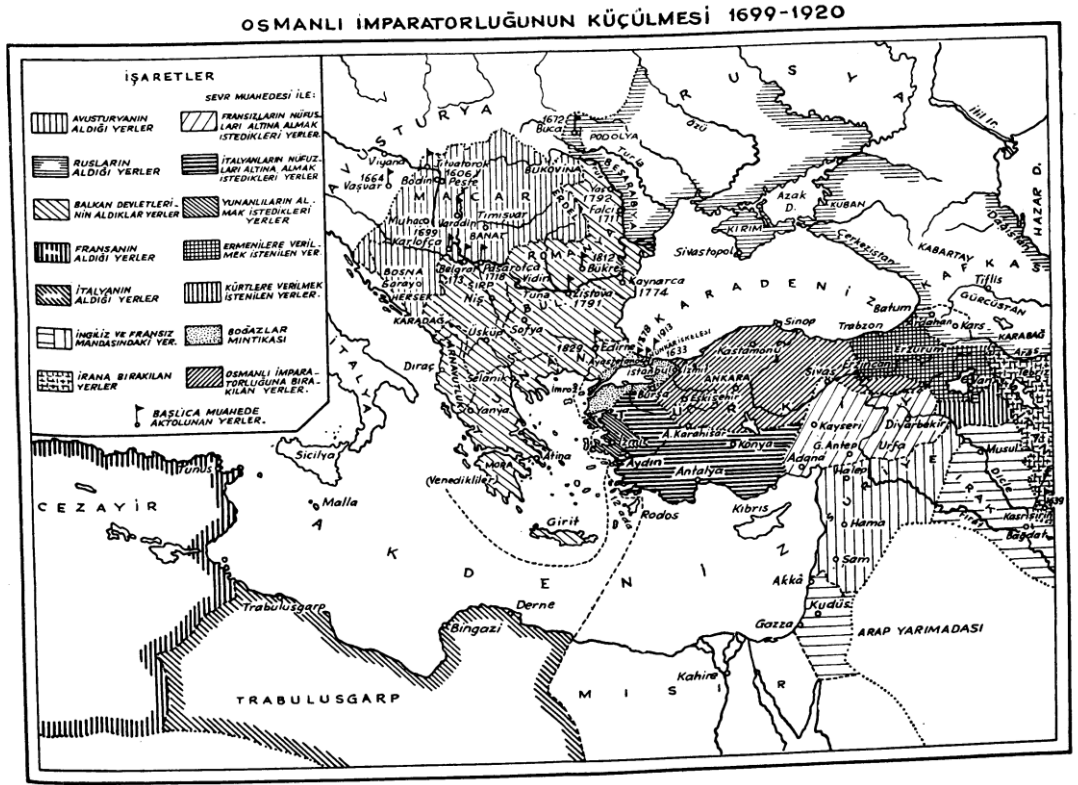
Res. 12- Robert Lansing, *The Big Four And Others Of The Peace Conferance*, Boston And New York, Houghton Mifflin Company, The Giberside Press Cambridge, 1921 (Paris Barış Konferansı'nda Yunan isteklerini açıklayarak Türklerin Hristiyanlara zulmettiğini dile getiren, İzmir ve çevresindeki Rum nüfusun Türk nüfustan fazla olduğunu idda eden Eleftherios Venizelos)

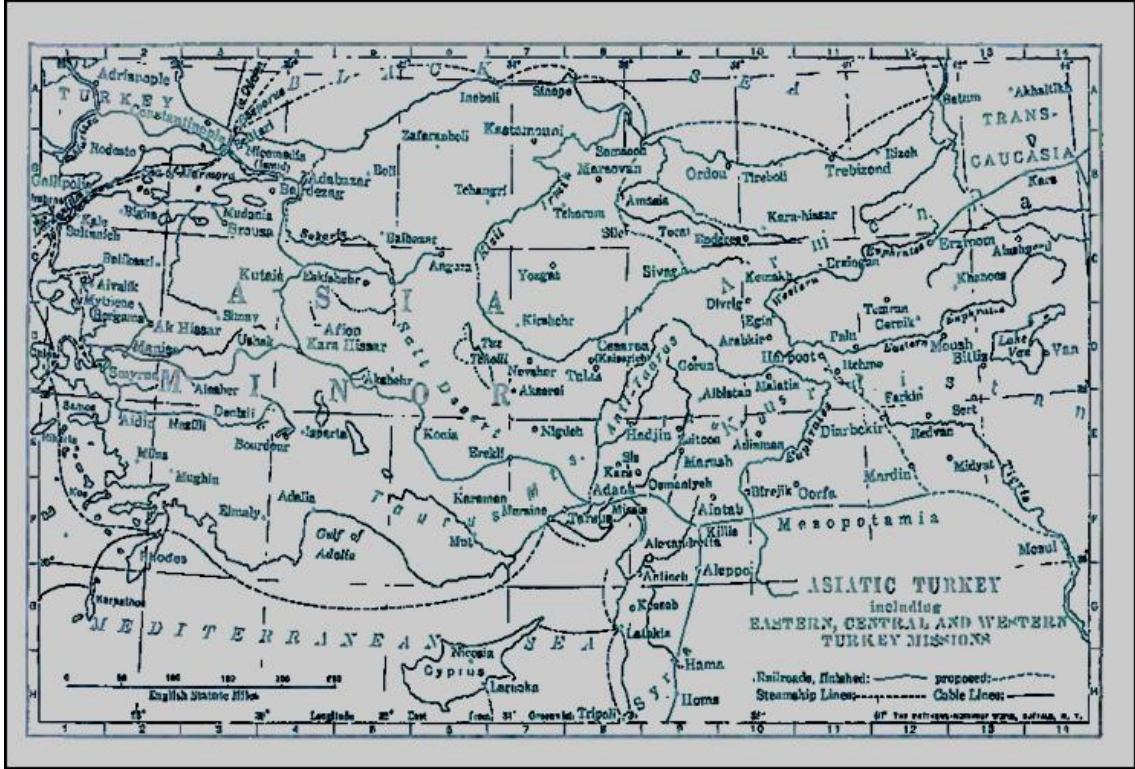
Res.13- Robert Lansing, *The Big Four And Others Of The Peace Conferance*, Boston And New York, Houghton Mifflin Company, The Giberside Press Cambridge, 1921. (ABD'nin 28. Başkanı olarak Amerikan tarihinde, Wilson Prensipleri adındaki 14 notası ile dünya tarihinde yerini alan Thomas Woodrow Wilson.)

Res-14. George Buchanan Fife, *How the American Red Cross Met The American Army In Great Britain The Gateway To France*, New York, 1920. (Türkiye’de olduğu gibi dünyanın birçok yerinde muhtaçlara yardım eden, Amerikan Kızılhaç Heyetinin Londra’da çekilmiş bir görüntüsü)

Harita-1. Nihat Erim, *Devletlerarası Hukuku ve Siyasî Tarih Metinleri*, TTK Yay. C: I, Ankara, 1953. (17. yüzyıl ile 20. yüzyılları arası Batılı devletler tarafından Osmanlı Devleti'nin nasıl parçalanıp küçüldüğünü gösteren harita)

Harita-2. Clarence D. Usher-Grace H. Knapp, *An American Physician In Turkey*, Boston and New York, 1917. (Amerikalı misyonerler, Anadolu'yu çeşitli misyon alanlarına bölerek, bulundukları bölgeler hakkında detaylı rapor ve haritalar hazırlamışlardır. Doğu, Merkezi ve Batı Misyon sahalarındaki demiryolu, karayolu gibi ulaşım ağlarını gösteren harita)

ÖZ GEÇMİŞ

1980 yılında Van'ın Erciş ilçesinde doğdum. İlk ve ortaöğrenimimi Elazığ'da tamamladıktan sonra 2000 yılında İnönü Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'ne kaydoldum ve 2004 yılında aynı alandan mezun oldum. 2005 yılında Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı Cumhuriyet Tarihi Bilim Dalı'nda Yüksek Lisans programına başladım. **“Tarsus Amerikan Koleji'nin Kuruluşu, Gelişimi ve Faaliyetleri”** adlı Yüksek Lisans eğitimimi 08.03.2007 tarihinde tamamlayarak BİLİM UZMANI unvanı aldım. 2008 tarihinde aynı ana bilim dalında başlamış olduğum **“1914-1945 Yılları Arası Türk-Amerikan İlişkileri”** adlı doktora çalışmama başladım. Kilis 7 Aralık Üniversitesi'nde Araştırma Görevlisi olarak çalışmaktayım. İyi seviyede İngilizce bilmekteyim.

Meral HALİFEOĞLU